الدر المنضود

على

سنن أبي داود

افادات

حضرت مولانا محمد عاقل صاحب

صدر مدرس مظاہر العلوم سہارنپور ہند

خصوصیات

١. [illegible]
٢. [illegible]
٣. [illegible]
٤. [illegible]
٥. [illegible]
٦. [illegible]
٧. [illegible]
٨. [illegible]
٩. [illegible]
١٠. [illegible]

الدر المنضود

فی حل

سنن أبي داؤد

افادات:- حضرت مولانا محمد عاقل صیب

صدر مدرّس مظاهر العلوم سهارنپور (هند)

مترجمين:

[رفقاء] دار التصنيف والتحقيق

زير نگرانی

مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس

پښتو .... دويم جلد

خصوصيات

① د کتاب په اول کښې د اصول حديث مفيده مقدمه.
② د بذل المجهود شرح أبي داود عربي شرحې خلاصه اونجوړ
③ د متن ټولو احاديث ته اعراب ورکول
④ د هر کتاب په اول کښې هغې سره متعلقه ضروری مباحث.
⑤ د هر حديث تخريج د مصدر، کتاب او رقم په حوالې سره.
⑥ د مشکلو لغاتو حل
⑦ په فقهي مباحثو کښې د مذاهبو بيان.
⑧ دفريق مخالف دلائل
⑨ د فريق مخالف د دلائلو ښخه جوابونه
⑩ د مذهب حنفي دلائل او وجوه ترجيح

خورونکی

فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور

د کتاب نوم: الدر المنضود فی حل سنن أبی داؤد
مؤلف: حضرت مولانا محمد عاقل صاحب دامت برکاتهم
زیرنګراني:- مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس
خورونکی : فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور

د ملاویدو پتې

- مکتبه فخر الدین رازی هرات [نمائنده فیصل کتبخانه درهرات]
- جدید اسلامی کتب خانه خوست
- المصباح کتب خانه کابل
- روغانیوال کتب خانه جلال آباد
- رحیمی کتب خانه خوست
- حرم کتب خانه کابل
- فلاح کتب خانه جلال آباد
- موئے مبارک کتب خانه غزنی
- مکتبه خواجه عبدالله انصاری غزنی
- واحدی کتب خانه خوست
- مکتبه رحمانیه قندهار
- دعوت کتب خانه جلال آباد
- تقوی کتب خانه جلال آباد
- نعمت کتب خانه کابل
- شریف الله کتب خانه کابل
- حقانیه کتب خانه ګردیز
- مسلم کتب خانه جلال آباد
- مکتبه نعمانیه غزنی
- کودر کتب خانه جلال آباد
- مسلم کتب خانه خوست
- حاجی سردار کتب خانه کابل
- مکتبه رشیدیه کابل

خپرونکې

فیصل کتب خانه

مدینه تاور محله جنګی پیښور قصه خوانئ پیښور
موبائیل ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

فهرست ابواب جلد دوم

شمار	مضمون	صفحه

شمار	مضمون	صفحه

شمار	مضمون	صفحه

شمار	مضمون	صفحه

....

بَابُ الْمَرْأَةِ تَغْسِلُ ثَوْبَهَا الَّذِي تَلْبَسُهُ فِي حَيْضِهَا

باب دې په بيان د ښځه کې چې وينځې خپله هغه جامه چې اغوندي يې په حيض کې

د ما قبل سره ربط او په ترجمة الباب سره مقصود

دلته مصنف رحمه الله د هغه مسائلو او ابوابو مسئله شروع کوي د کوم نه چه فقهاء کرام په باب تطهير الانجاس سره تعبير کوي، د نجاست دوه قسمونه دي حسية او معنوية، يعنى انجاس او احداث، اوسه پورې د اودس او د غسل بيان شروع وو چه د هغې تعلق د احداث سره دې ددې نه چه فارغ شو نو اوس مصنف رحمه الله طهارة عن النجاسات الحسية بيانوي باب فرض الوضوء کښې مونږ دا اختلاف بيان کړې دې چه د صحة صلوة دپاره د طهارت عن الحدث شرط کيدل اجماعي دي او په طهارت عن الخبث کښې اختلاف دې، د جمهورو په نزد د صحة صلوة دپاره دا هم ضروري دي، د مالکيانو په دې کښې اختلاف دې امام شافعي رحمه الله هم په قول قديم کښې د امام مالک رحمه الله سره دې.

[۳۵۷]([1])حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، حَدَّثَنِي أَبِي، حَدَّثَتْنِي أُمُّ الْحَسَنِ يَعْنِي جَدَّةَ أَبِي بَكْرٍ الْعَدَوِيِّ، عَنْ مُعَاذَةَ، قَالَتْ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْحَائِضِ يُصِيبُ ثَوْبَهَا الدَّمُ، قَالَتْ: "تَغْسِلُهُ، فَإِنْ لَمْ يَذْهَبْ أَثَرُهُ فَلْتُغَيِّرْهُ بِشَيْءٍ مِنْ صُفْرَةٍ، قَالَتْ: وَلَقَدْ كُنْتُ أَحِيضُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ حِيَضٍ جَمِيعًا لَا أَغْسِلُ لِي ثَوْبًا".

ترجمه: د معاذة نه روايت دې، وايې چې ما تپوس وکړو د عائشې رضي الله عنها نه د حائضې په باره کښې چې رسيږي جامې د هغې ته وينه، هغې ووېل: وينځى به ئې که چرې د هغې اثر ختم نه شي نو تغير دې ورته ورکړي په څه شي سره د صفرې نه، هغې ووېل: په تحقيق سره وم زه چې حائضه کيدم به د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره درې حيضونه ټول، نه به وينځله ما خپله جامه.

تشريح: قوله:﴿ قوله سُئِلَتْ عَائِشَةُ - رضي الله عنها - عَنِ الْحَائِضِ يُصِيبُ ثَوْبَهَا الدَّم ﴾ د عائشې رضي الله عنها نه تپوس اوکړې شو چه د حائض په کپړه باندې که وينه اولګى نو څۀ به کوى؟ هغوى اوفرمائيل هغه دې وينځى بيا که د وينې اثر يا رنګ باقي پاتې شي نو هغه دې د صفرة په ذريعة زائل کړي، د صفرة نه مراد ورس يا زعفران دى لکه چه په بعض رواياتو کښې ددې تصريح ده.

[۳۵۸]([2])حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ الْعَبْدِيُّ، أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْحَسَنَ يَعْنِي ابْنَ مُسْلِمٍ يَذْكُرُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: "مَا كَانَ لِإِحْدَانَا إِلَّا ثَوْبٌ وَاحِدٌ تَحِيضُ فِيهِ، فَإِنْ أَصَابَهُ شَيْءٌ مِنْ دَمٍ بَلَّتْهُ بِرِيقِهَا ثُمَّ قَصَعَتْهُ بِرِيقِهَا".

ترجمه:د مجاهد نه روايت دې هغه وايې چې وئيلي دي عائشې رضي الله عنها نه وو د يوې کسې لپاره زمونږ نه مګر يوه جامه چې مونږ به حائضي کيدو په هغې کښې، که چېرې څه شي به ورته ورسيدو د وينې نه نو هغه به لمده کړه په لاړو بيا به ئې ومږلو په لاړو.

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۹۷۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۶/۲۵۰)، سنن الدارمي/الطهارة ۱۰۴ (۱۰۵۲) (صحيح)
[2]: صحيح البخاري/الحيض ۱۱ (۳۱۲)، (تحفة الأشراف: ۱۷۵۷۵)، وقد أخرجه: سنن الدارمي/الطهارة ۱۰۴ (۱۰۵۵) (صحيح)

تشريح: قوله: ﴿ قوله فإذا أصابهُ شيءٌ مِنْ دَمٍ بَلَّتْهُ بِرِيقِهَا الخ ﴾ سيده عائشه رضي الله عنها فرمائي چه مونږ سره به د حيض په زمانه کښې د اغوستلو دپاره يوه جامه وه هغه به مو د حيض نه د پاکيدلو نه پس اغوستله (د پاکيدلو ذکر په وړاندې روايت کښې راروان دې) هغه فرمائي چه زه دا کېږه وينم پس که په هغې باندې وينه لګيدلې وې نو دا به مې په خپل ريق او د خولې لاړو باندې تر کولو سره مږله په دې حديث کښې صرف د مږلو ذکر دې د هغې نه روستو د غسل ذکر نشته.

(په دې حديث کښې د غسل ذکر نشته، ددې وجوهات)

ددې درې وجې کيدې شي.

۱: دا د خولې په لاړو باندې ددې تر کول او مږل په زمانه د حيض کښې وو د انقطاع حيض نه پس نه وو، لهذا د جامې د پاکولو حاجت نشته ځکه چه په دې سره مونځ نه دی کول پکار.

۲: د وينې د مقدار د قليل کيدو په وجه باندې کوم چه شرعا معاف دې.

۳: اګر چه په دې روايت کښې د غسل ذکر نشته خو مراد دې د دم معفو مقدار او په دې کښې اختلاف زمونږ په نزد په باب الوضوء من الدم کښې تير شوې دې.

[۳۵۹]()حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ يَعْنِي ابْنَ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَتْنِي جَدَّتِي، قَالَتْ: دَخَلْتُ عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ فَسَأَلَتْهَا امْرَأَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ عَنِ الصَّلَاةِ فِي ثَوْبِ الْحَائِضِ، فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ: "قَدْ كَانَ يُصِيبُنَا الْحَيْضُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَلْبَثُ إِحْدَانَا أَيَّامَ حَيْضِهَا ثُمَّ تَطَّهَّرُ فَتَنْظُرُ الثَّوْبَ الَّذِي كَانَتْ تَقْلِبُ فِيهِ، فَإِنْ أَصَابَهُ دَمٌ غَسَلْنَاهُ وَصَلَّيْنَا فِيهِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ أَصَابَهُ شَيْءٌ تَرَكْنَاهُ، وَلَمْ يَمْنَعْنَا ذَلِكَ مِنْ أَنْ نُصَلِّيَ فِيهِ، وَأَمَّا الْمُمْتَشِطَةُ، فَكَانَتْ إِحْدَانَا تَكُونُ مُمْتَشِطَةً فَإِذَا اغْتَسَلَتْ لَمْ تَنْقُضْ ذَلِكَ وَلَكِنَّهَا تَحْفِنُ عَلَى رَأْسِهَا ثَلَاثَ حَفَنَاتٍ، فَإِذَا رَأَتِ الْبَلَلَ فِي أُصُولِ الشَّعْرِ دَلَكَتْهُ ثُمَّ أَفَاضَتْ عَلَى سَائِرِ جَسَدِهَا".

ترجمه: بکار بن يحيى وايې حديث بيان کړې دې ماته زما نيا ويلی دې: زه داخل شوم په ام سلمة باندې نو تپوس وکړو د هغې نه يوې ښځې چې د قريشو نه وه په باره د ما نځه کښې په جامه د حائضې کښې، نو ام سلمة ورته وويل: بيشکه چې رسيدلو به مونږ ته حيض په زمانه د رسول الله ﷺ کښې نو وخت به تېرولو يوې کسې زمونږ نه بيا به پاکه شوه، نو کتله به ئې هغه جامه چې دا به پکې اوړيدله، که چيرې به رسيدلی وه ورته وينه نو مونږ به وينځلو او مونځ به مو وکړو په هغې کښې، او که چرې نه به وو رسيدلی هغې ته څه شی نو مونږ به هغه پريخوده او مونږ به دغی نه منع کولو چې مونځ وکړو په هغې کښې، او هر چې ممتشطه وه (کمځو والا) نو وه به يوه کسه زمونږ نه کمځو والا کله چې به ئې غسل کولو نو هغه به ئې نه سپړدلې، لکن اړولې به ئې په خپل سر باندې درې لپې، چې کله به ئې لوندوالی وليدلو په ويخونو د ويختو کښې هغه به ئې ومږلو، بيا به ئې اوبه واړولې په ټول بدن باندې.

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۸۲۹۸) (ضعيف)

[۳٦٠]()حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ الْمُنْذِرِ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، قَالَتْ: سَمِعْتُ امْرَأَةً تَسْأَلُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ تَصْنَعُ إِحْدَانَا بِثَوْبِهَا إِذَا رَأَتِ الطُّهْرَ، أَتُصَلِّي فِيهِ؟ قَالَ: "تَنْظُرُ، فَإِنْ رَأَتْ فِيهِ دَمًا فَلْتَقْرُصْهُ بِشَيْءٍ مِنْ مَاءٍ، وَلْتَنْضَحْ مَا لَمْ تَرَ وَلْتُصَلِّي فِيهِ".

ترجمه:د اسماء بنت ابی بکر نه روایت دي هغې ویلی دي. ما واوریدل د یوې زنانه نه چې تپوس ئې کولو د رسول الله ﷺ نه چې څنګه چل به کوی یوه زمونږ نه په خپله جامه باندې کله چې وینې طهر ایا مونځ به کوی په هغې کې؟ وویل هغه: ګورې به که ویې لیده په هغې کې وینه نو ودې توږی په څه شی سره د اوبو نه، او پوګنه دې وکړی که نه ئې وی لیدلی او مونځ دې وکړی په هغې کښې.

تشریح: **قوله**:﴿ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ – قوله فَلْتَقْرُصْهُ بِشَيْءٍ مِنْ مَاءٍ وَلْتَنْضَحْ مَا لَمْ تَرَ ﴾ یعنی په کپړه چه کومه وینه لګیدلې ده هغه دې په اوبو باندې مږلو سره وینځی چه د هغې بالکلیة ازالة اوشی، او د جمله ثانیة ﴿ وَلْتَنْضَحْ مَا لَمْ تَرَ ﴾ دوه مطلبونه کیدې شی، یو دا چه دا د ماقبل سره متعلق دې او مطلب دا دې چه د کپړې د وینځلو په وخت دې په هغې باندې اوبه اچوی ترڅو ه اثر د نجاست اونه وینی (لکه چه د کپړې د پاکولو طریقه ده) په دې صورت کښې به ما په معنی د مادام وی.

د ثوب مشکوک د طهارت طریقه:

دویم احتمال دا دې چه دا ما موصوله وی او ددې جملې تعلق د ماقبل سره نشته، او مطلب دا دې چه د حیض د زمانې په کومه جامه کښې چه د وینې اثر لګیدلې دې هغه خو دې باقاعده وینځلې شی، او په کومه جامه کښې چه وینه لګیدلې وی او په نظر نه راځی بلکه صرف شبه ده د ناپاکیدلو نو هغه دې په ځائې د غسل نضح یعنی رش الماء اوکړې شی لکه چه د مالکیانو مذهب دې مالکیان فرمائی د ثوب نجس حکم غسل دې او د ثوب مشکوک د پاکولو طریقه دا ده چه په هغې باندې صرف اوبه اوبهیولې شی

دا روایت په کوم کښې چه ﴿ وَلْتَنْضَحْ مَا لَمْ تَرَ ﴾ مذکور دې د فاطمې بنت المنذر روایت دې د محمد بن اسحق په طریق سره، ددې نه پس مصنف رحمه الله د فاطمې روایت په طریق د هشام بن عروة ذکر کړې دې په هغې کښې دا جمله نشته او هشام بن عروة د محمد بن اسحق نه اثبت او اقوی دې لهذا د هغوی روایت به راجح وی، په دې سره ددې جملې په ثبوت کښې ضعف پیدا شو کومه چه د یوې معنې په اعتبار سره د جمهورو خلاف وه، فزال الاشکال عن مذهب الجمهور.

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۷٤۲) (حسن صحیح)

[۳٦١]([1])حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ الْمُنْذِرِ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، أَنَّهَا قَالَتْ: سَأَلَتِ امْرَأَةٌ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَرَأَيْتَ إِحْدَانَا إِذَا أَصَابَ ثَوْبَهَا الدَّمُ مِنَ الْحَيْضَةِ، كَيْفَ تَصْنَعُ؟ قَالَ: "إِذَا أَصَابَ إِحْدَاكُنَّ الدَّمُ مِنَ الْحَيْضِ، فَلْتَقْرُصْهُ ثُمَّ لِتَنْضَحْهُ بِالْمَاءِ ثُمَّ لِتُصَلِّي".

ترجمه: د اسماء بنت ابی بکر نه روایت دي بیشکه هغې ویلی دي: تپوس وکړو یوې ښځې د رسول الله ﷺ نه ویې وئیل: اې د الله رسوله! خبر راکړه ماته یوې کسې زمونږ نه چې کله ورسېږی جامې د هغې ته وینه د حیض نو څه چل به کوي؟ هغه وویل: کله چې ورسېږی یوې کسې ته ستاسو نه وینه د حیض نو هغه دې ومږی او بیا دې پرې اوبه وشیندي، بیا دې مونځ کوي.

[۳٦٢]([2])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ. ح وحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ. ح وحَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ يَعْنِي ابْنَ سَلَمَةَ، عَنْ هِشَامٍ، بِهَذَا الْمَعْنَى، قَالَ: حُتِّيهِ ثُمَّ اقْرُصِيهِ بِالْمَاءِ ثُمَّ انْضَحِيهِ.

ترجمه: حدیث بیان کړي دي یعنی ابن سملة، د هشام نه په هم دی معنی سره، هغه وئیلی دي: ویې مږه، بیا ئي وتوږه په اوبو سره، بیا ئي اووینځه

[۳٦٣]([3])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى يَعْنِي ابْنَ سَعِيدٍ الْقَطَّانَ، عَنْ سُفْيَانَ، حَدَّثَنِي ثَابِتٌ الْحَدَّادُ، حَدَّثَنِي عَدِيُّ بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أُمَّ قَيْسٍ بِنْتَ مِحْصَنٍ، تَقُولُ: سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ دَمِ الْحَيْضِ يَكُونُ فِي الثَّوْبِ، قَالَ: "حُكِّيهِ بِضِلْعٍ وَاغْسِلِيهِ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ".

ترجمه: عدی بن دینار وایي چې اوریدلی دی د ام قیس بنت محصن نه چې هغې وئیل: ما تپوس وکړو د رسول الله ﷺ نه په باره د وینی د حیض کښې چې جامه کښې وي، هغه وفرمائیل: هغه وتوږه په یو لرګي سره او ویې وینځه په اوبو او بېره باندې

تشریح: **قوله**: ﴿قوله حُكِّيهِ بِضِلْعٍ وَاغْسِلِيهِ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ﴾ ضلع په اصل کښې د پښتئ هډوکی ته وائی او دلته ترې نه مراد مطلقا سخت څیز دې چه د هغې په ذریعه د حیض وینه اوکرولې شي.

[۳٦٤]([4])حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "قَدْ كَانَ يَكُونُ لِإِحْدَانَا الدِّرْعُ فِيهِ تَحِيضُ قَدْ تُصِيبُهَا الْجَنَابَةُ، ثُمَّ تَرَى فِيهِ قَطْرَةً مِنْ دَمٍ فَتَقْصَعُهُ بِرِيقِهَا".

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روایت دي هغې ویلی دي: بیشکه شان دادی چې وو د یوې کسي زمونږ لپاره څادر چې په هغې به حائضه کیده، کله به ورته رسیدلو جنابت، بیا به ئې لیدلو

---

[1]: صحيح البخاري/الوضوء ٦٣ (٢٢٧)، والحيض ٩ (٣٠٧)، صحيح مسلم/الطهارة ٣٣ (٢٩١)، سنن الترمذي/الطهارة ١٠٤ (١٣٨)، سنن النسائي/الطهارة ١٨٥ (٢٩٤)، والحيض ٢ (٣٥٠)، سنن ابن ماجه/الطهارة ١١٨ (٦٢٩)، (تحفة الأشراف: ١٥٧٤٣)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الطهارة (١٠٣/٢٨)، مسند احمد (٣٤٥/٦، ٣٤٦، ٣٥٣)، سنن الدارمي/الطهارة ٨٢ (٧٩٩) (صحيح)

[2]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٥٧٤٣) (صحيح)

[3]: سنن النسائي/الطهارة ١٨٥ (٢٩٣)، والحيض ٢٦ (٣٩٥)، سنن ابن ماجه/الطهارة ١١٨ (٦٢٨)، (تحفة الأشراف: ١٨٣٤٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٥٥/٦، ٣٥٦)، سنن الدارمي/الطهارة ١٠٤ (١٠٥٩) (صحيح)

[4]: تفرد به أبو داود (تحفة الأشراف: ١٧٣٨٠) (صحيح)

په هغې کښې یوه قطره د وینې نو هغه به ئې توړله په خپلو لاړو.

په حدیث الباب کښې دوه اختلافي مسئلې:

ځان پوهه کړه چه د حدیث الباب نه دوه اختلافي مسئلې نورې ثابتیږي،

(د پلیتئ د ازالې دپاره د اوبو تعین)

یودا چه د جمهورو په نزد چه پکښې ائمۀ ثلاثه هم دی د ازالۀ نجاسات دپاره اوبه متعین دی، د اوبو نه علاوه په نورو مائعاتو باندې طهارت نه حاصلیږي، او د احنافو په نزد د حدث د ازالې دپاره خو اوبه متعین دی او د خبث د ازالې دپاره د اوبو او نورو مائعاتو استعمال هم جائز دې، امام خطابی رحمه الله فرمائي حدیث الباب په دې مسئله کښې د احنافو دلیل دې ځکه چه په دې حدیث کښې د ریق په ذریعه باندې ازالۀ النجاسة مذکور دې او که ریق مزیل النجاست او نه منلې شی نو بیا به په سره نور هم تلویث راشي، خطابی وائی جمهور ددې جواب دا ورکولې شی چه د ریق په ذریعه د نجاست ازاله مقصود نه ده بلکه صرف تحلیل دم چه روستو په اوبو سره په سهولت باندې پاک شي.

(په اوبو کښې د طاهر څیز ملاویدلو مسئله)

مسئله ثانیه په دې حدیث کښې د ماء مخلوط بشئ طاهر ده د هغې په ذریعه ازاله د نجاست جائز ده ځکه چه په دې حدیث کښې فرمائي، ﴿ بماء وسدر ﴾ دا مسئله دلته په باب الرجل یغسل راسه بالخطمی کښې په تفصیل تیره شوې ده.

[۳۶۵]([۱])حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ خَوْلَةَ بِنْتَ يَسَارٍ أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّهُ لَيْسَ لِي إِلَّا ثَوْبٌ وَاحِدٌ وَأَنَا أَحِيضُ فِيهِ، فَكَيْفَ أَصْنَعُ؟ قَالَ: "إِذَا طَهُرْتِ فَاغْسِلِيهِ ثُمَّ صَلِّي فِيهِ، فَقَالَتْ: فَإِنْ لَمْ يَخْرُجِ الدَّمُ، قَالَ: يَكْفِيكِ غَسْلُ الدَّمِ وَلَا يَضُرُّكِ أَثَرُهُ".

ترجمه: د ابو هریرة رضی الله عنه نه روایت دې چې بیشکه خوله بنت یسار راغله نبی صلی الله علیه وسلم ته نو هغې وویل: اې د الله رسوله! بیشکه نشته زما لپاره مګر یوه جامه او زه حائضه کیږم په هغې کښې نو څنګه وکړم؟ هغه وویل: کله چې ته پاکه شې نو هغه وینځه بیا مونځ کوه په هغې کښې. هغې وویل: که وینه نه وی وتلې؟ هغه وفرمائیل: کافی دی ستا لپاره وینځل د وینې او ضرر نه رسوی تاته اثر د هغې.

(۱۳۴) بَابُ الصَّلَاةِ فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُصِيبُ أَهْلَهُ فِيهِ

باب دې په بیان د مونځ په هغه جامه کې چې د خپل اهل سره مصاحبت وکړي په هغې کې

[۳۶۶]([۲])حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ حَمَّادٍ الْمِصْرِيُّ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ سُوَيْدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ حُدَيْجٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ، أَنَّهُ سَأَلَ أُخْتَهُ أُمَّ حَبِيبَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُجَامِعُهَا فِيهِ؟ فَقَالَتْ: نَعَمْ، إِذَا لَمْ يَرَ فِيهِ أَذًى".

---

[۱]: تفرد به أبوداود، (تحفة الأشراف: ١٤٢٨٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٦٤/٢، ٣٨٠) (صحيح)

[۲]: سنن النسائي/الطهارة ١٨٦ (٢٩٥)، سنن ابن ماجه/الطهارة ٨٣ (٥٤٠)، (تحفة الأشراف: ١٥٨٦٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٢٧/٦)، سنن الدارمي/الصلاة ١٠٢ (١٤١٥) (صحيح)

ترجمه:د معاوية بن ابی سفيان نه روايت دي، بيشکه هغه تپوس وکړو د خپلې خور ام حبيبه نه چې د نبی ﷺ بی بی ده، ايا وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو په هغه جامه کښې چې مجامعت ئې کولو د هغې سره په هغې کې؟ هغې وويل: آو کله چې به ئې ونه ليدلو په هغې څه شی.

تشريح: قوله: ﴿ قوله نَعَمْ إِذَا لَمْ يَرَ فِيهِ أَذًى ﴾ په بذل کښې ليکلې دی دا حديث په نجاست د منی باندې دلالت کوی، په دې کښې اختلاف زمونږ په نزد په أبواب الغسل کښې باب فيما يفيض الرجل والمراة کښې تير شوې دې هغه دا چه د احناف او مالکيان ددې د نجاست قائل دی او شوافع او حنابله علی القول المشهور د طهارت قائل دی، او په دلائلو باندې کلام وړاندې نزدې راروان دې.

(١٣٥) بَابُ الصَّلَاةِ فِي شُعُرِ النِّسَاءِ

باب دې په بيان د جامو د ښځو کښې د مونځ نه کولو

[٣٦٧]()حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَشْعَثُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُصَلِّي فِي شُعُرِنَا أَوْ فِي لُحُفِنَا"، قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ: شَكَّ أَبِي.

ترجمه:د عائشې رضي الله عنها نه روايت دې هغې ويلې دي: وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې نه کولو زمونږ په هغه جامو کښې چې د بدن سره به متصل وی او يا زمونږ په لحفو کښې. وئيلی دی عبيد الله: شک کړی دی زما پلار (معاذ).

تشريح: شعر جمع د شعار ده کوم چه مقابل دې د دثار، هغه جامه کومه چه د بدن سره متصل وی او د هغې نه پورته والا ته دثار وائی خو دلته د شعار نه مراد پورته کپړه ده، لکه څادر، بستره، کمبل وغيره، پس په حديث الباب کښې لفظ د لحف مذکور دې او هم دغه شان امام ترمذی رحمه الله په دې باندې ترجمة باب الصلوة فی لحف النساء تړلې دې، او مطلب دا دې چه د زنانو هغه کپړه کومه چه سړی هم استعمالولې شی، په داسې کپړه کښې سړو له مونځ نه دی کول پکار،

د ممانعت وجه

د دې دوه وجې کيدې شی لکه چه په کوکب الدری کښې دی، (١)يو دا چه د زنانو په مزاج کښې د طهارت او نجاست په مسئله کښې احتياط نه وی لهذا سړو له د هغوی له کپړو کښې احتياط کول پکار دی، دويم وجه دا چه په هر ملبوس کښې د لابس بوئی وی نو په داسې صورت کښې د زنانه څادر وغيره اغوستلو سره مونځ کولو کښې د شغل بال ويره ده چه خيال به د هغې طرف ته لاړ شی.

زمصرش بوئے پیراهن شنیدی   چرا در چاه کنعانش نه دیدی

خو دا حکم صرف استحبابی دې ددې په جواز کښې هيڅ تردد نشته، هم په دې وجه

[1]): سنن الترمذي/الجمعة ٦٧ (٦٠٠)، سنن النسائي/الزينة ٦١ (٥٣٦٨)، وأعاده المؤلف برقم: ٦٤٥، (تحفة الأشراف: ١٦٢٢١ و ١٧٥٨٩ و ١٩٢٩٦)، ويأتي هذا الحديث عند المؤلف برقم (٦٤٥) (صحيح)

مصنف رحمه الله وړاندې تلو سره دویم باب د رخصت تړلې دې.

[۳٦٨]()حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَائِشَةَ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يُصَلِّي فِي مَلَاحِفِنَا" ،قَالَ حَمَّادٌ: وَسَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ أَبِي صَدَقَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ مُحَمَّدًا عَنْهُ، فَلَمْ يُحَدِّثْنِي، وَقَالَ: سَمِعْتُهُ مُنْذُ زَمَانٍ وَلَا أَدْرِي مِمَّنْ سَمِعْتُهُ، وَلَا أَدْرِي أَسَمِعْتُهُ مِنْ ثَبْتٍ أَوْ لَا فَسَلُوا عَنْهُ.

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روایت دې بیشکه نبی ﷺ وو چې مونځ ئې نه کولو په ملاحفو زمونږ کښې. وئیلی دی حماد: ما اوریدلی دی د ابن ابی صدقة نه هغه وئیلی دي: ما تپوس وکړو د محمد نه د دغې حدیث نو ماته ئې بیان نه کړو، او ویې وئیل: ما اوریدلی دی د یوې زمانې نه، او زه نه پوهېږم چې د چانه مې اوریدلی دې، او زه نه پوهېږم چې ما د ثبت نه اوریدلی او که نه، تپوس وکړی د هغې په باره کښې د بل چانه.

تشریح سند:

قوله: ﴿ قَالَ حَمَّادٌ وَسَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ أَبِي صَدَقَةَ الخ ﴾ دا حماد، حماد بن زید او د سند په راویانو کښې دې هغوی چه پورته کوم سند بیان کړو هغه داسې دې ﴿ عَنْ هِشَامٍ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ عَنْ عَائِشَةَ ﴾ حال دا چه د ابن سیرین رحمه الله د عائشې رضي الله عنها نه سماع ثابت نه ده دا خو د خپل بیان کړې شوی روایت منقطع کیدل بیانوی هغوی وائی ما د سعید بن ابی صدقة نه واوریدل هغوی به وئیل چه ما د محمد بن سیرین نه ددې حدیث په باره کښې تپوس کړې وو، خو هغوی ماته زما په سوال باندې حدیث بیان نه کړو او عذر ئې ښکاره کړو چه ما دا حدیث ډیره زمانه مخکښې اوریدلې وو خو اوس مې په ذهن کښې نشته چه د چا نه مې اوریدلې وو او د چا نه مې چه اوریدلې دې هغه ثقة هم دې او که نه!

واضحه دې وی چه په دې سند کښې انقطاع د حماد بن زید د طریق په اعتبار سره ده او ددې نه مخکښې سند کوم چه په غیر د طریق د حماد نه دې هغه ددې انقطاع نه سالم او محفوظ دې په هغې کښې د محمد بن سرین او عائشې رضي الله عنها ترمینځه د عبدالله بن شقیق واسطه موجود ده کوم چه ثقة راوی دې، لهذا سند ثانی یعنی د حماد بن زید د طریق انقطاع د سند اول په حق کښې موثر او قادح نه ده هغه په خپل ځائې محفوظ دې ځکه چه ظاهره ده چه محمد بن سرین باندې د سماع حدیث څه موده پس نسیان راغلو په شروع کښې هغوی ته دا سند محفوظ وو نو کوم راوی چه دا سند متصلاً ذکر کړې دې بغیر د انقطاع نه نو د هغه روایت د شروع د زمانې شو لهذا د هغه قول به حجت وی په هغه سرې باندې کوم چه د هغوی نه روایت کوی په هغوی باندې د نسیان راتلو نه پس یعنی من حفظ عنه به حجت وی په من روی عنه بعد النسیان باندې (كذا في المنهل) او حضرت په بذل کښې د سند ثانی د لاندې کوم چه منقطع دې لیکلې دی ﴿ فلا يثبت هذا الحديث بهذا السند ﴾ او سند اول کوم چه سالم دې د انقطاع نه هغې سره حضرت هیڅ تعرض نه دې فرمائیلې.

(): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٨٠٦٣) (صحيح)

بَابٌ فِي الرُّخْصَةِ فِي ذَلِكَ

باب دې په بيان د رخصت کې په ديکښ کې

[۳٦٩]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ بْنِ سُفْيَانَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الشَّيْبَانِيِّ، سَمِعَهُ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ، يُحَدِّثُهُ، عَنْ مَيْمُونَةَ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى وَعَلَيْهِ مِرْطٌ وَعَلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ مِنْهُ وَهِيَ حَائِضٌ وَهُوَ يُصَلِّي وَهُوَ عَلَيْهِ".

ترجمه:عبد الله بن شداد حديث بيانوي د ميمونې نه، بيشکه نبي ﷺ مونځ وکړو او په هغه باندې لوپټه وه او په بعضو بيبيانو د هغه باندې د هغې نه څه حصه وه او هغه حائضه وه، او هغه مونځ کولو او هغه ورباندې وو.

تشريح: **قوله**:﴿ قوله وَعَلَيْهِ مِرْطٌ وَعَلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ مِنْهُ ﴾ يعنې رسول الله ﷺ مونځ کولو په خوا کښې ورسره يو زوجه محترمه موجود وه، او په رسول الله ﷺ باندې څادر وو د هغې څه حصه د هغوی په ښځه باندې دپاسه وه.

په دې حديث کښې په يو څادر کښې د سړي او ښځې اشتراک په حالت د مانځه کښې خو ثابت شو ددې تصريح نشته چه هغه څادر خپله د هغوی وو يا که د هغوی د ښځې خو د ترجمې د ثبوت دپاره دا اشتراک کافي دې، خو ددې نه پس چه د عائشې ﷵ کوم حديث راروان دې د هغې مضمون هم دا دې په هغې کښې ددې خبرې تصريح ده چه هغه څادر د عائشې ﷵ وو.

[۳۷۰]()حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعُ بْنُ الْجَرَّاحِ، حَدَّثَنَا طَلْحَةُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِاللَّيْلِ وَأَنَا إِلَى جَنْبِهِ وَأَنَا حَائِضٌ وَعَلَيَّ مِرْطٌ لِي وَعَلَيْهِ بَعْضُهُ".

ترجمه:د عائشې ﷵ نه روايت دې، هغې ويلي دي: وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو دشپې او زه د هغه په خوا کښې ومه، او زه حائضه وم او په ما باندې لوپټه وه زما او بعضې حصه ئې په هغه وه.

تشريح: **قوله**:په دې حديث سره په يو څادر کښې د سړي او ښځې اشتراک په حالت د مانځه کښې خو ثابت شو ددې تصريح نشته چه هغه څادر خپله د رسول الله ﷺ وو يا د هغوی د زوجې وو خو د ترجمې د ثبوت دپاره دا اشتراک کافي دې، خو ددې نه پس چه د عائشې ﷵ کوم حديث راروان دې د هغې مضمون هم دا دې او په هغې کښې ددې خبرې تصريح ده چه هغه څادر د عائشې ﷵ وو.

[1]): سنن ابن ماجه/الطهارة ۱۳۱ (٦٥۳)، (تحفة الأشراف: ۱۸۰٦۳)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الحيض ۳۰ (۳۳۳)، صحيح مسلم/الصلاة ۵۲ (۵۱۹)، مسند احمد (٦/۲۰٤) (صحيح)

[2]): صحيح مسلم/الصلاة ۵۲ (۵۱٤)، سنن النسائي/القبلة ۱۷ (۲٦۹)، سنن ابن ماجه/الطهارة ۱۳۱ (٦۵۲)، (تحفة الأشراف: ۱٦۳۰۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (٦/۲۰٤) (صحيح)

بَابُ الْمَنِيِّ يُصِيبُ الثَّوْبَ

باب دې په بيان کې چې جامې ته ورسيږي

[۳۷۱](¹)حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ الْحَارِثِ، أَنَّهُ كَانَ عِنْدَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَاحْتَلَمَ، فَأَبْصَرَتْهُ جَارِيَةٌ لِعَائِشَةَ وَهُوَ يَغْسِلُ أَثَرَ الْجَنَابَةِ مِنْ ثَوْبِهِ أَوْ يَغْسِلُ ثَوْبَهُ، فَأَخْبَرَتْ عَائِشَةَ، فَقَالَتْ: "لَقَدْ رَأَيْتُنِي وَأَنَا أَفْرُكُهُ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَاهُ الْأَعْمَشُ، كَمَا رَوَاهُ الْحَكَمُ.

ترجمه: د همام بن الحارث نه روايت دې، بيشکه هغه وو د عائشې ﷺ سره او محتلم شو، نو وليدلو يوې وينزې د عائشې او هغه وينځلو اثر د جنابت د خپلې جامې نه، او يا يې وينځله خپله جامه، نو خبرې ورکړو عائشې ته، هغې ووېل: ما ليدلې وو خپل ځان ما به ګروله دا د جامې د رسول الله ﷺ نه.

مضمون حديث:

قوله: ﴿ قوله عَنْ هَمَّامِ بْنِ الْحَارِثِ أَنَّهُ كَانَ عِنْدَ عَائِشَةَ – رضى الله عنها – فَاحْتَلَمَ الخ ﴾ همام بن الحارث رحمه الله يو ځل د عائشې ﷺ کره ميلمه شو هغه ته په شپه کښې احتلام اوشو، چه سحر پاسيدو نو د کپړې نه ئې اثر د نجاست وينځلو، د عائشې ﷺ يوې وينځې په وينځلو باندې اوليدو هغه لاړه او عائشې ﷺ ته ئې ذکر اوکړو، دا روايت په ترمذى کښې هم دې او ددې نه معلوميږي چه دا ځادر د عائشې ﷺ وو او کله چه هغه وينځې هغې ته د ميلمه د وينځلو ذکر اوکړو نو هغې اوفرمائيل ﴿ لم افسد علينا ثوبنا ﴾ يعنى هسې ئې زمونږ کپړه خرابه کړه څه ضرورت وو د وينځلو مطلب دا وو چه د اوچيدلو نه پس به هسې هم ګرولې شوې وې.

[۳۷۲](²)حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كُنْتُ أَفْرُكُ الْمَنِيَّ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيُصَلِّي فِيهِ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَافَقَهُ مُغِيرَةُ، وَأَبُو مَعْشَرٍ، وَوَاصِلٌ.

ترجمه: د عائشې نه روايت دې هغې ويلې دي: وم زه چې توږل مې منى د جامې د رسول الله ﷺ نه نو هغه به مونځ کولو په هغې کښې.

د طرق حديث د اختلاف تشريح او تحقيق:

تشريح: **قوله**: ﴿ قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَافَقَهُ مُغِيرَةُ وَأَبُو مَعْشَرٍ وَوَاصِلٌ ﴾ حديث الباب مصنف رحمه الله په دوه طرقو سره ذکر کړې دې په اول سند کښې د ابراهيم نه نقل کونکې حکم وو او په دويم سند کښې حماد بن ابى سليمان، خو په دواړو سندونو کښې فرق دا دې چه د حکم په روايت کښې دا وه چه ابراهيم روايت کوى د همام نه، او د حماد د روايت نه معلوميږى چه ابراهيم روايت کوى د اسود نه، هم ددې په باره کښې مصنف رحمه الله فرمائى چه بعض راويان د حماد

¹): صحيح مسلم/الطهارة ٣٢(٢٨٨)، سنن الترمذي/الطهارة ٨٥(١١٦)، سنن النسائي/الطهارة ١٨٨ (٢٩٨)، سنن ابن ماجه/الطهارة ٨٢(٥٣٧)، (تحفة الأشراف: ١٧٦٧٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (٦٧/٦، ١٢٥، ١٣٥، ٢١٣، ٢٣٩، ٢٦٣، ٢٨٠) (صحيح)

²): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٥٩٣٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٢٥/٦، ١٣٢، ٢١٣) (صحيح)

موافقت او متابعت کوی، او هغوی هم دا درې پورته ذکر شوې کسان دی او اعمش د حکم موافقت کړې دې نو ګویا د حماد موافقت متابعت کونکې یو جماعت شو او د حکم متابعت کونکې صرف اعمش شو، په بذل کښې لیکلې دی چه دا سند په دواړو طریقو باندې صحیح او ثابت دې ځکه چه دا ټول راویان حفاظ او ثقات دی کوم چه په اضطراب باندې نه شی محمول کیدې پس د طحاوی په روایت کښې دی ﴿ عن ابراهیم عن الاسود وهمام﴾ او هم دا خبره صاحب منهل هم لیکلې ده، خو زه وائم چه د مصنف رحمه الله په کلام کښې ددې خبرې اشاره ده چه هغوی د حکم د روایت په مقابله کښې د حماد روایت ته کیدې شی چه ترجیح ورکوی، ځکه چه هغوی د حماد متابعت کونکی درې بیان کړل او د حکم په متابعت کښې ئې صرف یو ذکر کړو.

په دې سلسله کښې د امام ترمذی رحمه الله رائې:

او امام ترمذی رحمه الله ددې برعکس کار کړې دې هغوی د اعمش [1] روایت ته ترجیح ورکړې ده د منصور د متابعت د وجې نه.

تنبیه: حدیث الباب په دې ټولو طرقو سره د کومو چه امام ابوداؤد حواله ورکړې ده په صحیح مسلم کښې موجود دې خو په هغې کښې د ضیف محتلم تعین نشته هم دغه شان د ترمذی روایت هم مبهم دې د ابوداؤد په روایت کښې تعین دې چه هغه همام بن الحارث وو، خو امام مسلم رحمه الله ددې حدیث د ذکر کولو نه پس یو بل حدیث ذکر کړې دې چه د هغې مضمون دا دې چه عبدالله بن شهاب الخولانی وائی چه زه یو ځل د عائشې رضی الله عنها کره میلمه اوم ﴿ فاحتلمت فی ثوبی ﴾، امام نووی رحمه الله دې ته تعرض نه دې کړې، زمونږ حضرت په بذل کښې لیکلې دی چه دا دواړه قصې بیلې بیلې دی یو د همام بن الحارث او یو د عبدالله بن شهاب الخولانی، دا دې تعارض اونګنړلې شی.

[1] ، اصل کښې صورت حال دا دې چه امام ترمذی رحمه الله ددې حدیث اولا تخریج په طریق د اعمش سره کړې دې او بیا ئې وړاندې تلو سره فرمائیلې دی وهکذا روی عن منصور عن ابراهیم عن همام مثل روایة الاعمش ته او ددې دواړو د روایت په مقابله کښې هغوی صرف د ابومعشر د روایت حواله ورکړې ده او فرمائی وروی ابومشعر هذا الحدیث عن ابراهیم عن الاسود او د ابومعشر ئې څوک هم متابع نه دې ذکر کړې، لهذا د امام ترمذی رحمه الله د علم په اعتبار سره ابومعشر په خپل روایت کښې متفرد شو هم په دې وجه هغوی د ابومعشر روایت ته مرجوح او د هغې مقابل د اعمش روایت ته راجح وئیلې دې، پس فرمائی وحدیث الاعمش اصح لهذا د امام ترمذی رحمه الله د ترجیح د پورته صورت حال په اعتبار سره زمونږ په خیال کښې صحیح ده خو شارحین د ترمذی په دې باندې نقد کوی چه امام ترمذی رحمه الله حدیث الاعمش ته ځنګه اصح اووئیلو، خو زمونږ د پورته تقریر نه دا خبره واضحیږی چه په امام ترمذی رحمه الله باندې نقد صحیح نه دې اګر چه دا خبره فی نفسه په خپل ځائې باندې محقق ده چه په دې دواړو کښې د هر یو متابع په صحیح مسلم او ابوداؤد وغیره کښې موجود دی چه د هغې مقتضی دا ده چه دواړو طریقو ته صحیح اووئیلې شی، کما تقدم عن البذل)

(زه دخپلې دې رائې نه رجوع کوم بلکه نقد صحیح دې دامام ترمذی دطرف نه دا عذر پیش کول چه هغه دخپل علم په اعتبار سره فرمائی، مانع عن النقد نه دې، ځکه چه هرعالم کوم څه وائی دخپل علم په اعتبار سره ئې وائی کنې نو بیا به د تنقید باب مغلق شی. فقط ۱۴۱۸هـ)

[۳۷۳]()حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ. ح وحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ حِسَابٍ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمٌ يَعْنِي ابْنَ أَخْضَرَ، الْمَعْنَى وَالْإِخْبَارُ فِي حَدِيثِ سُلَيْمٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ، سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَائِشَةَ، تَقُولُ: "إِنَّهَا كَانَتْ تَغْسِلُ الْمَنِيَّ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: ثُمَّ أَرَى فِيهِ بُقْعَةً أَوْ بُقَعًا".

ترجمه:عائشي ﷞ ويلي دي: بيشكه هغه وه چې وينځل به ئې منى د جامې د رسول الله ﷺ نه. هغې ويلي دي: بيا به ما ليدل په هغې كښې ټاكى او يا ټاكې.

تشريح: **قوله**:﴿ قوله سَمِعْتُ عَائِشَةَ تَقُولُ إِنَّهَا كَانَتْ تَغْسِلُ الْمَنِيَّ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ –صلى الله عليه وسلم ﴾ يعنى سيده عائشه ﷞ فرمائى چه ما به د رسول الله ﷺ د كپړې نه منى وينځله، او په هغه كپړه كښې به مې يو يا دوه د وينځلو نخښې ليدلې، ظاهره ده چه كله د يوې كپړې څه حصه وينځلې شى نو كوم ځائې چه وينځلې شوې دې هغه ځائې به محسوسيږى ترڅو چه اوچه شوې نه وى اوس كه ئې كپړه د يوځائې نه وينځلې وى نو صرف يو نخښه به ئې ښكاره كيږى او كه د ډيرو ځايونو نه ئې وينځلې وى نو ډيرې نخښې به ئې محسوسيږى، هغوى هم دا بيانوى چه ﴿ ثُمَّ أَرَى فِيهِ بُقْعَةً أَوْ بُقَعًا ﴾

د منى په طهارت او نجاست كښې د فريقينو دلائل:

ځان پوهه كړه چه په دې حديث او ترجمة الباب كښې د يوې مسئلې اختلافى بحث دې يعنى د منئ د طهارت او د نجاست اصل مسئله مخكښې تيره شوه خو په دلائلو باندې كلام تراوسه پورې نه دې شوې، كوم حضرات چه د نجاست د منى قائل دى هغوى د غسل د رواياتو نه استدلال كوى او كوم چه د طهارت قائل دى هغوى د روايات فرک نه استدلال كوى، ځكه چه د ثوب منى په باره كښې د غسل او فرک دواړه قسم روايات په كثرت سره راغلى دى هم په دې وجه حضرات محدثين د باب غسل المنى او د باب فرک المنى بيل بيل بابونه قائموى لكه چه په نسائى وغيره كښې دا ابواب دى، قائلين د طهارت په دې دواړه قسم رواياتونو كښې تطبيق داسې كوى چه د غسل روايات په استحباب او تنظيف باندې محمول دى او د فرک په بيان جواز باندې، او د قائلين نجاست د غسل روايات په منى رطب او د فرک روايات په يابس باندې محمول كوى، ځكه چه د هغوى په نزد د طهارت ثوب دپاره د منى ازاله ضرورى ده، كه تر وى نو په ذريعه د غسل او كه اوچه وى نو په طريقه د فرک، ځكه چه د رسول الله ﷺ نه د هغوى په عمر مبارک كښې يو ځل هم نه دى ثابت چه هغوى د منئ سره بغير د هغې د غسل يا د فرک نه مونځ كړې وى كه منى پاكه وې نو كم از كم يو ځل خو به رسول الله ﷺ د بيان جواز دپاره داسې كړې وې، باقى د شوافعو د روايات فرک نه استدلال صحيح نه دې ځكه چه فرک هم د تطهير يو طريقه ده

(): صحيح البخاري/الوضوء ٦٤ (٢٢٩)، ٦٥ (٢٣٢)، صحيح مسلم/الطهارة ٣٢ (٢٨٩)، سنن الترمذي/الطهارة ٨٦ (١١٧)، سنن النسائي/الطهارة ١٨٧ (٢٩٦)، سنن ابن ماجه/الطهارة ٨١ (٥٣٦)، (تحفة الأشراف: ١٦١٣٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٤٢/٦، ٢٣٥) (صحيح)

لکه چه په روايت کښې راځي ﴿ اذا وطئ احدکم بنعله الاذى فان التراب له طهور ﴾ (۱) ځنګه چه په دې حديث کښې د وطي اذى نه پس حصول طهارت بالتراب نه په طهارت د اذى باندې استدلال صحيح نه دې هم دغه شان د روايات فرک نه په طهارت د منى باندې استدلال صحيح نه دې ځکه چه په دواړو ځايونو کښې غسل نشته يو ځائې کښې فرک دې او بل ځائې کښې په زمکه پورې راښکل دى.

ابوالفضل ابن حجر او ابو جعفر طحاوى رحمهما الله :

امام طحاوى رحمه الله په شرح معانى الاثار کښې د غسل او فرک رواياتو ته يو بل سره داسې تطبيق ورکړې دې، هغه دا چه د غسل روايات په ثياب صلوة باندې محمول دى او د فرک ثياب په نوم باندې، په دې باندې حافظ ابن حجر رحمه الله په امام طحاوى رحمه الله باندې زوردار نقد کړې دې چه ثوب صلوة هم په فرک او روايات صحيحه سره ثابت دې، خو ددې جواب دا دې چه ماشاء الله! حافظ ابن حجر رحمه الله ډير مصروف او مشغول سړې وو هغوى ته د امام طحاوى رحمه الله د طويل او عريض پوره کلام لوستلو موقع غالبا نه وه ملاؤ شوې، د امام طحاوى رحمه الله عادت دې چه هغوى خپل مقصد او مدعى په تدريج سره ثابتوى، ډير کرته کلام کولو کولو سره ډير لرې اوځى او د باب په آخر کښې د هغوى د رائې استقرار معلوميږى، په دې وجه د هغوى د کلام د ابتداء نه بعض وخت کتونکو ته دهوکه راشى پس په ﴿ باب مباشرة الحائض ﴾ کښې هم حافظ رحمه الله هم دغه دهوکه خوړلې ده هغوى په دغه باب کښې د امام طحاوى رحمه الله اول کلام ليدلو سره دا اوګنړله چه په دې مسئله کښې امام طحاوى رحمه الله د امام محمد رحمه الله قول ته ترجيح ورکوى حال دا چه داسې نه ده د امام طحاوى رحمه الله د آخرى کلام نه معلوميږى چه هغوى د امام صاحب قول ته ترجيح ورکړې ده لکه چه مونږ سره په باب مباشرة الحائض کښې ددې تفصيل تير شوې دې، هم دغه شان په مسئلة الباب کښې امام طحاوى رحمه الله اولا د ثياب صلوة او د ثياب نوم ترمينځه فرق ذکر کړې دې، بيا ئې وړاندې تلو سره خپله خبره پرانستلې ده چه د بعض رواياتو نه په ثياب صلوة کښې هم فرک ثابت دې.

د امام طحاوى رحمه الله د رائې ماحصل :

د امام طحاوى رحمه الله د کلام خلاصه دا ده چه هغوى فرمائى د قائلين طهارت منى د روايات فرک نه استدلال صحيح نه دې اولا خو په دې وجه چه په روايات صحيحه شهيره کښې د فرک ثبوت په ثياب صلوة کښې نشته، په ثياب نوم کښې دې او په حالت د نوم کښې ناپاک کپړه اغوستل جائز دى بيا وړاندې تلو سره فرمائى چه که اومنلې شى چه د فرک ثبوت په ثياب صلوة کښې هم دې او فى الواقع په بعض رواياتو کښې دې هم، نو بيا به مونږ وايو چه د فرک منى نه په طهارت د منى باندې استدلال صحيح نه دې ځکه چه فرک هم د ازالة نجاست يو طريقه ده لکه چه ﴿ اذا وطئ احدکم بنعله الاذى الحديث ﴾ نه په طهارت اذى باندې استدلال نه شى کيدې، هم دغه شان د فرک منى نه په طهارت د منى باندې استدلال

(۱) ددې حديث تشريح په باب الرجل يطأ الأذي بنعله کښې راروانه ده.

نه شي کيدې پس حافظ ابن حجر رحمه الله د امام طحاوي رحمه الله صرف اول کلام اوليدلو او آخر کلام ئې نه دې ليدلې چه حافظ صاحب د امام طحاوي رحمه الله د کلام هغه جزء خو واخستلو کوم چه د هغوی په نزد قابل نقد وو او کوم جزء چه رافع د نقد وو هغه ئې پريخودلو، په اصل کښې خبره هم هغه صحيح ښکاره کيږی کومه چه مونږ پورته اووئيله چه د امام طحاوي رحمه الله خو عادت دې د کلام خورولو او په تدريج سره منزل مقصود ته د رسيدلو او حافظ صاحب د هغوی صرف اول کلام کوری.

دويمه خبره دا ده چه د ثياب صلوة او ثياب منام کوم فرق چه امام طحاوي رحمه الله بيان کړې دې هغه بعض مالکيانو مثلا ابن بطال مالکی او قاضی ابوبکر بن العربی هم اختيار کړې دې لکه چه په الفيض السمائی کښې مونږ نقل کړې دې لهذا امام طحاوي رحمه الله په دې رائې کښې متفرد نه شو.

باب بَوْلِ الصَّبِيِّ يُصِيبُ الثَّوْبَ

باب دې په بيان د بولو د ماشوم کښې چې جامې ته ورسيږي

کومه مسئله چه مصنف رحمه الله د دې ترجمې نه ثابتول غواړی يعنی د صبی رضيع او د جارية رضيعه د بول په طريق د تطهير فرق، هغه مختلف فيه دې.

مذاهب ائمة :

(د ماشوم هلک او جينئ د متيازو په تطهير کښې فرق)

پس شوافع او حنابله د ظاهر احاديث د وجې نه فرمائی چه په بول صبی کښې نضح يعنی رش الماء کافی دې او د احنافو او د مالکيانو په قول مشهور کښې په دواړو کښې هيڅ فرق نشته غسل ضروری دې، دريم مذهب دلته د امام اوزاعی دې هغوی فرمائی په دواړو کښې نضح کافی ده، ولکن لا دليل عليه، وهذا الاختلاف مالم يطعم فاذا طعم فالغسل متعين عند الکل، هم دغه شان خپله بول صبی او صبيه دواړه د ائمة اربعه په نزد نجس دی، داؤد ظاهری او ابوثور وغيره بعض علماء د بول صبی د طهارت قائل دی، او بعض شارحينو چه په دې کښې د امام شافعی او امام مالک کوم اختلاف نقل کړې دې د هغوی په نزد بول صبی طاهر دې دا نقل غلط دې امام نووی او علامه زرقانی د دې تصريح کړې ده.

احنافو او مالکيان کوم چه د عدم الفرق قائل دی هغوی وائی چه په دې حديث کښې د لفظ نضح نه مراد غسل او صب الماء دې د نضح معنی د صب الماء راځی پس په يو روايت کښې دی کوم چه امام طحاوي رحمه الله په شرح معانی الاثار کښې ذکر کړې دې ﴿انی لاعرف مدينة ينضح البحر بناحيتها﴾ په دې حديث کښې د نضح نه مراد بهيدل دی رسول الله ﷺ فرمائی چه زه يو داسې ښهر پيژنم چه د هغې په يو طرف کښې درياب بهيږی، وئيلې شوې دی چه دا اشاره ده د قسطنطنيه طرف ته، هم دغه شان د مذی په باره کښې هم لفظ د نضح راغلې دې حال دا چه عند الجمهور د هغې غسل ضروری دې هم دغه شان د دم استحاضه په باره کښې لفظ د نضح مذکور دې کوم چه اوس نزدې دوه درې بابونه مخکښې تير شو ﴿ولتنضح ما لم تر﴾ حال دا چه د دم حيض غسل بالاتفاق ضروری دې، بلکه

دا چه په صحیح مسلم کښې د بول غلام د تطهیر په سلسله کښې څلور قسمه الفاظ راغلې دی، النضح، الرش، الصب، اتباع الماء، په ټولو روایاتو باندې به عمل هله اوکړې شی چه کله غسل اوموندلې شی.

بول صبی او بول صبیة کښې وجه د فرق:

اوس دلته یو سوال پیدا کیږی هغه دا چه هر کله په دواړو کښې غسل ضروری دې او د نضح نه هم مراد غسل دې نو بیا په احادیثو کښې هر یو د بیل بیل فرق سره ولې بیان کړې شوې دیددې څه وجه ده؟ احناف شارحینو ددې دوه مصلحتونه لیکلې دی، ملا علی قاری رحمه الله لیکی چه د زنانو په مزاج کښې رطوبت او برودت غالب وی چه د هغې په وجه باندې بول صبیة غلیظ او منتن زیاتې وی لهذا ددې ازالې دپاره د مبالغة فی الغسل اجازت دې په خلاف د صبی نه چه د هغه د مزاج د حرارت د وجې نه د هغه بول رقیق زائد وی او په هغې کښې نه دومره بوئې وی لهذا د هغې د ازالې دپاره غسل خفیف کافی دې، او امام طحاوی رحمه الله وجه د فرق دا لیکلې ده چه د زنانه د بولو مخرج چونکه فراخه دې په دې وجه د هغې متیازې چه په کومه کپړه باندې هم غورځیږی نو منتشر کیدو سره به غورځیږی، لهذا ضرورت دې ددې خبرې چه په ښه طریقې سره تتبع کولو باندې په اهتمام سره پاک کړې شی ځکه چه په بول جاریة کښې غسل استعمال کړې شوې دې او په بول غلام کښې لفظ نضح، دریمه وجه هغه ده کومه چه د ابن ماجه په روایت کښې ده د امام شافعی رحمه الله نه د هغوی شاګرد رشید ابوالیمان المصری ددې فرق حکمت اوتپوسلو نو هغوی ارشاد اوفرمائیلو وجه ددې دا ده چه بول جاریة پیدا شوې دی د لحم او دم نه او بول د غلام د ماء او طین نه لهذا د دواړو د متیازو د صفت او خاصیت د فرق د وجې نه په حکم کښې هم فرق شو، ددې نه پس امام صاحب د شاګرد نه تپوس اوکړو فهمت؟ شاګرد عرض اوکړو ما فهمتُ... امام صاحب رحمه الله اوفرمائیل خبره دا ده چه د آدم علیه السلام تخلیق د خاورې نه شوې دې او د حوا رضی الله عنها تخلیق د ادم علیه السلام د پښتئ نه شوې دې، لهذا د بول غلام تخلیق د ماء اوطین نه او د بول انثی د لحم او دم نه شوې دې.

[۳۷۴] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ أُمِّ قَيْسٍ بِنْتِ مِحْصَنٍ، "أَنَّهَا أَتَتْ بِابْنٍ لَهَا صَغِيرٍ لَمْ يَأْكُلِ الطَّعَامَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَجْلَسَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حِجْرِهِ فَبَالَ عَلَى ثَوْبِهِ، فَدَعَا بِمَاءٍ فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ".

ترجمه: د ام قیس بنت محصن نه روایت دې، بیشکه هغې راوستلو یو ماشوم د هغې سره چې خوراک ئې نه کولو رسول الله صلی الله علیه وسلم ته، نو هغه کینولو رسول الله صلی الله علیه وسلم په خپله غېږ کښې نو متیازې ئې وکړې په جامه د هغه، نو راوېې غوښتلې اوبه نو چړکاو ئې کړې او وېې نه وینځلو.

(١): صحیح البخاري/الوضوء ٥٩ (٢٢٣)، والطب ١٠ (٥٦٩٣)، صحیح مسلم/الطهارة ٣١ (٢٨٧)، سنن الترمذي/الطهارة ٥٤ (٧١)، سنن النسائي/الطهارة ١٨٩ (٣٠٣)، سنن ابن ماجه/الطهارة ٧٧ (٥٢٤)، (تحفة الأشراف: ١٨٣٤٢)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الطهارة ٣٠(١١٠)، مسند احمد (٣٥٥/٦، ٣٥٦)، سنن الدارمي/الطهارة ٦٢ (٧٦٧) (صحيح)

تشريح: قوله: ﴿ قوله عَنْ أُمِّ قَيْسٍ بِنْتِ مِحْصَنٍ أَنَّهَا أَتَتْ بِابْنٍ لَهَا صَغِيرٍ الخ ﴾ په دې كښې دا ده چه د ام قيس بنت محصن رضي الله عنها ولد صغير د رسول الله ﷺ په جامو باندې متيازې اوكړې او د هغې نه په وړاندې روايت كښې راځي چه حسين بن على رضي الله عنهما د هغوى په غيږ كښې متيازې اوكړې او د هغې نه په وړاندې روايت كښې د راوى د شك سره راځي چه حسن يا حسين په دې دواړو كښې يو كس د هغوى په سينه مباركه باندې متيازې اوكړې، د حديث شارحينو ليكلې دى د پنځو ماشومانو د رسول الله ﷺ په غيږ كښې متيازې كول ثابت دى، حسن، حسين، عبدالله بن الزبير، ابن ام قيس، سليمان بن هشام او وئيلې شوې دى چه صحيح سليمان بن هاشم دې رضي الله عنهم

قد بال في حجر النبي اطفال :: حسن حسين ابن الزبير بالوا

و كذا سليمان بن هشام :: وابن ام قيس جاء في الختام

(د احنافو په مسلک باندې اشكال)

﴿ قوله: فَدَعَا بِمَاءٍ فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْه ﴾ په دې حديث كښې د غسل نفى ده، لهذا معلومه شوه چه په احاديث الباب كښې د نضح نه مراد رش دې صب الماء يا غسل مراد نه دې، لهذا د احنافو تاويل صحيح نه دې، جواب دا دې چه ددې لفظ ﴿ ولم يغسله ﴾ په ثبوت كښې كلام دې چه د زهرى د طرف نه مدرج دې، دويم جواب دا دې چه د مسلم په يو روايت كښې دى ﴿ ولم يغسله غسلا ﴾ او مفعول مطلق د تاكيد دپاره هم راځى لهذا په روايت كښې د نفس غسل نفى اونشوه بلكه د غسل موكد او د مبالغ فيه نفى ده.

(د امام طحاوى د طرفه عقلى دليل)

امام طحاوى رحمه الله فرمائى د نظر عقل تقاضه هم دا ده چه په دواړو كښې فرق نه دى كيدل پكار، په دې وجه په دې باندې د ټولو اتفاق دې چه د اكل طعام نه پس د غلام او جارية د دواړو متيازې يو شان دى پس د قياس تقاضه دا ده چه ددې نه مخكښې هم يو شان كيدل پكار دى.

[٣٧٥] (¹) حَدَّثَنَا مُسَدَّدُ بْنُ مُسَرْهَدٍ، وَالرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ أَبُو توبة المعنى، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ قَابُوسَ، عَنْ لُبَابَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ، قَالَتْ: كَانَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي حِجْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَالَ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ: الْبَسْ ثَوْبًا وَأَعْطِنِي إِزَارَكَ حَتَّى أَغْسِلَهُ، قَالَ: "إِنَّمَا يُغْسَلُ مِنْ بَوْلِ الْأُنْثَى، وَيُنْضَحُ مِنْ بَوْلِ الذَّكَرِ".

ترجمه: د لبابة بنت الحارث نه روايت دې هغې ويلى دي: وو حسن بن على رضي الله عنه په غيږ د رسول الله ﷺ كښې، نو متيازى ئې وكړى په هغه باندې، نو ما وويل: بله جامه واغونده او راكړه ماته ستا دا لنګ چې زه ئې وينځم، هغه وويل: بيشكه وينځلى به شى د بولو د جينۍ نه او څڅركاو كولى به شى د بولو د هلك نه.

¹: سنن ابن ماجه/الطهارة ٧٧ (٥٢٢)، (تحفة الأشراف: ١٨٠٥٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٣٩/٦) (حسن صحيح)

[٣٧٦]([1])حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، وَعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْعَنْبَرِيُّ المعنى، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ الْوَلِيدِ، حَدَّثَنِي مُحِلُّ بْنُ خَلِيفَةَ، حَدَّثَنِي أَبُو السَّمْحِ، قَالَ: كُنْتُ أَخْدِمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَغْتَسِلَ قَالَ: وَلِّنِي قَفَاكَ، فَأُوَلِّيهِ قَفَايَ فَأَسْتُرُهُ بِهِ، فَأُتِيَ بِحَسَنٍ، أَوْ حُسَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَبَالَ عَلَى صَدْرِهِ، فَجِئْتُ أَغْسِلُهُ، فَقَالَ: "يُغْسَلُ مِنْ بَوْلِ الْجَارِيَةِ، وَيُرَشُّ مِنْ بَوْلِ الْغُلَامِ"، قَالَ عَبَّاسٌ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهُوَ أَبُو الزَّعْرَاءِ، قَالَ هَارُونُ بْنُ تَمِيمٍ عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: الْأَبْوَالُ كُلُّهَا سَوَاءٌ.

ترجمه: ابو السمح ويلي دي: وم زه چي خدمت مي کولو د نبي ﷺ، وو هغه کله چې به ئې اراده وکړه چي غسل وکړي نو وبه ئې وئيل: راوګرځوه ماته خپل شا. نو ما به ورته شا واړولو ما به پټ کړو په هغې، پس راوړي شو حسن او حسين ﷺ نو متيازې ئې وکړې په سينه د هغه، زه راغلم چي ويې وينځم نو هغه وويل: وينځلی به شي د متيازو د جينئ نه، او اوبه به شيندلي شي په متيازو د هلک. وئيلی دی عباس: مونږ ته حديث بيان کړې دې يحيى بن الوليد. وئيلی دی ابوداود: او هغه ابو الزعراء دې، وئيلی دی هارون بن تميم د حسن نه، هغه وايي: متيازې ټولې برابرې دي.

[٣٧٧]([2])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنِ ابْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي حَرْبِ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "يُغْسَلُ مِنْ بَوْلِ الْجَارِيَةِ، وَيُنْضَحُ مِنْ بَوْلِ الْغُلَامِ مَا لَمْ يَطْعَمْ".

ترجمه: د علي ﷺ نه روايت دي هغه وايي: وينځلی به شي د متيازو د جينئ نه او پوګنه به کولی شي د متيازو د هلک نه ترکومه ئې چي خوراک نه وي شروع کړې.

[٣٧٨]([3])حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي حَرْبِ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ، فَذَكَرَ مَعْنَاهُ وَلَمْ يَذْكُرْ مَا لَمْ يَطْعَمْ زَادَ، قَالَ قَتَادَةُ: هَذَا مَا لَمْ يَطْعَمَا الطَّعَامَ، فَإِذَا طَعِمَا غُسِلَا جَمِيعًا.

ترجمه: د علي بن ابي طالب ﷺ نه روايت دې، بيشکه نبي ﷺ فرمائيلی دي: نو ذکر ئې کړه پشان د هغې، الا ذکر ئې نه کړه (مَا لَمْ يَطْعَمْ) وئيلی دی قتادة: دا هله چي نه خوري طعام، کله چي خوراک کوی نو دواړه به وينځلی شي.

[٣٧٩]([4])حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْحَجَّاجِ أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أُمِّهِ، أَنَّهَا أَبْصَرَتْ أُمَّ سَلَمَةَ تَصُبُّ الْمَاءَ عَلَى بَوْلِ الْغُلَامِ مَا لَمْ يَطْعَمْ، فَإِذَا طَعِمَ غَسَلَتْهُ، وَكَانَتْ تَغْسِلُ بَوْلَ الْجَارِيَةِ".

ترجمه: حسن بصري د خپلې مور نه روايت کوی چي هغې ام سلمة وليده: چي اوبه ئې اچولې په متيازو د هلک ترکومه ئې چي خوراک نه کوي، کله چي خوراک کوی نو وينځلو به يې، او وه چي وينځلی به ئې متيازې د جينئ. (په دواړو صورتونو کښې).

---

[1]: سنن النسائي/الطهارة ١٩٠ (٣٠٥)، سنن ابن ماجه/الطهارة ٧٧ (٥٢٦)، ١١٣ (٦١٣) (تحفة الأشراف: ١٢٠٥١) (صحيح)

[2]: سنن الترمذي/الصلاة ٣١٣ (٦١٠)، سنن ابن ماجه/الطهارة ٧٧ (٥٢٥)، (تحفة الأشراف: ١٠١٣١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٩٧/١)، (صحيح)

[3]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٠١٣١) (صحيح)

[4]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٨٢٥٦) (صحيح)

بَابُ الْأَرْضِ يُصِيبُهَا الْبَوْلُ

باب دې په بيان د زمکې چې بولې ورته ورسيږي

په دې باب سره مصنفرحمه الله د ناپاکې زمکې د پاکولو طريقه بيانوي.

د تطهير ارض د طرقو تفصيل سره د علماء کرامو د اختلاف نه :

د احنافو په نزد د زمکې د پاکولو درې طريقې دی، اول جفاف، يعنې ناپاکه زمکه په اوچيدو سره خپله پاکيږي، خو په جفاف سره طهارت کامله نه حاصليږي يعنې طاهر کيږي خو مطهر نه وی هم په دې وجه په داسې زمکه باندې مونځ خو کولې شې خو تيمم ترې نه نۀ شې کولې، طريق ثانې صب الماء چه په زمکه باندې اوبه بهيولو سره هغه پاکه شی خو هر قسمه زمکه په صب الماء سره نه پاکيږی په دې کښې تفصيل دې کوم چه به وړاندې راشی، طريق ثالث د زمکې د پاکولو حفر دې چه زمکه په کنستلو او د ناپاکې خاورې په منتقل کولو سره پاکيږی.

د زمکې په صب الماء سره د پاکيدلو تفصيل دا دې چه زمکه به د دوه حالو نه خالی نه وی، رخوة او صلبة، که رخوة وی نو په اوبه بهيولو سره پاکيږی په وجه د تسفل ماء چه د زمکې د رخوة او نرم کيدو د وجې نه په اوبو سره نجاست ختميږی چه په هغې سره به د هغې پورته حصه پاکه شی، تسفل ماء دلته په منزله د عصر دې، چه څنګه د ناپاکې کپړې د پاکولو په وخت نچوړ کول ضروری دی هم دغه شان دلته تسفل دې کوم چه پخپله کيږی، او که هغه ناپاکه زمکه رخوه نه وی بلکه صلبه او بنجر وی نو بيا ددې دوه صورتونه دی، منحدرة يعنی لوړه ژوره او مستوية يعنی برابره قسم اول په صب الماء سره پاکيږی او د قسم ثانی د تطهير دپاره حفر او نقل تراب ضروری دې داسې زمکه به په صب الماء سره نه پاکيږی څکه چه په داسې زمکه باندې د اوبو بهيدل ګران دی هغه نجاست به هم هلته ولاړ وی يا به کم از کم پوره نه زائل کيږی دا تفصيل هم دغه شان علامه عينیرحمه الله په شرح د بخاری کښې ليکلې دې، او صاحب د بحر الرائق د زمکې يو بل قسم هم ليکلې دې يعنی مجصصه پوخ فرش کوم چه د چونې وغيره نه جوړ وی، ددې تطهير طريقه هغوی دا ليکلې ده چه په دې باندې اوبه واچوئ او دا اومږئ او په کپړه سره ئې اوچه کړئ تردې چه د نجاست اثر زائل شی او د جمهور علماء کرامو په نزد هر قسم زمکه بغير د څه تفصيل نه په صب الماء سره پاکيږی د هغوی په نزد په يوه زمکه کښې هم د حفر حاجت نشته او د احنافو په نزد د بعض زمکو حفر ضروری دې، هم دغه شان جمهور په جفاف سره هم د طهارت د حصول قائل نه دی، او په حديث الباب کښې صب الماء مذکور دې ددې نه استدلال کوی، بلکه امام نووی‌رحمه الله دا هم ليکلې دی چه دا حديث په امام ابوحنيفه‌رحمه الله باندې حجت دې او د هغوی خلاف دې څکه چه د هغوی په نزد حفر ضروری دې خو دا د امام صاحب نه يو روايت دې حکاه العينی فی شرح البخاری قول مختار نه دې، اصح دا ده چه په دې کښې زمونږ په نزد هغه تفصيل دې کوم چه پورته ذکر شو، پس عينی په شروع کښې دا تفصيل په قال اصحابنا سره ذکر کړې دې.

د سنن په روایاتو سره د حفر ثبوت:

د دې نه پس ځان پوهه کړه چه د بول اعرابی والا قصه کښې د صحیحین په حدیث کښې د زمکې د پاکولو دپاره صرف د صب الماء ذکر دی، د صحیحین نه علاوه د سنن ابوداؤد په روایت کښې کوم چه هم ددې باب په بل حدیث کښې دې، د حفر هم ذکر موجود دې، هم دغه شان طحاوی او دارقطنی کښې هم په بعض روایاتو کښې د حفر ذکر دې، په دې روایاتو کښې بعض مرسل دی او بعض مسند ددې روایاتو په بعض راویانو باندې کلام هم دې، په احنافو باندې شوافع الزام لګوی چه هغوی د صحیحین قوی حدیث پرېږدی او په دې ضعیف حدیث باندې عمل کوی، زمونږ د طرف نه علامه عینی رحمه الله وغیره جواب کړې دې چه مونږ د صحیحین روایت کله ترک کړې دې، د زمکې په بعض حصو کښې د صحیحین په روایت باندې عمل کوو او په بعض کښې د سنن په روایت باندې، تاسو صرف د صب الماء روایت اخستلې دې او د حفر روایت مو ترک کړې دې، ګویا تاسو د اعمال البعض او د احمال البعض مرتکب شوې.

خو دلته یو اشکال پاتې کیږی چه د سنن په دې روایاتو کښې کوم چه احناف اختیاروی صب الماء او حفر الارض دواړه ځیزونه کښې جمع دی نو بیا زمونږ په نزد ددې دواړو ځیزونو جمع کول ضروری کیدل پکار دی خو ددې جواب دا کیدې شی چه دې اعرابی چونکه بول قائما کړې وو نو د اصل متیازو ځائې خو حفر کړې شو خو رشاش البول کوم چه به ظاهره ده لرې رسیدلې وی اوس ظاهره ده چه د ټول ځائې کنستل ګران وو په دې وجه ددې مواضع په اعتبار سره صب الماء هم اختیار کړې شو، افاد هذا التوجیه مولانا محمد یوسف رحمه الله فی امانی الاحبار.

[۳۸۰]([1])حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ السَّرْحِ، وَابْنُ عَبْدَةَ، فِي آخَرِينَ وهذا لفظ ابن عبدة، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ أَعْرَابِيًّا دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسٌ فَصَلَّى، قَالَ ابْنُ عَبْدَةَ: رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي وَمُحَمَّدًا، وَلَا تَرْحَمْ مَعَنَا أَحَدًا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَقَدْ تَحَجَّرْتَ وَاسِعًا، ثُمَّ لَمْ يَلْبَثْ أَنْ بَالَ فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ فَأَسْرَعَ النَّاسُ إِلَيْهِ، فَنَهَاهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: "إِنَّمَا بُعِثْتُمْ مُيَسِّرِينَ وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ، صُبُّوا عَلَيْهِ سَجْلًا مِنْ مَاءٍ، أَوْ قَالَ: ذَنُوبًا مِنْ مَاءٍ".

ترجمه: د ابو هریره رضی الله عنه نه روایت دې، چې یو باندچی راغې مسجد ته او رسول الله صلی الله علیه وسلم ناست وو نو مونځ ئې وکړو. وئیلی دی ابن عبدة: دوه رکعاته، بیا ئې ووئیل: اې الله رحم وکړې په ما باندې او په محمد باندې او رحم مه کوه په هېڅ کس زمونږ سره چې کوم دې، نو نبی صلی الله علیه وسلم ووئیل: یقینًا تا راتنګ کړو فراخه رحمت د الله تعالی، بیا وخت تېر نه شو چې متیازې ئې وکړې په یو طرف د مسجد کښې نو خلقو جلتې وکړه د هغه طرف ته، نبی صلی الله علیه وسلم هغوی منع کړل او ویې وئیل: بیشکه تاسو لېږلی شوی ئې آسانی کونکې، او نه ئې یاستئ لېږلی شوی

---

[1]: سنن الترمذي/الطهارة ۱۱۲ (۱۴۷)، سنن النسائي/الطهارة ۴۵ (۵۶)، سنن ابن ماجه/الطهارة ۷۸ (۵۲۹)، (تحفة الأشراف: ۱۳۱۳۹)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الوضوء ۵۸ (۲۲۰)، صحيح مسلم/الطهارة (۲۷۴، ۲۷۵)، مسند احمد (۲۳۹/۲، ۵۰۳) (صحیح)

سختی کونکي، واړوئ په دې باندې يوه بوکه د اوبو. او يايې ووېل (ذنوبا من ماء).

تشريح: قوله: ﴿ قوله عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ أَعْرَابِيًّا دَخَلَ الْمَسْجِدَ ﴾ د اعرابی اطلاق په ساکن البادية يعنى باندچى، د آبادئ نه په لرې اوسيدونکى باندې کيږى کوم چه ښهر ته د څه ضرورت د وجې نه راځى او د دې ترجمة په (باندچى) کلى وال سره هم کولې شى.

د اعرابی په تعيين کښې اقوال:

د دې اعرابی په تعين او تسمية کښې اقوال مختلف دى، الاقرع بن حابس، عيينة بن حصن، ذوالخويصرة اليمانى يا التميمى دا درې اقوال شو کوم چه عام طور سره شراح حديث ليکى، خو علامه دمنتى په حاشية د ترمذى نفع قوة المغتدى کښې ليکى چه په ذوالخويصرة سره ددې تعين گران دې ځکه چه هغه سرې راس الخَوارج شوې دې او ښکاره خبره ده چه د يو جماعت سردار داسې جاهل او کم عقل نه شى کيدې.

قوله: ﴿ لَقَدْ تَحَجَّرْتَ وَاسِعًا ﴾ د الله بنده تا خو د الله پاک وسيع رحمت راتنګ کړو د هغه رحمت خو ډير وسيع دې، هغه دا دعاء چه يا الله ما او محمد ﷺ نه علاوه په چا باندې هم رحم مه کوه په ظاهر کښې ددې دپاره کړې وه چه که الله پاک خپل رحمت عام کړى نو د هر يو په حصه کښې به لږ لږ راځى په دې وجه هغه اووې چه خپل ټول رحمت صرف په مونږ دواړو باندې تقسيم کړه.

قوله: ﴿ قوله وَقَالَ « إِنَّمَا بُعِثْتُمْ مُيَسِّرِينَ وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ ﴾ صحابه کرامو ﷺ چه کله هغوى سره د هغه په بولو کولو باندې د سختئ اراده اوکړه نو په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه د يسر معامله کوئ نه د عسر، دلته دا سوال واردېږى چه صحابه کرام چرته مبعوث شوې دى، مبعوث خو رسول الله ﷺ وو، جواب دا دې چه صحابه کرام ﷺ اګر چه مبعوث نه وو خو نائب مبعوث او حق نيابت ادا کونکى خو دى پس هم په دې حيثيت سره هغوى ته مبعوث وئيلې شوې دى يا دې دا تاويل اوکړې شى چه دا صحابه کرام ﷺ چا چه دې اعرابی سره د سختئ معامله کړې وه دا به يو سرية او دسته وه کومه چه به رسول الله ﷺ يو علاقې ته ليږلې وى او اهل سرية به هم هغه وخت واپس شوې وى، او د رسول الله ﷺ عادت شريفه وو چه يو سرية به ئې روانوله نو هغوى ته به ئې هدايت فرمائيلو ﴿ يسروا ولا تعسروا ﴾ نو دلته هغوى ته مبعوث هم په دې معنى وئيلې شوې دى يعنى د بعث نه مراد بعث الى الدنيا نه دې بلکه الى ناحية وجانب دې کوم چه د سرايا دپاره وى.

[٣٨١]([1])حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ يَعْنِي ابْنَ حَازِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الْمَلِكِ يَعْنِي ابْنَ عُمَيْرٍ يُحَدِّثُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلِ بْنِ مُقَرِّنٍ، قَالَ: صَلَّى أَعْرَابِيٌّ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِهَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَ فِيهِ: وَقَالَ: يَعْنِي النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، خُذُوا مَا بَالَ عَلَيْهِ مِنَ التُّرَابِ فَأَلْقُوهُ وَأَهْرِيقُوا عَلَى مَكَانِهِ مَاءً، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهُوَ مُرْسَلٌ، ابْنُ مَعْقِلٍ لَمْ يُدْرِكِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

ترجمه: د عبد الله بن معقل بن مقرن نه روايت دې هغه وئيلى دې: مونږ وکړو يو اعرابی د

---

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٨٩٤٤) (صحيح)

نبي ﷺ سره، په دې قصې سره، هغه وئيلي دي په هغې کښې: او وويل نبي ﷺ: واخلئ هغه خاوره چې متيازې پرې کړې دي ويې غورځوئ، او د هغې په ځائې باندې اوبه واړوئ. وئيلي دي ابوداود: اودا روايت مرسل دابن معقل دی نبي ﷺ ئې نه دی موندلی.

بَابٌ فِي طُهُورِ الْأَرْضِ إِذَا يَبِسَتْ

باب دې په بيان د صفايې د ځمکه کې کله چې اوچه شي

[٣٨٢]([1])حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، حَدَّثَنِي حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ: "كُنْتُ أَبِيتُ فِي الْمَسْجِدِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكُنْتُ فَتًى شَابًّا عَزَبًا، وَكَانَتِ الْكِلَابُ تَبُولُ وَتُقْبِلُ وَتُدْبِرُ فِي الْمَسْجِدِ، فَلَمْ يَكُونُوا يَرُشُّونَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ".

ترجمه: وئيلي ابن عمر: وم زه چې شپه مې تېروله په زمانه د رسول الله ﷺ کښې په مسجد کښې، او وم زه کلک ځوان بې واده، او وو سپي چې متيازې ئې کولې او تلل راتلل به په جمات کښې، نه وو هغوی چې شيندل به ئې څه شی په هغې.

تشريح: دا باب سراسر د مذهب حنفيه تائيد او د جمهورو خلاف دې.

قوله:﴿ قَالَ ابْنُ عُمَرَ كُنْتُ أَبِيتُ فِي الْمَسْجِدِ الخ ﴾ سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائی زه به په ځوانئ کښې د وادهٔ نه مخکښې چه کله زه مجرد اوم په مسجد کښې به مې شپه تيروله،([2]) او چونکه په هغه زمانه کښې د مسجد د بندولو دستور نه وو په دې وجه به کله کله سپی مسجد ته راغلل او په هغې کښې به ئې متيازې هم اوکړې او د هغې نه روستو به مسجد د ورځې نه وينځلې کيدو، د ابن عمر رضي الله عنهما دا حديث په صحيح بخاری کښې هم دې خو په هغې کښې لفظ د ﴿ تبول ﴾ نشته، حافظ وائی چه دا حديث په سند د بخاری سره په غير بخاری کښې هم دې او په هغې کښې لفظ د تبول هم موجود دې، مصنف رحمه الله په ترجمة الباب او د هغې په حديث سره د طهارة الارض بالجفاف مسئله ثابت کړې ده لکه چه د احنافو مذهب دې.

(سوال) اوس که يو سړې اوائی چه زمکه په جفاف سره پاکيږی نو بول اعربی فی المسجد والا قصه کومه چه په باب سابق کښې تيره شوه، د اوبو د بهيولو څه ضرورت وو؟ جواب دا دې چه دا يو فضول شان اعتراض دې چه هر کله د تطهير الارض دواړه طريقه دی نو بيا په هغې دواړو کښې د يو په اختيارولو کښې څه اعتراض دې، دويم خبره دا ده چه په جفاف سره زمکه خو پاکيږی خو د رائحه کريهة ازاله او ښه طريقې سره نظافت خو په اوبو باندې کيدې شی، يو خبره بله هم ده چه هغه واقعه د ورځې وه کيدې شی د مانځه وخت نزدې وو په دې وجه تعجيلا د اوبو په ذريعه پاک کړې شوې وی او د بول کلاب قصه د شپې ده دلته په وخت کښې ګنجائش ښکاره دې.

---

[1]): صحيح البخاري/الوضوء ٣٣ (١٧٤)، تعليقًا (تحفة الأشراف: ٦٧٠٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٧١/٢) (صحيح)

[2]) که دا واقعه کومه چه بيانولې شی د خوب والا قصې نه خکښې وی چه د هغې ذکر وړاندې راروان دې نو دا شپه تيرول په اودو دی، او که د خوب نه روستو قصه بيانوی نو بيا دا شپه تيرول په ويخه باندې وو)

د امام خطابي رحمه الله تاویل او د هغې رد :

امام خطابي رحمه الله د حدیث الباب توجیه دا کړې ده چه دلته درې افعال مذکور دی ﴿ تبول، تقبل. تدبر ﴾ د فی المسجد تعلق د اخیرین سره دې د تبول سره نه دې، بول خو به هغوی خارج مسجد کول خو د هغوی اقبال او ادبار به کله کله په مسجد باندې کیدلو، ددې جواب دا دې چه سپو ته په مسجد کښې اقبال او ادبار مانع نه وی نو د بول نه څه څیز مانع کیدې شی، او بله دا چه په دې معنی کښې غلطی په یو بل اعتبار سره هم ده هغه دا چه هر کله د ﴿ فی المسجد ﴾ تعلق د ﴿ تبول ﴾ سره پاتې نه شو نو مطلب دا شو چه په هغه زمانه کښې به سپو متیازې کولې، په دې کښې د هغه زمانې څه تخصیص دې هغه اوس هم کوی، علامه عیني رحمه الله فرمائی صحیح دا ده چه د ظرف تعلق د افعال ثلاثه سره دې، که بول ددې نه مستثنی اومنلې شی او صرف د اقبال او ادبار سره ددې تعلق باقی اومنلې شی نو بیا په دې صورت کښې د رش څه ضرورت وو د کوم چه نفی کولې شی، بیا خو د ﴿ فلم یرشون شیئا من ذلک ﴾ جمله بې معنې شوه.

احنافو سره د طهارة الارض بالجفاف په سلسله کښې یو حدیث بل هم دې ﴿ زکوة الارض یبسها ﴾، صاحب هدایة خو دې ته مرفوع وئیلې دې، خو د هغې مخرج علامه زیلعی لیکی چه دا حدیث مرفوعا ثابت نه دې بلکه په مصنف ابن ابی شیبة کښې د محمد بن علی او محمد بن الحنفیة نه خپله د هغوی خپل قول مروی دې، او بعضو دا هم لیکلې دی چه دا د عائشې رضی الله عنها نه موقوفا مروی دې.

فائده : په حدیث الباب کښې د ابن عمر رضی الله عنهما په مسجد کښې شپه تیرول مذکور دی هم ددې سره متعلق د بخاری په یو روایت کښې دی ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه په شروع کښې به ماپه مسجد کښې شپه تیروله، یو شپه ماپه خوب کښې اولیدل چه ګویا دوه ملائکو زه جنهم ته بوتلم ﴿ فاذا هی مطویة کطی البئر ﴾ ما اوکتل چه دهغې نه چاپیر داسې دیوال اوچت کړې شوې وو لکه د کوهی څلورو واړو طرفونو ته چه وی، ما په هغې کښې دننه څه داسې خلق هم اولیدل کوم چه ما پیژندل، زه ډیر اوبریدم او ﴿ اعوذ بالله من النار ﴾ وئیل مې شروع کړل په دې کښې یو ملائک راته ښکاره شو هغه ماته اووې ویریږه مه. ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی ما د خپل خوب دا قصه خپلې خور حفصه رضی الله عنها ته بیان کړه، حفصه رضی الله عنها رسول الله ﷺ ته دهغې ذکر اوکړو رسول الله ﷺ دخوب اوریدلو نه پس اوفرمائیل ﴿ نعم الرجل عبدالله لوکان یصلی من اللیل ﴾ بیا وراندې راوی وائی چه ددې واقعې نه پس به ابن عمر رضی الله عنهما په مسجد کښې د اودهٔ کیدو په ځائې تو له شپه په ویخه باندې تیروله، الا قلیلا.

....

بَابٌ فِي الْأَذَى يُصِيبُ الذَّيْلَ

باب دې په بيان د ګندګۍ کې چې لمن ته ورسيږي

يعنى که په تلو کښې د کرتې په لمن يا په لُنګ پورې د لارې ناپاکی اولګی نو ددې څه حکم دې؟

[۳۸۳][١] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَارَةَ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أُمِّ وَلَدٍ لِإِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، أَنَّهَا سَأَلَتْ أُمَّ سَلَمَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: إِنِّي امْرَأَةٌ أُطِيلُ ذَيْلِي وَأَمْشِي فِي الْمَكَانِ الْقَذِرِ، فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يُطَهِّرُهُ مَا بَعْدَهُ".

ترجمه: د ام ولده د ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف نه (حميره) روايت دې، بيشکه هغې تپوس وکړو د ام سلمة نه چې بي بي د نبی ﷺ ده هغې وويل: زه يوه ښځه يم چې اوږده لوپټه مې ده، او ګرځم په ګنده ځائې کښې، نو وويل ام سلمة وويل رسول الله ﷺ: پاکوی هغې لره هغه څه چې د دېنه وروسته دې.

تشريح: **قوله**: ﴿ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ – قوله عَنْ أُمِّ وَلَدٍ [٢] لِإِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَنَّهَا سَأَلَتْ أُمَّ سَلَمَةَ ﴾

د ابراهيم بن عبدالرحمن د ام ولدة نوم حميده ده هغې د ام سلمة نه تپوس اوکړو ﴿ فَقَالَتْ إِنِّي امْرَأَةٌ أُطِيلُ ذَيْلِي وَأَمْشِي فِي الْمَكَانِ الْقَذِرِ ﴾ هغه وائی چه زما عادت دې چه کله زه د کور نه اوځم نو خپله کپړه اوږدوم (يعنی د تغطيه قدمين دپاره) او په کومه لاره باندې چه ځم په هغې کښې ګندګی هم وی، اوس هغه کپړه کومه چه زوړنده وی په نجاست پورې لګيږی.

قوله: ﴿ قوله فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ ﴾ د سياق روايت نه په ظاهره داسې معلوميږی لکه چه ام سلمة ﵂ ته ددې جواب د مخکښې نه معلوم وو د رسول الله ﷺ حديث د هغې په علم کښې وو په دې وجه د سوال کونکې په سوال باندې هغې فورا حکم بيان کړو بلکه د رسول الله ﷺ هغه حديث ئې بيان کړو کوم چه د هغې په علم کښې وو چه مسئله او دليل د مسئلې دواړه يو ځائې يو ځائې معلوم شی. (منهل)

حديث الباب بالاتفاق تاويل ته محتاج دې:

ځان پوهه کړه چه که کپړه په تر نجاست سره ناپاکه شی نو د هغې د تطهير دپاره بالاتفاق غسل ضروری دې علامه توربشتی ﵀ په دې باندې د علماء کرامو اجماع نقل کړې ده او په دې حديث کښې رسول الله ﷺ فرمائی ﴿ يُطَهِّرُهُ مَا بَعْدَه ﴾ يعنی د زمکې په ناپاکه حصه باندې د تيريدلو نه پس چه کله د زمکې په پاکه حصه باندې تيريږی نو کوم نجاست وغيره

---

[١]: سنن الترمذي/الطهارة ١٠٩ (١٤٣)، سنن ابن ماجه/الطهارة ٧٩ (٥٣١)، (تحفة الأشراف: ١٨٢٩٦)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الطهارة ٤(١٦)، سنن الدارمي/الطهارة ٦٣ (٧٦٩) (صحيح)

[٢]: وهكذا في رواية مالك في الموطاء وفي رواية الترمذي عن ام ولد لعبدالرحمن بن عوف وقال الترمذي وروي عبدالله بن المبارك بهذا الطريق عن ام ولد لهود بن عبدالرحمن وهو وهم وانما هو عن ام ولد لابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف.

چه په کپړه باندې لګیدلې وی هغه به ددې پاکې خاورې په مړولو سره زائل شی او کپړه به ئې پاکه شی په ظاهر کښې دا حدیث د علماء کرامو د اجماع خلاف دې په دې وجه ددې تاویل دا کولې شی چه په حدیث کښې لفظ قذر سره نجاست مراد نه دې بلکه طین شارع (د لارې خټې او چقړې وغیره) یا کرکړن خیز لارې، بلغم وغیره مراد دی او په دې صورت کښې هغه جامه په اصل کښې ناپاکه شوې نه ده ځکه چه طین شارع معاف دې او په حدیث کښې د ﴿ یطهره ﴾ نه مراد ینظفه دې او که دا په نجاست باندې محمول کړې شی نو ددې نه به نجاست یابسه مراد کولې شی نه رطبة، چه دا حدیث د اجماع خلاف نه شی، او که څوک په تر نجاست مراد کولو باندې اصرار اوکړی نو وئیلې به شی چه دا حدیث ضعیف دې ځکه چه ددې په سند کښې ام ولد راویه مجهوله ده.

[٣٨٤]() حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، وَأَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، قَالَا: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عِيسَى، عَنْ مُوسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ امْرَأَةٍ مِنْ بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ لَنَا طَرِيقًا إِلَى الْمَسْجِدِ مُنْتِنَةً، فَكَيْفَ نَفْعَلُ إِذَا مُطِرْنَا؟ قَالَ: "أَلَيْسَ بَعْدَهَا طَرِيقٌ هِيَ أَطْيَبُ مِنْهَا؟". قَالَتْ: قُلْتُ: بَلَى، قَالَ: فَهَذِهِ بِهَذِهِ".

ترجمه: د موسی بن عبد الله بن یزید نه روایت دې، هغه روایت کوی د یوې ښځې د بنی عبد الاشهل نه، هغې ویلی دي: ما عرض اوکړو: اې د الله رسوله! بیشکه زمونږ لاره مسجد ته ګنده ده مونږ به څنګه چل کوو کله چې په مونږ باران اوشی؟ هغه وفرمائیل: ایا نشته وروسته د هغې نه لار چې هغه ښه پاکه وی د دېنه؟ هغه وایي: ما وویل: ولې نشته، هغه وفرمائیل: پس دا د هغې په بدله کښې شوه.

تشریح: **قوله**: ﴿ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ – قوله عَنِ امْرَأَةٍ مِنْ بَنِى عَبْدِ الْأَشْهَلِ الخ ﴾ دا امراة مجهولة ده خو صحابیة ده لهذا هیڅ باک نشته، هغه فرمائی چه ما رسول اللهﷺ ته عرض اوکړو چه د کور نه تر لارې پورې زمونږ لاره ګنده ده خصوصا کله چه باران وی نو نور هم مشکل پیښیږی چه د لارې ګندګی وغیره په لمن پورې اینخلی په دې باندې رسول اللهﷺ ارشاد اوفرمائیلو کوم ئې چه په تیر حدیث د ام سلمة رضی الله عنها کښې فرمائیلې وو، لهذا دلته هم ددې تاویل حاجت دې کوم چه په اول حدیث کښې وو، خو په حدیث د ام سلمة رضی الله عنها او ددې امراة اشهلیة په حدیث کښې فرق دې هغه دا چه په اول حدیث کښې خو دا تاویل چلیدې شو چه د نجاست نه مراد نجاست یابسه دې خو دلته به دا تاویل نه چلیږی ځکه چه په دې کښې د باران هم ذکر دې، لهذا دویم تاویل متعین دې.

واضحه دې وی چه ددې قسم یو حدیث په باب الرجل یطاء الاذی برجله د لاندې هم تیر شوې دې، ﴿ کنا لا نتوضاء من موطیٔ ﴾ په دواړو کښې فرق دې چه د تیر باب تعلق د بدن یعنی رجل سره وو او د زیر بحث باب تعلق د ثوب سره دې.

(): سنن ابن ماجه/الطهارة ٧٩ (٥٣٣)، (تحفة الأشراف: ١٨٣٨٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٦/٤٣٥) (صحیح)

بَابٌ فِي الأَذَى يُصِيبُ النَّعْلَ

باب دې په بيان د ګندګۍ کې چې رسيږي پيزار ته

مصنف رحمه الله په دې باب کښې دا بيانوي لکه چه په حديث الباب کښې دی چه که خف يا نعل ته په تلو کښې د لارې نجاست اولګی سرې په هغې باندې تيريدلو سره لاړ شي نو بيا روستو زمکه کومه چه پاکه ده په هغې باندې د راښکلو د وجې نه به هغه نعل پاک شی، په حديث کښې د نعل او خف ذکر دې خو فقهاء کرامو ددې دواړو په حکم کښې هر هغه څيز داخل کړې دې کوم چه صيقل يعنی صيقل شده او صفا وی په هغې کښې مسامات نه وی، لکه مرآة (آئينه) توره او ظفر (نوک) وغيره.

[۳۸۵](١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْمُغِيرَةِ. ح وحَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ مَزْيَدٍ، أَخْبَرَنِي أَبِي. ح وحَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ يَعْنِي ابْنَ عَبْدِ الْوَاحِدِ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ الْمَعْنَى، قَالَ: أُنْبِئْتُ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيَّ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا وَطِئَ أَحَدُكُمْ بِنَعْلِهِ الْأَذَى، فَإِنَّ التُّرَابَ لَهُ طَهُورٌ".

ترجمه: د اوزاعی نه روايت دې په هم دغه معنی، هغه ووېل: خبر راکړې شوی دی ماته بيشکه سعيد بن ابی سعيد المقبری حديث بيان کړې دې، د خپل پلار نه، او هغه د ابو هريره نه. بيشکه رسول الله ﷺ ويلی دي: کله چې پيمال کړی يو کس ستاسو نه په خپل پيزار باندې ګندګي، بيشکه خاوره د هغې پاکونکې ده.

د حديث توضيح او د مذاهب ائمة تفصيل :

قوله: ﴿ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ – أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ –صلى الله عليه وسلم– قَالَ « إِذَا وَطِئَ أَحَدُكُمْ بِنَعْلَيْهِ الأَذَى فَإِنَّ التُّرَابَ لَهُ طَهُورٌ »﴾ په دې کښې اختلاف دې چه د اذی نه څه مراد دې؟ په دې کښې درې اقوال دی،

اول قول: ابوثور، اسحق بن راهويه، اوزاعی، ظاهرية امام احمد فی رواية او د امام شافعی رحمه الله په قول قديم کښې ددې نه مطلق نجاست مراد کوی که يابسه وی او که راطبه وی په هر صورت کښې خف او نعل په دلک سره پاکيږی د غسل حاجت نشته او د ظاهر الفاظ حديث نه هم ددې تائيد کيږی، ابن قدامه رحمه الله د امام احمد رحمه الله هم دې قول ته ترجيح ورکړې ده،

دويم قول: په دې کښې د امام مالک رحمه الله دې دغوی فرمائی د اذی نه شئ مستقذر يعنی کرکژن څيز يا نجاست يابسه مراد دې، نجاست رطبه په دې کښې داخل نه دې، تر نجاست که خف يا نعل ته اولګی نو د هغې غسل ضروری دې صرف په دلک سره به طهارت نه حاصليږی، د امام احمد رحمه الله دويم روايت(٢) او د امام شافعی رحمه الله قول جديد هم دا دې، په

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٤٣٢٩) (صحيح)

(٢) د امام احمد دريم روايت لکه چه په مغنی کښې دې دا دې چه خف يا نعل باندې که بول و براز اولګی نو بيا خو غسل ضروری دې که ددې دواړو نه علاوه پرې بل څه ناپاک څيز اولګی نو بيا په دې کښې دلک کافی دې،

کتب شافعيه کښې غسل ضروري ليکلې شوې دې،
دريم قول په دې کښې د احنافو دې چه ددې نه نجاست يابسه او هم دغه شان نجاست رطبة متجسده يعنى ذي جرم مراد ده رطبه غير متجسده په دې کښې داخل نه ده نجاست متجسده ته مرئية هم وائى يعنى چه د اوچيدو نه پس هم په نظر راځى لکه براز، او غير مرئية لکه بول چه هغه د اوچيدو نه پس په نظر نه راځى بيا په احنافو کښې او امام صاحب رحمه الله او امام ابويوسف رحمه الله ترمينځه اختلاف دې، د امام صاحب رحمه الله په نزد به په دې قسم نجاست سره پس د جفاف نه په مږلو سره پاکى حاصليږى قبل الجفاف نه ځکه چه د نجاست د اوچيدو نه مخکښې به په مږلو سره نور هم تلويث راځى او د امام ابويوسف رحمه الله په نزد د جفاف قيد نشته، قبل الجفاف هم په دلک سره پاکى حاصليږى، په درمختار کښې د ابوداؤد د حديث الباب د اطلاق او عموم د وجې نه د امام ابويوسف رحمه الله قول ته ترجيح ورکړې شوې ده، لهذا دا حديث د امام مالک او امام شافعى د قول جديد کوم چه د هغوى په نزد معتبر دې په ظاهره د هغې خلاف شو دا حضرات ددې تاويل دا کوى چه په حديث کښې د اذى نه مراد شئ مستقذر دې يعنى کرکژن څيز، اويا زيات نه زيات نجاست يابسة.
د پورته تفصيل نه معلومه شوه چه په دې مسئله کښې زيات وسعت د ظاهريه او حنابله په قول راجح کښې دې او د مالکيانو او شوافعو په نزد په دې کښې تنگسيا ده، د هغوى په نزد نجاست رطبه مطلقا په دې کښې داخله نه ده ددې غسل ضرورى دې او د احنافو په مسلک کښې اعتدال دې د هغوى په نزد د نجاست رطبه يو قسم يعنى متجسده په دې کښې داخل دې دويم قسم يعنى غير متجسده په کښې داخل نه دې.
دسند وضاحت ﴿ عن الاوزاعي المعنى ﴾ دلته درې سندونه جمع شو په اول کښې د مصنف رحمه الله استاذ امام احمد بن حنبل رحمه الله دې ددې نه پس په تحويل اول کښې عباس بن الوليد او په تحويل ثانى کښې محمود بن خالد، او بيا ددې درې واړو استاذ کوم چه په سند کښې ذکر دې هغه ابوالمغيرة وليد بن مزيد، عمر بن عبدالواحد دا درې واړه روايت کوى د امام اوزاعى رحمه الله نه، لهذا امام اوزاعى ملتقى الاسانيد شو، اود ﴿المعنى﴾ مطلب دا دې چه ددې درې دواړو د روايت مضمون يو دې او الفاظ مختلف دى، وړاندې اوزاعى فرمائى ﴿ انبئت ان سعيد بن ابى سعيد المقبرى ﴾ يعنى اوزاعى براه راست د سعيد نه نه روايت کوى بلکه بالواسطه، او هغه واسطه کيدې شى چه محمد بن عجلان وى لکه چه د وړاندې سند نه معلوميږى.

[۳۸۶](1) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ يَعْنِي الصَّنْعَانِيَّ، عَنْ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَعْنَاهُ، قَالَ: إِذَا وَطِئَ الْأَذَى بِخُفَّيْهِ، فَطَهُورُهُمَا التُّرَابُ.

(1): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۳۲۹) (صحيح)

ترجمه:ابو هريره رضی الله عنه د نبی ﷺ نه روايت کوی په معنی د هغې سره، هغه وئيلی دي: کله چې پيمال کړی ګندګی په خپلو موزو نو پاکونکی د هغې خاوره ده.

[٣٨٧]()حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ يَعْنِي ابْنَ عَائِذٍ، حَدَّثَنِي يَحْيَى يَعْنِي ابْنَ حَمْزَةَ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ، أَخْبَرَنِي أَيْضًا سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ الْقَعْقَاعِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمَعْنَاهُ.

ترجمه:دعائشی رضی الله عنها نه روايت، هغه روايت کوی د رسول الله ﷺ نه په معنی د هغې سره.

تشريح د سند:

قوله:﴿ حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ خَالِدٍ – قوله عَنِ الأَوْزَاعِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ أَخْبَرَنِي أَيْضًا سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ ﴾ د دې سند په شرح کښې درې اقوال دی، اول دا چه، قال، اخبرنی کښې د قال ضمير ابعد يعنی اوزاعی ته راجع دې، مطلب دا دې چه اوزاعی فرمائی په دې حديث کښې زما دوه شيوخ دی، يو محمد بن الوليد، دويم سعيد بن ابی سعيد، څنګه چه ددې حديث خبر ماته محمد بن الوليد راکړو هم دغه شان سعيد بن ابی سعيد هم راکړو، بيا دا دواړه روايت کوی د ﴿ عن القعاع بن حکيم ﴾ دويم قول دا دې چه د قال ضمير اقرب يعنی محمد بن الوليد ته راجع دې او د ايضا تعلق د ﴿ عن القعاع ﴾ سره دې په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه محمد بن الوليد وائی چه ددې حديث خبر راکړو ماته سعيد بن ابی سعيد د قعقاع نه هم، او د هم مطلب دا دې چه ددې نه مخکښې سند کښې محمد بن الوليد چه کله دا حديث د سعيد بن ابی سعيد نه روايت کړې وو نو هلته د سعيد أستاذ د هغوی پلار وو، اول سند داسې وو ﴿ عن سعيد بن ابی سعيد عن ابيه ﴾ او په دې دويم سند کښې د سعيد استاذ قعقاع بن حکيم دې، دريم قول د ادې محمد بن الوليد وائی چه ددې حديث خبر ما ته د قعقاع بن حکيم نه سعيد بن ابوسعيد هم راکړې دې، او د هم مطلب دا دې چه د سعيد نه علاوه بل استاذ هم ماته دا حديث د قعقاع نه روايت کړې دې، حاصل دا چه محمد بن الوليد ته دا حديث د قعقاع نه د دوه استاذانو په واسطه رارسيدلې دې، سعيد او غير سعيد.

(**يوبل قول**): حضرت ناظم رحمه الله ددې يوه بله څلورمه معنی هم ليکلې ده هغه داچه د قال ضمير اقرب يعنی محمد بن الوليد طرف ته راجع دې خو د ايضًا تعلق په اخبرنی کښې چه کومه ياء د متکلم ده هغې سره دې، او مطلب دادې چه محمد بن الوليد وائی چه سعيد بن ابی سعيد دا حديث څرنګه چه زما نه علاوه د نورو شاګردانو نه بيان کړې دغسې ئې زمانه هم بيان کړې دې، خودا معنی صرف يو عقلی احتمال دې ځکه چه په دې وئيلو کښې څه خاص فائده نشته، اود حضرت ناظم صاحب نورالله مرقده مقصد هم غالبًا د تشحيذ اذهان دپاره بيانول دی.

[1]: تفرد به أبو داود (تحفة الأشراف: ١٧٥٦٨) (صحيح)

بَابُ الإِعَادَةِ مِنَ النَّجَاسَةِ تَكُونُ فِي الثَّوْبِ

باب دې په بيان د اعاده د مانځه کښې کې د وجې د نجاست نه چې په جامه کې وي

د صحة الصلوة دپاره د طهارة عن النجاسة په شرط کيدو کښې اختلاف:

يعنى كه يوسړي ته د مانځه د فارغ كيدو نه پس معلومه شي چه د هغه په جامه باندې نجاست دې نو آيا د هغه دپاره د مانځه اعاده ضروري ده؟ دا مسئله زمونږ په نزد په باب فرض الوضوء كښې تيره شوې ده چه د طهارة الثوب عن النجاسة شرط صحة صلوة كيدل د جمهور علماء كرامو او ائمة ثلاثه مذهب دې، د مالكيانو په نزد دلته شرط نه دې د هغوى په نزد دوه روايتونه دي يو دوجوب او دويم د سنيت، او د امام شافعي رحمه الله قول قديم هم عدم اشتراط دې يعنى اختلاف به په دې صورت كښې هم جاري وى كوم چه په دې ترجمة الباب او حديث كښې مذكور دې، پس ابن رسلان ليكى چه په دې صورت كښې د امام مالك او امام شافعي په قول قديم كښې به مونځ صحيح شى د اعادې حاجت نشته، او د امام ابوحنيفه، امام احمد او امام شافعي رحمهم الله په قول جديد كښې به مونځ باطل شى، هم دا د جمهور علماء سلف و خلف مذهب دې.

حضرت په بذل كښې ددې ترجمې په مطلب كښې يو بل احتمال هم ليكلې دې خو زما په نزد هم دا مطلب اصح دې كوم چه پورته اوليكلې شو.

[۳۸۸]([1]) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ فَارِسٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَتْنَا أُمُّ يُونُسَ بِنْتُ شَدَّادٍ، قَالَتْ: حَدَّثَتْنِي حَمَاتِي أُمُّ جَحْدَرٍ الْعَامِرِيَّةُ، أَنَّهَا سَأَلَتْ عَائِشَةَ عَنْ دَمِ الْحَيْضِ يُصِيبُ الثَّوْبَ، فَقَالَتْ: "كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْنَا شِعَارُنَا وَقَدْ أَلْقَيْنَا فَوْقَهُ كِسَاءً، فَلَمَّا أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَ الْكِسَاءَ فَلَبِسَهُ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الْغَدَاةَ ثُمَّ جَلَسَ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذِهِ لُمْعَةٌ مِنْ دَمٍ، فَقَبَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى مَا يَلِيهَا فَبَعَثَ بِهَا إِلَيَّ مَصْرُورَةً فِي يَدِ الْغُلَامِ، فَقَالَ: اغْسِلِي هَذِهِ وَأَجِفِّيهَا ثُمَّ أَرْسِلِي بِهَا إِلَيَّ، فَدَعَوْتُ بِقَصْعَتِي فَغَسَلْتُهَا ثُمَّ أَجْفَفْتُهَا فَأَحَرْتُهَا إِلَيْهِ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنِصْفِ النَّهَارِ وَهِيَ عَلَيْهِ".

ترجمه: ام يونس بنت شداد وائى ام جحدر العامرية تپوس وكړو د عائشې نه په باره د وينې د حيض كښې چې ورسېړى جامې ته، نو هغې ووېل: وم زه د رسول الله ﷺ سره او په مونږ باندې ځادر زمونږ وو، او په تحقيق سره اچولى وو مونږ دپاسه د هغې نه جامه، هركله چې صباح كړو رسول الله ﷺ راوايې خسته هغه جامه وايې عوستله، بيا ووتلو مونځ ئې وكړو د صباح، بيا كيناستلو نو ووېل يو سړي: اې د الله رسوله دا يو ټاكى دى د وينې، نو راونيولو رسول الله ﷺ په هغه ځائې باندې چې دېته نزدې وو، نو هغه ئې راوليږلو ماته چې غوټه شوې وو په لاس د هلك كښې، هغه وفرمائيل: دا وينځه او وچ ئې كړه بيا ئې ماته راوليږه. نو ما راوغوښتله خپله كاسه هغه مې وينځلو بيا مې وچ كړو، پس ومې ليږلو هغه ته، نو

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۹۷۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۵۰/۶) (ضعيف)

راغلو رسول الله ﷺ په نيمايي د ورځ کښې او هغه شرئ (پيړ څادر) په هغه باندې وه.

تشريح: قوله: ﴿ قوله يَا رَسُولَ اللّٰهِ هَذِهِ لُمْعَةٌ مِنْ دَمٍ ﴾ د مضمون د حديث خلاصه دا ده چه يو ځل رسول الله ﷺ د صبا مونځ کولو نه پس ناست وو، او حال دا چه د هغوى په څادر باندې د دم حيض څه اثر وو، په حاضرين مجلس کښې يو سړى د رسول الله ﷺ دې طرف ته توجه راواړوله نو په دې باندې رسول الله ﷺ هغه څادر کوز کړو او په کومه حصه چه د وينې اثر وو هغه ئې بيله کړه او د يو هلک په ذريعه ئې کور ته اوليږله او وې فرمائيل چه دا دى وينځى او د اوچيدلو نه پس ئې راوړه، عائشې رضي الله عنها هغه حصه وينځلو سره اوچه کړه او څادر ئې واپس رسول الله ﷺ ته راوليږلو.

تاويل حديث على مسلک الجمهور:

په دې حديث کښې د اعادة صلوة ذکر نشته چه رسول الله ﷺ دې هغه مونځ دوباره کړې وى، د امام مالک او د امام شافعى د قوله القديم خو دا موافق دې او د جمهور علماء کرامو خلاف دې د هغوى د طرف نه به ددې جواب دا وى چه کيدې شى هغه دم قليل يعنى مقدار معفو وى او د هغې وينځل به صرف د تنظيف دپاره وو، يا به بيا داسې وئيلې شى چه عدم ذکر عدم ته مستلزم نه دې کيدې شى رسول الله ﷺ اعاده کړې وى، والله تعالى اعلم

او د خلع نعلين والا حديث کوم چه وړاندې په باب الصلوة فى النعل کښې راروان دې په هغې کښې هم دا مسئله او اشکال موندلې کيږى خو هلته جمهور دا جواب ورکولې شى چه هلته چه په حديث کښې کوم لفظ د قذر مذکور دې د هغې نه شئ مستقذر يعنى کرکژن څيز مراد دې شئ نجس مراد نه دې.

بَابُ الْبُصَاقِ يُصِيبُ الثَّوْبَ

باب: په بيان د لاړو کې چې جامې ته ورسيږى (نو ددې څه حکم دې؟)

يعنى که په يو جامه باندې لاړې (بلغم، خراشکې) اولگى نو د هغې د وجې نه د هغه کپړې د پاکولو ضرورت شته يا نه؟ علامه عينى او ابن حزم رحمه الله په طهارت د بزاق باندې د علماء کرامو اجماع نقل کړې ده سوا د سلمان فارسى رضي الله عنه او ابراهيم نخغى رحمه الله چه د دوى دواړو نه نجاست بزاق منقول دې يعنى لعاب دهن تر څو چه په خوله کښې دى پاک دى او بعد الخروج عن الفم نجس دى، لهذا د جمهورو په نزد د کپړې د پاکولو حاجت نشته او ددې دواړو په نزد شته، دا اختلاف زمونږ په نزد ﴿ باب الرجل يستاک بسواک غيره ﴾ کښې تير شوې دې.

[٣٨٩](1) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ أَخْبَرَنَا ثَابِتٌ الْبُنَانِيُّ عَنْ أَبِي نَضْرَةَ قَالَ بَزَقَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ثَوْبِهِ وَحَكَّ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ.

[1]: تفرد به أبو داود (تحفة الأشراف: ٦١٨، ١٩٤٩٢)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الصلاة ٣٣ (٤٠٥)، ٣٩ (٤١٧)، سنن النسائي/الطهارة ١٩٣ (٣٠٩)، سنن ابن ماجه/الصلاة ٦١ (١٠٢٤) (صحيح)

ترجمه:د ابو نضرة نه روایت دې هغه وئیلی دي: لاړې تو کړې رسول الله ﷺ په خپله جامه کښې، او ویې سولولو بعضې د هغې د بعضی سره.

تشریح: قوله: ﴿ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ – قوله بَزَقَ رَسُولُ اللَّهِ –صلی الله علیه وسلم– فِي ثَوْبِهِ الخ ﴾ دا واقعه د حالت صلوة ده لکه چه د ابونعیم په روایت کښې ددې تصریح ده مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ ته د توخی وغیره د وجې نه د تهوکلو ضرورت راغلو، په ظاهره به هلته د لاندې تهوکلو موقع نه وه په دې وجه هغوی په خپله کپړه کښې اوکړو، ﴿ وَحَكَّ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ ﴾ او بیا ئې دا جامه اومږله چه دا تهوک په کپړه کښې جذب شی په یو بل حدیث کښې رسول الله ﷺ دا طریقه قولا هم ارشاد فرمائیلې ده چه که په مانځه کښې چاته د لاړو د تهوکلو ضرورت راشی نو هغه داسې هم کولې شی دا قسم روایات به په ابواب المساجد کښې راځی.

دا حدیث مرسل دې ځکه چه دلته صحابی مذکور نه دې بلکه دا خبره د رسول الله ﷺ نه ابونضره رحمه الله روایت کوی چه تابعی دې د هغوی نوم په بذل کښې منذر بن مالک بن قطعه لیکلې شوې دې.

[۳۹۰]() حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِثْلِهِ.

ترجمه:انس رضی الله عنه روایت کوی د نبی ﷺ نه په مثل د هغې.

تشریح: قوله:﴿ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ – قوله عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ –صلی الله علیه وسلم– بِمِثْلِهِ ﴾ اول روایت چونکه مرسل وو په دې وجه مصنف رحمه الله ددې روایت مرسله د تقویت دپاره دا روایت مسندة ذکر اوفرمائیلو، دا حدیث د انس رضی الله عنه هم په دې سند سره په بخاری کښې هم مذکور دې.

حسن اختتام :

دا د کتاب الطهارة آخری حدیث دې ددې راوی سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه دې، مشهور صحابی خادم رسول الله ﷺ، که الله پاک زمونږ شمیر هم په خادمان حدیث نبوی کښې اوفرمائی نو د هغه د رحمت نه څه بعیده ده! اللهم امین.

وهذا اخر کتاب الطهارة وبه قد تم الجز الاول من الدر المنضود علی سنن ابی داؤد،

اللهم اجعله خالصا لوجهک الکریم، والحمد لله اولا واخرا

والصلوة والسلام علی نبیه سرمدا ودایما.

۵ /شعبان المعظم ۱۴۱۳هجری یوم الجمعة المبارکة

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۶۱۸) (صحیح)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة على سيد المرسلين محمد
واله واصحابه اجمعين اللهم انى احمدک واستعينک

كتاب الصلاة

كتاب دى په بيان د مانځه كې

باب فرض الصَّلاَةِ

باب دې په بيان د فرضيت د مانځه كې

طهارت كوم چه د مانځه په اهم شرطونو كښې دې د هغې د بيان د فارغ كيدو نه پس ددې ځائې نه مصنف مشروط كوم چه مقصود دې هغه بيان فرمائى ددې مقام مناسب څو بحثونه دى چه د هغې په شروع كښې پيژندل مناسب دى.

البحث الاول

د صلاة لغوى معنى كړې شوې دې چه ددې اصل معنى د دعا ده، ﴿ قال تعالى وصل عليهم اى ادع لهم ﴾ او په حديث كښې دى ﴿ وان كان صائما فليصل ﴾ يعنى كه يو سړې روژه دار وى (او څوک هغه ته دعوت وركړى) نو هغه له پكار دى چه د داعى كور ته تلو سره دعا كولو نه پس واپس راشى ددې نه پس عبادت مشهوره نوم كيخودلې شو په دې مناسبت سره چه هغه په دعا مشتمل وى (۲) او وئيلې شوې دى چه لفظ د صلاة مشترک دې دعا تعظيم، رحمت او بركت ترمينځه يعنى د صلاة دا ټولې معنى راځى، او بعض وئيلې دى چه ددې اصل معنى د تعظيم ده او عبادت مخصوصه لره ځكه ورته وئيلې شى چه په دې كښې د الله رب العالمين تعظيم دې.

البحث الثانى

د لفظ صلوة ماخذ اشتقاق، په دې كښې څو اقوال دى، (۱) وئيلې شوې دى چه دا مشتق دې د ﴿ صلة ﴾ نه ځكه چه مونځ بنده لره د الله پاک او د هغه په رحمت سره تړى او نزدې كوى په اصل ئې كښې دا لفظ ﴿ وصلة ﴾ وو، اول په دې كښې قلب مكانى شوې يعنى ﴿وصلة ﴾ صلوه كړو، بيا قاعده اعلال يعنى واو متحرک ماقبل مفتوح موندلې كيدو د وجې نه واو په الف سره بدل كړې شو نو صلوة شو، او دا په واو سره په دې وجه ليكلې شى چه ددې د اصل طرف ته اشاره اوشى، (۲) او وئيلې شوې دى چه دا صلاً نه اخستلې شوې دې چه د هغې معنى ده ﴿ العظم الذى عليه الايتان ﴾ يعنى د كوناټو نه پورته هډوكې، د مونځ په حالت كښې چونكه تحرک صلوين كيږى په دې وجه دې ته صلوة وئيلې شى، (۳) او وئيلې شوې دى چه دا ماخوذ دې د مصلى نه، د اسونو په ميدان كښې چه كوم اس په دويمه درجه كښې وى هغې ته مصلى وئيلې شى او كوم چه د ټولو نه وړاندې وى هغه ته مجلى وئيلې شى او كوم چه په دريمه درجه كښې وى هغه ته مسلى وئيلې شى، چونكه په اركان اسلام كښې د شهادتين نه روستو دويمه درجه د مانځه ده په دې وجه دې ته صلاة اووئيلې شو، (۴) څلورم

قول دا دي چه دا اخستلې شوې دې د ﴿صليت العود على النار﴾ نه، دا هغه وخت وئيلې شي چه کله د لرګی کوږ والې د اور په ذريعه برابر کړې شي، د مونځ په ذريعه هم چونکه د انسان باطنی کوږ والې لرې کيږی په دې وجه دې ته صلاة وئيلې شی خو په دې اخری قول باندې امام نووی رحمه الله دا اعتراض کړې دې چه په صلاة کښې لام کلمه واو دې او په ﴿صليت﴾ کښې ياء ده، فکيف يصح الاشتقاق، د اشتقاق دپاره حروف اصليه کښې اشتراک ضروری دې، خو علماء کرامو دې اعتراض ته غلط وئيلې دې چه په ټولو حروف اصليه کښې اشتراک صرف په اشتقاق صغير کښې شرط دې، په اشتقاق کبير کښې شرط نه دې، د اشتقاق څو قسمونه دی کوم چه په ابتدائی کتاب مراح الارواح کښې او انتهائی په بيضاوی شريف کښې اوکتلې شی.

البحث الثالث

ابتداء د مشروعيت صلاة په دې باندې خو د ټولو اتفاق دې چه ددې مشروعيت د هجرت نه مخکښې د معراج په شپه باندې شوې وو پس امام بخاری باب قائم کړې دې "باب کيف فرضت الصلاة في الاسراء" د ليلة الاسراء په کال او تاريخ دواړو کښې اختلاف دې، اول ئې د کال اختلاف واورئ.

(د اسری تاريخ)

امام نووی رحمه الله په شرح د مسلم کښې په دې سلسله کښې درې اقوال ذکر کړې دی.

۱: د نبوت نه پنځلس مياشتې پس، ۲: د نبوت نه پنځه کاله پس،

۳: د هجرت نه يو کال مخکښې،

او حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباری کښې په دې سلسله کښې د لسو نه زيات اقوال ليکلې دی، د ټولو نه اول هغه د هجرت نه يو کال مخکښې قول ذکر کړې دې او فرمائی چه هم ددې قائل دې ابن سعد وغيره، او هم په دې باندې جزم کړې دې امام نووی او ابن حزم خو تردې فرمائيلې دی چه په دې باندې د علماء کرامو اجماع ده، حافظ فرمائی چه اجماع نقل کول صحيح نه دی، ځکه چه په دې کښې ډير زيات اختلاف دې او د لسو نه زيات اقوال دی، بيا حافظ هغه اقوال ذکر کړې دی چه په هغې کښې يو د هجرت نه درې کاله مخکښې او يو د هجرت نه پنځه کاله مخکښې، لهذا په دې باندې اجماع نقل کول صحيح نه دی خو د اکثرو قول ورته وئيلې کيدې شی پس علامه قسطلانی رحمه الله هم دا د هجرت نه يو کال مخکښې والا قول اکثرو علماء کرامو ته منسوب کړې دې ددې نه علاوه علامه قسطلانی دوه اقوال نور ليکلې دی د هجرت نه يو کال او پنځه مياشتې مخکښې، او دويم د هجرت نه يو کال او درې مياشتې مخکښې. (يعنی يا اولس مياشتې مخکښې او يا پنځلس)

کوم علماء کرام چه فرمائی چه ليلة الاسراء د هجرت نه يو کال مخکښې نه ده بلکه درې يا پنځه کاله مخکښې شوې ده هغوی ددې وجه دا بيانوی چه روايت دې چه سيده خديجه رضي الله عنها د مونځ د فرضيت نه پس د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره مونځ کړې دې اود مشهور قول په بنياد د سيده خديجه رضي الله عنها وفات پنځه يا درې کاله مخکښې شوې دې نو دا د هغې مونځ د رسول الله صلى الله عليه وسلم

سره هم هغه وخت صحيح کيدې شي چه کله ليلة الاسراء لره د هجرت نه څو کاله مخکښې اومنلې شي، خو حافظ فرمائی چه په دې کښې هم روايات مختلف دی چه خديجه رضي الله عنها د مرغ د فرضيت نه پس د رسول الله ﷺ سره مونځ کړې دې يا نه، که اومنلې شي چه کړې ئې دې نو کيدې شي چه د صلاة خمسه د فرضيت نه مخکښې چه کوم دوه مونځونه (چه د هغې ذکر په وړاندې بحث کښې راروان دې) به رسول الله ﷺ کول هم هغه مراد وی.

په مياشت او تاريخ کښې دا اختلاف دې ۲۷ ربيع الاخر ۲۷ رجب او د مياشتې په سلسله کښې شوال او په رمضان المبارک کښې هم وئيلې شوې دې، امام نووی رحمه الله ۲۷ رجب ته راجح وئيلې دی او هم دا مشهور دې د عوامو ترمينځه، ددې نه علاوه په تاريخ کښې نور هم ډير اقوال دی، ۷، ۱۳ او ۱۷، هم دغه شان په ورځ کښې هم اختلاف دې، ليلة الجمعة، ليلة السبت، ليلة يوم الاثنين، ددې دريم قول په بنياد د رسول الله ﷺ د ولادت ورځ، يوم بعثو يوم معراج، يوم بعثت او يوم وفات ټول متفق کيږی. کذا قيل.

البحث الرابع

آيا د صلوات خمسه د فرضيت نه مخکښې يو مونځ فرض وو؟ وئيلې شوې دی چه او! دوه مونځونه وو، صلوة قبل طلوع الشمس او صلوة قبل غروبها يعنی سحر او مازيګر. بيا وئيلې شوې دی چه دا دواړه مونځونه به رسول الله ﷺ فرضا کول او وئيلې شوې دی چه نفلا او يو قول دا دې چه په شروع کښې هيڅ مونځ نه وو سوا د صلاة الليل نه چه د هغې فرضيت په سورة مزمل کښې ذکر شوې دې چه د هغې حکم صرف د يو کال پورې باقی پاتې شو د هغې نه روستو د امت په حق کښې ددې فرضيت بالاتفاق منسوخ شو سوا د عبيده سلمانی نه چه د هغه د تهجد وجوب منقول دې ﴿ ولو قدر حلبة شاة ﴾ البته د رسول الله ﷺ په حق کښې اختلاف دې يو جماعت وائی چه د رسول الله ﷺ په حق کښې هم دا حکم منسوخ شو، بله ډله وايی چه د رسول الله ﷺ په حق کښې منسوخ نه وو، د هر دواړو ډلو استدلال د ﴿ وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ ﴾ نه دې، يوې ډلې ﴿ نافلة ﴾ لره په مشهوره معنی يعنی نفل باندې محمول کړې دې، او دويمې ډلې په لغوی معنی يعنی ﴿فريضة زائدة لک ﴾

البحث الخامس

د امامت جبرائيل عليه السلام واقعه د ليلة الاسراء په صبا د ماسپخين په وخت پيښه شوې وه او نزول جبرائيل عليه السلام د زوال نه روستو شوې وو د فرضيت صلاة نه پس د ټولو نه اول دا مونځ ادا کړې شوې دې هم په دې وجه دې ته صلاة الاولی وئيلې شی او په يو ضعيف روايت کښې دی چه نزول جبرائيل عليه السلام د صبا په وخت شوې وو چه کله هغه رسول الله ﷺ په خوب بيا مونده لو نو هغه ئې رابيدار نه کړو، واپس لاړو دا روايت صحيح نه دې، غالبا يو راوی نه په ليلة التعريس او ليلة الاسراء کښې اشتباه راغلې ده، هم دغه شان د نسائی د يو روايت نه معلوميږی چه د امامت جبرائيل عليه السلام ابتداء د صلاة فجر نه شوې ده دا هم شاذ او خلاف مشهور دې.

البحث السادس

د مجموع صلوات خمسه فرضيت ددې امت په خصائصو کښې دې، د ماسخوتن نه علاوه باقي څلور مونځونه په امم سابقه کښې متفرق طور موندلې شوې وو او صلاة العشاء صرف ددې امت سره خاص دې، پس حضرت په بذل کښې د طحاوي روايت من حديث عائشة نقل کړې دې چه د سيدنا ادم عليه السلام توبه چه کله د سحر په وخت قبوله شوه نو هغه دوه رکعته اوکړل په دې باندې د سحر مونځ مشروع شو، او حضرت اسحاق يا اسماعيل عليهما السلام (په اختلاف د دوارو روايتونو) فديه د ماسپخين په وخت راغلې وه چه په دې باندې هغه څلور رکعتونه د شکرانې په طور کړې وو هغه وخت د ماسپخين مونځ شروع شو، او سيدنا عزير عليه السلام د اوږد خوب نه سل کاله پس د مازيګر په وخت رابيدار کړې شو په دې باندې هغه څلور رکعتونه ادا کړل د هغه وخت نه د مازيګر مونځ شروع شو، اود سيدنا داود عليه السلام خطاء د مغرب په وخت معاف شوه نو هغه د څلور رکعتونو کولو په نيت باندې اودريدلو خو د سخت غم او ستړې والي د وجې نه په دريم رکعات کيناستلو او څلورم رکعت ئې اونکړې شو د هغه وخت نه درې رکعتونه مشروع شو او د ماسخوتن مونځ د ټولو نه مخکښې زمونږ نبي صلى الله عليه وسلم او د هغه امت کړې دې.

البحث السابع

د مونځ فرضيت د کتاب، سنت او اجماع نه ثابت دې ﴿قال الله تعالى : وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ ﴾ (الاية) هم دغه شان ﴿ بُنِيَ الإِسْلاَمُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، وَإِقَامِ الصَّلاَةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ ﴾ (متفق عليه) او ددې نه علاوه بيشماره آيتونه او احاديث دی کوم سرې چه د فرضيت صلاة منکر وی د هغه په کفر باندې د علماء کرامو اتفاق دې او څوک چه ئې د فرضيت د قائل کيدو سره سره صرف عملا پريږدی نو د جمهور علماء چه په هغوی کښې امام مالک رحمه الله او امام شافعي رحمه الله هم دي مسلک دا دې چه هغه فاسق دې او د هغه سزا قتل دې، حدا لا کفرا، او د امام ابوحنيفه رحمه الله په نزد د هغه سزا تعزير او هميشه قيد کول دی تردې چه توبه اوکړی، او د يو جماعت رائې دا ده چه د مونځ پريخودنکې کافر دې د امام احمد رحمه الله نه هم يو روايت داسې دې او هم دا رائې ده د عبدالله بن مبارک او اسحاق بن راهويه، بل روايت د امام احمد په شان د جمهورو دې، د جمهورو دليل آيت کريمه ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ﴾ دې.

شوافعو وغيره د تارک الصلاة په قتل باندې استدلال د ﴿ امرت ان اقاتل الناس حتى يشهدوا ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله ويقيموا الصلاة ويؤتوا الزكاة ﴾ الحديث (متفق عليه) نه کړې دې، او د احنافو استدلال د ﴿ لاَ يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ إِلاَّ بِإِحْدَى ثَلاَثٍ ﴾ (رواه ابوداود) نه دې او د شوافعو د دليل هغوی دا جواب کوی چه تاسو چه کوم حديث پيش کړې دې په هغې کښې د قتال حکم دې او په قتال او قتل کښې فرق دې،

قتال نوم دې د محاربه بين الجانبين، لهذا مطلب دا شو چه که تارکين صلاة سره د ترک صلاة د وجې نه قتال ته خبره اورسيږي نو ددې اجازت شته لکه څنګه چه صديق اکبر رضي الله عنه د مانعين زکاة سره قتال کړې وو، پس د احنافو مسلک هم دا دې چه د تارک فرض سره قتال اوکړې شي چه کله د هغه طرف نه محاربه بيا موندلې شي.

البحث الثامن

اهميت د صلاة، د مونځ د اهميت دپاره خو اول دا تير شوې بحث هم کافي دې چه د علماء اهل سنت والجماعت کښې د يوې ډلې رائې دا ده چه تارک الصلاة کافر دی او د مونځ نه علاوه د بل يو څيز په ترک کښې هم د هغوی دا رائې نه ده، هم دغه شان په ترمذی شريف کتاب الايمان باب ما جاء في ترک الصلاة د لاندې دی: ﴿عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ شَقِيقٍ الْعُقَيْلِيِّ قَالَ كَانَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه وسلم لاَ يَرَوْنَ شَيْئًا مِنَ الأَعْمَالِ تَرْكُهُ كُفْرٌ غَيْرَ الصَّلاَةِ﴾ او هم دغه شان په ابوداود شريف کتاب الخراج کښې يو حديث راروان دې کوم چه د سيدنا جابر رضي الله عنه نه نقل شوې دې هغه فرمائي چه د ثقيف وفد چه کله د اسلام قبلولو دپاره د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو نو د اسلام د بيعت په وخت هغوی څو شرطونه لګولي وو ﴿أَنْ لاَ يُحْشَرُوا وَلاَ يُعْشَرُوا وَلاَ يُجَبُّوا﴾ اول شرط دا چه دهغوی نه په جهاد کښې د تلو مطالبه اونه کړې شي، دويمه دا چه زکوة او عشر ترې وصول نه کړې شي دريمه دا چه هغوی به رکوع دپاره نه ښکته کيږي يعني مونځ به نه کوي.نوپه دې باندې نبی کريم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو: ﴿لَكُمْ أَنْ لاَ تُحْشَرُوا وَلاَ تُعْشَرُوا﴾ يعنی د جهاد او عشر په باره کښې ستاسو شرط منلې شی خو د دريم شرط په باره کښې ئې اوفرمائيل ﴿وَلاَ خَيْرَ فِي دِينٍ لَيْسَ فِيهِ رُكُوعٌ﴾ چه دا شرط منظور نه دې څکه چه هغه اسلام به څه وی چه په هغې کښې رکوع نه وی او انسان مونځ اونکړی، هم دغه شان په موطاء امام مالک کښې دی چه په کومه شپه يعنی د سحر په مونځ کښې په عمر رضي الله عنه باندې حمله اوکړې شوه او په هغه باندې بيهوشی راغله نو د رابيداريدو نه پس ورته د مونځ دپاره اووئيلې شو نو عمر رضي الله عنه د هغه ويونکی تائيد اوکړو او وې فرمائيل: ﴿نعم ولا حظ في الاسلام لمن ترک الصلاة﴾ او ضرور (هم په دې حال کښې مونځ کوو) د هغه سړی په اسلام کښې هيڅ حصه نشته کوم چه مونځ نه کوی، پس هغه هم په دې حالت کښې مونځ کړې دې او حال دا چه وينه بهيدله. رضی الله عنه.

[٣٩١] (1)حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَمِّهِ أَبِي سُهَيْلِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللّٰهِ، يَقُولُ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ ثَائِرَ الرَّأْسِ يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ حَتَّى دَنَا، فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ، قَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُنَّ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ، قَالَ: وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صِيَامَ شَهْرِ رَمَضَانَ، قَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ، قَالَ: وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّدَقَةَ، قَالَ:

[1]: صحيح البخاري/الإيمان ٣٤(٤٦)، والصوم ١ (١٨٩١)، والشهادات ٢٦ (٢٦٧٨)، والحيل ٣ (٦٩٥٦)، صحيح مسلم/الإيمان ٢ (١١)، سنن النسائي/الصلاة ٤ (٤٥٩)، والصوم ١ (٢٠٩٢)، الإيمان ٢٣ (٥٠٣١)، (تحفة الأشراف: ٥٠٠٩)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/قصر الصلاة ٢٥(٩٤)، مسند احمد (١٦٢/١)، سنن الدارمي/الصلاة ٢٠٨ (١٦٩١) (صحيح)

فَهَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ، فَأَدْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ: وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلَا أَنْقُصُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ".

ترجمه: طلحة بن عبيد الله ويلی دي: راغې يو سړی رسول الله ﷺ ته د اهل د نجد نه، ببر سر والا، چې اوريدی شو ګونړ ګونړ د اواز د هغه، او نه پوهيده سړي په هغه څه چې هغه وئيل: ترديې چې نزدې شو، بيا معلومه شوه چه هغه تپوس کوه د اسلام متعلق، نو وويل رسول الله ﷺ: پنځه مونځونه دې په ورځ او شپه کښې، هغه وويل: ايا شته دی په ما باندې بغير د دېنه؟ وفرمائيل هغه: نه، مګر دا چې ته نفل کوې، او ذکر کړه ورته رسول الله ﷺ روژه د مياشت د رمضان. هغه وويل: ايا شته دی په ما باندې غير د دېنه؟ نه، مګر دا چې ته نفل کوې، هغه وويل: او ذکر کړه ورته رسول الله ﷺ صدقه، هغه وويل: ايا شته دی په ما باندې غير د دېنه؟ هغه ورته وفرمائيل: نه، مګر دا چې ته نفل کوې، روان شو سړی او هغه وئيل: قسم په الله زه به نه زياتوم په دې باندې او نه به کمی کوم، نو وويل رسول الله ﷺ: کامياب شو که رشتيايي ويلی وي.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا عبدالله بن مسلمه.......... يقول جاء رجل... ﴾ د دې حديث راوی طلحه بن عبيدالله رضی الله عنه دې کوم چه مشهور صحابی او د عشره مبشره نه دې په جنګ جمل ۳۶ هجری کښې شهيد شو د مروان په غشي سره.

د دې رجل په باره کښې د اکثرو شارحينو رائې دا ده چه دا د ضمام بن ثعلبه کوم چه د قبيله بنو سعد بن بکر وافد وو لکه چه په صحيحين کښې په يو روايت کښې د هغه د نوم تصريح ده او مونږ سره دلته په ابوداود کښې په ابواب المساجد کښې د (باب المشرک يدخل المسجد) لاندې هم راروان دی په هغې کښې د ضمام بن ثعلبه تصريح ده، په بذل او په منهل دواړو کښې هم دا ليکلې شوې دی خو په اوجز کښې په دې باندې تفصيلی کلام کړې دې او ليکلې شوې دی چه د علامه قرطبی رائې ددې خلاف ده هغه فرمائی چه په کوم روايت کښې د ضمام بن ثعلبه تصريح ده هغه روايت او قصه بله ده، د دواړو روايتونو په سياق او سوالاتو کښې کوم چه راتلونکی سړی کړې وو فرق دې، امام مسلم دا دواړه روايتونه په خپل صحيح کښې يو بل ته نزدې ذکر کړې دی، نو اوس چونکه په يو روايت کښې د رجل د نوم تصريح وه په دې وجه ډيرو شارحينو دا خيال اوکړو چه په دې کښې هم د رجل مصداق هم هغه دې او دواړو قصو لره يو ګڼړلو سره ئې د رجل مصداق ضمام منلی دې حالانکه داسې نه وه، حافظ ابن حجر رحمه الله د قرطبی د رائې تائيد فرمائيلې دې لهذا دا بل څوک سړې دې چه د هغه نوم معلوم نه دې.

قوله: ﴿ من اهل نجد ﴾ نجد وئيلې شی اوچتې زمکې ته او دا نوم دې د بلاد عرب د هغه حصې کومه چه د حجاز او د عراق ترمينځه ده ﴿ يسمع دويّ صوته ﴾ يعنی د هغه په خدمت کښې يو باندې چې راغلو چه د هغه وينبته ګډوډ وو او د چا د اواز چه ګنګوسی راتلل او په خبره ئې څوک نه پوهيدل چه څه وائی، (دَوِيّ) هغه اواز دې چه کوم اوريدلې شی خو په مفهوم ئې څوک نه پوهيږی د هغه په خبرو باندې څوک پوهيدل ولې نه ددې وجه شارحينو

ليکلي دی چه هغه نزدې راتلو نه مخکښې تپوس شروع کړې وو نو د لرې والی د وجې نه ئې په خبرو باندې څوک نه پوهيدل، او چه کله نزدې راغلو نو معلومه شوه چه څه تپوس کوی دلته د حضرت شيخ د والد صاحب رائې بله ده هغه دا چه کله يو د معمولی شان واله سړې د يو لوئې سړی په خدمت کښې د څه خبرې دپاره نو کومه خبره چه کول وی هغه په ژبې سره په قلاره قلاره ادا کوی او هغه ځان سره يادوی ددې دپاره راځی چه کومه خبره هلته کول غواړی هغه صحيح اوکړې شی، هم دغه شان دا بانډچی هم د رسول الله ﷺ په خدمت کښې راروان وو کومې کومې خبرې چه هغه د رسول الله ﷺ نه تپوسلې هغه ئې ځان سره يادولې، هم دا مراد دې د (دَوِيِّ صَوْتِہِ) نه په کوم چه صحابه کرام پوهه نه شو.

قوله:﴿ يسال عن الاسلام ﴾ د اسلام نه مراد شرائع د اسلام دی او قرينه په دې باندې د رسول الله ﷺ جواب دې، ځکه چه په جواب کښې حقيقت اسلام يعنی شهادتين مذکور نه دی، يا به دا وئيلې شی چه سوال د حقيقت اسلام نه دې خو د شهادتين ذکر ئې په دې وجه ترک کړو چه سائل په هغې سره دمخکښې نه متصف وو، يادا راوی اختصارا نه وی ذکر کړې. والله اعلم

قوله:﴿ خمس صلوات الخ ﴾ په دې حديث کښې وتر نه دې ذکر شوې، شافعيه وغيره نه د استدلال موقع ملاؤ شوه چه وتر واجب نه دی زمونږ د طرف نه دا جواب کيدلې شی چه کيدې شی تردې وخته پورې د وتر وجوب نه وو شوې، يا به دا وئيلې شی چه وتر تابع د ماسخوتن د مانځه دی په دې وجه هغه مستقلا ذکر نه کړې شو او د صلاة عيد په باره کښې به دا وئيلې شی چه دلته فرائض يوميه مذکور دی او صلاة عيد د واجبات سنويه نه دې يعنی هغه کليزې مونځ دې نه روزانه.

تطوعات په شروع کولو سره واجب کيدل او په دې کښې اختلاف دې

قوله:﴿ الا ان تطوع ﴾ دلته يوه مشهوره اختلافی مسئله ده هغه دا چه د نفل شروع کولو نه پس د احنافو او مالکيانو په نزد واجب وی د هغې پوره کول ضروری دی که پوره ئې نه کړی نو قضاء ئې واجب ده، د احنافو په نزد دلته مطلقا او د مالکيانو په نزد په دې صورت کښې چه کله هغه بغير د عذر نه مات کړی او د شافعيه او حنابله په نزد د نفل مونځ حکم کوم چه د شروع کولو نه مخکښې دې هم هغه ئې روستو دې او اتمام ئې واجب نه دې، دا حديث زمونږ دليل دې ځکه چه اصل په استثناء کښې اتصال دې او مستثنی متصل هغه ده کوم چه د ماقبل د جنس نه وی، او دلته په ماقبل کښې د واجبات او فرائضو ذکر دې لهذا معلومه شوه چه نفل د شروع کولو نه پس واجب کيږی، شوافع او حنابله د خپل مسلک په وجه باندې دا استثناء منقطع منی، استثناء منقطع د ماقبل د جنس نه نه وی، لهذا مطلب دا شو چه د صلوات خمسه نه علاوه چه کوم مونځ هم اوکړې شی هغه به واجب نه وی بلکه مستحب به وی، ماقبل کښې د فرض ذکر وو او دلته د مستحب په دې وجه دا استثناء منقطع شوه، زمونږ علماء کرامو وئيلې دی چه اصل په استثناء کښې اتصال دې لهذا هم هغه مراد کيدل پکار دی خو د شوافعو د طرف نه دا وئيلې کيدې شی چه استثناء په اتصال باندې څنګه محمول کيدې شی او حال دا چه رسول الله ﷺ د صلوات خمسه نه علاوه

باندې د تطوع اطلاق فرمائي په دې وجه هغه فرمائي ﴿ الا ان تطوع ﴾ معلومه شوه چه باقي ټول مونځونه تطوع دی، زمونږ د طرف نه ددې جواب دا ورکړې شوې دې چه استثناء متصل ده او د ﴿ الا ان تطوع ﴾ مطلب دا دې چه ﴿ الا ان تشرع في التطوع ﴾، نو د تطوع نه مراد په حديث کښې شروع في التطوع دې، لهذا دا نه شي وئيلې کيدې چه د صلوات خمسه نه علاوه باقي ټول مونځونه تطوع دی په حديث کښې هغې ته تطوع وئيلې شوې دې، فلا اشکال، د احنافو او د مالکيانو د مسلک تائيد د آيت کريمه ﴿ لا تبطلوا اعمالكم ﴾ نه هم کيږي ځکه چه نفل لره د شروع کولو نه پس که پوره نه کړې شي نو يقينا په هغې کښې ابطال عمل دې چه د هغې نه احتراز ضروري دې، لهذا اتمام واجب شو.
په نفل مونځ کښې اختيار ابتداء او د شروع کولو په اعتبار سره دې چه د هغې د شروع کولو او نه شروع کولو انسان ته اختيار دې، د شروع کولو نه پس يعنى انتهاء اختيار نشته، هم دا اختلاف په صوم تطوع کښې هم دې خو واضحه دې وی چه نفل حج د شروع کولو نه پس بالاتفاق واجب کيږي، دلته شوافع زمونږ سره دی. ﴿ وذكر له رسول الله صلى الله عليه وسلم الصدقة الخ ﴾ راوی ته چونکه د روايت اصل الفاظ ياد نه وو په دې وجه ئې داسې اووې... احتياطا ئې تعبير بدل کړو ﴿ قال : لا الا ان تطوع ﴾ په ظاهر کښې معلوميږي چه کليزې زکاة کوم چه د مال نه ورکولې شی بس هم هغه واجب دې حال دا چه صدقة الفطر او نفقة العيال هم واجب ده، جواب دا دې چه په دې حديث کښې ذکر د حقوق ماليه اصليه دې يعنى کوم حق چه براه راست بغير د واسطې د بل څيز نه د مال سره متعلق وی، پس هغه صرف زکاة دې او صدقة الفطر د مال د حقوق اصليه نه نه دې بلکه ددې سبب وجوب لکه چه تاسو به په اصول فقه کښې لوستلې وی ﴿ رأس يمونه [1] ويلى عليه ﴾ په دې وجه صرف يو نصاب والا سړی ته صدقة الفطر د خپل ذات نه علاوه د ټول عيال د طرف نه ورکول وی، ځکه چه په رؤس کښې تعدد دې ګڼې مال يعنى نصاب خو يو دې، د څو کسانو د طرف نه ئې ورکول ولې واجب دی. على هذا نفقة العيال چه ددې وجوب هم په انسان باندې د عدد رؤوس په توسط سره شوې دې، لهذا دا حقوق او واجبات براه راست يعنى بغير د واسطې د مال سره متعلق نه دی.

فائده : په دې حديث کښې د ارکان اسلام د لاندې حج نه دې ذکر کړې شوې په دې کښې څو احتمالات کيدې شی چه تردې وخته پورې حج نه وی فرض شوې يا دا چه فرض شوې خو وی خو د سائل مقصود دا سوال وو چه په ما باندې کوم احکامات فرض دی او هغه سړې به د هغوی نه نه وی چه په چا باندې حج فرض دې په دې وجه رسول الله ﷺ دا بيان او نه فرمائيلو او دا هم وئيلې کيدې شی په طريقه د احتمال عقلی چه کيدې شی د حج فرض کيدل سائل ته د مخکښې نه معلوم وی په دې وجه د هغې د ذکر حاجت رانغلو.

---

[1] يعنى ذات مكلف.

يو مشهور اشكال او د هغې جواب

﴿ والله لا ازيد على هذا ولا انقص ﴾ دلته يو سوال دې هغه دا چه هغه سړي قسم كولو سره اووئيل چه زه به په دې باندې زيادت نه كوم او نه به كمې كوم. ﴿ لا انقص ﴾ وئيل خو صحيح دى خو ﴿ لا ازيد ﴾ وائى چه زه به په دې فرضو باندې زيادت نه كوم. ګويا په ترك نوافل باندې قسم خورى اوبياهم رسول الله ﷺ دهغه په باره كښې فرمائى ﴿ افلح ان صدق ﴾ نو ددې جواب دا دې چه دا سړې د خپل قوم سفير وو نو مراد د هغه دا دې چه ﴿لا ازيد فى الابلاغ ﴾ چه زه به د رسول الله ﷺ په خبره رسولو كښې نه كمې كوم او نه زيادت. په عمل كښې د كمى او زيادت نفى مراد نه ده، يا د زيادت نفى من حيث الاعتقاد والفرضيت ده. يعنى په پنځو مونځونو باندې به د فرض كيدو په حيثيت سره زيادت نه كوم. مثلا د پنځو مونځونو په ځائې باندې شپږ فرض اوګنړم يا د څلورو ركعتو په ځائې پنځه اوكړم داسې به نه كوم، دا خبرې شارحينو كړې دى، او زه په جواب كښې وائم چه د نقصان او زيادت تعلق د شئ محدود معين سره وى او محدود او معين صرف فرائض دى، تطوعات خو محدود نه دى د هغې تعداد خو متعين نه دې په هغې كښې د كمى او زيادت نه كولو څه مطلب. حاصل دا چه ددې نفى تعلق صرف د فرائضو سره دې، د تطوعات سره ددې تعلق نشته، لهذا د نوافلو د نه كولو د اعرابى په كلام كښې بالكل ذكر نشته. فلا اشكال اصلا.

(**تطبيق بين الروايتين**): ﴿ افلح ان صدق ﴾ په دې روايت كښې رسول الله ﷺ د هغه فلاح د هغه د صدق سره مقيد كړې ده او په يو بل روايت كښې دى ﴿ من سره ان ينظر الى رجل من اهل الجنة فلينظر الى هذا ﴾ يعنى رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه كه څوك جنتى انسان لره ليدل غواړى نو هغه ته دې اوګورى، دلته رسول الله ﷺ دا حكم د هغه د صدق سره نه دې معلق كړې ددې څه وجه ده؟ ددې مختلف جوابات وركړې شوې دى. ١: د هغه په موجودګئ كښې رسول الله ﷺ مصلحة او تعليقا اوفرمائل ددې دپاره چه په هغه كښې تكبر پيدا نه شى او بيا ئې روستو د هغه د مجلس نه د تلو نه پس بغير د تعليق نه او بالجزم د هغه د جنتى كيدو زيرې وركړو، او دا هم وئيلې شوې دى چه په شروع كښې رسول الله ﷺ ته د هغه د نيت د صداقت علم نه وو په دې وجه ئې دا خبره مقيد كړه او روستو ورته د هغه د صدق نيت خبر اوشو نو بيا ئې بغير د تعليق نه بيان اوكړو. يو جواب دا هم وركړې شوې دې چه يوځائې كښې د جنتى كيدو ذكر دې او يوځائې كښې د فلاح موندلو. جنتى كيدل زيات نه خاص خبره نه ده ځكه چه هر مسلمان جنتى دې او فلاح ددې نه اوچته درجه ده په دې وجه ئې هغه د صدق سره معلق كړه ځكه چه فلاح د اوچتې درجې كاميابئ ته وئيلې شى چه په هغې كښې هر قسم امن او وعافيت وى.

[٣٩٢](١) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ الْمَدَنِيُّ، عَنْ أَبِي سُهَيْلٍ نَافِعِ بْنِ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ، بِإِسْنَادِهِ بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: أَفْلَحَ وَأَبِيهِ إِنْ صَدَقَ، دَخَلَ الْجَنَّةَ وَأَبِيهِ إِنْ صَدَقَ

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٥٠٠٩) (صحيح)

ترجمه:نافع بن مالک دا حدیث په همدې معنی په خپل اسناد سره ذکر کړی دی، هغه وفرمائیل: کامیاب شو زما د ې قسم وی د هغه په پلار که رشتیایې ویلی وی نو جنت ته داخل شو، او زما دې قسم وی د هغه په پلار که رشتیایې ویلی وي

تشریح: **قوله**:﴿ افلح وابیه ان صدق ﴾ دا د باب دویم حدیث دې په اولنی حدیث کښې د ابو سهیل نه روایت کونکې مالک وو او په دې کښې اسماعیل بن جعفر دې، په دې کښې د ﴿ وابیه ﴾ زیادت دې کوم چه په اولنی روایت کښې نشته

(**اشکال**): په دې کښې دا دی چه رسول الله ﷺ د هغه په پلار قسم اوکړو حال دا چه په پلارانو باندې د قسم کولو نه حدیث کښې منع راغلې ده "لا تحلفوا بابائکم"

(**اول جواب**) جواب دا دې چه ممکنه ده دا واقعه د نهی نه مخکښې وی، او دا هم وئیلې شوې دی چه دلته مضاف محذوف دې یعنی ﴿ ورب ابیه ﴾

(**دویم جواب**) او دا هم وئیلې شوې دی چه ممکنه ده چه کراهت صرف د امت په حق کښې وی د شارع علیه السلام دپاره نه وی،

(**دریم جواب**) او دا هم وئیلې شوې دی چه دا لفظ ﴿ وابیه ﴾ نه دې بلکه ﴿ والله ﴾ وو خو په اصل کښې په لیکلو کښې غلطی اوشوه که هم ددې لفظ دواړه څوکې پورته کړې شی او نقطې حذف کړې شی نو ﴿ والله ﴾ به ترې جوړ شی.

بَابٌ فِي الْمَوَاقِيتِ

باب دې په بیان د وقتونو کې

د مونځونو د وختونو بیان

مواقیت د میقات جمع ده لکه د میزان جمع موازین، د میقات معنی ده معین وخت کوم چه د یو کار دپاره مقرر کړې شی او د هغې اطلاق په مکان معین باندې هم کیږی کوم چه د څه کار دپاره تجویز کړې شی هم په دې وجه وئیلې شی چه د میقات دوه قسمونه دی، میقات زمانی، میقات مکانی، په کتاب الحج کښې د احرام په بیان کښې چه د کوم مواقیت ذکر راځی هغه میقات مکانی دی یعنی هغه مخصوص ځایونه کوم چه د احرام تړلو دپاره معین کړې شوې دی،اوپه کتاب الصلاة کښې د مواقیت نه میقات زمانی مراد دې، هسې خود مونځ دپاره میقات مکانی هم دی خودهغې نه په مواقیت سره تعبیر نه شی کولې بلکه مساجد سره، پس منصف د مواقیت د بیان نه چه فارغ شی نو بیا به ابواب المساجد بیانوی یعنی دمیقات زمانی نه فارغ کیدوسره به میقات مکانی بیانوی.

مصنف د کتاب الصلاة په شروع کښې د اعرابی حدیث ذکر کړو چه په هغې کښې د صلوات خمسه فرضیت مذکور دې، نو ګویا اولا مصنف د مونځ فرضیت ثابت کړو د هغې نه روستو اوس د مونځ وختونه بیانول غواړی ځکه چه د مونځ اوقات د مونځ سبب وجوب دې، د ماسپنځین د مانځه وخت د ماسپخین د مونځ د وجوب سبب دې او د مازیګر د مونځ وخت د صلاة عصر د وجوب سبب دې او هم دغه شان چه په کوم سړی باندې د کوم

مونځ وخت راشي هغه مونځ په هغه باندې په دې وجه واجب نه دې لکه چه وئیلې شوې دی چه په بعض ملکونو کښې د ماسخوتن مونځ وخت نه شی موندلې هلته د غروب او طلوع ترمینځه دومره فاصله نشته چه د ماسخوتن وخت راشي په دې وجه د هغه ځائې د خلقو په حق کښې به د ماسخوتن مونځ فرض نه وی، د مسبب دپاره د سبب تحقق ضروری دې، غرض دا چه د مونځونو وختونه د هغوی دپاره اسباب دی هم دا خبره مصنف دلته په شروع کښې بیان فرمائیلې ده.

فائده : امام بخاری رحمه الله او امام نسائی رحمه الله د کتاب الصلاة په شروع کښې د حدیث اعرابی په ځائې حدیث الاسراء یعنی حدیث المعراج ذکر فرمائیلې دې، ځکه چه د مونځ فرضیت په معراج کښې شوې دې او په حدیث د معراج کښې د مونځ د فرضیت هم تصریح ده، د امام ابوداود عادت شریفه په دې سنن کښې مختصر مختصر احادیث راوړې دی اوږده اوږده احادیث چه په هغې کښې واقعات او قصې ذکر شوې دی هغه په خپل سنن کښې نه ذکر کوی بس خالص او مضبوط احادیث احکام اخلی.

په دې باب کښې مصنف مطلق د اوقات صلاة روایات ذکر فرمائیلې دی چه د هغې تعلق د ټولو مونځونو سره دې او ددې نه روستو بیا وړاندې تلو سره د هر مونځ د وخت دپاره جدا جدا بابونه هم قائم کړې دی.

بیا پوهه شئ چه مصنف په دې باب کښې هغه احادیث ذکر کړې دی اولا حدیث امامت جبرائیل علیه السلام د هغې نه روستو یو بل حدیث کوم سوال چه د سائل په جواب کښې دې، هغه دا چه یو سړې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او د مونځ وختونه ئې د هغه نه اوتپوسل په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه ته د دوه ورځو پورې ما سره په مدینه منوره کښې ایسار شه، او بیا رسول الله ﷺ هر یو مونځ د ورځې په اول وخت کښې او په دویمه ورځ هر یو مونځ د هغې په اخر وخت کښې اوکړ ددې دپاره چه د وخت اول او اخر معلوم شي، لکه چه د جبرائیل علیه السلام په امامت کښې هم دغه شان اوشو چه سیدنا جبرائیل علیه السلام هغه ته د لیلة الاسراء په صبا باندې هر یو مونځ په خپل اول وخت کښې او په دویمه ورځ باندې هر یو مونځ لره په اخر وخت کښې ښودلې وو، زما عادت دې چه د ټولو مونځونو وختونه سره د علماء کرامو د اختلاف نه ددې باب په شروع کښې بیانوم ددې دپاره چه په راتلونکو احادیثو کښې بصیرت حاصل شي.

د مامور به دوه قسمونه

ځان پوهه کړئ چه د مامور به اولا دوه قسمونه دی لکه چه تاسو په اصول فقه کښې لوستلې دی، یو هغه چرته چه وخت ددې مامور به دپاره معیار وی، او یو هغه چرته چه وخت ظرف وی، د وخت د معیار کیدو مطلب دا دې چه ټول وخت د مامور به په ادا کولو کښې خرچ کول ضروری دی لکه د روژې وخت، د روژې چه کوم وخت معین دې د هغې په پوره وخت کښې موندلې کیدل ضروری دی، او د وخت ظرف ته د کیدو مطلب دا دې چه هغه وخت پوره د مامور به په ادا کولو کښې خرچ کول ضروری نه دی بلکه د مامور به د ادا

کولو نه پس وخت بېچ شي لکه اوقات صلاة، مثلا د ماسپخين تول وخت د ماسپخين په مونځ کښې خرچ کول ضروري نه دي.
د هر يو مونځ دوه وختونه دي يو اولني او بل اخر، يعني د وخت ابتداء او د وخت انتهاء لهذا تاسو د مونځونو د اوقاتو ابتداء او انتهاء او په هغې کښې د علماء کرامو اختلاف واورئ.

د صلوات خمسه د وختونو تفصيل سره د علماء کرامو د اختلاف نه

د ماسپخين د وخت ابتداء په اتفاق د فقهاء کرامو د زوال نه کيږي، البته د بعض صحابه کرامو نه په دې کښې اختلاف منقول دې او د هغوی په نزد د زوال نه مخکښې شروع کيږي البته په جمعه کښې د امام احمد او اسحاق بن راهويه اختلاف دې د دې دوارو په نزد د جمعې مونځ قبل الزوال جائز دې او د ماسپخين په ابتدائی وخت کښې د ائمه کرامو اختلاف دې، د جمهور علماء او صاحبين په نزد د يو مثل پورې دې، هم دا يو روايت د امام صاحب نه هم دې او د امام صاحب نه ظاهر الرواية دا دې چه د ماسپخين اخر وخت د مثلين پورې دې، امام مالک او يو طائفه په نزد د يو مثل نه پس د څلورو رکعاتو په اندازه وخت مشترک دې په دې کښې ماسپخين هم کولی شی ادا او مازيگر هم، بعض شوافع او داود ظاهری د يو مثل نه پس د فاصلې قائل دی يعنی د يو مثل نه پس لږ شان وخت داسې دې کوم چه نه د ماسپخين وخت دې او نه د مازيگر، بلکه د مازيگر د وخت ابتداء د يو مثل نه پس لږې شان وقفې نه کيږی خو جمهور علماء کرام نه د اشتراک قائل دی نه فصل، او د مازيگر په اول وخت کښې هم هغه اختلاف دې کوم چه د ماسپخين په اخری وخت کښې دې يعنی جمهور علماء او صاحبين په نزد ددې ابتداء د يو مثل نه کيږی او د امام صاحب په نزد د مثلين نه روستو، او اخری وخت مازيگر عند الائمة الاربعة والجمهور تر غروب پورې، او ابو سعيدی اصطحزی په نزد الی مثلين، د مثلين نه پس د هغوی په نزد وخت د قضاء دې، او د بعض په نزد د مازيگر اخری وخت د نمر د زيړی پورې دې، او د ماښام د وخت شروع بالاجماع د غروب شفق نه کيږی، په انتهاء کښې اختلاف دې د احنافو او احنابله په نزد الی غروب الشفق دې. او هم دا يو روايت د امام مالک نه هم دې، او بل روايت ددې دوارو نه دا دې چه "ليس لها الا وقت واحد بقدر الطهارة وثلاث رکعات او خمس رکعات" او د ماسخوتن د مونځ ابتداء بالاجماع د غروب شفق نه وی، په انتهاء کښې اختلاف دی د احنافو او حنابله په نزد تر د فجر د طلوع پورې او د امام شافعی رحمه الله او مالک نه مختلف روايتونه دی، الی ثلث الليل، الی نصف الليل، خو اصح قول ددې دوارو دا دې چه الی ثلث الليل وخت اختيار او استحباب دې او ددې نه روستو د طلوع فجر پورې د جواز وخت او د ابو سعيد اصطخری من الشافعية په نزد الی نصف الليل، او د سحر د مونځ ابتداء بالاتفاق د فجر ثانی يعنی د سحر راختلو د طلوع نه ده او په انتهاء وخت کښې اختلاف دې، د احنافو په نزد الی طلوع الشمس، او د جمهورو په نزد الی الاسفار د اختيار وخت دې او الی طلوع الشمس د جواز وخت او د ابو سعيد اصطخری (من الشافعية) په نزد الی تبين الاسفار دې، يعنی چه هر کله ښه رڼا اولګی، په دې باندې د هغوی په نزد د فجر وخت ختم شی، دا

پورته ذکر شوي اختلاف علماء في الاوقات، حضرت شيخ په اوجز کښې او حضرت سهارنپوری په بذل کښې او خپله ما په الفيض السمائی کښې هم دغه شان ليکلې دې... په دې کښې زيات اهم او مشهور اختلاف په اخر وخت او اول وخت د مازيګر کښې دې يعنی مثل واحد او د مثلين اختلاف، او دويم اهم اختلاف په اخر وخت د مغرب کښې دې، د شوافع او مالکيانو په يو قول کښې ﴿ ليس لها الا وقت واحد ﴾... ددې ټولو اختلافاتو دلائل ان شاء الله د راروان احاديثو د لاندې راځي.

[۳۹۳]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ فُلَانِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هُوَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ عَيَّاشِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَمَّنِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَام عِنْدَ الْبَيْتِ مَرَّتَيْنِ، فَصَلَّى بِيَ الظُّهْرَ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ وَكَانَتْ قَدْرَ الشِّرَاكِ، وَصَلَّى بِيَ الْعَصْرَ حِينَ كَانَ ظِلُّهُ مِثْلَهُ، وَصَلَّى بِي يَعْنِي الْمَغْرِبَ حِينَ أَفْطَرَ الصَّائِمُ، وَصَلَّى بِيَ الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ، وَصَلَّى بِيَ الْفَجْرَ حِينَ حَرُمَ الطَّعَامُ وَالشَّرَابُ عَلَى الصَّائِمِ، فَلَمَّا كَانَ الْغَدُ صَلَّى بِيَ الظُّهْرَ حِينَ كَانَ ظِلُّهُ مِثْلَهُ، وَصَلَّى بِي الْعَصْرَ حِينَ كَانَ ظِلُّهُ مِثْلَيْهِ، وَصَلَّى بِيَ الْمَغْرِبَ حِينَ أَفْطَرَ الصَّائِمُ، وَصَلَّى بِيَ الْعِشَاءَ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ، وَصَلَّى بِيَ الْفَجْرَ فَأَسْفَرَ، ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَيَّ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، هَذَا وَقْتُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِكَ، وَالْوَقْتُ مَا بَيْنَ هَذَيْنِ الْوَقْتَيْنِ".

ترجمه: د ابن عباس رضی الله عنه نه روايت دې هغه وئيلی دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم ويلی دي: امامت وکړو ماته جبريل علیه السلام د بيت الله په خوا کښې دوه ځل، مونځ ئې وکړو ماته د ماسپخين کله چې نمر زوال وکړو او وو په اندازه د تسمې، او مونځ ئې وکړو ماته د مازيګر کله چې شو سوری د هغه په مثل د هغه، او مونځ ئې راکړو ماته يعنی د ماښام کله چې روژه ماتوی روژه دار، او مونځ ئې وکړو ماته د ماسخوتن کله چې شفق پټ شو، او مونځ ئې وکړو ماته د صباح کله چې حرام شو طعام او څکاک په روژه دار، کله چې بله ورځ شوه (صباله) مونځ ئې وکړو ماته د ماسپخين کله چې شو سوری د هغه په مثل د هغه، او مونځ ئې وکړو ماته د مازيګر کله چې شو سوری د هغه دوه هغومره، او مونځ ئې وکړو ماته د ماښام کله چې روژه ماتوی روژه دار، او مونځ ئې وکړو ماته د ماسخوتن تر دريمې حصې د شپې پورې، او مونځ ئې وکړو ماته د صباح نو ښه ئې رڼرا کړه، بيا ئې وکتل ماته او ويې وئيل: اې محمد! دا وخت د انبياو دی مخکې ستانه، او وخت په مابين ددې دوارو وقتونو کښې دی.

د حديث امامت جبرائيل علیه السلام شرح

قوله: ﴿ عن ابن عباس قال قال رسول الله صلي الله عليه وسلم امنی جبريل ﴾ دا د امامت جبرائيل علیه السلام والا حديث دې چه د هغې ذکر مونږ سره پورته راغلې دی دا حديث په صحيحين کښې هم دې خو په هغې کښې د وخت تفصيل نه دی ذکر شوې بلکه صرف دا سې دی، ﴿ فصلی ثم صلی ثم صلی ثم صلی ثم صلی خمس صلوات ﴾ په خلاف د ابوداود وغيره سنن کتابونو چه په دې کښې د وختونو تفصيل هم موجود دې، دا د امامت جبرائيل علیه السلام قصه په مکه مکرمه کښې راپيښه شوه يا د معراج د شپې نه پس په راتلونکې ورځ کښې،

(): سنن الترمذي/الصلاة ۱ (۱۴۹)، (تحفة الأشراف: ۶۵۱۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۳۳۳، ۳۵۴) (حسن صحيح)

په دې کښې د مونځ ابتداء د ماسپخین نه اوکړې شوه هم په دې وجه باندې ماسپخین ته الصلاة الاولی وئیلې شی، ددې واقعې نه د مونځ اهمیت ښکاره کیږی چه د مونځونو اوقات او د ادا کولو طریقه عملی طور بیانولو دپاره الله پاک ددې مقصد دپاره جبرائیل علیه السلام د اسمان نه راولیږلو، پس جبرائیل علیه السلام په مسجد حرام کښې د کعبې د دروازې مخې ته رسول الله ﷺ او نورو خلقوته مونځ ورکړو او چونکه د مونځونو په وختونو کښې ګنجائش او وسعت دې په دې وجه دا د امامت عمل دوه ورځې اوکړې شو ددې دپاره چه هر یو مونځ په اوله ورځ اول وخت کښې او په دویمه ورځ په اخر وخت کښې کولو سره د مونځ اول وخت او اخر وخت اوخودلې شی.

اشکال: دلته یو مشهور اشکال دې هغه دا چه د صلوات خمسه فرضیت د بنی ادم په حق کښې دې د ملائکو په حق کښې نه دې، لهذا په دې امامت کښې حضرت جبرائیل علیه السلام متنفل او رسول الله ﷺ او صحابه کرام مفترض شو، صلاة المفترض خلف المتنفل د شوافعو او حنابله په نزد جائز دې، د احنافو او مالکیانو په نزد جائز نه دې او هم دا یو روایت د امام احمد رحمه الله نه هم دې، ددې دوه جوابونه دی یو دا چه د جبرائیل علیه السلام امامت حقیقة نه وو امام په اصل کښې رسول الله ﷺ وو او جبرائیل علیه السلام مخامخ د معلم په شان موجود وو چه په اشارو ره ئې هغه پوهه کولو، بل جواب ئې دا دې چه اګر که د صلوات خمسه ملائکه مکلف نه دی خو هغه وخت چونکه جبرائیل علیه السلام ددې په تعلیم مامور من الله تعالی وو په دې وجه فی الوقت دا مونځونه د هغه په حق کښې هم فرض شوې وو، او یو جواب دا هم ورکړې شوې دې چه چونکه لا تر اوسه پورې د مونځ د تفصیلاتو پوره علم نه وو راغلې په دې وجه باندې هغه د رسول الله ﷺ په حق کښې هم فرض نه وو، او په دې جواب سره یو بل سوال هم حل کیږی چه د صلوات خمسه فرضیت خو د شپې نه شوې وو، نو بیا رسول الله ﷺ د سحر مونځ ولې ادا نه کړو.

قوله: ﴿ فصلی بی الظهر حین زالت الشمس وکانت قدر الشراک ﴾ یعنی په اوله ورځ ئې د ماسپخین مونځ ورکړو د نمر د زائل کیدو نه فورا پس، ﴿ وکانت قدر الشراک ﴾ [1] مطلب دا دې چه ظل اصلی د هر یو څیز کوم چه په نصف النهار کښې وی چه کله په هغې کښې شرقی طرف ته اضافه کیدل شروع شی نو بیا د ماسپخین د وخت ابتداء وی، اګر که هغه اضافه د شراک په اندازه وی، شراک (د پیزار تسمه) نه مراد مقدار قلیل دې

ځان پوهه کړه چه د نصف النهار نه مخکښې د هر یو څیز سورې د مغرب طرف ته وی او عین د نصف نهار په وخت د قدمونو برابر وی او د نمر د اسمان د مینځ نه د لرې کیدو په وخت کوم ته چه زوال وئیلې شی په ظل اصلی کښې د مشرق په طرف اضافه شروع کیږی هم په دې ظل اصلی کښې اضافې سره د ماسپخین د وخت ابتداء کیږی اګر که هغه اضافه

---

[1]) المراد به نفس الزيادة علي الظل الاصلي من غير تقييد بقدر الشراك وهذا اذا كان الظل الاصلي موجودا اذ ذاك هناك اي بمكة، ولو فرض انه لم يكن الظل الاصلي بمكة فحينئذ معني الحديث ظهور الظل بعد ان لم يكن فظهور الظل هو علامة الزوال وعلي التقدير الاول الزيادة في الظل الاصلي هو علامة الزوال، افاده في الكوكب الدري)

په هر څومره قليل مقدار کښې وی، دا دې هم واضحه وی چه په بعض ملکونو کښې (کالحجاز علی قولٍ) د نصف النهار په وخت سورې کوم ته چه ظل اصلی وئيلې شی هغه نه شی موندلې، په داسې ملکونو کښې د ماسپخين د وخت ابتداء د نصف النهار په وخت د نصف النهار نه پس ظهور الظل الی جانب الشرق سره کيږی، او چرته چه ظل اصلی موندلې شی هلته د زوال او د ماسپخين د وخت تحقق په ظل اصلی کښې د اضافې نه معلوميږی ﴿وصلی بی العصر حين کان ظله مثله ﴾ يعنی په اوله ورځ د مازيگر مونځ په يو مثل باندې اوکړو دا د صاحبين او جمهورو دليل دې اخر وخت ظهر او اول وخت عصر باره کښې د امام صاحب نه هم دا يو روايت دې، کما تقدم، حضرت گنگوهی رحمه الله په تقرير ترمذی (الکوکب الدری) کښې هم دې قول ته من حيث الدليل ترجيح ورکړې ده، او د امام صاحب دليل په باب فی وقت صلاة الظهر کښې راروان دې. حين غاب الشفق، د ائمه ثلاثه او صاحبين په نزد د شفق نه احمر مراد دې، او د امام صاحب په نزد شفق ابيض چه د هغې تحقق د احمر نه پس وی په دې کښې مشهور اختلاف دې ﴿ فلما کان الغد صلی بی الظهر حين کان ظله مثله ﴾ يعنی د دويمې ورځې د ماسپخين مونځ په يو مثل باندې اوکړو، ددې نه مالکيانو په اشتراک باندې استدلال کړې دې چه د يو مثل نه پس د څلورو رکعتونو په اندازه وخت مشترک دې لکه چه د اوقاتو په بيان کښې تير شو ځکه چه هم په دې حديث کښې ددې نه مخکښې مذکور دې چه اوله ورځ د مازيگر مونځ په يو مثل باندې ورکړو او دلته دا وائی چه په دويمه ورځ باندې ئې د ماسپخين مونځ ئې په يو مثل باندې ورکړو، اوس ظاهره ده چه ددې نه د وخت اشتراک فهم ته راځی د جمهورو د طرف نه ددې جواب دا دې چه اولنې ځائې مراد دې چه د مازيگر مونځ ئې په يو مثل باندې کول شروع کړو او دلته مراد دا دې چه په دويمه ورځ باندې په يو مثل باندې د ماسپخين کول شروع کړو او دلته مراد دا دې چه په دويمه ورځ باندې په يو مثل باندې د ماسپخين مونځ کولو نه پس فارغه شو، يوځائې کښې شروع کول مراد دی او بل ځائې کښې فراغ فلا اشتراک. د جمهورو دليل په عدم اشتراک کښې حديث د مسلم دې کوم چه په دې کتاب کښې هم وړاندې راروان دې، وقت الظهرما لم يحضر العصر معلومه شوه چه د مازيگر وخت راتلو باندې د ماسپخين وخت باقی نه پاتې کيږی.

قوله: "وصلی بي المغرب حين افطر الصائم" دا د شوافعو او مالکيانو د يو قول دليل دې چه د ماښام دپاره بس يو وخت دې هم هغه ابتداء او هم هغه انتهاء يا پنځه رکعتونو په اندازه په دې وجه چه په حديث کښې دی چه هغه د ماښام مونځ دواړه ورځې په يو وخت کښې ادا اوفرمائيلو.

د ماښام په وخت کښې د شوافعو د مذهب تحقيق او تفصيل

امام نووی رحمه الله فرمائی چه د شوافعو په نزد مشهور قول هم دا ده ﴿ ان المغرب ليس لها الا وقت واحد ﴾ هغه فرمائی خو د محققين شافعيه په نزد بل قول راجح دې چه د ماښام وخت د شفق د غروب کيدو پورې دې، لحديث عبدالله بن عمرو بن العاص (عن مسلم وابی داود) وقت صلاة المغرب مالم يسقط فورالشفق، اوحديث دامامت جبرائيل عليه السلام هغوی درې جوابونه ورکړی دی.

۱: هغه حديث محمول دې په وخت د اختيار او استحباب باندې.
۲: حديث د امامت جبرائيل عليه السلام مقدم دې، د مکې مکرمې واقعه ده او دا نور احاديث چه د هغې نه د ماښام په وخت کښې امتداد معلوميږي دا روستو دي يعنى د مدينې او عمل په مؤخر باندې کيږي نه په مقدم باندې.
۳: د وخت د امتداد والا روايات سندا اصح دی د حديث امامت جبرائيل عليه السلام نه.

قوله: ﴿ فقال يا محمد ﴾ سيدنا جبرائيل عليه السلام د رسول الله ﷺ نوم واخستلو کوم چه د ﴿ لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا ﴾ خلاف دې جواب دا دې چه ممکنه ده ملائک ددې حکم مخاطب نه وی، يا به داسې وی چه ددې آيت کريمه نزول به ددې واقعې نه روستو شوې وی او يو جواب دا هم ورکړې شوې دې چه د محمد ﷺ نه علم مراد نه دې بلکه معنى وصفى مراد ده لکنه خلاف الظاهر.

قوله:﴿ هذا وقت الانبياء من قبلک ﴾ د "هذا" اشاره د عشاء نه علاوه د باقى مونځونو طرف ته ده ځکه چه د ماسخوتن مونځ ددې امت سره خاص دې او باقى څلور مونځونه په تيرو انبياء کرامو کښې متفرق طور مونډلې شوې دی نه يوځائې.

پس د صلاة الفجر شروع د ادم عليه السلام نه شوې ده چه کله د سحر په وخت باندې د هغه توبه قبوله شوه نو هغه دوه رکعته د شکرانې په طور ادا کړل او سيدنا اسماعيل عليه السلام يا اسحاق عليه السلام على اختلاف القولين فديه کومه چه د جنت نه راوړلې شوې وه د ماسپخين په وخت باندې ورکړې شوه د هغې په شکريه کښې هغه څلور رکعتونه ادا کړل هم ددې نه د ماسپخين مونځ مشروع شو او سيدنا عزير عليه السلام د اوږد خوب نه سل کاله پس د مازيګر په وخت بيدار کړې شو هغه وخت هغه څلور رکعتونه اوکړل هم ددې نه د ماسپخين مونځ مشروع شوه او د سيدنا داود عليه السلام معافى د ماښام په وخت قبوله شوې وه پس هغه د څلورو رکعتونو دپاره اودريدو خو د غم او خفګان په وجه باندې ئې څلورم رکعت اونکړې شو، په دې باندې د ماښام درې رکعتونه مشروع شو، او د ماسخوتن مونځ د ټولو نه مخکښې زمونږ نبى محمد ﷺ اوکړو، دا د يو روايت مضمون دې کوم چه حضرت په بذل کښې د امام طحاوى رحمه الله په حوالې سره نقل فرمائيلې دې.

قوله:والوقت ما بين هذين الوقتين "چونکه د هر يو مونځ دوه وختونه دی يو اول او بل اخر، ددې دوه وختونو کيدل ددې دوه ورځو د امامت د عمل نه ثابت شو، پس د بعض وخت ثبوت د عمل نه او د بعض د قول نه شوې دې.

[۳۹٤](۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْمُرَادِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ اللَّيْثِيِّ، أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ كَانَ قَاعِدًا عَلَى الْمِنْبَرِ فَأَخَّرَ الْعَصْرَ شَيْئًا، فَقَالَ لَهُ عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ: أَمَا إِنَّ جِبْرِيلَ عليه السلام قَدْ أَخْبَرَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِوَقْتِ الصَّلَاةِ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: اعْلَمْ مَا تَقُولُ، فَقَالَ عُرْوَةُ، سَمِعْتُ بَشِيرَ بْنَ أَبِي

(۱): م /المساجد ۳۱ (٦۱۰)، سنن النسائي/ المواقيت ۱ (٤٩٥)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۱ (٦٦٨)، (تحفة الأشراف: ۹۹۷۷)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/ المواقيت ۱ (٥۲۱)، وبدء الخلق ٦ (۳۲۲۱)، والمغازي ۱۲ (٤٠٠٧)، موطا امام مالك/وقوت الصلاة ۱(۱)، مسند احمد (٤/۱۲۰)، سنن الدارمي /الصلاة ۳ (۱۲۲۳) (حسن)

مَسْعُودٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيَّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "نَزَلَ جِبْرِيلُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَنِي بِوَقْتِ الصَّلَاةِ، فَصَلَّيْتُ مَعَهُ ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، يَحْسُبُ بِأَصَابِعِهِ خَمْسَ صَلَوَاتٍ، فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" صَلَّى الظُّهْرَ حِينَ تَزُولُ الشَّمْسُ، وَرُبَّمَا أَخَّرَهَا حِينَ يَشْتَدُّ الْحَرُّ، وَرَأَيْتُهُ يُصَلِّي الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةٌ بَيْضَاءُ قَبْلَ أَنْ تَدْخُلَهَا الصُّفْرَةُ، فَيَنْصَرِفُ الرَّجُلُ مِنَ الصَّلَاةِ فَيَأْتِي ذَا الْحُلَيْفَةِ قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ وَيُصَلِّي الْمَغْرِبَ حِينَ تَسْقُطُ الشَّمْسُ، وَيُصَلِّي الْعِشَاءَ حِينَ يَسْوَدُّ الْأُفُقُ، وَرُبَّمَا أَخَّرَهَا حَتَّى يَجْتَمِعَ النَّاسُ، وَصَلَّى الصُّبْحَ مَرَّةً بِغَلَسٍ ثُمَّ صَلَّى مَرَّةً أُخْرَى فَأَسْفَرَ بِهَا، ثُمَّ كَانَتْ صَلَاتُهُ بَعْدَ ذَلِكَ التَّغْلِيسَ حَتَّى مَاتَ، وَلَمْ يَعُدْ إِلَى أَنْ يُسْفِرَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَى هَذَا الْحَدِيثَ عَنِ الزُّهْرِيِّ مَعْمَرٌ، وَمَالِكٌ، وَابْنُ عُيَيْنَةَ، وَشُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، وَاللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، وَغَيْرُهُمْ، لَمْ يَذْكُرُوا الْوَقْتَ الَّذِي صَلَّى فِيهِ وَلَمْ يُفَسِّرُوهُ، وَكَذَلِكَ أَيْضًا رَوَاهُ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، وَحَبِيبُ بْنُ أَبِي مَرْزُوقٍ، عَنْ عُرْوَةَ، نَحْوَ رِوَايَةِ مَعْمَرٍ وَأَصْحَابِهِ، إِلَّا أَنَّ حَبِيبًا لَمْ يَذْكُرْ بَشِيرًا، وَرَوَى وَهْبُ بْنُ كَيْسَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقْتَ الْمَغْرِبِ، قَالَ: ثُمَّ جَاءَهُ لِلْمَغْرِبِ حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ يَعْنِي مِنَ الْغَدِ وَقْتًا وَاحِدًا، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ رُوِيَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: ثُمَّ صَلَّى بِيَ الْمَغْرِبَ يَعْنِي مِنَ الْغَدِ وَقْتًا وَاحِدًا، وَكَذَلِكَ رُوِيَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ مِنْ حَدِيثِ حَسَّانَ بْنِ عَطِيَّةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

ترجمه: ابن شهاب خبر ورکړی دی هغه ته، عمر بن عبد العزیز ناست وو په منبر باندې نو وروسته ئې کړو مازیګر څه ، نو هغه ته عروة بن الزبیر ووئیل: آیا تاته معلومه نه ده چه جبریل علیه السلام خودلې دی محمد ﷺ ته وخت د مانځه . نو عمر بن عبد العزیز ووئیل: ته چه دا څه وائې سوچ پرې اوکړه. عروة ووئیل ما اوریدلی دی د بشیر بن ابی مسعود نه هغه وئیل ما اوریدلی دی د ابو مسعوْد الانصاری نه هغه وئیل: ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه وئیل: راغې جبریل علیه السلام نو زه ئې خبر کړم په وختونو د مانځه باندې نو ما مونځ وکړو د هغه سره، بیا ما مونځ وکړو د هغه سره، بیا ما مونځ وکړو د هغه سره، بیا ما مونځ وکړو د هغه سره، بیا ما مونځ وکړو د هغه سره، شمارل ئې په خپلو ګوتو باندې پنځه مونځونه، نو ما ولیدلو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې وکړو د ماسپخین کله چې زوال وکړو نمر، او کله به ئې وروسته کړو کله چې به ګرمې سختنه شوه، او ما لیدلو چې مونځ ئې کولو د مازیګر او نمر اوچت وو صفا مخکې د داخلیدو د زېړوالی نه، نو انصراف به کولو سړی د مانځه نه تللو به ذو الحلیفه ته مخکې د ډوبیدو د نمر نه، او مونځ به ئې کولو د ماښام کله چې به ډوب شو نمر، او مونځ به ئې کولو د ماسخوتن کله چې به توره شوې کنارې، او کله به ئې وروسته کړو تردې چې راجمع شی خلق، او مونځ ئې اوکړو یو ځل په په تیاره کښې، بیا ئې مونځ وکړو بل ځل نو رڼرایې کړه په هغې، بیا وو مونځ د هغه وروسته د دغې نه په تیاره کښې دې تردې چې وفات شو، او واپس نه شو چې رڼرا کړې وئیلی دی ابوداود: روایت کړی دی ددې حدیث د زهری نه معمر او او مالک او ابن عیینة او شعیب بن ابی حمزة او لیث بن سعد، او غیر د دوی نه هم روایت کړې دې لیکن دوی تولو (په خپل روایت کښې) ددغه وخت ذکرنه دی کړې، دهغه وخت چې مونځ ئې کړی دی په هغې کښې او نه هغوی دهغې تفسیر کړې دې. او همدارنګه روایت کړی دی هشام بن عروة او حبیب بن ابی مرزوق د عروة نه پشان د روایت د معمر او د ملګرو د هغه مګر حبیب نه دی ذکر کړی بشیر، او

روايت کړی دی وهب بن کيسان د جابر نه او هغه د نبی ﷺ نه هغه وفرمائيل: چه جبرئيل عليه السلام په دويمه ورځ د ماښام په وخت د نمر ډوبيدو نه پس راغيې يعنې په دواړه ورځ په يو وخت راغيې، ابوداؤد وائی چه ابوهريره هم دغسې د نبی عليه السلام نه نقل کړی دی چه نبی ﷺ وفرمائيل: په دويمه ورځ بيا مونځ وکړو ماته جبرائيل عليه السلام د ماښام، (يعنی د صبا ورځې نه په يو وخت کښې)، او همدارنګه روايت شوې دې د عبد الله بن عمرو بن العاص د حديث د حسان بن عطية نه او هغه د عمرو بن شعيب نه او هغه د خپل پلار نه او هغه د خپل نيکه نه او هغه د نبی ﷺ نه نقل کوی.

مضمون د حديث

قوله: ﴿ حدثنا محمد بن سلمة المرادی.... ان عمر بن عبدالعزيز كان قاعدا على المنبر فاخر العصر شيئا ﴾ مضمون د حديث دا دې چه يو ځل حضرت عمر بن عبد العزيز په منبر باندې ناست وو، ظاهره خبره ده چه په منبر باندې کيناستل د خلقو خطاب يا يا بل څه خاص کار د وجې نه وی هم په دې وجه باندې يوه ورځ اتفاقا د هغه نه د مازيګر په مونځ کښې تاخير اوشو، دا روايت د حديث په نورو کتابونو صحيحين وغيره کښې هم موجود دې خو په هغې کښې په منبر باندې د ناستې تصريح موجود نه ده، د ابوداؤد دې روايت نه د تاخير د وجې طرف ته اشاره ملاويږی، ګينې شارحينو د خپل خيال مطابق وجوه د تاخير مختلف ليکلې دی، مثلا دا چه هغه د جواز تاخير قائل وو لکه چه د امام نووی رحمه الله په شرح مسلم کښې دی، باقی دا خبره متعين ده چه دا تاخير زيات نه وو معمولی شان وو لکه چه په روايت کښې د لفظ ﴿ شيئا ﴾ نه معلوميږی، هم دغه شان په بعض رواياتو کښې د ﴿ يوما ﴾ لفظ دې لکه چه په بخاری کښې دی چه په هغې کښې اشاره ده دې طرف ته چه د هغه عادت د تاخير نه وو بلکه يوه ورځ د څه وجې نه داسې شوې وو، اګر چه د هغه د خاندان خلق يعنی بنو اميه د تاخير صلاة عادت وو[1] لکه چه د شروح حديث وغيره نه معلوميږی ترديې چه د حجاج او د هغه امير وليد بن عبد الملک په باره کښې منقول دی چه هغوی خو به مونځونه هم قضاء کول. (كما فی الفيض السمائی)

(په اعلم کښې درې احتمالات):

قوله:﴿ فقال له : عروة بن الزبير الخ ﴾ حضرت عروه بن زبير رحمه الله مشهور تابعی او د عائشې رضی الله عنها خورئې وو هغه د عمر بن عبد العزيز رحمه الله په دې تاخير باندې نکير اوفرمائيلو او وې فرمائيل چه تاسو ته معلومه نه ده چه سيدنا جبرائيل عليه السلام د رسول الله ﷺ امامت کولو سره هغه ته د مونځونو وختونه ډير په اهتمام سره تعليم فرمائيلې وو، د امامت ذکر اګر چه د ابوداود په دې روايت کښې نشته خو په مسلم شريف او موطاء امام مالک کښې ذکر دې.

[1]) واضحه دې وی چه عمر بن عبد العزيز رحمه الله د اموی خاندان داسې اوچت او بختور شخصيت وو کوم چه د اخلاق حميده او اعمال حسنه په وجه باندې په پوره خاندان کښې ممتاز وو د هغوی زهد او تقوی او بزرګی مشهوره ده د قرن اول مجدد دې، د ابوداود په يو روايت کښې کوم چه به وړاندې راشی سيدنا انس رضی الله عنه فرمائی چه ما د چا مونځ هم د رسول الله ﷺ د مونځ سره زيات مشابه نه دې ليدلې ددې خوان د مونځ نه.

قوله: ﴿ فقال له عمر : اعلم ما تقول ﴾ په دې کښې دوه احتماله دی، اول د ﴿ اعلم ﴾ امر حاضر د اعلم نه او دويم د ﴿ اعلم ﴾ صيغه امر د اعلام نه، دريم احتمال دا دې چه ﴿ اعلم ﴾ صيغه د واحد متکلم، خو دا احتمال غير ظاهر دې، ظاهره هم دا ده چه دا د امر صيغه ده د علم نه يا د اعلام نه که علم وی نو مطلب به دا وی چه ښه په سوچ سره وايه چه څه وائې، ددې وجه دا ده چه عمر بن عبد العزيز‌رحمه الله ته په اصل کښې د امامت جبرائيل والا حديث په ظاهره کښې د مخکښې نه علم نه وو بلکه د هغه په ذهن کښې د جبرائيل‌عليه السلام د امام جوړيدو په ظاهره کښې اشکال وو چه مفضول د افضل امام جوړ شی نو دا د رسول الله‌صلى الله عليه وسلم د شان خلاف ده په دې وجه هغه حضرت عروه‌رحمه الله ته اوفرمائيل چه ښه د سوچ نه پس خبره کوه څه وائې، او که دا د اعلام نه ده نو د اعلام معنی ده د نښاندهی او مراد ددې نه د هغوی دا ده چه ددې خبرې تاسو سند بيان کړئ، پس بيا عروه ددې سند بيان کړو لکه چه په متن کښې مذکور دی﴿ خمس صلوات﴾دا په ترکيب کښې مفعول دې د﴿ صليت﴾ يا د ﴿يحسب﴾ دپاره، يعنی شمارئې کولو رسول الله‌صلى الله عليه وسلم په خپلو ګوتو باندې پنځو مونځونو لره.

قوله: ﴿ فرايت رسول الله صلى الله عليه وسلم الخ ﴾ په ماقبل کښې مجملا د پنځو مونځونو ذکر وو بغير د اوقاتو د تعيين نه چه کوم مونځ ئې کوم وخت کښې اوکړو اوس ددې ځائې نه صحابی د وختونو تفصيل بيانوی، مونږ په شروع کښې بيان کړې وه چه امامت جبرائيل والا حديث په صحيحين کښې هم دې خو هلته د وختونو تفصيل نه دې ذکر شوې، د وختونو تفصيل د سنن په روايت کښې دې لکه چه دلته په ابوداود کښې مذکور دی کوم چه راوی ﴿ فرايت ﴾ سره بيانوی. ﴿ يصلی العصر والشمس مرتفعة بيضاء الخ ﴾ په دې به نور کلام ان شاء الله په باب وقت العصر کښې راشی. ﴿ ثم کانت صلاته بعد ذلک التغليس ﴾ په دې باندې به هم کلام ان شاء الله په باب فی وقت الصبح کښې راشی، تغليس اولی دې چه د هغې ائمه ثلاثه قائل دی يا رنړائی کول کوم چه د احنافو په نزد ده.

قوله: ﴿ قال ابوداود : روی هذا الحديث عن الزهری الخ ﴾ پورته په سند کښې د ابن شهاب شاګرد او د هغوی نه روايت کولو والا اسامه بن زيد دې د هغوی په روايت کښې د وختونو تفصيل موندلې شی، دلته مصنف‌رحمه الله فرمائی چه د اسامه نه علاوه د زهری نور شاګردان معمر او مالک او سفيان بن عيينه وغيره چه کله ئې دا د زهری نه نقل کړو نو هغه حضراتو په خپل روايت کښې د وختونو تفصيل نه دې ذکر شوې، ګويا اکثر حضرات نه دی ذکر کړی بس صرف اسامه کړې دی، لهذا په دې حديث کښې د وختونو ذکر ثبوت سندا ضعيف شو په ظاهره هم په دې وجه باندې داحديث امام بخاری او مسلم په صحيحين کښې نه دې اخستلې.

د قول ابوداود تشريح

قوله: ﴿ قال ابوداود : ورو‌ی وهب بن کيسان ﴾ د ابوداود‌رحمه الله په دې قول باندې د پوهيدو دپاره اولا په غور نه واورئ، امام ابوداود‌رحمه الله په دې باب کښې دوه احاديث ذکر کړې دی، يو حديث جبرائيل‌عليه السلام کوم چه اوس ذکر کړې شو او دويم د سائل د سوال والا کوم چه اوس

په ﴿ حدثنا ﴾ سره شروع كيږي چه په هغې كښې دا دي چه يو صحابي دنبي عليه السلام په خدمت كښې حاضر شو او هغه د رسول الله ﷺ نه د مونځونو وختونه اوتپوسل نو رسول الله ﷺ هغه ته د بيان په ځائې هغه ځان سره د دوه ورځو پورې په مدينه كښې د اوسيدو حكم اوكړو چه دلته ايسارېدو سره اوګوره چه زه كوم مونځ كوم وخت كوم، پس رسول الله ﷺ په اوله ورځ باندې هر يو مونځ په اول وخت كښې او په دويمه ورځ باندې ئې هر مونځ په اخرى وخت كښې ادا كړو يعنى هم دا صورت كوم چه د جبرائيل عليه السلام په امامت كښې شوې وو خو فرق په دې دواړو روايتونو كښې دا دې چه د امامت جبرائيل عليه السلام په حديث كښې په ټولو طرقو كښې دى چه د ماښام مونځ دواړه ورځې په يو وخت كښې اوكړې شو يعنى د غروب شمس نه فورا پس، او د سائل د سوال والا حديث كښې روايات مختلف دى په اكثر كښې د وخت تعدد مذكور دې چه په اوله ورځ باندې هغه د ماښام مونځ د غروب نه فورا پس اوكړو او په دويمه ورځ په اخر وخت كښې او بعض طرق كښې د وخت اتحاد مذكور دې يعنى دواړه ورځې په يو وخت كښې اوكړو، امام بيهقى فرمائى چه دا په ذهن كښې ساتل پكار دى چه دا دواړه احاديث جدا جدا دى يو حديث د امامت جبرائيل عليه السلام او دويم د سائل د سوال والا دا دواړه يو ګنړلو سره په اضطراب او احتمال باندې محمول نه كړې شي.

قوله: ﴿ وروى وهب بن كيسان عن جابر ﴾ دې سره مصنف هم دا فرمائى چه دا حديث امامت جبرائيل عليه السلام څنګه چه د ابو مسعود انصارى رضي الله عنه نه روايت شوې دې او په دې ټولو كښې د مغرب په وخت كښې اتحاد مذكور دې.

تنبيه: د مصنف رحمه الله د كلام د سياق نه په ظاهره معلوميږى چه د عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه حديث هم د امامت جبرائيل عليه السلام په سلسله كښې دې خو د بيهقى د روايت نه معلوميږى كوم چه حضرت په بذل كښې ذكر كړې دې چه د هغوى حديث د سوال سائل والا حديث دې نه د امامت جبرائيل عليه السلام والا، فتامل.

[۳۹۵] (¹) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، حَدَّثَنَا بَدْرُ بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي مُوسَى، عَنْ أَبِي مُوسَى، "أَنَّ سَائِلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ شَيْئًا حَتَّى أَمَرَ بِلَالًا، فَأَقَامَ الْفَجْرَ حِينَ انْشَقَّ الْفَجْرُ فَصَلَّى حِينَ كَانَ الرَّجُلُ لَا يَعْرِفُ وَجْهَ صَاحِبِهِ، أَوْ أَنَّ الرَّجُلَ لَا يَعْرِفُ مَنْ إِلَى جَنْبِهِ، ثُمَّ أَمَرَ بِلَالًا فَأَقَامَ الظُّهْرَ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ، حَتَّى قَالَ الْقَائِلُ: انْتَصَفَ النَّهَارُ وَهُوَ أَعْلَمُ، ثُمَّ أَمَرَ بِلَالًا فَأَقَامَ الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ بَيْضَاءُ مُرْتَفِعَةٌ، وَأَمَرَ بِلَالًا فَأَقَامَ الْمَغْرِبَ حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ، وَأَمَرَ بِلَالًا فَأَقَامَ الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ، فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ صَلَّى الْفَجْرَ وَانْصَرَفَ، فَقُلْنَا: أَطَلَعَتِ الشَّمْسُ؟ فَأَقَامَ الظُّهْرَ فِي وَقْتِ الْعَصْرِ الَّذِي كَانَ قَبْلَهُ، وَصَلَّى الْعَصْرَ وَقَدِ اصْفَرَّتِ الشَّمْسُ، أَوْ قَالَ أَمْسَى، وَصَلَّى الْمَغْرِبَ قَبْلَ أَنْ يَغِيبَ الشَّفَقُ، وَصَلَّى الْعِشَاءَ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ، ثُمَّ قَالَ: أَيْنَ السَّائِلُ عَنْ وَقْتِ الصَّلَاةِ؟ الْوَقْتُ فِيمَا بَيْنَ هَذَيْنِ". قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَى سُلَيْمَانُ بْنُ مُوسَى، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِي الْمَغْرِبِ بِنَحْوِ هَذَا، قَالَ: ثُمَّ صَلَّى الْعِشَاءَ، قَالَ بَعْضُهُمْ: إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: إِلَى شَطْرِهِ، وَكَذَلِكَ رَوَى ابْنُ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

¹): صحيح مسلم/المساجد ۳۱ (۶۱۳)، سنن النسائي/المواقيت ۱۵ (۵۲۲)، (تحفة الأشراف:۹۱۳۷)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۱ (۱۵۲)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۱ (۶۶۷)، مسند احمد (۲۴۹/۵) (صحيح)

ترجمه:د ابو موسی نه روایت دې، یو سائل تپوس وکړو د نبی ﷺ نه هغه ته ئې هېڅ جواب ورنه کړو تردې چې امریې وکړو بلال ته نو اقامت ئې وکړو د سحر مونځ لپاره کله چې صبا وشلیدو ، مونځ ئې وکړو په هغه وخت کښې چې نه به پېژندلو سړی مخ د ملګری خپل، او یا سړی نه پیژندلو هغه څوک چې د ده اړخ ته وو ، بیا ئې امر وکړو بلال ته نو اقامت ئې وکړو د ماسپخین لپاره کله چې زوال وکړو نمر، تردې چې وئیل به یو ویونکي: ورځ نیمه شوه او هغه پوهیده، بیا ئې امر وکړو بلال ته اقامت ئې وکړو د مازیګر لپاره او نمر سپین اوچت وو، او امریې وکړو بلال ته اقامت ئې وکړو د ماښام لپاره کله چې ډوب شو نمر، او امریې وکړو بلال ته اقامت ئې وکړو د ماسخوتن لپاره کله چې ډوب شو شفق، کله چې صبا ورځ شوه مونځ ئې وکړو د سحر او لاړلو ، نو مونږ وویل ایا نمر ختلی دی، بیا ئې اقامت وکړو د ماسپخین لپاره په وخت د دمازیګر هغې کښې چې وو مخکې د دېنه، او مونځ ئې وکړو د مازیګر او یقینا نمر زیړ شوی وو ، او یایې وویل: چې بېګاه شو ، او مونځ ئې وکړو دماښام مخکې د ډوبیدو د نمر نه، او مونځ ئې وکړو د ماسخوتن تر دریمې حصې د شپې پورې، بیا ئې وویل: چېرته دی سائل د وخت د مونځونو نه، وخت په مابین ددې دواړو کښې دی. وئیلی دی ابوداود: روایت کړی دی سلیمان بن موسی د عطاء نه او هغه د جابر نه او هغه د نبی ﷺ نه په ماښام کښې په پشان د دې، هغه وئیلی دي: بیا ئې مونځ وکړو د ماسخوتن. وئیلی دی بعضو د دوی نه: تر دریمې حصې د شپې پورې، او وئیلی دی بعضو: تر یوې حصې د شپې پورې، او همدارنګه روایت کړی دی ابن بریدة د خپل پلار نه او هغه نبی ﷺ نه.

شرح السند

قوله:حدثنا مسدد... ان سائلا سال النبی صلی الله علیه وسلم... دا د باب دویم حدیث دې کوم چه د سائل د سوال سره متعلق دې چه د هغې ذکر مونږ سره پورته راغلې دې.

شرح حدیث

قوله:﴿ حتی قال : القائل انتصف النهار وهو اعلم ﴾ مطلب دا دې چه اوله ورځ رسول الله ﷺ د ماسپخین مونځ د وال نه فورا پس بالکل په اول وخت کښې ادا کړې وو په داسې وخت کښې او بعض خلقو سره ددې شبهه هم پیدا شوه چه معلومه نه ده د نصف النهار او زوال وخت شو یا نه، ﴿ وهو اعلم ﴾ کښې دوه احتمالات دی یو دا چه ددې نه مراد رسول الله ﷺ دې او مطلب دا دې چه بعض خلقو ته خو بیشک تردد وو په زوال کښې چه شوې دې یا نه خو رسول الله ﷺ ته ښه معلومه وه، چه زوال اوشو ، بل احتمال په دې کښې دا دې چه ضمیر وی د قائل طرف ته راجع وی نو په دې صورت کښې به ئې مطلب دا وی چه بعض ویونکو به وئیل د تعجب په طور چه د ماسپخین وخت شوې دې یا نه خو هغه ویونکی ته معلومه وه چه د مونځ وخت شوې دې، خو د هغه دا وینا چه وخت شوې هم دې یا نه د اظهار تعجیل دپاره وو چه اوګورئ څومره زر ئې کوی، هم دغه شان دې واضحه وی چه مسئله دا ده چه ترڅو پورې انسان ته د مونځ د وخت کیدو یقین نه وی شوې نو د هغه وخته پورې مونځ شروع کول جائز نه دی، او دلته بعض خلقو ته ګویا یو قسم شک وو، خواصل امام

کوم چه ذمه دار وو يعني رسول الله ﷺ ته د وخت راتلو يقين وو، لهذا هيڅ اشکال نشته مقتديان د امام تابع وي (فاقام الظهر في وقت العصر الذي کان قبله) يعني په دويمه ورځ باندې رسول الله ﷺ د ماسپخين مونځ هغه وخت ورکړو چه په کوم وخت کښې ئې د مازيګر مونځ کړې وو دا قسم الفاظ مخکښې هم راغلې دی، او دا چه ددې نه مالکيانو په اشتراک وخت باندې استدلال کړې دې او ددې جواب هم هلته تير شوې دې چه يوځائې کښې شروع کول مراد دی او يوځائې کښې فراغت.

د مصنف رحمه الله د کلام تشريح

قوله: ﴿ قال ابوداود : روى سليمان بن موسى عن عطاء عن جابر الخ ﴾ پورته چه د ابو موسى اشعرى رضي الله عنه کوم روايت تير شوې دې په هغې کښې د ماښام په وخت کښې اختلاف ذکر شوې وو، يعني دا چه په اوله ورځ باندې رسول الله ﷺ هغه لره اول وخت او په دويمه ورځ ئې په اخر وخت کښې اوکړو، مصنف فرمائي چه څنګه په دې روايت کښې د وخت تعدد مذکور وو هم دغه شان د جابر رضي الله عنه هغه روايت چه د هغې راوى عطاء بن ابى رباح دې په دې کښې هم داسې ده يعني تعدد دې د نحو هذا هم دا مطلب دې.

تنبيه : دسيدنا جابر رضي الله عنه روايت تعليقا د مصنف په کلام کښې ددې نه تقريبا اته لس کرښې مخکښې هم تيرې شوې دی په دې کښې د جابر رضي الله عنه نه روايت کونکې وهب بن کيسان وو هغه روايت د روايت عطاء عن جابر خلاف دې ځکه چه په دې کښې د اختلاف په ځائې د وخت اتحاد ذکر شوې دې نو حاصل دا شو چه د جابر رضي الله عنه نه روايت کونکى دوه دى يو عطاء او دويم وهب بن کيسان، عطاء د هغوى سره د وخت اختلاف ذکر کړې دې او وهب اتحاد وقت، خو د جابر رضي الله عنه تير روايت د امامت جبرائيل عليه السلام په قصه کښې وو او د جابر رضي الله عنه دا روايت د سائل د سوال والا روايت سره متعلق دې لکه چه د بيهقى په روايت کښې ددې تصريح ده کوم چه حضرت په بذل کښې ذکر کړې دې دا مقام لږ نازک او تحقيق طلب وو کوم چه الحمد لله اوشو ﴿ وکذلک روى ابن بريدة الخ ﴾ يعني اختلاف في وقت العصر.

[۳۹۶]([1]) حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، سَمِعَ أَبَا أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: "وَقْتُ الظُّهْرِ مَا لَمْ تَحْضُرِ الْعَصْرُ، وَوَقْتُ الْعَصْرِ مَا لَمْ تَصْفَرَّ الشَّمْسُ، وَوَقْتُ الْمَغْرِبِ مَا لَمْ يَسْقُطْ فَوْرُ الشَّفَقِ، وَوَقْتُ الْعِشَاءِ إِلَى نِصْفِ اللَّيْلِ، وَوَقْتُ صَلَاةِ الْفَجْرِ مَا لَمْ تَطْلُعِ الشَّمْسُ".

ترجمه: عبد الله بن عمرو د نبى ﷺ نه روايت کوى بيشکه هغه وئيلى دي وخت د ماسپخين تر هغې پورې دى چې مازيګر نه وى حاضر شوى. او وخت د مازيګر ترکومه چې نمر نه وې زيړ شوى، او وخت د ماښام ترکومه چې سوروالى د شفق نه وى ساقط شوى، او وخت د ماسخوتن تر نيمې شپې پورې دى، او وخت د مانځه د صبا تر کومه چې نمر نه وى ختلى.

[1]): صحيح مسلم/المساجد ۳۱ (۶۱۲)، سنن النسائي/المواقيت ۱۴ (۵۲۳)، (تحفة الأشراف: ۸۹۴۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۱۰، ۲۱۳، ۲۲۳) (صحيح)

تشریح: قوله:حدثنا عبيد الله بن معاذ....وقت الظهر ما لم تحضر العصر... معلومه شوه چه د ماسپخين او مازيګر په وخت په څه جزء کښې اشراک نشته چه د هغې مالکيان قائل دی او نه په مينځ کښې فصل دې چه د هغې بعض شوافع قائل دی، فهذا دليل الجمهور "ووقت المغرب ما لم يسقط فور الشفق" او د مغرب وخت هغه وخته پورې باقی وی چه ترڅو د شفق چمک باقی وی، د شفق په مصداق کښې اختلاف مخکښې تير شوې دې ﴿ ووقت العشاء الى نصف الليل ﴾ د دې نه مراد د اختيار او استحباب وخت دې او د شوافعو او مالکيانو په روايت کښې د ماسخوتن وخت نصف ليل پورې دې، کما تقدم، او د ابو سعيد اصطخری مذهب هم دا دی.

بَاب فِي وَقْتِ صَلَاةِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم وَكَيْفَ كَانَ يُصَلِّيهَا

باب دې په بيان د مونځونو د وقت د نبي صلى الله عليه وسلم کې او هغه به څنګه مونځ کولو

د مونځ په وخت چونکه يوه ابتداء ده او بله انتهاء، په دې وجه مقصود دا بيانول دی چه نبی کريم ﷺ به د وخت په اجزاؤ (حصو) کښې په کوم جزء (حصه) کښې مونځ کولو، دهغوی معمول بيانول مقصود دی.

[۳۹۷]()حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو وَهُوَ ابْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: سَأَلْنَا جَابِرًا عَنْ وَقْتِ صَلَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "كَانَ يُصَلِّي الظُّهْرَ بِالْهَاجِرَةِ، وَالْعَصْرَ وَالشَّمْسُ حَيَّةٌ، وَالْمَغْرِبَ إِذَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، وَالْعِشَاءَ إِذَا كَثُرَ النَّاسُ عَجَّلَ وَإِذَا قَلُّوا أَخَّرَ، وَالصُّبْحَ بِغَلَسٍ".

ترجمه:د محمد بن عمرو نه روايت دې چې هغه ځوی د حسن بن علی بن ابی طالب دی، هغه وئيلی دي: مونږ تپوس وکړو د جابر نه د وخت د مانځه د نبی ﷺ هغه ووېل: وو هغه چې مونځ ئې کولو د ماسپخين په غرمه، او د مازيګر مونځ به ئې کولو او نمر به تازه وو، او د ماښام مونځ به ئې کولو کله چې به نمر ډوب شو، او د ماسخوتن مونځ به ئې کولو کله چې به خلک زيات وو تلوار به ئې کولو، او چې کله به کم وو نو تاخير به ئې کولو، او د سحر مونځ به ئې کولو په تياره کښې.

تشریح: قوله: "حدثنا مسلم بن ابراهيم....... كان يصلى الظهر بالهاجرة" رسول الله ﷺ به د ماسپخين مونځ په غرمه يعنی اول وخت کښې کولو دا خو به يا محمول کولې شی په زمانه د شتاء باندې يا په بيان د جواز باندې چه کله به رسول الله ﷺ داسې هم کول او يا هغه منسوخ اومنلې شی، وجه ددې توجيهاتو دا ده ددې دپاره چه دا حديث د حديث الابراد خلاف نه شی، هسې د شوافعو په نزد د ماسپخين مونځ په اول وخت کښې کول اولی دی ددې تفصيل به ان شاء الله په باب وقت الظهر کښې راشی. والعصر والشمس حية... رسول الله ﷺ به د مازيګر مونځ په داسې وخت کښې کولو چه د نمر رنړاګانې يعنی ګرمی به تيزه وه، او يا د حيات شمس نه مراد صفاء رنګ دې، ﴿ والصبح بغلس ﴾ غلس وئيلې شی د اخرې

---

[۱]): صحيح البخاري/المواقيت ۱۸ (٥٦٠)، ۲۱ (٥٦٥)، صحيح مسلم/المساجد ٤٠ (٦٤٦)، سنن النسائي/المواقيت ۱۷ (٥۲۸)، (تحفة الأشراف: ٢٦٤٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٦٩/٣)، سنن الدارمي/الصلاة ۲ (۱۲۲۲) (صحيح)

شپې تيرې ته چه په هغې کښې د سحر د رڼرا ګډون وی ددې مستقل بحث اختلاف وغيره به په باب وقت الصبح کښې راشي.

[۳۹۸]() حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي الْمِنْهَالِ، عَنْ أَبِي بَرْزَةَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الظُّهْرَ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ، وَيُصَلِّي الْعَصْرَ وَإِنَّ أَحَدَنَا لَيَذْهَبُ إِلَى أَقْصَى الْمَدِينَةِ وَيَرْجِعُ وَالشَّمْسُ حَيَّةٌ، وَنَسِيتُ الْمَغْرِبَ، وَكَانَ لَا يُبَالِي تَأْخِيرَ الْعِشَاءِ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ، قَالَ: ثُمَّ قَالَ: إِلَى شَطْرِ اللَّيْلِ، قَالَ: وَكَانَ يَكْرَهُ النَّوْمَ قَبْلَهَا، وَالْحَدِيثَ بَعْدَهَا، وَكَانَ يُصَلِّي الصُّبْحَ وَمَا يَعْرِفُ أَحَدُنَا جَلِيسَهُ الَّذِي كَانَ يَعْرِفُهُ، وَكَانَ يَقْرَأُ فِيهَا مِنَ السِّتِّينَ إِلَى الْمِائَةِ".

ترجمه: د ابو برزة نه نه روايت دې هغه وايي: وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو د ماسپخين کله چې به نمر زوال وکړو، او مونځ ئې کولو د مازيګر او بيشکه يو زمونږ نه به تلو هغه لرې خوا د مدينې ته، او بېرته به واپس شو او نمر به تازه وو، (صفا او تيز) او ماښام رانه هېر شو، او وو چې پروا به ئې نه کوله په تاخير د ماسخوتن باندې تر دريمې حصې د شپې پورې. هغه وويل: بيا ئې وفرمائيل: تر يوې حصې د شپې پورې، هغه وفرمائيل: او وو چې بدېې ګڼړلو خوب مخکې د ماسخوتن نه او خبرې وروسته د هغې نه، او وو چې مونځ ئې کولو د صبا او نه به پيژندلو يو زمونږ نه خپل هغه ملګرى چې ده به پيژندلو، او وو چې لوستل به ئې په هغې کښې د شپيتو آيتونو نه تر سلو پورې.

شرح حديث

تشريح: قوله: حدثنا حفص بن عمر..... عن ابى برزة... دا ابو برزه اسلمى ﷺ دې چه نوم ئې نضله بن عبيد دې.

قوله: ﴿ ويصلى العصر وان احدنا ﴾ يعنى رسول الله ﷺ به د مازيګر مونځ په داسې وخت کښې کولو چه سړى به د رسول الله ﷺ سره مونځ کولو نه پس خپل کور ته کوم چه د مدينې په لرې طرف کښې يعنى د ابادئ په اخر کښې هلته لاړو او بيا واپس کيدو سره دوباره د مسجد طرف ته راتلې په داسې حال کښې چه د نمر ګرمى او تيزى باقى وى، د ابوداود په دې حديث کښې تلل او راتلل دواړه ذکر شوې دى چه انسان خپل کور ته تلو سره واپس هم راشي او بيا هم په رڼرا کښې تيزى باقى وى دا روايت د بخارى شريف د روايت خلاف دې ځکه چه په هغې کښې صرف تلل ذکر دى د واپسئ ذکر نشته، مونږ سره چه دلته په امامت جبرائيل عليه السلام کښې کوم روايت تير شوې دې په هغې کښې هم صرف تلل ذکردى دواپسئ ذکر نشته چه دهغې الفاظ دادى: "فينصرف الرجل من الصلاة فياتى ذا الحليفة قبل غروب الشمس" لهذا د ابوداود په دې روايت کښې به تاويل کولې شى هغه دا چه ﴿ ويرجع ﴾ تفسير دې د ﴿ يذهب ﴾ چه د تلو نه مراد کور طرف ته واپسى ده تلل او راتلل دواړه مراد نه دى، يا

[1]): صحيح البخاري/المواقيت ١١ (٥٤١)، ١٣ (٥٤٧)، ٢٣ (٥٦٨)، ٣٨ (٥٩٨)، صحيح مسلم/المساجد ٤٠ (٦٤٧)، سنن الترمذي/الصلاة ١١ (١٦٨)، سنن النسائي/المواقيت ١ (٤٩٦)، ١٦ (٥٢٦)، ٢٠ (٥٣١)، الافتتاح ٤٢ (٩٤٩)، سنن ابن ماجه/الصلاة ٣ (٦٧٤)، ١٢ (٧٠١)، (تحفة الأشراف: ١١٦٠٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤/٤٢٠، ٤٢١، ٤٢٣، ٤٢٤، ٤٢٥)، سنن الدارمي/الصلاة ٦٦ (١٣٣٨)، ويأتي في الأدب ٤٨٩٤ (صحيح)

به يرجع حال اومنلي شي. اى يذهب راجعا الى المدينة.

نوم قبل العشاء او د حديث بعد العشاء تفصيل

قوله:﴿ وكان يكره النوم قبلها ﴾ امام ترمذى فرمائي چه د اكثر اهل علم په نزد نوم قبل العشاء مکروه دي او د بعض په نزد په دې کښې رخصت دې او بعض علماء کرامو صرف په رمضان کښې اجازت ورکړې دې، ابن سيد الناس فرمائي چه بعض حضرات په دې کښې متشدد دى لکه عمر، ابن عمر، ابن عباس او هم دا اختيار کړې دې امام مالک، او بعض په دې کښې گنجائش پريخودلې دې لکه سيدنا على رضی الله عنه او سيدنا ابوموسى اشعرى رضی الله عنه او هم دا مذهب دې د کوفيانو، او امام طحاوى وغيره بعض علماء کرامو د جواز نوم دپاره شرط لګولې دې چه که د بيدارولو دپاره څوک متعين کړى نو بيا جائز دې، امام نووی رحمه الله د امام مالک رحمه الله او شوافعو دواړو مسلک د کراهت ليکلې دې. **والحديث بعدها** يعنى د ماسخوتن نه روستو خبرې کول به رسول الله ﷺ مکروه ګڼړلې، امام نووی رحمه الله د علماء کرامو د خبرو کولو بعد العشاء په کراهت باندې اتفاق نقل کړې دې مګر دا چه په امر خير کښې وى، د امام سعيد بن المسيب نه نقل دى ﴿ لان انام عن العشاء احب الى من اللغو بعدها﴾ چه زه د ماسخوتن د مونځ کولو نه بغير اوده شم د هغې نه زه دا غوره ګڼړم چه د ماسخوتن د مونځ نه روستو فضول خبرې اوکړم، سيدنا عمر رضی الله عنه به په سمر بعد العشاء باندې خلق وهل او فرمائيل به ئې : اسمرا أول الليل ونوما اخره... چه د شپې په شروع کښې خبرې کوئ نو ددې نتيجه به دا شى چه د شپې په اخر کښې به اوده پاتې شئ او تهجد به درنه فوت شى.

خو واضحه دې وى چه علماء کرامو دا کراهت مقيد کړې دې د بيکاره او فضول خبرو پورې، مفيده خبره چه په هغې کښې څه دينى مصلحت وى يا علمى مذاکره وغيره وى هغه په دې کښې داخله نه ده، امام ترمذى په سمر بعد العشاء کښې د علماء کرامو اختلاف نقل کړې دې او دا ئې هم فرمائيلې دى چه د اکثر احاديثو نه رخصت معلوميږى، او هغه ددې سلسلې يو حديث مرفوع هم نقل کړې دې ﴿ لا سمرا الا لمصل او مسافر ﴾ يعنى کوم سړې د نفلونو کولو دپاره ويخ وى هغه له که خوب ورشى نو د خپل ملګرى سره خبرې کولې شى هم دغه شان مسافر د سفر په حالت کښې د قطع مسافت د سهولت دپاره خبره کولې شى، هم دغه شان په يو روايت کښې مصلى او مسافر سره د عروس هم اضافه ده چه د خپلې ناوې سره د هغه د زړه د خوشحالولو دپاره د سمر بعد العشاء اجازت دې هم دغه شان د رسول الله ﷺ او صديق اکبر دواړو سمر بعد العشاء رواياتو کښې موجود دې، امام بخارى رحمه الله هم باب السمر فى العلم... ترجمه قائم کړې ده، غرض دا چه د منع روايات به غير مفيد او غير ضرورى خبرې سره مقيد کول وى.

قوله:﴿ وكان يصلى الصبح وما يعرف احدنا جليسه الخ ﴾ دلته نسخې مختلف دى په بعض نسخو کښې ﴿ وما يعرف ﴾ دې د حرف نفى سره او په بعض کښې ﴿ ويعرف ﴾ دې او هم هغه

نسخه زياته صحيح ده چه په هغې کښې حرف نفی نشته ځکه چه هغه د بخاری او مسلم د روايت سره موافق ده، بهرحال مطلب دا دې چه رسول اللهﷺ به د سحر مونځ په داسې وخت کښې کولو چه انسان خپلې خواته سړې او پيژنی، او د ما نافيه کيدو په صورت کښې ظاهره ده چه په دې کښې به د معرفت نفی وی چه او نه پيژنی، نسخه صحيحه مسلک احناف ته زياته نزدې ده کوم چه په سحر کښې د اسفار قائل دی، او البته د زنانو په باره کښې راځی ﴿ ما يعرفن من الغلس ﴾ چه په هغې باندې به کلام مونږ سره ان شاء الله وړاندې راشی، او که دلته نسخه ﴿ ما يعرف ﴾ هم صحيح اومنلې شی نو په دواړو نسخو کښې به د تطبيق شکل دا وی چه عدم معرفت به د مونځ شروع کولو په وخت باندې محمول کولې شی او د معرفت روايت به د مونځ نه په فارغ کيدو باندې.

بَابٌ فِي وَقْتِ صَلَاةِ الظُّهْرِ

باب دې په بيان د وقت د ماسپخين کې

د ماسپخين د مونځ وخت

د يخنئ په زمانه کښې د ماسپخين په مونځ کښې تعجيل بالاتفاق اولی او افضل دې او په ګرمئ کښې د جمهور علماء ثلاث چه په هغوی کښې احناف هم دی په نزد تاخير اولی دې، امام شافعی په دې کښې د جمهورو سره نه دې د هغه په نزد په ګرمئ کښې استحباب تاخير د څو شرطونو سره مقيد دې. ۱: اول دا چه شدت حرارت وی. ۲: حرارة البلد، ۳: د جماعت مونځ وی د منفرد دپاره نه. ۴: د لرې نه راتلل يعنی مسجد په فاصله باندې وی د هغې دپاره اوږد مزل کول پکار وی مسجد نزدې نه وی د هغه په نزد په دې څلورو شرطونو کښې يو هم مفقود وی نو بيا تاخير اولی نه ده.

د امام ترمذی په مسلک شافعی باندې نقد

امام ترمذی مسلکا شافعی دی په هيڅ مسئله کښې ئې د هغوی خلاف خبره نه ده کړې خو دلته امام شافعیرحمه الله د هغوی په شرطونو باندې هغوی په جامع ترمذی کښې اعتراض کړې دې چه دا شرطونه خلاف حديث دی.

[۳۹۹]()حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَمُسَدَّدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ عَبَّادٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْحَارِثِ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "كُنْتُ أُصَلِّي الظُّهْرَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَآخُذُ قَبْضَةً مِنَ الْحَصَى لِتَبْرُدَ فِي كَفِّي أَضَعُهَا لِجَبْهَتِي أَسْجُدُ عَلَيْهَا لِشِدَّةِ الْحَرِّ".

ترجمه: د جابر بن عبد الله نه روايت دې هغه وئيلی دې وم زه چې مونځ د ماسپخين مې کولو د رسول اللهﷺ سره نو مابه راخستلو يو موټی د کاڼړو دې لپاره چې يخ شی زما په ورغوی کښې مابه کيخودل د خپل تندې لپاره چې سجده وکړم په هغې د وجې د شدت د ګرمئ نه.

[۱]: وقد تفرد به أبو داود: (تحفة الأشراف: ۲۲۵۲)، وقد أخرجه: سنن النسائي/التطبيق ۳۳ (۱۰۸۰)، مسند احمد (۳۲۷/۳) (حسن)

تشریح: قوله: حدثنا احمد بن حنبل.... كنت اصلي الظهر... فاخذ قبضة من الحصي الخ... سیدنا جابر ﷺ فرمائی چه کله په ما د رسول الله ﷺ سره ماسپخین مونځ کولو نو په موتی کښې به مې کانړي پټول ددې دپاره چه هغه يخ وی او بيا چه به کله سجدې ته تلم نو په هغه باندې به سجده کولو دپاره هغې لره د سجدې په ځائې باندې کيخودلو د زمکې د ګرمئ نه د بچ کيدو دپاره، امام خطابی رحمه الله فرمائی چه ددې حديث نه څو مسئلې معلومې شوې يو دا چه ﴿ اخذ قبضة من الحصى ﴾ عمل قليل دې کوم چه مفسد صلاة نه دې، دا معلومه شوه چه مصلی دپاره په ثوب ملبوس باندې سجده کول جائز نه دی ځکه چه که جائز وه نو بيا ددې تکلف يعني تبريد حصی ضرورت نه وې، ځان پوهه کړه چه په ثوب متصل باندې سجده کول د شافعيه په نزد ناجائز او مفسد صلاة دې د احنافو په نزد جائز دې زيات نه زيات مکروه دې، نو خطابی رحمه الله ددې حديث نه خپل مسلک ثابتول غواړي، زمونږ د طرف نه جواب دا دې چه د رواياتو نه سجود على ثوب المصلى ثابت دې، څو شوافع د هغه رواياتو تاويل دا کوی چه ددې ثوب نه ثوب متصل او ملبوس مراد نه دې بلکه ثوب منفصل مراد دې، مونږ وايو چه دا خلاف ظاهر دې، صحابه کرامو سره دومره کپړې چرته وې د اغوستلو دپاره جدا د خوړولو دپاره جدا، ﴿او لكلكم ثوبان ﴾ حديث ياد کړئ.

[٤٠٠] (١) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَبِيدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ سَعْدِ بْنِ طَارِقٍ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ مُدْرِكٍ، عَنِ الْأَسْوَدِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ، قَالَ: "كَانَتْ قَدْرُ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّيْفِ ثَلَاثَةَ أَقْدَامٍ إِلَى خَمْسَةِ أَقْدَامٍ، وَفِي الشِّتَاءِ خَمْسَةَ أَقْدَامٍ إِلَى سَبْعَةِ أَقْدَامٍ".

ترجمه: عبد الله بن مسعود ويلی دي: وه اندازه د مونځ د رسول الله ﷺ په اوړی کښې د درې قدمونو نه واخله تر پنځه قدمونو پورې، او په ژمي کښې د پنځه قدمونو نه واخله تر اوه قدمونو پورې.

شرح حديث

قوله: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، ....وَفِي الشِّتَاءِ خَمْسَةَ أَقْدَامٍ إِلَى سَبْعَةِ أَقْدَامٍ".

مقصود په دې حديث سره د ماسپخين د مونځ وخت بيانول دی، په اوله زمانه کښې ددې زمانې ګهړئ او ګينټې څو نه وې د وختونو حساب او د هغې معرفت او تعيين په طلوع او غروب او سوری او نمر سره کولې شو،، پس په دې حديث کښې دې صحابی هم د ماسپخين د مونځ وخت لره د سوری په مقدار سره څودلې کړې دې او هغه دا چه رسول الله ﷺ اوائل صيف (د ګرمئ شروع) کښې د ماسپخين مونځ هغه وخت ادا کولو چه کله به سورې د درې قدمو په اندازه وو او د ګرمئ په سختئ کښې به ئې په تاخير سره کولو يعنی کله چه به سورې د پنځو قدمونو په اندازه وو، دا خبره ښکاره ده چه څومره تاخير کيږی نو هومره به سورې اوږديږی.

بيا ځان پوهه کړئ چه د ظل دوه قسمونه دی، ظل اصلی او ظل زائد، عين د نصف النهار

(١): سنن النسائي/المواقيت ٥ (٥٠٤)، (تحفة الأشراف: ٩١٨٦) (صحيح)

په وخت باندې چه کوم سورې وی هغې ته ظل اصلی وئیلې شی او د زوال شمس نه روستو چه کوم سورې زیاتیدل شروع شی هغې ته ظل زائد وئیلې شی، په اصل کښې د تعجیل او تاخیر مدار هم په دې ظل زائد باندې دې د هغې زائد کیدل په تاخیر باندې دلالت کوی او کم کیدل په تعجیل باندې، خو په دې روایت کښې چه کوم ظل ذکر شوې دې هغه مطلقا دې په هغې کښې زائد یا د اصلی قید نشته، بلکه مجموعی ظل مراد دې.

لهذا دا به کتلې شی چه په دې حدیث کښې چه د سوری کوم مقدار مذکور دې په دې کښې ظل اصلی څومره دې او ظل زائد څومره، بیا به د تعجیل او تاخیر صحیح معلومات اوشی، لهذا وړاندې واورئ.

د امام خطابی او د سبکی د رائې اختلاف

په دې کښې د علماء کرام اختلاف دې، د امام خطابی رائې دا ده چه په حجاز مقدس کښې د گرمئ زمانه کښې ظل اصلی درې قدمو ته نزدې وی لهذا معلومه شوه چه په اول صیف کښې به رسول الله ﷺ مونځ په اول وخت کښې کولو، او بیا روستو به ئې د سختې گرمئ په زمانه کښې ددوه قدمه تاخیر فرمائیلوسره کل په پنځو قدمونو باندې کولو لاجل الابراد.

او ددې بالمقابل تقی الدین سبکی فرمائی لکه چه شارح ابن رسلان د هغه نه نقل کړې دی چه په حجاز کښې د گرمئ په زمانه کښې د نصف النهار په وخت باندې ظل اصلی مطلقا نه وی، لهذا د هغه ددې قول په وجه باندې د رسول الله ﷺ د درې قدمونو په اندازه سوری باندې مونځ کول دا د تاخیر او ابراد دپاره وو او بیا چه به کله ظل اصلی د دوه قدمونو په اندازه شو نو هغه وخت به ئې د پنځو قدمونو په اندازه د ماسپخین مونځ کولو، یعنی ظل زائد به هغه وخت هم درې قدمه وو حاصل دا چه د سبکی په نزد رسول الله ﷺ د ماسپخین مونځ مطلقا په اول صیف واخر صیف کښې په درې قدمه سوری باندې کړې دې او درې قدمه سورې تقریبا نصف مثل وی (ځکه چه مشهوره ده چه د انسان قد د هغه د اووه قدمونو په اندازه وی) لهذا ددې مطلب دا شو چه په گرمئ کښې به رسول الله ﷺ د ماسپخین تقریبا نیم وخت تیرولو سره مونځ کولو (ځکه چه مشهور ده چه د انسان قد د هغه د اووه قدمونو برابر وی) لهذا مطلب دا شو چه که په گرمئ کښې به رسول الله ﷺ د گرمئ تقریبا نیم وخت تیریدو نه پس مونځ کولو (ځکه چه د جمهورو په نزد د ماسپخین وخت په یو مثل باندې راتلو سره ختمیږی) او د خطابی د رائې تقاضه کومه چه مونږ پورته بیان کړې ده دا ده چه د گرمئ په شروع زمانه کښې به هغه د ماسپخین مونځ په اول وخت کښې کولو بغیر د ابراد نه او بیا به ئې وړاندې تلو سره د گرمئ په سخته زمانه کښې صرف د دوه قدمونو د سوری په مقدار تاخیر کولو، ددې شارحینو دا اختلاف په دې خبره باندې مبنی دې..... چه په هغوی کښې د یو په نزد په حجاز کښې د گرمئ په موسم کښې ظل اصلی د نصف النهار په وخت درې قدمه ته نزدې وی او د دویم شارح په نزد بالکل نه وی وهذا غاية التحقيق والتوضيح، لهذا المقام والله ولي المرام وبيده حسن الختام. دا چه څه بیان کړې شو د حدیث د جزء اول سره متعلق دی یعنی د ماسپخین مونځ د گرمئ په زمانه کښې، او د

حدیث جزء ثانی کوم چه د شتاء سره متعلق دې او په هغې کښې د شارحینو هیڅ اختلاف نشته، په حجاز مقدس کښې په اول شتاء کښې ظل اصلی په پنځه قدمونو او بیا وړاندې تلو سره اووه قدمه کیږي، په دې وجه د رسول الله ﷺ ماسپخین د یخنۍ په زمانه کښې مطلقا په اول وخت کښې شو او مسئله هم دا ده چه د یخنۍ په زمانه کښې ماسپخین بالاتفاق په اول وخت کښې کول اولی دی.

[۴۰۱] (١) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنِي أَبُو الْحَسَنِ، قَالَ أَبُو دَاوُد: أَبُو الْحَسَنِ هُوَ مُهَاجِرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ وَهْبٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ، يَقُولُ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَرَادَ الْمُؤَذِّنُ أَنْ يُؤَذِّنَ الظُّهْرَ، فَقَالَ: أَبْرِدْ، ثُمَّ أَرَادَ أَنْ يُؤَذِّنَ، فَقَالَ: أَبْرِدْ، مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا حَتَّى رَأَيْنَا فَيْءَ التُّلُولِ، ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ، فَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ".

ترجمه: ابو ذر ﷺ ویلی دي: وو مونږ د رسول الله ﷺ سره ژو، نو اراده وکړه مؤذن چې اذان وکړي د ماسپخین، نو ویې وئیل یخ والی وکړه، بیا ئې اراده وکړه چې اذان وکړي نو ویې یخ والی وکړه، دوه ځل او یا درې ځل، تر دې چې مونږ ولیدلو سوری د غونډو (وړو غرونو)، بیا ئې وویل: بیشکه شدت ګرمۍ د بړاس د جهنم نه دی، کله چې ګرمي سخته شی نو یخ والی کوئ په مانځه.

تشریح: **قوله**: ﴿فاراد المؤذن ان یؤذن الظهر فقال : ابرد الخ﴾ دا د سفر واقعه ده سیدنا بلال ﷺ د ماسپخین دپاره د اذان اراده اوکړه نو رسول الله ﷺ د ابراد حکم اوکړو چه اوس ایسار شه د ګرمۍ تیزې کمیدو ته پریږده، دلته دا سوال دې چه بلال خو د اذان اراده کړې وه نو رسول الله ﷺ ورته د ابراد حکم اوفرمائیلو چه اوس ایسار شه د ګرمۍ تیزې کمیدو ته پریږده، دلته دا سوال دې چه بلال خو د اذان اراده کړې وه او ابراد یعنی د شدت حرارت نه بچ کیدل د مونځ په اعتبار سره دې نه د اذان، بیا د اذان نه منع ولې اوکړې شوه په دې باندې حافظ لیکی چه اصل کښې د علماء کرامو په دې کښې اختلاف دې چه اذان د وخت دپاره وی یا د مونځ دپاره، او ددې حدیث نه تائید کیږي د هغه چا چه وائی چه د مونځ دپاره دې، کرمانی وائی چه نه اذان خو د وخت دپاره وی خو چونکه په هغه زمانه کښې د حضرات صحابه کرامو عادت دا وو چه د اذان د اوریدو نه پس به ئې جماعت ته حاضریدو کښې وخت نه لګولو په دې وجه په اذان کښې رسول الله ﷺ د ابراد حکم ورکړو ﴿ مرتین او ثلاثا ﴾ سیدنا بلال ﷺ لږ ساعت پس دوباره د اذان ورکولو اراده اوفرمائیله بیا هغه هم دا اوفرمائیل، بیا وړاندې د راوی شک دې چه په دریم ځل باندې هم هغه باندې د ابراد فرمائیلو موقع راغله یا نه.

قوله: ﴿ حتی راینا فیٔ التلول ﴾ تلول جمع د تل ده ددې اطلاق په ډیرکۍ باندې کیږي نو مطلب دا شو چه بیا سیدنا بلال ﷺ دومره تاخیر اوکړو چه مونږ خلقو ته د ډیرکو سوری په نظر راغلل، ډیرکۍ منبطح او منبسط څیز وی یعنی خور او اوږد، او د داسې څیز سورې په

(١): صحيح البخاري/المواقيت ٩ (٥٣٥)، صحيح مسلم/المساجد ٣٢ (٦١٦)، سنن الترمذي/الصلاة ٦ (١٥٨)، (تحفة الأشراف: ١١٩١٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٥/١٥٥، ١٦٢، ١٧٦) (صحيح)

زمکه باندې زر نه پريوځي لکه چه مشاهده ده بلکه ډير روستو وي او د بخاري په يو روايت کښې خو راځي ﴿ حتی ساوی الظل التلول ﴾ چه د ډيرکو سورې خپله د ډيرکو برابر شو، ددې نه خو ډير زيات تاخير معلوميږي، کوم چه به يقينا مثلين نه اوړسيږي لکه چه د امام ابوحنيفه رحمه الله مذهب دې او د جمهورو په نزد خو په يو مثل باندې د ماسپخين وخت ختميږي، لهذا دا روايت د ماسپخين په وخت کښې د امام صاحب دليل شو.

د شوافعو د طرف نه د حديث الباب توجيهات

هم په دې وجه حضرات شوافع ددې په تاويل کښې فکر مند دی خصوصا د روايت بخاري په لفظ کښې، پس حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د مساوات مطلب دا نه دې چه د ډيرکو سورې په مقدار کښې د هغې برابر شو يعني مساوات فی المقدار مراد نه دې بلکه مساوات فی التحقق والظهور مراد دې يعني څنګه چه ډيرکئ موجود وي هم دغه شان د هغې سورې هم موندلې کيدو او بل تاويل حافظ دا کړې دې چه دا دې په جمع بين الصلاتين باندې محمول کړې شي ځکه چه دا د سفر واقعه ده، لهذا د رسول الله ﷺ قصد ماسپخين لره په مازيګر کښې کول وو، انتهی کلام الحافظ. اوګورئ حافظ صاحب څه فرمائي! هم په دې وجه خو مونږ وئيلې وو چه دا د امام صاحب دليل دې ګينې ددې تاويل څه حاجت وو.

د ماسپخين وخت الی مثلين په باره کښې د امام ابوحنيفه دلائل

امام صاحب سره نور هم بعض دلائل دی مثلا هم دا حديث الابراد ځکه چه ابراد د يو مثل نه روستو حاصليږي خصوصا په عربو کښې (کما فی تقرير شيخ الهند) او هم دغه شان هغه مشهور حديث کوم چه د مشکاة په اخر کښې باب ثواب هذه الامة د لاندې مذکور دې چه ددې امت مثال د قلت عمل او کثرت اجر په باره کښې د يهود او نصاری په مقابله کښې داسې دې لکه چه يو سړي د کار کولو دپاره مزدور طلب کړی بعض مزدوران کار کوی د سحر نه تر ماسپخين پورې او بعض د ماسپخين نه تر مازيګر پورې او د دواړو دپاره اجرت يو يو دينار تجويز کړی او بعض مزدوران د مازيګر نه تر ماښام پورې راوبلي او د هغوی دپاره اجرت دوه دوه ديناره تجويز کړی نو په دې سره هغه دواړه ډلې د مالک نه خفه شوې چه دا څه خبره ده چه زمونږ د دواړو عمل زيات او اجرت کم او د دريمې ډلې عمل کم او اجرت زائد، ددې نه روستو رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه د اولو دواړو ډلو مثال يهود او نصاری دی او د دريمې ډلې مثال امت محمديه دې، ددې حديث نه استدلال په دې طريقه دې چه د عمل کمې او د اجرت زيادت هل کيدې شي چه کله د مازيګر وخت د مثلين نه اومنلې شي او که د يو مثل نه اومنلې شي نو بيا نه دې، ددې جواب بعض د جمهورو د طرف نه دا ورکړې دې چه د مازيګر د وخت شروع که د يو مثل نه اومنلې شي نو بيا هم د مازيګر وخت د ماسپخين نه کم دې.

اګر چه معمولی شان فرق وی جواب دا دې چه دا هيڅ نه دی، دا حديث د امثالو د قبيلې نه دې مثالونه ډير واضح او ښکاره وی داسې باريک فرق په هغې کښې نه چليږي. ﴿فان شدة

الحر من فيح جهنم ﴾ د ګرمۍ شدت حرارت د جهنم د وسعت او د هغې د انتشار د وجې نه دې دا حديث بعض علماء کرامو په مجاز تشبيه باندې محمول کړې دې يعنې په دې ځان پوهه کړئ چه د ګرمۍ په موسم کښې چه کوم د ګرمۍ شدت وی هغه د جهنم د حرارت په شان دې خو ظاهره دا ده چه دا کلام په خپل حقيقت باندې محمول دې، کما قال الحافظ وغيره من الشراح، ځکه چه په يو روايت کښې تصريح ده : اشتکت النار الى ربها فاذن لها بنفسين... د دې نه معلومه شوه چه جهنم چه کله بهر ساه اخلی نو دا ګرمی د هغې نه پيدا کيږی، او ګويا چه کله دننه ساه اخلی نو په دنيا کښې د حرارت په ځائې يخنی پيدا کيږی يا دې دا اووئيلې شی چه د جهنم يوه طبقه زمهرير هم ده چه په هغې کښې سخته يخنی ده، د هغه طبې د ساه په وجه باندې په دنيا کښې يخنی کيږی، هکذا قالوا.

يو اشکال او د هغې جواب

خو دلته يو سوال دا دې چه که د ګرمۍ د موسم ګرمی د جهنم د اثر نه ده نو په يو وخت کښې ټول عالم ته محيط کيدل پکار دی دا څه دی چه په يوه زمانه کښې په يو اقليم کښې ګرمی ده او په څه کښې يخنی، جواب دا دې چه هر يو څيز اول خپل مرکز ته رسيږی، بيا د هغه ځائې نه بل ځائې ته رسيږی نو په دنيا کښې د حرارت مرکز نمر دې لهذا د جهنم حرارت چه کله د دنيا طرف ته راځی نو هغه نمر خپل ځان ته راکاږی او نمر چونکه په زمانه واحد کښې بعض مکاناتو ته نزدې او د بعض نه لرې وی نو ددې نمر د قرب او بعد د وجې نه داسې وی چه چرته ګرمی وی او چرته نه وی. ﴿ اذا اشتد الحر فابردوا عن الصلاة ﴾ کوم خلق چه مطلقًا د ابراد قائل نه دې هغوی د حديث الابراد دا تاويل کوی چه برد النهار وئيلې شی اول النهار ته، لهذا د ابردوا معنی دا شوه چه برد الوقت يعنی په اول وخت کښې مونځ کوئ، خو چونکه په حديث کښې ﴿ اذا اشتد الحر ﴾ موجود دې بيا دا تاويل څنګه کيدې شی او هم دغه شان د بلال ﷺ قصه کومه چه پورته تيره شوې ده د هغې نه صفا معلوميږی چه د ابراد نه مراد تاخير دې.

[۴۰۲]([1]) حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خَالِدِ بْنِ مَوْهَبٍ الْهَمْدَانِيُّ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ الثَّقَفِيُّ، أَنَّ اللَّيْثَ حَدَّثَهُمْ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ"، قَالَ ابْنُ مَوْهَبٍ: بِالصَّلَاةِ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ.

ترجمه: د ابو هريره ﷺ نه روايت دې، بيشکه رسول الله ﷺ ويلی دي: کله چې سخته شی ګرمي نو يخوالی کوئ د مانځه نه. وئيلی دی ابن موهب: په مانځه سره، ځکه شدت د ګرمۍ دا د جهنم براس دی.

[1]): صحيح البخاري/المواقيت ۹ (۵۳۶)، صحيح مسلم/المساجد ۳۲ (۶۱۵)، سنن الترمذي/الصلاة ۵ (۱۵۷)، سنن النسائي/المواقيت ۴ (۵۰۱)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۴ (۶۷۸)، (تحفة الأشراف: ۱۳۲۲۶، ۱۵۲۳۷)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/وقوت الصلاة ۷ (۲۸،۲۹)، مسند احمد (۲/۲۲۹، ۲۳۸، ۲۵۶، ۲۶۶، ۳۴۸، ۳۷۷، ۳۹۳، ۴۰۰، ۴۱۱)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۴ (۱۲۴۳)، الرقاق ۱۱۹ (۲۸۸۷) (صحيح)

[۴۰۳]([1])حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ "أَنَّ بِلَالًا كَانَ يُؤَذِّنُ الظُّهْرَ إِذَا دَحَضَتِ الشَّمْسُ".

ترجمه: د جابر بن سمرة نه روايت دې بيشکه بلال به اذان کولو د ماسپخين لپاره کله چې به نمر واوړيدو

تشريح: قوله: ﴿ أَنَّ بِلَالًا كَانَ يُؤَذِّنُ الظُّهْرَ إِذَا دَحَضَتِ الشَّمْسُ ﴾ د ﴿ دحض ﴾ معنى زلق او خوئيدلو ده مراد دلته د نمر د اسمان د مينځ نه منتقل کيدل او زائل کيدل دى، مطلب دا شو چه هغه به د زوال نه روستو فورا اذان کولو او د مسلم په روايت کښې دى ﴿ كان النبى صلى الله عليه وسلم يصلى الظهر اذا دحضت الشمس ﴾ امام نووى رحمه الله فرمائي چه ددې نه معلومه شوه چه د ماسپخين په مونځ کښې تقديم او تعجيل مستحب دې، وبه قال الشافعى والجمهور... زه وايم چه په دې مسئله کښې د جمهورو او امام شافعى رحمه الله اختلاف دې نو بيا ئې د جمهور طرف ته نسبت څنګه اوکړو ځکه چه جمهور په يخنئ کښې د تعجيل او په ګرمئ کښې د تاخير قائل دى او د امام شافعى رحمه الله په نزد په ګرمئ کښې هم تعجيل دې الا بشرائط، لهذا د جمهورو د طرف نه به توجيه دا وى، يا خو به دا وئيلې شى چه دوام مراد نه دې بلکه احيانا لبيان الجواز يا داسې اووئيلې شى چه ممکنه ده چه دا د امر بالابراد نه مخکښې واقعه وى، يا په زمن شتاء باندې محمول کړې شى، او علامه عينى ددې جواب دا ورکړې دې چه کوم سرې ماسپخين د ابراد سره کوى په هغې باندې هم دا خبره صادق کيږى چه هغه د زوال شمس نه روستو مونځ اوکړو، د عينى مراد دا دې چه دا دې په على الفور باندې محمول نه کړې شى بلکه بعد الفصل د چه د حديث الابراد خلاف نه شى

بَابٌ فِي وَقْتِ صَلَاةِ الْعَصْرِ

باب دې په بيان د مانځه د مازيګر کښې

د مازيګر د مانځه وخت

د جمهور علماء او ائمه ثلاثه په نزد په عصر کښې تعجيل اولى دې او د احنافو په نزد تاخير (قاله ابن العربى فى شرح الترمذى)

[۴۰۴]([2])حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ بَيْضَاءُ مُرْتَفِعَةٌ حَيَّةٌ، وَيَذْهَبُ الذَّاهِبُ إِلَى الْعَوَالِي وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةٌ".

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې، بيشکه هغه ورته خبر ورکړى دى، چه رسول الله

---

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۲۱۴۹)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/المساجد ۳۳ (۶۱۸)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۳ (۶۷۳)، مسند احمد (۱۰۶/۵) (حسن صحيح)

[2]: صحيح مسلم/المساجد ۳۴ (۶۲۱)، سنن النسائي/المواقيت ۷ (۵۰۸)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۵ (۶۸۲)، (تحفة الأشراف: ۱۵۲۲)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/المواقيت ۱۳ (۵۵۰)، والاعتصام ۱۶ (۷۳۲۹)، موطا امام مالك/وقوت الصلاة ۱(۱۱)، مسند احمد (۲۲۳/۳)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۵ (۱۲۴۴) (صحيح)

ﷺ به مونځ کولو د مازيګر او نمر به سپين وو اوچت او تازه وو. او تللو به تلونکي باندې ته او نمر به اوچت وو.

د جمهورو د حديث نه په تعجيل عصر باندې استدلال او د احنافو د طرف نه جواب

قوله: ﴿ حدثنا قتيبة بن سعيد.... ويذهب الذاهب الى العوالي والشمس مرتفعة ﴾ يعني په عوالي مدينه کښې اوسيدونکي صحابه کرامو به چه د رسول اللهﷺ د مازيګر مونځ اوکړو او کورونو ته به واپس شو نو هلته د رسيدو نه پس به هم نمر اوچت ولاړ وو او ددې نه په وړاندې روايت کښې راځي چه امام زهري رحمه الله فرمائي چه عوالي د مدينې نه په دوه يا درې ميله فاصله باندې واقع دې، په ظاهره کښې ئې مطلب دا دې چه بعض عوالي د مدينې نه دوه يا درې ميله فاصله باندې دي او بعض په څلور ميله فاصله باندې، لکه چه په بخاري کښې په يو روايت کښې ددې تصريح ده او حافظ د بعض رواياتو په وجه باندې ليکي چه ابعد العوالي په شپږ ميله فاصله باندې دي خو ددې روايت په ثبوت کښې د حافظ تردد دې ځکه چه د بخاري د روايت خلاف دی، او په مدونه کښې خو د امام مالک نه روايت دې چه ابعد العوالي د درې ميلو په فاصله باندې دی، او د بعض رواياتو نه دا هم معلوميږي چه زيات نه زياته فاصله اته ميله ده. (كما فى البذل) اوس د بخاري روايت که مخې ته کيښودلې شي نو د څلورو ميلو نه زياته فاصله نشته نو مطلب دا شو چه رسول اللهﷺ سره به د مازيګر مونځ کونکي خپل کور ته په څلور ميله فاصله کښې اورسيدل او بيا به هم د نمر ګرمي، اوچت والې باقي وو ددې نه دا حضرات يعني جمهور په تعجيل د عصر باندې استدلال کوي او دا د مازيګر وخت د يو مثل نه شروع کيږي، زمونږ د طرف نه ددې جواب په لامع کښې د حضرت ګنګوهي رحمه الله د طرف نه نقل کړې شوې دې چه ددې حديث نه وخت په تعيين باندې استدلال صحيح نه دې ځکه چه خلق په خپل چال او رفتار کښې مختلف وی، بعض سريع السير او بعض بطئ السير هم دغه شان د عوالي مقدار هم د بعد په اعتبار سره مختلف دې، بعض عوالي په دوه ميلو باندې دی او بعض په درې او بعض څلور نو په دې صورت کښې څه استدلال کيدې شی، حضرت شيخ په حاشيه د لامع کښې فرمائي چه زما والد صاحب به فرمائيل چه هغه د خپلې طالب علمئ په زمانه کښې چه کله هغه په نظام الدين کښې وو نو روزانه دوه وخته مونځ کولو نه پس به د هغه ځائې نه مدرسه حسين بخش دهلي ته تلو راتلو او هلته به ئې پيدل تګ راتګ وو هغه فرمائي چه زه به د نظام الدين نه مدرسه حسين بخش ته په نيمه يا پاؤ کم ګهنټه کښې رارسيدم حال دا چه ددې دواړو ځايونو ترمينځه فاصله تقريبا درې نيم ميله ده معلومه شوه چه سريع السير انسان چه د عوالي فاصله تقريبا په ګهنټه کښې برابر کړه نو که د مازيګر مونځ د دوه مثلو نه پس اوکړې شي او بيا په دې باندې مزيد نيمه ګهنټه تيره شي نو په ظاهره ارتفاع شمس بيا موندلې شي هم دا خبره په حديث کښې مذکور ده، کم از کم دومره خو وئيلې کيدې شي چه ددې حديث مفيد تعجيل کيدل متيقن نه دی هم دا خبره امام ابوبکر جصاص رازي هم احکام القران کښې ليکلې دې پس حضرت شيخ په اوجز صفحه ۱۵ کښې ليکي وقال الرازی

في الاحكام لايمكن الوقوف منه على مقدار معلوم من الوقت لانه على المسافة والسرعة في المشي.

[٤٠٥]( )حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: وَالْعَوَالِي عَلَى مِيلَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةٍ، قَالَ: وَأَحْسَبُهُ قَالَ: أَوْ أَرْبَعَةٍ.

ترجمه: زهری ویلی دي: عوالی په اندازه د دوه یا درې میلونو باندې، هغه وئیلی دي ددی حدیث راوی معمر وائی زه ګمان کوم چه اوئي وئیل أَوْ أَرْبَعَةٍ (یا څلور).

[٤٠٦]( )حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ خَيْثَمَةَ، قَالَ: حَيَاتُهَا أَنْ تَجِدَ حَرَّهَا.

ترجمه: د خيثمة نه روايت دې هغه وئيلی دي: د ژوند د هغې نه مطلب دا دې چې ته بيا مومې ګرمي د هغې.

[٤٠٧]( )حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ عُرْوَةُ: وَلَقَدْ حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ فِي حُجْرَتِهَا قَبْلَ أَنْ تَظْهَرَ".

ترجمه: حديث بيان کړې دې عائشې بيشکه رسو ل الله ﷺ وو چې مونځ ئې کولو د مازيګر او نمر به د هغې په حجره کښې (په زمکه) وو، مخکښې د اوريدو نه (په ديوالونو باندې).

د حديث شرح او طريق استدلال

قوله: ﴿ كان يصلي العصر والشمس في حجرتها قبل ان تظهر ﴾ سيده عائشه رضي الله عنها فرمائي چه رسول الله ﷺ به د مازيګر مونځ کولو په داسې وخت کښې چه رڼړا به د هغوی د حجرې په انګړ کښې موجود وه مخکښې ددې نه چه رڼړا ديوالونو ته اوخيژی، ﴿ تظهر ﴾ د ظهور نه دې چه د هغې معنی دلته صعود او علو ده، کما في قوله تعالى ﴿ ومعارج عليها يظهرون ﴾ دا حديث متفق عليه دې.... او په ظاهره کښې په تعجيل عصر باندې دلالت کوی او دا چه د مازيګر وخت د يو مثل نه شروع کيږی ځکه خو رڼړا په حجره کښې دننه وه ګينې د تاخير په صورت کښې کولو سره به رڼړا په کمره کښې دننه ځنګه وه، امام طحاوی رحمه الله په دې باندې فرمائي چه ددې حديث نه په تعجيل باندې استدلال صحيح نه دې ځکه چه د حجرې ديوالونه واړه او چت لاندې وو او د کوم کور ديوالونه واړه واړه او ښکته وی په هغې کښې خو د نمر رڼړا تر ماښامه پورې وی، او د ديوالونو د اوچتيدو په صورت کښې د رڼړا د کور په انګړ کښې کيدل يقينا تعجيل لره مقتضی دې او دلته د اسې نه وه، الحاصل دا چه ددې حديث نه په تعجيل باندې استدلال د ديوالونو په اوچت والې باندې موقوف دې او داسې ده نه، او هم دا خبره صاحب بدائع هم فرمائيلې ده کما في الاوجز. په دې باندې جمهورو وئيلې دی چه صرف د ديوالونو ښکته کيدل د تاخير دپاره کافی نه دی چه ترڅو پورې ددې

( ): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٩٣٧٨) (صحيح)

( ): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٨٦١٨) (صحيح)

( ): صحيح البخاري/المواقيت ١ (٥٢٢)، ١٣ (٥٤٤)، والخمس ٤ (٣١٠٣)، صحيح مسلم/المساجد ٣١ (٦١٢)، (تحفة الأشراف: ١٦٥٩٦)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ٦ (١٠٩)، سنن النسائي/المواقيت ٧ (٥٠٦)، سنن ابن ماجه/الصلاة ٥ (٦٨٣)، موطا امام مالك/وقوت الصلاة ١ (٢) (صحيح)

سره بل څیز بیا نه موندلې شي یعنی اتساع صحن (د انګنړ فراخه کیدل) او هغه دلته مفقود دي لکه چه دیوالونه لوړ نه وو هم دغه شان د حجرې انګنړ وسیع هم نه وو، فحینئذ لا دلالة فیه علی التاخیر.

ځان پوهه کړئ چه حضرت شیخ په اوجز کښې لیکی چه دا ټول قیل او قال خو په هغه صورت کښې دې چه په حدیث کښې د رڼړا نه مراد هغه رڼړا واخستلې شی کومه چه د چهتونو دپاسه راروانه وی او که ددې نه مراد هغه رڼړا واخستلې شی، کومه چه د حجره شریفه د دروازې نه داخلیږی ځکه چه باب حجره غربی وه (١) نو بیا ددې ټول بحث حاجت پاتې نه شو او په دې صورت کښې د حدیث دلالت په ځائې د تعجیل په تاخیر باندې اظهر وی.

[٤٠٨](٢)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَنْبَرِيُّ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي الْوَزِيرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الْيَمَامِيُّ، حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ شَيْبَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ شَيْبَانَ، قَالَ: "قَدِمْنَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ، فَكَانَ يُؤَخِّرُ الْعَصْرَ مَا دَامَتِ الشَّمْسُ بَيْضَاءَ نَقِيَّةً".

ترجمه: د علی بن شیبان نه روایت هغه وئیلی دی، مونږ راغلو رسول الله ﷺ ته مدینې ته نو هغه وو چې وروسته کولو به ئې مازیګر ترهغې پورې چې نمر به سپین وو صفا.

تشریح: قوله:﴿ عن علی بن شیبان..... فکان یؤخر العصر ما دامت الشمس بیضاء نقیة ﴾ د علی بن شیبان دا حدیث د تاخیر عصر په باره کښې صریح دې د احنافو سره نور هم دلائل دی کوم چه په کتب فقهیه او شروح حدیث کښې ذکر شوې دی، حضرت هم په بذل کښې دې ځائې لیکلې دی حضرت شیخ په خپلو تصنیفاتو کښې لیکلې دی او په درس کښې به ئې هم فرمائیل چه د احنافو اول نظر په قران کریم باندې وی او د اختلاف روایات په وخت هغه روایت لره اخلی، کوم چه اوفق بالقران وی او د تاخیر عصر روایات اوفق بالقران دی ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ﴾ حضرت به فرمائیل چه ددې آیت کریمه مقتضی فی الفجر والعصر دې لکه چه د احنافو مسلک دې، امام محمد رحمه الله په موطاء کښې فرمائی چه د بعض ائمه کرامو نه منقول دی ﴿ انما سمی العصر عصرا لانها تعصر وتؤخر﴾ صاحب منهل د حدیث الباب جواب د جمهورو د طرف نه په التعلیق الممجد (حاشیه موطاء محمد) نه دا نقل کړې دې چه دا حدیث ضعیف دې ځکه چه ددې راوی یزید بن عبد الرحمن دی کوم چه مجهول دی.

١ ، واضحه دې وی چه داهل مدینه قبله دجنوب په طرف ده او د عائشې رضی الله عنها حجره مشرقی طرف ته او مسجد نبوی په مغرب طرف کښې دې، په دغه طرف د حجرې دروازه ده، نوکله چه د حجرې دروازه کهلاؤ وی نود مسجد دطرفه به په حجره شریفه کښې نمر داخلیږی.

٢: تفرد به أبوداود (تحفة الأشراف: ١٠٠١٩) (ضعیف)

بَابٌ فِي الصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى
بابـ د صلاة وسطى بيان

[۴۰۹]() حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، وَيَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ: "حَبَسُونَا عَنْ صَلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ، مَلَأَ اللّٰهُ بُيُوتَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا".

ترجمه: د علی رضی الله عنه نه روایت دي، چه رسول الله ﷺ ووېل په ورځ د خندق: دې کافرانو منع کړل مونږ لره د مانځه درمیانه نه چې د مازیګر مونځ دی، الله دې ډک کړی د دوی کورونه او قبرونه د اور نه.

تشریح: قوله: ﴿ حدثنا عثمان بن ابی شیبة الخ ﴾ د بذل المجهود په نسخه کښې دې ځائې کښې باب نشته بلکه په دې کښې دا حدیث د باب سابق د لاندې دې، ﴿ عن عبیدة عن علی ﴾ دا عبیده بفتح العین دې ددې نه مراد عبیده سلمانی دې، سلمان د یوې قبیلې نوم دې دا د سیدنا علی رضی الله عنه او سیدنا ابن مسعود رضی الله عنه د مشهور اصحابو نه دی.

﴿ قال یوم الخندق : حبسونا عن صلاة الوسطی صلاة العصر ﴾ غزوه خندق په ذی قعده ۵ هجری کښې پیښه شوې وه او د امام بخاری رائې دا ده چه په شوال ۴ هجری کښې، چونکه په دې غزوه کښې د مدینې نه ګیر چاپیره خندق کنستلې شوې وو ځکه دې ته غزوه خندق وئیلې شی او غزوه احزاب هم دې ته وئیلې شی، ځکه چه د مشرکانو ډیر قبائل چه په هغې کښې د مدینې یهود هم شامل شوې وو په مدینه باندې راختلې وو، د مشرکانو تعداد لس زره او د مسلمانانو تعداد درې زره لیکلې شوې دې ددې باوجود مسلمانانو ته الحمد لله هیڅ نقصان او نه رسیدو، انتهائی تیزه هوا راغله چه هغې د خوراک کټوئ او په تغرو کښې چه کوم اور بلیدو هغه ټول منتشر کړل او ددې نه علاوه نور خیزونه هم اوموندلې شو چه هغې نه مشرکین پریشانه کیدو سره او تختیدل ، په دې حدیث کښې رسول الله ﷺ فرمائی چه مشرکانو مونږ د صلاة وسطی یعنی صلاة عصر کولو نه منع کړو، (تردې چه هغه قضاء شو).

﴿ ملاء الله بیوتهم وقبورهم نارا ﴾ الله پاک دې د هغوی کورونه د اور نه ډک کړی، اول د احیاء په اعتبار سره او دویم د اموات په اعتبار سره،

(د صلوة وسطی مصداق)

د دې حدیث نه معلومیږی چه د صلاة وسطی مصداق صلاة عصر دې، مسئله مختلف فیه ده په دې کښې تقریبا شل اقوال دی په بذل کښې د علامه عینی رحمه الله په حوالې سره مذکور دی خو زیات معروف په هغې کښې درې دی کوم چه امام ترمذی رحمه الله ذکر کړې دې. ۱: ددې مصداق صلاة العصر دې هم دا د احنافو او حنابله مشهور قول دې هم دې ته امام نووی رحمه الله

[1]): صحيح البخاري/الجهاد ۹۸ (۲۹۳۱)، والمغازي ۲۹ (۴۱۱۱)، وتفسير البقرة (۴۵۳۳)، والدعوات ۵۸ (۶۳۹۶)، صحيح مسلم/المساجد ۳۵ (۶۲۶)، ۳۶ (۶۲۷)، سنن الترمذي/تفسير البقرة ۴۲ (۲۹۸۴)، سنن النسائي/الصلاة ۱۴ (۴۷۴)، (تحفة الأشراف: ۱۰۲۳۲)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/الصلاة ۶ (۶۸۴)، مسند احمد (۸۱/۱، ۸۲، ۱۱۳، ۱۲۲، ۱۲۶، ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۴۴، ۱۴۶، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۸ (۱۲۸۶) (صحيح)

او حافظ ابن حجرﷺ راجح وئیلې دې، امام ترمذیﷺ فرمائی وهو قول اکثر العلماء، په ترمذی کښې د سیدنا سمره بن جندب او سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما دواړو نه مرفوعا هم دا نقل دی. ۲: ددې مصداق صلاة الفجر دې هم ددې قائل دې ابن عباس او ابن عمر او هم دا منقول دی د امام شافعی او امام مالک نه.

۳: ددې مصداق صلاة ظهر دې دا د زید بن ثابت او عائشېؓ نه منقول دی، ورواية عن الامام الاعظم، د علماء کرامو په دې کښې هم اختلاف دې چه وسطی وسط په سکون د سین سره په معنی د درمیان نه ماخوذ دې یا وسط په فتحې د سین سره په معنی د فضیلت.

په غزوه خندق کښې د فوت شوې مونځونو تعداد

د ابوداود ددې حدیث نه معلومیږی چه په غزوه خندق کښې د رسول اللهﷺ یو مونځ یعنی د مازیګر مونځ فوت شو د صحیحین د روایت نه هم دا ثابت دې خو ترمذی او نسائی وغیره د سنن په روایت کښې دواړه قسم دی په بعض کښې صرف د مازیګر د فوت کیدو ذکر دې او په بعض کښې د څلورو مونځونو ماسپخین، مازیګر، ماښام، ماسخوتن، دا ټول مونځونه د ماسخوتن په وخت کښې اوکړې شو د ماسخوتن مونځ هم ځکه چه د معمول نه موخر شوې وو په دې وجه راوی دې ته هم قضاء اووې، دا په ظاهره کښې تعارض دې د یو او څلورو ددې تطبیق په دوه طریقو سره کړې شوې دې، بعض ترجیح طرف ته مائل شوې دی لکه ابن العربی، هغه د صحیحین روایت ته ترجیح ورکولو سره وئیلې دی چه د رسول اللهﷺ صرف د مازیګر مونځ قضاء شوې وو، او د سنن روایاتو ته هغوی ضعیف او منقطع وئیلې دی او بعض جمع بین الروایتین اختیار کړې دې او هم دا رائې د حضرت ګنګوهی په کوکب کښې ده چه دواړه روایتونه صحیح دی چه یوه ورځ داسې اوشوه چه صرف یو مونځ فوت شو او یوه ورځ څلور مونځونه ځکه چه په غزوه خندق کښې مقابله د ډیرو ورځو پورې شوې وه بعض څلیرشت ورځې لیکلې دی.

(**سوال**) یو سوال دلته دا دې چه رسول اللهﷺ په دې موقع باندې صلاة الخوف ولې اونکړو چه د مونځونو قضاء کیدو ته خبره نه وې رسیدلې.

ددې دوه جوابونه ورکړې شوې دی:

(**اول جواب**) اول دا چه تردې وخته پورې صلاة الخوف نه وو مشروع شوې ځکه چه د صلاة الخوف مشروعیت په یوم عسفان کښې شوې دې (کما هو مصرح فی روایة ابی داود او غزوه عسفان د خندق نه روستو ده،

(**دویم جواب**)او بل جواب دا دې چه د صلاة الخوف د کولو قدرت ئې هم اونشو د دشمن د غلبې د وجې نه چه کفار د هر طرف نه تاؤ شوې وو.

[٤١٠]()حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ الْقَعْقَاعِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِي يُونُسَ مَوْلَى عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّهُ قَالَ: "أَمَرَتْنِي عَائِشَةُ أَنْ أَكْتُبَ لَهَا مُصْحَفًا، وَقَالَتْ: إِذَا بَلَغْتَ هَذِهِ الْآيَةَ فَآذِنِّي حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى سورة البقرة آية ٢٣٨، فَلَمَّا بَلَغْتُهَا آذَنْتُهَا، فَأَمْلَتْ عَلَيَّ: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ، ثُمَّ قَالَتْ عَائِشَةُ: سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: د ابو یونس نه چې د عائشې رضي الله عنها مولی دی روایت دې، هغه وئیلي دي: امر وکړو ماته عائشې چې زه ولیکم د هغې لپاره مصحف او ویې وئیل کله چې ورسېږې دې ایت ته نو ماته خبر راکړه (حافظوا علی الصلوات و الصلاة الوسطی) کله چې زه ورسیدم هغې ته نو خبر مې کړه، نو ویې لوسته په ما (حافظوا علی الصلوات و الصلاة الوسطی و صلاة العصر و قوموا لله قانتین) حفاظت کوئ د مونځونو او د مونځ درمیانه او د مازیګر مونځ، او ودرېږئ الله ته عاجزی کونکي، بیا وویل هغې: ما هم داسې اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه

تشریح: قوله: ﴿ حدثنا القعنبی.... فاملت علی حافظوا علی الصلوات والصلاة الوسطی وصلاة العصر﴾ ﴿ املت ﴾ په تشدید د لام سره هم کیدې شی داملال نه او سکون د لام سره هم کیدې شی، د املاء نه مضمون د حدیث دا دې چه ابو یونس کوم چه د عائشې رضي الله عنها غلام وو هغه وائی چه ماته عائشې رضي الله عنها حکم اوکړو چه ما د هغه دپاره یو مصحف شریف نقل کړو او دا ئې اوفرمائیل چه کله په لیکلو لیکلو په دې آیت باندې راورسیږې: ﴿ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى ﴾ نو ماته خبر اوکړه نو عائشې رضي الله عنها اوفرمائیل چه داسې اولیکه څنګه چه پورته په روایت کښې تیر شو چه په هغې کښې د صلاة وسطی نه پس د صلاة العصر اضافه ده، او هغوی دا هم اوفرمائیل چه ما د رسول الله ﷺ نه دا آیت داسې واوریدلو. د عائشې رضي الله عنها په دې قرأت کښې دوه احتمالات دی یو دا چه دا عطف د مغایرت دپاره وی بل احتمال دا دې چه د تفسیر دپاره وی، د عائشې رضي الله عنها مسلک مخکښې تیر شو چه د هغوی په نزد د صلاة وسطی مصداق ظهر دې ددې تقاضه خو هم دا ده چه دا عطف د مغایرت دپاره اومنلې شی، دلته دویمه خبره ده چه عائشې رضي الله عنها چه کومه اضافه اوکړه چه دا هغې د قرأت په طور کړې دې نو دا به بالاتفاق قرأت شاذه وی، ممکنه ده په شروع کښې دا قرأت وی چه د هغې د نسخ علم عائشې رضي الله عنها ته اونشو، او دا هم ممکنه ده چه هغه دا اضافه په طور د تفسیر کړې وی او هغې دا لفظ د تفسیر په طور بیان اوفرمائیلو. بعض صحابه الفاظ تفسیریه په مصحف کښې د لیکلو د جواز قائل وو کیدی شی دا هم په دې کښې وی

[٤١١]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي حَكِيمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الزِّبْرِقَانَ يُحَدِّثُ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الظُّهْرَ بِالْهَاجِرَةِ، وَلَمْ يَكُنْ يُصَلِّي صَلَاةً أَشَدَّ عَلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهَا، فَنَزَلَتْ:

[1]): صحيح مسلم/المساجد ٣٦ (٦٢٩)، سنن الترمذي/تفسير البقرة (٢٩٨٢)، سنن النسائي/الصلاة ١٤ (٧٣..)، (تحفة الأشراف: ١٧٨٠٩)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/صلاة الجماعة ٧ (٢٥)، مسند احمد (٧٣/٦) (صحيح)

[2]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٣٧٣١)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٨٣/٥)، موطا امام مالك/صلاة الجماعة ٧ (٢٧موقوفا) (صحيح)

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى سورة البقرة آیة ۲۳۸، وَقَالَ: إِنَّ قَبْلَهَا صَلَاتَيْنِ وَبَعْدَهَا صَلَاتَيْنِ".

ترجمه: د زید بن ثابت نه روایت دې هغه وئیلی دي: وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو د ماسپخین په ګرمئ کښې، او نه وو چې مونځ ئې کولو داسې مونځ چې سخت وو په ملګرد رسول الله ﷺ باندې د دېنه، نو نازل شو (حافظوا علی الصلوات......) حفاظت کوئ د ټولو مونځونو او د مونځ درمیانه. او هغه وویل: د دېنه مخکې دوه مونځونه دي (ماسخوتن او سحر)او وروسته ترېنه دوه مونځونه دی مازیګر او ماښام.

تشریح: **قوله**:﴿ حدثنا محمد بن المثنی.... عن زید بن ثابت الخ ﴾ سیدنا زید بن ثابت رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ به ماسپخین د غرمې په وخت او سختې ګرمئ په وخت کښې کولو، هم په دې وجه یومونځ هم ددې نه زیات سخت نه وو، په دې مونځ به هغوی ډېر مشقت اوچتولو په دې باندې دا آیت کریمه ﴿ حافظوا علی الصلوات ﴾ نازل شو، د زید بن ثابت ددې حدیث نه معلومه شوه چه د صلاة وسطی مصداق ماسپخین دې.

﴿وقال : ان قبلها صلاتین وبعدها صلاتین ﴾ د حدیث دا ټکړه موقوف هم کیدې شی او مرفوع هم، یعنی د﴿ قال ﴾ ضمیر کیدې شی چه د رسول الله ﷺ طرف راجع وی، کیدې شی چه د صحابی طرف ته راجع وی، د ظهر د صلاة وسطی کیدو وجه تسمیه بیانوی هغه دا چه دا درمیانه مونځ دې دوه ددې نه مخکښې دی او دوه ترې روستو، خوپه دې باندې اشکال دې چه دا خبره خو په هر مونځ باندې صادق راځی چه کوم مونځ هم واخلئ نو دوه مونځونه به دهغې نه مخکښې وی او دوه به دهغې نه پس وی، ځکه چه ټول پنځه مونځونه دی، جواب دا دې چه د هغه مراد دا دې چه بعض مونځونه د شپې دی او بعض نهاری دی د ماسپخین په مونځ باندې دا خبره صادقه راځی چه ددې نه مخکښې یو مونځ لیلی دې او یو نهاری او هم دغه شان یو دهغې نه روستو لیلی دې او یو نهاری دا خبره په بل مونځ باندې صادق نه راځی.

بَابُ مَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الصَّلَاةِ فَقَدْ أَدْرَكَهَا

باب: چا چه د مونځ یو رکعت بیا موندلو نو هغه ګڼو یا پوره مونځ بیا موندلو

د بذل المجهود په نسخه کښې دلته دا باب نشته بلکه په هغې کښې دا ټول احادیث د باب سابق یعنی د باب فی وخت صلاة العصر د لاندې راوړلې شوې دی.

[۴۱۲](¹)حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنِي ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ أَدْرَكَ مِنَ الْعَصْرِ رَكْعَةً قَبْلَ أَنْ تَغْرُبَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ، وَمَنْ أَدْرَكَ مِنَ الْفَجْرِ رَكْعَةً قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ".

ترجمه:ابو هریره رضی الله عنه وویل: چې رسول الله ﷺ فرمائیلی دي: چا چې د مازیګر نه یو رکعت

---

¹): صحیح مسلم/المساجد ۳۰ (۶۰۸)، سنن النسائي/المواقیت ۱۰ (۵۱۵)، ۲۸ (۵۵۱)، (تحفة الأشراف: ۱۳۵۷۶)، وقد أخرجه: صحیح البخاري/المواقیت ۲۸ (۵۷۹)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۵ (۱۸۶)، سنن النسائي/۱۱ (۵۱۶، ۵۱۷)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۱۱ (۱۱۲۲)، موطا امام مالك/وقوت الصلاة ۱(۵)، مسند احمد (۲/۲۵۴، ۲۶۰، ۲۸۲، ۳۴۸، ۳۹۹، ۴۶۲، ۴۷۴)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۲ (۱۲۵۸) (صحیح)

هم بیاموندلو مخکښې د ډوبیدو د نمر نه نو بیشکه هغه بیاموندلو دمازیګر مونځ، او چا چې بیاموندلو د سحر نه یو رکعت مخکښې د ختلو د نمر نه نو هغه د سحر مونځ بیاموندلو.

د احادیثو تشریح او د احنافو د مسلک تحقیق

قوله: ﴿ حدثنا الحسن بن ربیع... من ادرک من العصر رکعة قبل ان تغرب الشمس الخ ﴾ دا حدیث متفق علیه دې بلکه په ټولو صحاح سته کښې شته ددې حدیث په ظاهره کښې مقتضی دا ده چه که د مازیګر په مونځ کښې نمر پریوځی او هم دغه شان د سحر د مونځ دوران کښې نمر راوخیژی نو دواړه مونځونه صحیح کیدل پکار دی، پس د جمهور او ائمه ثلاثه مذهب هم دا دې، احناف د مازیګر په مانځه کښې خو ددې قائل دی چه هغه به خو صحیح شي خو د سحر د مونځ په باره کښې وائی چه هغه به صحیح نه وی په دې وجه جمهور په احنافو باندې د عمل ببعض الحدیث الزام لګوی چه تاسو په بعض حدیث باندې عمل کوئ او بعض ترک کوئ، احناف ددې جواب دا کوی چه دا الزام په مونږ باندې هغه وخت صحیح کیدې شی چه هر کله د حدیث مفهوم زمونږ په نزد هم هغه وی کوم چه ستاسو په نزد دې، زمونږ په نزد د حدیث هغه مفهوم نه دې "واذ لیس فلیس" د جمهورو په نزد خو د ادراک نه مراد ادراک من حیث الفعل دې یعنی مونځ کول مراد دی، او مونږ وایو چه د ادراک نه مراد ادراک من حیث الوقت والوجوب دې یعنی چا چه د یو رکعت په اندازه د مازیګر یا سحر وخت بیا موندلو هغه وجوب صلاة بیا موندلو د هغه په ذمه باندې دا دواړه مونځونه واجب شو ، چه کله صبی په داسې وخت کښې بالغ شي یا کافر په داسې وخت کښې اسلام قبول کړی یا حائض په داسې وخت کښې د حیض نه فارغ کیدو سره طاهره شي چه د یو رکعت په اندازه وخت باقی وی نو په دې ټولو باندې به مونځ واجب وی په خپل خپل وخت کښې دې هغه ادا کړی، د احنافو د طرف نه دا توجیه مشهوره ده کومه چه امام طحاوی رحمه الله اختیار کړې ده.[1]

(اعتراض): که څوک د احنافو نه تپوس اوکړی چه اخر تاسو دا معنی ولې اخلئ حدیث لره د هغې په متبادر معنی باندې ولې نه محمول کوئ.

(جواب): ددې یو جواب خو دا دې چه دا حدیث په خپل متبادر او ظاهری معنی باندې د چا په نزد هم محمول نه دې ځکه چه د حدیث د ظاهر تقاضه دا ده چه کوم سړی د سحر یا مازیګر د مونځ یو رکعت اوکړو او په مینځ کښې نمر راوختلو یا غروب شو نو بس هغه مونځ بیا موندلو وړاندې ئې د باقی رکعتونو کولو ضرورت نشته، لهذا حدیث بالاجماع مؤول شو په دې وجه مونږ د حدیث هغه معنی واخستله کومه چه پورته ذکر شوه چه دا حدیث د حدیث النهی عن الصلاة عند الطلوع خلاف نه شی او که مونږ هم هغه معنی واخلو

[1] او په کوم روایت کښې چه فقد ادرک الصلاته په ځائې فلیتم صلاة وارد دې لکه چه د بخاری په یو روایت کښې دی یعنی داسې سړی لره پکار دی چه هغه خپل مونځ پوره کړی نو دا روایت د احنافو د توجیه خلاف دې ددې جواب دا دې چه ددې نه مراد ﴿ فلیودها علی وجه التمام ﴾ یعنی روستو دې خپل مونځ پوره ادا کړی او که هم دا مراد وی چه هم هغه وخت دې پوره کړی نو بیا به مونږ دا وایو چه دا حدیث د احادیث منع عن الصلاة عند الطلوع خلاف دې په محرم او مبیح کښې چه کله تعارض راشی نو محرم ته ترجیح وی)

کومه چه تاسو اخستلې ده نو په دې صورت کښې به واقعی عمل ببعض الحديث وی، پس ددې جواب زمونږ د طرف نه اهل اصولو دا ورکړې دې چه قاعده دا ده چه د آيات قرانيه د تعارض په وخت حديث طرف ته او د احاديثو د تعارض په وخت قياس طرف ته رجوع کولې شی اوس چونکه دا حديث، د حديث النهی عن الصلاة خلاف دې نو په دې وجه به مونږ قياس طرف ته رجوع کوو او د قياس تقاضه دا ده چه د مازيګر مونځ خو دې صحيح شی او د سحر دې صحيح نه شی نو مونږ په قياس عمل اوکړو، او قياس دا دې چه د مونځ سبب د وخت وجوب دې خو وخت پوره نه دې بلکه جزء متصل بالتحريمه، او بله داچه د قاعدې خبره ده چه څنګه سبب وی هم هغه شان دې مسبب وی، که سبب کامل دې نو مسبب به هم علی وجه الکمال ادا کول ضروری وی، اوکه سبب ناقص وی نو مسبب به هم ناقص واجب وی، اوس مونږ ګورو چه د مازيګر د مونځ څه وخت خو کامل دې او څه ناقص، اخر وخت يعنی وخت اصفرار ناقص دې نو کوم سړې چه مازيګر لره د هغې په اخری وخت کښې شروع کړی ظاهره ده چه دلته سبب وجوب ناقص بيا موندلې شو لهذا په هغه سړی باندې مامور به ناقص واجب شو نو په داسې صورت کښې به په اداء ناقص سره بری الذمه شی ددې په مقابله کښې د فجر وخت کامل دې هلته چه کوم سړی د سحر مونځ په اخر وخت کښې شروع کړو نو کوم وخت چه متصل بالتحريمه دې هغه کامل دې لهذا مامور به د هغه په ذمه کامل واجب شو او ګويا هغه په خپل ځان باندې د ادا کامل التزام اوکړو حال دا چه په مينځ کښې د طلوع شمس د وجې نه په مامور به کښې نقصان پيدا شو، لهذا دا سړې به ددې اداء ناقص په ذريعه بری الذمه نه وی.

د احنافو په توجيه باندې خپله د هغوی د قاعدې د مخالفت اشکال

دلته دا اشکال پيدا کيږی چه د احنافو په اصولو کښې دا خبره ده چه نهی فساد منهی عنه لره مستلزم نه ده، النهی عن الافعال الشرعية يقتضی تقريرها، لهذا صلاة عند الطلوع چه په کوم باندې نهی راغلې ده هغه ستاسو په نزد فاسد کيدل نه دی پکار، خو په پورته ذکر شوی تقرير او تعبير کښې دا شبه نه عائد کيږی ځکه چه مونږ دې مونځ ته فاسد نه وايو بلکه ناقص يا فاسد من حيث الفرض لا مطلقا، پس امام صاحب فرمائی چه د هغه فرض مونځ نه ادا کيږی نفل مونځ کيدې شی او هم دا رائې د امام ابو يوسف رحمه الله ده، البته د امام محمد رحمه الله په نزد مونځ فاسد کيږی کما فی معارف السنن عن البدائع ومبسوط السرخسی، هم دغه شان په ايام منهيه کښې روژه اګر چه زمونږ ددې اصول پيش نظر صحيح کيږی خو که د مطلق نذر روژه په ايام منهيه کښې نيسی نو د هغې نه به نه بری کيږی، او که د ايام منهيه سره ئې نذر متعلق وی نو په دې صورت کښې به ئې نذر پوره شی غرض ادا د مامور به د التزام مطابق مکلف کيدل پکار دی.

په پورته ذکر شوی جواب باندې جمهورو دا وئيلې دی چه په حديث الباب او حديث النهی عن الصلاة کښې تعارض دې داسې نه ده، حديث النهی عن الصلاة په نوافل باندې محمول دې او دا حديث په ادراک فرض باندې، فلا تعارض بين الحديثين، د ددې جواب حضرت

سهارنپوری په بذل کښې د علامه عيني نه دا نقل کړې دي چه د ليلة التعريس واقعه چه په هغې کښې د رسول الله ﷺ فرض مونځ قضاء شوې وو په دې موقع باندې رسول الله ﷺ فرض مونځ هم په مکروه وخت کښې نه دې کړې بلکه د هغه ځائې نه تيريدو باندې ئې د ارتفاع شمس نه روستو ئې کړې وو، په روايت کښې راځی ﴿ حتى اذا تعالت الشمس الخ ﴾ او په يو روايت کښې دی ﴿ حتى استقلت الشمس ﴾ معلومه شوه چه فرض مونځ هم په اوقات منهيه کښې کول ممنوع دی، جمهور وائی چه د هغه ځائې نه منتقل کيدو سره وړاندې د مونځ کولو وجه دا نه ده کومه چه تاسو بيان کړه بلکه ددې علت هغه دې د کوم تصريح چه په حديث مرفوع کښې ده ﴿ ان هذا واد حضر فيه الشيطان ﴾ جواب دا دې چه په دواړو علتونو کښې تضاد څه دې د يو فعل متعدد مصالح کيدې شی د يو ذکر دنبی ﷺ په کلام کښې دې او د يو ذکر د صحابی په کلام کښې.

دا ټول تقرير حضرت سهارنپوری په بذل المجهود کښې د علامه عينی د کلام نه نقل کړې دې او په دې باندې حضرت هيڅ اشکال نه دې ظاهر کړې البته حضرت ګنګوهی په الکوکب الدری کښې د احنافو توجيهات نه دی قبول کړی خو د هغې په حاشيه کښې حضرت شيخ د فقهاء احنافو خبرې ته خپل ميلان ظاهر فرمائيلې دې، اصل کښې زمونږ فقهاء کرامو تقبل الله مساعيهم د نظر، عقل او قياس په مدد سره ددې احاديث مختلفه ترمينځه توجيه او تطبيق فرمائيلو سره د عمل بالحديث محتاط شکل راويستلې دې نه دا چه د قياس په مقابله کښې ئې يو حديث ترک کړې دی زمونږ په مسلک کښې د احتياط کيدل د مذهب جمهور په نسبت ظاهر دې، دلته يوه خبره پاتې شوه چه په حديث کښې دی چه ﴿ من ادرک رکعة ﴾ نو که چاته د يو رکعت نه کم ملاؤ شی نو د هغه څه حکم دې، نو دا مسئله مختلف فيه ده احناف فرمائی چه ددې نه مراد بعض صلاة دې د پوره رکعت قيد نشته، پس که د تکبير تحريمه په اندازه وخت بيا مومی نو هم معتبر دې په ذمه به ئې واجب شی، د امام شافعی رحمه الله په دې کښې دوه اقوال دی يو دا چه ما دون الرکعة معتبر نه دې او هم ددې قائل دې امام مالک، او د امام شافعی رحمه الله اصح قول د احنافو په شان دې، ګويا دا قيد د مالکيانو په نزد احترازی دې او د او د احنافو او شوافعو په نزد د مثال په طور.

[۴۱۳]([1]) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ بَعْدَ الظُّهْرِ فَقَامَ يُصَلِّي الْعَصْرَ، فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ ذَكَرْنَا تَعْجِيلَ الصَّلَاةِ أَوْ ذَكَرَهَا، فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "تِلْكَ صَلَاةُ الْمُنَافِقِينَ، تِلْكَ صَلَاةُ الْمُنَافِقِينَ، تِلْكَ صَلَاةُ الْمُنَافِقِينَ، يَجْلِسُ أَحَدُهُمْ حَتَّى إِذَا اصْفَرَّتِ الشَّمْسُ فَكَانَتْ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ، أَوْ عَلَى قَرْنَيِ الشَّيْطَانِ، قَامَ فَنَقَرَ أَرْبَعًا لَا يَذْكُرُ اللَّهَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا".

ترجمه: د علاء بن عبد الرحمن نه روايت دې بيشکه هغه ووئيل مونږ داخل شو په انس بن مالک باندې وروسته د ماسپخين نه، نو پاڅيدلو مونځ ئې کولو د مازيګر، هر کله چې فارغ شو د مانځه نه، ما ذکر وکړو د تلوار د مونځ او يا هغه پخپله ذکر وکړو، هغه ووئيل:

[1]): صحيح مسلم/المساجد ٣٤ (٦٢٢)، سنن الترمذي/الصلاة ٦ (١٦٠)، سنن النسائي/المواقيت ٨ (٥١٢)، (تحفة الأشراف: ١١٢٢)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/القرآن ١٠(٤٦)، مسند احمد (١٠٢/٣، ١٠٣، ١٤٩، ١٨٥، ٢٤٧) (صحيح)

ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه وئیل: دا د منافقانو مونځ دی، دا د منافقانو مونځ دی، دا د منافقانو مونځ دی، کیني یو کس په تاسو کښې تردې چې زیړ شی نمر نو شی په مینځ د ښکرو د شیطان کښې، او یا په ښکرو د شیطان باندې نو پاڅي ووهی څلور ټونګې نه یادوی په کښې الله مګر لږ.

د حدیث شرح

قوله: حدثنا القعنبي دخلنا علی انس بن مالک... علاء بن عبدالرحمن فرمائی چه مونږ د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه په خدمت کښې د هغه کور ته لاړو، دا د بصرې واقعه ده چرته چه انس رضی الله عنه مقیم وو، دا حدیث په مسلم کښې هم دې اوپه هغې دا هم دی﴿ وداره بجنب المسجد﴾ چه د هغه کور مسجد ته نزدې وو ﴿ بعد الظهر فقام یصلی العصر الخ ﴾ یعنی مونږ د ماسپخین مونځ کولو سره د هغوی په خدمت کښې حاضر شو نو زمونږ د رسیدو نه لږ ساعت پس هغه د مازیګر د مونځ کولو دپاره اودریدلو، د مسلم په یو روایت کښې دی چه مونږ د ماسپخین مونځ په مسجد کښې د عمر بن عبدالعزیز رحمه الله سره کولو نه پس د سیدنا انس رضی الله عنه په خدمت کښې حاضر شو هغه زمونږ نه تپوس اوکړو چه ایا تاسو د مازیګر مونځ کړې دې مونږ عرض اوکړو چه مونږ اوس د ماسپخین مونځ اوکړو یعنی مازیګر مو لا نه دې کړې نو هغه اوفرمائیل راځئ چه د مازیګر مونځ اوکړو پس مونږ د هغه سره د مازیګر مونځ اوکړو.

قوله:﴿ فلما فرغ من صلاته ذکرنا تعجیل الصلاة او ذکرها ﴾ یعنی د مونځ د فارغ کیدو نه پس مونږ د هغه نه تپوس اوکړو یا بغیر د تپوس نه راته هغه بیان اوکړو (راوی ته په دې کښې شک دې) د مازیګر مونځ دومره زر د کولو په باره کښې ﴿ سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم الخ ﴾ یعنی رسول الله ﷺ فرمائیلي دی چه دا چه د مازیګر مونځ ناوخته کولې شی دا د منافقانو مونځ دې، منافقانو خلقو دا مونځ دومره روستو کړې وی قصدا ئې ناوخته کوی (ځکه چه د منافقت په وجه باندې د ثواب عقیده خو نشته) تردې چه چه کله نمر زیړې شی او مکروه وخت شروع شی نو بیا ئې کوی.

په حدیث کښې دوه بحثونه

د دې حدیث نه دوه خبرې معلومې شوې یو د عمر بن عبدالعزیز د ماسپخین مونځ لره ناوخته کول او دویم د انس رضی الله عنه د مسجد په ځائې په خپل کور کښې د مازیګر مونځ ادا کول، شارحینو لیکلي دی چه په شروع کښې عمر بن عبدالعزیز رحمه الله به هم ناوخته مونځ کولو لکه چه د هغه زمانې امراء چه د بنو امیه نه وو عادت دا وو خو بیا روستو عمر بن عبدالعزیز رحمه الله ته چه کله سنت طریقه معلومه شوه نو تقدیم ئې شروع کړو، هم دغه شان ئې لیکلي دی چه دا واقعه د هغوی د دور خلافت نه ده بلکه ددې وخت دا دې چه کله هغه د ولید د طرف نه د مدینې منورې نائب امیر او ګورنر وو او دا په دې وجه چه انس رضی الله عنه د هغه د خلافت زمانه نه ده موندلې بلکه سیدنا انس رضی الله عنه د هغه د خلافت نه اته لس کاله مخکښې فوت شوې وو او د خلافت په زمانه کښې خو د هغه حال انابت الی الله او عبادت کښې

اهتمام او مشغوله کیدل مشهور او معروف دی او دویمه خبره یعنی د انس رضی الله عنه په کور کښې مونځ کول ددې وجه په ظاهره کښې دا ده چه رسول الله ﷺ بعض صحابه کرامو ته... ارشاد اوفرمائیله چه که ستاسو د زمانې امراء په مونځ کښې تاخیر کول شروع کړل او مستحب وخت تیریدلو سره کوی نو تاسو داسې کوئ چه خپل مونځ ځانله په مستحب وخت کښې اوکړئ او روستو که درته په مسجد کښې د مونځ کولو موقع راشي نو هغه هم اوکړئ، بل مونځ به نفل شی لکه چه دا قسم روایات وړاندې مستقل باب ﴿ اذا اخر الامام الصلاة عن الوقت ﴾ د لاندې راروان دې.

د دې حدیث مناسبت د ترجمة الباب سره بذل المجهود والا نسخې (باب وقت صلاة العصر) سره بالکل ظاهر دې او د دویمې نسخې په اعتبار سره هیڅ مناسبت نشته لهذا د بذل والا نسخه ښه ده.

شرح حدیث

قوله:﴿ فکانت بین قرنی شیطان ﴾ تردې چه کله نمر د شیطان د دوه ښکرو ترمینځه دوه ښکرونه یعنی د هغه د سر دواړو جانبینو ترمینځه وی، دا جمله یا خو په خپل حقیقت باندې محمول ده چه شیطان غروب شمس ته نزدې د نمر وړاندې اودریږی ځکه چه هغه وخت د نمر عبادت کونکی د نمر عبادت کوی نو په داسې کولو سره شیطان خپلو کشرانو ته وائی چه اوګورئ زما عبادت شروع دې او دویم قول دا دې چه ددې نه معنی مجازی مراد ده، د شیطان نمر ته د نزدې رسیدو نه مراد عروج او ترقی ده او د شیطان عروج او ترقی په دې وخت کښې دا په دې وجه ده چه ډیر خلق په دې وخت کښې د شیطان د مرضی مطابق غیر الله یعنی د نمر عبادت کوی.

قوله:﴿ قام فنقر اربعا ﴾ یعنی منافق انسان غروب شمس ته نزدې د مونځ نیت تړلو سره اودریږی او زر زر څلور ټونګې په زمکه باندې اووهی ددې نه مراد د هغه څلور سجدې دی په هر رکعت کښې دوه سجدې، خو چونکه د هغه سجدې ډیر په سرعت او تندئ سره وی نو په دې وجه دوه سجدې یوځائې کیدو سره د یوې سجدې برابر نه دی هم په دې وجه ئې څلورو اووې.

[٤١٤] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الَّذِي تَفُوتُهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ، فَكَأَنَّمَا وُتِرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ". قَالَ أَبُو دَاوُد: وَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: أُتِرَ، وَاخْتُلِفَ عَلَى أَيُّوبَ فِيهِ، وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: وُتِرَ.

ترجمه: د ابن عمر نه روایت دې، چه رسول الله ﷺ ویلی دی هغه کس چې دمازیګر مونځ ترینه فوت شو ګویا هلاک شو اهل او مال د ده. وئیلی دی ابوداود: او وئیلی دی عبید الله بن عمر (أوتِرَ) هلاک ئې کړو. او اختلاف شوی دی په ایوب کښې ، او زهری د سالم نه او

(١): صحیح البخاري/المواقیت ١٤ (٥٥٢)، صحیح مسلم/المساجد ٣٥ (٦٢٦)، سنن النسائي/الصلاة ١٧ (٤٧٩)، (تحفة الأشراف: ٨٣٤٥)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ١٦ (١٧٥)، سنن ابن ماجه/الصلاة ٦ (٦٨٥)، موطا امام مالك/وقوت الصلاة ٥ (٢١)، مسند احمد (٢/٨، ١٣، ٢٧، ٤٨، ٦٤، ٧٥، ٧٦، ١٠٢، ١٣٤، ١٤٥، ١٤٧)، سنن الدارمي/الصلاة ٢٧ (١٢٦٧) (صحيح)

هغه د خپل پلار نه او هغه د نبي ﷺ نه، وتر نقل فرمائيلی دي: (وتر).
تشريح: قوله: ﴿ حدثنا عبدالله بن مسلمه.... الذی تفوته صلاة العصر فكانما وتر اهله وماله... ﴾ ﴿اهله وماله ﴾ په رفع او نصب دواړو سره لوستلې شوې دې، رفع د نائب فاعل كيدو په بناء او نصب مفعول ثاني كيدو باندې او په دې صورت كښې به نائب فاعل د وتر ضمير مستتر وی كوم چه راجع دې الذی طرف ته يعنی د مازيګر مونځ فوت كيدل داسې نقصان او خساره ګڼړل پكار دی لكه د مال او اولاد هلاكيدل.
قوله: ﴿ قال ابوداود : وقال عبيد الله بن عمر: أُتِرَ﴾ عبيدالله د نافع شاګرد دې په پورته سند كښې د هغه شاګرد مالک راغلې وو نو مطلب دا شو چه د نافع نه مالک د روايت لفظ ﴿وتر﴾ او عبيدالله ترې ﴿ اوتر ﴾ نقل كړې دې ﴿ واختلف علی ايوب فيه ﴾ ايوب هم د نافع شاګرد دې او د اختلاف علی ايوب مطلب دا دې چه د ايوب اصحاب او د ايوب د شاګردانو نه په روايت كولو كښې مختلف دی بعض د هغوی نه ﴿ وتر ﴾ او بعض ترې ﴿اوتر﴾ نقل كړې دې په اصل كښې دا لفظ ﴿ وتر ﴾ دې خو واو كله په همزه سره بدل كړې شی لكه په وجوه كښې اجوه او ﴿ وقتت ﴾ كښې ﴿ اقتت ﴾، ﴿ وذلک ان ترى ما علی الارض الخ ﴾ په حديث كښې د صلاة عصر د فوت كيدو مطلب بيانوی او د امام اوزاعی رائې دا ده چه ددې نه مراد د مستحب وخت فوت كيدل دی چه هغه تيرولو سره په مكروه وخت كښې اوكړې شی، ددې په تفسير كښې دوه قوله نور دی، د مطلق وخت فوت كيدل او مونځ لره قضاء كول يا د جماعت فوت كيدل.

[۴۱۵]([1])حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، قَالَ: قَالَ أَبُو عَمْرٍو يَعْنِي الْأَوْزَاعِيَّ: وَذَلِكَ أَنْ تَرَى مَا عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الشَّمْسِ صَفْرَاءَ.

ترجمه: وئيلی دی ابو عمر يعنی اوزاعي: چه د مازيګر د فوت كيدو مطلب دادې چه په زمكه باندې كوم نمر دې هغه تاته زيړ په نظر راشی.

بَابٌ فِي وَقْتِ الْمَغْرِبِ
باب دې په بيان د وقت د ماښام كښې

[۴۱۶]([2])حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ شَبِيبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتٍ الْبُنَانِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "كُنَّا نُصَلِّي الْمَغْرِبَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ نَرْمِي، فَيَرَى أَحَدُنَا مَوْضِعَ نَبْلِهِ".

ترجمه: د انس بن مالک نه روايت دې هغه وئيلی دي: وو مونږ چې مونځ به مو كولو د ماښام د نبي ﷺ سره، بيا به مونږ ويشتل كول نو ليدلو به كس زمونږ نه ځائې د غشی خپل.

شرح حديث

قوله: ﴿ حدثنا داود بن شبيب.. كنا نصلی المغرب... فيرى احدنا موضع نبله ﴾ يعنی مونږ به د

[1]: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۸۹۶۵) (ضعيف)
[2]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۷۴) وقد أخرجه: مسند احمد (۳/۳۷۰) (صحيح)

هغه سره د ماښام مونځ په داسې وخت کښې کولو مونځ کولو سره چه کله کور طرف ته واپس شو نو په لاره کښې د مشق په طور باندې نخښنه ترلو دپاره غشي ورولو دپاره راتلل نو هغه وخته پورې دومره رنړا باقي وه چه غشي چرته پریوتلې دې هغه کتلو سره اوچت کړې، په مغرب کښې بالاتفاق تعجیل اولی دې.

[۴۱۷] (١) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ عِيسَى، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، قَالَ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الْمَغْرِبَ سَاعَةَ تَغْرُبُ الشَّمْسُ إِذَا غَابَ حَاجِبُهَا".

ترجمه: د سلمة بن الاکوع نه روایت دې هغه وئیلی دي. وو نبی ﷺ چې مونځ ئې کولو د ماښام په کوم ساعت کښې چې به ډوب شو نمر، کله چې به ډوب طرف د هغې.

تشریح: قوله: ﴿ اذا غاب حاجبها ﴾ رسول الله ﷺ د ماښام مونځ دهغې وخت کښې کولو چه کله د نمر پورته سر او غاړه (کومه چه د کتونکو طرف ته وی) د نظرونو نه غائب شوه، حاصل دا چه کله د نمر سترګه پوره غائبه شي نو بیا به رسول الله ﷺ مونځ کولو یعنی د کامل غروب نه پس دا نه ده چه د نمر د غروب په وخت به ئې کولو.

[۴۱۸] (٢) حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مَرْثَدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: لَمَّا قَدِمَ عَلَيْنَا أَبُو أَيُّوبَ غَازِيًا وَعُقْبَةُ بْنُ عَامِرٍ يَوْمَئِذٍ عَلَى مِصْرَ فَأَخَّرَ الْمَغْرِبَ، فَقَامَ إِلَيْهِ أَبُو أَيُّوبَ، فَقَالَ لَهُ: مَا هَذِهِ الصَّلَاةُ يَا عُقْبَةُ؟ فَقَالَ: شُغِلْنَا، قَالَ: أَمَا سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "لَا تَزَالُ أُمَّتِي بِخَيْرٍ، أَوْ قَالَ: عَلَى الْفِطْرَةِ مَا لَمْ يُؤَخِّرُوا الْمَغْرِبَ إِلَى أَنْ تَشْتَبِكَ النُّجُومُ".

ترجمه: د مرثد بن عبد الله نه روایت دې هغه وئیلی دي. هر کله چې راغي مونږ ته ابو ایوب غازی او عقبة بن عامر په دغه وخت د مصر حاکم وو، نو وروسته ئې کړو مونځ دماښام، نو ورپاڅیدلو ابو ایوب، نو وې وئیل هغه ته دا کوم مونځ دی ای عقبة؟ هغه وویل مونږ مشغوله شوی وو، هغه وویل: ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه، هغه به وئیل همیشه به وی زما امت په خیر باندې، او یایې وویل: په فطرت، تر کومه چې ئې نه وی وروسته کړی ماښام تردې چې ګڼړ شی ستوري.

تشریح: قوله: ﴿ حدثنا عبیدالله بن عمر ﴾... مضمون حدیث دا دې چه مرثد بن عبد الله المصری فرمائی چه کله ابو ایوب انصاری په مصر کښې غازیانه او فاتحانه داخل شو، او دا د هغه وخت خبره ده چه کله د مصر امیر او ګورنر سیدنا امیر معاویه رضي الله عنه د طرف نه عقبه بن عامر رضي الله عنه وو، یوه ورځ داسې اوشو چه امیر د ماښام مونځ ناوخته اوکړو نو ابو ایوب انصاری رضي الله عنه په ولاړه باندې د تاخیر اشکال اوکړو هغه د څه مشغولتیا عذر پیش کړو نو په دې باندې ابو ایوب انصاری رضي الله عنه دا حدیث واورولو چه رسول الله ﷺ به فرمائیل چه زما امت به په خیر باندې قائم پاتې وی چه ترڅو پورې د ماښام په مونځ کښې تاخیر نه کوی.

الی ان تشتبک النجوم.... تردې چه کله د پړقیدونکو ستورو هجوم شی.

(١): صحيح البخاري/المواقيت ١٨ (٥٦١)، صحيح مسلم/المساجد ٣٨ (٦٣٦)، سنن الترمذي/الصلاة ٨ (١٦٤)، سنن ابن ماجه/الصلاة ٧ (٦٨٨)، (تحفة الأشراف: ٤٥٣٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٥٤/٤)، دي/الصلاة ١٦ (١٢٤٥) (صحيح)

(٢): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٣٤٨٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٤٧/٤) (حسن صحيح)

د مابنام په مستحب وخت کښې د اهل سنت او اهل تشیع اختلاف سره د دلائلو نه

د مابنام په مانځه کښې بالاتفاق تعجیل مستحب دې البته بعض تابعین د تاخیر قائل وو لکه عطاء، طاؤس، وهب بن منبه او شیعه ګان خو دا وائی چه د مابنام وخت نه داخلیږی چه ترڅو پورې اشتباک نجوم نه وی، پورته ذکر شوې حدیث د هغوی د تردید دپاره کافی دی ددې بعض تابعین استدلال د ابو بسره غفاری ﷺ د حدیث نه دې چه د هغې په اخر کښې دی ﴿ولا صلاة بعد العصر حتی یطلع الشاهد والشاهد النجم﴾ دا روایت په نسائی شریف کښې دی تردې چه امام نسائی په دې باندې تاخیر المغرب باب تړلې دې، علامه عینی ﷫ به وئیل چه امام طحاوی ﷫ ددې جواب دا ورکړې دې چه دا حدیث د هغه احادیث شهیره کثیره متواتره خلاف دې چه په هغې کښې راغلې دی چه رسول الله ﷺ به د مابنام مونځ د نمر پریوتلو نه پس کولو او د بنده په ذهن کښې ددې حدیث جواب دا دې چه ﴿حتی یطلع الشاهد﴾ کښې طلوع شاهد نه مراد دخول لیل دې ځکه چه شپه محل نجوم دې او د دخول لیل تحقق شرعاً غروب سره کیږی پس طلوع نجم کنایه شوه د غروب شمس نه، والله تعالی اعلم بالصواب.

بَاب فِي وَقْتِ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ

باب دې په بیان د ماسخوتن کې

د ماسخوتن د صفت اخره راوړلو وجه:

د ماسخوتن صفت اخره لکه چه د ترجمة الباب په دواړو احادیثو کښې دی د راوړلو وجه دا ده چه بعض اعراب به ماسخوتن ته عتمه او مابنام ته عشاء وئیلو چه په هغې باندې احادیثو کښې نهی هم راغلې ده لکه چه په بخاری شریف کښې دی او امام بخاری د دواړو په سلسله کښې قائم کړې دی چه مغرب ته عشاء او عشاء ته عتمه او نه وئیلې شی نو چونکه په مغرب باندې د عشاء اطلاق به بعض خلقو کولو په دې وجه عشاء ته عشاء اخره وئیلو ضرورت راغلو ددې دپاره چه هغه د مغرب نه ممتاز شی.

د اصمعی رائې دا ده چه عشاء ته عشاء اخره وئیل مکروه دی ځکه چه دا مشعر دې دې خبرې لره چه مغرب عشاء اول دې حالانکه په حدیث کښې مغرب ته د عشاء وئیلو ممانعت راغلې دې خو په حدیث کښې د عشاء صفت اخره راوړلې شوې دې یا خو د اعراب د اطلاق په اعتبار سره، یا داسې اووئیلې شی چه ممانعت ددې نه دې چه همیشه عشاء ته عتمه او مغرب ته عشاء وئیلې شی، ځانې په ځانې ورکولو کښې هیڅ باک نشته (غلبه اعراب نه نه پکار) هم په لحاظ سره د عشاء صفت اخره راوړلې شوې دې.

[٤١٩] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: أَنَا أَعْلَمُ النَّاسِ بِوَقْتِ هَذِهِ الصَّلَاةِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ، "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّيهَا لِسُقُوطِ الْقَمَرِ لِثَالِثَةٍ".

---

(١): سنن الترمذي/الصلاة ٩ (١٦٥)، سنن النسائي/المواقيت ١٨ (٥٢٩)، (تحفة الأشراف: ١١٦١٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤/٢٧٠، ٢٧٤)، سنن الدارمي/الصلاة ١٨ (١٢٤٧) (صحيح)

ترجمه: د نعمان بن بشير رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلي دي: زه پوهه د خلقو نه يم په وخت ددې مونځ باندې، مونځ د ماسخوتن وروستني، وو رسول الله ﷺ چې کوه به ئې دې لره په وخت د پرېوتو د سپوږمۍ د دريمې شپې کښې.

تشريح: قوله: حدثنا مسدد.... انا اعلم الناس بوقت هذه الصلاة... ابن رسلان په دې باندې ليکي: وفيه ثناء الرجل على نفسه لمصلحة قبول رواية وانتشار العلم به... يعني که يو سړې د روايت حديث په وخت باندې په خپل حق کښې څه تعريفي کلمه په دې مصلحت سره اوائي ددې دپاره چه سامعين د هغه روايت لره په توجه سره واوری او قبول کړی نو ددې اجازت دې ځکه چه په دې خپل صفت کښې خپل څه ذاتي مصلحت او نفساني غرض نه دې د خلقو فائدې ته کتلې شی، په بذل کښې ئې د ملا علی قاری نه نقل کړې دی چه ممکنه د هغه دا وينا د اکابر صحابه کرامو د وفات نه پس وی کوم چه د راوی حديث نعمان بن بشير رضي الله عنه نه په علم کښې زيات وو په دې باندې حضرت ليکی او دا هم ممکنه ده چه دا اووئيلې شی چه هغوی دا خبره په دې لحاظ سره فرمائيلې وی چه د ماسخوتن وخت لره د خاص علامت سره د هغوی په نزد بل چاته پته نشته.

شرح حديث

قوله:﴿ يصليها لسقوط القمر لثالثة ﴾ د سقوط نه مراد غائب کيدل او د ثالثة نه مراد ليله ثالثه دې يعنی رسول الله ﷺ به د ماسخوتن مونځ هميشه په داسې وخت کښې کولو په کوم وخت چه د مياشتې په دريم تاريخ باندې سپوږمۍ د نظر نه غائب کيږی په دې باندې شيخ ابن حجر مکی شافعی شارح مشکاة ليکی چه په دريم تاريخ باندې سپوږمۍ عام طور د شفق احمر سره غائبيږی نو معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ معمول د ماسخوتن مونځ لره په اول وخت کښې د کولو وو لکه چه دا مذهب د امام شافعی دې.

د وقت مذكور في الحديث تعين كښې د ابن حجر مكی او ملا علی قاری اختلاف

خو ملا علی قاری حنفی فرمائی چه د شيخ ابن حجر دا خبره خلاف تحقيق ده ځکه چه سپوږمۍ پرېوتل د شفق سره سره په دويمه شپه باندې وی نه په دريمه شپه کښې او دا امر شاهد دې چه څوک غواړی هغه دې تجربه اوکړی، د ملا علی قاری رحمه الله د کلام حاصل دا شو چه رسول الله ﷺ د ماسخوتن مونځ د غروب شفق نه پس نه کولو بلکه د هغې نه به ئې کافی روستو کولو، د غروب شفق په وخت خو سپوږمۍ په دوئمه شپه کښې غائبيږی نه په دريمه شپه کښې، او دا يقينی خبره ده چه په دريمه شپه کښې ددې نه کافی وخت پس غائب کيږی، او زمونږ حضرت شيخ جمع بين القولين داسې فرمائيلې ده چه دا ممکن ده دا اختلاف د هغوی دواړو د رائې اختلاف په رؤيت باندې مبنی شو د يو کم ديرش د رؤيت کيدو په صورت کښې داسې وې څنګه چه ابن حجر فرمائی او د ديرش په رؤيت کښې هغه وی څنګه چه ملا علی قاری وائی، ماته د حضرت دا خبره ډيره خوښه شوه ګينې دا اشکال به وې چه دا حضرات شارحين حديث په امر مشاهد کښې هم مختلف کيږی.

[۴۲۰]()حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: مَكَثْنَا ذَاتَ لَيْلَةٍ نَنْتَظِرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِصَلَاةِ الْعِشَاءِ، فَخَرَجَ إِلَيْنَا حِينَ ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ أَوْ بَعْدَهُ، فَلَا نَدْرِي أَشَيْءٌ شَغَلَهُ أَمْ غَيْرُ ذَلِكَ، فَقَالَ حِينَ خَرَجَ: "أَتَنْتَظِرُونَ هَذِهِ الصَّلَاةَ؟ لَوْلَا أَنْ تَثْقُلَ عَلَى أُمَّتِي لَصَلَّيْتُ بِهِمْ هَذِهِ السَّاعَةَ، ثُمَّ أَمَرَ الْمُؤَذِّنَ فَأَقَامَ الصَّلَاةَ".

ترجمه: د عبد الله بن عمر ﷺ نه روايت دي، هغه وئيلي دي: مونږ په خپل ځائي باندي وو يوه شپه چې انتظار مو کولو د رسول الله ﷺ د ماسخوتن د مانځه لپاره نو راووتلو مونږ ته په هغه وخت کښې چې دريمه حصه دشپې تلې وه او د هغې نه وروسته، مونږ نه پوهيدلو چې کوم شی مشغوله کړی دی او يا غير د دېنه بل څه وو، نو هغه ووېل کله چې راووتلو: ايا تاسو انتظار کوئ ددې مونځ، که چرې نه درنيده زما په امت نو ما به مونځ کولو دوی ته په هم دې وخت کښې، بيا ئې امر وکړو مؤذن ته نو اقامت د مانځه ئې وکړو.

[۴۲۱]()حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ الْحِمْصِيُّ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا حَرِيزٌ، عَنْ رَاشِدِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ السَّكُونِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ، يَقُولُ: ارْتَقَبْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الْعَتَمَةِ فَأَخَّرَ حَتَّى ظَنَّ الظَّانُّ أَنَّهُ لَيْسَ بِخَارِجٍ، وَالْقَائِلُ مِنَّا يَقُولُ: صَلَّى، فَإِنَّا لَكَذَلِكَ، حَتَّى خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا لَهُ كَمَا قَالُوا، فَقَالَ لَهُمْ: "أَعْتِمُوا بِهَذِهِ الصَّلَاةِ، فَإِنَّكُمْ قَدْ فُضِّلْتُمْ بِهَا عَلَى سَائِرِ الْأُمَمِ، وَلَمْ تُصَلِّهَا أُمَّةٌ قَبْلَكُمْ".

ترجمه: د عاصم بن حميد السکونی نه روايت دې بيشکه هغه اوريدلی دی د معاذ بن جبل نه چې هغه وئيل: مونږ انتظار وکړو د نبی ﷺ په مونځ د ماسخوتن کښې تردې چې ګمان وکړو ګمان کونکی چې هغه نه دی راوتونکی، او يو ويونکې مونږ نه وئيل چه. مونځ ئې کړې دې، مونږ هم دغسې وو چې نبی ﷺ راووتلو، پس دوی ووېل هغه ته لکه څنګه چې دوی وئيل: نو هغه ووېل دوی ته: وروسته والی کوئ په دې مونځ، بيشکه تاسو ته فضيلت درکړې شوی دی په ټولو امتونو باندې، او نه دی کړی دا مونځ هېڅ امت مخکې ستاسو نه.

مضمون حديث

قوله:﴿ حدثنا عمرو بن عثمان الخ ﴾ د حديث مضمون دا دې چه سيدنا معاذ ﷺ فرمائي چه مونږ خلق په مسجد کښې کيناستلو، د ماسخوتن د مونځ دپاره مو د رسول الله ﷺ انتظار کولو په رسول الله ﷺ باندې ناوخته شو، د بعض حاضرينو دا خيال وو چه کيدې شی رسول الله ﷺ به تشريف نه راوړی، چا به وئيل چه کيدې شی رسول الله ﷺ مونځ کړې وی الغرض مونږ په دې تردد کښې وو، لږ ساعت پس رسول الله ﷺ تشريف راوړلو صحابه کرامو د هغه نه ددې تاخير تپوس اوکړو او خپل خيالات ئې ورته ظاهر کړل، په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه دا مونځ تاسو ناوخته کوئ ځکه چه دا مونځ صرف ستاسو خصوصيت دې بل يو امت ته هم دا فريضه نه ورکړې شوې، مطلب دا چه دا مونځ صرف ستاسو دپاره د الله پاک ورکړه ده د هغې په اهتمام کښې چه څومره مشقت برداشت کړې

---

[۱]: ● تخريج:صحيح مسلم/المساجد ۳۹ (۶۳۹)، سنن النسائي/المواقيت ۲۰ (۵۳۸)، (تحفة الأشراف: ۷۶۴۹)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/مواقيت الصلاة ۲۴ (۵۷۱)، مسند احمد (۲/۲۸، ۹۵، ۱۲۶) (صحيح)

[۲]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۳۱۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵/۲۳۷) (صحيح)

شي هغه كول پكار دي، او هم په دې اهتمام كښې دا هم داخل ده چه هغه په افضل وخت كښې اوكړې شي ددې نه معلوميږي چه په ماسخوتن كښې تاخير افضل دې.

[۴۲۲]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: صَلَّيْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْعَتَمَةِ، فَلَمْ يَخْرُجْ حَتَّى مَضَى نَحْوٌ مِنْ شَطْرِ اللَّيْلِ، فَقَالَ: خُذُوا مَقَاعِدَكُمْ، فَأَخَذْنَا مَقَاعِدَنَا، فَقَالَ: "إِنَّ النَّاسَ قَدْ صَلَّوْا وَأَخَذُوا مَضَاجِعَهُمْ، وَإِنَّكُمْ لَنْ تَزَالُوا فِي صَلَاةٍ مَا انْتَظَرْتُمُ الصَّلَاةَ، وَلَوْلَا ضَعْفُ الضَّعِيفِ وَسَقَمُ السَّقِيمِ لَأَخَّرْتُ هَذِهِ الصَّلَاةَ إِلَى شَطْرِ اللَّيْلِ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدري رضي الله عنه نه روايت دې، هغه وئيلى دي: مونږ د مونځ اراده اوكړه د رسول الله ﷺ سره مونځ د ماسخوتن نو راونه وتلو تردې چې تيره شوه څه حصه دشپې، هغه وفرمائيل: كينئ په خپلو ځايونو، نو مونږ كيناستلو په خپلو ځايونو، هغه ووئيل: بيشكه خلكو مونځ كړى دى، او نيولى ئې دي ځايونه د پريوتلو، او تاسو هميشه په مانځه كښې ئې تر كومه چې تاسو انتظار كوئ د مانځه، او كه چېرته نه وى كمزورتيا د كمزورى او مرض د مريض مابه وروسته كړى وى دا مونځ تر نيمې حصې د شپې پورې.

شرح حديث

قوله:(حدثنا مسدد..... فقال : ان الناس قد صلوا واخذوا مضاجعهم) صحابه كرام چونكه د مونځ په انتظار كښې د ډير حده پورې ناست وو څكه رسول الله ﷺ د هغوى د فعل تحسين او د انتظار كونكو همت افزائى فرمائى چه اوګورئ د الله پاک په تاسو باندې انعام دې هم د هغه په توفيق سره تاسو دلته ناست انتظار كوئ ګينې نورو خلقو خو خپل مونځونه كړې دى او اوده شوي دى، د هغه خلقو نه څوک مراد دى يا خو معذور قسم خلق يا زنانه او ماشومان، يا دواړه، يا ممكنه ده چه د نورو مسجدونو والا خلق مراد وى چه هغوى خپل خپل مونځونه كولو نه فارغ شو، هغوى په اول وخت كښې جماعت اوكړو څكه چه مدينه منوره كښې د مسجد نبوى نه علاوه به نور مسجدونه هم وى څكه د هغه ځائې والا مراد كيدې شى، والله تعالى اعلم.

تاخير عشاء او د هغې په تقديم كښې د اختلاف علماء حاصل

د احاديث الباب نه د تاخير عشاء فضيلت معلوميږى لكه چه د احنافومسلک دې او د شوافعو قول مشهور افضليت تعجيل دې د هغه حضراتو وينا دا ده چه د رسول الله ﷺ غالب حال او معمول اكثرى تعجيل عشاء وو او تاخير رسول الله ﷺ احيانا كړې دې د څه عذر او مصلحت د وجې نه، او مونږ دا وايو چه د رسول الله ﷺ احاديث قوليه او ارشادات د تاخير عشاء په فضيلت كښې واضح او صريح دى... او كه دا خبره اومنلې شى چه د رسول الله ﷺ معمول د تعجيل وو نو بيا ددې وجه د مقتديانو د حال رعايت دې چه هغه د خير زمانه وه خلق به په اول وخت كښې جمع كيدل په دې وجه به په تاخير كښې هغوى ته مشقت وو.

(): سنن النسائي/المواقيت ۲۰ (۵۳۹)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۸ (۶۹۳)، (تحفة الأشراف: ۴۳۱۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵/۳) (صحيح)

بَابٌ فِي وَقْتِ الصُّبْحِ

باب دې په بيان د وقت د صبا کښې

د جمهور علماء او ائمه ثلاث په نزد د سحر په مانځه کښې تعجيل او هغې لره په غلس کښې کول اولی دی، امام ابوحنيفهؒ او د هغوی اصحاب او سفيان ثوری په نزد تاخير او رڼا کښې کول اولی دی، د امام طحاوی رائې دا ده چه اواخر غلس کښې د مونځ ابتداء کيدو سره په رڼاکښې انتهاء کيدل پکار دی چه په دواړه قسم روايتونو باندې عمل اوشی او هم دا اختيار کړې وی حافظ ابن قيمؒ.

مصنف په دې باب کښې دوه احاديث راوړې دی، اول حديث په ظاهره د جمهورو موافقت کښې دې او نور د احنافو.

[٤٢٣](١) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: "إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيُصَلِّي الصُّبْحَ، فَيَنْصَرِفُ النِّسَاءُ مُتَلَفِّعَاتٍ بِمُرُوطِهِنَّ مَا يُعْرَفْنَ مِنَ الْغَلَسِ".

ترجمه: ام المومنين سيده عائشهؓ فرمائی چه رسول اللهﷺ به د سحر مونځ کولو نو زنانه به په خپلو خادرونو کښې پټې وې نو د تيرې په وجه به پيژندلې کيدل.

تشريح: **قوله**: ﴿ حدثنا القعنبي... فينصرف النساء متلفعات بمروطهن ﴾ دا لفظ په دوه قسمه باندې روايت دې ﴿ متلففات،د تلفف ﴾ نه او ﴿ متلفعات،د تلفع ﴾ نه چه کوم ماخوذ دې، د لفاع نه مروط، د مرط جمع ده د خادر په معنی کښې.

يعنی رسول اللهﷺ به د سحر مونځ په داسې وخت کښې کولو چه کله به زنانه د مونځ نه فارغې شوې يا د خپلو کورونو طرف ته واپس کيدلې (د انصراف دا دواړه تفسيرونه کولې شی) په دې حال کښې به هغوی په خادرونو کښې پټې وې د تيرې د وجې نه به نه پيژندلې کيږی، تلفف او تلفع لره اکثر شارحينو يوه معنی ليکلې ده او بعض شارحينو د موطاء په دواړو کښې فرق ليکلې دې هغه دا چه تلفع بغير د سر د پټولو نه نه کيږی تلقف په سر پټولو او ښکاره کولو دواړو سره کيدې شی.

د حديث په شرح کښې د شارحينو د رائې اختلاف

د شارحينو په دې کښې اختلاف دې چه ﴿ ما يعرفن ﴾ کښې د عدم معرفة نه څه مراد دې.(٢)

---

(١): صحيح البخاري/ الصلاة ١٣ (٣٧٢)، المواقيت ٢٧ (٥٧٨)، والأذان ١٦٣ (٨٦٧)، ١٦٥ (٨٧٢)، صحيح مسلم/المساجد ٤٠ (٦٤٥)، سنن الترمذي/الصلاة ٢ (١٥٣)، سنن ابن ماجه/الصلاة ٢ (٦٦٩)، سنن النسائي/المواقيت ٢٤ (٥٤٧)، (تحفة الأشراف: ١٧٩٣١)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/وقوت الصلاة ١(٤)، مسند احمد (٣٣/٦، ٣٦، ١٧٩، ٢٤٨، ٢٥٩)، سنن الدارمي/الصلاة ٢٠(١٢٥٢) (صحيح)

(٢) قلت وقد تقدم ويصلي الصبح ويعرف احدنا جليسه واما عدم معرفة الرجال النساء كما في هذا الحديث فلاجل بعدهن عن الرجال في المسجد ولا مدخل للتلفف في عدم المعرفة بل هو بيان الواقع والا فالتلفف مانع عن المعرفة مطلقا ولو كان الوقت وقت الاسفار كما لا يخفي، فالسبب لعدم المعرفة هو وجود شئ من الظلمة مع بعدهن عن الرجال، واما الرجال فكان يعرف بعضهم بعضا فلا يتوهم التعارض بين الحديثين، هذا ما عندي، والله تعالي اعلم)

د اکثر حضراتو رائې دا ده چه د معرفة اعیان نفی مقصود ده یعنی دا نه معلومیږی چه دا کومه زنانه ده مثلا زینب یا خدیجه، او د امام نووی رحمه الله رائې دا ده چه ددې نه مراد دا دې چه نه معلومیږی چه کوم تصویر او جثه ده د چا ده د سړی ده یا د زنانه ده، ګویا نفی د معرفة جنس په اعتبار سره ده،حافظ وغیره شارحینو ددې تردید کړې دې ځکه چه د معرفت تعلق د اعیان سره وی او که مراد هغه وې کوم چه نووی فرمائیلي دی نو په روایت کښې به د معرفت په ځائې لفظ د علم اختیارولې شی یعنی ﴿ما یعلمن﴾ (۱)امام نووی رحمه الله د خپل قول وجه دا بیان کړې ده چه د معرفت اعیان تحقق خو په ورځ کښې هم مشکل دې. د زنانو په څادرو کښې د ملفوف او مستور کیدو د وجې نه نو بیا په دې کښې غلس لره څه دخل شو خو ددې جواب نور حضرات دا ورکوی چه دا خبره نه چه مَعرفت عین به په ورځ کښې هم نه وی ځکه چه د زنانه د چال یو خاص هیئت وی چه په هغې سره هغه پیژندلې شی اګر چه په څادر کښې پټه وی، او د علامه باجی رائې لکه چه حافظ په فتح الباری کښې لیکلې دی چه د ﴿ما یعرفن من الغلس﴾ تقاضه دا ده چه هغه زنانه سافرات الوجوه وی (ښکاره مخ) نه متنقبات ځکه چه د نقاب والا زنانه خو د ورځې هم نه شی پیژندلې. نو بیا په دې کښې غلس لره څه دخل شو، حافظ فرمائی چه دا هم هغه د امام نووی والا خبره شوه

د جمهور د حدیث نه په تعجیل فجر باندې استدلال او د احنافو د طرف نه د هغې جواب

د دې حدیث نه جمهورو په تعجیل فجر باندې استدلال کوی، زمونږ د طرف نه دا جواب کړې شوې دې چه د غلس نه د مسجد غلس مراد دې یعنی د مسجد په دننه حصه کښې به تیاره وه ځکه چه د مسجد چهت ښکته وو په اصل کښې هغه د یو دالان په شکل وو، لکه چه د مسجد د چهت په باره کښې په روایاتو کښې راځی چه ﴿انما هو عریش﴾ او د انصراف نساء نه مراد انصراف الی البیت نه دې (د کورونو طرف ته تلل) بلکه د مونځ نه فارغ کیدل مراد دی، غرض دا چه په دې حدیث کښې چه څه بیان شوې دی هغه د مسجد د داخل سره متعلق دی، د مسجد د انګنړ او د مسجد نه بهر حال نه شی بیانولې

په دوه احادیثو کښې تعارض

ځکه چه د صحیحین په روایت کښې راځی او په ابوداود کښې هم تیر شوې دی ﴿وما یعرف احدنا جلیسه﴾ چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به د سحر مونځ په داسې وخت کښې ادا کولو چه انسان خپل خواته سړې اوپیژنی، خواته انسان هله پیژندلې شی چه کله په اسفار کښې اوکړې شی، اوس پاتې شوه دا خبره چه په دې حدیث کښې خو : معرفت نفی ده "ما یعرفن من الغلس" پس ددې جواب دا دې چه په مسجد کښې زنانه د سړو سره ځنګ. کیناستلې هغوی خو به د سړو نه په فاصله باندې وې نو هلته نه پیژندل د لرې والی د وجې نه وو په خلاف د

(۱) ځکه چه د معرفت استعمال په جزئیات او د علم په کلیات کښې کیږی

سړی چه سړی به یو بل لره د نزدې کیدو د وجې نه نه پیژندلو . زما په نزد د علامه باجی رائې زیاته صحیح ده اګر چه حافظ هغه رد کړې ده چه هغه زنانه به سافرات الوجوه وې، او مخکښې د موطاء د بعض شارحینو نه نقل شو چه د تلف د مفهوم دپاره د سر پټول ضروری نه دی او که ضروری هم وی لکه چه په مجمع البحار کښې دی ﴿ متلففات ای مغطیات الرؤس والاجساد ﴾ نو صرف د سر پټول ددې په مفهوم کښې داخل ده نه د مخ پټول، د کلام خلاصه دا شوه چه سړو به سړی پیژندل خو سړو به زنانه په دې وجه نه پیژندلې چه هغه ئې جلیس نه وو بلکه په فاصله باندې وو، او رڼړا هم ښه طریقې سره نه وه راغلې چه انسان خپل جلیس لره اوپیژنی، هذا ما ظهر لی فی وجه الجمع بین الحدیثین والله الموفق.

د احنافو دلیل او د شوافعو د طرف نه د دې تاویل

[٤٢٤]()حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ بْنِ النُّعْمَانِ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ، عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَصْبِحُوا بِالصُّبْحِ، فَإِنَّهُ أَعْظَمُ لِأُجُورِكُمْ، أَوْ أَعْظَمُ لِلْأَجْرِ".

ترجمه: د رافع بن خدیج نه روایت دې هغه وئیلی دی، وئیلی دی رسول الله ﷺ: تاسو په رڼړا کښې وکړئ د صبا مونځ ځکه هغه ډیر اوچتونکی دی ستاسو اجرونو لره، او ډیر اوچتونکی دی د اجر.

تشریح: **قوله**:﴿ حدثنا اسحاق بن اسماعیل... اصبحوا بالصبح فانه اعظم لاجورکم ﴾ دا د رافع بن خدیج روایت دې کوم چه په مختلف الفاظو سره روایت دې، د نسائی په روایت کښې دی ﴿ اسفروا بالفجر ﴾ او په ترمذی کښې ﴿ اسفروا بالفجر فانه اعظم للاجر ﴾ او د نسائی په یو حدیث کښې دی ﴿ ما اسفرتم بالصبح فانه اعظم للاجر ﴾ په یو روایت کښې دی ﴿ اسفروا بالصبح فکلما اسفرتم فهو اعظم للاجر ﴾ هم دغه شان د احنافو په دلائلو کښې د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه متفق علیه حدیث ﴿ ما رایت النبی صلی الله علیه وسلم صلی صلاة لغیر میقاتها الا صلاتین ﴾ او ددې په اخر کښې دی ﴿ وصلی الفجر قبل میقاتها ﴾ په مزدلفه کښې د سحر په مانځه کښې تغلیس بالاجماع مستحب دې، سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې ته صلاة قبل الوقت وائی چه د هغې نه صفا معلومیږی چه د حج د زمانې نه علاوه د رسول الله ﷺ معمول د تغلیس نه وو، او که تسلیم هم کړې شی چه د رسول الله ﷺ عمل تغلیس باندې نو بیا روایات قولیه په اسفار باندې دال دی او په قول او فعل کښې د تعارض په وخت قول ته ترجیح وی او ددې نه غوره توجیه دا ده چه کومه اختیار کړې ده امام طحاوی او حافظ ابن القیم رحمهما الله، هغه دا چه د غلس روایات په ابتداء صلاة باندې محمول دی او د اسفار روایات په اختتام صلاة باندې محمول دی لکه چه د رسول الله ﷺ او صحابه کرامو شان دا وو د سحر په مونځ کښې قراءة طویله ډیر په اطمینان سره، خو شوافع وغیره د اسفار او

---

[1]): سنن الترمذي/الصلاة ٣ (١٥٤)، سنن النسائي/المواقيت ٢٦ (٥٥٠)، سنن ابن ماجه/الصلاة ٢ (٦٧٢)، تحفة الأشراف(٣٥٨٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣/٤٦٠، ٤/١٤٠)، سنن الدارمي/الصلاة ٢١ (١٢٥٣) (حسن صحيح)

اصباح د روایت یو جواب دا ورکوی چه ممکنه ده بعض صحابه کرام د اول وخت د فضیلت حاصلولو دپاره په شوق کښې د صبا راختلو نه مخکښې کوی، ځکه چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿ اصبحوا بالصبح ﴾ چه دومره تندی مه کوئ پریږدئ چه صبا شی، دا تاویل د هغوی مشهور دې او زمونږ د طرف نه په دې باندې اشکال هم مشهور دې هغه دا چه قبل الوقت خو مونځ صحیح نه دې په دې کښې نه اجر قلیل دې او نه کثیر او په دې حدیث کښې قلت اجر او کثرت اجر لره بیانولې شی، هم دغه شان جمهورو هم یو تاویل کړې دې چه د اسفار روایات په لیالی مقمره (چه په کومو شپو کښې سپوږمئ رنړا کوی) باندې محمول دې یعنی چه په کومو تاریخونو کښې سپوږمئ د سحره پورې روښانه وی چه په دې تاریخونو کښې د احتیاط ضرورت دې په ښه طریقې سره پریږدئ چه صبا شی داسې نه چه د رنړا په اشتباه کښې د وخت نه مخکښې مونځ اوکړې شی.

بَابٌ فِي الْمُحَافَظَةِ عَلَى وَقْتِ الصَّلَوَاتِ

باب دې په بیان د خیال ساتلو کې په وقت د مونځونو

د صلوات خمسه د وختونو تفصیل عند الائمة الاربعة

په صلوات خمسه کښې د هر یو دپاره جدا جدا باب قائمولو نه پس مصنف رحمه الله داسې جامع باب قائم کړې دې چه د هغې تعلق د ټولو مونځونو سره دې محافظت یعنی نګرانی، یا خو د مونځ سنن او مستحبات او خشوع او خضوع په اعتبار سره مراد دې یا اوقات مستحبه په اعتبار سره چه ټولو مونځونو لره د هغې په اوقات مستحبه کښې د کولو اهتمام کول پکار دی، مناسب معلومیږی چه د صلاة خمسه اوقات مستحبه سره د اختلاف ائمه بیان کړې شی.

ځان پوهه کړئ چه ائمه اربعه په مغرب کښې ددې د تعجیل په استحباب باندې متفق دی او په دې کښې د ائمه کرامو هیڅ اختلاف نشته البته په نورو مونځونو کښې اختلاف دې، په سحر او مازیګر کښې جمهور علماء او ائمه ثلاثه د تعجیل قائل دی، او امام ابوحنیفه رحمه الله د دواړو د تاخیر، او په صلاة ظهر کښې د یخنئ په زمانه کښې د هغې په تعجیل باندې او په زمانه د ګرمئ تاخیر باندې د ائمه اربعه اتفاق دې سوا د امام شافعی نه چه د هغه په نزد د ماسپخین تاخیر مقید دې د څلورو شرطونو سره چه د هغې ذکر مخکښې شوې دې، پاتې شو صلاة عشاء نو د هغې په باره کښې اقوال مختلف دی کوم چه مونږ په باب صلاة العشاء کښې ذکر کړې دی او هم دغه شان ﴿ لولا ان اشق علی امتی لامرتهم بالسواک وبتاخیر العشاء ﴾ د حدیث د لاندې هم، حاصل دا چه د احنافو په دې کښې دوه اقوال دی ۱: یو دا چه مطلقا تاخیر اولی دې، ۲: د یخنئ په زمانه کښې شپې اوږدې وی په هغې کښې تاخیر او د ګرمئ په زمانه کښې تعجیل، د امام شافعی رحمه الله یو قول د تاخیر عشاء د استحباب دې او مشهور قول د هغوی د اولویة تعجیل دې، د امام مالک هم په دې کښې دواړه اقوال دی... او یو قول د مالکیانو دې چه ددې مدار د خلقو په اجتماع باندې دې که خلق وختی جمع شی نو تعجیل اولی دې کینې تاخیر، او ابن رسلان د امام احمد رحمه الله نه نقل

کړې دې چه هغه اوفرمائيل : اول الاوقات اعجب الى الا فى اثنين صلاة العشاء وصلاة الظهر ﴾ د دې نه معلومه شوه چه د امام احمد په نزد هم په عشاء او ظهر کښې تاخير اولی دې او په باقی کښې تعجيل، هم دغه شان امام ترمذیؒ د امام احمدؒ مسلک د تاخير عشاء ليکلې دې.

د جمعې په مستحب وخت کښې د علماء کرامو اختلاف

اوس پاتې شوه مسئله د صلاة جمعه نو په دې سلسله کښې امام بخاریؒ باب قائم کړې دې ﴿اذا اشتد الحر يوم الجمعة ﴾ په دې باندې د بخاری شارحين ليکی چه د امام بخاریؒ ميلان د جمعې په باره کښې د ماسپخين پشان په ابراد کښې مشروعيت طرف ته دې چه څنګه د ګرمئ په زمانه کښې د ماسپخين تاخير اولی دې هم دغه شان د جمعې هم، حضرت شيخ په حاشيه د لامع کښې د جمهور ائمه ثلاثه شوافع، مالکيانو او حنابله مسلک د هغوی د کتابونو نه عدم ابراد نقل کړې دې ځکه چه د جمعې په باره کښې په احاديثو کښې د تبکير حکم راغلې دې او ددې دپاره به خلق په اول وخت کښې راجمع کيدل اوس که په دې کښې تاخير اوکړې شی نو خلقو ته به ګرانه شی لهذا جمعه به په ماسپخين باندې نه شی قياس کولې، او د احنافو مذهب په در مختار کښې خو دا ليکلې دې چه جمعه د ماسپخين په شان ده د اصل وخت او مستحب دواړو په اعتبار سره په ګرمئ او يخنئ دواړو کښې، ځکه چه جمعه د ماسپخين بدل او د هغې نائب دې، خو د علامه شامی تحقيق ددې خلاف دې چه په جمعه کښې مطلقا تقديم اولی دې. كما هو مسلک الجمهور.

[٤٢٥](١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ الْوَاسِطِيُّ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ يَعْنِي ابْنَ هَارُونَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصُّنَابِحِيِّ، قَالَ: زَعَمَ أَبُو مُحَمَّدٍ أَنَّ الْوِتْرَ وَاجِبٌ، فَقَالَ عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ: كَذَبَ أَبُو مُحَمَّدٍ، أَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "خَمْسُ صَلَوَاتٍ افْتَرَضَهُنَّ اللَّهُ تَعَالَى، مَنْ أَحْسَنَ وُضُوءَهُنَّ وَصَلَّاهُنَّ لِوَقْتِهِنَّ وَأَتَمَّ رُكُوعَهُنَّ وَخُشُوعَهُنَّ كَانَ لَهُ عَلَى اللَّهِ عَهْدٌ أَنْ يَغْفِرَ لَهُ، وَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلَيْسَ لَهُ عَلَى اللَّهِ عَهْدٌ، إِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ وَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ".

ترجمه: د عبد الله بن الصنابحی نه روايت دې هغه وئيلی دي: چې ګمان کړی دی ابو محمد چې وتر واجب دي، نو ووئيل عبادة بن الصامت: چه دابو محمد خيال غلط دې، زه ګواهی کوم چې ما اوريدلی دی د رسول الله ﷺ نه چې هغه وئيل: پنځه مونځونه دی چې فرض کړی دی الله تعالی، چاچې ښه وکړو اودس د هغې او ويې کړل په خپل وخت کښې او پوره ئې کړه رکوع او خشوع د هغې، وی ده لره په الله باندې ذمه واری چې بخښنه وکړې ده ته، او چا چې ونه کړه نو نشته دده لپاره په الله باندې ذمه واري، که چرې خوښه ئې شوه بخښنه به ورته وکړی او که چېرې خوښه ئې شوه نو عذاب به ورته ورکړي.

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٥١٠١)، وقد أخرجه: سنن النسائي/الصلاة ٦ (٤٦٢)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٩٤ (١٤٠١)، مسند احمد (٣١٧/٥) (صحيح)

تحقيق صنابحي

قوله: حدثنا محمد بن حرب..... عند عبدالله بن الصنابحي.... دلته په بعض نسخو کښې په بذل کښې هم عن عبدالله بن الصنابحي دې، د عبدالله او الصنابحي ترمينځه لفظ بن دا بالکل غلط دې او په صحيح نسخو کښې عن عبدالله الصنابحي دې.
خان پوهه کړئ چه د عبدالله الصنابحي په باره کښې د حضرات محدثينو دوه جماعتونه دی يو جماعت چه په هغې کښې امام بخاری دده استاذ علي بن مديني دې او د هغه رائې دا ده چه صحيح ابو عبدالله الصنابحي دې کوم چه کنيت دې د عبدالرحمن بن عسيله او هغه تابعي دې کوم چه د رسول اللهﷺ په زمانه کښې موجود وو، د رسول اللهﷺ په خدمت کښې د حاضرئ په ارادې سره د خپل وطن نه روان شو خو لا په لاره کښې وو چه رسول اللهﷺ وفات شو، او عبدالله صنابحي لکه چه دلته په متن کښې دی د امام بخاریؒ وغيره په نزد د راوی وهم دې د هغه په نزد ددې نوم صحابي وجود نشته او ددې حضراتو ګمان دې چه دا وهم امام مالکؒ ته لګيدلې دې هغوی اولا په موطاء کښې د هغه نوم داسې ذکر کړې دې او بيا هم دغه شان غلط رانقل شو، او دويم جماعت چه په هغوی کښې ابن السکن، امام ترمذی او حافظ ابن حجر وغيره حضرات دی هغوی وائي چه عبدالله الصنابحي صحيح دې او دا صحابي دې (په يو قول) او ابو عبدالله الصنابحي راوی جدا دې کوم چه تابعي دې چه د هغه نوم عبدالرحمن بن عسيله دې امام ترمذیؒ دا خپله رائې د جامع ترمذی بالکل په شروع کښې په اوله صفحه باندې بيان کړې ده، حضرت په بذل کښې د تهذيب التهذيب نه نقل کړې دی چه امام ترمذیؒ فرمائي چه ما ددې راوی په باره کښې د امام بخاریؒ نه تپوس اوکړو نو هغه اوفرمائيل چه ﴿ وهم فيه مالک والصحيح ابو عبدالله ﴾ د دې نه معلومه شوه چه په دې مسئله کښې امام ترمذی د امام بخاری د رائې سره اتفاق نه لرې، وله نظائر... امام ترمذی په جامع ترمذی کښې د يو دريم صنابحي هم اعتراف کړې دې خو هغه فی الواقع صنابحي نه دې بلکه د هغه نوم صنابح بن الاعر احمسی دې هغه ته صنابحي وئيل غلط دی، نو د ترمذی شريف هم دا مقام حل شو، فالحمد لله.

د وجوب وتر دليل

قوله: ﴿ زعم ابو محمد ان الوتر واجب ﴾ ابو محمد يو صحابي دې چه د هغه د نوم په تعيين کښې اختلاف دې په بذل کښې د هغه څو نومونه ذکر کړی دی، قيل مسعود بن اوس وقيل قيس بن عامر وقيل سعد بن اوس، د حديث مضمون دا دې چه يو ځل ابو محمدؓ صحابي اوفرمائيل ﴿ الوتر واجب ﴾ نو په دې باندې سيدنا عبادة بن الصامتؓ اوفرمائيل ﴿ کذب ابو محمد ﴾ چه ابو محمد غلط وائي ځکه چه ما د رسول اللهﷺ نه اوريدلي دی چه پنځه مونځونه کوم چه الله پاک فرض کړې دی څوک چه د هغې دپاره اودس کوی او دا مونځونه په خپل وخت کښې په کامل طريقې سره کوی نو د الله پاک د داسې سړی سره عهد يعنی کلکه وعده ده چه د هغه مغفرت به کوی او څوک چه داسې اونکړی نو د هغه دپاره به هيڅ

وعده نه غواړي، مغفرت به ئې اوفرمائي او که اوغواړي نو عذاب به ورکړي دا خو تاسو ته معلومه ده چه په وجوب وتر کښې اختلاف دې، امام صاحب دې ته واجب او جمهور او صاحبين ورته سنت وائي، د ابو محمد قول د امام صاحب موافق دې، او سيدنا عباده ﷺ چه د وجوب نفي کړې ده نو هغه د څه صريح حديث په وجه نه بلکه په خپل اجتهاد سره ځکه چه هغه د رسول الله ﷺ نه اوريدلي وو چه مونځونه پنځه فرض دی نو هغه ددې نه د وتر په نه واجب کيدو باندې استدلال کوی، دا استدلال صحيح چرته شو په واجب او فرض کښې خو د زمکې او اسمان فرق دې، فرض مونځونه د امام صاحب په نزد هم پنځه دی او ددې باوجود هغه وتر واجب منی، حضرت شيخ د بذل په حاشيه باندې ليکلې دی چه محمد بن نصر (مشهور محدث) په خپل کتاب قيام الليل کښې يوه واقعه نقل کړې ده چه يو سړی د امام صاحب خدمت کښې حاضر شو او د هغه نه ئې تپوس اوکړو چه فرض مونځونه څومره دی نو هغه جواب ورکړو چه پنځه دی، سائل ترې تپوس اوکړو چه وتر څه حکم لری؟ هغه ورته اوفرمائيل چه ﴿ هي فريضة ﴾ هغه بيا سوال اوکړو چه فرض مونځونه څومره دی؟ امام صاحب ورته هم هغه جواب ورکړو چه پنځه دی، هغه بيا سوال اوکړو چه وتر څه حکم لری؟ نو هغه ورته اوفرماييل ﴿ فريضة ﴾ هغه حيران شو او په دريم ځل ئې تپوس اوکړو چه فرض مونځونه څو دی؟ امام صاحب هم هغه جواب ورکړو هغه سړې په دې غصه شو او واپس لاړو ﴿ انت لا تحسن الحساب ﴾ چه تاسو ته خو د دوه او دوه څلورو حساب هم نه درځی، د امام صاحب مراد په فريضة سره واجب وو، په فرض او واجب کښې فرق ظاهر دې کوم باندې چه سائل پوهه نه شو هم په دې وجه ئې بار بار تپوس کولو هم دا خبره سيدنا عباده ﷺ ته پيښه شوې وه چه هغه هم د فرض او واجب ترمينځه فرق اونکړو، او ابو محمد ﷺ چه دا خبره کړې وه چه ﴿ الوتر واجب ﴾ نو دا قول د صحابی غير مدرک بالرائې مسئله کښې د کيدو د وجې نه په حکم کښې مرفوع دې او د سيدنا عباده ﷺ خبره د هغه په اجتهاد بناء وه، فالحمد لله على صحة مذهب ابى حنيفة.

(د (كذب ابو محمد) په الفاظو باندې اشكال)

دلته دا اشكال راځی چه عبادة ﴿ كذب ابو محمد ﴾ څنګه اووې دا كذب خو په عام خبرو کښې هم حرام دې پاتې لا دا چه په دين کښې اوئيلې شی! نو اشكال دا دې چه يو صحابی د بل صحابی په باره کښې دومره سخته خبره څنګه اوکړه؟

(جواب) جواب دا دې چه كذب په دوه قسمه دې يو عمدا او يو بغير عمد، اصل كذب خو هغه دې کوم چه عمدا وی او هغه دلته مراد نه دې كذب بغير عمد چه د هغې مشهور تعبير خطاء دې دلته هغه مراد دې او د عربو په محاوره کښې داسې ډير کيږی چه كذب د خطاء په معنی کښې استعمالوی. يقال كذب سمعی وكذب بصری، يعنی زما نه په کتلو او اوريدلو کښې غلطی اوشوه. قال الله تعالى (ما كذب الفؤاد ما راى)

[٤٢٦]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخُزَاعِيُّ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ غَنَّامٍ، عَنْ بَعْضِ أُمَّهَاتِهِ، عَنْ أُمِّ فَرْوَةَ، قَالَتْ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "الصَّلَاةُ فِي أَوَّلِ وَقْتِهَا"، قَالَ الْخُزَاعِيُّ فِي حَدِيثِهِ: عَنْ عَمَّةٍ لَهُ يُقَالُ لَهَا: أُمُّ فَرْوَةَ، قَدْ بَايَعَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ.

ترجمه: د ام فروة نه روايت دې هغې ويلې دي: تپوس وشو د رسول الله ﷺ نه کوم په اعمالو کښې افضل دی؟ هغه وويل: مونځ کول په اولنی وخت کښې، وئيلې دی خزاعی په خپل حديث کښې: د خپلې عمې (ترور) نه چې وئيل کيده هغې ته ام فروة يقيناً هغې بيعت کړې وو د رسول الله ﷺ سره، بيشکه پيغمبر ﷺ نه تپوس شوی وو. (يعنی د (سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) په ځائې (أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، سُئِلَ) دې

تشريح: قوله: ﴿ عن القاسم بن غنام عن بعض امهاته عن ام فروة ﴾ دا بعض امهات مجهوله ده هيڅ پته ئې نه لګی چه څوک ده او دا ام فروه د قاسم عمه (ترور) ده، وئيلې شوې دی چه دا ام فروه انصاريه ده او وئيلې شوې دی چه دا بنت ابی قحافه ده د ابوبکر صديق خور.

قوله: ﴿ قال الخزاعی فی حديثه عن عمة يقال لها ام فروة ﴾ الخ... د مصنف دوه استاذان دی، محمد بن عبدالله او عبدالله بن مسلمه، مصنف ددې دواړو سندونو اختلاف بيانوی، پورته چه کوم د سند الفاظ راغلې دی هغه د عبدالله بن مسلمه دې او دا الفاظ د دويم استاذ دی.

په سند حديث کښې اختلاف

ددې کلام په شرح کښې دوه احتمالات دی.

١: په سند کښې صرف د لفظ عمه اضافه بيانول دی چه د خزاعی په سند کښې د ام فروه صفت عمه کيدل ذکر کړې شوې دی هم دغه شان يو بل صفت هم ﴿ قد بايعت النبی صلی الله عليه وسلم ﴾ د ام فروه دا دوه صفتونه عبدالله بن مسلمه نه دی ذکر کړی،

٢: احتمال ثانی دا دې چه د خزاعی په روايت کښې د قاسم بن غنام نه پس ﴿ عن بعض امهاته ﴾ مذکور نه دې بلکه قاسم براه راست د ام فروه نه روايت کوی په دواړو سندونو کښې د واسطې د ذکر او د واسطې د عدم ذکر فرق دې،

ددې حديث دريم سند بل دې کوم چه په مسند احمد کښې دې هغه داسې دې ﴿ عن القاسم بن غنام عن جدته الدنيا عن ام فروة ﴾ يعنی د قاسم او ام فروه ترمينځه واسطه په ځائې د ﴿عن بعض امهاته ﴾... ﴿ عن جدته الدنيا ﴾ اوس درې سندونه داسې شو.

١: ﴿ عن القاسم بن غنام عن بعض امهاته عن ام فروه،

٢: عن القاسم بن غنام عن ام فروه،

٣: عن القاسم بن غنام عن جدته الدنيا عن ام فروة ﴾

[1]: سنن الترمذي/الصلاة ١٣(١٧٠)، (تحفة الأشراف: ١٨٣٤١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٧٥/٦، ٣٧٤، ٤٤٠) (صحيح)

د وقت اول فضیلت او په هغې باندې کلام

قوله:﴿ ای الاعمال افضل قال الصلاة فی اول وقتها ﴾ د رسول اللهﷺ نه د افضل اعمال په باره کښې تپوس اوشو چه کوم یو دې نو رسول اللهﷺ ارشاد اوفرمائیلو چه فرض مونځ لره په اول وخت کښې ادا کول، ددې حدیث نه جمهور خصوصا شوافعو په خپل مسلک باندې استدلال کړې دې چه تقریبا ټولو مونځونو لره په اول وخت کښې کول اولی دی د مونځونو په مستحب وختونو کښې اختلاف مخکښې تیر شو، د احنافو د طرف نه ددې جواب دا دې چه د اول وخت نه مراد د جواز اول وخت نه دې بلکه د استحباب اول وخت دې یعنی د کوم مونځ چه کوم وخت مستحب دې هغه مونځ هم هغه وخت کول او یا دا اووئیلې شی چه دا عام مخصوص عنه البعض دې لهذا د کومو مونځونو په تاخیر کښې چه ترغیب راغلې دې هغه ددې نه مستثنی دی هم دغه شان شوافعو د ابن عمر حدیث کوم چه امام ترمذی په باب ما جاء فی الوقت الاول من الفضل کښې ذکر کړې دې نه استدلال کړې دې ﴿ الوقت الاول من الصلاة رضوان الله والوقت الاخر عفو الله ﴾ د دې حدیث نه معلومیږی چه په مونځ کښې تاخیر سراسر تقصیر دې خو دا حدیث بالاتفاق ضعیف دې ددې په سند کښې یو راوی دې یعقوب بن الولید د چا چه امام احمد او نورو حفاظ حدیث تکذیب کړې دې، امام بیهقی رحمه الله فرمائی چه دا حدیث د ټولو طرق په اعتبار سره ضعیف دې.

د افضل الاعمال مصداق او په هغې کښې د علماء کرامو اختلاف

په حدیث الباب کښې فرمائیلې شوې دی چه مونځ په خپل اول مستحب وخت کښې کول افضل عمل دې پس د علماء کرامو په دې باندې اتفاق دې چه فرض مونځونه د هغې په وختونو کښې ادا کول په ټولو اعمالو کښې افضل دی، بیا ددې نه روستو د جمهورو رائې دا ده چه په علم دین کښې اشتغال افضل دې، د اشتغال بالنوافل نه. (۱) خو په دې کښې اختلاف دې چه اشتغال بالعلم او جهاد کښې کوم یو افضل دې د جمهورو رائې دا ده چه په علم کښې مشغول کیدل افضل دی د جهاد نه او امام احمد رحمه الله فرمائی چه جهاد افضل دې خو اختلاف په نفل جهاد کښې دې او فرض جهاد بالاتفاق د اشتغال علم نه افضل دې، په افضل الاعمال کښې اختلاف او په هغې باندې بحث حضرت شیخ په لامع الدراری جلد ثانی او د کتاب الجهاد په شروع کښې لیکلې دې هم دغه شان په هغې کښې لیکلې شوې دی چه هغه احادیث کوم چه په فضیلت د علم کښې راغلې دې اکثر دی د هغې نه کوم چه راغلې دی د جهاد په فضیلت کښې.

هم دغه شان دې واضحه وی چه چونکه په بعض احادیثو کښې ایمان ته افضل الاعمال وئیلې شوې دې په دې وجه علماء کرامو لیکلې دی چه په دې احادیثو کښې د اعمال نه مراد اعمال بدنیه دی، په اعمال قلبیه کښې د ټولو نه افضل ایمان او اعمال بدنیه کښې صلاة دې.

---

(۱) البته دامام شافعی رحمه الله په نزد اشتغال بالنوافل افضل دې.

[۴۲۷]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عُمَارَةَ بْنِ رُؤَيْبَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَأَلَهُ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ، فَقَالَ أَخْبِرْنِي مَا سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "لَا يَلِجُ النَّارَ رَجُلٌ صَلَّى قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ أَنْ تَغْرُبَ، قَالَ: أَنْتَ سَمِعْتَهُ مِنْهُ؟ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، قَالَ: نَعَمْ، كُلَّ ذَلِكَ، يَقُولُ: سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ وَوَعَاهُ قَلْبِي، فَقَالَ الرَّجُلُ: وَأَنَا سَمِعْتُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ ذَلِكَ".

ترجمه: حديث بيان کړي دي ابو بکر بن عُمارة بن رؤيبة د خپل پلار نه، هغه وئيلي دي: تپوس وکړو د هغه نه يو سړي د بصرې والو نه هغه ووئيل: خبر راکړه ماته په هغه څه چي تا اوريدلي د رسول الله ﷺ نه، هغه ووئيل: ما اوريدلي دی د رسول الله ﷺ نه چي هغه وئيل: نه به داخليږي اور ته هغه سړی چي مونځ وکړی مخکښي د ختلو د نمر نه او مخکښي د پريوتلو د نمر نه، هغه ووئيل: ايا تا دا خبره د نبي ﷺ نه آوريدلي ده؟ دري ځل ئي دا جمله اووئيله)، هغه ووئيل: آو، هرځل به ئي وئيل: اوريدل کړی دی زما غوږونو او ساتلی دی هغي لره زما زړه، نو ووئيل: او ما اوريدلی دی د نبي ﷺ نه چي وئيل ئي دغه

[۴۲۸]()حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، أَخْبَرَنَا خَالِدٌ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ أَبِي حَرْبِ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ فَضَالَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَانَ فِيمَا عَلَّمَنِي "وَحَافِظْ عَلَى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ، قَالَ: قُلْتُ: إِنَّ هَذِهِ سَاعَاتٌ لِي فِيهَا أَشْغَالٌ، فَمُرْنِي بِأَمْرٍ جَامِعٍ إِذَا أَنَا فَعَلْتُهُ أَجْزَأَ عَنِّي، فَقَالَ: حَافِظْ عَلَى الْعَصْرَيْنِ، وَمَا كَانَتْ مِنْ لُغَتِنَا، فَقُلْتُ: وَمَا الْعَصْرَانِ؟ فَقَالَ: صَلَاةٌ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ، وَصَلَاةٌ قَبْلَ غُرُوبِهَا".

ترجمه: عبد الله بن فضالة د خپل پلار نه روايت کوی هغه وئيلي دي: ښودنه کړي ده ماته رسول الله ﷺ، پس وو په هغي کښي چي ماته ئي ښوده کړي ده: او حفاظت کوه د پنځو مونځونو. هغه وايي ما ووئيل: دي وختونو کښي زما په دي کښي کارونه دي ماته امر وکړه په يو جامع کار باندي کله چي زه هغه وکړم پوره کيږی زمانه، هغه وفرمائيل: حافظت د دوه عصرونو. دا زمونږ په لغت کښي نه وو، نو ووئيل: عَصرَين څه شي دی؟ نبي ﷺ اوفرمائيل (دا دوه مونځونه دی) ي، مونځ کول مخکښي د ختلو د نمر نه او بل مونځ کول مخکښي د ډوبيدو د نمر نه.

تشريح: قوله:﴿ حدثنا عمرو بن عون.... وحافظ على الصلوات الخمس قال : قلت: ان هذه ساعات لى فيها اشغال الخ ﴾ د حديث مضمون دا دي چه فضاله ليثي رضي الله عنه فرمائي چه کله زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښي (په ظاهره په اسلام باندي د بيعت کولو دپاره) حاضر شوم نو ماته ئي د احکام دين تعليم راکړو، او هم دغه شان ئي راته د صلوات خمسه د حفاظت حکم اوفرمائيلو يعني ټولو مونځونو لره د هغي په وخت کښي کول. هغه په دي باندي عرض اوکړو چه يا رسول الله ﷺ دا چه د مونځونو کوم وختونه دی زما نه فارغ نه دی بلکه په دي کښي زه ډير زيات کارونه کوم، لهذا ماته يو داسي عمل اوښايئ کوم چه زما دپاره کافي

[1]: صحيح مسلم/المساجد ٣٧ (٦٣٤)، سنن النسائي/الصلاة ١٣ (٤٧٢)، ٢١ (٤٨٨)، (تحفة الأشراف: ١٠٣٧٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٣٦/٤، ٢٦١) (صحيح)

[2]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١١٠٤٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٤٤/٤) (صحيح)

شي په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿ حافظ علی العصرین ﴾ هغه وائي چه زه د عصرين په معنی نه پوهيدم په دې وجه ما تپوس اوکړو چه د عصرين نه څه مراد دې نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه د سحر مونځ او د مازیګر مونځ يعنی ته ددې دواړو مونځونو اهتمام کوه.

په حدیث باندې اشکال او د هغې تاویل

په دې حدیث باندې قوي اشکال دې ځکه چه ددې نه په ظاهره کښې معلومیږي چه د هغه سړي دپاره صرف دوه مونځونه کول کافي دي، ددې علماء کرامو په دوه قسمه تاویل کړې دې، بیهقي فرمائي چه رسول الله ﷺ هغه صحابي ته فرمائیلي وو چه صلوات خمسه لره د هغې د اوقات مستحبه رعایت کولو سره کوه، هغه چه کله عذر پیش کړو چه زما دا اوقات خالي نه دي نو روستو ورته رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه ښه کم از کم دوه مونځونو لره په خاص وخت کښې کوئ باقي مونځونو لره چه کله وخت ملاؤ شي وې کړه او دا مطلب نه دې چه صرف دوه مونځونه کول کافي دي، او دویم تاویل ددې حدیث دا دې کوم چه علامه سیوطي رحمه الله اختیار کړې دې چه دا د رسول الله ﷺ د خصوصیاتو نه ده دا خبره چه هغه د کوم امتي په حق کښې غواړي د هغه په فرائضو کښې تخفیف کولې شي، هم په دې وجه امام سیوطي رحمه الله دا حدیث په خپل مشهور تالیف الخصائص الکبری کښې راوړې دې هغه په دې سلسله کښې د مسند احمد صریح روایت ذکر کړې دې چه په هغې کښې دا دي چه یو سړي د رسول الله ﷺ په لاس باندې اسلام قبول کړو، په دې شرط باندې چه د دوه مونځونو نه علاوه به نور مونځونه نه کوي، نبي ﷺ د هغه دا شرط قبول کړو. والله تعالی اعلم

باقي دا ظاهره ده چه ددې حدیث نه د سحر او مازیګر د مونځ ډیر اهمیت معلومیږي، هم دغه شان د بخاري په یو روایت کښې دي ﴿ من صلی البردین دخل الجنة ﴾ د بردین نه مراد هم دا دوه مونځونه دي.

[٤٢٩]⁽¹⁾ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَنْبَرِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحَنَفِيُّ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ، حَدَّثَنَا عِمْرَانُ الْقَطَّانُ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، وَأَبَانُ، كِلَاهُمَا عَنْ خُلَيْدٍ الْعَصَرِيِّ، عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خَمْسٌ مَنْ جَاءَ بِهِنَّ مَعَ إِيمَانٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ: مَنْ حَافَظَ عَلَى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ عَلَى وُضُوئِهِنَّ وَرُكُوعِهِنَّ وَسُجُودِهِنَّ وَمَوَاقِيتِهِنَّ، وَصَامَ رَمَضَانَ، وَحَجَّ الْبَيْتَ إِنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا، وَأَعْطَى الزَّكَاةَ طَيِّبَةً بِهَا نَفْسُهُ، وَأَدَّى الْأَمَانَةَ". قَالُوا: يَا أَبَا الدَّرْدَاءِ، وَمَا أَدَاءُ الْأَمَانَةِ؟ قَالَ: الْغُسْلُ مِنَ الْجَنَابَةِ.

ترجمه: د ابو الدرداء رضي الله عنه نه روایت دې هغه وئیلي دي، وئیلي دي رسول الله ﷺ پنځه شیان دې چا چې راتلل وکړل په هغې باندې د ایمان او یقین سره داخل به شي جنت ته، چا چې حفاظت وکړو د پنځو مونځونو په اودس د دوی او په رکوع د دوی او په سجدې ددې او په وقتونو د دې، او روژه ئې ونیوله د رمضان، او حج ئې وکړو د بیت الله که چیرې طاقت ئې وي هغې ته د لارې، او زکات ئې ورکړو چې خوشحاله وو په هغې باندې د هغه

⁽¹⁾: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۰۹۳۰) (حسن)

نفس، او ادا ئې کړو امانت. خلقو تپوس اوکړو: اې ابو الدرداء! څه شي دی ادا کول د امانت، هغه ووېل: غسل کول د جنابت نه.

[۴۳۰]([1])حَدَّثَنَا حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ الْمِصْرِيُّ، حَدَّثَنَا بَقِيَّةُ، عَنْ ضُبَارَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي سُلَيْكٍ الْأَلْهَانِيِّ، أَخْبَرَنِي ابْنُ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: قَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: إِنَّ أَبَا قَتَادَةَ بْنَ رِبْعِيٍّ أَخْبَرَهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: إِنِّي فَرَضْتُ عَلَى أُمَّتِكَ خَمْسَ صَلَوَاتٍ وَعَهِدْتُ عِنْدِي عَهْدًا أَنَّهُ مَنْ جَاءَ يُحَافِظُ عَلَيْهِنَّ لِوَقْتِهِنَّ أَدْخَلْتُهُ الْجَنَّةَ، وَمَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهِنَّ فَلَا عَهْدَ لَهُ عِنْدِي".

ترجمه: سعید بن المسیب وئیلی دی، چې ابو قتادة بن ربعی خبر راکړی دی، هغه وایي، وئیلی دی رسول الله ﷺ، وئیلی دی الله تعالی: بېشکه ما فرض کړی دی ستا په امت باندې پنځه مونځونه او ما وعده کړې ده د ځان سره یوه وعده بېشکه څوک چې راغي ماته چې حفاظت ئې کوه په دې باندې د وخت ددې زه به هغه جنت ته داخلوم، او چا چې حفاظت ونه کړو د هغې نو هغه کس لره وعده نشته زما سره.

بَابُ إِذَا أَخَّرَ الْإِمَامُ الصَّلَاةَ عَنِ الْوَقْتِ

باب دی کله چې وروسته کړی امام مونځ د وقت نه (نو څه کول پکار دی؟)

د ترجمة الباب تشریح:

یعنی که امام مونځ لره د مستحب وخت د تیریدو نه پس په تاخیر سره کوی نو خلقو لره څه کول پکار دی، په حدیث کښې دا بیان کړې شوي دی چه په داسې صورت کښې انسان له پکار دی چه خپل مونځ جدا او مستحب وخت کښې اوکړی او د هغې نه روستو که په مسجد باندې ورتیر شی نو د امام د مخالفت نه د بچ کیدو دپاره دې په مسجد کښې هم په جماعت سره مونځ اوکړی، دا دویم مونځ به نفل شی غرض دا چه په امام باندې دې نکیر او د هغه مخالفت دې نه کوی، اصل کښې مونځ ورکول منصب دې د امام المسلمین یا د هغه چا چه هغه ئې متعین کړی، هم دغه شان په اسلامی ملکونو کښې د مسجدونو انتظام د حکومت د طرف نه وی نو د هم دغه شان صورت دپاره په حدیث کښې دا حکم فرمائیلې شوې دې، او په ائمه کرامو باندې د اعتراض نه منع کړې شوې ده ددې دپاره چه ملکی نظام صحیح قائم پاتې شی او فتنه جوړه نه شی او که صورت حال دا وی چه د مسجدونو انتظام د امام مقرر کول وغیره اهل محله په خپل اختیار سره کوی لکه چه نن صبا زمونږ په زمانه کښې کیږی نو بیا ظاهره ده چه د هغه دپاره دا حکم نه دې.

[۴۳۱]([2])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي عِمْرَانَ يَعْنِي الْجَوْنِيَّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا أَبَا ذَرٍّ، كَيْفَ أَنْتَ إِذَا كَانَتْ عَلَيْكَ أُمَرَاءُ يُمِيتُونَ الصَّلَاةَ؟ أَوْ قَالَ: يُؤَخِّرُونَ الصَّلَاةَ. قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَمَا تَأْمُرُنِي؟ قَالَ: صَلِّ الصَّلَاةَ لِوَقْتِهَا، فَإِنْ أَدْرَكْتَهَا مَعَهُمْ فَصَلِّهَا، فَإِنَّهَا لَكَ نَافِلَةٌ".

[1]: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٩٤ (١٤٠٣)، (تحفة الأشراف: ١٢٠٨٢) (صحيح)

[2]: صحيح مسلم/المساجد ٤١ (٦٤٨)، سنن الترمذي/الصلاة ١٥ (١٧٦)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٥٠ (١٢٥٦)، (تحفة الأشراف: ١١٩٥٠)، وقد أخرجه: سنن النسائي/الإمامة ٢ (٧٨٠)، ٥٥ (٨٦٠)، مسند أحمد (١٦٨/٥، ١٦٩)، سنن الدارمي/الصلاة ٢٥ (١٢٦٤) (صحيح)

ترجمه: ابو ذر رضي الله عنه وئيلي دی، چې ويلی دې ماته رسول الله ﷺ: اې ابو ذر! ستا به څنګه حال کله وی کله چې په تا باندې داسې حاکمان مسلط شی چې وژنی به مونځ لره؟ او يا هغه وفرمائيل: وروسته کوی به مونځ؟ نو ما وويل: اې د الله رسوله! په څه شی باندې حکم کوی ماته، هغه وفرمائيل: مونځ کوه په خپل وخت که تا بيامونډلو د هغوی سره نو هغه هم کوه بيشکه هغه ستا لپاره نفل دی.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا مسدد... يا اباذر كيف انت اذا كانت عليک امراء يميتون الصلاة الخ ﴾ رسول الله ﷺ ابوذر رضي الله عنه ته هم هغه خبره ارشاد فرمائی کومه چه پورته په ترجمة الباب کښې ذکر ده چه که په تاسو باندې داسې اميران مسلط او مقرر شی، نو تاسو به په دې صورت کښې څه کوئ.

شرح حديث

قوله:﴿ يميتون الصلاة ﴾ په ظاهره کښې ئې معنی د قضاء کولو ده خو امام نووی رحمه الله ليکی چه ددې نه مراد قضاء کولو نه دی بلکه په غير مستحب وخت کښې کول مراد دی، هغه دا هم فرمائيلې دی چه د امراء نه د مونځ قضاء کول منقول نه دی خو حافظ ابن حجر او علامه عينی فرمائی چه د اماتة الصلاة ظاهری معنی مونځ قضاء کول دی او د بنو اميه د اميرانو نه د مونځ قضاء کول بلکه ترک کول ثابت دی لکه حجاج بن يوسف او د هغه امير وليد بن عبدالملک به مونځ قضاء کولو. (كذا فى الفيض السمائى)

قوله:﴿ قلت يا رسول الله فما تامرنى ﴾ سيدنا ابوذر رضي الله عنه عرض اوکړو چه زه به په داسې وخت کښې څه کوم، رسول الله ﷺ دې باره کښې هغه ته هدايت اوفرمائيلو خو واضحه دې وی چه ابوذر غفاری رضي الله عنه داسې زمانې ته نه دې پاتې شوې هغه د سيدنا عثمان رضي الله عنه په دور خلافت ۳۲هـ کښې وفات شوې دې، ددې قسم اميرانو دور پورې هغه ژوندې نه دې پاتې شوې ددې نه معلومه شوه چه رسول الله ﷺ ته دا معلومه وه چه په راتلونکې زمانه کښې به دا قسم اميران پيدا کيږی خو د صحيح وخت تعيين د هغه په علم کښې نه وو، هم دغه شان په احاديث الفتن کښې ډير څيزونه داسې ذکر شوې دی چه په هغې کښې رسول الله ﷺ پيشن ګوئی کړې ده، خو د صحيح وخت تعيين رسول الله ﷺ هم نه دې کړې ځکه چه د غيبو علم رسول الله ﷺ ته نه وو، د کومو څيزونو علم چه الله پاک هغه تهورکړې وو هغه د رسول الله ﷺ په علم کښې راغلل او د کومو څيزونو خبر چه نه وو ورکړې شوې د هغې نه بې خبره پاتې شو.

قوله:﴿ فانها لک نافلة ﴾ يعنی دا دويم مونځ کوم چه تا په جماعت سره کړې دې دا به ستا دپاره نفل وی، دلته څو بحثونه اومسائل دی چه په هغې باندې ځان پوهه کول ضروری دی.

د حديث متعلق مسائل فقهية

البحث الاول:

د اعادة الصلاة روايات څنګه چه مصنف دلته بيان کړی دی ددې په شان روايات وړاندې په ابواب الامامة والجماعة کښې هم راروان دی، دا تکرار ولې دې؟ جواب دا دې چه د اعاده

صلاة نوعيت په دوارو ځايونو کښې مختلف دې وړاندې چه د اعادې کوم روايات راروان دی د هغې نوعيت دا دې چه يو سړی په دې خيال باندې چه په مسجد کښې مونځ شوې دې په خپل کور او خپل منزل کښې منفردا مونځ اوکړو، خو روستو چه کله مسجد ته لاړو نو معلومه شوه چه لا مونځ نه دې شوې، لهذا په دې دواړه قسم رواياتو او ابواب کښې تکرار نشته.

البحث الثاني :

اعاده به د ټولو مونځونو کولې شي يا د بعض نو دا مسئله مختلف فيه ده، د امام شافعي رحمه الله او احمد رحمه الله په نزد به د ټولو مونځونو اعاده کولې شي البته امام احمد رحمه الله فرمائي چه د ماښام په مونځ کښې دې د يو رکعت اضافه اوکړې شي او د امام مالک رحمه الله په نزد د ماښام نه علاوه د باقی څلورو واړو مونځونو اعاده کولې شي او د احنافو په نزد اصولا اعاده صرف د دوه مونځونو ده ماسپخين او ماسخوتن ځکه چه دا دويم مونځ به نفل وی او نفل مونځ د سحر او مازيګر نه پس مکروه دې او د ماښام د مونځ اعاده په دې وجه نشته چه نفل مونځ ثلاثي نه وی بلکه ثنائي وی يا رباعي وی، د يو رکعت اضافه چه اوکړې شی نو د امام مخالفت لازميږی، لهذا د هغوی په نزد صرف د دوه مونځونو اعاده پاتې شوه.

البحث الثالث :

په دې دواړو مونځونو کښې به کوم يو مونځ فرض وی او کوم نفل، د ائمه ثلاث چه په هغوی کښې احناف هم دی اولنې مونځ فرض او دويم به نفل وی. وعند المالكية احداهما لا على التعيين والتعيين، مفوض الى الله.

هم دغه شان رائې د بعض شوافعو ده چه کوم يو مونځ زيات غوره او کامل وی هغه فرض دې او دويم نفل ﴿ الفرض اكملهما ﴾ او د امام اوزاعی رائې د جمهور د مسلک برعکس ده، اول مونځ نفل دې او دويم فرض، او د شعبی مسلک عجيبه دې چه دواړه به فرض شمارلې شی.

په دې مسئله کښې د جمهور دليل حديث الباب دې ﴿ فانها لک نافلة ﴾ هم دغه شان ددې نه په وړاندې روايت کښې راځی ﴿ واجعل صلاتک معهم سبحة ﴾ چه په جماعت سره چه دې کوم مونځ کړې دې هغه نفل اومنه او د امام اوزاعی دليل په ابواب الجماعة کښې چه کوم روايت راروان دې هلته يو روايت دې ﴿ تكن لک نافلة وهذه مكتوبة ﴾ په دې روايت کښې روستو مونځ ته فرض وئيلې شی، امام نووی رحمه الله او بيهقی رحمه الله ددې جواب دا کړې دې ﴿ هذه رواية شاذة مخالفة للثقات ﴾ او يا به دا وئيلې شی چه ﴿ هذه ﴾ اشاره په ځائې د اقرب د ابعد يعنی صلاة اول طرف ته ده.

حديث الباب په ظاهره کښې د احنافو خلاف دې

د دې نه پس په دې باندې ځان پوهه کړه چه په احاديث الباب کښې مطلقا د اعاده صلاة حکم دې او د احنافو په نزد صرف د دوه مونځونو اعاده کيدې شی کما سبق... لهذا دا روايت د احنافو خلاف دې، جواب ۱: دا کيدې شی چه دا روايات په نهی عن الصلاة فی الاوقات المکروهة نه مخکښې وی، جواب ۲: د نفلو ممانعت په هغه اوقاتو کښې هله دې

چه هر کله مونځ کول په خپل اختیار سره وی او دلته چه کوم دویم مونځ نفل کوی شی هغه مصلحة او ضرورة دې والضرورات تبيح المحضورات. (قاله علی القاری رحمه الله) الحمد لله متعلقه مباحث پوره شو.

[۴۳۲]() حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ دُحَيْمٌ الدِّمَشْقِيُّ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، حَدَّثَنِي حَسَّانُ يَعْنِي ابْنَ عَطِيَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَابِطٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيِّ، قَالَ: قَدِمَ عَلَيْنَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ الْيَمَنَ رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْنَا، قَالَ: فَسَمِعْتُ تَكْبِيرَهُ مَعَ الْفَجْرِ رَجُلٌ أَجَشُّ الصَّوْتِ، قَالَ: فَأُلْقِيَتْ عَلَيْهِ مَحَبَّتِي، فَمَا فَارَقْتُهُ حَتَّى دَفَنْتُهُ بِالشَّامِ مَيِّتًا، ثُمَّ نَظَرْتُ إِلَى أَفْقَهِ النَّاسِ بَعْدَهُ، فَأَتَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ فَلَزِمْتُهُ حَتَّى مَاتَ، فَقَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "كَيْفَ بِكُمْ إِذَا أَتَتْ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ يُصَلُّونَ الصَّلَاةَ لِغَيْرِ مِيقَاتِهَا؟" قُلْتُ: فَمَا تَأْمُرُنِي إِنْ أَدْرَكَنِي ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: "صَلِّ الصَّلَاةَ لِمِيقَاتِهَا، وَاجْعَلْ صَلَاتَكَ مَعَهُمْ سُبْحَةً".

ترجمه: عمرو بن میمون الاَودی رضي الله عنه وائی، چې راغې مونږ ته معاذ بن جبل چې دا قاصد د رسول الله ﷺ وو، هغه وائی: ما واوریده تکبیر دهغه په مونځ د سحر کښې، دا یو سړی وو سخت اواز والا، هغه وایې: ما وغورځولو په هغه باندې خپل محبت زه ترېنه جدا نه شوم ترڅو چې مې هغه دفن کړو په شام کښې، بیا ما وکتل ډېر د خلقو ته وروسته د هغه نو زه راغلم ابن مسعود ته د هغه سره وم تردې چې مړ شو، نو ماته وویل رسول الله ﷺ: ستاسو به څنګه حال وی کله چې راشی په تاسو باندې داسې حاکمان چې مونځ به کوی بغیر د خپلو وختونو نه. ما وویل: ماته څه حکم کوئ که زه هغوی بیاموندلم ای د الله رسوله! هغه وفرمائیل: مونځ کوه په خپل وخت کښې او وګنړه خپل مونځ د هغوی سره نفلي.

مضمون حدیث

قوله: حدثنا عبدالرحمن بن ابراهيم... قدم علينا معاذ بن جبل الخ... مضمون حدیث دا دې چه عمرو بن میمون فرمائی چه معاذ بن جبل رضي الله عنه زمونږ خواته یمن ته تشریف راوړلو، د رسول الله ﷺ محبوب سیدنا معاذ رضي الله عنه چه کله د سحر په وخت باندې یمن ته داخلیدو نو لړ په اوچت اواز باندې الله اکبر وئیلو سره داخل شو د هغه دا اواز ما په خپلو غوږونو باندې واوریدو، د سیدنا معاذ رضي الله عنه آواز ډیر تیز وو، هم په دې خپل اواز سره هغه الله اکبر اووې، ددې تکبیر په اواز اوریدلو سره په ما باندې داسې اثر اوشو چه زما په زړه کښې د هغه محبت واقع شو او زه په هغه باندې مئین شوم او همیشه د هغه په صحبت کښې پاتې شوم او د هغه نه کله هم جدا نه شوم تردې چه هغه ما په خپلو لاسونو سره په ملک شام کښې دفن کړو، بیا ما سوچ اوکړو چه دې خو لاړو اوس د یو بل فقیه صحابی صحبت اختیارول پکار دی چه باقی ژوند د هغه سره تیر کړې شی نو ما د صحبت دپاره د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه انتخاب اوکړو او زه هغه سره اوم تردې چه هغه هم وفات شو. رضی الله تعالی عنه.

[1]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۹۴۸۷)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/المساجد ۵ (۵۳۴)، سنن النسائي/الإمامة ۲ (۷۸۰)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۵۰ (۱۲۵۵)، مسند احمد (۱/۳۷۹، ۴۵۵، ۴۵۹) (حسن صحيح)

[۴۳۳]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُدَامَةَ بْنِ أَعْيَنَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَافٍ، عَنْ أَبِي الْمُثَنَّى، عَنِ ابْنِ أُخْتِ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ. ح وحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ الْمَعْنَى، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَافٍ، عَنْ أَبِي الْمُثَنَّى الْحِمْصِيِّ، عَنْ أَبِي أُبَيٍّ ابْنِ امْرَأَةِ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّهَا سَتَكُونُ عَلَيْكُمْ بَعْدِي أُمَرَاءُ تَشْغَلُهُمْ أَشْيَاءُ عَنِ الصَّلَاةِ لِوَقْتِهَا حَتَّى يَذْهَبَ وَقْتُهَا، فَصَلُّوا الصَّلَاةَ لِوَقْتِهَا، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُصَلِّي مَعَهُمْ؟ قَالَ: نَعَمْ، إِنْ شِئْتَ، وَقَالَ سُفْيَانُ: إِنْ أَدْرَكْتُهَا مَعَهُمْ أُصَلِّي مَعَهُمْ؟ قَالَ: نَعَمْ، إِنْ شِئْتَ".

ترجمه: د عبادة بن الصامت رضي الله عنه نه روایت دې هغه وئیلي دي، چې وئیلي دي رسول الله ﷺ شان دادی چې وې به په تاسو باندې امیران زمانه وروسته، مشغوله کوي به دوی لره څه شیان د مانځه نه په خپل وخت کښې تردې چې وخت ئې لاړ شي، نو تاسو مونځ کوئ په خپل وخت کښې. پس وویل یو سړي: اې د الله رسوله! ایا زه مونځ کوم د هغوی سره؟ هغه وفرمائیل: آو، که چرې ستا خوښه وي. او وئیلي دي سفیان: که چرې ما هغه ومونډلو د هغوی سره ایا زه وکړم د هغوی سره؟ هغه وویل: آو که چرې ستا خوښه وي.

۳: ﴿ حدثنا محمد بن قدامة..... عن ابن اخت عبادة... ﴾ دا غلط دې صحیح هغه دې کوم چه وړاندې راروان دې. عن ابن امراة عبادة.

[۴۳۴]()حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو هَاشِمٍ يَعْنِي الزَّعْفَرَانِيَّ، حَدَّثَنِي صَالِحُ بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ قَبِيصَةَ بْنِ وَقَّاصٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَكُونُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ مِنْ بَعْدِي يُؤَخِّرُونَ الصَّلَاةَ، فَهِيَ لَكُمْ وَهِيَ عَلَيْهِمْ، فَصَلُّوا مَعَهُمْ مَا صَلَّوْا الْقِبْلَةَ".

ترجمه: د قبیصة بن وقاص نه روایت دې هغه وئیلي دي چې وئیلي دي رسول الله ﷺ وې به په تاسو باندې حاکمان زمانه وروسته چې وروسته کوي به مونځ، دغه به ستاسو لپاره (خیر اوبرکت) وي، او دغه به په هغوی باندې وبال وي، مونځ کوئ د دوی سره تر څو چې دوی مونځ کوي قبلې ته.

تشریح: **قوله**:﴿ حدثنا ابو الولید الطیالسی.... فهی لکم ﴾ یعنی کوم امیران چه په تاخیر سره مونځ کوي نو ستا پکښې هیڅ نقصان نشته بلکه ستا دپاره خو د هغوی سره کول غوره دی (ځکه چه زمونږ د طرف نه تاته هدایت هم دا دې) وهي علیهم او دا د تاخیر والا مونځ د هغوی په حق کښې نقصاني دې، ځکه چه د هغوی دا تاخیر په خپل اختیار او غفلت سره دې.

قوله:﴿ فصلوا معهم ما صلوا القبلة ﴾ یعنی تاسو د هغه تابعداری کوئ د هغوی سره مونځ کوئ د هغوی خلاف د بغاوت جهنډې مه پورته کوئ ترڅو پورې چه دا امیران د مسلمانانو د قبلې طرف ته مونځ کوي یعنی ترڅو پورې چه په هغوی کښې د اسلام علامات بیا موندلې شي او د دائره اسلام نه خارج نه شي.

(۱): سنن ابن ماجه/الصلاة ۱۵۱ (۱۲۵۷)، (تحفة الأشراف: ۵۰۹۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵/۳۱۵، ۳۲۹) (صحيح)
(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۰۷۰) (صحيح)

بَابٌ فِي مَنْ نَامَ عَنِ الصَّلَاةِ، أَوْ نَسِيَهَا

باب دې په بيان د هغه چا کې چې اوده شي د مونځ وخت کښې او يا ترېنه هېر شي (نو څه به کوي)

يعنی د مونځ په وخت کښې اوده پاتې شي يا مونځ ترې په خپل وخت کښې کول هېر شي. نو په دې صورت کښې څه حکم دې په نسيان يا نوم سره مونځ ساقط کيږي يا نه؟

د واقعة ليلة التعريس په تعدد کښې د علماء کرامو اختلاف

په دې باب کښې مصنف رحمه الله د ليلة التعريس واقعه د متعدد صحابه کرامو په رواياتو او مختلف طرق سره په تفصيل سره ذکر فرمائيلې ده، د حضرات محدثين ترمينځه په دې کښې اختلاف دې چه دا واقعه صرف يو ځل پيښه شوې ده يا ډير کرته، اصيلی يو محدث دې د هغه رائې دا ده چه په دې کښې تعدد نشته صرف يو ځل پيښه شوې ده په داسې حال کښې چه رسول الله ﷺ د غزوه حنين نه واپس کيدو، او اکثر محدثين چه په هغوی کښې قاضی عياض، حافظ ابن حجر او علامه سيوطی رحمهم الله وغيره د تعدد قائل دی، د ابن العربی رائې دا ده چه دا واقعه درې کرته پيښه شوې ده، ظاهرا د احاديثو نه هم تعدد فهم کيږي ځکه چه د بعض رواياتو نه معلوميږي چه دا واقعه د غزوه خيبر په سفر کښې راپيښه شوې وه او په بعض کښې د حديبيه ذکر دي او په بعض طريق کښې د تبوک او په بعض کښې د حنين، او دا ټول روايات په هم دې کتاب سنن ابی داود کښې راروان دی، هم دغه شان په بعض رواياتو کښې دی چه اول بيداريدونکې ابوبکر صديق رضي الله عنه وو او په بعض کښې رسول الله ﷺ وو او په بعض کښې دی چه ذو مخبر صحابی وو، لهذا په واقعه کښې د تعدد تسليم کولو نه بغير جمع بين الروايات ګرانه ده.

[٤٣٥] ([1]) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حِينَ قَفَلَ مِنْ غَزْوَةِ خَيْبَرَ فَسَارَ لَيْلَةً حَتَّى إِذَا أَدْرَكَنَا الْكَرَى عَرَّسَ، وَقَالَ لِبِلَالٍ: اكْلَأْ لَنَا اللَّيْلَ، قَالَ: فَغَلَبَتْ بِلَالًا عَيْنَاهُ وَهُوَ مُسْتَنِدٌ إِلَى رَاحِلَتِهِ، فَلَمْ يَسْتَيْقِظِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا بِلَالٌ وَلَا أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِهِ حَتَّى إِذَا ضَرَبَتْهُمُ الشَّمْسُ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلَهُمُ اسْتِيقَاظًا، فَفَزِعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا بِلَالُ، فَقَالَ: أَخَذَ بِنَفْسِي الَّذِي أَخَذَ بِنَفْسِكَ، بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَاقْتَادُوا رَوَاحِلَهُمْ شَيْئًا، ثُمَّ تَوَضَّأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَمَرَ بِلَالًا فَأَقَامَ لَهُمُ الصَّلَاةَ وَصَلَّى بِهِمُ الصُّبْحَ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ، قَالَ: مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى، قَالَ: أَقِمِ الصَّلَاةَ لِلذِّكْرَى". قَالَ يُونُسُ: وَكَانَ ابْنُ شِهَابٍ يَقْرَؤُهَا كَذَلِكَ، قَالَ أَحْمَدُ: قَالَ عَنْبَسَةُ يَعْنِي عَنْ يُونُسَ، فِي هَذَا الْحَدِيثِ: لِذِكْرِي، قَالَ أَحْمَدُ: الْكَرَى النُّعَاسُ.

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې، بيشکه رسول الله ﷺ کله چې واپس شو د غزا د خيبر نه نو مزل ئې وکړو د شپې تردې چې راګير کړلو مونږ لره خوب نو هلته ئې پړاو واچولو، او ويې وئيل بلال ته: څوکيدارې کوه زمونږ، هغه وايي: غالبې شوې په بلال باندې سترګې د هغه، او هغه تکيه لګوله خپلې اوښې ته، رابيدار نه شو نبی ﷺ او نه

[1] صحيح مسلم/المساجد ٥٥ (٦٨٠)، سنن ابن ماجه/الصلاة ١٠ (٦٩٧)، (تحفة الأشراف: ١٣٣٢٦)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/التفسير ٢٠ (٣١٦٣)، سنن النسائي/المواقيت ٥٣ (٦١٩، ٦٢٠)، موطا امام مالك/وقوت الصلاة ٦ (٢٥ مرسلا) (صحيح)

بلال او نه يو کس د ملګرو د ده غه تردې چې ولګيدو په دوی باندې نمر، نو وو رسول الله ﷺ اولنی کس د دوی نه چې رابيدارئ کېښې، نو ويريدو رسول الله ﷺ هغه وويل: اې بلال! نو هغه وويل: اخستی وو زما نفس هغه څه چې ستا نفس ئې اخستی وو زما پلار او مور دې د تانه قربان شی ای د الله رسوله! نو هغوی لرې کړلې خپلې سورلئ لګ شان، بيا اودس وکړو نبی ﷺ او امر ئې وکړو بلال ته د اقامت او دسحر مونځ ئې وکړو د وی ته، هر کله ئې چې مونځ پوره کړو، هغه وويل: د چانه چې مونځ هېر شی نو هغه دې وکړی کله چې ورته ياد شي، بيشکه الله تعالى ويلى دي: (اقم الصلاة لذكري) قائم کړه مونځ په وخت د ياداشت زما کېښې. وئيلی دی يونس: او وو ابن شهاب چې کولو به ئې همدغه رنګه (لِلذِّكْرَى). وئيلی دی احمد: وئيلی دی عنبسة يعنی د يونس په دې حديث کېښې (لِذِكْرِي) وئيلی دی احمد: کری نعاس خوب ته وائی

تشريح: قوله: ﴿حدثنا احمد بن صالح... حتى اذا ادركنا الكرى﴾ او ﴿ادركنا﴾ د جمع متکلم صيغه ده ده بلکه د واحد مذکر صيغه ده او نا ضمير منصوب متصل دې لکه ﴿حدثنا واخبرنا﴾ او ﴿الكرى﴾ په ترکيب کېښې فاعل دې د ﴿كرى﴾ تفسير وړاندې خپله په کتاب کېښې ﴿نعاس﴾ راروان دې يعنی کله چه مونږ ته خوب راتلو ﴿عرس﴾ تعريس وئيلې شی د مسافر په تلو تلو کېښې د شپې په اخری حصه کېښې د ارام دپاره نزول کول يعنی په يو منزل باندې پړاؤ اچول، چه د مونځ د وخت نه مخکښې لږ ساعت ارام اوکړی او بيا په نشاط سره مونځ ادا کړې شی هم ددې نوم تعريس دې ﴿وقال لبلال: اكلا لنا الليل﴾ د رسول الله ﷺ معمول وو چه کله به هغه په سفر کېښې يو ځائې کېښې تعريس کولو نو د سفر په ملګرو کېښې به ئې يو ويخ پاتې کيدو باندې مامور کړو ددې دپاره چه هغه ويخ پاتې کيدو سره د پوره قافلې حفاظت او نګرانی اوکړی او په صبا کيدو باندې د مونځ دپاره نور خلق بيدار کړی، وړاندې دلته په روايت کېښې دی چه سيدنا بلال ﷺ چونکه د بيدار اوسيدو ذمه داری اخستلې وه نو هغه داسې اوکړل چه خپله سورلی ئې کينوله او په هغې باندې تکيه لګولو سره د مشرق طرف ته خپل رخ کولو سره کيناستلو ددې دپاره چه د صبا رڼا کومه چه د مشرق په طرف کېښې ښکاره کيږی هغه د سترګو په وړاندې وی، خو داسې اوشو چه اتفاقی هغه هم اوده شو تردې چه صبا راختلو سره د مونځ وخت ختم شو او نمر راوختلو او په دې روايت کېښې دا دی چه د ټولو نه اول رسول الله ﷺ بيدار شو او رسول الله ﷺ بلال ﷺ ته آواز کولو سره اوفرمائيل بلال! صرف دومره ئې اوفرمائيل. مطلب ظاهر وو چه دا تا څه اوکړل، په دې باندې هغه عرض اوکړو چه يا رسول الله! زما مور او پلار دې په تا باندې قربان وی زه هم هغه ذات اوده کړم چا چه تاسو اوده کړی وئ، او د بخاری په روايت کېښې دا هم دی چه رسول الله ﷺ په صريح الفاظو باندې د بلال ﷺ عذر قبول کړو ﴿ان الله قبض ارواحكم حيث شاء وردها عليكم حين شاء﴾ په دې باندې بنده ته د محمود او اياز قصه رايادېږی د ګران قيمت والا جوهر د ماتولو کوم چه اياز د بادشاه سلامت په حکم باندې فورا مات کړې وو او بيا هغوی تپوس اوکړو چه دا تا څه کړې دی نو په دې باندې د آداب شاهی مناسب فوری

عرض اوکړو چه زما نه قصور اوشو معافي غواړم، دا واقعه خلق اګر چه د ایاز په مناقبو کښې شمار کوی خو د بلال رضی الله عنه په طرز عمل کښې چه کوم صداقت او صفائی ده هغه په دې کښې چرته ده کما لا یخفی، هم دا هغه واقعه ده کومه چه د لیلة التعریس په نوم باندې مشهوره ده چه په هغې کښې د رسول الله ﷺ او پوره قافلې نه د سحر مونځ قضاء شوې وو.

﴿ وامر بلالا فاقام لهم الصلاة ﴾ په دې موقع باندې رسول الله ﷺ د سحر مونځ په جماعت سره ادا اوفرمائیلو د اذان او اقامت په باره کښې روایات مختلف دی په بعض کښې د دواړو ذکر دې لکه چه وړاندې به په روایت کښې راشی او په بعض کښې صرف اقامت لکه چه په دې حدیث کښې بله مسئله هم مختلف فیه ده.

د قضاء مونځ په جماعت او اذان او اقامت کښې اختلاف

د احنافو او حنابله په نزد د قضاء شوې مونځونو دپاره اذان او اقامت دواړه مشروع دی او د امام شافعی رحمه الله قول قدیم هم دا دې او هم دا د هغه د اصحابو په نزد راجح ده او د هغوی قول جدید دا دې چه د فائته دپاره صرف اقامت دې، اذان نشته، او هم دا مذهب دې د امام مالک، هم دغه شان ددې واقعې نه معلومه شوه چه قضاء مونځ دپاره جماعت مسنون دې لکه چه د جمهورو او ائمه اربعه مذهب دې په دې کښې د لیث بن سعد اختلاف دې، هغوی ددې قائل نه دی، امام بخاری د قضاء مونځ دپاره د جماعت مستقل باب تړلې دې او په هغې کښې ئې هم دا حدیث ذکر فرمائیلې دې. ﴿من نسی صلاة فلیصلها اذا ذکرها فان الله تعالی قال: اقم الصلاة للذکری ﴾ یعنی د کوم سړی نه چه مونځ هیر شو نو هغه له پکار دی چه کوم وخت ورته مونځ رایاد شی هم هغه وخت دې هغه اوکړی ځکه چه الله پاک فرمائیلې دی چه مونځ قائم کړئ د هغې د رایادیدو په وخت.

دلته دوه قرائتونه دی یو ﴿ لذکری ﴾ په یاء متکلم سره او دویم ﴿ للذکری ﴾، ذکری په اصل کښې مصدر دې او الف لام په دې کښې د مضاف الیه په عوض کښې دې او لام په معنی د وخت دې، لهذا د ﴿ للذکری ﴾ معنی ﴿ وقت ذکر الصلاة ﴾ شوه چه کوم وخت مونځ رایاد شی، دلته په روایت کښې هم دا دویم قرات منقول دې، او هم په دې سره تقریب [1] هم تام کیدې شی، اولنې قرأت دلته نه منطبق کیږی لکه چه ظاهر دې.

د حدیث متعلق مسائل فقهیه او اختلاف د علماء کرامو

په دې حدیث کښې څو مسئلې دی چه په هغې کښې بعض اوس تیرې شوې او بعض باقی دی. ۱: قضاء الصلاة فی الاوقات المنهیة... د ائمه ثلاثه په نزد جائز دې او د احنافو په نزد په دې کښې تفصیل دې چه دا اوقات منهیه په دوه قسمه دی یو هغه چه په هغې کښې مطلقا مونځ کول جائز نه دی نه قضاء او نه نفل هغه درې دی، طلوع، غروب، د استواء وخت او دوه وختونه داسې دی چه په هغې کښې نوافل منع او قضاء مونځ جائز دې، یعنی پس د مازیګر او پس د سحر نه. ۲: دویمه مسئله ترتیب بین الوقتیة والفائتة دې پس د ائمه ثلاثه

---

[1] د دلیل په دعوی باندې انطباق.

په نزد دا ترتیب واجب دي چه اول دې قضاء مونځ اوکړې شی د هغې نه روستو وقتیه، د امام شافعی او اهل ظواهر په دې کښې اختلاف دې د هغوی په نزد دا ترتیب واجب نه دې خو د جمهورو په نزد دا ترتیب په کثرت فوائت سره ساقط کیږی او د کثرت په مصداق کښې اختلاف دې، د بعض علماء کرامو په نزد حد قلت د څلورو مونځونو پورې دې که پنځه شی نو هغه کثیر دی او د احنافو مسلک دا دې چه پنځو پورې قلیل دی ددې نه زیات کثیر دی، دغه شان په دې کښې هم اختلاف دې چه د وخت په تنګ والی سره ترتیب ساقط کیږی یا نه، د اکثرو په نزد ساقط کیږی او د مالکیانو په نزد نه البته د نسیان په وجه باندې د ټولو په نزد ساقط کیږی، جمهور علماء کوم چه د ترتیب د وجوب قائل دی هغه په دلیل کښې پیش کوی چه رسول الله ﷺ په غزوه خندق کښې څلور مونځونه فوت شوې دی نو رسول الله ﷺ هغه په ترتیب سره ادا فرمائیلي وو، هم دغه شان په یوه بله موقع باندې رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿ صلوا کما رایتمونی اصلی ﴾ [۳]؛ دلته یوه مسئله بله ده هغه دا چه حدیث الباب خو دا دې ﴿ من نسی صلاة ﴾ خو که څوک قصدا مونځ لره په خپل وخت کښې اونکړی نو په دې صورت کښې هم قضاء واجب ده یا نه، جمهور علماء اربعه وائی چه په دې صورت کښې قضاء په طریق اولی واجب ده، هرکله چه نسیان (هیره) سره مونځ نه ساقطیږی چه دا په اکثرو مسائلو کښې شرعی عذر ګرځولې شوې دې نو بیا عمداً د ترک په صورت کښې خو هیڅ عذر هم نشته په دې کښې به قضاء ولې واجب نه وی او دا وجوب به په طریقه د دلالت النص وی نه په طریقه د قیاس، د اهل ظواهر په دې کښې اختلاف دې او د شیخ ابن تیمیه میلان هم دې طرف ته دې هغه فرمائی چه په حدیث کښې د نسیان قید دې لهذا د عمدا ترک په صورت کښې به قضاء واجب نه وی ګویا عمدا ترک کول داسې سخت جرم دې چه د هغې تلافی ممکن نه ده، په منهل کښې لیکی چه بعض صحابه کرام هم ددې قائل وو لکه عمر، عبدالله بن عمر، سعد بن ابی وقاص، ابن مسعود، سلمان فارسی رضی الله عنهم.

[۴۳۶]([۱]) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، فِي هَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تَحَوَّلُوا عَنْ مَكَانِكُمُ الَّذِي أَصَابَتْكُمْ فِيهِ الْغَفْلَةُ، قَالَ: فَأَمَرَ بِلَالًا، فَأَذَّنَ وَأَقَامَ وَصَلَّى، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَاهُ مَالِكٌ، وَسُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مَعْمَرٍ، وَابْنِ إِسْحَاقَ، لم يذكر أحد منهم الأذان في حديث الزهري هذا ولم يسنده منهم أحد، إلا الأوزاعي، وأبان العطار، عَنْ مَعْمَرٍ.

ترجمه: د ابو هریره رضی الله عنه نه روایت دې په دې حدیث کښې هغه وئیلی دي: ویلی دي رسول الله ﷺ: تاسو لګ واوړئ د خپل ځائي هغې نه چې رسیدلی وو تاسو ته په هغې کښې غفلت. هغه وایي: چې امریې وکړو بلال ته اذان ئې وکړو او اقامت ئې وکړو او مونځ ئې وکړو. وئیلی دی ابوداود: روایت کړی دی مالک بن عیینة او اوزاعی او عبد الرزاق د معمر نه او د ابن اسحاق نه، نه دی ذکر کړی هیڅ کس د دوی نه اذان په حدیث د زهری کښې چې دا دې، او مسند روایت نه دې کړې د دوی نه هیچا مګر اوزاعی او ابان العطار د معمر نه.

[۱]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۳۳۰۲) (صحیح)

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا موسى بن اسماعيل.... تحولوا عن مكانكم الذى اصابتكم فيه الغفلة ﴾ يعنى رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه ددې ميدان نه اوځئ چه په كوم كښې تاسو ته غفلت رسيدلې دې او د مسلم شريف په يو روايت كښې دى ﴿ فان هذا منزل حضرنا فيه الشيطان ﴾ چه دې منزل كښې مونږ ته شيطان راغلو.

د دې ميدان نه د تحويل او انتقال سبب

جمهور علماء كرام دا وائى چه ددې وادئ نه د منتقل كيدو وجه دا وه كومه چه په دې حديث كښې مذكور ده او هغه وجه نه وه كومه چه احناف بيانوى چه د طلوع شمس په وخت باندې قضاء مونځ كول جائز نه دى په دې وجه رسول الله ﷺ وړاندې لاړو، خو مونږ دا وايو چه د يو فعل مختلف مصلحتونه كيدې شى ددې سلسلې د رواياتو الفاظو ته كتل پكار دى، پس په بعض رواياتو كښې دى ﴿ فلما ارتفعت الشمس وابيضت قام فصلى ﴾ (رواه البخارى) او په يو روايت كښې دى (كما فى البيهقى) "فامر بلالا فاذن وصلى ركعتين ثم انتظر حتى استعلت الشمس ثم امره فاقام فصلى بهم ﴾ اوس تاسو په دې الفاظو باندې غور اوكړئ چه كومه خبره مونږ كوو هغه ده يا نه، دا مضمون مونږ د﴿ من ادرک رکعة من الفجر فقد ادرک الصبح ﴾ د حديث د لاندې بيان كړې دې ﴿ قال فامر بلالا فاذن واقام ﴾ په دې روايت كښې اذان او اقامت دواړه مذكور دى لكه چه د احنافو او حنابله مذهب دې او ددې نه په مخكښې روايت كښې صرف د اقامت ذكر وو.

شرح السند

﴿ قال ابوداود رواه مالک الخ ﴾ مصنف هم ددې اذان او اقامت اختلاف بيانوى چه د زهرى اكثرو شاگردانو په دې روايت كښې د زهرى نه صرف اقامت ذكر كړې دې، لكه مالک، سفيان بن عيينه، اوزاعى، معمر، ابن اسحاق، لهذا راجح په دې روايت كښې د اذان عدم ذكر دې.

واضحه دې وى چه پورته كوم د زهرى روايت تير شوې دې چه په هغې كښې اذان او اقامت دواړه ذكر شوې دى په هغې كښې د ذهرى نه روايت كونكې معمر دې او د معمر نوم مصنف د هغه خلقو سره هم ذكر كړې دې چه د هغوى په روايت كښې د اذان ذكر نشته ددې جواب دا دې چه د معمر روايتونه دوه دى يو كښې د هغه شاگرد ابان دې او په دويم كښې عبدالرزاق، د ابان روايت كوم چه د معمر نه دې په هغې كښې ذكر د اذان شته او د عبدالرزاق په روايت كښې د اذان ذكر نشته هم په دې وجه مصنف رحمه الله فرمائى عبد الرزاق عن معمر، ښه ځان پوهه كړه.

﴿ ولم يسنده منهم احد الخ ﴾ د دې ځائې نه بل اختلاف بيانوى هغه دا چه بعض راويان دا حديث مرسلا بغير د ابوهريره رضي الله عنه د ذكر نه او بعض مسندا د ابوهريره رضي الله عنه د ذكر سره بيانوى او په مسندا روايت كونكو كښې يو معمر دې چه د هغه روايت پورته په متن كښې تير شو، دويم اوزاعى دې.

په مستدل حنفيه باندې د مصنف نقد او د هغې جواب

اصل کښې د مصنف مقصد دا دې چه دا حديث چه په هغې کښې د اقامت سره اذان مذکور دې دا ضعيف او مضطرب دې پس اول نې وئيلې دی چه د زهرى اکثر شاګردانو اذان نه دې ذکر کړې او دويم اختلاف دا بيانوی چه دا حديث بعض مرسلا او بعض مسندا ذکر کړې دې، لهذا دا حديث مضطرب شو ددې جواب اصولا زمونږ د طرف نه دا دې چه د حديث رفع د ارسال په مقابله کښې په منزله د زيادت دې او قاعده دا ده چه زيات د ثقه معتبر دې او دا حديث مسندا نقل کونکی چه کوم راويان دی هغه ثقه دی. (قاله الزرقاني) والله تعالى اعلم.

[۴۳۷](۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتٍ الْبُنَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَبَاحٍ الْأَنْصَارِيِّ، حَدَّثَنَا أَبُو قَتَادَةَ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي سَفَرٍ لَهُ، فَمَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِلْتُ مَعَهُ، فَقَالَ: انْظُرْ، فَقُلْتُ: هَذَا رَاكِبٌ، هَذَانِ رَاكِبَانِ، هَؤُلَاءِ ثَلَاثَةٌ، حَتَّى صِرْنَا سَبْعَةً، فَقَالَ: احْفَظُوا عَلَيْنَا صَلَاتَنَا يَعْنِي صَلَاةَ الْفَجْرِ، فَضُرِبَ عَلَى آذَانِهِمْ فَمَا أَيْقَظَهُمْ إِلَّا حَرُّ الشَّمْسِ، فَقَامُوا فَسَارُوا هُنَيَّةً ثُمَّ نَزَلُوا فَتَوَضَّئُوا وَأَذَّنَ بِلَالٌ فَصَلَّوْا رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ ثُمَّ صَلَّوْا الْفَجْرَ وَرَكِبُوا، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: قَدْ فَرَّطْنَا فِي صَلَاتِنَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّهُ لَا تَفْرِيطَ فِي النَّوْمِ، إِنَّمَا التَّفْرِيطُ فِي الْيَقَظَةِ، فَإِذَا سَهَا أَحَدُكُمْ عَنْ صَلَاةٍ، فَلْيُصَلِّهَا حِينَ يَذْكُرُهَا وَمِنَ الْغَدِ لِلْوَقْتِ".

ترجمه: د ابو قتادة نه روايت دې، بيشکه نبی ﷺ وو په يو سفر کښې، نو هغه ميلان وکړو ماهم ورسره ميلان وکړو، هغه وفرمائيل: اوګوره! (دا څوک دې) ما ووئيل: دا يو سور دی، دا دوه سواره دې، دغه درې دې، تردې چې مونږ اوه شو، هغه وفرمائيل: خيال وساتئ مونځ زمونږ. يعنى د سحر مونځ، نو وټپول شو دوی په غوږونو، دوی رابيدار نه کړل مګر ګرمئ د نمر، نو پاځيدل او روان شول لګ شانته، بيا ئې پړاو وښولو اودسونه ئې وکړل او اذان وکړو بلال مونځ وکړو دوی دوه رکعاته د صبا، بيا مونځ وکړو دوی د صبا، نو ووئيل بعضو د دوی نه بعضو نورو ته: مونږ کمی وکړو په خپل مونځ کښې، نو ووئيل نبی ﷺ: بيشکه تفريط په خوب کښې نشته، بيشکه تفريط په ويښوالی کښې دی، کله چې سهوه شي يو کس ستاسو نه د مانځه نه نو هغه دې وکړی کله چې ورته ياد شي او صبا ورځ په خپل وخت کښې.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا موسى بن اسماعيل ﴾ تاسو ته به کيدې شي چه ياد وی د کتاب په اوله حصه کښې چه به کله دا قسم سند راتلو نو مونږ بيان کړې وو چه موسى بن اسماعيل چه کله د حماد نه روايت کوی نو اکثر او بيشتر ددې نه حماد بن سلمه مراد وی، موسى بن اسماعيل د حماد بن زيد نه قليل الرواية دې دلته د حماد نه حماد بن زيد مراد دې لکه چه په بعض نسخو کښې ددې تصريح هم ده هسې فی نفسه دا روايت حماد بن سلمه او زيد دواړه مراد دی، کما فی البذل. ﴿ فمال رسول الله صلى الله عليه وسلم وملت معه ﴾ د دې د شرح اګر چه دلته حاجت نشته ځکه چه دا قسم لفظ د ﴿ باب المسح على الخفين ﴾ په روايت کښې

(۱): سنن ابن ماجه/الصلاة ۱۰ (۶۹۸)، (تحفة الأشراف: ۱۲۰۸۹)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/المساجد ۵۵ (۶۸۱)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۶ (۱۷۷)، سنن النسائي/المواقيت ۵۳ (۶۱۸)، مسند احمد (۵/۳۰۵) (صحيح)

راغلي دي، چه د هغې الفاظ دا وو ﴿ عدل رسول الله صلى الله عليه وسلم وعدلت معه ﴾ د دې وضاحت مونږ هلته کړې دې.

شرح حديث

چه د هغې حاصل دا دې چه په اوله زمانه کښې په اوښانو باندې د ناستو مسافرو چه کومې قافلې وې هغوی به په قطار کښې رواني وې که يو سړی ته به په هغوی کښې د استنجاء وغيره ضرورت راپيښ شو نو هغه به د خپل ضرورت د پوره کولو دپاره د قطار او لاڼن نه بهر راوتلو، نور قافلې والا به هم هغه شان روان وو بيا به هغه سړې د خپل ضرورت نه چه فارغ شو نو يا خو به کوشش کولو سره وړاندې تلو سره په هم هغه قافله کښې شامل شو يا که څه ملګری شاته راروان وو نو د هغوی انتظار کولو سره به هم هغوی سره يوځائې شو، پس وړاندې په روايت کښې دی ﴿ قال: انظر فقلت: هذا راكب هذان راكبان الخ ﴾ يعني رسول الله ﷺ ابو قتاده ﷺ ته اوفرمائيل چه اوګورئ د شاته نه څه ملګری راروان دی يا نه نو هغوی ورته په غور سره اوکتل، نو هغوی لره د لرې نه په راتلو سره ليدو باندې يو سور په نظر راغلو هغه اووې يا رسول الله ﷺ يو ملګرې راروان دې بيا يو بل په نظر راغلو نو وې وئيل چه اوس راتلونکی دوه شو دغه شان په کيدو کيدو باندې ټول اووه کسان شو، په بذل کښې ددې کلام تشريح داسې کړې ده خو ابن رسلان بل شان کړې ده. [1]

الغرض رسول الله ﷺ هم هغه ځائې کښې د پړاؤ اچولو اراده اوکړه او وې فرمائيل چه د مونځ خيال ساتئ هسې نه اوده پاتې شو ﴿ فضرب على اذانهم الخ ﴾ دا لفظ کنايه ده د خوب نه يعنی هغوی ټول د مانځه په وخت کښې اوده پاتې شو لفظي ترجمه خو ئې دا ده چه د هغوی په غوږونو باندې پرده واچولې شوه چه هغې سره هغوی غوږونو آوازونه نه اوريدل او دا کيفيت د انسان په خوب کښې وی چه د د چا اواز نه اوری هم دغه شان په قران کريم کښې هم دی ﴿ فضربنا على اذانهم في الكهف سنين عددا ﴾، ﴿ فصلوا ركعتي الفجر ﴾ د دې نه معلومه شوه چه د سحر د سنتو قضاء شته، پس د امام محمد او شوافعو وغيره په نزد قضاء مطلقا ده او د شيخين (ابوحنيفه او ابويوسف) په نزد د سحر د سنتو قضاء مستقلا نه ده بلکه تبعا للفرض ده، په منهل کښې دی چه د امام مالک په نزد خو قضاء نشته خو د علماء مالکيه په نزد قضاء شته.

قوله: ﴿ انه لا تفريط في النوم انما التفريط في اليقظة ﴾ د مونځ د قضاء کيدو په بنياد صحابه کرامو افسوس کولو او خپل مينځ کښې ئې اووې چه مونږ نه د مونځ په باره کښې ډير تقصير او کوتاهي اوشوه، په هغې باندې رسول الله ﷺ ددې حضراتو د تسلئ دپاره ارشاد اوفرمائيلو.

[1] شارح ابن رسلان ددې کلام شرح دمسلم د تفصيلي روايت په لحاظ سره داسې نه ده کړې بلکه هغوی ددې معنی داسې بيان کړې ده چه حضور پاک (ص) چونکه په سورلئ باندې سور روان وو، نوهغوی (ص) ته خوب راغې چه ددې په وجه هغوی په سورلئ باندې په ناسته يو طرف ته کوږ شو، لکه چه غورځيږي او دهغوی (ص) خادم ابو قتاده چه دهغوی (ص) سره وو هغه اوفرمائيل چه ما هغوی په خپله ځنګل بند کړو چه په دې سره هغوی (ص) په سورلئ باندې نيغ شو.

چه د خوب په حالت کښې تفریط نشته، تفریط د بیدارئ په حالت کښې وی چه سړه د انسان د بیداریدو مونځ قضاء کړی او! البته د اسباب نوم په اعتبار سره تفریط فی النوم کیدې شی مثلا یو سړې د مونځ وخت ته نزدې سملاستو سره ارادةً اوده شی او د یو بیدارونکی هم بندوبست نه کوی په دې صورت کښې یقینا د هغه د طرف نه تفریط بیا موندلې شو هم دغه شان یو سړی ته خپل عادت معلوم دې چه بغیر د بل د بیدارولو نه هغه د مونځ په وخت نه شی پاسیدې نو هغه له پکار دی چه د خپل بیداریدو انتظام اوکړی ګینې دا به د هغه د طرف نه تفریط وی، ښه څان پوهه کړئ.

د حدیث تشریح او تاویل

﴿ ومن الغد للوقت ﴾ د دې جملې دوه مطلبونه کیدې شی یو هغه کوم چه من حیث الاصول صحیح دې او دویم هغه کوم چه غلط دې صحیح مطلب دا دې چه که یوه ورځ انسان نه په مونځ کښې هیره اوشی یا اوده شی نو چه کوم وخت ورته رایاد شی هغه دې فورا اوکړی خو داسې دې نه وی چه صبا د بیا دپاره هم داسې مونځ قضاء کړی بلکه په وړاندې ورځ به هغه مونځ لره په وخت باندې کوی، ګویا مطلب دا دې چه هره ورځ مونځ قضاء کول نه دی پکار که یوه ورځ اتفاقی قضاء شو نو هیڅ خبره نه ده، او بل مطلب کوم چه غلط دې هغه دا دې چه نن کوم مونځ د قضاء کیدو د وجې نه بې وخته کړې شوې دې په صبا له دا هم په دغه وخت کښې اوکړی، ددې مطلب تائید د وړاندې روایت نه کیږی چه د هغې الفاظ داسې دی ﴿ فلیقض معها مثلها ﴾ خو دا روایت ثانیه وهم دې ددې په سند کښې یو راوی دې خالد بن سمیر د هغه نه دا وهم صادر شوې دې هم په دې وجه باندې امام بخاری باب ترلې دې باب من نسی صلاة فلیصل اذا ذکر ولا یعید الا تلک الصلاة... امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب کښې تصریح فرمائیلې ده چه د مونځ اعاده به نه شی کولې، د بخاری شارحین لیکی چه د امام بخاری رحمه الله غرض د ابوداود ددې روایت د رد طرف ته اشاره ده چه په هغې کښې د اعاده صلاة امر دې بلکه د نسائی په یو حدیث کښې د عمران بن حصین په روایت دا دی چه بعض صحابه کرامو د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو : الا نقضیها لوقتها من الغد. چه ایا دا مونځ صبا له دوباره په دې وخت کښې اونکړو، د بخاری شارحین لیکی چه د امام بخاری غرض د ابوداود دې روایت طرف ته اشاره ده چه په هغې کښې د مونځ د اعادې امر دې بلکه د نسائی په یو حدیث کښې د عمران بن حصین په روایت باندې دا دی چه بعض صحابه کرامو د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو ﴿ الا نقضیها لوقتها من الغد ﴾ چه ایا دا مونځ دوباره صبا هم په دې وخت کښې اونکړو په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائیل : ﴿ لا، ینهاکم الله عن الربا ویاخذ منکم ﴾ نه! الله پاک دې د سود نه خو بندګان منع کوی او ستاسو نه دې سود اخلی، هم دغه شان د ابوداود په روایت کښې وړاندې راځی ﴿ فلیصلها اذا ذکرها لا کفارة لها الا ذلک ﴾ د دې ټولو نه دا خبره معلومه شوه چه اول مطلب ئې صحیح دې، امام خطابی رحمه الله ددې جملې نه پریشانه کیدو سره دا

فرمائیلي وو چه کیدي شي د اعادې حکم د استحباب په طور وی خو دا هم صحیح نه ده اول خو په دې وجه چه نور روایات ددې خلاف دې، دویم په دې وجه چه په اهل علم کښې څوک هم د اعادې د استحباب قائل نه دی.

[۴۳۸] ()حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، حَدَّثَنَا الْأَسْوَدُ بْنُ شَيْبَانَ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ سُمَيْرٍ، قَالَ: قَدِمَ عَلَيْنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَبَاحٍ الْأَنْصَارِيُّ مِنَ الْمَدِينَةِ وَكَانَتِ الْأَنْصَارُ تُفَقِّهُهُ، فَحَدَّثَنَا، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيُّ فَارِسُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَيْشَ الْأُمَرَاءِ بِهَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَ: فَلَمْ تُوقِظْنَا إِلَّا الشَّمْسُ طَالِعَةً، فَقُمْنَا وَهِلِينَ لِصَلَاتِنَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رُوَيْدًا رُوَيْدًا، حَتَّى إِذَا تَعَالَتِ الشَّمْسُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَرْكَعُ رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ فَلْيَرْكَعْهُمَا، فَقَامَ مَنْ كَانَ يَرْكَعُهُمَا وَمَنْ لَمْ يَكُنْ يَرْكَعُهُمَا فَرَكَعَهُمَا، ثُمَّ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُنَادَى بِالصَّلَاةِ فَنُودِيَ بِهَا، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى بِنَا، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: أَلَا إِنَّا نَحْمَدُ اللَّهَ أَنَّا لَمْ نَكُنْ فِي شَيْءٍ مِنْ أُمُورِ الدُّنْيَا يَشْغَلُنَا عَنْ صَلَاتِنَا، وَلَكِنَّ أَرْوَاحَنَا كَانَتْ بِيَدِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَأَرْسَلَهَا أَنَّى شَاءَ فَمَنْ أَدْرَكَ مِنْكُمْ صَلَاةَ الْغَدَاةِ مِنْ غَدٍ صَالِحًا فَلْيَقْضِ مَعَهَا مِثْلَهَا.

ترجمه: د خالد بن سمیر نه روایت دې هغه وئیلی دي: راغي مونږ ته عبدا لله بن رباح الانصاری د مدینی نه چې نسبت د هغه به ئې کولو فقیه ته، نو هغه حدیث بیان کړو مونږ ته ویې وئیل: حدیث بیان کړې دې ماته ابو قتادة الانصاری شهسوار د رسول الله ﷺ، هغه وایې: ولیږلو رسول الله ﷺ لښکر د مسلمانانو (بیا ئې دغه قصه بیان کړه) هغه وایې: مونږ راویښ نه کړو مګر نمر چې ختلی وو، مونږ پاڅیدلو ویریدونکی د وجې د مانځه زمونږ نه، نو وویل نبی ﷺ: صبر وکړئ صبر وکړئ. تردې چې نمر اوچت شو رسول الله ﷺ وویل: څوک چې د تاسو نه دوه رکعاته د صبا کوې نو ودې کړې. نو پاڅیدل هغه څوک چې هغه ئې کول او هغه څوک چې نه وو چې دایې کړی وی نو ویې کړل، بیا امر وکړو رسول الله ﷺ چې اذان وکړی شی نو اذان وشو د هغې دپاره، نو پاڅیدلو رسول الله ﷺ مونځ ئې راکړو مونږ ته، هرکله چې فارغ شو ویې وئیل: خبر شئ یقیناً مونږ د الله شکر ادا کوو چې مونږ نه وو په څه شي کښې د کارونو د دنیا نه چې مونږ ئې مشغوله کړی وو د مونځ زمونږ نه، زمونږ روحونه خو د الله په لاس کښې ؤو راویې لیږل کله ئې چې خوښه شوه، چا چې ومونده ستاسو نه مونځ د صبا په خپل وخت کښې نو هغه دې قضائی مونځ راوړی د هغې سره پشان د هغې.

تشریح: قوله: ﴿ حدثنا علی بن نصر... بعث رسول الله صلی الله علیه وسلم جیش الامراء بهذه القصة ﴾ ای حدث الراوی بهذه القصة... چه راوی دا پورته ذکر شوې قصه بیان کړه.

د جیش الامراء مصداق

ځان پوهه کړئ چه د جیش الامراء اطلاق په غزوه موته باندې کیږی کوم چه یو مشهور جنګ دې، په اصل کښې دا یوه سریه وه چه په هغې کښې رسول الله ﷺ شریک نه وو، رسول الله ﷺ ددې سریه امیر زید بن حارثه رضی الله عنه مقرر کړو ﴿ ان اصیب زید فجعفر وان أصیب

[۱]: تفرد به أبو داود (تحفة الأشراف: ۱۲۰۸۹) (شاذ)

جعفر وان اصيب جعفر فعبدالله بن رواحة ﴾ که زيد بن حارثه شهيد شو نو بيا به امير جعفر بن ابی طالب وی او که هغه هم شهيد شی نو بيا به امير عبدالله بن رواحه رضوان الله عليهم اجمعين وی، پس هم دغه شان اوشو چه پرله پسې دا درې واړه حضرات شهيدان شو او روستو په مشورې سره صحابه کرامو خالد بن الوليد لره امير جوړ کړو، الغرض جيس الامراء د غزوه موته نوم دې چه په هغې کښې رسول الله ﷺ بالاتفاق نه وو شريک شوې او دلته چه په حديث کښې کومه واقعه بيانيږی هغه د ليلة التعريس واقعه ده چه په هغې کښې رسول الله ﷺ شريک وو نو اوس د بعض شارحينو رائې دا ده چه دا لفظ دلته د راوی وهم دې او بعض ددې توجيه دا کړې ده چه ددې نه مراد غزوه خيبر دې او غزوه خيبر ته جيش الامراء په دې وجه وئيلې شوې دې چه په غزوه خيبر کښې يوه ورځ داسې اوشو چه رسول الله ﷺ د څه عذر د وجې نه په قتال کښې شريک نه شو نو په اوله ورځ د رسول الله ﷺ نيابت ابوبکر صديق رضی الله عنه کړې وو او جهنډه هم د هغه په لاس کښې وه او د هغه نه روستو عمر رضی الله عنه او بيا رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه صبا له به زه دا جهنډه هغه سړی ته ورکوم کوم چه د الله او رسول ﷺ سره محبت کوی او الله او رسول ﷺ د هغه سره محبت کوی، پس رسول الله ﷺ په بله ورځ جهنډه سيدنا علی رضی الله عنه ته ورکړه، حاصل دا دې چه په دې مناسبت سره غزوه خيبر ته هم جيش الامراء وئيلې شی.

﴿ من کان منکم يرکع رکعتي الفجر فليرکعهما ﴾ چه څوک په تاسو کښې د سحر سنت په سفر کښې کوی نو هغه ته پکار دی چه د سحر سنت اوکړی، د رسول الله ﷺ په دې ارشاد باندې ټول خلق د سنت کولو دپاره اودريدل چا چه به کول هغوی هم او چا چه به نه کول هغوی هم.

[۴۳۹](١) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، أَخْبَرَنَا خَالِدٌ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، فِي هَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَبَضَ أَرْوَاحَكُمْ حَيْثُ شَاءَ، وَرَدَّهَا حَيْثُ شَاءَ، قُمْ فَأَذِّنْ بِالصَّلَاةِ. فَقَامُوا فَتَطَهَّرُوا حَتَّى إِذَا ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ، قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى بِالنَّاسِ.

ترجمه: د ابو قتادة نه روايت دې په دې حديث کښې هغه وئيلی دی، هغه وفرمائيل: بيشکه الله قبض کړی دی روحونه ستاسو څنګه ئې چې خوښه وه او راوئې لېږل څنګه ئې چې خوښه وه، پاڅېږه اذان وکړه د مانځه دپاره. نو ټول پاڅيدل اودسونه ئې وکړل، تردې چې نمر راوچت شو پاڅيدلو نبی ﷺ مونځ ئې ورکړو خلکو ته.

[۴۴۰](٢) حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، حَدَّثَنَا عَبْثَرٌ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمَعْنَاهُ، قَالَ: فَتَوَضَّأَ حِينَ ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ فَصَلَّى بِهِمْ.

ترجمه: عبد الله بن ابی قتادة د خپل پلار نه روايت کوي، هغه د نبی ﷺ نه په معنی د هغې سره، هغه وئيلی دي: اودس ئې وکړو کله چې اوچت شو نمر نو مونځ ئې ورکړو دوی ته.

(١): صحيح البخاري/مواقيت الصلاة ٣٥ (٥٩٥)، سنن النسائي/الإمامة ٤٧ (٨٤٧)، (تحفة الأشراف: ١٢٠٩٦) (صحيح)
(٢): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٢٠٩٦) (صحيح)

[٤٤١]([1])حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ الْعَنْبَرِيُّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ وَهُوَ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ يَعْنِي ابْنَ الْمُغِيرَةِ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَبَاحٍ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَيْسَ فِي النَّوْمِ تَفْرِيطٌ، إِنَّمَا التَّفْرِيطُ فِي الْيَقَظَةِ أَنْ تُؤَخِّرَ صَلَاةً حَتَّى يَدْخُلَ وَقْتُ أُخْرَى".

ترجمه: د ابو قتادة نه روايت دي هغه وايي، ويلى دي رسول الله ﷺ: نشته په خوب کښې کمی بيشکه کمی په ويخوالی کښې دی چې ته وروسته کړې مونځ تردې چې د بل مونځ وخت داخل شي.

[٤٤٢]([2])حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا، لَا كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا ذَلِكَ".

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دي، بيشکه نبي ﷺ ويلى دي: چا چې هېر کړو مونځ نو ودې کړي هغه کله چې ورته ياد شي، نشته کفاره هغې لره مګر هم دغه.

[٤٤٣]([3])حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ بَقِيَّةَ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ يُونُسَ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي مَسِيرٍ لَهُ فَنَامُوا عَنْ صَلَاةِ الْفَجْرِ، فَاسْتَيْقَظُوا بِحَرِّ الشَّمْسِ، فَارْتَفَعُوا قَلِيلًا حَتَّى اسْتَقَلَّتِ الشَّمْسُ ثُمَّ أَمَرَ مُؤَذِّنًا فَأَذَّنَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَقَامَ ثُمَّ صَلَّى الْفَجْرَ".

ترجمه: د عمران بن حصين رضي الله عنه نه روايت دي، چه رسول الله ﷺ په سفر کښې وو په لاره د تلو د هغه کښې نو ووده شول د مونځ د صبا نه، نو راپاڅېدل په ګرمئ د نمر باندې، ددې نه پس هغوی لږ لږې لاړل تردې چې نمر ښه پورته شو، بيا ئې امر وکړو مؤذن ته اذان ئې ورکړو نو مونځ ئې وکړو دوه رکعاته مخکې د صبا نه، بيا ئې اقامت وکړو، بيا ئې مونځ د سحر ورکړو.

[٤٤٤]([4])حَدَّثَنَا عَبَّاسٌ الْعَنْبَرِيُّ. ح وحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، وَهَذَا لَفْظُ عَبَّاسٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ حَدَّثَهُمْ، عَنْ حَيْوَةَ بْنِ شُرَيْحٍ، عَنْ عَيَّاشِ بْنِ عَبَّاسٍ يَعْنِي الْقِتْبَانِيَّ، أَنَّ كُلَيْبَ بْنَ صُبْحٍ حَدَّثَهُمْ، أَنَّ الزِّبْرِقَانَ حَدَّثَهُ، عَنْ عَمِّهِ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ الضَّمْرِيِّ، قَالَ: "كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ فَنَامَ عَنِ الصُّبْحِ، حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ فَاسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: تَنَحَّوْا عَنْ هَذَا الْمَكَانِ، قَالَ: ثُمَّ أَمَرَ بِلَالًا فَأَذَّنَ ثُمَّ تَوَضَّئُوا وَصَلَّوْا رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ، ثُمَّ أَمَرَ بِلَالًا فَأَقَامَ الصَّلَاةَ فَصَلَّى بِهِمْ صَلَاةَ الصُّبْحِ".

ترجمه: د عمرو بن امية الضمير نه روايت دي هغه وئيلی دي: وو مونږ د رسول الله ﷺ سره په بعضو سفرونو د هغه کښې وُو نو هغه اوده شو په سحر تردې چې نمر راوختلو، نو رابيدار شو رسول الله ﷺ ويې وئيل: روان شئ ددې ځائې نه. بيا ئې امر وکړو بلال ته اذان

---

[1]): سنن الترمذي/الصلاة ١٦ (١٧٧)، سنن النسائي/المواقيت ٥٣(٦١٨)، (تحفة الأشراف: ١٢٠٨٥) (صحيح)

[2]): صحيح مسلم/المساجد ٥٥ (٦٨٤)، سنن الترمذي/الصلاة ١٧ (١٧٨)، سنن النسائي/المواقيت ٥١ (٦١٤)، سنن ابن ماجه/الصلاة ١٠ (٦٩٦)، (تحفة الأشراف: ١٤٣٠)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/المواقيت ٣٧ (٥٩٧)، مسند احمد (١٠٠/٣، ٢٤٣، ٢٦٦، ٢٦٩، ٢٨٢)، سنن الدارمي/الصلاة ٢٦ (١٢٦٥) (صحيح)

[3]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٠٨١٥)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/التيمم ٦ (٣٤٤)، صحيح مسلم/المساجد ٥٥ (٦٨٢) (كلاهما من غير طريق الحسن)، مسند احمد (٤٣١/٤، ٤٤١، ٤٤٤) (صحيح)

[4]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٠٧٠٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٩١/٤، ١٣٩) (صحيح)

ئې وکړو، بيا اودس وکړو خلقو او مونځ ئې وکړو دوه رکعاته د سحر (سنت) بيا ئې امر وکړو بلال ته نو اقامت ئې وکړو د مانځه لپاره نو مونځ ئې ورکړو دوی ته د سحر.

[۴۴۵]()حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَسَنِ، حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ يَعْنِي ابْنَ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا حَرِيزٌ. ح وحَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ أَبِي الْوَزِيرِ، حَدَّثَنَا مُبَشِّرٌ يَعْنِي الْحَلَبِيَّ، حَدَّثَنَا حَرِيزٌ يَعْنِي ابْنَ عُثْمَانَ، حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ ذِي مِخْبَرٍ الْحَبَشِيِّ وَكَانَ يَخْدُمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: فَتَوَضَّأَ يَعْنِي النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُضُوءًا لَمْ يَلْتَ مِنْهُ التُّرَابُ، ثُمَّ أَمَرَ بِلَالًا فَأَذَّنَ، ثُمَّ قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَكَعَ رَكْعَتَيْنِ غَيْرَ عَجِلٍ، ثُمَّ قَالَ لِبِلَالٍ: أَقِمِ الصَّلَاةَ. ثُمَّ صَلَّى الْفَرْضَ وَهُوَ غَيْرُ عَجِلٍ، قَالَ: عَنْ حَجَّاجٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ صُلَيْحٍ، حَدَّثَنِي ذُو مِخْبَرٍ رَجُلٌ مِنَ الْحَبَشَةِ، وَقَالَ عُبَيْدٌ: يَزِيدُ بْنُ صَالِحٍ.

ترجمه: د ذی مخبر الحبشی نه روايت دې، او وو چې د نبی ﷺ خدمت ئې کولو، په دې روايت کښې، هغه وايې: اودس وکړو يعنی نبی ﷺ چې خلط شوې نه وې د هغې سره خاوره، بيا ئې امر وکړو بلال ته نو اذان ئې وکړو، بيا پاڅيدلو نبی ﷺ نو وبې کړل دوه رکعاته بغير د توندئ نه، بيا ئې ووېل بلال ته: اقامت وکړه د مونځ دپاره، بيا ئې وکړل فرض او هغه په تلوار نه وو. وئيلی دی هغه د حجاج نه او هغه د يزيد بن صُلَيح نه، چه حديث بيان کړې دې ماته ذو مخبر چې يو سړی دی د حبشې، او وئيلی دی عبيد: چه يزيد بن صالح دې.

تشريح: قوله:﴿ حدثنا ابراهيم بن الحسن... فتوضاء يعنی النبی صلی الله عليه وسلم وضوءً لم يلث منه التراب ﴾ يعنی رسول اللهﷺ داسې مختصر اودس اوفرمائيلو چه په هغې کښې اوبه ډيرې کمې استعمال کړې شوې په داسې طريقه چه په کوم ځائې باندې کيناستلو سره ئې اودس کړې وو د هغه ځائې خاوره هم په ښه طريقه لونده نه شوه، دا ماخوذ دې د ﴿ لثی يلثی ﴾ په مثل د ﴿ خشی يخشی ﴾ نه چه د هغې معنی لونديدل دی، دا لفظ داسې هم لوستلې شوې دې، د ﴿ لم يلت ﴾ د ثاء په ځائې تاء سره چه د هغې معنی ده ﴿ لم يختلط ﴾ دا ماخوذ دې د ﴿لت السويق بالماء ﴾ نه يعنی ستوان په اوبو کښې ګډول په دې صورت به ترجمه دا وی، داسې اودس چه په هغې سره خاورې د اوبو سره ګډې نه شوې يعنی هغه ځائې خته نه شو، وړاندې په روايت کښې د اذان او اقامت دواړو ذکر دې، دغه شان دا چه رسول اللهﷺ د سحرسنت ډير په اطمينان سره اوکړل. غير عجل.

(يزيد بن صالح) ددې حديث په سند کښې يو راوی راغلې دې يزيد بن صالح، په دې نوم کښې اختلاف دې بعض ورته ابن صالح وائی او بعض يزيد بن صلح او بعض يزيد صليح او بعض يزيد بن صبيح او بعض يزيد بن صبح، په بذل کښې ليکلې دی چه امام بخاری رحمه الله فرمائی چه صحيح په دې کښې ابن صليح دې، هم دغه شان ليکلې دی چه دا راوی مجهول دې.

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۵۴۸)، وقد أخرجه: (۴/۹۰) (صحيح)

[۴۴۶]() حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ الْفَضْلِ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، عَنْ حَرِيزٍ يَعْنِي ابْنَ عُثْمَانَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ ذِي مِخْبَرٍ ابْنِ أَخِي النَّجَاشِيِّ، فِي هَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: فَأَذَّنَ وَهُوَ غَيْرُ عَجِلٍ.

ترجمه: د ذی مخبر نه روایت دې چې دا د نجاشي وراره وو، په دې خبر کښې، هغه وئیلی دي: اذان ئې وکړو او هغه په تلوار باندې نه وو.

[۴۴۷]() حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ، سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي عَلْقَمَةَ، سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ، قَالَ: أَقْبَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ يَكْلَؤُنَا"، فَقَالَ بِلَالٌ: أَنَا، فَنَامُوا حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ، فَاسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: افْعَلُوا كَمَا كُنْتُمْ تَفْعَلُونَ، قَالَ: فَفَعَلْنَا، قَالَ: فَكَذَلِكَ فَافْعَلُوا لِمَنْ نَامَ أَوْ نَسِيَ".

ترجمه: د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دي: مونږ راغلو رسول الله ﷺ سره په زمانه د حدیبیه کښې، نو وویل رسول الله ﷺ: څوک به څوکیدارې اوکړي زمونږ. وویل بلال: زه، اوده شول دوی تردې چې نمر راوختلو رابیدار شو نبی ﷺ، هغه وویل وکړئ لکه څرنګه چې به تاسو کول. هغه وايي یعنی (د معمول مطابق خپل مونځ اوکړی) نو مونږ وکړل، هغه وفرمائیل: پس همداسې کوئ د هغه چا لپاره چې (په تاسو کښې څوک) اوده شی او یا ترینه هېر شی.

تشریح: **قوله**: ﴿ حدثنا محمد بن المثنی... من یکلونا فقال بلال : انا ﴾ دا مخکښې هم ذکر شوې دی چه رسول الله ﷺ په لیلة التعریس کښې فرمائیلې وو چه څوک به زمونږ نګرانی کوی نو په دې باندې سیدنا بلال رضي الله عنه اوفرمائیل ﴿ انا ﴾ د بعض مشائخو نه مونږ په دې کښې د عبرت یوه خبره اوریدلې ده هغه دا چه بلال رضي الله عنه په دې موقع باندې ﴿ انا ﴾ وئیلو سره ذمه داری قبوله کړه او ﴿ ان شاء الله ﴾ وغیره ئې هم او نه وئیل، پس بیا هم هغه شان اوشوه چه څه کیدل وو، هم دغه شان واقعه په بخاری کښې د سیدنا سلیمان علیه السلام نه هم نقل ده چه هغه یو ځل اوفرمائیل چه نن شپه به زه خپلو ټولو بیبیانو سره صحبت کوم او بیا به د دې صحبت نه د هرې یوې نه یو یو مجاهد پیدا کیږی، په دې موقع باندې هم هغه نه ان شاء الله هیر شو سره د فرشتې د توجه پیدا کولو، په روایت کښې راځی چه د دې شپې د صحبت نه یو ماشوم هم پیدا نه شو صرف د یوې نه پیدا شو هغه هم ناقص وو، د حضرت ګنګوهی په تقریر کښې دی چه هغه یو ماشوم هم کیدې شی چه په دې وجه باندې پیدا شوې وی چه د ان شاء الله وئیلو اراده به ئې کړې وی ګینې دا به هم نه وې، والله تعالی اعلم.

دا باب الحمد لله پوره شو کوم چه کافی اوږد وو چه په هغې کښې مصنف د ډیرو صحابه کرامو نه ډیر روایات په لیلة التعریس کښې ذکر فرمائیلې وو غالبا د مصنف رجحان په لیلة التعریس کښې د تعدد طرف ته دې، هم دغه شان د مصنف د دې واقعې سره اهتمام او اعتناء معلومیږی ګینې د مصنف عادت د تکثیر د روایاتو نه دې.

---

[۱]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۵۴۸) (شاذ)

[۲]: سنن النسائي/المواقیت ۵۴ (۶۲۵)، (تحفة الأشراف: ۹۳۷۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۳۸۶، ۳۹۱، ۴۶۴) (صحيح)

واقعة ليلة التعريس او تعليم فعلي

دلته يو څيز قابل تنبيه دي کوم چه زمونږ حضرت شيخ هم په اهتمام سره بيان فرمائيلې دې هغه دا چه د رسول اللهﷺ بعثت د تعليم قولي او تعليم فعلي يعنی عمل مشق (نمونه پيش کولو) دواړو دپاره وو، دا د مونځ د قضاء کيدو واقعه تکويني طور سره په دې وجه راپيښه شوه چه د قضاء مونځ کولو طريقه هم د رسول اللهﷺ په ذريعه عملي طور په مشاهده کښې راشي، پس ددې نه معلومه شوه چه د اداء په شان د قضاء مونځ دپاره هم جماعت مشروع دې هم دغه شان د سحر د سنتو قضاء.... او د قضاء مونځ دپاره د اذان او اقامت مسئله وغيره، رسول اللهﷺ خپله فرمائي ﴿انی لا انسی ولکن انسی لاسن﴾ (موطا) چه زه هيروم نه بلکه زما نه هيرولې شی ددې دپاره چه امت ته د نسيان د احکاماتو علم اوشي، پس سهو فی الصلاة رسول اللهﷺ ته څو کرته پيښه شوې ده، هم دغه شان دا واقعه د ليلة التعريس هم د اکثرو په نزد دوه درې کرته پيښه شوې ده ګينې د رسول اللهﷺ شان خو ډير اعلی او ارفع دې، د هغه د غلامانو د غلامانو حال دا منقول دې چه په هغوی کښې بعض د څلويښتو کالو پورې د ماسخوتن په اودس د سحر مونځ ادا کړې دې لکه چه د امام صاحب متعلق مشهوره ده او د بعض حضراتو په باره کښې د پنځوس کالو پورې د ماسخوتن په اودس باندې د سحر مونځ کړې دې په دې تعليم فعلي کښې چه کوم کارونه د منصب نبوت خلاف نه وو هغه خپله رسول اللهﷺ ته راپيښ شو مثلا مونځ قضاء کيدل، په مونځ کښې سهو راپيښيدل او د کور په حالاتو کښې د ازواج مطهراتو سره د بعض ناخوښه امورو پيښيدل لکه ترک کلام او هم دغه شان د طلاق واقع کيدل وغيره وغيره او کوم امور چه د منصب نبوت خلاف وو د رسول اللهﷺ نه د هغې صادر کيدل د نبوت د شان خلاف وه نو په داسې امورو کښې د تعليم د تکميل دپاره الله پاک د رسول اللهﷺ د صحابه کرامو انتخاب اوفرمائيلو، صحابه کرامو په خوشحالئ باندې خپل ځان ددې خدمت دپاره پيش کړو، اګر که په دې کښې صورة د هغوی ذلت ولې نه وی، پس د بعض صحابه کرامو سره د زنا او حد زنا وغيره واقعات راپيښ شو او په دې طريقه باندې ددې مسائلو تکميل اوشو دا حضرات په دې واقعاتو کښې هم کامياب دی.

اجد الملامة في هواک لذيذة   حبا لذکرک فليلمنی اللوم[۱]

بَابٌ فِي بِنَاءِ الْمَسَاجِدِ

باب دې په بيان د جوړولو د جماتونو کې

په بعض نسخو کښې ددې په ځائې "تفريع ابواب المساجد" د تفريع لفظ مصنف اکثر استعمالوی د تفريع معنی ده تجزيه او تفصيل کوم چه د فرع نه مشتق دې په معنی د څانګې، د ابواب المواقيت نه روستو اوس ددې ځائې نه منصف ابواب المساجد شروع کوی، د ابواب د ماقبل سره مناسبت ظاهر دې هغه دا چه اوس پورې بيان کيدو د مونځ د

[۱] شاعر خپل معشوق ته خطاب کولو سره وائي چه ما خلق ستا په محبت باندې ملامته کوی ماته په دې ملامته کښې خوند ملاويږی ځکه چه ملامته کونکې په وخت د ملامتې د محبوب نوم بار بار اخلی.

وختونو ددې ځائې نه د مونځ ځايونه بيانوى د مسجد لغوى معنى موضع السجود دى او په عرف كښې د هغه ځائې نوم دې كوم چه د عبادت دپاره مخصوص وى.

[۴۴۸]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ بْنِ سُفْيَانَ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ أَبِي فَزَارَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْأَصَمِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَا أُمِرْتُ بِتَشْيِيدِ الْمَسَاجِدِ"، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَتُزَخْرِفُنَّهَا كَمَا زَخْرَفَتِ الْيَهُودُ، وَالنَّصَارَى.

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دې، هغه وايې، وئيلى دى رسول الله ﷺ: ماته حكم نه دى شوى داوچتولو د جماتونو باندې. وئيلى دى ابن عباس: تاسو به ئې ښائسته كوئ لكه څنګه چې ئې ښائسته كوى يهود او نصارى.

تشريح: قوله:﴿ حدثنا محمد بن الصباح.... عن يزيد بن الاصم ﴾ دا د ام المومنين سيده ميمونه رضي الله عنها خورئې دې، دې روايت كوى د ابن عباس رضي الله عنه نه، اتفاق ته ګوره چه هغه هم د ميمونې رضي الله عنها خورئې دې ميمونه ددې دواړو (د مور د طرف نه) ترور ده ﴿ ما امرت بتشيد المساجد ﴾ د تشيد دوه معنى دى رفع البناء وتطويله يعنى د كور ابادى اوچتول او دويمه معنى ددې تجصيص البناء ده، شيد په معنى د جص (چونه) نه اخستلې شوې دې يعنى ابادى په چونې سره پخول، د الله پاک قول ﴿ وقصر مشيد ﴾ په تفسير كښې هم دا دوه قولونه دى، ابن رسلان فرمائى چه مشهور په دې حديث كښې اوله معنى ده كما قال النووى وغيره، رسول الله ﷺ فرمائى چه ماته د الله پاک د طرف نه ددې خبرې حكم نه دې كړې شوې چه زه د مسجد ابادى او چته جوړه كړم څكه چه دا اسراف دې خو واضحه دې وى چه عدم امر عدم جواز لره مستلزم نه دې، لهذا په نيک نيتئ سره مثلا د مسجد د تعظيم په نيت سره كه اوچت كړې شى نو يقينا جائز به وى، قال ابن عباس لتزخرفنها كما زخرفت اليهود والنصارى... د دې جملې قائل ابن عباس رضي الله عنه دې په دې وجه دا جمله موقوف شوه خو دا داسې موقوف ده چه حكما مرفوع ده څكه چه دا مضمون د اخبار الغيب د قبيل نه دې كوم چه منصب دې د صاحب رسالت، زخرفه ماخوذ دې د زخرف نه،د زخرف اصل معنى د ذَهَبُ ده لهذا د زخرفه معنى شوه د سرو زرو اوبه وركول، روستو ددې لفظ استعمال مطلق د تزيين په معنى كښې شروع شو يعنى څنګه چه يهودو او نصارى خپلې عبادت خانې ډولى كړې وې هم دغه شان به دا امت هم خپل مسجدونه ډولى كوى، علماء كرامو ليكلې دى چه اول من زخرف المساجد وليد بن عبدالملک بن مروان. خو د هغه زمانې صحابه كرامو په دې باندې سكوت كړې دې لاجل خوف الفتنة.

د تزيين مساجد حكم

شراح حديث حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره ليكلې دى چه د جمهورو په نزد تزيين المساجد بدعت او مكروه دې او د احنافو په نزد په دې كښې رخصت دې هغوى دې ته جائز وئيلې دى چه هر كله تعظما للمسجد وى نه د فخر او مباهاة په طور، د احنافو مسلک په در

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٦٥٥٤)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ٢ (٧٤٠) (صحيح)

مختار کښې دا ليکلې دي چه په تنقيش مساجد کښې هيڅ باک نشته، سوا د مسجد د محراب نه چه د هغې تنقيش مکروه دې، ځکه چه ددې د مخامخ کيدو د وجې نه د مونځ په خشوع کښې فرق راځي، هم دغه شان هغه وړاندې ليکي اګر که نفس تنقيش جائز دې خو تکلف بدقائق النقوش مکروه دې خصوصا په جدار قبله کښې چونکه يو قول دا دې چه د مسجد په چهت کښې جائز دې علامه شامي ليکي چه تنقيش د احنافو په نزد صرف جائز او د لاباس به په درجه کښې دې نه پرې ثواب شته او نه مستحب دې په دې وجه تصدق بالمال اولی دې د مسجد په تزيين کښې د مال خرچ کولو نه، هم دغه شان جواز هم په هغه صورت کښې دې چه کله انسان خپل ذاتي مال خرچ کړي د وقف مال نه داسې کول حرام دي، البته احکام مسجد بالجص (پوخ جوړول) بيشکه جائز دي، ابن المنير چه مشهور شارح حديث دې د هغه رائې هم د جواز تنقيش ده هغه فرمائي چونکه د خلقو عادت چه کله د خپلو کورونو د ډولي کولو وي نو مناسب ده چه مسجدونه هم ډولي اوساتلې شي هغې لره د بې حرمتئ نه د بچ کولو دپاره، پس سيدنا عثمانؓ د خپل خلافت په زمانه کښې مسجد نبوي د نوي سر نه تعمير کړې وو لکه چه وړاندې به په کتاب کښې راشي او په صحيحين کښې هم موجود دی هغه دغه عمارت د چونې په ذريعه پوخ جوړ کړې وو او د رسول اللهﷺ او شيخين په زمانه کښې د هغې ابادی د کچه ښختو او د کجهورو د پاڼرو وه، صحابه کرامو چه کله د هغه په دې تغيراتو باندې اعتراض اوکړو نو هغه ورته په جواب کښې مرفوع حديث پيش کړو: من بنى لله مسجدا بنى الله له مثله بيتا في الجنة ﴾ خو عثمانؓ چه کومه اضافه کړې وه نو هغه د احکام بناء د قبيل نه وه تزيين پکښې مقصود بالذات نه وو، شارحينو ليکلي دی چه هغه نقشين کاڼړی چه د هغې ستنې جوړې کړې شوې وې هغه هغوی ته هم هغه شان جوړې شوې د بعض ولاياتو نه ملاؤ شوې وې خپله ئې هغوی تنقيش نه وو کړې.

فائده : ددې حديث چه کومه حصه په ابن عباسؓ باندې موقوف ده هغه امام بخاریؒ هم تعليقا ذکر کړې ده اګر چه اصل حديث هغه نه دې اخستلې چه د هغې وجه حافظ ابن حجرؒ دا ليکلې ده چه ددې حديث په سند کښې اضطراب دې بعض راويانو دا موصولا او بعض مرسلا ذکر کړې دې، هم دغه شان ځان پوهه کړه چه ﴿ لتزخرفنها ﴾ د لام په فتحې سره دې او دا لام لام القسم دې ګويا ابن عباس قسم خوری چه تاسو به ضرور داسې کوئ په دې کښې د علامه طيبي شارح مشکاة وهم پيدا شوې دې چه هغه دا لام لام جاره ګڼړلې دې او دا جمله ئې د ماقبل سره متعلق منلې ده او دا ټول هغه يو حديث ګڼړلې دې او د حديث مطلب ئې دا بيان کړو چه هغه فرمائي چه ماته د مسجدونو د اوچتولو حکم نه دې کړې شوې چه تاسو ددې په ذريعه هغه ډولي او مزين کړئ.

[۴۴۹]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخُزَاعِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، وَقَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَتَبَاهَى النَّاسُ فِي الْمَسَاجِدِ".

[1]: سنن النسائي/المساجد ۲ (۶۹۰)، سنن ابن ماجه/المساجد ۲ (۷۳۹)، (تحفة الأشراف: ۹۵۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۳۴/۳، ۱۷۵، ۲۳۰) (صحيح)

ترجمه: د انس ﷺ نه روايت دې، بيشکه نبي ﷺ ووئيل. قيامت به نه قائميږي تردې چې فخر وکړي خلق په جماتونو کښې.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا محمد بن عبدالله.... وقتادة عن انس ﴾ د قتاده عطف په ابو قلابه باندې دې يعني ايوب دا حديث د ابو قلابه او قتاده دواړو نه روايت کوي او بيا دوی دواړه روايت کوي د انس ﷺ نه ﴿ لا تقوم الساعة حتى يتباهى الناس في المساجد ﴾ يعنی د قيامت نه مخکښې ددې خبرې موجود کيدل ضروري دی چه خلق به په خپلو خپلو مسجدونو فخر کوي چه زمونږ مسجد د فلانی قوم د مسجد نه اوچت او ښه دې، ددې حديث متبادر معنی هم دا ده، ددې يو بل مطلب هم کيدې شی چه خلق به په مسجدونو کښې کيناستلو سره د فخر مجلسونه قائموی حال دا چه مسجدونه ددې دپاره نه دی چه په هغې کښې کيناستلو سره د فخر او رياء خبرې اوکړې شي.

[٤٥٠](١) حَدَّثَنَا رَجَاءُ بْنُ الْمُرَجَّى، حَدَّثَنَا أَبُو هَمَّامٍ الدَّلَّالُ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَبَّبٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ السَّائِبِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عِيَاضٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي الْعَاصِ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُ أَنْ يَجْعَلَ مَسْجِدَ الطَّائِفِ حَيْثُ كَانَ طَوَاغِيتُهُمْ".

ترجمه: د عثمان بن ابی العاص نه روايت دې، چه نبي ﷺ امر وکړو هغه ته، چې جوړ کړي مسجد د طائف چرته چې به مشرکانو خپل بتان اېښودل.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا رجاء بن المرجى.... ان يجعل مسجد الطائف حيث كان طواغيتهم ﴾ سيدنا عثمان بن ابی العاص ﷺ کوم چه د رسول الله ﷺ د طرف نه د طائف عامل او حاکم وو هغه ته رسول الله ﷺ حکم اوکړو چه هغه ځائې کښې مسجد جوړ کړي چرته چه مخکښې د کفارو بتان پراته وو يعنی بت خانه ختمه کړي او د هغې په ځائې باندې مسجد تعمير کړي چه په کوم ځائې کښې به د غير الله بندگی کولې شوه هلته اوس د معبود حقيقی بندگی اوکړې شی او د کفر د اثارو خاتمه او د هغوئ سپکاوې اوشی، د طاغوت اطلاق په شيطان او بت دواړو باندې کيږي.

[٤٥١](٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ فَارِسٍ، وَمُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، وَهُوَ أَتَمُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا نَافِعٌ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ أَخْبَرَهُ "أَنَّ الْمَسْجِدَ كَانَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَبْنِيًّا بِاللَّبِنِ وَالْجَرِيدِ، قَالَ مُجَاهِدٌ: وَعُمُدُهُ مِنْ خَشَبِ النَّخْلِ، فَلَمْ يَزِدْ فِيهِ أَبُو بَكْرٍ شَيْئًا، وَزَادَ فِيهِ عُمَرُ: وَبَنَاهُ عَلَى بِنَائِهِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِاللَّبِنِ وَالْجَرِيدِ وَأَعَادَ عُمُدَهُ، قَالَ مُجَاهِدٌ: عُمُدَهُ خَشَبًا، وَغَيَّرَهُ عُثْمَانُ فَزَادَ فِيهِ زِيَادَةً كَثِيرَةً: وَبَنَى جِدَارَهُ بِالْحِجَارَةِ الْمَنْقُوشَةِ وَالْقَصَّةِ وَجَعَلَ عُمُدَهُ مِنْ حِجَارَةٍ مَنْقُوشَةٍ وَسَقْفَهُ بِالسَّاجِ، قَالَ مُجَاهِدٌ: وَسَقْفَهُ السَّاجَ". قَالَ أَبُو دَاوُد: الْقَصَّةُ الْجِصُّ.

ترجمه: عبد الله بن عمر خبر ورکړی دی نافع ته، چې بيشکه جماتونه په زمانه د رسول الله ﷺ کښې وو جوړ شوی او په خختو او پتو د قجورو نه. وئيلی دی مجاهد وائی: او ستنې

(١): سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ٣ (٧٤٣)، (تحفة الأشراف: ٩٧٦٩) (ضعيف)
(٢): صحيح البخاري/الصلاة ٦٢ (٤٤٦)، (تحفة الأشراف: ٧٦٨٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢/١٣٠) (صحيح)

د هغې د لرګو د قجورو نه وې.-زيادت نه دی ابو بکر ﷺ په دې هيڅ شی، او زيادت کړی دی په هغې کښې عمر او جوړيې کړو هغه شان چې جوړ وو په زمانه د رسول الله ﷺ کښې په خښتو او د قجورو د ښاخونونه، او دهغې ستنې ئې هم د نوی لرګو نه جوړې کړې،وئيلی دی مجاهد: عُمُدَهُ خَشَبًا (ستنې د هغې لرګی وو). او تغيير ورکړو ورته عثمان زيادت ئې وکړو په هغې ډير زيات، او جوړ ئې کړل ديوال نه د هغې په کاڼرو سره چې نقشدار وو او د چونې نه، او جوړې ئې کړی ستنې د هغې د کاڼرو نه چې نقشدار دی او چت د هغې په ساج لرګي. وئيلی دی مجاهد :او چت دهغه ساج وو. وئيلی دی ابوداود: قَصَّةُ الْجِصُّ (قصة چونې ته وائی).

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا محمد بن يحيى بن فارس.... ان المسجد كان على عهد رسول الله صلي الله عليه وسلم مبنيا باللبن والجريد... ﴾ يعنی مسجد نبوی د رسول اللهﷺ په زمانه کښې د کچه ښختو نه جوړ کړې شوې وو او د هغې چهت د کهجورو د څانګو نه، لکه څنګه چه زمونږ په علاقو کښې دالانونه او چوپالونه جوړولې شی.او د هغې ستنې د کجهورو تنې وې؟ لفظ ﴿عمد ﴾ بفتحين او ﴿ عمد ﴾ بضمتين دواړه قسم نقل دې چه جمع ده ﴿ عمود ﴾ ده په معنی د ستن، ﴿ فلم يزد فيه ابوبكر شيئا ﴾ يعنی د صديق اكبرﷺ په زمانه کښې چه کله د مسجد ابادی زړه شوه نو هغه بغير د څه ترميم او زيادت نه د مخکښې په شان سامان سره ددې دوباره تعمير اوکړو او سيدنا عمرﷺ چه په خپله زمانه کښې جوړ کړو نو هغه ئې هم په هغه شان سامان سره، خو هغه د مسجد په رقبه کښې تعمير او توسيع هم اوفرمائيله

قوله: وقال مجاهد: عمده خشبا : د مصنف په سند کښې دوه استاذان دی محمد بن يحيى او مجاهد، د دواړو په الفاظو کښې فرق بيانوی، فرق يا خو دا دې چه يو استاذ ئې لفظ ﴿ عمد ﴾ لره بضمتين ذکر کړې دې او دويم په بفتحتين، او کيدې شی مراد دا وی چه يو استاذ لفظ ﴿ خشبا ﴾ وئيلې وی او دويم نه، حضرت سهارنپوریﷺ په بذل کښې ليکلې دی چه سيدنا عمرﷺ په مسجد کښې اضافه د قبلې طرف ته کړې وه او په منهل کښې ليکلې دی چه هغه زيادت د مسجد په طول او عرض کښې کړې وو، او بيا صاحب منهل په دې باندې تفصيلی کلام کړې دې ﴿ وغيره عثمان ﴾ سيدنا عثمانﷺ نه صرف دا چه په مسجد کښې توسيع اوکړه. بلکه مسجد ئې پوخ تعمير کړو او په پخو ښختو سره او د هغې چهت ئې هم بدل کړو د کهجورو د څانګو په ځائې ئې د هغې تختې د ساګون د لرګی نه جوړې کړې، ساګون يو مشهوره اونه ده کومه چه په هندوستان کښې کيږی ډير اوږد او پيږ وی چه د هغې پاڼړې هم ډير لوئې لوئې وی

﴿ وسقفه با الساج ﴾ دا لفظ مجرور او مزيد دواړه کيدې شی ﴿ سقفه، سقفه ﴾ يو استاذ ﴿ بالساج ﴾ وئيلې دې په باء جاره سره او دويم بغير د حرف جار نه، د عثمانﷺ ددې ابادئ ذکر د باب په اولنی حديث کښې تير شوې دې.

[٤٥٢]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ شَيْبَانَ، عَنْ فِرَاسٍ، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، "أَنَّ مَسْجِدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ سَوَارِيهِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ جُذُوعِ النَّخْلِ، أَعْلَاهُ مُظَلَّلٌ بِجَرِيدِ النَّخْلِ، ثُمَّ إِنَّهَا نَخِرَتْ فِي خِلَافَةِ أَبِي بَكْرٍ فَبَنَاهَا بِجُذُوعِ النَّخْلِ وَبِجَرِيدِ النَّخْلِ، ثُمَّ إِنَّهَا نَخِرَتْ فِي خِلَافَةِ عُثْمَانَ فَبَنَاهَا بِالْآجُرِّ، فَلَمْ تَزَلْ ثَابِتَةً حَتَّى الْآنَ".

ترجمه: د ابن عمر رضی الله عنه نه روايت دې، بيشكه مسجد د نبي ﷺ وې ستنې د هغې په زمانه د رسول الله ﷺ كښې د تنو د قجورو نه وې، د بره نه پټ شوى وو په پتو د قجورو باندې، بيا دا زوړ شو په خلافت د ابوبكر كښې نو هغه ئې جوړ كړو په تنو د قجورو باندې او په پتو د قجورو، بيا دا زوړ شو په خلافت د عثمان كښې نو جوړه ئې كړه په خښتو نو هميشه پاتې ده تر اوسه په همدغه حالت(يعني دحديث تر وخته پورې).

تشريح: **قوله**:﴿ حدثنا محمد بن حاتم.... ثم انها نخرت في خلافة عثمان فبناها بالاجر ﴾ ﴿ اجر ﴾ پخه ښخته د ﴿ لبن ﴾ په مقابله كښې، ددې روايت نه معلوميږى چه د مسجد نبوى ستنو لره سيدنا عثمان رضی الله عنه د پخو ښختو نه جوړ كړې وو، او ددې نه مخكښې تير شو، ﴿ بالحجارة المنقوشة ﴾ خو دا روايت د اولنى حديث په مقابله كښې ضعيف دې ددې په سند كښې عطيه بن سعد العوفى دې كوم چه ضعيف دې، او يا دې دا اووئيلې شى چه بعض ستنې د ښختو او بعض د حجاره منقوشه نه جوړ كړې شوې وو.

[٤٥٣]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ فَنَزَلَ فِي عُلْوِ الْمَدِينَةِ فِي حَيٍّ يُقَالُ لَهُمْ: بَنُو عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، فَأَقَامَ فِيهِمْ أَرْبَعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَى بَنِي النَّجَّارِ فَجَاءُوا مُتَقَلِّدِينَ سُيُوفَهُمْ، فَقَالَ أَنَسٌ: فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى رَاحِلَتِهِ، وَأَبُو بَكْرٍ رِدْفُهُ، وَمَلَأُ بَنِي النَّجَّارِ حَوْلَهُ حَتَّى أَلْقَى بِفِنَاءِ أَبِي أَيُّوبَ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي حَيْثُ أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ وَيُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ، وَإِنَّهُ أَمَرَ بِبِنَاءِ الْمَسْجِدِ، فَأَرْسَلَ إِلَى بَنِي النَّجَّارِ، فَقَالَ: يَا بَنِي النَّجَّارِ، ثَامِنُونِي بِحَائِطِكُمْ هَذَا، فَقَالُوا: وَاللَّهِ لَا نَطْلُبُ ثَمَنَهُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، قَالَ أَنَسٌ: وَكَانَ فِيهِ مَا أَقُولُ لَكُمْ كَانَتْ فِيهِ قُبُورُ الْمُشْرِكِينَ وَكَانَتْ فِيهِ خِرَبٌ وَكَانَ فِيهِ نَخْلٌ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقُبُورِ الْمُشْرِكِينَ فَنُبِشَتْ، وَبِالْخِرَبِ فَسُوِّيَتْ، وَبِالنَّخْلِ فَقُطِعَ، فَصَفُّوا النَّخْلَ قِبْلَةَ الْمَسْجِدِ وَجَعَلُوا عِضَادَتَيْهِ حِجَارَةً، وَجَعَلُوا يَنْقُلُونَ الصَّخْرَ وَهُمْ يَرْتَجِزُونَ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَهُمْ وَهُوَ يَقُولُ: اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَهْ، فَانْصُرِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَهْ".

ترجمه: د انس بن مالك رضی الله عنه نه روايت دې هغه وئيلى دي: راغې رسول الله ﷺ مدينى ته نو پراوېې واچولو په اوچت ځائې د مدينه كښې په يو كلي كښې چې ورته ويلى شى بنو عمرو بن عوف، نو مقيم شو هلته كښې څوارلس شپې، بيا ئې استادى ولېږلو بنى النجار ته نو راغلل چې خپلې تورې ئې راويستلې وې، نو وايې انس: گويا كښې زه گورم رسول الله ﷺ

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٧٣٣٥) (ضعيف)

[2]: صحيح البخاري/الصلاة ٤٨ (٤٢٨)، وفضائل المدينة ١ (١٨٦٨)، وفضائل الأنصار ٤٦ (٣٩٠٦)، صحيح مسلم/المساجد ١ (٥٢٤)، سنن النسائي/المساجد ١٢ (٧٠٣)، سنن ابن ماجه/المساجد ٣ (٧٤٢)، (تحفة الأشراف: ١٦٩١)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ١٤٢ (٣٥٠)، مسند احمد (٣/١١٨، ١٢٣، ٢١٢، ٢٤٤) (صحيح)

ته د هغه په اوښه باندې، او ابوبکر ورپسې وو، او مشران د بني النجار ګير چاپير د هغه نه وو، تردې چې غولې د ابو يوب ته راغی، او وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو په کوم ځائې کښې چې به د مونځ وخت شو، تردې چه مونځ به ئې کولو د چيلو په شپول (باړ) کښې، او هغه امر وکړو په جوړولو د جمات، نو ويې لېږلو بني النجار ته ويې وئيل: اې بني النجارا راخرڅ کړئ په ما باندې خپل دا باغ، هغوی ووئيل: قسم په الله مونږ نه طلب کوو ستانه قيمت ددې مګر دا مونږ پرېږدو د الله دپاره، وئيلی دی انس: او په هغې کښې چه کوم څه وو زه ئې تاسو ته وايم، وو په هغې کښې قبرونه د مشرکانو، او وو په هغې کښې خراب او کنډر ځايونه، او وې په هغې کښې ووني د کجورو، نو امر وکړو رسول الله ﷺ د قبرونو د مشرکانو،نو هغه راويستل شو، او د کنډراتو او ويرانو ځايونو چې هوار کړې شو، او د کجورود وونو چې پرې کړې شوې، په قطار کښې ئې کيخودل لرګی د کجورو قبلې د جمات قبلې طرف ديوال ته، او جوړې ئې کړې دواړه درشلې د هغې دکاڼړو نه، او شروع شول چې نقل کول ئې کاڼړي، او هغوی به اشعار وئيل او نبی ﷺ هم د هغوی سره وو، او هغه به وئيل: (اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةْ، فَانْصُرِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةْ) ای الله نشته دی خير مګر خير د اخرت مدد وکړی د انصارو او د مهاجرينو.

شرح حديث

قوله:حدثنا مسدد.... فنزل في علو المدينة.... په علو کښې د عين ضمه او کسره دواړه جائز دی علوم المدينة ته عاليه هم وئيلې شی چه د هغې جمع عوالی راځی او دا د مدينې منورې هغه حصه ده کومه چه د نجد (لوړې) طرف ته ده او د مدينې هغه حصه کومه چه د تهامه د طرف نه چه کوم طرف ته مکه ده هغې ته سافله وئيلې شی، دلته د علو المدينه نه مراد قباء ده کومه چه د عوالی مدينه نه ده، دا د مدينې منورې نه تقريبا درې ميلو په فاصله باندې يوه ابادی ده چه په هغې کښې د انصارو بعض خاندانونه اباد وو د ټولو نه ممتاز د عمرو بن عوف خاندان وو د رسول الله ﷺ نزول په قباء کښې هم د هغوی په نزد شوې وو په اتم تاريخ يا په دولسم بناء بر اختلاف قولين، رسول الله ﷺ مدينې ته د داخليدو دپاره اوچته لاره اختيار کړه، ددې نه علماء کرامو د رسول الله ﷺ او د هغه د دين د اوچت والی نيک فال نيولې دې چه رسول الله ﷺ او د هغه دين به اوچت وی، پس هم دغه شان اوشوه، فالحمد لله علی ذلک.

﴿ فاقام فيهم اربع عشرة يوما ﴾ په قباء کښې د هغه د قيام په موده کښې روايات مختلف دی، د بخاری شريف په يو روايت کښې څوارلس ورځې او په يو کښې څليرشت ورځې ذکر شوې دی او دريم قول صرف د څلور ورځې قيام دې ددې تفصيل به ان شاء الله په باب الجمعة فی القری په بحث کښې راشی.

په روايت کښې اختصار

قوله:﴿ ثم ارسل الى بنى النجار ﴾ دلته په روايت کښې اختصار دې چه رسول اللهﷺ څو ورځې په قباء کښې قيام فرمائيلو نه پس د جمعې په ورځ باندې د هغه ځائې نه روان شو د مدينې په لاره کښې د بنو سالم محله راځي هلته رسيدو سره د جمعې وخت شو په دې وجه رسول اللهﷺ په مسجد د بنو سالم کښې جمعه ادا کړه، دا په اسلام کښې د جمعې د ټولو نه اولنې مونځ وو کوم چه د بنو سالم په مسجد کښې رسول اللهﷺ کړې وو، د مونځ نه فارغ کيدو سره رسول اللهﷺ په اوښه باندې سور شو او صديق اکبرؓ ئې په ځان پسې په خپله سورلئ باندې کينولو، د هجرت په وخت باندې رسول اللهﷺ او صديق اکبر په جدا جدا سورلئ باندې وو، غالبا دلته رسول اللهﷺ مصلحتا په خلقو باندې د صديق اکبر اوچت شان ظاهرولو دپاره په خپله سورلئ باندې هغه ځان پسې رديف کړو، ددې ځائې نه په روانيدو باندې رسول اللهﷺ خپل يو قاصد بنو نجار ته کوم چه د رسول اللهﷺ ماماخيل وو (ځکه چه د عبدالمطلب مور سلمى هم د هغوى نه وه) ته اوليږل چه د رسول اللهﷺ اراده هم د هغوى خوا کښې د قيام وه، پس هغوى د رسول اللهﷺ د استقبال دپاره وسله راخستلې حاضر شو او د هغه نه بنى او ګس، او وړاندې روستو روان وو، د هر سړې خواهش او درخواست د رسول اللهﷺ نه دا وو چه د رسول اللهﷺ قيام د هغوى سره وى، رسول اللهﷺ په هغوى ته دعا کوله او فرمائيل به ئې چه دا اوښه د الله پاک د طرف نه مامور ده چه چرته کيناستله هم هلته به زما قيام وى، بالاخر د رسول اللهﷺ اوښه په محله د بنو نجار کښې رسيدو سره خپله په هغه مقام باندې اودريده چرته چه اوس مسجد نبوى دې، د سيرت په کتابونو کښې دى چه رسول اللهﷺ د اوښې نه کوز نه شو لږ ساعت پس ناقه خپله پاسيده او د ابو ايوب انصارىؓ په دروازه باندې کومه چه مخامخ وه هلته کيناستله هغه وخت رسول اللهﷺ د اوښې نه کوز شو. او ابوايوب انصارىؓ د رسول اللهﷺ سامان اوچت کړو او کور ته ئې يوړلو، د رسول اللهﷺ طبعي ميلان هم دا وو چه رسول اللهﷺ په څه طريقه په بنو نجار کښې کوز شى کوم چه د عبدالمطلب ماماخيل يعنى د رسول اللهﷺ د نيکه ماما خيل دى، الله پاک د رسول اللهﷺ دا خواهش داسې معجزانه طور پوره اوفرمائيلو چه پخپله ناقه هم هلته تلو سره ايسار شوه ددې دپاره چه نور حضرات کوم چه د رسول اللهﷺ د قيام خواهش مند وو په هغې کښې دې د چا دا تاثر نه وى چه مونږ لره پريخودلو سره ئې فلانى ته ترجيح ورکړه.

قوله:﴿ وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلى الخ ﴾ د مسجد نبوى د ابادئ نه مخکښې به چه کوم ځائې کښې د مونځ وخت راغلو نو رسول اللهﷺ به په (غير مسجد) کښې کولو، چونکه چرته خواوشا مسجد موجود نه وو په دې وجه رسول اللهﷺ د مسجد د جوړولو او د هغې دپاره د ځائې د اخستلو اراده اوفرمائيله چه د هغې ذکر وړاندې په روايت کښې راروان دې، پس د رسول اللهﷺ اوښه چه په کوم ځائې کښې ناسته وه هغه د بنو نجار د

دوه يتيمانو(¹) (مربد) يعنى د كهجورو د اوچولو ځائي وو لكه چه په بعض رواياتو كښې دى او د ابوداود په روايت كښې هغې ته حائط وئيلې شى يعنى باغ ممكنه ده هغه باغ وى او بيا د هغې د ورانيدو نه پس هغه مربد جوړ كړې شوې وى، يا بعض حصه باغ وى او بعض حصه مربد، غرض دا چه رسول اللهﷺ د هغې د زمكې د اخستلو خبرې اترې اوكړې هغه خلقو عرض اوكړو مونږ بغير د عوض نه هغه له وركول غواړو، خو رسول اللهﷺ ددې دپاره تيار نه شو بلكه رسول اللهﷺ هغه په ثمن باندې واخستلو، په يو روايت كښې دى چه د ثمن مقدار لس ديناره وركړې شوو ظاهره ده چه د اخستلو معامله به دې يتيمانو سره د هغوى د ولى په واسطې سره شوې وى، وړاندې په روايت كښې دى چه په دې زمكه كښې د بعض مشركانو قبرونه ووكوم چه ويستلې شو.

د مشركينو قبرونه وړانول

ددې نه معلومه شوه چه د قبور مشركين نبش جائز دى، امام بخارىؒ هم په دې وجه باندې په دې حديث باندې ﴿ هل ينبش قبور المشركين﴾ باب قائم كړې دې او امام ابوداود هم د كتاب الخراج په بالكل اخر كښې يو باب ترلې دې باب نبش القبور العادية چه په هغې كښې د ابو رغال قبر او د هغه د نبش واقعه ذكر كړې دې، شامى كښې هم ددې مسئلې تصريح ده چه د قبور مشركين نبش بلا كراهت جائز دې، ﴿ وكانت فيه حرب ﴾ حرب په وزن د ﴿ كلم ﴾ كوم چه جمع د ﴿ حربة ﴾ په وزن د ﴿ كلمة ﴾ دې، په معنى د غار، غرض دا چه د مشركانو قبرونه خو ويستلې شو او كوم چه په هغه زمكه كښې غارونه وغيره وو هغه په خاوره باندې هوار كړې شو او كوم چه هلته د كهجورو اونې وې هغه د مسجد دجوړولو په كار كښې استعمال كړې شو.

قوله:﴿ فصفف النخل قبلة المسجد ﴾ يعنى په مسجد كښې د قبلې طرف ته د كهجورو تنې د ستنو په طور قائم كړې او د مسجد د دروازې په دواړو طرفونو كښې د درشل په طور كاڼړى اودرولې شو ﴿ وهم يرتجزون ﴾ چه كله صحابه كرامو د مسجد د تعمير دپاره كاڼړى اوچتولو سره زاوړل نو په ذوق او شوق كښې ئې دا اشعار وئيل ﴿ اللهم لا خير الا خير الاخرة﴾ الخ.رجز د شعر يو قسم دې، او وئيلې شوې دى چه دا باقاعده شعر نه وى بلكه هغه د كلام موزون يو قسم دې لكه چه ترانه وى.

[٤٥٤](²)حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَانَ مَوْضِعُ الْمَسْجِدِ حَائِطًا لِبَنِي النَّجَّارِ فِيهِ حَرْثٌ وَنَخْلٌ وَقُبُورُ الْمُشْرِكِينَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ثَامِنُونِي بِهِ، فَقَالُوا: لَا نَبْغِي بِهِ ثَمَنًا، فَقُطِعَ النَّخْلُ وَسُوِّيَ الْحَرْثُ وَنُبِشَ قُبُورُ الْمُشْرِكِينَ، وَسَاقَ الْحَدِيثَ، وَقَالَ: فَاغْفِرْ مَكَانَ فَانْصُرْ، قَالَ مُوسَى: وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بِنَحْوِهِ، وَكَانَ عَبْدُ الْوَارِثِ يَقُولُ: خَرِبٌ، وَزَعَمَ عَبْدُ الْوَارِثِ أَنَّهُ

(¹) چه د هغوى نومونه د يو روايت مطابق سهل او سهيل وو كوم چه د سعد بن زراره په تربيت كښې وو، هسې ددې دواړو په تعيين كښې د علماء رجال اختلاف دې كوم چه ابن الاثير جزرى وغيره ذكر كړې دې، (هامش بذل)

(²): أنظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٦٩١) (صحيح)

أَفَادَ حَمَّادًا هَذَا الْحَدِيثَ.

ترجمه: د انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دي: وو ځائي د جمات یو باغ د بني النجار په هغې کښې فصل وو او قجورې وې، او قبرونه د مشرکانو، نو ووئيل رسول الله ﷺ دا خرڅ کړئ په ما باندې. هغوی ووئيل: مونږ نه غواړو په دې باندې پيسې، قطع ئې کړې اونې، او هوارې کړو فصل، او ويې سپړل قبرونه د مشرکانو، او حديث بيان کړو. او ويې وئيل: (فَاغْفِرْ) په ځائې د (فَانْصُرْ)، وئيلی دی موسی: او بيائې پوره حديث بيان کړې دې مونږ ته عبد الوارث پشان د هغې، او وو عبد الوارث چې وئيل به يې: خِرَث، او ګمان کړی دی عبد الوارث، چې هغه بيان کړی دی دا حديث صرف د حماد نه.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا موسى بن اسماعيل... وساق الحديث ﴾ د ﴿ ساق ﴾ ضمير حماد بن سلمه طرف ته راجع دې چه د ابو التياح شاګرد دې، ددې نه په مخکښې سند کښې د هغه شاګرد عبدالوارث وو او دا خبره د ياد ساتلو ده چه کله په سند کښې داسې عبارت راشي نو ضمير به هغه سړی طرف ته راجع وی چه کوم نوې راوی په هغه دويم سند کښې راشي او دلته حماد بن سلمه دې، د حماد په روايت کښې ﴿ فانصر الانصار ﴾ په ځائې ﴿ فاغفر الانصار ﴾ دې، هم دغه شان په دې دويم روايت کښې په ځائې د لفظ حرب حرث دې (يتيمي).

شرح السند

قوله: ﴿ وزعم عبدالوارث انه افاد حمادا هذا الحديث ﴾ : دې جملې تشريح دا ده چه په دې دويم سند کښې حماد براه راست روايت کوی د ابو التياح نه او په اول سند کښې د ابو التياح نه روايت کونکې عبد الوارث وو چه د هغې نه دا خبره ثابتيږی چه عبد الوارث او حماد زما نه حاصل کړې وو لهذا حماد د عبدالوارث شاګرد شو نه ملګرې، خو روستو داسې اوشوه چه حماد ترقی کولو سره حديث د خپل استاد الاستاد يعنی ابو التياح نه حاصل کړو په دې وجه حماد دا حديث براه راست د ابو التياح نه روايت کول شروع کړل هم ددې ترقئ نوم علو سند دې.

بَابُ اتِّخَاذِ الْمَسَاجِدِ فِي الدُّورِ

باب دې په بيان د جوړولو د جماتونو کې په کورونو کې

[٤٥٥]([1])حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِبِنَاءِ الْمَسَاجِدِ فِي الدُّورِ، وَأَنْ تُنَظَّفَ وَتُطَيَّبَ".

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روايت دې هغې ويلی دي: امر کړی دی رسول الله ﷺ په جوړولو د جماتونو باندې په کورونو کښې، او چې پاک کړی شي او خوشبو کړی شي.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا محمد بن العلاء.... امر رسول الله صلى الله عليه وسلم ببناء المساجد في الدور ﴾ دور، د دار جمع ده چه د هغې معنی د بيت او منزل هم راځی او د محلې او قبيلې

[1]: سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ٩ (٧٥٩)، (تحفة الأشراف: ١٦٨٩١)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الجمعة ٦٤ (٥٩٤)، مسند احمد (١٢/٥، ٢٧١) (صحيح)

هم، ظاهره دا ده چه دلته دويمه معنی مراد ده، يعنی په هر هر محله کښې مسجدونه جوړول پکار دی ځکه چه که داسې نه وی نو د يوې محلې والا به د بلې محلې والا مسجد ته د مونځ کولو دپاره ځی او د فاصلې د وجې نه به د جماعت د فوت کيدو خطره وی، لهذا د ضرورت موافق په هره هره محله کښې مسجدونه پکار دی او که په حديث کښې د دار نه مخکښې معنی مراد کړې شی نو مطلب به دا وی چه په هر يو کور کښې يو مخصوص ځائې د مونځ دپاره هم کيدل پکار دی، مثلا يوه چبوتره يا چوکئ، انسان چه څنګه په کور کښې د خپل ضرورت نور ځيزونه تعمير کوی، غسل خانه، باورچی خانه وغيره، نو د مونځ دپاره ئې هم يوځائې مخصوص کيدل پکار دی کوم چه د مونځ کولو دپاره صفا ستهره اوساتلې شی، خو په دې صورت کښې به د مسجد نه مسجد شرعی مراد نه وی په خلاف د اول صورت چه په هغې کښې مسجد شرعی مراد دې.

د صحيفه سمره اول حديث

[٤٥٦]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ سُفْيَانَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى يَعْنِي ابْنَ حَسَّانَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سَعْدِ بْنِ سَمُرَةَ، حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ سُلَيْمَانَ بْنِ سَمُرَةَ، عَنْ أَبِيهِ سَمُرَةَ، أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى ابْنِهِ، أَمَّا بَعْدُ، "فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْمُرُنَا بِالْمَسَاجِدِ أَنْ نَصْنَعَهَا فِي دِيَارِنَا وَنُصْلِحَ صَنْعَتَهَا وَنُطَهِّرَهَا".

ترجمه: خبيب بن سليمان د خپل پلار سليمان نه روايت کوي، او هغه ئې د خپل پلار سمرة نه کوي، چه هغه وليکل خپل ځوی ته: اما بعد: بيشکه رسول الله ﷺ وو چې امريې کولو مونږ ته په جماتونو باندې چې مونږ ئې جوړ کړو په خپلو کورونو کښې، او د هغې صنعت اصلاح وکړو، او پاک ئې کړو.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا محمد بن داود... انه کتب الى ابنه اما بعد ﴾ دا حديث خبيب د خپل پلار سليمان نه او سليمان د خپل پلار سمره بن جندب صحابی نه روايت کوی په دې کتاب کښې هم په دې سند سره او هم په دې طرز باندې تول شپږ احاديث شو او په مسند بزار کښې داسې تقريبا سل احاديث دی، په اصل کښې دا يوه صحيفه ده، د صحيفه سمره په نوم سره چه په هغې کښې هغه ډير احاديث راجمع کولو سره خپلو ځامنو ته ليږلې وو، ددې تول احاديث په يو سند سره نقل دی هم په دې وجه هغه سند د صحيفې په شروع کښې اوليکلې شو د صحيفه په شروع کښې د سند سره لفظ د ﴿ اما بعد ﴾ هم دې، اوس چه مصنف ددې صحيفې نه يو حديث اخلی نو په شروع کښې چه کوم سند دې هغه اخلی هم پهدې وجه باندې هر ځائې کښې ددې صحيفې په حديث کښې لفظ د ﴿ اما بعد ﴾ ملاويږی، دا خبره په مقدمة الکتاب کښې هم راغلې د کتابت حديث په بحث کښې، خو دا دې هم واضحه وی چه د محدثينو په نزد دا سند ضعيف شمارلې شی ځکه چه ددې د سند راويان تول مجهول او غير معروف دی، په بذل کښې ليکی: قال ابن القطان ما من هؤلاء من يعرف حاله.

(): تفرد به أبو داود، مسند احمد (١٧/٥)، (تحفة الأشراف: ٤٦١٦) (صحيح)

بَابٌ فِي السُّرُجِ فِي الْمَسَاجِدِ
باب دې په بيان د ډيووکې په جماتونوکې

په مسجدونو کښې ډيوه بلول، ابن رسلان چه د ابوداود شارح دې ليکى : ﴿ واول من اسرج فى المساجد تميم الدارى ﴾

[۴۵۷]([۱])حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا مِسْكِينٌ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ زِيَادِ بْنِ أَبِي سَوْدَةَ، عَنْ مَيْمُونَةَ مَوْلَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفْتِنَا فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ، فَقَالَ: "ائْتُوهُ فَصَلُّوا فِيهِ، وَكَانَتِ الْبِلَادُ إِذْ ذَاكَ حَرْبًا، فَإِنْ لَمْ تَأْتُوهُ وَتُصَلُّوا فِيهِ، فَابْعَثُوا بِزَيْتٍ يُسْرَجُ فِي قَنَادِيلِهِ".

ترجمه: د ميمونى نه روايت دې، دا د نبى ﷺ آزاده کړې وينځه وه، هغې ويلى دي: اې د الله رسوله! فتوى راکړه مونږ ته په باره د بيت المقدس کښې، هغه وفرمائيل: ورشئ هغې ته او مونځ وکړئ په هغې کښې. او وو ښارونه په هغه وخت کښې چه جنګونه به پکښې کيدل، که تاسو ورته لاړ نه شوئ او مونځ پکې نشئ کولى، نو ولېږئ ورته تيل چې بلولى شى د هغې په ډيوو کښې.

تشريح: **قوله**:﴿ قالت : يا رسول الله افتنا فى بيت المقدس ﴾ يوې زنانه د هغه نه دا سوال اوکړو چه د بيت المقدس په باره کښې مونږ د حکم شرعى نه خبر کړئ، يعنى دا چه هلته مونږ سفر کولو سره تلې شو او په هغې کښې مونځ وغيره کولى شو يا نه نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه او! هلته ته تلې شې او په هغې کښې مونځ کولې شې وړاندې راوى وائى ﴿ وكانت البلاد اذ ذاک حربا ﴾ يعنى تر هغه وخته پورې د اهل اسلام او اهل شام ترمينځه جنګونه کيدل، ملک شام چرته چه بيت المقدس دې مسلمانانو نه وو فتح کړې د يو مسلمان هلته تلل ګران وو هم په دې وجه رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿ فان لم تاتوه وتصلوا فيه ﴾ که تاسو هلته تلې نه شئ نو داسې اوکړئ چه په څه ذريعې سره هلته د زيتون تيل اوليږئ کوم چه د بيت المقدس ډيوې او تاخچې روښانه کړى، د دې حديث نه په مسجد کښې د ډيوې د بلولو مشروعيت ثابتيږى.

(**جوماتونو ته تيل ليږل**): هم دغه شان ددې نه په مسجدونو کښې د تيلو د ليږلو اصليت هم ثابت شو لکه چه عام طور سره زنانه مسجدونو ته تيل ليږى، معلومه شوه چه دا بې اصله خبره نه ده.

بَابٌ فِي حَصَى الْمَسْجِدِ
باب دې په بيان د کانړود مسجد کې

قوله:﴿ حصى ﴾ جمع ده د ﴿ حصاة ﴾، ﴿ الاحجار الصغار ﴾ (کانړى) مطلب دا دې چه په مسجد کښې کانړى غوړولې شى په دې کښې هيڅ باک نشته لکه چه د حديث الباب نه معلوميږى.

[۴۵۸]([۲])حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ تَمَّامِ بْنِ بَزِيعٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ سُلَيْمٍ الْبَاهِلِيُّ، عَنْ أَبِي الْوَلِيدِ، سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ عَنِ الْحَصَى الَّذِي فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: "مُطِرْنَا ذَاتَ لَيْلَةٍ فَأَصْبَحَتِ الْأَرْضُ مُبْتَلَّةً فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَأْتِي بِالْحَصَى فِي ثَوْبِهِ

[۱]: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۹۶ (۱۴۰۷)، (تحفة الأشراف: ۱۸۰۸۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۶/۴۶۳) (ضعيف)

[۲]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۸۵۹۴) (ضعيف)

فَيَبْسُطُهُ تَحْتَهُ، فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّلَاةَ قَالَ: مَا أَحْسَنَ هَذَا".

ترجمه: ابو الوليد وايې ما تپوس وکړو د ابن عمر نه په باره د ګيټو کښې هغه چې په مسجد کښې خواره کړې شوی وو؟ هغه وفرمائيل: باران وشو په مونږ. باندې يوه شپه نو ځمکه لمده شوه، نو شروع شو سړی چې راوړل به ئې کانړی په خپله جامه کښې، نو خوروّل به ئې خپل لاندې، هرکله چې رسول الله ﷺ مونځ پوره کړو وېې وئيل: دا څومره ښه دی.

تشريح: **قوله**:﴿ سالت ابن عمر عن الحصى الذى فى المسجد ﴾ د مسجد نبوی په انګنړ کښې کانړی خواره شوي وو، د درو او صفونو خو هغه وخت دستور نه وو ددې په باره کښې يو تابعي د ابن عمر ﷺ نه تپوس اوکړو چه دا چه په مسجد نبوی کښې کانړي خواره دی دا د کله نه خواره دی او ددې څه وجه وه نو هغه ورته جواب ورکړو چه د يو ځل خبره ده چه په مدينه منوره کښې د شپې باران اوشو د مسجد ټول انګنړ په اوبو باندې لوند شو نو خلقو داسې اوکړل چه په خپلو لمنو کښې ئې کانړی راوړل او هر سړی د خپل مونځ کولو په ځائې کښې هغه خواره کړل او په هغې کښې ئې مونځ اوکړل ددې دپاره چه کپړې ئې لوندې نه شی، رسول الله ﷺ د مونځ نه په فارغ کيدو باندې چه کله هغه کانړی اوليدل نو وې فرمائيل ﴿ ما احسن هذا ﴾ چه تاسو څه ښه کار اوکړو، غرض دا چه د هغه وخت نه دا کانړی خواره کړې شوې دی، زه وائم چه په ۱۳۹۳ھ کښې چه کله مونږ. د حج دپاره حاضر شو نو تر هغه وخته پورې دا د کانړو سلسله قائمه وه په مسجد حرام کښې هم او په مسجد نبوی کښې هم خو په پوره انګنړ کښې نه بلکه د هغې په بعضو حصو کښې، ګويا دا قديم يادګار راروان وو، خو څو کلونه پس چه کله مونږ. بيا حاضر شو نو مونږ. اوکتل چه د هغه ځائې نه هغه کانړی اوچت کړې شوې وو او د هغې په ځائې پوخ فرش خور کړې شوې وو، وجه د هغې دا بيان کړې شوه چه زنانو چه به کله د ځان سره ماشومان په غيږ. کښې حرم ته بوتلل نو د ماشومانو نجاست او متيازې وغيره به هغوی په دغه کانړو کښې پټولو په دې وجه د هغه ځائې منتظمينو دغه سلسله ختمه کړه. انا لله وانا اليه راجعون فالى الله المشتكى. د رسول الله ﷺ د زمانې يوه نخښه ختمه شوه.

[٤٥٩] (١)حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَوَكِيعٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، قَالَ: كَانَ يُقَالُ "إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا أَخْرَجَ الْحَصَى مِنَ الْمَسْجِدِ يُنَاشِدُهُ".

ترجمه: د ابو صالح نه روايت دې هغه وئيلی دي: دا به وئيل کيده، سړی چې کله اوباسي کانړی د جمات نه ن سوال ورته کوي.

تشريح: **قوله**:﴿ ان الرجل اذا اخرج الحصى من المسجد يناشده ﴾ که يو سړې د مسجد نه کانړی اوباسی يعنی هغه بهر غورځوی يا ئې اوچتولو سره بهر راوړی نو هغه کانړي ورته سوال کوی چه د الله خاطر اوکړه ته ما دې ځائې نه مه اوباسه، د کانړی دا سوال کول په دې وجه دی چه مسجد پاک او صفا ځائې دې په دې وجه د هغه ځائې نه وتل نه غواړی، ځکه چه

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٢٨٣٧) (صحيح)

مسجد د رحمت، برکت او عبادت ځائې دې خلق په هغې باندې مونځ کوي او د بهر تلو نه پس به هغه ددې تولو څيزونو نه محروم شي. هم دغه شان دا د کاڼړو سوال کول کيدې شي په لسان قال او حقيقة وي چه د هغې د کيفيت نه مونږ خبر نه يو، پس د جمهورو سلفو رائې د جمادات او حيوانات د تسبيح په باره کښې هم دا ده چه د هغې ذکر په دې آيت کريمه کښې دې ﴿وان من شئ الا يسبح بحمده﴾ او دا هم احتمال دې چه دا سوال د حال په ژبې سره وي ګويا د کاڼړو موجوده حالت په مسجد کښې د پريوتلو ددې خبرې مقتضي دې چه هغه دا غواړي چه هغه په کوهی کښې پريخودلې شي اګر چه په ژبې سره هغه هيڅ او نه وئيلې شي، دلته په روايت کښې دی ﴿کان يقال﴾ يعنې صحابه کرامو به خپل مينځ کښې وئيل چه کله يو سړې کاڼړې د مسجد نه اوباسي نو هغه داسې وائي خو ظاهره خبره دا ده چه صحابه کرام دا خبره په قياس سره خو نه شي کولې هغوی به د رسول الله ﷺ نه اوريدلې وی لهذا دا حديث په مرفوع حکم کښې دې ددې نه وړاندې چه کوم حديث دې په هغې کښې هم د حديث د مرفوع کيدو ذکر دې اګر چه په تردد سره دې.

[۴۶۰]([1])حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ أَبُو بَكْرٍ يَعْنِي الصَّاغَانِيَّ، حَدَّثَنَا أَبُو بَدْرٍ شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، حَدَّثَنَا أَبُو حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ أَبُو بَدْرٍ: أُرَاهُ قَدْ رَفَعَهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ الْحَصَاةَ لَتُنَاشِدُ الَّذِي يُخْرِجُهَا مِنَ الْمَسْجِدِ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې، ابو بدر وئيلي دي: زما ګمان دی چې بيشکه هغه مرفوع بيانکړې دی د نبي ﷺ نه هغه ووئيل: بيشکه کاڼړې سوال کوی هغه کس ته چې اوباسی هغې لره د مسجد نه.

بَابٌ فِي كَنْسِ الْمَسْجِدِ

باب دې په بيان د جارو کولو د مسجد کې

يعنې په مسجد کښې جارو وهل مکنسه اله کنس يعنې جارو

[۴۶۱]([2])حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَبْدِ الْحَكَمِ الْخَزَّازُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَجِيدِ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي رَوَّادٍ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْطَبٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "عُرِضَتْ عَلَيَّ أُجُورُ أُمَّتِي حَتَّى الْقَذَاةُ يُخْرِجُهَا الرَّجُلُ مِنَ الْمَسْجِدِ، وَعُرِضَتْ عَلَيَّ ذُنُوبُ أُمَّتِي فَلَمْ أَرَ ذَنْبًا أَعْظَمَ مِنْ سُورَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ أَوْ آيَةٍ أُوتِيَهَا رَجُلٌ ثُمَّ نَسِيَهَا".

ترجمه: انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلی دي وئيلی دی رسول الله ﷺ: پيش کړې شو ماته اجرونه د امت زما، تردې چې د غورخول شوی شی په جمات کښې چې اوباسې هغې لره سړې د جمات نه، او پيش کړې شو ماته ګناهونه د امت زما، ما ونه ليدله ګناه چې ډيره غټه ده د يو سورت د قرآن نه او يا ايت چې ياد کړې وې هغه سړې بيا ئې هېر کړې وي.

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۲۸۳۷) (ضعيف)
[2]: سنن الترمذي/فضائل القرآن ۱۹ (۲۹۱٦)، (تحفة الأشراف: ۱۵۹۲) (ضعيف)

تشریح: قوله:﴿ عرضت علي اجور امتي حتى القذاة ﴾ ای اجور اعمال امتي... د مضاف په حذف سره او د مسلم په روایت کښې دی ﴿ عرضت علی اعمال امتی ﴾ اوس په دواړو کښې هیڅ منافات نشته ځنګه چه اجرونه پیش کیدلی شی هم دغه شان اعمال هم.

شرح حدیث

اودعرض نه مراد یا خوعلمی احاطه ده چه دا څیزونه د رسول الله ﷺ په علم کښې راوستلې شو، او دا په حقیقت باندې هم محمول کیدې شی په داسې طریقه چه دا اعمال حسنه په ښه صورت کښې پیش کړې شو او اعمال سیئه په ګنده صورت کښې لکه چه د اعمالو په وزن کښې هم یو قول دا دې اوس پاتې شوه دا خبره چه دا عرض کله شوې دې. کیدې شی چه په لیلة المعراج کښې داسې شوې وی یا په بله یوه موقع باندې. والله تعالی اعلم

"حتی القذاة" قذاة هغه خشاک او خځلې (بخرې) ته وئیلې شی کوم چه په سترګو یا د ځکلو په یو څیز کښې پریوځی کوم چه ډیر معمولی وی، په دې کښې ډیره مبالغه ده مسجدونو لره په صفا کولو کښې. چه کله په دومره لږ څیز کښې ثواب دې نو ددې نه زائد کښې به په طریق اولی وی.

قوله:﴿ فلم ار ذنبا اعظم من سورة من القران الخ ﴾ یعنی په ما باندې زما د امت ګناهونه هم پیش کړې شو نو ما ددې نه لویه ګناه بله او نه لیده چه یو سړی د قران کریم یو سورت یا آیت یاد کړې وی او بیا ترې هغه هیر شوې وی.

بعض اشکال او د هغې جواب

اشکال (۱): دلته دا شبه کیږی چه په دویم حدیث کښې اعظم الذنوب شرک بالله منلې شوې دې، پس وارد دې چه د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړې شو، ای الذنوب اعظم عند الله تعالی... نو هغه اوفرمائیل ﴿ ان تجعل لله ندا وهو خلقک ﴾ د دې مختلف جوابات ورکړې شوې دی، یو دا چه په دې حدیث کښې د ټولو ګناهونو نه لوئې ګناهونه مراد نه دی بلکه د صغائرو په نسبت یعنی په صغیره ګناهونو کښې د ټولو نه لوئې دې. یا دا اووئیلې چه مراد دا دې چه نسیان په علم باندې مرتب کیدو والا ګناهونو کښې د ټولو نه لویه ګناه د ټولو نه لویه ګناه د قران کریم هیرول دی، یو بل اشکال دا دې چه نسیان خو په شریعت کښې معاف دې نو بیا په دې باندې مواخذه ولې؟ جواب دا دې چه دوه څیزونه دی یو هیریدل او بل هیرول، دلته دویم مراد دې، او مطلب د ﴿ ثم نسیها ﴾ دا دې چه ﴿ ثم ترکها حتی نسیها ﴾ او یو جواب دا هم ورکړې شوې دې چه د نسیان نه مراد عدم الایمان بها دې لکه چه ددې آیت کریمه په تفسیر کښې وئیلې شوې دی ﴿ کذلک اتتک ایاتنا فنسیتها ﴾

نسيان د قرآن كريم حكم

بيا ځان پوهه كړه چه په دې كښې د فقهاء كرامو اختلاف دې چه نسيان د آيت څنګه دې،(۱) په منهل كښې ليكلې دى چه د جمهور علماء او ائمه ثلاثه په نزد حرام او كبيره ګناه ده، البته د امام مالك په نزد ما تصح به الصلاة نه زائد يادول مستحب دى ابتداء هم او دواما هم، لهذا ددې هيرول د هغه په نزد صرف مكروه دې.

بَابٌ فِي اعْتِزَالِ النِّسَاءِ فِي الْمَسَاجِدِ عَنِ الرِّجَالِ

باب دې په بيان د اعتزال د ښځوكې په جماتونوكې د سړو نه

د رسول الله ﷺ په زمانه كښې چونكه زنانو په مسجد كښې د سړو سره مونځ كولو، په دې وجه ددې متعلق دا باب دې چه زنانو له پكار دى چه د هغوى د سړو سره اختلاط رانشى.

[۴۶۲](۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو، وَأَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَوْ تَرَكْنَا هَذَا الْبَابَ لِلنِّسَاءِ"، قَالَ نَافِعٌ: فَلَمْ يَدْخُلْ مِنْهُ ابْنُ عُمَرَ حَتَّى مَاتَ، وَقَالَ غَيْرُ عَبْدِ الْوَارِثِ: قَالَ عُمَرُ: وَهُوَ أَصَحُّ.

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلى دي: وئيلى دى رسول الله ﷺ: كه چرې دا دروازه مونږ ښځو ته پريخوده نو بهتره ده. وئيلى دى نافع: نو ابن عمر د هغې نه داخل نه شو تر مرګه پورې، او وئيلى دى (نورو راويانو) بغير د عبد الوارث نه: چه وئيلى دى عمر (يعنى ابن عمر نه بلكه عمر وئيلى دى)، او دا ډير صحيح دى.

تشريح: **قوله**:﴿ لو تركنا هذا الباب للنساء ﴾ رسول الله ﷺ د مسجد نبوى د يوې دروازې طرف ته اشاره كولو سره اوفرمائيل چه دا دروازه كه مونږ د زنانو دپاره پريږدو نو څه به ښه وى يعنى په دې دروازې سره مسجد ته راتلل صرف د زنانو دپاره شي سړي خپل تلل راتلل په بله دروازه باندې اوساتى، دې وخت كښې خو په مسجد نبوى كښې څو بابونه دى تقريبا اووه اته به وى، خو ددې حديث نه معلوميږى چه هغه وخت كم از كم دوه دروازې وې، په منهل كښې ليكلې دى چه د كومې دروازې طرف ته په دې حديث كښې اشاره ده دا هغه دروازه ده كومه چه د تحويل قبله نه روستو شمالى طرف ته چرته چه بيت المقدس دې پرانستلې شوې وه. ځكه چه اول خو هغه طرف ته قبله وه، اوس چونكه قبله د مكې طرف ته شوه كومه چه د مدينې نه د جنوب په طرف كښې ده نو ددې جانب مقابل په شمال كښې دروازه پرانستلې شوې وه.

﴿ قال نافع الخ ﴾ نافع رحمه الله د ابن عمر رضي الله عنه شاګرد فرمائى چه ددې حديث د اوريدولو نه پس

---

(۱) دكتاب الصلوة په آخر كښې يو بل باب راروان دې: باب التشديد في من حفظ القرآن ثم نسيه، اودهغې لاندې مصنف رحمه الله دا مرفوع حديث ذكر كړې دې: مامن امرئ يقرأ القرآن ثم ينساه الا لقي الله يوم القيامة أجزم، په دې باندې حضرت شيخ رحمه الله ليكلى دى چه د شوافعو په نزد د نسيان (هيرولو) نه مراد دادې چه دا په غيب يعنى حفظ باندې نه شي وئيلې اود احنافو په نزد مراد دادې چه دومره نې هيركړى چه په كتلو نې هم نه شي وئيلې، والله تعالى أعلم.

(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۵۸۸)، ويأتي هذا الحديث عند المؤلف برقم (۵۷۱) (صحيح)

ابن عمر تر مرګه پورې کله هم په هغه دروازه باندې مسجد ته نه دې داخل شوي، د ابن عمر ﷺ په باره کښې مشهوره ده چه هغه شدید الاتباع بالسنة وو، ددې نه په طور د مفهوم مخالف دا ذهن ته راځي چه د ابن عمر ﷺ نه علاوه به نور خلق په دغه دروازه داخلیدل نو اول خو دا ضروري نه ده، تخصیص ذکري تخصیص حکم لره مستلزم نه دې او که دا اومنو نو کیدې شي چه نور صحابه کرام د مونځ د وختونو نه علاوه په نورو اوقاتو کښې په هغه دروازه باندې داخل شوې وي او دا هم وئیلې کیدې شي چه چونکه د ابن عمر ﷺ نه علاوه نورو صحابه کرامو د رسول الله ﷺ نه په دې سلسله کښې د منع عن الدخول څه صریح ممانعت نه وو اوریدلې په دې وجه به هغوی داخلیدل.

﴿وقال غیر عبدالوارث : قال عمر : وهو اصح ﴾ په دې حدیث کښې چه کوم د راویانو اختلاف دې، مصنف هغه بیانوی.

د مصنف رائې او په هغې باندې نقد

هغه دا چه په دې حدیث کښې د ایوب دوه شاګردان دی یو عبدالوارث کوم چه په اول سند کښې دې دویم اسماعیل کوم چه په دویم سند کښې راروان دې، اول الذکر دې حدیث ته مرفوع وئیلې دې او مؤخر الذکر دې حدیث ته موقوف وئیلې دې، مصنف فرمائي چه ددې حدیث په عمر باندې موقوف کیدل زیات صحیح دی په نسبت د مرفوع کیدو، ددې نه روستو مصنف هغه نور روایات ذکر کړې دی کوم چه موقوف دی د هغې نه روستو ئې بیا یو بل روایت ذکر کړو : ﴿ ان عمر بن الخطاب کان ینهی الخ ﴾ د مصنف غرض ددې دوه روایتونو په ذکر کولو سره وقف لره په رفع باندې ترجیح ورکول دی، خو په دې کښې اشکال دې ځکه چه د اسماعیل روایت منقطع دې، د نافع سماع د عمر نه ثابته نه ده، هم دغه شان د عمر د منع کولو نه دا نه لازمیږي چه رسول الله ﷺ ددې نه منع فرمائیلې وي، هم دغه شان عبدالوارث کوم چه دا روایت مرفوعا نقل کوی هغه ثقه دې ددې سند هم متصل دې، فکیف ترجیح الوقف. (من البذل)

[۴۶۳]([1])حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُدَامَةَ بْنِ أَعْيَنَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، بِمَعْنَاهُ، وَهُوَ أَصَحُّ.

ترجمه: دحضرت نافع ﷺ نه روایت دې چه حضرت عمر بن الخطاب ﷺ وئیلی دی په شان د هغه حدیث، او هم دا ډېر صحیح دی

[۴۶۴]([2])حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ يَعْنِي ابْنَ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا بَكْرٌ يَعْنِي ابْنَ مُضَرَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرٍ، عَنْ نَافِعٍ، "أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَانَ يَنْهَى أَنْ يُدْخَلَ مِنْ بَابِ النِّسَاءِ".

ترجمه: د نافع نه روایت دې، بیشکه عمر بن الخطاب وو چې منع به ئې کوله د داخلیدو نه د دروازې د ښځو نه.

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۵۸۸) (صحیح)
[2]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۵۸۸) (صحیح)

بَابٌ فِيمَا يَقُولُهُ الرَّجُلُ عِنْدَ دُخُولِهِ الْمَسْجِدَ

باب دې په هغې چې سړی چه وايي په وخت د ننوتلو کې جمات ته

[٤٦٥] (1) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ الدِّمَشْقِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ يَعْنِي الدَّرَاوَرْدِيَّ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ سُوَيْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا حُمَيْدٍ، أَوْ أَبَا أُسَيْدٍ الْأَنْصَارِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيُسَلِّمْ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ لِيَقُلْ: اللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ، فَإِذَا خَرَجَ فَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ".

ترجمه: د عبد الملک بن سعيد بن سويد نه روايت دې هغه وايي چې ما اوريدلی دی د ابو حميد نه او يا د ابو اسيد الانصاری نه، هغه به وئيل: وئيلی دی رسول الله ﷺ کله چې داخلېږي يو کس ستاسو نه جمات ته نو سلام دې کوی په نبی ﷺ، بيا دې وايي: (اللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ، فَإِذَا خَرَجَ فَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ) ای الله کولاو کړی ماته دروازې د رحمت ستا، کله چې اوځی نو وايې دې: اې الله زه سوال کوم ستانه د فضل ستا.

تشريح: **قوله**: ﴿ سمعت ابا حميد او ابا اسيد ﴾ هم دغه شان په شک سره د مسلم په روايت کښې دی، په ظاهره دا شک خپله عبدالملک ته د ځان متعلق دې چه ما په دې دواړو کښې د يو نه دا حديث واوريدلو، او د ابن ماجه په يو روايت کښې صرف ﴿ عن ابی حميد ﴾ او په يو روايت کښې د دواړو نه روايت دې ﴿ عن ابی حميد وابی اسيد يقولان ﴾ (منهل) دا ابو حميد الساعدی مشهور صحابی دې د هغوی په نوم کښې اختلاف او د ابو اسيد نوم مالک بن ربيعه دې، ابو اسيد بضم الهمزة مصغرا دې دا هم ساعدی دې، ملا علی قاری رحمه الله ليکی وقيل بفتح الهمزة، احقر وائی چه ﴿ ابو اسيد بفتح الهمزة ﴾ بل صحابی دې ﴿ ابو اسيد بن ثابت الانصاری ﴾ چه د هغه نوم عبدالله دې او يو بل راوی دې عطاء بن اسيد دا هم بفتح الهمزة دې (کذا فی الفيض السمائی)

﴿ اذا دخل احدکم المسجد الخ ﴾ چه کله انسان مسجد ته داخل شی نو اولا دې په رسول الله ﷺ باندې سلام اوليږی او بيا دې دا دعا اوکړی ﴿ اللهم افتح لی ابواب رحمتک ﴾، ابن السنی په روايت د انس رضی الله عنه نقل کړې دی چه رسول الله ﷺ چه به کله مسجد ته داخليدو نو وئيل به ئې چه ﴿ بسم الله اللهم صل علی محمد ﴾ هم دغه شان چه به کله مسجد ته داخليدو نو وئيل به ئې ﴿ قال بسم الله اللهم صل علی محمد ﴾ هم دغه شان چه به کله د مسجد نه بهر راوتلو نو داسې به ئې وئيل، د مسند احمد او ابن ماجه يو حديث چه د فاطمه الزهرا رضی الله عنها نه روايت دې چه کله به رسول الله ﷺ مسجد ته داخليدو نو ﴿ بسم الله والسلام علی رسول الله اللهم اغفرلی ذنوبي وافتح لي ابواب رحمتک ﴾ به ئې وئيل، او هم دغه شان به ئې د مسجد نه بهر راوتلو باندې هم دغه شان وئيل او په ځائې د ﴿ ابواب رحمتک ﴾ به ئې ﴿ ابواب فضلک ﴾

---

(1): صحيح مسلم/المسافرين ١٠ (٧١٣)، سنن النسائي/المساجد ٣٦ (٧٣٠)، (تحفة الأشراف: ١١١٩٦)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ١٣ (٧٧٢)، مسند أحمد (٥/ ٤٢٥) سنن الدارمي/الصلاة ١١٥ (١٤٣٤)، والاستئذان ٥٦ (٧٧٢) (صحيح)

وئيل، هم دغه شان د ابن ماجه په يو روايت کښې دی چه د مسجد نه د بهر راوتلو په وخت باندې په رسول الله ﷺ باندې د سلام ليږلو نه روستو دې دا اولولی ﴿ اللهم اعصمنی من الشيطان الرجيم ﴾

فائده : د دې رواياتو نه معلومه شوه چه خپله به رسول الله ﷺ هم په خپل ځان باندې سلام ليږلو ددې په پاره کښې شارحينو خو دلته څه نه دی ليکلی، په ظاهره ددې دوه وجې کيدې شی. ۱: رسول الله ﷺ به د امت د تعليم دپاره داسې کول. ۲: خپله نبی باندې هم په خپل نبوت او رسالت باندې ايمان راوړل واجب دې بلکه د ټولو نه مخکښې نو هم هغه ددې خبرې مکلف وی چه هغه په خپل نبوت باندې ايمان راوړی او په دې باندې يقين اوساتی، على هذا القياس، نور ځيزونه هم په دې کښې راغلل د خپل مقام رسالت تعظيم او تکريم او صلاة او سلام ليږل وغيره او دا په دې وجه باندې چه رسول کښې وصف نبوت او رسالت نه علاوه يو حيثيت بشر او د ابن ادم کيدو دې، نو نبی ددې خپل دويم حيثيت په لحاظ سره د خپل ذات سره هغه معامله کوی کوم چه امتی لره د خپل نبی سره کول پکار دی.

[٤٦٦]()حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ بِشْرِ بْنِ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ، عَنْ حَيْوَةَ بْنِ شُرَيْحٍ، قَالَ: لَقِيتُ عُقْبَةَ بْنَ مُسْلِمٍ، فَقُلْتُ لَهُ: بَلَغَنِي أَنَّكَ حُدِّثْتَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "أَنَّهُ كَانَ إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ، قَالَ: أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ وَبِوَجْهِهِ الْكَرِيمِ وَسُلْطَانِهِ الْقَدِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ"، قَالَ: أَقَطْ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: فَإِذَا قَالَ ذَلِكَ، قَالَ الشَّيْطَانُ: حُفِظَ مِنِّي سَائِرَ الْيَوْمِ.

ترجمه: د عبد الله بن عمرو بن العاص روايت کوی د نبی ﷺ نه، بيشکه هغه به چې کله داخليدو مسجد ته وئيل به يې: پناه نيسم په الله لوی باندې، او په مخ د هغه عزتمند، او په بادشاهئ د هغه چې مخکښې ده، د شيطان رټلی شوی نه. هغه ووېل: آيا بس؟ ما ووېل: آو، هغه ووېل: کله چې دا ووايي، وايي شيطان چې وساتلی شو زمانه ټوله ورځ.

تشريح: **قوله**: ﴿ فقلت له : بلغنی انک حدثت الخ ﴾ حيوة بن شريح فرمائی چه ما عقبه بن مسلم ته اووې چه ماته دا خبره رارسيدلې ده چه تاسو عبدالله بن عمرو بن العاص ؓ نه يو حديث مرفوع بيانوی هغه دا چه د رسول الله ﷺ معمول وو چه کله به مسجد کښې داخليدو سره دا دعا کوله (کوم چه په کتاب کښې مذکور ده) نو هغه ددې تصديق اوکړو، خو هغه ورسره دا هم اوفرمائيل چه ايا تاته بس هم دا حديث در رسيدلې دې؟ ما اووې او! په دې باندې هغه اوفرمائيل چه نه! په دې کښې وړاندې نور هم څه دی هغه دا چه ﴿ فاذا قال ذلک قال الشيطان الخ ﴾ يعنی کله چه يو سړې مسجد ته داخليدو سره ذکر شوې دعا اووائی نو شيطان وائی چه دا سړې د پوره ورځ دپاره زما نه محفوظ شو.

د ادعيه ماثوره اهتمام

سبحان الله څه ښه دعا ده، لهذا دا دعا مسجد کښې د داخليدو په وخت ضرور وئيل پکار دی بلکه د ټولو ادعيه ماثوره د هغې د معانی او فوائد د استحضار سره هميشه د ياد

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٨٨٩٠) (صحيح)

ساتلو او وئيلو اهتمام کول پکار دی.

بَابُ مَا جَاءَ فِي الصَّلَاةِ عِنْدَ دُخُولِ الْمَسْجِدِ

باب دې په بيان د مونځ (تحية المسجد) کې په وخت د ننوتلو کې جمات ته

[۴۶۷] [1] حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ، فَلْيُصَلِّ سَجْدَتَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَجْلِسَ".

ترجمه: د ابو قتادة رضی الله عنه نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ ويلی دي: کله چې داخل شی يو کس ستاسو نه مسجد ته نو ودې کړی دوه رکعاته مخکې د کيناستلو نه.

تشريح: قوله: إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ: په دې باب او حديث سره مصنف تحية المسجد ثابت کړی دی په دې حديث کښې پنځه مباحث دی.

د حديث متعلق مباحث خمسه

۱: د تحية المسجد حکم، ۲: تحية المسجد د کوم سړی دپاره دی،

۳: په مسجد کښې د داخليدو نه پس تحية المسجد کولو نه مخکښې که کينی نو ددې جلوس نه تحية المسجد فوت کيږی يا نه.

۴: ايا دا مونځ به په اوقات مکروه کښې هم کولې شی يا نه؟

۵: د کومو علماء کرامو په نزد چه تنفل برکعة جائز دې نو ايا د هغوی په نزد به يو رکعت تحية المسجد ادا کيږی يا نه؟

اول بحث:

تحية المسجد د جمهورو په نزد مستحب دې او د اهل ظواهر په نزد واجب دې خو ابن حزم په دې کښې د جمهورو سره دې، هغه د سنتيت قائل دې، اهل ظاهر د امر د صيغې نه استدلال کوی او جمهور د حديث د اعرابی ﴿هل علی غيرهن؟ قال لا الا ان تطوع﴾ وغيره احاديثو نه استدلال کړې دې، هم دغه شان په طحاوی کښې يو روايت دې، عبدالله بن بسر صحابی نه چه يو خل د جمعې په ورځ باندې يو سړې مسجد ته داخل شو او د خلقو په سټونو باندې اوريدلو سره وړاندې لاړو نو په دې باندې رسول الله ﷺ هغه ته اوفرمائيل ﴿اجلس فقد اذيت﴾ حال دا چه هغه لا تر اوسه پورې تحية المسجد نه وو کړی.

بحث ثاني:

امام مالک رحمه الله فرمائی چه د تحية المسجد حکم د هغه سړی دپاره دې کوم چه مسجد ته داخل شی د ناستې په قصد باندې، او د کوم سړی اراده چه د کيناستلو نه وی بلکه صرف

[1]: صحيح البخاري/الصلاة ٦٠ (٤٤٤)، والتهجد ٢٥ (١١٦٣)، صحيح مسلم/ المسافرين ١١ (٧١٤)، سنن الترمذي/ الصلاة ١١٩ (٣١٦)، سنن النسائي/ المساجد ٣٧ (٧٣١)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ٥٧ (١٠١٣)، (تحفة الأشراف: ١٢١٢٣)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/ قصر الصلاة ١٨ (٥٧)، مسند احمد (٥/٢٩٥، ٢٩٦، ٣٠٣)، سنن الدارمي/الصلاة ١١٤ (١٤٣٣) (صحيح)

تیریدل ئې مقصود وي نو د هغه دپاره نشته، په ظاهره کښې هغه دا قید د جلوس لفظ حدیث ﴿قبل ان یجلس﴾ نه مستنبط کړې دې، او د جمهور علماء ائمه ثلاث په نزد د تحیة المسجد حکم د هر هغه سړي دپاره دې که مسجد ته د کیناستلو په ارادې سره داخل شوي وي یا هم داسې وي.

بحث ثالث:

د حنابله په نزد جلوس طویل سره فوت کیږي په قصیر سره نه، که عمدا وي او د شوافعو په نزد په جلوس طویل سره، هم دغه شان په جلوس قصیر سره هم که عمدا وي او د احنافو او مالکیانو په نزد مطلقا نه فوت کیږي د کیناستلو نه روستو ئې هم کولې شي.

بحث رابع:

د امام شافعي رحمه الله په نزد اوقات مکروه او غیر مکروهه ټولو کښې به کولی شي د باقي ائمه ثلاث په نزد صرف په اوقات غیر مکروهه کښې، لهذا چه کوم سړې مسجد ته په اوقات منهیه کښې داخل شي نو د هغه دپاره... د تحیة المسجد بدل د الله پاک ذکر دې.

بحث خامس:

د امام شافعي او احمد په نزد اگر چه تنفل برکعة جائز دې خو د هغه په اصل قول کښې تحیة المسجد برکعة کافي نه دې، ځکه چه په حدیث کښې د رکعتین قید ذکر دې.

فائده: د تحیة المسجد د حکم نه مسجد حرام مستثنی دې ځکه چه د هغه مسجد تحیة مونځ نه دې بلکه طواف دې لکه چه فقهاء کرامو ددې خبرې تصریح کړې ده مگر دا چه د یو سړي اراده داخلیدو سره فورا د طواف نه وي بلکه د کیناستلو وي نو هغه له پکار دی چه د کیناستلو نه مخکښې دوه رکعتونه اوکړي.

[۴۶۸] ([1]) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عُمَيْسٍ عُتْبَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي زُرَيْقٍ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِنَحْوِهِ، زَادَ: ثُمَّ لِيَقْعُدْ بَعْدُ إِنْ شَاءَ، أَوْ لِيَذْهَبْ لِحَاجَتِهِ.

ترجمه: د ابو قتادة نه روایت دې، هغه روایت کوي د نبي ﷺ نه پشان د هم هغه حدیث، په هغه دې کښې زیادت کړې دی (باقی ص ۱۵۵) بیا دې کیني وروسته که چېرې ئې خوښه وي او یا دې لاړ شي خپل ضرورت دپاره.

تشریح: **قوله:** ﴿زاد: ثم لیقعد بعد ان شاء﴾ دا حدیث هم د ابو قتادة رضی الله عنه دې خو د دویم طریق نه مخکښې طریق کښې عامر بن عبدالله نه روایت کونکې مالک وو او په دې کښې د هغه نه روایت کونکې ابو عمیس دې، د ﴿زاد﴾ ضمیر هم د هغه طرف ته راجع دې، په دې روایت کښې زیادت دې چه د تحیة المسجد د کولو نه پس که ئې زړه غواړي نو کیني دې یا چه د کوم کار دپاره راغلې دې د هغې دپاره دې لاړ شي، ددې نه په ظاهره کښې د مالکي مذهب تردید کیږي کوم چه دا وائي چه تحیة المسجد د هغه سړي دپاره دې کوم چه مسجد

[1]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۲۳) (صحیح)

ته د کیناستلو دپاره راغلي وي.

بَابٌ فِي فَضْلِ الْقُعُودِ فِي الْمَسْجِدِ

باب دې په بيان د فضيلت د کيناستلو کې په مسجد کې

دا باب د قعود في المسجد د فضيلت په بيان کښې دې، امام بخاري رحمه الله هم دلته دا باب تړلې دې خو هغه په دې کښې يو قيد لګولې دې، من جلس في المسجد ينتظر الصلاة... فرق دا شو چه د مصنف په رائې کښې د قعود في المسجد فضيلت مطلقا دې او د امام بخاري د ترجمې نه معلوميږي چه دا فضيلت هغه وخت دې چه کله دا کيناستل د مونځ د انتظار يا د بل يو عبادت دپاره وي، خو مصنف په دې باب کښې دوه روايات ذکر کړې دي، پس د باب د اولنی حديث نه د مطلق جلوس في المسجد فضيلت معلوم شو خو په دې کښې يو بل قيد دې هغه دا چه ترڅو پورې په هغه ځائې کښې ناست وي چرته چه ئې فرض مونځ کړې دې، او د دويم او دريم حديث نه د هغه جلوس فضيلت معلوميږي کوم چه د انتظار صلاة دپاره وي.

[٤٦٩] () حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْمَلَائِكَةُ تُصَلِّي عَلَى أَحَدِكُمْ مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ الَّذِي صَلَّى فِيهِ، مَا لَمْ يُحْدِثْ أَوْ يَقُمْ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ، اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ".

ترجمه: د أبو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلي دي: ملائکې دعاګانې غواړي د يو کس ستاسو لپاره تر کومه چې هغه خپل د مانځه په ځائې کښې وي ترکومه چې ئې خبرې نه وي کړی او يا پاڅيدلی نه وي: اې الله ته بخښنه وکړی هغه ته، او اې الله ته ورباندې رحم وکړې.

تشريح: قوله. ﴿ ما لم يحدث او يقوم ﴾ يعنې ملائک د داسې سړی دپاره استغفار هغه وخت کوی چه ترڅو پورې هغه په اودس کښې وی هغه ته بې اودسی نه وی رسيدلې او ترڅو پورې چه هغه د خپل مجلس نه پاسيدلې نه وی، [٢] معلومه شوه چه په اودس ماتيدلو سره د ملائکو دعاء منقطع کيږی.

[١]): صحيح البخاري/الوضوء ٣٤ (١٧٦)، والصلاة ٦١ (٤٤٥)، ٨٧ (٤٧٧)، والأذان ٣٠ (٦٤٧)، ٣٦ (٦٥٩)، والبيوع ٤٩ (٢٠١٣)، وبدء الخلق ٧ (٣٢٢٩)، سنن النسائي/المساجد ٤٠ (٧٣٤)، (تحفة الأشراف: ١٣٨١٦)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/المساجد ٤٩ (٦٤٩)، سنن الترمذي/الصلاة ١٢٩ (٣٣٠)، سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ١٩ (٧٩٩)، موطا امام مالك/ قصر الصلاة ١٨ (٥١)، مسند احمد (٢/٢٦٦، ٢٨٩، ٣١٢، ٣٩٤، ٤١٥، ٤٢١، ٤٨٦، ٥٠٢) (صحيح)

[٢]) دغه شان د بخاري په يو روايت کښې د مادام في مجلسه، قيد دې، حضرت ګنګوهي رحمه الله فرمائي څنګه چه په لامع کښې دی ښکاره داده چه ټول مسجد په حکم د مجلس کښې دې خاص هغه ځائې چرته ئې چه مونځ کړې دې نه دې مراد، د لامع په حاشيه کښې حضرت شيخ رحمه الله د حافظ ابن حجر رحمه الله نه هم دا نقل کړی دی څکه چه په يو روايت کښې مطلقا د منتظر صلوة باره کښې راغلی دی چه دا په حکم د مونځ کښې دې، لا يزال في الصلوة ما انتظر الصلوة، او په حديث کښې منتظر د صلوة د مونځ کونکی په حکم کښې ګرځولې شوې دې نو دغه شان دا هم وئيلی شی چه د في مجلسه نه مراد مطلق موضع د صلوة دې.

اشکال او جواب

دلته دا اشکال دې چه د ملائکو په استغفار کښې د منتظر صلاة څه تخصیص دې حال دا چه په قران کریم کښې د ملائک حملة العرش په باره کښې دی چه ﴿ ویستغفرون للذین امنوا ﴾ چه د هغې نه معلومیږی چه ملائک د ټولو مومنانو دپاره استغفار کوی، ابن رسلان ددې جواب دا کړې دې چه د حملة العرش دعا کومه چه د ټولو مومنانو دپاره عام وی هغه صرف استغفار دې او د منتظر صلاة دپاره استغفار او دعا د رحمت دواړه دی لکه چه په حدیث کښې ددې تصریح ده. ﴿ اللهم اغفر له اللهم ارحمه ﴾ او په مغفرت او رحمت کښې فرق دې، مغفرت صرف د ګناهونو د معافئ نوم دې او رحمت د مزید لطف او احسان.

[۴۷۰]([1]) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَزَالُ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا كَانَتِ الصَّلَاةُ تَحْبِسُهُ، لَا يَمْنَعُهُ أَنْ يَنْقَلِبَ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا الصَّلَاةُ".

ترجمه: د ابو هریرة رضی الله عنه نه روایت دې بیشکه رسول الله ﷺ ویلی دي: همیشه وی یو کس ستاسو نه په مانځه کښې تر کومه چې هغه مانځه بند کړی وي، نه وی منع کړی هغه لره چې واپس شی خپل اهل ته مګر مونځ.

[۴۷۱]([2]) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَزَالُ الْعَبْدُ فِي صَلَاةٍ مَا كَانَ فِي مُصَلَّاهُ يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ، تَقُولُ الْمَلَائِكَةُ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ، حَتَّى يَنْصَرِفَ أَوْ يُحْدِثَ، فَقِيلَ: مَا يُحْدِثُ؟ قَالَ: يَفْسُو أَوْ يَضْرِطُ".

ترجمه: د ابو هریره رضی الله عنه نه روایت دې بیشکه رسول الله ﷺ ویلی دي: همیشه وی بنده په مانځه کښې ترکومه چې د خپل مونځ ځائي کښې وی او د مونځ انتظار کوي، وایي ملائکې: یا الله ته ورته بخښنه وکړي، ای الله ته ورباندې رحم وکړې، تر دې چې لاړ شی او یا بې اودسه شي، وویل شو بې اودسي څه شی دی؟ هغه وفرمائیل: چې فسکئ یا تېز واچوي.

تشریح: قوله: ﴿ فقیل ما یحدث الخ ﴾ د ابوهریره رضی الله عنه نه چا تپوس اوکړو چه په حدیث کښې د ﴿یحدث﴾ نه څه مراد دې نو هغه اوفرمائیل چه د هوا خارج کیدل، او ریح کوم چه بغیر د اواز نه وی او ضراط کوم چه د اواز سره وی، راوی د ﴿ یحدث ﴾ معنی په دې وجه اوتپوسله چه د احداث یوه بله معنی احداث فی الدین یعنی بدعت هم راځي.

د اخراج ریح فی المسجد حکم

خان پوهه کړه چه د حدیث د ظاهر نه معلومیږی چه اخراج ریح فی المسجد جائز دې، پس امام بخاری رحمه الله په دې حدیث باندې "الحدث فی المسجد" باب قائم کړې دې، امام نووی رحمه الله فرمائی چه داسې کول حرام خو نه دی خو مکروه دی، علامه دردیر مالکی هم دې ته

[1]: صحیح البخاري/الأذان ۳٦ (٦٥٩)، صحیح مسلم/المساجد ٤۹ (٦٤۹)، (تحفة الأشراف: ۱۳۸۰۷) (صحیح)
[2]: صحیح مسلم/المساجد ٤۹ (٦٤۹)، (تحفة الأشراف: ۱٤٦٥۱)، مسند احمد (۲/٤۱٥، ٥۲۸) (صحیح)

ممنوع وئیلې دی خو ابن العربی مالکی ورته جائز وئیلې دی او په البحر الرائق کښې دا دی چه زمونږ د مشائخو ددې په کراهت کښې اختلاف دې او علامه شامی لیکلې دی چه یو قول په دې کښې دا دې چه مطلقا جائز دی او اصح دا ده چه د حاجت په وخت جائز دی کینې مکروه.

جلوس المحدث فی المسجد

دا خبره خو د حدث فی المسجد وه، او بل څیز دې دلته د جلوس المحدث فی المسجد، پس ملا علی قاری رحمه الله فرمائی چه دا د حدیث نه معلومیږی چه حدث اصغر د جلوس فی المسجد د جواز نه مانع نه دې هغه وائی چه بعض علماء کرامو ددې په جواز باندې اجماع نقل کړې ده خو د اجماع نقل صحیح نه دې ځکه چه د سعید بن المسیب او حسن بصری مذهب دا دې چه جلوس فی المسجد د محدث دپاره جائز نه دې صرف مرور کولې شی

[۴۷۲]()حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي الْعَاتِكَةِ الْأَزْدِيُّ، عَنْ عُمَيْرِ بْنِ هَانِئٍ الْعَنْسِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ أَتَى الْمَسْجِدَ لِشَيْءٍ فَهُوَ حَظُّهُ".

ترجمه: د ابو هریره رضی الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دی، وئیلی دی رسول الله صلی الله علیه وسلم څوک چې مسجد ته په څه نیت سره راغې نو هم دا د هغه حصه ده.

تشریح: **قوله:** ﴿ حدثنا هشام بن عمار..... من اتی المسجد لشئ فهو حظه ﴾ یعنی کوم سړې چه مسجد ته د کوم غرض دپاره راځی هم هغه څیز به د هغه په حصه کښې راځی اوس که هغه راتلل مسجد ته د څه دینی غرض دپاره وی نو هغه ته به ثواب ملاویږی او که د څه دنیوی غرض دپاره وی نو ثواب به ئې هم نه وی.

تنبیه: دا خیال دې اونکړې شی چه په دې حدیث او مخکښې روایت کښې تعارض دې، د اولنی حدیث نه مطلقا د کیناستلو فضیلت معلومیږی او په دې کښې دا دی چه څوک په کوم نیت سره مسجد ته لاړ شی هغه ته به هم هغه ملاویږی ځکه چه د مخکښې حدیث تعلق د هغه سړی د جلوس سره دې کوم چه مسجد ته د مونځ دپاره راغلې وو او بیا هم هلته کیناستلو او دا حدیث عام دې که دهغه مسجد ته راتلل په هر څه نیت سره وی، زه وائم چه په ظاهره کښې دا سې معلومیږی چه کوم سړې مسجد ته د یو دنیوی غرض دپاره لاړ شی، د خپل څه ذاتی کار دپاره نو د هغه دپاره ثواب نشته او کوم سړې چه مسجد ته د مونځ یا د بل څه عبادت په غرض باندې لاړ شی نو ترڅو پورې چه په مسجد کښې وی اگر که پوره وخت ئې په عبادت کښې تیر نه شی هغه ته به ددې ثواب ملاویږی، والله تعالی اعلم بالصواب.

بَابٌ فِي كَرَاهِيَةِ إِنْشَادِ الضَّالَّةِ فِي الْمَسْجِدِ

باب دې په بیان د کراهیت د اعلان کولو لپاره د ورک شوې شي په مسجد کښې

ضاله ورک شوی څیز، او مشهوره دا ده چه دا خاص دې د حیوان سره او غیر حیوان ته ﴿ لقط ﴾ او ﴿ ضائع ﴾ وئیلې شی، انشاد کوم چه د باب افعال مصدر دې ددې معنی ده د

() تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۲۷۹) (حسن)

ورک شوی څيز تعريف کول يعنی دا اعلان کول چه که د چا يو څيز ورک شو نو زمونږ نه دې معلوم کړی، او په مجرد کښې ﴿ نشد ينشد نشدا ونشدانا ﴾ د دې معنی ده ورک شوی څيز لره لټول او طلب کول، او بعض وائی چه د ثلاثی مجرد نه دې ددې معنی تعريف او طلب دواړه دی په خلاف د انشاد چه ددې معنی صرف د تعريف ده چونکه د ورک شوی څيز تعريف يا طلب په اوچت اواز سره کيږی کوم چه د مسجد د احترام خلاف دې په دې وجه په حديث کښې ددې ممانعت راغلې دې ترديې چه امام مالک او د بعض علماء کرام په نزد په مسجد کښې د تعليم او تعلم دپاره هم اواز اوچتول مکروه دی خو امام ابوحنيفه رحمه الله دې ته جائز وئيلې دی.

[٤٧٣]()حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْجُشَمِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنَا حَيْوَةُ يَعْنِي ابْنَ شُرَيْحٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْأَسْوَدِ يَعْنِي مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ نَوْفَلٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مَوْلَى شَدَّادٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَنْ سَمِعَ رَجُلًا يَنْشُدُ ضَالَّةً فِي الْمَسْجِدِ فَلْيَقُلْ: لَا أَدَّاهَا اللَّهُ إِلَيْكَ، فَإِنَّ الْمَسَاجِدَ لَمْ تُبْنَ لِهَذَا".

ترجمه: ابو هريره رضي الله عنه به ويل، چې ما اوريدلی د رسول الله ﷺ نه هغه به فرمائيل: چا چې واوريدل د سړی نه چې اعلان ئې کولو د ورک شی په مسجد کښې نو ودې وايې: الله دې پيدا نه کړی تاته ځکه جماتونه نه دې جوړ شوی ددې دپاره.

تشريح: **قوله**: ﴿ لا اداها الله اليک ﴾ په دې جمله کښې دوه احتمالات مشهور دی. ۱: دا چه دا يوه جمله ده او مطلب دا دې چه الله پاک دې تاته ستا څيز درنکړی. ۲: دا دوه جملې دی او د حرف ﴿ لا ﴾ مدخول محذوف دې يعنی ﴿ لا تنشد ﴾ او دويم جمله ﴿ اداها الله اليک ﴾ يعنی اول ئې هغه په مسجد کښې د اواز اوچتولو نه منع کړو بيا ئې د هغه دپاره دعا اوکړه چه الله پاک دې ستا څيز تاته درکړی.

﴿ فان المساجد لم تبن لهذا ﴾ يا خو دا هم ددې مقولې نه ده چه دا تو له خبره دې هغه ته اوکړی او دا د حکم مذکور علت دې، دا مطلب نه دې چه دا دې هم ورسره اوائی.

بَابٌ فِي كَرَاهِيَةِ الْبُزَاقِ فِي الْمَسْجِدِ

باب دې په بيان د کراهيت د لاړو غورځولو کې په مسجد کې

بزاق او بصاق او بساق درې واړه قسمه دې يعنی ماء الفم (لاړې) د خولې نه بهر راتلو نه پس او چه ترڅو پورې هغه په خولې کښې دننه وی نو هغې ته ﴿ ريق ﴾ وئيلې شی، دا ابواب المساجد روان دی نو په دې ابوابو کښې مصنف د مسجد اداب او احکام بيانوی بعض د هغې نه دا دی کوم چه په دې باب کښې ذکر شوې دی

[١]: صحيح مسلم/المساجد ١٨ (٥٦٨)، سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ١١ (٧٦٧)، (تحفة الأشراف: ١٥٤٤٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢/٣٤٩)، سنن الدارمي/الصلاة ١١٨ (١٤٤١) (صحيح)

[۴۷۴]() حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ وَشُعْبَةُ، وَأَبَانُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "التَّفْلُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ، وَكَفَّارَتُهُ أَنْ تُوَارِيَهُ".

ترجمه: د انس بن مالک رضی الله عنه نه روايت دي بيشکه نبی ﷺ ويلی دي: لاړې غورځول په مسجد کښې ګناه ده او کفاره ئې داده چې هغه خښه کړی شي.

تشريح: **قوله**: ﴿ حدثنا مسلم بن ابراهيم.... التفل فی المسجد خطيئة وکفارته ان تواريه ﴾ يعنی په مسجد کښې تهوکل خطاء ده لهذا داسې نه دی کول پکار خو که اوکړی نو د هغې کفاره پوره کول دا دی چه په خپو سره ئې په خاور کښې پټ کړی، ددې حديث نه په ظاهره کښې معلوميږی چه تفل فی المسجد مطلقا خطاء ده هم دا رائې د امام نووی رحمه الله ده.

د حديث په شرح د امام نووی رحمه الله او د قاضی عياض رحمه الله سخت اختلاف

په دې کښې د امام نووی رحمه الله او قاضی عياض رحمه الله مشهور اختلاف دې، قاضی صاحب دا فرمائی چه تفل فی المسجد هغه وخت خطاء ده چه کله ئې هغه دفن کړې نه وی او که د دفن کولو په ارادې سره په مسجد کښې اوتهوکی نو بيا جائز ده. امام نووی رحمه الله د مسلم په شرح کښې ددې رائې سخت ترديد کړې دې چه دا رائې بالکل باطله ده. حافظ ابن حجر رحمه الله ددې اختلاف توضيح داسې کړې دې چه دلته دوه احاديث ذکر شوې دی ﴿ التفل فی المسجد خطيئة ﴾ او دويم حديث ﴿ ليبصق عن يساره او تحت قدمه ﴾ يعنی کوم سړې چه مونځ کوی او د تهوخی د وجې نه ئې بلغم خولې ته راشی نو هغه له پکار دی چه نه خو دې ښی طرف ته تهوکی او نه مخامخ، بلکه ګس طرف يا د قدم د لاندې، دا دويم حديث په ظاهره کښې عام دې برابره خبره ده که هغه په مسجد کښې مونځ کوی يا د مسجد نه خارج، لهذا په حديثين کښې تعارض شو، د رفع تعارض شکل امام نووی رحمه الله دا اختيار کړو چه د منع حديث دې د هغه په عموم باندې اوساتلو، او د جواز والا حديث ئې خاص کړو ددې صورت سره چه کله د مسجد نه خارج مونځ کوی او قاضی عياض ددې برعکس کړې دی چه د جواز روايت ئې په خپل عموم باندې کيخودلې دې، او د جواز والا حديث ئې په خپل عموم باندې ساتلې دې برابره خبره ده که مونځ په مسجد کښې کوی يا د مسجد نه بهر او د منع روايت ئې خاص کړې دې د هغه سړی سره کوم چه په مسجد کښې تهوکلو سره دې هغه دفن نه کړی هسې د حافظ ميلان د قاضی عياض رائې طرف ته دې ځکه چه هغه ددې قسم ډيرو رواياتو حواله کړې ده چه د هغې نه د قاضی عياض د رائې تائيد کيږی او معلوميږی چه تفل فی المسجد هم په هغه وخت کښې خطاء ده چه کله هغه دفن نه کړی. زه وايم چه د باب د دريم حديث نه هم د قاضی عياض تائيد کيږی ﴿ من دخل هذا المسجد الخ ﴾ يعنی کوم سړې چه مسجد ته داخل شو او په هغې کښې د ضرورت د وجې نه لاړې اوتهوکی نو

[1]: حديث مسلم بن إبراهيم عن هشام وأبان تفرد به أبو داود، تحفة (۱۱۳۷، ۱۳۸۳)، وحديث مسلم بن إبراهيم عن شعبة، صحيح البخاري/الصلاة ۳۷ (۴۱۵)، صحيح مسلم/المساجد ۱۳ (۵۵۲)، (تحفة الأشراف: ۱۲۵۱)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الجمعة ۴۹ (۵۷۲)، سنن النسائي/المساجد ۳۰ (۷۲۴)، مسند احمد (۱۷۳/۳، ۲۳۲، ۲۷۴، ۲۷۷)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۱۶ (۱۴۳۵) (صحيح)

هغه له پکار دی چه په خاوره کښې ئې دفن کړي او که هلته د دفن څه شکل نه وی نو د خپلې کپړې په يو ګټ کښې دې اوتهوکی او هغه دې اومږی ددې دپاره چه کپړه ئې جذب کړي.

[٤٧٥]([1])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْبُزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ، وَكَفَّارَتُهَا دَفْنُهَا".

ترجمه: د انس بن مالک رضی الله عنه نه روايت هغه وئيلي دی وئيلی دی رسول الله ﷺ: لاړې په جمات کښې ګناه ده او کفاره د هغې خښول دي.

[٤٧٦]([2])حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ يَعْنِي ابْنَ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: النُّخَاعَةُ فِي الْمَسْجِدِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

ترجمه: د انس بن مالک رضی الله عنه نه روايت دې هغه وئيلي دي: فرمائيلي دی رسول الله ﷺ: خراشکی (دخولې يا پوزې نه) په جمات کښې تهوکل (ګناه ده). بيا ئې ذکر کړو حديث پشان دهغې.

[٤٧٧]([3])حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو مَوْدُودٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي حَدْرَدٍ الْأَسْلَمِيِّ، سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ دَخَلَ هَذَا الْمَسْجِدَ فَبَزَقَ فِيهِ أَوْ تَنَخَّمَ، فَلْيَحْفِرْ فَلْيَدْفِنْهُ، فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ، فَلْيَبْزُقْ فِي ثَوْبِهِ ثُمَّ لِيَخْرُجْ بِهِ".

ترجمه: ابو هريره رضی الله عنه به وئيل: فرمائيلی دي رسول الله ﷺ: څوک چې دې مسجد ته داخل شو او لاړې ئې پکې واچولې، او يايې پکې بلغم واچوله نو کنده دې وباسي او هغه دې ښخ کړي، که داسې نه کوی نو لاړې دې واچوی په جامه کښې بيادې بهر اوباسي.

[٤٧٨]([4])حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ رِبْعِيٍّ، عَنْ طَارِقِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُحَارِبِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا قَامَ الرَّجُلُ إِلَى الصَّلَاةِ، أَوْ إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ، فَلَا يَبْزُقْ أَمَامَهُ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ تِلْقَاءِ يَسَارِهِ إِنْ كَانَ فَارِغًا، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى ثُمَّ لِيَقُلْ بِهِ".

ترجمه: طارق بن عبد الله المحاربی ويلی دي: فرمائيلی دی رسول الله ﷺ: کله چې ودرېږی سړی مانځه ته، او يا کله چې مونځ کوی يو کس ستاسو نه، نو لاړې دې نه توکي خپلې مخې ته، او نه ښې طرف ته، لکن ګس طرف ته، که چرې فارغ وو او يا لاندې د ګسې خپې نه، بيا دې ومږی په هغې سره

[1]: صحيح مسلم/المساجد ٣٧ (٥٥٢)، سنن الترمذي/الجمعة ٤٩ (٥٧٢)، سنن النسائي/المساجد ٣٠ (٧٢٤)، (تحفة الأشراف: ١٤٢٨) (صحيح)

[2]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٢١١)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٠٩/٣، ٢٠٩، ٢٣٤) (صحيح)

[3]: تفرد به أبوداود، (تحفة الأشراف: ١٣٥٩٥)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الصلاة ٣٤ (٤٠٨ و ٤٠٩)، ٣٥ (٤١٠ و ٤١١)، صحيح مسلم/المساجد ١٣ (٥٤٨)، سنن النسائي/المساجد ٣٢ (٧٢٦)، سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ١٠ (٧٢٤)، مسند احمد (٢٦٠/٢، ٣٢٤، ٤٧١، ٥٣٢)، سنن الدارمي/الصلاة ١١٦ (١٤٣٨) (حسن صحيح)

[4]: سنن الترمذي/الجمعة ٤٩ (٥٧١)، سنن النسائي/المساجد ٣٣ (٧٢٧)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٦١ (١٠٢١)، (تحفة الأشراف: ٤٩٨٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٩٦/٦) (صحيح)

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا هناد بن السري.... فلا يبزق امامه ولا عن يمينه الخ ﴾ يعنى په مانځه كښې كه د تهوكلو ضرورت راشى نو نه دې وړاندې لاړې تهوكى چه دې طرف ته قبله ده او نه دې ښى طرف ته تهوكى ځكه چه دا طرف يمين محترم دې او ګس طرف ته دې وتهوكى كه دې طرف ته څوک مونځ كونكې نه وى.

په جانب يمين او جانب يسار ګښ د فرق وجه

دلته دا سوال راځى چه ګس طرف ته د تهوكلو اجازت ولې دې حال دا چه دې طرف ته هم فرشته ده ددې يو جواب خو دا دې چه د ښى طرف ممانعت د فرشتې د وجې نه نه دې بلكه د هغه ښې طرف فى نفسه اشرف دې او بعض ددې جواب د اوركړې دې چه ملک اليمين كاتب حسنات دې او ملک اليسار كاتب سيئات دې او كاتب حسنات امير وى په كاتب سيئات باندې، پس په يو روايت كښې دى چه كله انسان ګناه كوى نو ملک اليمين ملک اليسار لره د لږ ساعت دپاره د هغې د كتابت نه منع كړى چه كيدې شى هغه سړې د خپل معصيت نه رجوع اوكړى، او بعض شارحينو دا وجه بيان كړې ده چه مونځ حسنه دې د ښى طرف والا فرشته كاتب حسنات ده هغه په داسې وخت كښې د مونځ طرف ته متوجه كيږى او د كاتب سيئات د عمل دا وخت نه دې هغه به يو طرف ته ناست وى لهذا په ګس طرف ته تهوكلو كښې هيڅ باک نشته، او ددې نه غوره جواب هغه دې كوم چه د طبرانى د روايت نه معلوميږى چه كله انسان مونځ كوى نو د هغه ښى طرف ته يوه فرشته اودريږى او ګس طرف ته ئې قرين يعنى شيطان، ددې نه معلومه شوه چه د ښى طرف ممانعت د كاتب حسنات د وجې نه نه دې بلكه ددې نه علاوه يوه بله فرشته هغه وخت ښى طرف ته وى او د هغې په مقابله كښې ګس طرف ته شيطان.

قوله: ﴿ ثم ليقل به ﴾ دلته ﴿ ليقل ﴾ د ﴿ ليفعل ﴾ په معنى كښې دې، رسول الله ﷺ په اشارې سره پوهه كړو چه بيا دې داسې اوكړى يعنى هغه دې په خاوره كښې دفن كړى، عرب خلق قول په مختلفو معنى كښې استعمالوى، ﴿ قال بيده قال برجله ﴾، يعنى په لاس سره ئې اونيولو او په خپو سره روان شو وغيره وغيره.

[٤٧٩](١) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ يَوْمًا إِذْ رَأَى نُخَامَةً فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ فَتَغَيَّظَ عَلَى النَّاسِ ثُمَّ حَكَّهَا، قَالَ: وَأَحْسِبُهُ قَالَ: فَدَعَا بِزَعْفَرَانٍ فَلَطَخَهُ بِهِ، وَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ قِبَلَ وَجْهِ أَحَدِكُمْ إِذَا صَلَّى، فَلَا يَبْزُقْ بَيْنَ يَدَيْهِ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَاهُ إِسْمَاعِيلُ، وَعَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، وَمَالِكٍ، وَعُبَيْدِ اللَّهِ، وَمُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، نَحْوَ حَمَّادٍ، إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَذْكُرُوا الزَّعْفَرَانَ، وَرَوَاهُ مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، وَأَثْبَتَ الزَّعْفَرَانَ فِيهِ، وَذَكَرَ يَحْيَى بْنُ سُلَيْمٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ الْخَلُوقَ.

١): صحيح البخاري/الصلاة ٣٣ (٤٠٦)، والأذان ٩٤ (٧٥٣)، والعمل في الصلاة ٢ (١٢١٣)، والأدب ٧٥ (٦١١١)، صحيح مسلم/المساجد ١٣ (٥٤٧)، (تحفة الأشراف: ٧٥١٨)وقد أخرجه: سنن النسائي/المساجد ٣٠ (٧٢٤)، سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ١٠ (٧٢٤)، موطا امام مالك/القبله ٣ (٤)، مسند أحمد (٢/٣٢، ٦٦، ٨٣، ٩٦) سنن الدارمي/الصلاة ١١٦ (١٤٣٧) (صحيح)

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلي دي چې يو ځل رسول الله ﷺ خطبه وركوله وېې ليدله خنړه په مسجد كښې نو غصه شو خلقو ته، بيا ئې وسولوله، هغه وايي: زه ګمان كوم چې هغه ووېل: راوېې غوختل زعفران هغه پرې وسولولو، او وېې وئيل: بيشكه الله مخاخ د مخ ستاسو د يو كس ته وى كله چې مونځ كوى نو لاړې دې نه توكي مخې خپلې ته.
وئيلي دي ابوداود: روايت كړى دى اسماعيل او عبد الوارث د ايوب نه، او ذكر كړى ئې دى زعفران په هغې كښې، او ذكر كړى دى يحيى بن سليم د عبيد الله نه او هغه د نافع نه د خلوق خوشبوئى.

[۴۸۰]()حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَبِيبِ بْنِ عَرَبِيٍّ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ يَعْنِي ابْنَ الْحَارِثِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُحِبُّ الْعَرَاجِينَ، وَلَا يَزَالُ فِي يَدِهِ مِنْهَا فَدَخَلَ الْمَسْجِدَ فَرَأَى نُخَامَةً فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ فَحَكَّهَا ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ مُغْضَبًا، فَقَالَ: "أَيَسُرُّ أَحَدَكُمْ أَنْ يُبْصَقَ فِي وَجْهِهِ، إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ فَإِنَّمَا يَسْتَقْبِلُ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَالْمَلَكُ عَنْ يَمِينِهِ، فَلَا يَتْفُلْ عَنْ يَمِينِهِ وَلَا فِي قِبْلَتِهِ وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ فَإِنْ عَجِلَ بِهِ أَمْرٌ فَلْيَقُلْ هَكَذَا، وَوَصَفَ لَنَا ابْنُ عَجْلَانَ ذَلِكَ: أَنْ يَتْفُلَ فِي ثَوْبِهِ ثُمَّ يَرُدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدري رضي الله عنه نه روايت دې، بيشكه نبي ﷺ وو چې خوښ ئې وو عراجين (د قجورې څانګې پورې لرګې) هميشه وو د ه غه له لاس كښې د هغې نه، نو داخل شو مسجد ته نو وېې ليدله خنړه په طرف د مسجد كښې نو وېې سولوله، بيا مخامخ شو خلكو ته په غصه، وى فرمائيل: ايا خوشالوى يو كس ستاسو دا چې توكړى خپلې مخې ته؟ بيشكه يو كس ستاسو نه كله چې مخ كړى قبلې ته بيشكه هغه مخ كوى خپل رب ته او فرشته د هغه ښي طرف ته وي، نو نه دې توكي ښي طرف ته، او نه قبلې ته، ودې توكي ګس طرف ته، او يا لاندې د خپې نه، كه چيرې په تلوار كړى وو ده څه كار نو داسې دې وكړي. او صفت بيان كړو مونږ ته ابن عجلان د دغې چې توكړى په خپله جامه باندې، بيا او مږى ديو بل سره.

مضمون حديث

قوله: حدثنا يحيى بن حبيب.... ان النبى صلى الله عليه وسلم كان يحب العراجين الخ... د حديث مضمون دا دې چه رسول الله ﷺ په خپل لاس مبارك كښې د اونې څانګه چوكه ساتل خوښول، چه كله به ئې چرته تشريف اوړلو نو په لاس كښې به ئې چوكه وه، يو ځل رسول الله ﷺ مسجد ته داخل شو نو مخامخ د قبلې په ديوال باندې هغه بلغم لګيدلې اوليدو نو رسول الله ﷺ هغه په همسا باندې ختمه كړه او بيا د غصې په حالت كښې خلقو ته متوجه شو. وراندې د حديث مضمون واضح دې﴿ فان عجل به امر ﴾ يعنى كه چاته ناڅاپه د تهوكلو ضرورت راشى نو د خپلې كپړې په په ګوټ باندې دې هغه اوتهوكى او بيا دې هغه اومږى

[1]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۴۲۷۵)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الصلاة ۳۴ (۴۰۸، ۴۰۹)، ۳۵ (۴۱۰، ۴۱۱)، ۳۶ (۴۱۳)، صحيح مسلم/المساجد ۱۳ (۵۵۰)، سنن النسائي/المساجد ۳۲ (۷۲۶)، سنن ابن ماجه/المساجد ۱۰ (۷۶۱)، مسند احمد (۶/۳، ۲۴، ۵۸، ۸۸، ۹۳) (حسن صحيح)

ددې دپاره چه جذب شي.

دا حديث د بلغم په پاکوالي باندې دلالت کوي لکه چه د جمهور علماء کرامو مسلک دې البته ابراهيم نخعي د بلغم د نجاست قائل دې. (ابن رسلان)

[٤٨٥]() حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْفَضْلِ السِّجِسْتَانِيُّ، وَهِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِّمَشْقِيَّانِ، بِهَذَا الحديث وهذا لفظ يحيى بن الفضل السجستاني، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ مُجَاهِدٍ أَبُو حَزْرَةَ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الْوَلِيدِ بْنِ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، أَتَيْنَا جَابِرًا يَعْنِي ابْنَ عَبْدِ اللَّهِ وَهُوَ فِي مَسْجِدِهِ، فَقَالَ: أَتَانَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَسْجِدِنَا هَذَا وَفِي يَدِهِ عُرْجُونُ ابْنِ طَابٍ، فَنَظَرَ فَرَأَى فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ نُخَامَةً فَأَقْبَلَ عَلَيْهَا فَحَتَّهَا بِالْعُرْجُونِ، ثُمَّ قَالَ: "أَيُّكُمْ يُحِبُّ أَنْ يُعْرِضَ اللَّهُ عَنْهُ بِوَجْهِهِ؟ ثُمَّ قَالَ: إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ يُصَلِّي فَإِنَّ اللَّهَ قِبَلَ وَجْهِهِ، فَلَا يَبْصُقَنَّ قِبَلَ وَجْهِهِ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلْيَبْزُقْ عَنْ يَسَارِهِ تَحْتَ رِجْلِهِ الْيُسْرَى، فَإِنْ عَجِلَتْ بِهِ بَادِرَةٌ فَلْيَقُلْ بِثَوْبِهِ هَكَذَا، وَوَضَعَهُ عَلَى فِيهِ، ثُمَّ دَلَكَهُ، ثُمَّ قَالَ: أَرُونِي عَبِيرًا، فَقَامَ فَتًى مِنَ الْحَيِّ يَشْتَدُّ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِخَلُوقٍ فِي رَاحَتِهِ، فَأَخَذَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَعَلَهُ عَلَى رَأْسِ الْعُرْجُونِ ثُمَّ لَطَخَ بِهِ عَلَى أَثَرِ النُّخَامَةِ"، قَالَ جَابِرٌ: فَمِنْ هُنَاكَ جَعَلْتُمُ الْخَلُوقَ فِي مَسَاجِدِكُمْ.

ترجمه: د عبادة بن الوليد بن عبادة بن الصامت نه روايت دې هغه وايي: مونږ راغلو جابر ابن عبد الله ته، او هغه په خپل مسجد کښې وو، هغه وويل: راغې مونږ ته رسول الله ﷺ زمونږ په دې مسجد کښې، او په لاس د هغه کښې څانګه وه د ابن طاب (د کجورې يو قسم) نه، نو وئې کتل، نو ويې ليدل په قبلې د مسجد کښې خنړه نو مخامخ شو هغې ته، هغه وګرولو په څانګه د کجورې، بيا ئې وويل: کوم يو د تاسو نه خوښوي چې الله اعراض وکړي د هغه نه په خپل مخ باندې، بيا ئې وويل: بيشکه يو کس ستاسو نه کله چې ودريږي چې مونځ وکړي بيشکه الله مخامخ د هغه مخ ته وي، نو لاړې دې نه توکي مخامخ د مخ خپل ته، او نه ښي طرف ته، بلکه لاړې دې توکړي چپ طرف ته د چپې خپې لاندې، که چرې تلوار وکړو په ده باندې څه تلوار کونکې نو ودې کړي په جامه خپله باندې داسې. او هغه کيخوده په خپله خوله بيا ئې ومږله، بيا ئې وفرمائيل: ماته وښائې خوشبويي، نو پاځيدلو يو ځوان د کلي نه چې منډې ئې وهلې خپل اهل ته نو رايې وړه خوشبويي په ورغوي کې، نو هغه واخسته رسول الله ﷺ، ويې چوله په سر د څانګه بيا ئې ورباندې ولړلو هغه اثر د خنړې، وئيلي دي جابر: ددې وجې نه تاسو ګرځوئ خوشبويې په جماتونو خپلو کښې.

تشريح: **قوله**: حدثنا يحيى بن الفضل.... وفي يده عرجون ابن طاب ﴾ عباده وائي چه يو ځل مونږ د جابر رضي الله عنه په خدمت کښې حاضر شو په داسې حال کښې چه هغه په خپل مسجد کښې وو، ددې نه مراد مسجد د بنو سلمه دې چه هغې ته مسجد بنی حرام هم وئيلې شي (کما فی وفاء الوفاء) نو هغه اوفرمائيل چه يو ځل رسول الله ﷺ زمونږ مسجد ته تشريف راوړلو هغه وخت د هغه په لاس مبارک کښې د ابن طاب يو همسا وه، ابن طاب د کهجورو د يو خاص قسم نوم دې، په اصل کښې په مدينه کښې يو سړې وو چه د هغه طرف ته دا کهجوره منسوب ده، وړاندې د حديث مضمون واضح دې او بيا د حديث په اخر کښې دی ﴿ ثم قال :

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٢٣٥٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣/٣٢٤) (صحيح)

اروني عبيرا ﴾ يعنی رسول الله ﷺ ددې همسا په ذريعه دا بلغم اول صفا کړو او وې فرمائيل چه که چا سره عبير وی نو هغه راوړئ، د عبير تفسير په زعفران سره کولې شی او بعض ليکی چه دا يو مرکب خوشبوئی ده چه په هغې کښې زعفران هم وی د عبير ذکر د گلستان په يو شعر کښې هم شته.

بدو گفتم که مشکی یا عبیری — که از بوئے دلاویزے تو مستم

په دې باندې يو ځوان انصاری په منډه منډه باندې کور ته لاړو او په خپل تلی باندې خلوق کوم چه د يوې خوشبويئ نوم دې راوړل نبی ﷺ هغه خوشبوئی د خپلې همسا په سر باندې پورې کړه او هغه ئې د بلغم په ځائې باندې راښکله.

قال جابر: فيمن هناک جعلتم الخلوق فی مساجدکم... يعنی تاسو خلق چه په خپلو مسجدونو کښې کومه خوشبوئی وغيره لګوئ (که لوړې کول وی يا شيندل وی) ددې اصل هم دا د رسول الله ﷺ عمل دې، زه وائم چه امام نسائی په دې باندې مستقل باب تړلې دې ﴿باب تخليق المساجد ﴾ او امام ترمذی ﴿ تطيب المساجد ﴾

اسطوانه مخلقه

د مسجد نبوی په ستنو کښې يوه ستن "الاسطوانه المخلقة" په نوم سره مشهوره ده په ظاهره کښې په دې باندې خاص طور سره خوشبوئی لګولې شی، د مسجد نبوی بعض ستنې داسې دی کومې چه په يو خاص وصف او نوم سره نامداره دی بلکه د هغې نوم ډير خوشخطه ليکلې شوې دې چه د هغې تفصيل په وفاء الوفاء کښې هم دې، الحمد لله مونږ هم ددې اساطين مبارکه زيارت کړې دې.

تنبيه : په دې احاديثو کښې دا دی چه رسول الله ﷺ په خپلې همسا باندې خوشبوئی اولګوله او د نسائی په روايت کښې دی ﴿ فقامت امراة ﴾ چه يوه زنانه اودريده او هغې دا خوشبوئی اولګوله، د ابن ماجه په روايت کښې هم دغه شان دی، اوس يا خو به دا د واقعاتو په تعدد باندې محمول کولې شی او يا دې داسې اووئيلې شی چه د امام ابوداود په روايت کښې د رسول الله ﷺ طرف ته نسبت مجازی دې د آمر کيدو په حيثيت سره (الفيض السمائی)

[٤٨١] (¹) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، عَنْ بَكْرِ بْنِ سَوَادَةَ الْجُذَامِيِّ، عَنْ صَالِحِ بْنِ خَيْوَانَ، عَنْ أَبِي سَهْلَةَ السَّائِبِ بْنِ خَلَّادٍ، قَالَ أَحْمَدُ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنَّ رَجُلًا أَمَّ قَوْمًا فَبَصَقَ فِي الْقِبْلَةِ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْظُرُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ فَرَغَ: لَا يُصَلِّي لَكُمْ، فَأَرَادَ بَعْدَ ذَلِكَ أَنْ يُصَلِّيَ لَهُمْ فَمَنَعُوهُ وَأَخْبَرُوهُ بِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: نَعَمْ، وَحَسِبْتُ أَنَّهُ، قَالَ: إِنَّكَ آذَيْتَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ".

ترجمه: د ابو سهلة السائب بن خلاد نه روايت دې، بيشکه يو سړی امامت وکړو قوم ته، نو لاړې ئې توکړی قبلې ته، او رسول الله ﷺ ورته کتل، نو ووئيل رسول الله ﷺ کله چې فارغ

¹): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٣٧٨٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٥٦/٤) (حسن)

شو: دا دې مونځ نه کوي تاسو ته، نو اراده ئې وکړه د دېنه وروسته چې مونځ وکړي دوی ته نو هغوی منع کړو او خبرېې کړو په قول د رسول الله ﷺ، نو ذکر ئې کړه دغه رسول الله ﷺ ته، نو هغه وويل: آو. او زه ګمان کوم چې هغه وويل: بيشکه تا ضرر ورسوه الله او د هغه رسول ته.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا احمد بن صالح.... انک اذيت الله ورسوله ﴾ کوم سړی چه د مونځ ورکولو په وخت د قبلې طرف ته لاړې تهوکلي وې نو د هغه په باره کښې رسول الله ﷺ اوفرمائيل يقينا تا الله او د هغه رسول ﷺ ته تکليف ورکړو، دا ډير لوئې وعيد دې د قبلې طرف ته په تهوکلو کښې خاص کر د مونځ په حالت کښې.

اشکال او جواب

دلته يو اشکال دا راځي چه په قران کريم کښې الله او رسول ﷺ ته اذيت ورکونکو ته ملعون في الدنيا والاخره وئيلي شوې دی، او دا سړې مسلمان بلکه صحابی وو، جواب دا دې چه د قران کريم والا وعيد دلته صادق نه راځي ځکه چه په قران کريم کښې د ايذاء نه ايذاء بالقصد مراد ده او دلته په حديث کښې ايذاء خطاء او جهلا مراد ده او دا هم امکان دې چه دا سړې منافق وی بيا خو هيڅ اشکال نشته. (بذل)

[٤٨٢](١)حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا سَعِيدٌ الْجُرَيْرِيُّ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّي، فَبَزَقَ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى".

ترجمه: د ابو العلاء نه روايت دې، هغه د خپل پلار نه روايت کوي په معنی د هغې سره، هغه زيادت کړی دی: بيا ئې ومږلو په خپل پيزار.

تشريح: قوله:﴿ حدثنا موسى بن اسماعيل... وهو يصلي فبزق تحت قدمه اليسرى ﴾ د امام نووي رحمه الله د رائې تقاضه دا ده چه ممکنه ده دا واقعه د مسجد نه غير وی او د قاضی عياض رائې ته کتلو سره د تخصيص حاجت نشته.

[٤٨٣](٢)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ الْجُرَيْرِيِّ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ، عَنْ أَبِيهِ، بِمَعْنَاهُ، زَادَ: ثُمَّ دَلَكَهُ بِنَعْلِهِ.

ترجمه: د ابو العلاء نه روايت دې، هغه د خپل پلار نه روايت کوي په معنی د هغې سره، هغه زيادت کړی دی: بيا ئې ومږلو په خپل پيزار.

[٤٨٤](٣)حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا الْفَرَجُ بْنُ فَضَالَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: رَأَيْتُ وَاثِلَةَ بْنَ الْأَسْقَعِ فِي مَسْجِدِ دِمَشْقَ بَصَقَ عَلَى الْبُورِيِّ، ثُمَّ مَسَحَهُ بِرِجْلِهِ، فَقِيلَ لَهُ: لِمَ فَعَلْتَ هَذَا؟ قَالَ: "لِأَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُهُ".

---

[1]: صحيح مسلم/المساجد ١٣ (٥٥٤)، (تحفة الأشراف: ٥٣٤٨)، وقد أخرجه: سنن النسائي/المساجد ٣٤ (٧٢٨)، مسند احمد (٢٥/٤، ٢٦) (صحيح)

[2]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٥٣٤٨) (صحيح)

[3]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١١٧٥٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٩٠/٣) (ضعيف)

ترجمه: د ابو سیعد ﷺ نه روایت دې هغه وئیلی دي: ما ولیدلو واثلة بن الاسقع ﷺ د دمشق په مسجد کښې لاړې ئې توکړې په پوزې بیا ئې مسح کړې په خپه باندې، هغه ته وویل شول: داسې دې ولې وکړل؟ هغه وویل: بیشکه ما لیدلی وو رسول الله ﷺ چې داسې ئې کړې وو.

تشریح: قوله: ﴿عن ابی سعید قال : رایت واثلة بن الاسقع﴾ ابوسعید فرمائی چه ما واثله ﷺ اولیدو د دمشق په مسجد کښې په مونځ کولو باندې چه اول ئې په درئ باندې لاړې اوتهوکلې او بیا ئې په خپې سره پاکې کړې، هغه ته اووئیلې شو چه دا تاسو څه اوکړل نو هغه جواب ورکړو چه ما د رسول الله ﷺ په داسې کولو باندې لیدلې دې، دا حدیث ضعیف دې ځکه چه په دې کښې فرج بن فضاله ضعیف دې او د هغه استاذ ابو سعید مجهول دې لهذا د مسجد په صف باندې باندې تهوکل جائز نه دی، للحدیث الصحیح... التفل فی المسجد خطیئة وکفارتها دفنها... د دفن تحقق په کچه زمکه باندې کیدې شی په فرش یا صف باندې تهوکلو سره به هغې کښې مزید تلویث لازمیږی لهذا دا حدیث قابل عمل نه دې.

بَاب مَا جَاءَ فِي الْمُشْرِكِ يَدْخُلُ الْمَسْجِدَ

باب دې په بیان د هغې کې چې راغلي دي په باره د مشرک کې چې ننوځي مسجد ته

د مشرک داخلیدل مسجد ته مختلف فیه دی.

په مسئله مترجم بها کښې د ائمه کرامو مذاهب

صحیح دا ده چه دخول مشرک فی المسجد د احنافو په نزد مطلقا جائز دې برابره خبره ده که کافر حربی وی یا ذمی او کتابی، او ددې بالمقابل د امام مالک رحمه الله په نزد مطلقا ناجائز دی او د امام شافعی رحمه الله په نزد مسجد حرام ته ناجائز او نورو مسجدونو ته جائز دی او امام احمد رحمه الله هم ورته د امام شافعی په شان مسجد حرام ته داخلیدل خو ناجائز او د هغې نه علاوه مسجدونو ته داخلیدلو کښې د هغه دوه روایتونه دی. ١: عدم الجواز مطلقا ٢ الجواز باذن الامام، ددې مسئلې تفصیل په امانی الاحبار (ص: ١٩ ج ١) کښې ذکر شوې دې، زمونږ د فقهاء کرامو د عبارتونو نه معلومیږی چه جواز دخول صرف د ذمی دپاره دې، په کوکب کښې هم دغه شان لیکلې دی، شامی په باب الجزیه کښې د علامه سرخسی رحمه الله نه نقل کړې دی چه د احنافو په نزد جواز دخول کښې کتابی او حربی برابر دی او په امانی الاحبار کښې هم داسې دی او د احنافو د طرف نه آیت کریمه ﴿انما المشرکون نجس فلا یقربوا المسجد الحرام﴾ جواب دا دې چه ددې نه مراد لاجل الحج دې، کما فی الکوکب.

[٤٨٦](١) حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ حَمَّادٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ شَرِيكِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، أَنَّهُ

(١): صحيح البخاري/العلم ٦ (٦٣)، سنن النسائي/الصيام ١ (٢٠٩٤)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٩٤ (١٤٠٢)، (تحفة الأشراف: ٩٠٧)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الإيمان ٣ (١٠)، سنن الترمذي/الزكاة ٢ (٦١٩)، مسند احمد (١٤٣/٣، ١٩٣)، سنن الدارمي/الصلاة ١٤٠ (١٤٧٠) (صحيح)

سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ فَأَنَاخَهُ فِي الْمَسْجِدِ ثُمَّ عَقَلَهُ، ثُمَّ قَالَ: "أَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ؟ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَّكِئٌ بَيْنَ ظَهْرَانَيْهِمْ، فَقُلْنَا لَهُ: هَذَا الْأَبْيَضُ الْمُتَّكِئُ، فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: يَا ابْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ أَجَبْتُكَ، فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: يَا مُحَمَّدُ، إِنِّي سَائِلُكَ وَسَاقَ الْحَدِيثَ".

ترجمه: د شریک بن عبد الله نه روایت دې بیشکه هغه اوریدلی دی د انس بن مالک رضی الله عنه نه چې وئیل یې: راغې شو یو سړی په اوښ باندې نو هغه ئې چو کړو په مسجد کښې، بیا ئې وتړلو، بیا ئې وویل: کوم یو په تاسو کښې محمد دی؟ او رسول الله ﷺ تکیه کړې په مینځ د دوی کښې، مونږ وئیل: دا سپین تکیه کونکی، هغه ته سړی وویل: اې د عبد المطلب څویه، نو وویل ورته نبی ﷺ ستا خبره مې واؤریدله، نو هغه سړی وویل: اې محمد! زه تپوس کوم ستانه، بیا راوی پوره حدیث بیان کړو.

تشریح: قوله: ﴿ حدثنا عیسی بن حماد... دخل رجل علی جمل فاناخه فی المسجد ﴾ د دې رجل نه مراد ضمام بن ثعلبه دې، لکه چه په وړاندې روایت کښې ددې تصریح ده او دې د بنو سعد بن بکر د طرف نه د قاصد په شکل راغلې وو د هغه قدوم په ۹ هجری کښې شوې وو، په دې روایت کښې دی ﴿ فاناخه فی المسجد ﴾ خو مراد ترې عند باب المسجد دې لکه چه د ابن عباس رضی الله عنه په روایت کښې راروان دی په بعض نورو روایاتو کښې هم ددې تصریح ده.

د ابن بطال مالکي د حدیث نه استدلال

لهذا ابن بطال مالکی د مالکیانو د مسلک په وجه باندې د حدیث د ظاهر نه چه کوم استدلال کړې دې چه د ماکول اللحم حیواناتو ابوال او ارواث پاک دی ځکه چه اوښ ترڅو پورې په مسجد کښې وی نو د هغه هلته د متیازو وغیره احتمال یقینی دې او رسول الله ﷺ مسجد ته د اوښ داخلولو نه منع نه ده فرمائیلې، دا استدلال صحیح نه دې.

قوله: ﴿ ثم قال ایکم محمد ﴾ په روایاتو کښې راځی چه په شروع کښې به رسول الله ﷺ د صحابه کرامو په مجلس کښې یوځائې بغیر د فرق (او امتیاز) نه کیناستلو چه د هغې د وجې نه به نوی راتلونکی سړی د هغه متعلق تپوس کولو. روستو صحابه کرامو د رسول الله ﷺ په خدمت کښې عرض اوکړو چه که اجازت وی نو مونږ به ستاسو دپاره په مجلس کښې لوړ ځائې جوړ کړو ددې دپاره چه راتلونکو ته د تپوس ضرورت رانشی، رسول الله ﷺ ددې اجازت ورکړو، د ابوداود وغیره په روایت کښې به راشی ﴿ فبنینا له دکانا ﴾ چه مونږ د هغه دپاره یو لوړ ځائې جوړ کړو چه په هغې باندې به رسول الله ﷺ د مجلس په وخت کښې کیناستلو.

قوله: ﴿ فقلنا له هذا الابیض المتکئ ﴾ دا چه تکیه وهلې سپین سړې ناست دې، ضمام بن ثعلبه ته چه کله معلومه شوه چه محمد ﷺ دا دې نو هغه ورنږدې شو او عرض ئې اوکړو ﴿ یا ابن عبدالمطلب ﴾ نو په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائیل.

د دې کلام تشريح

﴿ قد اجبتک ﴾ [1] په اصل کښې چه کله يو سړې د چا سره خطاب يا خبره کول غواړى نو د عرب خلقو عادت دې هغه وخت وائى چه ﴿ نعم ﴾ چه د هغې مطلب دا وى چه او! وايه څه وئيل غواړې، خو دلته رسول اللهﷺ د عام طريقې خلاف د ﴿ نعم ﴾ په ځائې ﴿ قد اجبتک ﴾ اوفرمائيل، شارحين ليکى چه دلته ددې اسلوب په بدلولو کښې د ناخوښۍ طرف ته اشاره ده ځکه چه ددې لفظ ترجمه دا ده چه او! اورم څه وئيل غواړې، او ناخوښى په دې وجه وه چه څنګه رسول اللهﷺ ته خطاب کول د هغه د شان مناسب وو هغه اعرابى داسې نه وو کړې، پس اول خو په شروع کښې هغه د رسول اللهﷺ نوم واخستلو، دويم رسول اللهﷺ ئې د هغه کافر نيکه عبدالمطلب طرف ته منسوب کړو، (قاله الخطابى) خو په دې باندې اشکال دې چه رسول اللهﷺ خو د غزوه حنين په يوه موقع باندې خپله خپل انتساب د عبدالمطلب طرف ته کړې وو ﴿ انا النبى لا كذب انا ابن عبدالمطلب ﴾ د دې جواب دا ورکړې شوې دې چه هغه انتساب ضرورة وو او د هغه مقام مناسب وو ځکه چه د هغې مخاطب کفار او مشرکين وو، چا چه د عبدالمطلب سيادت او وجاهت منلو، په دې وجه رسول اللهﷺ اوفرمائيل چه زه د هغه سړى ځوئې يم کوم چه تاسو هم پيژنئ.

دا حديث په بخارى او مسلم کښې تفصيلا ذکر دې چه په هغې کښې دا دى چه هغه سړى رسول اللهﷺ ته عرض اوکړو چه اې محمد ﷺ زه ستا نه څو تپوسونه کول غواړم، او ښه په شد مد به ئې کوم لهذا په ما باندې مه خفه کيږه، په دې باندې هغه اوفرمائيل ﴿ سل عما بدالک ﴾ څه چه ستا زړه غواړى تپوس اوکړه، هغه د ټولو نه اول د رسول اللهﷺ د رسالت په باره کښې تپوس اوکړو ﴿ الله ارسلک الى الناس كلهم ﴾ په دې باندې رسول اللهﷺ اوفرمائيل ﴿ اللهم نعم ﴾ او ددې نه روستو ئې بيا د صلوات خمسه په باره کښې تپوس اوکړو چه ايا الله پاک تاته په شپه او ورځ کښې د پنځو مونځونو کولو حکم کړې دې، په دې باندې هم رسول اللهﷺ اوفرمائيل ﴿ اللهم نعم ﴾ او بيا ددې نه روستو د زکاة او روژې په باره کښې هم دغه شان تپوس اوکړو، او دغه شان سوال او جواب اوشو او بيا په اخر کښې هغه اووې ﴿ امنت بما جئت به ﴾ د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت ظاهر دې چه دلته دخول د مشرک فى المسجد موندلې شوې دې.

په يو حديث باندې د مصنف او امام بخارى رحمه الله دوه مختلف ترجمې

امام بخارى په دې حديث باندې په کتاب العلم کښې يوه بله ترجمه قائم کړې ده ﴿ بالعرض على

---

[1] دلته دا سوال واردېږى چه رسول اللهﷺ خو لاتر اوسه پورې د هغه اعرابى سره هيڅ قسم خبرې نه دى کړى نو بيا به ﴿ قد اجبتك ﴾ وئيل څنګه صحيح وى؟ ددې يوه توجيه دا کړې شوې ده چه د اجابت نه مراد دلته سماع ده يعنى ان شاء سماع چه او! زه ستا خبره اورم تپوس اوکړه څه تپوس کوې، بله توجيه دا کړې شوې ده چه رسول اللهﷺ لا د هغه سره څه کلام نه وو کړې خو په مجلس کښې حاضر صحابه کرامو د هغه ددې خبرې جواب ورکړو او هغه ته ئې وئيلې وو چه رسول اللهﷺ دا دې، لهذا د صحابه کرامو جواب ورکول ګويا د رسول اللهﷺ جواب ورکول دى.

المحدث ﴾ هغه دا چه د حدیث د حاصلولو یوه طریقه دا ده چه شاګرد په خپل استاذ باندې پیش کړي لکه څنګه چه دلته په رسول الله ﷺ باندې څو مضامین د سوال په صورت پیش کړل، رسول الله ﷺ د هغه تصدیق او اقرار اوفرمائیلو، بیا هغه مضامین هغه اعرابی خپل قوم ته واورول، په دې باندې اعرابی شاګرد او رسول الله ﷺ محدث او استاذ شو، د امام بخاري د ترجمې مقتضی دا ده چه سائل په وخت د سوال کافر نه وی بلکه مسلمان وی څکه چه ظاهره ده په روایت حدیث کښې عرض صرف د مسلمان معتبر کیدې شی نه د کافر عرض.

د دې نه معلومه شوه چه د امام بخاري او امام ابوداود رائې د هغه سړی په باره کښې مختلف دې، حاصل ددې اختلاف رائې دا دې چه د امام بخاري په نزد ﴿ امنت بما جئت به ﴾ کښې اخبار عن الماضی دې چه ما د مخکښې نه ایمان راوړې دې، او د امام ابوداود په نزد دا اخبار نه دې بلکه په دې سره مقصود انشاء ایمان دې چه زه اوس ایمان راوړم او دا هم ممکنه ده چه دأسې اووئیلې شی چه ددې جملې مطلب د امام ابوداود رحمه الله په نزد هم هغه وی کوم چه د امام بخاري رحمه الله په نزد دې، څو د امام ابوداود رحمه الله استدلال ددې حدیث نه په دخول مشرک فی المسجد باندې دې اعتبار سره دې چه ظاهره ده چه صحابه کرامو ته د هغه سړی اسلام راوړل معلوم نه وو او بیا هم هغوی لره مسجد ته د داخلیدو نه منع نه کړو او نه ئې ترې د اسلام په باره کښې څه استفسار اوکړو او رسول الله ﷺ هم د صحابه کرامو په دې طرز عمل باندې سکوت اوفرمائیلو چه ددې نه معلومه شوه چه دخول مشرک فی المسجد جائز دې.

[۴۸۷] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي سَلَمَةُ بْنُ كُهَيْلٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ نُوَيْفِعٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: بَعَثَ بَنُو سَعْدِ بْنِ بَكْرٍ ضِمَامَ بْنَ ثَعْلَبَةَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَدِمَ عَلَيْهِ فَأَنَاخَ بَعِيرَهُ عَلَى بَابِ الْمَسْجِدِ ثُمَّ عَقَلَهُ ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، قَالَ: فَقَالَ: أَيُّكُمُ ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، قَالَ: يَا ابْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَسَاقَ الْحَدِيثَ.

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنه نه روایت دې، هغه وئیلی دي: ولیږلو بنو سعد بن بکر ضمام بن ثعلبة رسول الله ﷺ ته، نو ورغی هغه ته چوپې کړه خپله اوښه په دروازه د مسجد کښې، بیا ئې وتړله، بیا مسجد ته داخل شو، نو ذکر ئې کړو پشان د هغې، هغه وئیلی دي: چې هغه وویل: کوم یو په تاسو کښې د عبد المطلب څوی دی؟ وویل رسول الله ﷺ: زه د عبد المطلب څوی یم. هغه وویل: اې د عبد المطلب څویه. او بیائې بیان کړو پوره حدیث.

[۴۸۸] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ فَارِسٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، حَدَّثَنَا رَجُلٌ مِنْ مُزَيْنَةَ وَنَحْنُ عِنْدَ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "الْيَهُودُ أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ فِي أَصْحَابِهِ، فَقَالُوا: يَا أَبَا الْقَاسِمِ، فِي رَجُلٍ وَامْرَأَةٍ زَنَيَا مِنْهُمْ".

---

[١]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٦٣٥٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢٥٠/١، ٢٦٤، ٢٦٥) (حسن)

[٢]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٥٤٩٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢٧٩/٢) ويأتي هذا الحديث في الأقضية برقم (٣٦٢٤، ٣٦٢٥)، وفي الحدود برقم (٤٤٥٠، ٤٤٥١) (ضعيف)

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلي دي: يهود نبي ﷺ ته راغلل او هغه ناست وو په مسجد كښې د خپلو ملګرو سره، هغوى ووئيل: اې ابو القاسم! په باره د يو سړى او ښځه كښې چې دواړو زنا كړې وه د دوى نه (يعني مونږ دې باره كښې راغلي يو نوځه حكم دې؟)

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا محمد بن يحيى بن فارس الخ ﴾ د ضمام بن ثعلبه رضي الله عنه حديث لره په دوه طريق سره د ذكر كولو نه پس اوس مصنف په دې باب كښې دا دويم حديث راوړى، دا حديث به په كتاب الحدود كښې مفصلا راشي چه په هغې كښې د يو يهودى او يوې يهودئې د زنا قصه ذكر شوې ده دې خلقو به د زنا حكم په شريعت محمديه كښې د معلوم كولو دپاره د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شوې وو په داسې حال كښې چه رسول الله ﷺ ناست وو ددې نه معلومه شوه چه د غير مسلم دخول مسجد ته جائز دې او د كافر حربي حكم د حديث اول نه معلوم شو.

بَابٌ فِي الْمَوَاضِعِ الَّتِي لَا تَجُوزُ فِيهَا الصَّلَاةُ

باب دې په بيان د هغه ځايونو كې چې مونځ پكې جائز نه دى

د ترجمة الباب په عبارت كښې اختصار دې او مراد دا دې ﴿ في المواضع التي تجوز والتي لا تجوز فيها الصلاة ﴾ لهذا اوس د باب حديث اول د ترجمة الباب سره مطابق شو.

[۴۸۹] (¹)حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ طَهُورًا وَمَسْجِدًا".

ترجمه: د ابو ذر رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلي دى، وئيلي دى رسول الله ﷺ: ګرځول شوې ده زما لپاره ځمكه پاكونكې او جمات.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا عثمان بن ابى شيبة الخ قوله جعلت لى الارض مسجدا وطهورا ﴾ دا حديث مشهور دې چه په اكثر صحاح سته او په صحيحين كښې موجود دې خو مصنف دا مختصر كړې دې، اصل روايت داسې دې ﴿ أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا وَأُحِلَّتْ لِي الْغَنَائِمُ وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً ﴾ د دې حديث نه معلوميږى چه د امت محمديه په حق كښې ټوله زمكه مسجد او د مونځ كولو ځائې دې، په خلاف د تيرو امتونو چه د هغوى دپاره مونځ كول جائز نه وو سوا د خپلو عبادت ځانو نه، كنيسه او بيعه، خو دلته اشكال دا دې چه د سيدنا عيسى عليه السلام په باره كښې راځي چه هغه به په زمكه كښې سياحت كولو ﴿ كان يسيح فى الارض ويصلى حيث ادركته الصلاة ﴾ او چرته چه به د مونځ وخت راغلو هم هلته به ئې مونځ كولو، ددې جواب حافظ ابن حجر او علامه عينى دا وركړې دى چه دا خصوصيت د تيمم په اعتبار سره دې چه خاوره پاكه كړې شوه، د صلاة په اعتبار سره نه دې، يا داسې اوايه چه خصوصيت ددې دواړو من حيث المجموع دې لا من حيث كل فرد،

¹): تفرد به ابوداود، (تحفة الأشراف: ۱۱۹۶۹) وقد أخرجه: مسند احمد (۵/۱۴۵، ۱۴۷، ۲۴۸، ۲۵۶) (صحيح)

او يا دي دا اووئيلې شي چه خصوصيت خو د هر يو دې خو د امم په لحاظ سره نه د انبياء كرام په اعتبار سره.

[٤٩٠]() حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ لَهِيعَةَ وَيَحْيَى بْنُ أَزْهَرَ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ سَعْدٍ الْمُرَادِيِّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ الْغِفَارِيِّ، أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَرَّ بِبَابِلَ وَهُوَ يَسِيرُ فَجَاءَهُ الْمُؤَذِّنُ يُؤَذِّنُ بِصَلَاةِ الْعَصْرِ، فَلَمَّا بَرَزَ مِنْهَا أَمَرَ الْمُؤَذِّنَ فَأَقَامَ الصَّلَاةَ، فَلَمَّا فَرَغَ، قَالَ: "إِنَّ حَبِيبِي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَانِي أَنْ أُصَلِّيَ فِي الْمَقْبَرَةِ وَنَهَانِي أَنْ أُصَلِّيَ فِي أَرْضِ بَابِلَ فَإِنَّهَا مَلْعُونَةٌ".

ترجمه: د ابو صالح الغفاري نه روايت دې بيشكه علي رضي الله عنه تېر شو بابل ښهر ته نزدې او هغه روان وو، نو راغې ورته مؤذن چې اذان ئې كولو د مانځه د مازيگر دپاره، هركله چې تير شو د هغې نه امريې وكړو مؤذن ته نو اقامت ئې د مونځ وكړو، هركله چې فارغ شو ويې وئيل: بيشكه زما حبيب صلى الله عليه وسلم زه منع كړې يم چې زه مونځ وكړم په مقبرة كښې، او زه ئې منع كړې يم چې مونځ وكړم په ځمكه د بابل كښې ځكه چه هغه ملعونه ده

[٤٩١]() حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَزْهَرَ، وَابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ الْحَجَّاجِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ الْغِفَارِيِّ، عَنْ عَلِيٍّ، بِمَعْنَى سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: فَلَمَّا خَرَجَ مَكَانَ فَلَمَّا بَرَزَ.

ترجمه: ابو صالح الغفاري روايت كوي د علي نه، په معنى د سليمان بن داود سره، هغه وئيلى دي: فَلَمَّا خَرَجَ په ځائې د فَلَمَّا بَرَزَ باندې.

شرح حديث

تشريح: قوله: حدثنا سليمان بن داود.... ان عليا رضى الله عنه مر ببابل وهو يسير... يعنى سيدنا علي رضي الله عنه په خپل يو سفر كښې په بابل ښهر باندې ورتير شو، ابن رسلان ليكلې دي چه: لعله في مسيرة الى البصرة. يعنى د سيدنا علي رضي الله عنه چه كوم سفر د مدينې منورې نه د عراق طرف ته شوې وو([3]) ځكه چه دا هم هغه د بابل ښهر دې چه د هغې ذكر په قران كريم كښې دې چه د كوم ځائې جادوگر مشهور دی، دا د عراق يو مشهور ښهر دې.

سيدنا علي رضي الله عنه هلته مونځ ادا اوفرمائيلو او چه كله په دې ښهر باندې ورتير شو نو بيا ئې مونځ ادا كړو او بيا ئې ددې وجه بيان كړه ﴿ان حبيبى صلى الله عليه وسلم نهانى الخ﴾ چه زه خپل محبوب منع كړې يم په أرض بابل كښې د مونځ كولو نه ځكه چه دا زمكه ملعونه ده. دې زمكې ته ملعونه په ظاهره كښې په دې وجه وئيلې شوې دی چه په دې كښې خسف واقع شوې وو په نمرود بن كنعان باندې كوم چه د خپلې زمانې مشهور بادشاه وو د ابراهيم عليه السلام په زمانه كښې، هغه په دې ښهر كښې يو ډير اوچت محل جوړ كړې وو ددې دپاره چه په هغې باندې د اسمان والو سره قتال اوكړي، ددې واقعې ذكر مفسرينو د ﴿قد

[1]: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٠٣٢٨) (ضعيف)

[2]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٠٣٢٨) (ضعيف)

[3]، ځكه چه هغه خپله دار الخلافه د مدينې منورې په ځائې عراق جوړه كړې وه لكه چه معاويه رضي الله عنه شام او باقي خلفاء راشدينو مدينې لره)

مکر الذين من قبلهم فاتى الله بنيانهم من القواعد ﴾ د لاندې کړې دې. (منهل)

ما يستفاد من الحديث

د دې حديث نه په ظاهره کښې معلوميږي چه په ارض بابل کښې مونځ کول ممنوع دي، امام خطابی فرمائی چه دا د چا مذهب هم نه دې او ددې حديث په سند کښې مقال دې او صحيح حديث ددې معارض دې يعنی د باب اولنې حديث، او يا دې داسې اووئيلې شی چه دا نهی د سيدنا علیؓ سره خاص ده لکه چه د ﴿ نهانی ﴾ متکلم د صيغې نه معلوميږي.

[۴۹۲]()حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ. ح وحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَقَالَ مُوسَى فِي حَدِيثِهِ فِيمَا يَحْسَبُ عَمْرٌو: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدٌ، إِلَّا الْحَمَّامَ وَالْمَقْبَرَةَ".

ترجمه: د ابو سعيد نه روايت دې هغه ويلي، چې فرمائيلی دی رسول الله ﷺ او وئيلی دی موسی په خپل حديث کښې چې عمرو ئې گمان کوي، بيشکه نبی ﷺ ويلی دي: ځمکه ټوله مسجد دی مګر حمام او مقبرة نه.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا موسى بن اسماعيل... الارض كلها مسجد الا الحمام والمقبرة ﴾ صلاة فی الحمام يعنی فی المغتسل عن الجمهور ومنهم الائمة الثلاثة... جائز مع الکراهت دې او وجه د کراهت کونه محلا للنجاسة والشيطان دې، او د امام احمد او ظاهريه په نزد بالکل جائز نه دې، غالبا په دې وجه چه د هغوی په نزد نهی فساد منهی عنه لره مقتضی دې، او صلاة فی المقبرة هم مختلف فيه دې، د ظاهريه او حنابله په نزد دا هم مطلقا جائز نه دې، او د امام شافعیؒ په نزد د مقبره منبوشه فرق دې يعنی چه په کومه مقبره کښې قبرونه ګډوډ او منتشر وی، د عظام موتی وغيره ګندګی خوره وی نو په هغې کښې خو ناجائز دې او د کومې مقبرې قبرونه چه برابر وی په هغې کښې مونځ جائز مع الکراهت دې او د امام مالک په نزد په هره مقبرې کښې مونځ جائز دې په دې شرط چه طهارة المکان وی او د احنافو په نزد د مقبره په هغه حصه کښې کومه چه دمونځ دپاره تياره کړې شوې وی کښې بغير د کراهت نه جائز دې ګينې مکروه دې.

هغه مواضع چه په هغې کښې مونځ کول منع دی

د حمام او مقبرې نه علاوه هم بعض مواضع داسې دی چه په هغې کښې د موځ کولو نه په حديث کښې ممانعت راغلې دې، پس د ترمذی او ابن ماجه په حديث کښې د ابن عمرؓ په روايت سره داسې دی چه رسول اللهﷺ په اووه ځايونو کښې د مونځ کولو نه منع فرمائيلې دې ﴿ فی المزبلة ﴾ د دې ذکر پورته شوې دې، ﴿ وقارعة الطريق ﴾ يعنی د لارې په مينځ ﴿ وفی الحمام ﴾ د دې حکم تير شو، ﴿ ومعاطن الابل ﴾ د دې باب وراندې مستقل راروان دې، ﴿ وفوق ظهر بيت الله ﴾، د امام احمد په نزد د بيت الله په چهت باندې مونځ

[۱]: سنن الترمذي/الصلاة ۱۲۰ (۳۱۷)، سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ٤ (۷٤٥)، (تحفة الأشراف: ٤٤٠٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (۸۳/۳، ۹٦) (صحيح)

صحیح نه دي، او د احنافو په نزد اگر چه صحیح دي خو د ادب خلاف دي او د امام شافعي رحمه الله په نزد په یو شرط سره جائز دي هغه دا چه د بیت الله څه اندازه یعنی یو لیشت د مصلی مخې ته وي او که بالکل ښکاره جهت وي نو په دې صورت کښې صحیح نه دي، ځکه چه په دې صورت کښې به دا (صلاة علی البیت) وي، نه الی البیت، او د احنافو په نزد دا قید نشته ځکه چه د بیت الله حقیقت د هغې عمارت او ابادي نه ده بلکه هغه مخصوص فضاء ده کومه چه د زمکې نه تر اسمان پورې ده، او په مزبله او مجزره کښې د اختلاف څه تصریح ملاؤ نه شوه، په ظاهره کښې د مزبله او مجزره هغه حصه کومه کښې چه مونځ کوی که نجس نه ده نو مونځ به د قرب نجاست په وجه باندې جائز مع الکراهت وي او که ځائې ناپاک کوی نو صحیح به نه وي هم دغه شان داخل بیت الله کښې د مونځ صحت مختلف فیه دې، د احنافو او شوافعو په نزد مطلقا صحیح دي، د امام مالک او احمد په نزد فرض صحیح نه دي نفل صحیح دي ځکه چه د رسول الله ﷺ نه په بیت الله کښې دننه صرف نفل مونځ کول ثابت دی او د قیاس تقاضه هم دا ده چه صحیح نه وی ځکه چه په بیت الله کښې دننه د مونځ کولو په صورت کښې د کعبې د بعض حصې استدبار لازمیږی او د ابن جریر طبری په نزد په بیت الله کښې دننه مطلقا یو مونځ هم صحیح نه دي. والله تعالی اعلم

بَابُ النَّهْيِ عَنِ الصَّلَاةِ فِي مَبَارِكِ الْإِبِلِ

باب دې په بیان د منع کې د مانځه نه په ځای د چوکیدو د اوښانو کې

[۴۹۳](۱)حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الرَّازِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: "سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الصَّلَاةِ فِي مَبَارِكِ الْإِبِلِ، فَقَالَ: لَا تُصَلُّوا فِي مَبَارِكِ الْإِبِلِ، فَإِنَّهَا مِنَ الشَّيَاطِينِ، وَسُئِلَ عَنِ الصَّلَاةِ فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ، فَقَالَ: صَلُّوا فِيهَا فَإِنَّهَا بَرَكَةٌ".

ترجمه: د براء بن عازب رضي الله عنه نه روایت دي، هغه وئیلی دی چې تپوس وشو د رسول الله ﷺ نه په باره د مانځه کښې په ځائې د چوکیدو د اوښانو کې؟ هغه وفرمائیل: تاسو مونځ مه کوئ په ځائې د چوکیدو د اوښانو کښې ځکه دا د شیطانو نه دي، او سوال ترینه وشو د مانځه په باره کښې په شپول د ګډو کې؟ هغه وفرمائیل: مونځ کوئ په هغې کښې بیشکه دا برکت دی.

تشریح: مبارک جمع د مبرک ده په وزن د جعفر د اوښانو غوجل چه په هغې کښې هغوی ترلې شوې وی، صلاة فی مبارک الابل د ائمه کرامو په نزد مختلف فیه د، د احنافو او شوافعو په نزد صحیح دي او د ظاهریه او حنابله په نزد صحیح نه دي، د امام مالک نه دوه روایتونه دی ۱: الاعادة فی الوقت، ۲: الاعادة مطلقا، هم دغه شان چه کوم حضرات د مونځ د فساد قائل دی د هغوی په نزد فساد په هر حال کښې دي که محل طاهر ولې نه وی، په دې باب کښې مصنف چه کوم حدیث راوړې دي هغه بعینه هم په دې سند او متن سره په باب مذکور

(۱): انظر حدیث رقم: ۱۸۴، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۳، ۱۶۸۶) (صحیح)

کښې سره د شرح تير شوې دې.

باب متى يؤمر الغلام بالصلاة

باب دی، کله به حکم کولی شي هلک ته په مانځه باندې

ماشوم يعنی نابالغ هلک، په لغة کښې ددې اطلاق په څه څه باندې کيږی، دا مختلف فيه دی.(۱)

[٤٩٤](۲)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى يَعْنِي ابْنَ الطَّبَّاعِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ الرَّبِيعِ بْنِ سَبْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مُرُوا الصَّبِيَّ بِالصَّلَاةِ إِذَا بَلَغَ سَبْعَ سِنِينَ، وَإِذَا بَلَغَ عَشْرَ سِنِينَ فَاضْرِبُوهُ عَلَيْهَا".

ترجمه: عبد الملک بن الربيع بن سبرة د خپل پلار نه روايت کوی او هغه د خپل نيکه نه، هغه وئيلی دي: چې فرمائيلی دی نبی ﷺ: امر کوئ ماشوم ته په مانځه باندې کله چې ورسيږی اوه کلونو ته، او کله چې ورسيږی لسو ته نو ويې وهئ په هغې باندې.

تشريح: قوله:حدثنا محمد بن عيسى.... مروا الصبى بالصلاة اذا بلغ سبع سنين... يعنی د ماشوم اولياء پلار، نيکه او وصی وغيره له پکار دی چه کله ماشوم د اووه کالو شی نو که هغه هلک وی يا جينئ وی نو هغوی ته دې د مونځ کولو حکم کوی، هم دغه شان د مونځ کولو طريقه د هغې ارکان او واجبات وغيره دې هغه ته ښائی. فقهاء کرامو ليکلي دی چه په دې تعليم صلاة کښې که د اجرت د ورکولو ضرورت راشی نو هغه دې د صبی د مال نه ورکړې شی که هغه سره مال وی، کښې د پلار د مال نه او هغه سره هم نه وی نو د ماشوم د مور د مال نه.

اووم کال د تمييز دې عام طور سره د اووه کالو ماشوم مميز شی، هغه ته د نبی او ګس وغيره تميز راشی هم په دې وجه د اووه کالو قيد دې او که بالفرض مميز نه وی نو بيا نه، ځکه چه د غير مميز ماشوم مونځ صحيح نه دی.

ايا صبي شرعا مامور بالصلاة دي يا نه؟

صبی نابالغ ته د مونځ حکم د تخلق او اعتياد دپاره دې چه د فرض کيدو نه مخکښې هغه د مونځ سره عادت شی چه کوم کار څومره اهم وی د هغې هومره مخکښې تيارې کولې شی، مور د جينئ د جهيز دپاره تياری کلونو مخکښې شروع کوی، ماشوم بچې فطرة ته ډير نزدې وی او بيا د عمر د زياتيدو سره د نفس اماره عمل دخل شروع کيږی بيا د زياتيدو نه پس د هغه په قابو کښې راتلل ګران شی، وړاندې په حديث کښې دی ﴿ واذا بلغ عشر سنين فاضربوه عليها ﴾ چه کله ماشوم د لسو کلونو شی يا ئې لسم کال روان شی (فيه قولان) او هغه مونځ نه کوی نو هغه به وهلې شی، خو د ضرب نه ضرب غير مبرح دې يعنی غير شديد مراد

(۱): غلام هلک، ددې اطلاق د فطام نه واخله تر د اووه کاله عمر پورې ماشوم باندې کيږی، او دويم قول ددې چه دا د ولادت نه تر بلوغ پورې، او يو قول دا دې چه ﴿ حد التجاء ﴾ پورې يعنی چه ترڅو پورې ئې ګيره راختلې نه وی.

(۲): سنن الترمذي/الصلاة ۱۸۲ (٤۰۷)، سنن الدارمي/الصلاة ۱٤۱ (۱٤۷۱)، (تحفة الأشراف: ۳۸۱۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳/٤۰٤) (حسن صحيح)

دي، شارحين ليکي چه د لسو کالو ماشوم قريب البلوغ وی او دغه شان په هغه کښې د ضرب تحمل هم پيدا شی په دې وجه د ضرب حکم ورکړې شوې دې، هم دغه شان دې واضحه وی چه په دې حديث کښې د امر بالصلاة مخاطب د صبی اولياء دي خو صبی نه دې ځکه چه هغه غير مکلف دې، لحديث : رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنِ الْمَجْنُونِ الْمَغْلُوبِ عَلَى عَقْلِهِ حَتَّى يُفِيقَ وَعَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ (رواه ابوداود واحمد) د اکثر علماء کرامو رائې داده چه اولياء ته دا امر په طريقه د وجوب دې، وقيل للندب، په دې حديث کښې امر بالصلاة امر مذکور دې او اهل اصول ليکلي دی ﴿ الامر بالامر بالشئ ليس امرا بذلک الشئ ﴾ [1] يعنی يو سړی ته د امر کولو حکم کول دا براه راست هغه سړی ته حکم نه دې يعنی د جمهورو رائې ده لهذا ﴿ مرو الصبی بالصلاة ﴾ نه د صبی مامور من الشارع کيدل نه لازميږی بلکه هغه مامور من الولی دې، صاحب منهل ليکی چه په دې کښې د مالکيانو اختلاف دې هغوی وائی چه ﴿ الامر بالامر بالشئ امر بذلک الشئ ﴾ لهذا د هغوی په نزد ماشوم د شارع د طرف نه مامور بالصلاة شو خو استحبابا نه چه وجوبا.

د حديث الباب نه د شوافعو په خپل مسلک باندې استدلال

ځان پوهه کړئ چه امام خطابی کوم چه مسلکا شافعی دې هغه د ﴿ واذا بلغ عشر سنين فاضربوه بها ﴾ نه په دې باندې استدلال کړې دې چه که صبی د بلوغ نه روستو مونځ پريږدی نو هغه ته به ددې نه زياته سزا ورکولې شی او د ضرب نه زياته سزا د قتل نه سوا څه کيدې شی، پس د علماء ثلاثه مذهب هم دا دې، او امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائی چه د ترک صلاة سزا ضرب او حبس دې قتل ئې جائز نه دې، او د امام صاحب دليل ﴿ لا يحل دم امرئ مسلم الا باحدى ثلاث ﴾ (الحديث) په دې حديث کښې د مسلمان د قتل جواز په دې څيزونو کښې منحصر کړې شوې دې. ۱: قصاص، ۲: د محصن زنا کول، ۳: ارتداد.

هم دغه شان د هغوی دا وينا چه د ضرب نه روستو د قتل درجه ده صحيح نه ده، خپله د ضرب مختلف درجات دی، ضرب مبرح او غير مبرح، هم دغه شان ضرب مع الحبس وبدون الحبس وغيره، هم دغه شان چه کوم ضرب قبل البلوغ وی هغه به تاديبا وی او کوم ضرب چه بعد البلوغ وی، هغه به زجرا او تعزيرا وی کوم چه د مخکښې نه اشد دې لهذا د خطابی وغيره استدلال صحيح نه دې. [2]

[۴۹۵] ([3]) حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ هِشَامٍ يَعْنِي الْيَشْكُرِيَّ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ سَوَّارٍ أَبِي حَمْزَةَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهُوَ سَوَّارُ بْنُ دَاوُدَ أَبُو حَمْزَةَ الْمُزَنِيُّ الصَّيْرَفِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مُرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالصَّلَاةِ وَهُمْ أَبْنَاءُ سَبْعِ سِنِينَ، وَاضْرِبُوهُمْ عَلَيْهَا وَهُمْ أَبْنَاءُ عَشْرِ سِنِينَ، وَفَرِّقُوا بَيْنَهُمْ فِي الْمَضَاجِعِ".

---

[1]) يعنی که يو سړی ته اووئيلې شی چه فلانی ته ددې خبرې امر اوکړه نو په دې صورت کښې دا فلان به د اول سړی د طرف نه مامور نه وی بلکه د مامور د طرف نه به مامور وی، لهذا دا صبی دې د والدينو د طرف نه مامور وی نه د شارع عليه السلام د طرف نه.

[2]) د مونځ پريخودونکی حکم د کتاب الصلوة په شروع کښې هم تيرشوې دې.

[3]): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۸۷۱۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۸۷/۲) (حسن صحيح)

ترجمه: د عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده نه روايت دې هغه وايي، وئيلي دی رسول الله ﷺ امر وکړئ تاسو خپل اولاد ته په مانځه باندې چې دوی د اوه کلونو وي، او وهل ورته ورکړئ په دې باندې چې دوی د لسو کلونو وي، او جداوالی راولئ د دوی په مينځ کښې په خاتې د اوده کيدو کښې.

تشريح: **قوله**:﴿ وفرقوا بينهم فی المضاجع ﴾ يعنی کله چه رور او خور د لسو کالو شی نو بيا دې په يوځائې کښې بغير د عورت د ستر نه نه اوده کيږی چه بدن ئې د بدن سره نه مس کيږی که هر يو په جدا کپړه کښې مستور وی نو دا د تفريق دپاره فی الجمله کافی ده اګر چه د يو څادر د لاندې وی، خو اولی دا ده چه د لسو کالو نه پس د هر يو کټ او بستره جدا جدا وی څکه چه د لسو کالو عمر مظنه شهوت دې، په بذل کښې د مجمع البحار نه هم دا نقل کړې شوې دی او ابن رسلان ﴿ وفرقوا بينهم ﴾ د لاندې ليکی ﴿ ای بين الغلمان فالغلام والجارية بالطريق الاولی ﴾ يعنی که دوه رونړه وی نو بيا هم تفريق کول پکار دی او که رور او خور وی نو بيا به هم تفريق په طريق اولی وی او دا شرح هغه وخت ده چه کله د ﴿ فرقوا ﴾ عطف په ﴿واضربوهم ﴾ باندې اومنلې شی، او دا هم احتمال دې چه د ﴿ فرقوا ﴾ عطف په ﴿ مروا اولادکم﴾ باندې وی نو په دې صورت کښې به د عطف تقاضه دا وی چه دا د تفريق المضاجع حکم د اووه کالو په عمر کښې وی، خو په در مختار وغيره کښې د لسو کالو قول اختيار کړې شوې دې.

[۴۹۶]()حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، حَدَّثَنِي دَاوُدُ بْنُ سَوَّارٍ الْمُزَنِيُّ، بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ، وَزَادَ: وَإِذَا زَوَّجَ أَحَدُكُمْ خَادِمَهُ عَبْدَهُ أَوْ أَجِيرَهُ، فَلَا يَنْظُرْ إِلَى مَا دُونَ السُّرَّةِ وَفَوْقَ الرُّكْبَةِ، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهِمَ وَكِيعٌ فِي اسْمِهِ، وَرَوَى عَنْهُ أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ هَذَا الْحَدِيثَ، فَقَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حَمْزَةَ سَوَّارٌ الصَّيْرَفِيُّ.

ترجمه: داود بن سوار المزنی حديث بيان کړې دې په په اسناد هغې سره او معنی د هغې سره، او زيات کړی ئې دي: کله چې په نکاح ورکړی يو کس ستاسو نه وينځه خپله خپل غلام او يا اجير ته، نو نه دې ګوري لاندې د نامه نه او بره د زنګون نه. وئيلي دی ابوداود: وهم کړی دی وکيع په نوم د هغه (داؤد بن مسوار) کښې، او روايت کړې دې د هغه نه ابوداود الطيالسی ددې حديث، هغه وئيلي دي: حديث بيان کړی مونږ ته ابو حمزة سوار الصيرفي.

تشريح: **قوله**:﴿ واذا زوج احدکم خادمه عبده الخ ﴾ د خادم نه مراد جاريه ده يعنی کله چه مولی د خپلې يوې وينځې واده اوکړی اګر چه هغه ئې د خپل غلام سره ولې نه وی کړې يا د خپل ملازم او مزدور سره، نو د مولی دپاره جائز نه دی چه د هغه وينځې د ستر طرف ته نظر اوکړی، ددې نه معلومه شوه چه د ستر نه علاوه باقی حصې ته کتلې شی او مسئله هم دا ده خو بغير د شهوت نه، شهوت سره کتل غير ستر ته هم جائز نه دی څکه چه اوس هغه وينزه د واده نه پس په مولی باندې حرامه شوه.

[1]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۸۷۱۷) (حسن).

[۴۹۷]()حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْمَهْرِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنِي مُعَاذُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خُبَيْبٍ الْجُهَنِيُّ، قَالَ: دَخَلْنَا عَلَيْهِ، فَقَالَ لِامْرَأَتِهِ: مَتَى يُصَلِّي الصَّبِيُّ؟ فَقَالَتْ: كَانَ رَجُلٌ مِنَّا يَذْكُرُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: "إِذَا عَرَفَ يَمِينَهُ مِنْ شِمَالِهِ، فَمُرُوهُ بِالصَّلَاةِ".

ترجمه: حديث بيان كړې دي معاذ بن عبد الله بن خُبيب الجهني، هغه وئيلى دي: مونږ ورغلو هغه (خبيب جهنى) ته، وويل هغه خپلي ښځي ته چه كله به مونځ كوى ماشوم؟ هغې وويل: وو سړى زمونږ نه چي بيان كوى د رسول الله ﷺ نه بيشكه هغه نه تپوس وشو د دغي په باره كښي، نو هغه وويل: كله چي ئي وپيژندلو ښي لاس د چپ لاس نه نو امر ورته وكړئ په مانځه باندي.

تشريح: **قوله**: ﴿ اذا عرف يمينه من شماله الخ ﴾ يعنى كله چه هغه ماشوم داسي عمر ته اورسيږي چه هغه په ښى او ګس كښي فرق كولي شي نو بيا خو هغه ته د مونځ كولو حكم كول پكار دى، او دا معرفت او تميز چونكه عموما په اووه كالو كښي راځى، په دې وجه په تير حديث كښي اووه كاله اووئيلي شو.

بَابُ بَدْءِ الْأَذَانِ

باب دې په بيان د شروع د اذان كي

اوس ددې ځائې نه مستقل مضمون شروع كيږى په بخارى او نسائى كښي داسي دى كتاب الاذان او د هغې نه روستو باب بدء الاذان.

دلته څو بحثونه دى چه د هغې په شروع كښي بيانول ډير مفيد دى. ۱: المناسبة بما قبله، ۲: الاذان لغة وشرعا، ۳: متى شرع الاذان، ۴: كيفية المشروعية وما يرد عليه من الايراد والجواب، ۴: حكم الاذان واختلاف العلماء فيه، ۶: حكمة الاذان.

مباحث سته متعلقه بالاذان

بحث اول:

چه كله مصنف د مواقيت الصلاة او مساجد د بيان نه فارغ شو نو اوس د جماعت او اذان بيان شروع كوى، د جماعت د مونځ دپاره چونكه د خلقو د اجتماع ضرورت دې په دې وجه مصنف د ابواب الجماعة نه مخكښي ابواب الاذان بيانوى، ځكه چه اذان د خلقو د جمع كولو ذريعه ده.

بحث ثانى:

د دې لغوى معنى د اعلان او اطلاع ده ﴿ قال الله تعالى : واذان من الله ورسوله ﴾ په اصل كښي دا د ﴿ اذن ﴾ بفتحين نه مشتق دې چه د هغې معنى استماع ده او شرعا اذان وئيلي شى ﴿الاعلام بوقت الصلاة بالفاظ مخصوصة ﴾ يعنى د وخت صلاة په مخصوص الفاظ سره اطلاع وركول.

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۷۱۰) (ضعيف)

بحث ثالث:

د بعض غير صحاح د رواياتو نه معلوميږي چه د اذان مشروعيت د فرضيت صلاة سره په ليلة الاسراء كښې شوي دې، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا روايات صحيح نه دی، د صحاح د رواياتو نه دا ثابته ده چه رسول الله ﷺ به په مكه مكرمه كښې اذان باندې د اذان او اقامت نه ادا كولو تردې چه كله هغه مدينې منورې ته هجرت اوكړو نو د هجرت په اول كال خو ئې مسجد نبوی تعمير كړو د هغې نه روستو ئې د اذان په سلسله كښې مشوره اوشوه او په اول كال د هجرت او وئيلې شوې دی چه په دويم كال باندې اذان مشروع شو.

څلورم بحث:

ځان پوهه كړه چه د اذان د مشروعيت په باره كښې دوه احاديث دی. ۱: حديث د ابن عمر كوم چه متفق عليه دې او په بخاری او مسلم دواړو كښې دې. ۲: د عبدالله بن زيد د خوب والا حديث چه د هغې تخريج اصحاب السنن امام ابوداود او ترمذی وغيره كړې دې، امام ترمذی په باب بدء الاذان كښې دا دواړه احاديث ذكر كړې دی، امام ابوداود صرف دا حديث ذكر كړې دې، حافظ ابن حجر فرمائي چه د عبدالله بن زيد د حديث تخريج امام بخاری نه دې كړې، لانه لم يكن على شرطه.

[۴۹۸](1) حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ مُوسَى الْخُتَّلِيُّ، وَزِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ، وَحَدِيثُ عَبَّادٍ أَتَمُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، قَالَ زِيَادٌ، أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ، عَنْ أَبِي عُمَيْرِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ عُمُومَةٍ لَهُ مِنَ الْأَنْصَارِ، قَالَ: "اهْتَمَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلصَّلَاةِ كَيْفَ يَجْمَعُ النَّاسَ لَهَا، فَقِيلَ لَهُ: انْصِبْ رَايَةً عِنْدَ حُضُورِ الصَّلَاةِ فَإِذَا رَأَوْهَا آذَنَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، فَلَمْ يُعْجِبْهُ ذَلِكَ، قَالَ: فَذُكِرَ لَهُ الْقُنْعُ يَعْنِي الشَّبُّورَ، وَقَالَ زِيَادٌ: شَبُّورُ الْيَهُودِ فَلَمْ يُعْجِبْهُ ذَلِكَ، وَقَالَ: هُوَ مِنْ أَمْرِ الْيَهُودِ، قَالَ: فَذُكِرَ لَهُ النَّاقُوسُ، فَقَالَ: هُوَ مِنْ أَمْرِ النَّصَارَى، فَانْصَرَفَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ رَبِّهِ وَهُوَ مُهْتَمٌّ لِهَمِّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأُرِيَ الْأَذَانَ فِي مَنَامِهِ، قَالَ: فَغَدَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي لَبَيْنَ نَائِمٍ وَيَقْظَانَ إِذْ أَتَانِي آتٍ فَأَرَانِي الْأَذَانَ، قَالَ: وَكَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَدْ رَآهُ قَبْلَ ذَلِكَ فَكَتَمَهُ عِشْرِينَ يَوْمًا، قَالَ: ثُمَّ أَخْبَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ: مَا مَنَعَكَ أَنْ تُخْبِرَنِي؟ فَقَالَ: سَبَقَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ فَاسْتَحْيَيْتُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا بِلَالُ، قُمْ فَانْظُرْ مَا يَأْمُرُكَ بِهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ فَافْعَلْهُ، قَالَ: فَأَذَّنَ بِلَالٌ، قَالَ أَبُو بِشْرٍ: فَأَخْبَرَنِي أَبُو عُمَيْرٍ، أَنَّ الْأَنْصَارَ تَزْعُمُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ لَوْلَا أَنَّهُ كَانَ يَوْمَئِذٍ مَرِيضًا لَجَعَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُؤَذِّنًا".

ترجمه: د ابو عمير بن انس نه روايت دې، هغه روايت كوی د خپل تره نه، هغه وئيلی دي: فكرمند شو نبی ﷺ د مانځه په باره كښې چې خلك څنګه راجمع كړی هغې ته، نو ووئيل شو هغه ته: يوه جنډه ودروه په وخت د حاضريدلو د مونځ كښې، كله چې ئې خلك ووينې خبر به وركوی بعضې د دوی نه بعضو ته، نو دا خبره ئې خوښه نه شوه، هغه وايې: ذكر كړی شو هغه ته ښكر، او وئيلی دی زياد: ښكر د يهودو. نو دايې هم خوښ نه شو، او ويې وئيل: دا د كارونو د يهودو نه دی. هغه وايې: ذكر كړی شو هغه ته ناقوس هغه وفرمائيل: دا د كارونو د نصاراو نه دی، نو لاړلو عبد الله بن زيد بن عبد ربه او هغه فكرمند وو د وجې د

(1): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۶۰۴) (حسن)

فکرمندئ د رسول الله ﷺ نه، بیشکه زه په مابین د خوب او ویخوالی کښې وم، چې راغې ماته یو راتلونکی نو ماته ئې اذان وښودلو، هغه وایې: او وو عمر بن الخطاب رضي الله عنه چې هغه لیدلی وو هغه خوب لره مخکې د دېنه نو هغه پټ وساتلو شل ورځې، هغه وایې: بیا ئې رسول الله صلی الله ﷺ خبر کړو، نو هغه ورته وفرمائیل: ته څه شی منع کړی وی چې ما خبر کړې، هغه وویل: مخکې شو زمانه عبد الله بن زید، نو ما حیاء وکړه، نو وویل رسول الله ﷺ: اې بلاله! پاڅېږه اوګوره، په هغه شی چې تاته امر کوی عبد الله بن زید هغه وکړه، هغه وایې: اذان وکړو بلال، وئیلی دی ابو بشر: خبر راکړی دی ماته عمیر: بیشکه انصار ګمان کوی چې عبد الله بن زید که مریض نه وی په دغه ورځ نو رسول الله ﷺ به مؤذن جوړ کړی وو.

د عبدالله بن زید د حدیث مضمون

د دې نه پس ځان پوهه کړه چه د عبدالله بن زید د حدیث مضمون کوم چه مصنف د باب په شروع کښې بیان کړې دې، هغه فرمائی چه رسول الله ﷺ سره خلقو لره د مونځ دپاره د راجمع کولو فکر پید شو چه هغوی څنګه راجمع کړې شی بعض صحابه کرامو مشوره ورکړه د جهنډې د اودرولو چه د مونځ وخت شی نو یوه جهنډه دې اودرولې شی چه خلق هغې ته کتلو سره یو بل ته خبر ورکړی او بعض هغه ته د شبور (¹) مشوره ورکړه کوم چه د ښکر په شکل یو څیز وی چه د هغې په ذریعې سره اواز اوچتولې شی، او بعض ورته د ناقوس مشوره ورکړه کوم چه یو خاص قسم لرګی وی یو وړوکې وی او بل لوئې وی، لوئې ته ناقوس (ټلئ) او وړوکی ته وبیل (د لرګی ستک) وئیلې شی چه یو بل لره راواچولې شی نو د هغې نه اواز پیدا کیږی، رسول الله ﷺ دا دواړه مشورې رد کړې، د یهودو او نصاری د مشابهت د وجې نه.

قوله: ﴿ فانصرف عبدالله بن زید بن عبد ربه وهو مهتم الخ ﴾ دا مجلس هم دغه شان بغیر د فیصلې نه برخاست شو او په اهل مجلس کښې د ټولو زیات فکرمند عبدالله بن زید پاسیدو ﴿ فاری الاذان فی منامه ﴾ الله پاک هغه ته ددې اهتمام او فکر په وجه باندې دا دولت نصیب کړو چه په خوکښې هغه ته اذان اوښودلې شو چه د هغې خبر هغه رسول الله ﷺ ته ورکړه په دې باندې هغه د اذان د مشروعیت فیصله اوکړه او بلال رضي الله عنه ته ئې حکم اوکړو "یا بلال قم فانظر ما یامرک به عبدالله بن زید".

او حدیث د ابن عمر رضي الله عنه کوم چه په بخاری شریف کښې دې د هغې مضمون دا دې چه د اذان د مشروعیت نه مخکښې به رسول الله ﷺ د صحابه کرامو سره مشوره کوله نو بعض ورته د ناقوس مشوره ورکړه او بعض ورته د قرن یهود، دا مشوره روانه وه چه سیدنا عمر رضي الله عنه په مجلس کښې اووې ﴿ اولا تبعثون رجلا ینادی بالصلاة فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم یا بلال قم فناد بالصلاة ﴾.

¹) د حضرت شیخ په تقریر کښې دی چه شبور د یهودیانو په باجو کښې یوه باجه ده د هغې صورت داسې وی لکه چه په چمیارانو کښې د واده ښادئ په موقع باندې یو اوږد عنق باجه استعمالولې شی کوم ته چه بیګل وئیلې شی. ۱۲)

د اذان د مشروعيت په باره کښې د بخاري او د سنن په حديث کښې تعارض او د هغې جواب

دا حديث په ظاهره کښې د اول حديث خلاف دې ځکه چه ددې نه معلوميږی چه د اذان مشروعيت د سيدنا عمر رضي الله عنه په رائې باندې شوې وو اوس په دې دواړو احاديثو کښې تعارض پيدا شو، امام نووی رحمه الله د مسلم په شرح کښې د قاضی عياض نه دا تاويل نقل کړې دې چه د عمر رضي الله عنه په کلام کښې د نداء مصداق اذا معهود نه دې بلکه مطلق نداء بالصلاة مراد دې. ﴿ الصلاة جامعة ﴾ وغيره الفاظ کوم چه د اذان د مشروعيت نه مخکښې وئيلې شو، دويم جواب دا هم ورکړې شوې دې کوم چه حافظ په فتح الباری کښې او علامه سندهی په حاشيه د نسائی کښې نقل کړې دې چه داسې اووئيلې شی چه د ابن عمر رضي الله عنه په حديث کښې حذف او اختصار واقع شوې دې چه د هغې په وجه باندې د مقصود په فهم کيدو کښې خلل واقع شو او هغه اختصار په دې کښې داسې اوشو چه کوم وخت دا مجلس بغير د څه فيصلې نه برخاست شو نو د هغې نه روستو عبدالله بن زيد خوب اوليدو او بيا ئې د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت کښې خپل خوب بيان کړو چه په هغې باندې عمر رضي الله عنه اوفرمائيل: اولا تبعثون رجلا ينادی بالصلاة. په دې صورت کښې به د عمر رضي الله عنه د کلام نه نداء معهود مراد وی.

غريبه

امام ترمذی رحمه الله چه کله په حديث د ابن عمر رضي الله عنه باندې د صحت حکم اولګولو نو په دې باندې قاضی ابوبکر بن العربی د ترمذی په شرح کښې اشکال اوکړو "وعجب لابی عيسی کيف حکم عليه بالصحة الخ" په امام ترمذی تعجب دې چه هغه په دې حديث باندې څنګه د صحت حکم لګولې دې او حال دا چه دا د عبدالله بن زيد د مشهور حديث خلاف دې، په دې باندې شيخ احمد شاکر د ترمذی په حاشيه باندې ليکی: "ولعل القاضی نسی ان الحديث فی الصحيحين" يعنی ايا د ابن العربی په ذهن کښې دا خبره نشته چه دا حديث صرف په ترمذی کښې نه دې بلکه دا خو متفق عليه حديث دې، الغرض د ابن عربی رائې دا ده چه حديث د ابن عمر صحيح نه دې، په ظاهره احمد شاکر صحيح وئيلې دی چه د ابن العربی په ذهن کښې به دا نه وه چه دا حديث په بخاری کښې هم شته ګينې هغه به داسې جرأت نه کولې. والله تعالی اعلم

د اذان په مشروعيت باندې يو مشهور اشکال او جواب

خان پوهه کړه چه د اذان د مشروعيت په دې کيفيت باندې اشکال دې چه د غير نبی خوب حجت نه دې نو بيا پرې دلته د يو حکم شرعی بنياد څنګه کيخودلې شو؟ ددې مشهور جواب دا دې چه ممکنه ده ددې خوب سره وحی مقارن شوې وی، پس په مصنف د عبدالرزاق او د مراسيل ابی داود په يو روايت کښې دی چه سيدنا عمر رضي الله عنه چه کله په خوب کښې اذان اوليدو نو هغه ددې خبر رسول الله صلى الله عليه وسلم ته ورکړه ﴿ فوجد الوحی قد ورد

بذلک ﴾ نو عمر ﷺ ته معلومه شوه چه په دې سلسله کښې په رسول الله ﷺ باندې وحی نازله شوې ده، او زه ددې جواب دا ورکوم چه په سنن ابی داود او ترمذی کښې دا دی چه رسول الله ﷺ د عبدالله بن زید په خوب اوریدلو سره اوفرمائیل چه ﴿ انها لرؤیا حق ﴾ چه ستا دا خوب حق دې، او د هغې نه پس رسول الله ﷺ په بلال ﷺ باندې اذان اوکړو، لهذا اوس هغه خوب د نبی د تصدیق د وجې نه حجت شرعیه جوړ شو، اوس ددې حیثیت صرف د یو خوب پاتې نه شو، اوس وړاندې په دې کښې دوه احتماله کیدې شی دا تصدیق به رسول الله ﷺ په خپل اجتهاد سره کړې وی ځکه چه رسول الله ﷺ ته د جمهور علماء کرامو په نزد د اجتهاد حق وو، او دا هم ممکنه ده چه دا تصدیق ئې د وحی په ذریعه کړې وی.

رؤیا عمر بن الخطاب

هم دغه شان دې دا هم واضحه وی چه د اذان په باره کښې چه څنګه خوب عبدالله بن زید اولیدو هم دغه شان څنګه چه په وړاندې روایت کښې راغی، سیدنا عمر ﷺ هم لیدلې وو بلکه هغه د عبدالله بن زید نه شل ورځې مخکښې لیدلې وو خو هغه ددې ذکر رسول الله ﷺ ته نه وو کړې بیا چه څو ورځې پس د عبدالله بن زید په خوب باندې رسول الله ﷺ سیدنا بلال ﷺ باندې اذان اوکړو او د هغې اواز عمر ﷺ ته اورسیدو نو په دې باندې هغه ته خپل زړو خوب رایاد شو او په منډه منډه د رسول الله ﷺ خدمت کښې حاضر شو او خپل خوب ئې هم رسول الله ﷺ ته ذکر کړو خو رسول الله ﷺ د اذان د مشروعیت فیصله د عبدالله بن زید په خوب باندې کړې وه.

د حدیث د شروح نه معلومیږی چه ددې دواړو صحابه کرامو نه علاوه نورو بعض صحابه کرامو هم د اذان په باره کښې خوب لیدلې دې، پس د طبرانی په یو روایت کښې د ابوبکر صدیق ﷺ د خوب ذکر دې او امام غزالی ﷺ لیکلې دی چه په دې سلسله کښې د لسو نه زیات صحابه کرامو خوب لیدلې دې، خو حافظ ابن حجر ﷺ فرمائی ﴿ لم یثبت شئ من ذلک الا ما جاء من قصة عمر ﴾

په خوب باندې د فیصلې یو بل مثال

دلته یو سوال دا هم کیدې شی چه ایا د اذان نه علاوه هم یو څیز داسې شته چه د هغې فیصله رسول الله ﷺ په خوب باندې کړې وی؟ نو جواب دا دې چه ددې یو بل مثال زمونږ په ذهن کښې شته، په نسائی شریف ج ۱ ص ۱۹۸ کښې د زید بن ثابت ﷺ یو روایت دې چه رسول الله ﷺ ددې خبرې حکم فرمائیلې وو چه د فرض مونځ نه پس درې دیرش کرته سبحان الله، درې دیرش کرته الحمد لله او څلور دیرش کرته الله اکبر لولئ، نو یو انصاری صحابی په خوب کښې اولیدل چه یو ویونکې ورته وائی چه ایا تاته رسول الله ﷺ ددې مذکوره ورد د وئیلو حکم کړې دې نو هغه اووې چه او! نو ویونکی ورته اووې چه د درې کلماتو په ځائې څلور لوله او په دې کښې تهلیل ﴿ لا اله الا الله ﴾ هم شامل کړه او ددې اذکارو عدد ئې د درې دیرش په ځائې پنځویشت کرته کړه نو هغه صحابی سحر د رسول الله ﷺ په خدمت کښې د خپل خوب تذکره اوکړه په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائیل

﴿اجعلوها كذلك﴾ چه هم دغه شان کوه.

بحث خامس:

اذان د جمهور او ائمه ثلاثه او هم دغه شان د احنافو په قول باندې راجحه دا ده چه سنت مؤکده دې، د احنافو په نزد دويم قول د وجوب دې، بلکه دا چه فقهاء کرامو ليکلي دی چه اذان اگر چه سنت مؤکده دې واجب نه دې خو د شعائر اسلام نه دې لهذا که د يو علاقې خلق ددې په ترک باندې اتفاق اوکړی نو امام به ورسره قتال کوی، او د داود ظاهری، اوزاعی او عطاء رحمة الله عليهم په نزد فرض دې، عطاء ددې هم قائل دې چه که يو سړې بغير د اذان نه مونځ اوکړی نو په هغه باندې ئې اعاده واجب ده. دغه شان اذان د احنافو او حنابله په نزد د منفرد دپاره مستحب دې او د شوافعو او مالکيانو په نزد هم قول راجح کښې او په دې کښې يو قول دا دې ﴿لا يستحب لانه لاستدعاء الجماعة، وقيل يستجب لمن يرجو حضورا لجماعة والا فلا﴾.

بحث سادس:

امام نووی رحمه الله فرمائی چه علماء کرامو د اذان په حکمت کښې څلور څيزونه ذکر کړي دی. ۱: په دې کښې د شعائر اسلام او کلمة التوحيد اظهار دې. ۲: د دخول وخت صلاة اطلاع. ۳: د مکان صلاة ښودنه، ۴: د مونځ باجماعت دپاره دعوت، هم دغه شان علماء کرامو ليکلي دی چه اذان د خپل اختصار او قلت الفاظ باوجود امهات مسائل د دين په اهم بنيادی مسائلو باندې مشتمل وو.

قوله: ﴿حدثنا عباد بن موسى الخ...﴾ د دې حديث په ډيرو اجزاء باندې کلام پورته په ابتدائی مباحثو په ضمن کښې راغلې دې. ﴿فقال يا رسول الله انى لبين نائم ويقظان﴾ عبدالله بن زيد خپل خوب بيان فرمائی چه يا رسول الله ﷺ زه د خوب او بيدارئ ترمينځه حالت کښې اوم، شارحين ليکی چه ددې نه مراد نوم خفيف دې چه ترديې وخته پورې ماته ډير خوب نه وو راغلې، او حضرت شيخ په اوجز کښې ليکی چه زما په نزد زيات غوره هغه خبره ده کومه چه علامه سيوطی اختيار کړې ده ﴿وهى الحالة التى تعترى ارباب الاحوال، والصحابة رؤس ارباب الاحوال﴾ يعنی ددې نه هغه حالت مراد دې کوم چه ارباب باطن او اهل کشوف ته پيښيږی يعنی دا خوب نه وو بلکه د بيدارئ د حالت مکاشفه وه.

قوله: ﴿اذ اتانى ات فارانى الاذان﴾ د دې خوب تفصيل د راروان باب په رومبی حديث کښې راروان دې ﴿فكتمه عشرين يوما﴾ يعنی د عبدالله بن زيد نه اول قسم خوب سيدنا عمر رضی الله عنه هم ليدلې دې ددې ذکر مونږ سره مخکښې تير شوې دې ﴿فاستحييت﴾ په ظاهره کښې عمر رضی الله عنه ته چه کله خپل خوب راياد شو نو فوراً ئې رسول الله ﷺ ته بيان نه کړو خکه چه په مجلس کښې د عبدالله بن زيد په خوب باندې خبره روانه وه، عمر رضی الله عنه ته هغه وخت خپل خوب بيانولو سره شرم ورغلو په دې وجه هغوی ددې ذکر رسول الله ﷺ ته روستو اوکړو.

د ټولو نه اول د اذان ورکولو سعادت

قوله:﴿ يا بلال قم ﴾ د مشروعيت اذان اعزاز اګر چه د عبدالله بن زيد سره دې نو د ټولو نه مخکښې د اذان ورکولو سعادت د سيدنا بلال ﷺ په حصه کښې راغلو ځکه چه هغه ددې نه مخکښې په مکه مکرمه کښې د اسلام قبلولو په سزا کښې په ګرمه شږه باندې د کانړو د بوجهه د لاندې د احد احد اوازونه اوچت کړې وو.

قوله:﴿ لولا انه كان يومئذ مريضا الخ ﴾ عبدالله بن زيد د انصارو نه دې، د انصارو خواهش وو چه ځنګه د اذان د مشروعيت سعادت زمونږ د قبيلې يو فرد ته حاصل شوې وو هم دغه شان د اذان کولو فضيلت هم هغوى ته حاصل شى، خو الله پاک ته داسې منظوره نه وه په دې وجه انصار ددې دپاره عذر بيانوى هغه دا چه عبدالله بن زيد دواړه مريض وو د ضعف د وجې نه، اواز نه شى اوچتولې په دې وجه رسول الله ﷺ اذان په بلال حبشى ﷺ باندې ورکړو ځکه چه د هغه اواز اوچت وو پس وړاندې په روايت کښې دى چه ﴿ فانه اندى صوتا منك ﴾

دلته په دې روايت کښې خو دومره ده چه وړاندې ﴿ باب الرجل يؤذن ويقيم اخر ﴾ کښې ددې روايت تکمله راروانه ده، هغه دا چه رسول الله ﷺ سيدنا بلال ﷺ ته د اذان ورکولو حکم اوکړو نو په دې باندې عبدالله بن زيد رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو چه اذان ما کتلې وو، ما دا غوښتل چه د اذان ورکولو عمل هم زما نه اخستلې شوې وې په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿ فاقم انت ﴾ چه هم ته اقامت کوه.

باب كَيْفَ الْأَذَانُ

باب دى كيفيت د اذان كې

د دې باب نه د مصنف مقصود د اذان الفاظ او په هغې کښې چه کوم د رواياتو اختلاف دې هغه بيانول دى.

د كلمات اذان تعداد كښې اختلاف

ځان پوهه کړه چه د اذان په کلماتو کښې دوه ځايه اختلاف دې، يو د اذان په شروع کښې د تکبير متعلق چه هغه څو کرته دې، دويم د شهادتين په باره کښې چه په دې کښې ترجيع شته يا نه، په اوله مسئله کښې صرف د امام مالک اختلاف دې د هغه په نزد د اذان په شروع کښې الله اکبر صرف دوه کرته دې او د باقى ائمه ثلاثه په نزد څلور کرته، او په مسئله ثانيه يعنى ترجيح کښې دوه امامان يو طرف ته دى او دوه بل طرف ته، شوافع او مالکيان د ترجيع قائل دى، احناف او حنابله نه دى، د احنافو او حنابله په نزد د اذان کلمات پنځلس دى او د شوافعو په نزد نولس دى او د مالکيانو په نزد اولس دى، شوافع او مالکيان اګر چه دواړه ډلې د ترجيع قائل دى خو د مالکيانو په نزد چونکه په شروع کښې تکبير صرف دوه کرته دې په دې وجه د هغوى په نزد د اذان کلمات اولس دى.

هم دغه شان ځان پوهه کړه چه د اقامت باب اګر چه وړاندې مستقلا راروان دې خو په احاديث الباب کښې چونکه د اذان سره اقامت هم مذکور دې په دې وجه په اقامت کښې چه د ائمه کرامو کوم اختلاف دې هغه هم که دلته معلوم شى نو غوره ده. په دلائلو باندې کلام خو به هلته راشى، دلته صرف دومره ځان پوهه کول پکار دى چه جمهور ائمه ثلاث د

اقامت د افراد قائل دی چه کلمات اقامة يو يو ځل اووئيلي شی، او احناف د جفت اقامت قائل دی، د هغوی په نزد د اذان په شان اقامت هم شفعا شفعا دې.

[۴۹۹]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَنْصُورٍ الطُّوسِيُّ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ التَّيْمِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ رَبِّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: "لَمَّا أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالنَّاقُوسِ يُعْمَلُ لِيُضْرَبَ بِهِ لِلنَّاسِ لِجَمْعِ الصَّلَاةِ، طَافَ بِي وَأَنَا نَائِمٌ رَجُلٌ يَحْمِلُ نَاقُوسًا فِي يَدِهِ، فَقُلْتُ: يَا عَبْدَ اللَّهِ، أَتَبِيعُ النَّاقُوسَ؟ قَالَ: وَمَا تَصْنَعُ بِهِ؟ فَقُلْتُ: نَدْعُو بِهِ إِلَى الصَّلَاةِ، قَالَ: أَفَلَا أَدُلُّكَ عَلَى مَا هُوَ خَيْرٌ مِنْ ذَلِكَ؟ فَقُلْتُ لَهُ: بَلَى، قَالَ: فَقَالَ: تَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، قَالَ: ثُمَّ اسْتَأْخَرَ عَنِّي غَيْرَ بَعِيدٍ، ثُمَّ قَالَ: وَتَقُولُ إِذَا أَقَمْتَ الصَّلَاةَ: اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَلَمَّا أَصْبَحْتُ، أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا رَأَيْتُ، فَقَالَ: إِنَّهَا لَرُؤْيَا حَقٌّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، فَقُمْ مَعَ بِلَالٍ فَأَلْقِ عَلَيْهِ مَا رَأَيْتَ فَلْيُؤَذِّنْ بِهِ فَإِنَّهُ أَنْدَى صَوْتًا مِنْكَ، فَقُمْتُ مَعَ بِلَالٍ فَجَعَلْتُ أُلْقِيهِ عَلَيْهِ وَيُؤَذِّنُ بِهِ، قَالَ: فَسَمِعَ ذَلِكَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَهُوَ فِي بَيْتِهِ فَخَرَجَ يَجُرُّ رِدَاءَهُ، وَيَقُولُ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَقَدْ رَأَيْتُ مِثْلَ مَا رَأَى، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَلِلَّهِ الْحَمْدُ". قَالَ أَبُو دَاوُد: هَكَذَا رِوَايَةُ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، وقَالَ فِيهِ ابْنُ إِسْحَاقَ: عَنِ الزُّهْرِيِّ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، وقَالَ مَعْمَرٌ، وَيُونُسُ: عَنِ الزُّهْرِيِّ فِيهِ: اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، لَمْ يُثَنِّيَا.

ترجمه: حديث بيان کړې دې عبد الله بن زيد، هغه وئيلی دي: هرکله چې امر وکړو رسول الله ﷺ په ناقوس چې جوړ کړی شي، او وهلی کیږی لپاره د جمع کولو خلقو د مانځه دپاره، يو سړي طواف وکړو په ما (يعني راغي ماته) او زه اوده وم، او د هغه په لاس کښې ناقوس وو، ما ورته ووئيل: اې د الله بنده دا ناقوس خرڅوي؟ هغه ووئيل: په هغې باندې څه کوي؟ ما ورته ووئيل: خلک راغواړو په هغې سره مانځه ته، هغه ووئيل: ايا زه تاته د دېنه غوره شی ونه ښايم؟ ما ووئيل: ولې نه، هغه وايي: چې هغه راته ووئيل: چې ته ووايه! الله اكبر الله اكبر، الله اكبر الله اكبر، اشهدُ ان لا اله الا الله، اشهد ان لا اله الا الله، اشهدُ ان محمدًا رسول الله، اشهدُ ان محمد رسول الله، حي على الصلاة، حي على الصلاة، حي على الفلاح حي على الفلاح، الله اكبر الله اكبر، لا اله الا الله. هرکله چې سحر شو راغلم رسول الله ﷺ ته، نو هغه ته خبر ورکړو په هغه څه چې ما ليدلی وو، هغه وفرمائيل: بيشکه دا حق خوب دی ان شاء الله، پاڅېږه د بلال سره وښايه هغه ته څه چې دې ليدلی دي، نو هغه دې اذان کوی په هغې سره، بيشکه هغه ستانه په اواز کښې اوچت دی. زه پاڅيدم د بلال سره ما ښودلې هغې ته، او هغه اذان کولو په هغې سره، هغه وايي: عمر دغه واوريدې او هغه په خپل کور کښې وو راخکلويې خپل څادر، او وئيل يې: قسم په هغه ذات چې ته ئې رالیږلی ئې ای د الله رسوله! بيشکه ما ليدلی دی په خوب

(): سنن الترمذي/الصلاة ٢٥ (١٨٩)، سنن ابن ماجه/الأذان ١ (٧٠٦)، (تحفة الأشراف: ٥٣٠٩)، مسند احمد (٤٢/٤)، سنن الدارمي/الصلاة ٣(١٢٢٤) (صحيح)

کښې پشان د هغې چې هغه لیدلی دی، نو وویل رسول الله ﷺ: د الله حمد دی. وئیلی دی ابوداود: دارنګه دی روایت دې د زهری د سعید بن المسیب نه او هغه د عبد الله بن زید نه، او هغه وئیلی دي: په دې کښې اسحاق روایت کوی د زهری نه داسې: الله اکبر الله اکبر، او وئیلی دی معمر او یونس د زهری نه په هغې کښې: الله اکبر الله اکبر او تثنیه ئې نه کړل

تشریح: قوله: ﴿حدثنا محمد بن منصور...حدثنی ابی عبدالله بن زید﴾... دلته د راوی عبدالله بن زید خوئی محمد دې هغه د خپل پلار عبدالله بن زید نه روایت کوی، لهذا د ﴿ابی﴾ نه مراد ﴿والدی﴾ دې، دا کنیت نه دې بلکه دا یاء د متکلم ده په ترکیب کښې مبدل منه ده او وړاندې عبدالله بن زید بدل واقع شوې دې، یعنی بیان اوکړو ماته زما والد صاحب عبدالله بن زید.

شرح حدیث

﴿لما امر رسول الله صلی الله علیه وسلم بالناقوس الخ﴾ ظاهره دا ده چه لفظ ﴿امر﴾ صیغه د مجهول ده، او مطلب دا دې چه کله رسول الله ﷺ ته د ناقوس مشوره ورکړې شوه او دا احتمال هم دې چه لفظ په صیغه د معروف وی خو په دې باندې به اشکال دا وی چه رسول الله ﷺ د ناقوس جوړولو حکم چرته ورکړې وو، وئیلې به شی چه مراد د امر نه اراده د امر ده، کیدې شی چه رسول الله ﷺ د ناقوس اراده فرمائیلې وی، په دې بناء چه نصاری د یهودو په نسبت باندې مسلمانانو ته زیات نزدې دی: ﴿قال الله تعالی: وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى﴾

د احادیث الباب تجزیه او په هغې کلام

په دې باب کښې مصنف اولا د عبدالله بن زید رضی الله عنه حدیث په دوه طریقو سره راوړې دې، دواړه طریقې د ترجیع نه خالی دی بلکه د عبدالله بن زید د حدیث ټولې طریقې د ترجیع نه خالی دی، خو د هغه د حدیث په دې طریق کښې افراد اقامت ذکر شوې دې کوم چه د احنافو خلاف دې، دویم دا چه مصنف حدیث د ابومحذوره رضی الله عنه په ډیرو طرقو سره ذکر کړې دې، چه په هغې کښې د ترجیع ثبوت دې لکه چه د شوافعو او مالکیانو مسلک دې خو په دې حدیث کښې د افراد اقامت په ځائې تثنیه اقامت دې لکه چه د احناف مسلک دې.

د عبدالله بن زید روایات د اقامت په باره کښې

هم دغه شان ځان پوهه کړه چه د عبدالله بن زید حدیث د اقامت په باره کښې مختلف دې د هغې په بعض طرق کښې افراد اقامت دې لکه چه د باب په اول حدیث کښې دی، او بعض طرق ئې په تثنیه اقامت باندې دلالت کوی لکه چه ددې باب په حدیث نمبر ۸ کښې د ابن ابی لیلی په روایت کښې راځی ﴿احیلت الصلاة ثلاثة احوال﴾ پس په دې روایت کښې دی ﴿فقام علی المسجد فاذن ثم قعد قعدة ثم قام فقال مثلها﴾ په دې روایت کښې اقامت د اذان په شان شمار کړې شوې دې او اذان بالاتفاق تثنیه دې، حاصل دا چه په دې سلسله کښې اصل عبدالله بن زید دې د هغه په یو روایت کښې هم ترجیع نشته، البته د اقامت په باره کښې د هغه روایات دواړه قسمه دی، د اقامت په باره کښې به دلائلو باندې کلام په وړاندې باب

کښې راځي، دلته د اذان متعلق خبره کيږي.

په اذان کښې د ترجيع بحث

زمونږ علماء کرامو ليکلې دي چه د ملک منزل من السماء په اذان کښې هم ترجيع نشته، هم دغه شان د سعد قرظ مؤذن د مسجد قباء په اذان کښې هم ترجيع نشه، او د ټولو نه لويه خبره دا چه د سيد المؤذنين سيدنا بلال رضي الله عنه په اذان کښې هم ترجيع نشته[1]، شوافع حضرات د ابومحذوره رضي الله عنه د حديث نه استدلال کوی چه د هغې تقريبا په ټولو طرق کښې ترجيع موجود دې، دې باره کښې زمونږ صاحب هدايه فرمائی چه ﴿وما رواه کان تعليما فظنه ترجيعا﴾ د دې وضاحت وړاندې د حديث ابومحذوره رضي الله عنه د لاندې راروان دې، هغه حضرات د ابومحذوره رضي الله عنه د حديث نه ترجيع ثابتوی، پس امام نووی رحمه الله فرمائی چه حديث د ابومحذوره رضي الله عنه د عبدالله بن زيد د حديث نه متاخر دې ځکه چه د ابو محذوره رضي الله عنه د اذان قصه د هجرت په اتم کال باندې پيښه شوې ده او د عبدالله بن زيد حديث ابتداء د امر دې ددې جواب حضرت په بذل المجهود کښې دا ورکړې دې چه چا د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه هم دا سوال اوکړو چه ايا حديث د ابومحذوره رضي الله عنه د عبدالله بن زيد رضي الله عنه د حديث نه متاخر نه دې؟ هغه ورته سمدستی جواب ورکړو چه: اليس قد رجع رسول الله صلی الله عليه وسلم الی المدينة فاقر بلالا علی اذان عبدالله بن زيد؟ يعنی اګر چه دا صحيح ده چه د ابومخذوره رضي الله عنه حديث د عبدالله بن زيد د حديث نه مؤخر دې خو دا سوچ خو اوکړئ چه د ابومخذوره رضي الله عنه د اذان واقعه نه پس ايا رسول الله صلی الله عليه وسلم د خپل سفر نه په واپس کيدو باندې مدينې ته واپس شوې نه وو، او هلته تلو سره ئې بيا هم هغه د بلال رضي الله عنه اذان کوم چه د عبدالله بن زيد د اذان مطابق وو هغه ئې برقرار او نه ساتلو، نو بيا اوښايئ کړئ چه کوم اذان موخر شو.

د شيخ ابن الهمام رائې

او شيخ ابن الهمام د حديث ابو محذوره رضي الله عنه يو بل جواب کړې دې چه د طبرانی په يو روايت کښې د ابومخذوره رضي الله عنه په حديث کښې ترجيع نشته، لهذا حديث د ابومخذوره رضي الله عنه مضطرب شو په خلاف د حديث د عبدالله بن زيد چه د هغې په يو طريق کښې هم ترجيع نشته.

قوله: ﴿قال ابوداود: هکذا رواية الزهری الخ﴾ مصنف فرمائی چه د عبدالله بن زيد د حديث دوه طريق دی ۱: يو محمد بن ابراهيم عن محمد بن عبدالله بن زيد (کما تقدم)، او ۲: دويم طريق زهری عن سعيد بن المسيب وقال: فيه ابن اسحاق عن الزهری الخ... مصنف د محمد بن ابراهيم او د زهری په روايت کښې چه کوم فرق دې هغه بيانوی.

---

[1] په دې باندې ونيلې شوې دی چه د طبرانی په يو روايت کښې د بلال رضي الله عنه په روايت کښې ترجيع موجود ده، زمونږ د طرف نه دا جواب ورکړې شوې دې چه د طبرانی په رواياتو کښې حديث ابومحذوره رضي الله عنه هم د ترجيع نه خالی دې، ماهو جوابکم فهو جوابنا)

ابتداء په اذان کښې د تکبير په عدد کښې اختلاف دې

هغه دا چه د محمد بن ابراهيم په روايت کښې تربيع تکبير دې (د اذان په شروع کښې الله اکبر څلور کرته دې) او د زهري په روايت کښې د هغه شاګردان مختلف دي ابن اسحاق د زهري نه څلور کرته الله اکبر او معمر او يونس د هغه نه الله اکبر صرف دوه کرته نقل کړې دې، زه وائم چه دغه شان په حديث د ابو محذوره رضي الله عنه کښې هم روايات مختلف دي د هغې په بعض طرق کښې تکبير څلور کرته دې او په بعض کښې دوه کرته، او پورته ذکر شوې دي چه مالکيان د دوه کرتو قائل دي. ﴿لم يثنيا﴾ معمر او يونس د زهري نه لفظ د الله اکبر په تثنيه سره نه دې ذکر کړې بلکه په افراد سره، دلته دا اشکال دې چه معمر او يونس خو الله اکبر دوه کرته ذکر کړې دې بيا د تثنيه نفي څنګه صحيح شوه، جواب دا دې چه دوه کرته الله اکبر يوځائې کيدو سره يو شمارلې کيږي، څکه چه په يو ساه باندې دوه کرته وئيلې شي.

[۵۰۰](١)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا الْحَارِثُ بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي مَحْذُورَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، عَلِّمْنِي سُنَّةَ الْأَذَانِ، قَالَ: فَمَسَحَ مُقَدَّمَ رَأْسِي، وَقَالَ: "تَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، تَرْفَعُ بِهَا صَوْتَكَ، ثُمَّ تَقُولُ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، تَخْفِضُ بِهَا صَوْتَكَ، ثُمَّ تَرْفَعُ صَوْتَكَ بِالشَّهَادَةِ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، فَإِنْ كَانَ صَلَاةُ الصُّبْحِ، قُلْتَ: الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ".

ترجمه: د ابو محذوره نه روايت دې هغه وئيلي دي، ما ووئيل اې د الله رسوله! مونږ ته سنت اذان راوښايه؟ هغه وايي: مسح ئې کړو مخکې حصه د سر زما، او ويې وئيل: ته به داسې وايې: الله اکبر الله اکبر، الله اکبر الله اکبر، ته به اوچتوې په دې باندې خپل اواز، اشهدُ ان لا اله الا الله، اشهد ان لا اله الا الله، اشهدُ ان محمدًا رسول الله، اشهدُ ان محمد رسول الله، ته به خکته کوې اواز خپل، بيا به اوچتوې خپل اواز په شهادت باندې، اشهدُ ان لا اله الا الله، اشهد ان لا اله الا الله، اشهدُ ان محمدًا رسول الله، اشهدُ ان محمد رسول الله، حي على الصلاة، حي على الصلاة، حى على الفلاح حي على الفلاح، الله اكبر الله اكبر، لا اله الا الله. که چرې د سحر اذان وو ته به داسې وې: الصلاة خير من النوم، الصلاة خير من النوم، الله اكبر الله اكبر، لا اله الا الله.

تشريح: قوله: ﴿حدثنا مسدد... عن ابيه عن جده﴾ د ﴿ابيه﴾ نه مراد عبد الملک بن ابی محذوره دې، او د جد نه مراد ابومحذوره رضي الله عنه دې، دا د باب دويم حديث دې د ابومحذوره والا چه په هغې کښې ترجيع ده، مصنف دا مختصرا ذکر کړې دې.

---

(١): صحيح مسلم/الصلاة ٣ (٣٧٩)، سنن الترمذي/الصلاة ٢٦ (١٩١)، سنن النسائي/الأذان ٣ (٦٣٠)، ٤ (٦٣١)، سنن ابن ماجه/الأذان ٢ (٧٠٩)، (تحفة الأشراف: ١٢١٦٩)، مسند احمد (٣/٤٠٨، ٤٠٩)، سنن الدارمي/الصلاة ٧ (١٢٣٢) (صحيح)

د اذان ابو محذوره واقعه

تفصيلي روايت په نسائۍ شريف کښې دې هغه دې اوکتلې شي، هم دغه شان د دارقطني په يو روايت کښې هم تفصيل دې کوم چه حضرت په بذل کښې ذکر کړې دې، چه د هغې مضمون دا دې، ابو محذوره ﷺ فرمائي چه کله رسول الله ﷺ د فتح مکه نه روستو حنين ته روان شو نو مونږ لس خوانان هلکان د اهل مکه نه په هغه پسې شاته روان شو هغه فرمائي چه زمونږ ملاقات رسول الله ﷺ او د هغه ملګرو سره په لاره کښې هغه وخت اوشو چه کله هغوی د حنين نه واپس کيدل، چه د هغې صورت داسې جوړ شو چه په لاره کښې په يوځائې کښې د رسول الله ﷺ مؤذن اذان ورکړو چه د هغې اواز مونږ د لرې نه واوريدلو تر دې وخته پورې چونکه مونږ د اسلام نه اعراض کولو، په دې وجه مونږ ټولو هلکانو هم د هغه مؤذن د اذان نقل شروع کړو (د ټوقو په طور) زمونږ د اذان اواز رسول الله ﷺ ته اورسيدو رسول الله ﷺ په مونږ پسې څه کسان راوليږل چه مونږ اونيسي، نو مونږ د هغه په خدمت کښې حاضر کړې شو، هغه را نه تپوس اوکړو چه په تاسو کښې هغه هلک څوک دې د چا اواز چه ما اوريدلې وو او د هغه اواز د ټولو نه زيات اوچت وو، نو زما ملګرو ورته زما په باره کښې اشاره اوکړه او د هغوی اشاره کول صحيح وو، رسول الله ﷺ زما ټول ملګرې خو پريخودل او زه ئې ايسار کړم او ماته ئې اوفرمائيل چه اوس زما په وړاندې اذان اوکړه، دغه وخت کښې زما په نزد د هغه نه څوک هم مکروه او مبغوض نه وو، زه د هغه مخکښې اودريدم او اذان کول مې شروع کړل، د کلمات اذان القاء خپله رسول الله ﷺ په ما باندې کوله په دې روايت کښې بيا دا دی چه رسول الله ﷺ د شهادتين القاء په هغه باندې مکرر اوکړه.

د امام طحاوی ﷫ رائې

امام طحاوی ﷫ فرمائي چه کيدې شي ابومحذوره ﷺ چه کله شهادتين ته رسيدلې وی نو هغه ئې کما حقه په شد او مد سره نه وی وئيلی په دې وجه به پرې رسول الله ﷺ مکرر کړې وی. زه وائم چه ددې وجه ظاهره ده چه يا خو ئې تر دې وخته پورې اسلام نه وو قبول کړې لکه چه د روايات د ظاهری الفاظو نه معلوميږی،[۱] يا کم از کم اسلام د هغوی په زړونو کښې راسخ نه وو، په حديث د ابو مخذوره ﷺ باندې کلام د وړاندې باب په اول حديث کښې تير شوې دې

د سحر په اذان کښې د الصلاة خير من النوم متعلق کلام

قوله: ﴿ فان كان صلاة الصبح قلت : الصلاة خير من النوم ﴾ د دې نه معلومه شوه چه د سحر په اذان کښې ددې لفظ زيادت مرفوعا ثابت دې، ائمه ثلاثه چه په هغې کښې احناف هم دی د

[۱]) خو د بعض روايتونو نه معلوميږی چه رسول الله ﷺ ابو محذوره ﷺ ته په اذان کښې اول شهادتين لږ په قلاره اواز باندې د وئيلو خپله فرمائيلې وو او بيا دوباره په اوچت اواز سره، ددې توجيه هم دا ده چه په شروع کښې ورته رسول الله ﷺ شهادتين لږه سرا د لوستلو حکم اوفرمائيلو او د ايمان او توحيد طرف ته راوستلو دپاره ئې په دويم ځل جهرا د اذان په نيت سره)

هغوی په نزد د سحر په اذان کښې ددې زيادت مستحب دې او د امام شافعي رحمه الله قول قديم هم دا دې او هم هغه د هغوی په نزد مفتی به دې، او د هغه په قول جديد کښې غير مستحب دې بعض علماء کرامو لکه ابن قدامه حنبلي او شيخ ابن حجر مکی په دې کښې د احنافو اختلاف هم ليکلې دې چه د هغوی په نزد هم دا غير مستحب دې خو دا صحيح نه دې.ملاعلی قاري رحمه الله ددې په رد کښې فرمائی ﴿لان ذلک نشاء من قلة الاطلاع على مذهبنا﴾

دا پورته ذکر شو چه ددې جملې ثبوت مرفوعا دې، او د موطاء امام مالک د روايت نه معلوميږی چه مرفوعا نه دې بلکه د عمر رضي الله عنه د زمانې نه دې، پس امام مالک رحمه الله په مؤطاء کښې بلاغا روايت کړې دی، چه يو ځل د عمر رضي الله عنه مؤذن هغه ته د سحر د مونځ د خبر دپاره لاړو ﴿فوجده نائما فقال الصلاة خير من النوم فامره عمر يجعلها فی نداء الصبح﴾ حضرت شيخ په اوجز کښې فرمائی چه په دې کښې اشکال دا دې چه ددې کلمې د سحر په اذان کښې کيدل د روايت مرفوعه نه ثابت دی، لهذا دا وئيل خو ګران دی چه عمر رضي الله عنه ته به ددې علم نه وی ځکه چه علماء کرامو ددې توجيه دا کړې ده چه د عمر رضي الله عنه مراد دا دې چه ددې کلمې محل صرف د سحر اذان دې نه د امير په دروازه وئيل، ګويا هغوی په دې خبره باندې نکير اوفرمائيلو چه د امير په دروازه باندې تلو سره دا اووئيلې شی او وې فرمائيل چه دا صرف د سحر په اذان کښې وايه، او شاه ولی الله صاحب رحمه الله د موطاء په شرح مصفی کښې ليکی چه کيدې شی د عمر رضي الله عنه مؤذن دا د سحر په اذان کښې وئيل ترک کړې وی، او روستو ئې وئيلو په دې باندې سيدنا عمر رضي الله عنه هغه ته اوفرمائيل چه دا د اذان په وخت کښې وايه. (الفيض السمائی)

[۵۰۱] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، وَعَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُثْمَانُ بْنُ السَّائِبِ، أَخْبَرَنِي أَبِي، وَأُمُّ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي مَحْذُورَةَ، عَنْ أَبِي مَحْذُورَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَ هَذَا الْخَبَرِ، وَفِيهِ: الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ فِي الْأُولَى مِنَ الصُّبْحِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَحَدِيثُ مُسَدَّدٍ أَبْيَنُ، قَالَ فِيهِ: قَالَ: وَعَلَّمَنِي الْإِقَامَةَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ: وَإِذَا أَقَمْتَ الصَّلَاةَ، فَقُلْهَا مَرَّتَيْنِ: قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، أَسَمِعْتَ؟ قَالَ: فَكَانَ أَبُو مَحْذُورَةَ لَا يَجُزُّ نَاصِيَتَهُ وَلَا يَفْرُقُهَا، لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَسَحَ عَلَيْهَا.

ابو مخذورة رضي الله عنه روايت کوی د نبی صلی الله عليه وسلم نه په شان ددې خبر. او په هغې کښې دا هم دی: الصلاة خير من النوم (دوه ځل) په اولنې کښې د سحر (يعنی په اذان کې) وئيلی دی ابوداود فرمائی: او حديث د مسدد ډير واضح دی، هغه وئيلی دی په هغې کې: هغه وايي: او ويې ښودلو ماته اقامت دوه دوه ځل: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، او وئيلی دی عبد الرزاق: او کله چې ته اقامت کوی نو وايه دوه ځل: قد قامت الصلاة قد قامت الصلاة، ايا تا واوريدل؟ هغه وايي: وو ابو محذورة نه به ئې کټ کول ويښته د تندی خپل، او نه به ئې

پکې لاره کوله، ځکه چه نبی ﷺ په هغې مسح کړې وه.

قوله:﴿ حدثنا الحسن بن علي... فی الاولى من الصبح ﴾ او په بعض نسخو کښې دی ﴿ فی الاول﴾ يعنی ﴿ الصلاة خير من النوم ﴾ دې د سحر په اذان اول اووئيلې شی، اذان ته د اقامت په اعتبار سره اذان اول اووئيلې شو نو ګويا اقامت اذان ثانی دې.

قوله:﴿ قال ابوداود : وحديث مسدد ابين ﴾ دا حديث د حسن بن علی دې او د حديث مسدد نه مراد ددې نه مخکښې حديث دې، حديث د مسدد د حديث حسن بن علی نه د اذان د الفاظو په اعتبار سره زيات واضح دې. په هغې کښې د اذان ټول الفاظ بالتفصيل مذکور دی اګر چه په حديث د مسدد کښې يو کمې دې هغه دا چه په هغې کښې اقامت نه دې ذکر شوې په خلاف د حديث حسن بن علی چه په هغې کښې د اقامت اضافه ده کومه چه مصنف وړاندې بيانوی﴿ قال فيه وعلمني الاقامة مرتين﴾دا قامت ذکر صرف د حسن بن علی په روايت کښې دې.

قوله:﴿ قال ابوداود : وقال عبدالرزاق... ﴾ په دې حديث کښې د ابن جريج نه روايت کونکی دوه کسان دی، ابو عاصم او عبدالرزاق، مصنف ددې دواړو فرق بيانول غواړی، هغه دا چه د ابو عاصم بيان کړې شوې اقامت کښې لفظ ﴿ قد قامت الصلاة ﴾ نشته، په خلاف د عبدالرزاق چه د هغه په روايت کښې دا لفظ مذکور دې. ﴿ اسمعت ﴾ دا په دوه طريقو سره لوستلې شوې دې، د مجرد نه به په دې صورت کښې همزه د استفهام دپاره وی چه رسول الله ﷺ د ابومحذوره رضی الله عنه نه تپوس کوی، يا يو استاذ د خپل شاګرد نه چه تا د روايت الفاظ واوريدل؟ او دا هم امکان دې چه دا د اسماع نه وی نو په دې صورت کښې به همزه وصلی وی او مطلب به دا وی چه کله تا د اقامت کلمات اووئيل نو تا جماعت ته واورول، او د اقامت حق دې ادا کړو، او دا ممکنه ده چه دا مطلب ئې وی چه د اقامت الفاظ دومره په زور سره اووئيلې شی چه هغه حاضرين واوری زيات په زور سره نه.

خان پوهه کړه چه د حديث ابومخذوره رضی الله عنه د اقامت کلمات دوه دوه دی لکه چه د احنافو مسلک دې، نو دا که په حديث د ترجيع کښې د شوافعو دليل دې نو په اقامت کښې د احنافو دليل دې، د اقامت په سلسله کښې کلام به ان شاء الله د هغې په باب کښې راشی.

[۵۰۲](١)حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَفَّانُ، وَسَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، وَحَجَّاجٌ، وَالْمَعْنَى وَاحِدٌ، قَالُوا: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا عَامِرٌ الْأَحْوَلُ، حَدَّثَنِي مَكْحُولٌ، أَنَّ ابْنَ مُحَيْرِيزٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ أَبَا مَحْذُورَةَ حَدَّثَهُ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَّمَهُ الْأَذَانَ تِسْعَ عَشْرَةَ كَلِمَةً وَالْإِقَامَةَ سَبْعَ عَشْرَةَ كَلِمَةً، الْأَذَانُ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَالْإِقَامَةُ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ". كَذَا فِي كِتَابِهِ فِي حَدِيثِ أَبِي مَحْذُورَةَ.

(١): انظر حديث رقم: ٥٠٠، (تحفة الأشراف: ١٢١٦٩) (حسن صحيح)

ترجمه: ابو محذورة حديث بيان كړې دې، بيشكه نبي ﷺ هغه ته اذان ښودلى دى نولس ۱۹ كلمې، او اقامت ئې ورته اولس ۱۷ كلمې ښودلی دی، اذان دادی: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، او اقامت دادی: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. همداسې د هغه په كتاب كښې دې په حديث د ابو محذوره كښې.

تشريح: قوله:﴿ حدثنا الحسن بن علي... ان ابن محيريز حدثه ان ابا محذورة حدثه ﴾ د ابن محيريز نوم عبدالله دې، حديث د ابومحذوره د هغه نه كله عبدالله بن محيريز روايت كوى لكه چه دلته دى او كله د هغه ځوئې عبدالملك بن ابى محذوره روايت كوى لكه چه وړاندې به راشى، عبدالله بن محيريز ئې هم د ځوئى په شان دې ځكه چه هغه يتيم وو او د ابو محذوره رضي الله عنه په تربيت كښې پاتې شوې دې، دا خبره په دې وجه بيانولې شى چه دا به مو وړاندې په كار راځى.

قوله:﴿ كذا فى كتابه فى حديث ابى محذوره ﴾ د ﴿ كتابه ﴾ ضمير د همام راوى طرف ته راجع دې، په سند كښې د همام ډير شاګردان تير شوې دى، عفان او سعيد او حجاج، دا ټول خلق دا وائى چه څنګه دا حديث مونږ ته همام د خپل حفظ نه بيان كړو هم دغه شان د هغه په كتاب كښې هم موجود دى، ددې خبرې ضرورت په دې وجه راپيښ شو چه د همام توثيق او تضعيف كښې د علماء كرامو اختلاف دې، بعض ورته ثقه وائى او بعض غير ثقه، او بعض وائى چه هغه سئ الحفظ دې او كوم روايت چه د خپلې حافظې نه بيان كړى نو هغه ضعيف دې او كه د كتاب نه ئې بيان كړى نو صحيح دې، په دې وجه د همام شاګردانو دا خبره واضحه كړه چه څنګه هغه دا حديث مونږ ته حفظا بيان كړې وو هم هغه شان د هغه په كتاب كښې هم موجود وو، په دې حديث د ابو محذوره رضي الله عنه چه په كوم باندې كلام شروع دې، د اذان په شروع كښې تكبير څلور كرته دې او وړاندې بعض روايات داسې راروان دى چه په هغې كښې تكبير صرف دوه كرته دې.

[۵۰۳](١)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي ابْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي مَحْذُورَةَ يَعْنِي عَبْدَ الْعَزِيزِ، عَنْ ابْنِ مُحَيْرِيزٍ، عَنْ أَبِي مَحْذُورَةَ، قَالَ: أَلْقَى عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ التَّأْذِينَ هُوَ بِنَفْسِهِ، فَقَالَ: "قُلْ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، قَالَ: ثُمَّ ارْجِعْ فَمُدَّ مِنْ صَوْتِكَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا

(١): انظر حديث رقم: ۵۰۰، (تحفة الأشراف: ۱۲۱٦۹) (صحيح)

اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ، لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ".

ترجمه: د ابو محذوره رضي الله عنه نه روايت دې، هغه وايي: وښودلو ماته رسول الله ﷺ اذان كول هغه پخپله. هغه وفرماتيل: ته وايه! اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ، اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ – دوه دوه خل – بيا ئې ووېل: بيا راواپس شه اورد كره خپل اواز، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ، لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ "

[٥٠٤](١) حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي مَحْذُورَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ جَدِّي عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ أَبِي مَحْذُورَةَ، يَذْكُرُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا مَحْذُورَةَ، يَقُولُ: "أَلْقَى عَلَيَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَذَانَ حَرْفًا حَرْفًا اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ، اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، قَالَ: وَكَانَ يَقُولُ فِي الْفَجْرِ: الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ".

ترجمه: ابو محذوره رضي الله عنه به وئيل: وښودلو ماته رسول الله ﷺ اذان يو يو حرف: اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ، اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ " هغه وايي: وو چې وئيل به ئې د سحر په اذان كې «الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ»

[٥٠٥](٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ دَاوُدَ الْإِسْكَنْدَرَانِيُّ، حَدَّثَنَا زِيَادٌ يَعْنِي ابْنَ يُونُسَ، عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ يَعْنِي الْجُمَحِيَّ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي مَحْذُورَةَ أَخْبَرَهُ، عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مُحَيْرِيزٍ الْجُمَحِيِّ، عَنْ أَبِي مَحْذُورَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَّمَهُ الْأَذَانَ، يَقُولُ: اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ أَذَانِ حَدِيثِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ، وَمَعْنَاهُ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَفِي حَدِيثِ مَالِكِ بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ أَبِي مَحْذُورَةَ، قُلْتُ: حَدِّثْنِي عَنْ أَذَانِ أَبِيكَ، عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ، فَقَالَ: اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ، قَطْ، وَكَذٰلِكَ حَدِيثُ جَعْفَرِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مَحْذُورَةَ، عَنْ عَمِّهِ، عَنْ جَدِّهِ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: ثُمَّ تَرْجِعُ فَتَرْفَعُ صَوْتَكَ: اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ.

ترجمه: د ابو محذوره رضي الله عنه نه روايت دې، بېشكه رسول الله ﷺ ورته ښودلې وو اذان، هغه به وئيل: الله اكبر الله اكبر، اشهد ان لا اله الا الله، اشهد ان لا اله الا الله، بيا ئې ذكر كړو پشان د

(١): انظر حديث رقم: ٥٠٠، (تحفة الأشراف: ١٢١٦٩) (صحيح)

(٢): انظر حديث رقم: ٥٠٠، (تحفة الأشراف: ١٢١٦٩) (صحيح) څلور څله د الله اكبر وئيلو خبره صحيح ده وَكَذٰلِكَ حَدِيثُ جَعْفَرِ ابْنِ سُلَيْمَانَ عَنِ ابْنِ أَبِي مَحْذُورَةَ عَنْ عَمِّهِ عَنْ جَدِّهِ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: ثُمَّ تَرْجِعُ فَتَرْفَعُ صَوْتَكَ: اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ (منكر)

اذان د ابن جريج باندې، د عبد العزيز بن عبد الملک نه، او پشان د معنی د هغې. وئيلی دی ابوداود: او په حديث د مالک بن دينار کښې، هغه وايي: ما تپوس وکړو د ابو محذورة نه، ما وويل حديث بيان کړه ماته د اذان د ستا د پلار، چې د رسول الله ﷺ نه ئې نقل کوي، هغه ذکر کړل، ويې وئيل: الله اکبر الله اکبر، بس، او همدارنګه حديث د جعفر بن سليمان دی د ابن ابی محذورة نه، او هغه د خپل تره نه او هغه د نيکه نه، مګر هغه دا ويلی دي: چې ته به بيا واپس شی او اواز به اوچت کړې، الله اکبر، الله اکبر.

تشريح: **قوله**:﴿ حدثنا محمد بن داود الاسکندرانی... يقول الله اکبر الله اکبر ﴾ په دې کښې تکبير صرف دوه کرته دي، فقال : الله اکبر الله اکبر قط... دا ﴿ قط ﴾ د سکون طاء سره دې، په دې روايت کښې هم تکبير صرف دوه کرته دې. ﴿ عن ابی محذورة عن عمه عن جده ﴾

شرح السند

د سند دا ټکړه موجب اشکال دې ځکه چه په دې کښې دا دی چه د ابومحذوره ﷛ خوئې روايت کوی د خپل تره نه، د ابومحذوره ﷛ د ځوئې نوم عبدالملک دې او د هغه د حقيقی تره نوم انيس دې کوم چه د ابو محذوره ﷛ رور دې، د هغه اسلام ثابت نه دې ﴿ قتل يوم بدر کافرا ﴾، هم دغه شان وړاندې ﴿ عن جده ﴾ راروان دې، يعنی ﴿ عم عبدالملک دجد عبدالملک﴾ نه روايت کوی او جد عبد الملک يعنی د ابومحذوره ﷛ پلار چه د هغه نوم معير دې د هغه هم اسلام ثابت نه دې هم په دې وجه د سند توجيه کړې شوې ده هغه دا چه د ابن ابی محذوره نه مراد ابن ابن ابی محذوره دې يعنی د ابو محذوره پلار چه د هغه نوم معير دې د هغه هم اسلام ثابت نه دې هم په دې وجه د سند توجيه کړې شوې ده هغه دا چه د ابن ابی محذوره نه مراد ابن ابن ابی محذوره نمسې چه د هغه نوم عبدالعزيز بن عبدالملک دې او د ﴿ عمه ﴾ نه مراد عبدالعزيز مجازی تره دې، يعنی عبدالله بن محيريز لکه چه مخکښې تير شو چه هغه د ابو محذوره په منزله د ځوئی دې، حاصل دا چه عبدالعزيز بن عبدالملک روايت کوی د خپل تره عبدالله بن محيريز نه او عبد الله بن محريز روايت کوی، يعنی ابو محذوره.

او يا دا اووئيلې شی چه ابن ابی محذوره نه مراد ابن ابن ابن ابی محذوره دې يعنی ابراهيم بن اسماعيل بن عبدالملک بن ابی محذوره (چه د هغې ذکر پورته په سند کښې راغلې ده) او هغه روايت کوی د خپل تره عبدالعزيز نه او عبدالعزيز د خپل نيکه ابومحذوره نه.

[۵۰۶]()حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَرْزُوقٍ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى. ح وحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: أُحِيلَتِ الصَّلَاةُ ثَلَاثَةَ أَحْوَالٍ، قَالَ: وَحَدَّثَنَا أَصْحَابُنَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَقَدْ أَعْجَبَنِي أَنْ تَكُونَ صَلَاةُ الْمُسْلِمِينَ، أَوْقَالَ: الْمُؤْمِنِينَ وَاحِدَةً، حَتَّى لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَبُثَّ رِجَالًا فِي الدُّورِ يُنَادُونَ النَّاسَ بِحِينِ الصَّلَاةِ، وَحَتَّى هَمَمْتُ أَنْ آمُرَ رِجَالًا يَقُومُونَ عَلَى الْآطَامِ يُنَادُونَ الْمُسْلِمِينَ بِحِينِ الصَّلَاةِ حَتَّى نَقَسُوا أَوْ كَادُوا أَنْ يَنْقُسُوا، قَالَ: فَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي لَمَّا رَجَعْتُ لِمَا رَأَيْتُ مِنَ اهْتِمَامِكَ، رَأَيْتُ رَجُلًا كَأَنَّ عَلَيْهِ ثَوْبَيْنِ أَخْضَرَيْنِ

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۳٤٤، ۱۵٦۲۷، ۱۸۹۷۲)، مسند احمد (۲۳۳/۵، ۲٤٦) (صحيح)

فَقَامَ عَلَى الْمَسْجِدِ فَأَذَّنَ ثُمَّ قَعَدَ قَعْدَةً ثُمَّ قَامَ، فَقَالَ مِثْلَهَا، إِلَّا أَنَّهُ يَقُولُ: قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، وَلَوْلَا أَنْ يَقُولَ النَّاسُ، قَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى: أَنْ تَقُولُوا، لَقُلْتُ: إِنِّي كُنْتُ يَقْظَانَ غَيْرَ نَائِمٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَقَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى: لَقَدْ أَرَاكَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ خَيْرًا، وَلَمْ يَقُلْ عَمْرٌو: لَقَدْ أَرَاكَ اللَّهُ خَيْرًا، فَمُرْ بِلَالًا فَلْيُؤَذِّنْ، قَالَ: فَقَالَ عُمَرُ: أَمَا إِنِّي قَدْ رَأَيْتُ مِثْلَ الَّذِي رَأَى وَلَكِنِّي لَمَّا سُبِقْتُ اسْتَحْيَيْتُ، قَالَ: وَحَدَّثَنَا أَصْحَابُنَا، قَالَ: وَكَانَ الرَّجُلُ إِذَا جَاءَ يَسْأَلُ فَيُخْبَرُ بِمَا سُبِقَ مِنْ صَلَاتِهِ وَإِنَّهُمْ قَامُوا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ بَيْنِ قَائِمٍ وَرَاكِعٍ وَقَاعِدٍ وَمُصَلٍّ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "، قَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى: قَالَ عَمْرٌو: وَحَدَّثَنِي بِهَا حُصَيْنٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى حَتَّى جَاءَ مُعَاذٌ، قَالَ شُعْبَةُ: وَقَدْ سَمِعْتُهَا مِنْ حُصَيْنٍ، فَقَالَ: لَا أَرَاهُ عَلَى حَالٍ إِلَى قَوْلِهِ كَذَلِكَ فَافْعَلُوا، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: ثُمَّ رَجَعْتُ إِلَى حَدِيثِ عَمْرِو بْنِ مَرْزُوقٍ، قَالَ: فَجَاءَ مُعَاذٌ فَأَشَارُوا إِلَيْهِ، قَالَ شُعْبَةُ: وَهَذِهِ سَمِعْتُهَا مِنْ حُصَيْنٍ، قَالَ: فَقَالَ مُعَاذٌ: لَا أَرَاهُ عَلَى حَالٍ إِلَّا كُنْتُ عَلَيْهَا. قَالَ: فَقَالَ: إِنَّ مُعَاذًا قَدْ سَنَّ لَكُمْ سُنَّةً كَذَلِكَ فَافْعَلُوا، قَالَ: وَحَدَّثَنَا أَصْحَابُنَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ أَمَرَهُمْ بِصِيَامِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، ثُمَّ أُنْزِلَ رَمَضَانُ، وَكَانُوا قَوْمًا لَمْ يَتَعَوَّدُوا الصِّيَامَ وَكَانَ الصِّيَامُ عَلَيْهِمْ شَدِيدًا، فَكَانَ مَنْ لَمْ يَصُمْ أَطْعَمَ مِسْكِينًا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ سورة البقرة آية ۱۸۵ فَكَانَتِ الرُّخْصَةُ لِلْمَرِيضِ وَالْمُسَافِرِ فَأُمِرُوا بِالصِّيَامِ، قَالَ: وَحَدَّثَنَا أَصْحَابُنَا، قَالَ: وَكَانَ الرَّجُلُ إِذَا أَفْطَرَ فَنَامَ قَبْلَ أَنْ يَأْكُلَ لَمْ يَأْكُلْ حَتَّى يُصْبِحَ، قَالَ: فَجَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَأَرَادَ امْرَأَتَهُ، فَقَالَتْ: إِنِّي قَدْ نِمْتُ، فَظَنَّ أَنَّهَا تَعْتَلُّ فَأَتَاهَا، فَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَرَادَ الطَّعَامَ، فَقَالُوا: حَتَّى نُسَخِّنَ لَكَ شَيْئًا، فَنَامَ، فَلَمَّا أَصْبَحُوا أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ هَذِهِ الْآيَةُ: أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ سورة البقرة آية ۱۸۷.

ترجمه: عمرو بن مرة وايي: ما اوريدلی دی د ابن ابی ليلی نه، هغه وئيلی دي: بدل کړې شوي دی په مانځه کښې درې تبديلۍ، هغه وايي: او حديث بيان کړې دې اصحابو زمونږ، بيشکه رسول الله ﷺ ويلی دي: په تعجب کښې اچولی دی مالره دې خبرې چې شی مونځ د مسلمانانو په جماعت سره، تردې چې ما قصد وکړو چې خواره کړم سړی په کورونو کښې چې اواز وکړی خلقو ته په وخت د مانځه، او تردې چې ما قصد وکړو چې امر وکړم څه سړو ته چې ودريږی په اوچتو ځايونو چې اواز وکړی هغوی مسلمانانو ته په وخت د مانځه، تردې چې هغوی ناقوس ووهلو اويا نزدې وو چې ناقوس ووهي. چه په دې کښې راغې يو سړی د انصارو نه، هغه ووئيل: اې د الله رسوله! بيشکه زه چې کله واپس شوم، د وجې د اهتمام ستا نه ما وليدو يو سړی ګويا چې په هغه باندې دوه شنې جامې دي، ودريدو د جمات سره اذان ئې وکړو، بيا کيناستلو لږ شانته، بيا پاڅيدلو پس ويې وئيله په مثل د هغې، مګر هغه دا وويله: قد قامت الصلاة، او که چرې نه وی دا خبره چې راته وبه وايي خلق دروغجن، (وئيلی دی ابن المثنی أن تقولوا: يعنی چه تاسو به راته دروغجن اووايئ) نو ما به ويلی وی بيشکه زه بيدار وم اوده نه وم، پس وويل رسول الله ﷺ: بيشکه وښودلو تاته الله عز وجل ښه خوب. او نه دې ويلی عمرو: (لقد اراک الله خيرًا). نو امر وکړه بلال ته هغه دې اذان وکړې. هغه وايي: پس وويل عمر: هر چې زه يم ما ليدلی دی پشان د هغې چې ده ليدلی دی، لکن زه چې کله مسبوق شوم نو حياء مې وکړه، هغه وايي: او حديث بيان کړې دې ملګرو زمونږ: هغه وايي: او وو سړی کله چې به راغې تپوس به ئې کولو نو خبرولی به شو په هغې سره چې د ده نه به تير شوی وو د مانځه د هغه نه، او دوی به ولاړ وو د رسول الله ﷺ څوک ولاړ څوک په رکوع کښې او څوک ناست او څوک مونځ کونکی د

رسول الله ﷺ سره. وئيلي دی ابن المثنى: وئيلي دی عمرو: او بيان کړي دی ماته په دې سره حصين د ابن ابي ليلى نه تردې چې راغې معاذ، وئيلي دی شعبة: يقينا ما اوريدلی دی هغې لره د حصين نه، پس هغه ووېل: زه ګمان نه کوم په هغه په يو حال باندې، ترد قول د هغه پورې چې همداسې کوئ. وئيلي دی ابوداود: بيا ما رجوع وکړه حديث د عمرو بن مرزوق ته، هغه وايي: راغې معاذ، نو هغوی اشاره وکړه هغه ته، وئيلي دی شعبة: او دا مې اوريدلې ده د حصين نه، هغه وايي: پس ووېل معاذ: زه چه په کوم حال کښې تاسو اووينم هم هغه به کوم (يعنی راتلو سره به په مونځ کښې شريکيږم)، هغه وايي: چې هغه ووېل: بيشکه معاذ جوړه ئې کړه تاسو لره يوه طريقه همداسې کوئ. هغه وايي: او حديث بيان کړې دې مونږ اصحابو زمونږ بيشکه رسول الله ﷺ چې هر کله مدينې ته راغې امريې وکړو دوی ته په روژه باندې د دريو ورځو، بيا نازل شو رمضان، او وو دوی يو قوم چې د روژې سره عادت نه وو، او وه روژه په دوی باندې سخته پس وو هغه څوک چې روژه به ئې نه نبوله نو طعام د يو مسکين به ئې ورکولو نو نازل شو دا ايت (فمن شهدَ منكم الشهرَ فليصمهُ) چا چې مياشت د روژې وليده نو روژه دې ونيسي. نو رخصت د مريض او مسافر لپاره شو، نو امر ورته وشو په روژه نيولو. هغه وايي: او حديث بيان کړې دې مونږ ته ملګرو زمونږ: هغوی وايي: او وو به سړی کله چې به ئې روژه ماتې وکړو او اوده به شو مخکې د خوراک نه نو خوراک به ئې نه کولو تر صبا پورې، هغه وايي: راغې عمر بن الخطاب اراده ئې د ښځې لره، هغې ورته ووېل: بيشکه زه اوده شوې وم نو ګمان ئې وکړو چې هغه ورته بهانه کوی نو کوروالی ئې وکړو د هغې سره. پس راغې يو سړی د انصارو نه اراده ئې د طعام وه، هغوی ورته ووېل: صبر وکړه چې ګرم کړو ستا لپاره څه شی، نو هغه اوده شو، هر کله چې دوی صبا کړو نو نازل شو په هغه باندې دا ايت (احل لكم ليلة الصيام الرفث الى نسائكم) حلال کړی شو ستاسو لپاره په شپه د روژه کښې کوروالی ستاسو د بيبيانو سره.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا عمرو بن مرزوق ﴾ د ابو محذوره ﷺ د رواياتو سلسله ختمه شوه، اوس مصنف حديث ثالث عبدالرحمن بن ابی ليلى حديث بيانوی چه د هغې په شروع کښې ﴿احلت الصلاة ثلاثة احوال ﴾ کوم چه هغه د ډيرو صحابه کرامو نه بغير د نوم د تصريح نه روايت کوی، پس هغه فرمائي ﴿ وحدثنا اصحابنا ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الخ ﴾ د اصحابنا مراد صحابه کرام دی ځکه چه د طحاوی او ترمذی په روايت کښې اصحابنا په ځائې اصحاب محمد دې، لهذا دا حديث مسند شو نه مرسل،[1] او! که اصحابنا نه د ابن

---

[1] په اصل کښې دا حديث په تثنية الاقامة کښې د احنافو دليل دې ځکه چه په دې کښې يو لفظ راروان دې ﴿ ثم قعد قعدة ثم قال فقال مثلها ﴾ په دې کښې اقامت ته د اذان سره تشبيه ورکړې شوې ده، لهذا څنګه چه د اذان په کلماتو کښې تکرار دې هم دغه شان به اقامت کښې هم اوشو، جمهور وائي چه دا حديث مرسل دې ددې جواب پورته راغلې دې چه د اصحاب نه مراد صحابه دی هغه دويم اشکال دا کړې دې چه دا حديث منقطع دې، جواب دا دې چه وړاندې انقطاع ده نو صرف په بعض طرق کښې ﴿ وهو رواية ابن ابي ليلي عن عبدالله بن زيد او عند معاذ بن جبل (كما سياتي قريبا) واما رواية ابن ابي ليلي عن اصحاب محمد كما في رواية الطحاوي والترمذي وغيرهما فلا انقطاع فان عبدالرحمن بن ابي ليلي ادرك مائة وعشرين صحابيا ﴾

ابی لیلی اصحاب مراد وی نو بیشکه دا حدیث به مرسل وي ځکه چه دا خپله تابعی دي او ظاهره ده چه د هغه ملګری به هم تابعی وی.

احیلت الصلاة ثلاثة احوال

اوس تاسو ددې حدیث په مفهوم باندې ځان پوهه کړئ، ابن ابی لیلی فرمائی چه په مانځه کښې درې تغیرات پیدا شو او د هغې نه په وړاندې روایت کښې دا هم راځی ﴿ واحیلت الصیام ثلاثة احوال ﴾ یعنی درې قسم تغیرات په صیام کښې اوشو، د مونځ اوله حصه تغیر مشروعیت اذان او اقامت دې، چه په شرع کښې مونځ بغیر د اذان او اقامت نه کیدلو او بیا د صحابه کرامو مشوره او د عبدالله بن زید رضي الله عنه د خوب نه روستو د مونځ دپاره اذان او اقامت مشروع شو، بل تغییر وړاندې راروان دې د صلاة مسبوق په باره کښې ﴿ ولولا ان یقول الناس الخ ﴾ عبدالله بن زید فرمائی چه که ماته د خلقو د اعتراضاتو او ګنګسو ویره نه وې نو ما به وئیل چه ما په خوب کښې اذان نه دې لیدلې بلکه فی الواقع د بیدارئ په حالت کښې مې لیدلې دې، تاسو ته به یاد وی چه ددې نه په وړاندې روایتونو کښې به راتلل ﴿انی لبین نائم ویقظان ﴾ په دې باندې کلام هلته تیر شو.

د مونځ دویم تغیر

قوله: ﴿ وحدثنا اصحابنا ﴾ د دې ځائې د مونځ تغیر بیانوی هغه دا چه په ابتداء کښې د مسبوق د مونځ پوره کولو طریق هغه نه ده، چراب دې بلکه دا وه چه کوم سړې به مسجد ته رسیدلې وې نو هغه مدرکین په اشاره سره داسې بیانوی چه یو رکعت شو یا دوه، نو ددې د معلومیدو نه پس هغه هغه دا کول د په امام پسې نیت تړلو سره اول زر زر خپل فوت شوې رکعت کولو وې چه کله هغه پوره شو نو بیا به ئې باقی مونځ د امام سره د هغه موافق کولو. په دې صورت کښې به د ټولو مونځ د مدرک او مسبوق په یوځائې پوره کیدو. خو په شروع کښې په د جماعت کیفیت دا وو چه په یو وخت کښې څوک په قیام کښې دې څوک په رکوع کښې دې او څوک په سجود کښې، او څوک د امام سره د هغه موافق کونکی والا. هم دا خبره راوی کوی ﴿ من بین قائم وراکع وقاعد ومصل مع رسول الله صلی الله علیه وسلم ﴾

قوله: ﴿ حتی جاء معاذ ﴾ غرض دا چه د مسبوق د مونځ کیفیت داسې روان وو کوم چه پورته ذکر شو، د یوې ورځې خبره ده چه معاذ رضي الله عنه اتفاقًا مسبوق شو، چه کله هغه مسجد ته داخل شو نو مونځ کونکو د مخکښې په شان هغه هم په اشارې سره پوهه کړو خو هغه اوفرمائیل ﴿ لا اراه علی حال الا کنت علیها ﴾ چه زه امام په کوم حال باندې بیا مومم هم په هغې باندې به یم یعنی خپل فوت شوې رکعت به اول نه کوم. پس هغه په جماعت کښې شریکیدو سره د امام سره د هغه موافق مونځ اوکړو او د امام د فارغ کیدو نه پس ئې خپل باقی مونځ پوره کړو او سلام ئې واړولو. ظاهره ده چه سیدنا معاذ رضي الله عنه داسې کار په خپل اجتهاد سره اوکړو چه د هغې رسول الله ﷺ تصویب اوفرمائیلو او وې فرمائیل ﴿ ان معاذ قد سن لکم سنة کذلک فافعلوا ﴾ یعنی معاذ رضي الله عنه ستاسو دپاره ښه طریقه راویستلې ده لهذا هم دغه شان کوئ.

شرح السند

قوله:﴿ قال ابن المثنى قال عمرو : وحدثني بها حصين عن ابن ابي يعلى ﴾... مصنف ذكر شوې حديث په دوه سندونو سره روايت كوى په اول سند كښې د هغه استاذ عمرو بن مرزوق دې او په دويم سند كښې كوم چه د حاء تحويل نه شروع شوې دې، استاذ ابن المثنى دې او عمرو بن مره د دواړو سندونو مشترك راوى دې، په ﴿ قال ابن المثنى ﴾ سره مصنف چه كوم د راويانو اختلاف بيانوې چه ددې تعلق زما په نزد تغير ثانى كوم چه د صلاة مسبوق سره متعلق دې ددې سره،([1]) اختلاف مصنف دا بيان كړې دې چه د ابن المثنى په روايت كښې دى چه عمرو بن مره وائى چه څنګه دا روايت ما براه راست د ابن ابى ليلى نه اوريدلې دې هم دغه شان په واسطه د حصين بن ابى ليلى نه مې هم اوريدلې دې، په بذل كښې ددې عبارت هم دا مطلب ليكلې دې، او دا هم احتمال دې چه د عمرو بن مره مراد دا وى چه ددې حديث اوله حصه يعنى تغير اول خو ما د ابن ابى ليلى نه براه راست اوريدلې دې (لكه چه پورته په سند كښې ذكر شو) او د حديث دويمه حصه ما د هغه نه په واسطه د حصين اوريدلې دې ﴿ حتى جاء معاذ ﴾ د دې تعلق د ماقبل عبارت ﴿ كان الرجل اذا جاء يسال ﴾ سره دې

قوله:﴿ قال شعبة : وقد سمعتها من حصين ﴾ پورته په سند كښې اوګورئ تاسو ته به معلومه شى چه شعبه شاګرد دې د عمرو بن مره، نو دلته شعبه دا وائى چه د شروع حصه خو ما د عمرو بن مره نه اوريدلې وه، او دا دويمه حصه په حديث كښې ما چه څنګه د عمرو بن مره نه اوريدلې وه هم دغه شان مې د عمرو بن مره د استاذ نه هم واوريده، ددې عبارت په مطلب كښې هم دوه احتمالات جارى كيږى كوم چه مخكښې بيان كړې شوې دى، يعنى دا چه دا حصه ما صرف د حسين نه واوريده او د عمرو بن مره نه نه. والله تعالى اعلم.

قوله:﴿ ثم رجعت الى حديث عمرو بن مرزوق ﴾ په اصل كښې مصنف د شروع نه خپل استاذ عمرو بن مرزوق د حديث الفاظ رانقل كوى، په مينځ كښې په طور د جمله معترضه د ابن المثنى په روايت كښې چه كوم د راويانو اختلاف وو هغه ئې بيان كړې وو په دې وجه مصنف فرمائى چه اوس زه د خپل استاذ عمرو بن مرزوق د روايت الفاظ نقل كوم.

قوله:﴿ قال شعبة : وهذه سمعتها من حصين ﴾ د ﴿ هذه ﴾ اشاره د جمله سابقه ﴿ فاشار اليه ﴾

---

[1]) ولې بعض التقارير هكذا، قوله قال ابن المثني قال عمرو الخ... زما په نزد ددې خاتې نه مصنف رحمه الله چه كوم د طرق اختلاف بيان كړې دې د هغې تعلق د پوره حديث سره نه دې بلكه صرف د تغيير ثانى سره دې كوم چه د صلاة مسبوق په باره كښې دې د هغې سره دې، پس د ابن المثني د بيان مطابق دا حديث عمرو بن مره څنګه چه د ابن ابى ليلى نه روايت كوى هم دغه شان په واسطه د حسين هم د ابن ابى ليلى نه روايت كوى، وراندې تلو سره شعبه هم داسې وائى چه دا حديث ما چه څنګه عمرو بن مره نه اوريدلې دې هم دغه شان مې د خپل شيخ الشيخ حصين نه هم اوريدلې دې او احتمال هم دا دې چه مطلب دا وى چه عمرو وائى چه دا روايت ما صرف د حصين نه واوريدلوو د ابن ابى ليلى نه نه، وهكذا قال شعبة والله اعلم واختار في البذل المعني الاول. عمرو بن مرزوق د طرق دا اختلاف نه دې بيان كړې صرف د يوې جملې په باره كښې ئې د شعبه قول نقل كړې دې چه دا ما د عمرو بن مره نه نه دې اوريدلې صرف د حصين نه مې اوريدلې دې)

طرف ته ده،شعبه فرمائي چه دا جمله ما صرف د حصين نه اوريدلې ده د خپل دويم استاذ عمرو بن مره نه نه، ددې کتاب دا مقام د مشکل ځايونونه دې کوم چه الحمد لله حل شو، خبره دا ده چه په دې کتاب کښې چه مصنف د راويانو کوم اختلاف بيانوی چه د هغې په شروع کښې کله ﴿ قال ابوداود ﴾ ليکی او کله نه، دا مواقع او د هغې حل په دې کتاب کښې خاص اهميت لری، کوم چه نن صبا د طالبانو او مدرسينو ترمينځه ﴿ قال ابوداود ﴾ په عنوان سره مشهور دې، هغوی وائي چه په دې کتاب کښې په ﴿ قال ابوداود ﴾ باندې ځان پوهه کول ډير ضروری دی.

قوله: ﴿ وحدثنا اصحابنا الخ ﴾ د دې ځائې نه راوی د روژې متعلق تغيرات ثلاثه بيانوی، حال دا چه د مونځ لا يو تغير باقی دې، ددې نه معلومه شوه چه په دې روايت کښې اختصار دې، هغه دريم تغير په وړاندې روايت کښې راروان دې.

د صوم تغيرات ثلاثه

د صوم تغيرات ثلاثه دا دی. ۱: چه کله مدينې ته تشريف راوړلو نو هغه وخت په هره مياشت کښې درې روژې او صوم عاشوراء فرض شوه (د صوم عاشوراء ذکر په وړاندې روايت کښې را روان دې) څو ورځې پس په دې حکم کښې تغير او تبديلی واقع شوه او د رمضان نزول اوشو يعنې صيام رمضان مشروع شو نو اولني دا تغير واقع شو چه هر مياشت د درې روژو په ځائې په کال کښې د رمضان ديرش روژې فرض شوې خو په دې طريقه چه په روژه باندې د قدرت باوجود هر سړی ته اختيار دې که هغه روژه نيسی يا د هغې په ځائې فديه ادا کړی، څو ورځې پس په دې حکم کښې هم تغير واقع شو او آيت کريمه ﴿ فَمَنْ شَهِدَ مِنكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ﴾ نازل شو او د ﴿ فيه ﴾ حکم صرف مريض او مسافر دپاره باقی پاتې شو او د مستطيع دپاره صوم متعين شو، دا دويم تغير شو، يعنې په رخصت افطار کښې د تعميم نه پس تخصيص، بيا دريم تغير دا اوشو چه په شروع کښې دا حکم وو چه صائم به د افطار کولونه پس د اوده کيدو نه مخکښې مخکښې خوراک، څکاک او جماع کولې شی او که سترګې ئې ورغلې او اوده شو نو د هغې نه پس که بيدار شو نو خوراک څکاک او جماع ناجائز وه، ډيره زمانه داسې وه خو بيا په دې کښې تغير پيدا شو داسې چه، يو ځل عمر رضي الله عنه د شپې په وخت کښې د خپلې بی بی سره د صحبت اراده اوفرمائيله هغې اووې چه زه خو اوده شوې اوم، د عمر رضي الله عنه خيال راغلو چه هسې بهانه جوړوی ځکه چه د هغې عادت دا قسم وو په دې وجه هغه ورسره صحبت اوکړو.

بله واقعه دا راپيښه شوه چه يو انصاری صحابی چه د هغه نوم صرمه بن قيس رضي الله عنه دې کوم چه زميندار قسم سړې وو هغه به د رمضان په مياشت کښې خوَ تولَه ورځ په پټی کښې وو، د روژې په حالت کښې به ئې د محنت او مشقت کار کولو او مابنام کښې چه کله کور ته راغلو، او د روژې د ماتولو وخت شو نو هغوی د کور د خلقو نه خوراک طلب کړو ﴿فقالوا حتى نسخن لک شيئا ﴾ د کور خلقو ورته اووې چه لږ ايسار شئ ستاسو دپاره ډوډئ ګرموو، په دومره وخت کښې چه هغه خوراک ګرميدو په دې کښې د هغه سترګې ورغلې،

د کور خلقو چه کله خوراک ګرم کړو او هغه ئې راوړلو نو وې کتل چه د هغه سترګې ورغلې دی، اوس خوراک نه شي کولې، د خوار د ضعف د وجې نه بد حال شو نو ددې دوه واقعاتو نه روستو دا آیت کریمه نازل شو ﴿ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ ﴾ او هم ددې په اخر کښې دی ﴿ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ﴾ او ددې آیت کریمه په نزول سره سابقه حکم منسوخ شو او د رمضان په شپو کښې مطلقا د خوراک څکاک او جماع اجازت اوشو، دا د روژې دریم تغیر شو.

[۵۰۷]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، عَنْ أَبِي دَاوُدَ. ح وحَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ الْمُهَاجِرِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنِ الْمَسْعُودِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: أُحِيلَتِ الصَّلَاةُ ثَلَاثَةَ أَحْوَالٍ، وَأُحِيلَ الصِّيَامُ ثَلَاثَةَ أَحْوَالٍ، وَسَاقَ نَصْرٌ الْحَدِيثَ بِطُولِهِ، وَاقْتَصَّ ابْنُ الْمُثَنَّى مِنْهُ قِصَّةَ صَلَاتِهِمْ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ قَطْ، قَالَ: الْحَالُ الثَّالِثُ "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَصَلَّى يَعْنِي نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ ثَلَاثَةَ عَشَرَ شَهْرًا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى هَذِهِ الْآيَةَ: قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ سورة البقرة آية ۱۴۴، فَوَجَّهَهُ اللَّهُ تَعَالَى إِلَى الْكَعْبَةِ، وَتَمَّ حَدِيثُهُ، وَسَمَّى نَصْرٌ صَاحِبَ الرُّؤْيَا، قَالَ: فَجَاءَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، وَقَالَ فِيهِ: فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ مَرَّتَيْنِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ مَرَّتَيْنِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، ثُمَّ أَمْهَلَ هُنَيَّةً ثُمَّ قَامَ، فَقَالَ مِثْلَهَا، إِلَّا أَنَّهُ، قَالَ: زَادَ بَعْدَ مَا قَالَ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ: قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَقِّنْهَا بِلَالًا، فَأَذَّنَ بِهَا بِلَالٌ، وَقَالَ فِي الصَّوْمِ: قَالَ: فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَصُومُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ وَيَصُومُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِلَى قَوْلِهِ طَعَامُ مِسْكِينٍ سورة البقرة آية ۱۸۳-۱۸۴، فَكَانَ مَنْ شَاءَ أَنْ يَصُومَ صَامَ، وَمَنْ شَاءَ أَنْ يُفْطِرَ وَيُطْعِمَ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا أَجْزَأَهُ ذَلِكَ وَهَذَا حَوْلٌ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ إِلَى أَيَّامٍ أُخَرَ سورة البقرة آية ۱۸۵ فَثَبَتَ الصِّيَامُ عَلَى مَنْ شَهِدَ الشَّهْرَ، وَعَلَى الْمُسَافِرِ أَنْ يَقْضِيَ، وَثَبَتَ الطَّعَامُ لِلشَّيْخِ الْكَبِيرِ وَالْعَجُوزِ اللَّذَيْنِ لَا يَسْتَطِيعَانِ الصَّوْمَ، وَجَاءَ صِرْمَةُ وَقَدْ عَمِلَ يَوْمَهُ"، وَسَاقَ الْحَدِيثَ.

ترجمه: د معاذ بن جبل نه روایت دې، هغه وئیلی دی تغیر ورکړې شوی دی مونځ ته درې تغیرات، او تغیر ورکړې شوی دی روژې ته درې تغیرات، او بیان کړی دی نصر حدیث لره تول، او لرې کړې ده ابن المثنی د هغې نه قصه د مونځ د مونځ د دوی په طرف د بیت المقدس بس، هغه وایي: دریم حال دادی چې بیشکه رسول الله ﷺ راغې مدینې ته نو مونځ ئې وکړو (یعني طرف د بیت المقدس ته) دیارلس میاشتې، نو نازل کړو الله تعالی دا ایت (بیشکه وینو مونږ اوړیدل راړاوړیدل د مخ ستا طرف د اسمان ته، خامخا مونږ به اړوو تا له داسې قبلې ته چې ته خوښوی هغې لره، نو واړوه مخ خپل طرف د مسجد حرام ته، او په کوم ځائې کښې چې تاسو ئې نو واړوئ مخونه خپل) نو مخامخ کړو هغه لره الله قبلې ته، او پوره شو حدیث د هغه. او مسمی کړو نصر بن مهاجر خاوند د خوب، هغه وئیلی دي: راغې عبد الله بن زید چې دا یو سړی دی د انصارو نه، او هغه وئیلی دی په هغې کښې: مخ

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۳۴۴، ۱۵۶۲۷، ۱۸۹۷۲) (صحيح)

ئي کړو قبلې ته، وېي وئيل: الله اکبر الله اکبر، الله اکبر الله اکبر، اشهدُ ان لا اله الا الله اشهد ان لا اله الا الله، اشهد ان محمدًا رسول الله اشهدُ ان محمدًا رسول الله، حي على الصلاة دوه ځل، حي على الفلاح دوه ځل، الله اکبر الله اکبر لا اله الا الله. بيا ئي صبر وکړو لږ شانته، بيا پاڅيدلو وېي وئيل په مثل د هغې، مګر هغه دا هم ووېل: زيات ئي کړو پس د هغې نه چې هغه ووېل: حي على الفلاح، قد قامت الصلاة، قد قامت الصلاة، هغه وئيلې دي: چې ووېل رسول الله ﷺ ددې تلقين وکړه بلال ته، نو اذان وکړو په هغې سره بلال، او ويلې ئې دي په روژه کښې: هغه ووېل: بيشکه رسول الله ﷺ وو چې روژه ئي نيوله درې ورځې د هرې مياشت نه او روژه ئي نيوله د عاشوراء، نو نازل کړو الله تعالى (فرض شوې ده په تاسو باندې روژه لکه څرنګه چې فرض شوې وه په هغو خلقو چې ستاسو نه مخکې وو). دى قول د الله پورې (طعام مسکين) پس د چا چې خوښه وى روژه دې ونيسي، او د چا چې خوښه وى روژه افطار دې کوى او طعام دى ورکوى هره ورځ يو مسکين ته نو کافي ده هغه لره دا، پس د يو تغير وو، نو نازل کړو الله تعالى (مياشت د رمضان هغه ده چې نازل شوى دى په هغې کښې قرآن) تر (ايام اخر) پورې، نو لازم شوه روژه په هغه چا چې حاضر وې مياشت د روژې ته، او په مسافر باندې قضايى ده، او ثابت شو طعام د شيخ کبير او بوډئ هغه چې طاقت نه لرى دواړه د روژې (يعنى فديه به ورکوى). او راغې صرمة ؓ چې کارېې کړى وو تږله ورځ. او بيان ئې کړو حديث (تر آخره پورې).

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا محمد بن المثنى... عن ابن ابى ليلى عن معاذ بن جبل ﴾ تر اوسه پورې په سندونو کښې راروان دى چه ابن ابى ليلى فرمائى ﴿ حدثنا اصحابنا ﴾ چه د هغې نه مراد صحابه کرام وو لکه چه مخکښې تير شو او دا روايت متعين د يو صحابى معاذ بن جبل ؓ نه دې خو د محدثينو په نزد ابن ابى ليلى د معاذ نه د سماع نه ثابتيدو په وجه باندې روايت منقطع دې.

قوله: ﴿ الحال الثالث ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قدم المدينة فصلى يعنى نحو بيت المدس ثلاثة عشر شهرا ﴾ د مونځ په تغيرات ثلاثه کښې کوم چه تغير ثالث په تير روايت کښې پاتې شوې وو، هغه دا دې.

د مونځ دريم تغير

رسول الله ﷺ چه کله هجرت کولو سره مدينې منورې ته تشريف يوړلو نو تر ديارلسو مياشتو پورې ئې د بيت المقدس طرف ته مونځ کولو خو د هغه خواهش وو چه د هغه قبله هم هغه وى کومه چه د هغه د نيکه ابراهيم ؑ وه لکه چه په دې آيت کښې ددې ذکر دې ﴿ قد نرى تقلب وجهک فى السماء ﴾ (الاية) پس د هغه د خواهش مطابق د ذکر شوې حديث نه پس د قبلې تحويل اوشو او وې فرمائيل ﴿ فول وجهک شطر المسجد الحرام ﴾ وئيلې شوې دى چه تحويل قبله اول نسخ وقع فى شريعة.

د تحويل قبله متعلق دوه بحثونه

ځان پوهه کړه چه دلته دوه بحثونه دی، بحث اول، تحويل قبله د هجرت نه څومره موده پس په دې کښې روايات مختلف دی، د بخاری په روايت کښې ﴿ ستة عشر شهرا ﴾ او ﴿ سبعة عشر شهرا ﴾ مذکور دې، او د ابو عوانه په روايت کښې شپاړس مياشتې دې او په مسند احمد کښې اولس مياشتې دې، او په ابن ماجه کښې، اتلس مياشتې دې او د ابوداود په دې روايت کښې ديارلس مياشتې دې ددې نه علاوه هم روايات دی، د رسول الله ﷺ قدوم مبارک مدينې منورې ته بالاتفاق د ربيع الاول په مياشت کښې اوشو او تحويل قبله د صحيح او مشهور قول په بناء باندې په رجب ۲ هجری کښې اوشو، اوس که ابتداء او انتهاء دواړه مستقل شمار کړې شی نو اولس مياشتې جوړيږی او که دواړه يوځائې کولو سره يو کړې شی نو شپاړس مياشتې جوړيږی، په ظاهره کښې هم ددې پيش نظر د بخاری په روايت کښې شپاړس يا اولس مياشتې راغلې دې.

بحث ثانی : نبی کريم ﷺ د هجرت نه مخکښې په مکه مکرمه کښې کوم طرف ته استقبال فرمائيلو د بيت الله طرف ته يا د بيت المقدس طرف ته نو په دې کښې درې اقوال دی.

۱: په مکه کښې نبی کريم ﷺ په مونځ کښې د بيت الله استقبال کولو تردې چه هغه هجرت اوفرمائيلو.

۲: هغه په مکه مکرمه کښې په شروع کښې دکعبې استقبال فرمائيلو او بيا دمکې په قيام کښې ﴿ قبل الهجرة ﴾ د استقبال بيت المقدس مامور شو.

۳: هغه به په مکه مکرمه کښې د بيت المقدس استقبال کولو خو په داسې طريقه چه بيت الله ئې هم مخې ته وی، على القولين الاولين د قبلې په باره کښې تعدد نسخ منل وی لکه چه مشهور دی، او په قول ثالث باندې به په نسخ قبله کښې تعدد نه وی، څه احکامات داسې دی چه په هغې کښې تعدد نسخ شوې دې، او هغه څلور دی چه د هغې تعيين په باب الوضوء مما مست النار کښې تير شوې دې.

بَابٌ فِي الْإِقَامَةِ

باب دې په بيان د اقامت کښې

اقامت د فقهاء په اصطلاح کښې د هغه الفاظ مخصوصه نوم دې، کوم چه د اعلام حاضرين دپاره وئيلې شی.

[۵۰۸](۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ عَطِيَّةَ، ح وحَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، جَمِيعًا عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: "أُمِرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ وَيُوتِرَ الْإِقَامَةَ"، زَادَ حَمَّادٌ فِي حَدِيثِهِ: إِلَّا الْإِقَامَةَ.

(۱): صحيح البخاري/الأذان ۱ (۶۰۳)، ۲ (۶۰۵)، ۳ (۶۰۶)، صحيح مسلم/الصلاة ۲ (۳۷۸)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۷ (۱۹۳)، سنن النسائي/الأذان ۲ (۶۲۸)، سنن ابن ماجه/الأذان ۶ (۷۳۰)، (تحفة الأشراف: ۹۴۳)، مسند احمد (۳/۱۰۳، ۱۸۹)، سنن الدارمي/الصلاة ۶ (۱۲۳۰، ۱۲۳۱) (صحيح)

ترجمه: د انس ﷺ نه روايت دې هغه وئيلي دي: امر وشو بلال ته چې جفت كړي اذان او وتر كړي اقامت. زيادت كړې دې حماد په خپل حديث كښې لفظ د الا الاقامةً.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا سليمان بن حرب... جميعا عن ايوب ﴾ مصنف دوه سندونه ذكر كړې دي، اولنې سند په سماك باندې پاتې شو او دويم په وهيب باندې او دا دواړه روايت كوي، د ايوب سختياني نه، ايوب ملتقى السندين دې، د ابو قلابه نوم عبدالله بن زيد دې.

قوله:﴿ امر بلال ان يشفع الاذان ويوتر الاقامة ﴾ يعنى بلال ﷺ په دې خبره باندې مامور وو چه كلمات اذان شفعا شفعا اوائى او كلمات اقامة مفرد يعنى يو يو ځل اوائى.

قوله:﴿ زاد حماد فى حديثه : الا الاقامة ﴾ د دې لفظ زيادت د سماك په روايت كښې دې د وهيب په روايت كښې نشته ددې نه روستو تاسو په دې ځان پوهه كړئ چه مونږ سره دا مخكښې تير شو چه ائمه ثلاثه په اقامة كښې د ايتار قائل دى او احناف د تثنيه.

د ائمه اربعه په نزد د كلمات اقامت تعداد

د احنافو په نزد د اقامت كلمات اولس دى او د اذان كلمات د هغوى په نزد پنځلس دى د لفظ ﴿ قد قامت الصلاة ﴾ د وجې نه. دوه اضافى شو او امام شافعى او احمد په نزد ددې ټول كلمات يولس دى، تكبير په شروع او اخر دواړو ځايونو كښې دوه كرته دې هم دغه شان لفظ ﴿ قد قامت الصلاة ﴾ دوه كرته او باقى ټول كلمات يو يو ځل دې، او د امام مالك په نزد كلمات اقامت لس دى د هغوى په نزد لفظ ﴿ قد قامت الصلاة ﴾ هم يو ځل دې، هغه وائى چه په روايت كښې ﴿ الا الاقامة ﴾ د ايوب سختيانى د طرف نه مدرج دې.

حديث الباب د جمهور دليل دې

دا پورته حديث متفق عليه دې او په دې لحاظ سره ډير قوى دې او په افراد اقامة كښې د جمهورو مستدل دې..... علامه شوكانى فرمائى چه د افراد اقامت احاديث اگر چه زيات صحيح دى په دې وجه چه هغه په صحيحين كښې دى خو احاديث تثنيه په يو زيادت باندې مشتمل دى لهذا د هغې طرف ته مصير او رجوع لازم ده. (كذا فى البذل)

د حديث الباب خلاف نور روايات

د دې نه روستو تاسو په دې ځان پوهه كړئ چه د اقامت بلال په باره كښې روايات حديثيه مختلف دى، په صحيحين كښې خو ايتار راغلې دې خو د احاديثو په نورو كتابونو كښې د هغه په اقامت كښې هم تثنيه ثابت ده، پس حاكم او بيهقى (فى الخلافيات) او طحاوى د سويد بن غفله نه روايت كړې دې چه ﴿ ان بلالا يثنى الاذان ويثنى الاقامة ﴾ خو حاكم په دې كښې د انقطاع دعوى كړې ده په دې باندې حافظ فرمائى چه د طحاوى په روايت كښې د سماع تصريح ده. سويد بن غفله وائى ﴿ سمعت بلالا ﴾ لهذا د انقطاع اشكال مرتفع شو هم دغه شان د طبرانى په يو روايت كښې وارد دى، اگر چه ضعيف دې ﴿ عن بلال انه كان يجعل الاذان والاقامة مثنى مثنى ﴾ اوس چه كوم صورت حال دې چه ددې رواياتو نه د اقامة بلال

مثنى كيدل معلوميږي نو بيا به د ﴿ امر بلال ان يوتر الاقامة ﴾ تاويل كولې شي ددې دپاره چه په رواياتو كښې تعارض رانشي.

د حديث الباب تاويل

د احنافو د طرف نه يو تاويل دا كولې شي لكه چه په شامي كښې دی چه د ايتار نه مراد ايتار الصوت دې يعنى دوه كلمات په يوه ساه باندې ادا كول او د هغې په حدر سره لوستل، په خلاف د اذان چه په هغې كښې ترسيل دې په قلاره قلاره باندې هر كلمې لره مستقل ساه كښې ادا كول، او حضرت شيخ به ددې حديث داسې تاويل كولو چه زما په نزد ددې تعلق د هر يو اذان سره نه دې بلكه صرف د سحر د اذان سره دې، د رسول الله ﷺ په زمانه كښې به د سحر اذان دوه كرته كيدلو، يو د شپې په اخر كښې د تهجد دپاره او دويم د صبح صادق نه پس د مونځ دپاره، يو څل به بلال كولو او يو څل ابن ام مكتوم نو په دې حديث كښې اووئيلې شو چه اذان خو دې شفعا اووئيلې شی خو اقامت صرف يو كرت، د كلمات اقامت ايتار مراد نه دې.

په تثنيه اقامت كښې د احنافو مزيد دلائل

هم دغه شان د احنافو دليل د عبدالله بن زيد رضي الله عنه حديث دې ځكه چه د هغې د بعض طرق نه د اقامت مثنى كيدل معلوميږي،(1) جمهورو په دې باندې دا اعتراض كړې دې چه د عبدالله بن زيد حديث منقطع دې، جواب دا دې چه انقطاع ددې په بعض طرق كښې ده په ټولو كښې نه، په دې باندې تنبيه مونږ سره مخكښې هم تيره شوې ده. هم دغه شان امام ترمذی دا په دواړو طرقو سره ذكر كړې دې او طريق متصل ته ئې اصح وئيلې دې،(2) او دويم دليل د سويد بن غفله رضي الله عنه حديث دې ﴿ ان بلالا كان يثنى الاذان ويثنى الاقامة ﴾ دا حديث هم مونږ سره وړاندې تير شو، هم دغه شان حديث د ابو محذوره رضي الله عنه پس ابن حجر ليكي. حديث ابى محذوره فى تثنية الاقامة مشهور.

په بذل المجهود كښې حافظ ابن القيم رحمه الله نقل كړې دی حاصل د اختلاف دا دې چه امام شافعي رحمه الله اذان ابو محذوره او اقامت بلال اختيار كړې دې او امام ابوحنيفه رحمه الله ددې برعكس يعنى اذان بلال او اقامت ابو محذوره رضي الله عنه لره خو زه وايم چه مونږ ته دا خبره تسليم نه ده چه احنافو د بلال رضي الله عنه اذان واخستلو او اقامت بلال ئې وانخستلو، بلكه مونږ وايو چه احنافو د بلال اذان او اقامت دواړه اخستلې دی لكه چه اوس مونږ پورته دا ثابته كړه، او دا حديث الباب مؤول دې، مولانا عبدالحئ صاحب فرمائي : قال النخعی اول من نقص الاقامة معاوية وقيل بنو امية. يعنى دا د امراء بنو اميه حركت دې چه هغوی اقامت ناقص

---

(1) ليكن صحيح داهم دې چه دهغوی د حديث په بعضې طرق كښې افراد د اقامت دې.
(2) هغوی اول د روايت تخريج په طريقه د منقطع كړې دې: عن عبد الرحمن بن ابى ليلى عن عبدالله بن زيد قال كان اذان رسول الله (ص) شفعا شفعا فی الاذان والاقامة، بيا وريسې د اختلاف طرق لاندې فرمائي: وقال شعبة عن عمرو بن مرة عن عبدالرحمن بن ابى ليلى قال حدثنا اصحاب رسول الله (ص) ان عبدالله بن زيد رأى الاذان فی المنام، وهذا اصح من حديث ابن ابى ليلى، وعبدالرحمن بن ابى ليلى لم يسمع من عبدالله بن زيد،،

کړو او د هغې کلمات به ئې پوره نه وئیل

[۵۰۹](۱) حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، مِثْلَ حَدِيثِ وُهَيْبٍ، قَالَ إِسْمَاعِيلُ: فَحَدَّثْتُ بِهِ أَيُّوبَ، فَقَالَ: إِلَّا الْإِقَامَةَ.

ترجمه: د انس رضی الله عنه نه روایت دې پشان د حدیث د وهیب، وئیلی دی اسماعیل: ما ددې بیان وکړو ایوب ته، هغه وویل: (الا الاقامة) مګر اقامت نه

تشریح: قوله: ﴿ حدثنا حمید بن مسعدة... قال اسماعیل فحدثت به ایوب فقال : الا الاقامة ﴾ په اول سند کښې د ابو قلابه نه روایت کونکې ایوب وو او په دې کښې د هغه نه روایت کونکې خالد حذاء دې، اسماعیل فرمائی چه دا حدیث ماته په شروع کښې د خالد نه رارسیدلې وو بیا دا حدیث د هغه عدیل ایوب ته واورولو نو هغه په دې حدیث کښې د ﴿الاقامة ﴾ اضافه اوکړه.

د امام مالک رحمه الله په نزد په لفظ د ﴿ قد قامت الصلاة ﴾ کښې هم افراد دې لکه چه تیر شو، هغه فرمائی چه ددې استثناء سره ایوب متفرددې لهذا ددې حدیث په ثبوت کښې تردد دې.

[۵۱۰](۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ يُحَدِّثُ، عَنْ مُسْلِمٍ أَبِي الْمُثَنَّى، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "إِنَّمَا كَانَ الْأَذَانُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، وَالْإِقَامَةُ مَرَّةً مَرَّةً، غَيْرَ أَنَّهُ، يَقُولُ: قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، فَإِذَا سَمِعْنَا الْإِقَامَةَ تَوَضَّأْنَا ثُمَّ خَرَجْنَا إِلَى الصَّلَاةِ"، قَالَ شُعْبَةُ: لَمْ أَسْمَعْ مِنْ أَبِي جَعْفَرٍ غَيْرَ هَذَا الْحَدِيثِ.

ترجمه: د ابن عمر نه روایت دې هغه وئیلی دي: بیشکه وو اذان په زمانه د رسول الله صلی الله علیه وسلم دوه دوه خله، او اقامت یو یو خل، مګر هغه به وئیل: قد قامت الصلاة قد قامت الصلاة کله چې به مونږ اقامت واوریدلو اودس به مو وکړو، بیا به ووتلو مونځ ته. وئیلی دی شعبة: ما د ابو جعفر نه نه دی اوریدلی غیر ددې حدیث نه.

تشریح: قوله: ﴿ حدثنا محمد بن بشار..... سمعت ابا جعفر یحدث عن مسلم ﴾ د ابو جعفر نوم محمد بن ابراهیم بن مسلم دې د هغه ثقاهت د علماء کرامو ترمینځه مختلف فیه دې دا حدیث هغه د خپل پلار مسلم نه روایت کوی ﴿ فاذا سمعنا الاقامة توضانا ثم خرجنا الی الصلاة ﴾ دا روایت د ابن عمر رضی الله عنه دې چه په دې کښې هغه فرمائی چه کله زمونږ په غوږ کښې د اقامت آواز پریوتلو نو مونږ به زر پاسیدو او اودس به مو اوکړو او د مونځ دپاره به لاړو.

د حدیث توجیه

دلته دا شک راځي چه کله د جماعت په اوریدو سره اودس کولې شی که مسبوق نه وی نو کم از کم تکبیر اولی به خو فوت شی(۳) او دا ویونکې صحابی دې چه مونږ به داسې کول،

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۹۴۳) (صحیح)
(۲): سنن النسائي/الأذان ۲ (۶۲۹)، ۲۸ (۶۶۹)، (تحفة الأشراف: ۷۴۵۵)، مسند احمد (۸۷/۲) (حسن)
(۳) زمونږ حضرت شیخ به د رفع یدین په بحث کښې فرمائیل چه د شوافعو په دې سلسله کښې انتهائی معروف او مشهور مستدل د ابن عمر حدیث دې او د احنافو دلیل د عدم رفع د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حدیث دې کوم چه په کبار صحابه کرامو کښې دې او د رسول الله صلی الله علیه وسلم د ارشاد.....

په دې باندې شارح ابن رسلان فرمائي يعني في بعض الاوقات او بعض الصحابة يعني دا مطلب نه دې چه ټولو صحابه كرامو به دومره ناوخته كولو بلكه په هغوی كښې بعض، هم دغه شان احيانا (كله كله) نه دائما، د ابن رسلان په دې كلام سره په شبهه كښې كمې راغلو، او زما په ذهن كښې دا خبره راځي چه ددې كلام قائل ابن عمر رضي الله عنه دې كوم چه د عمر په اعتبار سره په صغار صحابه كرامو دې، د غزوه خندق والا كال د هغه د بلوغ كال دې او ظاهره ده چه د هجرت په شروع كښې به د هغه عمر يولس دولس كاله وو، هم دغه شان د هغه نور ملګري كوم چه به د هغوی همزولي وی د هغوی په باره كښې دا خبره كولې شی، او د حضرت ګنګوهي رحمه الله په تقرير كښې يو بل تاويل كړې شوې دې هغه دا چه ﴿ فاذا سمعنا الاقامة ﴾ د دې شرط جزاء خو ﴿ توضانا ﴾ نه ده بلكه ﴿ خرجنا الى الصلاة ﴾ دې او په مينځ كښې خو ﴿ توضانا ﴾ جمله حاليه ده او د عبارت تقدير داسې دې ﴿ فاذا سمعنا الاقامة وقد توضانا خرجنا الى الصلاة ﴾ يعني كله چه به مونږ د اقامت اواز اوريدو او حال دا چه مخكښې به مو اودس كړې وو نو فوري به د مانځه دپاره لاړو او حضرت د بذل په حاشيه كښې ليكلي دی چه مولانا عبدالحئ صاحب په سعايه كښې د ابوداود روايت نقل كړې دې خو د هغه الفاظ د ﴿ توضانا ﴾ په ځائې ﴿ توخينا اى تهيّانا ﴾ دی يعني كله چه به مونږ د اقامت اواز واوريدو نو د مانځه دپاره به فوراً تيار شو.

[۵۱۱]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ فَارِسٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ يَعْنِي الْعَقَدِيَّ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُؤَذِّنِ مَسْجِدِ الْعُرْيَانِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْمُثَنَّى مُؤَذِّنَ مَسْجِدِ الْأَكْبَرِ يَقُولُ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، وَسَاقَ الْحَدِيثَ.

ترجمه: مونږ ته حديث بيان كړې دې شعبة د ابو جعفر نه چې مؤذن د مسجد العُريان دې هغه وئيلي دي: ما اوريدلي دی د ابو المثنى نه مؤذن د مسجد اكبر هغه به وئيل: ما اوريدلي دی د ابن عمر نه، او بيان ئې كړو هم دا حديث.

تشريح: **قوله**: ﴿ حدثنا محمد بن يحيى.... عن ابى جعفر مؤذن مسجد العريان ﴾ دا هم هغه ابوجعفر دې كوم چه په وړاندې سند كښې راغلې وو دلته د هغه يو صفت زائد موجود دې ﴿ مؤذن مسجد العريان ﴾ او په بعض كتب حديث (طحاوي) كښې داسې دی ﴿ عن ابى جعفر الفراء ﴾ خو بعض علماء كرام فرمائي چه ابو جعفر الفراء جدا راوی دې او ابو جعفر مؤذن د مسجد العريان جدا راوی دې. والله اعلم

په بذل كښې ليكلي دی چه مسجد عريان كيدې شی چه د كوفې مسجد وی او ابن رسلان فرمائي چه كيدې شی دا مسجد په بصره كښې وی ځكه چه ابو جعفر راوی بصري

ــه ... مبارك ﴿ ليليني منكم اولوا الاحلام والنهي ﴾ مصداق دې، ظاهره ده چه هغه به په وړاندې صف كښې وی او ابن عمر رضي الله عنه د ځان په باره كښې ځپله فرمايي چه زه او زما ملګری به د اقامت اواز اوريدلو سره د اودس دپاره پاسيدو اوس ظاهره ده چه هغه به په مونځ كښې په روستو صفونو كښې وی نو د رسول الله ﷺ د مانځه د كيفيت په باره كښې به وړاندې صف والا ذير خبر وی يا روستو صف والا؟)

): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۷۴۵۵) (حسن)

دي، هم دغه شان ابن رسلان فرمائی ﴿ العریان ضد الکاسی ﴾ یعنی بربنډ... بس ددي نه وړاندې هغه هیڅ نه دی لیکلی، غالبا ددې ترجمه دا شوه، مسجد الفقراء والمساکین، لکه چه زمونږ په عرف کښې هم غریب بنده ته اوډې او په تن بربنډ وائی.

تنبیه: په نسائی کښې ﴿ باب التثویب فی اذان الفجر ﴾ کښې یو عبارت دې، ولیس بابی جعفر الفراء، په دې باندې په ﴿ الفیض السمائی ﴾ کښې لږ شان کلام دې څوک چه کتل غواړی هلته دې اوګوری د مقام د مناسبت د وجې نه پرې مونږ تنبیه کړې ده.

﴿ مؤذن مسجد الاکبر ﴾ لیکلي دی چه په کوفه کښې یو مسجد دې.

بَابٌ فِي الرَّجُلِ يُؤَذِّنُ وَيُقِيمُ آخَرُ

باب دې په بیان د سړي کې چې اذان وکړي او اقامت بل وکړي

اذان یو اوکړی او بل اقامت دا مسئله اختلافی ده، د امام شافعی او امام احمد په نزد داسې کول مکروه دی، د امام مالک رحمه الله په نزد مطلقا مباح دی او د احنافو په نزد بغیر د کراهت نه جائز ده په دې شرط چه مؤذن په دې باندې راضی وی، ګینې مکروه دې.

[۵۱۲](١)حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَمِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: "أَرَادَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْأَذَانِ أَشْيَاءَ لَمْ يَصْنَعْ مِنْهَا شَيْئًا، قَالَ: فَأُرِيَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ الْأَذَانَ فِي الْمَنَامِ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ: أَلْقِهِ عَلَى بِلَالٍ، فَأَلْقَاهُ عَلَيْهِ، فَأَذَّنَ بِلَالٌ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: أَنَا رَأَيْتُهُ وَأَنَا كُنْتُ أُرِيدُهُ، قَالَ: فَأَقِمْ أَنْتَ".

ترجمه: د عبد الله بن زید نه روایت دې هغه وئیلی دی، اراده وکړه نبی ﷺ په خبرولو د خلقو کښې د څه شیانو (مثلا ناقوس وغیره)، هیڅ شی ئې هم ونه کړل د هغې نه، هغه وئیلی دي: وښودلی شو عبد الله بن زید ته اذان په خوب کښې نو راغې نبی ﷺ ته خبرېې ورته وکړو، هغه ووېل: دا وښایه بلال ته، وېې ښودلی هغه ته نو اذان وکړو بلال، نو ووئیل عبد الله چه ما لیدلې وو هغه (خوب داذان) نو زه غوارم چې اذان وکړم. نبی ﷺ وفرمائیل: پس ته اقامت وکړه.

د سند تحقیق

قوله: ﴿ حدثنا عثمان بن ابی شیبة قوله عن محمد بن عبدالله عن عمه عبدالله بن زید ﴾

دا محمد، د عبدالله بن زید بن عبد ربه رضی الله عنه خوئي دې، لهذا په سند کښې په ځائې د ﴿ عن عمه ﴾ ﴿ عن ابیه ﴾ کیدل پکار وو(٢) لکه چه ظاهره ده. لهذا دا د یو راوی وهم دې او ددې نه په وړاندې سند کښې داسې دی ﴿ سمعت عبدالله بن محمد قال کان جدی عبدالله بن زید ﴾ د دې نه معلومیږی چه راوی محمد بن عبدالله نه دې بلکه د هغه خوئي عبدالله بن محمد دې یعنی د عبدالله بن زید نمسې.

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٥٣١٠)، مسند احمد (٤٢/٤) (ضعیف)

(٢) دا زمونږ د سند په اعتبار سره دې ګینې د حافظ تحقیق وړاندې راروان دې چه دلته عن جده کیدل پکار وو) ١٢ منه

د حافظ ابن حجر رحمه الله په تحقيق کښې هم دا خبره صحيح ده، د باب ددې اولنی حديث مضمون واضح دې، ددې حديث نه معلوميږي چه اقامت غير مؤذن کولې شي.

[۵۱۳] (١) حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْقَوَارِيرِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو شَيْخٌ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مِنَ الْأَنْصَارِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُحَمَّدٍ، قَالَ: كَانَ جَدِّي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ يُحَدِّثُ بِهَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: فَأَقَامَ جَدِّي.

ترجمه: عبد الله بن محمد ويلی دي: وو نيکه زما عبد الله بن زيد چې بيانولويې دا حديث، هغه وئيلی دي: اقامت وکړو نيکه زما.

[۵۱۴] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ غَانِمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زِيَادٍ يَعْنِي الْأَفْرِيقِيَّ، أَنَّهُ سَمِعَ زِيَادَ بْنَ نُعَيْمٍ الْحَضْرَمِيَّ، أَنَّهُ سَمِعَ زِيَادَ بْنَ الْحَارِثِ الصُّدَائِيَّ، قَالَ: "لَمَّا كَانَ أَوَّلُ أَذَانِ الصُّبْحِ، أَمَرَنِي يَعْنِي النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَذَّنْتُ، فَجَعَلْتُ أَقُولُ: أُقِيمُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَجَعَلَ يَنْظُرُ إِلَى نَاحِيَةِ الْمَشْرِقِ إِلَى الْفَجْرِ، فَيَقُولُ: لَا، حَتَّى إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ، نَزَلَ فَبَرَزَ ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَيَّ وَقَدْ تَلَاحَقَ أَصْحَابُهُ يَعْنِي فَتَوَضَّأَ، فَأَرَادَ بِلَالٌ أَنْ يُقِيمَ، فَقَالَ لَهُ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ أَخَا صُدَاءٍ هُوَ أَذَّنَ، وَمَنْ أَذَّنَ فَهُوَ يُقِيمُ، قَالَ: فَأَقَمْتُ".

ترجمه: زياد بن الصدائی ويلی دي: هرکله چې وخت شو داولنی اذان د سحر امر وکړو ماته نبی ﷺ ما اذان وکړو، نو مابه وئيل: زه اقامت وکړم ای د الله رسوله! هغه به کتل طرف د مشرق ته د صبا رڼرا ته، هغه به وئيل: نه، تردې چې صبا به راوختلو، د سورلۍ نه به راختته شو صحراء ته به (قضاء حاجت دپاره) لاړو، بيا به راغلو ماته، يقيناً ملګری (صحابه) به راغلی وو (يعنی نبی ﷺ اودس اوکړو) نو اراده وکړه بلال چې اقامت وکړي نو نبی ﷺ ورته ووېل: بيشکه صدائی رور اذان کړې دې او چا چې اذان وکړو هغه به اقامت هم کوي. هغه وايي: پس ما اقامت وکړو.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا عبدالله بن مسلمة ﴾ د حديث مضمون دا دې، زياد بن الحارث صدائی فرمائی (کوم چه د رسول الله ﷺ سره په يو سفر کښې وو) چه کله د سحر د اذان اولنې وخت شو نو ماته ئې د اذان کولو دپاره اوفرمائيل پس ما اذان اوکړو او رسول الله ﷺ ته مې عرض اوکړو چه اقامت به هم زه کوم، رسول الله ﷺ روان وو او د اسمان مشرقی غاړو ته ئې کتل او ماته ئې فرمائيل چه لا اوس نه تردې چه صبا ښه روښانه شي نو هغه د سورلۍ نه راکوز شو او د استنجاء دپاره ئې تشريف يوړلو په دې کښې د هغه د سفر ټول ملګري هم راجمع شو کوم چه لږ شاته پاتې شوې وو، اوس چه کله جماعت اودريدلو نو بلال رضي الله عنه د اقامت د کولو اراده اوکړه په دې باندې ئې هغوی ته اوفرمائيل ﴿ ان اخا صداءٍ هو اذن ومن اذن فهو يقيم ﴾ چه رجل صدائی اذان کړې دې، لهذا هم هغه به اقامت کوی، زياد بن الحارث چونکه صدائی دې ځکه رسول الله ﷺ هغه ته ﴿ اخو الصداء ﴾ اوفرمائيل يعنی قبيله صداء والا سړې، پس اقامت هم هغه اوکړو.

---

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٣٦٥٣) (ضعيف)

(٢): سنن الترمذي/الصلاة ٣٢ (١٩٩)، سنن ابن ماجه/الأذان ٣ (٧١٧)، (تحفة الأشراف: ٣٦٥٣)، مسند احمد (١٦٩/٤) (ضعيف)

د احنافو د طرف نه د حديث توجيه

د دې حديث نه شوافع او حنابله استدلال کوی چه د بل سړی اقامت کول مکروه دی، زمونږ د طرف نه جواب دا دې چه د ﴿ تاذی ﴾ په شکل کښې د کراهت قائل مونږ هم يو او دلته هم دغه شکل وو، بله دا چه دا حديث ضعيف دې ﴿ کما قال الترمذی فی جامعه ﴾ ځکه چه ددې په سند کښې عبد الرحمن بن زياد الافريقی دې کوم چه د اکثر محدثينو په نزد ضعيف دې، خو که دا اووئيلې شی چه دا حديث د مالکيانو خلاف دې ځکه چه هغوی مطلقا د اباحت قائل دی، بل دليل د احنافو دا دې، روايت دې چه ډير کرته به عبد الله بن ام مکتوم رضی الله عنه اذان کولو او بلال رضی الله عنه به اقامت کولو او کله به ددې برعکس معامله وه چه بلال رضی الله عنه به اذان کولو او ابن ام مکتوم رضی الله عنه به اقامت.

بَابُ رَفْعِ الصَّوْتِ بِالْأَذَانِ

باب دې په بيان د اوچتولو د اواز سره په اذان کښې

[۵۱۵]([1])حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ النَّمَرِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي يَحْيَى، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْمُؤَذِّنُ يُغْفَرُ لَهُ مَدَى صَوْتِهِ وَيَشْهَدُ لَهُ كُلُّ رَطْبٍ وَيَابِسٍ، وَشَاهِدُ الصَّلَاةِ يُكْتَبُ لَهُ خَمْسٌ وَعِشْرُونَ صَلَاةً وَيُكَفَّرُ عَنْهُ مَا بَيْنَهُمَا".

ترجمه: د ابو هريرة رضی الله عنه نه روايت دې، هغه روايت کوی د نبی صلی الله عليه وسلم نه هغه وئيلی دي مؤذن ته بښنه کيږی تر کوم ځائې چې ئې اواز رسيږي، او ګواهی کوی د هغه لپاره هر لوند او وچ خيز، او ليکلی شی لپاره د حاضريدونکی مانځه ته د پنځه ويشت مونځونو ثواب. او کفاره کيږی د هغه نه هغه چې د دوارو په مينځ کښې دي.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا حفص بن عمر... عن موسى بن ابى عائشة ﴾ په بعض نسخو کښې موسی بن ابی عثمان دې، حضرت په بذل کښې ليکلې دی چه دويم صحيح دې او هم دغه شان په نسخه مجتبائيه کښې دی او په نسائی او ابن ماجه کښې هم.

شرح حديث

قوله: ﴿ قال : المؤذن يغفر له مدى صوته ﴾ د اذان اواز چه چرته رسيږی هم د هغې برابر مؤذن ته بخښنه کولې شی لهذا هغه لره خپل اواز زيات نه زيات اوچتول پکار دی ددې دپاره چه د هغې برابر هغه ته بخښنه اوشی، د هغې برابر مغفرت نه مراد مغفرت تامه دې په طريقه د مبالغه فرمائی، بل مطلب ئې دا ليکلې دې چه که د مؤذن معاصی اجسام فرض کړې شی او ددې نه دا ټول ځائې د زمکې ډک شی چه د کوم ځائې پورې د هغه اواز ځی نو هغوی ټول هغه ته معاف کولې شی، د کوم ځائې پورې چه د اذان اواز ځی د زمکې په هغه حصه باندې چه مؤذن کوم ګناهونه کړي وی هغه ټول به معاف کولې شی، د اذان اواز چه چرته رسيږی په هغه حصه کښې چه څومره خلق اباد دی د مؤذن په شفاعت باندې به هغوی ټولو ته

---

[1]: سنن النسائي/الأذان ١٤ (٦٤٦)، سنن ابن ماجه/الأذان ٥ (٧٢٤)، (تحفة الأشراف: ١٥٤٦٦)، مسند احمد (٢/٤٢٩، ٤٥٨) (صحيح)

بخښنه کولې شي، ﴿ يغفر ﴾ په معنى د ﴿ يستغفر ﴾ دې، د مؤذن اواز چه چرته رسيږي د هغه ځائې پورې چه څومره ځيزونه دي هغه ټول د مؤذن دپاره استغفار (د مغفرت دعا) کوي ﴿ويشهد له كل رطب ويابس ﴾ د كوم ځائې پورې چه د اذان اواز رسيږي د زمکې په هغه حصه کښې چه څومره هم جسم نامي جن وانس او اشجار او جمادات دي، هغه ټول به د هغه په حق کښې د قيامت په ورځ باندې گواهي ورکوي يعنې د هغه د ايمان يا د هغه ددې عمل خير، او دا گواهي په خپل حقيقت باندې محمول کيدې شي چه الله پاک هغه ټولو ځيزونو ته گويائي ورکړي، او په مجاز باندې هم، دواړه اقوال مشهور دي يو صورت کښې گواهي په ژبه او په دويم صورت کښې به بلسان حال وي. بلسان قال[1] په دې وجه چه الله پاک په دې خبره باندې قادر دې چه په دې ټولو ځيزونو کښې حيات او د نطق قدرت پيدا کړي او بلسان حال داسې چه علماء کرامو ليکلي دي چه ټول کائنات او موجودات بلسان حال د خپل خالق د جلال او علو شان سره ناطق دي. ﴿ وشاهد الصلاة يكتب له ﴾ د جماعت په مونځ کښې د حاضريدونکي دپاره د پنځويشت مونځونو ثواب ليکلې شي او د دوه مونځونو ترمينځه گناهونه معاف کولې شي.

[۵۱۶] ([2]) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا نُودِيَ بِالصَّلَاةِ أَدْبَرَ الشَّيْطَانُ وَلَهُ ضُرَاطٌ حَتَّى لَا يَسْمَعَ التَّأْذِينَ، فَإِذَا قُضِيَ النِّدَاءُ أَقْبَلَ حَتَّى إِذَا ثُوِّبَ بِالصَّلَاةِ أَدْبَرَ، حَتَّى إِذَا قُضِيَ التَّثْوِيبُ أَقْبَلَ حَتَّى يَخْطُرَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَنَفْسِهِ، وَيَقُولُ: اذْكُرْ كَذَا اذْكُرْ كَذَا لِمَا لَمْ يَكُنْ يَذْكُرُ حَتَّى يَضِلَّ الرَّجُلُ أَنْ يَدْرِيَ كَمْ صَلَّى".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ ويلي دي: کله چې اذان وشي مانځه لپاره تختي شيطان او د هغه تېزونه اچوي چې اذان وانه وري، کله چې اذان پوره شي نو راشي تردې چې کله اقامت کېږي د مانځه لپاره نو بيا لاړ شي، تردې چې اقامت ختم شي نو راشي تردې چې حائل شي په مابين د سړي او د نفس د هغه کښې او وايي: ياد کړه فلانې شي ياد کړه فلانې شي هغه شيان چې ده ته ياد نه وو، تردې چې سړې پوهه نه شي چې څومره مونځ ئې وکړو

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا القعنبي... اذا نودى بالصلاة ادبر الشيطان وله ضراط ﴾ چه کله اذان کولې شي (کوم چه د مونځ دپاره اعلان دې) نو د هغه ځائې نه شيطان تختي او تيزونه اچوي ددې دپاره چه د اذان اواز وانوري، او يا دا مطلب دې چه دومره لرې اوتختي چرته چه د اذان اواز نه رسيږي.

---

[1] صاحب منهل ليکي صحيح دا ده چه بيشکه جمادات، نباتات او حيوانات دپاره علم او ادر[اک] هم دغه شان تسبيح او تقديس ثابت دې، كما يعلم من قوله تعالى ﴿وان منها لما يهبط من خشية الله﴾ وقو[له] ﴿وان من شيء يسبح بحمده﴾، قال النووي: وهذا مذهب اهل السنة ويدل عليه قضية كلام الذئب والبقر وغيرهما)

[2]: صحيح البخاري/الأذان ٤ (٦٠٨)، سنن النسائي/الأذان ٣٠ (٦٧١)، (تحفة الأشراف: ١٣٨١٨)، موطا امام مالك/الـ[نداء] ١ (١)، مسند احمد (٢/٣١٣، ٤٦٠، ٥٢٢)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الصلاة ٨ (٣٨٩)، سنن الترمذي/الصلاة ١٧٥ (٣٩٩)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٣٥ (١٢١٧)، ويأتي برقم (١٠٣٠) (صحيح)

د حدیث شرح

د دې حدیث په شرح کښې دوه اقوال دی. ۱: په حقیقت باندې محمول دې، ۲: ضرط به فلان د قبیل نه دې یعنی کله چه څوک په چا پورې توقې کوی نو هغه وخت عرب خلق وائی (ضرط به فلان) چه هغه په فلانی سرې پورې توقې اوکړې په دې صورت کښې به (ضراط) په خپل حقیقت باندې محمول نه وی بلکه ددې نه مراد به استهزاء وی چه په اذان پورې توقې کول دی، او که په حقیقت باندې محمول شی نو هم صحیح ده، ځکه چه شیطان جسم دې خوراک څکاک هم کوی، په حقیقت باندې د محمول کیدو په صورت کښې احتمال دې چه هغه داسې قصداً کوی چه د اذان اواز وانوری که د اذان په وخت باندې د تنګ تکور څه اواز شروع شی نو ظاهره ده چه د اذان اواز به نه اوری او دا هم احتمال دې چه بغیر د قصد نه داسې اوشی د منډو وهلو د وجې نه.

قوله: (فاذا قضى النداء اقبل) د اذان په پوره کیدو باندې بیا راشی او چه کله تثویب کولې شی نو بیا تختی د هغې په پوره کیدو باندې بیا راشی او په مونځ کونکو کښې وسوسې اچوی، او کله کله مختلف خبرې هغوی ته په مانځه کښې وریادوی.

یو اشکال او جواب

دلته یو مشهور طالبعلمانه سوال دې چه شیطان د اذان نه خو دومره ویرېږی او تختی او مونځ کوم چه اصل مقصود دې چه په هغې کښې د قران کریم تلاوت وی د هغې نه ولې په ویرې سره نه تختی؟ ددې جواب مونږ د استاذانو نه اوریدلې دې چه دا د تاثیر بالخاصه د قبیل نه دې، الله پاک په څیزونو کښې اثار او خواص کیخودلی دی د هر یو څیز یو تاثیر وی، الله پاک په اذان کښې دا تاثیر پیدا کړې دې چه ددې نه شیطان ویرېږی، هم په دې وجه باندې علماء کرامو لیکلې دی چه په کوم کور کښې د جناتو اثر وی هلته دې په کثرت سره اذان اوکړې شی ددې دپاره چه هغوی اوتختی، الحاصل دا تاثیر بالخاصه دې. لهذا ددې نه دې په قران کریم باندې د اذان د افضلیت شبهه اونکړې شی، او ددې یوه وجه دا هم کیدې شی چه د مؤذن په باره کښې دا راغلې دی چه کوم څیز هم د هغه اواز اوری هغه به د قیامت په ورځ باندې د مؤذن په حق کښې ګواهی ورکوی او ظاهره خبره ده چه شیطان ګواه جوړیدل نه غواړی په دې وجه هغه داسې کوی.

بَابُ مَا يَجِبُ عَلَى الْمُؤَذِّنِ مِنْ تَعَاهُدِ الْوَقْتِ

باب دې په بیان د هغې کې چې لازم دی په مؤذن باندې د خیال ساتلو د وقت

تعاهد یعنی اهتمام او نګرانی او د هغې خیال ساتل

[۵۱۷] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْإِمَامُ ضَامِنٌ وَالْمُؤَذِّنُ مُؤْتَمَنٌ، اللَّهُمَّ أَرْشِدِ الْأَئِمَّةَ وَاغْفِرْ لِلْمُؤَذِّنِينَ".

۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۲۴۲۹)، مسند احمد (۲/۲۳۲، ۳۸۲، ۴۱۹، ۵۲٤)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۳۹(۲۰۷) (صحيح)

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دي هغه وئيلي دي چې وئيلي دي رسول الله صلى الله وسلم امام ضامن دی او مؤذن امانتدار دی، ای الله ته هدايت وکړې امامانو ته او بخښنه وکړې مؤذنينو ته۔

تشريح: **قوله**:﴿ الامام ضامن والمؤذن مؤتمن ﴾ يعنې امام د خپلو مقتديانو د مونځ د صحت او فساد ذمه دار دې، هغه د مقتديانو مونځ راټينګ کړې دې د مقتديانو مونځ د هغه د مونځ تابع دې، ملا علي قاري رحمه الله فرمائي چه ضمان دلته د غرامت او تاوان په معنی کښې نه دې بلکه ددې نه مراد صرف حفظ او رعايت دې او بعض شارحينو ليکلې دی چه امام متکفل وی د مقتديانو د مونځونو د امورو، پس د هغوی د طرف نه د قرأت متحمل وی (دا د هغه خلقو په نزد دې کوم چه د قرأت خلف الامام قائل نه دی) خصوصا د مسبوق په حق کښې، هم دغه شان سنن او مستحبات او عدد رکعات.

قوله:﴿ اللهم ارشد الائمة واغفر للمؤذنين ﴾ د مسجدونو امامانو او مؤذنينو ته رسول الله ﷺ دعا کوی، د ائمه کرامو دپاره ئې دا دعا کړې ده چه هغوی ته د رشد وهدايت اعلی مقام ورکړه، او د مؤذنينو دپاره ئې د بخښنې او مغفرت دعا فرمائيلې ده، د ائمه کرامو په حق کښې دعا د هغوی د شان موافق رشد او هدايت اوفرمائيله او د مؤذنينو په حق کښې د هغوی مناسب يعنې د هغوی د خطايانو معافی، ځکه چه مؤذن اوچت ځائې ته ختلو سره اذان ورکوی، کيدې شی چه بې محله د هغه نظر پريوځی يا ددې په شان بل څه قسم کمې او کوتاهی ترې اوشی.

د امامت او اذان مرتبه

د دې نه معلومه شوه چه امامت افضل دې د اذان نه لکه چه د احنافو او شوافعو د يو جماعت مسلک دې، [1] امام شافعي رحمه الله په کتاب الام کښې تصريح فرمائيلې ده، د اذان د افضليت، او ابن قدامه ليکی چه د امام احمد رحمه الله نه په دې کښې دوه روايتونه دی، او وئيلې شوې دی چه دواړه برابر دی او يو قول دا دې چه که انسان ته په خپل ځان باندې د حقوق امامت د ادا کولو اعتماد وی نو د هغوی په حق کښې امامت افضل دې ګڼې اذان، دلته دا اشکال راځی چه د خليفه ثانی سيدنا عمر رضي الله عنه نه نقل دی ﴿ لولا الخلافة لاذنت ﴾ که دا د خلافت ذمه داری په ما نه وې نو ما به اذان کولو، ددې جواب دا ورکړې شوې دې چه د هغوی مراد دا دې چه ﴿ لاذنت ای مع الامامة ﴾، او دا مطلب نه دې چه امامت به مې پريخودلې وې او اذان به مې کولو. (طحطاوی).

[1] ځکه چه دامام ذمه داری زياتې او اوچتې دی هغه د مونځ د بعضې ارکانو متکفل وی په خلاف د مؤذن، چه هغه صرف د مونځ د وختونو متکفل وی او بله داچه امام د رسول الله (ص) خليفه دې او مؤذن خليفه دبلال دې، خو شارح ابن رسلان ددې حديث نه د اذان په افضليت باندې استدلال کړې دې او وئيلې ئې دی چه امين افضل وی د ضمين نه، ليکن ددې جواب داد چه دا قاعده کليه نه ده بلکه کتلې به شی چه دا ضمين د کوم قسم کارونو ضامن دې که هغه څيزونه اهم وی لکه څنګه چه دلته په امامت کښې، نو بيا به هم دا افضل وی.

[۵۱۸]()حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: نُبِّئْتُ عَنْ أَبِي صَالِحٍ، قَالَ: وَلَا أُرَانِي إِلَّا قَدْ سَمِعْتُهُ مِنْهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

ترجمه: دابوهريرة رضي الله عنه نه روايت دې هغه وايې چې وئيلى دى رسول الله صلى الله عليه وسلم، پشان د هغه حديث.

بَابُ الْأَذَانِ فَوْقَ الْمَنَارَةِ

باب دې په بيان د اذان کې دپاسه د منارې نه

مناره او منار هغه اوچتې ابادئ ته وئيلې شي چه کوم په مسجد کښې د اذان دپاره جوړولې شي، په اصل کښې دا مَنوَرَه وو يعنى موضع النور يعنى د رڼړا ځائې او دا رڼړا به د مسافرو دپاره په لوړو ځايونو باندې کولې شوه دې ته ميدنه هم وئيلې شي.

د ترجمة الباب غرض دا دې چه اذان په اوچت ځائې باندې کيدل پکار دى، د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه کښې په مسجد کښې دا مينار متعارف نه وو، په دې باب کښې مصنف يو حديث ذکر کړې دې، د حديث مضمون دا دې چه يوه صحابيه (نامعلوم الاسم) فرمائي چه د مسجد نبوى نه چه چاپيره کوم کورونه وو په هغې کښې زما کور د ټولو نه اوچت وو په دې وجه به بلال رضي الله عنه د سحر اذان د هغې په چهت باندې ادا کولو.

[۵۱۹]()حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَيُّوبَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنِ امْرَأَةٍ مِنْ بَنِي النَّجَّارِ، قَالَتْ: "كَانَ بَيْتِي مِنْ أَطْوَلِ بَيْتٍ حَوْلَ الْمَسْجِدِ وَكَانَ بِلَالٌ يُؤَذِّنُ عَلَيْهِ الْفَجْرَ، فَيَأْتِي بِسَحَرٍ فَيَجْلِسُ عَلَى الْبَيْتِ يَنْظُرُ إِلَى الْفَجْرِ، فَإِذَا رَآهُ تَمَطَّى، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَحْمَدُكَ وَأَسْتَعِينُكَ عَلَى قُرَيْشٍ أَنْ يُقِيمُوا دِينَكَ، قَالَتْ: ثُمَّ يُؤَذِّنُ"، قَالَتْ: وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُهُ كَانَ تَرَكَهَا لَيْلَةً وَاحِدَةً تَعْنِي هَذِهِ الْكَلِمَاتِ.

ترجمه: عروة بن الزبير روايت کوى د يوې ښځې د بنو النجار نه هغې ويلى دي: وو کور زما د اوچتو کورونو نه کوم چې گرد چاپير د جمات نه وو، او وو بلال چې اذان به ئې کولو په هغې باندې د سحر، راتلو به سحر کيناستلو به په کور (چت) باندې، کتل به ئې صبا ته، کله چې به ئې وليدلو صبا صادق، نو ستوماني به ئې ويستله، بيا هغه وفرمائيل: اې الله زه ستا حمد وايم او ستا نه مدد غوارم په قريشو چې قائم کړى ستا دين. هغې وويل: بيا به ئې اذان وکړو، هغې وويل: قسم په الله ماته پته نشته چې هغه دا يوه شپه هم پريخودى وي، مطلب ئې دا کلمات دي.

د بلال رضي الله عنه اهتمام کول

د مخکښې نه به ئې ځان هلته رسولو او د صبح صادق په انتظار کښې به ناست وو چه کله به د سحر رڼړا ښکاره شوه نو بيا به اودريدو او ستوماني به ئې ويستله او بيا به ئې د اذان نه مخکښې دا کلمات لوستل ﴿ اللهم انى احمدک واستعينک على قريش الخ ﴾ د هغې نه روستو به ئې بيا اذان کولو. هغه په قسم سره وائي چه بلال رضي الله عنه کله هم دا کلمات د اذان نه مخکښې نه دى ترک کړى، دا څيز قابل عبرت دې ددې نه دې اندازه اولګولې شي چه د هغه دا عمل د

(): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۲۴۲۹) (صحيح)
(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۸۳۷۸) (حسن)

اذان په کوم درد او فکر سره وو، هميشه د اذان نه مخکښې د قريشو دپاره چه د رسول الله ﷺ قبيله ده د هدايت دعا کول چه هغوی په څه طريقې ددې دين دپاره اودرېږي.

د ډيرې مودې نه زما دا معمول دې چه د سبق د شروع کولو نه مخکښې د بلال رضي الله عنه والا کلمات ﴿اللهم انى احمدک واستعينک على الدرس﴾ لولم.

بَابٌ فِي الْمُؤَذِّنِ يَسْتَدِيرُ فِي أَذَانِهِ

باب دی بيان د مؤذن کې چې تاوېږي په اذان کې

په اذان کښې د ﴿ حيعلتين ﴾ په وخت کښې کوم چه کوم ښي او ګس طرف ته مؤذن تاوېږی هغه بيانوی، په دې کښې هم مصنف رحمه الله يو حديث ذکر کړې دې. چه د هغې مضمون دا دې:

[۵۲۰]([1]) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا قَيْسٌ يَعْنِي ابْنَ الرَّبِيعِ. ح وحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، جَمِيعًا عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ حَمْرَاءَ مِنْ أَدَمٍ، فَخَرَجَ بِلَالٌ فَأَذَّنَ، فَكُنْتُ أَتَتَبَّعُ فَمَهُ هَاهُنَا وَهَاهُنَا، قَالَ: ثُمَّ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ حَمْرَاءُ بُرُودٌ يَمَانِيَةٌ قِطْرِيٌّ، وَقَالَ مُوسَى: قَالَ: رَأَيْتُ بِلَالًا خَرَجَ إِلَى الْأَبْطَحِ فَأَذَّنَ، فَلَمَّا بَلَغَ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، لَوَى عُنُقَهُ يَمِينًا وَشِمَالًا وَلَمْ يَسْتَدِرْ، ثُمَّ دَخَلَ فَأَخْرَجَ الْعَنَزَةَ"، وَسَاقَ حَدِيثَهُ.

ترجمه: عون بن ابی جحيفة د خپل پلار نه روايت کوي، هغه وئيلی دي: زه راغلم نبی ﷺ ته په مکه کښې او هغه په څپنه سره کښې د څرمې نه، راووتلو بلال نو اذان ئې وکړو او وم زه چې ورپسې وم د هغه خوله پسې دې طرف ته او هغه طرف ته، هغه وايي: بيا راووتلو رسول الله ﷺ او په هغه باندې جوړه وه سره، څادرونه يمنی قطري. او وئيلی دی موسی: وايي هغه: ما وليدلو بلال چې راووتلو ابطح ته نو اذان ئې وکړو هرکله چې ورسيدو حی على الصلاة او حی على الفلاح ته نو تاو ئې کړو څټ خپل ښي او چپ طرف ته، او ټول تاو نه شو، بيا داخل شو خيمې ته راويې وېستله عنزة او بيان کړو راوی آخر پورې حديث.

د حديث مضمون

ابوجحيفه رضي الله عنه فرمائي چه زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې مکې ته حاضر شوم نو هغه دغه وخت د څرمنې په يوه سره خيمه کښې ناست وو (د سفر واقعه ده)، د خيمې نه سيدنا بلال رضي الله عنه بهر راووتلو او راغلو اذان ئې اوکړو نو ما د هغه مخ ته کتل دې طرف ته او هغه طرف ته يعنی چه کله به ئې په حيعلتين کښې ښی او ګس طرف ته مخ تاوهلو نو ما د هغه دې عمل ته کتل او خپله مې هم د هغه په تابعدارئ کښې داسې کول، بيا رسول الله ﷺ خپله هم د خيمې نه بهر تشريف راوړلو دې وخت کښې د هغه په بدن مبارک باندې سره کربښو والا يمنی جوړه وه، د مقام قطر.

﴿ثم دخل فاخرج العنزة﴾ بيا سيدنا بلال رضي الله عنه د خيمې نه يوه وړه نيزه راوړله د سترې قائمولو دپاره، د حديث الباب نه معلومه شوه چه ﴿حی على الصلاة﴾ او ﴿حی على الفلاح﴾

---

[1]): صحيح مسلم/الصلاة ٤٧ (٥٠٣)، سنن الترمذي/الصلاة ٣٠ (١٩٧)، سنن النسائي/الأذان ١٣ (٦٤٤)، والزينة ١٢٣ (٥٣٨٠)، (تحفة الأشراف: ١١٨٠٦، ١١٨١٧)، مسند احمد (٤/٣٠٨)، سنن الدارمي/الصلاة ٨ (١٢٣٤)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ١٥ (٦٣٤)، سنن ابن ماجه/الأذان ٣ (٧١١) (صحيح)

په وخت باندې بنى او ګس طرف ته التفات كول پكار دي.

د نفس التفات خو ټول قائل دي سوا د ابن سيرين چه هغه دې ته مكروه وائي، خو اختلاف په استدار كښې دې يعنى بالكل تاويدل.

د استدار په سلسله كښې رواياتو كښې اختلاف

اصل كښې په دې سلسله كښې روايات مختلف دي په بعض كښې اثبات دې او په بعض كښې نفى، اوس يا خو دې دا اووئيلې شي چه د اثبات روايات صرف په تحويل راس باندې محمول دي او د نفى په استدار بجميع البدن باندې، او يوه بله توجيه دا هم ده چه د اثبات روايات دې محمول كړې شي په عند الضرورت باندې او د نفى روايات محمول كړې شي په عند عدم الحاجة باندې، يعنى كه بغير د سينې تاوهلو نه كار اوشي او مقصود حاصل شي نو بيا خو به هلته د سينې تاوهلو حاجت نه وى ځكه چه د هغې كهړكئ به مؤذن ته نزدې وى او اواز به د بهر طرف ته اورسيږى، او كه منارهٔ وسيع وى نو په دې صورت كښې به چونكه ددې كهړكئ په فاصله باندې وى په دې وجه به هلته د ګرځيدو ضرورت راپيښيږى ددې دپاره چه اواز ئې بهر لاړ شى فقهاء كرامو ئې هم دا تفصيل ليكلې دې

بيا ځان پوهه كړه چه په دې حديث كښې دى ﴿ لوى عنقه يمينا وشمالا ﴾

د تحويل په كيفيت كښې اقوال

امام نووى رحمه الله ليكى چه د تحويل په كيفيت كښې درې اقوال دى. ۱: اول دا چه ﴿ حى على الصلاة ﴾ سره دې مخ بنى طرف ته واړوى او دوه كرته دې هغه اوائى، ثانيا دې خپل مخ ګس طرف ته واړوى او دوه كرته دې ﴿ حى على الفلاح ﴾ وائى. ۲: اول دې يو ځل ﴿ حى على الصلاة ﴾ بنى طرف ته وئيلو سره مخ د قبلې طرف ته واړوى او بيا دې په دويم ځل باندې داسې اوكړى، په دويم ځل دې ګس طرف ته مخ واړوى او ﴿ حى على الفلاح ﴾ دې اوائى بيا دې مخ د قبلې طرف ته راولى او دوباره دې هم دغه شان اوكړى. ۳: اولا دې خپل مخ بنى طرف ته واړوى او يو ځل دې دا كلمه اوائى او بيا دې ګس طرف ته واړوى او هم دا كلمات دې بيا وائى، چه د دواړو طرفونو په حصې كښې دا دواړه كلمات راشى، هم دغه شان امام نووى رحمه الله ليكلې دى چه زمونږ په نزد اوله طريقه اصح ده، او زه وايم چه د احنافو په نزد دويمه طريقه مختار ده.

بَابُ مَا جَاءَ فِي الدُّعَاءِ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ

باب دې په هغې كښې چې راغلي دي په دعاء كښې په مينځ د اذان او اقامت كښې

[۵۲۱](١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ زَيْدٍ الْعَمِّيِّ، عَنْ أَبِي إِيَاسٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يُرَدُّ الدُّعَاءُ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ".

[١]: سنن الترمذي/الصلاة ٤٤ (٢١٢)، الدعوات ١٢٩ (٣٥٩٤، ٣٥٩٥)، سنن النسائي/اليوم الليلة (٦٨، ٦٩، ٧٠)، (تحفة الأشراف: ١٥٩٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (١١٩/٣) (صحيح)

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلى دى، چې وئيلى دى رسول الله ﷺ نه رد كېږى دعاء په مينځ د اذان او اقامت كښې.

تشريح: د اذان او اقامت ترمينځه وخت ډير مبارك او د قبوليت دې په هغې كښې دعا نه رد كيږى لكه چه په حديث كښې راغلې دى. ﴿ لا يرد الدعاء بين الاذان والاقامة ﴾ د دې په مطلب كښې بذل كښې دوه احتمالات ليكلې دى.

۱: د اذان دوران كښې دعا نه رد كيږى يعنى د اذان د شروع نه د اذان ختميدو پورې او هم دغه شان د اقامت دوران.

۲: داذان د شروع كيدو نه ترداقامت د انتهاء پورې په دې پوره وخت كښې دعا نه رد كيږى،

۳: دريم مطلب ئې دا هم كيدې شى چه د اذان د ختميدو نه پس تر د اقامت د شروع كولو پورې چه كوم درميانى وخت دې په هغې كښې دعا نه رد كيږى، د اول احتمال تائيد د هغه روايت نه كيږى كوم چه علامه زرقانى د ديلمى نه نقل كړې دې چه د هغې الفاظ دا دى ﴿وحين يؤذن المؤذن حتى يسكت ﴾

بَاب مَا يَقُولُ إِذَا سَمِعَ الْمُؤَذِّنَ

باب دې په بيان د هغې كې چې ويلى شي كله چې واوري مؤذن (اذان)

[۵۲۲](۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا سَمِعْتُمُ النِّدَاءَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ الْمُؤَذِّنُ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدرى رضي الله عنه نه روايت دې بيشكه رسو ل الله ﷺ ويلى دي كله چې تاسو اذان واورئ نو (ووايى تاسو) پشان د هغې چې مؤذن ئې وايي.

تشريح: قوله: ﴿ اذا سمعتم النداء فقولوا مثل ما يقول المؤذن ﴾ په دې حديث كښې د اذان د اجابت حكم كړې شوې دې (۲)

د اجابت اذان حكم

د اجابت دوه قسمونه دى. اجابة بالقول اجابة بالاقدام، اجابة بالقول د جمهورو علماء كرامو په نزد مستحب دې او د مشائخ حنفيه په دې كښې دوه قوله دى څنګه چه په شامى كښې دى، وجوب او استحباب خو راجح عدم وجوب دې څكه چه متون ددې د ذكر نه خالى دى، وقيل الواجب الاجابة بالاقدام... بلكه زه وائم چه د اجابت بالاقدام واجب كيدل خو ظاهر دى، البته اجابت بالقول د اهل ظواهر په نزد واجب دې او امام طحاوى رحمه الله هم د بعض سلفو نه ددې وجوب نقل كړې دې

(۱): صحيح البخاري/الأذان ۷ (۶۱۱)، صحيح مسلم/الصلاة ۷ (۳۸۳)، سنن الترمذي/الصلاة ۴۰ (۲۰۸)، سنن النسائي/الأذان ۳۳ (۶۷۴)، سنن ابن ماجه/الأذان ۴ (۷۲۰)، (تحفة الأشراف: ۴۱۵۰)، موطا امام مالك/الصلاة ۱(۲)، مسند احمد (۳/۶، ۵۳، ۷۸)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۰ (۱۲۳۷) (صحيح)

(۲) ابن رسلان ليكى چه د ظاهر الحديث نه معلوميږى چه اجابة اذان موقوف دې په سماع باندې لهذا كه يو سړي مؤذن د لرې نه اوينى او د هغه اواز نه اورى، د لرى والى د وجې نه يا د كنړيدو د وجې نه نو په هغه باندې د اذان اجابت نشته.

جمهور علماء کرامو په عدم وجوب باندې د مسلم روايت پيش کړې دې چه رسول الله ﷺ د يو مؤذن اذان واوريدو چه کله هغه ﴿ الله اکبر ﴾ اووې نو وې فرمائيل ﴿ على الفطرة ﴾ او چه کله شهادتين ته اورسيدو نو وې فرمائيل ﴿ خرج من النار ﴾ او په روايت کښې د اجابة اذان ذکر نشته ددې نه معلومه شوه چه اجابة اذان واجب نه دې.

د دې نه پس ځان پوهه کړه چه په دې روايت کښې خو ﴿ مثل ما يقول المؤذن ﴾ دې چه د هغې نه معلوميږي چه ﴿ حي على الصلاة ﴾ او ﴿ حي على الفلاح ﴾ هم دغه شان اوويئلې شي او په بعض رواياتو کښې ددې تصريح هم ده. خو ددې باب په اخرى حديث کښې ددې خبرې تصريح ده چه د ﴿ حيعلة ﴾ په وخت کښې ﴿ حوقله ﴾ يعنى ﴿ لا حول ولا قوة الا بالله ﴾ اوويئلې شي او د مسلم په يو روايت کښې هم ددې تصريح ده او هم دا د جمهورو په نزد مختار قول دې، ددې وجه دا ده چه په حيعله کښې اگر چه دا لفظ اوويئلې شي نو د استهزاء شبهه به وى او زمونږ د بعض مشائخو رائې دا ده چه دواړه جمع کول اولى دى ددې دپاره چه په دواړو قسم روايتونو باندې عمل اوشى او ﴿ حى على الصلاة والفلاح ﴾ کښې دې خپل نفس ته د خطاب نيت اوکړى.

د اذان خطبه اجابت

دلته يوه خبره پاتې شوه او هغه دا چه د اذان خطبه هم اجابت مستحب دې يا نه، په در مختار کښې ليکلي شوي دى چه ﴿ لا يجيب ﴾ او علامه شامى ليکى. ﴿ يجيب بقلبه عند الامام وبعد الفراغ عند محمد ولا يرد مطلقا عند ابى يوسف، وهو الصحيح ﴾.

[۵۲۳] ()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ ابْنِ لَهِيعَةَ، وَحَيْوَةَ، وَسَعِيدِ بْنِ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِذَا سَمِعْتُمُ الْمُؤَذِّنَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ، ثُمَّ صَلُّوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا، ثُمَّ سَلُوا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لِيَ الْوَسِيلَةَ، فَإِنَّهَا مَنْزِلَةٌ فِي الْجَنَّةِ لَا تَنْبَغِي إِلَّا لِعَبْدٍ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ تَعَالَى، وَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَنَا هُوَ، فَمَنْ سَأَلَ اللَّهَ لِيَ الْوَسِيلَةَ، حَلَّتْ عَلَيْهِ الشَّفَاعَةُ".

ترجمه: د عبد الله بن عمرو بن العاص نه روايت دې، بيشکه هغه اوريدلى دى د رسول الله ﷺ نه چې هغه وئيل: کله چې واورئ تاسو مؤذن لره نو وايى تاسو پشان د هغې چې مؤذن ئې وائى، بيا درود وايى په ما باندې، بيشکه هغه څوک چې درود وايى په ما باندې نو رحمت لېږى الله په هغه باندې لس ځل، بيا سوال وکړئ د الله عز و جل نه زما لپاره د وسيلې، بيشکه دا يوه منزله ده په جنت کښې چې مناسب نه ده مگر د يو بنده لپاره د الله د بندګانو نه، او زما اميد دى چې هغه به زه يم، چا چې زما لپاره سوال د وسيلى وکړو نو زما شفاعت ورته واجب شو.

تشريح: **قوله**: ﴿ صلوا على فانه من صلى على صلاة صلى الله عليه بها عشرا ﴾ دا حديث د

[۱]: صحيح مسلم/الصلاة ۷ (۳۸۴)، سنن الترمذي/المناقب ۱ (۳۶۱۴)، سنن النسائي/الأذان ۳۷ (۶۷۹)، (تحفة الأشراف: ۸۸۷۱)، مسند احمد (۲/۱۶۸) (صحيح)

مخکښې نه زیات جامع دې په دې کښې د اجابت اذان نه علاوه د اذان نه روستو صلاة او سلام او د دعاې وسیله تلقین هم ذکر دې. (۱)

(اشکال) په دې روایت کښې دی چه رسول اللهﷺ اوفرمائیل چه څوک په ما باندې یو ځل درود وائی نو الله پاک په هغه باندې لس کرته رحمت کوی، اشکال دا دې چه په دې کښې د صلاة څه خصوصیت دې دتولونیکو دپاره هم داقاعده ده﴿من جاء بالحسنة فله عشر امثالها﴾

(جواب)د دې جواب ابن العربی دا ورکړې دې چه اشکال په هغه صورت کښې وو چه که په حدیث کښې دا وو چه یو ځل درود لیږلو والا ته د لس درود لیږلو ثواب ملاویږی، بلکه په حدیث کښې دی چه یو ځل صلاة لیږلو باندې الله پاک لس صلوات نازلوی، د الله پاک خو یو صلاة د بنده د صلاة نه بدرجها افضل او اکمل دې پاتې لا لس درود.

او حافظ عراقیؒ دا جواب کړې دې چه د الله پاک د طرف نه لس صلوات نه علاوه د لسو درجاتو اوچتیدل او د لس ګناهونو معاف کیدل دې نه علاوه دی، لکه چه په بعض روایاتو کښې راغلې دی.

د وسیلې تفسیر

قوله:﴿ فانها منزلة فی الجنة ﴾ په دې حدیث کښې د وسیلې تفسیر کړې شوې دې چه هغه د جنت یوه خاص درجه ده کوم چه د ټولو درجاتو نه اعلی دې، او وئیلې شوې دی چه د وسیلې نه مراد شفاعت کبری د کوم چه به د قیامت په ورځ باندې رسول اللهﷺ ته حاصل وی، او یو قول دا دې چه ﴿ اعلی علیین ﴾ کښې دوه قبې دی په یو کښې به رسول اللهﷺ استوګنه اختیاروی او په بل کښې به ابراهیمؑ.

قوله:﴿ وارجو ان اکون انا هو ﴾ دا خبره رسول اللهﷺ یا خو هغه وخت اوفرمائیله چه ترڅو رسول اللهﷺ ته دې باره کښې وحی نه وه نازله شوې چه دا هم د هغه حق دې، او کیدې شی چه د وحی نه روستو ئې فرمائیلې وی تواضعا. ﴿ قوله حلت علیه الشفاعة ﴾ شارحینو لیکلې دی چه ﴿ حلت ﴾ په معنی د ﴿ وجبت ﴾ دې(۲) او ﴿ علی ﴾ د لام په معنی دې ﴿ ای وجبت له ﴾ لکه چه د طحاوی په روایت کښې دی، یا داسې اووئیلې شی چه دا ﴿حلت ﴾ د حلول نه دې چه د هغې معنی د نزول ده یعنی په هغه باندې زما شفاعت نازلیږی او واقع کیږی.

---

(۱) ابن رسلان فرمائی چه د دې نه معلومه شوه چه افراد الصلاة عن السلام جائز دې یعنی صرف صلاة بغیر د سلام نه، خو امام نوویؒ په کتاب الاذکار کښې لیکلې دی چه دا مکروه ده، زه وائم چه امام مسلم هم د مسلم په خطبه کښې صرف صلاة بغیر د سلام نه ذکر فرمائیلې دې په دې باندې هم امام نوویؒ په شرح د مسلم کښې اعتراض کړې دې خو نورو حضراتو د امام نوویؒ په قول رد کړې دې چه د جمهورو په نزد دا کار بغیر د کراهت نه جائز دې.

(۲) وفی بعض التقاریر هکذا، د حلت معنی حلال نه ده ځکه چه حرام کله وو، چه اوس حلال شو خو زه وائم چه حلال په خپله معنی کښې هم اخستلې شی هغه په داسې طریقه چه د دې معنی استحقاق ده، چه شفاعت خو به مونږ، کوو خو تاسو به خپل ځان کښې استحقاق پیدا کړئ، نمک حرامی مه کوئ او د دې معنی تائید د هغه روایاتو نه کیدې شی چه په هغې کښې په ترک صلاة باندې وعیدونه راغلې دی او داسې سړی ته بخیل وئیلې شوې دې.

[۵۲۴]( ) حَدَّثَنَا ابْنُ السَّرْحِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ حُيَيٍّ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ يَعْنِي الْحُبُلِيَّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَجُلًا، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ الْمُؤَذِّنِينَ يَفْضُلُونَنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قُلْ كَمَا يَقُولُونَ، فَإِذَا انْتَهَيْتَ فَسَلْ تُعْطَهْ".

ترجمه: د عبد الله بن عمرو نه روايت دې بيشکه يو سړي ووېل: اې د الله رسوله! بيشکه مؤذنين غوره کېږي په مونږ، نو ووېل رسول الله ﷺ: ته وايه څنګه چې هغوی وائي، کله چې ته فارغ شې نو سوال کوه ته درکول کېږي به.

تشريح: **قوله**: ﴿ قل كما يقولون ﴾ د دې حديث نه د اجابت اذان ډېر فضيلت معلومېږي او دا چه د اجابت اذان په وجه باندې انسان تقريبا د اذان ثواب حاصلوی، او د اذان کولو ثواب ظاهر دې چه ډېر لوئې دې لهذا د اجابة اذان اهتمام پکار دی، والله الموفق.

[۵۲۵]( ) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنِ الْحُكَيْمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ الْمُؤَذِّنَ: وَأَنَا أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، رَضِيتُ بِاللَّهِ رَبًّا وَبِمُحَمَّدٍ رَسُولًا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا، غُفِرَ لَهُ".

ترجمه: د سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه نه روايت دې، هغه روايت کوی د رسو الله ﷺ نه هغه فرمائيلی دي: هغه څوک چې ووايي کله چې واوري مؤذن لره: او زه هم ګواهي کوم چې نشته مستحق د عبادت مګر الله دی يواځې شريک نه لري، او زه ګواهي کوم چې محمد ﷺ د الله بنده او رسول دی، زه راضي يم په الله باندې د حيثيته د رب او په محمد باندې د حيثيته د رسول او په اسلام باندې د حيثيته د دين نه. نو هغه ته به بخښنه وشي

تشريح: **قوله**: ﴿ من قال : حين يسمع المؤذن وانا اشهد الخ ﴾ د دې حديث شرح کښې دوه اقوال دی. يو دا چه څه دلته مذکور دی دا به د اذان په ختميدو باندې وئيلی شی، او دويم قول دا دې چه د اذان ترمينځه چه کله مؤذن شهادتين ته اورسيږی نو بيا دی دا اووائی په بذل کښې ئې احتمال ثانی اختيار کړې دې او نور شارحينو دواړه اقوال ليکلو سره قول اول ته ترجيح ورکړې ده څکه چه که په مينځ کښې وئيل مراد وی نو د اذان د بعض کلماتو په اجابت کښې به خلل واقع شی.

[۵۲۶]( ) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا سَمِعَ الْمُؤَذِّنَ يَتَشَهَّدُ، قَالَ: وَأَنَا وَأَنَا".

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ وو کله چې به ئې د مؤذن اواز واوريدو نو تشهد به ئې ويلو، هغه به وئيل: او زه هم، او زه هم په دې ګواه يم

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۸۸۵٤)، مسند احمد (۱۷۲/۲) (حسن صحيح)
[2]: صحيح مسلم/الصلاة ۷ (۳۸٦)، سنن الترمذي/الصلاة ٤۲ (۲۱۰)، سنن النسائي/الأذان ۳۸ (٦۸۰)، سنن ابن ماجه/الأذان ٤ (۷۲۱)، (تحفة الأشراف: ۳۸۷۷)، مسند احمد (۱۸۱/۱) (صحيح)
[3]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۱۲۲) (صحيح)

شرح حديث

قوله:﴿قال : وانا وانا ﴾ د اولنى ﴿ انا ﴾ تعلق د اول تشهد يعنى ﴿ اشهد ان لا اله الا الله ﴾ سره دي او د دويم ﴿ انا ﴾ تعلق د ﴿ محمد رسول الله ﴾ سره دي، د عبارت تقدير به داسې وى ﴿أنت تشهد أن لا اله الا الله وأنا أشهد أن لا اله الا الله ، أنت تشهد ان محمد رسول الله وأنا أشهد أن محمد رسول الله ﴾ غرض دا چه د ﴿ أنا ﴾ خبر محذوف دې دا خو په هغه صورت کښې دې چه کله په حديث کښې د﴿ يتشهد ﴾ نه شهادتين مراد وى او که د ﴿ يتشهد ﴾ نه مراد ﴿ يؤذن﴾ وى نو دا هم محتمل دې او په دې صورت کښې به مطلب دا وى چه په پوره اذان کښې د اول نه اخر پورې د مؤذن په جواب کښې ﴿ وانا ﴾ ئى فرمائيل، چه کله هغه ﴿ الله اكبر ﴾ اووې نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل يعنى ﴿ وانا اقول الله اكبر وهكذا الى اخر الاذان ﴾

يو اشکال او د هغې جواب

د دې نه پس ځان پوهه کړئ چه دلته دا سوال راځى چه د حديث د ظاهر نه معلومه شوه چه رسول الله ﷺ صرف په لفظ د ﴿ انا ﴾ باندې اکتفاء اوفرمائيله، پوره کلمات ئې په ژبې سره ادا نه کړل،(١) خو دا صورت د ﴿ قولوا مثل ما يقول ﴾ خلاف دې نو اوس يا خو به دا وئيلې شى چه دا واقعه ﴿ قولوا مثل ما يقول المؤذن ﴾ نه مخکښې ده يا دا اووئيلې شى چه په ﴿ قولوا مثل ما يقول ﴾ کښې امر د وجوب دپاره نه دې او يا دا اووئيلې شى چه کيدې شى چه رسول الله ﷺ خو پوره کلمه ادا کړې وى يعنى ﴿ وانا اقول الله اكبر وانا اقول اشهد ان لا اله الا الله الى اخر الاذان ﴾، خو راوى پوره نه دې نقل کړې خو دې احتمال ته شارحينو بعيد وئيلې دې، ددې تپولو د ليکلو نه روستو د بخارى شريف يو روايت په کتاب الجمعه کښې د نظر نه تير شو کوم چه د سيدنا معاويه بن ابى سفيان رضي الله عنه نه نقل دې چه د هغې نه دا خبره صراحة معلوميږى چه رسول الله ﷺ د شهادتين په جواب کښې خو صرف ﴿ وانا ﴾ اوفرمائيل او په باقى کلماتو کښې ئې پوره الفاظ په ژبې سره ادا کړل.

[٥٢٧](٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَهْضَمٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ، عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسَافٍ، عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا قَالَ الْمُؤَذِّنُ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، فَقَالَ أَحَدُكُمْ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، فَإِذَا قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، قَالَ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، قَالَ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مِنْ قَلْبِهِ، دَخَلَ الْجَنَّةَ".

---

(١) پس ابن حبان په دې حديث باندې باب قائم کړې دې باب اباحة الاقتصار للمرأ عند سماعة الاذان علي قوله وانا وانا

(٢): صحيح مسلم/الصلاة ٧ (٣٨٥)، سنن النسائي/اليوم والليلة (٤٠)، (تحفة الأشراف: ١٠٤٧٥) (صحيح)

ترجمه: د عمر بن الخطاب رضي الله عنه نه روايت دې، بېشکه رسول الله ﷺ ويلی دي: کله چې وايي مؤذن: الله اکبر الله اکبر، نو او دې وايي يو کس ستاسو نه: الله اکبر الله اکبر، کله چې هغه وو ايې: اشهد ان لا اله الا الله، هغه دې وو ايې: اشهد ان لا اله الا الله، کله چې هغه وو ايې: اشهدُ ان محمدًا رسول الله، هغه دې ووائی: اشهد ان محمدًا رسول الله، بيا هغه وو ايې: حي علی الصلاة، نو هغه دې وايي: لا حولَ و لا قوة الا بالله، بيا دې وو ايې: حي علی الفلاح، هغه وو ايې: لا حولَ و لا قوة الا بالله، بيا هغه وو ايې: الله اکبر الله اکبر، هغه دې هم وو ايې: الله اکبر الله اکبر، بيا چه هغه وو ايې: لا اله الا الله، هغه دې هم وو ايې: لا اله الا الله، د زړه نه نو داخل به شي جنت ته.

تشريح: قوله: ﴿قوله دخل الجنة﴾ معلومه شوه چه د اجابة اذان جزاء جنت دې.

بَابُ مَا يَقُولُ إِذَا سَمِعَ الْإِقَامَةَ

باب دی، په بيان د هغې کې چې وايي به يې چې کله اقامت واورې

[۵۲۸](1)حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْعَتَكِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ، حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، أَوْ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "أَنَّ بِلَالًا أَخَذَ فِي الْإِقَامَةِ، فَلَمَّا أَنْ، قَالَ: قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَقَامَهَا اللَّهُ وَأَدَامَهَا"، وَقَالَ فِي سَائِرِ الْإِقَامَةِ كَنَحْوِ حَدِيثِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي الْأَذَانِ.

ترجمه: د ابو امامة نه روايت دي او د بعضو اصحابو د نبی ﷺ نه، بېشکه بلال شروع کړو اقامت، هرکله نې چې وې وئيل قد قامت الصلاة وويل نبی ﷺ: (اقامها الله و ادامها) الله دې قائم او دائم کړې، او هغه وويل: په ټول اقامت کښې پشان د حديث د عمر رضي الله عنه په اذان کښې.

تشريح: د حديث الباب نه اجابت اقامة مستفاد کيږی او دا چه ﴿ قد قامت الصلاة ﴾ کښې ددې په ځائې ﴿ اقامها الله وادامها ﴾ اوئيلې شی، ملا علی قاری رحمه الله ليکی چه ﴿ واجعلنی من صالحی اهلها ﴾ زيادت هم په دې کښې مشهور دې.

اجابت اقامت کښې اختلاف

صاحب منهل ليکی چه د حکايت اقامت شوافع او حنابله قائل دی او مالکيان د اجابت اقامت قائل نه دی، خو دا حديث د هغوی خلاف دې اګر چه حديث ضعيف دې د محمد بن ثابت د وجې نه کوم چه ضعيف دی او د شهر بن حوشب د وجې نه چه د هغه عدالت مختلف فيه دې، خو په فضائل اعمال کښې په ضعيف باندې عمل کيږی زه وايم چه د احنافو په نزد هم په دې کښې دوه اقوال دی پس په در مختار کښې ليکلې دی ﴿ ويجيب الاقامة کالاذان وقيل لا ﴾ او که د اقامت جواب نه ورکوی نو بيا به څه کوی؟ په شامی کښې ليکلې دی ﴿ولا باس ان يشغل بالدعاء﴾

(1): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۴۸۸۸) (ضعيف)

بَابُ مَا جَاءَ فِي الدُّعَاءِ عِنْدَ الأَذَانِ

باب دې په بيان د هغې کې چې راغلې دي په دعاء کې په وخت د اذان کې

[۵۲۹]([1])حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ، حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ: اللَّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالصَّلَاةِ الْقَائِمَةِ، آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ، إِلَّا حَلَّتْ لَهُ الشَّفَاعَةُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ".

ترجمه: د جابر بن عبد الله نه روايت دې هغه وئيلې دي، چې وئيلي دي رسول الله ﷺ: هغه څوک چې ووايي کله چې اذان واورې: (اې الله رب ددې پوره دعوت، او د مونځ قائميدونکې، ورکړې محمد ته وسيله او فضيلت، او اورسوې هغه مقام محمود ته هغه چې تا ورسره وعده کړې ده، مګر واجبيږي هغه لپاره شفاعت په ورځ د قيامت کښې.

تشريح: د اذان نه روستو دعا مشهوره ده لکه چه په کتاب کښې مذکور دی، د دعا الفاظ کوم چه په حديث الباب کښې منقول دی بعينه هم دغه شان په بخاری کښې هم دی او په دې کښې هم ﴿والدرجة الرفيعة﴾ نشته، حافظ ابن حجر په تلخيص الحبير او علامه سخاوی په مقاصد حسنه کښې ليکلې دی چه دا زيادت ثابت نه دی، خو د ابن السنی د عمل اليوم والليلة چه مونږ سره کومه مطبوعه نسخه ده په هغې کښې دا زيادت موجود دې،([2]) په سنن نسائی کښې دا زيادت نه دې موندلې شوې حال دا چه سند د دواړو يو دې. (الفيض السمائی)

فائده: مولانا يوسف بنوری رحمه الله په معارف السنن کښې ليکلې دی چه حضرت شاه ولی الله صاحب په حجة الله البالغة کښې دا زيادت ذکر کړې دې وهو مثبت فی النقل، هغه ليکی چه په نورو رواياتو کښې ددې قسم مضمون موندلې شی هم دغه شان هغه ليکی چه ددې دعا په اخر کښې د الفاظو شرح په بذل کښې ذکر ده، د دعا ابتداء ﴿اللهم رب هذه الدعوة التامة﴾ نه ده چه د هغې نه معلوميږی چه اذان ډير لوئې دعوت او تبليغ دې، او په دې کښې څه شک دې.

بَابُ مَا يَقُولُ عِنْدَ أَذَانِ الْمَغْرِبِ

باب دې په بيان د هغې چې وايي به يې په وخت د اذان د ماښام کې

[۵۳۰]([3])حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِهَابٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْوَلِيدِ الْعَدَنِيُّ، حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ مَعْنٍ، حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ أَبِي كَثِيرٍ مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: "عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَقُولَ عِنْدَ أَذَانِ الْمَغْرِبِ: اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا إِقْبَالُ لَيْلِكَ وَإِدْبَارُ نَهَارِكَ وَأَصْوَاتُ دُعَاتِكَ فَاغْفِرْ لِي".

---

[1]): صحيح البخاري/الأذان ٨ (٦١٤)، تفسير الإسراء ١١ (٤٧١٩)، سنن الترمذي/الصلاة ٤٣ (٢١١)، سنن النسائي/الأذان ٣٨ (٦٨١)، سنن ابن ماجه/الأذان ٤ (٧٢٢)، (تحفة الأشراف: ٣٠٤٦)، مسند احمد (٣٥٤/٣) (صحيح)

[2]) وليست هذه الزيادة في النسخة التي حققها وعلق عليها عبد الرحمن الكوثر نجل الشيخ مولانا محمد عاشق الهي البرني، ويستفاد من تعليقه أن هذه الزيادة ليست في النسخة الهندية، نعم توجد في النسخة الحيدر لبادية)

[3]): سنن الترمذي/الدعوات ١٢٧ (٣٥٨٩)، (تحفة الأشراف: ١٨٢٤٦) (ضعيف)

ترجمه: د ام سلمة نه روایت دې هغې ویلي دي: ماته رسول الله ﷺ راوښوده چې زه وایم په وخت د اذان د ماښام کښې (ای الله بیشکه دا مخامخ کېدل د شپې ستا دي، او تلل د ورځ ستا دي، او اوازونه د داعیانو ستا دي) ماته بخښنه وکړې.

تشریح: خاص د ماښام د اذان په وخت دعا په حدیث الباب کښې ذکر ده، ملا علی قاری رحمه الله لیکي چه دا دعا د سحر د اذان په وخت منقول نه ده خو هم په دې باندې قیاس کولو سره وئیلې کیدې شي چه هر کله د ماښام د اذان په وخت ﴿ اللهم هذا اقبال لیلک وادبار نهارک ﴾ وئیلی شي نو ددې بالمقابل د سحر د اذان په وخت دې دا اووئیلی شي : ﴿ اللهم هذا ادبار لیلک واقبال نهارک الی اخره ﴾ خو د شیخ ابن حجر مکی رائې دا نه ده هغه وائی چه د امور توقیفی دی په دې کښې قیاس نه چلیږي، خو ملا علی قاری دا خبره رد کړې ده.

بَابُ أَخْذِ الْأَجْرِ عَلَى التَّأْذِينِ

باب دې په بیان دا خستلو دا جرت کې په اذان باندې

[۵۳۱] (1) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا سَعِيدٌ الْجُرَيْرِيُّ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ، عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي الْعَاصِ، قَالَ: قُلْتُ: وَقَالَ مُوسَى فِي مَوْضِعٍ آخَرَ: إِنَّ عُثْمَانَ بْنَ أَبِي الْعَاصِ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، اجْعَلْنِي إِمَامَ قَوْمِي، قَالَ: "أَنْتَ إِمَامُهُمْ وَاقْتَدِ بِأَضْعَفِهِمْ وَاتَّخِذْ مُؤَذِّنًا لَا يَأْخُذُ عَلَى أَذَانِهِ أَجْرًا".

ترجمه: وئیلی دی موسی بیشکه عثمان بن ابی العاص وئیلی دی، ای د الله رسوله! ما وګرځوه امام د خپل قوم، هغه وایې: ته د هغوی امام شوی خیال ساته د کمزورو د هغوی، ونیسه مؤذن او نه دې اخلی مزدوری په خپل اذان.

تشریح: **قوله**: ﴿ ان عثمان بن ابی العاص قال یا رسول الله ﴾ دا عثمان بن ابی العاص طائفی دې د وفد ثقیف سره په یکم هجری کښې د هغه ﷺ په خدمت کښې حاضر شوې وو، د ده روایت په ابواب المساجد کښې د تولو نه وړاندې باب کښې تیر شوې دې چه په هغې کښې دی ﴿ امره ان یجعل مسجد الطائف حیث کان طواغیتهم ﴾ هغه رسول الله ﷺ د طائف عامل جوړ کړې وو هغه رسول الله ﷺ ته درخواست کړې وو چه ما د خپل قوم امام جوړ کړئ نو رسول الله ﷺ ورته اوفرمائیل ﴿ انت امامهم ﴾ او صحیح ده، ما ته د هغوی امام جوړ کړې، د هغه د قوم مصداق اهل طائف دی.

د خپل ځان دپاره د امامت او تولیت طلب

په دې حدیث کښې د هغه صحابی د طرف نه د امامت طلب موندلې شوې دې چونکه هغه د خپل قوم دحال نه زیات خبر وو په ظاهره باندې هغوی خپل تولیت او امامت کښې د هغوی خیر او مصلحت ګنړلې وی، په دې وجه ئې د رسول الله ﷺ نه دا څیز طلب کړو، ابن رسلان لیکی چه ددې نه معلومه شوه چه امامت طلب کول او طلب باندې هغه ته ورکول دا مناسب ده او طلب کولو والا واقعی د هغې اهل وی، زما په ذهن کښې یوه بله خبره هم ده چه هغه د

(1): سنن النسائي/الأذان ٣٢ (٦٧٣)، سنن ابن ماجه/الأذان ٣ (٩٨٧)، (تحفة الأشراف: ٩٧٧٠)، مسند احمد (٤/٢١٧)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الصلاة ٣٧ (٤٦٨)، سنن الترمذي/الصلاة ٤١ (٢٠٩) (صحيح)

سر نه د عهدې په طلب کولو کښې مخکښې شوې نه دې بلکه څنګه چه هغه د رسول اللهﷺ نه خپل قوم ته د مونځ ورکولو اجازت طلب کړو او هغه ورته بغير د څه وخت اړولو نه اجازت ورکړو د خصوصيت مقام د وجې نه ګڼې حقيقت دا دې چه رسول اللهﷺ به د عهدې طلب کول نه خوښول او نه به ئې چاته په طلب باندې څه عهده ورکوله ﴿ واقتد باضعفهم ﴾ يعنى په مونځ کونکو کښې چه څوک زيات ضعيف او کمزورې وى د هغوى د اقتداء لحاظ سره مونځ ورکوه، لهذا نه خو دې ډير اوږد مونځ ورکړې شى او نه دې ډير مختصر، او نه په تيزئ سره، ځکه چه کمزورې انسان په رکوع او سجده کښې وخت اخلى هغوى ته په زيات اختصار او جلتئ کښې هم وخت لګى، او دويم مطلب ددې خبرې دا هم کيدې شى چه اګر چه ته مونږ ستا د قوم امام جوړ کړې ئې خو ددې باوجود په خپلو مقتديانو کښې د بوډاګانو او مشرانو د تعظيم او تکريم خيال ساته او په هغوى پسې شاته څه او په هغوى باندې پيش قدمى مه کوه، په يو روايت کښې راځى چه الله پاک د سپين ګيرى مسلمان نه حياء کوى، هم دغه شان په يو روايت کښې دى چه ﴿ ان من اجلال الله اکرام ذى الشيبة المسلم ﴾ چه د بوډا سړى تعظيم ګويا د الله تعظيم دې، د ﴿ اضعف ﴾ په تفسير کښې دوه اقوال دى، د قوت بدنيه په اعتبار سره ضعيف او کمزورې او دويم تفسير ئې دې ﴿ اکثرهم خشوعا وتذللا لله تعالى ﴾.

قوله: ﴿ واتخذ مؤذنا لا ياخذ على اذانه اجرا ﴾ د حديث دا حصه د ترجمة الباب سره متعلق ده.

په استيجار على الطاعات کښې د علماء کرامو اختلاف

مسئله مختلف فيه ده هسې طاعة مجرده مثلا د قران کريم په تلاوت باندې اجرت اخستل خو د چا په نزد هم جائز نه دى[1] البته د ضرورت په ځيزونو کښې اختلاف دې، د امام مالک په نزد په اذان، اقامت او تعليم القران وغيره امور دينيه باندې اجرت اخستل جائز دى، د شوافعو اصح قول هم دا دې او د احنافو او حنابله په نزد جائز نه دې، خو متاخرين احنافو ضرورة استيجار على الطاعات جائز کړې دې، په کوکب الدرى کښې ليکى چه په تراويح کښې د قران کريم په قرأت باندې اجرت اخستل جائز نه دى، هم دغه شان ايصال ثواب للميت باندې د ختم قران اجرت هم جائز نه دې، ځکه چه طاعات باندې اخذ اجرت لره متاخرينو د دينى ضرورت او مصلحت په بناء جائز کړې دې او دلته هيڅ ضرورت او مجبورى نشته ځکه چه په تراويح کښې ختم قران هيڅ ضرورى نه دې، غير حافظ هم بغير د اجرت نه تراويح ورکولې شى او په عرف الشذى کښې ليکى چه په فتاوى قاضى خان کښې دى چه په زړه زمانه کښې په اسلامى حکومت او علماء کرامو کښې د مؤذنينو دپاره د بيت المال نه وظائف مقرر وو په خلاف ددې زمانې، لهذا په اذان وغيره باندې اجرت جائز دې او په دې کښې د مذهب نه خروج هم نشته په خلاف د صاحب هدايه

[1] په دې کښې زمونږ د بعض فقهاء کرامو نه خطائى شوې ده چه هغوى په تلاوت مجرد او تعليم قران کښې فرق نه دې کړې هم دا وجه ده چه روستو علماء کرامو نه په دې باندې د تنبيه ضرورت راغلو. ينظر شرح عقود رسم المفتي ۱۲)

چه د هغه د کلام نه معلوميږي چه په جواز باندې کلام د مذهب نه خروج دې، صاحب عرف الشذی فرمائی چه زياته قابل اعتماد خبره د قاضيخان ده، ددې نه پس ځان پوهه کړه چه په دې مسئله کښې د حديث الباب نه د احنافو تائيد کيږی، هم دغه شان د احنافو استدلال د هغه روايت نه دې کوم چه په ابوداود کښې په کتاب الاجارة باب کسب المعلم د لاندې راځی، عبادة بن الصامت رضي الله عنه بعض اهل الصفه ته د قران کريم تعليم ورکړو هغوی هغه ته په دې باندې يو غشې او لينده ورکول اوغوښتل، عباده ددې اجازت د رسول الله ﷺ نه اوغوښتلو، رسول الله ﷺ ورته اوفرمائيل چه که د اور لينده په غاړه کښې اچول غواړې نو هغه قبول کړه،(۱) د دې په مقابله کښې شوافعو د ابو سعيد خدری رضي الله عنه (۲) د واقعې نه استدلال کړې دې، هغه دا چه هغه يو ځل په يو لړم خوړلی باندې سورة فاتحه درې کرته لوستلو سره دم کړه چه په هغې سره هغه روغ شو نو هغه د هغه خلقو نه ددې معقول اجرت واخستلو ډيرش بيزې، دا قصه هم په ابوداود کتاب الاجارة کښې موجود ده. خو دا استدلال صحيح نه دې ځکه چه دا خو د دم او علاج او دوايئ د قبيل نه دی نه د تعليم د قبيل نه، او د اخذ الاجر علی الرقية مونږ هم قائل يو هم په دې وجه باندې امام ابوداود په دې باندې باب قائم کړې دې، باب اجر الطبيب، هم دغه شان په عرف الشذی کښې ليکی چه ختم قران او ختم بخاری که د خپل څه دنيوی غرض دپاره وی نو بيا خو پرې اجرت اخستل جائز دی البته که ختم د دين د امورو دپاره وی لکه ايصال ثواب وغيره نو بيا اجرت اخستل جائز نه دی.

بَابٌ فِي الْأَذَانِ قَبْلَ دُخُولِ الْوَقْتِ

باب دې په بيان د اذان کولو کې مخکې د داخليدو د وقت نه

اذان چونکه د مانځه د وخت د خبر ورکولو نوم دې په دې وجه قبل دخول وخت جائز کيدل نه دی پکار او مسئله هم دا ده.

په مسئلة الباب کښې مذاهب ائمه

پس د علماء کرامو په دې باندې اتفاق دې چه د سحر نه علاوه په يو وخت کښې هم اذان قبل الوقت جائز نه دې، البته په صلاة فجر کښې اختلاف دې، د امام ابوحنيفه او محمد رائې خو په دې کښې هم دا ده چه دا ناجائز دې، البته د ائمه ثلاثه او ابويوسف په نزد د سحر اذان د صبا راختلو نه مخکښې د شپې په اخری شپږمه حصه کښې ورکول جائز دی.

[۵۳۲](۳) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، وَدَاوُدُ بْنُ شَبِيبٍ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، "أَنَّ بِلَالًا أَذَّنَ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرْجِعَ فَيُنَادِيَ: أَلَا إِنَّ الْعَبْدَ قَدْ نَامَ أَلَا إِنَّ الْعَبْدَ قَدْ نَامَ، زَادَ مُوسَى: فَرَجَعَ فَنَادَى: أَلَا إِنَّ الْعَبْدَ قَدْ نَامَ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهَذَا الْحَدِيثُ لَمْ يَرْوِهِ عَنْ

---

(۱) د حديث الفاظ دا دی: ان کنت تحب ان تطوق طوقا من النار فاقبلها)

(۲) ابن العربی د مالکيانو د طرف نه ددې حديث نه استدلال کړې دې: ما ترکت بعد نفقة نسائي ومؤنة عاملي فهو صدقة)

(۳): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۵۸۷) (صحيح)

أَيُّوبَ إِلَّا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ.

ترجمه: د ابن عمر رضی الله عنه نه روایت دې، بیشکه بلال رضی الله عنه اذان وکړو مخکښې د ختلو د صبا نه، نو نبی ﷺ ورته امر وکړو چې واپس شی او اذان وکړي: بیشکه بنده اوده شوی وو، بیشکه بنده اوده شوی وو. زیادت کړی دی مسلم: واپس شو هغه او اواز ئې وکړو: خبردار بیشکه بنده اوده شوی وو. وئیلی دی ابوداود: او دا حدیث نه دی روایت کړی د ایوب نه مګر حماد بن سلمة.

تشریح: قوله: ﴿ عن ابن عمر ان بلالا اذن قبل طلوع الفجر الخ ﴾ یعنی بلال رضی الله عنه یو ځل د صبا راختلو نه مخکښې اذان ورکړو نو رسول الله ﷺ هغه ته حکم اوکړو چه واپس شه او اعلان اوکړه ﴿ الا ان العبد قد نام ﴾ د نوم نه مراد دلته غفلت او خطاء ده چه زما نه غلطی اوشوه او اذان مې د صبا راختلو نه مخکښې اوکړو، یا دې نوم په خپل حقیقت باندې محمول کړې شی چه زما بې وخته سترګې ورغلې وې، په بیداریدو باندې په دې سوچ چه چرته ناوخته شوې نه وی د وخت نه مخکښې مې اذان اوکړو، دا حدیث د احنافو واضح دلیل دې.

په حدیث الباب باندې د محدثینو نقد

خو محدثین حضرات دا روایت صحیح نه منی چه په هغوی کښې امام احمد، ابو حاتم رازی، امام بخاری، علی بن المدینی، امام ترمذی او خپله مصنف شامل دی، ددې حضراتو نقد په دې حدیث باندې دا دې کوم چه مصنف بیان کړې دې. ﴿ قال ابوداود: وهذا الحدیث لم یروه عن ایوب الا حماد بن سلمة ﴾ د نقد حاصل دا دې چه دا حدیث مرفوعا ثابت نه دې بلکه موقوف دې یعنی دا واقعه د رسول الله ﷺ د زمانې نه ده بلکه د عمر رضی الله عنه د زمانې ده چه د هغه یو مؤذن وو چه د هغه نوم مسروح وو یا مسعود وو چه هغه یو ځل د وخت نه مخکښې د سحر اذان اوکړو نو په دې باندې ورته عمر رضی الله عنه فرمائیلې وو چه لاړ شه او اعلان اوکړه ﴿ الا ان العبد قد نام ﴾ پس دا واقعه هم دغه شان مصنف ددې باب په دویم حدیث کښې بیان کړې ده او فرمائی ﴿ وهذا اصح من ذاک ﴾

امام ترمذی رحمه الله په جامع ترمذی کښې لیکلې دی چه په صحیح حدیث کښې راغلې دی ﴿ ان بلالا یؤذن بلیل فکلوا واشربوا حتی یؤذن ابن ام مکتوم ﴾ دا حدیث متفق علیه دې په دې کښې دا خبره بیان کړې شوې ده چه بلال رضی الله عنه د شپې په اخر کښې د صبا راختلو نه مخکښې اذان کوی، روژه دار دې د هغه په اذان باندې خوراک څکاک نه بندوی چه ترڅو ابن ام مکتوم بل اذان نه وی کړې او چه کله هغه اذان اوکړی نو په هغې باندې خوراک څکاک پریږدئ، په دې صحیح حدیث کښې رسول الله ﷺ خپله فرمائی چه بلال د شپې اذان کوی، نو بیا د ابن عمر رضی الله عنه روایت څنګه صحیح کیدې شی.

د احنافو د طرف نه د دې نقد جواب

زمونږ د طرف نه ددې جواب دا دې چه بلال او ابن ام مکتوم به په نمبر نمبر باندې اذان کولو یعنی کله به د تهجد دپاره اذان بلال کولو، او دویم اذان به ابن ام مکتوم او کله ددې برعکس

چه د تهجد دپاره به ابن ام مکتوم او د سحر دپاره به اذان بلال کولو کوم چه د صبا راختلو نه پس پکار وو خو هغه د غلطئ د وجې نه د صبا راختلو نه مخکښې اوکړو په دې وجه اعلان ته ضرورت راغلو لهذا په دواړو احاديثو کښې هيڅ تعارض پاتې نه شو او خبره بالکل صفا او واضحه شوه. فالحمد لله على ذلک. د دې نه علاوه ددې دوه جوابونه نور دی. ۱: دا خو صحيح ده چه د رسول الله ﷺ په اخر زمانه کښې به د سحر په وخت دوه اذانونه کيدل خو دا د هيڅ صحيح حديث نه ثابته ندی چه د هجرت د ابتداء نه تر اخره پورې به هميشه هم داسې کيدل، ممکنه ده چه په شروع کښې يو اذان کيدلو د صبا راختلو نه روستو او يوه ورځ په غلطئ سره هغه د وخت نه مخکښې اذان اوکړو چه په هغې باندې تنبيه اوکړې شوه. ۲: ممکنه ده چه بلال رضي الله عنه د مقرر وخت نه ډير مخکښې اذان کړې وی په دې وجه تنبيه اوکړې شوه، که دا توجيهات اونکړې شی بلکه هم دا اووئيلې شی چه دا واقعه د عمر رضي الله عنه د زمانې ده او د رسول الله ﷺ په زمانه کښې به اذان قبل الوقت کيدلو نو دا اشکال به راشی چه هر کله عمر رضي الله عنه ته دا معلومه وه چه د رسول الله ﷺ په زمانه کښې به هميشه قبل الوقت اذان کيدلو نو بيا پرې هغه دوباره اذان ولې اوکړو دا ئې غير معتبر ولې کړو، لهذا خير هم په دې کښې دې چه دا واقعه مرفوع اومنلې شی ددې توجيه دې اوکړې شی. والله اعلم

د جمهورو د استدلال رد

د دې نه روستو په دې باندې ځان پوهه کړئ چه جمهور علماء کرام کوم چه د وخت نه مخکښې د اذان د جواز قائل دی هغه پورته ذکر شوې حديث ﴿ ان بلالا يؤذن بليل ﴾ نه استدلال کوی چه اوګورئ سيدنا بلال رضي الله عنه د سحر راختلو نه مخکښې اذان کولو، زمونږ علماء کرامو ئې جواب کړې دې چه دا خو غور اوکړئ چه هغه اولنې اذان به د څه دپاره کيدلو يا د سحر د مونځ دپاره به کيدلو يا د بل څه غرض دپاره ددې تصريح خپله په رواياتو کښې موجود ده ﴿ ليوقظ نائمکم ويرد قائمکم ﴾ يعنی دا اولنې اذان به په دې وجه کيدلو چه کوم خلق د اول نه بيدار دی او تهجد کوی هغوی لږ شان ارام اوکړی او څوک چه تر اوسه پورې اوده وو هغوی بيداريدو سره څو رکعتونه تهجد اوکړی، بيا دا وئيل څنګه صحيح کيدې شی چه د سحر اذان د وخت نه مخکښې جائز دې ځکه چه اول خو دا خبره ددې تصريح خلاف ده، دويم په دې وجه که اومنلې شی چه دا به د سحر د مانځه دپاره کيدلو نو کله به په هغې باندې اکتفاء کولې شوه، اخر دا څه خبره ده چه هميشه به د صبا راختلو نه پس دويم اذان کيدلو، معلومه شوه چه هغه اول اذان به نه د سحر د مونځ دپاره کيدلو او نه د هغه دپاره کافی وو.

[۵۳۳] (۱) حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي رَوَّادٍ، أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، عَنْ مُؤَذِّنٍ لِعُمَرَ يُقَالُ لَهُ: مَسْرُوحٌ، أَذَّنَ قَبْلَ الصُّبْحِ فَأَمَرَهُ عُمَرُ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، قَالَ أَبُو دَاوُد وَقَدْ رَوَاهُ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ أَوْ غَيْرِهِ، أَنَّ مُؤَذِّنًا لِعُمَرَ يُقَالُ لَهُ: مَسْرُوحٌ أَوْ غَيْرُهُ، قَالَ أَبُو دَاوُد، وَرَوَاهُ الدَّرَاوَرْدِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: كَانَ لِعُمَرَ مُؤَذِّنٌ يُقَالُ لَهُ: مَسْعُودٌ، وَذَكَرَ نَحْوَهُ. وَهَذَا أَصَحُّ مِنْ ذَاكَ

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۷۵۸۷) (صحيح)

ترجمه: خبر راکړی دی مونږ ته نافع د مؤذن د عمر نه چې وئیل کیده ورته مسروح، اذان ئې وکړو مخکې د صبا نه نو عمر ورته امر وکړو، بیائی دمخکښې حدیث پشان ذکر کړو.
وئیلی دی ابوداود: په تحقیق سره نقل کړی دی دې لره حماد بن زید د عبید الله بن عمر نه او هغه د نافع نه او یا د بل چانه، د عمر رضی الله عنه مؤذن چې مسروح وو یا بل څوک وو. وئیلی دی ابوداود: نقل کړی دی دې لره دَرَاوَردی د عبید الله نه او هغه د نافع نه او هغه د ابن عمر نه، هغه وائی چه د عمر یو مؤذن وو چه دهغه نوم مسعود وو، بیا ئې دهغې په شان بیان کړو او دا دهغې نه زیات صحیح دې.

تشریح: قوله: ﴿ لا تؤذن حتی یستبین لک الفجر الخ ﴾ دا حدیث هم د احنافو دلیل دې په دې کښې دا دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم بلال رضی الله عنه ته فرمائی چه د سحر اذان هغه وخته پورې مه کوه چه ترڅو پورې صبا ښه روښانه نه شی او هغه خپل دواړه لاسونه عرضا خواره کړل یعنی ترڅو پورې چه د سحر رنړا د اسمان په غاړو باندې عرضا ظاهر شی تر هغه وخته پورې دې د سحر اذان اونکړې شی، د صبا راختلو علامت دا دې چه هغه په افق کښې عرضا وی او خوریږی او د صبح کاذب ظهور په اسمان کښې طولا وی او بیا لږ ساعت پس هغه رنړا غائبه شی، د ابوداود په بعض نسخو کښې یو زیادت دې. ﴿ قال ابوداود : شداد لم یدرک بلالا ﴾ مصنف په دې حدیث باندې نقد فرمائی چه دا منقطع دې، شداد کوم چه د سند راوی دې د هغه سماع د بلال نه ثابته نه ده، ابن رسلان ددې حدیث په باره کښې وائی چه زمونږ اصحابو دا په اقامت باندې محمول کړې دې، عجیبه خبره دا ده چه اذان په اقامت باندې محمول کوی، په بذل المجهود کښې حضرت د مصنف ابن ابی شیبة نه د عائشې رضی الله عنها حدیث نقل کړې دې ﴿ ما کانوا یؤذنون حتی ینفجر الفجر ﴾ دا حدیث مرسل یا منقطع نه دې بلکه مسند او صحیح دې.

بَابُ الْأَذَانِ لِلْأَعْمَى

باب دې په بیان د اذان کې لپاره د روند

په اذان اعمیٰ کښې د احنافو درې اقوال دی، جائز دې بغیر د کراهت نه صرح به الشامی، مکروه دې ذکر فی المحیط، خلاف اولی دې ذکره صاحب البدائع، او د امام شافعی مذهب کما قال النووی دا دې چه که د اعمیٰ سره بصیر وی کوم چه د هغه رهنمائی اوکړی نو بیا مکروه نه دی لکه چه د ابن ام مکتوم سره به بلال وو ګینې مکروه دې، په منهل کښې د ابن عبد البر مالکی نه هم هغه نقل کړې دې، کوم چه امام نووی رحمه الله فرمائی.

[۵۳۵](۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَسَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، "أَنَّ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ كَانَ مُؤَذِّنًا لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ أَعْمَى".

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روایت دی: بیشکه ابن ام مکتوم د رسول الله صلی الله علیه وسلم مؤذن وو او هغه روند وو.

(۱): صحیح مسلم/الصلاة ۵ (۳۸۱)، (تحفة الأشراف: ۱۶۹۰۷) (صحیح)

تشريح: ابن ام مكتوم كوم چه د مسجد نبوى مؤذن وو د هغوى په نوم كښې اختلاف دې، ﴿قيل عبدالله، قيل عمرو ﴾ او ابن ام مكتوم دهغه مور ده چه د هغې نوم عاتكه دې، دا د مهاجرين اولين نه وو، چا چا چه د رسول اللهﷺ نه مخكښې مدينې ته هجرت كړې وو، په رواياتو كښې راځي چه رسول اللهﷺ د غزواتو د سفر په وخت هغه ديارلس كرته د خپل ځان نه روستو د مونځونو نائب جوړ كړې دې او هم دا هغه صحابى دې چه د چا په باره كښې ﴿عبس وتولى ﴾ آيتونه نازل شوې دى رضى الله تعالى عنه.

بَابُ الْخُرُوجِ مِنَ الْمَسْجِدِ بَعْدَ الْأَذَانِ

باب دې په بيان د وتلو كې د جمات نه وروسته د اذان نه

[۵۳۶] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُهَاجِرِ، عَنْ أَبِي الشَّعْثَاءِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ فِي الْمَسْجِدِ فَخَرَجَ رَجُلٌ حِينَ أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ لِلْعَصْرِ، فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: "أَمَّا هَذَا فَقَدْ عَصَى أَبَا الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: د ابو الشعثاء نه روايت دې، هغه وئيلى دي: وو مونږ د ابوهريره رضي الله عنه په مسجد كښې نو ووتلو يو سړى كله چې اذان وكړو مؤذن د مازيګر، نو ووئيل ابو هريرة: هر چې دا سړى دى بيشكه نافرمانى ئې وكړه د ابو القاسم ﷺ.

تشريح: **قوله:** ﴿ كنا مع ابى هريرة فى المسجد فخرج رجل حين اذن المؤذن للعصر ﴾ يعنى يو سړې كوم چه د مخكښې نه په مسجد كښې وو د اذان د شروع كيدو نه پس د مسجد نه بهر لاړو نو په دې باندې ابوهريره رضي الله عنه اوفرمائيل چه دې سړى د رسول اللهﷺ نافرمانى اوكړه، لفظ ﴿ اما ﴾ د تفصيل دپاره راځى، د تفصيل دپاره كم از كم دوه څيزونه كيدل پكار دى او دلته په عبارت كښې صرف يوه خبره ذكر شوې ده لهذا ددې مقابل به محذوف منلې شى يعنى ﴿ اما من ثبت فى المسجد فقد اطاع ابا القاسم ﴾ او ددې مقابل جزء ثانى په روايت كښې مذكور دې، د ابن ماجه وغيره په بعض روايتونو كښې د اذان نه روستو د مسجد نه وتونكو ته منافقان وئيلې شوې دى خو په هغه روايت كښې ددې خبرې تصريح ده چه هغه بغير د څه حاجت نه وتلې وى او بيا ئې د واپسئ هم څه اراده نه وى، هم دغه شان فقهاء كرامو نور هم بعض څيزونه مستثنى كړې دى، مثلا هغه سړې په بل مسجد كښې امامت يا اذان يا د جماعت د نظم ذمه دار وى د هغه دپاره خروج جائز دې.

په مسئلة الباب كښې د اختلاف تفصيل

د دې تفصيل نه پس يو بل تفصيل باندې ځان پوهه كړئ كوم چه د ائمه كرامو ترمينځه اختلافى دې، هغه دا چه خارج من المسجد بعد الاذان په درې قسمه دې. ۱: ﴿ من لم يصل ﴾ چا چه تر اوسه پورې مونځ نه دې كړې. ۲: ﴿ من صلى منفردا ﴾ چا چه مونځ منفردا كړې دې،

(١): صحيح مسلم/المساجد ٤٥ (٦٥٥)، سنن الترمذي/الصلاة ٣٦ (٢٠٤)، سنن النسائي/الأذان ٤٠ (٦٨٥)، سنن ابن ماجه/الأذان ٧ (٧٣٣)، (تحفة الأشراف: ١٣٤٧٧)، مسند أحمد (٢/٤١٠، ٤١٦، ٤١٧، ٥٠٦، ٥٣٧)، سنن الدارمي/الصلاة ١٢ (١٢٤١) (صحيح)

۳: من صلى بجماعة هغه سړي چا چه باجماعت مونځ کړې وي، اوس د هر يو حکم واورئ، د احنافو په نزد دا ممانعت صرف د اول قسم دپاره دې، د ﴿ قسمين اخرين ﴾ دپاره نه دې، البته که د سړي په مسجد کښې د موجود کيدو په وخت اقامت صلاة هم شروع شي نو بيا به د مونځ کولو نه پس هم د مسجد نه خروج کول مکروه وي، خو صرف په ماسپخين او ماسخوتن کښې ځکه چه ددې دوه مونځونو نه روستو نفل مونځ کول جائز دی او په باقي درې مونځونو کښې نه، په سحر او مازيگر کښې په دې وجه نه چه په دې دوه وختونو کښې نفل کول مکروه دی او په ماښام کښې په دې وجه نه چه د نفلو درې رکعتونه نه وي. دا مذهب خو شو د احنافو، او د شوافعو او مالکيانو په نزد د کراهة خروج حکم قسم اول او ثاني دواړو دپاره دې او د امام احمدؒ په نزد دا حکم اول د ثاني او ثالث درې واړو دپاره دې، بل اختلاف دلته دا دې چه د اعاده په شکل کښې د شوافعو او حنابله په نزد اعاده به د ټولو مونځونو وي، البته امام احمدؒ فرمائي چه په ماښام کښې دې د يو رکعت اضافه اوکړي او د امام مالکؒ په نزد اعاده د ماښام نه علاوه د باقي څلورو مونځونو ده.

د اعاده صلاة متعلق متعدد ابواب او تراجم

هم دغه شان د اعاده صلاة مسئله يو بل نوع په ابواب المواقيت کښې په باب ﴿ باب اذا اخر الامام الصلاة عن الوقت ﴾ د لاندې هم تير شوې دې هم دغه شان وړاندې هم راروان دې ﴿ باب من صلى فى منزله ثم ادرک الجماعة ﴾ لهذا ددې مسئلې متعلق به څه کلام هلته هم راشي هغه درې واړه مواقع هم په ذهن کښې ساتل پکار دی او د هر ځائې د مسئلې نوعيت هم.

د حديث الباب محمل د احنافو په نزد

د پورته ذکر شوې مذاهب ائمه په وجه به دا وئيلې شي چه حديث الباب د احنافو په نزد (چونکه ددې تعلق د مازيگر سره دې) به په هغه سړي باندې محمول کولې شي چا چه مونځ نه وي کړې، او د نورو ائمه کرامو په نزد عام دې يعنې اگر مونځ ئې کړې وي، ځکه چه حديث په ظاهره مطلق دې، او احناف دا وائي چه حديث لره په مطلق منلو کښې په دې حديث او په احاديث النهى عن الصلاة بعد العصر کښې تعارض راځي په دې وجه دا مقيد منل ضروري دی او که دا مطلق اومنلې شي نو بيا به د حديث جواب دا وي چه قاعده دا ده چه کله په محرم او مبيح کښې تعارض راشي نو محرم ته به ترجيح وي.

بَابٌ فِي الْمُؤَذِّنِ يَنْتَظِرُ الإِمَامَ

باب دې په بيان د مؤذن کې چې انتظار کوي د امام

[۵۳۷]([1]) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا شَبَابَةُ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: "كَانَ بِلَالٌ يُؤَذِّنُ ثُمَّ يُمْهِلُ، فَإِذَا رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ خَرَجَ، أَقَامَ الصَّلَاةَ".

[1]: سنن الترمذي/الصلاة ۳٤ (۲۰۲)، (تحفة الأشراف: ۲۱۳۷)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/المساجد ۲۹ (٦۰٦)، مسند احمد (۷۷۵، ۷۸، ۹۵، ۱۰٤، ۱۰۵) (صحيح)

ترجمه: د جابر بن سمرة نه روايت دې هغه وئيلى دي: وو بلال چې اذان به ئې كولو، بيا به ئې انتظاركولو، كله چې به ئې نبى ﷺ وليدلو چې راووتلونو اقامت به ئې وكړو دمانځه دپاره.

تشريح: امام ترمذى ددې مقصد دپاره داسې ترجمه قائم كړې ده، باب ما جاء ان الامام احق بالاقامة. او ددې د لاندې هغه حديث هم هغه ذكر كړې دې كوم چه امام ابوداود دلته راوړې دي، مطلب دا دې چه مؤذن لره د اذان كولو خو پوره اختيار دې چه كله وخت راشى نو اودې كړي خو په اقامت كښې به هغه د امام انتظار كوى، چه كله امام د مونځ كولو دپاره مسجد ته داخل شى نو بيا هغه لره اقامت كول پكار دى، پس په حديث الباب كښې دى چه بلال رضی اللہ عنہ به د اذان كولو نه روستو ايساريدو بيا چه به ئې كله رسول الله ﷺ اوليدو چه هغه مسجد ته تشريف راوړى نو بيا به ئې اقامت كولو، مسئله اجماعى ده د چا هم په كښې اختلاف نشته.

امام ترمذى رحمہ اللہ فرمائى: قال بعض اهل العلم ان المؤذن املک بالاذان والامام املک بالاقامة. چه په اذان كولو كښې خو مؤذن ته اختيار دې او د اقامت مدار په امام باندې دې، د ترمذى په شرح كښې ليكى چه دا د يو حديث مرفوع الفاظ دى چه د هغې راوى ابوهريره رضی اللہ عنہ دې دا ابن عدى په خپل كتاب كښې روايت كړې دې. كذا فى بلوغ المرام للحافظ.

بَابٌ فِي التَّثْوِيبِ

باب دې په بيان د تثويب کې (اوازكول د مانځه دپاره)

لغوى تحقيق: د تثويب په مأخذ اشتقاق كښې دوه قوله دى، وئيلې شوې دى چه دا د ثوب نه مشتق دې چه د هغې اصل دا دې چه كله يو فرياد كونكې سرې چغې وهى او فرياد كوى نو هغه خپله كپړه اوچتوى او خوزوى ئې لكه چه جهنډه خوزولې شى ددې دپاره چه خلق د هغه طرف ته متوجه شى، بل قول دا دې چه دا د ﴿ ثاب يثوب ﴾ نه ماخوذ دې چه د هغې معنى ده رجوع كول په تثويب كښې هم چونكه رجوع الى الاعلان وى په دې وجه دې ته تثويب وئيلې شى.

د تثويب معانى

د شريعت په عرف كښې د تثويب اطلاق په درې معانى باندې كيږى، ۱: اقامت، لكه چه اوس نزدې په حديث كښې تير شو چه په هغې كښې د ﴿ ضراط الشيطان ﴾ ذكر دې حتى اذا ثوب بالصلاة ادبر. ۲: د سحر په آذان كښې ﴿ الصلاة خير من النوم ﴾ وئيل، ۳: د اذان او اقامت ترمينځه خلق مونځ طرف ته دوباره متوجه كول كه د قول په ذريعه وى لكه: ﴿ حى على الصلاة، حى على الصلاة ﴾ وغيره الفاظ، يا د فعل په ذريعه لكه ﴿ تنحنح ﴾ يا دروازه ټكول، او د مصنف مراد په ترجمة الباب كښې دا دريمه معنى ده.

[۵۳۸] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو يَحْيَى الْقَتَّاتُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ، فَثَوَّبَ رَجُلٌ فِي الظُّهْرِ أَوِ الْعَصْرِ، قَالَ: "اخْرُجْ بِنَا فَإِنَّ هَذِهِ بِدْعَةٌ".

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۳۹۵) (حسن)

ترجمه: د مجاهد نه روايت دې هغه وئيلي دي: وم زه د ابن عمر سره نو تثويب وکړو يو سړي د ماسپښين او يا د مازيګر دپاره دراوي شک دی، ابن عمر وويل: اوکاږه مونږ يقيناً دا خو بدعت دی.

تشريح: **قوله**: ﴿عن مجاهد قال : كنت مع ابن عمر فثوب رجل الخ﴾ ابن عمر رضي الله عنه يو مسجد ته د مونځ دپاره لاړو د ماسپښين يا د مازيګر وخت وو، په مسجد کښې کيناستلو يو سړي تثويب اوکړو نو د ابن عمر رضي الله عنه نه برداشت او نه شو او هغه خپل شاګرد مجاهد ته اووې چه ما دې مسجد نه بوځه دلته بدعت کيږي، ما بوځه ئې په دې وجه اووې چه هغه په اخرى عمر کښې نابينا شوې وو.

د تثويب په حکم کښې د علماء کرامو اختلاف

د تثويب بالمعنى الثالث جمهور علماء کرام قائل نه دی هغوی دا بدعت مني، پس امام ترمذی رحمه الله فرمائي ﴿هذا هو التثويب الذى كرهه اهل العلم واحدثه (الناس) بعد النبى صلى الله عليه وسلم﴾ او احناف ددې قائل دی خو صرف د سحر په مونځ کښې (قاله محمد فى الجامع الصغير) او په هدايه کښې ليکلي دی چه متقدمين احناف خو دا خاص کوی د سحر د مونځ سره ځکه چه هغه د نوم او غفلت وخت دې خو متاخرينو په باقى مونځونو کښې هم ددې اجازت ورکړې دې، لظهور التكاسل فى الامور الدينية... البته په متقدمينو کښې د امام ابويوسف رحمه الله رائې دا ده چه تثويب د فجر په مونځ کښې خو على العموم عوام او خواص د ټولو دپاره او په باقى مونځونو کښې هغوی ددې اجازت ورکړې دې صرف د خواص دپاره لکه اميران او قضاة او مفتيان کرام ځکه چه دا حضرات په امور مسلمين کښې مشغول وی. (زيلعى شرح الكنز)

دا اختلاف او تفصيل متعلق وو په تثويب بالمعنى الثالث پورې، او تثويب بالمعنى الاول او والثانى تثويب قديم ته وئيلې شي او دواړه خو ټول مني، البته تثويب بالمعنى الثانى کښې لږ شان اختلاف دې هغه دا چه جمهور علماء ائمه ثلاث نو ددې د استحباب قائل دی او د امام شافعى قول قديم هم دا دې او هم دا خبره د هغوی په نزد مفتى به ده او قول جديد کښې هغه ددې نه انکار کړې دې.

بَابٌ فِي الصَّلَاةِ تُقَامُ وَلَمْ يَأْتِ الْإِمَامُ يَنْتَظِرُونَهُ قُعُودًا

باب دې په بيان د ما نځه کښې چې ودرولی شي او امام له وي راغلی خلق يې انتظار کوي په ناسته

يعنى که د مونځ دپاره اقامت شروع شي او حال دا وی چه امام لا مسجد ته نه وی رارسيدلې نو مقتديانو لره پکار دی چه نه اودريږی بلکه د امام انتظار دې په ناسته باندې اوکړی، دا مسئله اجماعى دې خو دلته دا اشکال دې چه د اقامت خو قاعده دا ده چه هغه دې صرف د امام په راتلو باندې اوکړې شي لکه چه د تير باب په حديث جابر کښې تير شوې دی، لهذا دا ترجمة الباب د هغې خلاف شو، جواب دا دې چه مصنف دا ترجمه د ظاهر الفاظ حديث مطابق تړلې ده ځکه چه په حديث الباب کښې هم دغه شان دې لهذا

اصل اشکال په حديث باندې شو چه د هغې جواب اوس راروان دې.

[۵۳۹](١)حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَلَا تَقُومُوا حَتَّى تَرَوْنِي"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهَكَذَا رَوَاهُ أَيُّوبُ، وَحَجَّاجٌ الصَّوَّافُ، عَنْ يَحْيَى، وَهِشَامٌ الدَّسْتُوَائِيُّ، قَالَ: كَتَبَ إِلَيَّ يَحْيَى، وَرَوَاهُ مُعَاوِيَةُ بْنُ سَلَّامٍ، وَعَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى، وَقَالَا فِيهِ: حَتَّى تَرَوْنِي وَعَلَيْكُمُ السَّكِينَةُ.

ترجمه: عبد الله بن ابی قتادة د خپل پلار نه روايت کوی او هغه د نبی ﷺ نه، هغه وفرمائيل: کله چې اقامت وشی د مانځه لپاره نو مه پاځئ تردې چې ما وينئ. وئيلی دی ابوداود: داسې روايت کړی دی ايوب او حجاج الصواف د يحيی او هشام الدستوائی نه، هغه وايي: وليکل ماته يحيی، او روايت کړی دی ددې معاوية بن سلام او علی بن المبارک د يحيی نه، او هغوی دواړو ويلی دي: تردې چې ما وينئ او لازم دی په تاسو باندې اطمينان.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا مسلم بن ابراهيم... اذا اقيمت الصلاة فلا تقوموا حتى تروني ﴾ د حديث مطلب واضح دې دا حديث هم دغه شان په بخاری شريف کښې هم دې، دلته اشکال هم هغه دې کوم چه پورته مذکور شو

دفع تعارض بين الحديثين

د دې اشکال جواب علماء کرامو دا ورکړې دې چه دسيدنا بلال ﷛ نظر به په حجره شريفه باندې وو، هغه به په غور سره رسول الله ﷺ ته کتل او چه کله به هغوی اوليدو چه رسول الله ﷺ مسجد ته د راتلو دپاره د خپل ځائې نه را روان شو نو سيدنا بلال ﷛ به فورا اقامت شروع کړو حال دا چه تر اوسه پورې به تول د مسجد خلقو رسول الله ﷺ نه وو ليدلې، نو د هغه خلقو په باره کښې رسول الله ﷺ فرمائی چه کله تاسو خلق مسجد ته راورسيږئ نو هغه وخته پورې مه اودريږئ. فارتفع التعارض من البين.

ترجمة الباب او د حديث تشريح وغيره خو اوشوه خو دلته اوس يوه مسئله بله باقی ده بلکه دوه، اول دا چه مقتديان به مونځ ته کله اودريږی، د اقامت په شروع کښې يا د پوره کيدو نه روستو، او بله مسئله دا ده ﴿ متى يكبر الامام للتحريمة؟ ﴾ دواړه مسئلې مختلف فيه دی.

متى يقوم الناس في الصف؟

په اوله مسئله کښې تفصيل دا دې چه د امام شافعی او امام ابويوسف رائې دا ده چه ﴿يقومون بعد الفراغ من الاقامة ﴾ د امام مالک او اکثر علماء کرامو رائې دا ده چه مقتديانو له د اقامت په شروع کښې اودريدل پکار دی (نن صبا زمونږ عمل هم په دې دې) او د امام احمد ﷫ په نزديک ﴿ قد قامت الصلاة ﴾ باندې اودريدل پکار دی او د امام ابوحنيفه او امام محمد په نزد ﴿ حی على الصلاة ﴾ باندې، او دا تول تفصيل په هغه صورت کښې دې

(١): صحيح البخاري/الأذان ٢٢ (٦٣٧)، ٢٣ (٦٣٨)، والجمعة ١٨ (٩٠٩)، صحيح مسلم/المساجد ٢٩ (٦٠٤)، سنن الترمذي/الصلاة ٢٩٨ (٥٩٢)، سنن النسائي/الأذان ٤٢ (٦٨٨)، والإمامة ١٢ (٧٩١)، (تحفة الأشراف: ١٢١٠٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٠٤/٥، ٣٠٧، ٣٠٨)، سنن الدارمي/الصلاة ٤٧ (١٢٩٦) (صحيح)

چه کله امام د مخکښې نه په مسجد کښې وی او که بالفرض هغه وخته پورې امام مسجد ته نه وی رارسيدلې نو بيا ددې حکم په ترجمة الباب کښې راغلې دې.

متى يكبر الامام للصلوة؟

او په مسئله ثانيه کښې اختلاف دا دې چه جمهور علماء ائمه ثلاث او د امام ابويوسف رحمه الله په نزد امام له پکار دی چه هغه مونځ د اقامت په پوره کيدو باندې شروع کړي او د امام ابوحنيفه او امام محمد په نزد ﴿ قد قامت الصلاة ﴾ باندې مونځ شروع کول پکار دی، دا اختلاف حضرت سهارنپوری په بذل کښې او امام نووی په شرح د مسلم کښې ليکلې دی : ﴿ قال ابوداود: هکذا رواه ايوب الخ ﴾ پورته په سند کښې د يحيى نه روايت کونکې ابان دې هغه دا حديث لره د يحيى نه په طريقه د عنعنه روايت کوی، مصنف فرمائي چه ايوب او حجاج هم د يحيى نه داسې روايت کړې دې او د يحيى يو دريم شاگرد هشام دستوائی دې هغه دا د يحيى نه داسې نه روايت کوی بلکه په طريق د کتابت، پس هغه ﴿ کتب الي يحيى ﴾، او روايت په طريق د کتابت ظاهرا مقتضي دا ده چه ﴿ انه لم يسمعه منه ﴾، هم دغه شان ځان پوهه کړه چه د هشام دستوائی لفظ مرفوع دې بناء په مبتدا کيدو باندې او جمله ﴿ قال کتب الي يحيى ﴾ د دې خبر دې.

[۵۴۰]([1])حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ يَحْيَى، بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، قَالَ: حَتَّى تَرَوْنِي قَدْ خَرَجْتُ، قَالَ أَبُو دَاوُد: لَمْ يَذْكُرْ قَدْ خَرَجْتُ إِلَّا مَعْمَرٌ، وَرَوَاهُ ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مَعْمَرٍ، لَمْ يَقُلْ فِيهِ: قَدْ خَرَجْتُ.

ترجمه: د يحيى نه روايت دې د مخکښې حديث د سند پشان، هغه وئيلی دې: تردې چې ما وينئ چې زه راووتلم. وئيلی دی ابوداود: نه دی ذکر کړی لفظ د (قَدْ خَرَجْتُ) مگر معمر، او نقل کړی دی ابن عيينة د معمر نه هغه پکې هم (قَدْ خَرَجْتُ) نه دی ذکر کړی.

[۵۴۱]([2])حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، قَالَ: قَالَ أَبُو عَمْرٍو. ح وحَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ رُشَيْدٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، وَهَذَا لَفْظُهُ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، "أَنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ تُقَامُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَأْخُذُ النَّاسُ مَقَامَهُمْ قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه مونځ به ودرولی شو د رسول الله ﷺ لپاره (يعنی تکبير به اوشو)، نو د رسول الله ﷺ د راتلو په وخت به خلقو خپل ځايونه نيول مخکې د دينه چې ځائې اونيسی (کيني) رسول الله ﷺ.

شرح السند

قوله:﴿ حدثنا محمود بن خالد الخ ﴾ دا سند خو تشريح ته محتاج دې مصنف دوه سندونه بيان کړل، يو د حاء تحويل نه مخکښې يو ددې نه روستو، په سند اول کښې د مصنف استاذ محمود بن خالد دې او سند ثانی کښې داؤد بن رشيد، او د دوی دواړو استاذ وليد بن مسلم دې او د وليد استاذ اوزاعی دې چه د هغه کنيت ابو عمرو دې، دلته دا سوال دې

---

[1]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۰۶) (صحيح)

[2]: انظر حديث رقم: ۲۳۵، (تحفة الأشراف: ۱۵۲۰۰) (صحيح)

چه په دې سند کښې حاء د تحويل ته څه حاجت دې د مصنف دوه استاذان دی، محمود او داؤد، دا دواړه روايت کوی د وليد نه او وليد روايت کوی د اوزاعی نه، لهذا سند به ئې داسې بيان کړې وې ﴿ حدثنا محمود بن خالد وداؤد بن رشيد قالا حدثنا الوليد عن الاوزاعی ﴾
جواب دا دې چه د تحويل وجه فرق تعبير دې د مصنف مخکښې استاذ محمود بن خالد دا د اوزاعی نه تعبير کړې دې، هم دغه شان يو ﴿ قال عمرو ﴾ اووې او بل ﴿ عن الاوزاعی ﴾. مصنف بعض وخت صرف د تعبير د فرق د وجې نه حاء د تحويل راوړې ، دا د غايت اهتمام خبره ده، زمونږ ددې تشريح نه دا هم معلومه شوه چه دلته په سند کښې ملتقی السندين وليد بن مسلم دی.

قوله:﴿ ان الصلاة كانت تقام لرسول الله صلى الله عليه وسلم فياخذ الناس مقامهم الخ ﴾ د دې حديث نه مستفاد کيږی چه تسوية الصفوف د اقامت په وخت کيدل پکار دی، چه کوم وخت اقامت شروع شو هغه وخت ټول خلق پاسی او صفونه برابر کړی. ﴿ قبل ان ياخذ النبی صلى الله عليه وسلم ﴾ مخکښې ددې نه چه رسول اللهﷺ د خپل مونځ کولو ځائې ته اورسی، په ظاهره کښې هغه په خپل مقام باندې روستو څکه رارسيدلی وو چه هغه به په تعديل صفوف کښې مشغول وو، پس په رواياتو کښې راځی چه رسول اللهﷺ به خلق د اوګو نه نيول او وړاندې روستو به ئې صف برابرولو، هذا ما عندی والله تعالی اعلم. او يا دې دا اووئيلې شی چه اقامت خو به د رسول اللهﷺ مسجد کښې قدم کيخودلو سره شروع کيدو او هم هغه وخت به ټول مقتديان اودريدل او په خپل خپل ځائې به برابر شو، رسول اللهﷺ ته به خپل ځائې ته رسيدو کښې وخت لګيدو.

[۵۴۲][1]حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ حُمَيْدٍ، قَالَ: سَأَلْتُ ثَابِتًا الْبُنَانِيَّ عَنِ الرَّجُلِ يَتَكَلَّمُ بَعْدَ مَا تُقَامُ الصَّلَاةُ، فَحَدَّثَنِي، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَعَرَضَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ فَحَبَسَهُ بَعْدَ مَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ".

ترجمه: د حميد رحمه الله نه روايت دې هغه وئيلی دي: ما تپوس وکړو د ثابت البنانی نه په باره د يو سړی کښې چې خبرې کوی پس د اقامت نه نو ماته ئې حديث بيان کړو د انس رضی الله عنه نه، هغه وئيلی دي: ودرولی شو مونځ نو راغې رسول اللهﷺ ته يو سړی د هغه سره حصار شو وروسته د اقامت نه.

تشريح: قوله:﴿ سالت ثابتا البنانی عن الرجل يتكلم بعد ما تقام الصلاة الخ ﴾ د سوال حاصل دا دې چه د اقامت او تکبير تحريمه ترمينځه د فصل ګنجائش شته يا نه په دې باندې ثابت بنانی يوه واقعه بيان کړې ده چه يو ځل په داسې حال کښې چه اقامت شوې وو يو سړې د رسول اللهﷺ په وړاندې اودريدو او د يو مسئلې په باره کښې ئې ورسره ډير ساعته پورې خبرې کولې.

[1]: صحيح البخاري/الأذان ۲۷ (۶۴۲)، ۲۸ (۶۴۳)، والاستئذان ۴۸ (۶۲۹۲)، (تحفة الأشراف: ۳۹۵)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الحيض ۳۳ (۳۷۶)، سنن النسائي/الإمامة ۱۳ (۷۹۲)، مسند احمد (۳/۱۰۱، ۱۱۴، ۱۸۲) (صحيح)

د اقامت او تکبير تحريمه ترمينځه فصل

مسئله دا ده چه د اقامت صلاة او مونځ شروع کولو ترمينځه بغير د حاجت او ضرورت نه فصل مکروه دي که ضرورت وی نو جائز ده هم دا مذهب د احنافو دې او هم دا د جمهورو، بعض شوافع شارحينو وئيلې دی چه دا حديث د احنافو خلاف دې د هغوی په نزد دلته د اقامت نه فورا پس مونځ شروع کول واجب دی خو په بذل کښې ليکلې دی چه دا زمونږ د بعض فقهاء کرامو قول دې، قول راجح نه دې، لهذا حديث زمونږ خلاف نه دې، باقی دا صحيح ده لکه چه مخکښې تير شو چه د طرفينو رائې دا ده چه په ﴿قد قامت الصلاة﴾ باندې امام لره مونځ شروع کول پکار دی او جمهور دا وائی چه د دومره تندئ ضرورت نشته، بلکه بعد الفراغ عن الاقامة.

[٥٤٣](١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ سُوَيْدِ بْنِ مَنْجُوفٍ السَّدُوسِيُّ، حَدَّثَنَا عَوْنُ بْنُ كَهْمَسٍ، عَنْ أَبِيهِ كَهْمَسٍ، قَالَ: قُمْنَا إِلَى الصَّلَاةِ بِمِنًى وَالْإِمَامُ لَمْ يَخْرُجْ فَقَعَدَ بَعْضُنَا، فَقَالَ لِي شَيْخٌ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ: مَا يُقْعِدُكَ؟ قُلْتُ: ابْنُ بُرَيْدَةَ، قَالَ: هَذَا السُّمُودُ؟ فَقَالَ لِي الشَّيْخُ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْسَجَةَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: كُنَّا نَقُومُ فِي الصُّفُوفِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَوِيلًا قَبْلَ أَنْ يُكَبِّرَ، قَالَ: وَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى الَّذِينَ يَلُونَ الصُّفُوفَ الْأُوَلَ، وَمَا مِنْ خُطْوَةٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنْ خُطْوَةٍ يَمْشِيهَا يَصِلُ بِهَا صَفًّا".

ترجمه: د کهمس نه روايت دې هغه وئيلی دی چې مونږ ودريدلو مانځۀ په منی کښې او امام نه وو راوتلی نو ځينې کيناستل بعضی زمونږ نه، نو وويل ماته يو شيخ د کوفې: ته څه شی کينولې؟ ما وويل ابن بريدة، هغه وويل دا سمود دی (انتظار لپاره د راوتلو د امام) وويل ماته هغه شيخ: حديث بيان کړې دې ماته عبد الرحمن بن عوسجة د براء بن عازب نه هغه وئيلی دي: وو مونږ چې ودريدلو به په صفونو کښې په زمانه د رسول الله ﷺ کښې ډير مخکې د تکبير نه، هغه وايي: چې هغه وفرمائيل: بيشکه الله او د هغه ملائک رحمتونه لېږی په هغه کسانو چې نژدې وی اولنو صفونو ته، او نه دی هېڅ يو قدم چې الله ته ډير خوښ دی د ډېنه چې سړی ئې ږدی او صفت ته پرې ځان رسوي.

شرح حديث

قوله: قمنا الي الصلاة بمنى والامام لم يخرج فقعد بعضنا... د حديث مضمون دا دې چه کهمس وائی چه يو ځل مونږ مسجد منی ته د مونځ دپاره لاړو نو مونږ هلته د مونځ دپاره اودريدو حال دا چه امام صاحب لا مسجد ته نه وو راغلې نو چه کله مونږ اوليدل چه لا امام صاحب نه دې راغلې نو مونږ په ځائې ددې چه په ولاړه د هغه انتظار اوکړو کيناستو ﴿کهمس﴾ وائی چه ماته د اهل کوفه يو شيخ اووې چه ته ولې کيناستلې، ما ورته اووئيل چه ابن بريده نه ماته دا خبره رارسيدلې ده چه د امام انتظار په ولاړه باندې کول سمود دې، د سمود معنی ده سينه راويستلو سره اودريدل، روايت دې چه يو ځل د علی رضي الله عنه په زمانه کښې خلقو په مسجد کښې د هغه انتظار کولو سره اودريدل، چه کله علی رضي الله عنه تشريف

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٧٧٧) (ضعيف)

راوړلو نو هغه خلقو لره په ولاړ ليدو باندې اوفرمائيل ﴿ ما لي اراكم سامدين ﴾ د کهمس خبره اوريدلو سره د اهل کوفه شيخ د هغه رد کولو سره يو حديث واوړولو چه د هغې مضمون دا دی:

سيدنا براء بن عازب رضي الله عنه فرمائي چه بعض وخت به مونږ د رسول الله ﷺ په زمانه کښې د ډير وخته پورې په صفونو کښې ولاړ وو د امام د تکبير تحريمه په انتظار کښې، د شيخ اهل کوفه دا خبره فضول شان ده ددې نه د کهمس د قول ترديد بالکل نه کيږی ځکه چه دلته خو خبره په دې باندې ده چه د امام د خروج نه مخکښې دې د هغه انتظار په ناسته باندې اوکړې شی، او شيخ کوفی چه کوم حديث بيان کړې دې په هغې کښې اگر چه تر ډير ساعته پورې د اودريدو ذکر دې خو د خروج الامام نه مخکښې نه پس د خروج نه، لکه چه د کلام د سياق نه معلوميږی.

[۵۴۴]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: "أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَجِيٌّ فِي جَانِبِ الْمَسْجِدِ، فَمَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ حَتَّى نَامَ الْقَوْمُ".

ترجمه: د انس رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلی دې: قائم کړی شو مونځ او رسول الله ﷺ د چاسره خبرې کولی په طرف د مسجد کښې، مانځه ته ونه دريدو تردې چې قوم اوده شو.

تشريح: **قوله**: ﴿ اقيمت الصلاة ورسول الله صلى الله عليه وسلم نجي في جانب المسجد فما قام الى الصلاة ﴾ يعنی يو ځل چه کله د مونځ دپاره اقامت شوې وو هغه د مسجد په يو اړخ کښې د يو صاحب سره د ډير ساعته پورې پټې خبرې کولې تردې چه بعض خلقو ته خوب هم ورغلو، معلومه شوه چه د اقامت او تحريمه ترمينځه د څه خاص ضرورت د وجې نه خصوصا چه کله څه دينی ضرورت وی فصل کولې شي، خو دا خبره جدا ده چه که فصل زائد وی نو مسئله دا ده چه د اقامت اعاده پکار ده.

[۵۴۵]()حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِسْحَاقَ الْجَوْهَرِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ سَالِمٍ أَبِي النَّضْرِ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ تُقَامُ الصَّلَاةُ فِي الْمَسْجِدِ، إِذَا رَآهُمْ قَلِيلًا جَلَسَ لَمْ يُصَلِّ، وَإِذَا رَآهُمْ جَمَاعَةً صَلَّى".

ترجمه: د سالم ابو النضر نه روايت دې هغه وئيلی دې: وو رسول الله ﷺ کله چې به مونځ ودرولی شو او هغوی به لږ وو نو کيناستلو به مونځ به ئې نه شروع کولو، او چې کله به ئې وليدل راجمع شوی نو مونځ به ئې شروع وکړو.

تشريح: **قوله**: ﴿ اذا راهم قليلا جلس ﴾ يعنی د اقامت د کيدو نه روستو به که رسول الله ﷺ دا محسوس کړه چه لا ټول مونځ کونکی نه دی رارسيدلی نو لږ ساعت کيناستلو سره به ئې د هغوی انتظار کولو، معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ د زمانې مونځ د تندئ مونځ نه وو لکه چه زمونږ. حضرت شيخ به فرمائيل

[1]: صحيح البخاري/الأذان ۲۷ (۶۴۲)، صحيح مسلم/الحيض ۳۳ (۳۷۶)، (تحفة الأشراف: ۱۰۳۵) (صحيح)
[2]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۰۳۳۴، ۱۸۶۶۸) (ضعيف)

تکثیر جماعت مطلوب دی

بلکه مونځ کونکو ته به کتلې شو، معلومه شوه چه تکثیر جماعت مطلوب دې احناف چه د سحر په مونځ کښې د اسفار قائل دی ددې یوه وجه دا هم ده چه په غلس کښې تقلیل جماعت دې.

[٥٤٦] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِسْحَاقَ، أَخْبَرَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الزُّرَقِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، مِثْلَ ذَلِكَ.

ترجمه: د علی رضی الله عنه نه روایت دې په مثل د هغې.

بَابٌ فِي التَّشْدِيدِ فِي تَرْكِ الْجَمَاعَةِ

باب دې په بیان د سختئ کې په پریخودلو د جمعې باندې

د جماعت په سلسله کښې بعض روایات خو داسې دی چه د هغې ددې په ظاهره کښې وجوب مستفاد کیږی او بعض داسې دی کوم چه صرف ددې په فضیلت باندې دلالت کوی او د هغې نه په ظاهره کښې عدم وجوب معلومیږی، هم په دې اعتبار سره مصنف د جماعت په باره کښې دوه بابونه قائم کړې دی، په اول باب کښې ئې د اول نوع روایات راوړې دی، او په دویم باب کښې ئې دویم قسم روایات.

د جماعت په حکم کښې د علماء کرامو مذاهب

د جماعت په حکم کښې د علماء کرامو مختلف مذاهب دی، د امام احمد رحمه الله په نزد فرض عین دې او هم دا مذهب دې د عطاء او اوزاعی، او د ظاهریه په نزد د فرض کیدو سره سره د صحت صلاة دپاره شرط هم دې، او د جمهور علماء ثلاثه په نزد سنت مؤکده دې او د بعض شوافعو او مالکیانو، او په احنافو کښې د امام طحاوی او امام کرخی په نزد فرض کفایه دې، امام نووی رحمه الله هم دا فرمائی ﴿ المختار انها فرض كفاية ﴾ او د بعض فقهاء کرامو رائې دا ده چه د پوره ښهر په اعتبار سره فرض علی الکفایة دې او د هر یو مسجد په اعتبار سره سنت او د هر یو سړی په لحاظ سره مستحب.

[٥٤٧] (٢) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، حَدَّثَنَا السَّائِبُ بْنُ حُبَيْشٍ، عَنْ مَعْدَانَ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ الْيَعْمَرِيِّ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَا مِنْ ثَلَاثَةٍ فِي قَرْيَةٍ وَلَا بَدْوٍ لَا تُقَامُ فِيهِمُ الصَّلَاةُ إِلَّا قَدِ اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ، فَعَلَيْكَ بِالْجَمَاعَةِ، فَإِنَّمَا يَأْكُلُ الذِّئْبُ الْقَاصِيَةَ"، قَالَ زَائِدَةُ: قَالَ السَّائِبُ: يَعْنِي بِالْجَمَاعَةِ: الصَّلَاةَ فِي الْجَمَاعَةِ.

ترجمه: د ابو الدرداء رضی الله عنه نه روایت دې، هغه وئیلی دي: ما اوریدلی دی د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه چې هغه به وئیل: نشته دی درې کسان په کلی کښې او نه په بانده کښې، او نه قائمیږی په دوی کښې مونځ مګر مسلط کیږی په دوی باندې شیطان، لازم دی په تا باندې جمع کول، بیشکه شرمخ هغه چیلئ خورې کومه چې ځانله وي. وئیلی دی زائدة: وئیلی دی سائب: چې

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٠٣٣٤، ١٨٦٦٨) (ضعيف)

(٢): سنن النسائي/الإمامة ٤٨ (٨٤٨)، مسند احمد (١٩٦/٥، ٤٤٦/٦)، (تحفة الأشراف: ١٠٩٦٧) (حسن)

مراد ئې په جماعت سره مونځ کول دی د جمعې سره.

تشریح: قوله: ﴿ ما من ثلاثة في قرية ولا بدو الخ ﴾ كه په يو كلي او ځنګل كښې درې كسان موجود دی او هغه په جماعت سره مونځ نه ادا كوی نو په هغوی باندې د شيطان غلبه وی، وړاندې په روایت كښې دی چه جماعت لازم اونیسئ ځكه چه لیوه هغه بیزه خوری، كومه چه د خپل كنډك او شپونكی نه لرې وی. ﴿ قال السائب : يعني بالجماعة الصلاة في الجماعة ﴾ سائب كوم چه د حدیث راوی دې هغه فرمائی چه په حدیث كښې د جماعت نه مراد د جماعت مونځ دې، دا تفسیر په دې وجه چه بعض وخت د جماعت نه جماعت اهل حق په اعتبار د عقائدو مراد وی كوم چه په عقائدو كښې متفق وی، سائب وائی چه دلته په حدیث كښې هغه مراد نه دې.

[٥٤٨]()حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ آمُرَ بِالصَّلَاةِ فَتُقَامَ، ثُمَّ آمُرَ رَجُلًا فَيُصَلِّيَ بِالنَّاسِ، ثُمَّ أَنْطَلِقَ مَعِي بِرِجَالٍ مَعَهُمْ حُزَمٌ مِنْ حَطَبٍ إِلَى قَوْمٍ لَا يَشْهَدُونَ الصَّلَاةَ، فَأُحَرِّقَ عَلَيْهِمْ بُيُوتَهُمْ بِالنَّارِ".

ترجمه: د ابو هريرة ﵁ نه روایت دې هغه وئیلی دی، وئیلی دی رسول الله ﷺ: يقيناً ما قصد وكړو چې امر وكړم په مونځ باندې او هغه ودرولی شي، بيا امر وكړم يو سړی ته چې مونځ وكړی خلقو ته، بيا بوځم د ځان سره سړی او د هغوی سره ګېډې وی د لرګو هغه قوم ته چې مانځه ته نه حاضریږي، چې وسوزوم د هغوی كورونه په اور باندې

تشریح: قوله: ﴿ لقد هممت ان امر بالصلاة فتقام الخ ﴾ فرمائی چه زه كله اراده كوم ددې خبرې چه د مونځ كولو حكم وركړم يعنی خلقو ته اوایم چه تاسو په مسجد كښې مونځ كوئ او بيا د څو كسانو سره لرګی یوسم او د هغه خلقو كورونو ته اورسیزم كوم چه د مونځ دپاره مسجد ته نه راځی او بيا هغوی سره د اهل وعيال اوسیزم، دا د ترک جماعت په باره كښې سخت وعيد دې.

د حدیث نه د جماعت په فرضیت باندې استدلال او د هغې جواب

د دې نه بعض علماء كرامو د جماعت په فرضیت باندې استدلال كړې دې چه دومره لوئې وعيد صرف د ترک سنت په وجه باندې نه شی كیدې، او بعض علماء كرامو دا په منافقانو باندې محمول كړې دې ځكه چه وړاندې په حدیث كښې راځی چه د رسول الله ﷺ په زمانه كښې به د جماعت د مونځ نه څوک هم روستو نه پاتې كیدو سوا د هغه سړی نه چه هغه به منافق وو او منافقت ئې ښكاره وی، بلكه د هغه زمانې د خلقو عام حال دا وو چه كه يو سړې به د څه مرض وغیره د وجې نه مسجد ته په تلو باندې قادر نه وو نو د دوه كسانو په اوږو باندې ئې لاس اچولو او مسجد ته به ئې ځان رسولو، خو د بعض روایاتو نه

(): سنن ابن ماجه/المساجد ١٧ (٧٩١)، موطا امام مالك/صلاة الجماعة ١ (٣)، (تحفة الأشراف: ١٢٥٢٧)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ٢٩ (٦٤٤)، ٣٤ (٦٥٧)، والخصومات ٥ (٢٤٢٠)، والأحكام ٥٢ (٧٢٢٤)، صحيح مسلم/المساجد ٤٢ (٦٥١)، سنن الترمذي/الصلاة ٤٨ (٢١٧)، سنن النسائي/الإمامة ٤٩ (٨٤٩)، مسند احمد (٢/٢٤٤، ٣٧٦، ٤٨٩، ٥٣١)، سنن الدارمي/الصلاة ٥٤ (١٣١٠) (صحيح)

معلوميږي چه دا وعيد د منافقانو سره خاص نه دې، ځکه چه په دې روايت کښې دی چه د هغه خلقو کورونه اوسيزم، کوم چه په کورونو کښې مونځ کوی، ظاهره ده چه منافق په کور کښې کله مونځ کوی هغوی که مونځ کولې نو په مسجد کښې به ئې کړې وې د خلقو د ښودنې دپاره، او يو جواب دا ورکړې شوې دې چه دا د زجر او توبيخ د قبيل نه دې په دې سره ويرول مقصود دی د کلام حقيقت مراد نه دې، او بعض وائی چه خپله دا حديث په دې خبره باندې دلالت کوی چه جماعت واجب نه دې ځکه چه که د جماعت مونځ واجب وې نو د جماعت په پريخودلو باندې به د خلقو کورونو ته ولې تلو، خو دا خبره صحيح نه ده ځکه چه د احکاماتو تبليغ او د هغې تکميل د رسول الله ﷺ منصبی فرض وو او هم دغه شان به د هغه دا ورتلل د جماعت د معاملاتو د تکميل دپاره وو، هسې هم هغه اراده داسې کړې ده چه څو کسان د ځان سره بوځی نو هر کله چه خلق ورسره وی نو بيا هغوی سره جماعت کولې شی، يو جواب دا هم کړې شوې دې چه هغه خو صرف اراده ظاهر کړې ده په هغې باندې عمل خو ئې نه دې کړې خو دا خبره کمزورې ده ځکه چه رسول الله ﷺ صرف د هغه کار اراده کولې شی چه په هغې باندې عمل کول هم جائز وی.

د دې نه پس ځان پوهه کړئ چه شارحينو ليکلې دی چه د دوه کسانو نه علاوه د يو مسلمان د مال او سامان سيزل جائز نه دی بلکه ددې په عدم جواز باندې اتفاق دې خو د دوو په باره کښې اختلاف دې، يو هغه کوم چه په دې حديث کښې ذکر دې يعنی مستخلف عن الجماعة، دويم هغه چه د هغه ذکر په کتاب الجهاد کښې د مغانم د لاندې راځی يعنی غال (په مال غنيمت کښې غلول کونکې) خو د جمهورو په نزد په دې کښې هم تحريق متاع جائز نه دې البته امام احمد د تحريق متاع غال قائل دې، زه وائم چه د متخلف عن الجماعة په باره کښې د تحريق متاع د جواز قائل څوک دې؟ دا زما په علم کښې نشته.

[٥٤٩]()حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو الْمَلِيحِ، حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ الْأَصَمِّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ آمُرَ فِتْيَتِي فَيَجْمَعُوا حُزَمًا مِنْ حَطَبٍ، ثُمَّ آتِيَ قَوْمًا يُصَلُّونَ فِي بُيُوتِهِمْ لَيْسَتْ بِهِمْ عِلَّةٌ فَأُحَرِّقَهَا عَلَيْهِمْ"، قُلْتُ لِيَزِيدَ بْنِ الْأَصَمِّ: يَا أَبَا عَوْفٍ، الْجُمُعَةَ عَنَى أَوْ غَيْرَهَا، قَالَ: صُمَّتَا أُذُنَايَ إِنْ لَمْ أَكُنْ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَأْثُرُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَا ذَكَرَ جُمُعَةً وَلَا غَيْرَهَا.

ترجمه: ابو هريرة رضي الله عنه به وئيل: چې وئيلی دی رسول الله ﷺ: بيشکه ما قصد وکړو چې امر وکړم خپلو ځوانانو ته چې راجمع کړی ګيډی د لرګو، بيا راشم داسې قوم ته چې مونځ کوی په کورونو کښې چې څه علت ورته نه وی او کورونه ئې وسوزوم، ما ووئيل: يزيد بن الاصم ته: اې ابو عوف! جمعه ئې مراد وه او که عام جماعت؟ هغه ووئيل: کانړه دې شی زما غوږونه که ما نه وې اوريدلی د ابو هريرة نه چې نقل کړی ئې دی د رسول الله صلی الله عليه وسلم نه، هغهٔ نهٔ جمعه ذکر کړې ده او نهٔ غير د جمعې نه.

تشريح: قوله: ﴿ يا ابا عوف الجمعة عنى او غيرها ﴾ دا وعيد شديد اوريدلو سره شاګرد د استاد نه تپوس اوکړو چه ايا د جمعې مونځ مراد دې؟ په دې باندې ورته استاذ اووې چه ﴿ صمتا

(): صحيح مسلم/المساجد ٤٢ (٦٥١)، سنن الترمذي/الطهارة ٤٨ (٢٧١)، (تحفة الأشراف: ١٤٨١٩) (صحيح)

اذناي الخ ﴾ چه زما غوږونه دې کاڼه شي که ما په دې حديث کښې د مطلق مونځ ذکر نه وی اوريدلې يعنی ما د مطلق مونځ په باره کښې دا حديث اوريدلې دې زما استاذ د جمعې وغيره هيڅ تخصيص نه دې کړې، زه وايم خو د مسلم شريف په يو روايت کښې د جمعې قيد دې چه د هغې الفاظ دا دی : ﴿ انه قال لقوم يتخلفون عن الجمعة ﴾ امام نووی رحمه الله ددې په شرح کښې ليکی چه په بعض رواياتو کښې د ماسخوتن د مونځ ذکر دې او په بعض کښې د جمعې د مونځ او په بعض رواياتو کښې مطلق صلاة راغلې دې هغه فرمائی : وکله صحيح لا منافاة بين ذلک.

[٥٥٠](١)حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبَّادٍ الْأَزْدِيُّ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ الْمَسْعُودِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْأَقْمَرِ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: "حَافِظُوا عَلَى هَؤُلَاءِ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ حَيْثُ يُنَادَى بِهِنَّ، فَإِنَّهُنَّ مِنْ سُنَنِ الْهُدَى، وَإِنَّ اللَّهَ شَرَعَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُنَنَ الْهُدَى، وَلَقَدْ رَأَيْتُنَا وَمَا يَتَخَلَّفُ عَنْهَا إِلَّا مُنَافِقٌ بَيِّنُ النِّفَاقِ، وَلَقَدْ رَأَيْتُنَا وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيُهَادَى بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ حَتَّى يُقَامَ فِي الصَّفِّ، وَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَلَهُ مَسْجِدٌ فِي بَيْتِهِ، وَلَوْ صَلَّيْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ وَتَرَكْتُمْ مَسَاجِدَكُمْ تَرَكْتُمْ سُنَّةَ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَوْ تَرَكْتُمْ سُنَّةَ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَكَفَرْتُمْ".

ترجمه: د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه نه روايت دې هغه وئيلی دي: تاسو حفاظت کوئ د دې مونځونو پنځو، کوم ځائې کښې چې ددې لپاره اذان کېږي، ځکه دا د سنتو د هدايت نه دي، او الله تعالی مشروع کړې دی د خپل نبی لپاره سنت د هدايت، او مونږ به ليدل چې نه به وروسته کيدلو ددې نه مګر ښکاره منافق، او مونږ به ليدل چې بيشکه يوسړی به راخکلې شو په مينځ د دوه سړو کښې تردې چې په مانځه کښې به ودرولې شو، او تاسو نه يو کس هم داسې نشته مګر د هغه مسجد ته وی په کور کښې، که چرې تاسو مونځ شروع کړو په خپلو کورونو کښې او جماتونه مو پريخودل نو تاسو د نبی سنت پريخودل، او که تاسو د نبی سنت پريخودل نو کافر به شئ.

تشريح: **قوله**:﴿ حافظوا على هؤلاء الصلوات الخمس حيث ينادى بهن ﴾ يعنی دا پنځه مونځونه په اهتمام سره هغه ځائې کښې کوئ چرته چه ددې دپاره اذان کولې شي او ظاهره ده چه اذان په مسجد کښې ورکولې شي چه د مسجد جماعت ته خاص اهميت حاصل دې، وړاندې روايت کښې دی چه د جماعت مونځ د سنن هدی نه دې،

(سنن هدى او سنن زوائد)

د سنن دوه قسمونه دی، سنن هدی، سنن زوائد، چه د کومو څيزونو صدور د هغه صلی الله عليه وسلم نه د عادت په طور وی هغې ته سنن زوائد وئيلې شی، او کوم کار چه رسول الله صلی الله عليه وسلم د عبادت په طور اوکړل هغې ته سنن هدی وئيلې شی، هغې ته سنن هدی په دې وجه وئيلې شی چه ددې ترک ضلالت او ګمراهی ده په خلاف د اول قسم

(١): صحيح مسلم/المساجد ٤٤ (٦٥٤) بلفظ: «ضللتم»، سنن النسائي/الإمامة ٥٠ (٨٥٠)، (تحفة الأشراف: ٩٥٠٢)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ١٤ (٧٨١)، مسند احمد (١/٣٨٢، ٤١٤) (صحيح)

قوله: ﴿ ولو تركتم سنة نبيكم صلى الله عليه وسلم لكفرتم ﴾ دا فرمائي چه كه تاسو مونځونه د مسجد په ځائې په كورونو كښې كوئ نو د سنتو تارك به جوړ شئ او چه كله د سنتو تارك جوړ شئ نو كافر به شئ.

حديث تاويل ته محتاج دې

يا خو داسې اووئيلې شي چه د كفر نه مراد مطلق ضلالت او ګمراهي ده، لكه چه د مسلم په روايت كښې دي ﴿ لضللتم ﴾ او كه د كفر نه مراد كفر واخستلې شي نو مراد به دا وي چه د ترك سنت په وبال كښې په قلاره قلاره نور سنتونه به هم پاتې كيږي او بيا ددې په نحوست سره واجبات او فرائض پاتې كيږي، او بيا وړاندې خطره ددې ده چه چرته بالكليه د اسلام نه بهر نه شي، حاصل ددې تاويل دا دې چه د كفر نه كفر بالفعل مراد نه دې بلكه بالقوة هم هغه كوم ته چه مفضي الى الكفر نه هم تعبير كولې شي، د صوفياء مقوله مشهوره ده ﴿ من تهاون بالاداب عوقب بحرمان السنن ومن تهاون بالسنن عوقب بحرمان الواجبات ومن تهاون بالواجبات عوقب بحرمان الفرائض ومن تهاون بالفرائض ﴾ د دې نه وړاندې څه دي؟ هغه ظاهر ده كوم چه په حديث كښې مذكور دي.

[٥٥١] (١) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ أَبِي جَنَابٍ، عَنْ مَغْرَاءَ الْعَبْدِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ سَمِعَ الْمُنَادِيَ فَلَمْ يَمْنَعْهُ مِنِ اتِّبَاعِهِ عُذْرٌ، قَالُوا: وَمَا الْعُذْرُ؟ قَالَ: خَوْفٌ أَوْ مَرَضٌ، لَمْ تُقْبَلْ مِنْهُ الصَّلَاةُ الَّتِي صَلَّى"، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَى عَنْ مَغْرَاءَ أَبُو إِسْحَاقَ.

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې هغه وئيلي دي، وئيلي دي رسول الله صلى الله عليه وسلم: چې واوريدلو اذان كونكي لره منع نه كړو هغه لره عذر. هغوى ووئيل: عذر څه شی دې؟ هغه وفرمائيل: ويره او مرض، نو قبول به نه كړې شي د هغه نه مونځ هغه مونځ چې دې كړې دې.
وئيلي دي ابوداود: روايت كړې دې د مغراء نه ابو اسحاق.

[٥٥٢] (٢) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ بَهْدَلَةَ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ، عَنِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي رَجُلٌ ضَرِيرُ الْبَصَرِ، شَاسِعُ الدَّارِ، وَلِي قَائِدٌ لَا يُلَائِمُنِي، فَهَلْ لِي رُخْصَةٌ أَنْ أُصَلِّيَ فِي بَيْتِي؟ قَالَ: هَلْ تَسْمَعُ النِّدَاءَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: لَا أَجِدُ لَكَ رُخْصَةً".

ترجمه: د ابن ام مكتوم رضي الله عنه نه روايت دې، بيشكه هغه تپوس وكړو د نبي صلى الله عليه وسلم نه، هغه ووئيل: اې د الله رسوله! بيشكه زه يو سړې يم ړوند كور مې لرې دې، او زما راهنما شته خو زما سره مناسب نه دې، نو ايا شته دې ما لره رخصت چې زه مونځ وكړم په كور كې؟ هغه ورته وفرمائيل: ايا ته اذان اورې؟ هغه صلى الله عليه وسلم ووئيل: آو، هغه ووئيل: زه نه بيامومم تا لره رخصت.

تشريح: قوله: ﴿ عن ابن ام مكتوم انه سال النبى صلى الله عليه وسلم الخ ﴾ ابن ام مكتوم رضي الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې عرض اوكړو چه زه نابينا يم او كور مې د مسجد نه په فاصله باندې دې او كوم چه زما قائد دې (لاس نيولو والا) هغه زما پوره موافقت نه كوي، نو

(١): سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ١٧ (٧٩٣)، (تحفة الأشراف: ٥٥٦٠) (صحيح)
(٢): سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ١٧ (٧٥٢)، (تحفة الأشراف: ١٠٧٨٨)، وقد أخرجه: سنن النسائي/الإمامة ٥٠ (٨٥١)، مسند احمد (٣/٤٢٣) (حسن صحيح)

ايا زما دپاره ددې خبرې رخصت او اجازت شته چه زه مونځ په خپل کور کښې اوکړم، په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه ايا ته د اذان اواز اورې نو هغه عرض اوکړو چه او جی! رسول الله ﷺ اوفرمائيل بيا ستا دپاره هيڅ ګنجائش نشته.

د اعمی دپاره د ترک جماعت اجازت

دلته يو اشکال دې او هغه دا چه عمی (ړوند والې) شرعا عذر دې کما فی قوله تعالی ﴿ ليس علی الاعمی حرج ﴾ نو رسول الله ﷺ هغه ته اجازت ولې ورنکړو، حال دا چه يو بل صحابی چه د هغه نوم عتبان بن مالک دې هغه هم رسول الله ﷺ ته هم دا قسم عذرونه بيان کړې وو او په کور کښې ئې ترې د مونځ کولو اجازت طلب کړې وو او هغه ته رسول الله ﷺ اجازت ورکړې وو چه د هغه قصه په مسلم (ص ۲۳۳) کښې مذکور ده ددې ډير جوابونه ورکړې شوې دی. ۱: دا واقعه د آيت عذر د نزول نه مخکښې ده.

۲: واقعة حال لا عموم لها د قبيل نه ده يعنی دا هم دې صحابی سره مخصوص ده.

۳: د رسول الله ﷺ مراد په نفی رخصت سره نفی جواز نه دې بلکه مقصود د احراز افضليت نفی ده، يعنی د هغه صحابی مقصود دا وو چه د خپلو عذرونو په وجه باندې د مسجد جماعت ترک کړم نو چونکه دا ترک کول د عذر په وجه باندې وو نو ايا په دې صورت کښې به بغير د جماعت نه د جماعت فضيلت حاصليږی يا نه، رسول الله ﷺ ورته انکار اوفرمائيلو، دا اخری جواب امام نووی رحمه الله د مسلم په شرح کښې اختيار کړې دې.

هم دغه شان پوهه شه چه جماعت که فرض اومنلې شی کما عند الحنابلة او که سنت مؤکده کما عند الجمهور د دې ترک بغير د عذر نه د چا په نزد جائز نه دې، په اول قول باندې په ترک معصيت لازميږی کوم چه به د عذر د وجې نه ساقط شی او علی القول الثانی د عذر د وجې نه به کراهت ساقط شی، خو د جماعت فضيلت او د هغې ثواب به ورته بهرحال نه حاصليږی، نقله ابن رسلان عن النووی.

خپله ابن رسلان دا ليکی چه که يو سړې هميشه په جماعت سره د مونځ کولو عادی وی او بيا د څه عذر د وجې نه او نه کړی شی نو هغه وخت هغه ته د جماعت ثواب حاصليدل پکار دی. والله اعلم

الاعذار المسقطة للجماعة

هم دغه شان څان پوهه کړئ چه فقهاء کرامو دا عذرونه کوم چه مسقط جماعت دی شمار کړې دی[1] يو د هغې نه ړوند هم دې، په بذل کښې ليکی چه که د اعمیٰ دپاره څوک قائد نه وی نو دا به بالاتفاق عذر وی، او که د هغه دپاره قائد وی نو په دې صورت کښې د امام صاحب او صاحبينو اختلاف دې، د امام صاحب په نزد په دې صورت کښې به هم عذر وی او د صاحبين په نزد نه دې.

[1]) علامه شامی شل عذرونه شمار کړې دی او هغه ټول ئې په نظم کښې جمع کړې دی او حضرت شيخ دا نظم په حاشيه د لامع کښې نقل کړې دې)

[۵۵۳]()حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ زَيْدِ بْنِ أَبِي الزَّرْقَاءِ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَابِسٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، قَالَ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ الْمَدِينَةَ كَثِيرَةُ الْهَوَامِّ وَالسِّبَاعِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَتَسْمَعُ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، فَحَيَّ: هَلًا"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَكَذَا رَوَاهُ الْقَاسِمُ الْجَرْمِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، لَيْسَ فِي حَدِيثِهِ: حَيَّ هَلًا.

ترجمه: د ابن ام مکتوم نه روايت دې هغه ووېل: اې د الله رسوله! بيشکه مدينه د ډېرو حشراتو ماتونکو ځناورو والا ده، وفرمائيل نبي ﷺ: ته اورې حي على الصلاة حي على الفلاح؟ نو رازه په جلتئ سره. وئيلی دی ابوداود: او همداسې روايت کړی دی قاسم الجرمي د سفيان نه د هغه په حديث کښې (حی هلا) الفاظ نشته دی.

باب فِي فَضْلِ صَلَاةِ الْجَمَاعَةِ

باب دې په بيان د فضيلت د جمعې په مونځ کې

[۵۵۴]()حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَصِيرٍ، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا الصُّبْحَ، فَقَالَ: "أَشَاهِدٌ فُلَانٌ؟ قَالُوا: لَا، قَالَ: أَشَاهِدٌ فُلَانٌ؟ قَالُوا: لَا، قَالَ: إِنَّ هَاتَيْنِ الصَّلَاتَيْنِ أَثْقَلُ الصَّلَوَاتِ عَلَى الْمُنَافِقِينَ، وَلَوْ تَعْلَمُونَ مَا فِيهِمَا لَأَتَيْتُمُوهُمَا وَلَوْ حَبْوًا عَلَى الرُّكَبِ، وَإِنَّ الصَّفَّ الْأَوَّلَ عَلَى مِثْلِ صَفِّ الْمَلَائِكَةِ، وَلَوْ عَلِمْتُمْ مَا فَضِيلَتُهُ لَابْتَدَرْتُمُوهُ، وَإِنَّ صَلَاةَ الرَّجُلِ مَعَ الرَّجُلِ أَزْكَى مِنْ صَلَاتِهِ وَحْدَهُ، وَصَلَاتُهُ مَعَ الرَّجُلَيْنِ أَزْكَى مِنْ صَلَاتِهِ مَعَ الرَّجُلِ، وَمَا كَثُرَ فَهُوَ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى".

ترجمه: د ابی بن کعب ؓ نه روايت دې، هغه وئيلی دي: مونځ وکړو مونږ ته رسول الله ﷺ يوه ورځ د سحر، نو هغه ووېل: ايا فلانکی حاضر دی، هغوی ووېل: نه، بيا هغه ووېل: ايا فلانی حاضر دی، هغوی ووېل: نه، هغه وفرمائيل: بيشکه دا دواړه مونځونه ډېر درانه مونځونه دی په منافقانو، او که چيرې پوهيدئ تاسو په هغه څه چې په دې کښې دې نو تاسو به راتلل کړی وی دېته اګر که په خاپوړو وی، او بيشکه اولنی صف پشان د صف د ملائکو دی که چېرې تاسو ته پته وه د هغې د فضيلت نو تاسو به مخکښوالی کړی وی هغې ته، او بيشکه مونځ د سړی د سړی سره دا ډير پاکېزه دی د مونځ د هغه نه يواځې، او مونځ د هغه د دوه سړو سره ډير پاکيزه دی د مونځ د هغه نه د يو سړی سره، او هغه مونځ چې کسان پکې زيات وی الله ته ډير غوره دی.

تشريح: **قوله**:﴿ ان هاتين الصلاتين ﴾ واقعه خو د سحر د مونځ ده خو رسول الله ﷺ د تثنيه صيغه استعمال اوفرمائيله، اوس په دې کښې دوه احتماله دی، يو دا چه ددې نه مراد د سحر او ماسخوتن مونځ دې، ځکه چه دا دواړه وختونه داسې دی کوم چه د خوب او غفلت دی، يو د خوب د ابتداء په وخت او يو د انتهاء نوم، او يا دا اووئيلې شی چه د صلاتين نه مراد د سحر د مونځ دوه رکعتونه دی، يا صلاة فجر او سنت فجر مراد دې، اول احتمال زيات ظاهر دې بلکه د صحيحين په يو روايت کښې د ماسخوتن او د سحر تصريح ده. ﴿ ولو تعلمون ما فيهما ﴾ د کلام د سياق تقاضه دا ده چه د خطاب په ځائې د غائب په صيغه

(): سنن النسائي الإمامة ۵۰ (۸۵۲)، (تحفة الأشراف: ۱۰۷۸۷) (صحيح)

(): سنن النسائي الإمامة ۴۵ (۸۴۴)، ق الصلاة ۱۷ (۷۹۰)، (تحفة الأشراف: ۳۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵/۱۳۹، ۱۴۱) (حسن)

﴿يعلمون﴾ سره وي، اوس يا خو دې دا اوونيلې شي چه منافقان خو مراد دي، ځکه چه کلام هم د هغوی په باره کښې دې، مومنين او مخاطبين لره شاملولو دپاره د خطاب صيغه راوړله، او يا دا اووئيلې شي چه په دې عدول عن الغيبة الى الخطاب کښې دې طرف ته اشاره ده چه د منافقانو نه ددې ځيز توقع کمه ده.

﴿ولو حبوا﴾ د ماشومانو په شان په ځرپوسو باندې تلل، يا په کناتو توليدل لکه چه بعض وخت ماشوم داسې ځي، خو دلته دا دويمه معنی مراد نه ده ځکه چه وراندې په حديث کښې د ﴿على الركب﴾ قيد دې. ﴿وان الصف الاول على مثل صف الملائكة﴾ د صف اول مرتبه او فضيلت بيانولې شي چه هغه د ملائکو د صف په شان دې لکه چه د ملائکو صف په اسمان کښې اوچتې مرتبې والا دې د قرب رحمان د وجې نه، هم دغه شان د انسانانو د مونځ اولنې صف دې، د امام د قرب په اعتبار سره ﴿وان صلاة الرجل مع الرجل ازكى من صلاته وحده﴾ ﴿ازكى﴾ يعنى اكثر ثوابا دا د زکاة نه ماخوذ دې په معنی د کثرت او زيادت، يعنی د يواځې مونځ کولو نه د هغه مونځ ثواب ډير زيات دې کوم چه صرف يو سړی لره شاملولو سره اوکړې شي، او يو سره د کولو په مقابله کښې دوه سړو سره د کولو ثواب ددې نه زائد دې. وهكذا.

غرض دا دې چه تعداد څومره زياتيږی هومره به افضليت او ثواب زيات وي.

په کثرت جماعت باندې د فضيلت زيادت

د جمهورو علماء کرامو رائې دا ده چه د جماعت په کثرت باندې ثواب زياتيږی، خو علامه شعرانی په دې کښې د مالکيانو اختلاف ليکلې دې د هغوی په نزد د منفرد د مونځ په مقابله کښې چه د جماعت د مونځ کوم ثواب راغلې دې هغه به ورته په هر حال کښې ملاويږی، د جماعت کثرة او قلت ته په دې کښې هيڅ دخل نشته ځکه چه په حديث کښې مطلق راغلې دی ﴿صلاة الرجل فى الجماعة تعدل خمسا وعشرين﴾ اوس که هغه جماعت کثير وي يا قليل وي، ابن رسلان د هغوی د طرف نه هم دا ليکلې دی، خو حضرت شيخ په حاشيه د بذل کښې ليکی چه په دې مسئله کښې د مالکيانو اختلاف کوم چه شارحينو ليکلې دې دا ماته د هغوی په کتابونو کښې ملاؤ نه شو، بلکه د مالکيانو په کتابونو کښې تصريح ده د کثرت جماعت په افضليت باندې.

[٥٥٥]()حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي سَهْلٍ يَعْنِي عُثْمَانَ بْنَ حَكِيمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ صَلَّى الْعِشَاءَ فِي جَمَاعَةٍ، كَانَ كَقِيَامِ نِصْفِ لَيْلَةٍ، وَمَنْ صَلَّى الْعِشَاءَ وَالْفَجْرَ فِي جَمَاعَةٍ، كَانَ كَقِيَامِ لَيْلَةٍ".

ترجمه: د عثمان بن عفان رضي الله عنه روايت دې هغه ويلي، چې فرمائيلی دی رسول الله ﷺ: چا چې د ماسخوتن مونځ په د جمعې سره وکړه داسې دی لکه قيام د نيمې شپې، او چا چې

[1]: صحيح مسلم/المساجد ٤٦ (٦٥٦)، سنن الترمذي/الصلاة ٥١ (٢٢١)، (تحفة الأشراف: ٩٨٢٣)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/صلاة الجماعة ٢ (٧)، مسند احمد (٥٨/١، ٦٨) (صحيح)

مونځ وکړو د ماسخوتن او د سحر په جمع باندې داسې دی لکه قيام د ټولې شپې.

تشريح: قوله: ﴿ ومن صلى العشاء والفجر فى جماعة كان كقيام ليلة ﴾ هم دا لفظ د ترمذى په روايت کښې دې، يعنى کوم انسان چه د ماسخوتن مونځ په جماعت سره اوکړى نو هغه ته د نيمې شپې د قيام او عبادت ثواب ملاويږى، او څوک چه د ماسخوتن او سحر دواړو مونځونه په جماعت سره اوکړى نو هغه ته د پوره شپې د قيام ثواب ملاويږى په دې صورت کښې د دواړو مونځونو ثواب برابر شو، او د مسلم شريف د روايت الفاظ ددې نه لږ شان مختلف دى، په هغې کښې داسې دى چه ﴿ من صلى العشاء فى جماعة كان كقيام نصف ليلة ومن صلى الفجر فى جماعة كان كقيام ليلة ﴾

شرح حديث کښې دوه اقوال

په دې کښې په جمله ثانيه کښې صرف فجر مذکور دې چه په هغې کښې دوه احتماله دى چه د ماسخوتن او سحر دواړو مجموعه مراد وى، دويم دا چه ددې نه صرف د سحر مونځ مراد وى، په دې دويم صورت کښې د فجر د مونځ ثواب د ماسخوتن د مونځ په مقابله کښې دوچند کيږى، خو د ابوداود او ترمذى د روايت نه د اول احتمال تائيد کيږى لهذا هم دا احتمال به راجح وى بلکه متعين، خو د امام ابن خزيمه رحمه الله رائې ددې په خلاف ده[1] هغه دويم احتمال اختيار کړې دې په دې وجه هغه د فجر دپاره مستقل ترجمه قائم کړې ده.

بَابُ مَا جَاءَ فِي فَضْلِ الْمَشْيِ إِلَى الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د فضيلت د پيدل تلوکې مانځه ته

[٥٥٦](٢) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْأَبْعَدُ فَالْأَبْعَدُ مِنَ الْمَسْجِدِ، أَعْظَمُ أَجْرًا".

ترجمه: ابو هريرة رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه روايت کوى، هغه فرمائيلى دى: ډېر لرې بيا ورپسې لرې د جمات نه ډېر اوچت دى په اعتبار د اجر سره.

تشريح: قوله: ﴿ الابعد فالابعد من المسجد اعظم اجرا ﴾ يعنى د کوم سړى کور چه د مسجد نه څومره لرې وى، دومره به ئې ثواب زائد وى، څکه چه وړاندې په حديث کښې دى، مسجد ته تلونکى دپاره په هر قدم باندې يوه درجه اوچتيږى او يوه خطاء ئې معاف کيږى، او يو بل روايت کوم چه په مسلم او ترمذى وغيره کښې دې چه په هغې کښې دا دى ﴿ الا ادلكم على ما يمحو الله به الخطايا ويرفع به الدرجات ﴾ او په دې کښې دى چه ﴿ وكثرة الخطاء الى المساجد ﴾ د دې دواړو احاديثو نه د مشى الى الصلاة فضيلت معلوميږى لکه چه مصنف ترجمه قائم کړې ده هم دغه شان يو بل حديث مشهور دې چه يو خل قبيله بنو سلمه کوم چه د مدينې په اطرافو کښې اوسيدل د هغه ځائې نه منتقل کيدو سره د مسجد نبوى په قرب

[1] او د حضرت شيخ په حاشيه د بذل کښې دى چه ددې بالمقابل ابن عبد البر بسنده عن عثمان دا مرفوع روايت نقل کړې دې: ﴿ صلاة العشاء في جماعة تعدل قيام ليلة وصلاة الفجر في جماعة تعدل قيام نصف ليلة ﴾ (ابن رسلان)

[2] تخريج: سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ١٥ (٧٨٢)، (تحفة الأشراف: ١٣٥٩٧)، وقد أخرجه: حم (٢/٣٥١، ٤٢٨) (صحيح)

کښې د سکونت اختيارولو اراده اوکړه نو هغه ﷺ اوفرمائيل ﴿الا تحتسبون اثاركم﴾ [۱] دا لفظ خو د بخاری دي او د مسلم الفاظ دا دی ﴿دياركم تكتب اثاركم﴾ يعنی رسول الله ﷺ د منتقل کيدو نه منع کړل او مصلحت ئې دا بيان اوفرمائيلو چه د لرې راتلو په صورت کښې هغه فضيلت دې کوم چه د نزدې اوسيدو په صورت کښې نه دې حاصل، يعنی کثرة اقدام.

ايا مسجد ته نزدې کور افضل دې يا لرې؟

خو ددې نه دا نه لازميږی چه د مسجد نه لرې کور دې افضل وی د نزدې نه، ځکه چه دا دواړه ځيزونه جدا جدا دی، په هر يو قدم باندې نيکی ملاويدل بيله خبره ده او د کور مسجد ته نزدې کيدل دا د هغه مکان دپاره موجب شرف دې پس په يو روايت کښې دی ﴿شؤم الدار بعده عن المسجد﴾ او هم دغه شان په جمع الفوائد کښې د مسند احمد يو روايت مرفوعه نقل دې ﴿فضل الدار القريبة من المسجد على الدار الشاسعة كفضل الغازی على القاعد﴾ اگر چه دا حديث ضعيف دې، حافظ ابن حجر د بنو سلمه والا حديث د لاندې ليکی چه ددې نه د ﴿سكنى بقرب المسجد﴾ استحباب معلوميږی خو که بل يو مصلحت يا عارض وی نو بيا جدا خبره ده، لکه چه د بنو سلمه په منتقل کيدو کښې دا مصلحت وو چه اطراف مدينه د ابادئ نه خالی نه شی او د مدينې حفاظت اوکړې شی هم په دې وجه باندې رسول الله ﷺ هغوی ته د مسجد خواته د راتلو مشوره ورنکړه، صحيح او تحقيقی خبره خو دا ده چه بعض علماء لکه ابن العماد وغيره محدثينو ددې احاديثو په وجه باندې دا وئيلې دی چه دار بعيده افضل دې د دار قريبه نه

[۵۵۷] ([۲]) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ، أَنَّ أَبَا عُثْمَانَ حَدَّثَهُ عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: "كَانَ رَجُلٌ لَا أَعْلَمُ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ مِمَّنْ يُصَلِّي الْقِبْلَةَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ أَبْعَدَ مَنْزِلًا مِنَ الْمَسْجِدِ مِنْ ذَلِكَ الرَّجُلِ وَكَانَ لَا تُخْطِئُهُ صَلَاةٌ فِي الْمَسْجِدِ، فَقُلْتُ: لَوِ اشْتَرَيْتَ حِمَارًا تَرْكَبُهُ فِي الرَّمْضَاءِ وَالظُّلْمَةِ، فَقَالَ: مَا أُحِبُّ أَنَّ مَنْزِلِي إِلَى جَنْبِ الْمَسْجِدِ، فَنُمِيَ الْحَدِيثُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَهُ عَنْ قَوْلِهِ ذَلِكَ، فَقَالَ: أَرَدْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ يُكْتَبَ لِي إِقْبَالِي إِلَى الْمَسْجِدِ وَرُجُوعِي إِلَى أَهْلِي إِذَا رَجَعْتُ، فَقَالَ: أَعْطَاكَ اللَّهُ ذَلِكَ كُلَّهُ، أَنْطَاكَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مَا احْتَسَبْتَ كُلَّهُ أَجْمَعَ".

ترجمه: د ابی بن کعب رضی الله عنه نه روايت دې هغه وئيلی دې: وو يو سړی د خلقو نه چې د مدينې والا وو ماته پته نشته چې په مونځ کونکو کښې د هغه نه د چا کور لرې وی د مسجد نه، او وو چې نه فوت کيده د هغه نه مونځ د جماعت، نو ما ورته وويل: که چېرته دې خر واخلې سورلې پرې کوې په گرمئ کښې او په تياره کښې، نو هغه سړی وويل: زه نه خوښوم چې زما کور دې د مسجد خواته شي، نو رسول الله ﷺ ته دا خبره ورسيده، نو تپوس ئې وکړو د هغه سړی نه د قول د هغه، هغه وويل زما اراده دا وه ای د الله رسوله! چې وليکل شی زما لپاره زما راتلل مسجد ته او زما تلل خپل اهل ته، هغه ﷺ وفرمائيل: الله دې درکړی تالره ټول

[۱] امام بخاری په دې باندې باب ترلې دې احتساب الاثار)

[۲]: صحيح مسلم/المساجد ۴۹ (۶۶۳)، سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ۱۶ (۷۸۳)، (تحفة الأشراف: ۶۴)، وقد أخرجه: سنن الدارمي/الصلاة ۶۰ (۱۳۲۱) (صحيح)

هغه چې ته ئې اجر حسابوي.

تشريح: قوله: ﴿ عن ابي بن كعب قال : كان رجل لا اعلم احدا من الناس... ابعد منزلا من المسجد من ذلک الرجل الخ ﴾ د حديث مضمون دا دې چه سيدنا ابی بن کعب رضی الله عنه فرمائی چه په اهل مدينه کښې يو داسې سړې وو چه د هغه کور د مسجد نبوی نه په څومره فاصله باندې وو زما په علم کښې د چا کور هم دومره لرې ه وو، هغه به د خپل کور نه روزانه مسجد ته پيدل راتلو خو د هغې باوجود به د هغه نه يو جماعت هم نه فوت کيدلو (زه د هغه په حال خفه شوم) نو ما هغه ته اووې چه که ته يو خر واخلې چه په هغې باندې سوريدو سره د خپل کور نه مسجد ته څې راځې نو هغه زما خبره اوريدو سره اووې: ﴿ ما احب ان منزلی الی جنب المسجد ﴾ چه زما دا خبره خوښه نه ده چه زما کور د مسجد برابر دې، د هغه صحابی خو مطلب دا وو چه زما هم دا خوښه ده چه زه د مونځ دپاره د لرې نه راشم، خو ظاهره الفاظ د هغه موهم وو چه هغه د مسجد نبوی قرب نه غواړی. ﴿ فنمی الحديث الی رسول الله صلي الله عليه وسلم ﴾ پس د هغه دا خبره رسول الله صلی الله علیه وسلم ته اورسيده په دې باندې هغه صحابی لره راغوښتلو سره تپوس اوکړو چه تا دا خبره څنګه اوکړه په دې باندې هغه عرض اوکړو ﴿اردت يا رسول الله صلى الله عليه وسلم ان يكتب لي اقبالي الی المسجد ورجوعی الی اهلی ﴾ يا رسول الله صلی الله علیه وسلم زه غواړم چه زما دا قدمونه د مسجد پورې او بيا په واپسئ باندې د مسجد نه تر کوره پورې اوليکلې شی، په دې باندې رسول الله صلی الله علیه وسلم ډير خوشحاله شو او وې فرمائيل : الله پاک دې تاته ستا د نيت او اميد موافق پوره پوره اجر او ثواب درکړی.

په حديث الباب کښې يو نوې خبره

د هغه صحابی د کلام نه معلوميږی چه د هغه ذهن بلکه په نيت کښې دا وه چه هغوی ته مسجد ته د تلو او د هغه ځائې نه د کور طرف ته واپس کيدو دواړو ثواب په هر قدم باندې ملاؤ شی، هغه صلی الله علیه وسلم د هغوی دپاره دعا اوفرمائيله چه الله پاک دې تا ته ستا د نيت مطابق پوره پوره اجر درکړی لهذا د هغه صحابی په حق کښې خو دا متعين دې چه ان شاء الله هغوی ته مسجد ته د تلو راتلو، د دواړو ثواب به ورته ملاويږی، خو ددې سلسلې د احاديث نه صراحة صرف مسجد ته د تلو ثواب معلوميږی د واپسئ نه، البته د غازی په باره کښې راځی ﴿ قفلة كغزوة ﴾.

د بخاری د ترجمة الباب توجيه

حضرت شيخ يوه خاص خبره اوفرمائيله هغه دا چه امام بخاری رحمه الله هم د خپل ترجمة الباب نه د ابوداود دې حديث طرف ته اشاره اوفرمائيله هغه په داسې طور چه امام بخاری رحمه الله يو ترجمه قائم کړه "باب من خرج الی المسجد وراح" حال دا چه ددې باب د لاندې هغه حديث راوړې دې په دې کښې لفظ ﴿ خرج ﴾ نشته بلکه داسې ده ﴿ من غدا الی المسجد او راح ﴾ خو دلته دا سوال پيدا کيږی چه امام بخاری رحمه الله د ترجمة الباب لفظ ولې بدلوې، په دې باندې حافظ فرمائی چه امام بخاری اشاره اوکړه ددې خبرې طرف ته چه په حديث کښې

لفظ ﴿ غدا ﴾ نه مراد مطلق ذهاب او خروج دې، په سحر کښې تلل مراد نه دی، او د ﴿ راح ﴾ نه مراد رجوع ده، لهذا د امام بخاری په ترجمه کښې مسجد طرف ته تلل او د مسجد نه واپسی دواړه مراد دی.

په دې باندې حضرت شيخ اوفرمائيل چه ګويا د امام بخاری رحمه الله د ترجمة الباب نه د ابوداود دې حديث د ابی بن کعب رضي الله عنه طرف ته اشاره کړې ده چه په هغې کښې تلل او راتلل دواړه مذکور دی. والله تعالى اعلم

[۵۵۸](۱) حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ، حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَارِثِ، عَنِ الْقَاسِمِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ مُتَطَهِّرًا إِلَى صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ فَأَجْرُهُ كَأَجْرِ الْحَاجِّ الْمُحْرِمِ، وَمَنْ خَرَجَ إِلَى تَسْبِيحِ الضُّحَى لَا يَنْصِبُهُ إِلَّا إِيَّاهُ فَأَجْرُهُ كَأَجْرِ الْمُعْتَمِرِ، وَصَلَاةٌ عَلَى أَثَرِ صَلَاةٍ لَا لَغْوَ بَيْنَهُمَا كِتَابٌ فِي عِلِّيِّينَ".

ترجمه: د ابو امامة رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ ويلی دي: څوک چې ووتلو د خپل کور نه په حالت د اودس کښې فرض مونځ ته د هغه اجر پشان د اجر د محرم حاجی دی، او هغه څوک چې ووتلو نفلو د څاښت ته نه وی ستړی کړی هغه لره مګر هم دې، نو د هغه اجر پشان د اجر د عمرې والا دی، او مونځ کول وروسته د بل مونځ نه چې په مينځ کښې ئې لغوه اوبې هوده کار نه وی کړی نو دا ليکلې شی په عليين کښې.

تشريح: قوله:﴿ من خرج من بيته متطهرا الى صلاة مكتوبة فاجره كاجر الحاج المحرم ﴾ کوم سړې چه د خپل کور نه اودس کولو سره د فرض مونځ دپاره مسجد ته لاړ شی نو ددې ثواب د هغه سړی ثواب برابر دې کوم چه د کور نه احرام تړلو سره د حج دپاره لاړو، احرام د صحة حج دپاره هم دغه شان شرط دې لکه چه طهارت د مونځ دپاره شرط دې، د تقابل تقاضه دا ده چه د محرم نه مراد محرم من دويرة اهله وی.

ذكر ما يستفاد من الحديث

د دې حديث نه دوه خبرې معلومې شوې، يو دا چه د کور نه اودس کولو سره د مونځ دپاره تلل د فضيلت سبب دې، بله خبره دا معلومه شوه چه تقديم الاحرام افضل دې په ميقات باندې احرام تړلو سره، دا دويمه مسئله مختلف فيه ده، دظاهريه په نزد تقديم الاحرام على المواقيت بالكل جائز نه دې، او د ائمه اربعه په نزد جائز دې، خو په افضليت کښې اختلاف دې، د احنافو او شوافعو په نزد تقديم افضل دې او د مالکيانو او حنابله په نزد د ميقات نه احرام تړل دا فعل تسهيلا للامة وو، هسې د امام شافعی په دې کښې دوه قوله دی خو په ترجيح کښې اختلاف دې، رافعی د تقديم قول ته ترجيح ورکړې ده، او امام نووی د عدم تقديم قول ته، وړاندې په حديث کښې د صلاة الضحى فضيلت ذکر شوې دې او دا چه د هغې ثواب د عمرې برابر دې، صلاة الضحى زيات نه زيات سنت دې لهذا دا وئيلې کيدې شی چه په دې حديث کښې اشاره ده د عمرې د سنت کيدو طرف ته، مسئله

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۴۸۹۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۶۳/۵، ۲۶۸) (حسن)

اختلافي ده، د امام شافعي او امام احمد په نزد عمره واجب ده او د امام مالک په نزد سنت، د احنافو په دې کښې دوه قوله دی وجوب او سنتيت.

قوله:﴿ وصلاة على اثر صلاة لا لغوبينهما كتاب في عليين ﴾ د يو مونځ نه روستو بل مونځ داسې کول چه د دواړو ترمينځه څه لغو حرکت قول يا فعل نه وی، د الله پاک په نزد مقبول دې په عليين کښې ليکلې شی.

شرح حديث

د عليين نه مراد د نيکو اعمالو دفتر دې چه په هغې کښې د ابرار او صالحينو اعمال ليکلې شی، د صاحب منهل د کلام نه معلوميږی چه مکتوب في عليين کيدل د بل مونځ په باره کښې وئيلې شی يعنی د کوم مونځ په باره کښې چه دوه صفات اوموندلې شی، اول دا چه هغه على اثر الصلاة وی، دويم دا چه په مينځ کښې ئې څه لغو کار نه وی، خو زه وائم چه دا د دواړو مونځونو په باره کښې وئيلې شی، چه کوم سړې دوه مونځونه په داسې طريقه اوکړی چه د هغې ترمينځه څه لغو حرکت اونکړی نو دا دواړه مونځونه د الله پاک په نزد مقبول دی.

د دې نه معلومه شوه چه د عمل صالح نه روستو او د هغې نه هم مخکښې لغو حرکت او معصيت نه احتراز ددې عمل صالح په حق کښې باعث قبول او موجب حفاظت دې.

[۵۵۹] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُومُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي جَمَاعَةٍ تَزِيدُ عَلَى صَلَاتِهِ فِي بَيْتِهِ، وَصَلَاتِهِ فِي سُوقِهِ خَمْسًا وَعِشْرِينَ دَرَجَةً، وَذَلِكَ بِأَنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ وَأَتَى الْمَسْجِدَ لَا يُرِيدُ إِلَّا الصَّلَاةَ وَلَا يَنْهَزُهُ إِلَّا الصَّلَاةُ، لَمْ يَخْطُ خُطْوَةً إِلَّا رُفِعَ لَهُ بِهَا دَرَجَةٌ وَحُطَّ عَنْهُ بِهَا خَطِيئَةٌ حَتَّى يَدْخُلَ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ كَانَ فِي صَلَاةٍ مَا كَانَتِ الصَّلَاةُ هِيَ تَحْبِسُهُ، وَالْمَلَائِكَةُ يُصَلُّونَ عَلَى أَحَدِكُمْ مَا دَامَ فِي مَجْلِسِهِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ، وَيَقُولُونَ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ، اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ، اللَّهُمَّ تُبْ عَلَيْهِ، مَا لَمْ يُؤْذِ فِيهِ أَوْ يُحْدِثْ فِيهِ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلی دی، چې فرمائيلی دی رسول الله ﷺ د سړی مونځ د جمعی سره زياتېږی د هغه په مونځ باندې چې په کور کښې وی او په بازار کښې وی په پنځه وېشت درجو، او دا ځکه چې بيشکه يو کس ستاسو نه کله چې اودس وکړی او ښائسته اودس وکړی او مسجد ته راشی اراده ئې نه وی مگر مونځ، او نه وی رااوچت کړی ده لره مگر مونځ، نه اخلی يو قدم مگر اوچتوی ده لره په هغې يوه درجه او لری کوی د هغه نه يوه گناه، تردې چې مسجد ته داخل شی کله چې مسجد ته داخل شی نو دا په مانځه کښې حساب دی، ترکومه چې مانځه دا بند کړی وي، او ملائکی د رحمت دعاگانی کوی يو کس ستاسو ته تر کومه چې په هغه مجلس کښې وی په کوم کی ئې چې

١): صحيح مسلم/المساجد ٤٩ (٦٤٩)، سنن الترمذي/الصلاة ٤٧ (٣٣٠)، سنن النسائي/الإمامة ٤٢ (٨٣٩)، سنن ابن ماجه/المساجد ١٦ (٧٨٦)، موطا امام مالك/صلاة الجماعة ١ (١، ٢)، (تحفة الأشراف: ١٢٥٠٢)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الصلاة ٨٧ (٤٧٧)، مسند احمد (٢/٢٥٢، ٢٦٤، ٢٦٦، ٢٧٣، ٣٢٨، ٣٩٦، ٤٥٤، ٤٧٣، ٤٧٥، ٤٨٥، ٤٨٦، ٥٢٠، ٥٢٥، ٥٢٩)، سنن الدارمي/الصلاة ٥٦ (١٣١٢، ١٣١٣) (صحيح)

مونځ کړی دی، او وايي: اې الله ته ورته بخښنه وکړې، ای الله ته ورباندې رحم وکړې، ای الله ته ئې توبه قبوله کړه، ترکومه چې ئې چاته ضرر نه وی رسولی او یا ئې اودس نه وی مات شوی.

تشریح: قوله: ﴿ صلاة الرجل في جماعة تزيد[1] على صلاته في بيته وصلاته في سوقه ﴾ په دې حدیث کښې د جماعت د مونځ فضیلت بیان کړې شوې دې د منفرد په مونځ باندې، چه کوم مونځ په کور یا بازار کښې اوکړی شی، د جماعت په مونځ کښې ددې نه پنځویشت چنده ثواب لری، د صلاة في السوق په تفسیر کښې اختلاف دې، د اکثر شارحینو رائې دا ده چه ددې نه هغه مونځ مراد دې کوم چه په بازار کښې منفردا اوکړی شی، او ابن التین کوم چه په مشهور شارحینو کښې دې هغه وائی چه ددې نه د بازار د جماعت والا مونځ مراد دې ﴿ لان السوق ماوى الشياطين كما جاء في الحديث ﴾، خو امام نووي رحمه الله دا خبره رد کړې ده.

فائده: د جماعت فضیلت د مسجد سره خاص دې یا عام ﴿ ولو صلى في بيته؟ ﴾ حضرت شیخ په حاشیه د بذل کښې لیکلې دی چه په کبیری شرح منیه کښې دی چه که فرض مونځ جماعت سره په کور کښې اوکړی نو د جماعت ثواب خو به حاصل شی خو د مسجد فضیلت حاصل نه شو، او در مختار او طحطاوی على المراقی کښې دی چه جماعت سنت مؤکده دې او وراندې تلو سره لیکی. ﴿ في مسجد او في غيره ﴾ (چه د هغې نه په ظاهره معلومه شوه چه د مسجد نه خارج جماعت کولو سره سنت ادا کیږی) خو د حافظ ابن حجر میلان په فتح الباری کښې دې طرف ته دې چه تضعیف مذکور فی الحدیث د مسجد سره خاص دې.

﴿ وذلک بان احدکم اذا توضا فاحسن الوضوء واتى المسجد الخ ﴾ یعنی دا ثواب مذکور په دې وجه ملاویږی چه کله په تاسو کښې یو سړې اودس اوکړی او په ښه طریقه اودس کوی او د اودس کولو نه پس بیا مسجد ته اورسیږی حال دا چه د هغه اراده د مونځ نه علاوه نوره هیڅ نه وی ﴿ ولا ينهزه الا الصلاة ﴾ او هغه ئې صرف د مونځ دپاره اودرولې وو نو داسې سړې چه کوم قدم هم اوچتوی مسجد طرف ته نو ددې په ذریعه د هغه یوه درجه اوچتولې شی او یوه خطاء معاف کولې شی.

شرح حدیث کښې دوه اقوال

ځان پوهه کړئ چه په دې حدیث کښې د جماعت د مونځ په باره کښې دوه څیزونه مذکور دی، په شروع حدیث کښې یعنی پنځویشت درجې ثواب ملاویدل، او په اخر حدیث کښې یعنی په هر قدم باندې ئې درجه اوچتیدل او د خطاء معاف کیدل، د بخاری بعض شارحین چه په هغوی کښې علامه کرمانی هم دې او هم دغه شان حضرت گنگوهی هم د هغوی رائې دا ده چه دا چه په اخر حدیث کښې قیدونه ذکر کړې شوې دی، د کور نه اودس کولو سره

[1] په بعض روایاتو کښې لفظ د تعدل دې چه د هغې معنی برابر ده او په بعض کښې تزید او تضاعف راغلې دې، بعض شارحینو تول په یوه معنی باندې محمول کړې دې او بعض د تضاعف معنی دا لیکلې ده چه د جماعت د مونځ ثواب پنځویشت کرته پورې ﴿ المضاعف ﴾ یعنی دوچند کیږی نو په دې صورت کښې د یو مونځ ثواب درې کروړه او پنځه دیرش لاکهه څلور پنځوس زره څلور سوه او دوه دیرش کیږی.

وتل وغيره وغيره ددې تعلق د هغه ثواب سره دې کوم چه د حديث په اخر کښې ذکر شوې دې او هغه ثواب کوم چه په اول حديث کښې ذکر شوې دې هغه مطلق دې ددې قيدونو ددې سره هيڅ تعلق نشته، لهذا ددې حضراتو په نزد ﴿ وذلک بان ﴾ کښې حرف باء د الصاق دپاره ده سببيه نه ده، او ددې بالمقابل د بعض شارحينو رائې دا ده چه دا باء سببيه ده او ددې تعلق د ماقبل سره دې او مطلب دا دې چه په اول حديث کښې چه کوم ثواب ذکر شوې دې هغه ددې قيدونو سره مقيد دې لهذا که دا قيود بيا موندلې شي نو بيا خو به تضعيف مذکور حاصل وی ګڼې نه، زما په خيال اول قول زيات صحيح دې او ددې قيدونو تعلق صرف د هغه ثواب سره دې کوم چه د حديث په اخر کښې ذکر کړې شوې دې ځکه چه اکثر په احاديثو کښې پنځويشت چنده ثواب سره دا قيدونه نه دی ذکر شوی.

د جماعت د ثواب په باره کښې د رواياتو اختلاف

د دې نه پس ځان پوهه کړه چه د جماعت د ثواب په باره کښې روايات په دوه قسمه دی، اکثر په رواياتو کښې ﴿ بخمس وعشرين درجة ﴾ مذکور دې او حديث د ابن عمر کوم چه بخاری روايت کړې دې په هغې کښې ﴿ بسبع وعشرين درجة ﴾ ذکر شوې دې، جمع بين الروايتين مختلف طور کړې شوې ده. ۱: ذکر القليل لا ينفی الکثير... يا داسې اوايئ چه مفهوم العدد غير معتبر. ۲: چونکه د الله پاک انعام او فضل په دې امت باندې زيات دې په دې وجه رسول الله ﷺ ته په شروع کښې د پنځويشت درجاتو علم ورکړې شو نو رسول الله ﷺ د هغې خبر ورکړو، او روستو ورته د اويشتو درجاتو علم اوشو نو امت ته ئې د هغې خبر ورکړو. ۳: دا په اجر کښې د کمی او زيادت اختلاف د مونځ کونکو يا د هغوی د مونځ د احوالو په اختلاف باندې محمول دې يعنی د بعض مصلين په حق کښې پنځويشت او د بعض په حق کښې اويشت درجې ثواب دې د خشوع او خضوع د کمی او زيادت د وجې نه، يا د مونځونو د اختلاف د وجې نه، يعنی په بعض مونځونو کښې لکه مازيګر، سحر يا ماسخوتن او په سحر يا جهری مونځونو کښې اويشت درجې ثواب دې او په باقی کښې پنځويشت درجې دې، دا درې جوابونه امام نووی رحمه الله ذکر فرمائيلې دی او حافظ ابن حجر تقريبا لس وجوه جمع بيان کړې دی يو د هغې نه دا دې چه دا اختلاف د مسجد د قرب او بعد په اعتبار سره دې، يا د مسجد او خارج مسجد د وجې نه، او يا به دا فرق محمول کولې شی منتظر صلاة او غير منتظر صلاة باندې، يا مسبوق او مدرک باندې، يا کثرت جماعت او قلت جماعت باندې، او راجح د حفاظو په نزد دا ده چه دا فرق دې محمول کړې شی په جهريه او سريه باندې.

[٥٦٠] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ هِلَالِ بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الصَّلَاةُ فِي جَمَاعَةٍ تَعْدِلُ خَمْسًا وَعِشْرِينَ صَلَاةً، فَإِذَا صَلَّاهَا فِي فَلَاةٍ فَأَتَمَّ رُكُوعَهَا وَسُجُودَهَا بَلَغَتْ خَمْسِينَ صَلَاةً"، قَالَ أَبُو دَاوُد: قَالَ عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ فِي هَذَا الْحَدِيثِ:

[1]: سنن ابن ماجه/المساجد ١٦ (٧٨٨)، مسند احمد (٥٥/٣) (كلهم إلى قوله: «خمسا وعشرين صلاة»)، (تحفة الأشراف: ٤١٥٧)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ٣٠ (٦٤٦) (صحيح)

صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي الْفَلَاةِ تُضَاعَفُ عَلَى صَلَاتِهِ فِي الْجَمَاعَةِ، وَسَاقَ الْحَدِيثَ.

ترجمه: د ابو سعید الخدری رضي الله عنه نه روایت دې، هغه وئیلي دي، چې فرمائیلي دي رسول الله ﷺ د جمعې مونځ برابربرې د خانله پنځه ویشت مونځونو سره، کله چې وکړې هغې لره په دشته کښې پوره ئې کړه رکوع او سجده د هغې نو هغه رسېږي پنځوسو مونځونو ته. وئیلي دي ابوداود: وئیلي دي عبد الواحد بن زیاد په دې حدیث کښې: مونځ د سړي په دشته کښې دوچند کېږي د هغه په مونځ باندې د جمعې سره. او بیان ئې کړو حدیث.

تشریح: **قوله**:﴿ فَإِذَا صَلَّاهَا فِي فَلَاةٍ فَأَتَمَّ رُكُوعَهَا وَسُجُودَهَا بَلَغَتْ خَمْسِينَ صَلَاةً ﴾ د حدیث مضمون دا دې چه د جماعت یو مونځ د پنځوس مونځونو برابر دې.

مضمون حدیث

او څوک چه مونځ په ځنګل کښې اوکړي په ښه طریقې سره رکوع او سجده کولو سره نو د هغه مونځ د پنځوس مونځونو برابر دې، په دې جزء ثاني یعنی اختلاف فی الفلاة کښې دواړه احتمالات دی، منفردا کوی یا جماعة، بعض شارحین دې طرف ته تلې دی او بعض هغه طرف ته، د حضرت سهارنپوری میلان د منفردا کولو طرف ته دې، چه کوم سړې په ځنګل کښې چه د خوف او دهشت ځائې وی یواځې د مونځ فریضې لره د اتمام رکوع وسجود په اهتمام سره اوکړی نو هغه ته به د پنځوس مونځونو ثواب ملاویږی، ګویا د ځنګل دا مونځ د جماعت د مونځ نه هم زیات شو. ﴿ قال ابوداود : صلاة الرجل فی الفلاة تضاعف علی صلاته فی الجماعة ﴾ په دې کښې اشاره ده دې خبرې طرف ته چه د صلاة فی فلاة نه مراد منفردا کول دی، د تقابل تقاضه هم دا ده.

بَابُ مَا جَاءَ فِي الْمَشْيِ إِلَى الصَّلَاةِ فِي الظُّلَمِ[1]

باب دې په بیان د تلوکې مانځه ته په تیاره کې

[۵۶۱](2) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عُبَيْدَةَ الْحَدَّادُ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَبُو سُلَيْمَانَ الْكَحَّالُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَوْسٍ، عَنْ بُرَيْدَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "بَشِّرِ الْمَشَّائِينَ فِي الظُّلَمِ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِالنُّورِ التَّامِّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ".

ترجمه: بریدة رضي الله عنه د نبی ﷺ نه روایت کوی هغه وئیلي دي: زیری ورکړه تلونکو ته په تیاره کښې مسجد ته په پوره نور سره په ورځ د قیامت کښې.

تشریح: (الدر المنضود کښې او بعض درسی نسخو کښې دلته د باب دا عنوان موجود نه دې بلکه دا حدیث په باب سابق کښې ذکر کړې شوې دې. ابو عمار عبد المالک)

قوله:﴿ بشر المشائین فی الظلم الخ ﴾ په تیرو کښې د مسجد طرف ته په کثرت سره تلونکو ته د قیامت په ورځ باندې د کامل نور زیرې ورکړه، د اعمالو بدله د الله پاک د طرف نه د

[1] په بعضو نسخوکښې دلته د باب عنوان نشته اوپه دې باب کښې موجوده حدیث ئې ماقبل باب کښې ذکر کړې دې، لیکن د بیروت په نسخه کښې دلته باب موجود دې په دې وجه اولیکلې شو.
[2]: سنن الترمذي/الصلاة ۵۳ (۲۲۳)، (تحفة الأشراف: ۱۹۴۶) (صحیح)

هغه اعمالو مناسب وي، پس په تياره کښې د مسجدونو طرف ته د تلونکو بدله په رڼړا سره ورکړې شوه.

بَابُ مَا جَاءَ فِي الْهَدْيِ فِي الْمَشْيِ إِلَى الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د هغې کې چې راغلی دی په ارام سره تلوکې مانځه ته

مسجد طرف ته د مونځ دپاره تلل چونکه عبادت دې په دې وجه هغه هم په يو خاص انداز سره کيدل پکار دی په سکون او وقار سره، په هغې کښې يو داسې هيئت اختيارول کوم چه په غفلت او بې توجه کيدو باندې دلالت اوکړی مناسب نه ده مثلا مانځه ته د تلو په وخت تشبيک کول، د يو لاس ګوتې د بل لاس په ګوتو کښې ننباسل، دا يو فضول او لغو حرکت دې، هم په دې وجه ترې حديث کښې منع کړې شوې ده.

[٥٦٢]() حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، أَنَّ عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ عَمْرٍو حَدَّثَهُمْ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ قَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، حَدَّثَنِي أَبُو ثُمَامَةَ الْحَنَّاطُ، أَنَّ كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ أَدْرَكَهُ وَهُوَ يُرِيدُ الْمَسْجِدَ، أَدْرَكَ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ، قَالَ: فَوَجَدَنِي وَأَنَا مُشَبِّكٌ بِيَدَيَّ فَنَهَانِي عَنْ ذَلِكَ، وَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ، ثُمَّ خَرَجَ عَامِدًا إِلَى الْمَسْجِدِ فَلَا يُشَبِّكَنَّ يَدَيْهِ فَإِنَّهُ فِي صَلَاةٍ".

ترجمه: حديث بيان کړې دې مونږ ته ثمامة الحناط بيشکه کعب بن عجرة بيامونډلو هغه لره او هغه روان وو مسجد ته. بيامونډلو يو د دواړو ملګری خپل، هغه وايي: زه ئې بيامونډلم چې خپل د لاسونوګوتې يو بل کښې سره ورکړې وې، نو زه ئې منع کړم د دغې نه، او ويې وئيل: بيشکه رسول الله ﷺ ويلي دي: کله چې اودس کوی يو ستاسو نه ښائسته اودس وکړی بيا اوځی قصد کونکی مسجد ته نو تشبيک دې نه کوی د لاسونو خپلو، بيشکه دا د مانځه په حالت کښې دې.

د تشبيک په حکم کښې اختلاف

قوله: ﴿ ثم خرج عامدا الى المسجد فلا يشبكن يديه ﴾ د تشبيک په حکم کښې اختلاف دې، د بعض صحابه او تابعين لکه ابن عمر رضي الله عنه او سالم رحمه الله په نزد مطلقا جائز دې تردې چه د مونځ په حالت کښې هم، او د امام مالک او ابراهيم نخعي په نزد کراهت خاص دې د مونځ د حالت سره، او د جمهور علماء او ائمه ثلاثه په نزد کراهت د صلاة سره مختص نه دې، بلکه د ﴿ من يمشي الى الصلاة ﴾ او منتظر الصلاة ټولو په حق کښې مکروه دې، البته د کراهت درجات متفاوت دی، خاص د صلاة په حالت کښې به کراهت شديد وی، او کوم سړې چه په مسجد کښې ناست منتظر صلاة دې د هغه په حق کښې به کراهت ددې نه کم وی، او څوک چه د مونځ دپاره مسجد ته روان دې د هغه په حق کښې به کراهت نور هم کم وی.

اول خو تشبيک فعل عبث دې او مونځ کونکی لره د فعل عبث نه ځان ساتل پکار دی، دويم دا چه علماء کرامو دا هم ليکلي دی چه دا د تشبيک کيفيت اختلاف او مناقشه لره مشعر دې.

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١١١١٩)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ١٦٧ (٣٨٦)، مسند احمد (٢٤١/٤)، سنن الدارمي/الصلاة ١٢١ (١٤٤٤) (صحيح)

[۵۶۳]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُعَاذِ بْنِ عَبَّادٍ الْعَنْبَرِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ مَعْبَدِ بْنِ هُرْمُزَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: حَضَرَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ الْمَوْتُ، فَقَالَ: إِنِّي مُحَدِّثُكُمْ حَدِيثًا مَا أُحَدِّثُكُمُوهُ إِلَّا احْتِسَابًا، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ لَمْ يَرْفَعْ قَدَمَهُ الْيُمْنَى، إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ حَسَنَةً، وَلَمْ يَضَعْ قَدَمَهُ الْيُسْرَى، إِلَّا حَطَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْهُ سَيِّئَةً، فَلْيُقَرِّبْ أَحَدُكُمْ أَوْ لِيُبَعِّدْ، فَإِنْ أَتَى الْمَسْجِدَ فَصَلَّى فِي جَمَاعَةٍ غُفِرَ لَهُ، فَإِنْ أَتَى الْمَسْجِدَ وَقَدْ صَلَّوْا بَعْضًا وَبَقِيَ بَعْضٌ صَلَّى مَا أَدْرَكَ وَأَتَمَّ مَا بَقِيَ كَانَ كَذَلِكَ، فَإِنْ أَتَى الْمَسْجِدَ وَقَدْ صَلَّوْا فَأَتَمَّ الصَّلَاةَ كَانَ كَذَلِكَ".

ترجمه: د سعيد بن المسيب نه روايت دې هغه وئيلى دى چې راغې مرګ يو سړى ته د انصارو نه، هغه ووئيل: زه تاسو ته بيانوم يو حديث، تاسو ته ئې نه بيانوم مګر د وجې د ثواب حسابولو نه، ما اوريدلى دى د رسول الله ﷺ نه هغه به وئيل: كله چې اودس وكړى يو ستاسو نه ښائسته اودس وكړي، بيا اوځى مانځه ته نه اوچتوى خپله ښى خپه مګر ليكى ورله الله پاك يوه نيكي، او نه ږدې چپه خپه مګر كموى الله عز وجل د هغه يوه ګناه، نو كه نزدې وى يو كس ستاسو نه او يا لرې وى، كه چرې راشى جمات ته مونځ وكړى د جمعې سره نو بخښنه وشى هغه ته، كه چرې راشى جمات ته او خلقو بعضى مونځ كړى وى او بعضې پاتې وى نو كوم ئې چې ګير كړو هغه وكړى او پوره كړى باقې، نو همدغسې به وي، كه چرې جمات ته راغې او خلقو مونځ كړې وو نو پوره ئې كړو مونځ نو همدغسې به وي (يعنى بخښنه به ئې اوشى).

تشريح: قوله: ﴿ فليقرب احدكم او ليعد ﴾ يا خو د قدمونو په باره كښې وئيلې شى چه تاسو ته اختيار دې، كه نزدې نزدې يئ ږدئ يا لرې لرې، ظاهره ده چه د نزدې نزدې كيخودلو په صورت كښې به قدمونه واړه وى او په تعداد كښې به زيات وى، او د لرې كيخودلو په صورت كښې به د هغې په تعداد كښې كمې راځى چه هغې سره به په ثواب كښې هم نقصان وى نو ګويا د تقريب اقدام ترغيب وركول مقصود دى تخيير مقصود نه دې، او دويم مطلب ددې حديث دا هم كيدې شى چه اشاره ده دار قريبه او دار بعيده طرف ته، كه غواړې نو دا اختيار كړه يا هغه، د دار قريبه او بعيده د افضليت بحث اوس نزدې تير شوې دې.

قوله: ﴿ فان اتى المسجد وقد صلوا الخ ﴾ د حديث حاصل دا دې چه كوم سړې د كور نه په اهتمام سره په اودس كښې اوځى نو په هر ښى قدم باندې يوه نيكى او ګس قدم باندې د يوې ګناه معافى كولې شى، بيا كه مسجد ته رسيدو سره جماعت سره مونځ ادا كړى نو ددې مغفرت كولې شى او كه پوره مونځ ورته په جماعت سره ملاؤ نه شو بلكه مسبوق شو يا ئې تول بغير د جماعت نه اوكړو نو بيا به هم ورته اجر ملاويږى، په ظاهره دا په هغه صورت كښې ده كومه چه په حديث كښې مذكور ده چه انسان د كور نه په اهتمام سره په اودس كښې اوځى او اراده ئې صرف د مونځ وى او اتفاقى مونځ شوې وى. والله تعالى اعلم

چه هر كله په حديث كښې راغلل چه په دې صورت كښې ورته الله پاك د جماعت ثواب وركوى نو بيا په دې كښې تامل او شك نه دې پكار، علامه سندى هم د نسائى په

[1]: تفرد به أبو داود،(تحفة الأشراف: ۱۵۵۸۳) (صحيح)

حاشيه باندې دا خبره ليکلې ده او دا چه څوک ددې خلاف وائي هغه معتبر نه ده، وړاندې په مستقل باب کښې دا مضمون راروان دې.

باب فِيمَنْ خَرَجَ يُرِيدُ الصَّلاَةَ فَسُبِقَ بِهَا

باب دې په بيان د هغه چا کښې چې اراده لري د مونځ او د هغه څه حصه فوت شوه

[٥٦٤] (¹) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ يَعْنِي ابْنَ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ يَعْنِي ابْنَ طَحْلاَءَ، عَنْ مُحْصِنِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَوْفِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ ثُمَّ رَاحَ فَوَجَدَ النَّاسَ قَدْ صَلَّوْا، أَعْطَاهُ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ مِثْلَ أَجْرِ مَنْ صَلاَّهَا وَحَضَرَهَا لاَ يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أَجْرِهِمْ شَيْئًا".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې هغه ويلي، چې فرمائيلي دی رسول الله ﷺ چا چې اودس وکړو او ښائسته اودس ئې وکړو، بيا لاړلو بيا ئې مونډل خلک چې مونځ ئې کړی دی وربه کړی ورته الله تعالی پشان د اجر د هغه چا چې مونځ ته حاضر شوی دی او نه به کموی دا کار د دوی د اجر نه هيڅ شی.

باب مَا جَاءَ فِي خُرُوجِ النِّسَاءِ إِلَى الْمَسْجِدِ

باب دې په بيان د تلو د ښځوکې مسجد ته

[٥٦٥] (²) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لاَ تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ، وَلَكِنْ لِيَخْرُجْنَ وَهُنَّ تَفِلاَتٌ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ ويلی دي: تاسو مه منع کوئ بندګانې د الله د جماتونو د الله نه، لکن ودې وځي او دوی دې پټې وی په پړونو کښې.

تشريح: قوله:﴿ ولكن ليخرجن وهن تفلات ﴾ يعنی زنانه مسجد ته د مونځ دپاره تلې شی خو هغوی له پکار دی چه په داسې حال کښې لاړې شی چه هغوی ساده حالت کښې وی ډول او زينت کښې دې نه ځی، د رسول الله ﷺ په زمانه کښې زنانه د مانځه دپاره مسجد ته تلې د رسول الله ﷺ د طرف نه اجازت وو، خو هغه د خير زمانه وه روستو فقهاء کرامو دا د څو قيودو سره مقيد کړې دي. ۱: بشرط عدم الاختلاط بين الرجال والنساء، ۲: عدم التزين، ۳: عدم التطيب ۴: عدم خوف الفتنة (نووی). خپله سيده عائشه رضي الله عنها فرمائی لکه چه وړاندې په متن کښې راځی چه که رسول الله ﷺ د زنانو موجوده حالت ليدلې وې نو هغوی به ئې د مسجد نه منع کړې وې.

په مسئلة الباب کښې د ائمه کرامو مذاهب

بهرحال د ائمه ثلاثه په نزد اوس مسئله دا ده چه د هغوی په نزد خروج د عجائز (بوډئ زنانه) سره خاص دې د ځوانې په حق کښې مکروه دې او د حنابله په نزد اعتبار خائيست او بدرنګ والی لره دې. پس د هغوی په نزد د جميله خروج د مونځ دپاره مکروه او د غير

¹): سنن النسائي/الإمامة ٥٢ (٨٥٦)، (تحفة الأشراف: ١٤٢٨١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢/٣٨٠) (صحيح)

²): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٥٠١٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢/٤٣٨، ٤٧٥)، سنن الدارمي/الصلاة ٥٧ (١٣١٥) (حسن صحيح)

جميله دپاره جائز دي، بيا د عجوز دپاره جواز د صاحبين په نزد خو په ټولو مونځونو کښې دې، او د امام صاحب په نزد صرف د ورځې په مونځونو ماسپخين او مازيګر کښې دې او په صلوات ليليه کښې د عجوز دپاره هم اجازت نشته.

[۵۶۶](۱)حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ".

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلى دى، چې فرمائيلى دى رسول الله ﷺ: تاسو مه منع کوئ بندګانې د الله د جماتونو د الله نه.

[۵۶۷](۲)حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا الْعَوَّامُ بْنُ حَوْشَبٍ، حَدَّثَنِي حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَمْنَعُوا نِسَاءَكُمُ الْمَسَاجِدَ وَبُيُوتُهُنَّ خَيْرٌ لَهُنَّ".

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنه نه روايت دې هغه وايي، چې فرمائيلى دى رسول الله ﷺ: تاسو مه منع کوئ خپلې زنانه د جماتونو نه، او کورونه د دوى ډير غوره دي دوى لره (چه په خپلو کورونو کښې مونځ اوکړي).

[۵۶۸](۳)حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "ائْذَنُوا لِلنِّسَاءِ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِاللَّيْلِ، فَقَالَ ابْنٌ لَهُ: وَاللَّهِ لَا نَأْذَنُ لَهُنَّ فَيَتَّخِذْنَهُ دَغَلًا، وَاللَّهِ لَا نَأْذَنُ لَهُنَّ، قَالَ: فَسَبَّهُ وَغَضِبَ، وَقَالَ: أَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ائْذَنُوا لَهُنَّ، وَتَقُولُ: لَا نَأْذَنُ لَهُنَّ".

ترجمه: عبد الله بن عمر رضي الله عنه وئيلى دى، چې رسول الله ﷺ ويلى دي: اجازت وکړئ ښځو ته جماتونو ته دشپې. نو وويل يو خوى هغه ته: قسم په الله مونږ به اجازت نه ورکوو دوى ته، دوى به جوړه کړي دا بهانه، قسم په الله مونږ به اجازت نه کوو هغوى ته، هغه وايي: بدې ردې ئې ورته اووئيلې او غصه شو، او ويې وئيل: زه وايم چې وئيلى دى رسول الله ﷺ: چې اجازت ورته وکړئ، او ته وايې چې اجازت ورته نه کوو.

تشريح: قوله: ﴿ فقال ابن له ﴾ د هغه نوم بلال دې يا واقد، لکه چه د مسلم شريف په روايت کښې دى ﴿ فيتخذنه دغلا ﴾ هغه به دا د فساد ذريعه جوړوى، د خوئې په کلام کښې چونکه صورة د حديث معارضه بيا موندلې شوه په دې وجه ابن عمر رضي الله عنه د هغوى نه دومره ناراضه شو، د مسند احمد په روايت کښې دى ﴿ فما كلمه عبد الله حتى مات ﴾ دغل هغه کورې اونې ته وئيلې سى چه په هغې کښې غل ډاکو پټ کيني

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۸۵۸۲)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الجمعة ۱۶۶ (۹۰۰)، والنكاح ۱۱۶ (۵۲۳۸)، صحيح مسلم/الصلاة ۳۰ (۴۴۲)، سنن النسائي/المساجد ۱۵ (۷۰۵)، سنن ابن ماجه/المقدمة ۲ (۱۶)، موطا امام مالك/القبلة ۶ (۱۲)، مسند احمد (۱۶/۲، ۳۶، ۴۳، ۳۹، ۹۰، ۱۲۷، ۱۴۰، ۱۴۳، ۱۴۵، ۱۵۱)، سنن الدارمي/الصلاة ۵۷ (۱۳۱۴) (صحيح)

(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۶۶۸۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۷۶/۲) (صحيح)

(۳): صحيح البخاري/الجمعة ۱۳(۸۹۹)، صحيح مسلم/الصلاة ۳۰(۴۴۲)، سنن الترمذي/الصلاة ۴۸ (۵۷۰)، (تحفة الأشراف: ۷۳۸۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۶/۲، ۴۳، ۴۹، ۹۸، ۱۲۷، ۱۴۳، ۱۴۵) (صحيح)

بَابُ التَّشْدِيدِ فِي ذَلِكَ

باب دې په بيان د تشديد (سختي كولو) په دغې كې

[٥٦٩] (١) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهَا أَخْبَرَتْهُ، أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: "لَوْ أَدْرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَحْدَثَ النِّسَاءُ، لَمَنَعَهُنَّ الْمَسْجِدَ كَمَا مُنِعَهُ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ"، قَالَ يَحْيَى: فَقُلْتُ لِعَمْرَةَ: أَمُنِعَهُ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَتْ: نَعَمْ.

ترجمه: عائشې چې د نبي ﷺ بي بي ده هغې ويلي دي: كه چرې موندلې وې رسول الله ﷺ هغه چې جوړ كړي دي ښځو نو دوی به ئې د مسجد نه منع كړې وې لكه څنګه چې ښځې د بنی اسرائيلو منع كړې شوې وې. وئيلي دي يحيی: ما وويل عمره ته: آيا منع كړې شوې وې ښځې د بنی اسرائيلو لره؟ هغې وويل: او.

[٥٧٠] (٢) حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، أَنَّ عَمْرَو بْنَ عَاصِمٍ حَدَّثَهُمْ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مُوَرِّقٍ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي حُجْرَتِهَا، وَصَلَاتُهَا فِي مَخْدَعِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي بَيْتِهَا".

ترجمه: عبد الله بن مسعود رضي الله عنه روايت كوی د نبي ﷺ نه هغه فرمائيلي دي: مونځ د ښځې په كوټه كښې ډېر غوره دی د مونځ د هغې نه په حجره د هغې كښې، او مونځ د هغې په هغه پټ خائې د هغې كښې ډېر غوره دی د مونځ د هغې نه په كوټه د هغې كښې.

تشريح: (په الدر المنضود كښې او په بعض درسی نسخو كښې دلته د باب دا عنوان موجود نه دې بلكه دا احاديث په باب سابق كښې ذكر كړې شوې دي. ابو عمار عبدالمالک)

قوله: ﴿ صلاة المرأة فی بيتها افضل الخ ﴾ د زنانه مونځ كول د كمرې په كوټ كښې غوره دی د كمرې په انګڼ كښې د كولو نه، او وړه كوټه كښې لوستل غوره دی په لويه كوټه كښې د كولو نه، مخدع په لويه كمره كښې دننه چه كومه مختصر شان كمره وی چه په هغې كښې د كور قيمتی څيزونه ږدی.

[٥٧١] (٣) حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَوْ تَرَكْنَا هَذَا الْبَابَ لِلنِّسَاءِ"، قَالَ نَافِعٌ: فَلَمْ يَدْخُلْ مِنْهُ ابْنُ عُمَرَ حَتَّى مَاتَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ: وَهَذَا أَصَحُّ.

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې هغه وايي چې وئيلي دي رسول الله ﷺ: ښه به وو كه چرې مونږ دا دروازه ښځو لپاره پريخودې وی. وئيلي دي نافع: ابن عمر داخل نه شو د هغې نه تردې چې مړ شو. وئيلي دي ابوداود: نقل كړې دی دې لره اسماعيل بن ابراهيم د ايوب او هغه د نافع نه، هغه وئيلي دي: وويل عمر: او هم دا صحيح ده.

---

(١): صحيح البخاري/الأذان ١٦٣ (٨٦٩)، صحيح مسلم/الصلاة ٣٠ (٤٤٥)، (تحفة الأشراف: ١٧٩٣٤)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/القبلة ٦ (١٥)، مسند احمد (٦/٩١، ١٩٣، ٢٣٥، ٢٣٢) (صحيح)

(٢): سنن الترمذي/الرضاع ١٨ (١١٧٣ ببعضه)، (تحفة الأشراف: ٩٥٢٩) (صحيح)

(٣): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٧٥٨٨) (صحيح)

باب السَّعي إلى الصَّلاةِ

باب دې په بيان د كوشش كې ما نځه ته

[۵۷۲]()حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا تَأْتُوهَا تَسْعَوْنَ وَأْتُوهَا تَمْشُونَ وَعَلَيْكُمُ السَّكِينَةُ، فَمَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَمَا فَاتَكُمْ فَأَتِمُّوا"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: كَذَا قَالَ الزُّبَيْدِيُّ، وَابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، وَمَعْمَرٌ، وَشُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ: وَمَا فَاتَكُمْ فَأَتِمُّوا، وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَحْدَهُ، فَاقْضُوا، وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو: عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَجَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، فَأَتِمُّوا، وَابْنُ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبُو قَتَادَةَ، وَأَنَسٌ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كُلُّهُمْ، قَالُوا: فَأَتِمُّوا.

ترجمه: بيشكه ابوهريرة رضي الله عنه وئيلي دي، چې ما اوريدلي دي د رسول الله ﷺ نه، هغه به وئيل: كله چې ودريږي مونځ تاسو په جلتئ سره مه راځئ، تاسو راشئ چې تاسو عادي روان ئي، او په تاسو باندې اطمينان لازم دی كوم مونځ چې مو بياموندلو هغه وكړئ او كوم مونځ چې درنه فوت شو نو هغه پوره كړئ. وئيلي دي ابوداود: همداسې وئيلي دي زبيدی او ابن ابی ذئب او ابراهيم بن سعد او معمر او شعيب بن ابی حمزة د زهری نه، او هغه چې فوت شو د تاسو نه نو هغه پوره كړئ، او وئيلي دي ابن عيينة يواځې د زهری نه (فاقضوا) پوره كړئ، او وئيلي دي محمد بن عمرو د ابو سلمة نه او هغه د ابو هريرة او جعفر بن ربيعة نه، او هغوی د اعرج نه او هغه د ابو هريرة نه (فأتموا) پوره كړئ، او ابن مسعود د نبی ﷺ نه، او ابو قتادة او انس د نبی ﷺ نه ټولو وئيلي دي (فأتموا) پوره كړئ.

تشريح: قوله:﴿ اذا اقيمت الصلاة فلا تاتوها تسعون الخ ﴾ چه كله مونځ اودريږی نو تاسو د هغې طرف ته منډې مه وهئ، بلكه سكون او وقار سره راځئ، ددې وجه په دويم حديث كښې بيان شوې ده چه د مونځ طرف ته تلونكې د مانځه په حكم كښې دې، لهذا منډه وهل فضول دی، او هم دغه شان د مسجد د احترام هم خلاف دی، په دې حديث كښې د سعی ممانعت دې، د سعی معنى د عمل او كوشش هم راځی. ﴿ فاسعوا الى ذكر الله وذروا البيع، وان ليس للانسان الا ما سعى ﴾ دا معنى دلته نه ده مراد، د سعی معنى د منډې وهلو هم راځی ﴿ وجاء رجل من اقصى المدينة يسعى ﴾ هم ددې نفی دلته مقصود ده. كه جماعت اودريدلو نو څه به كوی په دې كښې درې اقوال دی كوم چه امام ترمذی بيان كړې دې

۱ په قلاره منډه پكار دی خو دا قول د حديث خلاف دې ۲ يسرع المشى، تيز رفتار دې ځی د وقار رعايت كولو سره. ۳: بغير د اسراع نه دې په اطمينان سره په خپل عام چال ځی، په دې كښې راجح دويم قول دې چه په هغې كښې د جانبين رعايت دې

(): صحيح مسلم/المساجد ۲۸ (۶۰۲)، (تحفة الأشراف: ۱۳۳۷۱، ۱۵۳۲۳)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الجمعة ۱۸ (۹۰۸)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۳۲ (۳۲۷)، سنن ابن ماجه/المساجد ۱۴ (۷۷۵)، موطا امام مالك/الصلاة ۱(۴)، مسند احمد (۲/۲۷۰، ۲۸۲، ۳۱۸، ۳۸۷، ۴۲۷، ۴۵۲، ۴۶۰، ۴۷۳، ۴۸۹، ۵۲۹، ۵۳۲، ۵۳۳)، سنن الدارمي/الصلاة ۵۹ (۱۳۱۹) (حسن صحيح)

﴿ فما ادركتم فصلوا وما فاتكم فاتموا ﴾ خومره مونځ چه د امام سره ملاو شي هغه د امام سره اوکړه او چه کومه حصه د مونځ فوت شي هغه روستو پوره کړئ.

﴿ قال ابوداود كذا قال الزبيدى الخ ﴾ د زهری نه روايت کونکي ډير دی اکثرو ﴿فاتموا﴾ وئيلي دي او ابن عيينه ﴿ فاقضوا ﴾ وئيلي دي، دا خو په ظاهره صرف لفظی اختلاف دي خو فی الواقع يو اهم فقهی اختلاف په دې باندې متفرع دې.

مسبوق امام سره اول مونځ رالاندې کوی که اخر

هغه دا چه مسبوق چه کوم مونځ د امام سره کوی هغه د هغه اول مونځ دې يا اخری، يعنی د امام خو ظاهر دې اخر صلاة دې اوس دده د تابع کيدو په حيثيت سره د مسبوق هم اخری مونځ دې يا د هغه اول صلاة دې.

د امام شافعی او امام احمد په نزد دا د هغه اول مونځ دې، د امام ابوحنيفه او امام ابويوسف په نزد اخر مونځ دې، د اختلاف ثمره به دا وی چه که د امام سره په څلورو کښې دوه رکعتونه ملاو شوي دی نو د امام شافعی او احمد په نزد دا سړې د امام د فارغ کيدو نه پس چه کوم دوه رکعتونه کوی په هغې کښې به صرف سورة فاتحه لولی ځکه چه د هغه دا شفعه اخيره ده چه په هغې کښې سورت نه شی ضم کولې، او د شيخين (ابوحنيفه وابويوسف) په نزد به په دې دواړو رکعتونو کښې قرأت کامله يعنی فاتحه سره سورت ضم کوی ځکه چه دا د هغه شفعه اولی ده.

د امام شافعی رحمه الله استدلال د ﴿ فاتموا ﴾ نه دې، د اتمام تعلق د ما بقی سره وی يا داسې اوايه چه د څيز اتمام د هغې په اخر کښې وی، معلومه شوه چه ددې سړی د مونځ اخری حصه پاتې شوه، او د شيخينو استدلال د ﴿ فاقضوا ﴾ نه دې د قضاء تعلق د ﴿ ما سبق وما مضی ﴾ سره دې، معلومه شوه چه د هغه د مونځ د شروع حصه پاتې شوې ده، اخری حصه مونځ خو هغه د امام سره اوکړو د امام د فارغ کيدو نه پس اوس به هغه د خپلې شروع مونځ کوی، او په شفعه اولی کښې قرأت مکمل کيږی، دريم قول دلته د امام مالک او امام محمد دې، هغه فرمائی چه په افعالو کښې به اتمام وی او په قرأت کښې قضاء، اوس ددې دپاره يو مثال داسې پکار دې چه په هغې کښې درې واړه مذاهب مخې ته راشی هغه دا دې چه د يو سړی ته د امام سره صرف يو رکعت ملاو شو، اوس دا سړې د امام د فارغ کيدو نه پس، د شوافعو او حنابله په نزد يو رکعت کولو نه پس د تشهد دپاره قعده کوی او صرف هم په دې رکعت کښې به قرأت پوره کوی د هغه سړی اولنئ شفعه پوره شوه، اوس دا سړې به په باقی دوه رکعتونو کښې صرف فاتحه لولی، او د شيخين په نزد به دا سړې مسلسل دوه رکعتونه کولو نه پس کينی او په دواړو کښې به قرأت کامله کوی، او د امام مالک او امام محمد رحمه الله په نزد د اتمام والو پشان به يو رکعت کولو نه پس کينی چه په هغې کښې به قرأت پوره کيږی او د هغې نه په روستو رکعت کښې به هم قرأت کامله کوی ځنګه چه د شيخينو په نزد کوی.

زمونږ عمل هم په دې قول باندې دې مفتی به قول هم دا دې، دا اختلاف مذاهب په

بذل المجهود كښې د علامه عينى په حوالې سره هم دغه شان ذكر كړې شوې دى، خو ابن قدامه چه په مغنى كښې كوم مذاهب ذكر كړې دى هغه ددې نه لږ شان مختلف دى. (افاده الشيخ فى الاوجز)

[۵۷۳]()حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "ائْتُوا الصَّلَاةَ وَعَلَيْكُمُ السَّكِينَةُ فَصَلُّوا مَا أَدْرَكْتُمْ وَاقْضُوا مَا سَبَقَكُمْ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَكَذَا قَالَ ابْنُ سِيرِينَ: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَلْيَقْضِ، وَكَذَا قَالَ أَبُو رَافِعٍ: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَأَبُو ذَرٍّ رَوَى عَنْهُ، فَأَتِمُّوا وَاقْضُوا، وَاخْتُلِفَ عَنْهُ.

ترجمه: ابو هريرة رضي الله عنه روايت كوى د رسول الله ﷺ نه هغه فرمائيلى دي: راشئ مانځه ته په داسې حال كښې چې تاسو ته وقار وي، نو وكړئ هغه مو چې بيامونډلو او پوره كړئ هغه چې درنه تېر شوى دى. وئيلى دى ابوداود: او همداسې روايت كړې دې ابن سيرين د ابو هريرة نه (و ليقضِ) او همدارنګه وئيلى دى ابو رافع: روايت دې د ابوهريرة نه، او د ابوذر نه (فأتموا، واقضُوا) دواړه نقل دى او اختلاف شوې دې دهغه نه (يعنى د ابوذر دطرفه په دې لفظ كښې اختلاف شوې دې).

بَابٌ فِي الْجَمْعِ فِي الْمَسْجِدِ مَرَّتَيْنِ

باب دې په بيان د جمع كې په مسجد كې دوه ځل

دا باب د تكرار جماعت فى المسجد په باره كښې دې.

په جماعت ثانيه فى المسجد كښې اختلاف علماء

مسئله مختلف فيه ده، د امام احمد او اسحاق بن راهويه په نزد جائز دې، د جمهور علماء او ائمه ثلاثه باقيه په نزد مكروه دې. (ذكره الشعرانى فى الميزان ومثله فى العينى) امام ترمذى هم، د امام احمد او امام اسحاق د جواز مذهب او د امام شافعي او امام مالك مسلك د عدم تكرار جماعت ليكلې دې خو دا كراهت د محلې په مسجد كښې دې چه په هغې كښې امام او مؤذن مقرر وى په مسجد شارع كښې بالاتفاق جائز دې، هم دغه شان زمونږ بعض فقهاء كرامو ليكلې دى چه كراهة په هغه صورت كښې دې چه كله باقاعده اذان او اقامت سره جماعت ثانيه اوكړې شى او بغير د اذان او اقامت نه جائز دې خو صحيح او مفتى به قول زمونږ په نزد دلته مطلقا كراهت دې، د حضرت اقدس ګنګوهى رحمه الله په دې مسئله باندې يو مستقل تاليف دې په فارسئ كښې، القطوف الدانية فى تحقيق الجماعة الثانية. د هغې بعض اهل حديثو رد هم ليكلې دې.

[۵۷۴]()حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِي الْمُتَوَكِّلِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبْصَرَ رَجُلًا يُصَلِّي وَحْدَهُ، فَقَالَ: "أَلَا رَجُلٌ يَتَصَدَّقُ عَلَى هَذَا فَيُصَلِّيَ مَعَهُ".

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۹۵۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۳۸۲،۳۸۶) (صحيح)

[2]: سنن الترمذي/الصلاة ۵۰ (۲۲۰)، (تحفة الأشراف: ۴۲۵۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳/۶۴، ۸۵)، سنن الدارمي/الصلاة ۹۸ (۱۴۰۸) (صحيح)

ترجمه: د ابو سعيد الخدري رضي الله عنه نه روايت دې، بيشکه رسول الله ﷺ وليدلو يو سړی چې مونځ ئې کولو يواځې، نو هغه وفرمائيل: ايا نشته يو سړی چې صدقه وکړی په ده باندې، چې مونځ وکړی د هغه سره

تشريح: قوله: ﴿ عن ابی سعيد الخدری ان رسول الله صلی الله عليه وسلم الخ ﴾ يو سړي رسول الله ﷺ اوليدو چه هغه په مسجد کښې يواځې مونځ کولو، جماعت شوې وو، نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه په تاسو کښې څوک داسې شته چه په دې سړی باندې صدقه اوکړی يعنی د هغه په ثواب کښې اضافه اوکړی؟ د ترمذی په روايت کښې دی چه ﴿ فقام رجل فصلی معه ﴾ او په مصنف ابن ابی شيبة کښې دی چه هغه سړې چا چه د هغه سره مونځ کړې وو ابوبکر صديق رضي الله عنه وو.

د حديث الباب نه استدلال او د هغې جواب

د مجوزينو استدلال ددې حديث نه دې، زمونږ د طرف نه دا جواب ورکړې شوې دې چه په دې کښې جماعت ثانيه د فرض مونځ والا چرته مونډلې شوې دې په دې کښې فرض مونځ کونکې خو صرف يو سړې دې، دويم سړې متنفل دې ددې نه علاوه دويمه خبره دا ده چه د احاديثو په ذخيره کښې د جماعت ثانيه په سلسله کښې صرف دا يوه واقعه ملاويږی، حال دا چه په دې کښې عموم بلوی ده، مسجد نبوی مرکزی مسجد وو هلته راتلونکی په کثرت سره راتلل، سرايا او لښکرې به د خپلو سفرونو نه واپس راتلې، که جماعت ثانيه جائز يا مستحب وې نو يقينا ډير په کثرت سره به دې ته ضرورت راتلو او دلته صرف يو روايت دې هغه هم داسې چه په دعوی باندې منطبق کيږی نه، بله دا چه که د جماعت ثانيه دروازه پرانستلې شی نو يقينا دا به د تقليل جماعت باعث وی، او جماعت کوم چه د شعائر اسلام نه دې چه په هغې کښې د مسلمانانو اجتماع مقصود ده هغه به فوت شی، خلق به په مونځ کښې سستی کول شروع کړی، په خپلو خپلو کارونو کښې به اولګی څکه چه په ذهن کښې په ئې دا وی چه خپل جماعت به څانله اوکړی.

د رسول الله ﷺ نه جماعت ثانيه د مسجد نه خارج ثابت دې، روايت مشهور دې په بذل المجهود کښې مذکور دې [1] په دې باندې اهل حديث اشکالات کوی کوم چه د جولا د جالې نه هم زيات کمزوری دی په تحفة الاحوذی شرح ترمذی کښې ذکر دی.

بَابٌ فِيمَنْ صَلَّى فِي مَنْزِلِهِ ثُمَّ أَدْرَكَ الْجَمَاعَةَ يُصَلِّي مَعَهُمْ

باب دې په بيان د هغه چا کې چې مونځ وکړي په کور کې بيا مونځي جمع او مونځ وکړي د هغوی سره

که يوسړې په کور کښې منفردا مونځ اوکړی بيا ورته مسجد ته تلو سره معلومه شی چه لا مونځ نه دې شوې نو داسې سړی لره لکه چه په حديث الباب کښې دی دوباره مونځ په جماعت سره کول پکار دی.

[1] هغه دا چه يو ځل رسول الله ﷺ د يو قوم خپل مينځ کښې د مصالحت دپاره تشريف يوړلو چه کله واپس راغلو نو وې کتل چه په مسجد کښې مونځ شوې دې ﴿ فرجع الي منزله فجمع اهله وصلي ﴾

د اعاده صلاة روايات او باب مخکښې هم تير شوې دې، متعلقه مسائل هلته تير شوې دی، په پورته ذکر شوې صورت کښې د شافعيه او حنابله په نزد د پنځو وارو مونځونو اعاده شته،[1] د مالکيانو په نزد ﴿ الا المغرب ﴾ او د احنافو په نزد صرف د ماسپخين او ماسخوتن دوارو مونځونو اعاده کيدې شي.

(د حديث الباب نه جوابات)

دا حديث په ظاهره کښې د احناف خلاف دې ددې ډير جوابونه کړې شوې دی.

۱: احاديث النهي عن النفل بعد العصر والفجر اقوى.

۲: مقدمة على الاباحة،

۳: محمول على ما قبل النهي،

۴: په بعض کتب حديث کښې لکه په مسند ابي حنيفه او کتاب الاثار لمحمد نه معلوميږی چه دا واقعه د سحر د مونځ نه ده بلکه د ماسپخين د مونځ ده،

۵: پنځم جواب دا دې چه رسول الله ﷺ د هغه دوارو کسانو نه تپوس اوکړو چه تاسو دواړه مونځ کښې ولې شامل نه شوئ نو هغوی ورته جواب ورکړو چه مونږ مونځ کړې وو، د هغوی ددې جواب نه په ظاهره کښې معلوميږی چه د مونځ کولو نه پس بيا د هغې اعاده مطلقا نشته، حال دا چه مسئله دا نه ده بلکه په مونځونو کښې اعاده بالاتفاق مستحب ده په دې وجه هغه اوفرمائيل چه داسې خو نه ده چه يو ځل د مونځ کولو نه پس بيا اعاده بالکل شته نه بلکه اعاده شته، يعنی د قاعدې او ضابطې مطابق، او د قاعدې تقاضه دا ده چه د اوقات نهی نه علاوه کښې دې اعاده وی چه يو ځل د مونځ کولو نه پس بيا اعاده نشته بلکه اعاده شته، يعنی د قاعدې او ضابطې مطابق، او د قاعدې تقاضه دا ده چه د اوقات نهی نه علاوه کښې اعاده پکار ده په اوقات نهی کښې اعاده نه ده پکار (افاده في الكوكب) او شپږم جواب دا دې چه د دارقطنی په روايت کښې تصريح ده د فجر او مغرب د عدم اعادې او هم په دې حکم کښې دې مازيګر هم، والله تعالى اعلم

[۵۷۵][2] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنِي يَعْلَى بْنُ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ الأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ غُلَامٌ شَابٌّ، فَلَمَّا صَلَّى إِذَا رَجُلَانِ لَمْ يُصَلِّيَا فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ، فَدَعَا بِهِمَا فَجِيءَ بِهِمَا تُرْعَدُ فَرَائِصُهُمَا، فَقَالَ: "مَا مَنَعَكُمَا أَنْ تُصَلِّيَا مَعَنَا؟" قَالَا: قَدْ صَلَّيْنَا فِي رِحَالِنَا، فَقَالَ: لَا تَفْعَلُوا إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فِي رَحْلِهِ ثُمَّ أَدْرَكَ الْإِمَامَ وَلَمْ يُصَلِّ فَلْيُصَلِّ مَعَهُ، فَإِنَّهَا لَهُ نَافِلَةٌ".

---

[1]) مشهوره خو هم دا ده خو په الشرح الکبير (للحنابلة) کښې داسې دی چه که يو سړی مونځ کړې وی که منفردا وی يا جماعت سره او د هغه په موجودګئ کښې په مسجد کښې اقامت شروع شی نو د داسې سړی دپاره اعاده مستحب ده بغير د مغرب نه وفي المغرب روايتان احداهما يستحب ويشفعها بالرابعة، والثانية لا. او که هغه د اقامة صلاة په وخت د مسجد نه خارج وی نو په دې صورت کښې دې هغه په اوقات نهی کښې مسجد ته نه داخليږی او؛ غير اوقات نهی کښې مونځ کول مستحب دی،

[2]): سنن الترمذي/الصلاة ٤٩ (٢١٩)، سنن النسائي/الإمامة ٥٤ (٨٥٩)، (تحفة الأشراف: ١١٨٢٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٦٠/٤، ١٦١)، سنن الدارمي/الصلاة ٩٧ (١٤٠٧) (صحيح)

ترجمه: جابر بن يزيد بن الاسود د خپل پلار نه روايت کوي، بيشکه هغه مونځ وکړو د رسول الله ﷺ سره او هغه هلک وو ځوان، هر کله چې ئې مونځ وکړو نو دوه سړي وو په ګوټ د جمات کښې چې مونځ ئې نه وو کړی، نو هغه دواړه ئې راوغوښتل رپيدل اړخونه د هغوی، هغه ورته وفرمائيل: تاسو څه شی منع کړئ چې مونځ وکړئ مونږ سره؟ دواړو وويل: مونږ په کورونو خپلو کښې مونځ کړی وو، هغه ورته وفرمائيل: داسې مه کوئ، کله چې يو کس د ستاسو نه مونځ وکړي په کور خپل بيا امام ته راشي په داسې حال کښې چه امام مونځ نه وی کړې، نو مونځ دې وکړي د هغه سره بيشکه دا به د هغه نفل شي.

[۵۷٦]([1]) حَدَّثَنَا ابْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصُّبْحَ بِمِنًى، بِمَعْنَاهُ.

ترجمه: د جابر بن يزيد نه روايت کوی د خپل پلار نه، هغه وايي: ما مونځ وکړو د رسول الله ﷺ سره د صباح په منی کښې، په معنی د هغه حديث سره.

[۵۷۷]([2]) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى، عَنْ سَعِيدِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ نُوحِ بْنِ صَعْصَعَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: "جِئْتُ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ فَجَلَسْتُ وَلَمْ أَدْخُلْ مَعَهُمْ فِي الصَّلَاةِ، قَالَ: فَانْصَرَفَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَأَى يَزِيدَ جَالِسًا، فَقَالَ: أَلَمْ تُسْلِمْ يَا يَزِيدُ؟ قَالَ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ أَسْلَمْتُ، قَالَ: فَمَا مَنَعَكَ أَنْ تَدْخُلَ مَعَ النَّاسِ فِي صَلَاتِهِمْ؟ قَالَ: إِنِّي كُنْتُ قَدْ صَلَّيْتُ فِي مَنْزِلِي، وَأَنَا أَحْسَبُ أَنْ قَدْ صَلَّيْتُمْ، فَقَالَ: إِذَا جِئْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَوَجَدْتَ النَّاسَ فَصَلِّ مَعَهُمْ، وَإِنْ كُنْتَ قَدْ صَلَّيْتَ تَكُنْ لَكَ نَافِلَةً وَهَذِهِ مَكْتُوبَةٌ".

ترجمه: د يزيد بن عامر نه روايت دې هغه وئيلی دي: زه راغلم او نبی ﷺ په مانځه کښې وو نو زه کيناستلم او د هغوی سره مانځه کښې شريک نه شوم، هغه وايي: راغي مونږ ته رسول الله ﷺ ويې ليدلو يزيد ناست، هغه وويل: ايا تا اسلام نه دی راوړی ای يزيد! هغه وويل: ولې نه ای د الله رسوله ما اسلام راوړی دی، هغه وفرمائيل: ته څه شي منع کړی چې د خلقو سره مانځه کښې شريک شې؟ هغه وويل: بيشکه ما مونځ کړی وو په خپل کور کښې او زما دا ګمان وو چې تاسو به مونځ کړی وي، هغه وفرمائيل: کله چې ته راشې مانځه ته او تا وموندل خلق نو مونځ وکړه د هغوی سره، او که چرې تا مونځ کړی وو نو شې به هغه نفل او دا به فرض شي.

تشريح: **قوله:**﴿ تكن لک نافلة وهذه مكتوبة ﴾ دا د امام اوزاعی دليل دې چه اولنې مونځ به نفل شمارلې شی او دويم فرض، ددې جواب مونږ سره په تير باب کښې تير شوې دې (ابواب المواقيت کښې).

قوله:﴿ فذلک له سهم جمع ﴾ يعنی ددې سړی دپاره د دواړو مونځونو مجموعه ثواب دې (يو د فرض او بل د نفل) او يو قول ددې په شرح ([3]) کښې دا دې چه د جمع نه مراد جيش او

---

[1]): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١١٨٢٢) (صحيح)
[2]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١١٨٣١) (ضعيف)
[3]) دلته د بذل المجهود په عبارت کښې تحريف شوې دې، صحيح عبارت داسې دې (وقيل اراد بالجمع الجيش اي كسهم الجيش من الغنيمة)

لښکر دې ای له سهم کسهم الجیش،، یعنی ډیر لوئې سهم د غنیمت ورته حاصل شو.

[۵۷۸](¹)حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى ابْنِ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، عَنْ بُكَيْرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عَفِيفَ بْنَ عَمْرِو بْنِ الْمُسَيَّبِ، يَقُولُ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ بَنِي أَسَدِ بْنِ خُزَيْمَةَ، أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيَّ، فَقَالَ: يُصَلِّي أَحَدُنَا فِي مَنْزِلِهِ الصَّلَاةَ ثُمَّ يَأْتِي الْمَسْجِدَ وَتُقَامُ الصَّلَاةُ، فَأُصَلِّي مَعَهُمْ فَأَجِدُ فِي نَفْسِي مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا، فَقَالَ أَبُو أَيُّوبَ: سَأَلْنَا عَنْ ذَلِكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "ذَلِكَ لَهُ سَهْمُ جَمْعٍ".

ترجمه: یو سړي د ابو ایوب الانصاري نه تپوس وکړو، ویې وئیل: یو کس زمونږ نه مونځ وکړي په خپل کور کښې بیا راشي جمات ته او مونځ ودرولی شي نو زه مونځ وکړم د هغوی سره، زه وینم په خپل نفس کښې د دېنه څه شی، نو وویل ابو ایوب: مونږ تپوس کړی وو د دغې په باره کښې د رسول الله ﷺ نه، هغه وفرمائیل: دا د هغه لپاره حصه د جمعې ده (یعنی دوباره په مونځ کښې شریکیدل هم ثواب دي).

بَابُ إِذَا صَلَّى ثُمَّ أَدْرَكَ جَمَاعَةً أَيُعِيدُ

باب دی، کله چې مونځ د جمع سره وکړي بیا بله جمع ومومي ایا واپس به یې کوي

[۵۷۹](²)حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ يَعْنِي مَوْلَى مَيْمُونَةَ، قَالَ: أَتَيْتُ ابْنَ عُمَرَ عَلَى الْبَلَاطِ وَهُمْ يُصَلُّونَ، فَقُلْتُ: أَلَا تُصَلِّي مَعَهُمْ؟ قَالَ: قَدْ صَلَّيْتُ، إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "لَا تُصَلُّوا صَلَاةً فِي يَوْمٍ مَرَّتَيْنِ".

ترجمه: سلیمان بن یسار چې مولی د میمونې دی هغه وایې: زه راغلم ابن عمر ته په بلاط کښې او هغوی مونځ کولو، نو ما وویل: ایا تا د هغوی سره مونځ نه کوې، هغه وفرمائیل: بیشکه ما مونځ کړی دی، ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه چې هغه به وئیل: تاسو مونځ مه کوئ یو مونځ په یوه ورځ کښې دوه ځل.

تشریح: قوله: لَا تُصَلُّوا صَلَاةً فِي يَوْمٍ مَرَّتَيْنِ: دا حدیث د تیرشوی باب د روایاتو خلاف دې چه په هغې کښې د مونځ دوباره کولو ذکردې.

په ترجمة الباب کښې د مصنف غرض

مصنف د ترجمة الباب په ذریعه جمع بین الروایتین فرمائیلی دی هغه دا چه باب سابق والا روایات د هغه سړي په حق کښې دی چا چه اولا مونځ منفردا کړې وي، او کوم سړي چه په جماعت سره مونځ کړې وي اوس هغه لره دوباره مونځ کول نه دي پکار (فاندفع التعارض من البین) دا تطبیق د جمهورو د مسلک مطابق خو دې خو د امام احمد د مسلک خلاف دې ځکه چه د هغه مسلک مخکښې تیر شو چه کوم سړي مونځ کړې وي اگر چه په جماعت سره وي او د هغه په وړاندې په مسجد کښې مونځ کیږي نو د هغې اعاده مستحب ده.

لهذا د امام احمد رحمه الله په نزد به د دې حدیث مطلب دا وي چه په یو ورځ کښې دې یو مونځ دوه کرته د فرض په نیت سره اونکړې شي، لهذا د دفع تعارض شکل د جمهورو په

(¹): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۵۰۱)، وقد أخرجه: موطا امام مالك /صلاة الجماعة ۳(۱۱) (ضعيف)

(²): سنن النسائي /الإمامة ۵٦ (۸٦۱)، (تحفة الأشراف: ۷۰۹٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۹/۲، ٤۱) (حسن صحيح)

نزد جدا دي او د امام احمد رحمه الله په نزد جدا دي.

باب في جماع الإمامة وفضلها

باب دې په بيان د ابوابو د امامت کې او د هغې په فضيلت کې

(د جماع لغوي تحقيق)

﴿ جماع ﴾ په وزن د کتاب او په وزن د رمان دواړه صحيح دی، جماع په معنی د جامع، د امام مالک رحمه الله عادت شریفه دې چه هغه په مؤطاء کښې لفظ جامع سره باب تړی، جامع الصلاة، جامع البيوع، نو ګويا د جماع الامامة مطلب دا شو، د امامت د احکامو او مسائلو متعلق د ابوابو مجموعه يعنی ددې ځائې نه ابواب الامامة شروع کيږی او د امام بخاری رحمه الله طرز دا دې چه هغه کله د ابواب سره ترجمه قائموی، ابواب التهجد، ابواب المساجد هغه لفظ ابواب جمع لره د کتاب په معنی کښې استعمالوی ځکه چه کتاب هم په ډيرو بابونو باندې مشتمل وی، د امام ابوداود رحمه الله عادت د لفظ تفريع د استعمال هم دې تفريع افتتاح الصلاة، تفريع په معنی د تجزيه او تفصيل فروع په معنی د جزئيات او مسائل، د فقهاء کرامو تعبير دې، او يا په دې ځان پوهه کړئ چه د هر يو مصنف په ذهن کښې د ابواب او مضامين يو خاص ترتيب وی چه د هغې په لحاظ وئيلې کيدې شی چه راتلونکی ابواب په تيرو شوو ابوابو باندې متفرع کيږی هم په دې وجه باندې مصنف کله کله د باب په شروع کښې لفظ تفريع راوړی.

[۵۸۰] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْمَهْرِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَرْمَلَةَ، عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْهَمْدَانِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَنْ أَمَّ النَّاسَ فَأَصَابَ الْوَقْتَ فَلَهُ وَلَهُمْ، وَمَنِ انْتَقَصَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعَلَيْهِ وَلَا عَلَيْهِمْ".

ترجمه: عقبة بن عامر وايي ما اوريدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه به وئيل: چا چې امامت وکړو خلقو ته او ورسيدو وخت ته نو د هغه ثواب هم دې او د قوم فائده هم ده، او چا چې نقصان وکړو په دې کښې د څه شی نو په هغه باندې ګناه ده نه په قوم باندې.

تشريح: قوله: ﴿ من ام الناس فاصاب الوقت الخ ﴾ څوک چه د خلقو امامت کوی او په صحيح وخت باندې هغوی ته مونځ ورکړی نو دا د هغه په حق کښې هم بهتره ده او د مقتديانو په حق کښې هم، او څوک چه ددې خلاف کوی بې وخته مونځ کوی نو په دې کښې د مقتديانو هيڅ نقصان نشته ددې وبال هم په هغه امام باندې دې.

....

(۱): سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۴۷ (۹۸۳)، (تحفة الأشراف: ۹۹۱۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۴۵/۴، ۱۵۴، ۱۵٦) (حسن صحيح)

بَابٌ فِي كَرَاهِيَةِ التَّدَافُعِ عَلَى الإِمَامَةِ

باب دې په کراهیت د غورځولو د امامت کې د ځان نه

[۵۸۱]() حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبَّادٍ الأَزْدِيُّ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ، حَدَّثَتْنِي طَلْحَةُ أُمُّ غُرَابٍ، عَنْ عَقِيلَةَ امْرَأَةٍ مِنْ بَنِي فَزَارَةَ مَوْلَاةٍ لَهُمْ، عَنْ سَلَامَةَ بِنْتِ الْحُرِّ أُخْتِ خَرَشَةَ بْنِ الْحُرِّ الْفَزَارِيِّ، قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ: أَنْ يَتَدَافَعَ أَهْلُ الْمَسْجِدِ لَا يَجِدُونَ إِمَامًا يُصَلِّي بِهِمْ".

ترجمه: خور د خرشه بن الحر الفزاری وئیلی دی، چې ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه به وئیل: بیشکه د نښو د قیامت نه دا خبره چې دیکه کوی به اهل د مسجد امامت لره، نه به بیاموځی امام چې دوی ته مونځ وکړي.

تشریح: قوله: ﴿ ان من اشراط الساعة الخ ﴾ د قیامت د علاماتو نه دا ده چه خلق به امامت د ځانه لرې کوی، هر یو به د مونځ ورکولو نه ځان ساتی، د جهالت د غلبې د وجې نه، یا داسې ترجمه اوکړئ چه دیکه به ورکوی یو سرې بل ته د مسجد یا محراب طرف ته ددې دپاره چه هغه بل مونځ ورکړی، دا دواړه مطلبونه خو نژدې نژدې دی یو دریم مطلب دا هم کیدې شی چه خلق به خپل مینځ کښې د اختلافاتو په وجه باندې امام د امامت نه لرې کوی یو به وائی مونږ وریسې مونځ نه کوو، بل به وائی مونږ وریسې مونځ نه کوو، خپل مینځ کښې د اختلاف د وجې نه.

بَابُ مَنْ أَحَقُّ بِالإِمَامَةِ

باب دی چې څوک ډیر حقدار د امامت دی

د امامت اوصاف:

د امامت دپاره چه د کومو صفاتو ضرورت دې هغه ډیر دی. قرأت، علم، ورع او تقوی، عمر (کبیر السن کیدل) قدم فی الهجرة (قدیم الهجرة کیدل) په دې ټولو کښې زیاته ترجیح قرأت او علم ته ده، لهذا ددې دواړو صفتونو والا ته به په نورو صفاتو والا باندې ترجیح ورکولې شی، خو خپله په دې دواړو کښې چاته ترجیح ده؟ دا مسئله مختلف فیه ده، د جمهورو په نزد ترجیح علم ته ده په قرأت باندې، او د امام احمد او ابویوسف په نزد ددې برعکس ده، د هغوی په نزد قاری په عالم باندې مقدم دې.

[۵۸۲]() حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ رَجَاءٍ، سَمِعْتُ أَوْسَ بْنَ ضَمْعَجٍ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْبَدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَؤُمُّ الْقَوْمَ أَقْرَؤُهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ وَأَقْدَمُهُمْ قِرَاءَةً، فَإِنْ كَانُوا فِي الْقِرَاءَةِ سَوَاءً فَلْيَؤُمَّهُمْ أَقْدَمُهُمْ هِجْرَةً، فَإِنْ كَانُوا فِي الْهِجْرَةِ سَوَاءً فَلْيَؤُمَّهُمْ أَكْبَرُهُمْ سِنًّا، وَلَا يُؤَمُّ الرَّجُلُ فِي بَيْتِهِ وَلَا فِي سُلْطَانِهِ وَلَا يُجْلَسُ عَلَى تَكْرِمَتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ"، قَالَ شُعْبَةُ: فَقُلْتُ لِإِسْمَاعِيلَ: مَا تَكْرِمَتُهُ؟ قَالَ: فِرَاشُهُ.

---

[1]: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٨ (٩٨٢)، (تحفة الأشراف: ١٥٨٩٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٨١/٦) (ضعيف)

[2]: صحيح مسلم/المساجد ٥٣ (٦٧٣)، سنن الترمذي/الصلاة ٦٢ (٢٣٥)، سنن النسائي/الإمامة ٣، (٧٨١)، ٦ (٧٨٤)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٦ (٩٨٠)، (تحفة الأشراف: ٩٩٧٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (١١٨/٤، ١٢١، ١٢٢) (صحيح)

ترجمه: د ابو مسعود البدري نه روايت دې هغه وئيلي دي، چې وئيلي دي رسول الله ﷺ: امامت به کوي د قوم د هر ښه لوستونکی د الله د کتاب، او مخکې د دوی نه په قرأت کښې، که چرې وو دوی په قرأت کښې برابر نو امامت دې وکړي د دوی هغه کس چې مخکې دی په هجرت کښې، که چرې وو دی په هجرت کښې برابر، نو امامت دې وکړي د دوی مشر د دوی نه په عمرکښې، او امامت دې نه کوې سړی په کور د هغه کښې او نه په بادشاهۍ د هغه کښې، اونه به کينې په ځائې دعزت د هغه مګر په اجازت دهغه سره. شعبه وائی ما اسماعيل نه تپوس اوکړوچه تکرمه (دعزت ځائې) نه څه مراددی؟ نوهغوی اووئيل دهغه بستره.

تشريح: **قوله**:﴿ يؤم القوم اقرؤهم لكتاب الله ﴾ دا د امام احمد او ابويوسف دليل دې.

د جمهورو دليل او په هغې باندې اشکال او جواب:

د جمهورو دليل د امامت ابی بکر قصه ده چه هغه اعلم الصحابة وو، هم دا وجه ده چه ابو سعيد خدری رضي الله عنه په يوه موقع باندې فرمائيلي وو لکه چه په بخاری کښې دی ﴿وكان ابوبكر اعلمنا ﴾ که تقديم اقراء ته وو نو هغه ابی بن کعب وو، او د حديث الباب جواب جمهور دا ورکوی چه د هغه زمانې اقراء به اعلم وو ځکه چه هغه حضراتو به قران کريم تفقه او د فهم معنی سره لوستلو اوس چه به هر خومره لوئې حافظ او قاری وی هومره به لوئې عالم وی، او دليل عقلی دا دې چه قرأت صرف يو رکن صلاة دې او د علم طرف ته ټول أرکان صلاة محتاج دی.

دلته دوه اشکالات دی، اول دا چه ممکنه ده تقديم ابی بکر په دې حيثيت سره نه وی چه هغه اعلم وو[1] بلکه د يو خاص مصلحت د وجې نه يعنی اشاره ده استخلاف طرفته (چه زما نه روستو دې هغه خليفه جوړ کړې شی) بل اشکال دا دې چه که د هغه زمانې ﴿ اقراء ﴾ به ﴿ اعلم ﴾ وو نو بيا ئې وړاندې په حديث کښې د ﴿ اقراء ﴾ مقابل ﴿ اعلم ﴾ ولې جوړ کړې دې ﴿ فان كانوا فی القراءة سواء فاعلمهم بالسنة ﴾ د دې جواب حضرت ګنګوهی دا ورکړې دې كما فی الحل المفهم چه دلته د اقراء مقابل مطلق اعلم نه دې بلکه اعلم بالسنة نو ګويا اقراء ته خو علم بالقران حاصل دې او ددې په مقابل کښې ئې په حديث کښې اعلم بالسنة ذکر کړو، الحاصل په حديث کښې مطلقا په اعلم او اقراء کښې تقابل نه دې ظاهر کړې شوې، نو اوس ترتيب دا شو چه د اعلم بالقران نه روستو درجه ده د اعلم بالسنة، دريم اشکال د جمهورو په مسلک باندې دا کړې شوې دې چه که دا اومنلې شی چه د هغه زمانې اقراء به اعلم وو نو لازم به شی چه ابی بن کعب دې اعلم وی ځکه چه هغه اقراء وو ددې جواب دا کيدې شی چه د جمهورو مراد دا دې چه بالعموم په هغه زمانه کښې اقراء اعلم وو، که د يو نيم په هغې کښې استثناء اوشی نو هيڅ باک نشته، ځکه چه مهشوره ده "ما من عام الا قد خص منه البعض". (دويم جواب ددې دا کيدې شی چه د اقراء دوه مطلبونه دی ۱: اکثرهم

[1]) ددې جواب دا کيدې شی چه په دواړو مصلحتونو کښې څه منافات دې، د مونږ امام هم هغه وی کوم چه خليفه وی او کيدې شی چه استخلاف هم په دې وجه وی چه هم هغه اعلم وو. والله اعلم)

حفظا، يعنی چاته چه د قران کريم زيات مقدار ياد وی مثلا يو ته صرف پنځه پارې يادې دی هغه صرف پنځه لوستلې دی او بل لس پارې لوستلې دی او ددې پارو حافظ دې. ۲: بل مطلب ئې دا دې چه "اتقنهم حفظا" يعنی چاته چه ښه ياد وی پس دلته په حديث الباب کښې اوله معنی مراد ده او د ابی بن کعب په باره کښې چه راغلي چه هغه اقراء وو، هلته دويمه معنی مراد ده، د اول معنی په لحاظ سره هغه اقراء نه وو ځکه چه ابوبکر او ډير صحابه کرام ظاهره ده چه د پوره قران کريم حافظان وو په دې کښې د ابی بن کعب هيڅ تخصيص نشته، هذا ما عندی والله اعلم)

تکمله:

بعض حضرات داسې دی چه هغوی ته علی الاطلاق ترجيح حاصله ده که هغه اعلم يا اقراء وی يا نه وی هو الاول السلطان ثم نائبه ثم القاضی ثم صاحب البيت، ثم الاعلم ثم الاقراء. هم دغه شان ځان پوهه کړئ چه د باب په اول حديث کښې اختصار واقع شوې دې په دې کښې د ﴿ اقراء ﴾ نه روستو ﴿ اقدمهم هجرة ﴾ ذکر کړې شوې دې حال دا چه د ﴿ اقراء ﴾ نه روستو ﴿ اعلم بالسنة ﴾ کيدل پکار وو لکه چه په بل حديث کښې را روان دی.

[۵۸۳] (¹) حَدَّثَنَا ابْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ فِيهِ وَلَا يَؤُمُّ الرَّجُلُ الرَّجُلَ فِي سُلْطَانِهِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَكَذَا قَالَ يَحْيَى الْقَطَّانُ، عَنْ شُعْبَةَ، أَقْدَمُهُمْ قِرَاءَةً.

ترجمه: حديث بيان کړې دې مونږ ته شعبة په دې حديث سره هغه وئيلی دي: او امامت دې نه کوی سړی سړی ته د هغه په بادشاهئ کښې. وئيلی دی ابوداود: او همدارنګه وئيلی دی يحيی القطان، روايت کوی د شعبه نه (اقدمهم قراءة).

[۵۸۴] (²) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ رَجَاءٍ، عَنْ أَوْسِ بْنِ ضَمْعَجٍ الْحَضْرَمِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: فَإِنْ كَانُوا فِي الْقِرَاءَةِ سَوَاءً فَأَعْلَمُهُمْ بِالسُّنَّةِ، فَإِنْ كَانُوا فِي السُّنَّةِ سَوَاءً فَأَقْدَمُهُمْ هِجْرَةً، وَلَمْ يَقُلْ: فَأَقْدَمُهُمْ قِرَاءَةً. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ حَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: وَلَا تَقْعُدْ عَلَى تَكْرِمَةِ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِهِ.

ترجمه: اوس بن ضمعج الحضرمی وئيلی دی، ما اوريدلی دی د ابو مسعود نه هغه روايت کوی د نبی ﷺ نه ددې حديث، هغه ووئيل: که چرې وو دوی برابر په قرأت کښې نو بيا به اعلم بالسنة امامت کوې، که چرې په سنتو کښې برابر وو نو بيا به اقدم فی الهجرة وي. او هغه ونه وئيل: چې مخکښې وی په قرأت کښې. وئيلی دی ابوداود: نقل کړی دی هغې لره حجاج بن ارطاة د اسماعيل نه هغه وئيلی دي: او مه کينه په ځائې د عزت د هېچا مګر په اذن د هغه.

تشريح: قوله: ﴿ ولا يؤم الرجل فی بيته ولا فی سلطانه ولا يجلس علی تکرمته الا باذنه ﴾ د چا کور ته تلو سره ميلمه له پکار دی چه د صاحب خانه امام دې جوړ نه شی هم دغه شان دې د چا په

(¹): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۹۹۷۶) (صحيح)
(²): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۹۹۷۶) (صحيح)

محل سلطنت او حکومت کښې یعنی د محلې د امیر په موجودګئ کښې بل چاته د امامت حق نه رسیږی، او نه د چا کور ته تلو سره صدر مقام او د هغه په مسند باندې کیناستل پکار دی، الا باذنه د دې استثناء تعلق د اکثر شارحینو په نزد د تمام سره دې او د اسحاق بن راهویه په نزد اول ددې نه مستثننی دې، یعنی ﴿ لا یؤم الرجل فی بیته ﴾ سره ددې تعلق نشته، د اسحاق په نزد د یو میلمه دپاره د صاحب خانه د اجازت نه پس هم جائز نه دی. (کذا قال الترمذی فی جامعه)

[۵۸۵]([1])حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: كُنَّا بِحَاضِرٍ يَمُرُّ بِنَا النَّاسُ إِذَا أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَانُوا إِذَا رَجَعُوا مَرُّوا بِنَا فَأَخْبَرُونَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: كَذَا وَكَذَا، وَكُنْتُ غُلَامًا حَافِظًا فَحَفِظْتُ مِنْ ذَلِكَ قُرْآنًا كَثِيرًا، فَانْطَلَقَ أَبِي وَافِدًا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي نَفَرٍ مِنْ قَوْمِهِ فَعَلَّمَهُمُ الصَّلَاةَ، فَقَالَ: "يَؤُمُّكُمْ أَقْرَؤُكُمْ"، وَكُنْتُ أَقْرَأَهُمْ لِمَا كُنْتُ أَحْفَظُ، فَقَدَّمُونِي فَكُنْتُ أَؤُمُّهُمْ وَعَلَيَّ بُرْدَةٌ لِي صَغِيرَةٌ صَفْرَاءُ فَكُنْتُ إِذَا سَجَدْتُ تَكَشَّفَتْ عَنِّي، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ مِنَ النِّسَاءِ: وَارُوا عَنَّا عَوْرَةَ قَارِئِكُمْ، فَاشْتَرَوْا لِي قَمِيصًا عُمَانِيًّا فَمَا فَرِحْتُ بِشَيْءٍ بَعْدَ الْإِسْلَامِ فَرَحِي بِهِ، فَكُنْتُ أَؤُمُّهُمْ وَأَنَا ابْنُ سَبْعِ سِنِينَ أَوْ ثَمَانِ سِنِينَ.

ترجمه: د عمرو بن سلمة نه روایت دې هغه وایي: وو مونږ په حاضر کښې چې تېریدل به په مونږ باندې خلک کله چې به راتلل نبی ﷺ ته، نو وو چې کله به واپس کیدل نو تېریدل به په مونږ، مونږ ته به ئې خبر راکولو چې رسول الله ﷺ داسې داسې ووېل، او زه هلک وم حافظ، ما یاد کړې وو د قرآن ډېره حصه، لاړلو زما پلار د وفد په شکل رسول الله ﷺ ته سره د څه نفرو د خپل قوم نه، نو ویې ښودلو هغوی ته مونځ، نو هغه وفرمائیل: امامت دې وکړي ستاسو ډېر قاری ستاسو نه. او وم زه ډېر قاری په دوی کښې ددې وجې نه چې ما یادولو، نو زه ئې مخکښې کړم نو وم زه چې ما امتی کوله دوی ته او په ما باندې زما یو څادر وو ورکوټی زیړ، وم زه چې کله به مې سجده وکړه هغه به لرې شو ما نه، نو ووئیله یوې زنانه د ز نانو نه: پټ کړئ زمونږ نه عورت د قاری ستاسو، هغوی واخستو زما لپاره یو قمیص عماني، زه نه یم خوشحاله شوی په هیڅ شی باندې وروسته د اسلام نه پشان د خوشحالئ زما په دې باندې، او ما به امامتی کوله د دوی او زه د اوه کالویا د اتو کالو وم.

تشریح: **قوله**: ﴿ عن عمرو بن سلمة قال: کنا بحاضر ﴾ دا سلمه بکسر اللام دې.

امامت صبی او په هغې کښې اختلاف

په دې حدیث کښې د امامت صبی فی الفرض مسئله ذکر شوې ده. کوم چه د امام شافعی په نزد جائز دې، د جمهور علماء او ائمه ثلاثه په نزد جائز نه دې ځکه چه صبی متنفل دې او صلاة المفترض خلف المتنفل جائز نه دې، ځکه چه په حدیث کښې ﴿ الامام ضامن ﴾، یعنی د امام مونځ په اعتبار صحت او فساد متضمن وی د مقتدی مونځ لره، او ظاهره ده چه څیز خپل مادون لره متضمن کیدې شی ما فوق لره متضمن نه شی کیدې، لهذا فرض مونځ خو

[1]): صحيح البخاري/المغازي ۵۳ (۴۳۰۲)، سنن النسائي/الأذان ۸ (۶۳۷)، والقبلة ۱۶ (۷۶۸)، والإمامة ۱۱ (۷۹۰)، (تحفة الأشراف: ۴۵۶۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳/۴۷۵، ۵/۲۹، ۷۱) (صحيح)

نفل ته متمضن کيدې شي خو ددې برعکس نه شي کيدې.(١)

(دحديث الباب جواب)

او ددې حديث جواب دا دې چه دې خلقو داسې په خپل اجتهاد سره کړې دی او ظاهره دا ده چه ددې خبر هم رسول الله ﷺ ته نه دې شوې، ځکه چه رسول الله ﷺ خو دا فرمائيلي وو چه ﴿ يؤمكم اقرؤكم ﴾ او خطاب ئې حاضرينو ته وو کوم چه رجال بالغين وو، هغوی داسې اوکړل چه په پوره خاندان کښې چه د هغوی کوم ﴿ اقراء ﴾ وو هغه ئې واخستلو اګر چه هغه صبی ولې نه وو، او د اکابر صحابه کرامو نه هم ددې خلاف منقول دي ﴿ فعن ابن عباس لا يؤم الغلام حتى يحتلم وعن ابن مسعود لا يؤم الغلام الذى لا تجب عليه الحدود ﴾ رواهما الاثرم فى سننه. كذا فى البذل. بله خبره دا ده چه په دې حديث کښې دا دی چه عمرو بن سلمه چه به کوم څادر کښې مونځ ورکولو هغه ﴿ موصلة ﴾ (پيوندونه والا) وو.

﴿ فيهما فتق ﴾ يعنى هغه شليدلي وو چه د هغې په وجه باندې به ئې کوناټي ښکاره شو، نو ايا د کشف عورت سره مونځ جائز کيدې شي؟ ظاهره دا ده چه دا هم د هغوی په اجتهاد باندې بناء ده، په مغنی کښې ليکلې دی چه ﴿ كان احمد يضعف هذا الحديث وفى البذل قال الخطابى كان الحسن يضعف حديث عمرو بن سلمة ﴾ امام ابوداود هم ددې په سند کښې د راويانو اختلاف او اضطراب بيان کړې دې، عن عمرو بن سلمة نه پس بعض راويانو د عن ابيه اضافه کړې ده او بعض نه ده کړې ﴿ واروا عنا عورة قارئكم ﴾ چه د قاری صاحب او امام صاحب عورت خو زمونږ نه پټ کړئ.

[٥٨٦](٢)حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا عَاصِمٌ الْأَحْوَلُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلَمَةَ، بِهَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: فَكُنْتُ أَؤُمُّهُمْ فِي بُرْدَةٍ مُوَصَّلَةٍ فِيهَا فَتْقٌ، فَكُنْتُ إِذَا سَجَدْتُ خَرَجَتِ اسْتِي.

ترجمه: د عمرو بن سلمة نه نقل دې دا حديث، هغه وايي: زه وم چې امامت مې کولو د دوی په يو څادر کښې چې جوخت وو په هغې کښې سوری وو، کله چې به ما سجده وکړه نو وبه وتلو کوناټي زما (خلقو ته به ښکاره شو).

[٥٨٧](٣)حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ مِسْعَرِ بْنِ حَبِيبٍ الْجَرْمِيِّ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُمْ وَفَدُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا أَرَادُوا أَنْ يَنْصَرِفُوا، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، "مَنْ يَؤُمُّنَا؟ قَالَ: أَكْثَرُكُمْ جَمْعًا لِلْقُرْآنِ، أَوْ أَخْذًا لِلْقُرْآنِ"، قَالَ: فَلَمْ يَكُنْ أَحَدٌ مِنَ الْقَوْمِ جَمَعَ مَا جَمَعْتُهُ، قَالَ: فَقَدَّمُونِي وَأَنَا غُلَامٌ وَعَلَيَّ شَمْلَةٌ لِي فَمَا شَهِدْتُ مَجْمَعًا مِنْ جَرْمٍ إِلَّا كُنْتُ إِمَامَهُمْ، وَكُنْتُ أُصَلِّي عَلَى جَنَائِزِهِمْ إِلَى يَوْمِي هَذَا، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَرَوَاهُ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ مِسْعَرِ بْنِ حَبِيبٍ الْجَرْمِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: لَمَّا وَفَدَ قَوْمِي إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَمْ يَقُلْ: عَنْ أَبِيهِ.

---

(١) دلته دا سوال کيدې شي چه ځنګه څيز خپل ما فوق لره متضمن نه شي کيدې هم دغه شان مساوی لره هم متضمن نه شي کيدې لکه دوه برابر ګلاسونه په يو بل کښې نه شي راتلې، لهذا د مفترض په اقتداء کښې د مفترض اقتداء هم صحيح کيدل نه دی پکار، جواب دا دې چه دا شکل ترې د اجماع علماء د وجې نه مستثنی دې.

(٢): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٤٥٦٥) (صحيح)

(٣): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٤٥٦٥) (صحيح)

ترجمه: عمرو بن سلمة د خپل پلار نه روایت کوي: بیشکه دوی په وفد کښې لاړل رسول الله ﷺ ته، هرکله چې دوی اراده د واپسئ وکړه هغوی ووئیل: اې د الله رسوله! څوک به امامت کوی مونږ ته، هغه وفرمائیل: په تاسو کښې ډېر جمع کونکې قرآن لره. او یا: اخستونکی قرآن لره. هغه وایي: په قوم کښې هېڅوک نه وو چې جمع کړې ئې وو څومره چې ما جمع کړې وو، هغه وایي: زه ئې مخکښې کړم او زه هلک وم او ما څادر نه لنګ وهلې وو، ما نه دې کتلي کوم تولګی د قبیله جرم نه، مګر زه به د هغوی امام وم، او ما به مونځ کولو د هغوی په جنازو باندې تر نن ورځ پورې. وئیلی دی ابوداود: او نقل کړی دی هغې لره یزید بن هارون د مسعر نه بن حبیب الجرمي نه او هغه د عمرو بن سلمة نه هغه وئیلی دي: هرکله چې زما قوم لاړلو رسول الله ﷺ ته، هغه عن أبیه نه دی وئیلی

[٥٨٨]()حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا أَنَسٌ يَعْنِي ابْنَ عِيَاضٍ. ح وحَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ خَالِدٍ الْجُهَنِيُّ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ الْمُهَاجِرُونَ الْأَوَّلُونَ نَزَلُوا الْعُصْبَةَ قَبْلَ مَقْدَمِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "فَكَانَ يَؤُمُّهُمْ سَالِمٌ مَوْلَى أَبِي حُذَيْفَةَ وَكَانَ أَكْثَرَهُمْ قُرْآنًا"، زَادَ الْهَيْثَمُ: وَفِيهِمْ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الْأَسَدِ.

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنه نه روایت دي بیشکه هغه وئیلی دي: هرکله چې راغلل اولنی مهاجرین هغوی اباد شول په عصبه کښې، مخکښې د راتلو د نبی ﷺ نه، نو امامت به کولو هغوی ته سالم چې مولی د ابو حذیفه دی، او وو هغه ډېر زیات په اعتبار د قرآن سره. زیادت کړی دی هیثم: او په هغوی کښې عمر بن الخطاب او ابو سلمة بن عبد الاسد هم وو.

تشریح: **قوله**:﴿عن ابن عمر انه قال : لما قدم المهاجرون الاولون الخ﴾ عصبه قباء ته نزدې د یو ځائې نوم دې، په دې حدیث کښې یو صحابی چه د هغه نوم سالم بن معقل دې کوم چه د قراء صحابه کرامو نه وو د هغوی په باره کښې دا دی چه هغه په مقام عصبه کښې چه کوم مهاجرین مقیم شوې وو چه په هغوی کښې عمر رضي الله عنه هم وو هغوی ته به ئې مونځ ورکولو، په ظاهره کښې به ئې په دې وجه باندې امامت کولو چه په هغوی ټولو کښې هغه اقرأ (ښه لوستونکې د قرآن) وو، لهذا دا حدیث د امام احمد او ابویوسف دلیل شو چه اقراء ته په اعلم باندې ترجیح ده، د جمهورو د طرف نه ددې جواب دا کیدې شي چه زمونږ استدلال د فعل رسول ﷺ نه دې (یعنی تقدیم ابی بکر) او دا فعل دې د بعض صحابه کرامو، ا دا هم ممکنه ده چه عمر رضي الله عنه د څه عذر د وجې نه مونځ نه وی ورکړې. والله اعلم

[٥٨٩]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ. ح وحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا مَسْلَمَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ، الْمَعْنَى وَاحِدٌ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهُ أَوْ لِصَاحِبٍ لَهُ: "إِذَا

[1]: صحيح البخاري/الأذان ٥٤ (٦٩٢)، (تحفة الأشراف: ٧٨٠٠، ٨٠٠٧) (صحيح)

[2]: صحيح البخاري/الأذان ١٧ (٦٢٨)، ٣٥ (٦٥٨)، ٤٩ (٦٨٥)، ١٤٠ (٨١٩)، والجهاد ٤٢ (٢٨٤٨)، والأدب ٢٧ (٦٠٠٨)، وأخبار الآحاد ١ (٧٢٤٦)، صحيح مسلم/المساجد ٥٣ (٦٧٤)، سنن الترمذي/الصلاة ٣٧ (٢٠٥)، سنن النسائي/الأذان ٧ (٦٣٥)، ٨ (٦٣٦)، ٢٩ (٦٧٠)، والإمامة ٤ (٧٨٢)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٦ (٩٧٩)، (تحفة الأشراف: ١١١٨٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣/٤٣٦، ٥/٥٣)، سنن الدارمي/الصلاة ٤٢ (١٢٨٨) (صحيح)

حَضَرَتِ الصَّلَاةُ، فَأَذِّنَا ثُمَّ أَقِيمَا ثُمَّ لِيَؤُمَّكُمَا أَكْبَرُكُمَا سِنًّا"، وَفِي حَدِيثِ مَسْلَمَةَ، قَالَ: وَكُنَّا يَوْمَئِذٍ مُتَقَارِبَيْنِ فِي الْعِلْمِ، وَقَالَ فِي حَدِيثِ إِسْمَاعِيلَ: قَالَ خَالِدٌ: قُلْتُ لِأَبِي قِلَابَةَ: فَأَيْنَ الْقُرْآنُ؟ قَالَ: إِنَّهُمَا كَانَا مُتَقَارِبَيْنِ.

ترجمه: د مالک بن الحويرث رضي الله عنه نه روايت دي، بيشکه نبي ﷺ وويل هغه ته: او يا د هغه ملګرې ته: کله چې دمونځ وخت شي نو اذان وکړئ او بيا اقامت وکړئ، بيا دې امامت وکړي ستاسو دواړو نه مشر په تاسو کښې. او په حديث د مسلمة کښې دي: هغه وايي: او وو مونږ په دغه وخت کښې دواړه برابر په علم کښې، او هغه وئيلى دى په حديث اسماعيل کښې: وئيلى دى خالد: ما وويل ابو قلابة ته: قرآن څه شو؟ هغه وويل: هغه دواړه (قرآن باندې پوهيدلو کښې) نزدې وو (يعنى برابر وو).

تشريح: قوله:﴿ اذا حضرت الصلاة فاذنا ﴾ رسول الله ﷺ مالک بن الحويرث رضي الله عنه او د هغوى د سفر ملګرو ته چه کله هغوى د مديني نه رخصت کيدل اوفرمائيل څو ورځې د قيام او تعليم د حصول نه پس چه د هغې قصه په بخارى شريف کښې ده) چه په لاره کښې په جماعت سره مونځونه کولو سره تلل، باقاعده اذان او اقامت سره، د تثنيه صيغه دلته د تخيير دپاره ده چه په تاسو دواړو کښې چه څوک غواړى هغه دې اذان اوکړى او اقامت، البته امامت دې په تاسو کښې هغه څوک اوکړى چه مشر وى.

د حديث الباب نه د بعض علماء استدلال

ابو الحسن بن القصار ددې نه استدلال کړې دې په دې خبره باندې چه په سفر کښې که دوه کسان وى نو دواړه دې اذان اوکړى، دا د هغه شاذ قول دې، د مسلک جمهور او قياس خلاف دې، هغوى د حديث د ظاهر په وجه باندې داسې وئيلې دى، جمهورو د تثنيه د صيغې يوه توجيه دا کړې ده چه مراد دا دې چه يو دې اذان اوکړى، او دويم دې د هغه اجابت اوکړى، بلکه دا چه بعض وخت داسې کيږى چه عرب خلق تثنيه او جمع وئيلو سره واحد مراد اخلي لکه په دې دوه مثالونو کښې.

قوله:﴿ يا حرسي اضربا عنقه ﴾ قاضي جلاد ته وائى چه ددې مجرم سټ اووهه او د تثنيه صيغه استعمالوى هم دغه شان وئيلې شى ﴿ فلان قتله بنو تميم ﴾ د قتل نسبت پوره قبيلې طرفته اوکړې شو حالانکه قاتل صرف يو سړې دې.

قوله:﴿ فاين القران ﴾ يعنى نبى ﷺ د امامت دپاره د تقديم اكبر حكم فرمائيلې دې، د تقديم اقراء حكم ئې ولې نه دې فرمائيلې، جواب دا ورکړې شوې دې چه هغوى دواړه په حفظ قران کښې برابر وو.

[۵۹۰]([1]) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عِيسَى الْحَنَفِيُّ، حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ أَبَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لِيُؤَذِّنْ لَكُمْ خِيَارُكُمْ، وَلْيَؤُمَّكُمْ قُرَّاؤُكُمْ".

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې هغه وئيلى دي چې فرمائيلى دى رسول الله ﷺ: اذان دې وکړى ستاسولپاره غوره په تاسو کښې، اوامامت دې وکړي تاسوته قاريان ستاسو.

[1]: سنن ابن ماجه/الأذان ۵ (۷۲٦)، (تحفة الأشراف: ٦٠٣٩) (ضعيف)

بَابُ إِمَامَةِ النِّسَاءِ

باب دې په بيان دامامت دزنانوکې

د زنانو مستقل خپل جدا جماعت سره مونځ کول.

په مسئلة الباب کښې مذاهب ائمه

دا د شوافعو او حنابله په نزد مستحب دې، د احنافو او مالکيانو په نزد مکروه دې قاله الشعراني في الميزان. او په مغنی کښې ليکلي دی چه د امام احمد رحمه الله نه په دې کښې دوه روايتونه دی، استحباب او عدم استحباب، او زمونږ د بعض فقهاء کرامو د کلام نه معلوميږی چه که زنانه بهر وتلو سره جماعت کوی نو بيا خو دې مکروه او که په کور کښې جماعت کوی نو جائز دې.

د بعض رواياتو نه د زنانو جماعت ثابت دې ابن الهمام د مستدرک او کتاب الاثار لمحمد نه هغه روايات نقل کړې دی، زمونږ فقهاء کرامو هغه منسوخ منلې دی کما في البدائع، وغيره ابن الهمام په نسخ باندې اورد کلام کړې دې او نسخ خو ئې اول منلې نه ده او فرمائی که نسخ اومنلې شی نو نسخ د سنية کراهت تحريميه لره مقتضی نه ده بلکه عدم استحباب او خلاف اولی لره، اوس پاتې شوه دا چه ناسخ څه دې، ناسخ هغه مشهور حديث دې چه د هغې تخريج ابوداود او ابن خزيمه کړې دې. ﴿ صلاة المرأة في بيتها افضل من صلاتها في حجرتها وصلاتها في مخدعها افضل من صلاتها في بيتها ﴾ ظاهره ده چه مخدع ډير مختصر ځائې وی او د جماعت دپاره وسيع ځائې پکار دې.

[٥٩١](١) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعُ بْنُ الْجَرَّاحِ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُمَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي جَدَّتِي، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَلَّادٍ الْأَنْصَارِيُّ، عَنْ أُمِّ وَرَقَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نَوْفَلٍ الْأَنْصَارِيَّةِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا غَزَا بَدْرًا، قَالَتْ: قُلْتُ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ائْذَنْ لِي فِي الْغَزْوِ مَعَكَ أُمَرِّضُ مَرْضَاكُمْ، لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَرْزُقَنِي شَهَادَةً، قَالَ: "قَرِّي فِي بَيْتِكِ، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَرْزُقُكِ الشَّهَادَةَ"، قَالَ: فَكَانَتْ تُسَمَّى الشَّهِيدَةُ، قَالَ: وَكَانَتْ قَدْ قَرَأَتِ الْقُرْآنَ، فَاسْتَأْذَنَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَتَّخِذَ فِي دَارِهَا مُؤَذِّنًا، فَأَذِنَ لَهَا"، قَالَ: وَكَانَتْ قَدْ دَبَّرَتْ غُلَامًا لَهَا وَجَارِيَةً، فَقَامَا إِلَيْهَا بِاللَّيْلِ فَغَمَّاهَا بِقَطِيفَةٍ لَهَا حَتَّى مَاتَتْ وَذَهَبَا، فَأَصْبَحَ عُمَرُ فَقَامَ فِي النَّاسِ، فَقَالَ: مَنْ كَانَ عِنْدَهُ مِنْ هَذَيْنِ عِلْمٌ أَوْ مَنْ رَآهُمَا فَلْيَجِئْ بِهِمَا، فَأَمَرَ بِهِمَا فَصُلِبَا فَكَانَا أَوَّلَ مَصْلُوبٍ بِالْمَدِينَةِ.

ترجمه: د ام ورقة بنت عبد الله بن نوفل الانصارية نه روايت دې، بيشکه نبی ﷺ چې هرکله د بدر غزا وکړه، هغه وايي: ما ورېل هغه ته: اې د الله رسوله! ماته اجازت وکړه په غزا کولو کښې ستا سره زه به علاج کوم د مريضانو ستاسو، کيدی شی چې الله ماته شهادت رانصيب کړي، هغه وفرمائيل: کينه په خپل کور کښې بيشکه الله پاک به تاته شهادت درکړي. هغه وايي: نو هغه وه چې مسمی کولی به شوه په شهيدی سره، هغه وايي: او وه هغه چې قرآن ئې حفظ کړې وو نو اجازت ئې طلب کړو د رسول الله ﷺ نه چې ونيسی په خپل کور کښې مؤذن، نو اجازت ئې ورته وکړو، هغه وايي: او وه هغه چې مدبر کړی ئې وو

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٨٣٦٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٦/٤٠٥) (حسن)

يو غلام چې د هغې وو او يوه وينزه، نو هغوی دواړو دشپې هغه په يوه کمبله کښې بنده کړه، تردې چې مړه شوه او دواړه وتختيدل، نو سحر له عمر په خلقو کښې پاڅيدو او ويې وئيل: د چاسره چې د هغو دواړو په باره کښې معلومات وی او يا چا ليدلی وی نو دواړه دې راولی، نو امر ئې وکړو په سولئ کولو د دواړو باندې، نو شول دواړه اولنی په دار شوی په مدينه کښې.

د حديث مضمون

تشريح: قوله: ﴿ عن ام ورقة بنت عبدالله بن نوفل الخ ﴾ ام ورقه بنت نوفل د رسول اللهﷺ نه هغه وخت چه کله هغه جنګ بدر ته تشريف اوړلو درخواست اوکړو چه ما هم د ځان سره بوځه ددې دپاره چه زه هلته د مريضانو خيال اوساتم او د زخميانو پټئ کوم کيدې شی چه الله پاک ماته هم د شهادت درجه رانصيب کړی، رسول اللهﷺ هغې ته اوفرمائيل چه ته په خپل کور کښې اوسيږه، ممکنه ده چه الله پاک به تاته په خپل کور کښې شهادت درنصيب کړی، دا د قرآن کريم حافظه هم وه په دې وجه هغې رسول اللهﷺ ته درخواست اوکړو چه زه دا غواړم چه په کور کښې د زنانو د جماعت امامت اوکړم او د مؤذن د ساتلو اجازت ئې هم اوغوښتلو، رسول اللهﷺ هغې ته ددې اجازت ورکړو، وړاندې په روايت کښې راوی وائی چه ما د هغې مؤذن ليدلې دې چه هغه يو بوډا سړې وو، هم دغه شان په روايت کښې دی چه د هغه زنانه يو غلام او يوه وينزه وه هغې دا دواړه مدبر جوړ کړې وو (مدبر د مولی د مرګ په انتظار وی) هغوی دواړو دا حرکت اوکړو چه يوه شپه هغوی دواړه د هغې په مرئ غلې شو چه په هغې سره هغه وفات شوه، دا د عمرؓ د زمانې خبره ده نو هغه په معلومولو باندې دواړه په صولئ کړل. ددې حديث او د بعض نور قسم رواياتو نه شوافعو د جماعت النساء په استحباب باندې استدلال کړې دی، ددې بحث د باب په شروع کښې تير شوې دې.

تکمله:

ځان پوهه کړه چه د شوافعو وغيره اختلاف په امامة النساء للنساء کښې دې، او امامة النساء للرجال په اتفاق د ائمه اربعه جائز نه دې، لحديث اخروهن من حيث اخرهن الله... اخرجه ابن ماجة من حديث جابر مرفوعا وروی عن ابن مسعود موقوفا. البته د بعض علماء کرامو لکه مزنی، ابوثور، طبری او داؤد ظاهری په نزد امامة النساء للرجال جائز دې. (ابن رسلان، ابن قدامة، منهل)

[۵۹۲]([1]) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ حَمَّادٍ الْحَضْرَمِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ الْوَلِيدِ بْنِ جُمَيْعٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ خَلَّادٍ، عَنْ أُمِّ وَرَقَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، وَالْأَوَّلُ أَتَمُّ، قَالَ: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزُورُهَا فِي بَيْتِهَا، وَجَعَلَ لَهَا مُؤَذِّنًا يُؤَذِّنُ لَهَا، وَأَمَرَهَا أَنْ تَؤُمَّ أَهْلَ دَارِهَا، قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: فَأَنَا رَأَيْتُ مُؤَذِّنَهَا شَيْخًا كَبِيرًا.

ترجمه: د ام ورقة نه روايت دې ددې حديث، او اولنی ډير پوره دی، هغه وئيلی دي: او وو رسول اللهﷺ چې د هغې ملاقات به ئې کولو د هغې په کور کښې او ګرځولی ئې وو د هغې لپاره مؤذن چې اذان به ئې کولو د هغې دپاره، او امريې ورته کړی وو چې امامت کوه د خپل کور والا. وئيلی دی عبد الرحمن: ما ليدلی وو مؤذن د هغې چې وو ډير بوډا.

[1]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۸۳٦٤) (حسن)

بَابُ الرَّجُلِ يَؤُمُّ الْقَوْمَ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ

باب دې په بيان د سړي کې چې امامت د يو قوم کوي او هغوی هغه بد ګڼي

[۵۹۳]()حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ غَانِمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ عَبْدٍ الْمَعَافِرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ يَقُولُ: "ثَلَاثَةٌ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُمْ صَلَاةً: مَنْ تَقَدَّمَ قَوْمًا وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ، وَرَجُلٌ أَتَى الصَّلَاةَ دِبَارًا وَالدِّبَارُ أَنْ يَأْتِيَهَا بَعْدَ أَنْ تَفُوتَهُ، وَرَجُلٌ اعْتَبَدَ مُحَرَّرَهُ".

ترجمه: د عبد الله بن عمرو نه روايت دې، بيشکه رسول الله ﷺ وو چې وئيل به يې: درې کسان دي چې الله د هغوی مونځ نه قبلوي، څوک چې يو قوم ته مخکې شو او هغوی ده لره بد ګڼرونکې وو، او هغه سړی چې مونځ کوی په حالت د دبار کښې. او دبار دادی چې دايې وکړی وروسته د فوت کيدو نه، او بل سړی دی چې د ازاد شده نه غلام جوړوي.

د حديث شرح

په حديث الباب کښې دی چه د درې کسانو مونځ قبول نه دې هغه درې سړی دا دی:

۱: يو هغه سړې کوم چه د خلقو امامت کوی حال دا چه هغوی ئې امامت نه خوښوی. ۲: هغه سړې چه مونځ ډير ناوخته کوی تردې چه هغه قضاء کړی يا جماعت فوت کړی. ۳: کوم سړې چه د ازاد نه غلام جوړ کړی يعنی يو مسافر ازاد سړې راونيسی او هغه ته اوائی چه ته زما اخستلې شوې غلام ئې، يا مطلب دا دې چه خپل غلام لره د ازادولو نه پس د هغه نه هم دغه شان خدمت اخلی څنګه چه ئې مخکښې اخستلو، يعنی په زبردستئ باندې، يا دا چه غلام لره ازادولو سره د هغه ازادول پټ کړی او خدمت وغيره ترې اخلی.

﴿ وهم له کارهون ﴾ د لاندې شارحينو ليکلې دی چه د ديندارو خلقو د کراهت په اعتبار سره، د دنيادارو کراهت معتبر نه دې، بلکه دا چه اکثريت ته به کتلې شی چه د اکثر خلقو خيال څه دې، د يو دوه کسانو ناخوښئ لره به هم اعتبار نه وی.

بَابُ إِمَامَةِ الْبَرِّ وَالْفَاجِرِ

باب دې په بيان د امامت د نيک او د فاجر کې

د فاسق د امامت مسئله

د فاسق د امامت مسئله مختلف فيه ده، د فاسق دوه قسمونه دی من حيث الاعتقاد لکه مبتدع الداعی الی بدعة او فاسق من حيث الافعال، د امام مالک رحمه الله په نزد مطلقا د دواړو قسمو امامت فاسد دې (۲) مونځ به صحيح نه وی. او د امام احمد رحمه الله په نزد د اول قسم

[1]): سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۴۳ (۹۷۰)، (تحفة الأشراف: ۸۹۰۳) (ضعيف)

[2]) پس د امام مالک رحمه الله په حالاتو کښې ليکلې دی چه په شروع کښې خو به هغه مسجد نبوی ته د فرض مونځونو دپاره تشريف اوړلو او په مسجد کښې به کيناستلو هم، په جنازو کښې به ئې شرکت هم کولو، بيا ئې په قلار قلاره مسجد ته راتلل بالکل پريخودل، د پنځويشتو کالو پورې ئې په مسجد کښې مونځ اونکړو، حضرت شيخ په مقدمه د اوجز کښې ليکی چه په ظاهره کښې د امام مالک مسلک دا وو چه صلاة خلف الفاسق صحيح نه دې ممکنه ده چه د مسجد مونځ ئې په دې قسم خبرو باندې پريخودلې وی)

امامت خو فاسد دې او په قسم ثاني کښې د هغوی دوه روايتونه دي يو د جواز او بل د عدم جواز، او د احنافو او شوافعو په نزد دواړه صحيح دي مع الکراهة (حاشيه لامع ص ۱۶۹) او علامه شعراني ليکلې دي چه د امام مالک رحمه الله مذهب او د امام احمد مشهور قول دا دې چه د فاسق فسق که په تاويل سره وي نو بيا خو د مونځ اعاده في الوقت ضروري ده يعنی بعدالوقت د اعاده کولو حاجت نشته او که هغه فاسق بلا تاويل دې نو اعاده مطلقا واجب ده.

[۵۹۴]()حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الصَّلَاةُ الْمَكْتُوبَةُ وَاجِبَةٌ خَلْفَ كُلِّ مُسْلِمٍ بَرًّا كَانَ أَوْ فَاجِرًا وَإِنْ عَمِلَ الْكَبَائِرَ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلي چې فرمائيلي دی رسول الله صلى الله عليه وسلم فرض مونځ لازم دی وروسته د هر مسلمان نه نيک وی او کا فاجر وي، اګر که مرتکب د کبائرو وي.

د فاسق د امامت مسئله

خو ځان پوهه کړه چه حديث الباب بجميع طرقه ضعيف دې، کما قال الحافظ ابن حجر، او ددې حديث بالمقابل يو بل حديث دې ﴿ لايؤمنکم ذو جرئة في دينه ﴾ خو دا حديث ضعيف دې. په سبل السلام (شرح بلوغ المرام) کښې ليکلې دی چه کله په احاديثو کښې تعارض پيدا شو نو مونږ به اصل طرف ته رجوع کوو او اصل دا دې چه من صحت صلاة صحت امامة.

بَابُ إِمَامَةِ الْأَعْمَى

باب دې په بيان د امامت د ړوند کې

[۵۹۵]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَنْبَرِيُّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا عِمْرَانُ الْقَطَّانُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَخْلَفَ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ يَؤُمُّ النَّاسَ وَهُوَ أَعْمَى".

ترجمه: د انس رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه نبی صلى الله عليه وسلم خليفه ئې جوړ کړو ابن ام مکتوم چې امامت ئې کولو خلقو ته او هغه ړوند وو.

تشريح: قوله: ﴿ ان النبي صلى الله عليه وسلم استخلف ابن ام مکتوم ﴾ وئيلې شوې دی چه هغه ئې دوه کرته خپل نائب جوړ کړې دې په ټولو امورو کښې او وئيلې شوې دی چه صرف په امامت صلاة کښې، او يو قول دا دې چه هغه ئې ديارلس کرته خپل نائب جوړ کړې دې يعنی کله چه به ئې غزواتو ته تشريف اوړلو.

په مسئلة الباب کښې مذاهب ائمه

د شوافعو په نزد اعمٰی او بصير په دې مسئله کښې برابر دی ځکه چه په اعمٰی کښې که دا وصف دې چه هغه په مبصرات کښې نه مشغوليږی نو په بصير کښې دويم صفت دې چه هغه نجاست ته کتلو سره د هغې نه په ښه طريقې سره بچ کيدلې شی، او د جمهور علماء او ائمه ثلاثه په نزد د بصير امامت افضل دې د امامت اعمٰی نه ځکه چه بصير اقدر دې د اجتناب

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱٤٦١۹) (ضعيف)
(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۳۲۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۹۲/۳) (حسن صحيح)

عن النجاسة نه او په استقبال قبله باندې، ملا علی قاری لیکی چه امامت اعمٰی زمونږ په نزد هغه وخت مکروه دې چه کله داسې بصیر موجود وی کوم چه په علم کښې د اعمٰی نه زیات یا د هغه برابر وی، ګینې نه، ددې ټولو خبرو په خلاف د ابو اسحاق مروزی او امام غزالی په نزد د روند امامت افضل دې د بصیر د امامت نه څکه چه د اعمٰی مونځ اقرب الی الخشوع دې په نسبت د بصیر چه هغه په مبصرات کښې مشغول کیږی. (کذا فی البذل والمنهل)

بَابُ إِمَامَةِ الزَّائِرِ

باب دې په بیان د امامت د ملاقات کونکې کې

[۵۹۶] (¹) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، عَنْ بُدَيْلٍ، حَدَّثَنِي أَبُو عَطِيَّةَ مَوْلًى مِنَّا، قَالَ: كَانَ مَالِكُ بْنُ حُوَيْرِثٍ يَأْتِينَا إِلَى مُصَلَّانَا هَذَا فَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَقُلْنَا لَهُ: تَقَدَّمْ فَصَلِّهْ، فَقَالَ لَنَا: قَدِّمُوا رَجُلًا مِنْكُمْ يُصَلِّي بِكُمْ، وَسَأُحَدِّثُكُمْ لِمَ لَا أُصَلِّي بِكُمْ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَنْ زَارَ قَوْمًا فَلَا يَؤُمَّهُمْ وَلْيَؤُمَّهُمْ رَجُلٌ مِنْهُمْ".

ترجمه: حدیث بیان کړې دې ابو عطیة، چې مولی دی زمونږ نه، هغه وئیلی دي: وو مالک بن حویرث راتللو به زمونږ دې مصلی ته، نو قائم شو مونځ نو مونږ ووېل هغه ته: ته مخکې شه او مونځ ورکړه، هغه ووېل مونږ ته: مخکې کړئ یو سړی ستاسو نه چې مونځ درته درکړي، او زه به تاسو ته حدیث بیان کړم چې زه تاسو ته ولې مونځ نه کوم، ما اوریدلی د رسول الله ﷺ نه هغه به وئیل: چا چې ملاقات وکړو د یو قوم نو د هغوی امامت دې نه کوي، او امامت دې وکړی یو سړی د هغوی نه

هغه حضرات چاته چه مطلقا تقدم حاصل دی

په دې مسئله کښې اسحاق بن راهویه متشدد دې د هغه په نزد د میلمه امامت کوروالو (یعنی صاحب البیت) ته جائز نه دې اګر چه هغه اجازت ورکړی دا مخکښې تیر شو چه بعض کسان داسې دی چه هغوی ته حق تقدم حاصل دې اګر چه اعلم او اقراء نه هم وی، یو د هغوی نه صاحب البیت هم دې.

بَابُ الْإِمَامِ يَقُومُ مَكَانًا أَرْفَعَ مِنْ مَكَانِ الْقَوْمِ

باب دی، چې امام ودرېږي په اوچت ځای کې د ځای د قوم نه

په مسئلة الباب کښې د ائمه کرامو مذاهب

د امام ارتفاع په مقتدی باندې د ائمه اربعه په نزد مکروه ده، البته د مسئلې په قیود او تفصیلاتو کښې اختلاف دې، د حنابله په نزد مطلقا مکروه دې او د شوافعو او مالکیانو په نزد که ارتفاع ضرورة وی نو جائز دې، مثلا د تعلیم د ضرورت په وجه باندې، لکه چه د صحیحین په روایاتو کښې دی چه یو ځل هغه په منبر باندې اودریدو سره خلقو ته مونځ ورکړو، قیام او رکوع ئې په منبر باندې اوکړه او د سجدو دپاره به لاندې راکوزیدو ﴿ ثم

¹): سنن الترمذي/الصلاة ۱۴۸ (۳۵۶)، سنن النسائي/الإمامة ۹ (۷۸۸)، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۸۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۳۶/۳)، (صحيح)

قال انما فعلت هذا لتاتموا بی ولتعلموا صلاتی ﴾ حنابله وائي چه دا ارتفاع صرف يو درجه د منبر په اندازه وه او په ارتفاع يسير كښې هيڅ باک نشته، مزيد اختلاف په دې كښې دا دې چه مالكيان وائي چه كه امام يا مقتدی په لوړ ځائي باندې د تكبر د وجې نه اودريږی نو فاسد به شي.

د احنافو په نزد كراهت هغه وخت دې چه كله صرف امام يا صرف مقتدی په اوچت ځائي باندې ولاړ وی او كه د امام سره بعض مقتديان هم وی نو بيا كراهت مرتفع كيږی، هم دغه شان په قدر ارتفاع كښې هم زمونږ په نزد څو اقوال دی، د ابويوسف په نزد بقدر اقامة الرجل، وعند الطحاوی ما زاد على القامة، بقدر ذراع، ما يقع به الامتياز وهو الراجح.

او كه ددې برعكس وی يعنی مقتدی اوچت ولاړ وی او امام په لاندې ځائي كښې نو د احنافو او شوافعو په نزد دا هم مكروه دی او د حنابله او مالكيانو په نزد مكروه نه دی. (كذا فی المنهل)

[۵۹۷](۱)حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ سِنَانٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ الْفُرَاتِ أَبُو مَسْعُودٍ الرَّازِيُّ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا يَعْلَى، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ هَمَّامٍ، أَنَّ حُذَيْفَةَ أَمَّ النَّاسَ بِالْمَدَائِنِ عَلَى دُكَّانٍ، فَأَخَذَ أَبُو مَسْعُودٍ بِقَمِيصِهِ فَجَبَذَهُ، فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ، قَالَ: "أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّهُمْ كَانُوا يُنْهَوْنَ عَنْ ذَلِكَ؟"، قَالَ: بَلَى، قَدْ ذَكَرْتُ حِينَ مَدَدْتَنِي.

ترجمه: د همام نه روايت دې چې حذيفة امامت وكړو په مدائن كښې بره په دكان، نو ابو مسعود دهغه قميص ونيولو او راخكلو ئې، هركله چې د مانځه نه فارغ شو هغه ووئيل: آيا تاته پته نشته چې دوی به منع كوله ددې نه؟ هغه وفرمائيل: ولې نه، بيشكه ماته ياد شو كله چې تا زه راخكلم.

تشريح: قوله: ﴿ ان حذيفة ام بالمدائن على دكان الخ ﴾ د مدائن نه مدائن كسرى مراد دې كوم چه په بغداد كښې دې كوم چه د اكاسره (د كسرى جمع) دار الحكومت وو، د جمع په صيغې سره ئې نوم په دې وجه كيخودلې شوې دې چه هغه ډير لوئې ښهر وو، د دكان نه اوچت ځائي مراد دې.

د باب په دوه احاديثو كښې تعارض

د حديث مضمون واضح دې او د هغې نه وړاندې روايت داسې دې چه عمار امامت اوكړو او سيدنا حذيفه رضي الله عنه جبذ اوكړو، اوس يا خو دې په تعدد واقعه باندې محمول كړې شی، او يا به دا وئيلې شی چه راتلونكې حديث ضعيف دې په هغې كښې يو راوی مجهول دې.

[۵۹۸](۲)حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي أَبُو خَالِدٍ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِيِّ، حَدَّثَنِي رَجُلٌ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ بِالْمَدَائِنِ فَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَتَقَدَّمَ عَمَّارٌ وَقَامَ عَلَى دُكَّانٍ يُصَلِّي وَالنَّاسُ أَسْفَلَ مِنْهُ، فَتَقَدَّمَ حُذَيْفَةُ فَأَخَذَ عَلَى يَدَيْهِ فَاتَّبَعَهُ عَمَّارٌ حَتَّى أَنْزَلَهُ حُذَيْفَةُ، فَلَمَّا فَرَغَ عَمَّارٌ مِنْ صَلَاتِهِ، قَالَ لَهُ حُذَيْفَةُ: أَلَمْ تَسْمَعْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِذَا أَمَّ الرَّجُلُ الْقَوْمَ فَلَا يَقُمْ فِي مَكَانٍ أَرْفَعَ مِنْ مَقَامِهِمْ"، أَوْ نَحْوَ ذَلِكَ، قَالَ عَمَّارٌ: لِذَلِكَ اتَّبَعْتُكَ حِينَ أَخَذْتَ عَلَى يَدَيَّ.

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۳۸۸) (صحيح)
(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۳۹٦) (حسن)

ترجمه: عدي بن ثابت انصاري وائي چه ماته يو سړي بيان کړل چه هغه د عمار بن ياسر رضي الله عنه سره په مدائن کښې وو چه د مونځ دپاره اقامت اوشو نو عمار مخکښې شو اوپه يوه دېه (موړه اوچت ځائې) باندې اودريدو مونځ ئې ورکړو، اوخلق دهغه نه لاندې وو، په دې ليدلو سره حذيفه رضي الله عنه ورمخکښې شو او د عمار بن ياسر دواړه لاسونه ئې اونيول او شاته (روسته) ئې راوستلو، عمار بن ياسر هم راشاته شو تردې چه حذيفه هغه لاندې راکوز کړو، کله چه عمار دخپل مونځ نه فارغ شو نو حذيفه هغه ته اووئيل: آيا تا د رسول الله ﷺ نه دا فرمان نه دې آوريدلې چه کله يوکس د يو قوم امامت کوي نو دهغوی نه دې اوچت ځائې کښې نه اودريږي؟ عمار رضی الله عنه اووئيل: هم په دې وجه خو چه کله تا زما لاس اونيولو نو زه هم تا سره رالاندې شوم.

بَابُ إِمَامَةِ مَنْ يُصَلِّي بِقَوْمٍ وَقَدْ صَلَّى تِلْكَ الصَّلَاةَ

باب دې په بيان د امامت دهغه چا کې چې هغه مونځ يو قوم ته ورکړي چې هغه يې کړې وي

[۵۹۹](¹)حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مَيْسَرَةَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مِقْسَمٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، "أَنَّ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ كَانَ يُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِشَاءَ ثُمَّ يَأْتِي قَوْمَهُ فَيُصَلِّي بِهِمْ تِلْكَ الصَّلَاةَ".

ترجمه: د جابر بن عبد الله نه روايت دې، بيشکه معاذ بن جبل مونځ وکړو د رسول الله سره د ماسخوتن. بيا به راتلو خپل قومته نو کولو به ئې هغوی ته همدغه مونځ.

[۶۰۰](²)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، يَقُولُ: "إِنَّ مُعَاذًا كَانَ يُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ يَرْجِعُ فَيَؤُمُّ قَوْمَهُ".

ترجمه: جابر بن عبد الله به وئيل: بيشکه معاذ وو چې مونځ به ئې کولو د رسول الله ﷺ سره، بيا به واپس تلو او امامت به ئې کولو خپل قوم ته.

د صلاة المفترض خلف المتنفل بحث

د داؤد ظاهری او امام شافعی رحمه الله په نزد صلاة المفترض خلف المتنفل جائز دې، هم دا يو روايت د امام احمد دې، او د احنافو، مالکيانو او حنابله په مشهور قول کښې دا جائز نه دی، هم دغه شان صلاة الظهر خلف من يصلى العصر وعکسه،

په دې کښې هم دا اختلاف دې، د شوافع په نزد جائز دې او د ائمه ثلاثه په نزد جائز نه دې، او دريمه مسئله دا ده ﴿ صلاة المتنفل خلف المفترض ﴾ دا د جمهور علماء کرامو په نزد جائز دې د مالکيانو په نزد دا هم جائز نه دې (کذا فی الفيض السمائی ص ۲۷۴ ج ۱)

جمهور د حديث الباب يعنی دقصه صلاة معاذ نه کوم چه په صحيحين کښې هم مذکور دې جواب دا ورکوی چه ددې نه استدلال صحيح نه دې، ممکنه ده چه هغه په رسول

(¹): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۲۳۹۱)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ۶۰ (۷۰۰)، والأدب ۷۴ (۶۱۰۶)، صحيح مسلم/الصلاة ۳۶ (۴۶۵)، سنن النسائي/الإمامة ۳۹ (۸۳۲)، ۴۱ (۸۳۶)، والافتتاح ۶۳ (۹۸۵)، ۷۰ (۹۹۸)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۴۸ (۹۸۶)، مسند احمد (۳/۲۹۹، ۳۰۸، ۳۶۹)، سنن الدارمي/الصلاة ۶۵ (۱۳۳۳)، ويأتي برقم: (۷۹۰) (حسن صحيح)

(²): صحيح مسلم/الصلاة (۳۶ (۴۶۵)، سنن النسائي/الإمامة ۴۱ (۸۳۶)، (تحفة الأشراف: ۲۵۳۳) (صحيح)

اللهﷺ پسې د نفلو نیت کولو. اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال.

د شوافعو د حدیث نه استدلال او د جمهورو د طرف نه جواب

شوافع وائی چه مصنف عبدالرزاق، طحاوی، دارقطنی په روایت کښې په طریق د ابن جریج عن عمرو بن دینار تصریح ده. ﴿ وهی له تطوع ولهم فریضة ﴾ امام طحاویرحمه الله فرمائی چه دا واقعه د معاذ، سفیان بن عیینه ډیره په احسن طریقې سره روایت کړې ده په هغې کښې خو دا زیادت نشته کوم چه ابن جریج روایت کوی، پس ظاهره دا ده چه دا لفظ مدرج دې د ابن جریج د طرف نه او یا کیدې شی چه د هغوی د شیخ د طرف نه یا زیات نه زیات دا وئیلې کیدې شې چه واقعی دا خبره به معاذرضی الله عنه کړې وی، نو بیا هم دا زیادت موقوف پاتې شو، مرفوعاً ددې ثبوت نشته، برابره خبره ده که هغه د خپل طرف نه کول، اوس که رسول اللهﷺ ددې تقریر فرمائیلې وې نو بیا هم صحیح وه او دلته صورت حال ددې برعکس دې یعنی رسول اللهﷺ ته چه کله علم اوشو چه هغه خپل ځائې کښې هم مونځ ورکوی او اوږد مونځ ورکوی نو په دې باندې ئې اوفرمائیل ﴿ یا معاذ اما ان تصلی معی واما ان تخفف عن قومک ﴾ یا خو ما سره مونځ کوه یا بل صورت دا دې چه خپل قوم ته مونځ ورکوه خو خفیف او مختصر، په دې حدیث کښې ګویا نبیﷺ په دواړو ځایونو کښې د مونځ کولو نه منع کړو. فکیف الاستدلال.

د حافظ ابن حجر تاویل

حافظ ابن حجررحمه الله ددې جواب دا کړې دې چه د رسول اللهﷺ مراد دا نه دې چه صرف په یوځائې کښې مونځ کوه بلکه په اصل کښې د تطویل صلاة نه منع کول دی او مطلب دا دې چه یا خو صرف ما سره کوه ﴿ ای ان لم تخفف عن قومک ﴾ (که مختصر مونځ نه شې ورکولې) واما ان تخفف عن قومک ای وتصلی معی ﴾ او که مختصر مونځ ورکولې شې خپل قوم ته نو بیا ئې ما سره هم کولې شې،

علامه عینی د حافظ صاحب د اشکالاتو جوابات ورکړې دی دا ټوله مناظره حضرت په بذل المجهود کښې ذکر فرمائیلې ده، د حافظ دا وینا چه ﴿ ان لم تخفف عن قومک ﴾ صحیح نه ده ځکه چه ددې څه مطلب دې چه که ته تخفیف نه شې کولې، د نه شې کولې څه معنی؟ ایا هغه په تخفیف باندې قادر نه وو، او بیا د ائمه په مقتدیانو تخفیف کول خو مامور به من الشارع دې په هغې کښې تعلیق څنګه صحیح دې.

د جمهورو مزید دلائل

د احنافو بلکه جمهورو سره نور هم دلائل دی، مثلاً د صلاة الخوف مشروعیت چه که صلاة المفترض خلف المتنفل جائز وې نو بیا د صلاة الخوف د طریقې جاری کولو څه حاجت وو په کوم امام پسې چه خلق مونځ کول غواړی هغه دې یو جماعت ته پوره مونځ یو ځل ورکړی او په دویم ځل دې دویم جماعت ته ورکړی، هم دغه شان حدیث مرفوع ﴿ انما جعل الامام لیؤتم به، لا تختلفوا علی ائمتکم ﴾ او د نیت د اختلاف نه نور اختلاف څه کیدې

شي، شوافع وائي چه د ائتمام او اقتداء تعلق د ظاهري اقتداء سره دی چه په ظاهر کښې د هغه سره اوسه، ﴿ اذا ركع فاركعوا، اذا سجد فاسجدوا ﴾ وغیره وغيره د نيتونو اتحاد او اتفاق په دې کښې داخل نه دې.

﴿ ان معاذا بن جبل كان يصلي مع رسول الله صلي الله عليه وسلم العشاء ﴾ د سیدنا معاذ دا قصه د صحیحین د روایت مطابق د ماسخوتن د مونځ ده، دلته په ابوداود کښې هم ماسخوتن دې.

د معاذ رضي الله عنه په قصه کښې د ماسخوتن او ماښام تعارض

خو وړاندې تلو سره په ابواب القرأت کښې په یو روایت کښې په ځائې د ماسخوتن د ماښام لفظ راغلې دې هم دغه شان د نسائی په روایت کښې هم ماسخوتن او په یو کښې ماښام مذکور دې،د حضرت ګنګوهی او حضرت سهارنپوری رائې دا ده چه په تعدد واقعه باندې محمول کول صحیح نه دی ځکه چه د سیدنا معاذ رضي الله عنه په شان جلیل القدر صحابی نه دا بعیده ده چه یو ځل د تنبیه کولو نه پس بیا هم داسې اوکړی او بیا ورته دوباره د تنبیه ضرورت راشی، لهذا ماسخوتن صحیح دې لکه چه مشهور دی، خو د حافظ میلان د تعدد واقعه طرف ته دې ځکه چه د رجل معتزل په نوم کښې هم روایات مختلف دی درې نومونه په روایاتو کښې راځی، حرام بن ملحان، حزم بن ابی کعب، سلیم، ددې نه د تعداد تائید کیږی، په تعدد باندې چه کوم اشکال راځی ددې جواب علامه سندی د نسائی په حاشیه کښې دا ورکړې دې چه داسې اوویلې شی چه په اول ځل واقعه پیښه شوه نو د هغې شکایت تر اوسه پورې رسول الله صلی الله علیه وسلم ته نه وو رسیدلې چه بیا په دویم ځل باندې بل مونځ کښې هم داسې صورت راپیښ شو نو د دواړو واقعاتو شکایت هغه ته یوځائې اورسیدو چه په هغې باندې رسول الله صلی الله علیه وسلم معاذ رضي الله عنه راطلب کړو او هغه ته ئې تنبیه اوکړه. والله تعالی اعلم

بَابُ الإِمَامِ يُصَلِّي مِنْ قُعُودٍ

باب دې په بیان د امام کښې چې مونځ ورکوی په ناسته

لفظ ﴿من﴾ زائد دې او په بعض نسخو کښې دی ﴿ باب اذا صلی الامام قاعدًا ﴾ امام که د عذر د وجې نه مونځ په ناسته ورکوی نو مقتدی به ئې ځنګه کوی.

په مسئلة الباب کښې مذاهب ائمه

مسئله مختلف فیه ده، جمهور علماء کرام فرمائی چه مقتدیان به ئې قائما کوی چه د هغوی هیڅ عذر نشته، د امام احمد او اسحاق بن راهویه په نزد به مقتدیان هم په ناسته مونځ کوی، په دې قعود کښې به هغوی د امام موافقت کوی او د امام مالک مسلک دا دې چه د قاعدا مونځ ورکونکی امامت جائز نه دې غیر معذور دې د هغه اقتداء قائمًا هم نه کوی، او په احنافو کښې د امام محمد مسلک هم دا دې لهذا په دې مسئله کښې درې اقوال شو، یو د جمهورو، بل د امام احمد وغیره، او دریم د امام مالک او محمد او د امام مالک دلیل دا دې چه هغه اوفرمائیل ﴿ لا یؤم احد بعدی جالسا ﴾ خو دا حدیث مرسل دې کوم چه جمهور په تنزیه باندې محمول کوی، او د امام احمد دلیل حدیث الباب دې چه د هغې جواب زمونږ د طرف نه وړاندې راځی.

[۶۰۱] (١) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكِبَ فَرَسًا فَصُرِعَ عَنْهُ فَجُحِشَ شِقُّهُ الْأَيْمَنُ، فَصَلَّى صَلَاةً مِنَ الصَّلَوَاتِ وَهُوَ قَاعِدٌ وَصَلَّيْنَا وَرَاءَهُ قُعُودًا، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قَالَ: "إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا صَلَّى قَائِمًا فَصَلُّوا قِيَامًا، وَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا، وَإِذَا رَفَعَ فَارْفَعُوا، وَإِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ، وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ".

ترجمه: د انس بن مالک رضی الله عنه نه روايت دي، بيشکه رسول الله ﷺ سور شو په اس نو وغورځيده د هغې نه نو زخمي شو ښي اړخ د هغه، نو هغه وکړو يو مونځ د مونځونو نه په ناسته، او مونځ وکړو مونږ وروسته د هغه نه په ناسته، هرکله چې فارغ شو، نو ويې وئيل: بيشکه ګرځولي شوی دی امام چې هغه پسې اقتدائ وشي، کله چې هغه مونځ کوی په ولاړه نو مونځ کوئ په ولاړه، او چې کله رکوع کوي نو تاسو هم رکوع کوئ، او چې کله اوچت شي نو تاسو هم اوچت شئ، او چې کله هغه ووايي سمع الله لمن حمده نو تاسو وايي ربنا و لک الحمد، او چې کله هغه مونځ کوي په ناسته نو تاسو ټول په ناسته مونځ کوئ.

تشريح: **قوله**: ﴿عن انس بن مالک ان رسول الله صلى الله عليه وسلم رکب فرسا فصرع عنه فجحش شقه الايمن﴾ يعنې يو ځل رسول الله ﷺ په اس باندې سور وو د هغې نه راپريوتلو نو هغې سره ئې ښي طرف متاثر شو.

په دې روايت کښې ﴿شقه الايمن﴾ مذکور دي، او په يو روايت کښې ﴿فجحشت ساقه او کتفه﴾ او په يو روايت کښې ﴿فانفکت قدمه﴾ دې، حافظ فرمائي ﴿لا منافاة بينهما لاحتمال وقوع الامرين﴾ يعنې ښي طرف ئې هم متاثر شو او په قدم مبارک کښې ئې درد هم پيدا شو، دا واقعه په ذی الحجة ۵ هجری کښې پيښه شوې وه په دې موقعه باندې رسول الله ﷺ دير مونځونه په ناسته ورکړل او صحابه کرامو ته ئې هم خپل ځان سره جالسا د مونځ کولو حکم اوکړو.

په مسئلة الباب کښې د جمهورو دليل

هم دا حديث د حنابله مستدل دې ددې جواب تاسو په مشکاة المصابيح کښې لوستلي دې، صاحب مشکاة د بعض علماء کرامو نه ددې جواب دا نقل کړې دې چه دا حديث منسوخ دې او دا واقعه د شروع شروع ده او د مرض الوفات واقعه چه په هغې کښې رسول الله ﷺ په ناسته باندې مونځ ورکړو او صحابه کرامو په هغه پسې په ولاړه مونځ اوکړو هغه ددې دپاره ناسخ دې.

﴿وانما يوخذ بالاخر من فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم﴾ او حنابله د مرض الوفات يو جواب خو دا کوی چه په دې روايت کښې سخت اختلاف دې په دې خبره کښې چه په دې قصه کښې امام څوک دې ابوبکر رضی الله عنه يا خپله رسول الله ﷺ، لهذا ددې نه استدلال صحيح

(١): صحيح البخاري/الصلاة ١٨ (٣٧٨)، والأذان ٥١ (٦٨٩)، ٨٢ (٧٣٢)، ١٢٨ (٨٠٥)، وتقصير الصلاة ١٧ (١١١٤)، صحيح مسلم/الصلاة ١٩ (٤١١)، سنن النسائي/امامة ١٦ (٧٩٥)، ٤٠ (٨٣٣)، والتطبيق ٢٢ (١٠٦٢)، (تحفة الأشراف: ١٥٢٩)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ١٥٥ (٣٦١)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٤٤ (١٢٣٨)، موطا امام مالک/صلاة الجماعة ٥ (١٦)، مسند احمد (٣/١١٠، ١٦٢)، سنن الدارمي/الصلاة ٤٤ (١٢٩١) (صحيح)

نه دي، بل جواب هغوی دا ورکړي دي چه ددې مسئلې دوه صورتونه دی، يو دا چه امام د عذر د وجې نه په شروع کښې مونځ په ناسته باندې ورکړی، په دې صورت کښې حکم خو دا دې چه مقتدی دې هم په ناسته باندې اوکړی، بل صورت دا دې چه امام د مونځ ابتدا خو اوکړی په ولاړه باندې خو روستو د څه عذر د وجې نه هغه په ناسته باندې اوکړې شی، نو په دې صورت کښې مقتدی لره ناسته نه ده پکار لکه چه په مرض الوفات کښې شوې دی چه په شروع کښې امام صديق اکبر رضی الله عنه وو چا چه په ولاړه باندې مونځ ورکولو، روستو رسول الله ﷺ مسجد ته تشريف راوړلو چه په هغې باندې صديق اکبر رضی الله عنه شاته شو او رسول الله ﷺ د هغه په ځائې امام شو نو ګويا داسې اوګڼړئ چه امام ته په مينځ کښې عذر راپيښ شو، لهذا ددې نه معلومه شوه په مينځ کښې د څه عذر راپيښيدو حکم جدا دې، ددې په جواب کښې جمهور دا وئيلې شی چه دا خو تاسو د حديث توجيه خالص د خپل مسلک مطابق اوکړه، د حديث رخ مو خپل طرف ته کړو.

امام ترمذی رحمه الله په دې مسئله کښې دوه بابونه جدا جدا قائم کړې دی، يو د مذهب حنابله د اثبات دپاره څنګه چه مصنف قائم فرمائيلې دې، دويم باب د جمهورو د مسلک ثابتولو دپاره قائم کړې دې او په هغې کښې د مرض الوفات والا مونځ قصه په مختلف رواياتو سره ذکر کړې ده خو امام ابوداود نه خو د جمهورو د مسلک دپاره باب قائم کړې دې او نه ئې مستقل باب قائم کړې او نه ئې د جمهورو دليل ذکر کړې دې، امام خطابی ددې کتاب په شرح معالم السنن کښې په دې باندې د تعجب اظهار کړې دې، چه دلته مصنف د خپل عادت خلاف صرف د يوې ډلې دليل ذکر فرمائيلې دې او د جمهور دليل ته ئې تعرض نه دې کړې، حال دا چه دا کتاب په امهات سنن کښې دې او ډير جامع کتاب دې، معلومه نه ده چه مصنف ته څه ذهول اوشو؟ والله تعالى اعلم

فائده اولى : زمونږ د شيخ رائې لکه چه د کتاب په مقدمه کښې هم تير شوې دی چه امام ابوداود حنبلی دې، د حنابله دلائل نسبة زيات بيانوی، مصنف چه دلته کوم طرز اختيار کړې دې د هغې نه د حضرت شيخ د رائې تائيد کيږی.

[٦٠٢]([1]) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، وَوَكِيعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: رَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَسًا بِالْمَدِينَةِ فَصَرَعَهُ عَلَى جِذْمِ نَخْلَةٍ فَانْفَكَّتْ قَدَمُهُ، فَأَتَيْنَاهُ نَعُودُهُ فَوَجَدْنَاهُ فِي مَشْرُبَةٍ لِعَائِشَةَ يُسَبِّحُ جَالِسًا، قَالَ: فَقُمْنَا خَلْفَهُ فَسَكَتَ عَنَّا، ثُمَّ أَتَيْنَاهُ مَرَّةً أُخْرَى نَعُودُهُ، فَصَلَّى الْمَكْتُوبَةَ جَالِسًا، فَقُمْنَا خَلْفَهُ فَأَشَارَ إِلَيْنَا فَقَعَدْنَا، قَالَ: فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى الْإِمَامُ جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا، وَإِذَا صَلَّى الْإِمَامُ قَائِمًا فَصَلُّوا قِيَامًا، وَلَا تَفْعَلُوا كَمَا يَفْعَلُ أَهْلُ فَارِسَ بِعُظَمَائِهَا".

ترجمه: د جابر رضى الله عنه نه روايت دې هغه وئيلی دی سور شو رسول الله ﷺ په اس باندې په مدينه کښې، نو هغه ئې وغورځولو په تنه د کجورې نو خپه ئې وختنه، مونږ راغلو د هغه عيادت مو کولو، مونږ هغه وليدلو په بالاخانه د عائشې کښې چې نفل ئې کول په

[1]): سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٤٤ (١٢٤٠)، الطب ٢١ (٣٤٨٥)، (تحفة الأشراف: ٢٣١٠)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الصلاة ١٩ (٤١١)، سنن النسائي/الإفتتاح ٢٠٧ (١٢٠١)، مسند احمد (٣/٣٣٤) (صحيح)

ناسته، هغه وايي: نو مونږ ودريدو وروسته د هغه نه نو هغه چپ شو زمونږ نه، بيا راغلو مونږ هغه ته بل ځل، مونږ د هغه بيمار پرسي کوله، فرض مونځ ئي وکړو په ناسته، نو مونږ ودريدو وروسته د هغه نه نو اشاره ئي وکړه مونږ ته، نو مونږ کيناستلو، هغه وايي: هر کله چي ئي مونځ پوره کړو هغه وفرمائيل: کله چې امام په ناسته مونځ کوی نو تاسو هم په ناسته مونځ کوئ، او کله چې امام په ولاړه مونځ کوی نو تاسو هم په ولاړه مونځ کوئ، تاسو داسې مه کوئ لکه څنګه چې د فارس والا کوی د خپلو سردارانو سره (چه دهغوی سرداران ناست وی او نور خلق ئي ولاړ وی).

فائده ثانيه : ﴿ واذا صلى جالسا فصلوا جلوسا ﴾ کښې تاويل دا کړې شوې دې چه دا مطلب نه دې چه کله امام په ناسته باندې مونځ کوی نو تاسو هم په ناسته باندې ټول مونځ کوئ، بلکه مطلب دا دې چه ﴿ اذا جلس فاجلسوا ﴾ چه کله امام د تشهد دپاره کيني نو تاسو هم کينئ، کما قال اذا کبر فکبروا واذا رکع فارکعوا، خو دا جواب بس هم دغه شان دې چه د مفصل رواياتو خلاف دې خو د بعض رواياتود الفاظو نه ددې جملې څه نه څه تائيد هم کيږی، په دې وجه فرمائي ﴿ ولا تفعلوا کما يفعل اهل فارس بعظمائها ﴾ لهذا کيدې شي چه بعض صحابه کرام د تشهد په حالت کښې د کيناستلو په ځائې ادبا او تعظيما اودريدلې وی، په دې باندې رسول الله ﷺ منع کړل چه داسې زما دپاره مه اودريږئ څنګه چه اهل فارس د خپلو مشرانو تعظيم کښې اودريږی.

[۶۰۳]()حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، وَمُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ المعنى، عَنْ وُهَيْبٍ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا وَلَا تُكَبِّرُوا حَتَّى يُكَبِّرَ، وَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا وَلَا تَرْكَعُوا حَتَّى يَرْكَعَ، وَإِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ فَقُولُوا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، قَالَ مُسْلِمٌ: وَلَكَ الْحَمْدُ، وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا وَلَا تَسْجُدُوا حَتَّى يَسْجُدَ، وَإِذَا صَلَّى قَائِمًا فَصَلُّوا قِيَامًا، وَإِذَا صَلَّى قَاعِدًا فَصَلُّوا قُعُودًا أَجْمَعُونَ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، أَفْهَمَنِي بَعْضُ أَصْحَابِنَا، عَنْ سُلَيْمَانَ.

ترجمه: د ابو هريرة ﷺ نه روايت دې هغه وئيلی دی، وئيلی دی رسول الله ﷺ: بيشکه ګرځولی شوی دی امام چې اقتداء وشی د هغه پسې، کله چې هغه تکبير ووايي نو تاسو هم تکبير کوئ، او تاسو تکبير مه کوئ ترڅو چې هغه تکبير وکړي، او کله چې هغه رکوع وکړی نو تاسو هم رکوع وکړئ، او رکوع مه کوی تردې چې هغه رکوع وکړي، او کله چې سمع الله لمن حمده ووايی نو تاسو وايي: اللهم ربنا لک الحمد - وئيلی دی مسلم: و لک الحمد - او چې کله سجده وکړی نو تاسو هم سجده وکړئ، او سجده مه کوئ ترڅو چې هغه سجده وکړي، او کله چې مونځ کوی په ولاړه نو تاسو هم مونځ کوئ په ولاړه، او کله چې هغه مونځ کوی په ناسته نو مونځ وکړئ تاسو ټول په ناسته. وئيلی دی ابوداود: اللهم ربنا لک الحمد زه پوهه کړی يم بعضو ملګرو زمونږ د سليمان نه.

---

[1]): تفرد به أبو داود (تحفة الأشراف: ١٢٨٨٢)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الصلاة ٢٠ (٤١٧)، سنن النسائي/الافتتاح ٣٠ (٩٢٠)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٣ (٨٤٦)، ١٤٤ (١٢٣٨)، مسند احمد (٢/٣٧٦، ٤٢٠) (صحيح)

[۶۰۴]()[1] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ آدَمَ الْمِصِّيصِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، بِهَذَا الْخَبَرِ، زَادَ: وَإِذَا قَرَأَ فَأَنْصِتُوا، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهَذِهِ الزِّيَادَةُ وَإِذَا قَرَأَ فَأَنْصِتُوا، لَيْسَتْ بِمَحْفُوظَةٍ الْوَهْمُ عِنْدَنَا مِنْ أَبِي خَالِدٍ.

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې، هغه روايت كوى د نبى ﷺ نه هغه فرمائيلى دي: بيشكه گرځولى شوى دى امام چې هغه پسې اقتداء وشي. په دې حديث كښې، هغه زيادت كړى دى: او چې كله قرأت لولې نو چپ شئ. وئيلى دى ابوداود: او دا زيادت (و اذا قرء فانصتوا) دا محفوظ نه دى او دا زيادت زمونږ په نزد د ابو خالد نه دى.

تشريح: **قوله**:﴿ زاد واذا قراء فانصتوا قال ابوداود : وهذه الزيادة.... ليست بمحفوظة ﴾ د زاد ضمير په بذل او منهل كښې د ابو خالد طرف ته راجع كړې شوې دې كوم چه د ابن عجلان شاگرد دې، او د مصنف د كلام نه هم دا معلوميږي، خو په عون المعبود كښې د ﴿ زاد ﴾ فاعل زيد بن اسلم ليكلې دې، په ظاهره كښې ددې وجه دا ده چه دلته په سند كښې د زيد بن اسلم مقابل خو موجود دې يعنى مصعب بن محمد لكه چه پورته په سند كښې دى، دا دواړه يعنى مصعب او زيد بن اسلم د ابو صالح شاگردان دى، او د ابو خالد مقابل دلته په سند كښې موجود نه دې، خو په ظاهره وجه هم هغه ده كوم چه په بذل او منهل كښې ده. والله تعالى اعلم

واذا قراء فانصتوا په ثبوت كښې بحث

د دې نه پس ځان پوهه كړئ چه ددې كتاب شارح حافظ منذرى د امام ابوداود تنقيد نه دې تسليم كړې، او دا ئې وئيلې دى چه ابو خالد الاحمر چه د هغه نوم سليمان بن حيان دې دا د صحيحين راوى دې شيخين د هغه د روايت تخريج كړې دې، بالكل ثقه راوى دې او د ثقه زيادت معتبر وى اگر چه هغه متفرد وى، او دلته خو تفرد هم نشته بلكه محمد بن سعيد انصارى د ابو خالد متابعت كړې دې لكه چه په نسائى (ص ۱۴۶) كښې روايت موجود دې لهذا دا زيادت صحيح او ثابت دې.

ځان پوهه كړئ چه ﴿ واذا قرأ فانصتوا ﴾ په دې كتاب كښې وړاندې په باب التشهد كښې هم راروان دې، خو هغه حديث د ابو موسى اشعرى رضي الله عنه دې او دلته چه كوم حديث دې هغه د ابوهريره رضي الله عنه دې، هلته هم مصنف په دې لفظ باندې كلام كړې دې او دې ته ئې غير محفوظ وئيلې دې او فرمائى : ﴿ لم يجئ به الا سليمان التيمى ﴾

امام مسلم رحمه الله په صحيح مسلم كښې د ابو موسى اشعرى رضي الله عنه حديث چه په هغې كښې دا زيادت موجود دې تخريج كړې دې، د امام مسلم يو شاگرد هم په دې لفظ باندې د تردد اظهار اوكړو او هغه تردد هم دا كيدې شو چه په دې زيادت سره سليمان تيمى متفرد دې نو په دې باندې امام مسلم رحمه الله اوفرمائيل : ﴿ اتريد احفظ من سليمان ﴾ يعنى كه سليمان تيمى په دې سره متفرد دې نو په دې كښې څه حرج دې هغه خو ډير ثقه او حافظ حديث

[1]: سنن النسائي/الإفتتاح ۳۰(۹۲۲)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۳ (۸۴۶)، (تحفة الأشراف: ۱۲۳۱۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۲۰/۲) (صحيح)

دي، ددې نه روستو هم دې سائل د امام مسلم نه تپوس اوکړو چه دا الفاظ په حديث ابوهريره رضي الله عنه كښې هم دی نو ايا هغه هم ستا په نزد صحيح دې، هغه اوفرمائيل چه او: صحيح دې، سائل ورته اووې بيا تاسو په كتاب كښې د هغې تخريج ولې نه دې كړې نو هغه اوفرمائيل ﴿ ليس كل شئ عند صحيح وضعت ههنا، وانما وضعت ههنا ما اجمعوا عليه ﴾ چه دا ضروری نه ده چه كوم حديث زما په نزد صحيح وی هغه دې زه دلته ذكر كړم، زه په دې خپل صحيح كښې هغه احاديث راوړم چه د هغې په صحت باندې د مشائخو اجماع شوې وی، دا ټول عبارت په صحيح مسلم كښې په متن كښې موجود دې، ددې نه معلومه شوه چه د ابو موسى اشعری رضي الله عنه حديث چه په هغې كښې دا زيادت موجود دې هغه په قول د امام مسلم بالاجماع صحيح دې. (خو دا په ذهن كښې ساتئ چه د امام مسلم مراد په اجماع سره د څو مخصوص مشائخو اجماع ده)، حضرت سهارنپوری رحمه الله په بذل المجهود كښې ﴿ واذا قرأ فانصتوا ﴾ د ډيرو صحابه كرامو د رواياتو نه د كتابونو د حوالې سره په يو درخن طرق سره ثابت كړې دې او په اخر كښې دی چه په دې طرق كښې بعض صحيح او بعض ضعيف دی، كه دا ټول طرق هم ضعيف وې نو په تعدد سره به ئې انجبار شوې وې، پاتې لا دا چه بعض طرق پكښې صحيح هم دی، دا ټول بحث او مضمون د قرأت خلف الامام متعلق دې كوم چه قابل حفظ دې، هلته به مو په كار راشی، دلته به بحث په حديث الباب كښې د كيدو د وجې نه بې محل او د وخت نه مخكښې اوشو.

[٦٠٥](١)حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِهِ وَهُوَ جَالِسٌ، فَصَلَّى وَرَاءَهُ قَوْمٌ قِيَامًا فَأَشَارَ إِلَيْهِمْ أَنِ اجْلِسُوا، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قَالَ: "إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا، وَإِذَا رَفَعَ فَارْفَعُوا، وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا".

ترجمه: عائشه دا بی بی د رسول الله ﷺ ده هغې ويلی دي: مونځ وكړو رسول الله ﷺ په خپل كور كښې او هغه ناست وو، مونځ وكړو وروسته د هغه نه يو قوم په ولاړه، نو اشاره ئې ورته وكړه چې كينئ، هركله چې فارغ شو هغه وويل: بيشكه ګرځولی شوی دی امام چې اقتداء وشی په هغه پسې كله چې هغه ركوع كوی نو تاسو هم ركوع كوئ، او كله چې هغه سر اوچت كړی نو تاسو هم سر اوچت كړئ، او كله چې هغه مونځ كوې په ناسته نو تاسو هم په ناسته مونځ كوئ.

[٦٠٦](٢)حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَيَزِيدُ بْنُ خَالِدِ بْنِ مَوْهَبٍ الْمَعْنَى، أَنَّ اللَّيْثَ حَدَّثَهُمْ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: اشْتَكَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَصَلَّيْنَا وَرَاءَهُ وَهُوَ قَاعِدٌ وَأَبُو بَكْرٍ يُكَبِّرُ لِيُسْمِعَ النَّاسَ تَكْبِيرَهُ، ثُمَّ سَاقَ الْحَدِيثَ.

(١): صحيح البخاري/الأذان ٥١ (٦٨٨)، وتقصير الصلاة ١٧ (١١١٣)، ٢٠ (١١١٩)، (تحفة الأشراف: ١٧١٥٦)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الصلاة ١٩ (٤١٢)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ١٤٤ (١٢٣٧)، موطا امام مالك/ صلاة الجماعة ٥ (١٧)، مسند أحمد (١١٤/٦، ١٦٩) (صحيح)

(٢): صحيح مسلم/الصلاة ١٩ (٤١٣)، سنن النسائي/الإفتتاح ٢٠٧ (١٢٠١)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٤٥ (١٢٤٠)، (تحفة الأشراف: ٢٩٠٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٣٤/٣) (صحيح)

ترجمه: د جابر رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلی دي: چه کله بيمار شو نبی ﷺ نو مونږ مونځ وکړو وروسته د هغه نه او هغه ناست وو او ابوبکر تکبير ويلو چې خلقو ته واوروی تکبير د هغه، بيا ئې بيان کړو پوره حديث.

[۶۰۷] (') حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا زَيْدٌ يَعْنِي ابْنَ الْحُبَابِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ صَالِحٍ، حَدَّثَنِي حُصَيْنٌ مِنْ وَلَدِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ، عَنْ أُسَيْدِ بْنِ حُضَيْرٍ، أَنَّهُ كَانَ يَؤُمُّهُمْ، قَالَ: فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعُودُهُ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ إِمَامَنَا مَرِيضٌ، فَقَالَ: "إِذَا صَلَّى قَاعِدًا فَصَلُّوا قُعُودًا"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهَذَا الْحَدِيثُ لَيْسَ بِمُتَّصِلٍ.

ترجمه: د أسيد بن حضير نه روايت دي، بيشكه هغه امامت کولو هغوی ته، هغه وايي: راغي رسول الله ﷺ چې بيمار پرسی ئې کوله د هغه، نو هغوی ووېل: اې د الله رسوله! بيشکه زمونږ امام مريض دی، هغه وفرمائيل: کله چې هغه مونځ کوی په ناسته نو تاسو هم په ناسته مونځ کوئ. وئيلی دی ابوداود: دا حديث متصل نه دی.

بَابُ الرَّجُلَيْنِ يَؤُمُّ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ كَيْفَ يَقُومَانِ

باب دې په بيان د دوه سړوکې چې يو يکې امامت د بل کوي نو څنګه به ودريږي

[۶۰۸] (') حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا ثَابِتٌ، عَنْ أَنَسٍ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَى أُمِّ حَرَامٍ فَأَتَوْهُ بِسَمْنٍ وَتَمْرٍ، فَقَالَ: رُدُّوا هَذَا فِي وِعَائِهِ وَهَذَا فِي سِقَائِهِ فَإِنِّي صَائِمٌ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى بِنَا رَكْعَتَيْنِ تَطَوُّعًا، فَقَامَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ، وَأُمُّ حَرَامٍ خَلْفَنَا، قَالَ ثَابِتٌ: وَلَا أَعْلَمُهُ إِلَّا قَالَ: أَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ عَلَى بِسَاطٍ".

ترجمه: د انس رضي الله عنه نه روايت دي، بيشكه رسول الله ﷺ راغي ام حرام ته هغوی ورته کجورې او غوړې راوړل، هغه وفرمائيل: واپس کړئ دا په خپل لوښي کښې او دا په خپل سقاء (لوښي) کښې بيشکه زه روژه يم. بيا پاڅيدلو مونځ ئې وکړو مونږ ته دوه رکعاته نفل، ودريدلې ام سليم او ام حرام وروسته زمونږ نه، وئيلی دی ثابت: ماته علم نشته مګر ددې خبرې چې هغه وئيلی دي: زه ئې ودرولم خپل ښې طرف ته په فرش باندې.

تشريح: قوله: ﴿ان رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل على ام حرام﴾ د ام حرام رضي الله عنها د سيدنا رضي الله عنه خاله ده يعنی د ام سليم رضي الله عنها خور ده، په قباء کښې اوسيدله، په روياتو کښې راغی چه کله به رسول الله ﷺ قباء تشريف اوړلو نو هلته به هم ورښکاره کيدو، هلته د رسول الله ﷺ خوراک کول، قيلوله کول، تفلية الراس (۳) (په سر کښې سپږې کتل) وغيره هر څه ثابت دی، اوس دلته سوال دا دې چه دا په څه وجه باندې وو.

د رسول الله ﷺ او ام حرام رضي الله عنها ترمينځه د محرميت بحث

نو بعض علماء کرامو خو د محرميت دعوی کړې ده، پس امام نووی رحمه الله فرمائي، ﴿ اتفقوا

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۲) (صحيح)

(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۷۵)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ۷۸ (۷۲۷)، صحيح مسلم/المساجد ٤٨ (۱٤۹۹)، سنن النسائي/الإمامة ۲۰ (۸۰٤)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٥ (۹۷۵)، مسند احمد (۳/۱٦۰، ۱۸٤، ۲۰٤، ۲۳۹، ۲٤۲، ۲٤۸) (صحيح)

(۳) كما سيأتي في كتاب الجهاد باب في ركوب البحر في الغزو، من حديث انس كان رسول الله (ص) اذا ذهب الي قباء يدخل علي ام حرام بنت ملحان فدخل عليها يومًا فاطعمته وجلست تفلي رأسه.

على انها كانت محرما له صلى الله عليه وسلم واختلفوا في كيفية ذلك ﴾ نو بعض وائي چه دا ئې رضاعي ترور وه، بعض وائي چه د هغه رضاعي مور وه، او بعض ئې نسبتي تعلق هم قائم کړې دې. قال ابن رسلان وكانت احدى خالاته من الرضاعة، قال ابن وهب وقال غيره بل خالته لابيه او لجده ﴾ او ددې په مقابله کښې علامه دمياطي په مبالغې سره رد کړې دې د هغه خلقو خوک چه د محرميت د تعلق قائل دى، ابن العربى رحمه الله فرمائي چه کوم علماء د محرميت تعلق نه منى هغوى وائي چه رسول الله ﷺ معصوم وو ﴿ يملك اربه عن زوجته فكيف عن غيرها ﴾ يعنى رسول الله ﷺ په خپل نفس باندې پوره پوره قابو لرلو، لهذا دا يعنى د اجنبيه سره د خلوت جواز د رسول الله ﷺ سره خاص دې، اګر چه قاضي عياض ددې قائل نه دې ﴿ الخصوصيات لا تثبت بالاحتمالات ﴾ خو د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې هم دا ده چه دا د رسول الله ﷺ خصوصيت دې.

قوله: ﴿ ردو هذا في وعائه وهذا في سقائه ﴾ رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه کهجورې خو په تهيلئ کښې واچوئ او په تهيلئ کښې چه کوم غوړى يا ګُج دى هغه د کجهورو په لوښى کښې واړوئ، په ظاهره کښې د لوښى د بدلولو مصلحت دا دې چه کهجورې په بند ځيز کښې کيخودلې شى ځکه چه په هوا سره هغې کښې چينجي پيدا کيږى، او دا هم احتمال دې چه هغوى دواړه ځيزونه لږ لږ راويستلو سره د رسول الله ﷺ مخې ته کيخودلې وى، رسول الله ﷺ اوفرمائيل د راويستلو ضرورت نشته بلکه هر يو خپل لوښى ته واپس کړئ ځکه چه زما روژه ده.

قوله: ﴿ ثم قام فصلى بنا ركعتين ﴾ رسول الله ﷺ د ام حرام په کور کښې مونځ اوکړو چه د هغې په کور کښې رزق او خير او برکت پيدا شى، ځکه چه مونځ رزق لره راکاږى بلکه بعض علماء کرامو ليکلى دى چه مونځ د هر يو منزل تحيه ده.

په تنفل بالجماعت کښې اختلاف د علماء کرامو

په دې حديث کښې د تنفل بالجماعت ثبوت دې، کوم چه د امام شافعي او امام احمد په نزد مطلقا جائز دې، او د امام مالک رحمه الله په نزد د مختصر شان جماعت په غير مشهور ځائې کښې جائز دې او هم دغه شان د احنافو په نزد هم خو صرف د دوه مقتديانو سره او که د امام نه علاوه درې کسان وى نو په دې کښې زمونږ په نزد دوه قوله دى، او که د امام نه علاوه څلور وى نو بغير د خلاف نه مکروه دې. (الفيض السمائي ص ۲۶۸)

په مسئلة الباب کښې اختلاف د علماء کرامو

قوله: ﴿ اقامني عن يمينه ﴾ د دې نه معلومه شوه چه که مقتدى يو وى نو هغه به د امام ښى طرف ته اودريږى، د ائمه اربعه مذهب هم دا دې، خو که ګس طرف ته اودريږى نو هم د ائمه ثلاثه په نزد جائز ده، په خلاف د امام احمد چه د هغه په نزد به ګس طرف ته کيدو سره مونځ فاسد کيږى، او د ابراهيم نخعي رائې دا ده چه که مقتدى يو وې نو په امام پسې دې شاته اودريږى، که رکوع ته تلو پورې بل څوک شامل شو خو صحيح ده ګينې وړاندې د امام سره

یو ځائې شي او هغه سره دې برابر اودرېږي، دریم مذهب دلته د سعید بن المسیب دې چه یو مقتدی لره خلف الامام اودرېدل پکار دي. (نقله الشعرانی فی المیزان)

[۶۰۹]()حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُخْتَارِ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ يُحَدِّثُ، عَنْ أَنَسٍ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَّهُ وَامْرَأَةً مِنْهُمْ، فَجَعَلَهُ عَنْ يَمِينِهِ وَالْمَرْأَةَ خَلْفَ ذَلِكَ".

ترجمه: د انس بن مالک ﷺ نه روایت دې، بیشکه رسول الله ﷺ امامت وکړو انس ته او یوې ښځې ته د دوی نه، نو هغه ئې وګرځولو خپل ښي طرف ته او ښځه ئې وروسته د هغه نه کړه.

تشریح: **قوله**:﴿ فجعله عن یمینه والمرأة خلف ذلک ﴾ د دې حدیث نه معلومه شوه چه د زنانه مقام په صف کښې شاته دې اګر چه هغه یواځې ولې نه وی، مسئله متفق علیه ده، خو اختلاف په دې کښې دې چه که زنانه د سړی برابر یا د هغه نه وړاندې اودرېږی نو څه حکم دې، د جمهورو په نزد به ئې مونځ فاسد نه وی او د احنافو په نزد د قیاس حکم خو هم دا دې خو د هغوی په نزد استحسانا د سړی مونځ فاسدېږی، په دې شرط چه امام د زنانه د امامت نیت کړې وی او که هغه نیت نه وی کړې نو د سړی مونځ صحیح او د زنانه مونځ به فاسد شی، دې مسئلې ته مسئلة المحاذاة وئیلې شی په دې کښې د جمهورو او احنافو اختلاف مشهور دې.

په مسئلة المحاذات کښې د احنافو په دلیل باندې کلام

د احنافو تائید د حدیث الباب نه هم کیږی چه رسول الله ﷺ ام سلیم لره سره د یواځې کیدو نه شاته اودرولهٔ حال دا چه انفراد خلف الصف د اکثرو علماء کرامو په نزد مکروه دې، او د امام احمد په نزد مفسد صلاة دې، دویم دلیل د عبدالله بن مسعود ﷺ حدیث موقوف دې، کوم چه د غیر مدرک بالرائې کیدو د وجې نه مرفوع دې ﴿ اخروهن من حیث اخرهن الله رواه الطبرانی، قال ابن دقیق العید انه حدیث صحیح قاله القاری فی النقایة ﴾ (کذا فی البذل) معلومه شوه چه د سړی مقام تقدم دې او د زنانه مقام تاخر، که سړې خپل ځان سره برابر زنانه ته د مونځ دپاره ځائې ورکړی نو ددې معنی دا شوه چه هغه خپل مقام ترک کړو، او خپل مقام لره ترک کول ډیره لویه او بنیادی غلطی ده معمولی خیز نه دې، په دې وجه به د سړی مونځ فاسد شی، حافظ ابن حجر ﷫ د احنافو په مسلک باندې د تعجب اظهار کړې دې چه دا داسې کمزورې خبره ده چه د هغې د جواب هم حاجت نشته خو وړاندې فرمائی چه د سړی مقام تقدم علی المرأة دې خو ددې په خلاف کولو سره دا څنګه ضروری ده چه د هغه مونځ دې فاسد شی، هغه وائی چه ګوره په ثوب مغصوب کښې مونځ کول ممنوع دی د هغې کوزول واجب دی خو که یو سړې هم په هغې کښې مونځ اوکړی نو بالاتفاق ئې مونځ صحیح کیږی زیات نه زیات به مکروه وی دلته هم داسې کیدل پکار دی.

[1]: صحیح مسلم/المساجد ٤٨ (٦٦٠)، سنن النسائي/الإمامة ٢٠ (٨٠٤)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٤ (٩٧٥)، (تحفة الأشراف: ١٦٠٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣/١٩٤، ٢٥٨، ٢٦١) (صحيح)

د حافظ ابن حجر د کلام رد

خو د حافظ دا قياس مع الفارق دې ځکه چه مونږ پورته اووئيل چه ترک د مقام يو بنيادى او اساسى غلطى ده لهذا د هغې حکم هم د هغې مطابق مناسب او سخت کيدل پکار دى كما لا يخفى، علامه عينى رحمه الله فرمائى چه که دې قائل (ابن حجر) د احنافو د مقال ادراک کړې وې نو هغه به دا نه وئيل کوم چه هغه اووې، په دې کښې ئې قصور د خپل فهم دې، او حضرت سهارنپورى رحمه الله فرمائى چه حافظ د ثوب مغصوب والا مثال خو پيش کړو، او دا مثال ئې ولې پيش نه کړو چه گوره د امام مقام خو تقدم على المقتدى دې، اوس که امام خپله شاته شي او مقتدى د ځان نه مخکښې کړى نو مونځ به ئې فاسد وى يا نه؟

[۶۱۰](١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "بِتُّ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ اللَّيْلِ فَأَطْلَقَ الْقِرْبَةَ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ أَوْكَأَ الْقِرْبَةَ ثُمَّ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ، فَقُمْتُ فَتَوَضَّأْتُ كَمَا تَوَضَّأَ ثُمَّ جِئْتُ، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ فَأَخَذَنِي بِيَمِينِهِ فَأَدَارَنِي مِنْ وَرَائِهِ فَأَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ فَصَلَّيْتُ مَعَهُ".

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې، هغه وئيلى دي: زه ويده شوم په کور د خالې زما کښې چې ميمونه ده: نو ودريدو رسول الله ﷺ دشپې نو کولاوېې کړه مشکيزه نو اودس ئې وکړو، بيا ئې بنده کړه مشکيزه، بيا ودريدو مانځه ته، نو زه پاڅيدم اودس مې وکړو څنګه چې هغه اودس کړى وو، بيا زه راغلم د هغه شاته ودريدم، زه ئې په ښې لاس ونيولم نو راتاوېې کړم د وروستو نه ويې درولم خپل ښې خوا ته، نو ما مونځ وکړه د هغه سره.

[۶۱۱](٢) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي هَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَ: فَأَخَذَ بِرَأْسِي أَوْ بِذُؤَابَتِي فَأَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ.

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما روايت دې، په دې قصه کښې هغه وايي: ويې نيولو سر زما او يا ئې دا ووئيل: وېښته زما، زه ئې ودرولم خپل ښې طرف ته.

بَابُ إِذَا كَانُوا ثَلَاثَةً كَيْفَ يَقُومُونَ

باب دې په بيان د دې کښې چې درې کسان وې نو څنګه به ودريږي

[۶۱۲](٣) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، "أَنَّ جَدَّتَهُ

(١): صحيح مسلم/المسافرين ٢٦ (٧٦٣)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٤ (٩٧٣)، (تحفة الأشراف: ٥٩٠٨)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/العلم ٤١ (١١٧)، والأذان ٥٧ (٦٩٧)، ٥٩ (٦٩٩)، ٧٩ (٧٢٨)، واللباس ٧١ (٥٩١٩)، سنن النسائي/الغسل ٢٩ (٤٤٣)، الإمامة ٢٢ (٨٠٧)، وقيام الليل ٩ (١٦٢١)، مسند احمد (١/٢١٥، ٢٥٢، ٢٥٨، ٢٨٧، ٣٤١، ٣٤٧، ٣٥٤، ٣٥٧، ٣٦٠، ٣٦٥)، سنن الدارمي/الصلاة ٤٣ (١٢٩٠) (صحيح)

(٢): صحيح البخاري/اللباس ٧١ (٥٩١٩)، (تحفة الأشراف: ٥٤٥٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (١/٢١٥، ٢٨٧) (صحيح)

(٣): صحيح البخاري/الصلاة ٢٠ (٣٨٠)، والأذان ٧٨ (٧٢٧)، ١٦١ (٨٦٠)، ١٦٤ (٨٧١)، ١٦٧ (٨٧٤)، صحيح مسلم/المساجد ٤٨ (٦٥٨)، سنن الترمذي/الصلاة ٥٩ (٢٣٤)، سنن النسائي/المساجد ٤٣ (٧٣٨)، والإمامة ١٩ (٨٠٢)، ٦٢ (٨٧٠)، (تحفة الأشراف: ١٩٧)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/قصر الصلاة ٩ (٣١)، مسند احمد (٣/١٣١، ١٤٥، ١٤٩، ١٦٤)، سنن الدارمي/الصلاة ٦١ (١٣٢٤)، (صحيح)

مُلَيْكَةَ دَعَتْ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِطَعَامٍ صَنَعَتْهُ فَأَكَلَ مِنْهُ، ثُمَّ قَالَ: قُومُوا فَلأُصَلِّيَ لَكُمْ، قَالَ أَنَسٌ: فَقُمْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا قَدِ اسْوَدَّ مِنْ طُولِ مَا لُبِسَ فَنَضَحْتُهُ بِمَاءٍ، فَقَامَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَفَفْتُ أَنَا وَالْيَتِيمُ وَرَاءَهُ وَالْعَجُوزُ مِنْ وَرَائِنَا فَصَلَّى لَنَا رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ انْصَرَفَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: د انس بن مالک رضی الله عنه نه روايت دي، بيشکه نيا د هغه مليکې دعوت ورکړې وو رسول الله ﷺ ته د ډوډئ لپاره چې هغې تياره کړې وه نو خوراک ئې وکړو د هغې نه، بيا ئې ووېل: پاځېږئ چې زه تاسو ته مونځ وکړم. وئيلې دي انس: نو زه پاځيدم زمونږ يو پوزۍ وو چې تور شوې وو د وجې د ډير وخت نه استعمالولو نه، نو هغه څنړکاو کړو په اوبو سره، نو ودريدو په هغې باندې رسول الله ﷺ او صف جوړ کړو ما او زما رور يتيم وروسته د هغه نه، او بوډئ وروسته زمونږ نه وه، نو مونځ ئې وکړو مونږ ته دوه رکعاته، بيا لاړلو رسول الله ﷺ.

که يو امام او دوه مقتديان وي نو د جمهورو په نزد د هغوی مقام خلف الامام دې، او د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په نزد به ښي او ګس طرف ته اودريږي، د امام ابويوسف رحمه الله نه هم دا نقل دی، د جمهورو دليل حديث الباب دې چه په هغې کښې انس او يتيم په رسول الله ﷺ پسې شاته اودريدل او ام سليم په هغوی پسې شاته.

شرح السند او د ضمير د مرجع تحقيق

﴿ ان جدته مليكة ﴾...د ﴿ جدته ﴾ په ضمير کښې شارحينو دوه احتماله ليکلې دی، يا خو دا ضمير د اقرب طرف ته راجع دې يعنی انس بن مالک يا د ابعد طرف ته يعنی اسحاق بن عبدالله کوم چه دا حديث د سيدنا انس رضی الله عنه نه روايت کوی، په اصل کښې دې کښې اختلاف دې چه مليکه ام سليم يعنی د سيدنا انس رضی الله عنه د مور نوم دې که د ام سليم د مور نوم دې، يعنی د انس رضی الله عنه د نيا، ابن عبدالبر او امام نووی وغيره اول قول اختيار کړې دې او ابن سعد او ابن منده دويم قول لره.

هم دغه شان دا هم پيژندل ضروری دی چه اسحاق بن عبدالله کوم چه په سند کښې مذکور دې هغه د انس رضی الله عنه وراره دې، ځکه چه عبدالله بن ابی طلحه د انس رضی الله عنه اخيافی (په مور کښې شريک) رور دې، لهذا انس د اسحاق تره شو، پس که مليکه د ام سليم (د انس د مور) نوم دې نو بيا خو به دا ضمير ضرور د اسحاق طرف ته راجع وی ځکه چه د تره مور د وراره نيا وی او که دويم قول اختيار کړې شی چه مليکه د ام سليم د مور نوم دې نو په دې صورت کښې به ضمير د اقرب يعنی انس رضی الله عنه طرف ته راجع وی. او د جده نه مراد به د هغه د مور د طرف نه نيا وی نه د پلار د طرف نه، دا چه مونږ وئيلي وو چه اسحاق د انس د اخيافی رور خوئې دی ددې وضاحت دا دې چه د انس رضی الله عنه مور ام سليم مخکښې د انس رضی الله عنه د پلار مالک په نکاح کښې وه د هغه د وفات کيدو نه پس هغې سره ابو طلحه نکاح اوکړه چه د هغې نه عبدالله بن ابی طلحه پيدا شو، لهذا عبدالله بن ابی طلحه د انس رضی الله عنه اخيافی رور شو.

قوله: ﴿ فقمت الى حصير لنا قد اسود من طول ما لبس فنضحته بماء ﴾ يعنی دا سې دړئ چه د ډير استعمال د وجې نه توره شوې وه، انس رضی الله عنه فرمائی چه ما په هغې باندې اوبه واړولې چه د

هغې نه دوره او خيرې لرې شي او يا دا چه هغه نرمه شي او يا په دې وجه چه په طهارت کښې به ئې شک وو، او هغه شک ختم شي، عام شارحينو اول او دويم احتمال اختيار کړې دې او قاضي عياض مالکي احتمال ثالث لره.

د بعض مسائل ثابته بالحديث بيان

اصل کښې د مالکيانو مذهب دا دې چه د کوم څيز نجاست مشکوک وي د هغې د پاکوالي دپاره نضح کافي ده او قاضي عياض چونکه مالکي دې په دې وجه هغه دا اختيار کړې دې، دا اختلافي مسئله مشهوره ده کيدې شي چه په کتاب الطهارة کښې چرته تيره شوې ده.[1]

دويمه مسئله

دلته په حديث کښې لفظ لبس لره د افتراش په معنى کښې اخستلې دې، په دې سره مالکيانو يوې بلې مسئلې باندې استدلال کړې دې چه که يو سړې د عدم لبس قسم اوخوري او بيا هغه هغې کپړې لره خورولو سره په هغې باندې کيني نو هغه به حانث شي، جمهور ددې قائل دي چه د قسم مدار په عرف باندې دې او په عرف کښې د لبس استعمال په افتراش باندې نه کيږي، او دلته چه په حديث کښې چه لبس په افتراش باندې محمول کړې شوې دې نو هغه د قرينې د وجې نه. (قاله ابن رسلان)

مسئله ثالثه افتراش حرير للرجال

خان پوهه کړه چه دلته يوه بله اختلافي مسئله ده هغه دا چه د جمهورو په نزد د رجال په حق کښې چه څنګه لبس حرير جائز نه دې هم دغه شان افتراش حرير هم جائز نه دې، په دې کښې د امام ابوحنيفه رحمه الله اختلاف دې، د هغوي په نزد د سړي دپاره افتراش حرير جائز دې څکه چه په حديث کښې د لبس ممانعت دې د افتراش نه، حافظ ابن حجر رحمه الله په دې حديث سره د امام صاحب د مذهب ترديد کړې دې څکه چه په حديث کښې لبس لره د افتراش په ځائې باندې استعمال کړې شوې دې، علامه عيني رحمه الله ددې جواب دا ورکړې دې چه په دې حديث کښې لبس دې ﴿ لبست الثوب ﴾ والا لبس نه دې مراد بلکه دا ماخوذ دې د عربو د قول ﴿ لبست امرأة ﴾ چه د هغې معنى ده د تمتع، يعنى تمتعت بها زمانا، لهذا دلته حديث کښې لبس په معنى د تمتع دې او د اغوستلو په معنى کښې نه دې، لهذ ددې حديث نه د امام صاحب د قول په خلاف استدلال صحيح نه دې. (عمدة القاري شرح بخاري)

شرح حديث

قوله: ﴿ وصففت انا واليتيم وراءه والعجوز من ورائنا ﴾ انس رضي الله عنه فرمائي چه زه او يو ماشوم په رسول الله صلى الله عليه وسلم پسې شاته اودريدو او مليکه په مونږ پسې شاته، د يتيم اطلاق په نابالغ ماشوم باندې کيږي که هغه مميز وي يا غير مميز. خو دلته ترې ماشوم مراد دې څکه چه دغير مميز مونځ صحيح نه دې، شارحينو ددې ماشوم نوم ضميره بن ابي ضميره ليکلې دې

[1] د ثوب مصلى د تطهير متعلق په يو باب کښې ولتنضح مالم تر د لاندې تيره شوې ده.

او د ابو ضميره نوم سعد دې، په دې وجه باندې په بعض شروح حديث کښې د دې يتيم نوم ضميره بن سعد ليکلې شوې دې، د ضميره د پلار سعد شمير اهل رجال د رسول الله ﷺ په غلامانو کښې کړې دې، او ملا علی قاری رحمه الله جدا يوه خبره ليکلې ده چه يتيم د انس د رور نوم دې. والله تعالی اعلم

د دې حديث نه د انس رضی الله عنه د کور د خلقو زهد او قناعت معلوميږی ځکه خو ئې رسول الله ﷺ باندې په زړې درئ باندې د مونځ امامت اوکړو.

﴿ فصلی لنا رکعتين ثم انصرف ﴾ په دې واقعه کښې رسول الله ﷺ خوراک اول اوکړو او د مونځ دوه رکعتونه ئې روستو کړې دی، او د عتبان بن مالک چه کومه مشهوره قصه ده په صحيح مسلم وغيره کښې هلته په ترتيب کښې ددې برعکس ده چه د هغې وجه په ظاهره کښې دا ده چه هلته د رسول الله ﷺ مقصود د هغوی کور ته په تلو سره مونځ کول وو او دلته هغه د خوراک د دعوت دپاره تشريف راوړلو.

[۶۱۳] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ هَارُونَ بْنِ عنترة، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: اسْتَأْذَنَ عَلْقَمَةُ، وَالْأَسْوَدُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ وَقَدْ كُنَّا أَطَلْنَا الْقُعُودَ عَلَى بَابِهِ، فَخَرَجَتِ الْجَارِيَةُ فَاسْتَأْذَنَتْ لَهُمَا فَأَذِنَ لَهُمَا، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى بَيْنِي وَبَيْنَهُ، ثُمَّ قَالَ: "هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَ".

ترجمه: عبد الرحمن بن الاسود روايت کوی د خپل پلار نه، هغه وئيلی دی: اجازت وغوښتلو علقمة او اسود د عبد الله نه، او وو مونږ چې اوږد انتظار مو کړی وو د هغه په دروازه کښې، نو راووتله وينزه نو طلب د اجازت ئې وکړو د هغو دواړو لپاره نو اجازت ئې وکړو دواړو ته، بيا پاڅيدلو مونځ ئې وکړو زما د هغه په مينځ کښې، بيا ئې ووئيل: داسې ما ليدلی وو رسول الله ﷺ چې کړی ئې وو.

تشريح: قوله: ﴿ استاذن علقمة والاسود (۲) علی عبدالله وقد کنا اطلنا القعود علی بابه فخرجت الجارية ﴾ علقمه او اسود کوم چه د عبدالله بن مسعود مشهور شاګردان دی هغوی وائی چه يو ځل مونږ د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په دروازه باندې اجازت طلب کړو چه هلته مونږ د ډير ساعته پورې ناست وو، ډير ساعت پس د دننه نه يوه وينځه راغله او هغې مونږ په دروازه باندې ناست اوليدو نو هغه لاړه او د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه ئې اجازت طلب کړو، په اجازت ملاويدو باندې مونږ دننه داخل شو هغه مونږ خپل ښی او ګس طرف ته اودرولو او مونځ ئې راکړو او بيا ئې اوفرمائيل چه ما رسول الله ﷺ هم په دې طريقه باندې مونځ کونکې ليدلې دې.

په مسئلة الباب کښې د جمهورو دليل

دا روايت د جمهورو خلاف دې، د جمهورو استدلال د تير شوی روايت ﴿ وصففت انا

(۱): سنن النسائي/المساجد ۲۷ (۷۲۰)، والإمامة ۱۸ (۸۰۰)، والتطبيق ۱ (۱۰۳۰)، (تحفة الأشراف: ۹۱۷۳)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/المساجد ۵ (۱۱۹۱)، مسند احمد (۱/۴۲۴، ۴۵۱، ۴۵۵، ۴۵۹) (صحيح)

(۲) دلته متکلم چونکه اسود دې په دې وجه حق خبره دا ده چه داسې ئې وئيلې وې : استاذنت انا وعلقمة خو هغه د خپل ځان نه په غائب سره تعبير اوکړو)

واليتيم﴾ والا حديث نه دي او دا حديث موقوف دي او دا چه دلته کوم روايت مذکور دي ﴿هکذا رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم ﴾ (چه هغې سره دا حديث مرفوع کيږي) دا زيادت په اکثر رواياتو کښې موجود نه دي او که دا زيادت اومنلې شي نو دا به وئيلې شي چه ممکنه ده د څاڅي د تنګ والی د وجې نه به داسې کړې شوې وی، او خپله د ابن مسعود رضي الله عنه د فعل په باره کښې هم ابن سيرين هم دا توجيه کړې ده.

بَابُ الإِمَامِ يَنْحَرِفُ بَعْدَ التَّسْلِيمِ

باب دې په بيان دا نحراف (تاويدو) دامام کې پس د سلام نه

د مصنف قائم کړی ترجمو کښې فرق

هم ددې قسم يو باب د ابواب الجمعة نه لږ شان مخکښې راروان دې، ﴿ کيف الانصراف من الصلاة ﴾ د دوارو مضمون او مفهوم په ظاهره کښې يو دې لهذا دا تکرار شو خو في الواقع تکرار نه دې، ځکه چه دلته د انحراف نه مراد تحول الى القوم دې يعنی د امام د خپل مونځ نه فارغ کيدو نه پس د قبلې دطرف نه مخ اړولو سره کيناستل، وړاندې چه کوم باب راروان دې هلته د انصراف نه مراد انصراف الى البيت يا انصراف الى موضع الحاجت دې يعنی د مونځ نه فارغ کيدو نه پس د مصلى نه پاسيدل، لهذا د دوارو بابونو مفهوم مختلف شو.

[٦١٤] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، حَدَّثَنِي يَعْلَى بْنُ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ الأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "صَلَّيْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَانَ إِذَا انْصَرَفَ انْحَرَفَ".

ترجمه: جابر بن يزيد بن الاسود روايت کوی د خپل پلار نه، هغه وئيلی دي: ما مونځ وکړو وروسته د رسول الله ﷺ نه وو چې کله به فارغ شو نو تاو به شو د خپل حالت نه.

تشريح: قوله: ﴿ صليت خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم فکان اذا انصرف انحرف ﴾ يعنی رسول الله ﷺ چه به کله سلام واړولو نو د هغه عادت مبارک دا وو چه په خپله مصلى باندې به ئې رخ بدل کړو او ښی يا ګس طرف ته مخ کولو سره به کيناستلو خو اکثر به ئې انحراف ښی طرف ته وو او کله ګس طرف ته هم، هم په دې وجه لکه وړاندې حديث کښې راځي چه صحابه کرامو به په صف کښې ښی طرف ته اودريدل خوښول ددې دپاره چه د مخ مبارک زيارت اوکړی.

په حديث باندې من حيث الفقه کلام

اوس دا چه د فقهاء کرامو رائې په دې کښې څه ده؟ بعض شارحينو د جمهورو مسلک دا ليکلې دې چه د هغوی په نزد انحراف الى اليمين او د احنافو په نزد الى اليسار اولى دې خو صحيح دا ده چه احناف دا وائی چه د يو طرف التزام دې نه کوی کله دې ښی طرف ته او کله دې ګس طرف اختيار کړی.

---

(١): سنن الترمذي/الصلاة ٥١ (٢١٩)، الإمامة ٥٤ (٨٥٧)، (تحفة الأشراف: ١١٨٢٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٥/٢٧٥، ٢٧٩) (صحيح)

«د انحراف بعضې حکمتونه»

په دې انحراف کښې څه حکمت دې، د شارحينو د کلام نه معلوميږي چه يو حکمت په دې کښې ﴿ ازالة الاشتباه فى حق الجائى ﴾ دې چه که د مونځ نه فارغ کيدو نه پس هم امام د مقتديانو په شان قبلې طرف ته مخ کولو سره ناست وی نو نوی راتلونکو ته دا اشتباه کيدې شی چه مونځ لا ختم شوې نه دې او خلق په قعده کښې دی، او بل حکمت په دې کښې الاحتراز عن الاستدبار القوم دې، د خلقو طرف ته شا کولو نه ځان ساتل، دلته يو سوال دا دې چه امام لره د مونځ کولو نه پس په خپل ځائې کښې کيناستل پکار دی يا نه؟ نو فقهاء کرامو ليکلې دی خصوصا صاحب بدائع چه د کومو مونځونو نه روستو سنت دی د هغې نه پس دې امام نه کينی ددې دپاره چه په سنتو کښې تاخير رانشی او په باقی مونځونو کښې اختيار دې. [1]

دا کلام خو ددې باب سره متعلق دې او هغه باب کوم چه وړاندې راروان دې ﴿ كيف الانصراف من الصلاة ﴾ يعنی د مصلی نه پاسيدو سره به امام چرته ځی ښی طرف ته يا ګس طرف ته، نو ددې جواب دا دې چه دا د موضع حاجت تابع دې چه چرته د هغه حاجت تړلې شوې وی او په کوم کښې چه هغه خپل سهولت ګنړی هغه طرف ته دې لاړ شی، مثلا د امام منزل يا د هغه حجره که ښی طرف ته وی نو ښی طرف ته دې لاړ شی او که ګس طرف ته وی نو هغه طرف ته دې لاړ شی، او يو صورت دا هم کيدې شی چه تحول الى القوم کوم چه په دې باب کښې مذکور دې هغه هم د موضع حاجت تابع اومنلې شی چه که د امام حجره ښی طرف ته وی نو ښی طرف ته دې مخ کولو سره کينی او که د امام حجره ګس طرف ته وی نو هغه طرف ته رخ کولو سره کينی ددې دپاره چه د پاسيدو په وخت ګرځيدلو ته ضرورت رانشی، حضرت شيخ په حاشيه د لامع کښې هم دغه شان ليکلې دی.

[۶۱۵] ([2]) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ الْبَرَاءِ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: "كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْبَبْنَا أَنْ نَكُونَ عَنْ يَمِينِهِ، فَيُقْبِلُ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: د براء بن عازب ﷛ نه روايت دې هغه وئيلی دي: وو مونږ چې کله به مو مونځ کولو وروسته د رسول الله ﷺ نه نو دا به مو خوښوله چې د هغه ښی طرف ته ودريږو، ځکه چې مونږ ته به ئې مخ رااړولو.

---

[1] هم دا وجه ده چه تاسو ګورئ چه عام طور ائمه د مازيګر او د سحر د مونځ نه روستو په خپله مصلی باندې کيناستلو سره تسبيح فاطمه وغيره لولی، خو دا په ذهن کښې ساتئ چه تسبيح فاطمه صرف ددې دوه مونځونو سره خاص نه دې بلکه د ټولو مونځونو نه پس ئې د لوستلو ترغيب راغلې دې لهذا په باقی مونځونو کښې د سنتو نه روستو لوستل پکار دی.

[2]: صحيح مسلم/المسافرين ۸ (۷۰۹)، سنن النسائي/الإمامة ۳۴ (۸۲۳)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۵۵ (۱۰۰۶)، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۹)، وقد أخرجه: (۴/۲۹۰، ۳۰۴) (صحيح)

بَابُ الْإِمَامِ يَتَطَوَّعُ فِي مَكَانِهِ

باب دې په بيان د امام کې چې نفل کوي په خپل ځاى

[٦١٦]() حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ الرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ الْقُرَشِيُّ، حَدَّثَنَا عَطَاءٌ الْخُرَاسَانِيُّ، عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يُصَلِّي الْإِمَامُ فِي الْمَوْضِعِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ حَتَّى يَتَحَوَّلَ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: عَطَاءٌ الْخُرَاسَانِيُّ لَمْ يُدْرِكْ الْمُغِيرَةَ بْنَ شُعْبَةَ.

ترجمه: د مغيرة بن شعبة نه روايت دې هغه وئيلى دى، وئيلى دى رسول الله ﷺ: مونځ دې نه کوى امام په هغه ځائې کښې چې مونځ ئې کرى وى په هغې تردې چې بل طرف ته واوړي. وئيلى دى ابوداود: عطاء الخراسانى مغيرة بن شعبة نه دى موندلى (دا حديث منقطع دې).

تشريح: قوله:﴿ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا يصل الامام فى الموضع الذى صلى فيه حتى يتحول ﴾ د دې حديث نه معلومه شوه چه امام لره د فرض په محل کښې سنت يا نفل نه دى کول پکار، على هذا القياس په دې کښې مقتدى هم دې، پس په ابواب التشهد کښې يو باب راروان دې : باب فى الرجل يتطوع فى مكانه الذى صلى فيه المكتوبة... او په دې کښې مصنف د ابوهريره رضي الله عنه حديث مرفوع ﴿ ايعجز احدكم ان يتقدم او يتاخر الخ ﴾ ذکر کړې دې په دې حديث کښې د امام قيد نشته بلکه عام دې، په دې وجه د جمهورو په نزد دا حکم هم عام دې لکه چه په عينى شرح بخارى کښې دى، هم دغه شان په دې کښې دى چه د ابن عمر رضي الله عنه په نزد کراهت صرف د امام دپاره دې د غير امام په حق کښې د هغوى په نزد هيڅ باک نشته، او په بذل المجهود کښې د بدائع نه د امام په حق کښې خو کراهت ليکلې شوې دې او د مقتدى په حق کښې هغه فرمائى چه په دې کښې زمونږ د مشائخو اختلاف دې بعض وائى چه د هغه په حق کښې هيڅ حرج نشته، د امام د خپل ځائې نه لرې کيدل د اشتباه د ازالې دپاره کافى دى، او د امام محمد نه منقول دى چه د قوم په حق کښې هم دا مستحب ده چه هغه صفونو لره ماتولو سره متفرق شى ددې دپاره چه اشتباه کلى طور سره د لرې کتونکى په حق کښې هم مرتفع شى.

واضحه دې وى چه شارحينو ددې انتقال مکانى حکمت د ازاله اشتباه نه علاوه استکثار شهود هم ليکلې دې.

بَابُ الْإِمَامِ يُحْدِثُ بَعْدَ مَا يَرْفَعُ رَأْسَهُ مِنْ آخِرِ الرَّكْعَةِ

باب دې په بيان د امام کې چې بې اودسه شي پس د اوچتولو د سر نه د اخرې رکعت نه

په بعض نسخو کښې دلته د من اخر الركعة اضافه هم ده، يعنى امام د اخرى رکعت د کولو نه پس که بې اودسه شى نو ددې څه حکم دې؟ مونځ به صحيح وى يا نه؟ په ترجمة الباب کښې خو اګر چه د اخرى رکعت د سجود ذکر دې خو مراد دا دې چه د اخرى رکعت سجود او د هغې نه روستو قعده نه فارغ شوې وى لکه چه په حديث الباب کښې ذکر دى.

(): سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ٢٠٣ (١٤٢٨)، (تحفة الأشراف: ١١٥١٧) (صحيح)

[۶۱۷]()حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادِ بْنِ أَنْعُمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ رَافِعٍ، وَبَكْرِ بْنِ سَوَادَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا قَضَى الْإِمَامُ الصَّلَاةَ وَقَعَدَ فَأَحْدَثَ قَبْلَ أَنْ يَتَكَلَّمَ، فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُهُ، وَمَنْ كَانَ خَلْفَهُ مِمَّنْ أَتَمَّ الصَّلَاةَ".

ترجمه: د عبد الله بن عمرو نه روايت دې، بيشكه رسول الله ﷺ ويلي دي: كله چې پوره كړي امام مونځ او كيناستلو نو بې اودسه شو مخكې د خبرو كولو نه، يعنى د سلام نه مخكښې بې اودسه شو نو د هغه مونځ پوره شو، او د هغه چا هم چې د امام نه وروسته دې چې مونځونه ئې پوره كړى وي (او دچا مونځ چه نه وى پوره بلكه څه حصه مونځ ورته پاتې وى دهغوى مونځ به فاسد شي).

په حديث الباب كښې د احنافو دليل

قوله:﴿ اذا قضى الامام الصلاة وقعد فاحدث قبل ان يتكلم فقد تمت صلاته ﴾ ددې حديث نه معلوميږى چه د مونځ په اركانو كښې اخرى ركن قعده قدر التشهد دې، لهذا معلومه شوه چه سلام فرض نه دې، مسئله مختلف فيه ده، د كتب الطهارة په شروع كښې د مفتاح الصلاة الطهور وتحريمها التكبير وتحليلها التسليم" د لاندې تير شوې دې، د ائمه ثلاث په نزد فرض دې او د احنافو په نزد نه دې، لهذا دا حديث د احنافو دليل شو، جمهور ددې جواب دا وركوى چه دا حديث ضعيف دې د عبدالرحمن بن زياد افريقى د وجې نه، جواب دا دې چه د عبدالرحمن ضعف مختلف فيه دې، ډير ائمه كرامو دهغې توثيق كړې دې، په دلائلو باندې كلام د پورته ذكر شوې حديث د لاندې هم تير شوې دې.

د قعده اخير په حكم كښې اختلاف

دا اختلاف خو د سلام په باره كښې دې او قعده اخيره كښې هم لږ شان اختلاف دې، هغه دا چه عند الجمهور ومنهم الحنفية والشافعية والحنابلة فرض ده او د مالكيانو په نزد فرض نه ده، كما فى الانوار الساطعه.

بَابٌ فِي تَحْرِيمِ الصَّلَوةِ وَتَحْلِيلِهَا

باب د مونځ د تحريم او تحليل متعلق

[۶۱۸]()حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ ابْنِ عَقِيلٍ، عَنْ مُحَمَّدِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ".

ترجمه: د على رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلى دى چې فرمائيلى دى رسول الله ﷺ: چابې د مونځ پاكوالى دى، او تحريم د هغې تكبير دى، او حلالونكى د هغې سلام دى.

[1]: سنن الترمذي/الصلاة ۱۸۸ (۴۰۸)، (تحفة الأشراف: ۸۶۱۰) (ضعيف)

[2]: سنن الترمذي/الطهارة ۳ (۳)، سنن ابن ماجه/الطهارة ۳ (۲۷۵)، (تحفة الأشراف: ۱۰۲۶۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۲۳/۱)، سنن الدارمي/الطهارة ۲۱ (۷۱۳) (حسن صحيح)

تشريح: په دې باندې تفصيلي كلام په باب فرض الوضوء د لاندې تير شوې دې.

بَابُ مَا يُؤْمَرُ بِهِ الْمَأْمُومُ مِنَ اتِّبَاعِ الْإِمَامِ

باب دې په بيان د هغې كې چې امر كولى شي په هغې سره مقتدي ته د تابعدارۍ د امام نه

په دې باب كښې مصنف دوه قسمه روايات ذكر كړې دى پس په اول حديث كښې د تقديم على الامام ممانعت دې او په باقى رواياتو كښې د تاخير عن الامام ثبوت دې.

د تقدم على الامام په ممنوع كيدو كښې خو هيڅ اختلاف نشته[1] خو تاخر عن الامام مسئله مختلف فيه او تفصيل طلب ده اول تاسو د تقدم په باره كښې د علماء كرامو مذاهب اوګورئ.

تقدم على الامام كښې اختلاف الائمة

پس ځان پوهه كړئ چه دلته درې څيزونه دى، تحريمه، سلام، بقيه اركان ركوع او سجود وغيره، يعنى تحريمه كښې تقدم على الامام باتفاق ائمه اربعه مفسد صلاة دې، او په ثانى يعنى سلام كښې تقدم على الامام صرف د ائمه ثلاثه په نزد مفسد دې، د احنافو په نزد نه دې بلكه مكروه دې او قسم ثالث يعنى بقيه اركان، پس په دې كښې تقدم على الامام د ائمه اربعه په نزد مفسد نه دې مكروه دې، البته د اهل ظواهر په نزد او هم دا يو روايت د امام احمد رحمه الله هم دې چه مفسد دې.

متابعة امام على وجه المقارنة پكار دې يا په طريق د معاقبة

او بله مسئله يعنى تاخر عن الامام كوم چه د باب په دويم حديث كښې مذكور دې په دې كښې اختلاف دې، امام شافعى او امام احمد خو د متابعة على وجه المعاقبة قائل دى په ټولو اركانو كښې ددې بالمقابل د امام ابوحنيفه رحمه الله په نزد متابعة على وجه المقارنة افضل دې په ټولو اركانو كښې تردې چه په تحريمه كښې هم، خو په تحريمه كښې د صاحبينو اختلاف دې په بدائع كښې ليكلې دى چه د امام ابويوسف رحمه الله نه په مقارنة فى التحريمه كښې دوه روايتونه دى، فى رواية يجوز وفى رواية لا يجوز، او د امام محمد په نزد اګر چه جائز دې خو مع الاساءة د تحريمه نه علاوه په باقى افعالو كښې صاحبين فرمائى په دې كښې دوه قوله دى كما فى الشامى، بعض فقهاء كرامو ليكلې دى چه په دې كښې د امام صاحب سره دى چه مقارنت افضل دې او بعض وائى چه هغوى په دې كښې د جمهورو سره دى يعنى تاخر اولى دې، پاتې شو مسلك د امام مالك پس د هغوى په نزد په تحريمه او تسليمه كښې خو تاخر عن الامام متعين دې او په باقى اركان كښې د هغوى دوه قوله دى، اولوية مقارنة او اولوية تاخر.

---

[1] التقدم علي الامام في التحريمة مبطل عند الائمة الاربعة، واما التقدم في السلام فعند الجمهور مبطل كالتقدم في التحريمة وعندنا حرام غير مبطل، والتقدم في بقية الاركان حرام غير مبطل عند الائمة الاربعة. نعم في رواية لاحمد مبطل، واما المقارنة في التحريمة فمستحب عند الامام ومفسد عند الائمة الثلاثة وكذا في رواية عند الصاحبين وقيل خلافهما مع الامام ابي حنيفة في الفضيلة لا في الجواز واما المقارنة في السلام فمبطل عند المالكية، ومكروهة عند الشافعية والحنابلة، وكذا هي مكروهة عند الجمهور في بقية الاركان (من اماني الاحبار ولامع الدراري).

په مقارنة مع الامام کښې مذاهب اربعه

ددې نه پس پوهه شئ چه جمهور علماء ائمه ثلاثه په تحريمه کښې خو د تأخر د وجوب قائل دی ترڅو چه مقارنة فی التحريمة ددوی په نزد مفسد د صلاة دی او په تسليم کښې مقارنة د امام شافعی رحمه الله او احمد رحمه الله په نزد خو صرف مکروه دی او د امام مالک رحمه الله په نزد په دې کښې هم مفسد دی، لکه چه په لامع الدراری کښې د مختصر خليل نه نقل کړې دی او د تحريمه او تسليمه نه علاوه په نورو ارکانو کښې د امام شافعی رحمه الله او احمد رحمه الله په نزد مقارنه خلاف اولی ده، او د امام مالک رحمه الله په دې کښې دوه روايتونه دی كما فى امانى الاحبار (ص ۲۸۵ ج ۳) عن القاضى عياض، اول دا چه مقارنه اولی ده كما عند الحنفية، او د مقارنه مطلب دادې چه کله امام رکوع ته تلل شروع کړی نو ددې نه پس فوراً مقتدی هم شروع کړی، او دويم قول د امام مالک رحمه الله دادې چه تأخر اولی دې (كما عند الشافعية والحنابلة) يعنی کله چه امام سجدې ته اورسيږی مقتدی دې تلل شروع کړی لکه څنګه چه د باب په دويم حديث يعنی حديث البراء کښې دی. (دا احاديث د ډير تتبع (تلاش) نه پس اوليکلې شو) (من الامانی والاوجز واللامع)

دلائل فريقين

دا حضرات د حرف فاء نه استدلال کوی چه په حديث کښې دی ﴿ اذا رکع فارکعوا واذا سجد فاسجدوا ﴾ او فاء د تعقيب دپاره راځی، زمونږ علماء کرامو ددې جواب کړې دې (كما فى فيض البارى) چه فاء تعقيب بلا مهلت دپاره ده لهذا د مقتدی شروع فی الرکوع د امام د شروع فی الرکوع نه پس د تعقيب دپاره کافی ده او د امام صاحب مراد هم د مقارنت نه هم دا دې چه د امام په شروع کولو سره دې مقتدی فورا شروع کړی.

خو زه دا وائم چه په کومو رواياتو کښې حرف فاء ده د هغې جواب خو به اوشی خو د براء په حديث کښې خو تصريح ده ددې خبرې چه ترڅو پورې رسول الله ﷺ سجدې ته نه وو رسيدلې تر هغه وخته پورې به مونږ رکوع ته تلل نه شروع کول.

د حضرت ګنګوهی توجيه

د دې جواب ماته د حضرت ګنګوهی رحمه الله په تقرير ترمذی الكوكب الدرى کښې ملاؤ شو هغه دا چه اصل ضابطه د امام د تابعدارئ خو هغه ده کومه چه په متعدد روايات قوليه کښې راغلې ده ﴿ اذا رکع فارکعوا واذا سجد فاسجدوا ﴾ او دا چه د براء په حديث کښې مذکور ده تاخر عن الامام دا صورت د يو عارض د وجې نه راپيښ شوی دې هغه دا چه په اخر زمانه کښې چه کله د حضور ﷺ په حرکت او انتقال کښې سست والې راغلو او هغه سرعت پاتې نه شو کوم چه مخکښې وو او بعض ځوانان صحابه کرام د خپلې تيزئ او سرعت په وجه باندې قومه او سجده کښې د امام نه مخکښې رسيدل (يا د رسيدو خطره شوه) نو په دې باندې هغه تنبيه اوفرمائيله، ددې تنبيه نه پس دا خلق اويريدل او زيات احتياط ئې شروع کړو او چه ترڅو پورې به امام سجدې ته نه وو تلې نو تر هغه وخته پورې به په قومه کښې

وو، دا دې ددې معاقبة وجه، د رسول الله ﷺ د طرف نه دا حکم نه وو، والله تعالی اعلم بالصواب. په فتح الملهم کښې هم اجمالا هم ددې توجیه طرف ته اشاره ده چه دا په زمانه د ضُعف باندې محمول دې.

[۶۱۹]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنِ ابْنِ مُحَيْرِيزٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تُبَادِرُونِي بِرُكُوعٍ وَلَا بِسُجُودٍ، فَإِنَّهُ مَهْمَا أَسْبِقْكُمْ بِهِ إِذَا رَكَعْتُ تُدْرِكُونِي بِهِ إِذَا رَفَعْتُ إِنِّي قَدْ بَدَّنْتُ".

ترجمه: د معاوية بن ابی سفیان نه روایت دې هغه وئیلی دی، چې فرمائیلی دی رسول الله ﷺ: تاسو مه مخکې کیږئ زمانه په رکوع سره، او نه په سجده سره، بیشکه زه چې تاسو نه څومره هم مخکې شم کله چې زه رکوع کوم نو ما موندلی شئ په هغې کښې کله چې زه سر اوچتوم، بیشکه زه غټ شوی یم.

تشریح: قوله:﴿ انی قد بدنت ﴾ دا په تشدید او تخفیف دواړو سره لوستلې شوې دې، د تشدید په صورت کښې ددې معنی د بوډاتوب ده چه اوس زه بوډا شوې یم او د تخفیف په صورت ﴿ بدن، یبدن، بدنا ﴾ د باب نصر نه، او ﴿ بدن یبدن بدانة ﴾ د باب کرم نه چه د هغې معنی د سمن او کثرت لحم دې.

هل السمن من اوصافه ﷺ

خو اکثر علماء کرامو تشدید له ترجیح ورکړې ده ځکه چه سمن (خورب والې) د رسول الله ﷺ د صفاتو نه نه دې، خو یو روایت په ابوداود کښې وراندې راروان دې، باب الرجل یعتمد فی الصلاة علی عصا... چه د هغې نه صفا معلومیږی [عربی ص۲۱۹ چه د رسول الله ﷺ بدن مبارک په اخر کښې خورب شوې وو، خو ددې جواب دا کیدې شی چه په بوډاتوب کښې بدن کښې سستی پیدا شی چه په هغې کښې غوښه خوره شی په خلاف د خوانئ چه په دې زمانه کښې غوښه یو بل پورې پیوست او متماسک وی نو ممکنه ده چه راوی هم په دې وجه باندې داسې وئیلې وی.

[۶۲۰]()حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ الْخَطْمِيَّ يَخْطُبُ النَّاسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْبَرَاءُ وَهُوَ غَيْرُ كَذُوبٍ، "أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا رَفَعُوا رُءُوسَهُمْ مِنَ الرُّكُوعِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامُوا قِيَامًا، فَإِذَا رَأَوْهُ قَدْ سَجَدَ سَجَدُوا".

ترجمه: د ابو اسحاق نه روایت دې هغه وایې ما اوریدلی دی د عبد الله بن یزید الخطمی نه، چې خطبه ئې ویله، هغه وویل: حدیث بیان کړې دې مونږ ته براء او هغه درغژن نه دی، دوی وو کله چې به ئې خپل سرونه اوچت کړل د رکوع نه د رسول الله ﷺ سره نو وبه دریدل په اودریدلو سره، کله چې به هغوی ولیدلو چې سجده ئې وکړه نو دوی به هم سجده وکړه.

[1]: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤١ (٩٦٣)، (تحفة الأشراف: ١١٤٢٦)، وقد أخرجه: حم(٩٢/٤، ٩٨)، سنن الدارمي/الطهارة ٧٢ (٧٨٢) (حسن صحيح)

[2]: صحيح البخاري/الأذان ٥٢ (٦٩٠)، ٩١ (٧٤٧)، ١٣٣ (٨١١)، صحيح مسلم/الصلاة ٣٩ (٤٧٤)، سنن الترمذي/الصلاة ٩٣ (٢٨١)، سنن النسائي/الإمامة ٣٨ (٨٣٠)، مسند احمد (٢٩٢/٤، ٣٠٠، ٣٠٤)، (تحفة الأشراف: ١٧٧٢) (صحيح)

آيا صحابه کرام توثيق ته محتاج وو؟

قوله: ﴿ حدثنا البراء وهو غير كذوب ﴾ دا لفظ د شارحين حديث په نزد محل غور او توجيه ته محتاج جوړ شوي دي ځکه چه ﴿ الصحابة كلهم عدول يحتاجون الى التوثيق ﴾ ځکه چه ټول علماء رجال په کتب اسماء رجال کښې د يو صحابي په ترجمه کښې هم ﴿ وهو ثقة ﴾ کله هم نه ليکي، او غير صحابي که هر څومره لوئي محدث او فقيه وي هغوی لره محتاج توثيق ګڼړي چه څه کلام کول غواړي هغه کوي په دې وجه د امام يحيى بن معين رائې خو دا ده چه د ﴿ هو ﴾ ضمير مرجع خو براء رضی الله عنه نه دي بلکه د هغه نه لاندې راوی يعنی عبدالله بن يزيد دې، خو په دې باندې دا اشکال دې چه عبدالله بن يزيد خو خپله صحابي دې، ددې جواب دا دې چه عبدالله بن يزيد داسې مشهور صحابي دې، د صغار صحابه کرامو نه دې بلکه بعض خو د هغه صحبت نه تسليموی خپله يحيى بن معين په هغوی کښې دې، او د اکثر شارحينو رائې دا ده چه ضمير د براء طرف ته راجع دې خو د راوی مقصود په دې سره د براء تعديل او توثيق نه دې بلکه مقصود تقوية حديث دې چه اوګوره! حديث بالکل صحيح دې او دا هم داسې ده لکه چه بعض وخت ابوهريره رضی الله عنه فرمائي ﴿ سمعت خليل الصادق المصدوق صلى الله عليه وسلم ﴾ ځکه چه ظاهره ده چه دلته راوی د رسول الله صلی الله علیه وسلم تصديق نه کوی بلکه دا د حديث تقويت دې، زما په ذهن کښې يوه بله خبره هم ده هغه دا کيدې شی چه په دې کښې تعريض مقصود دې په بعض مخاطبينو باندې، يعنی کيدې شی چه د بعض سامعينو عمل د حديث په مضمون باندې نه وی او هغوی ددې خلاف د مخکښې نه کوی په دې وجه دا وئيلې شی چه ﴿ وهو غير كذوب ﴾، ګورئ! براء دروغ خو نه وائي.

[٦٢١] (¹) حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَهَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ المعنى، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبَانَ بْنِ تَغْلِبَ، قَالَ زُهَيْرٌ: حَدَّثَنَا الْكُوفِيُّونَ أَبَانُ وَغَيْرُهُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: "كُنَّا نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا يَحْنُو أَحَدٌ مِنَّا ظَهْرَهُ حَتَّى يَرَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضَعُ".

ترجمه: د براء رضی الله عنه نه روايت دې، هغه وئيلی دي: وو موږ چې مونځ مو کولو د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره، نه به کړوله هيچا زموږ نه شا خپله تردې چې نبی صلی الله علیه وسلم به ئې وليدلو چې رکوع ئې وکړه.

[٦٢٢] (²) حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ يَعْنِي الْفَزَارِيَّ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَارِبِ بْنِ دِثَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ، يَقُولُ عَلَى الْمِنْبَرِ حَدَّثَنِي الْبَرَاءُ، "أَنَّهُمْ كَانُوا يُصَلُّونَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِذَا رَكَعَ رَكَعُوا، وَإِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، لَمْ نَزَلْ قِيَامًا حَتَّى يَرَوْهُ قَدْ وَضَعَ جَبْهَتَهُ بِالْأَرْضِ ثُمَّ يَتَّبِعُونَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: محارب بن دثار وئيلی دی، ما اوريدلی دی د عبد الله بن يزيد نه هغه به وئيل په منبر، حديث بيان کړې دې ماته براء: چې هغوی به مونځ کولو د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره کله چې به هغه رکوع وکړه نو دوی به هم رکوع وکړه، او چې کله به ئې سمع الله لمن حمده ووئيله نو

¹): صحيح مسلم/الصلاة ٣٩ (٤٧٤)، (تحفة الأشراف: ١٧٨٤) (صحيح)

²): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٧٧٣) (صحيح)

مونځ به ولاړ وو، تردې چې هغوی به ولیدلو چې تندی ئې په ځمکه کښې کیخوده، بیا به د نبي ﷺ پسې شول.

باب التَّشْدِيدِ فِيمَنْ يَرْفَعُ قَبْلَ الإِمَامِ أَوْيَضَعُ قَبْلَهُ

باب دې په بیان د تشدید کې د هغه چا لپاره چې اوچتیږي مخکې د امام نه او ښکته کیږي مخکې د امام نه

[۶۲۳] ([1]) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَمَا يَخْشَى أَوْ أَلَا يَخْشَى أَحَدُكُمْ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ وَالْإِمَامُ سَاجِدٌ أَنْ يُحَوِّلَ اللَّهُ رَأْسَهُ رَأْسَ حِمَارٍ أَوْ صُورَتَهُ صُورَةَ حِمَارٍ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلي دی، چې فرمائيلی دی رسول الله ﷺ: ايا نه وېرېږي يو کس ستاسو نه کله چې اوچت کړي خپل سر او امام په سجده کښې وی چې وبه ګرځوی الله سر د هغه سر د خره، او شکل د هغه، شکل د خره.

تشريح: قوله: ﴿ اما يخشى او الا يخشى احدكم اذا رفع راسه والامام ساجد الخ ﴾ په دې حديث کښې په تقدم على الامام باندې سخت وعيد دې او دا چه داسې سړی لره د خپل صورت او شکل د مسخ کولو نه ويره کول پکار دی. ان يحول الله راسه راس حمار.

شرح حديث

شارحينو په دې کښې دوه احتماله ليکلي دی، يا ددې نه مسخ حسي مراد ده، د شکل او صورت په قبيح شکل او صورت کښې بدليدل، يا مسخ معنوی لکه چه حمار په بلادت کښې مشهور دې، خو ظاهره دا ده چه دا په خپل ظاهر باندې محمول دې ځکه چه د ابن حبان په روايت کښې د راس حمار په ځائې راس کلب دې، بله دا چه که مقصود تشبيه وې د حمار سره نو لفظ مستقبل به نه استعماليدلې بلکه داسې به وئيلې شو فراسه راس حمار، ځکه چه د حماقت او بلادت کار خو هغه في الحال کوی نه دا چه راروان وخت کښې به ئې کوی، که پوهيدې چه په دې رکوع او سجده کښې د مخکښې کيدو څه فائده؟ او حال دا چه سلام به د امام سره اړوی نو په مينځ کښې تندئ ته څه حاجت دې؟

وقوع المسخ في هذه الامة

او په دې امت کښې د مسخ وقوع د بعض احاديثو نه صراحة ثابته ده (ذکر الحديث في البذل) هم دغه شان د ابوداود په يو روايت کښې دی چه زما په امت کښې چه کوم خلق مکذبين بالقدر وی (قدريه) په هغوی کښې به خسف او مسخ واقع کيږي، خو د مشکاة د بعض شارحينو د کلام نه معلوميږي چه په دې امت کښې به مسخ نه واقع کيږي، نو اول خو دا د يو روايت نه هم ثابته نه ده، او که اومنلې شی نو د عموم مسخ نفی کيدلې شی چه

[1]: صحيح البخاري/الأذان ۵۳ (۶۹۱)، صحيح مسلم/الصلاة ۲۵ (۴۲۷)، (تحفة الأشراف: ۱۴۳۸۰)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۲۹۲ (۵۸۲)، سنن النسائي/الإمامة ۳۸ (۸۲۹)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۴۱ (۹۶۱)، مسند احمد (۲/۲۶۰، ۲۷۱، ۴۲۵، ۴۵۴، ۴۵۶، ۴۶۹، ۴۷۲، ۵۰۴)، سنن الدارمي/الصلاة ۷۲ (۱۳۵۵) (صحيح)

بالعموم به مسخ نه وي، د خاص خاص جماعتونو په باره کښې خو د مسخ ثبوت په احاديثو کښې موجود دي.

رفع قبل الامام کښې مذاهب ائمه

ځان پوهه کړه چه رفع قبل الامام حرام ده خو د جمهورو په نزد به مونځ صحيح شي او ظاهريه وائي چه مونځ به فاسد شي او هم دا يو روايت د امام احمد نه دې او عبدالله بن عمر هم ددې قائل دې. (بذل)

بَابٌ فِيمَنْ يَنْصَرِفُ قَبْلَ الإِمَامِ

باب دې په بيان د هغه چا کې چې واپس کيږي مخکې د امام نه

[٦٢٤]() حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ بُغَيْلٍ الْمُرْهِبِيُّ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنِ الْمُخْتَارِ بْنِ فُلْفُلٍ، عَنْ أَنَسٍ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَضَّهُمْ عَلَى الصَّلَاةِ وَنَهَاهُمْ أَنْ يَنْصَرِفُوا قَبْلَ انْصِرَافِهِ مِنَ الصَّلَاةِ".

ترجمه: د انس ﷺ نه روايت دې، بيشکه نبي ﷺ تيزې ورکړه دوی ته په مونځ، او منع ئې کړل د تلو نه مخکې د تلو د هغه نه (د نبي ﷺ نه).

تشريح: **قوله**:﴿ ونهاهم ان ينصرفوا قبل انصرافه من الصلاة ﴾ په دې کښې ډير احتمالات دی، د امام د سلام نه مخکښې دې مقتدی سلام نه اړوی، يا د انصراف نه مراد انصراف عن المسجد دې چه مقتدی دې د امام نه مخکښې د مسجد نه بهر نه ځی. ﴿ لئلا يختلط الرجال بالنساء ﴾ په دې سلسله کښې به يو مستقل باب وړاندې راشی د ابواب الجمعة نه مخکښې "باب انصراف النساء قبل الرجال من الصلاة" ويمكن ان يكون المراد النهى عن قيام المسبوق قبل سلام الامام.

بَابُ جِمَاعِ أَثْوَابِ مَا يُصَلَّى فِيهِ

باب دې په بيان د بابونو د هغه جامو کې چې مونځ پکې کولی شي

دا لوئې استيشن راغلو، ددې ځائې نه نور قسم بابونه شروع کيږی، په لفظ جماع کښې دوه لغتونه دی، په کسرې د جيم او په تخفيف د ميم سره په وزن د کتاب، او په ضم د جيم او تشديد سره په وزن د رمان، دا د جامع يا مجموع په معنی کښې دې يعنی د ثوب مصلی سره متعلق د ابوابو مجموعه، يا د ثواب مصلی سره متعلق يو جامع باب.

د مونځ دپاره د ستر حکم او په هغې کښې د علماء کرامو اختلاف

ځان پوهه کړئ چه د جمهورو په نزد او د ائمه ثلاثه په نزد د عورت پټول د صحت صلاة دپاره شرط دې، ﴿ قال تعالى : يا بنى ادم خذوا زينتكم عند كل مسجد ﴾ د زينت نه مرد ما يستر العورة دې او د مسجد نه مراد صلاة دې يعنی د هر يو مونځ په وخت باندې خپل لباس اختيار کړئ بغير د لباس او ستر عورت نه مونځ مه کوئ، په دې کښې د مالکيانو اختلاف دې دوه اقوال پکښې دی، الاول ستر العورة شرط عند القدرة والذكر، که قدرت نه وی يا ئې

---

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٥٨١)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الصلاة ٢٥ (٤٢٧)، سنن النسائي/السهو ١٠٢ (١٣٦٤)، مسند احمد (١٠٢/٣، ١٢٦، ١٥٤، ٢٤٠)، سنن الدارمي/الصلاة ٧٢ (١٣٥٦) (صحيح)

خيال نه وي نو معاف دي، دويم قول د هغوی دا دې چه اګر چه د ستر پټول فی نفسه فرض دی خو د مونځ د صحت دپاره شرط نه دی، لهذا ددې په ترک سره به ګناهګار وی او مونځ به صحيح شی، خو قول مختار د متاخرين مالکيانو په نزد د ستر عورت شرط کيدل دی د جمهور د مذهب مطابق. (رحمة الامة)

په مسئله کښې د جمهورو او مالکيانو دليل

ابن قدامه په مغنی کښې د مالکيانو د طرف نه دليل دا ليکلې دې چه د ستر عورت واجب کيدل د مونځ سره خاص نه دی بلکه په هر حال کښې دی، لهذا د صحت صلاة دپاره به شرط نه وی، لکه په قبضه کړې شوی کور کښې کول چه د هغې نه ځان ساتل د صحت صلاة دپاره شرط نه دې ځکه چه د غصب نه بچ کيدل په هر حال کښې ضروری دی د صلاة سره خاص نه دی او د جمهورو دليل هغوی ﴿ لا يقبل الله صلاة حائض الا بخمار ﴾ او د سلمه بن الاکوع حديث کوم چه په کتاب کښې راروان دې ﴿وَازْرُرْهُ وَلَوْ بِشَوْكَةٍ ﴾ ذکر کړې دې.

په حد العورت کښې د علماؤ اختلاف

د دې مقام مناسب يوه مسئله بله بيانول ضروري دی او هغه دا چه د عورت حد د کوم چه پټول ضروری دی هغه څه دې، پس امام بخاری رحمه الله هم دلته د ثوب مصلی ابواب ذکر کړې دی هلته يو باب "باب ما يستر من العورة" هم ذکر کړې دې.

پس ځان پوهه کړئ چه د ظاهريه په نزد د عورة مصداق صرف سوئتين دې يعنی قبل او دبر د باقی بدن ستر ضروری نه دې، هم دا يو روايت د امام احمد دې کما فی المغنی (ج ١ ص ٥٧٨) او د ائمه ثلاثه په نزد د سړی د عورت حد ما بين السرة والرکبة دې، او د احنافو په نزد من السرة الی الرکبة په داسې طريقه چه ﴿ سرة ﴾ د عورة د حد نه خارج او رکبه په دې کښې داخله ده، په خلاف د ائمه ثلاثه چه د هغوی په نزد رکبه هم د حد عورت نه خارج ده، شيخ المشائخ حضرت شاه ولی الله صاحب د بخاری په تراجم کښې د امام مالک مذهب تقريبا د اهل ظواهر په شان ليکلې دې او دا چه فخذين د هغوی په نزد په حد عورت کښې داخل نه دی، خو دا د هغه يو قول دې.

اوس پاتې شوه مسئله د زنانه چه د هغې حد څه دې، پس پوهه شه چه د جمهورو په نزد په ﴿امة ﴾ او ﴿ حرة ﴾ کښې فرق دې، د وينزې عورت د سړی په شان دې او د سړی حکم وړاندې تير شو، الا الظاهرية وهم لا يفرقون فی ذلک بين الحرة والامة. او د ازادې زنانه عورت پوره بدن دې البته د بعض اندامونو استثناء شته لکه مخ او دواړه لاسونه، د اول استثناء خو د ائمه اربعه په نزد متفق عليه ده او د کفين استثناء د احنافو او شوافعو او مالکيانو ترمينځه ده، د حنابله په دې کښې دوه روايتونه دی په يو کښې استثناء ده او په يو کښې نشته. کما فی المغنی.

د زنانو په قدمين کښې اختلاف

او د قدمين استثناء د ائمه ثلاثه په نزد نشته، د هغوی په نزد قدمين د عورت په حد کښې

داخل دی، د احنافو په دې کښې دوه روايتونه دی خو په هدايه او در مختار کښې عورت نه کيدل اصح منلې شوې دی، (۱) او دريم روايت هغه دې کوم چه په شامی کښې دې چه قدمين عورت دې د مانځه نه بهر، نه په مانځه کښې.

منشاء د اختلاف

په اصل کښې دا اختلاف مبنی دې د آيت کريمه (ولا يبدين زينتهن الا ما ظهر منها) په تفسير باندې، په آيت کښې د زينت نه مراد مواضع د زينت دی، بيا د زينت په مواضع ظاهره کښې اختلاف دې بعضو وجه (مخ) او کفين (دواړه ورغوی يعنی لاسونه) گرځولی د ی، چه کحل (رانجه) د مخ زينت دې او خاتم (گوتمه) د کف زينت دې، او بعضو په دې کښې قدمين هم داخل کړی دی ځکه چه په خپو کښې هم گوتمه اچولې شی چه هغې ته فتحنه (پازيب) وائی، نو گويا د زينت ظاهره مصداق درې څيزونه شو، کحل (رانجه)، خاتم (گتمه) او فتحنه (پازيب)، او مراد ددې ځايونه دی.

يوه بله اختلافي مسئله

دلته يوه مسئله بله ده او هغه دا چه د امام شافعي رحمه الله په نزد د عورت انکشاف په مانځه کښې مطلقا مفسد صلاة دې او د احنافو او حنابله په نزد انکشاف يسير معاف دې کما في المغني. او د يسير مصداق زمونږ فقهاء کرامو ما دون ربع العضو ليکلې دې لهذا د اندام څلورمه حصه مکمل ښکاره کيدو سره به مفسد وی.

[۶۲۵] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنِ الصَّلَاةِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَوَلِكُلِّكُمْ ثَوْبَانِ؟".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې، بيشکه د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه تپوس وشو په باره د مونځ کولو کښې په يوه جامه کښې، نو وويل نبی صلى الله عليه وسلم: ايا په تاسو کښې د هر سړی دوه جامې دی.

تشريح: **قوله**: ﴿ اوكلكم ثوبان ﴾ رسول الله صلى الله عليه وسلم د صلاة في ثواب واحد په باره کښې سوال کړې شوې دې چه په هغې باندې رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : ايا په تاسو کښې هر يو سره دوه دوه کپړې دی، مطلب دا دې چه په ثواب واحد کښې مونځ جائز دې.

صلاة في ثوب احد په اتفاق د ائمه اربعه جائز دې، بعض صحابه کرام لکه د ابن مسعود نه ددې ممانعت منقول دې، پس د مصنف عبدالرزق په روايت کښې دی چه يو ځل د ابی بن کعب رضي الله عنه او ابن مسعود رضي الله عنه په دې مسئله کښې اختلاف پيدا شو، سيدنا ابی رضي الله عنه فرمائيل چه ﴿ لا باس به ﴾ او ابن مسعود رضي الله عنه فرمائيل چه ﴿ انما كان ذلك اذا كان الناس لا يجدون ثيابا فاما اذا وجدوها فالصلاة في ثوبين ﴾، سيدنا عمر رضي الله عنه هلته ناست وو هغه اوفرمائيل

(۱) حضرت شيخ په بذل کښې ليکی : قلت ويظهر من هامش الهداية عكسه فتامل)

(۲) : صحيح البخاري/الصلاة ٤ (۳۵۸)، صحيح مسلم/الصلاة ۵۲ (۵۱۵)، سنن النسائي/القبله ۱۴ (۷۶۴)، (تحفة الأشراف: ۱۳۲۳۱)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۶۹ (۱۰۴۷)، موطا امام مالك/صلاة الجماعة ۹ (۳۰)، مسند احمد (۲/۲۳۰، ۲۳۹، ۲۸۵، ۳۴۵، ۴۹۵، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۱)، سنن الدارمي/الصلاة ۹۹ (۱۴۱۰) (صحيح)

﴿الصواب ما قال ابى لا ما قال ابن مسعود﴾ (منهل) هم دغه شان د ابن مسعود رضي الله عنه نه نقل دى چه په ثوب واحد کښې مونځ نه دى کول پکار ﴿وان کان اوسع من السماء﴾ (هامش کوکب) خو په دې باندې اجماع ده چه صلاة فى ثوبين افضل دې او د رسول الله ﷺ په ثوب واحد کښې مونځ کول کله خو به د کپړې د نه کيدو د وجې نه وو او کله به ئې باوجود د کيدو نه د بيان جواز دپاره، اصل په دې کښې دا دې چه مونځ په معتاد او مناسب جامه او هيئت کښې کول پکار دى، چه په کومه جامه او هيئت کښې چه انسان د لويو خلقو سره ملاويدل او مجامع کښې شرکت نه خوښوى داسې هيئت په مونځ کښې هم اختيارول پکار نه دى، پس فقهاء کرامو ثياب بذله (په خيرنو او ګډو وډو) کښې مونځ کولو ته مکروه وئيلې دى.

[۶۲۶] (1) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يُصَلِّ أَحَدُكُمْ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ لَيْسَ عَلَى مَنْكِبَيْهِ مِنْهُ شَيْءٌ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې، هغه وئيلى دى، فرمائيلى دى رسول الله ﷺ: مونځ دې نه کوى يو کس ستاسو نه په يوه جامه کښې چې نه وى د هغه په اوږو باندې د هغې نه څه شى.

تشريح: قوله: ﴿لا يصل احدكم فى الثوب الواحد ليس على منكبيه منه شئ﴾ د دې نه معلومه شوه چه انسان که په ثوب واحد کښې مونځ اوکړى نو هغه دې داسې استعمالوى چه د بدن پورته حصه هم پټه وى د لنګ په شان دې په بدن پورې دې نه تړى، دا هم هغه معتاد او مناسب هيئت والا خبره ده کومه چه مونږ پورته بيان کړې ده خو دا هم هغه وخت ده چه کله په دې کپړه کښې ددې ګنجائش وى، او که هغه زيات وړوکې وى نو بيا يقينا د بدن په مينځ کښې به هغه تړلې شى.

مذاهب ائمه

د جمهور علماء کرامو په نزد دا نهى د تنزيه دپاره ده وعند احمد ﴿للتحريم﴾، يو قول د هغوى دا دې چه په دې صورت کښې به مونځ صحيح نه وى، بل قول د هغوى دا دې چه مونځ خو به صحيح شى، خو ګناهګار به وى.

[۶۲۷] (2) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، ح وحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، الْمَعْنَى عَنْ هِشَامِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فِي ثَوْبٍ، فَلْيُخَالِفْ بِطَرَفَيْهِ عَلَى عَاتِقَيْهِ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې، هغه وئيلى دى، فرمائيلى دى رسول الله ﷺ: کله چې مونځ کوى يو کس ستاسو نه په يوه جامه کښې تاو دې کړى دواړه طرفونه د هغې په غاړه کښې.

(1): صحيح مسلم/الصلاة ۵۲ (۵۱۶)، سنن النسائي/القبلة ۱۸ (۷۷۰)، (تحفة الأشراف: ۱۳۶۷۸)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الصلاة ۵ (۳۵۹)، مسند احمد (۲/۲۴۳)، سنن الدارمي/الصلاة ۹۹ (۱۴۱۱) (صحيح)

(2): صحيح البخاري/الصلاة ۵ (۳۶۰)، (تحفة الأشراف: ۱۴۲۵۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۵۵، ۲۶۶، ۴۲۷، ۵۲۰) (صحيح)

[۶۲۸]()حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ مُلْتَحِفًا مُخَالِفًا بَيْنَ طَرَفَيْهِ عَلَى مَنْكِبَيْهِ".

ترجمه: د عمرو بن سلمة ﷺ نه روايت دې هغه وئيلى دى ما وليدلو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې كولو په يوه جامه كښې مشتمل په هغه او تاو كړيې وو دواړه طرفونه د هغې په اوږو خپلو باندې.

[۶۲۹]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا مُلَازِمُ بْنُ عَمْرٍو الْحَنَفِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بَدْرٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ طَلْقٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَدِمْنَا عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَاءَ رَجُلٌ، فَقَالَ: "يَا نَبِيَّ اللَّهِ، مَا تَرَى فِي الصَّلَاةِ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ؟ قَالَ: فَأَطْلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِزَارَهُ طَارَقَ بِهِ رِدَاءَهُ فَاشْتَمَلَ بِهِمَا، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى بِنَا نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا أَنْ قَضَى الصَّلَاةَ قَالَ: أَوَكُلُّكُمْ يَجِدُ ثَوْبَيْنِ؟".

ترجمه: قيس بن طلق د خپل پلار نه روايت كوي، هغه وئيلى دى، مونږ راغلو نبى ﷺ ته نو راغې يو سړى ويې وئيل: اې د الله نبي! ستا څه خيال دى د مونځ كولو باره كښې په يوه جامه كښې، هغه وايي: ايله كړو رسول الله ﷺ خپل لنګ جوړه ئې كړو د خپل څادر سره، نو هغه راواچولې په ځان، بيا پاڅيدلو مونځ وكړو مونږ ته نبي ﷺ، هركله چې ئې مونځ پوره كړو هغه وويل: ايا هر يو په تاسو كښې بياموځي دوه جامې؟ (يعنى هرچا سره دوه جامې كيدل ضرورى نه دى نو بيا په يوه جامه كښې به مونځ ولې صحيح نه وى).

بَابُ الرَّجُلِ يَعْقِدُ الثَّوْبَ فِي قَفَاهُ ثُمَّ يُصَلِّي

باب دې په بيان د سړي كې چې تړي جامه په خپل څټ كې او بيا مونځ كوي

[۶۳۰]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: "لَقَدْ رَأَيْتُ الرِّجَالَ عَاقِدِي أُزُرِهِمْ فِي أَعْنَاقِهِمْ مِنْ ضِيقِ الْأُزُرِ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ كَأَمْثَالِ الصِّبْيَانِ، فَقَالَ قَائِلٌ: يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، لَا تَرْفَعْنَ رُءُوسَكُنَّ حَتَّى يَرْفَعَ الرِّجَالُ".

ترجمه: د سهل بن سعد نه روايت دې هغه وئيلى دې: بيشكه ما ليدلى وو سړي چې تړلى ئې وو خپل لنګونه په څټونو كښې د وجې د تنګوالى نه وروسته د رسول الله ﷺ نه په مانځه كښې پشان د ماشومانو، نو وويل يو ويونكي: اې ټولګى د ښځو تاسو خپل سرونه مه اوچتوئ تردې چې سړي ئې اوچت كړي.

د ثوب واحد اقسام ثلاثه او د هر يو د استعمال طريقه

ځان پوهه كړه چه ثوب واحد چه په هغې كښې انسان مونځ كوى د هغې درې قسمونه دى، ضيق، وسيع، اوسع، كه ضيق دې نو په حديث كښې د هغې طريق استعمال اتزار دې يعنى

[۱]: صحيح مسلم/الصلاة ۵۲ (۵۱۷)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۴۲ (۳۳۹)، (تحفة الأشراف: ۱۰۶۸۲)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الصلاة ۴ (۳۵۵)، سنن النسائي/القبلة ۱۴ (۷۶۵)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۶۹ (۱۰۴۹)، موطا امام مالك/صلاة الجماعة ۹ (۲۹)، مسند احمد (۲۶/۴، ۲۷) (صحيح)

[۲]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۰۲۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۲/۴) (صحيح)

[۳]: صحيح البخاري/الصلاة ۶ (۳۶۲)، والأذان ۱۳۶ (۸۱۴)، والعمل في الصلاة ۱۴ (۱۲۱۵)، صحيح مسلم/الصلاة ۲۹ (۴۴۱)، سنن النسائي/القبلة ۱۶ (۷۶۷)، (تحفة الأشراف: ۴۶۸۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۳۱/۵) (صحيح)

لنګ اود پاجامي په شان دا د بدن په مينځ کښي تړل پکار دي، او که وسيع دي نو په خاټي د مينځ کښي تړلو نه سټ نه نزدې راوستلو سره غوټه ورکول لکه چه په دې ترجمه کښي ذکر شوي دي، او د قسم ثالث يعني اوسع حکم دا دي چه دا دې استعمال کړې شي په مخالفة بين الطرفين سره لکه چه په حديث کښي ذکر شوې دی، يعني ددې کپړې ښي پلو دې په ګس طرف باندې او ګس پلو دې په ښئ اوګه باندې واچولي شي، مخالفة بين الطرفين هم په هغه څادر کښي کيدې شي کوم چه زيات وسيع وي، او کوم چه کم وسيع وي په هغې کښي به غوټه لګوی، په سټ باندې، او د زيات وړوکوالي په صورت کښي به د بدن په وسط کښي تړلې شي، د مصنف په تراجم ابواب او ددې سلسلې د احاديثو نه هم دا تفصيل مستفاد کيږي.

بَابُ الرَّجُلِ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ بَعْضُهُ عَلَى غَيْرِهِ

باب دې په بيان د سړي کښي چې مونځ کوي په يوه جامه کښي بعضي حصه يې په بل پرته وي

[۶۳۱] (١) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ بَعْضُهُ عَلَيَّ".

ترجمه: د عائشي رضي الله عنها نه روايت دې هغې ويلي دي بيشکه نبی صلی ا لله عليه وسلم مونځ وکړو په يوه جامه کښي او بعضي حصه په ما پرته وه.

تشريح: په دې باب کښي مصنف چه کوم حديث ذکر کړې دې هغه باب الصلاة في شعر النساء کښي تير شوې دې.

بَابٌ فِي الرَّجُلِ يُصَلِّي فِي قَمِيصٍ وَاحِدٍ

باب دې په بيان د سړي کښي چې مونځ کوي په يو قميص کښي

[۶۳۲] (٢) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ يَعْنِي ابْنَ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي رَجُلٌ أَصِيدُ، "أَفَأُصَلِّي فِي الْقَمِيصِ الْوَاحِدِ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَازْرُرْهُ وَلَوْ بِشَوْكَةٍ".

ترجمه: د سلمة بن الاکوع نه روايت دې هغه وئيلي دي ما تپوس وکړو ای د الله رسوله! زه ښکار کونکی سړی يم، آيا زه مونځ وکړم په يو قميص کښي؟ هغه وفرمائيل آو، او وېي تړه اګر که په غنه باندې وي.

تشريح: په ثوب واحد کښي د مونځ کولو دوه صورتونه دي، يا خو به هغه کپړه د څادر د قسم نه وي، يا د قميص په شکل کښي، دا دويم صورت دلته بيانولي شي.

شرح حديث

قوله: ﴿ يا رسول الله صلى الله عليه وسلم انى رجل اصيد فاصلى فى القميص الواحد ﴾ سلمه بن الاکوع رضي الله عنه رسول الله صلی الله عليه وسلم ته عرض اوکړو چه زه اکثر د ښکار دپاره ځم راو د ښکاری دپاره

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٦٠٧١)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الصلاة ٥١ (٥١٤)، سنن النسائي/القبلة ١٧ (٧٦٩)، سنن ابن ماجه/الطهارة ١٣١ (٦٥٢)، مسند احمد (٢٠٤/٦) (صحيح)

(٢): سنن النسائي/القبلة ١٥ (٧٦٦)، (تحفة الأشراف: ٤٥٣٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٩/٤، ٥٤) (حسن)

د څادر او لنګ سنبهالول د منډو د وجې نه ګران وی، نو ایا په یو قمیص کښې مونځ اوکړم (قمیص چونکه سنبهالولو ته ضرورت نه وی په دې وجه په دې کښې سهولت دې خصوصا د ښکار کونکی دپاره) په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائیل: ﴿ نعم وازروه ولو بشوكة ﴾ چه او کوه! خو د هغه قمیص ګریوان تړه اګر که په ازغی سره ولې نه وی، ځکه چه ګریوان که پرانستلې وو نو په رکوع کښې یا په بل څه حالت کښې په خپل عورت باندې د نظر پریوتلو امکان دې ﴿ وازر ﴾ د امر صیغه ده د زرر یزر د باب نصر نه وئیلې شی تړلو ته چه د هغې جمع ازرار راځی، په حدیث کښې لفظ د ﴿ اصید ﴾ مذکور دې په ظاهره کښې دا د واحد متکلم صیغه ده په وزن د ﴿ ابیع ﴾، او وئیلې شوې دی چه لفظ ﴿ اصید ﴾ دې په وزن د ﴿ احمر ﴾، چه د هغې معنی ده هغه سړې چه د هغه په ستّ کښې څه تکلیف وی چه د هغې په وجه باندې هغې ته حرکت ورکول او التفات کول ګران وی.

لو وقع نظر المصلی علی عورته

په دې حدیث کښې د ګریوان د تړلو حکم ورکړې شوې دې ددې وجه دا بیان کړې شوې ده چه په عورت باندې نظر پریوځی دا مسئله مختلف فیه ده.

د امام شافعي او احمد په نزد د مصلی نظر په خپل ستر باندې پریوتلو سره مونځ فاسد کیږی او د مالکیانو په دې کښې اختلاف دې، زمونږ په نزد هم دې کښې دوه اقوال دی خو راجح عدم فساد دې (من هامش البذل) د دې حدیث نه ابن قدامه د صحة صلاة دپاره د ستر عورت په شرط کیدو باندې استدلال کړې دې. کما تقدم

[۶۳۲] (¹)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمِ بْنِ بَزِيعٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي بُكَيْرٍ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي حَوْمَلٍ الْعَامِرِيِّ، قَالَ أَبُو دَاوُد: كَذَا قَالَ، وَالصَّوَابُ: أَبُو حَرْمَلٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَمَّنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فِي قَمِيصٍ لَيْسَ عَلَيْهِ رِدَاءٌ، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قَالَ: "إِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي قَمِيصٍ".

ترجمه: د ابو حومل نه روایت دې، وئیلی دی ابوداود: دارنګه ویلی دي: او صحیح ابو حرمل دی، هغه روایت کوی د محمد بن عبد الرحمن بن ابی بکر نه او هغه ئې د خپل پلار نه کوي، هغه وايي: امامت وکړو مونږ ته جابر بن عبد الله په یو قمیص کښې چې نه وو په هغه باندې څادر، هرکله چې فارغ شو هغه وویل: ما لیدلی وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو په یو قمیص کښې.

بَابُ إِذَا كَانَ الثَّوْبُ ضَيِّقًا يَتَّزِرُ بِهِ

باب دی، کله چې جامه تنګه وي نو لنګ دې ترېنه ووهي

د ثوب ضیق حکم زمونږ په کلام کښې مخکښې تیر شو، او دا چه ثواب واحد چه په هغې کښې مونځ کولې شی د هغې درې قسمونه دی تفصیل مخکښې تیر شو.

¹): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۲۳۷۹)، وقد أخرجه: وقد ورد بلفظ: «ثوب واحد» عند: صحيح البخاري/الصلاة ۳ (۳۵۳)، صحيح مسلم/الصلاة ۵۲ (۵۱۸)، مسند احمد (۲۹۳/۳، ۲۹٤) (ضعيف)

[۶۳۴]()حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، وَيَحْيَى بْنُ الْفَضْلِ السِّجِسْتَانِيُّ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِّمَشْقِيُّ، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَاتِمٌ يَعْنِي ابْنَ إِسْمَاعِيلَ،حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ مُجَاهِدٍ أَبُو حَزْرَةَ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الْوَلِيدِ بْنِ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: أَتَيْنَا جَابِرًا يَعْنِي ابْنَ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "سِرْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةٍ، فَقَامَ يُصَلِّي وَكَانَتْ عَلَيَّ بُرْدَةٌ ذَهَبْتُ أُخَالِفُ بَيْنَ طَرَفَيْهَا فَلَمْ تَبْلُغْ لِي، وَكَانَتْ لَهَا ذَبَاذِبُ فَنَكَّسْتُهَا ثُمَّ خَالَفْتُ بَيْنَ طَرَفَيْهَا ثُمَّ تَوَاقَصْتُ عَلَيْهَا لَا تَسْقُطُ، ثُمَّ جِئْتُ حَتَّى قُمْتُ عَنْ يَسَارِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخَذَ بِيَدِي فَأَدَارَنِي حَتَّى أَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ، فَجَاءَ ابْنُ صَخْرٍ حَتَّى قَامَ عَنْ يَسَارِهِ فَأَخَذَنَا بِيَدَيْهِ جَمِيعًا حَتَّى أَقَامَنَا خَلْفَهُ، قَالَ: وَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْمُقُنِي وَأَنَا لَا أَشْعُرُ، ثُمَّ فَطِنْتُ بِهِ فَأَشَارَ إِلَيَّ أَنْ أَتَّزِرَ بِهَا، فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يَا جَابِرُ، قَالَ: قُلْتُ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: إِذَا كَانَ وَاسِعًا فَخَالِفْ بَيْنَ طَرَفَيْهِ، وَإِذَا كَانَ ضَيِّقًا فَاشْدُدْهُ عَلَى حِقْوِكَ".

ترجمه: عبادة بن الصامت وايي چې مونږ راغلو جابر بن عبد الله ته، هغه وئيلي دی، زه لاړم د نبی ﷺ سره په يوه غزا کښې، نو پاڅيدلو چې مونځ ئې کولو، او په ما باندې يو څادر وو زه شروع شوم چې راتاوول مې دواړه طرفونه د هغې نو هغه ونه رسيدل ماته، او د هغې څوندې وو ما هغه جامه نسکوره کړه بيا مې دواړه طرفونه د هغې راتاو کړل، بيا ورکوږ شوم په هغې چې ونه غورځيږي، بيا راغلم تردې چې ودريدم ګس طرف د رسول الله ﷺ ته، نو ويې نيولو زما لاس او راتاويې کړم تردې چې زه ئې ودرولم ښي طرف ته، راغې ابن صخر تردې چې د هغه چپ طرف ته ودريدو نو مونږيې ونيولو په دواړو لاسونو باندې، تردې چې مونږ ئې شاته ودرولو، هغه وايي: او شروع شو رسول الله ﷺ چې کتل ئې ماته او زه نه پوهيدم، بيا پوهه شوم، اشاره ئې وکړه ماته چې زه لنګ ووهم، هرکله چې فارغ شو رسول الله ﷺ هغه وويل: اې جابرا ما وويل: حاضر يم اې د الله رسوله! هغه وفرمائيل: کله چې کولاو وي نو تاو کړه دواړه طرفونه د هغې، او چې کله تنګ وي نو ويې تړه په خپل دوډې باندې.

مضمون حديث

قوله:﴿قال اتينا جابرا يعنى ابن عبدالله قال : سرت معى النبى صلى الله عليه وسلم فى غزوة الخ ﴾ د دې غزوه نه مراد غزوه بواط ده لکه چه د مسلم په روايت کښې تصريح ده، سيدنا جابر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ د بعض سفرونو ذکر کوی، حديث ډير اوږد دې کوم چه د مسلم شريف د جلد ثانی په اخر کښې دې مصنف د هغې دلته يوه ټکړه ذکر کړې ده چه د هغې مضمون دا دې، رسول الله ﷺ مونځ کولو ما سوچ اوکړو چه زه هم ورپسې شاته نيت اوترم، ما سره صرف يو څادر وو چه د هغې اغوستلو سره به ما مونځ کولو ما هغه د مخالفة بين الطرفين سره اغوستل اوغوښتل خو هغه وانغوستلې شو، په هغه څادر کښې يو طرف ته د جال په شان حصه وه هغه اړخ ئې لاندې طرف ته وو په دې وجه ما هغه څادر تاؤ کړو چه هغه لاندې طرف ئې پورته راشی او هغه جالی داره حصه پورته طرف ته شی او د هغې په وجه باندې ماته د څادر په سنبهالې کښې څه مدد ملاؤ شی، پس ما هغه څادر د مخکښې په شان د

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۲۳٦٠)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/المسافرين ٢٦ (١٧٨٨)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٤ (٩٧٣)، مسند احمد (٣٥١/٣) (صحيح)

مخالفة بين الطرفين سره واچولو او هغه جال ښه پورته راغلي وو او د هغې په ذريعه ما د هغه څادر سرونه د خپلې زنې لاندې کړل ددې دپاره چه هغه څادر پرې نه اوخي، بيا مې هم په دې حالت کښې په رسول الله ﷺ پسې شاته نيت اوتړلو، رسول الله ﷺ زما لاس اونيولو او زه ئې د ګس نه ښي طرف ته راواړولم، لږ ساعت پس زما ملګرې (چه د هغه نوم جبار بن صخر دې لکه چه د مسلم په روايت کښې دی) هغه هم راغلو او په رسول الله ﷺ پسې ئې شاته نيت اوتړلو، رسول الله ﷺ مونږ دواړه په خپلو لاسونو مبارکو سره شاته ديکه کړو، او رسول الله ﷺ ماته په مونځ کښې مسلسل کتل خو زه د هغه په اشاره باندې متوجه نه شم، لږ ساعت پس زه پوهه شوم چه هغه ماته په اشارې سره څه حکم کوی، او هغه اشاره دا وه چه چونکه دا څادر وړوکې دې او په دې کښې د مخالفة بين الطرفين ګنجائش نشته لهذا دا د خپل بدن په مينځ باندې اوتړه، او بيا د مونځ نه فارغ کيدو باندې ئې هم دا خبره په ژبې سره ارشاد اوفرمائيله.

باب الإسبال في الصلاة

باب دې په بيان د اسبال کې (پرتوګ د ګېټو نه لاندې) په مانځه کې

د اسبال لغوی معنی پرده وغيره سسته پريخودل دی، او دلته مراد دا دې چه قميص يا ازار د ګيټو نه لاندې کول کوم چه د سړو دپاره ممنوع دې.

د اسبال ازار حکم

علماء کرامو ليکلې دی چه که دا د خيلاء د وجې نه وی نو بيا حرام دې او که هم داسې د بې توجه کيدو يا غفلت د وجې نه وی نو بيا مکروه دې، او که د څه عذر او مجبورئ د وجې نه وی نو بيا مکروه هم نه دې، لکه چه د صديق اکبر رضي الله عنه په باره کښې راځی چه هغه رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو چه زما لنګ لاندې کيږی نو هغه ورته اوفرمائيل چه ستا دا فعل د خيلاء د وجې نه نه دې، په لامع کښې چرته ليکلی دی چه ابوبکر صديق رضي الله عنه د بدن نه مانده وو او خيټه ئې دننه وه په دې وجه به د هغه لنګ پخپله لاندې شو، او ددې بالمقابل د علی رضي الله عنه بدن دروند او د هغه خيټه بهر راوتلې وه په دې وجه به ئې لنګ ښکته کيدو، بهرحال په داسې شکل کښې هيڅ کراهت نشته

[٦٣٨] (١) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: بَيْنَمَا رَجُلٌ يُصَلِّي مُسْبِلًا إِزَارَهُ إِذْ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اذْهَبْ فَتَوَضَّأْ"، فَذَهَبَ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ جَاءَ، ثُمَّ قَالَ: اذْهَبْ فَتَوَضَّأْ، فَذَهَبَ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ جَاءَ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا لَكَ أَمَرْتَهُ أَنْ يَتَوَضَّأَ ثُمَّ سَكَتَّ عَنْهُ؟ فَقَالَ: إِنَّهُ كَانَ يُصَلِّي وَهُوَ مُسْبِلٌ إِزَارَهُ، وَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يَقْبَلُ صَلَاةَ رَجُلٍ مُسْبِلٍ إِزَارَهُ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې، هغه وئيلی دي: يو سړی وو چې مونځ ئې کولو لنګ ئې ځکته وو، وويل هغه ته رسول الله ﷺ: لاړه شه اودس وکړه. لاړلو اودس ئې وکړو، بيا راغلو، لاړه شه اودس وکړه. لاړلو اودس ئې وکړو بيا راغلو، نو يو سړی ورته وويل: اې د

(١): تفرد به أبو داود، وأعاده في اللباس (رقم: ٤٠٨٦)، (تحفة الأشراف: ١٤٢٤١) (ضعيف)

الله رسوله! څه دې تالره چې امر دې ورته وکړو په اودس، بیا چوپ شولو د هغه نه، ویې فرمائیل: ده مونځ کولو او لنګ ئې خکته وو او بیشکه الله تعالی نه قبلوې مونځ د سړي چې لنګ ئې خکته وي.

مضمون حدیث

قوله: ﴿ بینما رجل یصلی مسبلا ازاره الخ ﴾ یو سړی د اسبال ازار سره مونځ کولو، رسول الله ﷺ ورته اوفرمائیل چه لاړ شه اودس اوکړه، هغه لاړو او اودس ئې اوکړو، رسول الله ﷺ ورته دوباره حکم اوکړو چه لاړ شه او دوباره اودس اوکړه، هغه دوباره اودس اوکړو، یو سړي عرض اوکړو چه تاسو هغه ته د اودس کولو حکم ولې اوکړو؟ هغه ددې وجه دا بیان اوفرمائیله چه د اسبال ازار په حالت کښې الله پاک ته د انسان مونځ نه قبلیږي.
اسبال ازار چونکه بعض وخت د تکبر په بناء باندې وی کومه چه یو باطنی ګندګی ده څکه رسول الله ﷺ هغه ته د طهارة الظاهر حکم اوفرمائیلو ددې دپاره چه د هغې په اثر سره طهارت باطن حاصل شی څکه چه الله پاک د ظاهر او باطن ترمینځه یو خاص قسم جوړ ساتلي دې، او دوباره به ئې هغه ته د اودس کولو حکم په دې وجه ورکړې وی چه په اول ځل به مقصود ښه طریقې سره نه وی حاصل شوې.

[٦٣٧]()حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَخْزَمَ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، عَنْ أَبِي عَوَانَةَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَنْ أَسْبَلَ إِزَارَهُ فِي صَلَاتِهِ خُيَلَاءَ، فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي حِلٍّ وَلَا حَرَامٍ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَى هَذَا جَمَاعَةٌ، عَنْ عَاصِمٍ، مَوْقُوفًا عَلَى ابْنِ مَسْعُودٍ، مِنْهُمْ حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، وَحَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، وَأَبُو الْأَحْوَصِ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ.

ترجمه: د ابن مسعود رضي الله عنه نه روایت دې، هغه وئیلی دی، ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه به وئیل: چا چې خکته کړو خپل لنګ په مانځه خپل کښې د وجې د کبر نه نو نه دی د الله د طرف نه په حل او حرمت کښې. وئیل دی ابوداود: روایت کړی دی ددې یو جماعت د عاصم نه په موقوفیت ددې سره په ابن مسعود باندې، بعضې د دوی نه حماد بن سلمة دی او حماد بن زید دی او ابو الاحوص دی، او ابو معاویة دی.

تشریح: قوله: ﴿ فلیس من الله فی حل ولا حرام ﴾ یعنی کوم سړي چه په مونځ کښې (د تکبر د وجې نه) اسبال ازار کوی د هغه حال دا دې کوم چه په حدیث کښې مذکور دې.

شرح حدیث

د جملې په مطلب کښې د شارحینو مختلف اقوال دی.
۱: دا ماخوذ دې د عربو د قول ﴿فلان لا ینفع للحلال ولا للحرام﴾ یعنی فلانې سړې ناکاره او بیکاره دې د خلقو په نزد د هغه هیڅ عزت نشته او نه د هغه یو فعل قابل اعتبار دې،
۲: او یا ئې دا مطلب دې چه دا سړې نه خو یو جائز او حلال کار کوی او نه د الله پاک په نزد د هغه څه احترام دې،

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٩٣٧٩) (صحيح)

٣: يا ئې دا مطلب دې چه د هغه سړي دپاره نه جنت حلال دې او نه جهنم حرام،
٤: او يا دا مطلب دې چه دا سړې د الله پاک په نزد داسې دې چه هغه ته نه د حلال خبر او پرواه شته او نه د حرام.

باب من قال يتزربه اذا كان ضيقا

باب: څوک چه وائي چه کپړه وړه وي نو د لنګ په شان ترل پکار دي

په يو قسم بابونو کښې دفع تکرار

دا باب په ظاهره مکرر دې هم ددې په شان باب مخکښې تير شو، حضرت په بذل کښې ددې جواب دا ليکلي دې چه په تير شوی حديث کښې ﴿ فاشدده علی حقوک ﴾ لفظ راغلي دې، صريح لفظ اتزار هلته نه وو اګر چه معنی د دواړو يوه ده نو ګويا مصنف د الفاظ حديث اتباع او رعايت کښې داسې کړې دی، خو صاحب منهل ددې سره هيڅ تعرض نه دې کړې، يو جواب دا کيدې شی چه په حديث الباب کښې دا مذکور دی چه که انسان سره يوه کپړه وی نو د هغې نه اتزار کول پکار دی، په حديث کښې د ثوب واحد په حق کښې مطلقا د اتزار وئيلي شوې دی حال دا چه دا حکم په هغه صورت کښې دې چه کله هغه کپړه وړه او تنګه وی، په دې وجه مصنف د حديث د مقيد کولو دپاره په هغې باندې دا ترجمه قائم کړې ده نو ګويا دا ترجمه شارحه شوه،[1] د بخاری شريف هم په بعض تراجم کښې په بعض صورتونو کښې هم دا توجيه کولې شی چه دا ترجمه شارحه ده.

[٦٣٥]([2]) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَوْقَالَ: قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: "إِذَا كَانَ لِأَحَدِكُمْ ثَوْبَانِ فَلْيُصَلِّ فِيهِمَا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا ثَوْبٌ وَاحِدٌ فَلْيَتَّزِرْ بِهِ وَلَا يَشْتَمِلِ اشْتِمَالَ الْيَهُودِ".

ترجمه: د ابن عمر ﷺ نه روايت دې، هغه وئيلی دی، چې فرمائيلی دی رسول الله ﷺ: يا هغه وويل: چې وئيلی دی عمر رضی الله عنه: کله چې وې يو ستاسو لپاره دوه جامې نو مونځ دې کوی په هغې کښې که چرې نه وې مګر يوه جامه نو لنګ دې ووهي، او اشتمال دې نه کوی پشان د اشتمال د يهودو.

د اشتمال اليهود والصماء تفسير

قوله: ﴿ ولا يشتمل اشتمال اليهود ﴾ او د يهودو په شان دې څادر نه راتولوی، اشتمال يهود دا دې چه څادر داسې په خپل بدن باندې راتول کړی د پورته نه لاندې چه د لاسونو بهر راوتل ئې ګران شی، په دې کښې د تشبه باليهود نه علاوه د ضرر رسيدو ويره هم ده، که غورځيږی نو خپل ځان به څنګه بچ کوی، دغه شان به ئې د ضرری حيوان نه بچ کيدل هم

[1] په دې توجيه باندې دا اشکال کيدې شی چه که د مصنف مقصود شرح حديث وی نو هغه حديث به ئې هم د تير باب د لاندې راوړې وې هغې سره به هم د شرح حديث فائده حاصله شوې وه، اللهم ﴿ الا ان يقال ﴾ چه د اهتمام په قصد ئې ددې دپاره مستقل باب ترلې دې.
[2]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٧٥٨٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٤٨/٢) (صحيح)

گران وي ځکه چه دواړه لاسونه خو ئې دننه دي، او هم دا تفصيل د اشتمال الصماء هم کړې شوې دې، د بخاري شريف په يو روايت کښې دي ﴿ نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن اشتمال الصماء ﴾ په اصل کښې دا د ﴿ الصخرة الصماء ﴾ نه اخستلې شوې دې، هغه مضبوط کاڼړې چه په هغې کښې منفذ او سورې نه وي، او بعض علماء کرامو د اشتمال الصماء تفسير دا کړې دې چه يوه کپړه دې داسې واچوي چه د هغې د راټولولو نه پس د هغې يو سر اوچت کړي او په اوږه دې واچوي، په دې صورت کښې د کشف عورت احتمال دې.

[٦٣٦]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ فَارِسٍ الذُّهْلِيُّ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو تُمَيْلَةَ يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْمُنِيبِ عُبَيْدُ اللَّهِ الْعَتَكِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُصَلِّيَ فِي لِحَافٍ لَا يَتَوَشَّحُ بِهِ وَالْآخَرُ أَنْ تُصَلِّيَ فِي سَرَاوِيلَ وَلَيْسَ عَلَيْكَ رِدَاءٌ".

ترجمه: عبد الله بن بريدة روايت کوي د خپل پلار نه، هغه وئيلي دي: منع کړې ده رسول الله ﷺ چې مونځ وکړی په لحاف کښې او ځان نه پټوي په هغې، او بل دا چې ته مونځ وکړې په پرتوګ کښې او په تا باندې څادر نه وي.

بَابٌ فِي كَمْ تُصَلِّي الْمَرْأَةُ

باب دې، په څو جاموکښې به ښځه مونځ کوي

[٦٣٩]()حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ قُنْفُذٍ، عَنْ أُمِّهِ، أَنَّهَا سَأَلَتْ أُمَّ سَلَمَةَ: مَاذَا تُصَلِّي فِيهِ الْمَرْأَةُ مِنَ الثِّيَابِ؟ فَقَالَتْ: "تُصَلِّي فِي الْخِمَارِ وَالدِّرْعِ السَّابِغِ الَّذِي يُغَيِّبُ ظُهُورَ قَدَمَيْهَا".

ترجمه: محمد بن زيد بن قنفذ روايت کوې د خپلې مور نه، بيشکه هغې تپوس وکړو د ام سلمة نه، هغه څو جامې دی چې ښځه پکې مونځ کوې، هغې ووېل: مونځ به کوې په لوپټه کښې او په قميص اوږد کښې هغه چې د خپو شاګانې پټوي.

تشريح: د جمهورو په نزد د زنانه دپاره د مونځ په جامو کښې د دوه کپړو کيدل واجب دی، خمار او قميص [3] لکه چه په حديث الباب کښې دی، خمار د سر پټولو او قميص د باقی بدن پټولو دپاره، خو جمهور دا وائي چه مقصود د ټول بدن ستر دې فلو حصل بثوب واحد وسيع جاز. هم دا د ائمه اربعه مذهب دې، وقيل لا بد من ثلاث، وقيل لا بد من اربع، خمار، قميص، ازار، ملحفه، اخرى دواړه اقوال د عطاء او ابن سيرين نه نقل دی، ابن قدامه ليکی چه د زنانو دپاره مستحب (د شافعي او احمد په نزد) دا ده چه په درې کپړو کښې مونځ اوکړی، خمار، درع، جلباب يعنی څادر په قميص باندې دپاسه اچولو دپاره.

﴿ والدرع السابغ الذى يغيب ظهور قدميها ﴾ د دې حديث نه معلومه شوه چه د زنانه قدمين د عورت په حد کښې داخل دی لکه چه د ائمه ثلاثه مذهب دې.

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٩٨٧) (حسن)
[2]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٨٢٩١)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/صلاة الجماعة ١٠(٣٦) (ضعيف موقوف)
[3]) د قميص نه اوږده کرته مراد ده لاندې پورې (عربی کُرته).

د قدمين په عورة کيدو باندې استدلال او د احنافو د طرف نه د دې جواب

خو د احنافو د اصح قول خلاف دې، جواب دا دې چه دا حديث ضعيف دې ددې په سند کښې احمد راوی دې د هغه په باره کښې امام ذهبی فرمائی ﴿ لا تعرف ﴾، هم دغه شان ددې حديث په سند کښې اضطراب دې کوم چه مصنف خپله وړاندې بيان کړې دې، او دا چه اکثر راويانو دا حديث د ام سلمه رضي الله عنها نه موقوفًا او بعض مرفوعا روايت کړې دې لهذا په حديث کښې ضعف پيدا شو.

[٦٤٠] ([1]) حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ يَعْنِي ابْنَ دِينَارٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، أَنَّهَا سَأَلَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَتُصَلِّي الْمَرْأَةُ فِي دِرْعٍ وَخِمَارٍ لَيْسَ عَلَيْهَا إِزَارٌ؟ قَالَ: إِذَا كَانَ الدِّرْعُ سَابِغًا يُغَطِّي ظُهُورَ قَدَمَيْهَا"، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، وَبَكْرُ بْنُ مُضَرَ، وَحَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، وَابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، وَابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، لَمْ يَذْكُرْ أَحَدٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَصَرُوا بِهِ عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا.

ترجمه: د ام سلمة رضي الله عنها نه روايت دې، بيشکه هغې تپوس وکړو د رسول الله ﷺ نه، آيا ښځه به مونځ کوې په قميص او لوپټه کښې چې لنګ ورسره نه وي؟ هغه وفرمائيل: کله چې وي قميص اوږد پټوې شاګانې د قدمونو. وئيلې دی ابوداود: روايت کړی دی ددې حديث مالک بن أنس او بکر بن مضر او حفص بن غياث او اسماعيل بن جعفر، او وهب بن ابی ذئب، او ابن اسحاق د محمد بن زيد نه، او هغه د خپلې مور نه، او هغې د ام سلمة نه، يو هم نبی ﷺ نه دی ذکر کړی، دوی دا حديث موقوف کړې دې په ام سلمة باندې.

بَابُ الْمَرْأَةِ تُصَلِّي بِغَيْرِ خِمَارٍ

باب دی چې ښځه مونځ کوې بغير د څادر نه

[٦٤١] ([2]) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ صَفِيَّةَ بِنْتِ الْحَارِثِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: "لَا يَقْبَلُ اللَّهُ صَلَاةَ حَائِضٍ إِلَّا بِخِمَارٍ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَاهُ سَعِيدٌ يَعْنِي ابْنَ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روايت دې، هغه روايت کوی د نبی ﷺ نه، بيشکه هغه وئيلې دي: نه قبلوی الله تعالی مونځ د حائضې (بالغې) مګر د څادر سره. وئيلې دی ابوداود: نقل کړی دی دې لره سعيد يعنی ابن ابی عروبة د قتادة نه او هغه د حسن نه او هغه د نبی ﷺ نه.

[٦٤٢] ([3]) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، أَنَّ عَائِشَةَ نَزَلَتْ عَلَى صَفِيَّةَ أُمِّ طَلْحَةَ الطَّلَحَاتِ فَرَأَتْ بَنَاتٍ لَهَا، فَقَالَتْ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ وَفِي حُجْرَتِي جَارِيَةٌ فَأَلْقَى لِي حَقْوَهُ، وَقَالَ لِي: "شُقِّيهِ بِشُقَّتَيْنِ، فَأَعْطِي هَذِهِ نِصْفًا وَالْفَتَاةَ الَّتِي عِنْدَ أُمِّ سَلَمَةَ نِصْفًا، فَإِنِّي لَا أُرَاهَا إِلَّا قَدْ حَاضَتْ، أَوْ لَا أُرَاهُمَا إِلَّا قَدْ حَاضَتَا"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَكَذَلِكَ رَوَاهُ هِشَامٌ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ.

---

[1]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٨٢٩١) (ضعيف)

[2]: سنن الترمذي/الصلاة ١٦٠ (٣٧٧)، سنن ابن ماجه/الطهارة ١٣٢ (٦٥٥)، (تحفة الأشراف: ١٧٨٤٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (٦/١٥٠، ٢١٨، ٢٥٩) (صحيح)

[3]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٧٥٨٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (٦/٩٦، ٢٣٨) (ضعيف)

ترجمه: د محمد بن سيرين نه روايت دې بيشكه عائشه راغله صفية ته چې مور د طلحة الطلحات ده نو ويې ليدلې لورګانې د هغې، نو هغې وويل: بيشكه رسول الله ﷺ راغې او زما په كوټه كښې يوه جينئ وه، نو راويې غورځولو ماته خپل لنګ او ويې وئيل ماته: دا دوه ځائې كړه نيم دې له وركړه او نيم هغه جنئ له وركړه چې د ام سلمة سره ده، بيشكه زه نه وينم هغه مګر دا چې بالغه ده، او يا زه نه وينم هغوى دواړو لره مګر چې بالغې دې. وئيلې دى ابوداود: همداسې روايت كړې دى هشام هم د ابن سيرين نه.

(د زنانه بغير د سر پټولو نه د مونځ حكم)

د ازادې زنانه مونځ بغير د خمار نه يعنى بغير د سر پټولو نه بالاتفاق فاسد دې، خو په دې كښې اختلاف دې چه كه مقدار يسير ښكاره شي نو بيا به څه حكم وى؟ نو دا مخكښې تير شو چه د امام شافعي رحمه الله په نزد به په داسې صورت كښې مونځ فاسد نه وى، پس امام ترمذى رحمه الله د حديث الباب د لاندې فرمائى: ﴿ والعمل عليه عند اهل العلم ان المرأة اذا ادركت فصلت وشيء من شعرها مكشوف لا تجوز صلاتها وهو قول الشافعي ﴾ او د احنافو او حنابله په نزد مقدار يسير (ما دون الربع) معاف دې.

(د طلحة الطلحات....وجه تسميه)

﴿ ان عائشة نزلت على صفية ام طلحة الطلحات ﴾ دا د صفيه صفت دې يعنى هغه صفيه كومه چه د طلحة الطلحات مور ده، د طلحة الطلحات نه مراد طلحه بن عبدالله بن خلف دې، هغې ته طلحة الطلحات ولې وئيلې شي؟ ددې لقب كيدو په وجه كښې مختلف اقوال دى، يو قول هغه دې كوم چه د اصمعى نه منقول دې چه طلحه نومې څو رجال دى كوم چه په جود او سخاوت كښې معروف دى، او د هر يو جدا لقب دې هغه دا دى، طلحه بن عبيدالله التيمى، د هغه لقب الفياض دې، طلحه بن عمر بن عبيدالله، دا په طلحه الجواد سره معروف دې، طلحه بن عبدالله بن عوف الزهرى دا په طلحة الندى سره معروف دې، طلحه بن الحسن بن على هغه ته طلحة الخير وئيلې شي. او پنځم دا دې چه څه دلته مذكور دى هغوى ته طلحة الطلحات وئيلې شى ځكه دا په هغوى ټولو كښې زيات سخى وو، او يوه بله وجه ددې دا بيان كړې شوې ده چه د هغه په نيكونو كښې د ډيرو نومونه طلحه وو.

﴿ فرات بنات لها فقالت : الخ ﴾ مضمون حديث دا دې چه يو ځل عائشه رضي الله عنها د صفيه رضي الله عنها كره لاړه (هلته ئې د هغې جينكئ سرتور سر اوليدې) نو په دې ورته عائشې رضي الله عنها د رسول الله ﷺ د زمانې يوه قصه بيان كړه هغه دا چه يو ځل رسول الله ﷺ زما حجرې ته تشريف راوړلو هلته هغه يوه وينزه اوليده چه د هغې سر ښكاره وو نو رسول الله ﷺ د عائشې رضي الله عنها طرف ته يو لنګ ور ګزار كړو او وې فرمائيل دا دوه ټكړې كړه او يو ترې دې وينزې ته وركړه او يو هغه وينزې ته اوليږه كومه چه د ام سلمه رضي الله عنها كره اوسيږى ځكه چه زما اندازه دا ده چه دا دواړه د بلوغ حد ته رسيدلې دى لهذا اوس هغوى لره سر پټول پكار دى.

صلاة الامة مع كشف الراس

ځان پوهه كړه چه مسئله دا ده، د وينزې ستر تور سر مونځ كول جائز دى د هغې په حق كښې

د سر پټول واجب نه دی، په مغنی کښې ليکلې دی ﴿ لا نعلم احدا خالف فی هذا الا الحسن ﴾ د جمهورو دليل هغوی دا ليکلې دې چه يو ځل عمر رضي الله عنه يوه وينزه لوپټه په سره اوليده، نو وې فرمائيل ﴿ اكشفي راسک ولا تشبهي بالحرائر ﴾ او دلته چه رسول الله ﷺ د ستر د پټولو اوفرمائيل نو کيدې شی چه هغه جينئ حره وی يا د احتياط او تعلم ادب دپاره ئې داسې کړې وی.
د وينزې او ازادې زنانه د عورت حد سره د اختلاف نه مخکښې په تفصيل سره تير شو.

بَابُ مَا جَاءَ فِي السَّدْلِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د سدل کې په مانځه کې

د سدل په تفسير کښې اقوال

دلته دوه څيزونه دی، د سدل تفسير او بل د هغې حکم، ددې ډير تفسيرونه کړې شوې دی، ارسال الثوب وجره خيلاء، يعنی قميص او ازار لره زيات اوږدول چه هغې ته اسبال هم وئيلې شی چه د هغې باب وړاندې تير شوې دې، او يو تفسير دا کړې شوې دې کوم چه په اشتمال اليهود کښې تير شوې دې چه څادر داسې اچول چه دواړه لاسونه هم پکښې بند شی، او معروف تفسير ددې دا دې چه د څادر يا رومال مينځ په سر يا په اوږو باندې واچولې شی او بيا هغه هم داسې پريږدی بغير د ضم طرفين نه (يعنی هغه نه تاوهی)[1] علامه سيوطی رحمه الله هم دې تفسير ته راجح وئيلې دې، صاحب هدايه، صاحب مغنی او امام بيهقی هم دا معنی اختيار کړې ده.

(د سدل حکم)

دا د جمهورو په نزد مکروه دې، د امام ابوحنيفه او امام احمد په نزد خو صرف په مونځ کښې منع دې كما فی البذل عن الخطابی والبدائع وكذا فی الشامی، او د امام شافعی رحمه الله په نزد مطلقا صلاة او خارج از صلاة، او د امام مالک رحمه الله په نزد په دې کښې مطلقا کراهت نشته لکه چه ابن العربی دا نقل کړې دې، هم دا مذهب دې د عطاء او حسن او ابن سيرين وغيره، ابن رسلان فرمائی چه د امام احمد په نزد کراهت هغه وخت دې چه کله د مونځ کونکی په بدن باندې صرف يوه کپړه وی، او که يو سړې په قميص باندې سدل اوکړی ﴿ فلا باس به ﴾ او نور حضرات دا وائی چه سدل که په قميص وغيره باندې دې نو بيا خو کراهت د تشبه باليهود د وجې نه دې او که بغير د قميص نه وی نو لاحتمال كشف العورة.

[1]) مظاهر ... ق کښې ليکلې دی چه سدل دا دی چه کپړه په سر يا په اوږو باندې واچوی او دواړه طرفين د هغې زوړند وی يعنی د خان نه ئې راتاؤ نه کړی، پس دا منع دې مطلق ځکه چه دا د تکبر شان دې او په مونځ کښې ډير بد دې او عرب به د پټکی په پلو سره ترلو چه په هغې سره به ئې خوله پټه شوه، ددې نه ئې هم منع فرمائيلې ده ځکه چه په دې سره قرات په ښه طريقې سره نه شی ادا کيدې او سجده نه پوره کيږی، او څوک چه اسويلې اوکړی يا اګرمې اوکړی او د هغه د خولې نه بدبوئې راځی نو هغه لره په مانځه کښې د خولې پټول مستحب دی په لاس سره)

[۶۴۳]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ ذَكْوَانَ، عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَحْوَلِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ إِبْرَاهِيمُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ السَّدْلِ فِي الصَّلَاةِ، وَأَنْ يُغَطِّيَ الرَّجُلُ فَاهُ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَاهُ عِسْلٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ السَّدْلِ فِي الصَّلَاةِ.

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دي بيشكه رسول الله ﷺ منع کړې ده د سدل نه په مانځه کښې (سدل دېته وايي چې جامه په سر واچوي او طرفونه ئي لاندې اويزان وي) او د دېنه چې سړی خپله خوله پټه کړي. وئيلی دی ابوداود: نقل کړی دی دې حديث لره عِسْلٌ د عطاء نه او هغه د ابو هريرة نه، بيشکه نبي ﷺ منع کړې ده د سدل نه په مانځه کښې.

د سدل په حکم کښې اختلاف

قوله:﴿ نهى عن السدل فى الصلاة وان يغطى الرجل فاه ﴾ د مونځ په حالت کښې د خلې پټول مکروه دی، يعنې ددې حديث په بناء باندې او ځکه چه هغه د قرأت او اذکار نه مانع دې، هم دغه شان په دې کښې تشبه بالمجوس دې ﴿ فانهم يتلمثون فى عبادتهم النار ﴾ يهود د اتش پرستئ په وخت په خپله خوله باندې کپړه ترې، لهذا د يخنئ په زمانه کښې دې په کمبل يا څادر د اچولو په وخت باندې خپله خوله نه پټوئ، هم دغه شان دې د سر په رومال يا پټکی سره هم نه کوی، ددې خيال ساتل پکار دی.

[۶۴۴]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى بْنِ الطَّبَّاعِ، حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: "أَكْثَرُ مَا رَأَيْتُ عَطَاءً يُصَلِّي سَادِلًا"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهَذَا يُضَعِّفُ ذَلِكَ الْحَدِيثَ.

ترجمه: د ابن جريج نه روايت دې هغه وئيلی دي: اکثر چې ما عطاء ليدلی دی نو مونځ به ئې کولو په حالت د سدل کښې. وئيلی دی ابوداود: او دا ضعيف کوی هغه حديث.

تشريح: **قوله**:﴿ عن ابن جريج قال : اکثر ما رايت عطاء يصلى سادلا ﴾ دا مخکښې تير شو چه عطاء د هغه علماء کرامو نه دې چه د هغه په نزد سدل مکروه نه دې. ﴿ قال ابوداود : رواه عسل عن عطاء الخ ﴾ په حديث سابق يعنې د باب د اول حديث دا دويم طريق دې، مصنف هم دا بيانول غواړي چه ددې حديث يو سند دا هم دې خو اول سند ددې دويم نه غوره دې ځکه چه عسل ضعيف راوی دې

اشکال او جواب

دلته دا اشکال دې چه عطاء د حديث الباب راوی دې چه په دې کښې د سدل فی الصلاة ممانعت دې نو هغه ددې حديث خلاف ولې کوی، نو ددې جواب دا کيدې شی چه د هغوی په نزد د سدل کراهت د ثوب واحد په صورت کښې وی، او که سدل په قميص يا ازار باندې وی نو بيا به کراهت نه وی، لکه چه د امام احمد رحمه الله په نزد دی، لهذا کيدې شی چه هغه

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٤١٧٨)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ١٦١ (٣٧٨)، مسند احمد (٢/٢٩٥، ٣٤٥)، سنن الدارمي/الصلاة ١٠٤ (١٤١٩) (حسن)

(): تفرد به أبو داود (صحيح)

سدل په قمیص یا ازار باندې کوی، او امام بیهقی ددې توجیه دا کړې ده ﴿ وکانه نسی الحدیث او حمله علی ان ذلک انما لا یجوز للخیلاء وکان لا یفعله خیلاء ﴾ یعنی یا خو د هغه نه دا حدیث هیرشو او یا دهغه په نزد دحدیث محمل هغه سدل دې کوم چه د تکبر د وجې نه وی

بَابُ الصَّلَاةِ فِي شُعُرِ النِّسَاءِ

باب دې په بیان د مونځ کې په جامو د ښځو کې

[٦٤٥]()حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَشْعَثُ، عَنْ مُحَمَّدٍ يَعْنِي ابْنَ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُصَلِّي فِي شُعُرِنَا أَوْ لُحُفِنَا". قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ: شَكَّ أَبِي.

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روایت دې هغې ویلی دي: وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې نه کولو زمونږ په جامو کښې او نه زمونږ په لحفو کښې. وئیلی دی عبید الله شک کړی دی زما پلار.

بَابُ الرَّجُلِ يُصَلِّي عَاقِصًا شَعْرَهُ

باب دې په بیان د سړي کې چې مونځ کوې او وېښته یې غوټه کړې وي

د عقص معنی دا ده چه انسان خپل ویښته په څائې د ارسال شاته هغه اوتړی څنګه چه ئې زنانه تړی.

د کراهت عقص علت مع اختلاف علماء

دا د جمهور علماء ثلاثه په نزد مطلقا مکروه دې او د امام مالک په نزد کراهت په هغه صورت کښې دې چه کوم عقص د مونځ نه مخکښې د مونځ په نیت سره اوکړی، او که د مخکښې نه وی نو بیا خو هیڅ باک نشته، خو دا کراهت فی حق الرجال دې د زنانو په حق کښې نشته ځکه چه د هغوی ویښته واجب الستر دی، او د سړو په حق کښې کراهت په دې وجه دې چه په دې صورت کښې ویښته د سجدې نه محروم کول دی، که د انسان د سجدې سره د هغه ویښته هم په زمکه واقع شي نو څه ښه ده! په مصنف ابن ابی شیبه کښې د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه اثر نقل دې چه کله انسان سجده کوی نو د هغه ویښته هم سجده کوی، او د هر ویښته په بدله کښې ورته اجر ملاویږی. (منهل) هم دغه شان په کتاب الطهارة کښې حدیث تیر شوې دې ﴿ کنا لا نتوضاء من موطئ ولا نکف شعرا ولا ثوبا ﴾ او وړاندې به هم یو حدیث راشی ﴿ امرت ان اسجد علی سبعة اراب لا اکف شعرا ولا ثوبا ﴾ عند الجمهور په عقص کښې صرف کراهت دې او د حسن بصری نه په دې کښې د مونځ اعاده منقول ده.

[٦٤٦]()حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، حَدَّثَنِي عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ رَأَى أَبَا رَافِعٍ مَوْلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلَام وَهُوَ يُصَلِّي قَائِمًا وَقَدْ غَرَزَ ضَفْرَهُ فِي قَفَاهُ، فَحَلَّهَا أَبُو رَافِعٍ، فَالْتَفَتَ حَسَنٌ إِلَيْهِ مُغْضَبًا، فَقَالَ أَبُو رَافِعٍ: "أَقْبِلْ

---

[1]: انظر حديث رقم: ٣٦٧، (تحفة الأشراف: ١٦٢٢١، ١٧٥٨٩، ١٩٢٩٦) (صحيح)

[2]: سنن الترمذي/الصلاة ١٧٠ (٣٨٤)، (تحفة الأشراف: ١٢٠٣٠)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٦٧ (١٠٤٢)، مسند احمد (٨/٦، ٣٩١)، سنن الدارمي/الصلاة ١٠٥ (١٤٢٠) (حسن)

عَلَى صَلَاتِكَ وَلَا تَغْضَبْ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: ذَلِكَ كِفْلُ الشَّيْطَانِ "، يَعْنِي: مَقْعَدَ الشَّيْطَانِ يَعْنِي: مَغْرَزَ ضَفْرِهِ.

ترجمه: د سعيد بن ابى سعيد المقبرى نه روايت دي هغه حديث بيانوى د خپل پلار نه، بيشکه هغه ليدلى وو ابو رافع چې مولى د نبى ﷺ دى، تېر شو په حسن بن على رضي الله عنهما باندې او هغه مونځ کولو چې ولاړ وو، او په تحقيق سره هغه څنبه کړې وه کمڅۍ په خپل څټ کښې نو ابو رافع هغه کهلاو کړه، نو حسن ورته په غصه وکتل. نو ووېل ابو رافع: توجه دې مانځه ته کړه او مه غصه کيږه بيشکه ما اوريدلى دى د رسول الله ﷺ نه هغه به وئيل: دغه د شيطان حصه ده. يعنى ځائې د کيناستو د شيطان دى. مطلب ئې ځائې د ښخولو د کمڅۍ دى.

تشريح: **قوله**:﴿ وقد غرز ضفره ﴾ "ضفر" په مضمتين سره د ويښتو کمسئ، د ضفيرة جمع، يا دا ضفر بالفتح مصدر دې د مضفور په معنى کښې ګوند لګيدلى شوى ويښته، يعنى د خپلو ويښتو کمسئ ئې ګوند کړې وې په خپل سټ باندې.

شرح حديث

قوله:﴿ يقول ذلک کفل الشيطان ﴾ د ﴿ ذلک ﴾ اشاره د ﴿ غزر الشعر ﴾ طرف ته ده، يعنى دا د ويښتو جمع کول د سر نه شاته د شيطان حصه ده، يعنى د شيطان د کيناستلو ځائې ﴿ مقعد الشيطان ﴾ د کفل تفسير دې او وړاندې ﴿ مغرز ضفره ﴾ دا د ذلک د اسم اشاره تفسير دې، د مغرز د ښخولو ځائې يعنى هغه ځائې کوم چه د شيطان د کيناستلو دې دا جوړه د هغه کرسئ ده.

[٦٤٧] ()[1] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، أَنَّ بُكَيْرًا، حَدَّثَهُ أَنَّ كُرَيْبًا مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ رَأَى عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْحَارِثِ يُصَلِّي وَرَأْسُهُ مَعْقُوصٌ مِنْ وَرَائِهِ، فَقَامَ وَرَاءَهُ فَجَعَلَ يَحُلُّهُ وَأَقَرَّ لَهُ الْآخَرُ، فَلَمَّا انْصَرَفَ أَقْبَلَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: مَا لَكَ وَرَأْسِي؟ قَالَ: إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِنَّمَا مَثَلُ هَذَا مَثَلُ الَّذِي يُصَلِّي وَهُوَ مَكْتُوفٌ".

ترجمه: بيشکه عبد الله بن عباس وليدلو عبد الله بن الحارث چې مونځ ئې کولو او سريې ترلى وو د شا ارخ نه، نو عبدالله بن عباس ودريدو وروسته د هغه او شروع شو چې کولاوولو يې کمسئ دهغه، او هغه بل (عبدالله بن حارث) ورته چپ ولاړ وو، هرکله چې فارغ شو راغې ابن عباس ته، هغه ووېل: څه دی تالره او زما سر لره، هغه ورته ووېل: ما اوريدلى دى د رسول الله ﷺ نه چې هغه به وئيل: بيشکه ددې مثال داسې دى لکه د چا لاسونه چې وروستو سره ترلى شوى وې.

تشريح: **قوله**:﴿ انما مثل هذا مثل الذى يصلى وهو مكتوف ﴾ مکتوف هغه سړې چه د هغه د واړه لاسونه شاته ترلې شوې وى کوم سړې چه په دې حالت کښې مونځ کوى نو ظاهره ده چه د

[1] (): صحيح مسلم/الصلاة ٤٤ (٤٩٢)، سنن النسائي/التطبيق ٥٧ (١١١٥)، (تحفة الأشراف: ٦٣٣٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٠٤/١)، سنن الدارمي/الصلاة ١٠٥ (١٤٢١) (صحيح)

هغه لاسونه سجده اونکړې شی، هم دغه شان چه کوم سړې د ویښتو جوړه ترلو سره مونځ کوی د هغه ویښته به هم سجده اونکړې شی، تشبیه په دې لحاظ سره ده.

بَابُ الصَّلَاةِ فِي النَّعْلِ

باب دې په بیان د مانځه کې په پیزار کې

[٦٤٨]([1])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنِ ابْنِ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ السَّائِبِ، قَالَ: "رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي يَوْمَ الْفَتْحِ وَوَضَعَ نَعْلَيْهِ عَنْ يَسَارِهِ".

ترجمه: د عبد الله بن السائب نه روایت دې، هغه وئیلی دی، ما لیدلی وو نبی ﷺ چې مونځ ئې کولو په ورځ د فتح مکه او کیخودلی ئې وو خپل پیزار خپل چپ طرف ته.

د صلاة فی النعل په باره کښې روایات او په هغې کښې د فقهاء کرامو رائې

په دې باب کښې مصنف روایات قولیه او فعلیه دواړه قسم ذکر کړی دی، پس د باب په اخری حدیث کښې ﴿ یصلی حافیا ومتنعلا ﴾ او د باب په یو حدیث کښې دی ﴿ خالفوا الیهود فانهم لا یصلون فی نعالهم ولا خفافهم ﴾ اکثر علماء کرامو دا امر په رخصت اباحت باندې محمول کړې دې او ددې تائید د مرسل عبدالرحمن بن ابی لیلی نه کیږی کوم چه په مصنف ابن ابی شیبه کښې دی چه د هغې الفاظ دا دی ﴿ قال من شاء ان یصلی فی نعلیه فلیصل فیهما ومن شاء ان یخلع فلیخلع ﴾ د دې نه معلومه شوه چه صلاة فی النعل کښې امر د اباحت دپاره دې، امام نووی او قاضی عیاض وغیره حضراتو دا په اباحت باندې محمول کړې دې، خو کیدې شی چه کوم سړې د مخالفت اهل کتاب په نیت سره د حدیث په وجه باندې په نعلین کښې مونځ اوکړی نو په دې نیت به ورته فضیلت ملاؤ شی پس په در مختار کښې دی ﴿وصلاته فیهما افضل ﴾... علامه شامی لیکی : ای فی النعل والخف الطاهرین افضل مخالفة للیهود. وړاندې بیا هغه ددې نور تفصیل لیکلې دې او یو قول د صلاة فی النعل په باره کښې د سوء ادب هم لیکلې دې، او حضرت سهارنپوری رحمه الله په بذل کښې لیکلې دی چه د صلاة فی النعل امر په حدیث کښې د مخالفت یهود په وجه باندې دې او مونږ په هندوستان کښې نصاری وینو چه په پیزار کښې مونځ کوی (د بذل د تالیف په وخت په هند کښې د نصاری حکومت وو)، لهذا د مخالفت تقاضه دا ده چه دلته دې پیزار ویستلو سره مونځ اوکړې شی، په منهل کښې ئې د ﴿ خالفوا الیهود ﴾ د لاندې لیکلې دی چه یهودو به صلاة فی النعال د تعظیم صلاة منافی ګڼړلو، دویم دا چه هغوی به داسې د موسی علیه السلام په اتباع کښې کول حیث قیل له ﴿ فاخلع نعلیک انک بالواد المقدس طوی ﴾ لهذا رسول الله ﷺ خپل امت د تشبه بالیهود نه منع کړو.

[1]: سنن النسائي/الافتتاح ٧٦ (١٠٠٨)، والقبلة ٢٥ (٧٧٧)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٢٠٥ (١٤٣١)، (تحفة الأشراف: ٥٣١٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤١١/٣) (صحيح)

[۶۴۹](1)حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، وَأَبُو عَاصِمٍ، قَالَا: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ سُفْيَانَ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُسَيَّبِ الْعَابِدِيُّ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ السَّائِبِ، قَالَ: "صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصُّبْحَ بِمَكَّةَ فَاسْتَفْتَحَ سُورَةَ الْمُؤْمِنِينَ، حَتَّى إِذَا جَاءَ ذِكْرُ مُوسَى، وَهَارُونَ، أَوْ ذِكْرُ مُوسَى، وَعِيسَى، ابْنُ عَبَّادٍ يَشُكُّ أَوِ اخْتَلَفُوا، أَخَذَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَعْلَةٌ فَحَذَفَ فَرَكَعَ"، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ السَّائِبِ حَاضِرٌ لِذَلِكَ.

ترجمه: د عبد الله بن السائب نه روايت دي، هغه وئيلى دي: مونږ وكړو مونځ ته رسول الله ﷺ په مكه كښې نو شروع ئې كړو سورة المؤمنون تردې چې ذكر د موسى او هارون ته ورسيدو، او يا ذكر د موسى، او عيسى ته يعنى محمد بن عباد شک كوى او يا اختلاف كوي (دعباد شيوخ د نبى عليه السلام نه په روايت كولو كښې)، نو ونيولو ټوخې رسول الله ﷺ لره، نو قرأت ئې بس كړو نو ركوع ئې وكړه. او عبد الله بن السائب حاضر وو د دېته.

مطابقة الحديث للترجمة

قوله: ﴿ حدثنا الحسن بن على الخ ﴾ په دې حديث كښې د صلاة في النعل نفيا او اثباتا هيڅ ذكر نشته لهذا د حديث د ترجمة الباب سره هيڅ مطابقت رانغلو. جواب دا دې چه دا حديث او د باب اولنې حديث دواړه يو دى، راوى اختصار كړې دې، لهذا په اول حديث كښې ذكر راتلل كافى دې.

قوله: ﴿ ابن عباد يشك او اختلفوا ﴾ ابن جريج فرمائى چه د روايت په الفاظو كښې شک يا خو زما استاذ محمد بن عباد ته شوې دې، د ابن عباد چه كوم ګنړ شمير استاذان ذكر دى دا اختلاف د هغوى د طرف نه دې، بعض ﴿ جاء ذكر موسى وهارون ﴾ وئيلې دې او بعض ﴿ ذكر موسى وعيسى ﴾.

[۶۵۰](2)حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي نَعَامَةَ السَّعْدِيِّ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: "بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِأَصْحَابِهِ إِذْ خَلَعَ نَعْلَيْهِ فَوَضَعَهُمَا عَنْ يَسَارِهِ، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ الْقَوْمُ أَلْقَوْا نِعَالَهُمْ، فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاتَهُ، قَالَ: مَا حَمَلَكُمْ عَلَى إِلْقَاءِ نِعَالِكُمْ؟ قَالُوا: رَأَيْنَاكَ أَلْقَيْتَ نَعْلَيْكَ فَأَلْقَيْنَا نِعَالَنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَام أَتَانِي فَأَخْبَرَنِي أَنَّ فِيهِمَا قَذَرًا، أَوْ قَالَ: أَذًى، وَقَالَ: إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْمَسْجِدِ فَلْيَنْظُرْ، فَإِنْ رَأَى فِي نَعْلَيْهِ قَذَرًا أَوْ أَذًى فَلْيَمْسَحْهُ وَلْيُصَلِّ فِيهِمَا".

ترجمه: د ابو سعيد الخدرى رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلى دى، رسول الله ﷺ مونځ كولو خپلو صحابو ته، ويستل هغه دواړه پيزار خپل كيخودې هغه خپل چپ طرف ته، كله چې دا كار قوم وليدلو نو خپل پيزارئې ويستلو، هركله چې رسول الله ﷺ مونځ پوره كړو، هغه وفرمائيل: تاسو باندې څه شى باعث شو په ويستلو د پيزار ستاسو. هغوى وويل: مونږ ته

(1): صحيح البخاري/الأذان ۱۰۶ (۷۷۴تعليقا)، صحيح مسلم/الصلاة ۳۵ (۴۵۵)، سنن النسائي/الافتتاح ۷۶ (۱۰۰۸)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۵ (۸۲۰)، (تحفة الأشراف: ۵۳۱۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۱۱/۳) (صحيح)

(2): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۴۳۶۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۰/۳، ۹۲)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۰۳ (۱۴۱۸)، (صحيح)

وليدی چې تا ويستل پيزار خپل، نو موږ خپل پيزار ويستل، نو وويل رسول الله ﷺ بيشکه جبريل عليه السلام راغې ماته نو زه ئې خبر کړم چې په دې کښې گندگي ده ـ او يايې وويل چې دې کښې اذی ده ـ هغه وفرمائيل: کله چې راشي يو کس ستاسو نه مسجد ته نو ودې گوري: که چرې ووينې هغه په خپل پيزار کښې گندگي نو هغه دې اومږي او مونځ دې وکړي په هغې دواړو کښې.

تشريح: قوله:﴿ ان جبريل عليه السلام أتاني فاخبرني ان فيهما قذرا ﴾ د ﴿ قذرا ﴾ په تفسير کښې دوه احتماله دی، يا خو ددې نه نجاست مراد دې يا مستقذر څيز يعنی د کوم نه چه طبيعت کرکه کوی لکه لاړې او بلغم وغيره.

الكلام على الحديث من حيث الفقه

د مالکيانو د مسلک په رڼا کښې خو هيڅ اشکال نشته چه د هغوی په نزد طهارة عن النجاسة الحسية شرط صلاة نه دې[1] او هم دا قول قديم دې د امام شافعی رحمه الله او د هغوی قول جديد او د جمهور علماء سلفا وخلفا په نزد د نجاست نه طهارت د مانځه د صحت دپاره شرط دې، ابن رسلان فرمائی چه د جمهورو د طرف نه ددې دوه جوابونه دی، يو دا چه د قذر نه مراد غير نجاست دې يعنی شئ مستقذر او بل جواب دا چه نجاست قليله کوم چه معفو عنه دې، هغه مراد دې، د کتاب الطهارة په اخير کښې هم دا مسئله تيره شوې ده او صاحب منهل دا ليکلي دی چه د حنابله قول اشهر دا دې چه که مونځ کونکی د مونځ ترمينځه په خپله کپړه باندې د نجاست علم راشی بيا هغه ددې د معلوميدو نه پس فورا په عمل قليل سره زائل کړی نو مونځ به صحيح شي. والا بطلت

[٦٥١] ([2])حَدَّثَنَا مُوسَى يَعْنِي ابْنَ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، حَدَّثَنِي بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا، قَالَ: فِيهِمَا خَبَثٌ، قَالَ: فِي الْمَوْضِعَيْنِ خَبَثًا.

ترجمه: حديث بيان کړی دې قتادة، هغه وايې ماته حديث بيان کړی دې بکر بن عبد الله د نبی ﷺ نه په دې سره، هغه وايی: په دې دواړو کښې خَبَثٌ دې. ويې وئيل په دواړو ځايونو کښې: خَبَثًا.

[٦٥٢] ([3])حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ الْفَزَارِيُّ، عَنْ هِلَالِ بْنِ مَيْمُونٍ الرَّمْلِيِّ، عَنْ يَعْلَى بْنِ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خَالِفُوا الْيَهُودَ فَإِنَّهُمْ لَا يُصَلُّونَ فِي نِعَالِهِمْ وَلَا خِفَافِهِمْ".

ترجمه: يعلی بن شداد بن اوس د خپل پلار نه روايت کوي، هغه وئيلی دی، وئيلی دی رسول الله ﷺ: مخالفت وکړئ د يهوديانو بېشک هغوی مونځ نه کوی په خپلو پيزارونو کښې او نه په موزو کښې.

[1]) وفي رحمة الامة، والاصح عند المالكية ان صلي عالمًا بها اي بالنجاسة لا تصح وان جاهلًا او ناسيًا صحت ، والرواية الاخري عندهم لصحة مطلقًا واخري عدم الصحة مطلقًا مثل الجمهور.

[2]): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٤٣٦٢) (صحيح)

[3]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٤٨٣٠) (صحيح)

[٦٥٣]()حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ حُسَيْنٍ الْمُعَلِّمِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي حَافِيًا وَمُنْتَعِلًا".

ترجمه: عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده روایت کوی هغه وئیلی دي: ما ولیدلو رسول الله ﷺ چي مونځ ئي کولو سره د پیزار نه او بغیر د پیزار نه.

بَابُ الْمُصَلِّي إِذَا خَلَعَ نَعْلَيْهِ أَيْنَ يَضَعُهُمَا

باب دی مونځ کونکی چي کله پیزار اوکاږي نو کوم ځای کي به يي ږدي

[٦٥٤]()حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ رُسْتُمَ أَبُو عَامِرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلَا يَضَعْ نَعْلَيْهِ عَنْ يَمِينِهِ وَلَا عَنْ يَسَارِهِ فَتَكُونَ عَنْ يَمِينِ غَيْرِهِ، إِلَّا أَنْ لَا يَكُونَ عَنْ يَسَارِهِ أَحَدٌ، وَلْيَضَعْهُمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ".

ترجمه: د ابو هریرة رضی الله عنه نه روایت دي بیشکه رسول الله ﷺ ویلی دي: کله چي مونځ کوی یو کس ستاسو نه نو نه دي ږدي خپل پیزار ښي طرف ته او نه چپ طرف ته نو شي به ښي طرف دبل چاته، مګر داچي چپ طرف ته ئي بل څوک نه وي، ږدي دي په مابین د خپو کښي.

تشریح: **قوله**: ﴿ وليضعهما بين رجليه ﴾ د ﴿ بين الرجلين ﴾ نه مراد یا خو هغه خاص فرجه ده کومه چه د قدمین ترمینځه وی یا د هغه نه وړاندي کونډو ته مخامخ (کذا فی البذل) او په منهل کښي دی ﴿ والمراد يضعهما امام القدمين فيكونان بين الساقين حال الجلوس والسجود، ويحتمل ان المراد ان يجعلهما تحت صدره وقبل مكان سجوده، د دي نه په وړاندي حديث کښي تیر شوي دی چه ښی طرف ته دي نه ږدی ځکه چه جهت یمین محترم او قابل تعظیم دي او دا ئي نه دی فرمائیلي چه شاته دي اوساتی ځکه چه د وړاندي صف والا خلف، د شاته صف والا قدام به اوشی که شاته څوک مونځ کوی، یا به د احتمال سرقه د ویري نه خشوع فوت شی. (کذا فی البذل عن القاری)

وضع نعلين قدام المصلى

على هذا القياس مخامخ طرف ته د ږدلو هم په حديث کښي ذکر نشته او دلته شارحینو هم ددي سره څه تعرض نه دي کړي، البته په بذل المجهود کښي د کتاب اللباس د يو حديث د لاندي ليکلي دی.

﴿ من السنة اذا جلس الرجل ان يخلع نعليه ويضعهما بجنبه "فان جهة اليمين والقبلة يتنزهان عن النعل لما يطرا عليه غالبا من النجاسة ﴾

[٦٥٥]()حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ نَجْدَةَ، حَدَّثَنَا بَقِيَّةُ، وَشُعَيْبُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْوَلِيدِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَخَلَعَ نَعْلَيْهِ فَلَا يُؤْذِ بِهِمَا أَحَدًا، لِيَجْعَلْهُمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ، أَوْ لِيُصَلِّ فِيهِمَا".

(¹): سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ٦٦ (١٠٣٨)، (تحفة الأشراف: ٨٦٨٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٧٤/٢) (حسن صحيح)
(²): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٤٨٥٥) (حسن صحيح)
(³): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٤٣٣١) (صحيح)

ترجمه: ابو هريره رضي الله عنه روايت کوي د رسول الله ﷺ نه هغه فرمائيلي دي: کله چې مونځ کوي يو کس ستاسو نه او وباسئل خپل پيزار نو ضرر دې نه ورکوي په هغې باندې ګاونډي ته، ږدي دې مابين د دواړو خپو کښې، او يا دې پکې مونځ وکړي.

باب الصَّلَاةِ عَلَى الْخُمْرَةِ

باب دې په بيان د مانځه کې په مصلى باندې

[٦٥٦] () حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ، حَدَّثَتْنِي مَيْمُونَةُ بِنْتُ الْحَارِثِ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَأَنَا حِذَاءَهُ وَأَنَا حَائِضٌ وَرُبَّمَا أَصَابَنِي ثَوْبُهُ إِذَا سَجَدَ وَكَانَ يُصَلِّي عَلَى الْخُمْرَةِ".

ترجمه: حديث بيان کړې دې ميمونې هغې ويلي دي: وو رسول الله ﷺ چې مونځ به ئې کولو او زه به برابر د هغه وم او زه به حائضه وم، او کله به ماته د هغه جامه هم راورسيده، او وو چې مونځ ئې کولو په مصلى باندې.

تشريح: قوله: ﴿ خمرة ﴾ هغه وړې بوريځ ته وئيلې شي چه په هغې باندې انسان لاس کيخودلو سره صرف سجده اوکړې شي او حصير ددې نه لوئې وي چه په هغې باندې يو سړې مونځ اوکړې شي، چه د هغې باب به وړاندې راشي، د رسول الله ﷺ نه په خمره او حصير باندې مونځ کول ثابت دي او هم دغه شان د څرمنې په مصلى باندې هم چه د هغې ذکر په حديث الباب کښې هم شته، د جمهور علماء کرامو هم دا مذهب دې.

بغير د حائل نه په زمکه باندې سجده او په هغې کښې اختلاف

په دې کښې شک نشته بغير د واسطې نه په زمکه باندې سجده کول بغير د حائل نه افضل دي، پس منقول دي چه د عمر بن عبدالعزيز رحمه الله دپاره به خاوره راوړلې شوه هغه به هغه په درئ دپاسه کيخودله او په هغې باندې به ئې سجده کوله، علماء کرامو ليکلي دي چه هغه به په ظاهره کښې د ډيرې خشوع او تواضع د وجې نه کول نه دا چه هغه به دا ضروري ګڼړل (بلکه زمونږ فقهاء کرام خو فرمائي چه ما ينبت من الارض هم د زمکې په حکم کښې دې) خو د جمهور علماء کرامو په نزد بالواسطه په زمکه باندې سجده کولو کښې هيڅ کراهت نشته برابره خبره ده که هغه څيز د نباتات د قسم نه نۀ وي په هغې باندې سجده کول مکروه دي پس د مالکيانو نه هم داسې منقول دي [2] لکه چه په مدونه کښې دي، او د بعض علماء کرامو رائې دا ده لکه سعيد بن المسيب او ابن سيرين او عروه بن الزبير چه د زمکې نه په

[1]): صحيح البخاري/الحيض ٣٠ (٣٣٣)، والصلاة ١٩ (٣٧٩)، ٢١ (٣٨١)، صحيح مسلم/المساجد ٤٨ (٥١٣)، سنن النسائي/المساجد ٤٤ (٧٣٩)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٠ (٩٥٨)، (تحفة الأشراف: ١٨٠٦٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٣٠/٦، ٣٣٥، ٣٣٦)، سنن الدارمي/الصلاة ١٠١ (١٤١٣) (صحيح)

[2]) وفي الشرح الكبير ص ٢٥٢: كره سجود علي ثوب او بساط لم يعد لفرش مسجد لا علي حصير لا رفاهية فيها وترك السجود علي الحصير احسن ١٢٥ منه، معلومه شوه چه په مسجد کښې مصلى خورولو سره مونځ کول د مالکيانو په نزد مکروه دي او په معمولي شان بوريه باندې مونځ کولو کښې هيڅ باک نشته، ډير قيمتي پوزکي (درئ) دې نه وي. منه ١٢)

علاوه باندې سجده کول مطلقا مکروه دي او شیعه ګان خو دا وائي چه په غیر د زمکې نه سجده جائز نه ده.

بَابُ الصَّلَاةِ عَلَى الْحَصِيرِ

باب دې په بیان د مونځ کې په پوزو باندې

د خمره او حصیر فرق په اول باب کښې تیر شوې دې دا دواړه د جنس الارض او د نباتات د قبیل نه دی لهذا په دوه مستقل ترجمه قائم کولو کښې هیڅ خاص فائده په نظر نه راځي.

د ترجمة الباب غرض

حضرت شیخ یوه خبره لیکلې ده هغه دا چه کیدې شي په دې ترجمې سره غرض د مصنف ابن ابی شیبه روایت طرف ته اشاره وی او په هغې باندې رد وی، پس په هغې کښې دی چه د عائشې رضي الله عنها نه تپوس اوکړې شو چه ایا رسول الله ﷺ به پوزکی باندې مونځ کولو او حال دا چه د الله پاک ارشاد دې ﴿ وجعلنا جهنم للكافرين حصيرا ﴾ نو په دې باندې هغه اوفرمائیل ﴿ لا ما كان يصلى عليها ﴾ د دې دواړو ترجمو د غرض په سلسله کښې دا هم وئیلې کیدې شي چه په بعض روایاتو کښې په خاورو باندې د سجدې کولو حکم راغلې دې پس د مسند احمد په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿ترب وجهک یا رباح﴾ چه په خاوره باندې سجده کوه، چه ددې نه په ظاهره معلومیږی چه په غیر د تراب نه سجده جائز نه ده، خو حافظ عراقی فرمائی چه په دې سره د هغه غرض سجود علی التراب نه دې، ﴿ بل الغرض منه تمكين الجبهة من الارض ﴾ یعنی خپل تندې په زمکه باندې ښه طریقې سره ږده، ممکنه ده چه هغه افلح اولیدو چه هغه خپل تندی لره په ښه طریقې سره نه ږدی په دې وجه ئې هغه ته داسې اوفرمائیل.

د جامع ترمذی ترجمة الباب

امام ترمذی رحمه الله په دې سلسله کښې یوه دریمه ترجمه هم قائم فرمائیلې ده، باب ما جاء فی الصلاة البسط... بسط د بساط جمع ده کوم چه د څادر او قالین په معنی کښې دې کوم چه د جنس الارض یعنی از قسم نباتات نه دې په خلاف د خمره او حصیر، په دې ترجمه کښې البته خاص فائده دا ده چه د تیرو مذاهبو د کتلو نه دا معلومیږی چه بعض علماء کرامو د جنس الارض او د غیر جنس الارض فرق کړې دې او د شیعه ګانو په نزد خو ارض یا د جنس الارض نه علاوه په یو څیز باندې هم سجده جائز نه ده.

[۶۵۷](1) حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ "يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي رَجُلٌ ضَخْمٌ وَكَانَ ضَخْمًا لَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أُصَلِّيَ مَعَكَ، وَصَنَعَ لَهُ طَعَامًا وَدَعَاهُ إِلَى بَيْتِهِ فَصَلِّ، حَتَّى أَرَاكَ كَيْفَ تُصَلِّي فَأَقْتَدِيَ بِكَ، فَنَضَحُوا لَهُ طَرَفَ حَصِيرٍ كَانَ لَهُمْ فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ"، قَالَ فُلَانُ بْنُ الْجَارُودِ، لِأَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَكَانَ يُصَلِّي الضُّحَى؟ قَالَ: لَمْ أَرَهُ صَلَّى إِلَّا يَوْمَئِذٍ.

(1): صحيح البخاري/الأذان ٤١ (٦٧٠)، (تحفة الأشراف: ٢٣٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٣٠/٣، ١٣١، ١٨٤، ٢٩١) (صحيح)

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې، هغه وئيلى دى، چې اووئيلې يوسړى د انصارو نه، اى د الله رسوله! بيشکه زه سړى يم غټ او خپل غټ والى په وجه زه نشم کولى چې تاسره مونځ وکړم، او ډوډئ ئې ورله تياره کړه او خپل کور ته ئې راوغوښتلو، نو ورته ئې اووئيل چې مونځ وکړه چې زه دې وينم چې ته څنګه مونځ کوې زه به اقتداء وکړم تا پسې. نو هغوى څنړکاو کړو يو طرف د پوړ د هغه لپاره چې دا وو د هغوى، نو مونځ ئې وکړو دوه رکعاته. وويل فلان بن الجارود انس بن مالک ته: ايا هغه به د څاښت مونځ کولو؟ هغه وويل: ما نه دې ليدلى رسول الله صلى الله عليه وسلم مګر په دغه ورځ.

مضمون حديث

قوله: ﴿ قال رجل من الانصار : يا رسول الله! انى رجل ضخم ﴾ د حديث مضمون دا دې چه يو انصارى سړى هغه ته عرض اوکړو چه زما بدن دروند دې مسجد ته بار بار تلل راتلل زما دپاره ګران دى زه دا غواړم چه ته زما کور ته تشريف راوړې او هلته زما په کور کښې يوځائې کښې مونځ اوکړې او زه به تا په ښه طريقې سره وينم چه څنګه مونځ کوې، او بس بيا د هغې نه پس د مسجد په ځائې به هم هلته مونځ کوم او هغه د هغه (صلى الله عليه وسلم) دپاره خوراک هم تيار کړو پس هغه د هغوى درخواست قبول کړو او يوه ورځ د چاشت په وخت کښې ئې د هغه کور ته تشريف راوړلو او هلته تلو سره ئې مونځ اوکړو.

په دې حديث کښې هغه صحابى رسول الله صلى الله عليه وسلم ته په مسجد کښې د مونځ کولو شرکت عذر د خپل بدن ضخامت بيان کړو، په دې باندې ابن رسلان ليکى چه ددې حديث نه معلومه شوه چه د ترک جماعت په عذرونو کښې سمن مفرط هم دې او ابن حبان په دې حديث باندې هم دا ترجمه قائم کړې ده.

د رجل ضخم مصداق

د دې نه پس ځان پوهه کړئ چه په مسلم شريف کښې هم ددې قسم يوه واقعه د عتبان بن مالک انصارى رضي الله عنه هم مذکور ده، حافظ فرمائى چه کيدې شى دا واقعه هم دهغه وى او ددې رجل ضخم نه مراد هم هغه وى خو ددې تصريح ماته چرته ملاؤ نه شوه بلکه د ابن ماجه د روايت نه معلوميږى چه دا سړې د انس رضي الله عنه په ترونو کښې وو او عتبان، د انس تره نه دې، البته مجازا ورته تره وئيلې کيدې شى د قبيلې د يو والى د وجې نه.

﴿ قال فلان بن الجارود ﴾ په بذل کښې ليکلې دى چه کيدې شى چه دا عبدالحميد بن المنذرى بن الجاردو دې.

[۶۵۸] [1] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى بْنُ سَعِيدٍ الذَّارِعُ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَزُورُ أُمَّ سُلَيْمٍ فَتُدْرِكُهُ الصَّلَاةُ أَحْيَانًا فَيُصَلِّي عَلَى بِسَاطٍ لَنَا وَهُوَ حَصِيرٌ نَنْضَحُهُ بِالْمَاءِ".

[1]: تفرد به أبو داود (تحفة الأشراف: ۱۳۳۰)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الصلاة ۲۰ (۳۸۰)، والأذان ۷۸ (۷۲۷)، ۱۶۱ (۸۶۰)، ۱۶۴ (۸۷۱)، ۱۶۷ (۸۷۴)، صحيح مسلم/المساجد ۴۸ (۵۱۳)، سنن الترمذي/الصلاة ۵۹ (۳۳۱)، سنن النسائي/المساجد ۴۳ (۷۳۸)، والإمامة ۱۹ (۸۰۲)، ۶۲ (۸۷۰)، موطا امام مالك/الصلاة ۹ (۳۱)، مسند احمد (۱۳۱/۳، ۱۴۵، ۱۴۹، ۱۶۴)، سنن الدارمي/الصلاة ۶۱ (۱۳۲۴) (صحيح)

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت بيشکه نبي ﷺ وو چې ملاقات به ئې کولو د ام سليم نو کله به پرې د مانځه وخت راغي نو مونځ به ئې کولو په يو فرش زمونږ باندې. او هغه پوزِ وو چې مونږ څنړکاو کوه په اوبو سره

[٦٥٩]()حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مَيْسَرَةَ، وَعُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ بِمَعْنَى الإِسْنَادِ وَالحَدِيثِ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، عَنْ يُونُسَ بْنِ الحَارِثِ، عَنْ أَبِي عَوْنٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي عَلَى الحَصِيرِ وَالْفَرْوَةِ الْمَدْبُوغَةِ".

ترجمه: د مغيرة بن شعبة نه روايت دې هغه وئيلي دی، وو رسو ل الله ﷺ چې مونځ به ئې کولو په پوزِ باندې او په څرمن رنګ شوې باندې.

تشريح: **قوله**: (يُصَلِّي عَلَى الْحَصِيرِ وَالْفَرْوَةِ الْمَدْبُوغَةِ) رنګ کړې شوې څرمن يعنی د څرمنې مصلی

بَاب الرَّجُلِ يَسْجُدُ عَلَى ثَوْبِهِ

باب دې په بيان د سړي کې چې سجده کوې په خپله جامه

[٦٦٠]()حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا بِشْرٌ يَعْنِي ابْنَ الْمُفَضَّلِ، حَدَّثَنَا غَالِبٌ الْقَطَّانُ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "كُنَّا نُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي شِدَّةِ الْحَرِّ، فَإِذَا لَمْ يَسْتَطِعْ أَحَدُنَا أَنْ يُمَكِّنَ وَجْهَهُ مِنَ الْأَرْضِ بَسَطَ ثَوْبَهُ فَسَجَدَ عَلَيْهِ".

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې، هغه وئيلي دي وو مونږ چې مونځ به مو کولو د رسول الله ﷺ سره په سخته ګرمئ کښې، کله چې به طاقت نه لرلو يو کس زمونږ نه چې خپل مخ په ځمکې کيدې نو خوره به ئې کړه خپله جامه په هغې به ئې سجده وکړه

تشريح: **قوله**: (بسط ثوبه فسجد عليه) دا مخکښې هم تير شوې دی چه د رسول الله ﷺ په زمانه کښې په مسجد نبوی کښې پوزې (درئ) وغيره د څه فرش خورولو دستور نه وو بلکه په ټول مسجد کښې کاڼرې خواره وو چه د هغې قصه هم په ابواب المساجد کښې تير شوې دې، په دې حديث کښې صحابی فرمائی چه د سختې ګرمئ په زمانه کښې چه به کله مونږ د رسول الله ﷺ سره مونځ کولو نو چه کله به ورته د ګرمئ د وجې نه په زمکه باندې تندې ږدل ګران شو نو مونځ کونکی به په سجده کښې خپل څادر خور کړو او په هغې به ئې سجده اوکړه.

په حديث کښې يوه اختلافي مسئله

د شوافعو په نزد چونکه د مصلی په خپل ثوب ملبوس باندې سجده کول جائز نه دی په دې وجه هغه دا حديث په ثوب منفصل باندې محمول کړې دې، احناف بلکه جمهورو[3] ته ددې د مقيد کولو حاجت نشته د هغوی په نزد دا په ثوب متصل باندې هم جائز دې، بلکه ظاهره

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١١٥٠٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤/٢٥٤) (ضعيف)

[2]: صحيح البخاري/الصلاة ٢٣ (٣٨٥)، والمواقيت ١١ (٥٤٢)، والعمل في الصلاة ٩ (١٢٠٨)، صحيح مسلم/المساجد ٣٣ (٦٢٠)، سنن الترمذي/الجمعة ٥٨ (٥٨٤)، سنن النسائي/ الكبري التطبيق ٥٧ (٧٠٣)، سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ٦٤ (١٠٣٣)، (تحفة الأشراف: ٢٥٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣/١٠٠)، سنن الدارمي/الصلاة ٨٢ (١٣٧٦) (صحيح)

[3]: ابوحنيفه، مالک او احمد (في رواية) ابن رسلان)

دا ده [1] چه په حديث کښې هم دا ثوب متصل مراد دې او مطلب دا دې چه سجدې ته د تلو په وخت خپل څادر يا د قميص لمن خورولو سره په هغې باندې سجده کوله مستقل کپړه خورول مراد نه دی د هغه خلقو سره دومره وسعت چرته وو. ﴿ او لکلکم ثوبان ﴾ د دې دپاره شاهد عدل دې.

تفريع أبواب الصفوف

د صف جوړولو ابواب (احکام اومسائل)

بَاب تَسْوِيَةِ الصُّفُوفِ

باب دې په بيان د برابرولو د صفونو کې

په بعض نسخو کښې عبارت داسې دې ﴿ تفريع ابواب الصفوف ﴾، د ﴿تسوية الصفوف ﴾ په باره کښې علامه عينى ليکى: ﴿ هو اعتدال القائمين وسد الخلل ﴾ يعنى نيغ او برابر اودريدل بغير د تقدم او تاخر نه او د صف په مينځ کښې فراخى نه پريخودل بلکه يوځائې اودريدل د ﴿تسوية الصفوف ﴾ حکم سره د ائمه کرامو د اختلاف نه وړاندې په يو حديث کښې راروان دی.

[٦٦١] [2] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، قَالَ: سَأَلْتُ سُلَيْمَانَ الْأَعْمَشَ عَنْ حَدِيثِ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ فِي الصُّفُوفِ الْمُقَدَّمَةِ، فَحَدَّثَنَا، عَنِ الْمُسَيَّبِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ تَمِيمِ بْنِ طَرَفَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَلَا تَصُفُّونَ كَمَا تَصُفُّ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ رَبِّهِمْ عَزَّ وَجَلَّ؟ قُلْنَا: وَكَيْفَ تَصُفُّ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ رَبِّهِمْ؟ قَالَ: يُتِمُّونَ الصُّفُوفَ الْمُقَدَّمَةَ وَيَتَرَاصُّونَ فِي الصَّفِّ".

ترجمه: جابر بن سمرة وئيلى دى، چې فرمائيلى دى رسول الله ﷺ: ايا تاسو صف نه جوړوئ لکه څنګه چې ملائکى صف جوړوى په نزد د رب جل و عز، مونږ ووېل: ملائکى څنګه صف جوړوى په نزد د رب؟ هغه وفرمائيل: دوى پوره کوى اولنې صفونه او جوختېږى په صف کښې.

تشريح: قوله: ﴿ الا تصفون کما تصف الملائکة عند ربّهم ﴾ دا ﴿ عند ربّهم ﴾ څنګه دې الله پاک ددې په حقيقت باندې پوهيږى ځکه چه الله پاک د مکان نه منزه دې او يا په حذف د مضاف دې اى عند عرش ربهم يا عند عبادة ربهم، هم دغه شان ددې نه معلومه شوه چه فرښتې هم صف جوړولو سره عبادت کوى بلکه دا خو د قران کريم نه هم ثابته ده ﴿ والصافات صفا ﴾ په دې حديث کښې دى چه ملائک اولنى صفونه پوره کولو سره بيا روستو صف جوړوى، هم دغه شان په صف کښې يوځائې اودريږى وئيلې شى ﴿ رص البناء اذا الصق بعضه ببعض ﴾ يعنى څنګه چه د ديوال په رده خيژولو کښې ښختې يو بل پسې جختې کيخودلې شى

---

[1] لان المتبادر من الاضافة الثوب المتصل بالمصلي ويؤيده ما رواه ابن ابي شيبة عن عكرمة عن ابن عباس ان النبي صلي الله عليه وسلم صلي في ثوب واحد يتقي بفضوله حر الارض ويردها. منهل)

[2] صحيح مسلم/الصلاة ٢٧ (٤٣٠)، سنن النسائي/الإمامة ٢٨ (٨١٧)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٥٠ (٩٩٢)، (تحفة الأشراف: ٢١٢٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٠١/٥، ١٠٦) (صحيح)

[۶۶۲]()حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ الْجُدَلِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، يَقُولُ: أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهِهِ، فَقَالَ: "أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ ثَلَاثًا، وَاللَّهِ لَتُقِيمُنَّ صُفُوفَكُمْ أَوْ لَيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ"، قَالَ: فَرَأَيْتُ الرَّجُلَ يَلْزَقُ مَنْكِبَهُ بِمَنْكِبِ صَاحِبِهِ وَرُكْبَتَهُ بِرُكْبَةِ صَاحِبِهِ وَكَعْبَهُ بِكَعْبِهِ.

ترجمه: ابو القاسم الجدلي وايي ما اوريدلي دي د نعمان بن بشير نه هغه به وئيل: رسول الله ﷺ خلقو ته مخامخ شو او ويې وئيل: نيغ كړئ خپل صفونه. دري ځل، قسم په الله! خامخا به تاسو برابروئ صفونه خپل او يا به مخالفت واچوى الله ستاسو په زړونو كښې. هغه وايې: ما به ليده سړى لره چې جوختوله به ئې اوږده خپله اوږې د خپل ملګرى سره، او زنګون خپل د زنګون د ملګرى خپل سره او ګيټئ خپله د ګيټئ د هغه سره.

شرح حديث

قوله: ﴿ والله لتقيمن صفوفكم او ليخالفن الله بين قلوبكم ﴾ د مخالفت بين القلوب معنى خو ظاهره ده خپل مينځ كښې اختلاف او نزاع.

او ددې وجه دا ده چه الله پاک د ظاهر او باطن ترمينځه يو خاص مناسبت او ربط كيخودلې دې چه هغې سره د يو اثر په بل باندې پريوځى نو هر كله چه د صفونو په ظاهر كښې كوږوالې وى نو د هغې په وجه باندې باطن هم كږيږى يعنى په زړونو كښې نفرت او دشمنى، علماء كرامو ليكلي دى، الظاهر عنوان الباطن، چه ظاهرى حالت د باطنى حالت خبر وركوى، وړاندې په روايت كښې د ﴿ بين قلوبكم ﴾ په ځائې ﴿ بين وجوهكم ﴾ راروان دې او هم دا د صحيحين په روايت كښې دى، بيا په دې كښې د شارحينو دوه قوله دى، چه د وجوه نه مراد صفات دى نو بيا خو به دا دواړه احاديث تقريبا يو شان معنى والا شى او بل قول دا دې چه د وجوه نه ظاهرى شكل او صورت مراد دې، په دې صورت كښې به دا وعيد شى د مسخ لكه د رفع راس الامام په باره كښې اول وعيد تير شوې دې، او مطلب به دا وى چه مخ شاته طرف ته اړول، چه د وړاندې په ځائې شاته طرف ته اوګرځولې شى. والعياذ بالله تعالى منه.

شرح حديث او د غير مقلدينو د طريقې ترديد

قوله: ﴿ وركبته بركبة صاحبه وكعبه بكعبه ﴾ دلته ئې په كعب كښې ﴿ بكعب صاحبه ﴾ نه دى فرمائيلي لكه چه پورته ئې اوفرمائيل ﴿ بمنكب صاحبه وركبته بركبة صاحبه ﴾ لهذا دا چه كومه د غير مقلدينو طريقه ده چه هر مونځ كونكې كعب د بل مونځ كونكى د كعب سره يوځائې كوى، ددې حديث خلاف ده، خو عام طور سره د شراح حديث د كلام نه معلوميږى چه د ﴿ كعبه بكعبه ﴾ نه مراد هم دا دې يعنى ﴿ بكعب صاحبه ﴾ او د بخارى په يو روايت غير مرفوعه كښې ه دغه شان دى ﴿ قال النعمان بن بشير رايت الرجل منا يلزق كعبه بكعب صاحبه ﴾ بهرحال كه د كعب نه مراد هم كعب وى نو بيا به ددې نه مراد حقيقت الصاق نه وى ځكه چه حقيقى الصاق بغير د تكلف نه نه شى كيدې او په دې سره به داسې هيئت پيدا شى كوم چه د مونځ

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۶۱۶) (صحيح)

د هيئت خلاف دي لهذا ددي نه قرب او محاذات مراد دي. كذا فى لامع الدرارى)

قوله:﴿ قال الحافظ المراد بذلک المبالغة فى تعديل الصف وسد خلله ﴾ زه وائم چه خپلي ګيتئ لره د ملګرى د ګيتئ سره يوځائي کولو په صورت کښې سد خلل نشته څکه چه په دې صورت کښې اګر چه خواته خالى ځائي خو ختم شى خو د مصلى په خپلو خپو کښي به د فرجې اضافه اوشى نو بيا سد خلل چرته شو کوم چه مقصود دې بلکه دا خو به ايقاع خلل وى. والله الموفق

[٦٦٣]()حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَوِّينَا فِي الصُّفُوفِ كَمَا يُقَوَّمُ الْقِدْحُ، حَتَّى إِذَا ظَنَّ أَنْ قَدْ أَخَذْنَا ذَلِكَ عَنْهُ وَفَقِهْنَا أَقْبَلَ ذَاتَ يَوْمٍ بِوَجْهِهِ إِذَا رَجُلٌ مُنْتَبِذٌ بِصَدْرِهِ، فَقَالَ: "لَتُسَوُّنَّ صُفُوفَكُمْ أَوْ لَيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وُجُوهِكُمْ".

ترجمه: سماک بن حرب وايي چې ما اوريدلى دى د نعمان بن بشير نه هغه به وئيل: وو نبى ﷺ چې مونږ به ئې برابرولو په صفونو کښې لکه څرنګه چې برابرولى شى غشى، تردې چې کله هغه ګمان وکړو چې مونږ دا خبره زده کړه د هغه نه، او مونږ پوهه شو نو رامخامخ شو يوه ورځ ناڅاپه يو سړى وو چې وېستونکى وو سينې خپلې لره، هغه وفرمائيل: برابر کړئ خپل صفونه او يا به مخالفت واچوې الله ستاسو په مينځ کښې.

تشريح: قوله:﴿ يسوينا فى الصفوف كما يقوم القدح ﴾﴿ قدح ﴾ بفتحين په معنى د پياله نه دې مراد دا په کسرې د قاف او د دال په سکون سره دې د عشى دسته لکه چه د چاقو دسته وى، هغه ډير برابر او هوار تراشلې شى، مطلب ظاهر دې چه څنګه هغه برابرولې شى هم دغه شان به رسول الله ﷺ صفونه برابرول.

د حديث مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ مونږ ته د صفونو د برابرولو تر ډيرې مودې پورې تعليم او تلقين راکولو، تردې چه کله هغه پوهه شو چه اوس مونږ په دې باندې عمل شروع کړو نو بيا رسول الله ﷺ ددې متعلق هدايت پريخودلو په دې خيال چه ضرورت پاتې نه شو خو ددې نه روستو بيا هغه يوه ورځ اوليدل چه د يو سړى سينه په صف کښې وړاندې راوتلې ده نو بيا رسول الله ﷺ هغه وعيد بيان کړو کوم چه وړاندې په حديث کښې ذکر شوې دې.

[٦٦٤]()حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، وَأَبُو عَاصِمِ بْنُ جَوَّاسٍ الْحَنَفِيُّ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ طَلْحَةَ الْيَامِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْسَجَةَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخَلَّلُ الصَّفَّ مِنْ نَاحِيَةٍ إِلَى نَاحِيَةٍ يَمْسَحُ صُدُورَنَا وَمَنَاكِبَنَا، وَيَقُولُ: لَا تَخْتَلِفُوا فَتَخْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ، وَكَانَ يَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى الصُّفُوفِ الْأُوَلِ".

ترجمه: د براء بن عازب رضی الله عنه نه روايت دې هغه وئيلى دى، وو رسول الله ﷺ د صف مينځ

[1]): صحيح مسلم/الصلاة ٢٨ (٤٣٦)، سنن الترمذي/الصلاة ٥٥ (٢٢٧)، سنن النسائي/الإمامة ٢٥ (٨١١)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٥٠ (٩٩٢)، (تحفة الأشراف: ١١٦٢٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢٧٠/٤، ٢٧١، ٢٧٢، ٢٧٦، ٢٧٧) (صحيح)

[2]): سنن النسائي/الأذان ١٤ (٦٤٧)، والإمامة ٢٥ (٨١٢)، (تحفة الأشراف: ١٧٧٦)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٥١ (٩٩٣)، مسند احمد (٢٨٤/٤، ٢٨٥، ٢٩٧، ٢٩٨، ٢٩٩، ٣٠٤)، دي/الصلاة ٤٩ (١٢٩٩) (صحيح)

کښې به ننوتلو د يو طرف نه بل طرف ته، برابرولې به ئې سينې او اوږې زمونږ او وئيل به يې: تاسو اختلاف مه کوئ مختلف به شي ستاسو زړونه، او وو چې وئيل به يې: بيشکه الله او د هغه ملائک رحمتونه ليږي په اولنی صف والا باندې.

تشريح: قوله: ﴿ يتخلل الصف من ناحية الى ناحية ﴾ يعنی رسول الله ﷺ به د صفونو د برابرولو دپاره هغې کښې داخل شو او ښی او ګس طرف نه به ئې د خلقو اوږې او سينه برابروله او وړاندې روستو کولو سره به ئې صفونه برابرول او په ژبې سره به ئې دا فرمائيل ﴿ لا تختلفوا فتختلف قلوبکم ﴾... يصلون على الصفوف الاول... اول په ضمې د الف او فتحې د واو سره د ﴿ اول ﴾ جمع ده، يعنی الله او د هغه ملائک درود ليږی، په وړاندې صف والو باندې، په لفظ جمع راوړلو سره اشاره ده، الاول فالاول طرف ته، ګويا اول صف ته فضيلت حاصل دې په ثانی باندې، او ثانی ته په ثالث باندې، وهکذا.

د صف اول په مصداق کښې اقوال

ځان پوهه کړه چه د صف اول په مصداق کښې د علماء کرامو اختلاف دې، امام بخاری ددې دپاره مستقل ترجمه قائم کړې ده. "باب الصف الاول" د دې په مصداق کښې درې اقوال دی.

۱: اول صف هغه دې کوم چه د امام سره متصل وی مطلقا برابره خبره ده که هغه صف کامل وی يا ناقص لکه د مقصوره اول صف.

۲: امام ته نزدې والا هغه صف کوم چه کامل وی، لهذا چه کوم صف په امام پسې شاته مقصوره کښې وی ددې قول په بناء به هغه صف اول نه وی د ناقص کيدو د وجې نه بلکه د مقصوره نه بهر کوم ړومبې اولنې صف وی هغه به ددې مصداق وی.

۳: او دريم قول دا دې ﴿ من سبق الى الصلاة ولو صلى اخر الصفوف ﴾ يعنی کوم سړې چه اول مسجد ته لاړ شی برابره خبره ده که مونځ په هر يو صف کښې اوکړی هم هغه د صف اول مصداق دې.

امام نووی رحمه الله فرمائی چه قول اول صحيح او مختار دې، والقولان اخيران غلط. او په شامی کښې د قول اول ليکلو نه پس قول ثانی ليکلو سره فرمائی: وبه اخذ الفقيه ابو الليث توسعة على الامة کيلا تفوتهم الفضيلة. اهـ

[٦٦٥] (1) حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ ابْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، حَدَّثَنَا حَاتِمٌ يَعْنِي ابْنَ أَبِي صَغِيرَةَ، عَنْ سِمَاكٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَوِّي صُفُوفَنَا إِذَا قُمْنَا لِلصَّلَاةِ، فَإِذَا اسْتَوَيْنَا كَبَّرَ".

ترجمه: د سماک نه روايت دې، هغه وئيلی ما اوريدلی دی د نعمان بن بشير نه، هغه وئيلی دي: وو رسول الله ﷺ چې برابرولو به ئې مونږ کله چې به مونږ ودريدلو مانځه ته کله چې به مونږ برابر شو نو تکبير به ئې وويلو.

[1]: انظر حديث رقم: ٦٦٣، (تحفة الأشراف: ١١٦٢٠) (صحيح)

تشريح: قوله: ﴿ كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يسوى صفوفنا اذا قمنا للصلاة ﴾ يعنى رسول الله ﷺ به زمونږ صفونه هغه وخت برابرول چه کله به مونږ د مونځ دپاره اودريدلو.

تسوية صفوف څه وخت کيدل پکار دی؟

په دې باندې ابن رسلان شافعي ليکي چه قيام الى الصلاة د اقامت نه پس وی لهذا تسوية الصفوف به په طريق اولی د اقامت نه روستو وی [1] او هم دا مشهوره خبره ده او زمونږ بعض اصحاب دې طرف ته تلي دی چه تسوية صفوف د اقامت په اواخر کښې کيدل پکار دی ددې دپاره چه د اقامت د پوره کيدو سره سره مونځ شروع شی، وهو خلاف النص، او دا مسئله چه مقتدی به د مونځ دپاره کله اودريږی هغه زمونږ په نزد سره د ائمه کرامو د اختلاف په باب فی الصلاة تقام ولم يات الامام الخ د لاندې تير شوې دې. ﴿ فاذا استوينا كبر ﴾ امام ترمذی رحمه الله فرمائی چه د عمر رضی الله عنه په باره کښې دی چه هغه يو سړې د صفونو د برابرولو دپاره مقرر کړې وو او مونځ به ئې تر هغه وخته پورې نه شروع کولو چه ترڅو پورې به هغه سړی خبر نه ورکولو چه صفونه برابر شو، هم دغه شان هغه ليکی چه هم دغه شان د علی او عثمان رضی الله عنهم اجمعين نه روايت دی چه دې دواړو حضراتو به هم ددې اهتمام فرمائيلو او په ژبې سره به ئې هم فرمائيل چه ﴿ استووا ﴾، تسويه صفوف کوم وخت پکار دی په دې باندې تفصيلی کلام په الحل المفهم ص ۱۳۷ کښې موجود دې هلته دې اوکتلې شی، په هغې کښې ليکلې دی چه امام محمد په موطاء کښې فرمائی چه کله مؤذن ﴿ حی على الفلاح ﴾ ته اورسيږی نو ټول خلق دې اودريږی او صف بندی او تسوية الصفوف دې اوکړی. وهو قول ابی حنيفة.

قوله: وسدوا الخلل: خلل په معنى د فرجة سره، ددې جمع خلال ده پشان د جبل او جبال.

[٦٦٦] ([2]) حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ. ح وحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، وَحَدِيثُ ابْنِ وَهْبٍ أَتَمُّ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي الزَّاهِرِيَّةِ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ قُتَيْبَةُ: عَنْ أَبِي الزَّاهِرِيَّةِ، عَنْ أَبِي شَجَرَةَ، لَمْ يَذْكُرِ ابْنَ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَقِيمُوا الصُّفُوفَ وَحَاذُوا بَيْنَ الْمَنَاكِبِ وَسُدُّوا الْخَلَلَ وَلِينُوا بِأَيْدِي إِخْوَانِكُمْ، لَمْ يَقُلْ عِيسَى: بِأَيْدِي إِخْوَانِكُمْ، وَلَا تَذَرُوا فُرُجَاتٍ لِلشَّيْطَانِ، وَمَنْ وَصَلَ صَفًّا وَصَلَهُ اللَّهُ وَمَنْ قَطَعَ صَفًّا قَطَعَهُ اللَّهُ". قَالَ أَبُو دَاوُد: أَبُو شَجَرَةَ كَثِيرُ بْنُ مُرَّةَ، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَمَعْنَى وَلِينُوا بِأَيْدِي إِخْوَانِكُمْ: إِذَا جَاءَ رَجُلٌ إِلَى الصَّفِّ فَذَهَبَ يَدْخُلُ فِيهِ فَيَنْبَغِي أَنْ يُلِينَ لَهُ كُلُّ رَجُلٍ مَنْكِبَيْهِ حَتَّى يَدْخُلَ فِي الصَّفِّ.

ترجمه: د ابو شجرة نه روايت دې. نه دی ذکر کړی ابن عمر رضی الله عنهما چه بيشکه رسول الله ﷺ ويلی دي: ودروئ صفونه او برابرې کړئ اوږې او بند کړئ خاليګاه او نرم شئ په لاسونو د ورونړو خپلو کښې. عيسی ندی ويلی (بأيدي اخوانكم) او مه پريږدئ لارې د شيطانانو دپاره، او چا چې پيوست کړو صف الله به ئې پيوست کړي، او چا چې پريکړو صف الله به

[1] او د احنافو مذهب په دې کښې وړاندې راروان دې.

[2]: سنن النسائي/الإمامة ۳۱ (۸۲۰)، (تحفة الأشراف: ۷۳۸۰، ۱۹۲۳۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۹۷) (صحيح)

ئې پرې کړي. وئيلى دى ابوداود: ابو شجرة کثير بن مرة دى. وئيلى دى ابوداود: معنى د و لِيْنُوا بأيدي اخوانکم داده: چې کله يو سړې راشي او صف ته داخليږى نو مناسب دې هر سړى لره چې هر سړى ورته اوږې نرمي کړى تردې چې صف کښې داخل شي.

شرح حديث

قوله: ﴿ الخلل ﴾ خلل په معنى د فرجه ددې جمع خلال ده لکه جبل او جبال.

قوله: ﴿ ومن وصل صفا وصله الله ﴾ کوم چه صف يوځائې کړى الله پاک به هغه د خپل رحمت سره يوځائې کړى، د يوځائې کولو يو صورت دا دې چه په مينځ کښې که چرته خلل وى نو هغه ختم کړى يا وړاندې صف ناقص وى په هغې کښې د يو يا دوه سړو ګنجائش وى نو هغه پوره کړى. ﴿ ومن قطع صفا قطعه الله ﴾ د قطع صف يو صورت دا دې چه يو سړې کوم چه په مانځه کښې شريک نه دې هغه د صف په مينځ کښې ناست وى يا يو سړې په صف کښې د ګنجائش کيدو باوجود په دې کښې د داخليدو والا منع کړى. (افاده السندى).

[٦٦٧](1) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "رُصُّوا صُفُوفَكُمْ وَقَارِبُوا بَيْنَهَا وَحَاذُوا بِالْأَعْنَاقِ، فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنِّي لَأَرَى الشَّيْطَانَ يَدْخُلُ مِنْ خَلَلِ الصَّفِّ كَأَنَّهَا الْحَذَفُ".

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه روايت دې، هغه روايت کوى د رسول الله ﷺ نه هغه فرمائيلى دي: جوخت کړئ خپل صفونه او نزدې والى راولئ په هغې کښې، او مخامخ کړئ څټونه، قسم په هغه ذات چې زما نفس د هغه په لاس کښې دى زه وينم شيطان چې ننوځى د خاليګاه د صف نه ګويا چې هغه ګډورکى دى.

تشريح: قوله: ﴿ وحاذوا بالاعناق ﴾ او ددې نه مخکښې تير شو چه ﴿ حاذوا بين المناکب ﴾ يعنى د مونځ کونکو د اوږو او ستونو ترمينځه محاذات پکار دى چه وړاندې روستو نه وى، او د ﴿ حاذوا بالاعناق ﴾ بل مطلب دا هم کيدې شى چه ټول مونځ کونکى په هوار ځائې باندې اودريږى او په هغه ځائې کښې لاندې باندې نه وى چه بعض په لوړ ځائې ولاړ وى او بعض په ښکته ﴿ کانها الحذف ﴾ حذف جمع د ﴿ حذفة ﴾ ده، د حجاز بيزه کومه چه توره او وړه شان وى، د مشکاة په روايت کښې ئې د ﴿ حذف ﴾ تفسير داسې کړې دې يعنى ﴿ اولاد الضان من الصغار ﴾

[٦٦٨](2) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "سَوُّوا صُفُوفَكُمْ فَإِنَّ تَسْوِيَةَ الصَّفِّ مِنْ تَمَامِ الصَّلَاةِ".

ترجمه: انس رضي الله عنه وئيلى دى، چې رسول الله ﷺ فرمائيلى دي: برابر کړئ خپل صفونه ځکه

(1): سنن النسائي/الإمامة ٢٨ (٨١٦)، (تحفة الأشراف: ١١٣٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣/٢٦٠، ٢٨٣) (صحيح)

(2): صحيح البخاري/الأذان ٧٤ (٧٢٣)، صحيح مسلم/الصلاة ٢٨ (٤٣٣)، سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ٥٠ (٩٩٣)، (تحفة الأشراف: ١٢٤٣)، وقد أخرجه: سنن النسائي/الإمامة ٢٧ (٨١٢)، مسند احمد (٣/١٧٧، ١٧٩، ٢٥٤، ٢٧٤، ٢٧٩، ٢٩١)، سنن الدارمي/الصلاة ٤٨ (١٢٩٨) (صحيح)

برابرول د صفونو د پوروالي د مانځه نه دي.

تشريح: قوله: فَإِنَّ تَسْوِيَةَ الصَّفِّ مِنْ تَمَامِ الصَّلَاةِ،، اى من كمال الصلوة: د مونځ كمال په صفونو برابرولو كښې دې.

د تسوية صفوف حكم

د دې نه معلومه شوه چه تسويه د مستحبات نه دې ځكه چه د يو ځيز تماميت عرفا د هغه ځيز د حقيقت نه خارج منلې شی او هم دا مذهب دې د جمهور علماء كرامو او د بخاری په يو روايت كښې دی ﴿من اقامة الصلاة﴾ د دې نه ابن حزم استدلال كړې دې چه تسويه فرض ده ځكه چه اقامت صلاة فرض دې، ددې جواب د نورو رواياتو پيش نظر دا كيدې شی چه تسوية الصف د اقامة الصلاة علی وجه الكمال د قبيل نه دې نفس اقامة صلاة مراد نه دې.

[٦٦٩]([1])حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ ثَابِتِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمِ بْنِ السَّائِبِ صَاحِبِ الْمَقْصُورَةِ، قَالَ: صَلَّيْتُ إِلَى جَنْبِ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ يَوْمًا، فَقَالَ: هَلْ تَدْرِي لِمَ صُنِعَ هَذَا الْعُودُ؟ فَقُلْتُ: لَا وَاللَّهِ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضَعُ يَدَهُ عَلَيْهِ، فَيَقُولُ: "اسْتَوُوا وَعَدِّلُوا صُفُوفَكُمْ".

ترجمه: د محمد بن مسلم بن السائب نه روايت دې چې خاوند مقصوری دی، هغه وئيلی دي: ما مونځ وكړو د انس ﷺ خوا ته يوه ورځ، هغه وويل: ايا ته پوهېږې دا لرګی ولې كيخودلې دې، ما وويل: نه قسم په الله، هغه وويل: وو رسول الله ﷺ كيخودلو به ئې خپل لاس په هغې او وئيل به يې: برابر شئ او برابر كړئ خپل صفونه.

تشريح: قوله:﴿ هل تدری لم صنع هذا العود ﴾ په مسجد نبوی كښې د امام د مونځ ځائې ته نزدې يو لرګې ښخ كړې شوې وو، چه په هغې باندې به رسول الله ﷺ لاس كيخودلو يا خو به هغه په ديوال كښې وو د كونټئ په شان يا به په زمكه كښې ښخ وو، والله تعالى اعلم، د دې تفصيل په الحل المفهم (١١٦) كښې شته، په هغې كښې ليكلې دی چه د حضرت ګنګوهی په يو تقرير كښې دی چه دا لرګې د رسول الله ﷺ مصلې ته نزدې ښخ كړې شوې وو، رسول الله ﷺ به د وعظ په وخت په هغې لاس ږدلو او تكيه به ئې پرې وهله.

[٦٧٠]([2])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ الْأَسْوَدِ، حَدَّثَنَا مُصْعَبُ بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ أَنَسٍ بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ أَخَذَهُ بِيَمِينِهِ ثُمَّ الْتَفَتَ، فَقَالَ: اعْتَدِلُوا سَوُّوا صُفُوفَكُمْ، ثُمَّ أَخَذَهُ بِيَسَارِهِ، فَقَالَ: اعْتَدِلُوا سَوُّوا صُفُوفَكُمْ.

ترجمه: د انس ﷺ نه روايت دې ددې حديث هغه وئيلی دي: بيشكه رسول الله ﷺ وو كله چې به ودريدلو مانځه ته هغه به ئې ونيولو په ښې لاس سره بيا به ئې وكتل، وبه ئې وئيل: برابر شئ، برابر كړئ خپل صفونه. بيا به ئې هغه ونيول د چپ لاس نه، هغه به وويل: تاسو برابر شئ او برابر كړئ تاسو صفونه.

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٤٧٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣/٢٥٤) (ضعيف)
[2]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٤٧٤) (ضعيف)

[۶۷۱]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ يَعْنِي ابْنَ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَتِمُّوا الصَّفَّ الْمُقَدَّمَ ثُمَّ الَّذِي يَلِيهِ، فَمَا كَانَ مِنْ نَقْصٍ فَلْيَكُنْ فِي الصَّفِّ الْمُؤَخَّرِ".

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ ويلي دي: پوره کړئ مخکنی صف، بيا هغه چې وروسته دی، کوم کمي چې دې هغه دې په وروستني صف کښې شي.

[۶۷۲]()حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ يَحْيَى بْنِ ثَوْبَانَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمِّي عُمَارَةُ بْنُ ثَوْبَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خِيَارُكُمْ أَلْيَنُكُمْ مَنَاكِبَ فِي الصَّلَاةِ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: جَعْفَرُ بْنُ يَحْيَى مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ.

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې، هغه وئيلي دی، فرمائيلي دی رسول الله ﷺ: په تاسو کښې غوره هغه دی چې ډېرې نرمې وې اوږې د هغه په مانځه کښې. وئيلی دی ابوداود: جعفر بن يحيى د مکې والاو نه دی.

تشريح: **قوله**: ﴿ خيارکم الينکم مناکب فی الصلاة ﴾ په تاسو کښې د ټولو نه غوره هغه دې کوم چه په مونځ کښې د اوږو په اعتبار سره نرم وی، ددې نه مراد انقياد او اطاعت دې يعنی صفونه برابرولو والا سړې که څوک د اوږو نه اونيسی او څوک مخکښې روستو کوی نو د هغه په حق کښې نرم شی او ضد اونکړی، هم دا معنی ددې مقام مناسب ده، او بل مطلب ئې دا ليکلي دې چه ددې نه مراد خشوع او سکون او طمانيت دې.

بَابُ الصُّفُوفِ بَيْنَ السَّوَارِي

باب دې په بيان د صفونوکې په مينځ د ستنوکې

دلته دوه بحثونه دی اول د صلاة بين الساريتين حکم او په هغې کښې اختلاف د علماء کرامو او دويم د منع کولو حکمت.

صف بين الساريتين کښې د مذاهب ائمه تحقيق

اول بحث : امام ترمذی رحمه الله په ائمه کرامو کښې صرف د امام احمد او اسحاق مسلک دا ليکلي دې چه د هغوی په نزد صف بين الساريتين مکروه دې خو د صف تعلق خو د مقتديانو سره وی او د امام او منفرد دپاره خو صف نه وی نو گويا دا کراهت د هغوی په نزد صرف د مقتديانو په حق کښې شو، او د باقی ائمه کرامو د مذاهبو په باره کښې دا دی چه ابن سيد الناس فرمائی : هغه ليکی چه د امام احمد نه علاوه د ائمه ثلاثه په نزد د مقتدی په حق کښې هم جائز دې، او امام نووی رحمه الله د مسلم په شرح (۱۹۷) کښې د شوافعو مسلک د جواز ليکلي دې (۳) خو د امام مالک په باره کښې ئې دا ليکلي دی چه د هغه په دې کښې دواړه قوله دی کراهت او عدم کراهت، خو ابن العربی مالکی د مقتدی په حق

(۱): سنن النسائي الإمامة ۳۰(۸۱۹)، (تحفة الأشراف: ۱۱۹۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۳۲/۳، ۲۱۵، ۲۳۳) (صحيح)

(۲): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۵۹۳۶) (صحيح)

(۳) په ظاهره کښې خو صحيح هم دا ده څه چه امام نووی رحمه الله ليکلي دی ځکه چه هغه خپله شافعی دې خو صاحب منهل د شوافعو مسلک کراهت فی حق المقتدی ليکلي دې.

کښې صرف د کراهت قول نقل کړې دې، زه وایم چونکه د مالکیانو په دې کښې دوه قوله دی. (کما قال النووی) په دې وجه د هغوی دا یو قول ابن العربی او دویم قول ابن سید الناس نقل کړې دې، نو اوس حاصل دا شو چه د مقتدی په حق کښې قیام بین الساریتین د حنابله په نزد مکروه او د احنافو او شوافع په نزد غیر مکروه،[1] او د مالکیانو په نزد دواړه اقوال دی کراهت او عدم کراهت.

حکمت منع

بحث ثانی : د دې منع په حکمت کښې د شارحینو درې اقوال دی، اول دا چه په دې کښې قطع صفوف لازمیږی، دویم قول دا چه دا ما بین الساریتین موضع النعال دې، او دریم قول دا دې چه ﴿ انه مصلی الجن من المومنین ﴾ چه دا د مسلمانانو جناتو د مونځ کولو ځائې دې، خو ابن سید الناس قول اول ته ترجیح ورکړې ده او د قول ثانی په باره کښې لیکی چه ﴿ انه محدث ﴾ یعنی د ساریتین ترمینځه د پیزار ږدلو رواج د رسول الله ﷺ په زمانه کښې نه وو، دا بدعت او روستو رواج دې لهذا دا علت منل صحیح نه دی.

[۶۷۳]([2])حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ هَانِئٍ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ مَحْمُودٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَدُفِعْنَا إِلَى السَّوَارِي فَتَقَدَّمْنَا وَتَأَخَّرْنَا، فَقَالَ أَنَسٌ: "كُنَّا نَتَّقِي هَذَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: عبد الحمید بن محمود وایې چې ما مونځ وکړو د انس بن مالک سره د جمعې په ورځ، نو مونږ دېکه کړی شو ستنو ته، نو مخکې او وروسته شو. نو وویل انس: وو مونږ چې ځان به مو بچ کولو د دېنه په زمانه د رسول الله ﷺ کښې.

شرح حدیث

قوله:﴿ صلیت مع انس بن مالک یوم الجمعة الی السواری فتقدمنا وتاخرنا ﴾ ما د انس بن مالک رضی الله عنه سره د جمعې مونځ اوکړو، د ترمذی او د نسائی د روایت نه معلومیږی چه دا مونځ په یو امیر پسې شاته کړې شوې وو، خپله انس رضی الله عنه امام نه وو، پس د هجوم په وجه باندې مونږ ستنو طرف ته واپس کړې شو خو په مونږ کښې بعض په وړاندې صفونو کښې او بعض په شاته صفونو کښې شامل شو یعنی د قیام بین الساریتین نه د بچ کیدلو دپاره.

---

[1] **تنبیه** : عموما د شارحینو د کلام نه او هم دغه شان د بذل المجهود نه معلومیږی چه د امام او منفرد په حق کښې په جواز باندې اتفاق دې، خو په معارف السنن کښې د احنافو د مسلک په باره کښې ابن عابدین او ابن الهمام نه د امام په حق کښې قیام بین الساریتین مکروه لیکلې شوې دې او د مقتدی په حق کښې هغه لیکی ﴿ واما المقتدي فلم يذكر حكمه في كتبنا ﴾ خو په بذل المجهود کښې په حواله د مبسوط للسرخسی د مقتدی په حق کښې د عدم کراهت تصریح نقل ده.

[2]): سنن الترمذي/الصلاة ۵۵ (۲۲۹)، سنن النسائي/الإمامة ۳۳ (۸۲۲)، (تحفة الأشراف: ۹۸۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۳۱/۳) (صحيح)

د روایاتو تعارض

د دې روایت نه معلومیږی چه دې خلقو د ساریتین ترمینځه مونځ نه دې کړې، حال دا چه د ترمذی او نسائی په روایت کښې ددې خلاف موجود دې، ﴿ فصلینا بین الساریتین ﴾ ددې یو جواب خو دا کیدې شی چه کومو بعضو ته ځائې ملاؤ شوې وو هغوی شاته او مخکښې صفونو ته لاړل او چاته چه ځایونه نه وو ملاؤ شوې هغوی د ساریتین ترمینځه مونځ اوکړو لهذا دا د راویانو اختصار دې، او یا دې دا په تعدد د واقعه باندې محمول کړې شی او په کوکب کښې ئې ددې جواب دا ورکړې دې چه د ﴿ تقدمنا وتاخرنا ﴾ نه مراد په وړاندې او روستو صفونو کښې شاملیدل نه دی بلکه ددې ستنو ترمینځه مونځ کول مراد دی ځکه چه د مسجد نبوی اساطین مستوی نه وو، په هغې کښې څه کوږوالې وو هم په دې وجه باندې د هغوی ترمینځه د مونځ کونکو صف برابر پاتې نه شو، هم دا مراد دې د تقدم او تاخر نه، په دې صورت کښې به د دواړو روایتونو مفهوم متحد شی.

قوله: ﴿ فقال انس: کنا نتقی هذا علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم ﴾ د دې حدیث نه د صلاة بین الساریتین مطلقا کراهت معلومیږی چه په ائمه کرامو کښې د چا مذهب هم نه دې، خو دلته یو بل روایت دې چه د کوم امام ترمذی رحمه الله حواله ورکړې ده ﴿ وفی الباب عن قرة بن ایاس المزنی ﴾ دا حدیث په ابن ماجه کښې دې چه د هغې الفاظ دا دی ﴿ کنا نهی ان نصف بین السواری علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم ونطرد عنها طردا ﴾

الکلام علی دلائل الفریقین

په دې حدیث کښې ممانعت د مطلق صلاة نه دې بلکه د صف د قائمولو دې او د صف تعلق د مقتدیانو سره وی، لهذا حدیث انس کوم چه مطلق دې هغه به ددې حدیث سره مقید کولې شی، لهذا داسې به د مقتدی په حق کښې کراهت ثابت شی، لکه چه د حنابله وغیره مذهب دې، ددې جواب حضرت په بذل کښې دا ورکړې دې چه حدیث د انس رضی الله عنه صحیح دې، کما قال الترمذی، خو هغه مطلق دې[1] د مطلق کراهت خو څوک هم قائل نه دی او د کوم روایت نه چه ددې تقیید کولې شی هغه ضعیف دې په دې کښې هارون بن مسلم راوی ضعیف او مجهول دې لهذا په کراهت باندې استدلال تام نه دې، هم دغه شان د صحیحین په روایت کښې د رسول الله صلی الله علیه وسلم صلاة بین الساریتین کول په بیت الله شریف کښې ثابت دی او د صحیحین روایت اګر چه د منفرد په حق کښې دې خو غیر منفرد به په منفرد باندې قیاس کولې شی، حضرت فرمائی چه په مبسوط للسرخسی کښې تصریح ده ددې خبرې چه ﴿ اصطفاف بین الاستوانتین ﴾ مکروه نه دې، ﴿ لانه صف فی حق کل فریق وان لم یکن طویلا ﴾

[1] په دې باندې زما دا کلام دې چه دا حدیث به مطلق په هغه صورت کښې وی چه د ﴿ کنا نتقی هذا ﴾ اشاره د صلاة الی الساریتین طرف ته اومنلې شی، او که ددې مشار الیه ﴿ الصف ﴾ بین الساریتین اومنلې شی لکه چه د کلام د سیاق تقاضه ده نو بیا به دا حدیث مطلق نه وی او د تقیید دپاره به د ابن ماجه د روایت طرف ته هم حاجت نه وی، فتامل فانه دقیق)

بَابُ مَنْ يُسْتَحَبُّ أَنْ يَلِيَ الإِمَامَ فِي الصَّفِّ وَكَرَاهِيَةِ التَّأَخُّرِ

باب دې په بيان د دې چې چاله مستحب دې چې نزدې وي امام ته په صف کې او کراهيت د وروسته والي

[٦٧٤]()حَدَّثَنَا ابْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنِي سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لِيَلِنِي مِنْكُمْ أُولُو الأَحْلاَمِ وَالنُّهَى ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ".

ترجمه: د ابو مسعود نه روايت دې هغه ويلې، چې فرمائيلي دی رسول الله ﷺ: نزدې دې شي ما ته په تاسو کښې خاوند د عقلونو، بيا هغه کسان چې دوی ته نزدې وي، بيا هغه کسان چې دوی ته نزدې وي.

د حديث تشريح:

د ليلني صرفي تحقيق:

قوله:﴿ ليلنى منكم اولوا الاحلام والنهى ﴾ دا لفظ د ولی نه دې چه د هغې معنی ده نزدې او په شروع کښې لام، لام امر دې او نون مشدد، او د مسلم په روايت کښې بغير د ياء نه دې ﴿ليلنى ﴾ په دې صورت کښې په نون مخفف وی کوم ته چه نون وقايه وئيلې شی او په بعض رواياتو کښې باوجود د ياء نه ﴿ ليلنى ﴾ ياء ثانی په سکون او تخفيف نون سره دې خو دا د قواعدو خلاف په دې وجه دې چه دا لام لام امر دې کوم چه جازم دې او په حالت د جزم کښې د حرف علت سقوط ضروری دې، ملا علی قاری ددې تاويل کړې دې چه دا ياء دلته د اشباع د کسرې د وجې نه ده، يا په اصل کلمه باندې د تنبيه دپاره راوړلې شوې ده. **كما فى قراءة انه من يتقى ويصبر.**

د الاحلام لغوی تحقيق

قوله:﴿ الاحلام ﴾ يا خو د ﴿ حلم ﴾ بالكسر جمع ده، چه د هغې نه مراد عقل او پوهه ده، يا ﴿حلم ﴾ بضم الحاء چه د هغې معنی د خوب ده، خو دلته ترې مراد بلوغ دې، په اول صورت کښې به د احلام نه مراد عقلاء وی او په دويم صورت کښې به بلغاء، والنهى د نهية جمع ده په معنی د عقل، يعنی عقلاء په اول صورت کښې به ﴿ اولو الاحلام والنهى ﴾ د دواړو مصداق يو وی يعنی عقلاء په دې صورت کښې به دا عبارت ﴿ والفى قولها كذبا ومينا ﴾ د قبيل نه وی يعنی تغاير فى اللفظ لره د تغاير فى المعنى حکم ورکولو سره عطف راوړل، او په دويم صورت کښې به د معنی تکرار وی بلکه د اول نه مراد بلغاء او د ثانی نه مراد عقلا دی.

قوله:﴿ ثم الذين يلونهم ﴾ يعنی بيا چه څوک هغوی ته نزدې وی، د عقل يا بلوغ په اعتبار سره دهغې نه کم درجه وی لکه مراهقين بيا چه څوک هغوی ته نزدې وی لکه صبيان مميزين يا په اعتبار د عقل د هغې نه د کمې درجې وی، او وئيلې شوې دی چه ددې نه مراد ﴿ نساء ﴾

(١): صحيح مسلم/الصلاة ٢٨ (٤٣٢)، سنن النسائي/الإمامة ٢٣ (٨٠٨)، ٢٦ (٨١٣)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٥ (٩٧٦)، (تحفة الأشراف: ٩٩٩٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٢٢/٤)، سنن الدارمي/الصلاة ٥١ (١٣٠٢) (صحيح)

دي وقيل ﴿ ختالي ﴾ او د صفونو ترتيب د فقهاء كرامو په نزد داسې دي. صفوف الرجال، ثم الصبيان ثم الختالى ثم النساء ﴾

[۶۷۵]([1])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ، وَزَادَ: وَلَا تَخْتَلِفُوا فَتَخْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ وَإِيَّاكُمْ وَهَيْشَاتِ الْأَسْوَاقِ.

ترجمه: د عبد الله نه روايت دې، هغه روايت كوى د نبى ﷺ نه په مثل د هغې، او زيادت ئې كړې دى. او تاسو اختلاف مه كوئ مختلف به شى ستاسو زړونه، او ځان وساتئ د چغو د بازارونو نه.

تشريح: **قوله**:﴿ واياكم وهيشات الأسواق﴾ د ﴿ هيشة ﴾ معنى د اواز اوچتول او اختلاط دواړه راځي يعنى په مسجدونو كښې شور مه كوئ لكه چه په بازاراونو كښې وى، يا د ترتيب مذكور خلاف مه كوئ څنګه چه په بازارونو او دكانونو باندې د خلقو ترمينځه څه ترتيب نه وى ټول په يوځائې باندې روان وى، دويمه معنى د مقام زياته مناسب ده څكه چه په حديث كښې ترتيب بيانولې شي.

[۶۷۶]([2])حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى مَيَامِنِ الصُّفُوفِ".

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روايت دې هغې وئيلى دى، چې فرمائيلى دى رسول الله ﷺ بيشكه الله او د هغه ملائک رحمتونه لېږى په ښي طرفونو د صفونو باندې

بَابُ مُقَامِ الصِّبْيَانِ مِنَ الصَّفِّ

باب دې په بيان د ځاى د ماشوما نوكې د صف نه

[۶۷۷]([3])حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ شَاذَانَ، حَدَّثَنَا عَيَّاشٌ الرَّقَّامُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا قُرَّةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا بُدَيْلٌ، حَدَّثَنَا شَهْرُ بْنُ حَوْشَبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ غَنْمٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو مَالِكٍ الْأَشْعَرِيُّ: أَلَا أُحَدِّثُكُمْ بِصَلَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: "فَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَصَفَّ الرِّجَالَ وَصَفَّ خَلْفَهُمُ الْغِلْمَانَ ثُمَّ صَلَّى بِهِمْ، فَذَكَرَ صَلَاتَهُ، ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا صَلَاةُ"، قَالَ عَبْدُ الْأَعْلَى: لَا أَحْسَبُهُ إِلَّا قَالَ: صَلَاةُ أُمَّتِي.

ترجمه: ابو مالک الاشعرى وئيلى دي: ايا زه بيان نه كړم تاسو ته مونځ د نبى ﷺ، هغه ووئيل: مونځ ئې ودرولو، او صف ئې كړل سړى او صف ئې كړل وروسته د هغوى نه هلكان، بيا ئې مونځ وكړو هغوى ته، ذكريې كړو مونځ د هغه بيا ئې ووئيل: دارنګه مونځ دى. وئيلى دى عبد الاعلى: زه ګمان نه كوم مګر دا چې هغه ووئيل مونځ د امت زما.

[1]: صحيح مسلم/الصلاة ۲۸ (۴۳۲)، سنن الترمذي/الصلاة ۵۴ (۲۲۸)، (تحفة الأشراف: ۹۴۱۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۵۷/۱)، سنن الدارمي/الصلاة ۵۱ (۱۳۰۳) (صحيح)

[2]: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۵۵ (۱۰۰۵)، (تحفة الأشراف: ۱۶۳۶۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۶۷/۶، ۸۹، ۱۶۰)، (حسن) بلفظ: «على الذين يصلون الصفوف».

[3]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۶۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۴۱/۵، ۳۴۳، ۳۴۴) (ضعيف)

تشريح: د جمهور علماء كرامو او اكثر شوافعو په نزد د صبيان دپاره مستقل صف پكار دى په سړو پسې شاته، د امام مالک او بعض شوافعو په دې كښې اختلاف دې هغه داسې وائي ﴿ يقف كل صبى بين رجلين ليتعلموا منهم الصلاة (وكذا فى الميزان للشعرانى) په حديث الباب كښې د جمهورو د مسلک تائيد دې او صاحب منهل مالكى ليكلي دى چه كه صبى يو وى نو د سړو سره دې اودريږى په شاته صف كښې دې ځانله نه اودريږى.[1]

بَابُ صَفِّ النِّسَاءِ وَكَرَاهِيَةِ التَّأَخُّرِ عَنِ الصَّفِّ الأَوَّلِ

باب دې په بيان د صف د زنانوكې او كراهيت د وروستوالي د اولني صف نه

[٦٧٨](١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَزَّازُ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خَيْرُ صُفُوفِ الرِّجَالِ أَوَّلُهَا وَشَرُّهَا آخِرُهَا وَخَيْرُ صُفُوفِ النِّسَاءِ آخِرُهَا وَشَرُّهَا أَوَّلُهَا".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه رويت دى، هغه وئيلى دى، چې فرمائيلى دى رسول الله ﷺ: بهترين صف د سړو اولنى دى او بدترين ئې اخيرنى دى، او غوره د صفونو د ښځو نه اخيرنى دى او بدترين ئې اولنى دى.

تشريح: قوله: ﴿ خير صفوف الرجال اولها وشرها اخرها ﴾ ابن العربى فرمائى:

١: دا په دې وجه چه په دې كښې سبقت الى الخير دې،

٢: دويم په دې وجه چه مقدم مسجد افضل دې د موخر مسجد نه،

٣: دريم دا چه په دې كښې د امام قرب دې. ﴿ وخير صفوف النساء اخرها وشرها اولها ﴾ ځكه چه په اول صورت كښې د سړو سره قرب دې او په دويم صورت كښې د هغوى نه بُعد (لرې والې) دې، هم دغه شان سړى په تقدم مامور دى او زنانه د تاخر او احتجاب.

[٦٧٩](٢) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ عَمَّارٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَزَالُ قَوْمٌ يَتَأَخَّرُونَ عَنِ الصَّفِّ الْأَوَّلِ حَتَّى يُؤَخِّرَهُمُ اللَّهُ فِي النَّارِ".

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روايت دې، هغې وئيلى دى، چې فرمائيلى دى رسول الله ﷺ هميشه دى يو قوم چې وروسته والى كوى د اول صف نه تردې چې الله ئې وروسته كړى په اور كښې.

تشريح: قوله: ﴿ لا يزال قوم يتاخرون عن الصف الاول حتى يوخرهم الله فى النار ﴾ يعنى بعض خلق

---

[1] او د امام احمد رحمه الله مذهب هغوى دا ليكلي دې چه صبى لره د سړو سره په امام پسې شاته اودريدل نه دي پكار، د عمر رضي الله عنه نه هم روايت دې چه هغه به يو ماشوم په صف كښې اوليدو نو هغه به ئې لرې كولو، په ظاهره كښې به مراد دا وى چه هغه به ئې په روستو صف كښې اودرولو.

(١): صحيح مسلم/الصلاة ٢٨ (٤٤٠)، سنن الترمذي/الصلاة ٥٢ (٢٢٤)، سنن النسائي/الإمامة ٣٢ (٨٢١)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٥٢ (١٠٠٠)، (تحفة الأشراف: ١٢٦٣٧، ١٢٥٨٩، ١٢٥٩٦، ١٢٧٠١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢/٢٤٧، ٣٣٦، ٣٤٠، ٣٦٦، ٤٨٥)، سنن الدارمي/الصلاة ٥٢ (١٣٠٤) (صحيح)

(٢): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٧٧٨٦) (صحيح)

په اول صف نه شاته پاتې كيدو د وجې نه او د هغې د اهتمام د ترك كولو په وجه باندې اخر يعنى د انجام په لحاظ سره جهنم كښې داخل كړې شى، يا به ئې الله پاک د جهنم نه روستو راوباسى.

مطلب دا دې چه هميشه اول صف پريخودل او مسجد ته ناوخته تلل د داسې قبائحو د ارتكاب سبب جوړيدې شى كوم چه مفضى الى النار وى، نه دا چه صرف د صف اول په ترک باندې انسان د اور مستحق كيږى.

[۶۸۰]()حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخُزَاعِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْهَبِ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى فِي أَصْحَابِهِ تَأَخُّرًا، فَقَالَ لَهُمْ: "تَقَدَّمُوا فَأْتَمُّوا بِي، وَلْيَأْتَمَّ بِكُمْ مَنْ بَعْدَكُمْ، وَلَا يَزَالُ قَوْمٌ يَتَأَخَّرُونَ حَتَّى يُؤَخِّرَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدرى رضي الله عنه نه روايت دې، بيشكه رسول الله ﷺ وليده په خپلو ملګرو كښې وروستوالى، نو ويې وئيل هغوى ته: مخكې شئ ماپسې اقتداء وكړئ، او اقتداء دې وكړى تاسو پسې هغه څوک چې تاسو نه وروسته دي، او هميشه يو قوم وروسته والى كوى تردې چې الله تعالى ئې وروسته كړي.

شرح حديث

قوله:﴿ راى فى اصحابه تاخرا فقال لهم : تقدموا فاتموا بى ولياتم بكم من بعدكم ﴾ [۲] يعنى وړاندې كيدو سره په اول صف كښې د مونځ كولو كوشش كوئ ددې دپاره چه زما مونځ ته كتلو سره اتباع اوكړې شئ او بيا شاته صف والا تاسو ته كتلو سره ستاسو اتباع اوكړى يعنى ستاسو د وجې نه هغه زما تابعدارى اوكړې شى، او دا مطلب هم كيدې شى چه تاسو په ښه طريقه باندې زما تابعدارى كوئ ددې دپاره چه روستو راتلونكى (تابعين) ستاسو تابعدارى اوكړى (ذكر المعنيين القارى فى المرقاة) او امام شعبى رحمه الله ددې حديث نه په يوه بله مسئله كښې استدلال كړې دې يعنى د اقتداء بالماموم جواز، چه وړاندې صف والا به د امام د اقتداء نيت كوى او شاته صف والا دې د وړاندې صف والو د اقتداء نيت اوكړى، او د علامه عينى رحمه الله رائې دا ده چه هم دې طرف ته د امام بخارى رحمه الله ميلان هم دې، ځكه چه هغه په دې باندې ترجمه قائم كړې ده ﴿ باب الرجل ياتم بالامام وياتم الناس بالماموم ﴾ خو دا ضرورى نه ده چه د امام بخارى رحمه الله مراد دې هم دا وى كوم چه شعبى خيال كوى، بلكه د بخارى په نزد هم د حديث محمل هم هغه وى كوم چه جمهورو اختيار كړې دې، د حضرت ګنګوهى رائې په لامع كښې هم دا ده.

[۱]): صحيح مسلم/الصلاة ۲۸ (٤۳۸)، سنن النسائي/الإمامة ۱۷ (۷۹۶)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٥ (۹۷۸)، (تحفة الأشراف: ٤۳۰۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۹/۳، ۳٤، ٥٤) (صحيح)

[۲]) ملا على قارى رحمه الله ليكلي دى چه د تاخر نه مراد تاخر عن الصف الاول او تاخر عن العلم دواړه كيدې شى، فعلي الاول معناه ليصف العلماء في الصف الاول وليقف من دونهم في الصف الثاني فان الصف الثاني يقتدون بالصف الاول ظاهرا لا حكما وعلي الثاني المعني ليتعلم كلكم مني احكام الشريعة ويتعلم التابعون منكم وهكذا قرنا بعد قرن ﴾.

بَابُ مُقَامِ الإِمَامِ مِنَ الصَّفِّ

باب دې په بيان د ځاى د ودريدو د امام کښې د صف نه

يعنى امام لره په صف کښې چرته اودريدل پکار دى، په نورو الفاظو د امام د قيام د ځائې د مقتديانو د صف سره څه نسبت پکار دى، پس د حديث نه معلومه شوه چه هغه نسبت د تنصيف پکار دې چه امام داسې اودريږى چه د هغه نه شاته د مقتديانو صف د هغه ښى او ګس طرف ته برابر وى لکه چه فرمائى: وسطوا الامام.

[٦٨١]()حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُسَافِرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ بَشِيرِ بْنِ خَلَّادٍ، عَنْ أُمِّهِ، أَنَّهَا دَخَلَتْ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ فَسَمِعَتْهُ، يَقُولُ: حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "وَسِّطُوا الإِمَامَ وَسُدُّوا الْخَلَلَ".

ترجمه: حديث بيان کړې دې ابو هريرة، هغه وئيلى دى، چې فرمائيلى دى رسول الله ﷺ: مينځ کښې کړئ امام او خاليګاه بند کړئ.

شرح حديث

پس فرمائى ﴿ وسطوا الامام ﴾ يعنى امام په مينځ کښې ساتئ، او دا هله کيدې شى چه کله مقتديان دواړو طرفونو ته برابر وى او په دې صورت کښې به دا لفظ ﴿ وسط ﴾ د سين په سکون سره وى، او بعض وائى چه دا ﴿ وسط ﴾ بفتح السين دې چه د هغې معنى افضل ده. ﴿وكذلک جعلناكم امة وسطا ﴾ ويقال ﴿ فلان وسط القوم اى خيرهم ﴾ لهذا د حديث معنى شوه ﴿اجعلوا امامكم خيركم ﴾، يعنى څوک چه په تاسو کښې افضل وى هغه خپل امام اوګرځوئ، او بعض وائى چه دا حديث د زنانو په حق کښې دې پس د زنانو په امامت کښې هم داسې وى چه هغه په مينځ کښې اودريږى، هم دغه شان امام ابويوسف رحمه الله هم په خپل مسلک باندې استدلال کوى چه که مقتديان دوه وى نو ښى او ګس طرف ته دې اودريږى. (من هامش البذل)

بَابُ الرَّجُلِ يُصَلِّي وَحْدَهُ خَلْفَ الصَّفِّ

باب دې په بيان د سړي کښې چې مونځ کوي ځانله وروسته د صف نه

[٦٨٢]()حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، وَحَفْصُ بْنُ عُمَرَ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَافٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ رَاشِدٍ، عَنْ وَابِصَةَ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يُصَلِّي خَلْفَ الصَّفِّ وَحْدَهُ فَأَمَرَهُ أَنْ يُعِيدَ"، قَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ: الصَّلَاةَ.

ترجمه: د وابصة نه روايت دې، بيشکه رسول الله ﷺ وليدلو يو سړى چې مونځ ئې کولو وروسته دصف نه ځانله نو امريې ورته وکړو چې بيائې وکړه. وئيلى دى سليمان بن حرب: مونځ.

تشريح: **قوله**: ﴿ ان رسول الله صلى الله عليه وسلم راى رجلا يصلى خلف الصف وحده فامره ان يعيد ﴾ انفراد خلف الصف د جمهورو په نزد مکروه دې، او د امام احمد او امام اسحاق بن

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٤٦٠٠) (ضعيف)

[2]: سنن الترمذي/الصلاة ٥٨ (٢٣٠)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٥٤ (١٠٠٤)، (تحفة الأشراف: ١١٧٣٨)، وقد أخرجه: مسند احمد ٤/٢٢٧، ٢٢٨، سنن الدارمي/الصلاة ٦١ (١٣٢٣) (صحيح)

راهويه په نزد مفسد صلاة دي، لهذا د جمهورو په نزد به د اعادې حکم په طريقه د استحباب وی او د حنابله په نزد په طريقه د وجوب شو[1] او د جمهورو مستقل دليل په وړاندې باب کښې راروان دې، دلته سوال دا دې چه اخر يواځې سړې به څه کوی؟ جواب دا دې چه يو کس دې راکاږی، د احنافو او شوافعو مذهب هم دا دې ځکه چه د طبرانی په يو روايت کښې يو زيادت دې ﴿ هلا دخلت في الصف او جررت احدا ﴾ لکنها ضعيفة. مالک او احمد د جر قائل نه دی هم دغه شان مفتى به قول زمونږ په نزد هم دا دې چه جذب دې نه کوی ځکه چه په دې کښې د بد لګيدو او فتنې ويره ده. لقلة العلم بالمسائل.

بَابُ الرَّجُلِ يَرْكَعُ دُونَ الصَّفِّ

باب دې په بيان د سړې کې چې رکوع کوې اخوا د صفن نه

[٦٨٣] ([2]) حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، أَنَّ يَزِيدَ بْنَ زُرَيْعٍ حَدَّثَهُمْ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ زِيَادٍ الْأَعْلَمِ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، أَنَّ أَبَا بَكْرَةَ حَدَّثَ أَنَّهُ دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَنَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَاكِعٌ، قَالَ: فَرَكَعْتُ دُونَ الصَّفِّ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "زَادَكَ اللَّهُ حِرْصًا وَلَا تَعُدْ".

ترجمه: حديث بيان کړې دې حسن، بيشکه ابابکرة حديث بيان کړې دې، بيشکه هغه ننوتلو مسجد ته او د الله نبی ﷺ په رکوع کښې وو، هغه وايي: ما رکوع وکړه اخوا د صف نه نو وويل نبی ﷺ: زيات دې کړی الله تعالى تالره حرص او دآسې مه کوه.

تشريح: دا باب د ماقبل سره مربوط دې، مسئله او اختلاف په مخکښې باب کښې تير شو، په دې باب کښې مصنف د ابوبکره رضی الله عنه حديث ذکر کړې دې چه د هغې مضمون دا دې چه يوه ورځ هغه مسجد ته د مونځ دپاره داخل شو او جماعت ولاړ وو او رسول الله ﷺ په رکوع کښې وو نو هغه سوچ اوکړو چه که ما صف ته د رسيدو نه پس د مونځ نيت اوتړلو نو دا رکعت به رانه لاړ شی په دې وجه هغه صف ته د رسيدو نه مخکښې نيت اوتړو او د رکوع په هيئت کښې تلوسره په صف کښې شامل شو، رسول الله ﷺ د مونځ نه د فارغ کيدو نه پس اوفرمائيل: ﴿ زادک الله حرصا ولا تعد ﴾ ګويا د هغه د عزم او جذبې تحسين ئې اوفرمائيلو چه د نيکئ د حاصلولو حرص خو دې مبارک شه خو چونکه دا صورت کوم چه تا اختيار کړې دې دا د قاعدې خلاف دې په دې وجه بيا داسې مه کوه، دا حديث د جمهور دليل دې په پورته ذکر شوې مسئله کښې، ځکه چه دلته هم د تحريمه په وخت انفراد خلف الصف بيا موندلې شو، ابن حبان کوم چه يو مشهور محدث دې هغه په دې مسئله کښې د حنابله سره دې، خو هغه دا خاص صورت د مسئلې نه مستثنى کړې دې هم ددې حديث په وجه باندې.

---

[1] ابن الهمام هم دا خبره ليکلې ده او زمونږ د بعض فقهاء کرامو په نزد اعاده صلاة ته واجب هم ليکلې ده ځکه چه انفراد خلف الصف مکروه تحريمی دې ﴿ واجاب عنه صاحب البدائع بوجه اخر حيث قال وامره بالاعادة شاذ ولو صح فمحمول علي انه كان بينه وبين الصف ما يمنع الاقتداء وفي الحديث ما يدل علي ذلك لانه قال في ناحية من الارض. اهـ د هغوی د کلام نه هم معلوميږی چه امر د وجوب دپاره دې.

[2]: صحيح البخاري/الأذان ١١٤ (٧٨٣)، سنن النسائي/الإمامة ٦٣ (٨٧٢)، (تحفة الأشراف: ١١٦٥٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٩/٥، ٤٢، ٤٥، ٤٦، ٥٠) (صحيح)

[٦٨٤]()حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا زِيَادٌ الْأَعْلَمُ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّ أَبَا بَكْرَةَ جَاءَ وَرَسُولُ اللَّهِ رَاكِعٌ فَرَكَعَ دُونَ الصَّفِّ ثُمَّ مَشَى إِلَى الصَّفِّ، فَلَمَّا قَضَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاتَهُ، قَالَ: أَيُّكُمُ الَّذِي رَكَعَ دُونَ الصَّفِّ ثُمَّ مَشَى إِلَى الصَّفِّ؟ فَقَالَ أَبُو بَكْرَةَ: أَنَا. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "زَادَكَ اللَّهُ حِرْصًا وَلَا تَعُدْ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: زِيَادٌ الْأَعْلَمُ زِيَادُ بْنُ فُلَانِ بْنِ قُرَّةَ وَهُوَ ابْنُ خَالَةِ يُونُسَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ.

ترجمه: بیشکه ابوبکرة راغې او رسول الله ﷺ په رکوع کښې وو، نو هغه رکوع وکړه اخوا د صف نه بیا لاړلو صف ته، هرکله چې نبی ﷺ مونځ خلاص کړو، نو ویې وئیل: کوم یو په تاسو کښې رکوع وکړه اخوا د صف نه بیا لاړلو صف ته؟ ابوبکرة وویل: ما، نو نبی ﷺ وویل: الله دې ستا حرص زیات کړې، بیا داسې مه کوه. وئیلی دی ابوداود: زیاد الاعلم هغه زیاد بن فُلان بن قرة دی او هغه خوی د خاله د یونس بن عبید دی.

تشریح: قوله: ﴿ولا تعد﴾ دا لفظ درې طریقو سره لوستلې شوې دې. ﴿لا تعد﴾ صیغة النهی من العود، ﴿لا تعد﴾ د دال په ضمې سره، صیغة النهی من العود یعنی د بیا دپاره داسې په منډه مه راځه، لا تعد صیغة النهی من الاعادة ای لا تعد تلک الصلاة.

فائده: د حدیث الباب راوی ابوبکره رضی الله عنه دې چه د هغه نوم نفیع بن الحارث دې، دا طائفی دې، صحابه کرامو چه کله د طائف د قلعه محاصره اوکړه نو هغه ددې قلعه د چهت نه رسئ رازوړندولو سره په هغې باندې لاندې راغلې وو او په مسلمانانو کښې شامل شوې وو، ﴿بکره﴾ رسئ ته وائی هم دا د هغه د کنیت وجه ده.

تفریع أبواب السترة

د سترې باره کښې ابواب (احکام ومسائل)

بَابُ مَا يَسْتُرُ الْمُصَلِّي

باب دې په بیان د هغې کې چې ستره جوړیږي د مصلي دپاره

د دې ځائې نه ابواب السترہ شروع کیږی، د سترې متعلق مصنف ډیر ابواب قائم کړې دی، د سترې په باره کښې ډیر بابونه او مسائل دی چه د هغې په شروع کښې پیژندل ضروری دی، د حضرت شیخ په تقریر ابوداود السعی المحمود کښې دی چه صاحب د البحر الرائق د سترې متعلق تقریبا اولس بحثونه او مسائل ذکر کړې دی، امام ابوداود د هغې نه څو بیان کړې دی او هم دا خبره حضرت شیخ په اوجز المسالک کښې هم لیکلې ده.

د سترې متعلق لس بحثونه

۱: معنی السترة لغة وشرعا، ۲: حکم السترة، ۳: قدرها طولا،
۴: نفعها لمن، ۵: حریم المصلی، ۶: قدر الفاصلة بین المصلی والسترة،
۷: الحکمة فیها، ۸: السترة بالراحلة، ۹: السترة بالخط، ۱۰: درا المار.

---

[1]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١١٦٥٩) (صحیح)

البحث الاول: معنى السترة لغة وشرعا

السترة في الاصل "ما يستر به مطلقا ثم غلب على ما ينصب قدام المصلى (طحطاوى) يعنى مطلق هغه څيز چه د هغې په ذريعه د دوه څيزونو ترمينځه پرده راشي، او د فقهاء كرامو په عرف كښې هغه څيز ته وئيلې شي كوم چه د مونځ كونكى مخې ته قائم كړې شى د تيريدونكو نه د حيلولت دپاره.

البحث الثاني: حكم السترة

سُتره قائمول د ائمهٔ اربعه په نزد سنت ده، ابن العربى د امام احمد مذهب د وجوب ستره نقل كړې دې، حضرت شيخ په اوجز كښې ليكى چه دا صحيح نه ده بلكه هغه په دې كښې د جمهورو سره دې.

البحث الثالث: قدرها طولا

د سترې مقدار په اوږدوالى او پلن والى كم از كم يو ذراع دې، په حديث كښې راځى ﴿مثل مؤخرة الرحل واما عرضا فقيل ينبغى ان يكون فى غلظ اصبع﴾

البحث الرابع: نفعها لمن

د سترې فائده او نفع: وئيلې شوى دى چه د مونځ كونكى طرف ته راجع ده ددې دپاره چه د مونځ خشوع زائل نه شى، كه ستره ئې قائم نه كړه نو د خلقو د تيريدو د وجې نه به خشوع ضائع شى ﴿ ولئلا يحتاج الى الدرء ﴾ يعنى تيريدونكى ته د لرې كولو ضرورت راپيښ نه شى، بل قول دا دې چه د هغې نفع تيريدونكى طرف ته عائد ده ځكه چه اوس به هغه په تيريدو سره ګناهګار نه وى خو په دواړو فائدو كښې منافات څه دې، لهذا دا به اووئيلې شى چه په ستره كښې دا دواړه قسم فائدې دى.

البحث الخامس: حريم المصلى

د حريم مصلى مطلب دا دې چه د مونځ كونكى مخې ته هغه حصه چه د هغې تيريدل د ستره نه كيدو په صورت كښې ممنوع دې، د جمهور علماء كرامو په نزد دا د درې ذراع په اندازه دې كوم چه تقريبا د مصلى د محل قيام نه د موضع سجود پورې دې، لهذا دهغې د وراء نه به تيريدل ناجائز وى، او د احنافو په نزد په يو روايت كښې په اندازه د دوه صفونو دې او يو روايت په اندازه د درې صفونو دې، دا خو شو په اعتبار د صحراء يعنى ښكاره ميدان كښې، او په مسجد كښې دننه د مونځ كونكى مخې ته تيريدل خو مطلقا جائز نه دى، ګويا ټول مسجد حريم مصلى دې كه هغه مسجد وړوكې وى يا لوئې وى، او وئيلې شوې دى چه په دواړو كښې فرق دې، په مسجد صغير كښې خو مرور مطلقا ممنوع دې او مسجد كبير د صحراء په حكم كښې دې، يو قول په حريم مصلى كښې بل دې كوم چه شيخ ابن الهمام او صاحب بدائع اختيار كړې دې يعنى "منتهى بصر المصلى لو صلى صلاة الخاشعين" يعنى خشوع او خضوع سره د مونځ كولو په صورت كښې بغير د قصد نه د زمكې د كومې حصې پورې چه په نظر راځى هغه حصه حريم مصلى دې، لهذا په دومره حصه كښې نه شى تيريدې.

البحث السادس : قدر الفاصلة بين المصلي والسترة

په دې سلسله کښې وړاندې باب راروان دې، "باب الدنو من السترة" د مصلي او سترې ترمينځه فاصله کم نه کم غوره ده ددې دپاره چه لاره تنګه نه شي او تيريدونکي په تکليف نه شي، بهرحال په دې سلسله کښې دوه احاديث راغلي دي يو هغه کوم چه په دې باب کښې ذکر شوې دې ﴿ کان بين مقام النبي صلی الله عليه وسلم وبين القبلة ممر عنز ﴾ يعنی د بيزې د تيريدو په اندازه فاصله، چه په کوم ځائي کښې بيزه تيريدې شي، او بل حديث دا دې چه رسول الله ﷺ په کعبه کښې مونځ ادا اوفرمائيلو ﴿ وبينه وبين القبلة ثلثة اذرع ﴾ يعنی د رسول الله ﷺ او د قبلې د ديوال ترمينځه د درې ذراع فاصله وه او ممر العنز په قدر د يو ذراع وی، په ظاهره دې دواړو کښې تخالف دې چه د هغې دوه جوابونه دی، اول دا چه ړومبې روايت په حالت د سجود باندې محمول دې يعنی موضع سجود او د سترې ترمينځه په قدر د يو ذراع فاصله وی، او بل روايت کښې محل قيام او د سترې ترمينځه فاصله مراد ده، دويم جواب ددې هغه دې کوم چه داؤدی ورکړې دې چه کم از کم فاصله په قدر د ممر شاة دې او زيات نه زيات درې ذراع.

البحث السابع : الحکمة فيها

په ستره قائم کولو کښې حکمت "قيل هی کف البصر عما ورائها وجمع الخاطر بربط الخيال بها" يعنی يو څيز لره د مخامخ کولو نه بغير په ښکاره ميدان کښې په مونځ کولو سره نظر په يو ځائي باندې نه ايساريږی، او چه کله يو خاص نااشنا شان څيز مخامخ وی نو په هغې باندې ايساريږی نو هم په دې وجه باندې ستره قائمولې شی ددې دپاره چه نظر او خيال مجتمع وی، هم دغه شان بل حکمت په دې کښې "اعلام موضع السجود" يعنی حريم مصلي کوم چه موضع السجود دې د هغې په نخښه کول دی چه په هغې کښې څوک تير نه شي.

البحث الثامن : السترة بالراحلة

ابن رسلان ليکی چه د امام شافعی رحمه الله په نزد صلاة الی الدابه مکروه دې او هغه حديث په ضرورت باندې محمول کړې دې او د ضرورت په وخت جائز دې هم دغه شان د مالکيانو په نزد دابه لره ستره جوړول خلاف مستحب دی (صرح به الدسوقی) او د احناف او حنابله په نزد په دې کښې هيڅ باک نشته کما فی الاوجز ددې سلسلې مزيد فوائد په باب الصلاة الی الراحلة کښې راځی.

البحث التاسع : السترة بالخط

د دې باب ددې نه روستو متصلا راروان دې هغه دا چه که د سترې دپاره يو څيز ملاؤ نه شي نو څه به کوی؟ په يو حديث کښې دی کوم چه وړاندې راروان دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿ فليخطط خطا ﴾ چه خپلې مخې ته دې په زمکه باندې کرښه راکاږی، هم ددې حديث په بناء باندې امام احمد د ستره بالخط قائل دې، اګر چه حديث ضعيف دې او خپله د امام احمد رحمه الله نه نقل دی "حديث الخط ضعيف" خو ددې باوجود ددې قائل دې، امام

مالک د سترة بالخط قائل دي، د امام شافعي په دې کښې دوه اقوال دی. او د احنافو په نزد مشهوره خو هم دا ده چه خط لره اعتبار نشته ځکه چه هغه د لرې نه په نظر نه راځي او د سترې چه کومه فائده ده يعنی اعلام موضع السجود هغه په دې سره نه حاصليږی خو نور فوائد ترې حاصليدې شی، کف البصر عما ورائها وغيره، بيا په دې کښې دا اختلاف دې چه که خط راښکلې شی نو څنګه به وی؟ په دې کښې دوه اقوال دی، عرضا مثل الهلال والمحراب وقيل طولا.

البحث العاشر : درا المار

د مونځ کونکی د هغه مخې ته تيريدونکی لره اودرول د لاس په اشارې سره او بالتسبيح د جمهور علماء کرامو او ائمه ثلاث په نزد مستحب دې او د احنافو مسلک هم په ظاهره کښې هم دا دې لکه چه د هدايه شرح وقايه وغيره کتابونو نه معلوميږی، په موطاء د امام محمد کښې هم دا ليکلې دی ويدراء المار... خو په در مختار کښې ليکلې دی چه درء المار د رخصت درجه ده افضل او عزيمت ترک درء دې او په بدائع کښې ليکلې دی چه بعض مشائخو درء ته رخصت وئيلې دې او عدم درء ته ئې افضل.

ددې نه معلومه شوه چه د درمختار والاقول دبعض مشائخونه منقول دې "تلک عشرة کاملة"

البحث الحادی عشر :

يوه مسئله بله رايادده شوه چه په مسجد حرام کښې د سترې حاجت شته يا نه، پس امام بخاری رحمه الله هم ددې متعلق باب قائم فرمائيلې دې، باب السترة بمکة وغيرها،، او امام ابوداؤد دې سره متعلق باب په کتاب الحج کښې قائم کړې دې چه دهغې الفاظ دادی: باب فی مکة،، او ددې باب لاندې مصنف د مطلب بن ابی وداعه حديث ذکرکړې دې چه هغوی نبی ﷺ اوليده چه په مسجد حرام کښې ئې مونځ کولو. ﴿ والناس يمرون بين يديه ليس بينه وبين الکعبة سترة ﴾ امام ابوداود رحمه الله چونکه حنبلی دې په دې وجه هغه دا ثابته کړې ده چه په مکه کښې د سترې حاجت نشته، د حنابله راجح قول هم دا دې، او د جمهور علماء کرامو په نزد په دې مسئله کښې مکه وغيره مکه برابر دی، يو قول د احنافو په نزد دا هم دې چه په مسجد حرام کښې دې د مونځ کونکی مخې ته تيريدونکې منع نه کړې شی، او دا ئې هم ليکلې دی چه چونکه مسجد کبير د صحراء په حکم کښې دې لهذا په مسجد حرام کښې د موضع سجود نه جدا تيريدلې شی، دا يولس بحثونه شو احد عشر کوکبا.

البحث الثاني عشر

د سترې په مسائلو کښې يوه بله مسئله رايادده شوه چه د هغې دپاره مصنف ډير وړاندې تلو سره باب قائم کړې دې "باب سترة الامام سترة لمن خلفه" جمهور علماء ثلاث خو هم ددې قائل دې چه کومه ستره د امام دپاره دې هم هغه د قوم دپاره ده د مالکيانو په دې کښې اختلاف دې کوم چه به مونږ هم په دې باب کښې بيانوو، اوس دا دولس مسائل شو. وبحثنا منهم اثني عشر نقيبا.

[۶۸۵](¹) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ الْعَبْدِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ أَبِيهِ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا جَعَلْتَ بَيْنَ يَدَيْكَ مِثْلَ مُؤْخِرَةِ الرَّحْلِ فَلَا يَضُرُّكَ مَنْ مَرَّ بَيْنَ يَدَيْكَ".

ترجمه: د طلحة بن عبيد الله نه روايت دې هغه وئيلي دي، چې فرمائيلي دي رسول الله ﷺ: كله چې تا كيخوده مخې خپلې ته په شان د لرګي د پالان نو نقصان نشي رسولی تاته هغه څوک چې ستا په مخه كښې تېرېږي.

تشريح: **قوله**: ﴿ اذا جعلت بين يديک مثل موخرة الرحل ﴾ په مؤخرة كښې درې لغات نور دي ﴿مؤخّرة، مؤخَره، آخِرَه ﴾ د كجاوې په شاته حصه كښې يو لرګي راوتلي وی، يستند اليه الراكب چه هغې ته سورتكيه لګوی دا د يوذراع په اندازه وی او وئيلې شوې دی چه يو ثلث كم يو ذراع.

[۶۸۶](²) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ "آخِرَةُ الرَّحْلِ ذِرَاعٌ فَمَا فَوْقَهُ".

ترجمه: د عطاء نه روايت دې هغه وئيلي دي: وروستنی (لرګی) د پالان هغه ګز دی او يا د ګز نه زيات.

[۶۸۷](³) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا خَرَجَ يَوْمَ الْعِيدِ أَمَرَ بِالْحَرْبَةِ فَتُوضَعُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَيُصَلِّي إِلَيْهَا وَالنَّاسُ وَرَاءَهُ، وَكَانَ يَفْعَلُ ذَلِكَ فِي السَّفَرِ، فَمِنْ ثَمَّ اتَّخَذَهَا الْأُمَرَاءُ".

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې، بيشكه رسول الله ﷺ وو كله چې به وتلو په ورځ د اختر نو امر به ئې وكړو په نېزه باندې كيخودلی به شوه د هغه په مخكې نو مونځ به ئې كولو هغې ته، او خلک به د هغه شاته وو، او وو چې كول به ئې دا په سفر كښې د دېنه وجې نه عادت جوړ كړو دې لره اميرانو.

تشريح: عطاء فرمائي چه د پالان شاته لرګي د يو ذراع (لاس) برابر يا د هغې نه لږ شان زيات وی.

قوله: ﴿ ثم اتخذها الامراء ﴾ د حديث مضمون دا دې چه رسول الله ﷺ به كله په يو سفر باندې تلو نو ځان سره به ئې يوه حربه او په وړاندې روايت كښې عنزه راروانه ده، يعنی وړه نيزه به ئې ځان سره ساتله ددې دپاره چه د مونځ په وخت د سترې په كار راشي او ددې نه علاوه ترې نور كارونه هم اخستلې كيدې شو، بيا وړاندې راوی وائی چه چونكه د رسول الله ﷺ معمول د نيزې ځان سره د ساتلو وو، هم په دې وجه روستو اميرانو هم دا طرز اختيار كړو، هغوی به هم ځان سره په سفر كښې حربه ساتله.

¹): صحيح مسلم/الصلاة ۴۷ (۴۹۹)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۳۸ (۳۳۵)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۳۶ (۹۴۰)، (تحفة الأشراف: ۵۰۱۱) وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۱۶۱، ۱۶۲) (صحيح)

²): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۹۰۶۳) (صحيح)

³): صحيح البخاري/الصلاة ۹۰ (۴۹۴)، والعيدين ۱۳ (۹۷۲)، ۱۴ (۹۷۳)، صحيح مسلم/الصلاة ۴۷ (۵۰۱)، تحفة الأشراف (۷۹۴۰)، وقد أخرجه: سنن النسائي/العيدين ۹ (۱۵۶۶)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۶۴ (۱۳۰۵)، مسند احمد (۲/۹۸، ۱۴۲، ۱۴۵، ۱۵۱)، سنن الدارمي/ الصلاة ۱۲۴ (۱۴۵۰) (صحيح)

[۶۸۸]()حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِهِمْ بِالْبَطْحَاءِ وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَنَزَةٌ الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ وَالْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ يَمُرُّ خَلْفَ الْعَنَزَةِ الْمَرْأَةُ وَالْحِمَارُ".

ترجمه: ابو جحیفة د خپل پلار نه روایت کوي، بیشکه نبی ﷺ مونځ وکړو په بطحاء کښې او مخې د هغه ته نیزه وه د ماسپخین دوه رکعاته او د مازیګر دوه رکعاته، تیریدل به اخوا د نېزې نه ښځه او خر.

بَابُ الْخَطِّ إِذَا لَمْ يَجِدْ عَصًا

باب دې په بیان د خط کې کله چې امسا نه وي

د دې سره متعلق کلام په شروع کښې راغلي دي.

[۶۸۹]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ، حَدَّثَنِي أَبُو عَمْرِو بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ حُرَيْثٍ، أَنَّهُ سَمِعَ جَدَّهُ حُرَيْثًا يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ تِلْقَاءَ وَجْهِهِ شَيْئًا، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَلْيَنْصِبْ عَصًا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ عَصًا فَلْيَخْطُطْ خَطًّا ثُمَّ لَا يَضُرُّهُ مَا مَرَّ أَمَامَهُ".

ترجمه: د ابو هریرة رضی الله عنه نه روایت دي. بیشکه رسول الله ﷺ ویلی دي: هرکله چې مونځ کوي یو کس ستاسو نه نو ږدي دې مخامخ د مخ خپل ته څه شی، که څه شي پیدا نه کړی نو امسا دې ودروي، او که امسا ورسره نه وه نو خط دې راکاږي، بیا ضرر نشی رسولی هغه ته هغه څه چې د ده مخې ته تیریږي.

تشریح: قوله: ﴿ حدثني ابو عمرو بن محمد بن حريث ﴾ د دې حديث په سند کښې دا راوی مجهول دې، او وړاندې په سند کښې ددې په ځائې ابو محمد بن عمرو حريث راروان دې ګویا د هغه نوم هم متعین نه دې.

[۶۹۰]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ فَارِسٍ، حَدَّثَنَا عَلِيٌّ يَعْنِي ابْنَ الْمَدِينِيِّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِي مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ جَدِّهِ حُرَيْثٍ رَجُلٍ مِنْ بَنِي عُذْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَذَكَرَ حَدِيثَ الْخَطِّ، قَالَ سُفْيَانُ: لَمْ نَجِدْ شَيْئًا نَشُدُّ بِهِ هَذَا الْحَدِيثَ وَلَمْ يَجِئْ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ، قَالَ: قُلْتُ لِسُفْيَانَ: إِنَّهُمْ يَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَتَفَكَّرَ سَاعَةً، ثُمَّ قَالَ: مَا أَحْفَظُ إِلَّا أَبَا مُحَمَّدِ بْنَ عَمْرٍو، قَالَ سُفْيَانُ: قَدِمَ هَاهُنَا رَجُلٌ بَعْدَ مَا مَاتَ إِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ فَطَلَبَ هَذَا الشَّيْخَ أَبَا مُحَمَّدٍ حَتَّى وَجَدَهُ فَسَأَلَهُ عَنْهُ فَخَلَطَ عَلَيْهِ، قَالَ أَبُو دَاوُد، سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ سُئِلَ عَنْ وَصْفِ الْخَطِّ غَيْرَ مَرَّةٍ، فَقَالَ: هَكَذَا عَرْضًا مِثْلَ الْهِلَالِ، قَالَ أَبُو دَاوُد، وَسَمِعْتُ مُسَدَّدًا، قَالَ: قَالَ ابْنُ دَاوُدَ: الْخَطُّ بِالطُّولِ، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَسَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ وَصَفَ الْخَطَّ غير مرة، فقال هكذا يعني بالعرض حورا دورا مثل الهلال، يعني منعطفا.

[1]): صحیح البخاري/الوضوء ۴۰ (۱۸۷)، والصلاة ۱۷ (۳۷۶)، ۹۳ (۴۹۵)، ۹۴ (۴۹۹)، والمناقب ۲۳ (۳۵۵۳)، واللباس ۳ (۵۷۸۶)، ۴۲ (۵۸۵۹)، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۱۰)، وقد أخرجه: صحیح مسلم/الصلاة ۴۷ (۲۵۰)، سنن الترمذي/الصلاة ۳۲ (۱۹۷)، سنن النسائي/الطهارة ۱۰۳ (۱۳۷)، والأذان ۱۳ (۶۴۴)، والزينة ۱۲۳ (۵۳۸۰)، سنن ابن ماجه/الأذان ۳ (۷۱۱)، مسند احمد (۴/۳۰۸)، سنن الدارمي/الصلاة ۸ (۱۲۳۵)، ۱۲۴ (۱۴۴۹) (صحیح)

[2]): سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ۳۶ (۹۴۳)، (تحفة الأشراف: ۱۲۲۴۰)، وقد أخرجه: حم (۲/۲۴۹، ۲۵۴، ۲۶۶) (ضعيف)

[3]): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۲۲۴۰) (ضعيف)

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې، هغه وئيلي دي، ذكر ئې كړو حديث د خط، وئيلي دي سفيان: مونږ هيڅ دليل پيدا نه كړو چې دا حديث وربانديې مضبوط كړو. او نه دى راغلې دا مگر د همدې سند سره، هغه وئيلي دي ما وويل سفيان ته: دوى (محدثين) خو په ده (ابومحمد) كښې اختلاف كوي،نو هغه يو ساعت فكر وكړو، بيا ئې وويل: ماته ياد نه دي مگر ابو محمد بن عمرو، وويل سفيان: دلته يو سړى راغې پس د هغې نه چې اسماعيل بن امية مړ شوى وو، نو هغه شيخ ابو محمد طلب كړو تردې چې هغه ئې پيدا كړو نو تپوس ئې وكړو د هغه نه د هغې په باره كښې، نو خلط راغې په هغه بانديې. وئيلي دي ابوداود: او ما اوريدلي دى د احمد بن حنبل نه چې د هغه نه تپوس وشو د كيفيت د خط څو ځل، هغه وويل: داسې په پلنو بانديې پشان د نوې سپوږمۍ. وئيلي دي ابوداود: ما اوريدلي دى د مسدد نه هغه وئيلي دي: چې وويل ابن داود: خط به اوږد وي. وئيلي دى ابوداود: ما اوريدلي دى د احمد بن حنبل نه چې كيفيت د خط ئې بيانولو ډير ځل، هغه وويل: داسې يعنى په پلنور گرد راتاو پشان د سپوږمۍ يعنى راكوږ.

تشريح: قوله:﴿ لم نجد شيئا نشد به هذا الحديث ﴾ يعنى ددې حديث بل سند هم نشته چه په هغې سره دا قوى شوې وې.

قوله: ﴿ قدم هاهنا رجل بعد ما مات اسماعيل بن امية الخ ﴾ سفيان بن عيينه فرمائى چه د اسماعيل بن اميه د وفات نه پس دلته يو سړې راغلو د پورته ذكر شوى راوى ابو عمرو بن محمد د تحقيق او معلومات دپاره، پس د هغه سړى د هغه سره ملاقات اوشو هغه سړى د هغه نه ددې حديث په باره كښې تپوس اوكړو نو هغه دا حديث بيان نه كړې شو، معلوميږى چه هغه ته څه اشتباه پيدا شوې ده، د سفيان د بيان كړې شوې قصې نه معلوميږى چه د ابو عمرو شاگرد يعنى د اسماعيل بن اميه وفات د استاذ په ژوند كښې شوې دې.

[٦٩١](١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّهْرِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: "رَأَيْتُ شَرِيكًا صَلَّى بِنَا فِي جَنَازَةٍ الْعَصْرَ، فَوَضَعَ قَلَنْسُوَتَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ" يَعْنِي فِي فَرِيضَةٍ حَضَرَتْ.

ترجمه: سفيان بن عيينة وايي چې ما شريک وليدلو: مونځ ئې وكړو په جنازه كښې د مازيگر په وخت كښې، نو كيخوده هغه خپله توپۍ خپلې مخې ته. يعنى په هغه فرضى مونځ كښې چې حاضر شو.

تشريح: قوله:﴿ رايت شريكا صلى بنا فى جنازة العصر فوضع قلنسوته الخ ﴾ سفيان بن عيينه فرمائى چه ما شريک اوليدو چه هغه يو ځل په يوه جنازه كښې د شركت دپاره تشريف راوړلو نو هغه مونږ ته د مازيگر مونځ راكړو او په دې كښې هغه زمونږ امامت اوكړو نو هغه د مونځ نه مخكښې داسې اوكړل چه د سترې دپاره يو څيز نه وو نو د ځان نه ئې وړاندې خپله توپۍ كيخودله او د هغې نه ئې د سترې كار واخستلو، غالبا لوړه شان توپۍ به وى، لكه چه زمونږ په ماشوموالى كښې به د تركى توپۍ په نوم بانديې په بازارونو كښې

---

(١): تفرد به أبو داود (صحيح)

لوړې غونډۍ توپۍ ملاویدې، په دې باندې ابن رسلان شارح ابوداود لیکې چه هم په دې وجه به بعض صوفیاء اوږده توپۍ په سر کوله ددې دپاره چه د ضرورت په وخت ترې د سترې کار هم واخستلې شی.

باب الصَّلَاةِ إِلَى الرَّاحِلَةِ

باب دې په بیان د مونځ کې سورلۍ ته

په دې کښې اختلاف او مذاهب ائمه په ابتدائی بحثونو کښې تیر شو، څه خبرې پاتې شوې هغه دلته واورئ، د سیدنا ابن عمر رضی الله عنه په باره کښې روایت دې په مصنف د عبدالرزاق کښې چه هغه به صلاة الی البعیر مکروه ګنړلو مګر دا چه په هغې باندې رحل (کجاوه) وی، علماء کرامو لیکلې دی چه کیدې شی ددې وجه دا وی چه د اوښ په شا باندې د کجاوې کیدو په صورت کښې به هغه اقرب الی السکون وی په په نسبت د برېنډ کیدو، د امام شافعی رحمه الله مسلک وړاندې تیر شوې دې چه هغه د صلاة الی الدابه د کراهت قائل وو، دغه شان ترې دا هم منقول دی چه د زنانه نه دې هم ستره جوړه نه کړې شی، په دې باندې امام نووی رحمه الله فرمائی "اما قوله فی المراة فظاهر انه ربما شغلت ذهنه" خو صلاة الی الدابة خو د صحیحین د روایت نه ثابت دې، هغه فرمائی چه کیدې شی امام شافعی رحمه الله ته دا حدیث نه وی رسیدلې او د هغه وصیت دې چه ﴿ اذا صح الحدیث فهو مذهبی ﴾ (منهل) هم دغه شان صاحب منهل په استتار بالحیوان کښې د مالکیانو د مسلک تفصیل لیکلې دې هغه دا چه که حیوان غیر ماکول اللحم وی نو د هغه ستره جوړول مکروه دی، او که ماکول اللحم وی نو که هغه مربوط وی نو بیا خو د هغې طرف ته مونځ بغیر د کراهت نه جائز دې ګینې مکروه دې.

[۶۹۲](1)حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَوَهْبُ بْنُ بَقِيَّةَ، وَابْنُ أَبِي خَلَفٍ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ عُثْمَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي إِلَى بَعِيرٍ".

ترجمه: د ابن عمر رضی الله عنه نه روایت دې، بیشکه نبی علیه السلام وو چې مونځ ئې کولو سورلۍ ته.

تشریح: قوله: ﴿ كان يصلي الى البعير ﴾ او په ترجمة الباب کښې لفظ راحله دې، راحله هغه اوښې ته وئیلې شی کومه چه د سورلۍ قابله وی ځکه چه هر یو اوښ یا اوښه د سورلۍ قابله نه وی، راحله هم هغې ته وئیلې شی کومه چه د سورلۍ قابله وی په خلاف د بعیر چه هغه عام دې په سفر کښې که د سورلۍ قابل وی یا نه وی، هم دغه شان بعیر ذکر او انثی دواړو ته شامل دې او په راحله کښې دواړه اقوال دی د بعض په نزد هغه د انثی سره خاص دې او بعض دا هم عام کړې دې. (کذا فی العینی ومجمع البحار)

په دواړو احادیثو کښې رفع تعارض

دلته دا سوال دې چه په حدیث کښې په معاطن ابل کښې د مونځ کولو نه منع راغلې ده او صلاة الی الراحلة په ظاهره کښې ددې خلاف ده، جواب دا دې چه معاطن خاص هغه ځائې

(1): صحیح مسلم/الصلاة ٤٧ (٥٠٢)، سنن الترمذي/الصلاة ١٤٩ (٣٥٢)، (تحفة الأشراف: ٧٩٠٨)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الصلاة ٥٠ (٤٣٠)، مسند احمد (١٠٦٧٢، ١٢٩)، سنن الدارمي/الصلاة ١٢٦ (١٤٥٢) (صحيح)

ته وئیلي شي چرته چه اوښان اوسیږي او ترلي کیږي او چرته چه بدبوئي او ګند پروت وي او بعض وائي چه د اصحاب الابل عادت وي چه هغه په معاطن ابل کښې د اوښانو شاته کیناستلو سره قضاء حاجت کوي، غرض دا چه هغه علت دلته مفقود دې، چه په صفا ستهره ځائې کښې اوښ کیني او ته د هغه طرف ته مونځ اوکړې دې کښې څه بدی ده؟

بَابٌ إِذَا صَلَّى إِلَى سَارِيَةٍ أَوْ نَحْوِهَا أَيْنَ يَجْعَلُهَا مِنْهُ

باب دی، کله چې مونځ کوي ستنې ته او په مثل د دېته کوم ځای کې به يې ږدي د خپل ځان نه

[٦٩٣]([1])حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ خَالِدٍ الدِّمَشْقِيُّ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عُبَيْدَةَ الْوَلِيدُ بْنُ كَامِلٍ، عَنِ الْمُهَلَّبِ بْنِ حُجْرٍ الْبَهْرَانِيِّ، عَنْ ضُبَاعَةَ بِنْتِ الْمِقْدَادِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهَا، قَالَ: "مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي إِلَى عُودٍ وَلَا عَمُودٍ وَلَا شَجَرَةٍ إِلَّا جَعَلَهُ عَلَى حَاجِبِهِ الْأَيْمَنِ أَوِ الْأَيْسَرِ وَلَا يَصْمُدُ لَهُ صَمْدًا".

ترجمه: د مقداد بن الاسود نه روایت دې هغه وئیلی دي: ما نه دی لیدلی رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو لرګي ته او نه ستنې ته او نه ونې ته مګر هغه به ئې ګرځوله خپل ښې وروځې ته او چپې وروځې ته او مخامخ به ورته نه ودریدو.

تشریح: **قوله**: په حدیث الباب کښې دی چه رسول الله ﷺ به چه کله یو لرګی، ستن یا اونه ستره جوړولو سره مونځ کولو نو هغه به ئې بالکل خپلې مخې ته نه ږدلو بلکه خپل لږ شان ښې طرف ته یا ګس طرف ته به ئې ږدلو ﴿ولا يصمد له صمدا﴾ او د هغې قصد به ئې نه کولو په قصد کولو سره، یعنی هغه به ئې بالکل خپلې مخې ته نه راوستلو ددې دپاره چه دا خیال اونکړې شي چه په عبادت کښې هم ددې قصد کولې شي، او تشبه بعبدة الاصنام لازم نه شي.

بَابُ الصَّلَاةِ إِلَى الْمُتَحَدِّثِينَ وَالنِّيَامِ

باب دې په بیان د مانځه کې خبرې کونکو او اودو ته

[٦٩٤]([2])حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَيْمَنَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، قَالَ: قُلْتُ لَهُ يَعْنِي لِعُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا تُصَلُّوا خَلْفَ النَّائِمِ وَلَا الْمُتَحَدِّثِ".

ترجمه: د محمد بن کعب القرظی نه روایت دې هغه وئیلی دی ما وویل هغه ته: یعنی عمر بن عبد العزیز ته، ماته حدیث بیان کړې دې عبد الله بن عباس، بیشکه نبی ﷺ ویلی دي: تاسو مونځ مه کوئ وروسته د اوده نه او د هغه کس نه چې خبرې کوي.

تشریح: **قوله**: ﴿ نیام ﴾ د ﴿ نائم ﴾ جمع، صلاة الی النائم په امامانو کښې د امام مالک په نزد مکروه دې، د مجاهد او طاؤس مذهب هم دا دې، ځکه چه کیدې شي د اوده کیدونکی د طرف نه د خوب په حالت کښې د یو داسې څيز صدور اوشي چه په هغې سره د مصلی خیال منتشر شي، هم دغه شان د حدیث الباب نه هغوی دا استدلال کړې دې، خو دا حدیث بالاتفاق ضعیف دې، ددې په سند کښې یو مجهول راوی دې چه د هغه نوم هشام بن زیاد

---

[1]: تفرد به أبوداود، (تحفة الأشراف: ١١٥٥١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤/٦) (ضعيف)

[2]: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٠ (٩٥٩)، (تحفة الأشراف: ٦٤٤٨) (حسن)

دي او هغه متروک دي، د جمهورو دليل هغه حديث دي چه په هغې کښې عائشه رضي الله عنها فرمائی چه رسول الله ﷺ به د شپې مونځ کولو ﴿ وانا معترضة بينه وبين القبلة اعتراض الجنازة ﴾ دويم جزء د ترجمې صلاة الى المتحدث دې، په منهل کښې ليکلې دی چه دا د امام شافعی او امام احمد په نزد مکروه دی او د نورو علماء کرامو په نزد جائز دی، او د اختلاف هغه وخت دې چه کله خشوع نه زائله کيږی ګينې بالاتفاق مکروه دې، په مغنی کښې ئې هم صلاة الى المتحدث ته مکروه وئيلې دی يعنی عند احمد او صلاة الى النائم کښې هغوی د روايت اختلاف ذکر کړې دې.

بَابُ الدُّنُوِّ مِنَ السُّتْرَةِ

باب دې په بيان د نزدې والي کې سترې ته

په دې باندې تفصيلی کلام په شروع کښې تير شوې دې.

[٦٩٥](١)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ بْنِ سُفْيَانَ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ. ح وحَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَحَامِدُ بْنُ يَحْيَى، وَابْنُ السَّرْحِ، قَالُوا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ، يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ إِلَى سُتْرَةٍ فَلْيَدْنُ مِنْهَا لَا يَقْطَعِ الشَّيْطَانُ عَلَيْهِ صَلَاتَهُ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَاهُ وَاقِدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ صَفْوَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَهْلٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَوْ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَهْلٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ بَعْضُهُمْ: عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، وَاخْتُلِفَ فِي إِسْنَادِهِ.

ترجمه: سهل بن ابی حثمة خپل روايت نبی ﷺ ته رسوی هغه وايي: کله چې مونځ کوی يو کس ستاسو نه نو نزدې دې شی هغې ته چې قطع نه کړی په ده باندې شيطان مونځ دده. وئيلی دی ابوداود: روايت کړی دی واقد بن محمد د صفوان نه او هغه د محمد بن سهل نه او هغه د خپل پلار نه او هغه د محمد بن سهل نه او هغه د نبی ﷺ نه، وئيلی دی بعضو د وی نه د نافع بن جبير نه، او هغه دسهل بن سعد نه او اختلاف شوی دی په اسناد د هغې کښې.

تشريح: قوله: ﴿ عن محمد بن سهل عن ابيه او عن محمد بن سهل عن النبی صلی الله عليه وسلم ﴾ په اول صورت کښې به روايت متصل وی ځکه چه دا سهل، سهل بن ابی حشمه دې کوم چه صحابی دې، او په دويم صورت کښې ﴿ عن ابيه ﴾ نه کيدو په صورت کښې به روايت مرسل وی ځکه چه محمد بن سهل تابعی دې.

[٦٩٦](٢)حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، وَالنُّفَيْلِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ سَهْلٍ، قَالَ: "وَكَانَ بَيْنَ مَقَامِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ مَمَرُّ عَنْزٍ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: الْخَبَرُ لِلنُّفَيْلِيِّ.

ترجمه: د سهل نه روايت دې هغه وئيلی دي او وو په مابين د اودريدلو د نبی ﷺ او قبله کښې ځائې د تيريدلو د چيلې. وئيلی دی ابوداود: الْخَبَرُ لِلنُّفَيْلِيِّ.

(١): سنن النسائي/القبلة ٥ (٧٤٩)، (تحفة الأشراف: ٤٦٤٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤/٢) (صحيح)
(٢): صحيح البخاري/الصلاة ٩١ (٤٩٦)، والاعتصام ١٥ (٧٣٣٤)، صحيح مسلم/الصلاة ٤٧ (٥٠٨)، (تحفة الأشراف: ٤٧٠٧) (صحيح)

بَابُ مَا يُؤْمَرُ الْمُصَلِّي أَنْ يَدْرَأَ عَنِ الْمَمَرِّ بَيْنَ يَدَيْهِ

باب دي په بيان د هغې څكې چې ديكه كوي يې مونځ كونكى د تيريدو نه خپلې مخې ته

دې باره كښې مذاهب ائمه په شروع كښې تيرشوي دى د ظاهريه په نزد درأ (ديكه) واجب ده.

[۶۹۷]([1])حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ يُصَلِّي فَلَا يَدَعْ أَحَدًا يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ وَلْيَدْرَأْهُ مَا اسْتَطَاعَ، فَإِنْ أَبَى فَلْيُقَاتِلْهُ فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ".

ترجمه: د ابوسعيد الخدري رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلى دي: بيشكه رسول الله ﷺ ويلى دي: كله چې يو تن په تاسو كښې مونځ كوي نو نه دې پرېږدى هېڅ كس چې تېر شي د هغه مخې ته، هغه دې بند كړى څومره چې ئې طاقت وي، كه چرې هغه انكار وكړو نو جنګ دې ورسره وكړى بيشكه هغه بيا شيطان دى.

د امام نووي رحمه الله رائې

قوله:﴿ وليدراه ما استطاع فان ابى فليقاتله فانه شيطان ﴾ امام نووي رحمه الله ليكي چه زمونږ په نزد دفع المار مندوب دې واجب نه دې وړاندې فرمائى چه ابتداء به ئې دفع كوى باسهل الوجوه او كه نه منى نو باشد الوجوه به ئې دفع كوى اګر چه په دې كښې قتل ته خبره ولې او نه رسيږى ځكه چه دا خو ګويا د دفع الصائل د قبيل نه دې او چونكه ددې مقاتلې شريعت اجازت وركړې دې په دې وجه د هلاكت په صورت كښې به پرې ضمان هم نه وى.

ځان پوهه كړه چه په دې حديث كښې دوه څيزونه مذكور دى درء المار او دويم څيز مقاتله د در المار حكم په ابتدائى مباحث كښې تير شوې دې.

په شرح حديث كښې د شراح حديث او فقهاء كرامو اقوال

او امر ثانى يعنى مقاتله نو بعض شوافع لكه امام نووي رحمه الله دا مقاتله په حقيقت باندې محمول كول سره دې ته جائز وئيلې ده كما سبق، خو قاضى عياض وغيره شراح حديث په دې باندې اجماع نقل كړې ده چه د درء المار دپاره تلل او عمل كثير جائز نه دې ځكه چه دا خو د تيريدونكى نه هم زيات د مونځ په حق كښې سخت او مضر دې او د اقبال على الصلاة د قاعدې خلاف دې او ظاهره ده چه قتال بغير د عمل كثير نه كيدې نه شى په دې وجه دا حديث محتاج دې تاويل ته، پس علامه قرطبى رحمه الله فرمائى چه په حديث كښې د قتال نه مراد مبالغه فى الدفع ده چه كه په اشارې وغيره سره منع نه شى نو نوره سختى دې هم اوكړى (مثلا ديكه دې وركړى) او ابن عبدالبر فرمائى چه د رسول الله ﷺ دا ارشاد په طور د تغليظ دې فى الواقع د قتال اجازت مقصود نه دې، او علامه باجى فرمائى چه د قتال نه

[1]): صحيح مسلم/الصلاة ٤٨ (٥٠٥)، سنن النسائي/القبلة ٨ (٧٥٨)، سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ٣٩ (٩٥٤)، (تحفة الأشراف: ٤١١٧)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/قصر الصلاة ١٠(٣٣)، مسند احمد (٣/٣٤، ٤٣، ٤٤، ٤٩، ٥٧، ٩٣)، سنن الدارمي/الصلاة ١٢٥ (١٤٥١) (صحيح)

مراد لعن دې، قتال لغة او شرعا هم د لعن په معنى كښې راځى قال تعالى ﴿ قاتلهم الله انى يؤفكون﴾ علامه زيلعي رحمه الله هم دا فرمائى چه د قتال نه مراد دلته بد دعا ده.[1] او علامه شامي رحمه الله فرمائى چه دا حديث منسوخ دې دا د هغه وخت خبره ده چه كله عمل كثير په مونځ كښې جائز وو، او يو قول دا دې، مراد دا دې چه د مونځ نه روستو دې ددې خبر واخلى.

(آيا په دې صورت كښې قاتل باندې ضمان شته؟)

بيا بل اختلاف دلته دا دې چه كه چا د هغه سره قتال اوكړو او هغه هلاک شو نو په دې صورت كښې به ضمان وى يا به نه وى، حضرت شيخ په اوجز كښې ليكى چه ددې حكم د حنابله په كتابونو كښې ماته ملاؤ نه شو.﴿ لا ضمان عليه عند الشافعية وعليه الدية عند المالكية﴾ او د احنافو په نزد د قاعدې مطابق قصاص يا ديت به واجب وى.

قوله: ﴿ فانما هو شيطان ﴾ يعنى سركش او شرير، عارف بالله ابن ابى جمره په دې باندې فرمائى چه ددې نه معلومه شوه چه په حديث كښې د قتال نه مراد مدافعة لطيفه دې نه حقيقت قتال ځكه چه د شيطان سره چه كومه مقابله وى هغه په لاس خپو او وسلې سره نه وى بلكه په استعاذه او تسميه وغيره سره وى. (منهل)

[۶۹۸](²)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيُصَلِّ إِلَى سُتْرَةٍ وَلْيَدْنُ مِنْهَا ثُمَّ سَاقَ مَعْنَاهُ.

ترجمه: د ابو سعيد الخدرى رضي الله عنه روايت دې، هغه وائى، وئيلى دى رسول الله صلى الله عليه وسلم: كله چې مونځ كوى يو كس ستاسو نه نو مونځ دې كوى سترى ته او نزدې دې شي هغې ته. بيا ئې بيان كړه معنى د هغې حديث چه تير شو.

[۶۹۹](³)حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي سُرَيْجٍ الرَّازِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، أَخْبَرَنَا مَسَرَّةُ بْنُ مَعْبَدٍ اللَّخْمِيُّ لَقِيتُهُ بِالْكُوفَةِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عُبَيْدٍ حَاجِبُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: رَأَيْتُ عَطَاءَ بْنَ يَزِيدَ اللَّيْثِيَّ قَائِمًا يُصَلِّي، فَذَهَبْتُ أَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ فَرَدَّنِي، ثُمَّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ لَا يَحُولَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ قِبْلَتِهِ أَحَدٌ فَلْيَفْعَلْ".

ترجمه: حديث بيان كړې دې ابو عبيد چې دا حاجب د سليمان وو، هغه وئيلى دى ما وليدلو عطاء بن زيد الليثى ولاړ په مانځه زه د هغه په مخكې تېريدم نو زه ئې واپس كړم، بيا ئې ووېل: ماته حديث بيان كړې دې ابو سعيد الخدرى رضى الله عنه، بيشكه رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلى دي: د چا چې طاقت وى ستاسو نه ددې چې څوک لاړ نه شي د هغه او د قبلې په مېنځ كښې نو داسې دې وكړي.

[1] ددې تائيد د هغه حديث نه كيږى كوم چه يو دوه بابه روستو راروان دې، اللهم اقطع اثره ۱۲)
[2]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٤١١٧) (حسن صحيح)
[3]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٤١٥٩) (حسن صحيح)

[۷۰۰]()حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ يَعْنِي ابْنَ الْمُغِيرَةِ، عَنْ حُمَيْدٍ يَعْنِي ابْنَ هِلَالٍ، قَالَ قَالَ أَبُو صَالِحٍ: أُحَدِّثُكَ عَمَّا رَأَيْتُ مِنْ أَبِي سَعِيدٍ وَسَمِعْتُهُ مِنْهُ، دَخَلَ أَبُو سَعِيدٍ عَلَى مَرْوَانَ، فَقَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ إِلَى شَيْءٍ يَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ فَأَرَادَ أَحَدٌ أَنْ يَجْتَازَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَلْيَدْفَعْ فِي نَحْرِهِ، فَإِنْ أَبَى فَلْيُقَاتِلْهُ فَإِنَّمَا هُوَ الشَّيْطَانُ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: قَالَ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ: يَمُرُّ الرَّجُلُ يَتَبَخْتَرُ بَيْنَ يَدَيَّ وَأَنَا أُصَلِّي فَأَمْنَعُهُ وَيَمُرُّ الضَّعِيفُ فَلَا أَمْنَعُهُ.

ترجمه: داخل شو ابو سعید په مروان، هغه وویل: ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه به وئیل: کله چې مونځ کوی یو کس ستاسو نه داسې شی ته چې هغه ئې پټوی د خلقو نه او تېر یدلو یو کس د هغه په مخ کښې نو هغه دې ووهی په سینه کښې، که چرې انکاریې وکړو نو جنګ دې ورسره وکړی بیشکه هغه شیطان دی.

تشریح: قوله:﴿ عن حمید یعنی ابن هلال قال : قال ابو صالح : احدثک عما رایت من ابی سعید وسمعته منه الخ ﴾ ابو صالح، حمید ته اووې چه زه تاته هغه قصه بیانوم کومه ما د ابو سعید خدری رضی الله عنه نه لیدلې ده او هغه حدیث هم تاته بیانوم کوم چه ما د هغه نه اوریدلې دی، ګویا دوه څیزونه درته بیانوم یوه خو هغه واقعه کومه چه د یو سړی د ابو سعید خدری رضی الله عنه سره پیښه شوې وه او ابو صالح هغه لیدلې وه، او دویم هغه قولی حدیث کوم چه هغه د ابو سعید خدری رضی الله عنه نه اوریدلې وو، پس وړاندې اول خو هغه واقعه بیانوی، او هغه واقعه دا ده چه یو ځل ابو سعید خدری رضی الله عنه د مروان عدالت ته اورسیدو او هلته تلو سره ئې هغه ته اووې چه ما د رسول الله ﷺ نه دا واوریدل ﴿ اذا صلی احدکم الی شئ یستره من الناس فاراد احد ان یجتاز بین یدیه فلیدفع فی نحره الخ ﴾ چه کله په تاسو کښې څوک ستره قائمه کړې وی او د هغې طرف ته مونځ کوی او بیا یو سړې د هغه او د سترې ترمینځه تیریږی نو هغه دې په سینه کښې اووهی او که هغه بیا هم نه منع کیږی نو په ښه طریقه دې د هغه مقابله اوکړی.

په حدیث الباب کښې اختصار او د هغې تشریح

مصنف رحمه الله چه دلته کوم حدیث ذکر کړې دې په دې کښې اختصار دې، پوره قصه په مسلم شریف کښې مذکور ده او هغه دا ده چه یو ځل ابو سعید خدری رضی الله عنه مونځ کولو نو یو ځوان هلک د هغه مخې ته تیریدل غوښتل نو هغه ورته یو ځل دیکه ورکړه، هغه بیا د تیریدلو اراده اوکړه نو دې ځل ورته هغه د مخکښې نه هم تیزه دیکه ورکړه، په دې باندې هغه ځوان مروان ته شکایت یوړلو، نو په دې کښې ابوسعید خدری رضی الله عنه هم هلته راورسیدو، مروان ترې تپوس اوکړو چه تا د هغه سره داسې معامله ولې اوکړه، په دې باندې ورته هغه دا روایت واورولو (کذا فی البذل) زه وایم چه ددې واقعې څه حصه خو بابونه روستو په ابوداود کښې هم راروانه ده، مصنف حدیث دوه ټکړې کړو یوه حصه ئې دلته او بیوه حصه ئې وړاندې بیان کړه، په صحیحین کښې پوره قصه په یو ځل ذکر ده.

۱): صحيح البخاري/الصلاة ۱۰۰ (۵۰۹)، صحيح مسلم/الصلاة ٤٨ (٥٠٥)، (تحفة الأشراف: ٤٠٠٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٦٣/٣) (صحيح)

باب مَا يُنْهَى عَنْهُ مِنَ الْمُرُورِ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي

باب دې په بيان د هغې ځکې چې منع کولې شي د هغې نه د تیریدلو نه مخې د مونځ کونکې نه

او د امام بخاری رحمه الله ترجمه ده "باب اثم المار بين يدى المصلى"

[۷۰۱] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ خَالِدٍ الْجُهَنِيَّ أَرْسَلَهُ إِلَى أَبِي جُهَيْمٍ يَسْأَلُهُ مَاذَا سَمِعَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَارِّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي، فَقَالَ أَبُو جُهَيْمٍ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَوْ يَعْلَمُ الْمَارُّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي مَاذَا عَلَيْهِ، لَكَانَ أَنْ يَقِفَ أَرْبَعِينَ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ"، قَالَ أَبُو النَّضْرِ: لَا أَدْرِي قَالَ: أَرْبَعِينَ يَوْمًا أَوْ شَهْرًا أَوْ سَنَةً.

ترجمه: زيد بن خالد الجهني بو کس ولیږلو ابو جهيم ته تپوس ئې ترينه کول چې د رسول الله ﷺ نه ئې څه اوريدلی دی په باره د تېريدلو کښې مخې د مونځ کونکی ته، نو ابو جهيم وویل: چې رسول الله ﷺ ویلی دي: که چېرې پوهه شی تیریدونکی مخې د مونځ کونکی ته چې څومره ګناه ده د ده نو وو به دا چې ودریږی څلويښت غوره به وی ده د دېنه چې تیر شی مخې د هغه ته، وئیلی دی ابو النضر: زه نه پوهيږم چې هغه څلويښت ورځې ووئیلې او که میاشتې او که کلونه.

تشريح: **قوله**:﴿ ارسله الى ابى جهيم ﴾ دا هم هغه ابو الجهيم دي چه د هغه روايت په ابواب التيمم کښې تیر شوې دې او یو راوی ابو الجهم دې، په دې باندې کلام هم هلته تیر شوې دي ﴿ لو يعلم المار بين يدى المصلى ما ذا عليه ﴾ که د مونځ کونکی مخې ته تیریدونکی ته علم اوشی چه د هغه په تیریدو کښې څومره ګناه او اخروی نقصان دې نو هغه به څلويښت کاله اودريدو ته په تیریدو باندې ترجيح ورکړی، په مسند بزار کښې ﴿ اربعين خريفا ﴾ دې، او د ابن ماجه په روايت کښې ﴿ مائة عام ﴾ مذکور دې دا دې تعارض او نه ګڼړلې شی ځکه چه مشهور دې چه مفهوم عدد معتبر نه دې

د مصلي د درء المار حق کله جوړيږی او تیریدونکي اثم په کوم صورت کښې دي

په دې حديث کښې منع عن المرور مطلقا ذکر شوې ده او په تیر شوی باب کښې د ابو سعيد خدری رضي الله عنه په حدیث کښې د يصلى الى السترة قيد دې چه يو سړې ستره قائمولو سره د هغې طرف ته مونځ کوی، ابن رسلان دا مطلق په مقيد باندې محمول کړې دې او حضرت هم په بذل المجهود کښې هم دغه شان کړې دی او ليکلي ئې دی چه د سترې نه قائمولو په صورت کښې ئې حق دفع نشته خو په شامی کښې د بحر وغيره نه اطلاق نقل کړې دې چه مصلی تیریدونکې دفع کولې شی که ستره ئې وی یا نه وی خو تیریدونکې د مصلی او سترې ترمينځه تیریږی.

خان پوهه کړه چه دلته دوه څیزونه دی مصلی ته د دفع کولو حق بل د تیریدونکی اثم کیدل،

---

۱): صحيح البخاري/الصلاة ۱۰۱ (۵۱۰)، صحيح مسلم/الصلاة ۴۸ (۵۰۷)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۳۹ (۳۳۶)، سنن النسائي/القبلة ۸ (۷۵۷)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۳۷ (۹۴۵)، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۸۴)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/ قصر الصلاة ۱۰ (۳۴)، مسند احمد (۴/۱۶۹)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۳۰ (۱۴۵۶) (صحيح)

د اول په باره کښې خو د شامی نه نقل دی چه په دې کښې اطلاق دې او د دویم په باره کښې هم په شامی کښې عموم لیکلې دې ﴿ ومفاده اثم المار وان لم تکن سترة ﴾ خو په دویمه مسئله کښې تفصیل دې لکه چه په شروح حدیث او کتب فقه کښې ذکر دی، خپله علامه شامی په دې کښې څلور صورتونه ذکر کړې دی، چه د هغې خلاصه دا ده چه د ستره نه کیدو په صورت کښې به د ګناه مدار په تعدی باندې وی که تعدی د جانبین د طرف نه وی نو دواړه به ګناهګار وی او که د یو طرف نه نو صرف هم هغه به ګناهګار وی او که د یو طرف نه هم نه وی نو یو به هم ګناهګار نه وی، مثلا سړې بغیر د سترې نه په داسې ځائې کښې مونځ کوی کوم چه د خلقو د تیریدو ځائې دې او د تیریدونکی دپاره بله لاره هم شته نو په دې صورت کښې به دواړه ګناهګار وی او که مصلی په محل د مرور کښې ولاړ نه وی خو د تیریدونکی دپاره اتفاقی د تیریدو بله لاره نه وی سوا ددې نه نو په دې صورت کښې به هم هغه ګناهګار نه وی.

تفریع أبواب ما یقطع الصلاة وما لا تقطعها

دهغه څیزونو تفصیل، چه کوموسره مونځ ماتیږی اوکوموسره نه ماتیږی

بَاب مَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ

باب: بیان دهغې څیزونوچې مونځ ماتوي

د ابوابو په ترتیب کښې نقطه:

په ظاهره د ابواب السترة سلسله ختمه شوه حال دا چه اوس یو باب وړاندې راروان دې هغه هم د سترې سره متعلق دې لهذا د مصنف دپاره مناسب وه چه د سترې چه کوم یو باب اوس باقی پاتې شوې دې هغه ئې اول ذکرکړې دې، خو د هغې توجیه دا کیدې شی چه موجوده باب هم د سترې سره متعلق دې ځکه چه ددې باب د حدیث مضمون دا دې چه د مصلی مخکښې که ستره قائم نه وی نو په داسې صورت کښې د مرأة، حمار او کلب اسود تیریدلو ته قاطع صلاة وئیلې شوې دې، لهذا معلومه شوه چه مونځ کونکی لره خپلې مخې ته ستره قائمول پکار دی ددې دپاره چه د هغه مونځ د هغه څیزونو په تیریدو سره خراب نه شی.

[۷۰۲]([1]) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ. ح وحَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ، وَابْنُ كَثِيرٍ الْمَعْنَى، أَنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ الْمُغِيرَةِ أَخْبَرَهُمْ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ حَفْصٌ: قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَقْطَعُ صَلَاةَ الرَّجُلِ، وَقَالَا: عَنْ سُلَيْمَانَ، قَالَ أَبُو ذَرٍّ: يَقْطَعُ صَلَاةَ الرَّجُلِ إِذَا لَمْ يَكُنْ بَيْنَ يَدَيْهِ قَيْدُ آخِرَةِ الرَّحْلِ الْحِمَارُ وَالْكَلْبُ الْأَسْوَدُ وَالْمَرْأَةُ، فَقُلْتُ: مَا بَالُ الْأَسْوَدِ مِنَ الْأَحْمَرِ مِنَ الْأَصْفَرِ مِنَ الْأَبْيَضِ؟ فَقَالَ: يَا ابْنَ أَخِي، سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا سَأَلْتَنِي، فَقَالَ: الْكَلْبُ الْأَسْوَدُ شَيْطَانٌ".

ترجمه: د ابو ذر نه روایت دې چې حفص وئیلی دی، هغه وایی چې رسول الله ﷺ ویلی دي:

[1]: صحيح مسلم/الصلاة ٥٠ (٥١٠)، سنن الترمذي/الصلاة ١٤١ (٣٣٨)، سنن النسائي/القبلة ٧ (٧٥١)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٣٨ (٩٥٢)، (تحفة الأشراف: ١١٩٣٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٤٩/٥، ١٥١، ١٥٥، ١٦٠، ١٦١)، سنن الدارمي/الصلاة ١٢٨ (١٤٥٤) (صحيح)

قطع کوي مونځ د سرې لره. او هغه وئیلي دي: د سلیمان نه، چې وئیلي دي ابوذر: قطع کوي مونځ د سرې لره چې نه وي مخې د هغه ته په اندازه د وروستني لرګي د پالان، خر او تور سپي او ښځه، نو ما وویل: څه دي حال د تور سپي د سور نه او د زیړ نه او د سپین نه. هغه وویل: اې د ورور څویه ما تپوس وکړو د رسول الله ﷺ نه څنګه چې تا زمانه تپوس وکړو، نو هغه وفرمائیل: تور سپی شیطان دی.

په مسئلة الباب کښې مذاهب علماء

د دې نه روستو پوهه شئ چه حسن بصري او ابو الاحوص (د ابن مسعود شاګرد) او د امام احمد او ظاهریه په نزد ددې درې وارو څیزونو مرور مفسد صلاة دې، او بل روایت د امام احمد دا دې چه دا حکم صرف د کلب اسود دې او په زنانه او خر کښې هغوی توقف کړې دې، د اسحاق بن راهویه په نزد هم صرف کلب اسود قاطع صلاة دې، د امام احمد د سرې او خر په معامله کښې د توقف وجه دا لیکلې ده چه د حمار په سلسله کښې د ابن عباس رضی الله عنه حدیث ددې خلاف راروان دې چه په هغې کښې مصنف وړاندې مستقل باب قائم کړې دې، هم دغه شان د زنانه په باره کښې هم د عائشې رضی الله عنها حدیث ددې خلاف راروان دې په دې باندې هم مصنف وړاندې مستقل ترجمه قائم کړې ده. جمهور فرمائي چه په دې احادیثو کښې د قطع نه مراد قطع خشوع ده او امام طحاوی رحمه الله ددې په ځائې مسلک نسخ اختیار کړې ده چه د قطع صلاة والا روایات منسوخ دی او ناسخ د ابوسعید خدری رضی الله عنه حدیث دې کوم چه وړاندې په کتاب کښې راروان دې ﴿لا يقطع الصلاة شئ﴾.

قوله: ﴿الكلب الاسود شيطان﴾ بعض دا په ظاهر باندې محمول کړې دې چه شیطان ډیر کرته د کلب اسود په شکل کښې متشکل کیږي او بعض وائي چه د شیطان استعمال د شریر او سرکش معنی کښې هم اکثر وي او چونکه کلب اسود زیات شري او ضرري وي په دې وجه د هغه نه په شیطان سره تعبیر اوکړې شو.

قوله: ﴿والخنزير واليهودي والمجوسي﴾ د ابوداود په بعض نسخو کښې دلته یو زیادت دې چه د هغې خلاصه ده چه امام ابوداود رحمه الله فرمائي چه په دې حدیث کښې د اشیاء ثلاثه نه علاوه نور چه کوم زیات څیزونه مذکور دي، ذکر د خنزیر او یهودي او مجوسي دا د یو راوي وهم دې، او د مصنف خیال دا دې چه هغه ابن ابي سمینه دې چه د هغه نوم محمد بن اسماعیل دې یعنی د مصنف استاذ.

[۷۰۳]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ زَيْدٍ يُحَدِّثُ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، رَفَعَهُ شُعْبَةُ قَالَ: "يَقْطَعُ الصَّلَاةَ الْمَرْأَةُ الْحَائِضُ وَالْكَلْبُ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَقَفَهُ سَعِيدٌ، وَهِشَامٌ، وَهَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ.

ترجمه: د ابن عباس نه روایت دې هغه وئیلي دي: قطع کوي مونځ لره ښځه بالغه او سپی. وئیلي دي ابوداود: موقوف کړې دی دې لره سعید او هشام او همام د قتادة نه، او هغه د جابر بن زید نه په ابن عباس باندې.

(): سنن النسائي/القبلة ۷ (۷۵۲)، سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ۳۸ (۹۴۹)، مسند احمد (۴۳۷/۱)، (تحفة الأشراف: ۵۳۷۹) (صحیح)

[۷۰٤]( )حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا مُعَاذٌ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَحْسَبُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ إِلَى غَيْرِ سُتْرَةٍ، فَإِنَّهُ يَقْطَعُ صَلَاتَهُ الْكَلْبُ وَالْحِمَارُ وَالْخِنْزِيرُ وَالْيَهُودِيُّ وَالْمَجُوسِيُّ وَالْمَرْأَةُ، وَيُجْزِءُ عَنْهُ إِذَا مَرُّوا بَيْنَ يَدَيْهِ عَلَى قَذْفَةٍ بِحَجَرٍ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: فِي نَفْسِي مِنْ هَذَا الْحَدِيثِ شَيْءٌ كُنْتُ أُذَاكِرُ بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَغَيْرَهُ، فَلَمْ أَرَ أَحَدًا جَاءَ بِهِ عَنْ هِشَامٍ وَلَا يَعْرِفُهُ، وَلَمْ أَرَ أَحَدًا يُحَدِّثُ بِهِ عَنْ هِشَامٍ، وَأَحْسَبُ الْوَهْمَ مِنَ ابْنِ أَبِي سَمِينَةَ يَعْنِي مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ الْبَصْرِيَّ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ وَالْمُنْكَرُ فِيهِ ذِكْرُ الْمَجُوسِيِّ، وَفِيهِ عَلَى قَذْفَةٍ بِحَجَرٍ وَذِكْرُ الْخِنْزِيرِ وَفِيهِ نَكَارَةٌ، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَلَمْ أَسْمَعْ هَذَا الْحَدِيثَ إِلَّا مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي سَمِينَةَ، وَأَحْسَبُهُ وَهِمَ لِأَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُنَا مِنْ حِفْظِهِ.

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روایت دې هغه وئیلی دی زه ګمان کوم چې روایت کوی د رسول الله ﷺ نه هغه وئیلی دي: کله چې مونځ کوی یو کس ستاسو نه بغیر د ستری نه بیشکه مونځ د هغه لره قطع کوی سپی او خر او خنزیر او یهودی او مجوسی او ښځه، او کافي کیږی د ده نه چې کله تیریږی مخې د ده ته وېشتل د کاڼړي. وئیلی دی ابوداود: زما په زړه کښې ددې حدیث نه څه شبه شته، ما به مذاکره کوله ددې حدیث د ابراهیم او دهغه نه علاوه بل چاسره هم، خوبل کس مي بیا نه موندلو چه هغه دا حدیث د هشام نه روایت کوی او نه ئې هغه پېژندلو، او ما یو کس هم نه وو لیدلی چې بیان ئې کولو د هشام نه، او زه ګمان کوم د وهم د ابن ابی سمینة یعنی محمد بن اسماعیل البصری نه چې دا غلام د بنی هاشمو دی، او منکر په دې کښې ذکر کول د مجوسی دي، او په دې کښې په دانداز ه د وېشتلو د کاڼړی دی، او ذکر کول د خنزیر دی، او په دې کښې نکارت دی. وئیلی دی ابوداود: ما نه دی اوریدلی دا حدیث مګر د محمد بن اسماعیل بن ابی سَمینة نه، او زما ګمان دی چې وهم کړی دی هغه ځکه هغه به حدیث بیانولو مونږ ته د خپل حفظ نه.

﴿ علی قذفة بحجر ﴾ د کاڼړی د ویشتلو د فاصلې په قدر، ددې مقدار بعض شارحینو درې ذراع لیکلې دی، د حریم مصلی په باره کښې اختلاف او تفصیل زمونږ په ابتدائی مباحث کښې تیر شوې دې.

[۷۰۵]( )حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ مَوْلَى يَزِيدَ بْنِ نِمْرَانَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ نِمْرَانَ، قَالَ: رَأَيْتُ رَجُلًا بِتَبُوكَ مُقْعَدًا، فَقَالَ مَرَرْتُ بَيْنَ يَدَيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا عَلَى حِمَارٍ وَهُوَ يُصَلِّي، فَقَالَ: "اللَّهُمَّ اقْطَعْ أَثَرَهُ"، فَمَا مَشَيْتُ عَلَيْهَا بَعْدُ.

ترجمه: د یزید بن نمران نه روایت دې هغه وئیلی دي: ما ولیدلو یو سړی چې تبوک کښې چې کینولی شوی وو (د مرض نه) نو هغه وویل: زه تېر شوم مخې د نبی ﷺ نه او زه سور وم په خر باندې او هغه مونځ کولو، هغه وفرمائیل: یا الله ته دده اثر ختم کړې. زه بیا لاړ نه شوم په هغې باندې وروسته.

تشریح: قوله: ﴿ اللهم اقطع اثره فما مشیت علیها بعد ﴾ یزید بن نمران وائی چه ما په تبوک کښې یو داسې سړې اولیدو کوم چه شل یعنی د تلو نه معذور وو، ما د هغه نه ددې سبب

( ): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٦٢٤٥) (ضعيف)

( ): تفرد به ابوداود، (تحفة الأشراف: ١٥٦٨٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٦٤/٤، ٣٧٦/٥) (ضعيف)

اوتپوسلو نو هغه راته اووې چه يو ځل رسول الله ﷺ مونځ كولو او زه په خر باندې سور اوم او هم په دې حال كښې د هغه وړاندې تير شوم نو هغه وخت ماته رسول الله ﷺ (په ظاهره باندې مونځ كښې) د اوفرمائيل ﴿ اللهم اقطع اثره ﴾ يا الله د هغه د قدم نخښې ختمې كړې، د هغې نه روستو زه په زمكه باندې د تلو قابل پاتې نه شوم، هم دغه شان يو روايت ددې نه روستو راځي خو د دواړو احاديثو سند كښې ضعيف او مجهول راويان دی، په اول حديث كښې د يزيدبن نمران مولى مجهول دې، او په دويم سند كښې سعيد او د هغه پلار غزوان

آيا د رسول الله ﷺ د ځان دپاره انتقام اخستل ثابت دی؟

په دې حديث كښې د يو سړي په غلط حركت باندې د رسول الله ﷺ د هغه خلاف خيرې كول ثابت دی خو دا حديث ضعيف دې، هم دغه شان دا عين ممكن ده چه په دې كښې خپله د هغه سړي خير ملحوظ وو، هم دغه شان وړاندې په ابوداود كتاب الديات كښې يو حديث راروان دې چه په هغې كښې دا دی چه يو سړي چه د هغه نوم محلم بن جثامه ليثي دې، هغه د اسلام په ابتداء كښې يو ناحقه قتل كړې وو، د رسول الله ﷺ په خدمت كښې چه كله دا مقدمه راغله نو په ډک محفل كښې ئې اوفرمائيل: ﴿ اللهم لا تغفر لمحلم ﴾

(د اولياؤ په انتقام اخستلو كښې هم مصلحت وی)

بعض وخت چه صالحين او اولياء د چا نه خپل انتقام اخلي يا څه سخته كلمه اوائي نو په دې كښې هم مصلحت وی، حضرت شيخ په دې باندې يوه قصه بيان كړه [1] چه يو بزرگ په لاره باندې روان وو ورسره خادمان هم وو په لاره كښې مخامخ يو بهنگي (خاكروب) را روان وو چه هغه سره د نجاست يوه ټوكرئ هم وه، چه كله هغه د هغه بزرگ په خوا كښې تيره شوه نو هغه بد بخت په تلو تلو كښې څه نجاست په هغه بزرگ هم راگزار كړو او په تيزه سره وړاندې لاړه، دې بزرگ خپل يو خادم ته اوفرمائيل چه ورشه او دا زر يوه سپيړه اووهه، هغه سوچ كښې پريوتلو، په دې كښې هغه زنانه په زمكه باندې راپريوتله او ختمه شوه، دې بزرگ په هغه خپل خادم باندې د عتاب او غصې اظهار اوكړو چه دا هم تا وژلې ده، بيا ئې اوفرمائيل خبره دا ده چه كله هغې ماته دا ضرر راكړو نو ما اوكتل چه د الله پاک غضب په جوش كښې راغلو نو ما سوچ اوكړو چه زر ترې زه انتقام واخلم ددې دپاره چه هغه د الله پاک د انتقام نه بچ شي خو تا په وهلو كښې تاخير اوكړو په دې وجه د پورته نه انتقام راغلو

[٧٠٦] ([2]) حَدَّثَنَا كَثِيرُ بْنُ عُبَيْدٍ يَعْنِي الْمَذْحِجِيَّ، حَدَّثَنَا أَبُو حَيْوَةَ، عَنْ سَعِيدٍ، بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ زَادَ، قَالَ: قَطَعَ صَلَاتَنَا قَطَعَ اللهُ أَثَرَهُ، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَرَوَاهُ أَبُو مُسْهِرٍ، عَنْ سَعِيدٍ، قَالَ فِيهِ: قَطَعَ صَلَاتَنَا.

ترجمه: د سعيد رحمه الله نه روايت دې په اسناد او معنى د هغه حديث، په دې حديث كښې هغه زيادت كړې دې او ويلى ئې دي الله دې قطع كړي اثر د هغه. وئيلى دی ابوداود: او روايت كړې دی ابو مسهر د سعيد نه، ويلى هغه په هغې كښې قطع ئې كړو مونځ زمونږ.

[1]) دا واقعه د حضرت شيخ په مطبوعه ملفوظات كښې هم په صفحه ۲۸ باندې ذكر ده.
[2]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٥٦٨٤) (ضعيف)

[٧٠٧]()حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ الْهَمْدَانِيُّ. ح وحَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ غَزْوَانَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ نَزَلَ بِتَبُوكَ وَهُوَ حَاجٌّ، فَإِذَا هُوَ بِرَجُلٍ مُقْعَدٍ فَسَأَلَهُ عَنْ أَمْرِهِ، فَقَالَ لَهُ: سَأُحَدِّثُكَ حَدِيثًا فَلَا تُحَدِّثْ بِهِ مَا سَمِعْتَ أَنِّي حَيٌّ، "إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَزَلَ بِتَبُوكَ إِلَى نَخْلَةٍ، فَقَالَ: هَذِهِ قِبْلَتُنَا، ثُمَّ صَلَّى إِلَيْهَا، فَأَقْبَلْتُ وَأَنَا غُلَامٌ أَسْعَى حَتَّى مَرَرْتُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا، فَقَالَ: قَطَعَ صَلَاتَنَا قَطَعَ اللَّهُ أَثَرَهُ"، فَمَا قُمْتُ عَلَيْهَا إِلَى يَوْمِي هَذَا.

ترجمه: د سعید بن غزوان نه روایت دي هغه روایت کوی د خپل پلار نه، بیشکه هغه راغي تبوک ته او هغه حج کونکی وو، ناڅاپه هغه ولیدو یو سړی چي کینولی شوی وو، نو تپوس ئي وکړو د هغه د کار هغه ورېل: زه به تاته یوه خبره بیان کړم دا به خلقو ته نه وایی ترڅو چي زه ژوندی یم، بیشکه رسول الله ﷺ تشریف راوړو تبوک ته یوې کجورې ته هغه وفرمائیل: دا زمونږ ستره ده، بیا ئي مونځ وکړو هغې ته او زه راغلم حال دا دی چي زه هلک وم منډې مې وهلې تردې چي زه تېر شوم د هغه او د هغه د سترې په مینځ کښې، نو هغه ووېل: پرېې کړو زمونږ مونځ الله دې د هغه اثر پرې کړې. زه پاڅېدلی نه یم په دې باندې د نن ورځې پورې.

بَابُ سُتْرَةُ الْإِمَامِ سُتْرَةُ مَنْ خَلْفَهُ

باب دی، ستره د امام ستره د هغه چا ده چي د امام نه وروسته دي

په دې باندې د ټولو اتفاق دې چه د جماعت په مونځ کښې د امام دپاره ستره قائمول کافي دي د قوم دپاره د مستقل ستره قائمولو حاجت نشته، خو اختلاف په دې کښې دې چه ولې؟ ائمه ثلاثه خو فرمائي چه د امام چه کومه ستره ده هم هغه د مقتدیانو ستره ده، لکه چه په ترجمة الباب کښې ذکر دی، او د مالکیانو په دې کښې دوه اقوال دی یو د جمهورو په مثل او دویم قول کوم چه د هغوی په نزد زیات معتمد دې هغه دا دې چه د امام ستره خو خپله د امام دپاره ده او د قوم ستره امام دې.

په مسئلة الباب کښې اختلاف علماء او د اختلاف ثمره

د ثمره اختلاف د اورېدو نه مخکښې په یوه خبره باندې ځان پوهه کړئ هغه دا چه د شروح حدیث نه زه په دې باندې پوهه شوې یم چه هغه مرور ممنوع دې کوم چه براه راست د مصلی او د هغه د سترې ترمینځه وی، او که د مصلی او د سترې ترمینځه یو څیز حائل وی نو بیا د مصلی مخې ته تېرېدل ممنوع نه دی، لهذا د امام مخې ته تېرېدل خو به بالاتفاق ممنوع وی ځکه چه د امام او د هغه د سترې ترمینځه یو څیز حائل نه دې، او د اول صف په وړاندې تېرېدل به د جمهورو په نزد جائز وی ځکه چه د مصلی او د ستره ترمینځه دلته امام حائل دې، خو د مالکیانو په نزد به جائز نه وی، د هغوی په نزد به د مصلی او ستره ترمینځه تېرېدل لازمېږی ځکه چه د اول صف ستره خپله امام دې دا ثمره د اختلاف علامه دردیر مالکی او صاحب منهل هم لیکلې ده.

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٥٦٥٦) (ضعيف)

او حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباري کښې او علامه سندي په حاشیه د بخاري کښې د ثمره اختلاف د لاندې لیکلي دي چه مرور علی الامام څنګه چه د امام په حق کښې مضر دې هم دغه شان د جمهورو په نزد د مقتدي په حق کښې به هم مضر وي [1] ځکه چه د دواړو ستره یوه ده، لهذا دا مرور به د هر دواړو په حق کښې مضر وي، په خلاف د مالکیانو چه د هغوی په نزد مرور علی الامام به صرف د امام په حق کښې مضر وي.

تنبیه: په عیني شرح بخاري کښې په بیان تفریع کښې قلب واقع شوې دې، هغه دا لیکلي دي چه مرور علی الامام په مسلک د جمهورو باندې به صرف د امام په حق کښې مضر وي او د مالکیانو په نزد به د دواړو په حق کښې مضر وي.

[۷۰۸]([2])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ الْغَازِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: "هَبَطْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ ثَنِيَّةِ أَذَاخِرَ فَحَضَرَتِ الصَّلَاةُ يَعْنِي فَصَلَّى إِلَى جِدَارٍ، فَاتَّخَذَهُ قِبْلَةً وَنَحْنُ خَلْفَهُ، فَجَاءَتْ بَهْمَةٌ تَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ فَمَا زَالَ يُدَارِئُهَا حَتَّى لَصَقَ بَطْنَهُ بِالْجِدَارِ وَمَرَّتْ مِنْ وَرَائِهِ"، أَوْ كَمَا قَالَ مُسَدَّدٌ.

ترجمه: عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده نه روایت دې هغه وئیلی دي: مونږ ښکته شو د رسول الله ﷺ سره د غونډئ د اذخر نه، نو د مانځه وخت راغي. یعنی مونځ ئې وکړو دیوال ته. نو هغه ئې ستره ونیوه او مونږ ترینه وروسته وو، راغله یوه بهیمه چې تېریدله مخې د هغه ته همیشه وو پیغمبر چې هغه ئې دفع کوله تردې چې پیوسته ئې کړه خیټه خپله د دیوال سره، او هغه تېره شوه اخوا د دیوال نه. او یا چې څنګه وئیلی دی مسدد.

تشریح: **قوله**: ﴿ هبطنا مع رسول الله صلی الله علیه وسلم من ثنیة اذاخر ﴾ ثنیة اذاخر د مدینې او مکې ترمینځه د یوځاي نوم دې د مدینې په نسبت مکې ته زیات نزدې دې ﴿ فصلی الی جدار ﴾ جدار وئیلې شي د پټي نه چاپېره مختصر شان دیوال ته چه کوم ته پناهی وئیلې شي، د حدیث مضمون دا دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره په ثنیة اذاخر په لاره باندې تیریدو چه د مونځ وخت شو نو رسول الله ﷺ د یو پټي دیوال ته اودریدو سره مونځ ورکړو یعنی هغه دیوال ئې ستره کړو، مونږ په هغه پسې شاته اودریدو نو د یوې بیزې بچې راغلو کوم چه د رسول الله ﷺ مخې ته تیریدل غوښتل نو رسول الله ﷺ هغه لرې کولو او وړاندې کیدو تردې چه د رسول الله ﷺ خیټه د هغه دیوال سره اولګیده، الغرض رسول الله ﷺ هغه خپلې مخې ته تیریدو ته پرینښودلو نو هغه د رسول الله ﷺ یا د دیوال نه شاته تیر شو.

[۷۰۹]([3])حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، وَحَفْصُ بْنُ عُمَرَ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْجَزَّارِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي، فَذَهَبَ جَدْيٌ يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ فَجَعَلَ يَتَّقِيهِ".

---

[1]) په دې تفریع باندې به دا منلې شي چه مرور بین المصلی وسترته مطلقا ممنوع دې اګر چه د دواړو ترمینځه یو څیز حائل وی ۱۲ منه)

[2]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۸۸۱۱ ألف)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۱۹۶) (حسن صحيح)

[3]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۶۵۴۶)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ۳۹ (۹۵۳)، مسند احمد (۱/۲۹۱، ۳۴۱) (صحيح)

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنه نه روایت دې بیشکه نبی ﷺ وو چې مونځ ئې کولو نو راغې بچې د چیلی چې تیریدلو مخې د هغه ته نو هغه شروع شو چې ځان ئې ترېنه بچ کولو.

مطابقة الحديث للترجمة

د دې حدیث نه معلومه شوه چه د امام ستره د قوم ستره ده، قوم ته د جدا سترې حاجت نشته، ځکه چه په دې حدیث کښې د امام د سترې خو ذکر دې او د قوم د سترې پکښې هیڅ ذکر او ثبوت نشته، او دویمه خبره دا هم معلومه شوه چه خپله امام د قوم ستره نه ده لکه چه مالکیان فرمائی ځکه چه رسول الله ﷺ هغه بیزه خپله مخې ته په تیرید و پرېنخودله او د هغې پرواه ئې اونکړه چه د قوم مخې ته تیره شی، حال دا چه که امام خپله د قوم ستره وې نو بیا به د صف اول نه د بیزې تیریدل د قوم دپاره مضر وې.

بَابُ مَنْ قَالَ الْمَرْأَةُ لَا تَقْطَعُ الصَّلَاةَ

باب دې په بیان د هغه چا کې چې هغه ویلي دي ښځه مونځ نه قطع کوي

په دې باب کښې مصنف د عائشې رضي الله عنها هغه مشهور حدیث ذکر فرمائیلې دې کوم چه په صحیحین کښې هم دې، هغه فرمائی چه زه به په حجره شریفه کښې د رسول الله ﷺ مخې ته ملاسته اوم چه کله به هغه د شپې د تهجدو مونځ کولو، ددې نه معلومه شوه چه د زنانه د مصلی مخې ته سملاستل هم چه قاطع صلاة نه دی حال دا چه په دې کښې د فتنې ویره زیاته ده نو د هغې مرور به په طریقه اولی قاطع صلاة نه وی، کوم خلق چه د قطع قائل دی هغوی ددې مختلف جوابات ورکوی، یو دا چه دا واقعة حال لا عموم لها د قبیل نه ده گویا دا د رسول الله ﷺ خصوصیت دې، یا دا چه د قطع روایات مطلق دی او د عائشې رضي الله عنها دا حدیث مقید دې په زوجې سره، او بعض د اعتراض او مرور فرق کړې دې چه مخامخ کیدل قاطع نه دی مرور قاطع دې.

[۷۱۰](١) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كُنْتُ بَيْنَ يَدَيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ، قَالَ شُعْبَةُ: أَحْسَبُهَا قَالَتْ: وَأَنَا حَائِضٌ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَاهُ الزُّهْرِيُّ وَعَطَاءٌ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ حَفْصٍ، وَهِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، وَعِرَاكُ بْنُ مَالِكٍ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ حَفْصٍ، وَهِشَامٌ، كُلُّهُمْ عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ وَإِبْرَاهِيمُ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، وَأَبُو الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، وَالْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ، وَأَبُو سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، لَمْ يَذْكُرُوا: وَأَنَا حَائِضٌ.

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روایت دې هغې ویلی دې: وم زه په مابین د نبی ﷺ او قبلې د هغه کښې. وئیلی دی شعبة: زه گمان کوم په هغې چې وئیلی دی هغې: او زه حائضه وم. وئیلی دی ابوداود: نقل کړی دی دې لره زهری او عطاء او ابوبکر بن حفص، او هشام بن عروة، او عراک بن مالک او ابو الاسود او تمیم بن سلمة ټول روایت کړی دی د عروة نه، هغه د

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٦٣٤٢)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الصلاة ١٩ (٣٨٢)، ٢١ (٣٨٣)، ١٠٣ (٥١٢)، ١٠٤ (٥١٣)، والوتر ٣ (٩٩٧)، والعمل في الصلاة ١٠ (١٢٠٩)، صحيح مسلم/الصلاة ٥١ (٥١٢)، والمسافرين ١٧ (١٣٥)، سنن النسائي/القبلة ١٠ (٧٦٠)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٠ (٩٥٦)، موطا امام مالك/صلاة الليل ١(٢)، سنن الدارمي/الصلاة ١٢٧ (١٤٥٣)، مسند احمد (٩٤/٦، ٩٨، ١٧٦) (صحيح) دون قوله: وأنا حائض

عائشي نه. او ابراهيم روايت کړی دی د اسود نه او هغه د عائشي نه. او ابو الضحی د مسروق نه او هغه د عائشي نه. او قاسم بن محمد او ابو سلمة د عائشي نه نه دی ذکر دا قول: (وَأَنَا حَائِضٌ).

[۷۱۱](¹)حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي صَلَاتَهُ مِنَ اللَّيْلِ وَهِيَ مُعْتَرِضَةٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ رَاقِدَةً عَلَى الْفِرَاشِ الَّذِي يَرْقُدُ عَلَيْهِ، حَتَّى إِذَا أَرَادَ أَنْ يُوتِرَ أَيْقَظَهَا فَأَوْتَرَتْ".

ترجمه: د عائشي ﷝ نه روايت دي بيشکه رسول الله ﷺ وو چي مونځ ئي دشپي او هغه په پلنو اوده وه په مابين د نبی ﷺ او قبله کښي په فرش باندي هغه فرش چي هغه به پري اوده کيدلو، تردي چي اراده به وکړه هغه د وترو کولو نو عائشه به ئي راويخه کړه نو هغي به هم وتر کول.

[۷۱۲](²)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ يُحَدِّثُ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: بِئْسَمَا عَدَلْتُمُونَا بِالْحِمَارِ وَالْكَلْبِ، "لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ يُصَلِّي وَأَنَا مُعْتَرِضَةٌ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَسْجُدَ غَمَزَ رِجْلِي فَضَمَمْتُهَا إِلَيَّ ثُمَّ يَسْجُدُ".

ترجمه: د عائشي ﷝ نه روايت دي هغي ويلي دي: ډير بد دی هغه شی چي تاسو ورسره مونږ برابر کړي يو د خره او د سپي سره، بيشکه ما ليدلی وو رسول الله ﷺ چي مونځ ئي کولو او زه په پلنو پرته ومه د هغه په مخه کښي چي کله به ئي اراده د سجدي وکړه نو وبه ئي سکوندله خپه زما نو مابه راجوخته کړه ځانته، بيا به ئي سجده وکړه.

تشريح: قوله:﴿عن عائشة قالت : بئسما عدلتمونا بالحمار والكلب ﴾کوم خلق چه مرور مرأة قاطع صلاة مني، عائشه ﷝ د هغوی نه ګيله کوی چه تاسو مونږ د خرو او سپو سره برابر کړو.

[۷۱۳](³)حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ النَّضْرِ، حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: "كُنْتُ أَكُونُ نَائِمَةً وَرِجْلَايَ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَسْجُدَ ضَرَبَ رِجْلَيَّ فَقَبَضْتُهُمَا فَسَجَدَ".

ترجمه: د عائشي ﷝ نه روايت دي هغي ويلي دي: وم زه چي اوده به وم او زما خپي به د رسول الله ﷺ مخي ته وی او هغه به مونځ کولو دشپي، کله چي به هغه اراده وکړه د سجدي کولو نو زما خپه به ئي ووهله نو مابه راټوله کړه هغه به سجده وکړه.

تشريح: قوله:﴿ ورجلاي بين يدی رسول الله صلى الله عليه وسلم ﴾ رسول الله ﷺ به چه په حجره شريفه کښي د شپي کوم وخت کښي تهجد کول نو عائشه ﷝ فرمائی چه هغه وخت زما خپي د رسول الله ﷺ مخکښي د سجدي په ځائي کښي وي، چه کله به رسول الله ﷺ سجدي ته اورسيدو نو زما خپي به ئي زور کړي بيا به ما خپلي خپي راټولي کړي، دلته په

---

¹): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۹۰۲، ۱۶۳۳۳) (صحيح)

²): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۵۳۷) (صحيح)

³): صحيح البخاري/الصلاة ۱۹ (۳۸۲)، العمل في الصلاة ۱۰ (۱۲۰۹)، صحيح مسلم/الصلاة ۵۱ (۵۱۲)، سنن النسائي/القبلة ۱۰ (۷۶۰)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۱۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۲۵، ۲۴۸/۶) (صحيح)

ظاهره کښې د بې ادبئ شبهه ده، جواب دا دې چه اول خو حجره شريفه تنګه وه، دويمه دا چه عائشه رضي الله عنها د رسول الله ﷺ زوجه محترمه ده، په زوجين کښې کمال الفت او محبت او بې تکلفي پکار ده. دا د ادب خلاف نه ده، بله دا چه په هغه زمانه کښې به د شپې ډيوې روښانه نه وې په حجره کښې به تياره وه، پس په بعض رواياتو کښې خپله عائشه رضي الله عنها فرمائي ﴿البيوت يومئذ ليس فيها مصابيح﴾ لهذا د بې ادبئ هيئت نه شو.

[٧١٤]([1])حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ ح قَالَ أَبُو دَاوُد، حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ يَعْنِي ابْنَ مُحَمَّدٍ وَهَذَا لَفْظُهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: "كُنْتُ أَنَامُ وَأَنَا مُعْتَرِضَةٌ فِي قِبْلَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيُصَلِّي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَمَامَهُ، إِذَا أَرَادَ أَنْ يُوتِرَ، زَادَ عُثْمَانُ: غَمَزَنِي ثُمَّ اتَّفَقَا، فَقَالَ: تَنَحَّيْ".

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روايت دې هغې ويلي دي: زه به اوده کيدم په پلنو په قبله د رسول الله ﷺ کښې، مونځ به کولو رسول الله ﷺ او زه به د هغه مخې ته وم کله چې به هغه د وترو کولو اراده وکړه. زيادت کړی دی عثمان او قعنبي: چې زه (عائشه) به ئې وسکوندلم. بيا دواړه سره متفق شوي دي هغه به وويل: غاړې ته شه.

تشريح: قوله:﴿ فقال : تنحي ﴾ دا د واحد مونث حاضر امر صيغه ده يعنې يو طرف ته شه، او مطلب دا دې چه يو طرف ته کيدو سره د وتر مونځ اوکړه لکه چه په بعض نورو رواياتو کښې دي چه رسول الله ﷺ به د تهجدو د مونځ نه د سلام اړولو نه پس چه کله د وتر اراده فرمائيله نو هغه به ئې هم بيداره کړه چه هغه هم وتر اوکړي، په اولنو رواياتو کښې چه کوم غمز رجل ذکر شوې دې هغه خو د مونځ په حالت کښې دې او دا د مونځ نه د فارغ کيدو نه پس دی ځکه په مونځ کښې کلام چرته جائز دې.

بَاب مَنْ قَالَ الْحِمَارُ لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ

باب دې په بيان د هغه چا کې چې هغه ويلي دي چې خر مونځ نه قطع کوي

[٧١٥]([2])حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: جِئْتُ عَلَى حِمَارٍ ح وحَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "أَقْبَلْتُ رَاكِبًا عَلَى أَتَانٍ وَأَنَا يَوْمَئِذٍ قَدْ نَاهَزْتُ الِاحْتِلَامَ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِالنَّاسِ بِمِنًى، فَمَرَرْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ فَنَزَلْتُ فَأَرْسَلْتُ الْأَتَانَ تَرْتَعُ وَدَخَلْتُ فِي الصَّفِّ، فَلَمْ يُنْكِرْ ذَلِكَ أَحَدٌ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهَذَا لَفْظُ الْقَعْنَبِيِّ وَهُوَ أَتَمُّ، قَالَ مَالِكٌ: وَأَنَا أَرَى ذَلِكَ وَاسِعًا إِذَا قَامَتِ الصَّلَاةُ.

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې هغه وئيلی دي: زه راغلم په خر باندې، او په بل سند باندې د ابن عباس نه روايت دې هغه وئيلی دي: زه راغلم سور په خره باندې او زه په دغه

[1]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٧٧٥٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٨٢/٦) (حسن صحيح)

[2]): صحيح البخاري/العلم ١٨ (٧٦)، والصلاة ٩٠ (٤٩٣)، والأذان ١٦١ (٨٦١)، وجزاء الصيد ٢٥ (١٨٥٧)، والمغازي ٧٧ (٤٤١٢)، صحيح مسلم/الصلاة ٤٧ (٥٠٤)، سنن الترمذي/الصلاة ١٤٠ (٣٣٧)، سنن النسائي/القبلة ٧ (٧٥٣)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٣٨ (٩٤٧)، (تحفة الأشراف: ٥٨٣٤)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/قصر الصلاة ١١(٣٨)، مسند احمد (٢١٩/١، ٢٦٤، ٣٣٧، ٣٦٥)، سنن الدارمي/الصلاة ١٢٩(١٤٥٥) (صحيح)

وخت کښې رسيدلى وم احتلام ته او رسول الله ﷺ خلکو ته مونځ کولو په منى کښې. نو زه تېرشوم مخې د بعضې حصې د صف ته، زه خکته شوم خره مې ايله کړه چې خوراک وکړى او په صف کښې شريک شوم، يو کس هم دا بده ونه ګنړله. وئيلى دى ابوداود: دا لفظ د قعنبى دى اودا اتم دى، وئيلى دى مالک: او زه په دې کښې وسعت وينم کله چې مونځ ودرولى شي.

تشريح: قوله: ﴿ يصلى بالناس بمنى ﴾ د بخارى په روايت کښې هم دغه شان دى، او د مسلم په يو روايت کښې د ﴿ بمنى ﴾ په ځائې ﴿ بعرفة ﴾ دې، د امام نووى رحمه الله رائې د تعدد واقعه ده، او حافظ فرمائى چه مخرج د حديث په اتحاد سره تعدد خلاف اصل دې بلکه دا به وئيلې شى چه دويم روايت شاذ دې.

د حديث په شرح کښې د امام بخارى او امام بيهقى رائې

د بخارى په يو روايت کښې دلته يو زيادت دې ﴿ الى غير جدار ﴾ يعنى رسول الله ﷺ په منى کښې مونځ کولو بغير د څه د يوال او سترې نه، ددې جملې امام بيهقى رحمه الله هم دا مطلب اخستلې دې، پس هغه په دې باندې ترجمه قائم کړې ده ﴿ باب الصلاة الى غير سترة ﴾ او د امام بخارى ترجمه ددې خلاف ده ﴿ باب سترة الامام لمن خلفه ﴾ لهذا ددې ترجمې په وجه باندې به د حديث مطلب دا وى چه د جدار نه علاوه د يو بل څيز ستره جوړه کړې شى نو په هغې کښې هيڅ باک نشته.

قوله: ﴿ فمررت بين يدى بعض الصف ﴾ د دې نه دوه خبرې معلومې شوې اول دا چه د مقتدى په وړاندې تيريدو کښې هيڅ باک نشته، د امام او د هغه د سترې ترمينځه تيريدل مضر دى، دويم دا چه مرور حمار قاطع نه دې. ﴿ قال مالک : وانا ارى ذلک واسعا اذا قامت الصلاة ﴾ د دې جملې چه کومه شرح په بذل کښې ليکلې شوې ده يعنى د مرور قاطع صلاة نه کيدل په دې کښې تسامح ده، په دې مطلب کښې ﴿ اذا اقامت الصلاة ﴾ په ظاهره کښې بې جوړه دې او صحيح مطلب ددې دا دې چه د مونځ د شروع کيدو نه پس په صف کښې د شامليدو د پاره د صفونو نه شاته که څه لاره نه وى نو د صف نه وړاندې تيريدې شى، ددې مطلب تعيين خپله د مؤطاء امام مالک نه کيږى، ابن رسلان او صاحب منهل هم دا مطلب ليکلې دې.

[۷۱۶] (¹)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْجَزَّارِ، عَنْ أَبِي الصَّهْبَاءِ، قَالَ: تَذَاكَرْنَا مَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: "جِئْتُ أَنَا وَغُلَامٌ مِنْ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَلَى حِمَارٍ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي، فَنَزَلَ وَنَزَلْتُ وَتَرَكْنَا الْحِمَارَ أَمَامَ الصَّفِّ فَمَا بَالَاهُ، وَجَاءَتْ جَارِيَتَانِ مِنْ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَدَخَلَتَا بَيْنَ الصَّفِّ فَمَا بَالَى ذَلِكَ".

ترجمه: د ابو الصهباء نه روايت دې هغه وئيلى دى، مونږ مذاکره کوله د هغه شيانو چې کوم مونځ قطع کوى د ابن عباس په خوا کښې، هغه وويل: زه او يو هلک د بنى عبد المطلب راغلو په خر باندې او رسول الله ﷺ مونځ کولو، نو مونږ دواړه راخکته شو او مونږ خر پريخودلو د صف مخې ته، نو هغه هېڅ پروا ونه کړه، او راغلې دوه جينکئ د بنى عبد

¹: سنن النسائي/القبلة ۷ (۷۵۵)، (تحفة الأشراف: ۵۶۸۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۲۳۵) (صحيح)

المطلب نه دواړه په صف کښې تېرتلې نو هغه هېڅ پروا پرې ونه کړه.

[۷۱۷](١) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَدَاوُدُ بْنُ مِخْرَاقٍ الْفِرْيَابِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ بِهَذَا الْحَدِيثِ بِإِسْنَادِهِ، قَالَ: فَجَاءَتْ جَارِيَتَانِ مِنْ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ اقْتَتَلَتَا فَأَخَذَهُمَا، قَالَ عُثْمَانُ: فَفَرَّعَ بَيْنَهُمَا، وَقَالَ دَاوُدُ: فَنَزَعَ إِحْدَاهُمَا عَنِ الْأُخْرَى فَمَا بَالَى ذَلِكَ.

ترجمه: د منصور نه روايت دې ددې حديث په اسناد د هغې سره هغه ووېل: نو راغلې دوه جينکۍ د بنی عبد المطلب نه ، نو دواړه ئې ونيولې، وئيلی دی عثمان: دواړه ئې جدا کړې. او وئيلی دی داود: لرې ئې کړه يوه د بلې نه، نو هغه پروا ونه کړه.

بَابُ مَنْ قَالَ الْكَلْبُ لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ

باب دې په بيان د هغه چاکې چې وايي سپی مونځ نه قطع کوي

په شروع کښې مصنف يو حديث ذکر کړې وو چه په هغې د درې څيزونو قاطع صلاة کېدل مذکور وو، زنانه، خر او سپې، مصنف په دې درې واړو باندې جدا جدا بابونه تړلو سره ددې قاطع نه کېدل ثابت کړل.

[۷۱۸](٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ شُعَيْبِ بْنِ اللَّيْثِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ جَدِّي، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَبَّاسِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "أَتَانَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ فِي بَادِيَةٍ لَنَا وَمَعَهُ عَبَّاسٌ فَصَلَّى فِي صَحْرَاءَ لَيْسَ بَيْنَ يَدَيْهِ سُتْرَةٌ وَحِمَارَةٌ لَنَا وَكَلْبَةٌ تَعْبَثَانِ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَمَا بَالَى ذَلِكَ".

ترجمه: د فضل بن عباس نه روايت دې هغه وئيلی دي: راغې مونږ ته رسول الله ﷺ او مونږ زمونږ په بانډه کښې وو او د هغه سره عباس وو. مونځ ئې وکړو په صحراء کښې چې د هغه مخې ته ستره نه وه او زمونږ خره او سپۍ دواړو لوبې کولې د هغه مخې ته نو هېڅ پروايي ونه کړه په هغې.

بَابُ مَنْ قَالَ لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ شَيْءٌ

باب دې په بيان د هغه چاکې چې وايي: مونځ لره نه قطع کوي هېڅ شی

په اخره کښې ئې ددې سلسلې يو داسې باب راوړلو کوم چه دې ټولو قسمونو ته عام او جامع دې.

[۷۱۹](٣) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنْ أَبِي الْوَدَّاكِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ شَيْءٌ، وَادْرَءُوا مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ".

ترجمه: د ابو سعيد نه روايت دې هغه وئيلی دی، چې فرمائيلی دی رسول الله ﷺ: نه قطع کوی مونځ لره هېڅ شی، لرې کړئ (دفع کړئ) څومره چې ستاسو طاقت وی بېشک هغه شيطان دی.

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٥٦٨٧) (صحيح)
(٢): سنن النسائي/القبلة ٧ (٧٥٤)، (تحفة الأشراف: ١١٠٤٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (١/٢١١، ٢١٢) (ضعيف)
(٣): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٣٩٨٩) (ضعيف)

[۷۲۰]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، حَدَّثَنَا مُجَالِدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الْوَدَّاكِ، قَالَ: مَرَّ شَابٌّ مِنْ قُرَيْشٍ بَيْنَ يَدَيْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ وَهُوَ يُصَلِّي فَدَفَعَهُ، ثُمَّ عَادَ فَدَفَعَهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قَالَ: إِنَّ الصَّلَاةَ لَا يَقْطَعُهَا شَيْءٌ، وَلَكِنْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "ادْرَءُوا مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنَّهُ شَيْطَانٌ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: إِذَا تَنَازَعَ الْخَبَرَانِ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُظِرَ إِلَى مَا عَمِلَ بِهِ أَصْحَابُهُ مِنْ بَعْدِهِ.

ترجمه: د ابو الوداک نه روايت دې هغه وئيلى دي: چې تېر شو يو ځوان د قريشو نه مخې د ابو سعيد الخدرى ته او هغه مونځ کولو نو هغه دفع کړو بيا راغې بيا ئې دفع کړو تر درې ځلو پورې، هرکله چې هغه فارغ شو نو ويې وئيل: بيشکه مونځ لره نه قطع کوى هيڅ شى، لکن رسول الله ﷺ ويلى دي: تاسو دفع کوئ ځومره چې ستاسو طاقت وى بيشکه هغه شيطان دى. وئيلى دى ابوداود: کله چې تنازع راشى په مابين د دوه خبرينو کښې نو کتل به شى عمل د صحابو ته وروسته د هغه نه.

تشريح: **قوله**: ﴿مر شاب من قريش بين يدى ابى سعيد الخدرى﴾ دا هم هغه حديث دې د کوم چه څه حصه مخکښې په "باب ما يؤمر المصلى ان يدراء" د لاندې تيره شوې ده، مصنف ددې څه حصه هلته ذکر کړه اوڅه دلته، پوره روايت په بخارى ص۷۳ او مسلم ص۱۹۷ کښې موجود دې.

قوله: ﴿قال ابوداود : اذا تنازع الخبران عن رسول الله صلى الله عليه وسلم نظر الى ما عمل به اصحابه﴾ (۲) مصنف دا يوه اصولى خبره بيان کړې ده چه په کومه مسئله کښې احاديث مرفوعه متعارض وى نو هلته اثار صحابه او د هغوى طرز عمل ته کتل پکار دى، حضرت په بذل کښې ليکى چه په عمل صحابه کښې د نظر کولو نه معلوميږى چه بعض هغه صحابه کرام کوم چه د قطع صلاة راويان دى لکه ابن عباس، ابن عمر، عائشه، دا حضرات خپله ددې ځيزونو په مرور سره د قطع قائل نه دى، پس د بيهقى او طحاوى په يو روايت کښې دى چه د ابن عباس نه مسئله اوتپوسلې شوه چه زنانه، خر او سپې قاطع صلاة دى؟ نو هغه جواب ورکړو ﴿اليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه﴾ يعنى مونځ يو عمل صالح دې چه فرشتې ئې پورته اسمان ته اوړى ايا دا ځيزونه اسمان ته د اوړلو نه مانع کيدې شى؟ هم دغه شان د ابن عمر رضی اللہ عنہ نه هم د عدم قطع صلاة فتوى منقول ده، هم دغه شان د سيدنا عائشه رضی اللہ عنہا نه د زنانه د غير قاطع کيدو روايت موجود دې، وړاندې حضرت فرمائى چه ددې نه علاوه چه د ډيرو صحابه کرامو نه د قطع صلاة روايات موجود دى د هغې نه دا نه لازميږى چه د هغوى مذهب دې ضرور د قطع صلاة وى بلکه د قطع صلاة نه مراد به د هغوى قطع خشوع وى لکه چه جمهور علماء کرام فرمائى، والله اعلم بالصواب. دې ځائې ته رارسيدو سره د بذل المجهود اولنې جلد پوره شو.

اللهم تقبل منا كما تقبلت من عبادك الصالحين واجعله خالصا لوجهك الكريم

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۹۸۹) (ضعيف)

(۲) بالکل هم ددې په شان عبارت مصنف په دې کتاب کښې دوه ځايه نور راوړې دې مثلا په کتاب الحج کښې د صيد محرم روايات مختلفه د لاندې، باب لحم الصيد للمحرم کښې فرمائى: قال ابوداود واذا تنازع الخبران عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ينظر بما اخذ به اصحابه)

ابواب تفريع استفتاح الصلاة

د مونځ شروع کولو احکام

د مصنف يو عادت

ما مخکښې دا خبره بيان کړې ده چه مصنف لفظ تفريع په کثرت سره استعمالوی، د هر يومصنف يو خاص ادا او طرز تعبير وی.
څنګه چه په ليکلو کښې مضامين مرتب وی هم دغه شان د هر يو مصنف په ذهن کښې د ابواب او مضامين يو خاص ترتيب د مخکښې نه موجود وی چه د هغې مطابق هغه تصنيف ليکی نو د تفريع مطلب دا شو چه د مصنف د ذهنی ترتيب په اعتبار سره (بلکه خارجی هم) راتلونکی ابواب په تيرو ابوابو باندې متفرع کيږی او يا داسې او ايځ چه تفريع ماخوذ دې د فرع نه چه د هغې جمع فروع راځی، فروع وئيلې شی مسائل جزئيه ته، وئيلې شی ﴿ فرعت من هذا الاصل مسائل ای استخرجت ﴾ نو مطلب دا شو چه د افتتاح الصلاة نه تر د اختتام صلاة پورې د مسائلو استخراج يعنی د احاديث نبويه نه، صرف ددې تخصيص نه بلکه د مصنف مقصد د ټولو ابوابو او کتب نه استخراج وفروع ومسائل دې.
استفتاح صلاة يعنی مونځ شروع کول، ددې ځائې نه د مونځ د داخلی څيزونو بيان شروع کيږی او اوسه پورې د مونځ متعلق د هغه احکاماتو بيان وو کوم چه خارجی دی.
اوس ددې ځائې نه مصنف د مونځ مکمل طريقه د شروع نه تر انتهاء پورې د تکبير تحريمه نه تر سلام پورې په راتلونکو ابواب کښې بيانول غواړی، د مونځ ددې مکمل کيفيت بيان لره فقهاء کرامو بلکه اکثر محدثين مصنفين هم په باب صفة الصلاة سره تعبير کوی.

بَاب رَفْعِ الْيَدَيْنِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان رفع اليدينو کې په مانځه کې

پورته عنوان يعنی "ابواب تفريع استفتاح الصلاة" دا عنوان د کلی په درجه کښې دې، او دا باب او راتلونکی ابواب ددې کلی جزئيات دی، ښه ځان پوهه کړئ.

د ترجمة الباب غرض

ښه ځان پوهه کړئ چه په ترجمة الباب کښې رفع اليدين مطلقا ذکر کړې شوې دی دا ئې نه ده ظاهر کړې چه کوم رفع اليدين، د ترتيب تقاضه خو دا ده چه مقصود بالبيان صرف رفع اليدين عند التحريمه وی ځکه چه د رفع اليدين نه فارغ کيدو سره مصنف وړاندې د دعاء استفتاح باب قائم کړې دې، خو چونکه ددې باب په احاديثو کښې رفع عند الركوع وغيره هم ذکر ده، په دې وجه مصنف د رفع اليدين ټول مواضع په يوځائې بيان کړې دی، هم په دې وجه ئې د دعاء استفتاح د باب نه مخکښې د عدم رفع عند الركوع باب قائم کړې دې، ددې نه معلومه شوه چه د مصنف مراد د رفع نه رفع عند التحريمه والركوع وغيره ټول دی.

د رفع اليدين متعلق مباحث خمسه

اوس تاسو د رفع اليدين متعلق احکام او مسائل واورئ کوم چه پنځه دي

۱: مواضع الرفع: په مانځه کښې رفع څو ځايونو کښې ده.

۲: کيفية الرفع: يعنی د رفع يدين طريقه.

۳: وقت الرفع: رفع يدين د تحريمه نه مخکښې پکار دی يا ددې سره.

۴: منتهی الرفع: لاسونه به د کوم ځائې پورې اوچتولې شي.

۵: حکم الرفع: د رفع يدين حکمتونه او مصلحتونه.

البحث الاول:

په مونځ کښې رفع اليدين کوم کوم ځائې کښې کولې شي، الموضع الاول عند التحريمه د دې د سنتيت جمهور علماء کرام قائل دی په شرح مهذب کښې ددې په استحباب باندې د امت اجماع نقل کړې ده خو د ابن حزم په نزد دا رفع فرض ده بغير ددې نه به مونځ صحيح نه وی وهو رواية عن الاوزاعی، خو د امام مالک رحمه الله يو روايت د عدم استحباب دې او علامه باجی د ډيرو مالکيانو نه هم عدم استحباب نقل کړې دې خو په کتب مالکيه کښې د استحباب تصريح ده لهذا صحيح هم دا ده، او بعض علماء کرامو د فرقه زيديه نه ددې رفع عدم جواز نقل کړې دې، وئيلې شوې دی چه دا نقل صحيح نه دې، الحاصل د ائمه ثلاثه په نزد دا رفع سنت ده او هم دا قول اصح د امام مالک هم دې، او د ابن حزم او اوزاعی په نزد فرض ده.

الموضع الثانی، رفع يدين عند الرکوع يعنی رکوع ته د تلو په وخت او د هغې نه د پاسيدو په وخت، ددې د سنتيت د صحابه کرامو يو جماعت قائل دی لکه ابن عمر، جابر بن عبدالله، ابوهريره، انس، ابن عباس، عبدالله بن الزبير وغيرهم قاله الترمذی فی جامعه، هم دغه شان هغه فرمائی: ومن التابعين الحسن البصری وعطاء وطاؤس ومجاهد ونافع وسالم وسعيد بن جبير وغيرهم، او په ائمه کرامو کښې امام شافعی، احمد او اسحاق به راهويه قائل دی.

د دې بالمقابل امام ابوحنيفه، سفيان ثوری، ابراهيم نخعی، ابن ابی ليلی او د صحابه کرامو او د تابعينو يو جماعت ددې رفع د عدم استحباب قائل دی، لکه عبدالله بن مسعود، جابر بن سمرة، براء بن عازب، عبدالله بن عمر (بذل عن العينی) هم دغه شان امام طحاوی رحمه الله د عمر رضی الله عنه عمل هم د ترک رفع ثابت کړې دې، ابن بطال مالکی رحمه الله هم د عمر رضی الله عنه عمل د ترک رفع ثابت کړې دې. (حاشية فيض الباری ص ۴۵۷، ج ۲) هم دغه شان امام طحاوی رحمه الله د علی رضی الله عنه عمل هم عدم رفع ثابت کړې دې، مولانا بدر عالم صاحب په دې باندې بحث کولو سره فرمائی چه که ددې دواړو (عمر او علی) نه رفع ثابت وې نو امام ترمذی به د هغوی نومونه ضرور په قائلين رفع کښې ذکر کړې وې.

د قائلين رفع د لاندې امام ترمذی رحمه الله فرمائی: وبه يقول غير واحد من اهل العلم من اصحاب النبی صلی الله عليه وسلم والتابعين وهو قول سفيان واهل الکوفة. او صاحب بدائع د ابن عباس

رضی الله عنهم نه د عشره مبشره عمل هم عدم رفع نقل کړې دې (۱)(خو هغه ددې سند نه دې بیان کړې).

په رفع الیدین کښې د امام مالک د مذهب تحقیق

او د امام مالک نه په دې کښې دوه روایتونه دی، د ابن القاسم په روایت سره عدم رفع دې او د ابن وهب او اشهب په روایت کښې استحباب رفع دې، خو په الشرح الکبیر کښې علامه دردیر رحمه الله صرف د عند التحریمه د رفع استحباب ذکر کړې دې او د رفع عند الرکوع عدم استحباب، دا الشرح الکبیر د مختصر خلیل شرح ده او مختصر خلیل د فقه مالکیه یو مشهور او معتبر متن دې، هم دغه شان امام نووی رحمه الله په شرح مسلم کښې د احنافو د مذهب لیکلو نه پس لیکی: وهو اشهر الروایات عن مالک. هم دغه شان علامه ابن رشد مالکی په بدایة المجتهد کښې لیکلې دی چه د امام مالک د عمل اهل مدینه په وجه باندې عدم رفع ته ترجیح ورکړې ده، او په مدونه کښې خپله د امام مالک نه منقول دی (کما فی الفیض السمائی ص ۲۸٤) رفع الیدین ضعیف الا فی الافتتاح خو د شرح حدیث د کتلو نه معلومیږی چه د فریق مقابل کوشش دا دې چه دا ثابت کړی چه د امام مالک په نزد رفع الیدین عند الرکوع کښې قول راجح د استحباب دې، پس علامه زرقانی فرمائی چه ابن عبدالحکم وئیلې دی چه د امام مالک رحمه الله نه عدم رفع چا هم نه ده نقل کړې سوا د ابن القاسم نه، علامه انور شاه کشمیری رحمه الله په نیل الفرقد کښې فرمائی چه علامه عینی په مبانی الاخبار کښې لیکی چه: وروی الشافعی عن مالک انه کان لا یرفع یدیه... لهذا ابن القاسم په خپل روایت کښې متفرد نه دې بلکه امام شافعی رحمه الله هم ددې راوی دې.

رفع الیدین د احنافو په نزد خلاف اولی دی یا مکروه؟

د دې نه پس ځان پوهه کړه چه په دې کښې اختلاف دې چه دا رفع الیدین عند الرکوع خلاف اولی دی یا مکروه، طحطاوی علی المراقی کښې دې ته مکروه وئیلې دی او په یو بل ځائې کښې په مراقی الفلاح کښې هم، او په فیض الباری کښې شاه صاحب د کبیری شرح منیه او صاحب بدائع نه هم کراهت نقل کړې دې، او بل قول د احنافو په دې کښې دا دې چه دا صرف خلاف اولی دې، امام ابوبکر جصاص رازی هم دا قول اختیار کړې دې لکه چه په فیض الباری کښې دی، او هم دا شاه صاحب او حضرت اقدس گنگوهی اختیار کړې دې.

---

(۱) ددې په خلاف امام بیهقی رحمه الله د حاکم نه نقل کړې دی چه په دې سنت یعنی د رفع یدین په روایت باندې عشره مبشره متفق دی، او په دې باندې امام بیهقی رحمه الله فرمائی: وهو کما قال. یعنی حاکم چه څه فرمائیلې دی هم دغه شان ده. علامه زیلعی په نصب الرایه کښې د ابن دقیق العید نه نقل کوی چه د حاکم د عشره مبشره په روایت باندې جزم کول څه غوره خبره نه ده او هغه فرمائی: ولعله لا یصح عن جملة العشرة. یعنی د لسو واړو نه ددې ثبوت مشکل دې، او علامه فیروز آبادی خو حد کړې دې هغه په سفر السعادة کښې د رفع الیدین فی المواضع الثلاثة متعلق فرمائی چه د عشره مبشره نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم هم په دې کیفیت باندې د عمر مبارک د اخره پورې مونځ کولو. زمونږ علماء فرمائی چه داسې یو حدیث هم ثابت نه دې پاتې لا دا چه د عشره مبشره روایت وی. (امانی الاحبار ص ۱۹۰، ج ۳، وفیض الباري ص ۲۵۹ ج ۲)

كما في الكوكب الدري.

الموضع الثالث رفع اليدين عند السجود، په ائمه اربعه کښې څوک هم ددې د استحباب قائل نه دى، البته د امام احمد يو روايت کوم چه د هغه نه ميمونى نقل کړې دې د استحباب دې، هم دغه شان په شوافعو کښې ابن المنذر او ابو علي طبرى او بعض اهل حديث هم د استحباب قائل دى هم دغه شان ابن حزم هم ددې قائل دې بلکه في كل رفع وخفض.

الموضع الرابع : رفع عند القيام من الركعتين... يعنى د رومبى تشهد نه د پاسيدو په وخت، د امام مالک او امام شافعي په يو قول کښې دا رفع مستحب ده، امام نووى رحمه الله فرمائى او هم دا قول صواب دې، خو حضرت شيخ فرمائى چه اکثر متون شافعيه ددې د ذکر نه خالى دى، هم دغه شان د مالکيانو او حنابله په متون کښې هم ددې ذکر نشته، لهذا د امام نووى رحمه الله دا فرمائيل چه دلته د رفع اليدين والا قول صحيح دې محل نظر دې، حضرت شيخ په اوجز المسالک کښې فرمائى چه په ظاهره امام نووى داسې مجبورا اوکړل د اشکال نه د بچ کيدو دپاره [1]، هم دغه شان ابن دقيق العيد فرمائى چه د امام شافعي رحمه الله د نظر تقاضه دا کيدل پکار دى چه دلته رفع اليدين مستحب شى څنګه چه هغه د رفع عند الركوع وبعد الركوع قائل دې څکه چه دليل د ټولو يو دې يعنى حديث د ابن عمر رضي الله عنه، چه د هغې په بعض طرق کښې په صحيح بخارى وغيره کښې دا رفع مذکور ده، هم دغه شان هغه فرمائى چه دې ته د امام شافعي رحمه الله مذهب په دې وجه وئيل چه د هغه نه منقول دى ﴿ اذا صح الحديث فهو مذهبي ﴾ په دې کښې نظر دې، حافظ فرمائى چه په ظاهره کښې د نظر وجه دا ده چه د امام شافعي رحمه الله ددې وصيت د عمل محل هغه صورت دې چه کله دا معلومه شى چه امام شافعي رحمه الله ته به دا روايت نه وى رسيدلې، او هر کله چه دا معلومه شى چه حديث خو هغه ته رسيدلې وو خو د څه وجې نه هغه قبول نه کړو نو بيا دا صورت ددې وصيت محل نه دې او دلته معامله محتمل ده (مونږ نه شو وئيلې چه امام شافعي رحمه الله ددې زيادت نه خبر شوې وو يا نه) هم دغه شان دا رفع اختيار کړې ده امام بيهقى، دا رفع ابن خزيمه او امام بخارى وغيرهم، پس امام بخارى په دې باندې په صحيح بخارى کښې مستقل باب تړلې دې باب رفع اليدين اذا قام من الركعتين.

البحث الثاني : (د رفع اليدين كيفيت)

د رفع اليدين په کيفيت کښې څو اقوال دى په منهل کښې ئې څلور صورتونه ليکلي دى:

١ : يرفعهما ناشرا اصابعه مستقبلا بباطن كفيه القبلة... يعنى لاسونه به پورته اوچت کړى په داسې حالت کښې چه د کفين باطن (د لاس تلى) به ئې د قبلې طرف ته وى، او د ګوتو سرونه به ئې د آسمان طرف ته وى.

٢ : دويمه طريقه هم دا ده خو بس دومره فرق دې چه د ګوتو سوکې ئې د قبلې طرف ته وى.

---

[1]) چه هر کله په صحيح بخارى کښې د ابن عمر رضي الله عنه په روايت کښې دا رفع مذکور ده نو بيا تاسو ددې قائل ولې نه يئ؟

۳: او دريمه طريقه دا ده چه لاسونه داسې اوچت کړی چه بطون کفين ئې د اسمان طرف ته وی او ظهور کفين ئې د زمکې طرفته وی.
۴: او څلورمه طريقه د دريمې برعکس ده يعنی بطون کفين الی الارض او ظهور کفين الی السماء او دا کيفيات علامه عينی هم په شرح بخاری کښې ذکر کړې دی، اولنې کيفيت هغوی د امام طحاوی رحمه الله طرف ته منسوب کړې دې. (الفيض السمائی ص ۲۸۵)

د رفع اليدين په وخت تفريق اصابع اولی دې يا ضم

اوس دا چه د رفع اليدين په وخت تفريق اصابع اولی دې يا ضم؟ نو په مغنی کښې ليکی چه ﴿ يستحب ضم الاصابع ﴾ (عند احمد) وقال الشافعی السنة التفريج، او د احنافو په نزد په خپل حال پريخودل اولی دی، نه دې بالقصد ضم کوی او نه دې تفريق، البته په رکوع کښې تفريج اولی دې او په سجود کښې ضم، امام ترمذی رحمه الله په دې مسئله باندې مستقل باب تړلی دې: باب فی نشر الاصابع عند التکبير.

البحث الثالث: (رفيع اليدين به تکبير سره متصل وی که منفصل)

رفع اليدين کله کول پکار دی د تکبير نه مخکښې يا د هغې سره سره؟ د شوافعو او مالکيه ؤ په نزد راجح قول مقارنت دې کما قال الزرقانی، او د حنابله په نزد هم دغه قول دې روايةً واحدةً، او د فقهاء احنافو په دې کښې اختلاف دې، صاحب بدائع او صاحب محيط مقارنت اختيار کړې دې چه د تکبير سره سره دې رفع اليدين اوکړی، او په هدايه کښې تقديم رفع مذکور دې، اول دې رفع اليدين اوکړی او بيا تکبير، صاحب بحر او در مختار هم دا اختيار کړې دې.

البحث الرابع: (لاسونه کوم ځائې پورې اوچتول پکار دی؟)

رفع اليدين د کوم ځائې پورې پکار دی، مشهوره دا ده چه د ائمه ثلاثه په نزد حذا المنکبين او د احنافو په نزد حذاء الاذنين، خو د کتب مالکيه نه معلوميږی چه دلته هم حذا الاذنين اولی دې، او د حنابله مذهب په مغنی کښې تخيير الی المنکبين او الاذنين ليکلې دې، شيخ ابن الهمام فرمائی چه دا اختلاف صرف لفظی دې ځکه چه د حذا المنکبين مطلب دا دې چه کفين د منکبين مقابل وی او اطراف اصابع د اذنين مقابل، هم دغه شان ملا علی قاری د امام شافعی نه نقل کړې دی چه کله هغه مصر ته داخل شو نو د هغه نه ددې متعلق تپوس اوشو نو هغه ورته دا پورته ذکر شوې تفصيل بيان اوفرمائيلو چه کفين حذاء المنکبين او ابهامين الی شحمة الاذنين او اطرافع اصابع الی فروع الاذنين، ځکه چه په يو حديث کښې الی المنکبين راغلې دې او په يو کښې الی الاذنين او په بعض کښې الی فروع الاذنين. يعنی د غوږونو پورته حصه، لهذا په درې واړو رواياتو کښې تطبيق اوشو، او د زنانه په باره کښې مشهوره ده چه په دې مسئله کښې د زنانه او د سړی د فرق قائل صرف احناف دی، انها ترفع الی الثدين، خو احناف په دې کښې متفرد نه دی، په اوجز کښې ليکلې دی چه د

امام احمد رحمه الله نه په دې کښې دوه روايتونه دي، ﴿ ترفع قليلا ﴾ او بل روايت دا دې چه د زنانه په حق کښې رفع اليدين مشروع نه دی.

البحث الخامس : په رفع اليدين کښې حکمت څه دې

حضرت شيخ په اوجز کښې لس حکمتونه ذکر کړې دی.

۱: نفي الکبرياء عن غير الله تعالى... يعنې د الله اکبر په ذريعه د الله پاک دپاره قولا لوئي والې ثابتولې شی او فعلا يعنې د لاس په اشارې سره د غير الله نه د لوئي والی نفی کولې شی،

۲: وقيل اعلام الاصم... کونړ سړې خو به د امام تکبير وانورى خو رفع اليدين ته کتلو سره به پوهه شی چه مونځ شروع شو دا دوه حکمتونه صاحب هدايه بيان کړې دی.

۳: قيل اشارة الى طرح الدنيا الوارء والاقبال بکلية الى الله تعالى. يعنې په دې سره دنيا له شاته د ګزارلو طرف ته اشاره ده او دا چه زه پوره طريقې سره د الله پاک طرف ته متوجه کيږم.

۴: ﴿ الاستلام ﴾ يعنې د انقياد او تسليم طرف ته اشاره ده چه مونږ ستا خبره منو.

۵: "استعظام ما دخل فيه" يعنې رفع اليدين فعل تعظيمی دې او په دې سره مقصود د مونځ د عظمت اظهار دې.

۶: "استعظاما لله تعالى" د الله پاک د عظمت اظهار...

۷: رفع الحجاب بين العبد والمعبود والساجد والمسجود... يعنې د رفع حجاب طرف ته اشاره ده چه الله پاک حجابات لرې کولو سره په خپل دربار کښې قرب او حضور نصيب کړی.

۸: "الاستقبال بجميع البدن" د ارسال يدين په صورت کښې د لاسونو استقبال نه کيږی نو رفع اليدين په دې وجه کولې شی ددې دپاره چه د باقی بدن سره په لاسونو سره هم استقبال اوشی.

۹: اشارة الى تمام القيام... يعنې د الله پاک په وړاندې پوره بدن سره قيام کول، او يو حکمت دا بيانولې شی چه په مکه کښې به بعض کفار قريش هم په ترخ کښې بتان نيولو سره د مسلمانانو په مانځه کښې اودريدل،

۱۰: واصنامهم تحت اباطهم... نو د رفع اليدين حکم ورکړې شو د اسقاط اصنام دپاره.

اوس پاتې شوه مسئله د دلائلو نو په دې معرکة الاراء مسئله کښې دلائل دواړو ډلو سره موجود دی او د هر يو په مستدلات باندې فردا فردا بحث او کلام هم شته، په صحاح سته کښې مجموعی حيثيت سره دواړه قسم روايات موجود دی، په سنن اربعه کښې دواړه قسم او په صحيحين کښې صرف د رفع روايات موجود دی، اخری عمل د رسول الله ﷺ په دې کښې څه دې رفع يا عدم رفع، صريحا ددې ثبوت مشکل دې، البته په سنن بيهقی کښې د ابن عمر رضی الله عنه د حديث په بعض طرق کښې دا زيادت دې ﴿ فما زالت تلک صلاته حتی لقی الله ﴾ چه د هغې نه معلوميږی چه په اخری عمر کښې د رسول الله ﷺ فعل رفع اليدين وو، خو بعض محققينو دې زيادت ته غير ثابت وئيلې دې چه دا ضعيف بلکه موضوع دې.[1]

[1] ددې حديث په سند کښې عصمة بن محمد انصاری دې، قال ابو حاتم ليس بالقوي، وقال ......←

د احنافو په نزد د رفع اليدين نسخ او د مولانا انور شاه کشمیري رائې

خو رفع اليدين په نفس ثبوت کښې د يو حنفي عالم هم تردد نشته بلکه دا حضرات د بقاء رفع او د هغې د دوام انکار کوی یعنی دا منسوخ گنړی، هم دا رائې د امام طحاوی، شیخ ابن الهمام او زمونږ په مشائخو کښې د حضرت گنگوهی، حضرت شیخ الهند، حضرت سهارنپوری، صاحب بذل المجهود وغیرهم ده.

البته مولانا انور شاه کشمیری د نسخ قائل نه دې هغه فرمائی رفع او ترک رفع دواړه د رسول اللهﷺ او صحابه کرامو نه په تواتر سره ثابت ده، د رفع اليدين تواتر عملا او اسنادا دواړو طريقو سره دې او د عدم رفع تواتر عملا او طبقة دې،(۱) لهذا په دې کښې يو ته هم منسوخ نه شی وئیلې کیدې، هم دغه شان هغه فرمائی چه دا اختلاف صرف د افضلیت او اولویت دې، د احنافو په نزد عدم رفع اولی ده او د شوافعو په نزد رفع، د جواز او عدم جواز او کراهت او عدم کراهت اختلاف نه دې، هغه فرمائی چه دا خبره ماته د امام ابوبکر جصاص په کلام کښې ملاؤ شوه، د امام کرخی په شان ائمهؒ هغه په شاگردانو کښې دی لهذا د هغه مرتبه د شارح منیه او صاحب بدائع نه هم اوچته ده چا چه رفع اليدين ته عند الاحناف مکروه وئیلې دی، شاه صاحب دا هم لیکلې دی چه ددې نه پس زما د طبیعت نه د احادیث ثابته فی الرفع بوجهٖ کوز شو. فاسترحت حیث تخلصت رقبتی من الاحادیث الثابتة فی الرفع.

د رفع اليدين په سلسله کښې د حضرت سهارنپوری رائې

حضرت سهارنپوریؒ په بذل المجهود کښې د دواړو ډلو په دلائلو باندې د بحث او تحقیق کولو نه پس فرمائی چه ددې ټولو تفصيلاتو نه معلومیږی چه د رسول اللهﷺ نه رفع اليدين ثابت دی خو د يو حديث نه هم ددې دوام او دا چه رسول اللهﷺ په خپل اخری عمر کښې هم رفع اليدين کړې دی ثابت نه دی، هم دغه شان د هغه نه ترک رفع هم ثابت ده، اوس قائلین رفع خو دا وائی چه چونکه رفع اليدين سنت مؤکده نه وو، په دې وجه به رسول اللهﷺ کله کول او کله به ئې نه کول، د وجوب د ویرې نه، لهذا دا رفع سنت غیر مؤکده ده. او مانعین رفع دا وائی چه د رسول اللهﷺ نه رفع او ترک رفع دواړه ثابت دی هم دغه شان د صحابه کرامو نه هم دواړه ثابت دی، اوس کتل دا دی چه د کومو صحابه کرامو نه ترک رفع ثابت ده د هغې څه وجه ده؟ دا خو کیدې نه شی چه رفع اليدين دې ددې حضراتو په علم کښې نه وی راغلې ځکه چه رفع اليدين ډیر ښکاره څیز دې، امر مشاهد دې ددې د پټ

لـه ....یحیي کذاب یضع الحدیث، وقال العقیلي یحدث بالبواطیل عن الثقات وقال الدارقطني متروك. او ددې حدیث په بل طريق کښې عبدالرحمن بن قریش الهروی دې، حافظ ذهبی په میزان الاعتدال کښې هغه ته متهم بوضع الحديث وئیلې دې. (بذل المجهود)

(۱) د تواتر طبقهٔ مطلب دا دې چه په هره زمانه کښې راتلونکې خلقو د خپلې زمانې خلقو ته کتلو سره دا اختيار کړې دې، هم ددې نه په توارث سره هم تعبير کیدې شی، ددې مدار په مشاهده او تعامل باندې دې، په سند او روایت باندې نه).

پاتې کيدو سوال هم نه پيدا کيږي او دا هم نه شو وئيلې چه هغوی به دا سهوا او نسيانا پريخودلې وی ځکه چه بعض صحابه کرام مثلا ابن عمر خو د اتباع رسول ﷺ په معامله کښې دومره حريص او کوشش کونکې وو ، او د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په باره کښې خو دا ټول منې چه هغه به رفع اليدين نه کول نو ددې ترک ددې نه علاوه څه وجه کيدې شي چه دې حضراتو به دا منسوخ ګڼړلو.

د حضرت ګنګوهی رائې

او په الکوکب الدری کښې حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چه کوم صحابه کرامو د رسول الله ﷺ نه روستو رفع اليدين کول په ظاهره هغوی د استصحاب حال نه کار اخستلې دې او کوم حضراتو چه ترک رفع کوله د هغوی د عمل بنياد استصحاب حال خو نه شي کيدې ځکه چه د رسول الله ﷺ نه د رفع يدين ثبوت ډير مشهور او معروف وو بلکه د هغوی د علم په وجه باندې د علم زيادت دې چه هغوی ته مزيد د يوې خبرې علم وو يعنی دا چه رسول الله ﷺ د رفع اليدين کولو نه پس په اخر کښې دا ترک کړې وو ، لهذا مانعين رفع مثبت شو هغوی يو امر زائد لره ثابتوی يعنی ترک رفع او رفع الرفع، او قائلين رفع ددې منکر دی، لهذا هغوی نافی شو ، المثبت اولی من النافی. لهذا دا چه مشهوره ده چه قائلين رفع مثبت او تارکين رفع نافی دی صحيح نه ده.

د صاحب امانی الاحبار تبصره

حضرت مولانا محمد يوسف صاحب په امانی الاحبار کښې فرمائی، امام طحاوی په شرح معانی الآثار کښې د عمر بن الخطاب، علی بن ابی طالب، عبدالله بن عمر، عبدالله بن مسعود رضی الله عنهم عمل ترک رفع ثابت کړې دې، هم دغه شان په بيهقی کښې بسند جيد د ابوبکر صديق رضی الله عنه عدم رفع روايت کړې شوې ده (ګويا د خلفاء ثلاثه ابوبکر، عمر او علی عمل هم ترک رفع شو) او امام ترمذی رحمه الله په باب رفع اليدين کښې د ابن عمر رضی الله عنه د حديث د لاندې فرمائی : وَبِهَذَا يَقُولُ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- مِنْهُمُ ابْنُ عُمَرَ وَجَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبُو هُرَيْرَةَ وَأَنَسٌ وَابْنُ عَبَّاسٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ وَغَيْرُهُمْ وَمِنَ التَّابِعِينَ الْحَسَنُ الْبَصْرِيُّ وَعَطَاءٌ وَطَاوُسٌ وَمُجَاهِدٌ وَنَافِعٌ وَسَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَسَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ وَغَيْرُهُمْ. او بيا د عدم رفع په سلسله کښې د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د حديث ذکر کولو نه پس ليکی : وَبِهِ يَقُولُ غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَالتَّابِعِينَ. وَهُوَ قَوْلُ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ وَأَهْلِ الْكُوفَةِ. اوګورئ امام ترمذی د رفع يدين په باره کښې د بعض الصحابه والتابعين لفظ استعمال کړې دې او په عدم رفع کښې د غير واحد لفظ استعمال کړې دې کوم چه سراسر په کثرت باندې دلالت کوی،(۱) او د اهل کوفه طرف ته ئې هم عدم رفع منسوب کړې

---

(۱) صاحب د امانی الاحبار فرمائی او ددې په مقابله کښې امام بخاری جزء رفع اليدين کښې داسې اوکړل چه خپل تصنيف کښې ئې د هغه صحابه کرامو شمير کوم چه قائل بالرفع وو دومره اوږد کړو چه ټول کتاب ئې د هغې نه ډک کړو او د عدم رفع د لاندې ئې صرف يو نوم د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ذکر کړو ګويا هغه په عدم رفع کښې متفرد دې، بلکه دا چه هغه د کومو صحابه کرامو نومونه........←

ده چه د هغې نه جمیع اهل کوفه مراد دی، پس ابن عبدالبر په کتاب الاستذکار کښې د محمد بن نصر المروزی نه نقل کړې دی چه زمونږ په علم کښې داسې یو ښهر نشته چه د هغې ټول اوسیدونکی ترک رفع کوی سوا د کوفې نه.

د دې نه چه یو طرف ته د اهل کوفه عدم رفع باندې متفق کیدل معلومیږی نو دا هم ترې معلومیږی چه په نورو ښهرونو کښې به هم ترک رفع کیدله خو دا ټول خلق په دې باندې متفق نه وو، او دا دې هم واضحه وی چه دا محمد بن نصر زبردست عالم وو او د مذاهب صحابه وعلماء نه ډیر زیات خبر وو.

خطیب بغدادي او ابن حبان د هغه په باره کښې لیکی : کان من اعلم الناس باختلاف الصحابة ومن بعدهم فی الاحکام. الغرض د محمد بن نصر شهادت دې چه ټول اهل کوفه په عدم رفع باندې متفق وو او په نورو ښهرونو کښې رفع او عدم رفع دواړه وه.

فائده : مولانا بدر عالم میرټهی په حاشیه د فیض الباری کښې لیکی، چه امام ترمذی په قائلین د رفع کښې چه د کومو صحابه کرامو نومونه ذکر کړې دی په هغوی کښې ئې ابن عمر خو ذکر کړو خو د هغه والد عمر بن الخطاب ئې ذکر نه کړو، هم دغه شان ئې علی هم ذکر نه کړو، که د امام ترمذی په نزد د هغوی نه رفع یدین ثابت وې نو بیا دا دواړه د ذکر کولو زیات مستحق وو، د امام طحاوی رحمه الله تحقیق دا دې چه دا دواړه حضراتو به رفع الیدین نه کول او بیهقی وغیره په دې باندې مصر دی چه رفع به ئې کوله، البته د ابوبکر صدیق په باره کښې ښه طریقې سره تحقیق اونشو چه هغه به رفع کوله یا ترک رفع د هغه نه دواړه منقول دی.

د کوفه علمی مقام او د اهل کوفه په عدم رفع الیدین باندې اتفاق

د دې سره سره تاسو د کوفې علمی مرتبه او منزلت هم په ذهن کښې اوساتئ کومه چه د علی رضی الله عنه دار الخلافه وه، او امام نووی رحمه الله دې ته دار الفضل والفضلاء سره یاده کړې ده، او صاحب قاموس هغې ته "قبة الاسلام ودار هجرة المسلمن" لیکی، د سیدنا علی رضی الله عنه اکثر فیصلې هم په کوفه کښې صادر شوې دی، حضرت شاه ولی الله صاحب په حجة الله البالغة کښې فرمائی : "کان اغلب قضایاه بالکوفة"

کوفې ته د صحابه کرامو راتلل او قیام هم په کثرت سره منقول دې، ابو بشیر دولابی په کتاب الاسماء والکنی کښې لیکی : نزل الکوفة الف وخمسون رجلا من اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم واربعة وعشرون من اهل البدر. او د فن رجال امام ابو الحسن عجلی خو په خپل

له........ په قائلین رفع کښې په سند سره ذکر کړې دی د هغوی اقوال په مواضع رفع کښې مختلف دی، پس د بعض نه صرف په دوه ځایونو کښې رفع منقول ده، عند الافتتاح وعند الرکوع، او د بعض نه عند الافتتاح وعند الرفع من الرکوع... او بعض عند الافتتاح وعند الرکوع وعند الرفع من الرکوع او د بعض نه عند السجود او بعض بین السجدتین او د بعض نه رفع عند القیام من الرکعتین او د بعض نه في کل رفع وخفض علي هذا القیاس، د کوم غیر صحابه او تابعینو چه هغه نومونه ذکر کړې دی د هغوی هم دغه حال دې. اماني الاحبار شرح معاني الآثار کښې مولانا محمد یوسف صاحب هغه ټول روایات ذکر کړې دی،

تاريخ کښي ددې نه هم زيات يو نيم زر ليکلي دی ﴿نزل الكوفة الف وخمس مائة من الصحابة﴾ د فيض الباري محشي د فتح القدير په حواله ليکي چه قرقيسه کومه چه د کوفي يوه قريه (بساريه) ده هغې ته د شپږ سوه صحابه کرامو راتلل او نزول ثابت دې، چه هر کله د کوفي د يو مختصر شان کلي دا حال دې نو هم ددې نه د پوره ښهر اندازه لګيدلې شي، صاحب د اماني الاحبار ليکي چه خليفه ثاني سيدنا عمر رضي الله عنه په خپل دور خلافت کښي عبدالله بن مسعود رضي الله عنه خو خاص طور سره په کوفه کښي معلم او وزير ليږلي وو او هم دغه شان ئې عمار بن ياسر هم امير ليږلي وو، او د طبقات ابن سعد نه معلوميږي چه په کوفه کښي د خلفاء اربعه اصحاب په کثرت سره موجود وو، هسې هم کوفه د عمر رضي الله عنه په زمانه کښي معسکر (د اسلامي فوجونو مرکز) وو، په کثرت سره به صحابه کرام هلته تلل راتلل او د غزواتو دپاره به تلل.

الغرض اهل کوفه د عدم رفع طريقه حاصله کړې وه، د عمر رضي الله عنه د زماني نه تر د علي رضي الله عنه د زماني پورې د هغه صحابه کرامو په واسطې سره کوم چه په کوفه کښي موجود وو (چه د هغوی سربراه عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وو) او د هغه صحابه کرامو کوم چه هلته راتلل او په غزواتو کښي وتل د هغوی تعداد په زرګونو دې.

هم دغه شان د اهل مدينه طرز عمل هم ترک رفع وو چه په هغې باندې امام مالک د خپل مسلک بنياد کيخودلې دې، لکه چه مشهور او معروف دی او ابن رشد وغيره شارحين حديث ددې تصريح کړې ده او هم دا قول زمونږ امام ابوحنيفه او د هغه اصحابو اختيار کړې دې.

د اهل مکه طرز عمل

مولانا انور شاه کشميری رحمه الله فرمائي چه په صحابه کرامو کښي به عبدالله بن زبير رضي الله عنه رفع يدين کول، د چا چه مستقل قيام په مکه مکرمه کښي وو هم په دې وجه به اهل مکه هم رفع اليدين کول او چونکه د امام شافعي قيام هم په مکه کښي وو نو په دې وجه هغه د خپل مسلک بنياد د اهل مکه په عمل باندې کيخودلو.

زه وايم چه دا دې هم واضحه وی چه عبدالله بن زبير رضي الله عنه به صرف په مواضع ثلاثه کښي په رفع يدين باندې اکتفاء نه کوله بلکه رفع عند السجود او رفع عند القيام من الرکعتين به ئې هم کوله، پس وړاندې په ابوداود کښي يو روايت راروان دې چه د هغې مضمون دا دې، ميمون مکي فرمائي چه يو ځل ما عبدالله بن زبير په مانځه باندې اوليدو نو هغه بار بار رفع يدين کول، عند التحريمه، عند الرکوع، عند السجود او عند القيام من الرکعتين... هغه فرمائي چه ما دا منظر اوليدو نو د عبدالله بن عباس رضي الله عنه په خدمت کښي حاضر شوم او هغه ته مې عرض اوکړو چه ما نن عبدالله بن زبير په داسې کار کولو باندې اوليدو چه ما پرې ددې نه مخکښې څوک نه دی ليدلی. يعنې هم دا بار بار رفع يدين، نو په دې باندې ابن عباس رضي الله عنه اوفرمائيل چه که ته د رسول الله صلى الله عليه وسلم تابعداری کول غواړې نو ته هم داسې مونځ کوه، ددې نه معلومه شوه چه عبدالله بن زبير او عبدالله بن عباس د رفع عند

السجود هم قائل وو چه د هغې جمهور قائل نه دی، هم دغه شان د میمون مکی د کلام نه معلومیږی چه اهل مکه به هم رفع الیدین نه کول، اګر چه دا احتمال هم شته چه د هغه مراد د مواضع ثلاثه د زائد نفی کول وی خو ابن عباس رضی الله عنه خو دې ته هم سنت وائی، دا دې هم واضحه وی چه د عبدالله بن الزبیر او عبدالله بن عباس نه د مواضع رفع په سلسله کښې روایاتو کښې مزید اختلاف دې، د بعض نه معلومیږی چه هغه به رفع صرف په دوه ځایونو کښې کوله عند الافتتاح، وعند رفع الراس من الرکوع، او په بعض کښې په مواضع ثلاثه کښې.

د رواة رفع د تعدد او تکثر بحث (۱)

حضرت سهارنپوری رحمه الله په بذل المجهود کښې فرمائی، امام بیهقی رحمه الله د امام بخاری رحمه الله نه نقل کړې دی چه هغه په جزء رفع الیدین کښې فرمائی چه د اولس صحابه کرامو نه نقل دی چه هغوی به رفع الیدین کول او بیا هغوی بالتفصیل هغه روایات ذکر کړې دی، او علامه شوکانی (اهل حدیث) په نیل الاوطار کښې د رفع الیدین روایات پنځویشت شمار کړې دې خو په داسې طریقه چه صرف د ابو حمید ساعدی رضی الله عنه روایت ئې د یولسو احادیثو قائم مقام ګرځولې دې، ځکه چه هغه دا خپل حدیث په خپل مجلس کښې لسو صحابه

---

(۱) دا خبره په ظاهره کښې بدیهی ده چه د رفع الیدین راویان په نسبت د ترک رفع زیات دی، پس امام ترمذی په باب رفع الیدین کښې د حدیث ابن عمر د تخریج نه روستو فرمائی ﴿وَفِي الْبَابِ عَنْ عُمَرَ وَعَلِيٍّ وَوَائِلِ بْنِ حُجْرٍ وَمَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ وَأَنَسٍ وَأَبِي هُرَيْرَةَ وَأَبِي حُمَيْدٍ وَأَبِي أُسَيْدٍ وَسَهْلِ بْنِ سَعْدٍ وَمُحَمَّدِ بْنِ مَسْلَمَةَ وَأَبِي قَتَادَةَ وَأَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ وَجَابِرٍ وَعُمَيْرٍ اللَّيْثِيِّ﴾ دا ټول څوارلس راویان شو او پنځلسم ابن عمر. او د عدم رفع په سلسله کښې امام ترمذی د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د تخریج نه روستو فرمائی: ﴿وَفِي الْبَابِ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ﴾ صرف یو نوم ئې ذکر کړې دې.

مختصر طور ددې دوه حلونه دی، یو هغه کوم چه مولانا انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائیلې دي چه د رفع الیدین تواتر عملا او اسنادا دواړو طریقو سره دې او د عدم رفع تواتر عملا او طبقة کوم نه چه توارث ونیلې شی، یعنی تعامل امت د عمر رضی الله عنه د زمانې نه تردې زمانې پورې تعامل. بل جواب هغه دې کوم چه به زمونږ استاد محترم استاذ الاساتذه حضرت مولانا اسعد الله صاحب د ابوداود په سبق کښې د رفع الیدین والاحادیث په شروح کښې بیان فرمائیلې وو هغه دا چه که د یوې خبرې دوه سوه کسان دعوی کوی او یو سړې راشی او د دوه ګواهانو په موجودګئ کښې د هغوی خلاف ګواهي ورکړی نو د هغه دوه سوه کسانو دعوی به ضائع لاړه شی. استاذ موصوف انتهائی ذکی ظریف الطبع، یو جید عالم او د خپلې زمانې رئیس المناظرین وو، رفع الله مراتبه. د دې جواب حاصل هم هغه دې کوم چه امام طحاوی او زمونږ مشائخ فرمائی چه رفع الیدین منسوخ دی، فرض کړئ چه د دوه سوه احادیثو نه د رفع الیدین ثبوت دې نو ددې د نسخ دپاره دا ضروری نه ده چه دوه سوه روایات دې راوړلې شی بلکه یو صحیح حدیث چه راشی نو هم ټول منسوخ کولې شی، لکه چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم په ژوند کښې هغه ته د مشرکینو د بتانو په کثرت (او د هغوی په تکلیفونو) باندې د صبر تلقین د اویا نه په زیاتو آیتونو کښې کړې شوې دې او بیا د هجرة نه روستو یو آیت نازل شو او د قتال اجازت ورکړې شو، چه هغې سره ټول آیتونه منسوخ شو. او دلته په دې مسئله کښې که دا اومنلې شی چه یو صاف او صریح حدیث د نسخ موجود نه دې نو کم از کم دومره خبره ضرور ده چه مجموعه روایات مخې ته ږدلو نه قرائن وادلة علی النسخ موندلې شی، مثلا رفع عند السجود چه په ائمه اربعه کښې ددې څوک هم قائل نه دی حال دا چه د کتب صحاح په روایاتو کښې ددې ثبوت شته، هم دغه شان هغه صحابه کرام چه د هغوی نه د رفع الیدین روایات مرفوعه منقول دی خو د هغوی روستو ددې خلاف عمل کول ددې ترک ثابتوی او ددې نه انکار کول مکابره ده.

کرامو ته پيش کړو چه په هغې باندې لسو وارو سکوت اوفرمائيلو يا ئې تصديق کړې وو (علی اختلاف الروايتين) نو ګويا د ابو حميد ساعدی ﷺ د حديث نه علاوه صرف څوارلس روايات دی څوارلس او يولس پنځويشت شو.

زمونږ حضرت سهارنپوری ﷫ په بذل المجهود کښې په دې ټولو رواياتو باندې فردا فردا کلام کړې دې کوم چه د بذل المجهود تقريبا په دوه صفحاتو باندې راغلې دې، ددې رواياتو نه پنځه روايات ۱: حديث ابن عمر، ۲: حديث وائل بن حجر، ۳ حديث ابوهريره، ۴: حديث علی، ۵: حديث مالک بن الحويرث او شپږم حديث د ابو حميد ساعدی کوم چه په قول د شوکانی يولس احاديث شمارلې شی. دا ټول وړاندې په ابوداود کښې راروان دی، لهذا مونږ به په دې ټولو باندې کلام په خپل خپل ځائې کښې کوو. خو د حضرت د بيان کړې رواياتو جواب خو دا دې باقی ددې نه علاوه چه شوافع کومې اوچتې اوچتې دعوې کوی چه مونږ سره دومره روايات دی، مثلا حافظ ابن حجر﷫ په فتح الباری کښې ليکی چه زمونږ شيخ حافظ عراقی فرمائی چه د رواة رفع تعداد زمونږ د لټون او تتبع مطابق پنځوس کسانو ته رسيږی، او هم دغه شان صاحب د سفر السعادة چه ليکلې دی چه د رفع اليدين په ثبوت کښې روايات او اثار څلورو سوو ته رسيدلې دی، نو مونږ د هغه صحابه کرامو د نومونو او رواياتو او د هغې د سندونو نه خبر نه يو چه د هغې په باره کښې څه اووئيلې شو.

او مولانا انور شاه کشميری فرمائی چه د څلورو سوو رواياتو والا خبره خو باطل او بې اصله ده، او د عراقی والا پنځوس صحابه کرامو تتبع مونږ اوکړه نو په هغې کښې بعض خو داسې دی چه د هغوی نه رفع اليدين صرف په افتتاح کښې منقول دی، يعنی په مواضع رفع کښې د هغوی روايات مختلف او مضطرب دی.

او امام بيهقی د رواة رفع تعداد ثلاثين ليکلې دې، او ورسره ئې دا اعتراف هم کړې دې چه د اسانيد صحيحه نه صرف پنځلس روايات ثابت دی، او ابن عبدالبر په الاستذکار کښې د ديرويشتو (۲۳) رواياتو حواله ورکړې ده، شاه صاحب فرمائی که صرف په مواضع ثلاثه کښې د رفع يدين قائل صحابه کرام اوګتلې شی نو تقريبا دولس دی، او که فی کل رفع وخفض هم واخستلې شی نو بيشکه تعداد به ددې نه زيات شی.

پاتې شوه مسئله د احاديث مرفوعه نو هغه د تحقيق نه پس صرف پنځه پاتې کيږی ۱: حديث ابن عمر، ۲: حديث علی، ۳: حديث مالک بن الحويرث، ۴ حديث وائل بن حجر، ۵: حديث د ابو حميد ساعدی او ۶: حديث د جابر، هغه فرمائی چه تقريبا دومره تعداد د احاديثو بل طرف ته (ترک رفع) کښې هم موجود دې، بيا وړاندې حضرت شاه صاحب فرمائی چه زما په نزد ترک رفع که هغه عملا وی يا تصديقا ددې حضرات صحابه نه ثابت ده، عمر، علی، ابن مسعود، ابوهريره، ابن عمر، براء بن عازب، کعب به عجره رضی الله عنهم. دا حضرات خو د نوم د تصريح او تعيين سره دی، او د دوی نه علاوه هغه ټول صحابه کرام کوم چه په کوفه کښې مقيم وو چه د هغوی تعداد د سوونو نه هم زيات دې

هغوي ټول به هم په دې شمير کښې اچولې شي، ځکه چه په دې باندې د ټولو اتفاق دې چه ټول اهل کوفه په عدم رفع باندې متفق وو.

د حضرت شاه صاحب بيان کړې يوه نکته

حضرت شاه صاحب يوه خبره بله ليکلې ده چه اصل کښې روايات درې قسمه دی، ناطق بالرفع، ناطق بعدم الرفع او ساکت. اول بيشکه زائد دی د ثانی نه خو قسم ثالث که په قسم ثانی کښې شامل کړې شی نو بيا به معامله برعکس شی او کيدل هم دغه شان پکار دی ځکه چه ﴿ السکوت فی محل البيان يفيد الحصر ﴾، کوم راويان چه د رسول الله ﷺ د مونځ پوره کيفيت بيانوی، او صرف د افتتاح الصلاة په وخت د رفع اليدين ذکر کوی نو ظاهره ده چه ددې مقتضی به په باقی مواضع کښې عدم رفع منلې شی، ددې ابتدائی مباحث او تمهيد نه روستو اوس مونږ په احاديث الباب باندې کلام کوو، د باب د ټولو نه اول حديث د ابن عمر رضي الله عنه دې.

[۷۲۱](١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اسْتَفْتَحَ الصَّلَاةَ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى يُحَاذِيَ مَنْكِبَيْهِ، وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ وَبَعْدَ مَا يَرْفَعُ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ، وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً: وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ وَأَكْثَرُ مَا كَانَ يَقُولُ: وَبَعْدَ مَا يَرْفَعُ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ وَلَا يَرْفَعُ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ".

ترجمه: سالم روايت کوی د خپل پلار نه هغه وئيلی دی ما وليدلو رسول الله ﷺ چې کله به هغه د مونځ شروع کوله لاسونه به ئې اوچت کړل تردې چې برابر به ئې کړل د اوږو سره، او چې کله به ئې اراده د رکوع وکړه او پس د سر اوچتولو نه د رکوع نه. او وئيلی دی سفيان يو ځل: او چې کله به ئې سر اوچت کړو او کثر به ئې وئيل: او پس د هغې نه چې سر اوچت کړی د رکوع نه. او لاسونه به ئې نه اوچتول د دواړه سجدو مينځ کښې.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا احمد بن محمد بن حنبل الخ ﴾ د ټولو نه اول مصنف د رفع اليدين په سلسله کښې د ابن عمر رضي الله عنه حديث ذکر کړې دې ددې نه روستو ئې د څلورو پنځو نورو صحابه کرامو روايات هم په دې سلسله کښې ذکر فرمائيلې دی.

د رفع اليدين په باره کښې د صحيحين روايات

خو امام ترمذی رحمه الله د رفع اليدين په باب کښې صرف هم دا د ابن عمر رضي الله عنه يو حديث ذکر کړې دې، او امام بخاری د رفع اليدين په سلسله کښې حديث ابن عمر، حديث مالک بن الحويرث صرف دوه احاديث بيان کړی دی، او امام مسلم د رفع اليدين په باب کښې صرف هم دا دوه روايات ذکر کړې دی کوم چه امام بخاری ذکر کړې دی، البته هغه د باب وضع اليمنی علی اليسری د لاندې د وائل بن حجر حديث ذکر کړې دې چه په هغې کښې رفع اليدين

---

[1]: صحيح البخاري/الأذان ٨٣ (٧٣٥)، ٨٤ (٧٣٦)، ٨٥ (٧٣٨)، ٨٦ (٧٣٩)، صحيح مسلم/الصلاة ٩ (٣٩٠)، سنن الترمذي/الصلاة ٧٦ (٢٥٥، ٢٥٦)، سنن النسائي/الافتتاح ١ (٨٧٥)، ٨٦ (١٠٢٦)، والتطبيق ١٩ (١٠٥٨)، ٢١ (١٠٦٠)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٥ (٨٥٨)، موطا امام مالك/الصلاة ٤ (١٦)، مسند احمد (٢/ ٨، ١٨، ٤٤، ٤٥، ٤٧، ٦٢، ١٠٠، ١٤٧)، سنن الدارمي/الصلاة ٤١ (١٢٨٥)، ٧١ (١٣٤٧)، (تحفة الأشراف: ٦٨١٦، ٦٨٤١) (صحيح)

في المواضع الثلاثة مذكور دی، په صحيحين کښې يو روايت هم داسې نشته چه په هغې کښې رفع عند السجود ذکر وی بلکه د هغې نفی موجود ده، البته په بخاری کښې د ابن عمر رضي الله عنه د حديث په يو طريق کښې رفع عند القيام من الركعتين هم ذکر ده.

الكلام على حديث ابن عمر

د دې حضرات مصنفينو د طرز عمل نه معلوميږی چه د رفع اليدين په سلسله کښې زيات اهم روايت د هغوی په نزد حديث د ابن عمر دې او په دويمه درجه کښې د مالک بن الحويرث حديث [1] هم په دې وجه د بخاری شيخ علی بن المدينی د حديث ابن عمر د ذکر کولو نه پس فرمائی (كما في البذل) چه زما په نزد دا حديث په ټوله دنيا باندې حجت دې چه ځوک هم دا واوری نو د هغه دپاره ضروری ده چه په دې باندې عمل اوکړی ځکه چه ددې په سند کښې هيڅ کلام او تردد نشته، احناف وائی چه ددې حديث په يو طريق کښې څلورم ځائې کښې هم رفع يدين مذکور دې، په صحيح بخاری کښې يعنی عند القيام من الركعتين... حقيقت دا دې چه په ائمه اربعه کښې ځوک هم ددې قائل نه دې لکه چه د هغوی د کتب فقيه نه معلوميږی، هسې په وينا خو د حديث شارحين د اعتراض نه د بچ کيدو دپاره وائی چه امام شافعی رحمه الله هم ددې قائل دې كما فعل الامام النووی لکه چه په مباحثه ابتدائيه کښې تفصيل سره تير شوې دی دلته د هغې د اعادې حاجت نشته.

په حديث ابن عمر رضي الله عنه کښې الاضطراب في مواضع الرفع

د صحيحين نه علاوه د سنن په کتابونو کښې په حديث ابن عمر کښې د مواضع رفع په اعتبار سره سخت ترين اختلاف او اضطراب دې، پس د ابوداود په هغه اولنی روايت کښې کوم چه په طريق د سفيان عن الزهری دې، رفع يدين درې ځايونو کښې راغلې دی، او ددې نه روستو دا حديث په طريق د زبيدی عن الزهری راروان دې په هغې کښې خو په اولنی رکعت کښې رفع اليدين درې ځايه ذکر دی.

قوله:﴿ عند الافتتاح، قبل الركوع وبعد الركوع ﴾ خو په رکعت ثانيه کښې رفع يدين صرف د رکوع نه روستو ذکر شوې دې، د رکوع نه مخکښې نه، هم دغه شان د څو احاديثو نه پس بيا حديث د ابن عمر راروان دې، په طريق د نافع عن ابن عمر، په دې کښې رفع يدين صرف دوه ځايه دې، عند الافتتاح او بعد الركوع او د نافع په يو بل طريق کښې کوم چه وړاندې را روان دې رفع يدين څلور ځايه ذکر شوې دې په هغې کښې رفع عند القيام من الركعتين هم ده، او دا رفع خو د صحيح بخاری په يو طريق کښې هم موجود ده، كما تقدم، هم دغه شان ددې حديث په بعض طرق کښې عند الطبرانی رفع عند السجود هم ذکر شوې ده، او د بخاری په روايت کښې ددې نفی ده، لهذا دا حديث من حيث المتن مضطرب دې.

---

[1] خو د موجوده دور اهل حديث هم دې حديث ته زيات اهميت ورکونکی په نظر راځی او ددې وجه غالبا دا ده چه په حديث د ابن عمر باندې اشکالات زيات کولې شی، نو هغوی خپل عافيت هم په دې کښې ګڼړی.

الاضطراب من حيث السند

هم دغه شان دا حديث د سند په اعتبار سره هم مضطرب دې ځکه چه ددې حديث دوه طرق دي سالم عن ابن عمر، او دويم طريق نافع عن ابن عمر، سالم دا روايت مرفوعا نقل کوی د باب اولنې حديث هم په دې طريق باندې دې، او نافع ئې موقوفا نقل کوی، بيا د نافع په شاګردانو کښې هم اختلاف دې بعض دا د نافع نه موقوفا او بعض مرفوعا ذکر کوی، دا حديث د ابن عمر په طريق د نافع هم وړاندې هم ددې باب په اخر کښې راروان دې، بيا د محدثينو په دې کښې اختلاف دې چه په طريق د نافع کښې رفع ته ترجيح ده يا وقف ته، امام ابوداود وقف ته ترجيح ورکوی (کما ياتی فی المتن) او امام بخاری رحمه الله رفع ته اصح وائی، الحاصل ددې حديث يو جواب خو دا شو چه دا سندا او متنا مضطرب دې

د حديث ابن عمر نسخ او په هغې باندې د شوافع نقد

دويم جواب ددې هغه دې کوم چه امام طحاوی او د هغه تابعدارو اختيار کړې دې چه ابن عمر رضي الله عنهما اګر چه د رسول الله ﷺ عمل رفع يدين نقل کړې دې خو خپله د هغه عمل د رسول الله ﷺ نه روستو عدم رفع دې، د راوی عمل چه د مروی (خپل بيان کړی روايت) خلاف دليل نسخ دې، د ابن عمر نه ددې عمل نقل کونکې د هغه خپل شاګرد مجاهد دې، دا د مجاهد اثر امام طحاوی په خپل سند سره ذکر فرمائيلې دې، علامه عينی فرمائی چه ددې سند علی شرط الشيخين دې، هم دغه شان ددې اثر مجاهد تخريج ابن ابی شيبه هم کړې دې هم په دې سند سره، د بعض مصنفين په کلام کښې قول مجاهد داسې منقول دې (بذل المجهود ص ۸) صحبت ابن عمر عشر سنين. مجاهد فرمائی چه زه د ابن عمر سره لس کاله پاتې شوې يم، ما هغه سوا د موضع اول نه په رفع يدين کولو باندې نه دې ليدلې، حقيقت دا دې چه ددې اثر مجاهد نه روستو د ابن عمر د حديث مرفوع کوم چه په رفع يدين کښې دې بالکل ختميږی او دا د مجاهد اثر يعنی د ابن عمر حديث موقوف اوس د احنافو يو مستقل دليل شو د حديث ابن مسعود په شان.

د دې حضراتو نقد په دې روايت باندې دا دې چه ددې په سند کښې ابوبکر بن عياش دې ﴿وقد اختلط فی اخره﴾ په اخره کښې د هغه حافظه کمزورې شوې وه.

د نقد جواب

جواب دا دې چه ابوبکر بن عياش د صحيحين بلکه د صحاح سته راوی دې، امام مسلم د هغه روايت په مقدمه کښې اخستلې دې او امام بخاری د هغه روايات څو ځايونو کښې اخستلې دی، د اختلاط والا خبرې جواب دا دې چه د ﴿من اختلط فی اخره﴾ دپاره اهل اصول دا ضابطه ليکلې ده چه د هغه روايت قبل الاختلاط معتبر دې بعد الاختلاط معتبر نه دې، او دلته دا ظاهره ده چه دا روايت د قبل الاختلاط والا دې ځکه چه دا روايت د هغه نه نقل کونکې احمد بن يونس دې کوم چه د هغه په قدماء اصحاب کښې دې، د ابوبکر بن عياش روايت د احمد بن يونس په طريق سره امام بخاری رحمه الله هم په کتاب

التفسير کښې اخستلې دي، نو بيا څه اشکال باقي پاتې شو؟
هم دغه شان د مجاهد متابعت کړې دې عبد العزيز بن حکيم لکه چه په موطاء امام محمد کښې دي.

د اثر مجاهد معارضه په اثر طاؤس سره

دې حضراتو د ډير غور نه روستو د مجاهد د اثر دا جواب کړې دې چه د مجاهد دويم شاګرد طاؤس فرمائي چه ما ابن عمر په رفع اليدين کولو باندې ليدلې دې، امام طحاوي په دې باندې فرمائي چه زه هم ددې روايت نه خبر يم او ددې توجيه ډيره اسانه ده او هغه دا چه ممکنه ده ابن عمر په شروع کښې رفع اليدين کول قبل تحقيق النسخ عنده. او بيا ئې روستو رفع اليدين پريخودل، امام طحاوي رحمه الله فرمائي چه دا توجيه ضروري ده ځکه چه د صحت نقل باوجود که ددې قسم تعارض توجيه حضرات محدثين نه کولې نو معلومه نه ده چه څومره احاديث او روايات به ساقط الاعتبار شوي وې، او ددې اثر طاؤس يو جواب زمونږ د طرف نه دا ورکړې وې دې چه د طاؤس نه ددې اثر نقل کولو والا ابن جريج دې او هغه اګرچه ثقه دې خو مدلس دې قبيح التدليس کما قال الدارقطني.
او هغه دا روايت د طاؤس نه په صيغه د عن سره روايت کوي او د مدلس عنعنه معتبر نه ده، د يو منصف دپاره د حديث ابن عمر دا جوابات ډير کافي دي، واخلئ چه کوم حديث په ټوله دنيا باندې حجت وو هغه صفا شو.

[۷۲۲](1)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُصَفَّى الْحِمْصِيُّ، حَدَّثَنَا بَقِيَّةُ، حَدَّثَنَا الزُّبَيْدِيُّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى تَكُونَ حَذْوَ مَنْكِبَيْهِ ثُمَّ كَبَّرَ، وَهُمَا كَذَلِكَ فَيَرْكَعُ، ثُمَّ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْفَعَ صُلْبَهُ رَفَعَهُمَا حَتَّى تَكُونَ حَذْوَ مَنْكِبَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، وَلَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي السُّجُودِ وَيَرْفَعُهُمَا فِي كُلِّ تَكْبِيرَةٍ يُكَبِّرُهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ حَتَّى تَنْقَضِيَ صَلَاتُهُ".

ترجمه: د عبد الله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې، هغه وئيلي دي: وو رسول الله صلی الله علیه وسلم کله چې به ودريدلو مانځه ته نو دواړه لاسونه به ئې اوچت کړل برابر د اوږو خپلو، بيا به ئې تکبير وکړو او هغه دواړه به همدغسې وو، بيا چې به ئې کله اراده وکړه چې ملا اوچته کړي نو اوچت به ئې کړل دواړه تردې چې شول به برابر د اوږو، بيا به ئې ووئيل: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، (واوريدلو الله د هغه چا چې حمد ئې ووئيلو د هغه)، او نه به ئې اوچتول دواړه لاسونه په سجده، او اوچتول به ئې په هر تکبير کښې چې به ئې ويلو مخکې د رکوع نه، تردې چې پوره به شو مونځ د هغه.

[۷۲۳](2)حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مَيْسَرَةَ الْجُشَمِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ، قَالَ: كُنْتُ غُلَامًا لَا أَعْقِلُ صَلَاةَ أَبِي، قَالَ: فَحَدَّثَنِي وَائِلُ بْنُ عَلْقَمَةَ، عَنْ

(1): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٦٨١٦، ٦٩٢٨) (صحيح)
(2): صحيح مسلم/الصلاة ١٥ (٤٠١)، (تحفة الأشراف: ١١٧٧٤، ١١٧٨٨)، وقد أخرجه: سنن النسائي/الافتتاح ١١ (٨٩٠)، الافتتاح ١٣٩ (١١٠٣)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٣ (٨١٠)، مسند احمد (٤/٣١٧، ٣١٨)، سنن الدارمي/الصلاة ٣٥ (١٢١٧)، ٩٢ (١٣٩٧) (وليس عند أحد ذكر رفع اليدين مع الرفع من السجود) (صحيح)

أَبِي وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ، قَالَ: "صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَانَ إِذَا كَبَّرَ رَفَعَ يَدَيْهِ، قَالَ: ثُمَّ الْتَحَفَ ثُمَّ أَخَذَ شِمَالَهُ بِيَمِينِهِ وَأَدْخَلَ يَدَيْهِ فِي ثَوْبِهِ، قَالَ: فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ أَخْرَجَ يَدَيْهِ ثُمَّ رَفَعَهُمَا، وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ رَفَعَ يَدَيْهِ ثُمَّ سَجَدَ وَوَضَعَ وَجْهَهُ بَيْنَ كَفَّيْهِ، وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ السُّجُودِ أَيْضًا رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ". قَالَ مُحَمَّدٌ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلْحَسَنِ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ، فَقَالَ: هِيَ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَعَلَهُ مَنْ فَعَلَهُ وَتَرَكَهُ مَنْ تَرَكَهُ، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ هَمَّامٌ، عَنْ ابْنِ جُحَادَةَ، لَمْ يَذْكُرِ الرَّفْعَ مَعَ الرَّفْعِ مِنَ السُّجُودِ.

ترجمه: د ابو وایل بن حجر نه روایت دې هغه فرمائیلي دي چې ما مونځ وکړو د رسول الله ﷺ سره وو هغه: چې کله به ئې تکبیر کولو نو دواړه لاسونه به ئې اوچت کړل، هغه وایي: بیا به ئې لاسونه پټ کړل، بیا به ئې چپ لاس په ښي لاس سره ونیولو او داخل به ئې کړو په جامه کښې، چې کله به ئې اراده وکړه د رکوع نو راوبه ئې وېستل دواړه لاسونه بیا به ئې اوچت کړل، او چې کله به ئې اراده وه چې سر اوچت کړي د رکوع نه دواړه لاسونه به ئې اوچت کړل او کیخودلو به ئې مخ خپل د دواړو ورغوو په مینځ، او چې کله به ئې سر د سجدې نه اوچت کړو همدارنګه به ئې لاسونه اوچت کړل تردې چې فارغ به شو د مانځه نه. وئیلي دي محمد: ما دا ذکر کړو حسن بن ابی الحسن ته هغه وویل: دا د رسول الله ﷺ مونځ دی وکړو دې لره چا چې وکړو او پریخودو دې لره چا چې پریخودو. وئیلي دي ابوداود: ددې حدیث روایت همام کړی دی د ابن جُحادة نه ذکر کړی ئې نه دی رفع د لاسونه په وخت د رفع د سر کښې د سجدې نه.

شرح حدیث

قوله: ﴿ حدثنا عبید الله بن عمر بن میسرة الجشمی الخ ﴾ عبدالجبار فرمائي چه زه خو وړوکې او کم عمره اوم د خپل والد صاحب په مونځ باندې ښه طریقې سره نه پوهیدم، زما مشر رور علقمه بن وائل ماته بیان اوکړو، وړاندې د حدیث مضمون واضح دې عن ابی وائل کښې وائل بدل واقع شوي دې د ابی نه، لفظ ابی مبدل منه دې یعني زما رور بیان اوکړو زما د والد وائل بن حجر ﷺ نه، او په سند کښې چه کوم وائل بن علقمه ذکر دې دا غلط دې، په دې نوم کښې د یو راوی نه قلب واقع شوې دې، صحیح علقمه بن وائل دې، عبدالجبار او علقمه دواړه خپل مینځ کښې رونړه دی، عبدالجبار کشر او علقمه مشر، هم په دې وجه هغوی وائي چه اګر چه ما خپل پلار په مونځ کولو باندې لیدلې خو دې خو زه هغه وخت ډیر وړوکې اوم ددې قابل نه اوم چه د هغه د مونځ کیفیت بیان کړې شم، په دې وجه هغه د خپل مشر رور علقمه په واسطې سره نقل کوی.

تنبیه : د ابوداود ددې روایت نه معلومیږی چه عبدالجبار د خپل پلار وائل ﷺ په ژوند کښې موجود وو اګر چه وړوکې وو، هم په دې وجه حافظ ابن حجر ﷫ فرمائي چه ددې نه د محدثینو د یو جماعت رائې غلطه ثابتیږی، لکه یحیی بن معین، ابن حبان، علي بن مدیني او امام بخاری وغیره، ددې حضراتو نه نقل دی چه د عبدالجبار پیدائش د وائل بن حجر ﷺ د وفات نه روستو شوې وو او عبدالجبار د خپل پلار د وفات په وخت باندې د مور په خیټه کښې د حمل په صورت کښې وو، خو دې روایت دا ثابته کړه چه دا رائې غلطه

د.ه.( )

الكلام علی حديث وائل بن حجر

[۷۲٤](¹)حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ النَّخَعِيِّ، عَنْ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ وَائِلٍ، عَنْ أَبِيهِ، "أَنَّهُ أَبْصَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى كَانَتَا بِحِيَالِ مَنْكِبَيْهِ وَحَاذَى بِإِبْهَامَيْهِ أُذُنَيْهِ ثُمَّ كَبَّرَ".

ترجمه: عبد الجبار بن وائلؒ د خپل پلار نه روايت کوی هغه وئيلی دی، بيشکه هغه وليدلو نبی ﷺ کله چې پاڅيدلو مانځه ته نو لاسونه ئې اوچت کړل تردې چې شو هغه دواړه برابر د اوږو او برابری ئې کړی غټې ګوتې د غوږونو سره، بيا ئې تکبير وکړو.

[۷۲۵](²)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ يَعْنِي ابْنَ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ وَائِلٍ، حَدَّثَنِي أَهْلُ بَيْتِي، عَنْ أَبِي، أَنَّهُ حَدَّثَهُمْ، أَنَّهُ "رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ مَعَ التَّكْبِيرَةِ".

ترجمه:عبد الجبار بن وائل وايي چې حديث بيان کړی ماته اهل بيت زما، زما د پلار نه، بيشکه هغه دوی ته حديث بيان کړې دې، چې يقيناً هغه رسول الله ﷺ ليدلی دی چې لاسونه ئې اوچت کړل سره د تکبير نه.

[۷۲٦](³)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ، قَالَ: قُلْتُ لَأَنْظُرَنَّ إِلَى صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ يُصَلِّي، قَالَ: "فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ فَكَبَّرَ فَرَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى حَاذَتَا أُذُنَيْهِ، ثُمَّ أَخَذَ شِمَالَهُ بِيَمِينِهِ، فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ رَفَعَهُمَا مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ وَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى رُكْبَتَيْهِ، فَلَمَّا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ رَفَعَهُمَا مِثْلَ ذَلِكَ، فَلَمَّا سَجَدَ وَضَعَ رَأْسَهُ بِذَلِكَ الْمَنْزِلِ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ، ثُمَّ جَلَسَ فَافْتَرَشَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى وَوَضَعَ يَدَهُ الْيُسْرَى عَلَى فَخِذِهِ الْيُسْرَى وَحَدَّ مِرْفَقَهُ الْأَيْمَنَ عَلَى فَخِذِهِ الْيُمْنَى وَقَبَضَ ثِنْتَيْنِ وَحَلَّقَ حَلْقَةً، وَرَأَيْتُهُ يَقُولُ هَكَذَا: وَحَلَّقَ بِشْرٌ الْإِبْهَامَ وَالْوُسْطَى وَأَشَارَ بِالسَّبَّابَةِ".

ترجمه: د وائل بن حجر نه روايت دې هغه وئيلی دي: ما ووېل: زه به خامخا ګورم مانځه د رسول الله ﷺ چې هغه څنګه مونځ کوي، هغه وايي: پاڅيدلو رسول الله ﷺ مخ ئې کړو قبلې ته او تکبير ئې وويلو نو دواړه لاسونه ئې اوچت کړل تردې چې برابريې کړل دواړه د غوږونو سره، بيا ئې ونيولو چپ لاس په ښي لاس سره، کله ئې چې اراده وکړه د رکوع کولو نو دواړه اوچت کړل پشان د هغې، بيا ئې کېخودل لاسونه په زنګونانو باندې، کله چې ئې سر اوچت کړو د رکوع نه نو دواړه لاسونه ئې اوچت کړل پشان د هغې، هرکله چې ئې سجده

¹) حضرت په بذل کښې ددې حضرات محدثين د طرف نه وکالت کولو سره فرمائيلي دی چه ممکنه ده چه ﴿لا اعقل﴾ معنیٰ ﴿لا احفظ﴾ وی، اي لا احفظ صلاة ابي لاني ولدت بعد موت ابي فكيف يمكن ان اعقل واحفظ صلاة ابي فالاستدلال بهذا الكلام علي انه ولد في حيات ابيه ضعيف) ليکن زه وائم چه لا اعقل د لا احفظ په معنی کښې اخستلو سره کار نه چليږی ځکه چه کنت غلاماً به څه کوې ددې نه خو صفا معلوميږی چه دا پيدا شوې وو.

²): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۷٦۱) (ضعيف)

³): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۹۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۱٦/٤) (صحيح)

⁴): سنن النسائي/ الافتتاح ۱۱ (۸۹۰)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۳ (۸۱۰)، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۸۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۱٦/٤، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹) (صحيح) ويأتي هذا الحديث عند المؤلف برقم (۹۵۷)

وکړه نو کیخودلو سر خپل په همدغه ځائې په مینځ د لاسونو کښې، بیا کیناستلو خوره ئې کړه خپله چپه خپه او کیخودلو چپ لاس په ورون چپ باندې، او لرې ئې کړه څنګل د ورون ښې نه، او راغونډې ئې کړې دواړه ګوتې او حلقه ئې جوړه کړه. او ما ولیدلو چې هغه به وئیل داسې، او حلقه جوړه کړه بشر د ابهامې او وسطی نه او اشاره ئې اوکړه په سبابه سره.

[۷۲۷]()حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ، قَالَ فِيهِ: ثُمَّ وَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى ظَهْرِ كَفِّهِ الْيُسْرَى وَالرُّسْغِ وَالسَّاعِدِ. وَقَالَ فِيهِ: ثُمَّ جِئْتُ بَعْدَ ذَلِكَ فِي زَمَانٍ فِيهِ بَرْدٌ شَدِيدٌ فَرَأَيْتُ النَّاسَ عَلَيْهِمْ جُلُّ الثِّيَابِ تَحَرَّكُ أَيْدِيهِمْ تَحْتَ الثِّيَابِ

ترجمه: د عاصم بن کلیب نه روایت دې په اسناد او معنی د هغه سره، هغه وئیلی دی په هغې کې: بیا ئې کیخودلو خپل ښې لاس په شا د ورغوی چپ باندې او مړوند او بازو باندې، او هغه وئیلی دی په هغې کښې: بیا زه راغلم وروسته د هغې نه په داسې زمانه کښې سخته یخنې پکې وه ما ولیدل خلک چې هغوی باندې غټې جامې وې، خوزول به ئې لاسونه لاندې د جامو نه.

تشریح: دا د وائل بن حجر رضی الله عنه حدیث دې، علامه شوکانی رحمه الله دا حدیث سنن ثلاثه ابو داود نسائی، ابن ماجه طرف ته منسوب کړې دې، حال دا چه دا روایت په صحیح مسلم کښې هم موجود دې، پس علامه زیلعی ددې نسبت د مسلم طرف ته کړې ده، امام مسلم دا حدیث په ﴿باب وضع الیمنی علی الیسری﴾ کښې راوړې دې.

(د حدیث وائل رضی الله عنه نه جواب)

په دې حدیث باندې زمونږ د طرف نه دا نقد کړې شوې دې چه په دې کښې اختلاف او اضطراب دې، مصنف دا په دوه طریقو سره ذکر کړې دې، په طریق د عبدالجبار او په طریق د عاصم بن کلیب عن ابیه، او بیا دا په هر یو طریق کښې ډیر روایات دی، په بعض طرق کښې انقطاع ده او په بعض کښې مجهول راویان هم دی، هم دغه شان ددې په یو طریق کښې رفع عند السجود هم شته، ددې تولو څیزونو په تفصیل سره حضرت په بذل کښې ذکر فرمائیلې دی، غالبا هم په دې وجوه سره امام بخاری رحمه الله ددې تخریج کړې دې.

خو واقعه دا ده چه د مجموع طرق په لحاظ سره دا حدیث صحیح او ثابت دې او د مواضع رفع په اعتبار سره هم په دې کښې زیات اضطراب نشته، په خلاف د حدیث ابن عمر چه په هغې کښې سخت اضطراب دې.

(نور جوابونه)

لهذا د حدیث وائل جواب زمونږ د طرف نه یو خو دا شو چه ددې په بعض طرق کښې رفع عند السجود مذکور ده، او بل جواب دا دې چه زمونږ په نزد دا د حدیث عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په مقابله کښې مرجوح دې، ځکه چه د وائل بن حجر رضی الله عنه راتلل د حضرموت نه مدینې منورې ته صرف یو دوه کرته ثابت دې، امام بخاری رحمه الله د ډیر کوشش نه پس دوه

(): انظر ماقبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۸۱) (صحیح)

کرته ثابت کړې دي، د بهر ملک وو، د بهر اوسيدونکي په طول صحبت سره نه دي مشرف شوی، په خلاف د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه کوم چه د سابقين اولين او کبار بدريانو نه دي په حفاظ صحابه کرامو کښې د هغه شمير دې، ابن سعد په طبقات کښې من کان يفتي بالمدينة کښې د هغه شمار کړې دې او تر شلو کالو پورې د رسول الله ﷺ سفرا او حضرا ملګرې وو، په محدثينو کښې د يو لوئې جماعت رائې دا ده کومه چه قاضي ابوبکر او ابن عبدالبر وغيره نقل کړې ده چه د صحابي کيدو دپاره اوږد صحبت کيدل ضروري دی او ظاهره ده چه دا خيز وائل بن حجر رضي الله عنه ته حاصل نه وو.

(د ابراهيم نخعي رحمه الله قول)

په طحاوی شريف کښې دی چه يو سړی د ابراهيم نخعي په وړاندې د وائل بن حجر رضي الله عنه حديث پيش کړو نو هغه اوفرمائيل چه که وائل رسول الله ﷺ يو ځل په رفع ليدلې دې نو عبدالله بن مسعود رضي الله عنه پنځوس کرته په عدم رفع باندې ليدلې دې ﴿ ان کان وائل راه مرة يفعل ذلک فقد راه عبدالله خمسين مرة لا يفعل ذلک ﴾

(د ابرهيم نخعي رحمه الله په قول باندې د شوافعو نقد)

په دې باندې امام بخاری رحمه الله وغيره علماء شافعيه يو داسې اشکال کړې دې کوم چه د تعجب باعث دې هغه دا چه د ابراهيم نخعي څه حيثيت دې د وائل بن حجر رضي الله عنه صحابي په مقابله کښې چه د هغه په قول سره د وائل د حديث مرفوع معارضه اوکړې شي؟ جواب ظاهر دې چه د ابراهيم نخعي په قول سره د حديث مرفوع معارضه نه شي کولې بلکه د وائل بن حجر رضي الله عنه د روايت په مقابله کښې د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روايت پيش کولې شي، او په دې کښې دوه رائې نشته چه عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په علم او فضل کښې په وائل باندې فائق دې، او دويم جواب هغه کلي جواب دې کوم چه د ټولو احاديث رفع زمونږ د طرف نه ورکولې شي چه د رفع يدين د ثبوت نه زمونږ انکار نشته او نه کيدې شي خبره او بحث د رفع په دوام او بقاء کښې دې، د ابن عمر نه چه د رفع سره سره د عدم رفع کوم روايات منقول او ثابت دی د هغې انکار ديانة ممکن نه دې او بل طرف ته د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه د عدم رفع د روايت سره سره عملا د هغه نه د ترک رفع په ثبوت باندې د ټولو علماء کرامو اتفاق دې.

قوله: ﴿ فلما سجد وضع راسه بذلک المنزل من بين يديه ﴾ د سجدې کيفيت بيانوی او دا چه په سجده کښې ئې لاسونه چرته وو، پس دا ئې بيان کړه چه په سجده کښې ئې سر د دواړو لاسونو ترمينځه وو چه د هغې نه معلومه شوه چه د سجدې په حالت کښې يدين د اذنين په محاذات کښې پکار دی، چه کوم وخت کښې د رفع يدين په وخت باندې وی. بذلک المنزل هم دا مطلب دې.

قوله: ﴿ فوضع يده اليسرى على فخذه اليسرى وحد مرفقه الايمن على فخذه اليمنى ﴾ په تشهد کښې کيفيت جلوس بيانوی چه په التحيات باندې کيناستلو نو ګس لاس ئې په ګس پتون

کیخودلو، اوس وړاندې خو دا وئیل پکار وو، او ښې لاس ئې په ښې پتون باندې کیخودلو خو راوی هغه داسې بیانوی څنګه چه وړاندې په عبارت کښې ذکر دی: ﴿ وحد مرفقه الايمن الخ ﴾

شرح حديث

ظاهره دا ده چه دا واو عاطفه دې او حد په تشدید د دال سره فعل ماضی دې، د حد معنی منع او فصل ده، ترجمه به دا وی چه د ښې لاس څنګل ئې د پتون نه جدا اوساتله په داسې حال کښې چه هغه لاس ئې په ښې پتون باندې وو، زه وائم چه کله هم زه په دې خبره باندې پوهه نه شوم چه څنګل لره د پتون نه جدا ساتلو کښې د ښې طرف تخصیص ولې اوکړې شو، حال دا چه د ګس لاس څنګل هم د پتون نه جدا وی، او یو احتمال ئې ددې لفظ په شرح کښې دا لیکلې دې چه په لفظ او حد کښې واو اصلی دې، او دا فعل ماضی ده د توحید نه، مطلب به په دې صورت کښې هم هغه وی یعنی جدا ساتل، او دریم احتمال دا لیکلې شوې دې چه په ﴿ وحد ﴾ کښې واؤ عاطفه دې، او حد فعل ماضی نه دې بلکه اسم دې د غاړې په معنی کښې او د هغې عطف په ﴿ يده اليسرى ﴾ باندې، د عبارت تقدیر به دا وی ﴿ووضع حد مرفقه الايمن على فخذه اليمنى ﴾ لفظ حد به منصوب وی بناء بر مفعولیت کوم چه مضاف کیږی د مابعد طرف ته، ترجمه به دا شی کیخودلو ګس لاس لره ﴿ فخذ يسرى ﴾ باندې کیخودلو او د مرفق ایمن په فخذ یمنی باندې، خو د احتمال ثالث په ظاهره صحیح نه دې ځکه چه وضع المرفق على الفخذ د بل یو روایت نه هم ثابت نه دې او نه د یو فقیه مذهب دې.

[۷۲۸](١) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ، قَالَ: "رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ افْتَتَحَ الصَّلَاةَ رَفَعَ يَدَيْهِ حِيَالَ أُذُنَيْهِ، قَالَ: ثُمَّ أَتَيْتُهُمْ فَرَأَيْتُهُمْ يَرْفَعُونَ أَيْدِيَهُمْ إِلَى صُدُورِهِمْ فِي افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ وَعَلَيْهِمْ بَرَانِسُ وَأَكْسِيَةٌ".

ترجمه: د وائل بن حجر نه روایت دې هغه وئیلی دي: ما ولیدلو نبی ﷺ کله چې هغه افتتاح د مانځه وکړه لاسونه ئې اوچت کړل برابر د غوږونو سره، هغه وئیلی دي: بیا زه راغلم دوی ته ما ولیدل چې اوچتول ئې خپل لاسونه سینو پورې په افتتاح د مانځه کښې او هغوی چوغې او کمبلې اغوستې وې.

تشریح: **قوله**: ﴿ ثم اتيتهم فرايتهم يرفعون ايديهم الى صدورهم ﴾ د دې نه معلومه شوه چه د هغه اول ځل راتلل د ګرمۍ په زمانه کښې شوې وو، هغه وخت صحابه کرامو رفع یدین د غوږونو پورې کول، دوباره چه کله راغلل نو هغه وخت صحابه کرامو رفع یدین په څادرو کښې دننه تر سینې پورې کول، خو دا د بعض صحابه کرامو طرز عمل وو، ددې نه وړاندې هم د وائل په روایت کښې راغلل چه رسول الله ﷺ د څادر نه لاس راویستلو سره هله به ئې اوچتولو، لهذا مسنون طریقه هم هغه ده.

(١): سنن النسائي/السهو ٣١(١٢٦٦)، (تحفة الأشراف: ١١٧٨٣) (صحيح)

د دې حديث نه صفا معلومه شوه چه وائل بن حجر رضي الله عنه د بهر اوسيدونکې وو،[1] مديني منورې ته د هغه راتلل دا په دويم ځل وو.

بَابُ افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د افتتاح د مانځه کې

د ترجمة الباب غرض:

په بعض نسخو کښې دا ترجمة الباب نشته، که نه وی نو د هيڅ بيان حاجت نشته، او که وی لکه چه زمونږ په نسخه کښې دی نو بيا به وئيلې شی چه ددې نه مخکښې باب رفع اليدين وو، او د بعض علماء کرامو په نزد رفع يدين قبل التحريمه وی او د مونځ ابتداء او افتتاح فی الواقع د تکبير تحريمه نه کيږی نه د رفع يدين نه، په دې وجه دا ترجمه راوړل صحيح شو، ګويا رفع يدين عند التحريمه لره د ثابتولو نه پس د هغې د مابعد عمل لره بيانوی چه د هغې نه مونځ شروع کيږی او هغه دې تکبير تحريمه خو ددې باب چه کوم اولنې حديث دې هغه د تير شوی حديث يو طريق دې د وائل بن حجر حديث، لهذا غوره دا وه چه راتلونکې حديث د باب سابق د لاندې وې او دا د ابو حميد ساعدی رضي الله عنه د حديث نه شروع کړې شوې وې کوم چه زمونږ په نسخه کښې د اول حديث نه روستو دې.

[۷۲۹](2) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَائِلٍ، عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ، قَالَ: "أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الشِّتَاءِ، فَرَأَيْتُ أَصْحَابَهُ يَرْفَعُونَ أَيْدِيَهُمْ فِي ثِيَابِهِمْ فِي الصَّلَاةِ".

ترجمه: د وائل بن حجر رضي الله عنه نه روايت هغه وئيلې دی: زه راغلم نبی ﷺ ته په ژمی کښې نو ما وليدل ملګرې د هغه چې اوچتول ئې لاسونه خپل په څادرونو کښې په مانځه کښې.

[۷۳۰](3) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ الضَّحَّاكُ بْنُ مَخْلَدٍ. ح وحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، وَهَذَا حَدِيثُ أَحْمَدَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ يَعْنِي ابْنَ جَعْفَرٍ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا حُمَيْدٍ السَّاعِدِيَّ فِي عَشَرَةٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهُمْ أَبُو قَتَادَةَ، قَالَ أَبُو حُمَيْدٍ: أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِصَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالُوا: فَلِمَ فَوَاللَّهِ؟ مَا كُنْتَ بِأَكْثَرِنَا لَهُ تَبَعًا وَلَا أَقْدَمِنَا لَهُ صُحْبَةً، قَالَ: بَلَى، قَالُوا: فَاعْرِضْ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ يَرْفَعُ يَدَيْهِ حَتَّى يُحَاذِيَ بِهِمَا مَنْكِبَيْهِ، ثُمَّ يُكَبِّرُ حَتَّى يَقِرَّ كُلُّ عَظْمٍ فِي مَوْضِعِهِ مُعْتَدِلًا، ثُمَّ يَقْرَأُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ فَيَرْفَعُ يَدَيْهِ حَتَّى يُحَاذِيَ بِهِمَا مَنْكِبَيْهِ، ثُمَّ يَرْكَعُ وَيَضَعُ رَاحَتَيْهِ عَلَى رُكْبَتَيْهِ، ثُمَّ يَعْتَدِلُ فَلَا يَصُبُّ رَأْسَهُ وَلَا يُقْنِعُ، ثُمَّ يَرْفَعُ رَأْسَهُ، فَيَقُولُ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، ثُمَّ يَرْفَعُ يَدَيْهِ حَتَّى يُحَاذِيَ بِهِمَا مَنْكِبَيْهِ مُعْتَدِلًا، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ يَهْوِي إِلَى الْأَرْضِ فَيُجَافِي يَدَيْهِ عَنْ جَنْبَيْهِ، ثُمَّ

---

[1] دا خبره ډيره محسوسيږی چه په صحيحين کښې د رفع اليدين په ثبوت کښې تول دوه يا درې احاديث دی چه په هغې کښې دوه راويان د بهر اوسيدونکې او د بل وطن دی.

[2]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۷۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۱۶/۴) (صحيح)

[3]: صحيح البخاري/الأذان ۱۴۵ (۸۲۸)، سنن الترمذي/الصلاة ۷۸ (۳۰۴)، سنن النسائي/التطبيق ۶ (۱۰۴۰)، والسهو ۲ (۱۱۸۲)، ۲۹ (۱۲۳۶)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۵ (۱۰۶۱)، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۹۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۲۴/۵) سنن الدارمي/الصلاة ۷۰ (۱۳۴۶) (كلهم مختصراً من سياق المؤلف، وليس عند البخاري ذكر رفع اليدين ما سوى عند التحريمة) (صحيح)

يَرْفَعُ رَأْسَهُ وَيَثْنِي رِجْلَهُ الْيُسْرَى فَيَقْعُدُ عَلَيْهَا وَيَفْتَحُ أَصَابِعَ رِجْلَيْهِ إِذَا سَجَدَ وَيَسْجُدُ، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ، وَيَرْفَعُ رَأْسَهُ وَيَثْنِي رِجْلَهُ الْيُسْرَى فَيَقْعُدُ عَلَيْهَا حَتَّى يَرْجِعَ كُلُّ عَظْمٍ إِلَى مَوْضِعِهِ، ثُمَّ يَصْنَعُ فِي الْأُخْرَى مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ إِذَا قَامَ مِنَ الرَّكْعَتَيْنِ كَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى يُحَاذِيَ بِهِمَا مَنْكِبَيْهِ كَمَا كَبَّرَ عِنْدَ افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ، ثُمَّ يَصْنَعُ ذَلِكَ فِي بَقِيَّةِ صَلَاتِهِ حَتَّى إِذَا كَانَتِ السَّجْدَةُ الَّتِي فِيهَا التَّسْلِيمُ أَخَّرَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى وَقَعَدَ مُتَوَرِّكًا عَلَى شِقِّهِ الْأَيْسَرِ"، قَالُوا: صَدَقْتَ، هَكَذَا كَانَ يُصَلِّي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

ترجمه: محمد بن عمرو بن عطاء وئيلي دی چې ما اوريدلی دی د ابو حميد الساعدی نه چې وو د لسو کسانو سره د صحابو د رسول الله ﷺ سره، بعضی د هغوی نه قتادة وو، وئيلي دي ابو حميد: زه ستاسو نه ډير پوهه يم په مانځه د رسول الله ﷺ باندې، هغوی وويل ولې: قسم په الله ته زمونږ نه د هغه ډير تابعدار نه وې، او نه زمونږ نه مخکې وی په صحبت د هغه کښې. هغه ووېل: همداسې ده، هغوی وويل پيش کړه، هغه وويل: وو رسول الله ﷺ چې کله به پاڅيدلو مانځه ته نو اوچتول به ئې دواړه لاسونه تردې چې برابر به ئې کړل د اوږو سره، بيا به ئې تکبير ويلو تردې چې قراری ونيسی هريو هډوکی په خپل ځائې کښې برابر، بيا به ئې قرأت کولو، بيا به ئې تکبير کولو نو اوچتول به ئې دواړه لاسونه تردې چې برابر به ئې کړل د اوږو سره، بيا به ئې رکوع وکړه او دواړه ورغوی ئې په زنګونانو باندې کيخودل، بيا به معتدل شو نه به ئې سر اوچتولو او نه به ئې خکته کولو، بيا به ئې سر اوچت کړو، او وئيل به ئې سمع الله لمن حمده، بيا به ئې لاسونه اوچت کړل تردې چې د اوږو سره به ئې برابر کړل، بيا به ئې ويلو الله اکبر بيا خکته کيدلو ځمکې ته نو لرې به ئې ساتل لاسونه د تشو خپلو نه، بيا به ئې سر اوچت کړو او راغونډه به ئې کړه چپه خپه نو کيناستلو به په هغې، او کولاوولی به ئې ګوتې د خپو چې کله به ئې سجده کوله، او سجده ئې وکړه او وئيل به يې: الله اکبر، او اوچتولو به ئې سر او راغونډوله به ئې خپه چپه نو کيناستلو به په هغې، تردې چې واپس به شو هر هډوکی خپل ځائې ته، بيا به ئې کولو په وروستنۍ کښې پشان د هغې، بيا چې به کله هغه پاڅيدلو د دوه رکعاتو نه نو تکبير به ئې ويلو او اوچت به ئې کړل دواړه لاسونه تردې چې برابر به ئې کړل د اوږو سره لکه څنګه چې ئې تکبير ويلو په وخت د افتتاح د مانځه کښې، بيا به ئې کولو دغسې په باقی مونځ کښې تردې چې وو به رکعات هغه چې په هغې کښې به سلام وو، وروسته به ئې کړه خپه چپه او کيبناستلو په حالت د تورک کښې په چپ طرف. هغوی وويل: تا رشتيا وويل داسې به مونځ کولو رسول الله ﷺ.

د حديث ابی حميد الساعدی تخريج

قوله: ﴿ حدثنا احمد بن حنبل الخ ﴾ دا د رفع اليدين د سلسلې د دريم صحابی حديث دې، دا د سنن اربعه او مسند احمد روايت دې، امام بخاری رحمه الله ددې صرف د شروع حصه ذکر کړې ده او عام طور سره شارحينو ددې نسبت د نسائی طرف ته نه دې کړې، حال دا چه دا حديث په هغې کښې هم دې امام نسائی هم ددې په ابواب السهو کښې مختصراً تخريج کړې دې، او په دې کښې صرف رفع عند القيام من الرکعتين مذکور دې، هم دا هغه حديث دې کوم چه علامه

شوکانی لس بلکه یولس احادیث شمار کړي دی لکه چه په ابتدائی بحثونو کښې تیر شوې دی، زه په خپل سبق کښې وایم چه ګورئ! چه کله مونږ ددې حدیث جواب کوو او په دې باندې کلام کوو نو صرف د یوحدیث به جواب نه کوو بلکه هغه به د یولسو احادیثو جواب وی.

د احنافو د طرف نه د دې حدیث جوابات

په دې حدیث باندې زمونږ د طرف نه ډیر نقد ونه کړې شوې دی کوم چه حضرت سهارنپوری رحمه الله په بذل کښې مختصرا او مولانا محمد یوسف صاحب رحمه الله په امانی الاحبار کښې تفصیل سره ذکر فرمائیلې دې، په بذل کښې په دې باندې دوه ځایونو کښې کلام دې یو خو دلته د حدیث د لاندې او یو باب د رفع الیدین د لاندې چرته چه حضرات فریقین په دلائل باندې کلام فرمائیلې دې، هغه نقد دا دی.

۱: ددې حدیث په سند کښې عبدالحمید بن جعفر دې کوم چه ضعیف دې، یحیی بن سعید د هغه تضعیف کړې دې.

۲: په دې حدیث کښې رفع عند القیام من الرکعتین مذکور دی چه د هغې جمهور قائل نه دی.

۳: په دې حدیث کښې دې حیثیت سره اختلاف او اضطراب دې چه بعض راویانو په قعده اخیره کښې تورک ذکر کړې دې، او بعض نه دې ذکر کړې، او د هغې په بعض طرق کښې په ځائې د تورک فی الجلسة الاخیره... تورک فی الجلوس بین السجدتین مذکور دې.

۴: دا حدیث ابو حمید ساعدی رضی الله عنه د لسو صحابه کرامو په موجودګی کښې بیان فرمائیلې وو، او هم په دې وجه دا حضرات وایی چه دا حدیث د لسو احادیثو قائم مقام دې.

خو دا به د لسو احادیثو قائم مقام هله وی، چه کله دا ټول حضرات ددې تصدیق اوکړی، حال دا چه امام طحاوی رحمه الله فرمائی چه ددې حدیث په اخیر کښې ﴿ قالوا صدقت ﴾ صرف د ابو عاصم په روایت کښې دی د هغه نه علاوه چا هم دا جمله نه ده نقل کړې، الغرض ددې صحابه کرامو تصدیق هم کمزورې پاتې شو، نو بیا به دا حدیث د لسو احادیثو قائم مقام څنګه شی؟ زه عرض کوم چه ددې حدیث د سیاق تقاضه هم دا ده چه ددې صحابه کرامو د طرف نه تصدیق نه دی پکار ځکه چه ابو حمید ساعدی رضی الله عنه په خپل مجلس کښې د هغه لس صحابه کرامو په وړاندې په شروع کښې دا خبره فرمائیلې وه بلکه دعوی ئې کړې وه چه زه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د مونځ کیفیت او تفصیل نه ځومره خبره یم په تاسو کښې څوک هم دومره واقف نه دې، سامعینو په دې باندې اشکال هم اوکړو چه دا څنګه؟ نه ته د رسول الله صلی الله علیه وسلم په صحبت کښې زمونږ نه زیات ئې او نه د هغه په تابعدارئ کښې، هغه اووې چه ددې باوجود هم هغه خبره ده کومه چه زه کوم، هغوی ورته اووې چه ښه تاسو هغه تفصیل بیان کړئ پس هغه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د مونځ تفصیل من اوله الی اخره بیان کړو، په دې باندې مونږ دا وایو چه د ابو حمید ساعدی رضی الله عنه دعوی د اعلمیت به هم هغه وخت صحیح وی، چه ټول تفصیل سامعینو ته معلوم وی او د نه معلومیدو تقاضه دا ده چه د ټول تفصیل اوریدلو نه پس د حاضرینو د طرف نه تصدیق اونشو، ځکه چه تصدیق بغیر د علم سابق نه نه شی کیدې ځکه چه په حدیث د جبرائیل علیه السلام کښې راځی ﴿ فعجبنا یساله ویصدقه ﴾ نتیجه دا راوتله چه په دې

حديث كښې قالوا صدقت نشته، او في الواقع اكثر رواياتو كښې شته هم نه، كما قاله الطحاوى... نو بيا ددې حديث نه د استدلال څه نوعيت پاتې شو چه د هغې په اوريدلو باندې تول خاموش شو،(١) پس ددې خو يو حديث كيدل هم گران شو پاتې لا دا چه لس شو.

د حديث ابو حميد انقطاع

۵: يو بل قوى اشكال ددې حديث په سند باندې كوم چه امام طحاوى او د هغه متبعينو بيان كړې دې چه په دې كښې انقطاع ده، د محمد بن عمرو بن عطاء او ابو حميد ساعدى ترمينځه، چه د هغې درې قرينې دى.

اول قرينه :

دا چه دا روايت د محمد بن عمرو نه څنگه چه عبدالحميد بن جعفر روايت كوى، كوم چه دلته د ابوداود په سند كښې موجود دې هم دغه شان دا عطاف بن خالد هم د محمد بن عمرو نه روايت كوى خو عطاف د محمد بن عمرو او ابو حميد ترمينځه د ﴿ رجل مبهم ﴾ واسطه ذكر كړې ده،﴿عن محمد بن عمرو بن عطاء عن رجل عن ابى حميد الساعدى﴾

دويمه قرينه :

دا دې چه وراندې خپله په كتاب كښې د عيسى بن عبدالله په روايت كښې ددې دواړو ترمينځه دعباس بن سهل واسطه موجود ده.﴿عن محمدبن عطاء عن عباس بن سهل عن ابى حميد﴾

دريمه قرينه :

دا ده چه په دې لس صحابه كرامو كښې يو ابوقتاده رضي الله عنه هم دې حال دا چه محمد بن عمرو د هغه زمانه نه ده موندلې، د هغه وفات د محمد بن عمرو د ولادت نه مخكښې شوې وو، ابو قتاده رضي الله عنه د على رضي الله عنه په زمانه كښې په ۳۸ هجرى كښې وفات شوې دې، سيدنا على رضي الله عنه په هغه باندې جنازه كړې ده، حافظ ابن حجر په التلخيص الحبير كښې دا خبره تسليم كړې ده، او د محمد بن عمرو بن عطاء پيدائش ۴۰ هجرى كښې دې چه د هغې مطلب دا شو چه د شاگرد پيدائش د استاذ د وفات نه دوه كاله پس شوې دې بيا هغه د هغه نه روايت څنگه كولې شى ضرور به دا روايت منقطع وى.

دا چه مونږ اووې چه د محمد بن عمرو پيدائش په ۴۰ هجرى كښې دې هغه ځكه چه مشهور د علماء الرجال په نزد دا دې چه د هغوى وفات ۱۲۰ هجرى كښې د اتيا كالو په عمر، د شپږ شلې نه د اتيا د وضع كولو نه پس څلويښت باقى پاتې كيږى په دې حساب سره په ۴۰ هجرى كښې د هغه پيدائش شوې دې يعنى د ابوقتاده د وفات نه دوه كاله پس، دا توله جرح امام المحدثين ابو جعفر طحاوى په شرح معانى الاثار كښې بيان فرمائيلې ده.

---

(١) كه څوک اوائى چه سكوت دليل د تسليم دې او هغوى ته دا تفصيل معلوم وو نو بيا به مونږ تپوس كوو چه هغه د اعلميت دعوى چرته لاړه او دې خلقو په ابو حميد باندې اعتراض ولې اونكړو چه تاسو خو اوفرمائيل چه زه اعلم يم خو دا هر څه خو مونږ ته هم معلوم دى)

د حافظ ابن حجر رحمه الله د طرف نه جواب انقطاع او زمونږ د طرف نه د هغې رد

د دې انقطاع نه د خلاصئ شکل حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباري کښې دا اختیار کړې دې چه کیدې شی د ابو قتاده د عمر په باره کښې د ۵۴ هجری قول زیات صحیح وی لکه چه هغه د واقدي رائې ده، حافظ ابن حجر التلخیص الحبیر کښې فرمائیلي دی چه قول راجح د ابو قتاده رضي الله عنه په وفات کښې ۳۸ هجری ده لکه چه د ابن سعد رائې ده، او بیا وړاندې په فتح الباري کښې حافظ لیکی چه کیدې شی چه د محمد بن عمرو چه کومه د عمر موده بیانولې شی یعنی اتیا کاله هغه صحیح نه وی بلکه د هغه عمر ددې نه زیات وی، مثلا پنځه اتیا کاله وی نو اوس په شپږ شلې کښې د پنځه اتیا وضع کولو نه پس پنځه دیرش باقي پاتې شی نو په دې لحاظ سره به د شاګرد د پیدائش کال ۳۵ هجری وی نه ځلویښت، هم دغه شان وړاندې لیکی چه دا هم ممکنه ده چه په دې لس صحابه کرامو کښې ابو قتاده رضي الله عنه شامل نه وی، او په کوم روایت کښې چه د هغه تسمیه راغلې ده هغه غلط وی، اوګورئ حافظ صاحب دا څه وائی د حمایت هم یو حد وی، ابن عبدالبر او ابن القطان او ابن سعد د واقدي شاګردان او خپله د حافظ ابن حجر رائې په التلخیص الحبیر کښې د ابو قتاده د وفات په باره کښې ۳۸ هجری ده، دویم قول د ۵۴ هجری دې کوم ته چه بیهقي ترجیح ورکړې ده، پاتې شوې دوه قرینې نو په هغې کښې عطاف بن خالد والا روایت جواب حافظ په التلخیص الحبیر کښې ورکړې دې چه محمد بن عمرو دوه دی، محمد بن عمرو بن عطاء او محمد بن عمرو بن علقمه، عطاف بن خالد چه د کوم محمد بن عمرو نه روایت کوی هغه محمد بن عمرو بن علقمه دې د هغه په روایت کښې واسطه واقعي موجود ده او کوم روایت چه بغیر د واسطې نه دې په هغې کښې د محمد بن عمرو بن عطاء دې، دا روایت بغیر د واسطې نه دې، لهذا دا دواړه سندونه جدا جدا دی په یو کښې هم انقطاع نشته، ددې جواب زمونږ د طرف نه دا ورکړې شوې دې چه دا تفریق صحیح نه دې، د عطاف بن خالد په روایت کښې هم محمد بن عمرو بن عطاء دې لکه چه د طحاوی په روایت کښې تصریح ده، او د عیسی بن عبدالله والا روایت جواب حافظ په فتح الباري کښې دا کړې دې هغه مزید فی متصل الاسانید د قبیل نه دې [1] په دې باندې علامه عیني فرمائی چه کوم د مزید فی متصل الاسانید دپاره شرط دا دې چه د اصل راوی سماع ثابته وی د خپل مروی عنه نه، او دلته داسې نه ده ځکه چه شعبي کوم چه ددې فن امام دې د چا نفی چه نفی ده او اثبات اثبات، هغه فرمایی چه د محمد بن عمرو سماع د ابو قتاده نه ثابت نه ده، نو هر کله چه د اصل راوی (محمد بن عمرو) سماع د مروی عنه (ابو قتاده) نه ثابت نه ده نو بیا د واسطې والا روایت مزید فی متصل الاسانید څنګه کیدې شی، والله الموفق وهو الهادی الی سواء السبیل.

[1] بعض وخت یو سند بغیر د واسطې نه متصل وی بیا د یو لفظ د زیادت د وجې نه کوم چه په اصل روایت کښې نه وو، په بل روایت کښې دی او هغه زیادت هم دې راوی ته د چا په واسطه رسیدلې دې، نو هلته د واسطې اضافه راځی حال دا چه هغه سند فی نفسه بغیر د واسطې نه هم متصل وی.

تردې خائې پورې په حدیث د ابو حمید ساعدي رضي الله عنه باندې د اشکال او جواب بحث پوره شو په قول د علامه شوکانی رحمه الله چه دا حدیث د لسو احادیثو قائم مقام وو، لهذا دا اعتراضات او جوابات هم په یو حدیث باندې نه دی بلکه ستاسو په لس واړو احادیثو باندې دی.

شرح حدیث

قوله: ﴿ فلا یصب راسه ولا یقنع ﴾ د رکوع په حالت کښې به ئې نه خپل سر ښکته کولو او نه به ئې اوچتولو، فقهاء کرامو لیکلي دی چه په رکوع کښې کوناتی، ملا او سر درې واړه برابر کول پکار دی ملا یا سر به نه ډیر ښکته کوی او نه به ئې ډیر اوچت ساتی.

قوله: ﴿ ویفتخ اصابع رجلیه ﴾ دا د فتخ نه دې په خاء منقوطه سره چه د هغې معنی نرم او مائل کولو ده، یعنی د سجدې په حالت کښې د خپو د ګوتو رخ واپس کولو سره د قبلې طرف ته راړول. ﴿ ویثنی رجله الیسری فیقعد علیها ﴾ یعنی په اول رکعت کښې به د سجده ثانیه نه روستو کیناستلو دې ته جلسه استراحت وئیلې شی، په جلسه استراحت باندې مصنف روستو مستقل ترجمه قائم کړې ده، په باب النبوض فی الفرد کښې، په دې باندې به کلام هم هلته راځی. ﴿ حتی اذا کانت السجدة التی فیها التسلیم اخر رجله الیسری وقعد متورکا علی شقه الایسر ﴾ هم ددې نوم تورک دې، افتراش خو دا دې چه ګسه خپه خوره کړی او په هغې باندې کینی، او په تورک کښې دا وی چه په ګسه خپه باندې د کیناستلو په ځائې هغه ښی طرف ته اوباسی او کوناتی په ځمکه باندې کیخودلې شی.

په هیئة الجلوس فی التشهد کښې د علماؤ اختلاف

په جلوس فی التشهد کښې افتراش اولی دې یا تورک، مسئله مختلف فیه ده، د امام ابوحنیفه رحمه الله په نزد مطلقا افتراش دې او د امام مالک رحمه الله په نزد مطلقا تورک. او د امام شافعي او امام احمد په نزد په قعده اولی او اخره کښې فرق دې په قعده اولی کښې افتراش اولی دې او په قعده اخری کښې تورک،[1] کوم مونځونه چه د دوه تشهدو والا دی په هغې کښې خو به داسې وی، او په کوم مونځ کښې چه صرف یو تشهد وی لکه صلاة جمعه او صلاة فجر، په هغې کښې به د امام شافعي په نزد یو تورک وی او د امام احمد په نزد نشته، لهذا د امام شافعي په نزد تورک مطلقا په قعده اخیره کښې وی اګر چه قعده ثانیه نه وی، او د امام احمد رحمه الله په نزد د دویم قید دې، که په یو مونځ کښې یوه قعده وی نو په هغې کښې به نه وی.

---

[1] بعض فقهاء کرامو لیکلي دی چه د امام شافعي رحمه الله په نزد د تورک سبب جلوس دې نو ګویا اصل افتراش شو خو چونکه په افتراش کښې لږ شان مشقت وی، ځکه چه مختصر په قعده کښې نور طویل قعده کښې تورک اختیار کړې شوې دې، او د امام احمد په نزد منشاء تورک تمییز بین القعدة الاولی والاخیره دې، ددې دپاره چه مسجد ته روستو راتلونکی ته خپله معلومه شی چه امام په قعده اولی کښې دې یا اخیره کښې او په کومو مونځونو کښې چه صرف یوه قعده ده هلته د تمییز ضرورت نه وی.

دلائل الفریقین

د شوافعو دلیل په دې مسئله کښې د ابوحمید ساعدی رضی الله عنه حدیث دې او د احنافو دپاره ډیر احادیث دی، اول د عائشې رضی الله عنها کوم چه په مسلم، ابوداود او مسند احمد کښې روایت دې، بل د وائل بن حجر رضی الله عنه حدیث کوم چه په ابوداود، نسائی او مسند احمد کښې دې، او دریم د رفاعه بن رافع حدیث یعنی حدیث المسئ فی الصلاة په دې ټولو احادیثو کښې مطلقا افتراش مذکور دې هم دا خبره احنافو اختیار کړې ده، ﴿ لکن هذا عند نافی الرجال واما المرأة فتقعد متورکة ﴾ ځکه چه په دې کښې تستر زیات دې کوم چه د زنانه د حال مناسب دې.

[۷۳۱](١) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ يَزِيدَ يَعْنِي ابْنَ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو الْعَامِرِيِّ، قَالَ: كُنْتُ فِي مَجْلِسٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَذَاكَرُوا صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ أَبُو حُمَيْدٍ: فَذَكَرَ بَعْضَ هَذَا الْحَدِيثِ، وَقَالَ: فَإِذَا رَكَعَ أَمْكَنَ كَفَّيْهِ مِنْ رُكْبَتَيْهِ وَفَرَّجَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ ثُمَّ هَصَرَ ظَهْرَهُ غَيْرَ مُقْنِعٍ رَأْسَهُ وَلَا صَافِحٍ بِخَدِّهِ، وَقَالَ: فَإِذَا قَعَدَ فِي الرَّكْعَتَيْنِ قَعَدَ عَلَى بَطْنِ قَدَمِهِ الْيُسْرَى وَنَصَبَ الْيُمْنَى، فَإِذَا كَانَ فِي الرَّابِعَةِ أَفْضَى بِوَرِكِهِ الْيُسْرَى إِلَى الْأَرْضِ وَأَخْرَجَ قَدَمَيْهِ مِنْ نَاحِيَةٍ وَاحِدَةٍ.

ترجمه: محمد بن عمرو العامری وايي: ومزه په يو مجلس کښې د صحابو د رسول الله صلی الله علیه وسلم، نو هغوی مذاکره وکړه د مونځ د رسول الله صلی الله علیه وسلم، وئیلی دی ابو حیمد: ذکر ئې کړو بعضې حصه ددې حدیث، هغه ووئیل: کله چې به هغه رکوع وکړه مضبوط به ئې کړل خپل ورغوی د زنګونانو سره او کولاو به ئې کړې ګوتې د لاسونو، بیا به ئې خکته کړه شا خپله چې بره ئې اونه ساتلو سر خپل، او نه ئې مخ اخوا دیخوا وارولو، او هغه ووئیل: کله چې به کیناستلو په دوه رکعاتو کیناستلو به په خیټه د چپې خپې او ودروله به ئې ښې خپه، کله چې به شو په څلورم رکعات کښې نزدې به ئې کړو خپل چپ کوناټی ځمکې ته او وېستلې به ئې دواړه خپې یو طرف ته.

د تورک مختلف شکلونه

قوله: ﴿ واخرج قدمیه من ناحیة واحدة ﴾ د روایت نه معلومیږی چه د تورک دوه طریقې دی یو دا چه ګسه خپه خورولو سره ښی طرف ته ویستلې شی او ښئ خپه ولاړه اودرولې شی، د بخاری د ابو حمید ساعدی په حدیث کښې هم دغه شان مذکور دی، او بله طریقه هغه ده کومه چه دلته په حدیث کښې ذکر شوې ده چه ښئ خپه دې هم خوره کړې شی، او یوه دریمه طریقه د تورک بله ده کومه چه د مسلم شریف په روایت کښې ذکر شوې ده هغه دا چه ښئ خپه دې ګس طرف ته د راویستلو په ځائې هغه په ښی پتون او پنډئ په مینځ کښې ګیره کړې شی، د تورک په باره کښې مختلف روایات او د هغې متعدد شکلونه ډیر په تفصیل سره په الحل المفهم کښې بیان کړې شوې دی.

---

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١١٨٩٧) (صحيح)

[٧٣٢]()حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْمِصْرِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنِ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيِّ، وَيَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَطَاءٍ، نَحْوَ هَذَا، قَالَ: فَإِذَا سَجَدَ وَضَعَ يَدَيْهِ غَيْرَ مُفْتَرِشٍ وَلَا قَابِضِهِمَا، وَاسْتَقْبَلَ بِأَطْرَافِ أَصَابِعِهِ الْقِبْلَةَ.

ترجمه: د محمد بن عمرو بن عطاء نه روايت دي په مثل ددې هغه وئيلي دي: كله چي به ئې سجده وكړه كيخودل به ئې دواړه لاسونه چي خواره به نه وو او نه به راغونډ وو، او مخامخ به ئې كړې ګوتې خپلې قبلې ته.

[٧٣٣]()حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبُو بَدْرٍ، حَدَّثَنِي زُهَيْرٌ أَبُو خَيْثَمَةَ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْحُرِّ، حَدَّثَنِي عِيسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَطَاءٍ أَحَدِ بَنِي مَالِكٍ، عَنْ عَبَّاسٍ، أَوْ عَيَّاشِ بْنِ سَهْلٍ السَّاعِدِيِّ، أَنَّهُ كَانَ فِي مَجْلِسٍ فِيهِ أَبُوهُ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِي الْمَجْلِسِ أَبُو هُرَيْرَةَ، وَأَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ، وَأَبُو أُسَيْدٍ، بِهَذَا الْخَبَرِ يَزِيدُ أَوْ يَنْقُصُ، قَالَ فِيهِ: ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ يَعْنِي مِنَ الرُّكُوعِ، فَقَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ وَرَفَعَ يَدَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ فَسَجَدَ فَانْتَصَبَ عَلَى كَفَّيْهِ وَرُكْبَتَيْهِ وَصُدُورِ قَدَمَيْهِ وَهُوَ سَاجِدٌ، ثُمَّ كَبَّرَ فَجَلَسَ فَتَوَرَّكَ وَنَصَبَ قَدَمَهُ الْأُخْرَى، ثُمَّ كَبَّرَ فَسَجَدَ، ثُمَّ كَبَّرَ فَقَامَ وَلَمْ يَتَوَرَّكْ، ثُمَّ سَاقَ الْحَدِيثَ، قَالَ: ثُمَّ جَلَسَ بَعْدَ الرَّكْعَتَيْنِ حَتَّى إِذَا هُوَ أَرَادَ أَنْ يَنْهَضَ لِلْقِيَامِ قَامَ بِتَكْبِيرَةٍ، ثُمَّ رَكَعَ الرَّكْعَتَيْنِ الْأُخْرَيَيْنِ، وَلَمْ يَذْكُرِ التَّوَرُّكَ فِي التَّشَهُّدِ.

ترجمه: د عباس او يا عياش بن سهل الساعدى نه روايت دې بيشكه هغه وو په يو مجلس كښې چې په هغې كښې د هغه پلار وو او وو د صحابو د نبي ﷺ نه، او په مجلس كښې ابو هريرة او ابو حميد الساعدى وو. او ابو أسيد په دې خبر كښې زيادت او نقصان كولو هغه وئيلي دى په هغې كښې: بيا ئې اوچت كړو سر خپل يعنى د ركوع نه هغه ووېل: واوريدل الله د هغه چا چې د هغه حمد ئې وويلو، اى الله زمونږ ربه تالره حمد دى. او لاسونه ئې اوچت كړل، بيا ئې ووېل: الله اكبر نو سجده ئې وكړه ودريدلو په ورغوو باندې او په زنګونانو باندى او په سينو قدمونو او هغه په سجده كښې وو، بيا ئې تكبير وويلو كيناستلو د تورک په شكل او ويې درولہ بله خپه، بيا ئې تكبير وكړو او سجده ئې وكړه، بيا ئې تكبير وويلو او پاڅيدلو او تورک ئې ونه كړو، بيا ئې حديث بيان كړو، هغه وايي: بيا كيناستلو وروسته د دوه ركعاتونو نه تردې چې كله هغه اراده وكړه چې پاڅيږي قيام ته پاڅيدلو د تكبير سره، بيا ئې وكړل دوه وروستني ركعاتونه او ذكر ئې نه كړو تورک په تشهد كښې.

[٧٣٤]()حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرٍو، أَخْبَرَنِي فُلَيْحٌ، حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: اجْتَمَعَ أَبُو حُمَيْدٍ، وَأَبُو أُسَيْدٍ، وَسَهْلُ بْنُ سَعْدٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ فَذَكَرُوا صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ أَبُو حُمَيْدٍ: أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِصَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ بَعْضَ هَذَا، قَالَ: ثُمَّ رَكَعَ فَوَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى رُكْبَتَيْهِ كَأَنَّهُ قَابِضٌ عَلَيْهِمَا وَوَتَّرَ يَدَيْهِ فَتَجَافَى عَنْ جَنْبَيْهِ، قَالَ: ثُمَّ سَجَدَ فَأَمْكَنَ أَنْفَهُ وَجَبْهَتَهُ وَنَحَّى يَدَيْهِ عَنْ جَنْبَيْهِ وَوَضَعَ كَفَّيْهِ حَذْوَ مَنْكِبَيْهِ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ حَتَّى رَجَعَ كُلُّ عَظْمٍ فِي مَوْضِعِهِ حَتَّى فَرَغَ، ثُمَّ جَلَسَ فَافْتَرَشَ رِجْلَهُ

[1]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١١٨٩٧) (صحيح)

[2]: سنن الترمذي/الصلاة ٧٨ (٢٦٠)، ٨٦ (٢٧٠)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٥ (٨٦٣)، (تحفة الأشراف: ١١٨٩٢) (ضعيف)

[3]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١١٨٩٢) (صحيح)

الْيُسْرَى وَأَقْبَلَ بِصَدْرِ الْيُمْنَى عَلَى قِبْلَتِهِ وَوَضَعَ كَفَّهُ الْيُمْنَى عَلَى رُكْبَتِهِ الْيُمْنَى وَكَفَّهُ الْيُسْرَى عَلَى رُكْبَتِهِ الْيُسْرَى وَأَشَارَ بِإِصْبَعِهِ، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ عُتْبَةُ بْنُ أَبِي حَكِيمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عِيسَى، عَنْ الْعَبَّاسِ بْنِ سَهْلٍ، لَمْ يَذْكُرِ التَّوَرُّكَ، وَذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ فُلَيْحٍ، وَذَكَرَ الْحَسَنُ بْنُ الْحُرِّ نَحْوَ جِلْسَةِ حَدِيثِ فُلَيْحٍ، وَعُتْبَةَ.

ترجمه: حديث بيان کړې دې ماته عباس بن سهل هغه وئيلي دي: راجمع شول ابو حميد او ابو أسيد او سهل بن سعد او محمد بن مسلمة، هغوی ذکر کړو مونځ د رسول الله ﷺ، وئيله ابو حميد: زه د تاسو نه ښه پوهه يم په مانځه د رسول الله ﷺ باندې، نو ذکر ئې کړو بعضې د هغې نه، هغه ووئيل: بيا ئې ر کوع وکړه نو کيخودل ئې لاسونه خپل په زنګونانو باندې ګويا چې هغه نيوونکی دی د دواړو، او کاږه ئې کړل لاسونه او جدا ئې اوساتل د اړخونو نه، هغه وايي: بيا ئې سجده وکړه نو کيخوده هغه پوزه خپله او تندی خپل او جدايي کړل دواړه لاسونه د اړخونو خپلو نه او کيخودل هغه ورغوی خپل برابر د اوږو، بيا ئې سر اوچت کړو تردې چې واپس شو هريو هډوکی خپل ځائي ته تردې چې فارغ شو، بيا کيناستلو او خوره ئې کړه خپله چپه خپه او مخامخ ئې کړه سينه د ښي خپې قبلې ته او کيخودلو هغه ورغوی ښي په خپل ښي زنګون باندې، او ورغوی چپ په زنګون چپ باندې او اشاره ئې وکړه په خپله ګوته. وئيلی دی ابوداود: ددې حديث روايت عتبة بن الحکم کړی دی د عبد الله بن عيسی نه او هغه د عباس بن سهل نه، دوی نه دی ذکر کړی تورک، البته عتبه ذکر کړی ئې دی پشان د حديث د فليح، او ذکر کړی دی حسن بن الحر پشان د جلسې د حديث د فليح او عتبة.

تشريح: قوله: ﴿ وهو ساجد ثم کبر فجلس فتورک ونصب قدمه الاخری ﴾ دا تورک بين السجدتين دې.

قوله: ﴿ فوضع يديه علی رکبتيه الخ ﴾ د رکوع هيئت بيانولې شی چه د رکوع په حالت کښې يدين لره په رکبتين باندې ډير په مضبوطيا سره کيږدی لکه چه په لاسونه ئې په کونډو باندې کيخودلې وی. ﴿ ووتر يديه ﴾ دا د وتر نه اخستلې شوې دې، ليندې ته وئيلې شی يعنی د رکوع په حالت کښې به دواړه لاسونه بالکل نيغ ساتی لکه څنګه چه د ليندې مزې وی، ددې دپاره چه دواړه لاسونه د غيږ نه جدا وی، او که هغه سست پريخودلې شی نو لاسونه به د اړخونو سره اولګی.

[۷۳۵]()حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا بَقِيَّةُ، حَدَّثَنِي عُتْبَةُ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عِيسَى، عَنْ الْعَبَّاسِ بْنِ سَهْلٍ السَّاعِدِيِّ، عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: وَإِذَا سَجَدَ فَرَّجَ بَيْنَ فَخِذَيْهِ غَيْرَ حَامِلٍ بَطْنَهُ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَخِذَيْهِ، قَالَ أَبُو دَاوُد: رَوَاهُ ابْنُ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ، سَمِعْتُ عَبَّاسَ بْنَ سَهْلٍ يُحَدِّثُ فَلَمْ أَحْفَظْهُ، فَحَدَّثَنِيهِ أُرَاهُ ذَكَرَ عِيسَى بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ سَمِعَهُ مِنْ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلٍ، قَالَ: حَضَرْتُ أَبَا حُمَيْدٍ السَّاعِدِيَّ بِهَذَا الْحَدِيثِ.

ترجمه: د ابو حميد نه روايت دې ددې حديث هغه وئيلی دي او چې کله به ئې سجده وکړه کولاو والی به ئې راوستو په مابين د ورنونو کښې چې نه به ئې باروله خيټه خپله په ورنونو باندې. وئيلی دی ابوداود: نقل کړی دی ابن المبارک، هغه وئيلی دی حديث بيان کړې دې مونږ ته فليح، ما اوريدلی دی د عباس بن سهل نه، هغه حديث بيان کړو ما ياد نه کړو ماته

(): انظر ما قبله (تحفة الأشراف: ۱۱۸۹۲) (ضعيف)

هغه حديث بيان كړو، زه ګمان كوم چې ذكريې كړو عيسى بن عبد الله، بيشكه هغه اوريدلى دى د عباس بن سهل نه، هغه وايي: زه حاضر شوم ابو حميد الساعدى ته په دې حديث سره.

تشريح: قوله: ﴿ واذا سجد فرج بين فخذيه ﴾ په باب صفة السجود كښې ددې خلاف راځي په هغې كښې دا سې دى ﴿ وليضم فخذيه ﴾ چونكه ددې تعلق د صفة سجود سره دې په دې وجه دې باندې به كلام هم هلته راځي.

ركوع نه سجدې ته تلو او بيا د سجدې نه پاسيدو په كيفيت كښې اختلاف

قوله: ﴿ فلما سجد وقعتا ركبتاه الى الارض قبل ان تقع كفاه ﴾ د ركوع نه د پاسيدو نه پس سجدې ته د تلو مسنون طريقه د جمهورو او ائمه ثلاثه په نزد هم دا ده كومه چه دلته ذكر شوې ده يعنى سجدې ته د تلو په وخت به اول دواړه كونډئ په زمكه باندې كيږدى او بيا دواړه لاسونه، په دې كښې د امام مالك او امام اوزاعى اختلاف دې د هغه په نزد ددې برعكس دې چه سجدې ته د تلو په وخت دې اول په زمكه باندې دواړه لاسونه كيږدى روستو كونډئ، څنګه چه دا اختلاف سجدې ته په تلو كښې دې هم دغه شان د سجدې نه په پاسيدو كښې دې، جمهور وائى چه د سجدې نه پاسيدو په وخت به اول د زمكې نه دواړه لاسونه اوچتيږى او روستو ركبتين، د مالكيانو په نزد دې وخت هم برعكس دې چه اول كونډئ اوچتې كړى او روستو لاسونه، سجدې ته د تلو او د هغې نه د اوچتيدلو دا كيفيت وړاندې په يو حديث كښې راروان دې چه په هغې باندې مصنف ترجمه قائم كړې ده ﴿ باب كيف يضع ركبتيه قبل يديه ﴾ د وائل بن حجر رضي الله عنه حديث دې چه د هغې الفاظ دا دى ﴿ رايت النبى صلى الله عليه وسلم اذا سجد وضع ركبتيه قبل يديه واذا نهض رفع يديه قبل ركبتيه ﴾ دا هم هغه كيفيت دې كوم چه جمهورو او ائمه ثلاثه اختيار كړې دې، د امام مالك رحمه الله دليل هم په دې راتلونكى باب كښې روستو راروان دې د هغې انتظار اوكړئ.

(دريم اختلاف)

دلته يو دريم اختلاف دې او هغه دې چه د سجدې نه د سر اوچتولو نه پس د اودريدو په وخت به د لاسونو اعتماد په ركبتين باندې وى يا په زمكه باندې، د احنافو او حنابله په نزد د كونډو په زور اودريدل سنت دى، او د امام شافعى رحمه الله په نزد په زمكه باندې اعتماد كولو سره پاسيدل سنت دى، ددې مسئلې ذكر وړاندې په حديث الباب كښې داسې راروان دې ﴿واذا نهض نهض على ركبتيه واعتمد على فخذه ﴾ دا د احنافو او حنابله دليل دې او د مالكيانو په نزد چونكه د سجدې نه د سر اوچتولو په وخت د زمكې نه لاس نه شى اوچتولې د هغه په نزد د شروع نه تر اخره پورې لاس په زمكه باندې وى، لهذا د هغه په مسلك كښې دا سوال هم نه پيدا كيږى چه د اودريدو په وخت ﴿ اعتماد اليدين على الارض ﴾ وى يا ﴿ على الركبتين ﴾، د هغه په نزد خو لاسونه د اول نه اخر پورې په زمكه باندې وى، هم دغه شان حضرت شيخ په حاشيه د لامع كښې په مذاهب ائمه باندې بحث كولو سره فرمائيلې دى چه د مالكيانو نه

دلته د سجدې نه د اوچتیدو په وخت اعتماد علی الارض سنت مستقله نه دې، بعض شارحینو چونکه په دې دریمه مسئله کښې د امام شافعي رحمه الله سره امام مالک هم ذکر کړې دې په دې وجه مونږ دهغې وضاحت اوکړو، ددې مسئلې اختلاف په تجزیه سره بیانول او پوهیدل زیات اسان دی ځینې کوم شارحین حدیث چه دا دواړه مسئلې جدا جدا نه دی بیان کړې د هغوی په مضمون کښې خلط راغلې دې (۱) او په دې اختلاف باندې پوهیدل ګران شو، کما یظهر بالرجوع الی الشروح، والله سبحانه تعالی اعلم بالصواب. د دې مسئلې څه اندازه وضاحت حضرت شیخ رحمه الله په حاشیه د لامع (۳۲۹) کښې فرمائیلې دې.

[۷۳۶](۲)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، عَنْ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ وَائِلٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: فَلَمَّا سَجَدَ وَقَعَتَا رُكْبَتَاهُ إِلَى الْأَرْضِ قَبْلَ أَنْ تَقَعَ كَفَّاهُ، قَالَ: فَلَمَّا سَجَدَ وَضَعَ جَبْهَتَهُ بَيْنَ كَفَّيْهِ وَجَافَى عَنْ إِبْطَيْهِ، قَالَ حَجَّاجٌ: وَقَالَ هَمَّامٌ وَحَدَّثَنَا شَقِيقٌ، حَدَّثَنِي عَاصِمُ بْنُ كُلَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمِثْلِ هَذَا، وَفِي حَدِيثِ أَحَدِهِمَا وَأَكْبَرُ عِلْمِي أَنَّهُ حَدِيثُ مُحَمَّدِ بْنِ جُحَادَةَ، وَإِذَا نَهَضَ نَهَضَ عَلَى رُكْبَتَيْهِ وَاعْتَمَدَ عَلَى فَخِذِهِ.

ترجمه: د عبد الجبار بن وائل نه روایت دې، هغه روایت کړی دی د خپل پلار نه، او هغه د نبی ﷺ نه په دې حدیث کښې، کله چې هغه سجده وکړه واقع شول زنګونان د هغه په ځمکه باندې مخکې د واقع کیدو د ورغوو نه، هغه وئیلی دي: هرکله چې ئې سجده وکړه کیخوده هغه تندی خپل په مینځ د ورغوو کښې او لرې ئې کړل د تخرګونو نه. وئیلی دی حجاج: وئیلی دی همام: او حدیث بیان کړې دې مونږ ته شقیق، حدیث بیان کړې دې ماته عاصم بن کلیب او هغه ته خپل پلار، او هغه ته نبی ﷺ په مثل د دې، او په حدیث د یو ددې دواړو کښې او زما ډیر علم دادی چې هغه حدیث د محمد بن جُحادة دی: او چې کله به هغه پاځیدلو نو پاځیدلو به په زنګونانو باندې او تکیه به ئې کوله په ورنونو باندې.

تشریح: قوله: ﴿ وفي حديث احدهما واكبر علمي انه في حديث محمد بن جحادة ﴾ دا د همام مقوله ده، د همام په دې حدیث کښې دوه استاذان دی، محمد بن جُحاده او شقیق، نو همام دا وایی چه هغه زیادت کوم چه زه وړاندې ذکر کوم په دې دواړو کښې د یو حدیث دې او ظن غالب دا دې چه د محمد بن جُحاده په حدیث کښې دی "حدثنا عبد المالک بن شعیب بن اللیث الخ"

(۱) پس په راتلونکې باب کښې به حدیث وائل چه د هغې الفاظ مونږ پورته لیکلې دی او دا ئې د جمهورو د مسلک مطابق وئیلې دې، ددې په باره کښې حضرت په بذل المجهود کښې لیکلې دی ﴿وبه قال ابو حنیفه وخالفه الشافعي﴾ حال دا چه د نورو شارحینو د کلام نه معلومیږی چه دا حدیث د جمهورو د مسلک مطابق دې، د شوافع د مسلک خلاف نه دې، او زمونږ رائې هم دا ده ځکه چه په دې حدیث کښې اوله مسئله یعنی د سجدې نه د سر اوچتولو په وخت کښې چه کوم کیفیت پکار دې هغه ئې بیان کړې دې، او په دې کښې د جمهورو او ائمه ثلاثه په نزد هم دا دې چه رفع الیدین قبل الرکبتین پکار دی کوم چه ډیرو شارحینو لیکلې دې، او بیا روستو شوافع، د احنافو او حنابله نه جدا شو یعنی د سجدې نه د پاسیدو په وخت په دې کښې چونکه د امام شافعی په نزد په ځمکه باندې اعتماد سنت دې، په دې وجه کوندئ د لاسونو نه مخکښې پاسیږی او د امام مالک رحمه الله په نزد دلته خو لاس د شروع نه تر د اخیره پورې په ځمکه وی، فتدبر وتشکر.

(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۶۲) (ضعیف)

[٧٣٧]() حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، عَنْ فِطْرٍ، عَنْ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ وَائِلٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْفَعُ إِبْهَامَيْهِ فِي الصَّلَاةِ إِلَى شَحْمَةِ أُذُنَيْهِ".

ترجمه: عبد الجبار بن وائل روايت كوى د خپل پلار نه، هغه وئيلى دي: ما وليدلو رسول الله ﷺ چې اوچتولى ئې خپلې غټې گوتې په مانځه كښې نرمو د غوږونو ته.

[٧٣٨]() حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ شُعَيْبِ بْنِ اللَّيْثِ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ جَدِّي، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَبَّرَ لِلصَّلَاةِ جَعَلَ يَدَيْهِ حَذْوَ مَنْكِبَيْهِ، وَإِذَا رَكَعَ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَإِذَا رَفَعَ لِلسُّجُودِ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَإِذَا قَامَ مِنَ الرَّكْعَتَيْنِ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې، بيشكه هغه وئيلى دي: وو رسو ل الله ﷺ چې كله به ئې تكبير وكړو د مانځه لپاره وبه ئې گرځول خپل دواړه لاسونه برابر د اوږو، او چې كله به ئې ركوع وكړه كول به ئې په مثل د هغې، او چې كله به ئې اوچت كړو د سجدى لپاره كول به ئې پشان د هغې، او چې كله به پاڅيدلو د دوه ركعاتو نه نو كول به ئې په مثل د هغې.

د رفع يدين څلورم حديث

دا د رفع اليدين په سلسله كښې د څلورم صحابى ابوهريره رضي الله عنه حديث دې په دې كښې رفع يدين فى المواضع الأربعة ذكر شوې دې، يو رفع عند القيام من الركعتين دې ددې په سند كښې يحيى بن ايوب راوى دې كوم چه متكلم فيه دې، هم دغه شان په دې كښې ابن جريج دې كوم چه مدلس دې او په عن سره روايت كوى. ﴿ حدثنا قتيبة بن سعيد ﴾ دا هم هغه د ميمون مكى والا حديث دې چه په هغې باندې زمونږ په نزد كلام په مباحث ابتدائيه كښې تير شوې دې.

[٧٣٩]() حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ أَبِي هُبَيْرَةَ، عَنْ مَيْمُونٍ الْمَكِّيِّ، أَنَّهُ رَأَى عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ وَصَلَّى بِهِمْ، يُشِيرُ بِكَفَّيْهِ حِينَ يَقُومُ وَحِينَ يَرْكَعُ وَحِينَ يَسْجُدُ وَحِينَ يَنْهَضُ لِلْقِيَامِ فَيَقُومُ فَيُشِيرُ بِيَدَيْهِ، فَانْطَلَقْتُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقُلْتُ: إِنِّي رَأَيْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ صَلَّى صَلَاةً لَمْ أَرَ أَحَدًا يُصَلِّيهَا، فَوَصَفْتُ لَهُ هَذِهِ الْإِشَارَةَ، فَقَالَ: "إِنْ أَحْبَبْتَ أَنْ تَنْظُرَ إِلَى صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاقْتَدِ بِصَلَاةِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ".

ترجمه: د ميمون المكى نه روايت دې بيشكه هغه وليدلو عبد الله بن الزبير: او مونځ ئې وكړو دوى ته چې اشاره ئې كوله په خپلو لاسونو كله چې به پاڅيدلو او چې كله به ئې ركوع كوله او چې كله به ئې سجده كوله او چې كله به پاڅيدلو قيام ته، نو پاڅيدلو او اشاره به ئې كوله په لاسونو باندې. زه لاړم ابن عباس ته ما ورته ووېل: ما ليدلى دى ابن الزبير ويى كړو يو مونځ ما نه دى ليدلى هېڅوک چې كړى ئې دى هغې لره نو ما ورته بيان كړه دغه اشاره هغه ووېل: كه چېرته ستا خوښه وى چې ته اوگورى مونځ د رسو ل الله ﷺ ته، نو اقتداء وكړه د مونځ په عبد الله بن الزبير پسې.

[1]): سنن النسائي/الافتتاح ٥(٨٨٣)، (تحفة الأشراف: ١١٧٥٩) (ضعيف)
[2]): صحيح البخاري/الأذان ١١٧ (٧٨٩)، صحيح مسلم/الصلاة ١٠ (٣٩٢)، سنن الترمذي/الصلاة ٦٣ (٢٣٩)، سنن النسائي/الافتتاح ١٨٠ (١١٥١)، (تحفة الأشراف: ١٤٨٦٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢/٢٧٠، ٤٥٤) (ضعيف)
[3]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٦٥٠٩) (صحيح)

[٧٤٠]()حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبَانَ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا النَّضْرُ بْنُ كَثِيرٍ يَعْنِي السَّعْدِيَّ، قَالَ: "صَلَّى إِلَى جَنْبِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ طَاوُسٍ فِي مَسْجِدِ الْخَيْفِ فَكَانَ إِذَا سَجَدَ السَّجْدَةَ الْأُولَى فَرَفَعَ رَأْسَهُ مِنْهَا رَفَعَ يَدَيْهِ تِلْقَاءَ وَجْهِهِ، فَأَنْكَرْتُ ذَلِكَ، فَقُلْتُ لِوُهَيْبِ بْنِ خَالِدٍ، فَقَالَ لَهُ وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ: تَصْنَعُ شَيْئًا لَمْ أَرَ أَحَدًا يَصْنَعُهُ، فَقَالَ ابْنُ طَاوُسٍ: رَأَيْتُ أَبِي يَصْنَعُهُ، وَقَالَ أَبِي: رَأَيْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَصْنَعُهُ، وَلَا أَعْلَمُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُهُ".

ترجمه: حديث بيان كړې دي مونږ ته نضر بن كثير يعنى السعدي، هغه وئيلي دي: مونځ وكړو زما اړخ ته عبد الله بن طاوس په مسجد خيف كښې، نو وو هغه چې كله به ئې سجده وكړه اولنئ نو اوچت ئې كړو سر خپل د هغې نه او اوچت ئې كړل لاسونه برابر د مخ خپل. نو ما نااشنا وګڼړه دغه، ما ووئيل وهيب بن خالد ته: نو هغه ووئيل هغه ته: وهيب بن خالده! ته يو شى كوې ما هېڅوک نه دى ليدلى چې كولو ئې، نو ووئيل ابن طاوس: ما خپل ليدلى وو چې كولويې، او ووئيل زما پلار: ما ليدلى وو ابن عباس چې كولو ئې، او ما ته علم نشته مګر دا چې هغه وئيل: وو نبى ﷺ چې كولو يې.

[٧٤١]()حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، "أَنَّهُ كَانَ إِذَا دَخَلَ فِي الصَّلَاةِ كَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ وَإِذَا رَكَعَ، وَإِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، وَإِذَا قَامَ مِنَ الرَّكْعَتَيْنِ رَفَعَ يَدَيْهِ"، وَيَرْفَعُ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ أَبُو دَاوُد: الصَّحِيحُ قَوْلُ ابْنِ عُمَرَ لَيْسَ بِمَرْفُوعٍ، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَرَوَى بَقِيَّةُ أَوَّلَهُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، وَأَسْنَدَهُ وَرَوَاهُ الثَّقَفِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ وَأَوْقَفَهُ عَلَى ابْنِ عُمَرَ، قَالَ فِيهِ: وَإِذَا قَامَ مِنَ الرَّكْعَتَيْنِ يَرْفَعُهُمَا إِلَى ثَدْيَيْهِ، وَهَذَا هُوَ الصَّحِيحُ، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَرَوَاهُ اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، وَمَالِكٌ، وَأَيُّوبُ، وَابْنُ جُرَيْجٍ مَوْقُوفًا، وَأَسْنَدَهُ حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ وَحْدَهُ، عَنْ أَيُّوبَ، وَلَمْ يَذْكُرْ أَيُّوبُ، وَمَالِكٌ الرَّفْعَ: إِذَا قَامَ مِنَ السَّجْدَتَيْنِ، وَذَكَرَهُ اللَّيْثُ فِي حَدِيثِهِ، قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ فِيهِ: قُلْتُ لِنَافِعٍ: أَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَجْعَلُ الْأُولَى أَرْفَعَهُنَّ؟ قَالَ: لَا سَوَاءً، قُلْتُ: أَشِرْ لِي؟ فَأَشَارَ إِلَى الثَّدْيَيْنِ أَوْ أَسْفَلَ مِنْ ذَلِكَ.

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنه نه روايت دې بيشكه هغه وو چې كله به داخل شو په مانځه كښې تكبير به ئې وېلو او لاسونه به ئې اوچتول او چې كله به ئې ركوع كوله، او چې كله به ئې ووئيل سمع الله لمن حمده، او چې كله به پاڅيدلو د دوه ركعاتو نه نو لاسونه به ئې اوچت كړل، او مرفوع كوى دغه رسول الله ﷺ ته. وئيلى دى ابوداود: صحيح داده چې قول د ابن عمر مرفوع نه دى. وئيلى دى ابوداود: او روايت كړى دى بقيه اول ددې حديث د عبيد الله نه او مسند كړى ئې دى، او نقل كړى دى ثقفي د عبيد الله نه او موقوف كړى دى ابن عمر، هغه وئيلى دى په هغې كښې: او چې كله به پاڅيدلو د دوه ركعاتو نه نو اوچتول به ئې تر سينې پورې. او همدا صحيح ده. وئيلى دى ابوداود: او نقل كړى دى ابن سعد او مالک او ايوب او ابن جريج موقوف، او مسند ذكر كړى دى حماد بن سلمه يواځې د ايوب نه، او نه دى ذكر كړى ايوب او مالک رفع چې كله به پاڅيدلو د دوه سجدو نه. او ذكر كړى دى ليث په خپل حديث كښې، وئيلى دى ابن جريج په هغې كې: ما ووئيل نافع ته ايا وو ابن مر چې

[1]: سنن النسائي/الافتتاح ١٧٧ (١١٤٧)، (تحفة الأشراف: ٥٧١٩) (صحيح)
[2]: صحيح البخاري/الأذان ٨٣ (٧٣٩)، (تحفة الأشراف: ٨٠١٧، ٨٣٩٦) (صحيح)

ګرځولو به ئې اولنی اوچت؟ هغه وويل: نه برابر، ما وويل ماته اشاره وکړه نو هغه اشاره وکړه ثدیینو ته او یا لاندې د هغې نه.

حديث ابن عمر رضي الله عنه بطريق نافع

قوله: ﴿ حدثنا نصر بن علي اخبرنا عبد الاعلى ﴾ دا د ابن عمر هغه دويم حديث دې کوم چه په طريق د نافع دې، بالکل په شروع کښې چه مرفوعا راغلې وو هغه په طريق د سالم وو او دا موقوف دې، بيا د نافع په شاګردانو کښې هم اختلاف دې بعض دا حديث د نافع نه مرفوعا او بعض موقوفا روايت کوی، پس د مصنف د بيان مطابق ليث بن سعد، مالک بن انس، ايو سختياني، ابن جريج، دا ټول ئې د نافع نه موقوفا روايت کوی، د نافع يو شاګرد بل دې عبيدالله د هغه روايت مختلف دې، د عبيدالله د شاګردانو اختلاف دې، پس عبدالاعلى دا حديث د عبيدالله نه مرفوعا او عبدالوهاب الثقفی موقوفا نقل کړې دې، امام بخاری رحمه الله په صحيح بخاری کښې د عبدالاعلى روايت اخستلې دې، او ددې په تائيد کښې حماد بن سلمه عن ايوب عن نافع روايت پيش کړې شوې دې ځکه چه حماد هم دا د ايوب نه مرفوعا روايت کړې دې، د امام ابوداود رحمه الله د کلام نه معلوميږی چه د ايوب سختياني ټول شاګردان دا حديث موقوفا روايت کوی، سوا د حماد نه چه هغه دا روايت د ايوب نه مرفوعا نقل کړې دې.

الغرض د امام ابوداود په نزد د نافع د روايت موقوف کيدل اصح دی په نسبت د مرفوع کيدو، او د امام بخاری رحمه الله رائې ددې برعکس ده، خو د امام ابوداود رائې د کثرت متابعات د وجې نه زياته قوی معلوميږی.

[٧٤٢] ([1]) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، "أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ إِذَا ابْتَدَأَ الصَّلَاةَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ حَذْوَ مَنْكِبَيْهِ، وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ رَفَعَهُمَا دُونَ ذَلِكَ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: لَمْ يَذْكُرْ رَفَعَهُمَا دُونَ ذَلِكَ أَحَدٌ غَيْرُ مَالِكٍ فِيمَا أَعْلَمُ.

ترجمه: د نافع نه روايت دې، بيشکه عبد الله بن عمر وو چې کله به ئې شروع کولو مونځ نو اوچتول به ئې لاسونه برابر د اوږو، او چې کله به ئې اوچت کړو سر خپل د رکوع نه نو دواړه به ئې اوچتول کم د هغې نه. وئيلی دی ابوداود: نه دی ذکر کړی هغه «رفعهما دون ذلک» هيڅوا بغير د مالک نه څومره چې ماته پته ده.

باب بلا ترجمة

په بعض نسخو کښې ترجمة الباب مذکور دې، باب من ذكر انه يرفع يديه اذا قام من الثنتين يعني رفع عند القيام من الركعتين، د اول تشهد نه د پاسيدو په وخت باندې رفع يدين کول.

[٧٤٣] ([2]) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْمُحَارِبِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، عَنْ مُحَارِبِ بْنِ دِثَارٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَامَ مِنَ الرَّكْعَتَيْنِ كَبَّرَ

---

[1]: انظر حديث رقم: (٧٢١)، (تحفة الأشراف: ٨٠١٧، ٨٣٩٦) (صحيح)

[2]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٧٤١٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٤٥/٢)، البخاري في رفع اليدين (٢٥) (صحيح)

وَرَفَعَ يَدَيْهِ".

ترجمه: د ابن عمر ﷺ نه روايت دې هغه وئيلى دي: وو رسول الله ﷺ چې کله به پاڅيدلو د دوه رکعاتو نه تکبير به ئې وويلو او لاسونه به ئې اوچت کړل.

تشريح: مصنف په دې باب کښې اولا د ابن عمر ﷺ حديث ذکر کړو چه په هغې باندې کلام زمونږ د طرف نه په شروع کښې راغلې دې، او دويم ئې د علي ﷺ حديث ذکر کړو. (عن على بن ابى طالب رضى الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه كان اذا قام الى الصلاة المكتوبة ...الخ)

[٧٤٤]()حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْهَاشِمِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ بْنِ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "أَنَّهُ كَانَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ كَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ حَذْوَ مَنْكِبَيْهِ، وَيَصْنَعُ مِثْلَ ذَلِكَ إِذَا قَضَى قِرَاءَتَهُ وَأَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ، وَيَصْنَعُهُ إِذَا رَفَعَ مِنَ الرُّكُوعِ، وَلَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي شَيْءٍ مِنْ صَلَاتِهِ وَهُوَ قَاعِدٌ، وَإِذَا قَامَ مِنَ السَّجْدَتَيْنِ رَفَعَ يَدَيْهِ كَذَلِكَ وَكَبَّرَ"، قَالَ أَبُو دَاوُد فِي حَدِيثِ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ حِينَ وَصَفَ صَلَاةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا قَامَ مِنَ الرَّكْعَتَيْنِ كَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى يُحَاذِيَ بِهِمَا مَنْكِبَيْهِ كَمَا كَبَّرَ عِنْدَ افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ.

ترجمه: علي بن ابى طالب ﷺ روايت کوى د رسول الله ﷺ نه بيشکه هغه وو چې کله به پاسيدلو فرض مونځ ته نو تکبير به ئې وويلو اولاسونه به ئې اوچت کړل برابر د اوږو، او کول به ئې داسې چې کله به ئې خپل قرأت پوره کړو او اراده د رکوع به ئې وکړه، او کول به ئې چې کله به اوچت شو د رکوع نه، او نه به ئې اوچتول لاسونه په هيڅ ځائې د مانځه کښې په داسې حال کښې چې هغه به ناست وو، او چې کله به ودريدو د دوه سجدو نه نو اوچت به ئې کړل لاسونه همدغه رنګ او تکبير به ئې ويلو. وئيلى دى ابوداود په حديث د ابو حميد الساعدى کښې چې کله ئې طريقه بيانوله د مونځ د نبى ﷺ: کله چې به هغه پاڅيدلو د دوه رکعاتو نه تکبير به ئې ويلو او لاسونه به ئې اوچت کړل تردې چې برابر به ئې کړل د اوږو سره لکه څرنګه چې به ئې تکبير ويلو په وخت د افتتاح د مانځه کښې.

د رفع يدين پنځم حديث، حديث علي ﷺ

په دې حديث کښې د مواضع ثلاثه نه علاوه رفع عند القيام من السجدتين ذکر شوې دې چه د هغې په ائمه اربعه کښې څوک هم قائل نه دى، دا ډير قوى اشکال دې هم په دې وجه اکثر محدثين ددې تاويل کوى چه د سجدتين نه مراد رکعتين دې، البته خطابى دا تاويل نه دې کړې هغه سجدتين په خپله معنى کښې ساتلو سره اشکال کړې دې (لا اعلم احدا من الفقهاء قال به)، ابن رسلان وئيلې دى چه د سجدتين نه مراد رکعتين دى، او خطابى په طرق حديث باندې خبر نه شو ګينې هغه به دا په رکعتين باندې محمول کړې وې

() : صحيح مسلم/المسافرين ٢٦ (٧٧١)، سنن الترمذي/الدعوات ٣٢ (٣٤٢١، ٣٤٢٢، ٣٤٢٣)، سنن النسائي/الافتتاح ١٧(٨٩٦)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٥(٨٦٤)، (تحفة الأشراف: ١٠٢٢٨)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ٤(١٦)، مسند احمد (٩٣/١) سنن الدارمي/الصلاة ٣٣(١٢٧٤) (حسن صحيح)

د حديث علي رضي الله عنه جوابات

بهرحال د قائلين رفع په نزد دا لفظ موجب خلجان وتشويش دي، چه د هغې تاويل باندې هغوى مجبور دى ګينې دا حديث به د هغوى خلاف وي، بل جواب دا دې چه ددې حديث په سند کښې عبدالرحمن بن ابى الزناد دې کوم چه ضعيف دې ﴿قال ابو حاتم لا يحتج به﴾ په تقريب التهذيب کښې ليکلې دى صدوق تغير حفظه لما قدم بغداد، دريم جواب هغه دې کوم چه ابن التركمانى د سنن بيهقى په حاشيه الجوهر النقى فى الرد على البيهقى کښې ورکړې دې چه دا حديث د موسى بن عقبه نه ابن جريج د ابن ابى الزناد خلاف روايت کړې دې.

پس د هغه په روايت کښې رکوع ته د تلو په وخت او د رکوع نه د پاسيدو په وخت رفع يدين مذکور نه دې، حال دا چه ابن جريج د ابن ابى الزناد نه ډير اوچت دې.

د امام طحاوي رحمه الله رائې

او څلورم جواب ددې حديث هغه دې کوم چه امام طحاوى رحمه الله اختيار کړې دې هغه د على رضي الله عنه ددې حديث معارضه کړې ده د على رضي الله عنه د هغه روايت فعلى سره کوم چه عاصم بن کليب روايت کوى د خپل پلار نه ﴿ان عليا كان يرفع يديه فى اول تكبيرة من الصلاة ثم لا يرفع﴾ امام طحاوى رحمه الله فرمائى چه هر کله على رضي الله عنه خپله د رفع اليدين والا حديث مرفوع راوى دې او بيا ددې خلاف عمل کوى نو دا سراسر د نسخ دليل دې ځکه چه دا ممکنه نه ده چه على رضي الله عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم په رفع اليدين کولو باندې وينى او بيا بغير د علم بالنسخ نه ترک کړى.

قوله: ﴿قال ابوداود فى حديث ابى حميد الساعدى الخ﴾ مصنف فرمائى چه په حديث د على رضي الله عنه کښې د سجدتين نه مراد رکعتين دى لکه چه د ابو حميد په روايت کښې ددې تصريح ده خو مونږ وايو چه ايا په ډيرو احاديثو کښې رفع عند السجود نه ده ذکر شوې؟ ايا په ټولو ځايونو کښې به تاسو داسې کوئ او په کومو رواياتو کښې چه دواړه ذکر شوې دى هلته به څه کيږى.

د رفع يدين حديث سادس

[٧٤٥] (١) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ نَصْرِ بْنِ عَاصِمٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ، قَالَ: "رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِذَا كَبَّرَ وَإِذَا رَكَعَ وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ حَتَّى يَبْلُغَ بِهِمَا فُرُوعَ أُذُنَيْهِ".

ترجمه: د مالک بن الحويرث نه روايت دې نه روايت دې هغه وئيلى دى، ما وليدلو رسول الله صلى الله عليه وسلم چې اوچتول ئې لاسونه خپل چې کله به ئې تکبير وکړو او چې کله به ئې رکوع وکړه، او چې کله به ئې سر اوچت کړو د رکوع نه تردې چې وبه ئې رسول دواړه څوکو د غوږونو ته.

١): صحيح مسلم/الصلاة ٩ (٣٩١)، سنن النسائي/الافتتاح ٤ (٨٨١)، ٨٥ (١٠٢٥)، التطبيق ١٨ (١٠٥٧)، ٣٦ (١٠٨٦)، ٨٤ (١١٤٤)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٥ (٨٥٩)، (تحفة الأشراف: ١١١٨٤)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ٨٤ (٧٣٧)، مسند احمد (٤٣٦/٣، ٤٣٧، ٥٣/٥)، سنن الدارمي/الصلاة ٤١ (١٢٨٦) (صحيح)

تشريح: قوله:《 واذا رفع راسه من الركوع حتى يبلغ بهما فروع اذنيه 》دا د رفع يدين د سلسلې شپږم حديث دې، ددې تخريج امام بخاری او امام مسلم هم کړې دې، امام بخاری رحمه الله خو په صحيح بخاری کښې د رفع اليدين په باره کښې صرف دوه احاديث بيان کړې دی يو حديث د ابن عمر او بل حديث د مالک بن الحويرث، او امام مسلم رحمه الله ددې دواړو نه علاوه يو دريم روايت هم ذکر کړې دې، حديث د وائل بن حجر رضي الله عنه هغه ټول درې روايتونه ذکر کړې دی.

په صحيح بخاري او صحيح مسلم کښې د رفع اليدين د رواياتو تعداد

هم ددې نه اندازه اولګوئ چه د امام بخاری رحمه الله په نزد د رفع اليدين په سلسله کښې صحيح او قابل اعتماد صرف دوه احاديث دی،او د امام مسلم په نزد درې، د حديث ابن عمر حال خو مخکښې معلوم شوې دې چه په هغې کښې سخت اضطراب او اختلاف دې سندا هم او متنا هم، او دويم حديث دا د مالک بن الحويرث رضي الله عنه دې په دې کښې اګر چه سخت اختلاف خو نشته په دې کښې هم، ځکه چه ددې حديث په بعض طرق کښې د نسائی په نزد رفع عند السجود موجود ده چه د هغې څوک هم قائل نه دی.
مالک بن الحويرث رضي الله عنه د بنو ليث په وفد کښې د هجرت په نهم کال باندې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو، په داسې حالت کښې چه رسول الله ﷺ د غزوه تبوک تيارې کوله، په بخاری شريف کښې دی چه هغه په مدينه منوره کښې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې شل ورځې قيام اوکړو او د هغې نه روستو ئې بصرې ته تشريف يوړلو تردې چه هم هلته وفات شو.

د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د حديث وجه د ترجيح

اوس تاسو اوګورئ چه قيام خو ئې په مدينه منوره کښې شل ورځې وو، اخر د بهر سړې وو او بهر ته لاړو او هم دا حال د دريم صحابی وائل بن حجر رضي الله عنه دې لکه چه د هغه د روايت د لاندې مونږ ليکلې دی او بل طرف ته تاسو عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ته اوګورئ کوم چه قديم الاسلام او د کبار مهاجرين والبدريين نه دې، په جنګ بدر او په ټولو جنګونو کښې د رسول الله ﷺ سره شريک شوې دې صاحب سِرّ رسول الله ﷺ او صاحب السواک والنعلين والمطهرة د هغه القاب دی، شلو کالو پورې سفرا او حضرا د رسول الله ﷺ سره وو چه رسول الله ﷺ د هغه په باره کښې اوفرمائيل: 《 رضيت لامتى ما رضى لها ابن ام عبد وسخطت لها ما سخط لها ابن ام عبد 》 سيدنا عمر رضي الله عنه هغه د کوفې قاضی او معلم جوړ کړې وو او د هغه خائې د بيت المال خزانچی، خلفاء راشدين د هغه نه احاديث روايت کوی، اوس تاسو ته اختيار دې چه تاسو د يو داسې صحابی روايت اخلئ کوم چه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې صرف شل ورځې پاتې شوې وی او که د داسې صحابی کوم چه تر شلو کالو پورې مسلسل په خدمت کښې حاضر وو.

نحن بما عندنا وانت بما عندک راض والرأی مختلف

اوګورئ امام بخاري رحمه الله په جزء رفع اليدين کښې که هر څومره روايات راجمع کړې وی خو هغه په صحيح بخاری کښې د خپل ځان سره صرف دوه رواياتو ته د صحت حق ادا کړو او هغه ئې ذکر کړل، او امام مسلم په دې باندې د يو حديث اضافه فرمائي.

[٧٤٦](¹) حَدَّثَنَا ابْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي. ح وحَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ مَرْوَانَ، حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ يَعْنِي ابْنَ إِسْحَاقَ الْمَعْنَى، عَنْ عِمْرَانَ، عَنْ لَاحِقٍ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهِيكٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ "لَوْ كُنْتُ قُدَّامَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَرَأَيْتُ إِبِطَيْهِ"، زَادَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: يَقُولُ لَاحِقٌ: أَلَا تَرَى أَنَّهُ فِي الصَّلَاةِ، وَلَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَكُونَ قُدَّامَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ وَزَادَ مُوسَى بْنُ مَرْوَانَ الرَّقِّيُّ يَعْنِي: إِذَا كَبَّرَ رَفَعَ يَدَيْهِ.

ترجمه: د بشير بن نهيک نه روايت دې هغه وئيلی دی، چې وئيلی دی ابوهريرة: که چرې وم زه مخې د نبی ﷺ ته نو ما به خامخا ليدلی وو تخرګونه د هغه. زيادت کړی دی عبيد الله بن معاذ، هغه به وئيل چې دا لَاحِقٌ دې، ايا ته نه ګورې چې هغه په مانځه کښې دې او طاقت نه لرې چې د رسول الله ﷺ مخې ته شي، او زيادت کړی دی موسى بن مروان الرقي، يعنی کله چې به ئې تکبير وکړو نو لاسونه به ئې اوچت کړل.

شرح حديث

قوله:﴿ قال ابوهريره لو کنت قدام النبی صلی الله عليه وسلم لرايت ابطيه ﴾ يعنی رسول الله ﷺ به د تکبير تحريمه په وخت لاس ښه طريقې سره اوچتولو په داسې طريقه چه که يو سړې نبی ﷺ ته مخامخ اودريږی او د رفع په وخت د هغه نظر په نبی ﷺ باندې وی نو هغه سړې د هغه ترخونو ته کتلې شی، مګر چونکه د مونځ په حالت کښې مقتدی د امام نه وړاندې کيدې نه شی نوځکه ﴿ لو کنت ﴾ وائی.

قوله:﴿ وزاد موسى يعنی اذا کبر رفع يديه ﴾ د مصنف استاذ په اول سند کښې ابن معاذ دې، او دويم سند کوم چه د حاء تحويل نه روستو دې په هغې کښې موسى بن مروان دې، نو مصنف وائی د موسى په روايت کښې دا زيادت "يعنی اذا کبر رفع يديه" او دا تشريح په ظاهره کښې د ابوهريره رضی الله عنه نه لاندې راوی بشر بن نهيک د طرف نه ده، بشير بن نهيک د ابوهريره رضی الله عنه د بيان کړی روايت توضيح کوی، چه د ابوهريره رضی الله عنه مراد دا دې.

حديث ابن مسعود بطريق عبدالله بن ادريس

[٧٤٧](²) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: "عَلَّمَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّلَاةَ، فَكَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ، فَلَمَّا رَكَعَ طَبَّقَ يَدَيْهِ بَيْنَ رُكْبَتَيْهِ"، قَالَ: فَبَلَغَ ذَلِكَ سَعْدًا، فَقَالَ: صَدَقَ أَخِي، قَدْ كُنَّا نَفْعَلُ هَذَا ثُمَّ أُمِرْنَا بِهَذَا، يَعْنِي الْإِمْسَاكَ عَلَى الرُّكْبَتَيْنِ.

ترجمه: وئيلی دی عبد الله اوښودلو مونږ ته رسول الله ﷺ مونځ او تکبيريی وکړو او لاسونه ئې اوچت کړل، چې کله ئې رکوع وکړه نو لاسونه ئې جوخت کړل په مابين د

---

¹): سنن النسائي/التطبيق ٥١ (١١٠٨)، (تحفة الأشراف: ١٢٢١٥) (صحيح)

²): سنن النسائي/التطبيق ١ (١٠٣٢)، (تحفة الأشراف: ٩٤٦٩، ٣٩٠٧) (صحيح)

زنګونانو کښې. هغه وویل: دا خبره ورسیده سعد بن ابی وقاص ته، هغه وویل: رشتیا وئیلی دی زما ورور، یقینا وو مونږ چې مونږ به رومبې داسې کول بیا ئې راته حکم وکړو په دې، یعني: نېول د زنګونانو.

تشریح: دا د باب رفع الیدین اخری حدیث دې، خو په دې کښې رفع الیدین عند الرکوع نشته څکه چه دا د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حدیث دې، او د هغه په یو روایت کښې هم د تکبیر تحریمه نه علاوه رفع الیدین نشته، بیا مصنف دا روایت په دې باب کښې دلته ولې راوړې دې، شارحینو ددې سره هیڅ قسم تعرض نه دې لرلې، د بنده خیال دا دې چه مقصد په ظاهره کښې دا دې چه اوس ددې نه پس متصلا عدم رفع الیدین باب راروان دې چه په هغې کښې مصنف د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حدیث راوړې دې، په دې حدیث کښې د فریق مخالف د طرف نه چه کوم اعتراضات دی په هغې کښې یو اعتراض دا دې چه په دې حدیث کښې سفیان ثوری ته وهم راغلې دې، اصل حدیث داسې نه دې څنګه چه هغه بیان کړې دې بلکه صحیح هغه دې کوم چه ابن ادریس د عاصم بن کلیب نه بیانوی، پس دا حدیث کوم چه مصنف دلته په دې باب کښې راوړې دې هغه د ابن ادریس په طریق سره دې او په هغې کښې د عدم رفع الیدین صرف تطبیق فی الرکوع مذکور دې، لهذا د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه کوم حدیث چه احناف پیش کوی هغه بالکل غلط دې [1] اوس دا چه د مصنف رائې په دې کښې څه ده نو ممکنه ده چه مصنف هم دې طرف ته اشاره کوی چه اصل روایت خو د ابن ادریس دې خو ظاهره دا ده چه مصنف دا وئیل غواړی چه دا دواړه احادیث مستقل او جدا جدا دی، د سفیان روایت ته وهم وئیل غلط دی. والله تعالی اعلم ١٢

د تطبیق فی الرکوع نسخ

د دې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چه تطبیق عند الرکوع د جمهورو په نزد منسوخ دې، خو ابن مسعود رضی الله عنه به کولو هم دغه شان په مصنف ابن ابی شیبه کښې د مصنف نه تخییر منقول دې، هغه فرمائی چه مصلی ته اختیار دې، په رکوع کښې که وضع الایدی علی الرکب کوی یا تطبیق، ددې نه معلومیږی چه هغه هم د جواز تطبیق قائل وو (کذا فی البذل عن العینی) لهذا دا چه اهل حدیث وائی چه ممکنه ده د ابن مسعود رضی الله عنه نه به رفع الیدین هیر شوې وی څنګه چه ترې تطبیق هیر شوې وو سراسر غلط دې، اوګورئ د علی رضی الله عنه نه هم تخییر منقول دې.

بَابُ مَنْ لَمْ يَذْكُرِ الرَّفْعَ عِنْدَ الرُّكُوعِ

باب دې په بیان د هغه چا کښې چې نه یې دی ذکر کړی رفع الیدین په وخت د رکوع کښې

[٧٤٨] [2] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَاصِمٍ يَعْنِي ابْنَ كُلَيْبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ: "أَلَا أُصَلِّي بِكُمْ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ:

[1] د اعتراض جواب او د هغې تحقیق په راروان باب کښې په تفصیل سره راځی. ١٢
[2] : سنن الترمذي/الصلاة ٧٩ (٢٥٧)، سنن النسائي/الافتتاح ٨٧ (١٠٢٧)، التطبيق ٢٠ (١٠٥٩)، (تحفة الأشراف: ٩٤٦٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (١/٣٨٨، ٤٤١)، وقد أخرجه البخاري في رفع اليدين (٣٢) (صحيح)

فَصَلَّى، فَلَمْ يَرْفَعْ يَدَيْهِ إِلَّا مَرَّةً"، قَالَ أَبُو دَاوُد: هَذَا حَدِيثٌ مُخْتَصَرٌ مِنْ حَدِيثٍ طَوِيلٍ وَلَيْسَ هُوَ بِصَحِيحٍ عَلَى هَذَا اللَّفْظِ.

ترجمه: د علقمة نه روايت دې هغه وئيلى دى، چې وئيلى دى عبد الله بن مسعود: ايا زه تاسو ته ونه کړم مونځ د رسول الله ﷺ هغه وويل: نو مونځ ئې وکړو او لاسونه ئې اوچت نه کړل مګر يو ځل. وئيلى دى ابوداود: دا حديث مختصر کړې شوې دې د اوږد نه او دا په دې الفاظو سره صحيح نه دى.

تشريح: **قوله**: ﴿ الا اصلى بكم صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم ﴾ د دې حديث تخريج د مصنف نه علاوه امام ترمذى او امام نسائى دواړو کړې دې، هم دغه شان دا روايت په مسند احمد، طحاوى شريف، سنن بيهقى او مصنف ابن ابى شيبة كښې دى، امام نسائى خو ددې تخريج مكرر په دوه بابونو کښې کړې دې او په دواړو باندې ئې د ترک رفع باب قائم کړې دې.

د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په حديث باندې اعتراضات او د هغې جوابات

په دې حديث باندې د فريق مخالف نه ډير اعتراضات کړې شوې دى، کوم چه مونږ ترتيب وار سره د جواب نه ذکر کوو، والله التوفيق

النقد الاول:

امام ترمذى، جامع ترمذى کښې فرمائى: قال عبدالله بن المبارك قد ثبت حديث من يرفع وذكر حديث الزهرى عن سالم عن ابيه، ولم يثبت حديث ابن مسعود ان النبى صلى الله عليه وسلم لم يرفع الا فى اول مرة. زمونږ د طرف نه ددې درې جوابونه ورکړې شوې دى، حضرت گنگوهى په کوکب کښې جواب کړې دې چه دا جرح مبهم ده، فلا يعتبر. هم په دې وجه باندې امام ترمذى رحمه الله هم دې طرف ته التفات نه دې کړې او د حديث ابن مسعود رضي الله عنه تحسين ئې فرمائيلې دې، دويم جواب هغه دې کوم چه علامه شوق نيموى وغيره علماء احناف د کلام نه معلوميږى، هغه دا چه د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه دوه قسم روايتونه روايت شوې دى يو روايت د هغه نه د رواية الفعل د قبيل نه دې کوم چه مرفوع صريح دې ﴿ ان النبى صلى الله عليه وسلم لم يرفع يديه الا مرة ﴾ او دويم روايت د هغه نه په طور د حكاية الفعل دې چه د هغې الفاظ دا دى ﴿ الا اصلى بكم صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : فصلى فلم يرفع يديه الا فى اول مرة ﴾ دا مرفوع حكمى دې، امام ابوداود، ترمذى او نسائى دا حديث داسې روايت کړې دې نو د عبدالله بن مبارک نقد په مرفوع صريح باندې دې په دې دويم روايت باندې نشته، ځکه چه دويم روايت عبدالله بن مبارک خپله روايت کوى د سفيان نه لکه چه د نسائى په روايت کښې دى. بيا چه کوم حديث هغه خپله روايت کوى هغه دې ته غير ثابت څنګه وئيلې شى، دې خبرې طرف ته اشاره د امام ترمذى رحمه الله د کلام نه هم مستفاد کيږى، ځکه چه امام ترمذى رحمه الله د عبدالله بن مبارک نقد چه په کوم حديث باندې نقل کړې دې دهغې الفاظ هغوى دا نقل کړې دى چه د هغې په اعتبار سره هغه مرفوع صريح دې او بيا

وړاندې تلو سره امام ترمذی د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه هغه حدیث ذکر فرمائیلې دې، کوم چه مرفوع حکمی دې او دهغې په باره کښې فرمائی چه حدیث ابن مسعود رضي الله عنه حدیث حسن، په دې صورت کښې امام ترمذی رحمه الله او د عبدالله بن مبارک په قول کښې به تخالف هم نه وی، او دریم جواب ددې دا دې کوم چه ابن دقیق العید مالکی ثم الشافعی د خپل کتاب "الامام فی احادیث الاحکام" کښې ورکړې دې چه ددې حدیث د عبدالله بن مبارک په نزد ثابت نه کیدل، زمونږ ددې په سند کښې نظر کولو نه مانع نه دې، مونږ گورو چه ددې حدیث مدار په عاصم بن کلیب باندې دې او یحیی بن معین ئې توثیق کړې دې، زه وائم چه عاصم بن کلیب سنن اربعه او د مسلم په راویانو کښې دی لکه چه په الکاشف کښې دی، او د تقریب التهذیب او خلاصه نه معلومیږی چه د هغوی روایت امام بخاری رحمه الله تعلیقا اخستلې دې، هم دغه شان د علی بن المدینی رائې د هغوی په باره کښې دا ده چه که عاصم متفرد نه وی نو حجت دې، او دلته هغه متفرد نه دې بلکه د هغه متابعت په دارقطنی او بیهقی وغیره کښې موجود دې.

النقد الثانی :

حافظ منذری فرمائی چه ﴿ لم یسمع عبدالرحمن بن علقمة ﴾ لهذ د حدیث په سند کښې انقطاع ده ددې جواب ابن دقیق العید دا ورکوی "هذا النقد عن رجل مجهول وقد تتبعت هذا القائل فلم اجده" چه دا اشکال د یو مجهول سړی د طرف نه دې مونږ ته ددې د قائل پته نشته چه څوک دې، هم دغه شان دا سند ابن ابی حاتم په مراسیل کښې نه دې ذکر کړې، که سماع ثابت نه وې نو هغه به ضرور په داسې مراسیل کښې ذکر کړې وې، او؛ البته کتاب الجرح والتعدیل کښې ذکر کړې دې، او هلته لیکلې دی چه عبدالرحمن بن الاسود عائشه رضي الله عنها په وړوکوالی کښې لیدلې وه، او د هغې نه ئې هیڅ نه دی اوریدلی، بیا وړاندې لیکی ﴿ وروی عن ابیه وعلقمة ﴾ او دا ئې نه دی وئیلی ﴿ مرسلا ﴾
ابن دقیق العید فرمائی چه په سماع کښې څه تردد دې او د عبدالرحمن او ابراهیم النخعی همزولې دې او د ابراهیم نخعی سماع د علقمه نه بالاتفاق ثابت ده او د ټولو باوجود دا دې چه خطیب بغدادی په کتاب المتفق والمفترق کښې د عبدالرحمن په ترجمه کښې تصریح کړې ده، انه سمع اباه وعلقمة.

النقد الثالث :

یحیی القطان په کتاب الوهم والایهام کښې لیکلې دی چه امام ترمذی د ابن مبارک نه اگر چه نقل کړې دی چه دا حدیث د وکیع صحیح نه دې، خو زما په نزد صحیح دې په دې کښې قابل اشکال څیز په وکیع باندې د ﴿ ثم لا یعود ﴾ زیادت دې، او دارقطنی هم ددې قسم خبره لیکلې ده، او امام احمد رحمه الله هم زمونږ د طرف نه دا جواب کړې دې چه وکیع په دې کښې متفرد نه دې بلکه ددې متابعت ئې کړې دې په دې کښې ابن المبارک عند النسائی او معاویه او خالد بن عمرو او ابوحذیفه درې واړو د سنن ابی داود په روایت کښې.

النقد الرابع

امام بخاري او ابو حاتم رازی په دې حديث باندې دا اعتراض کړې دې چه په دې حديث کښې سفيان ثوری ته وهم راغلې دې، اصل حديث هغه دې کوم چه عبدالله بن ادريس نقل کړې دې د عاصم بن کليب نه، دا دواړه ابن ادريس او ثوری د عاصم شاګردان دی، سفيان ثوری دا حديث د هغه نه بل شان روايت کوی او عبدالله بن ادريس بل شان، د ابن ادريس والا روايت هم هغه دې کوم چه مونږ سره د باب سابق بالکل اخر کښې تير شو چه د هغې په باره کښې مونږ وئيلې وو چه مصنف دا حديث دلته د سفيان ثوری رحمه الله د روايت د تقابل دپاره راوړې دې، او په دې حديث کښې د عدم رفع اليدين هيڅ ذکر نشته بلکه تطبيق فی الرکوع مذکور دې چه د هغې عبدالله بن مسعود رضی الله عنه قائل وو.

حفظ راوی ته د هغه په کتاب باندې ترجيح ده يا برعکس

او د حديث ابن ادريس وجه ترجيح امام بخاری رحمه الله دا بيان فرمائيلې دې ﴿ انه عن کتاب والکتاب احفظ ﴾ چه د ابن ادريس والا حديث د کتاب ابن ادريس مطابق دې [1] او سفيان ثوری ئې د خپل حفظ نه بيانوی، لهذا ما فی الکتاب ته به په ما فی الحفظ باندې ترجيح وی، ددې جواب زمونږ د طرف نه دا کړې شوې دې چه اول خو دا صحيح نه ده چه ﴿ الکتاب احفظ ﴾ بلکه د جمهور اهل اصول مسلک دا دې چه "حفظ الرجل مقدم علی کتابه اذا سمع من فم الشيخ" يعنی که د يو راوی حفظ او کتاب کښې تخالف وی نو په دې صورت کښې به ما فی الحفظ مقدم وی په ما فی الکتاب باندې په دې شرط چه هغه د خپل شيخ نه بالمشافه اوريدلې وی او د حفظ بناء په کتاب باندې نه وی، او که اومنلې شی چه کتاب ته په حفظ باندې ترجيح وی، نو خپل کتاب ته به په خپل حفظ باندې ترجيح وی نه د بل يو راوی په حفظ باندې، بيا د ابن ادريس کتاب ته د ثوری په حفظ باندې ترجيح څنګه کيدې شی، فيا للعجب! او بيا دا کتل پکار دی چه د سفيان ثوری مقام څه دې، هغه د ابن ادريس نه اوچت دې، دغه شان په دې هم نه پوهيږو چه آخر د ابن ادريس د روايت د سفيان ثوری د روايت سره تقابل ولې کولې شی حال دا چه د دواړو مضمون مختلف دې، ايا دا دواړه مستقل جدا جدا احاديث نه شی کيدې چه د ترجيح سوال هم پيدا نه شی، او که بيا دواړه احاديث متحد ساتئ نو د سفيان ثوری حديث ته ترجيح ورکول پکار دی د ابن ادريس په حديث باندې، ايا د امين بالجهر په مسئله کښې د شعبه او سفيان ثوری په اختلاف کښې تاسو د سفيان ثوری روايت ته د شعبه په روايت باندې ترجيح نه ده ورکړې؟ حال دا چه شعبه خپله د سفيان برابر دې هلته خو امام بيهقی وغيره فرمائيلې وو چه د ټولو علماء کرامو په دې باندې اتفاق دې چه کله په سفيان او شعبه کښې اختلاف وی نو فالقول قول سفيان، نو هر کله چه د شعبه په مقابله کښې د سفيان روايت ته ترجيح ورکولې شی نو د ابن ادريس په

[1]) يحيی بن ادم وائی چه ما د ابن ادريس کتاب اوليدو نو په هغې کښې مې دا روايت هم دغه شان بيا موندلو.

مقابله کښې خو په طريق اولى ورکول پکار دي.
او ددې يو جواب هغه دې کوم چه علامه زيلعى اختيار کړې دى هغه دا چه امام بخارى او امام ابو حاتم رازى فرمائى چه په دې کښې سفيان ته وهم راغلې دې، او بل طرف ته ابن القطان فرمائى چه دا حديث خو صحيح دې خو وکيع ته په دې کښې وهم شوې دې، اوس به د چا خبره منلې شى د ناقدين په قول کښې خپله تعارض دې، کوم چه د تساقط سبب دې، لهذا اصل حديث طرف ته به رجوع کولې شى، او هغه صحيح دې لورود عن الثقات، ځکه چه ددې حديث ټول راويان سوا د عاصم بن کليب نه د صحيحين راويان دى او عاصم احد الصحيحين يعنى د مسلم راوى دې.

قصة الامام الاوزاعى مع الامام ابى حنيفة

هم دغه شان ددې حديث يو بل سند دې چه هغې سره دې ته مزيد تقويت ملاويږى او هغه په دې قصه کښې ملاويږى کومه چه د امام اوزاعى د امام ابوحنيفه سره پيښه شوې وه، قصه مشهوره ده کومه چه علامه ابن الهمام په فتح القدير کښې ذکر کړې ده، او په امانى الاحبار کښې مولانا محمد يوسف صاحب د جامع مسانيد الامام په حوالې سره نقل کړې ده، هغه دا چه يو ځل امام صاحب د امام اوزاعى سره په مکه مکرمه دار الحناطين کښې جمع شو، امام اوزاعى د امام صاحب نه تپوس اوکړو چه تاسو رفع اليدين ولې نه کوئ؟ امام صاحب اوفرمائيل، ځکه چه دا د رسول الله ﷺ نه ثابت نه دى، په دې باندې اوزاعى اوفرمائيل : ﴿ وكيف لم يصح وقد حدثنى الزهرى عن سالم عن ابيه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم الحديث ﴾ په دې باندې امام صاحب اوفرمائيل ﴿حدثنا حماد عن ابراهيم عن علقمه عن الاسود عن عبد الله بن مسعود ﴾ د امام اوزاعى د نقد حاصل دا دې چه زه چه کوم حديث پيش کوم يعنى حديث ابن عمر د هغې سند عالى دې، په هغې کښې زما او د صحابى ترمينځه صرف دوه واسطې دى او ته چه کوم حديث پيش کوې د هغې سند سافل دې په هغې کښې درې واسطې دى، په دې باندې امام صاحب اوفرمائيل چه زما د سند راويان افقه دى ستا د سند د راويانو نه، پس حماد افقه دې د زهرى نه، ابراهيم نخعى افقه دې د سالم نه او علقمه د ابن عمر نه کم نه دې ﴿ من حيث الفقه ﴾ اګر چه د ابن عمر درجه د صحبت د وجې نه اوچته ده ﴿ وعبدالله عبدالله ﴾ او د عبد الله بن مسعود به څه وائې! د هغه فضيلت بيان ته محتاج نه دې.

النقد الخامس :

د علامه شوکانى وغيره بعض متاخرين اهل حديث د طرف نه دا اشکال کولې شى چه دې حديث ته امام ابوداود وغيره هم غير صحيح وئيلې دې پس په بعض نسخو کښې دى ﴿قال ابوداود هذا حديث مختصر من حديث طويل وليس هو بصحيح على هذا اللفظ على هذا المعنى ﴾
د دې په باره کښې عرض دا دې چه حضرت سهارنپورى رحمه الله په بذل کښې ليکى چه دا عبارت نه خو په يوه نسخه هنديه مطبوعه کښې شته او نه په نسخه مصريه کښې، صرف د نسخه مجتبائيه په حاشيه باندې ليکلې شوې دې، لهذا ددې عبارت د مصنف د طرف نه په

کيدو کښې قوي شک دې، ظاهره ده چه دا عبارت مدسوس دې چه په دې کښې د کوم خائې نه دسيسه (دهوکه) شوې ده،او که دا ثابت اومنلې شي نو دا به وئيلې شي چه د مصنف غرض د صحت اصطلاحي نفي ده کوم چه د حديث د حسن کيدو منافي نه دې، حديث صحيح او حسن دواړه متقابل قسمونه دي، پس امام ترمذي هم ددې حديث تحسين کړې دې، حضرت خو په بذل کښې هم دا ليکلې دي، زه وائم چه د امام ابوداود ددې تضعيف ذکر ماته په متقدمينو لکه د امام بيهقي او حافظ ابن حجر وغيره په کلام کښې ملاؤ نه شو، که د هغه حضراتو په نسخه کښې عبارت وې نو ظاهره ده چه هغوي به هم دا کلام نقل کړې وې، حضرت چه دا ليکلې دي چه د صحت اصطلاحيه نفي ده ددې ډيرو علماء کرامو تصريح کړې ده چه په احاديث د احکام او سنن کښې چه کله ﴿ليس بصحيح﴾ وئيلې شي نو په دې سره مقصود د صحت اصطلاحيه نفي وي، البته په کتب موضوعات کښې چه کله دا لفظ وئيلې شي نو ددې نه بې اصل او باطل کيدل مراد وي خو زما خيال دا دې چه د امام ابوداود ددې عبارت د نقد حاصل هم هغه دې کوم چه امام بخاري او ابو حاتم کړې دې، چه اصل حديث هغه دې کوم چه ابن ادريس روايت کړې دې، او غالبا مصنف د ابن ادريس حديث ته د سفيان ثوري د روايت نه مخکښې د تير شوي باب په اخر کښې هم په دې وجه ذکر کړې دې، خو اصل جواب هم دا دې چه دا عبارت الحاقي دې، د مصنف د طرف نه معلوميږي، ددې يوه قرينه دا هم ده چه وړاندې تلو سره مصنف دا حديث په بل طريق سره ذکر کوي، چه په هغې کښې دې حديث لره د سفيان نه روايت کونکې د وکيع نه علاوه نور راويان دي، معاويه، خالد بن عمرو او ابوحذيفه، که دا دعوي د عدم صحت د مصنف د طرف نه وې نو حديث لره په طريق اخر سره د راوړلو څه معنی؟ بس صحيح ان شاء الله هم دا ده چه دا حديث د امام ابوداود، ترمذي او نسائي درې واړو په نزد صحيح او ثابت دې، امام نسائي په دې حديث باندې هيڅ قسم کلام نه دې کړې او د هغه عادت مستمره دې چه کوم حديث د هغه په نزد خطاء وي په هغې باندې تنبيه کوي.

النقد السادس:

امام بيهقي د حاکم نه چه صاحب د مستدرک دې نقل کوي چه ددې حديث په سند کښې عاصم بن کليب ضعيف دې، په صحيحين کښې د هغه نه چا هم روايت نه دې کړې، علامه زيلعي په نصب الرايه کښې ددې جواب د ابن دقيق العيد نه دا نقل کړې دې چه د حاکم دا خبره صحيح نه ده، امام مسلم رحمه الله د هغه د حديث تخريج کړې دې، پس د سيدنا علي رضي الله عنه حديث کوم چه د ﴿هدی﴾ په باره کښې دې، نور هم ددې نه علاوه د نورو رواياتو په سند کښې عاصم بن کليب دې، دويم دا چه دا کله ضروري ده چه د هر ثقه راوي روايت دې په صحيح بخاري او صحيح مسلم کښې موجود وي، هغه خپله په خپل مستدرک کښې د ډيرو داسې راويانو نه روايت راوړې دې چه د هغوي يو روايت هم په صحيحين کښې په يو کښې هم نشته، او د هغې باوجود هغه سند ته على شرط الشيخين وائي.

بس صحيح صورتحال دا دې چه ددې حديث د سند ټول راويان بيشکه ثقه او د صحيحين

راويان دی او د عاصم بن کليب روايت امام بخاري رحمه الله په تعليقات کښې اخستلې دې په اماني الاحبار کښې د عاصم توثيق د ډيرو ائمه حديث نه نقل کړې دې او په اخر کښې د علی بن المديني دا رائې چه عاصم که په کوم روايت کښې متفرد وی نو هغه حجت نه دې، او دلته هغه په دې حديث کښې متفرد نه دې بلکه د هغه متابعت د دارقطني، بيهقي او ابن عدی په روايت کښې موجود دې او په هغه متابعاتو باندې کوم چه د هغوی د طرف نه کلام دې، ددې ټولو جواب اماني الاحبار کښې تفصيل سره مذکور دې، دلته د هغې ټولو د ذکر کولو ګنجائش نشته، دا نيم درخن اشکالات او د هغې جوابات مونږ پوره په احتياط او تحقيق سره ذکر کړل، يو اعتراض بل باقی پاتې شو کوم چه ددې قابل خو نه دې چه هغې ته تعرض اوکړې شی خو په کتابونو کښې مذکور دې په دې وجه به ئې ذکر کړو.

النقد السابع :

امام بيهقی د بعض علماء کرامو نه نقل کړې دی ﴿لعل ابن مسعود نی رفع اليدين کما نسی نسخ التطبيق وغيره﴾ جواب ظاهر دې چه کوم کار روزانه بلکه هر وخت وی په هغې کښې نسيان څنګه کيدې شی، هلته خو چه څه هم کيږی هغه به عمدا وی، امام بخاری رحمه الله خو د هغه معروف اثر کوم چه د ابن عمر نه په عدم رفع کښې روايت شوې دې هم دا جواب کړې دې چه ابن عمر نه څه وخت کښې رفع اليدين هير شوې وی، دواړه خبرې داسې دی، د ابن عمر رضي الله عنه خو دا حال وو چه رسول الله صلى الله عليه وسلم که په يوځائې کښې د سفر دوران کوزيدو سره اودس مات کړې وی نو هغه به ئې هم نه هيرولو بيا يو سنت څنګه هيرولې شی، حضرت سهارنپوری رحمه الله ليکلې دی چه د ابن عمر نسيان والا خبره نو هغه هم داسې ده لکه چه څوک زمونږ د طرف نه د رفع اليدين په سلسله کښې داسې اوائی چه هغه به کله کله د مچ پاسولو د پاره لاس اوچتولو.

[۷۴۹]()حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ، وَخَالِدُ بْنُ عَمْرٍو، وَأَبُو حُذَيْفَةَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بِإِسْنَادِهِ بِهَذَا، قَالَ: فَرَفَعَ يَدَيْهِ فِي أَوَّلِ مَرَّةٍ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: مَرَّةً وَاحِدَةً.

ترجمه: حسن بن علي وايی مونږ ته حديث بيان کړې دې معاوية او خالد بن عمرو او حذيفه ټولو ويلی دې: مونږ ته حديث بيان کړې دې سفيان په خپل اسناد سره د دې، هغه وئيلی دې: اوچت به ئې کړل لاسونه خپل په اول ځل کښې او وئيلی دی بعضو: يو ځل.

[۷۵۰]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَزَّازُ، حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْبَرَاءِ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَى قَرِيبٍ مِنْ أُذُنَيْهِ ثُمَّ لَا يَعُودُ".

ترجمه: د براء نه روايت دې بيشکه رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلی دې: وو چې کله به ئې شروع د مانځه کوله نو لاسونه به ئې اوچت کړل نزدې د غوږونو ته، بيا به نه واپس کيدلو.

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۸۲/٤، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳) (ضعيف)
[2]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۵) (ضعيف)

[٧٥١]([1])حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّهْرِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَزِيدَ، نَحْوَ حَدِيثِ شَرِيكٍ، لَمْ يَقُلْ: ثُمَّ لَا يَعُودُ، قَالَ سُفْيَانُ، قَالَ لَنَا بِالْكُوفَةِ بَعْدُ: ثُمَّ لَا يَعُودُ، قَالَ أَبُو دَاوُد، وَرَوَى هَذَا الْحَدِيثَ هُشَيْمٌ، وَخَالِدٌ، وَابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ يَزِيدَ لَمْ يَذْكُرُوا: ثُمَّ لَا يَعُودُ.

ترجمه: د يزيد نه روايت دې پشان د حديث د شريک، هغه پکې نه دی (ثم لا يعود) سفيان فرمائي چه بيا ئې مونږ ته په کوفه کښې روايت بيان کړو نو ﴿ ثم لا يعود ﴾ لفظ ئې بيان کړو. امام ابوداود رحمه الله فرمائي چه دا حديث هشيم، خالد او ابن ادريس د يزيد نه روايت کړې دې خو هغه حضرات د ﴿ ثم لا يعود ﴾ لفظ نه دې ذکر کړې.

د عدم رفع حديث ثاني، حديث البراء رضي الله عنه

قوله: ﴿ عن البراء ان رسول الله صلى الله عليه وسلم ﴾ دا ددې باب دريم حديث دې چه د هغې راوی براء بن عازب رضي الله عنه په دې کښې صرف يو ځل رفع يدين مذکور دی، د ابوداود نه علاوه دا حديث طحاوی، دارقطنی، بيهقی، مصنف ابن ابی شيبه کښې موجود دې. مصنف حديث البراء په درې طريق سره ذکر کړې دې. ١: يزيد بن ابی زياد عن عبدالرحمن بن ابی ليلی عن البراء. ٢: عيسى بن عبدالرحمن بن ابی ليلی عن ابيه عن البراء. ٣: حکم بن عتيبة عن عبدالرحمن بن ابی ليلی عن البراء... په طريق اول کښې د يزيد نه روايت کونکې متعدد دی بعض د يزيد نه ﴿ثم لا يعود ﴾ روايت کړې دې او بعض نه دې کړې.

په حديث البراء باندې د محدثينو کلام او د هغې جواب

پس شريک د يزيد نه دا زيادت روايت کړې دې او ابن عيينه د هغوی نه دا زيادت نه ې نقل کړې بلکه دا ئې وئيلې دی چه يزيد به په شروع کښې خو ﴿ ثم لا يعود ﴾ نه وئيل بيا چه کله په کوفه کښې هغه ديره شو او هلته ئې حديث روايت کړو نو د اهل کوفه په تلقين ئې ﴿ثم لا يعود ﴾ وئيل شروع کړل، امام ابوداود رحمه الله فرمائي هم دغه شان هشيم، خالد او ابن ادريس هم د يزيد نه دا زيادت نه دې نقل کړې،

(دوه اشکالات)

خلاصه دا چه دلته دوه اشکاله دی اول خو تفرد او دويم دا يزيد يزيد ،

(د ړومبی اشکال نه جواب)

زمونږ د طرف نه ددې جواب دا کړې شوې دې (کما فی البذل عن الجوهر النقی) چه شريک متفرد نه دې، پس ابن عدی په الکامل کښې ليکی : رواه هشيم وشريک وجماعة معهما عن يزيد باسناده وقالوا فيه ثم لا يعود... هم دغه شان اسماعيل بن زکريا او ابو اسحاق متابعت کړې دې د شريک لکه چه د بيهقی او دارقطنی په روايت کښې دی،

[1]): انظر حديث رقم: (٧٤٨)، (تحفة الأشراف: ٩٤٦٨) (صحيح)

(د دويم اشکال نه جواب)

او دويم اشکال يعنی د تلقين يزيد جواب حضرت په بذل کښې دا ورکړې دې چه دا حديث د عبدالرحمن بن ابی ليلی نه د يزيد نه علاوه دوه روايت کونکی نور دی خپله هم په دې کتاب (ابوداود) کښې اول "عيسی بن عبدالرحمن بن ابی ليلی" او دويم الحکم بن عتيبه او دا دواړه ثقه راويان دی، د حکم په ترجمه کښې په تقريب کښې دی ﴿ ثقة ثبت فقيه من الخامسة ﴾ او د عيسی په ترجمه کښې ئې ليکلې دی ﴿ ثقة من السادسة ﴾ لهذا د تلقين يزيد اشکال هم صحيح نه دې، يو اعتراض دا هم کولې شی چه يزيد راوی ضعيف دې، جواب دا دې چه يزيد اګرچه ضعيف دې خو بهرحال متروک نه دې "ففی التهذيب قال ابوداود لا اعلم احدا ترک حديثه"

البته په دويم او دريم طريق کښې محمد بن عبدالرحمن بن ابی ليلی دې چه د هغه په باره کښې مشهوره دا ده چه هغه سئ الحفظ دې خو د هغه په صداقت، فقاهت او ديانت کښې د چا هم کلام نشته، صرف په ضبط او حفظ کښې ئې نقص دې، د هغه په باره کښې حافظ په تقريب کښې ليکلې دی ﴿ صدوق سئ الحفظ جدا ﴾ او حافظ ذهبی رحمه الله په ميزان الاعتدال کښې ليکی: صدوق امام سئ الحفظ وقد وثق... او امام ابو حاتم رازی د هغه په باره کښې د بعض ائمه کرامو نه نقل کړې دی ﴿ حسنه الترمذی وضعفه عبدالحق وابن القطان من جهة ابن ابی ليلی ثم قال وقول الترمذی اولی ﴾ اوګورئ د حافظ ذهبی او ترمذی په نزد د هغه حديث د حسن درجه لری. (کذا فی الامانی ۳/۱۹۶) لهذا زمونږ دا حديث البراء هم حسن دې.

[۷۵۲](1)حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَخِيهِ عِيسَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَفَعَ يَدَيْهِ حِينَ افْتَتَحَ الصَّلَاةَ ثُمَّ لَمْ يَرْفَعْهُمَا حَتَّى انْصَرَفَ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: هَذَا الْحَدِيثُ لَيْسَ بِصَحِيحٍ.

ترجمه: د براء بن عازب رضی الله عنه نه روايت دې هغه وئيلی دی ما وليدلو رسول الله صلی الله عليه وسلم چې لاسونه ئې اوچت کړل کله چې ئې د مونځ شروع کوله، بيا ئې اوچت نه کړل تردې چې فارغ شو. وئيلی دی ابوداود: دا حديث صحيح نه دی.

په سند کښې يو غلطی او د هغې اصلاح

قوله: ﴿ عن ابی ليلی عن اخيه عيسی عن الحکم ﴾ دلته يو ضروری او قابل تنبيه امر دا دې کوم چه حضرت په بذل کښې ليکلې دې چه د ابوداود په موجوده نسخو کښې هم دغه شان دی ﴿ عن اخيه عيسی عن الحکم ﴾ خو دا غلط دې صحيح وعن الحکم دې، حرف عطف سره لکه چه په طحاوی او د مصنف ابن ابی شيبه په روايت کښې دی، او الجوهر النقی کښې چه کوم د ابوداؤد د روايت حواله ورکړې ده، دهغې تقاضه هم دا ده چه دلته واو پکار دې، په واو نه کيدو سره خو به دا لازم شی چه عيسی د حکم نه روايت کوی او حکم د عبدالرحمن

(1): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۶) (ضعيف)

بن ابی لیلی نه، حال دا چه داسې نه ده بلکه ابن ابی لیلی روایت کوی د عیسی او حکم دواړو نه. لهذا د عبدالرحمن بن ابی لیلی نه روایت کونکی دوه کسان شو یو عیسی او بل حکم.

قوله:﴿ قال ابوداود : هذا الحديث ليس بصحيح ﴾ د مصنف دعوی د عدم صحت په ظاهر کښې ددې نه سوا هيڅ نه ده چه ددې په سند کښې ابن ابی ليلی دې، او ددې جواب مونږ پورته کړې دې، هم دغه شان مونږ مخکښې وئيلې دی چه احاديث الاحکام او د سنن په کتابونو کښې د ﴿ ليس بصحيح ﴾ نه د صحت اصطلاحيه نفی مراد وی، صحيح ورته مونږ هم نه وايو خو حسن ئې ضرور منو.

په حدیث البراء باندې د حاکم یو نقد او د هغې جواب

په دې حديث باندې يو اعتراض دا کولې شی چه حاکم صاحب مستدرک د براء ددې حديث معارضه کړې ده، د هغوی په نزد دويم حديث چه په هغې کښې رفع يدين فی المواضع الثلاثه مذکور دې، ددې جواب دا دې چه دا حديث دغه شان د سفيان بن عيينه نه روايت کونکې د ابراهيم بن بشار مادی نه علاوه بل څوک نشته، لکه چه حاکم هم ددې اعتراف کړې دې، او ابراهيم بن بشار راوی ضعيف دې "قال ابن معين ليس بشئ لم يكن يكتب عنه سفيان وما رايت فی يده قلما قط" هم دغه شان امام احمد او نسائی هم د هغه تضعيف کړې دې.

[٧٥٣]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ سَمْعَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ فِي الصَّلَاةِ رَفَعَ يَدَيْهِ مَدًّا".

ترجمه: د ابو هريرة رضی الله عنه نه روايت دې هغه وئيلی دې: وو رسول الله صلی الله علیه وسلم چې کله به داخل شو په مانځه کښې نو لاسونه به ئې اوچت کړل ډير.

د عدم رفع د سلسلې مزید نور روایات

د عدم رفع په سلسله کښې حضرت په بذل المجهود کښې ددې دواړو احاديثو نه علاوه کوم چه پورته په متن کښې راغلې دی نور هم ډير احاديث مرفوعه او اثار ذکر فرمائيلې دی، هم دغه شان علامه شوق نيموی د عمر رضی الله عنه عمل ترک رفع په صحيح سند سره ثابت کړې دې کوم چه امام طحاوی او امام ابوبکر بن ابی شيبه روايت کړې دې او ابن الترکمانی په الجوهر النقی کښې فرمائی چه دا سند د مسلم په شرط باندې دې، حافظ ابن حجر رحمه الله هم په درايه کښې ليکلې دی چه ﴿ رجاله ثقات ﴾ او حاکم چه ددې کومه معارضه کړې ده د طاؤس په روايت سره چه په هغې کښې دا دی چه عمر رضی الله عنه به په مواضع ثلاثه کښې رفع يدين کول، ددې جواب علامه شوق نيموی په اثار السنن کښې ډير په تحقيق سره ورکړې دې او دا ئې ثابت کړې دی چه د طاؤس دا روايت د عمر رضی الله عنه په باره کښې نه دې بلکه د ابن عمر په باره کښې دې.

(١): سنن الترمذي/الصلاة ٦٣ (٢٤٠)، سنن النسائي/الافتتاح ٦ (٨٨٤)، (تحفة الأشراف: ١٣٠٨١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٧٥/٢، ٤٣٤، ٥٠٠)، سنن الدارمي/الصلاة ٣٢ (١٢٧٣) (صحيح)

هم دغه شان علامه نیموی د سیدنا علی رضی الله عنه عمل عدم رفع د طحاوی، بیهقی او ابوبکر بن ابی شیبه په روایت سره نقل کړې دې، او وئیلې ئې دی چه ددې حدیث سند صحیح دې، حافظ ابن حجر په درایه کښې لیکی چه ﴿ رجاله ثقات ﴾، علامه زیلعی لیکی ﴿ وهو اثر صحیح ﴾ او علامه عینی په شرح بخاری کښې لیکلې دی چه ﴿ صحیح علی شرط مسلم ﴾ او دارمی چه په دې باندې کوم اشکال کړې دې چه ددې په سند کښې ابوبکر بن عبدالله النهشلی دې، وهو ممن لا يحتج به... ددې جواب علامه نیموی د ابن الترکمانی نه دا نقل کړې دې چه د نهشلی روایت امام مسلم او امام نسائی وغیره اخستلې دې، او امام احمد بن حنبل او یحیی بن معین ئې توثیق کړې دې.

هم دغه شان درامی رحمه الله دا خبره کړې ده چه زمونږ په علی رضی الله عنه باندې دا حسن ظن دې چه هغه به خپل فعل ته د رسول الله صلی الله علیه وسلم په فعل باندې ترجیح نه ورکوی، ددې جواب ابن دقیق العید مالکی دا ورکړې دې چه زمونږ په علی رضی الله عنه باندې دا حسن ظن دې چه هغه به د عدم رفع ارتکاب بغیر د علم بالنسخ نه نه کوی.

د عدم رفع په باره کښې احادیث قولیه

ددې روایات فعلیه نه علاوه احنافو سره دوه احادیث قولیه هم دی او د فریق مخالف سره ددې سلسلې هیڅ قسم قولی حدیث نشته، اول حدیث ابن عباس کوم چه طبرانی مرفوعا نقل کړې دې : عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لا تُرْفَعُ الأَيْدِي إِلا فِي سَبْعِ مَوَاطِنَ حِينَ يَفْتَتِحُ الصَّلاةَ وَحِينَ يَدْخُلُ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ فَيَنْظُرُ إِلَى الْبَيْتِ، وَحِينَ يَقُومُ عَلَى الصَّفَا، وَحِينَ يَقُومُ عَلَى الْمَرْوَةِ، وَحِينَ يَقِفُ مَعَ النَّاسِ عَشِيَّةَ عَرَفَةَ وبِجَمْعٍ، وَالْمَقَامَيْنِ حِينَ يَرْمِي الْجَمْرَةَ... او امام طحاوی دا د ابن عباس رضی الله عنه نه مرفوعا په مذکوره سند سره او د ابن عمر نه موقوفا، په طریق د ابن ابی لیلی عن نافع عن ابن عمر روایت کړې دې، خو د طحاوی په روایت کښې په ځائې د ﴿ لا ترفع الایدی ﴾... ﴿ ترفع الایدی ﴾ دې.

په حدیث لا ترفع الایدي الا فی سبع مواطن باندې بحث

زمونږ د طرف نه دا حدیث په استدلال کښې صاحب هدایه هم پیش کړې دې، په دې وجه زمونږ په نزد دا حدیث ډیر اهم دې، په دې حدیث باندې د فریق ثانی نه څه اعتراضات هم دی، دا اعتراضات او جوابات ډیر تفصیل غواړی، اجمالا به مونږ د اشکالاتو او جواباتو طرف ته اشاره اوکړو.

(رومبې اشکال)

اول اشکال دا دې چه په دې باندې ابن ابی لیلی متفرد دې کوم چه ضعیف دې، ددې جواب دا دې چه ابن ابی لیلی متروک راوی نه دې، بعض اهل رجال د هغوی په باره کښې ډیر اوچت کلمات وئیلی دی لکه چه د حدیث البراء د کلام د لاندې تیر شوې دې، هم دغه شان د هغې متابع هم موجود دې، ورقاء د هغه متابعت کړې دې عند الطبرانی ورقاء عن عطاء بن السائب عن سعید بن جبیر عن ابن عباس... او دا ورقاء راوی صدوق دې، امام احمد او یحیی

بن معين د هغه توثيق کړې دې، البته د هغه چه کوم روايت د منصور نه وی، په هغه کښې ضعف دې، كما في التقريب.

(دويم اشکال)

بل اشکال پرې دا کړې شوې دې چه وکیع دا د ابن ابی لیلی نه موقوفا روايت كوى، جواب دا دې وکیع دا د ابن ابی لیلی نه مرفوعا هم روايت کوی، كما رواه البخاری فی جزء رفع اليدين، لهذا كيدې شی چه حدیث دواړو طريقو سره نقل وی لکه چه خپله د ابن عمر د روايت هم دغه حال دې چه سالم ئې مرفوعا روايت کوی او نافع موقوفا، او ددې حديث خو وقف هم د رفع په حکم کښې دې ځکه چه دا خبره چه په مونځ کښې رفع يدين دومره ځايونو کښې دې يو راوی هم په خپل اجتهاد سره نه شی کولې، دا څيز غير مدرک بالرائي دې.

(دريم اشکال)

يو اشكال په دې کښې دا کړې شوې دې چه د شعبه نه نقل دی چه حکم د مقسم نه صرف څلور احاديث اوريدلې دی او دا حدیث د هغه څلورو نه نه دې، لهذا حديث منقطع دې.
جواب دا دې چه د شعبه په کلام کښې حصر استقرائی دې، شعبه کله دا وائی چه ﴿لم يسمع الحكم عن مقسم الا خمسة احاديث﴾ لکه چه په ترمذی کښې يوځائې کښې دی، او ددې باوجود ډير زيات احاديث دی کوم چه امام ترمذی رحمه الله عن الحكم عن مقسم روايت کړې دې او په هغې کښې په اکثر کښې لفظ د سماع او تحديث موجود دې، او بيا د هغې نه علاوه دا ده چه مرسل د ثقات مقبول دې.

(څلورم اشکال)

يو اشکال دا کړې شوې دې چه په دې حديث کښې په مواضع سبعه کښې انحصار مراد نه دې، او مراد کيدې هم نه شی ځکه چه د مواضع سبعه نه علاوه هم په نورو بعض ځايونو کښې رفع اليدين کيږی لکه په قنوت او عیدين وغيره کښې، او هم دغه شان په بعض رواياتو کښې د ﴿لا ترفع﴾ په ځائې ﴿ترفع الايدى﴾ راغلې دې، بغير د حصر نه، ددې جواب دا کړې شوې دې چه که دا حديث مونږ موقوف منو نو بيا خو کيدې شی چه صحابی ته د قنوت او عيدين د رفع اليدين علم نه وی، د عام مونځونو کوم چه په هره ورځ کښې بار بار کولې شی هم د هغې په اعتبار سره حصر مراد وی، او که دا حديث مرفوع اومنلې شی نو بيا به دا وئيلې شی چه بعض مواضع کوم چه په دې حديث کښې د بيان نه پاتې شو د هغې ثبوت به د نورو مستقل دلائلو نه وی.

(پنځم اشکال)

يو اشکال دا کړې شوې دې چه د ابن عباس عمل ددې خلاف منقول دې چه هغه به رفع اليدين كول، او د راوی عمل د خپل مروی خلاف مضر دې، جواب دا دې چه مضر هله دې چه کله دا معلومه شی چه هغه عمل د هغه بعد الرواية وی، او که د هغه دا عمل قبل الرواية

وي يا ئې د تقدم يا تاخر علم نه وي نو بيا مضر نه دی، او دلته هم دغه شان ده.

ما لي اراكم رافعي ايديكم الحديث باندې بحث

او دويم قولی حديث د مسلم او ابوداود په روايت مرفوعه کښې دی کوم چه هغه د جابر بن سمره رضي الله عنه نه روايت کوی ﴿ عَنْ تَمِيمٍ الطَّائِيِّ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَالنَّاسُ رَافِعُو أَيْدِيهِمْ - قَالَ زُهَيْرٌ أُرَاهُ قَالَ - فِي الصَّلاَةِ فَقَالَ « مَا لِي أَرَاكُمْ رَافِعِي أَيْدِيكُمْ كَأَنَّهَا أَذْنَابُ خَيْلٍ شُمْسٍ اسْكُنُوا فِي الصَّلاَةِ ﴾ په دې حديث کښې د بار بار رفع اليدين نه صراحتا منع کړې شوې ده او دا چه په مونځ کښې د سکون حالت اختيار کړئ.

(د احنافو په دليل باندې د امام بخاري رحمه الله اشکال)

په دې استدلال باندې د امام بخاری وغيره محدثينو د طرف نه دا اشکال دې چه دا حديث د رفع عند السلام په سلسله کښې دې، صحابه کرامو به د سلام په وخت په لاس سره اشاره کوله نو رسول الله ﷺ ددې رفع نه منع اوفرمائيله د رفع يدين عند الرکوع سره ددې تعلق نشته، زمونږ د طرف نه ددې جواب دا دې چه په دې سلسله کښې دوه احاديث په مختلف سياق او سباق سره روايت شوې دی، يو هغه کوم چه تاسو بيانوئ چه د هغې راوی عبيد الله بن القبطيه دې چه د هغې الفاظ دا دی ﴿ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَكُنَّا إِذَا سَلَّمْنَا قُلْنَا بِأَيْدِينَا السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ فَنَظَرَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ مَا شَأْنُكُمْ تُشِيرُونَ بِأَيْدِيكُمْ كَأَنَّهَا أَذْنَابُ خَيْلٍ شُمْسٍ ﴾ د دې حديث تعلق بيشکه د رفع عند السلام سره دې او رومبې حديث ددې نه بالکل مختلف دې، په هغې کښې د سلام هيڅ قسم ذکر نشته بلکه دا دی چه خلقو په مونځ کښې رفع اليدين کول چه په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿ اسكنوا فى الصلاة ﴾... ظاهره ده چه دا رفع يدين د مونځ د مينځ والا دی هم په دې وجه رسول الله ﷺ ﴿ اسكنوا فى الصلاة ﴾ اوفرمائيلو، او د دويم روايت تعلق چونکه د سلام سره دې هم په دې وجه باندې رسول الله ﷺ هلته ﴿ اسكنوا فى الصلاة ﴾ او نه فرمائيلو ځکه چه د سلام حالت د مونځ نه د بهر راتلو دې عين د مونځ حالت نه دې.

دا خبره قابل غور ده چه بار بار په مونځ کښې اودريدو او ښکته کيدو کښې رفع يدين کول خو دې د خيل شمس د فعل مشابه نه وی، او د سلام په وخت دې په ناسته ناسته صرف د لاس په اشارې سره د خيل شمس د فعل مشابه شی، حال دا چه خيل شمس خو هميشه په ولاړه ولاړه باندې لکۍ خوزوی، بلکه مشهوره خو دا ده چه اس بالکل کينی نه، دويمه خبره دا ده چه قاعده ده چه العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب، پس که اومنلې شی چه ددې حديث تعلق د رفع عند السلام سره دې نو بيا هم د سکون حکم خو عام دې او په دې باندې به دا نه شی وئيلې چه بيا خو رفع اليدين عند التحريمه هم نه دی پکار او دا په دې وجه صرف په يو ځل حرکت باندې تشبيه مذکور نه صادق کيږی، د مطلق حرکت نه منع مقصود نه ده صرف يو ځل رفع يدين کوم چه فعل تعظمی دې د هغې مثالونه موجود دی عند رؤية

البيت وغيره هلته هم بار بار رفع يدين نه كيږي، پاتې شوه مسئله د صلاة العيد پس هغه حكم په مصالح باندې مبنى دې او نه هلته اختلاف روايات دې.

ختام مسلك

په اخر كښې د ختام مسلك په طور دوه روايتونه ذكر كوو چه د هغې تخريج امام بيهقي رحمه الله په خلافيات كښې كړې دې او علامه زيلعى دا په نصب الرايه كښې هم په دې حوالې سره نقل كړې دې.

۱: چه د هغې الفاظ دا دى، پوره سند په نصب الرايه كښې موجود دې ﴿عن عباد بن الزبير أن رسول الله صلى الله عليه وسلم، كان إذا افتتح الصلاة رفع يديه في أول الصلاة، ثم لم يرفعها في شيء حتى يفرغ ﴾ ابن دقيق العيد فرمائى ﴿وعباد هذا تابعي فهو مرسل ﴾، علامه عينى رحمه الله فرمائى ﴿مرسل الثقات مقبول محتج به ﴾.

۲: ﴿عن عبدالله بن عون الحراز عن مالك عن الزهرى عن سالم عن ابن عمر ان النبى صلى الله عليه وسلم كان يرفع يديه اذا افتتح الصلاة ثم لا يعود ﴾.

الله پاک دې امام بيهقي رحمه الله ته جزاء خير وركړى، واقعى دې حضراتو هر چه د روايت د نقل كولو تعلق دې نو په هغې كښې ئې د ديانت حق ادا كړې دې اوس چه وړاندې هغه په دې باندې كوم نقد كوى او چه څه هم كوى هغه جدا خبره ده، هغه د دويم لائن څيزونه دى چه په هغې كښې عام طور خلق مجبوره كيږى يعنى د مدد نصرت او په دې كښې ضرورى نه ده چه هغه د حد اعتدال او انصاف نه خارج نه شى پس هغه ددې حديث په باره كښې وئيلې دى، ﴿قال الحاكم هذا باطل موضوع ولا يجوز ان يذكر الا على سبيل القدح ﴾ او بيا وړاندې فرمايى چه مونږ ته چه د امام مالک نه كوم روايات په صحيح سندونو سره رارسيدلې دى هغه ددې خلاف دى، او كه دا روايت د امام مالک نه نقل وې نو امام دارقطنى به ضرور دا په غرائب مالک كښې ذكر كړې وې، په دې باندې علامه عينى د طحاوى په شرح نخب الافكار كښې فرمائى، وهذا مجرد دعوى عن الحاكم لانه لم يبين وجه البطلان ما هو، ولا يلزم من عدم ذكر الدارقطنى هذا في غرائب حديث مالک ان يكون هذا باطلا.

زه وائم چه امام طحاوى رحمه الله د ابن عمر رضي الله عنه چه كوم عمل رفع اليدين د مجاهد نه نقل كړې دې، د ابن عمر حديث مرفوع ددې عمل منشاء كيدې شى او ددې اثر د مجاهد نه انكار څه اسان كار نه دې كما تقدم فى محله. هم دغه شان د امام مالک رحمه الله نه مشهوره ده چه هغه د رفع اليدين قائل نه دې ددې وجه هم دا روايت كيدې شى ﴿وقد تقدم فى بيان المذاهب ما قال مالک فى المدونة الكبرى رفع اليدين فى غير التحريمة ضعيف والله تعالى اعلم بالصواب، وهذا اخر ما اردت ايراده فى هذا المبحث ﴾

بَابُ وَضْعِ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د كېښودلو د ښې لاس په چپ لاس

مصنف د مونځ كيفيت د اول نه واخله تر اخره پورې بيانوى په ابتداء صلاة كښې د رفع

يدين او تكبير تحريمه بيان خو اوشو اوس ددې خائي نه دا بيانوى چه د رفع يدين كولو نه پس به لاسونو سره څه كوى هسې به پريخودلې شي يا كه هغه به تړلې شي.

مسائل الباب

دلته درې بحثونه دى اول دا چه په مونځ كښې به د قيام په حالت كښې وضع اليدين وى يا ارسال، او دويم بحث دا دې چه كه وضع وى نو محل د وضع څه دې، او دريم بحث دا چه حكمت د وضع څه دې؟

[٧٥٤]([1])حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ زُرْعَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ: "صَفُّ الْقَدَمَيْنِ وَوَضْعُ الْيَدِ عَلَى الْيَدِ مِنَ السُّنَّةِ".

ترجمه: زرعة بن عبد الرحمن وئيلى دى ما اوريدلى دى دا بن الزبير نه هغه به وئيل: برابرول د قدمونو او كيخودل د لاس په لاس باندې سنت دې.

[٧٥٥]([2])حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكَّارِ بْنِ الرَّيَّانِ، عَنْ هُشَيْمِ بْنِ بَشِيرٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ أَبِي زَيْنَبَ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ النَّهْدِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، "أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي فَوَضَعَ يَدَهُ الْيُسْرَى عَلَى الْيُمْنَى، فَرَآهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى".

ترجمه: د ابن مسعود نه روايت دې بيشكه وو هغه چې مونځ به ئې كولو نو كيخودلو به ئې چپ لاس په ښي لاس، نو وليدلو هغه لره نبى ﷺ نو كيخودلو دهغه ښي لاس په چپ لاس.

البحث الاول : (وضع يا ارسال؟)

جمهور صحابه، تابعين او ائمه ثلاثه رحمهم الله په حالت قيام كښې د وضع اليمنى على اليسرى د سنت كيدو قائل دى او د امام مالك نه په دې كښې درې روايتونه دى، اول د وضع اليدين مستحسن كيدل په فرضو او نفلو كښې رواه ابن الماجشون عنه. دويم دا چه انه لا باس فى الوضع مطلقا فى الفرض والنفل رواه اشهب عن مالك، او دريم روايت كراهة الوضع فى الفرض دون النفل رواه ابن القاسم عن مالك. ابن عبد البر رحمه الله فرمائى ﴿ ليس فيه عن النبى صلى الله عليه وسلم خلاف وهو الذى ذكره مالك فى الموطاء ﴾ يعنى په دې سلسله كښې په روايت حديثيه كښې هيڅ اختلاف نشته، يعنى ددې په مسنون كيدو كښې او هم دا حديث ذكر كړې دې امام مالك په موطاء كښې، او د حسن بصرى، ابراهيم نخعى او ليث بن سعد نه ارسال منقول دې او د امام اوزاعى رحمه الله نه التخير فى الوضع والارسال، او د فرقه هادويه په نزد وضع غير مشروع بلكه مفسد صلاة ده ﴿ لكونه عملا كثيرا ﴾

[٧٥٦]([3])حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْبُوبٍ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ، أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "مِنَ السُّنَّةِ وَضْعُ الْكَفِّ عَلَى الْكَفِّ فِي الصَّلَاةِ تَحْتَ السُّرَّةِ".

[1]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٥٢٦٠) (ضعيف)

[2]): سنن النسائي/الافتتاح ١٠ (٨٨٩)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٣ (٨١١)، (تحفة الأشراف: ٩٣٧٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (١/٣٤٧) (حسن)

[3]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٠٣١٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (١/١١٠) (ضعيف)

ترجمه: د ابو جحيفة نه روايت دې بيشکه علي ﷺ ويلي دي: د سنت نه دا خبره ده چې کيخودل د ورغوی دی په ورغوی باندې په مانځه کښې لاندې د نامه نه.

[٧٥٧](١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُدَامَةَ يَعْنِي ابْنَ أَعْيَنَ، عَنْ أَبِي بَدْرٍ، عَنْ أَبِي طَالُوتَ عَبْدِ السَّلَامِ، عَنِ ابْنِ جَرِيرٍ الضَّبِّيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "رَأَيْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُمْسِكُ شِمَالَهُ بِيَمِينِهِ عَلَى الرُّسْغِ فَوْقَ السُّرَّةِ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَرُوِيَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَوْقَ السُّرَّةِ، قَالَ أَبُو مِجْلَزٍ: تَحْتَ السُّرَّةِ، وَرُوِيَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَلَيْسَ بِالْقَوِيِّ.

ترجمه: د ابن جرير الضبى نه روايت دې هغه روايت کوی د خپل پلار نه هغه وئيلی دي: ما وليدلو علي ﷺ چې نيولی ئې وو چپ لاس په ښي لاس د مړوند نه بره د نامه نه. وئيلی دی ابوداود: او روايت شوی دی د سعيد بن جُبير نه د نامه دپاسه، وئيلی دی ابو مجلز: لاندې د نامه نه، او روايت شوی دی د ابوهريره نه هم، او دا قوی نه دی.

[٧٥٨](٢) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ الْكُوفِيِّ، عَنْ سَيَّارٍ أَبِي الْحَكَمِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: "أَخْذُ الْأَكُفِّ عَلَى الْأَكُفِّ فِي الصَّلَاةِ تَحْتَ السُّرَّةِ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ يُضَعِّفُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ إِسْحَاقَ الْكُوفِيَّ.

ترجمه: د ابو وايل نه روايت دې، هغه وايي چې ابو هريرة ويلی دي: نو نيول د ورغوو په ورغوو سره په مانځه کښې لاندې د نامه نه. وئيلی دی ابوداود: ما اوريدلی دی د احمد بن حنبل نه چې ضعيف کولو به ئې عبد الرحمن بن اسحاق الکوفی.

[٧٥٩](٣) حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ، حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ يَعْنِي ابْنَ حُمَيْدٍ، عَنْ ثَوْرٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُوسَى، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضَعُ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى يَدِهِ الْيُسْرَى ثُمَّ يَشُدُّ بَيْنَهُمَا عَلَى صَدْرِهِ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ".

ترجمه: د طاوس نه روايت دې هغه وئيلی دي: وو رسول الله ﷺ چې کيخودلو به ئې خپل ښي لاس په چپ لاس، بيا به ئې دواړه ترل په سينه او هغه به په مانځه کښې وو.

البحث الثاني : محل الوضع

فعند الحنفية تحت السرة وعند الشافعية فوق السرة وتحت الصدر، وعن الحنابلة روايتان وعن المالكية اما الارسال واما مثل الشافعية يعنى فوق السرة.

البحث الثالث : (حکمت وضع)

قوله: ﴿ قالوا هو هيئة السائل الذليل ﴾ يعنى دا د سائل او فقير هيئت دې هم دغه شان ﴿ امنع من العبث واقرب الى الخشوع ﴾ او هم دې طرف ته ئې اشاره کړې ده، امام بخاری رحمه الله په دې وجه دې نه روستو متصلا په صحيح بخاری کښې ﴿باب الخشوع فى الصلاة﴾ قائم کړې دي.

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٠٠٣٠) (ضعيف)
(٢): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٣٤٩٤) (ضعيف)
(٣): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٨٨٢٩) (صحيح)

په وضع تحت السرة او الصدر کښې دلائل الفريقين

مسئله ثانيه يعنی محل وضع مشهور اختلافی مسئله ده په دې سلسله کښې مختصرا د فريقين دلائل ذکر کوو په دې مسئله کښې شوافعو د وائل بن حجر د حديث نه استدلال کړې دې چه په هغې کښې ﴿ ثم وضعهما علی صدره ﴾ لفظ راغلې دې، دا روايت په صحيح ابن خزيمه کښې دې، حافظ ابن حجر په بلوغ المرام کښې او امام نووی رحمه الله په خلاصه کښې او علامه شوکانی اهل حديث په نيل الاوطار کښې او ابن دقيق العيد په الامام کښې هم ددې حديث نه استدلال کړې دې خو ددې په سند کښې مؤمل بن اسماعيل دې کوم چه مکمل ضعيف دې او هم هغه په لفظ د ﴿ علی صدره ﴾ سره متفرد دې، د هغه نه سوا بل چا دا حديث نه دې نقل کړې لکه چه اعتراف کړې دې ددې خبرې ابن القيم په اعلام الموقعين کښې، امام بخاری د هغه په باره کښې فرمائی ﴿ منکر الحديث ﴾، او ابن سعد فرمائی ثقة کثير الغلط، دارقطنی فرمائی ثقة کثير الخطاء. حافظ په تقريب کښې ليکی : صدوق سيئ الحفظ، نقل دی چه هغه خپل کتابونه دفن کړې وو او د خپل حفظ نه به ئې بيان کولو په دې وجه ترې خطاء ډيره شوې ده.

اصل استدلال ددې حضراتو هم ددې روايت نه دې چه د هغې حال تاسو ته معلوم شو، ددې حضراتو سره يو بل روايت مرفوع دې چه د هغې راوی والد قبيصه هلب طائی دې، دا په حديث په مسند احمد کښې دې بهذا السند ﴿ يحيی بن سعيد عن سفيان عن سماک عن قبيصة بن هلب عن ابيه ﴾ په دې روايت کښې هم د علی صدر لفظ موجود دې، علامه شوق نيموی فرمائی چه دا زيادت محفوظ نه دې، يحيی بن سعيد په دې سره متفرد دې د هغه نه علاوه د سفيان په شاګردانو کښې چا هم دا زيادت نه دې نقل کړې، پس عبدالرحمن بن مهدی او وکيع دا د سفيان نه روايت کوی بدون ددې زيادت نه، هم دغه شان امام ترمذی او ابن ماجه دا حديث په طريق د ابو الاحوص عن سماک روايت کړې دې، په هغې کښې هم د علی صدر لفظ نشته، هم دغه شان امام احمد دا په طريق د شريک عن سماک روايت کوی په هغې کښې هم علی صدر لفظ نشته، هم دغه شان سماک راوی ضعيف دې، صاحب د تحفة الاحوذی (مشهور اهل حديث عالم) باندې تعجب دې چه هغه په خپلو مستدلاتو کښې دا حديث پيش کولو سره ددې حديث هر هر راوی ثقاهت او عدالت د کتب رجال نه ثابتولو سره د خپلې شرح څلورمه حصه صفحه توره کړې ده او په دې کښې ټول اختلاف او اضطراب کوم چه پورته بيان شو، ددې ئې هيڅ معقول جواب نه دې ورکړې.

دا حضرات په دې سلسله کښې (مرسل طاؤس) هم پيش کوی کوم چه د ابوداود په بعض نسخو کښې دی چه په هغې کښې ﴿ علی صدره ﴾ لفظ موجود دې خو هغه د مرسل کيدو نه علاوه ضعيف دې دهغې په سند کښې ابن الهيثمه بن حميد دې کوم چه ضعيف دی، هم دغه شان سلمان بن موسی هغه هم متکلم فيه دی.

....

د احنافو دلائل

او د احنافو د طرف نه د ټولو نه اهم کوم چه حدیث مرفوع پیش کولې شی هغه د وائل بن حجر رضي الله عنه حدیث دې کوم چه ابن ابی شیبه بسنده روایت کړې دې ﴿ رایت النبی صلی الله علیه وسلم یضع یمینه علی شماله فی الصلاة تحت السرة ﴾ په دې باندې دا اشکال کولې شی چه دمصنف ابن ابی شیبه په صحیح نسخو کښې د تحت السرة زیادت موجود نه دې او صحیح صورت حال دا دې چه مصنف ابن ابی شیبة کښې ددې حدیث نه روستو اثر نخغی ذکر دې چه د هغې په اخر کښې د ﴿ فی الصلاة ﴾ لفظ دې، نو داسې معلومیږی چه د کاتب نظر خطاء شوې دې، ددې اثر نخغی لفظ ﴿ تحت السرة ﴾ د دې برابر کښې چه کوم حدیث وائل مذکور وو په هغې کښې ئې لفظ اولیکلو، ددې نه علاوه ددې نور قرائن هم پیش کوی، مثلا دا چه دا حدیث هم په دې سند سره په مسند احمد کښې هم دې، هلته هم دا لفظ نه دې مذکور، زمونږ د طرف نه علامه شوق نیموی په اثار السنن کښې د بعض علماء کرامو نه نقل کړې دی چه هغه خپله په بعض صحیح نسخو کښې دا زیادت په خپلو سترګو باندې لیدلې دې، هم دغه شان قاسم بن ابن قطلوبغا هم ددې حدیث دې زیادت سره حواله ورکړې ده، هسې ددې حدیث سند صحت لره فریق مخالف هم تسلیم کوی په خلاف د علی الصدر والا روایت چه په هغې باندې سخت ترین کلام دې، ددې نه علاوه بعض نور اثار صحیحه دی "اثر ابراهیم النخغی" مصنف ابن ابی شیبة کښې په حسن سند سره، او هم دغه شان اثر ابی مجلز بسند صحیح کوم چه ابن ابی شیبه موصولا او امام ابوداود تعلیقا ذکر کړې دې، او هم دغه شان حدیث علی کوم چه د ابوداود په بعض نسخو کښې دې ﴿ من السنة وضع الکف علی الکف فی الصلاة تحت السرة وسنده ضعیف ﴾

صحیح خبره دا ده چه په دې سلسله کښې د هر دواړو فریقو په دلائلو باندې کلام دې چا سره هم یو حدیث مرفوع صحیح کوم ته چه واجب العمل اوو ئیلې شی موجود نه دې کما قال ابن الهمام. البته د فقهاء کرامو د روایاتو په ترجیح کښې اختلاف دې، احناف د تحت السرة او شوافع د تحت الصدر روایاتو ته ترجیح ورکوی، زمونږ د طرف نه وئیلې شوې دی چه مونځ مظهر تعظیم دې او قیام تعظیمی کښې معهود وضع تحت السرة دې، او د اظهار عشق په صورت کښې وضع علی الصدر وی ﴿ قال المتنبی حاولن تفدیتی وخفن مراقبا، فوضعن ایدیهن فوق ترائب﴾ دحضرت مولانا اعزاز علی صاحب رحمه الله په درس کښې د وضع علی الصدر په تائید کښې یو طالب علم دا شعر پیش کړو، په دې باندې ورته مولانا موصوف فوراجواب ورکړوچه د نبی په مقابله کښې د متنبی قول پیش کوې؟ لا حول ولا قوة الا بالله.

بَابُ مَا يُسْتَفْتَحُ بِهِ الصَّلَاةُ مِنَ الدُّعَاءِ

باب دې په بيان د هغه دعاګانو کې چې مونځ وربا ندې شروع کولی شي

په دعاء استفتاح کښې اختلاف علماء

رومبې اختلاف: د تکبير تحريمه نه روستو د قرأت نه مخکښې په مينځ کښې څه دعاء شته يا نه، مسئله مختلف فيه دې، جمهور علماء کرام ائمه ثلاث د دعا استفتاح قائل دی او امام مالک په مشهور قول کښې ددې قائل نه دې، شروح بخاری، فتح الباری، عينی وغيره هم دا ليکلې دې، او صاحب منهل په يو روايت کښې د امام مالک رحمه الله نه هم استحباب نقل کړې دې په حواله د علامه زرقانی ﴿ فی شرحه علی مختصر الخليل ﴾، دويم اختلاف دا دې چه کومه دعا اولی مختار ده، ځکه چه په کتب حديث کښې ددې سلسلې مختلف دعاګانې منقول دی، مصنف هم په دې باب کښې ډيرې دعاګانې ذکر کړې دی چه په هغې کښې د بعض محل متعين دې يعنی د تکبير تحريمه نه پس او بعض روايات مصنف داسې ذکر کړې دی چه په هغې کښې د محل دعا تعيين صراحة په روايت کښې نشته [١] لکه د جبير بن مطعم حديث چه په هغې کښې تکبيرات مذکور دی، الله اکبر کبيرا (درې کرته) الحمد لله کثيرا (درې کرته) ﴿ سبحان الله بکرة واصيلا الی اخره ﴾ په دې روايت کښې راوی د دعا محل نه دې ذکر کړې، په دې کښې چه د ټولو نه اول مصنف کوم روايت ذکر کړې دې هغه دعاء التوجه ده کوم ته چه دعا التوجيه هم وئيلې شی ﴿ وجهت وجهی للذی فطر السماوات والارض حنيفا وما انا من المشرکين الی اخره ﴾ د دې باب نه روستو مصنف يو بل باب قائم کړې دې چه په هغې کښې ﴿ سبحانک اللهم وبحمدک الی اخره ﴾ ذکر کړې دې، ګويا خاص ددې دعا دپاره ئې مستقل ترجمه قائم کړې ده، ددې دعاء نه بعض شارحينو په دعاء تسبيح سره تعبير کړې دې، ددې دواړو نه علاوه يوه بله دعاء استفتاح هم ده کومه چه د بخاری او مسلم متفق عليه روايت دې ﴿ اللَّهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ اللَّهُمَّ نَقِّنِيْ مِنْ خَطَايَايَ كَم يُنَقَّى الثَّوْبِ الأَبْيَضِ مِنَ الدَّنَسِ اللَّهُمَّ اغْسِلْنِي بِالثَّلْجِ وَالْمَاءِ وَالْبَرَدِ ﴾ [٢] دا حديث مونږ سره په ابوداود کښې په باب السکتة عند الافتتاح کښې هم راروان دې.

د کوم امام په نزد کومه دعاء استفتاح مختار ده

په دې دعاګانو کښې د احناف او حنابله په نزد مختار او اولی ﴿ سبحانک اللهم الخ ﴾ ده، حافظ ابن القيم رحمه الله په زاد المعاد کښې ليکی ﴿ اختاره احمد لعشرة وجوه ﴾ چه امام احمد دا د لسو وجو نه اختيار کړې ده، او د امام شافعی رحمه الله په نزد مختار دعا دعاء التوجه ده لکه

---

[١] بلکه احتمال دې چه د افتتاح صلاة نه پس به قبل القرأت لوستل مراد وی يا قبل التحريمه يا درميان صلاة د قومې په حالت کښې.

[٢] دا په حديث د ابوهريره رضی الله عنه کښې نقل ده، حافظ ابن حجر رحمه الله ليکی "حديث ابي هريرة اصح ما ورد في ذلك" خو په بذل المجهود کښې ليکی دا روايت اگر چه متفق عليه دې خو په خصوصيت سره يو امام هم دا نه دې اختيار کړې.

چه په متن د ابی شجاع وغيره کتب شافعيه کښې مذکور دې، امام شافعي رحمه الله په کتاب الام کښې هم دغه شان ذکر فرمائيلې دې، په بذل کښې ليکي چه مزني د امام شافعي نه هم دا نقل کړې دې، او دويم روايت د امام شافعي نه دا دې ﴿ ان المصلي ياتي بالاذکار کلها في الفريضة والنافلة ﴾ د دې دعاء توجه په احنافو کښې امام ابويوسف رحمه الله هم قائل دې چه د ﴿سبحانک اللهم ﴾ سره دې دا هم شامل کړی، او هم دا يو روايت د امام شافعي رحمه الله نه دی، پس په فتح الباری کښې دی﴿ ونقل الساجي عن الشافعي استحباب الجمع بين التوجه والتسبيح﴾

[٧٦٠]()حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَمِّهِ الْمَاجِشُونِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ كَبَّرَ، ثُمَّ قَالَ: وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ، إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ، اللَّهُمَّ أَنْتَ الْمَلِكُ لَا إِلَهَ لِي إِلَّا أَنْتَ أَنْتَ رَبِّي وَأَنَا عَبْدُكَ ظَلَمْتُ نَفْسِي وَاعْتَرَفْتُ بِذَنْبِي فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي جَمِيعًا إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ، وَاهْدِنِي لِأَحْسَنِ الْأَخْلَاقِ لَا يَهْدِي لِأَحْسَنِهَا إِلَّا أَنْتَ، وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا لَا يَصْرِفُ سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ، لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ كُلُّهُ فِي يَدَيْكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ أَنَا بِكَ وَإِلَيْكَ تَبَارَكْتَ وَتَعَالَيْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ، وَإِذَا رَكَعَ، قَالَ: اللَّهُمَّ لَكَ رَكَعْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَلَكَ أَسْلَمْتُ، خَشَعَ لَكَ سَمْعِي وَبَصَرِي وَمُخِّي وَعِظَامِي وَعَصَبِي، وَإِذَا رَفَعَ، قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ مِلْءَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمِلْءَ مَا بَيْنَهُمَا وَمِلْءَ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ، وَإِذَا سَجَدَ، قَالَ: اللَّهُمَّ لَكَ سَجَدْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَلَكَ أَسْلَمْتُ، سَجَدَ وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ وَصَوَّرَهُ فَأَحْسَنَ صُورَتَهُ وَشَقَّ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ، وَإِذَا سَلَّمَ مِنَ الصَّلَاةِ، قَالَ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ وَمَا أَسْرَفْتُ وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَالْمُؤَخِّرُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ".

ترجمه: د علي بن ابی طالب رضي الله عنه نه روايت هغه وئيلی دی، وو رسول الله صلى الله عليه وسلم چې کله به پاځيدلو مانځه ته، نو هغه به وئيل: (وجهت.......) ما مخامخ کړی دی مخ خپل هغه ذات ته چې اسمانونه او ځمکه ئې پيدا کړې ده په داسې حال چې مائل يم توحيد ته، مسلمان يم او زه نه يم د مشرکانو نه، بيشکه زما مونځ او قرباني او ژوند او مرګ خاص الله لره دی چې رب د مخلوقاتو دی، شريک ورسره نشته او په دې باندې ماته امر شوی دی او زه د مسلمانانو نه يم، ای الله ته بادشاه ئې نشته لائق د عبادت مګر ته ئې، ته زما رب ئې زه ستا بنده يم، ما ظلم کړی دی په خپل نفس باندې، او اعتراف مې کړی دی په خپله ګناه ماته وبخښې ګناهونه زما ټول، بيشکه نه بخښې ګناهونه مګر ته، او هدايت وکړې ماته ښائسته اخلاقو ته چې هدايت نشي کولی ښائسته اخلاقو ته مګر ته، او لرې کړې زمانه بد د هغې نشي اړولی بد د هغې مګر ته، ربه زه حاضر يم تاته او خير ټول ستا په لاسونو کښې دی، او د شر نسبت تاته نه کېږي، زما اعتماد په تا باندې او تاته دی، ته برکت والا ئې او اوچت ئې، تانه بخښنه غواړم تاته توبه اوکاړم، او چې کله به ئې رکوع وکړه نو وئيل به يې: اې الله

(١): صحيح مسلم/المسافرين ٢٦ (٧٧١)، سنن الترمذي/الدعوات ٣٢ (٣٤٢١، ٣٤٢٢)، سنن النسائي/ الافتتاح ١٧ (٨٩٨)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٥، (٨٦٤)، ٧٠ (١٠٥٤)، (تحفة الأشراف: ١٠٢٢٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (٩٣/١، ٩٥، ١٠٢، ١٠٣، ١١٩)، سنن الدارمي/الصلاة ٣٣ (١٢٧٤)، ويأتي هذا الحديث برقم: (١٥٠٩) (صحيح)

ما تاته رکوع وکړه او په تا باندې مې ايمان دی او تاته تسليم يم، تابعدار دي تاته غوږونه زما او سترګې زما او دماغ زما او هډوکي زما او پلې زما، او چې کله به ئې سر اوچت کړو نو وئيل به يې: واوريدلو الله د هغه چا چې د هغه حمديې ووېلو، ای ربه زمونږ ستا لپاره حمد په اندازه د ډکوالی د اسمانونو او د ځمکې او په اندازه د ډاکوالی د مابين ددې دواړو، او ډاکوالی دهغې چې ستا خوښه وی دڅه شي نه وروسته. اوچې کله بی سجده وکړه نو وئيل به يې: اې الله ما تاته سجده وکړه او په تا مې ايمان دی او تاته مې غاړه ايخې ده، سجده وکړه مخ زماهغه ذات ته چې هغه پيدا کړی دی او شکل ئې ورکړی دی ښائسته کړی ئې دی شکل د هغه او چولې ئې دی غوږونه او سترګې د هغه، او برکتونو والا دی الله چې بهترين پيدا کونکی دی. او چې کله به ئې سلام وګرځولو د مانځه نه هغه به وئيل: اې الله ماته وبخښې زماهغه (ګناهونه) چې ما مخکښې لېږلی دی او هغه (ګناهونه) چې ما وروسته کړی دي، او هغه چې ما پټ کړی دی او هغه چې ما ښکاره کړی دي، او هغه چې ته پرې زمانه ښه عالم ئې، ته مخکې کونکی او وروسته کونکی ئې نشته لائق د عبادت مګر ته يې.

(**اشکال**): د ﴿ وانا من المسلمين ﴾ په بعض رواياتو کښې په ځائې ددې ﴿ وانا اول المسلمين ﴾ هم راځي، رسول الله ﷺ به کله داسې لوستل او کله هغه شان، د هغه په حق کښې خو هيڅ اشکال نشته چه دا دواړه خبرې صادق راځي خو د هغه نه علاوه نورو ته څه وئيل پکار دی؟

(**جواب**): جمهور دا وائی چه نورو ته ﴿ وانا من المسلمين ﴾ وئيل پکار دی، زمونږ د بعض مشائخو په نزد ﴿ وانا اول المسلمين ﴾ وئيلو سره مونځ فاسديږی خو صحيح دا ده چه نه فاسد کيږی، خو په دې صورت کښې مقصود تلاوت يا حکايت وی او اخبار عن نفسه مقصود نه وی ګينې يقينا به فاسد شی، او بعض علماء فرمائی چه په ﴿ انا اول المسلمين ﴾ وئيلو سره به مونځ نه فاسد کيږی ځکه چه ددې دا مطلب نه دې چه زه د ټولو نه اول مسلمان يم، بلکه دا عبارت کنايه ده د مبادرت او مسارعت نه يعنی زه په عجلت، په شوق او رغبت سره په اسلام کښې داخليدونکې يم لکه چه په دې آيت کريمه کښې دی. ﴿ قل ان کان للرحمن ولد فانا اول العابدين ﴾.

يو اشکال او د هغې جواب

قوله:﴿ والشر ليس اليک ﴾ په دې باندې ډير اشکال دې چه د ټولو اهل سنت عقيده ده چه خير او شر دواړه د الله پاک د طرف نه دی، او دا خبره چه خير د الله پاک د طرف نه او شر د غير الله دطرف نه دې، د اهل اعتزال مسلک دا دې، ددې مختلف توجيهات کړې شوې دی.

١: مراد دا دې ﴿ والشر ليس شرا بالنسبة اليک ﴾ چه د الله پاک په اعتبار سره هيڅ شر نشته، دا د خير او شر تقسيم د مخلوق په اعتبار سره دې د خالق په اعتبار سره نه، د خالق په اعتبار سره خو ځنګه چه دخير په تخليق کښې مصلحت دې هم دغه شان په شر کښې هم دې، دواړه څيزونه د حکمت نه خالی نه دی.[1]

[1] علامه شمس الحق افغانی رحمه الله په دې باندې په درس فاتحه کښې د امام غزالی رحمه الله ٦٦

۲: ﴿ الشر ليس مما يقترب به اليک ﴾ يعنى اې الله! د شر په ذريعه ستا قرب نه شي حاصليدی.

۳: مراد دا دې ﴿ الشر المحض ليس ينبغي ان ينسب اليک ﴾ يعنى د الله پاک طرف ته خالص د شر نسبت كول لكه څوک اوائى چه يا خالق الخنزير يا خالق الشر... دا مناسب نه ده بلكه دا خلاف ادب ده بلكه خير او شر لره مجموعى طور هغه طرف ته منسوب كړې شي. مثلا خالق الخير والشر.

[٧٦١] (١) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْهَاشِمِيُّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ بْنِ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ كَانَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ كَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ حَذْوَ مَنْكِبَيْهِ، وَيَصْنَعُ مِثْلَ ذَلِكَ إِذَا قَضَى قِرَاءَتَهُ وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ، وَيَصْنَعُهُ إِذَا رَفَعَ مِنَ الرُّكُوعِ، وَلَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي شَيْءٍ مِنْ صَلَاتِهِ وَهُوَ قَاعِدٌ، وَإِذَا قَامَ مِنَ السَّجْدَتَيْنِ رَفَعَ يَدَيْهِ كَذَلِكَ وَكَبَّرَ، وَدَعَا نَحْوَ حَدِيثِ عَبْدِ الْعَزِيزِ فِي الدُّعَاءِ يَزِيدُ وَيَنْقُصُ الشَّيْءَ وَلَمْ يَذْكُرْ: وَالْخَيْرُ كُلُّهُ فِي يَدَيْكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ، وَزَادَ فِيهِ: وَيَقُولُ عِنْدَ انْصِرَافِهِ مِنَ الصَّلَاةِ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَأَعْلَنْتُ، أَنْتَ إِلَهِي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ.

ترجمه: على بن ابى طالب رضي الله عنه روايت كوى د رسول الله ﷺ نه، بيشكه هغه وو چې كله به پاڅيدلو فرض مونځ ته نو تكبير به ئې وويلو او لاسونه به ئې اوچت كړل برابر د اوږو خپلو، او كول به ئې داسې چې كله بې ئې قرأت پوره كړو او اراده د ركوع به ئې وكړه، نو داسې به ئې بيا هم كول چې كله به اوچت شو د ركوع او نه به ئې اوچتول لاسونه په هيڅ ځائې كښې د مانځه نه چې كله به هغه ناست وو، او چې كله به پورته شو د دوه سجدو نه لاسونه به ئې اوچت كړل همدغسې او تكبير به ئې ويلو او دعا به ئې وكړه، پشان د حديث د عبد العزيز په دعاء كښې بعضې زياتوالې او كموالې به ئې پكې كولو، او ذكر كړى ئې نه دى (وَالْخَيْرُ كُلُّهُ فِي يَدَيْكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ) او زيادت ئې كړى دى په هغې كښې او وئيل به ئې په وخت د فارغيدلو كښې د مانځه نه: اې الله وبخښې ماته هغه (ګناهونه) كوم چې ما مخكښې لېږلې دى او هغه چې روسته به ئې كوم، او هغه چې ما پټ كړى دى او هغه چې ما ښكاره كړى دي، ته زما الله ئې نشته لائق د عبادت مګر هم دا ته يې.

١......په حوالې سره يو عجيبه مثال ذكر كړې دې (خو مختصر دهغې لږ وضاحت راقم په خپلو الفاظو كښې داسې ذكر كوى:) مثلا دغلا تصور چه دا الله تعالى پيدا كړې دې نو په دې كښې يقينا د انسانانو دپاره ټول خير دې، ځكه چه دا وخت په زرګونو نه بلكه په لكهونو خلق د څوكيدارۍ پيشې سره متعلق دى او حلاله روزى ګټى، كه د غلا تصور نه وې نو د څوكيدار ساتلو ضرورت به چاته وو؟. دغسې ډير خلق د تالو (قفل) په فيكټريانو (كارخانو) كښې كار كوى او حلال روزى ګټى، كه د غلا تصور نه وې نو د تالو ضرورت به هم نه وې، دغسې كوم خلق چه د دوكان او كور جوړولو دپاره غټې او مضبوطې دروازې جوړوى او لګوى چه ددې كار كونكى جوړونكى د لكهونو په تعداد كښې دى دغسې كومې المارۍ وغيره چه جوړولې شى وغيره، پس دغلا تصور (چه دا الله تعالى پيدا كړې دې) په وجه په كروړونو خلقو ته حلال رزق ملاويږى خوكه هم دا غلا بنده اختيار كړى نو اوس به دا شر جوړيږى چه ددې نه شريعت منع فرمائيلې ده.

١): انظر حديث رقم: (٧٤٤)، (تحفة الأشراف: ١٠٢٢٨) (حسن صحيح)

[٧٦٢]()حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنِي شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، قَالَ: قَالَ لِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ، وَابْنُ أَبِي فَرْوَةَ وغيرهما من فقهاء أهل المدينة فإذا قُلْتَ أَنْتَ ذَاكَ، فَقُلْ: وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَعْنِي قَوْلَهُ: وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ.

ترجمه: فقهاو د مدینی وئیلی دی کله چې تا وویل دغه نو ته ووایه (و انا من المسلمین) زه د مسلمانانو نه یم. یعنی قول د هغه (وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ) زه اول د مسلمانانو نه یم.

[٧٦٣]()حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، أَخْبَرَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَتَادَةَ، وَثَابِتٍ، وَحُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، "أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى الصَّلَاةِ وَقَدْ حَفَزَهُ النَّفَسُ، فَقَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ، فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاتَهُ، قَالَ: أَيُّكُمُ الْمُتَكَلِّمُ بِالْكَلِمَاتِ فَإِنَّهُ لَمْ يَقُلْ بَأْسًا، فَقَالَ الرَّجُلُ: أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، جِئْتُ وَقَدْ حَفَزَنِي النَّفَسُ فَقُلْتُهَا، فَقَالَ: لَقَدْ رَأَيْتُ اثْنَيْ عَشَرَ مَلَكًا يَبْتَدِرُونَهَا أَيُّهُمْ يَرْفَعُهَا"، وَزَادَ حُمَيْدٌ فِيهِ: وَإِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ فَلْيَمْشِ نَحْوَ مَا كَانَ يَمْشِي فَلْيُصَلِّ مَا أَدْرَكَهُ وَلْيَقْضِ مَا سَبَقَهُ.

ترجمه: د انس بن مالک ﷺ نه روایت دی، بیشکه یو سړی راغی مانځه ته او په مشقت کښې اچولی وو هغه لره سا، هغه وویل: الله اکبر حمد دی الله لره ډیر او پاک او د برکت والا، هرکله چې رسول الله ﷺ پوره کړو مونځ خپل، وبی وئیل: په تاسو کښې دغه کلمات چا وویل؟ هغه څه بده وینا ونه کړه. نو هغه سړی وویل: ما ای د الله رسوله، زه راغلم او سا مې ستړی شوی وه ما وویل، نو هغه وفرمائیل: ما ولیدل دولس فرشتې چې جلتې ئې کوله چې کوم یو به ئې پورته کوي. او زیادت کړی دی حمید په دې کښې: کله چې یو د تاسو نه راشي نو څې دې پشان د هغې چې هغه وو چې تلو به، ودې کړی مونځ کوم چې بیاموندې او قضایی دې راوړی د هغې چې تربنه فوت شوی دی.

[٧٦٤]()حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَرْزُوقٍ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَاصِمٍ الْعَنَزِيِّ، عَنِ ابْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي صَلَاةً، قَالَ عَمْرٌو: لَا أَدْرِي أَيَّ صَلَاةٍ هِيَ، فَقَالَ: "اللَّهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا اللَّهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا اللَّهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ كَثِيرًا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ كَثِيرًا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ كَثِيرًا، وَسُبْحَانَ اللَّهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ثَلَاثًا، أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ مِنْ نَفْخِهِ وَنَفْثِهِ وَهَمْزِهِ، قَالَ: نَفْثُهُ الشِّعْرُ، وَنَفْخُهُ الْكِبْرُ، وَهَمْزُهُ الْمُوتَةُ".

ترجمه: د ابن جبیر نه روایت دې هغه روایت کوی د خپل پلار نه، بیشکه هغه رسول الله ﷺ ولیدلو چې مونځ ئې کولو ـ وئیلی دی عمرو: زه نه پوهېږم چې هغه کوم مونځ وو ـ نو هغه وویل: الله اکبر کبیرا....... **ترجمه**: الله لوی دی په لویی سره، الله لوی دی په لویی سره، الله لوی دی په لوی سره، او حمد دی الله لره زیات، او حمد دی الله لره زیات، او حمد دی الله لره زیات، او پاکي ده الله لره صبا بیګاه، درې ځله پناه نیسم زه په الله پورې د شیطان نه د پوکې د هغه نه او د توک د هغه نه او د تږنګې د هغه نه هغه وایي چې نفث ئې شعر دی، او

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٩٤٢٣) (صحيح)

(): صحيح مسلم/المساجد ٢٧ (٦٠٠)، سنن النسائي/الافتتاح ١٩ (٩٠٢)، (تحفة الأشراف: ٣١٣، ١١٥٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٦٧/٣، ١٦٨، ١٨٨، ٢٥٢) (صحيح)

(): سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٢ (٨٠٧)، (تحفة الأشراف: ٣١٩٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٨٠/٣، ٨٣، ٨٥، ٨٠/٤، ٨٢، ٨٥) (ضعيف)

نفخ ئې کبر دی، او همزیې مشقت دی.

[٧٦٥]([1])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ فِي التَّطَوُّعِ ذَكَرَ نَحْوَهُ.

ترجمه: نافع بن جبیر د خپل پلار نه روایت کوی هغه وئیلی دي: ما اوریدلی دی د نبی ﷺ نه چې هغه به وئیل: په نفلو کښې، ذکر ئې کړو پشان د هغې دعا.

[٧٦٦]([2])حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، أَخْبَرَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، أَخْبَرَنِي أَزْهَرُ بْنُ سَعِيدٍ الْحَرَازِيُّ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ: بِأَيِّ شَيْءٍ كَانَ يَفْتَتِحُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِيَامَ اللَّيْلِ؟ فَقَالَتْ: لَقَدْ سَأَلْتَنِي عَنْ شَيْءٍ مَا سَأَلَنِي عَنْهُ أَحَدٌ قَبْلَكَ، "كَانَ إِذَا قَامَ كَبَّرَ عَشْرًا وَحَمِدَ اللَّهَ عَشْرًا وَسَبَّحَ عَشْرًا وَهَلَّلَ عَشْرًا وَاسْتَغْفَرَ عَشْرًا، وَقَالَ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَاهْدِنِي وَارْزُقْنِي وَعَافِنِي، وَيَتَعَوَّذُ مِنْ ضِيقِ الْمَقَامِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَرَوَاهُ خَالِدُ بْنُ مَعْدَانَ، عَنْ رَبِيعَةَ الْجُرَشِيِّ، عَنْ عَائِشَةَ، نَحْوَهُ.

ترجمه: د عاصم بن حُمید نه روایت دې هغه وئیلی دي: ما تپوس وکړو د عائشې نه په کوم شی به رسول الله ﷺ قیام اللیل شروع کولو، هغې وویل: تا مانه د داسې شی تپوس وکړو چې مانه ددې هیڅا تپوس نه دی کړی مخکې ستا نه، وو هغه چې کله به پاڅیدلو نو تکبیر به ئې ویلو لس ځله، او حمد د الله به ئې ویلو لس ځله، او تسبیح به ئې وئیله لس ځله، او تهلیل به ئې ویلو لس ځله، او استغفار به ئې ویلو لس ځله، او هغه به وویل: اې الله ما وبخښې او هدایت وکړې ماته، او رزق راکړې ماته او عافیت راکړې ماته. او پناه به ئې غوښتله د ځائې د تنګوالی نه په ورځ د قیامت کښې. وئیلی دی ابوداود: او ددې روایت خالد بن معدان کړی دی د ربیعة بن الجرشی نه او هغه د عائشې نه په شان د هغې.

[٧٦٧]([3])حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ: بِأَيِّ شَيْءٍ كَانَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْتَتِحُ صَلَاتَهُ إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ؟ قَالَتْ: "كَانَ إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ يَفْتَتِحُ صَلَاتَهُ: اللَّهُمَّ رَبَّ جِبْرِيلَ، وَمِيكَائِيلَ، وَإِسْرَافِيلَ، فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ، اهْدِنِي لِمَا اخْتُلِفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِكَ إِنَّكَ أَنْتَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ".

ترجمه: د عبد الرحمن عوف نه روایت دې هغه وئیلی دی ما تپوس وکړو د عائشې نه په کوم شی باندی به د الله نبی ﷺ شروع کولو مونځ خپل چې کله به دشپې بیدار شو؟ هغې وویل: وو چې کله به بیدار شو د خوب نه نو شروع کولو به ئې مونځ خپل: اې الله رب د جبریل او میکائیل او د اسرافیل دی، اې پیدا کونکی دا سمانونو او د ځمکې پوهه په غیبو او په ښکارو ته فیصله کونکی ئې په مابین د بندګانو خپلو کښې په هغه څه کښې چې د دوی

[1]): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٣١٩٩) (ضعيف)

[2]): سنن النسائي/قيام الليل ٩ (١٦١٨)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٨٠ (١٣٥٦)، (تحفة الأشراف: ١٦٠٨٢، ١٦١٦٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٤٣/٦)، ويأتي عند المؤلف برقم: (٥٠٨٥) (حسن صحيح)

[3]): صحيح مسلم/صلاة المسافرين ٢٦ (٧٧٠)، سنن الترمذي/الدعوات ٣١ (٣٤٢٠)، سنن النسائي/قيام الليل ١١ (١٦٢٦)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٨٠ (١٣٥٧)، (تحفة الأشراف: ١٧٧٧٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٥٦/٦) (حسن)

يکې اختلاف دی، هدايت وکړی ماته هغه څه ته چې په هغې کښې اختلاف شوی دی د حق نه په اذن ستا سره، بيشکه ته هدايت کوی هغه چاته چې ته ئې وغواړی سمې لارې.

[٧٦٨]([1]) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا أَبُو نُوحٍ قُرَادٌ، حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ، بِإِسْنَادِهِ بِلَا إِخْبَارٍ وَمَعْنَاهُ، قَالَ: كَانَ إِذَا قَامَ بِاللَّيْلِ كَبَّرَ، وَيَقُولُ:

ترجمه: د عکرمه نه روايت دې د هغه په اسناد سره بغير د اخبار نه او په معنی د هغې سره، هغه وئيلی دي: وو کله چې به پاڅيدلو دشپې نو تکبير ئې ويلو او وئيل به يې.

[٧٦٩]([2]) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، قَالَ: لَا بَأْسَ بِالدُّعَاءِ فِي الصَّلَاةِ فِي أَوَّلِهِ وَأَوْسَطِهِ وَفِي آخِرِهِ فِي الْفَرِيضَةِ وَغَيْرِهَا.

ترجمه: د مالک نه روايت دې هغه وئيلی دي: پروا نشته په دعاء باندې په مونځ کښې په اول کښې او په مينځ کښې او په اخير کښې په فرضو کښې او په نفلو کښې.

دعاء في الصلاة کښې د امام مالک مسلک

قوله: ﴿ حدثنا القعنبی عن مالک قال : لا باس بالدعاء فی الصلاة ﴾ د امام مالک رحمه الله په نزد د مونځ په هر حالت کښې او ددې په هر رکن کښې که هغه مونځ فرض وی يا نفل، د دعا غوښتلو اجازت دې ﴿ سواء تعلق بحوائج الدنيا او الاخرة ولو بالتعيين ﴾، د امام مالک دا مذهب په مدونه کښې هم مذکور دی خو په دې کښې ئې د رکوع استثناء کړې ده چه د رکوع نه علاوه باقی ټولو ځايونو کښې دعا غوښتلې شی، د هغوی په نزد د چا نوم اخستلو سره هم په مونځ کښې دعا غوښتل جائز دی، په منهل کښې د هغوی مذهب ډير په تفصيل سره ليکلې دې، زه وايم چه د رکوع استثناء هغه غالبا ددې حديث په بناء فرمائيلې ده کوم چه هغه به زمونږ په نزد وړاندې راشی چه په هغې کښې دی ﴿ فاما الرکوع فعظموا الرب فيه واما السجود فاجتهدوا فی الدعاء فقمن ان يستجاب لکم ﴾ د دې نه معلوميږی چه رکوع محل دعا نه ده، په خلاف د سجدو والله تعالی اعلم. دا قول شو د امام مالک او وړاندې هم په دې کتاب کښې څو پاڼې پس د ﴿ باب الدعاء فی الصلاة ﴾ په اخر کښې دا راځی، ﴿ قال احمد : يعجبنی فی الفريضة ان يدعو بما فی القران ﴾ يعنی په فرض مونځ کښې به هم هغه دعاګانې غوښتلې شی کوم چه ماثور دی په دې کښې نور اختلاف او بيان مذاهب ﴿ باب التشهد : ثم ليتخير احدکم من الدعاء اعجبه اليه ﴾ د لاندې راشی.

[٧٧٠]([3]) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نُعَيْمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُجْمِرِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَحْيَى الزُّرَقِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ الزُّرَقِيِّ، قَالَ: "كُنَّا يَوْمًا نُصَلِّي وَرَاءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا رَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ، قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، قَالَ رَجُلٌ وَرَاءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

[1]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٧٧٧٩) (حسن)
[2]: موطا امام مالک/كتاب القرآن ٩، عقيب حديث (٣٩) (صحيح)
[3]: صحيح البخاري/الأذان ١٢٦ (٧٩٩)، سنن النسائي/الافتتاح ٣٦ (٩٣٢)، التطبيق ٢٢ (١٠٦٣)، (تحفة الأشراف: ٣٦٠٥)، موطا امام مالک/القرآن ٧ (٢٥)، مسند احمد (٤/٣٤٠)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ١٨٤ (٤٠٤) (صحيح)

اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنِ الْمُتَكَلِّمُ بِهَا آنِفًا؟ فَقَالَ الرَّجُلُ: أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَقَدْ رَأَيْتُ بِضْعَةً وَثَلَاثِينَ مَلَكًا يَبْتَدِرُونَهَا أَيُّهُمْ يَكْتُبُهَا أَوَّلُ".

ترجمه: د رفاعة بن رافع الزرقي نه روايت دې هغه وئيلي دي: وو مونږ يوه ورځ چې مونځ كولو مونځ وروسته د رسول الله ﷺ نه، هركله چې رسول الله ﷺ خپل سر اوچت كړو د ركوع نه نو ويې وئيل: (سمع الله لمن حمده) وويل يو سړي وروسته د رسول الله ﷺ نه: (اې الله تالره حمد دې حمد ډير پاك او د بركت والا) هركله چې فارغ شو رسول الله ﷺ هغه وويل: څوك وو خبرې كونكى لګ مخكې؟ وويل سړي زه يم اې د الله رسوله! نو وويل رسول الله ﷺ: بيشكه ما وليدل څه دپاخه دېرش ملائك چې جلتي ئې كوله چې كوم يو ئې اول وليكي.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا القعنبي... لقد رايت بضعة وثلاثين ملكا يتدرونها ﴾ كوم سړى چه په هغه پسې شاته په مونځ كښې د ركوع نه د پاسيدو نه پس كلمات مذكوره فى الحديث لوستلې وو ده هغه په باره كښې هغه فرمائى چه ما هغه وخت د ديرشو نه زياتې فرشتې اوليدې چه د هغه كلماتو اعداد او حروف هم دومره دى، ددې نه مخكښې په يو روايت كښې په ځائې د درې ديرش اثنى عشر ملكا راغلي دي، او دې كښې حكمت علامه عينى ﷫ دا بيان فرمائيلي دي چه كلمات مذكوره فى الحديث شپږ دى ګويا د هرې كلمې د اخستلو دپاره دوه ملائكو منډه كړې.

(تعارض مع تطبيق)

خو ددې دواړو احاديثو د عدد په اعتبار سره تعارض دې، حضرت شيخ په حاشيه د بذل كښې ليكى چه حافظ ابن حجر او علامه عينى دواړه اګرچه د اتحاد واقعه قائل دى خو د اختلاف عدد ئې هيڅ توجيه نه ده فرمائيلې، البته صاحب د فيض البارى ددې په جواب كښې تعدد واقعه اختيار كړې ده، او زما دا خيال دې چه كه دا دواړه واقعات جدا جدا دى نو اوس ئې هيڅ اشكال نشته، او كه يوه واقعه وى نو بيا به دا وئيلې شى چه احدى الروايتين وهم دې، دا معلومه نه ده چه كوم يو، والله اعلم، ځكه چه د سند په اعتبار سره دواړه احاديث صحيح دى.

[٧٧١](1) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ، يَقُولُ: اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قَيَّامُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ، أَنْتَ الْحَقُّ وَقَوْلُكَ الْحَقُّ وَوَعْدُكَ الْحَقُّ وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ وَالْجَنَّةُ حَقٌّ وَالنَّارُ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ حَقٌّ، اللَّهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْكَ أَنَبْتُ وَبِكَ خَاصَمْتُ وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ، فَاغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَأَخَّرْتُ وَأَسْرَرْتُ وَأَعْلَنْتُ، أَنْتَ إِلَهِي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ".

(1): صحيح مسلم/المسافرين ٢٦ (٧٦٩)، سنن الترمذي/الدعوات ٢٩ (٣٤١٨)، سنن النسائي/قيام الليل ٩ (١٦٢٠)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٨٠ (١٣٥٥)، (تحفة الأشراف: ٥٧٥١)، موطا امام مالك/القرآن ٨ (٣٤)، مسند احمد (١/٢٩٨، ٣٥٨، ٣٦٦)، سنن الدارمي/الصلاة ١٦٩ (١٥٢٧)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/التهجد ١ (١١٢٠)، والدعوات ١٠ (٦٣١٧)، والتوحيد ٨ (٧٣٨٥)، ٢٤ (٧٤٤٢)، ٣٥ (٧٤٩٩) (صحيح)

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روایت دې بیشکه رسول الله ﷺ وو چې کله به پاڅیدلو مانځه ته په څه حصه د شپه کښې نو وئیل به یې: اې الله تالره حمد دې، ته نور د اسمانونو او د ځمکې ئې، او تالره حمد دې، ته ټینګونکې د اسمانونو او د ځمکې ئې، او تالره حمد دې، ته رب د اسمانونو او د ځمکې ئې او د هغه څه چې په دې کښې دي، ته حق ئې او ستا قول حق دې او ستا وعده حقه ده او تاسره ملاقات حق دې او جنت حق دې او جهنم حق دې او قیامت حق دې، اې الله ما تاته غاړه ایخې ده او په تا ایمان لرم او په تا باندې توکل کوم او تاته رجوع کوم، او جګړه کوم ستا دپاره، او تاته فیصله راوړم، ماته بخښنه وکړې د هغې چې ما مخکې کړې دي او وروسته مې کړې دي او پټ مې کړې دي او ښکاره مې کړې دي، ته زما اله ئې، نشته لائق د عبادت مګر ته یې.

[۷۷۲](١)حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ يَعْنِي ابْنَ الْحَارِثِ، حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُسْلِمٍ، أَنَّ قَيْسَ بْنَ سَعْدٍ حَدَّثَهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا طَاوُسٌ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي التَّهَجُّدِ يَقُولُ بَعْدَ مَا يَقُولُ اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ ذَكَرَ مَعْنَاهُ.

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روایت دې بیشکه رسول الله ﷺ وو چې وئیل ئې په تهجدو کښې: پس د هغې نه چې الله اکبر به ئې وویلو، بیا ذکر کړه معنی د هغې.

[۷۷۳](٢)حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَسَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ، نحوه، قَالَ قُتَيْبَةُ: حَدَّثَنَا رِفَاعَةُ بْنُ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ عَمِّ أَبِيهِ مُعَاذِ بْنِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "صَلَّيْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَطَسَ رِفَاعَةُ لَمْ يَقُلْ قُتَيْبَةُ رِفَاعَةُ، فَقُلْتُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ مُبَارَكًا عَلَيْهِ كَمَا يُحِبُّ رَبُّنَا وَيَرْضَى فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْصَرَفَ، فَقَالَ: مَنِ الْمُتَكَلِّمُ فِي الصَّلَاةِ؟" ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ مَالِكٍ وَأَتَمَّ مِنْهُ.

ترجمه: معاذ بن رفاعة بن رافع د خپل پلار نه روایت کوی هغه وایي: ما مونځ وکړو وروسته د رسول الله ﷺ نه نو انتوشی وکړو رفاعة۔ قتیبة نه دی ویلي: چې رفاعه وو۔ نو ما وویل: حمد دی الله لره حمد ډیر پاک او د برکت والا او چې برکت ورباندې ایخودی شوی وی لکه څنګه چې ئې خوښوی رب زمونږ او هغه پرې راضی کیږي. هرکله چې مونځ وکړو رسول الله ﷺ نو راوګرځیدلو، ویې وئیل: مانځه کښې چا خبرې وکړې؟ بیا ئې ذکر کړو پشان د حدیث د مالک او ډیر پوره د هغې نه.

تشریح: **قوله**:﴿ حدثنا قتيبة بن سعيد...... فعطس رفاعة فقلت : الحمد لله حمدا كثيرا طيبا مباركا فيه مباركا عليه الخ ﴾ د دې حدیث راوی رفاعه بن رافع دې، هغه د خپل ځان نه په غائب سره تعبیر کوی، مباركا فيه، مباركا عليه... د دواړو په مفهوم کښې فرق دا لیکلې شوې دې چه د اول نه مراد زیادت دې او د ثانی نه مراد بقاء ده یعنی داسې حمد چه په هغې کښې زیادت کیږي او همیشه باقي پاتې کیدونکې وی.

١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٥٧٠٢، ٥٧٤٤) (صحيح)

٢): سنن الترمذي/الصلاة ١٨٠ (٤٠٤)، سنن النسائي/الافتتاح ٣٦ (٩٣٢)، (تحفة الأشراف: ٩٨٠، ٣٦٠٦) (حسن)

د مونځ په حالت کښې حمد عاطس

په دې حديث کښې دا دی چه دې صحابی باندې په مونځ کښې پرنجې راغلو چه په هغې باندې هغه په خپلې ژبې سره حمد ادا کړو، سوال دا دې چه مسئله څه ده، عاطس لره په مونځ کښې الحمد لله وئيل پکار دی يا نه، نو د احنافو يو قول دا دی چه په ﴿ الحمد لله ﴾ وئيلو سره به مونځ فاسد شي خو اصح قول د عدم فساد دې بيا وئيلې شوې دی څکه چه مناسب دا ده چه خاموش دې پاتې شي، او وئيلې شوې دی چه په زړه کښې دې حمد کوی ﴿قيل يسکت وقيل يحمد فی نفسه ﴾، او امام ترمذی په دې حديث باندې دا ليکلې دی چه د اکثر علماء کرامو په نزد دا حديث په تطوع باندې محمول دې څکه چه د هغوی په نزد په فرض مونځ کښې د حمد فی نفسه نه د زائد گنجائش نشته، يعنی په ژبې سره د ادا کولو گنجائش نشته خو وړاندې په روايت کښې راځی چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿من القائل الکلمة فانه لم يقل باسا ﴾ د دې نه خو په ظاهره معلوميږی چه په فرضو کښې هيڅ حرج نشته، د صاحب منهل رائې هم دا ده، او هغوی د حافظ په حوالې سره نقل کړې دی چه په يو روايت کښې تصريح ده ددې خبرې چه دا د ماښام د مونځ واقعه ده، او د جمهورو مذهب هم هغه دې کوم چه امام ترمذی رحمه الله فرمائيلې دې لهذا ﴿ لم يقل باسا ﴾ تاويل ته محتاج دې، مثلا دا چه د معصيت نفی ده يا دا چه د عدم علم د وجې نه هغه معذور اوگڼړلې شو.

[٧٧٤]([1])حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْعَظِيمِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "عَطَسَ شَابٌّ مِنَ الْأَنْصَارِ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ حَتَّى يَرْضَى رَبُّنَا وَبَعْدَ مَا يَرْضَى مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنِ الْقَائِلُ الْكَلِمَةَ؟ قَالَ: فَسَكَتَ الشَّابُّ، ثُمَّ قَالَ: مَنِ الْقَائِلُ الْكَلِمَةَ؟ فَإِنَّهُ لَمْ يَقُلْ بَأْسًا، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنَا قُلْتُهَا لَمْ أُرِدْ بِهَا إِلَّا خَيْرًا، قَالَ: مَا تَنَاهَتْ دُونَ عَرْشِ الرَّحْمَنِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى".

ترجمه: د عبد الله بن عامر بن ربيعة نه روايت دې هغه د خپل پلار نه روايت کوی هغه وئيلی دي: انتوشی وکړو يو ځوان د انصارو نه وروسته د رسول الله ﷺ نه او هغه په مونځ کښې وو، نو هغه ووېل: حمد دی الله لره حمد ډېر پاک او د برکت والا او چې برکت ورباندې ايخودی شوی وی لکه څنګه چې ئې خوښوی رب زمونږ او هغه پرې راضی کېږی د کار د دنيا او د اخرت نه. هرکله چې فارغ شو رسول الله ﷺ ويې وئيل: څوک دی ويونکی کلمو لره؟ هغه ووېل: چوپ شو ځوان، بيا ئې ووېل: څوک دی ويونکی کلمو لره؟ هغه بده خبره نده کړې. نو هغه ووېل ای د الله رسوله! ما وويلې زما اراده نه وه مګر د خير، هغه وفرمائيل: بندې نه شوې ديخوا د الله د عرش نه چې برکت والا دی او لوی دی.

---

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٥٠٣٨) (ضعيف)

بَابُ مَنْ رَأَى الِاسْتِفْتَاحَ بِسُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ

باب دې په بیان د هغه چا کې کښې استفتاح په سبحانک اللهم وبحمدک سره

[٧٧٥]() حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ، حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَلِيٍّ الرِّفَاعِيِّ، عَنْ أَبِي الْمُتَوَكِّلِ النَّاجِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ كَبَّرَ، ثُمَّ يَقُولُ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ، ثُمَّ يَقُولُ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، ثَلَاثًا، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا، ثَلَاثًا، أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ مِنْ هَمْزِهِ وَنَفْخِهِ وَنَفْثِهِ، ثُمَّ يَقْرَأُ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهَذَا الْحَدِيثُ يَقُولُونَ هُوَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَلِيٍّ، عَنِ الْحَسَنِ، مُرْسَلًا الْوَهْمُ مِنْ جَعْفَرٍ.

ترجمه: د ابو سعید الخدری رضی الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دي: وو رسول الله ﷺ چې کله به پاڅیدلو د شپې الله اکبر به ئې وویلو، بیا به ئې وئیله (پاکي ده تالره ای الله او ثنا ده تالره ای الله او برکت والا دې نوم ستا، او لوی دی شان ستا، او نشته لائق د عبادت بغیر د تانه. بیابه ئې وئیل: لا اله الا الله درې دیرش ځل، بیا به ئې وئیل: الله اکبر درې دیرش ځله (زه پناه غواړم په الله باندې چې سمیع او علیم دی د شیطان رټلی شوی نه د وسوسې د هغه نه او د پوکې د ه غه نه او توک د هغه نه. بیا به ئې قرأت لوستلو. وئیلی دی ابوداود: او دې حدیث باره کښې وایی دوی: هغه د علی بن علی نه نقل دی او هغه د حسن نه مرسل نقل دی، وهم د جعفر دطرف نه دی.

تخریج حدیث او په دې باندې کلام

په دې باب کښې مصنف دې دعا ته کومو ته چه بعض علماء د دعاء تسبیح په نوم سره موسوم کړې ده، ابو سعید خدری رضی الله عنه او عائشه رضی الله عنها په روایت باندې مرفوعا نقل دی، په دې دواړو کښې اولنې حدیث خو په سنن اربعه کښې موجود دې، او حدیث عائشه د سنن ثلاثه روایت دې، امام نسائی ددې تخریج نه دې کړې البته حاکم دا مرفوعا روایت کړې دې، وقال صحیح الاسناد. امام ترمذی رحمه الله په دعا استفتاح کښې صرف هم دا یوه دعا ذکر فرمائیلې ده، د ابوسعید خدری او عائشه رضی الله عنهما دواړو د روایت نه، ددې دواړو د روایتونو په الفاظو کښې چه کوم فرق دې هغه هم دوی نه دې بیان کړې، هغه فرق دا دې چه د ابو سعید خدری رضی الله عنه په روایت کښې ﴿ ولا اله غیرک ﴾ نه پس نور هم زیات دي لکه چه په سنن ابی داود کښې هم دی، او هغه زیادت دا دې ﴿ ثم یقول : الله اکبر کبیرا ثلاثا اعوذ بالله السمیع العلیم من الشیطان الرجیم من همزه ونفخه ونفثه ﴾ امام ترمذی رحمه الله فرمائی چه بعض اهل علم دا پوره دعا اختیار کړې ده، خو اکثر اهل علم صرف دومره حصه اختیار کړې ده کوم چه په حدیث عائشه کښې ده، یعنی ﴿ ولا اله غیرک ﴾ پورې، خو بعض محدثینو چه په هغې کښې امام ابوداود او امام ترمذی هم دې په دې دواړو روایتونو باندې کلام کړې دې، صاحب منهل فرمائی حق دا دې چه دا حدیث په متعدد طرق سره مرفوعا روایت شوې دې، اګر چه

(): سنن الترمذي/الصلاة ٦٥ (٢٤٢)، سنن النسائي/الافتتاح ١٨ (٩٠١)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١ (٨٠٤)، (تحفة الأشراف: ٤٢٥٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣/٥٠، ٦٩)، سنن الدارمي/الصلاة ٣٣ (١٢٧٥) (صحيح)

په بعض طرق کښې دهغه کلام هم دې خو په کثرت طرق سره دضعف انجبار راځی هم دغه شان حضرت په بذل کښې لیکی چه دا دعا د ډیروصحابه کرامونه نقل ده چه د هغې روایات د دارقطنی، بیهقی، سنن سعید بن منصور نه نقل دی، بعض موقوفا او بعض مرفوعا، هم دغه شان دا دعا په صحیح مسلم کښې هم موجود ده چه د هغې الفاظ دا دی ﴿أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَانَ يَجْهَرُ بِهَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ يَقُولُ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ ﴾ او دا مخکښې ذکر شوې چه ابن القیم ددې د ترجیح لس وجوه ذکر کړې دی.

د باب په اول حدیث د مصنف نقد

قوله:﴿ قال ابوداود: وهذا الحديث الخ ﴾ یعنی پورته ذکر شوې سند صحیح نه دې، ﴿ عن علی بن علی عن ابی المتوکل الناجی عن ابی سعید الخدری ﴾ بلکه صحیح دا ده چه علی بن علی دا د حسن بصری نه مرسلا روایت کوی بغیر د صحابی د ذکر کولو نه، خو حضرت په بذل کښې دجعفر بن سلیمان چه د هغه طرف ته مصنف د وهم نسبت کړې دې د کتب رجال نه د هغه ثقاهت ثابت کړې دې.

[٧٧٦]()حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا طَلْقُ بْنُ غَنَّامٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ حَرْبٍ الْمُلَائِيُّ، عَنْ بُدَيْلِ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ أَبِي الْجَوْزَاءِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اسْتَفْتَحَ الصَّلَاةَ، قَالَ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرَكَ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهَذَا الْحَدِيثُ لَيْسَ بِالْمَشْهُورِ عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ حَرْبٍ، لَمْ يَرْوِهِ إِلَّا طَلْقُ بْنُ غَنَّامٍ، وَقَدْ رَوَى قِصَّةَ الصَّلَاةِ عَنْ بُدَيْلٍ جَمَاعَةٌ لَمْ يَذْكُرُوا فِيهِ شَيْئًا مِنْ هَذَا.

ترجمه: د عائشې ﷺ نه روایت دې هغې ویلی دي: وو رسول الله ﷺ چې کله به ئې مونځ شروع کولو وئیل به یې: (پاکي ده تالره ای الله او ثنا ده تالره ای الله او برکت والا دی نوم ستا، او لوی دی شان ستا، او نشته لائق د عبادت بغیر د تانه. وئیلی دی ابوداود: او دا حدیث مشهور نه دی د عبد السلام بن حرب نه، نه دی نقل کړی مګر طلق بن غنام او په تحقیق سره نقل کړې ده قصه د مونځ د بدیل نه یو جماعت هغوی هیڅ شی نه دی ذکر کړی په هغې کښې ددې نه.

په حدیث ثانی باندې د مصنف نقد او د هغې جواب

قوله:﴿ قال ابوداود : وهذا الحديث ليس بالمشهور عن عبدالسلام بن حرب ﴾ امام ابوداود ﷫ په دې حدیث باندې کلام کولو سره فرمائی چه دا حدیث شاذ او غریب دې، دا حدیث دغه شان د بدیل بن میسره نه روایت کولو کښې عبد السلام متفرد دې، او خپله د عبدالسلام نه ددې په روایت کولو کښې طلق بن غنام متفرد دې، خو شارحین حدیث لکه چه په بذل المجهود کښې دی، فرمائی چه دا دواړه راویان ثقه دی، عبدالرحمن بن حرب د رجال صحیحین نه دې او طلق بن غنام د بخاری او سنن اربعه د راویانو نه دې، او د ثقه زیادت معتبر وی، حافظ فرمائی ﴿ رجال اسناده ثقات ولكن فيه انقطاع ﴾ او دلیل د انقطاع دا دې چه

---

(١): سنن الترمذي/الصلاة ٦٧ (٢٦٣)، سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ١ (٨٠٤)، (تحفة الأشراف: ١٦٠٤١) (صحيح)

جعفر فريابي دا حديث په كتاب الصلاة كښې روايت كړې دې چه په هغې كښې داسې دي ﴿عن ابي الجوزاء قال ارسلت رسولا الى عائشة يسالها الخ ﴾ د دې نه معلوميږي چه د ابو الجوزاء او عائشې ﷞ ترمينځه واسطه ده خو په دې حديث كښې د امام بخاري﷫ د مذهب مطابق خو د انقطاع خبره كولې شو د امام مسلم او جمهورو د مذهب مطابق نه شو كولې، ځكه چه كيدې شي ابو الجوزاء عائشې ﷞ ته تلو سره د هغې نه بالمشافهه دا حديث اوريدلې وي لاجل امكان اللقاء بسبب وجود المعاصرة بينهما.

بَابُ السَّكْتَةِ عِنْدَ الِافْتِتَاحِ

باب دې په بيان د سكتې كې په وخت د افتتاح كې

[٧٧٧](١)حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: قَالَ سَمُرَةُ "حَفِظْتُ سَكْتَتَيْنِ فِي الصَّلَاةِ: سَكْتَةً إِذَا كَبَّرَ الْإِمَامُ حَتَّى يَقْرَأَ، وَسَكْتَةً إِذَا فَرَغَ مِنْ فَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَسُورَةٍ عِنْدَ الرُّكُوعِ"، قَالَ: فَأَنْكَرَ ذَلِكَ عَلَيْهِ عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ، قَالَ: فَكَتَبُوا فِي ذَلِكَ إِلَى الْمَدِينَةِ إِلَى أُبَيٍّ، فَصَدَّقَ سَمُرَةَ، قَالَ أَبُو دَاوُد: كَذَا قَالَ حُمَيْدٌ فِي هَذَا الْحَدِيثِ: وَسَكْتَةً إِذَا فَرَغَ مِنَ الْقِرَاءَةِ.

ترجمه: وئيلي دي سمرة: ما يادې كړې دي د رسول الله ﷺ نه په مانځه كښې دوه سكتې، يوه سكته داده چې كله به تكبير ووئيلو امام تر قرأت شروع كولو پورې، او بله سكته چې كله فارغ به شو د فاتحة الكتاب نه او د سورت نه د ركوع په وخت كښې. هغه وئيلي دي: نو ددې خبرې انكار وكړو عمران بن حصين، هغه وئيلي دي: دوی وليكل په دې كښې مدينې كښې ابي ته نو هغه د سمرة تصديق وكړو. وئيلي دي ابوداود: دارنګه وئيلي دي حماد په دې حديث كښې: او يوه سكته دا وه چې كله به فارغ شو د قرأت نه.

[٧٧٨](٢)حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ خَلَّادٍ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ كَانَ يَسْكُتُ سَكْتَتَيْنِ إِذَا اسْتَفْتَحَ وَإِذَا فَرَغَ مِنَ الْقِرَاءَةِ كُلِّهَا، فَذَكَرَ مَعْنَى حَدِيثِ يُونُسَ.

ترجمه: د سمرة بن جندب نه روايت دې هغه روايت كوی د نبی ﷺ نه بيشكه هغه وو چې دوه سكتې به ئې كولې: چې كله به ئې شروع د مانځه كوله او چې كله به فارغ شو د ټول قرأت نه. نو ذكريې كړه معنی د حديث د يونس.

[٧٧٩](٣)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّ سَمُرَةَ بْنَ جُنْدُبٍ، وَعِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ تَذَاكَرَا، فَحَدَّثَ سَمُرَةُ بْنُ جُنْدُبٍ "أَنَّهُ حَفِظَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَكْتَتَيْنِ: سَكْتَةً إِذَا كَبَّرَ وَسَكْتَةً إِذَا فَرَغَ مِنْ قِرَاءَةِ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ سورة الفاتحة آية ٧"، فَحَفِظَ ذَلِكَ سَمُرَةُ وَأَنْكَرَ عَلَيْهِ عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ، فَكَتَبَا فِي ذَلِكَ إِلَى أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، فَكَانَ فِي كِتَابِهِ إِلَيْهِمَا أَوْ فِي رَدِّهِ عَلَيْهِمَا: أَنَّ سَمُرَةَ قَدْ حَفِظَ.

---

(١): سنن الترمذي/الصلاة ٧٤ (٢٥١)، سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ١٢ (٨٤٥)، (تحفة الأشراف: ٤٦٠٩)، مسند احمد (١١/٥، ٢١، ٢٣) (ضعيف)

(٢): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٤٥٧٦)، مسند احمد (١٥/٥، ٢٠، ٢١، ٢٢) (ضعيف)

(٣): انظر حديث رقم: (٧٧٧)، (تحفة الأشراف: ٤٥٨٩، ٤٦٠٩) (ضعيف)

ترجمه: بيشکه سمرة بن جندب او عمران بن حصين دواړو مذاکره وکړه، حديث بيان کړو سمرة بن جندب، چې بيشکه هغه يادې کړې دی د رسو ل الله ﷺ نه دوه سکتې: يوه دا وه چې کله به ئې تکبير ويلو، او بله سکته دا وه چې کله به فارغ شو د لوستلو د غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ نه، دا خبره سمرة ته ياده وه او عمران انکار وکړو، نو دواړو ليکل وکړه أبی بن کعب ته نو په خط د هغه کښې هغو دواړو ته او يا په جواب د هغه کښې په دواړو باندې، بيشکه سمرة خبره ياده کړې ده.

[٧٨٠]() حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ بِهَذَا، قَالَ: عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ، قَالَ: "سَكْتَتَانِ حَفِظْتُهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ فِيهِ: قَالَ سَعِيدٌ: قُلْنَا لِقَتَادَةَ: مَا هَاتَانِ السَّكْتَتَانِ؟ قَالَ: إِذَا دَخَلَ فِي صَلَاتِهِ وَإِذَا فَرَغَ مِنَ الْقِرَاءَةِ، ثُمَّ قَالَ بَعْدُ: وَإِذَا قَالَ: غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ سورة الفاتحة آية ٧".

ترجمه: د سمرة نه روايت دې هغه وئيلی دي: دوه سکتې دی چې ما يادې کړې دی د رسول الله ﷺ نه، هغه وئيلی دی په هغې کې: چې وئيلی دی سعيد: مونږ وويل قتادة ته: دا دواړه سکتې کومې دې؟ هغه وويل: کله چې به داخل شو مانځه کښې او چې کله به فارغ شو د قرأت نه، بيا هغه وروسته وويل: اوچې کله به ئې ووئيله(غير المغضوب عليهم ولا الضالين).

د مونځ په سکتات کښې روايات او د فقهاء کرامو اختلاف

په رواياتو کښې د څو سکتاتو ذکر راځی چه په هغې کښې سکته عند الافتتاح دصحيحين په رواياتو کښې ثابت ده، او د سنن روايت کوم چه مصنف هم ذکر کړې دې، د سکتتين ثبوت د هغې نه کيږی يعنی يوه سکته عند الافتتاح او يوه بعد الفراغ من القراءة، او بيا ددې دويمې سکتې په رواياتو کښې هم اضطراب دې د بعض نه معلوميږی بعد الفراغ من الفاتحة، او د بعض نه معلوميږی بعد الفراغ من القراءة، يعنی مطلق قرأت چه د هغې مطلب دا دې بعد الفراغ من السورة،او يو احتمال دا هم دې چه دوه سکتات مستقل وی يعنی ﴿ بعد الفراغ من الفاتحة وبعد الفراغ من السورة ﴾ په دې صورت کښې به کل سکتات درې شی، دوه دا او يو عند الافتتاح.

دا خو شو اختلاف من حيث الروايات واما الفقهاء الكرام فهم ايضا مختلفون في ذلک... پس امام مالک خو مطلقا د سکتې انکار فرمائی د هغه په نزد سکتة الافتتاح هم نشته په دې وجه هغه د دعا استفتاح هم قائل نه دی، كما تقدم في الباب السابق، او امام شافعی او امام احمد د سکتتين قائل دې چه په هغې کښې سکته اولی د دعاء افتتاح دپاره ده او سکته ثانيه بعد الفاتحه، خو د سکته ثانيه چه په کوم نوع سره شوافع قائل دی په هغې سره د هغوی مقصد نه حل کيږی څکه چه هغوی خو دا وائی چه دا دويمه د امام سکته ددې دپاره ده چه مقتدی د فاتحې قرأت اوکړې شی خو ددې دپاره سکته طويله پکار ده چه د هغې ثبوت د رواياتو نه نشته د رواياتو نه صرف د سکته لطيفه ثبوت دې، او د احنافو په نزد دا سکته د امام د امين دپاره ده څکه چه زمونږ په نزد امين په پټه دې، او د حنابله په نزد دا

[١]: انظر حديث رقم: (٧٧٧)، (تحفة الأشراف: ٤٥٨٩، ٤٦٠٩) (ضعيف)

سکته د قرأت فاتحه دپاره خو کيدې نه شي ځکه چه هغوی د قرأت خلف الامام في الجهرية قائل نه دی صرف په سريه کښې قائل دی او ددې سکتې تعلق دې د جهری مونځونو سره، او نه دا سکته د هغوی په نزد د امين دپاره ده ځکه چه د هغوی په نزد امين بالجهر دې ﴿فيمكن ان تكون للفصل بين الفاتحة والسورة﴾ په سکتات باندې کلام په فتح الملهم شرح مسلم کښې هم تفصيلا موجود دې.

ځان پوهه کړه چه ددې بحث ضرورت په قرأت خلف الامام کښې راپيښيږی لهذا دا دې محفوظ اوساتلې شی.

[٧٨١](1)حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ عُمَارَةَ. ح وحَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، عَنْ عُمَارَةَ، الْمَعْنَى عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَبَّرَ فِي الصَّلَاةِ سَكَتَ بَيْنَ التَّكْبِيرِ وَالْقِرَاءَةِ، فَقُلْتُ لَهُ: بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، أَرَأَيْتَ سُكُوتَكَ بَيْنَ التَّكْبِيرِ وَالْقِرَاءَةِ، أَخْبِرْنِي مَا تَقُولُ، قَالَ: اللَّهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، اللَّهُمَّ أَنْقِنِي مِنْ خَطَايَايَ كَالثَّوْبِ الْأَبْيَضِ مِنَ الدَّنَسِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْنِي بِالثَّلْجِ وَالْمَاءِ وَالْبَرَدِ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلی دې: وو رسول الله صلی الله علیه وسلم چې کله به ئې تکبير ويلو په مانځه کښې سکته ئې وکړه په مينځ د تکبير او قرأت کښې. ما وويل هغه ته: زما مور او او پلار دې د تانه قربان شي، ما خبر کړه په چپ کيدلو ستا په مابين د تکبير او قرأت کښې خبر راکړه ماته چې ته څه وايې؟ هغه وفرمائيل: اې الله لرې والی راولی په مابين زما او زما د ګناهونو کښې کې لکه څرنګه چې تا لرې والی راوستی دی په مابين د مشرق او مغرب کښې، ای الله ما پاک کړی د ګناهونو زما نه پشان د سپينې جامې د خيرې نه، ای الله ما وينځې په واوره او اوبو او په ګلئ سره.

تشريح: قوله:﴿ حدثنا احمد بن ابي شعيب... اذا كبر في الصلاة سكت بين التكبير والقراءة.... قال اللهم باعد بيني وبين خطاياى الخ ﴾ دا ده دعاء استفتاح چه د هغې حواله زمونږ په نزد په تير باب کښې ورکړې شوې ده.

قوله:﴿ اللهم اغسلني بالثلج والماء والبرد ﴾ ﴿ برد ﴾ د راء په فتحې سره په معنی د ګلئ

شرح حديث

دلته يو طالب علمانه سوال دا دې هغه دا چه په کپړه يا بدن صفا کولو کښې چه څومره ګرمې اوبه مفيد او مددګارې وی دومره يخې نه وی لکه چه ظاهره ده، نو بيا دلته واوره او ګلئ ولې خاص طور سره اختيار کړې شوې ده، جواب دا دې چه دلته په حديث کښې د بدن ظاهری خيرو صفائی خو مراد نه ده دلته خو مقصود د ګناهونو او خطايانو ازاله ده چه دا موجب نار دی نو معاصی ته عين د نار درجه ورکولو سره د هغې د ازالې دپاره دا مبردات ذکر کړې شوې دی، کوم چه د ازاله نار دپاره عين مناسب دی، كذا قالوا.

(1): صحيح البخاري/الأذان ٨٩ (٧٤٤)، صحيح مسلم/المساجد ٢٧ (٥٩٨)، سنن النسائي/الافتتاح ١٥ (٨٩٦)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١ (٨٠٥)، (تحفة الأشراف: ١٤٨٩٦)، مسند احمد (٢/٢٣١، ٤٤٨، ٤٩٤)، سنن الدارمي/الصلاة ٣٦ (١٢٨٠) (صحيح)

بَابُ مَنْ لَمْ يَرَ الْجَهْرَ بِـ {بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ}

باب دې په بيان د هغه چا کې نه وينې جهر په بسم الله الرحمن الرحيم باندې

دلته دوه مسئلې دی په مونځ کښې د سورة فاتحه په شروع کښې به ﴿ بسم الله ﴾ لوستلې شی یا نه، او که لوستلې شی نو پټه یا ښکاره؟

المسئلة الاولى : د فاتحې په اول کښې بسم الله وئیل

د فاتحې په شروع کښې بسمله د امام شافعی رحمه الله په نزد واجب ده بلکه داسې اوایئ چه فرض ده ځکه چه بسم الله د هغه په نزد د فاتحې جزء دې او قرأت فاتحه د هغوی په نزد فرض دې، لهذا ﴿ بسم الله ﴾ لوستل به فرض وی، او د احناف او حنابله په نزد ددې لوستل مستحب دی، او د امام مالک رحمه الله په نزد ددې لوستل مکروه دی. "یعنی فی الفریضة ورخص فی النافلة"

اصل کښې په دې کښې اختلاف دې چه ﴿ بسم الله ﴾ د قران کریم یا د یو سورة جزء دې یا نه؟ د حضرت امام شافعی رحمه الله په دې کښې دوه اقوال دی یو دا چه د هر یو سورت جزء دې، دویم قول دا دې چه صرف د سورة فاتحه جزء دې او د احنافو او حنابله په نزد دا مستقل یو آیت دې د یو سورت جزء نه دې او دا اختلاف ددې بسم الله نه په علاوه کښې دې کوم چه په سورة النمل کښې دې دې باره کښې د ټولو اتفاق دې چه هغه ددې سورة جزء دې.

المسئله الثانیه : بسم الله په جهر سره وئیل

یعنی جهر بالبسملة د جمهور صحابه کرامو او خلفاء راشدینو (کما قال الترمذی) هم دغه شان جمهور علماء احناف وحنابله او اسحاق بن راهویه د عدم الجهر بالبسملة قائل دی، او هم دې طرف ته دې میلان د امام بخاری، او د یو مختصر شان جماعت لکه عطاء، طاؤس، مجاهد د جهر بالبسمله د استحباب قائل دی او هم د هغوی نه یو امام شافعی رحمه الله هم دې، علامه زیلعی رحمه الله په نصب الرایه کښې دریم مذهب د تخییر بین الجهر والسر لیکلې دې، او دا چه دا د اسحاق بن راهویه او ابن حزم قول دې او دا خبره خو ظاهره ده چه ددې اختلاف تعلق صلاة جهریه سره دې، په سری مونځونو کښې بسمله بالاتفاق سرا ده.

په دې موضوع باندې بعض محدثینو مستقل تصنیفات هم لیکلې دی لکه امام بیهقی رحمه الله او دارقطنی وغیره کما فی نصب الرایة، وقد بسط هو الکلام علیه اشد البسط بما لا مزید علیه.

الکلام علی دلائل الباب

اوس پاتې شوه مسئله د دلائلو پس هغه په کتاب کښې راروان دی پس د باب اولنې روایت کوم چه راروان دې هغه د جمهورو مستدل دې.

[٧٨٢]()حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبَا بَكْرٍ، وَعُمَرَ، وَعُثْمَانَ كَانُوا يَفْتَتِحُونَ الْقِرَاءَةَ بِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ سورة الفاتحة آية ٢".

ترجمه: د انس ﷠ نه روايت دي، بيشكه نبي ﷺ او ابوبكر او عمر او عثمان وو چې افتتاح د قرأت به ئې كوله په (الحمد لله رب العالمين) باندې.

تشريح: قوله: ﴿ عن انس رضى الله عنه ان النبى صلى الله عليه وسلم وابابكر وعمر وعثمان ﴾ دا حديث په صحيحين كښې هم دغه شان راغلې دې او د مسلم په روايت كښې دا زيادت دې ﴿ فلم اسمع احدا منهم يقراء ببسم الله الرحمن الرحيم ﴾ د مسلم دا روايت په عدم الجهر بالبسمله كښې صريح دې، او د بخارى په حديث كښې چونكه دا زيادت نشته په دې وجه په دې كښې د عدم الجهر ثبوت په طريق د استنباط دې چه هر كله راوى دا وائى چه رسول الله ﷺ د قرأت ابتداء د ﴿ الحمد لله رب العالمين ﴾ نه كوله نو ددې نه خپله معلومه شوه چه بسم الله به ئې بالجهر نه لوستله وړاندې په كتاب كښې دويم حديث د عائشې ﷞ راروان دې چه د هغې الفاظ دا دى ﴿ كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يفتح الصلاة بالتكبير والقراءة ب الحمد لله رب العالمين ﴾ ددې نه علاوه د جمهورو سره د عبدالله بن مغفل ﷠ حديث دې كوم چه د سنن ثلاثه روايت دې ﴿ عن عبدالله بن مغفل قال سمعنى ابى وانا فى الصلاة اقول بسم الله الرحمن الرحيم فقال لى يا بنى محدث ﴾ د ابن عبدالله نوم دلته په روايت كښې مذكور نه دې د هغه نوم يزيد دې. كما فى الطبرانى ومسند ابى حنيفة.

او امام ابوداود د جهر بالبسمله په باره كښې هيڅ صريح حديث نه دې ذكر كړې، البته امام ترمذى د جهر او عدم جهر دواړو دپاره جدا جدا ابواب قائم كړي دى، د جهر په سلسله كښې هغه د ابن عباس ﷠ حديث ذكر كړې دې ﴿ قال كان النبى صلى الله عليه وسلم يفتتح صلاته ببسم الله الرحمن الرحيم ﴾ دا حديث اول خو صراحة په جهر باندې دلالت نه كوى، بله دا چه دا روايت ضعيف دې په دې كښې اسماعيل بن حماد راوى ضعيف دې او ابو خالد مجهول دې، او يو بل حديث دې د شوافعو سره، د نعيم بن عبدالله المجمر چه د هغې تخريج امام نسائى او ابن خزيمه او ابن حبان كړې دې ﴿ صليت وراء ابى هريرة فقراء بسم الله الرحمن الرحيم ﴾ دا حديث هم اول خو صراحة په جهر باندې دلالت نه كوى پس علامه سندهى ليكى : ﴿ لا يدل على الجهر بل على نفس القراءة ﴾ او علامه زيلعى فرمائى : الحديث معلل بثلاثة علل... د علل ثلاثه تفصيل په امانى الاحبار كښې كتلې كيدې شى.

او امام دارقطنى خو په يو موقع باندې ددې خبرې اعتراف كړې دې، پس په بذل المجهود كښې (ج ٢ ص ٥٣) كښې دى، علامه عينى فرمائى چه بعض حضراتو د دارقطنى سره په دې خبره باندې استحلاف كړې دې چه ددې باره كښې يو حديث شته يا نه نو په دې باندې باندې هغه اوفرمائيل : ليس فيه حديث صحيح.

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٣٨٢)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ٨٩ (٧٤٣)، صحيح مسلم/الصلاة ١٣ (٣٩٩)، سنن الترمذي/الصلاة ٦٨ (٢٤٦)، سنن النسائي/الافتتاح ٢٠ (٩٠٣)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤ (٨١٣)، موطا امام مالك/الصلاة ٦ (٣٠)، مسند احمد (٣/١٠١، ١١١، ١١٤، ١٨٣، ٢٧٣)، سنن الدارمي/الصلاة ٣٤ (١٢٧٦) (صحيح)

[٧٨٣]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ حُسَيْنٍ الْمُعَلِّمِ، عَنْ بُدَيْلِ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ أَبِي الْجَوْزَاءِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْتَتِحُ الصَّلَاةَ بِالتَّكْبِيرِ وَالْقِرَاءَةِ بِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ سورة الفاتحة آية ٢، وَكَانَ إِذَا رَكَعَ لَمْ يُشْخِصْ رَأْسَهُ وَلَمْ يُصَوِّبْهُ وَلَكِنْ بَيْنَ ذَلِكَ، وَكَانَ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ لَمْ يَسْجُدْ حَتَّى يَسْتَوِيَ قَائِمًا، وَكَانَ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ السُّجُودِ لَمْ يَسْجُدْ حَتَّى يَسْتَوِيَ قَاعِدًا، وَكَانَ يَقُولُ فِي كُلِّ رَكْعَتَيْنِ التَّحِيَّاتُ، وَكَانَ إِذَا جَلَسَ يَفْرِشُ رِجْلَهُ الْيُسْرَى وَيَنْصِبُ رِجْلَهُ الْيُمْنَى، وَكَانَ يَنْهَى عَنْ عَقِبِ الشَّيْطَانِ وَعَنْ فَرْشَةِ السَّبُعِ، وَكَانَ يَخْتِمُ الصَّلَاةَ بِالتَّسْلِيمِ".

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روايت دې هغې ويلي دي: وو رسول الله ﷺ چې افتتاح د مونځ به ئې کوله په تکبير سره، او افتتاح د قرأت به ئې کوله په (الحمد لله رب العالمين) سره. او وو چې کله به ئې رکوع کوله سر به ئې نه خکته کولو او نه به ئې نيغ نېولو لکن درميانه به وو، او وو چې کله به ئې سر د رکوع نه اوچت کړو نو سجده به ئې نه کوله تردې چې برابر شي په ولاړه، او وو چې وئيل به ئې په هر دوه رکعاتونو کښې: التحيات، او وو چې کله به کيناستلو نو خوروله به ئې خپله چپه خپه او ودروله به ئې ښي خپه، او وو چې منع به ئې کوله پشان د کيناستلو د شيطان نه، او د لاسونو د خورولو پشان د درنده ځناور نه، او وو چې مونځ ئې ختمولو په سلام سره.

تشريح: قوله: ﴿ وكان ينهى عن عقب الشيطان وعن فرشه السبع ﴾... د عقب الشيطان نه مراد اقعاء ده چه دهغې باب دځو ابوابو نه روسته مستقل راروان دې ﴿باب الاقعاء بين السجدتين﴾ په دې باندې به کلام هم هلته راشي.

[٧٨٤]()حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، عَنِ الْمُخْتَارِ بْنِ فُلْفُلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أُنْزِلَتْ عَلَيَّ آنِفًا سُورَةٌ، فَقَرَأَ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ سورة الكوثر آية ١ حَتَّى خَتَمَهَا، قَالَ: هَلْ تَدْرُونَ مَا الْكَوْثَرُ؟ قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: فَإِنَّهُ نَهْرٌ وَعَدَنِيهِ رَبِّي فِي الْجَنَّةِ".

ترجمه: مختار بن فلفل وايي چې ما اوريدلی دی انس بن مالک نه چې هغه به وئيل: وئيلی دی رسول الله ﷺ: نازل شو په ما باندې اوس يو سورت نو ويې لوستلو: بسم الله الرحمن الرحيم انا اعطيناکَ الکوثر تردې چې ختم ئې کړو. هغه وويل: ايا تاسو پوهېږئ چې کوثر څه شي دی؟ هغوی وويل: الله او د هغه رسول ښه پوهېږي، هغه وويل: بيشکه هغه يو نهر دی چې ماسره زما رب د هغې وعده کړې ده په جنت کښې.

د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت

قوله: ﴿ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم انزلت علی انفا سورة الخ ﴾ دا حديث په ظاهره د ترجمة الباب سره مناسبت نشته، په دې کښې په جهر يا عدم جهر باندې هيڅ قسم دلالت نه

[1]: صحيح مسلم/الصلاة ٤٦ (٤٩٨)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤ (٨١٢)، (تحفة الأشراف: ١٦٠٤٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣١/٦، ١١٠، ١٧١، ١٩٤، ٢٨١)، سنن الدارمي/الصلاة ٣١ (١٢٧٢) (صحيح)

[2]: صحيح مسلم/الصلاة ١٤ (٤٠٠)، الفضائل ٩ (٢٣٠٤)، سنن النسائي/الافتتاح ٢١ (٩٠٥)، (تحفة الأشراف: ١٥٧٥)، مسند احمد (١٠٢/٣، ٢٨١)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/تفسير الكوثر (٣٣٥٩)، ويأتي عند المؤلف في السنة برقم: (٤٧٤٧) (حسن)

شي بيا موندلي، البته په تکلف سره په دي کښي دلالت راوتلي شي هغه دا چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه په ما باندي يو سورت نازل شوي دي او بيا د هغي په تشريح کښي رسول الله ﷺ د بسم الله سره سورة ﴿ انا اعطيناک الکوثر ﴾ اولوستلو، نو ګويا وئيلي کيدي شي چه کله د سورة په مصداق کښي بسم الله شامل کړي شي نو بسم الله د سورة جزء شو او دا مسئله د جهر او عدم جهر په دي باندي متفرع ده، خو په دي صورت کښي به ددي مقتضي دا وي چه ﴿ بسم الله ﴾ جهراً پکار ده کوم چه د ترجمة الباب خلاف دي، نو ددي توجيه دا ده ﴿ باب من لم ير الجهر ببسم الله الرحمن الرحيم ومن راى الجهر بها ﴾ څکه چه بعض وخت د احد الضدين په ذکر باندي اکتفاء کوي.

[٧٨٥]([1])حَدَّثَنَا قَطَنُ بْنُ نُسَيْرٍ، حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ، حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ الْأَعْرَجُ الْمَكِّيُّ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، وَذَكَرَ الْإِفْكَ، قَالَتْ: جَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَشَفَ عَنْ وَجْهِهِ، وَقَالَ: "أَعُوذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ سورة النور آية 11 الْآيَةَ"، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهَذَا حَدِيثٌ مُنْكَرٌ، قَدْ رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ جَمَاعَةٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، لَمْ يَذْكُرُوا هَذَا الْكَلَامَ عَلَى هَذَا الشَّرْحِ، وَأَخَافُ أَنْ يَكُونَ أَمْرُ الِاسْتِعَاذَةِ مِنْ كَلَامِ حُمَيْدٍ.

ترجمه: ابن شهاب د عروة نه روايت دي کړي دی هغه د عائشي نه، او ذکر ئي کړو افک، هغي وويل: کيناستلو رسول الله ﷺ او خپل مخ ئي ښکاره کړو، او ويي وئيل: (أَعُوذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ) الآية، وئيلی دی ابوداود: او دا منکر حديث دی، يو جماعت دا حديث د زهري نه ذکر کړی دی او دا کلام ئي نه دی ذکر کړی په دي طريقي سره، او زه ويريږم چي وي به امر د استعاذی د کلام د حميد.

تشريح: قوله:﴿ وقال : اعوذ بالسميع العليم من الشيطان الرجيم ان الذين جاؤوا بالافک عصبة منكم﴾ (الآية) دا د حديث الافک يوه ټکړه ده چه د هغي تفصيل د حديث په نورو کتابونو صحيحين او ترمذي وغيره کښي دي، قصه ډيره مشهوره ده، د واقعي د راپيښيدو نه پس چه د رسول الله ﷺ د کورنۍ دپاره کوم زبردست امتحان وو، د تهمت صفائی او د عائشي ﵂ د براءت په باره کښي چه کوم آيتونه نازل شوي دی په دي حديث کښي د هغي ذکر دي، هغه دا چه د براءت په سلسله کښي چه کله په رسول الله ﷺ باندي وحی نازله شوه او رسول الله ﷺ د خپل مخ مبارک نه نقاب لرې کړو کوم چه به هغه د وحی د نزول په وخت په مخ مبارک باندي اچولو، نو رسول الله ﷺ دغه آيتونه د تعوذ نه روستو اولوستل، پس مصنف صرف دومره ذکر کړو.

د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت

د دي حديث د ترجمة الباب سره مطابقت په ظاهره هيڅ نه دی، يو مطابقت د دقيق استنباط په طور کيدي شی هغه دا چه په دي موقع باندي رسول الله ﷺ د آيتونو په شروع کښي بسم الله او نه لوستله، که د بسم الله لوستل د سورتونو په ابتداء کښي صرف د تبرک دپاره وي نو رسول الله ﷺ به دلته هم هغه لوستلي وي، معلومه شوه چه د سورتونو په شروع کښي د

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٦٤٢٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٩٧/٦) (ضعيف شاذ)

بسم الله د جزء كيدو په حيثيت سره لوستلي شي او جر بالبسمله والاختلاف هم په دې باندې متفرع دې (كذا فى البذل) دا مناسبت په رابنكلو دې كيني دا هم وئيلي شي چه د سورتونو په شروع كښې بسم الله د فصل دپاره ده، او دلته د فصل حاجت نه وو، بهرحال پو لحاظ سره د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت پيدا شو.

د مصنف د كلام شرح

قوله: ﴿ قال ابوداود وهذا حديث منكر ﴾ د مصنف غرض د احاديث الافک په ټولو احاديثو باندې نقد كول نه دى هغه خو مشهور او متفق عليه حديث دې، صرف هغه ټكړه چه كومه دلته مذكور ده په هغې باندې اشكال ذكر كوى ځكه چه په روايت مشهوره كښې داسې نه ده چه هغه اولا تعوذ اولوستلو د هغې نه روستو ئې آيتونه اولوستل بلكه صرف دومره دى ﴿ وانزل الله تعالى ان الذين جائوا بالافک الاية ﴾

بَابُ مَنْ جَهَرَ بِهَا

باب دې په بيان د هغه چاكې چې جهر يې كړى دى په هغې سره

دا د جهر بالبسمله باب دې په دې كښې مصنف څه صريح حديث نه دې ذكر كړې، مثلا د ابن عباس هغه حديث دكوم چه امام ترمذي رحمه الله تخريج كړې دې چه د هغې حواله مونږ سره په تير باب كښې راغلې دې، چونكه هغه حديث ډير ضعيف دې، د مصنف د شرط مطابق په ظاهره كښې نه وو په دې وجه ئې هغه دلته نه دې راوړې.

[٧٨٦]()أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ يَزِيدَ الْفَارِسِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ مَا حَمَلَكُمْ أَنْ عَمَدْتُمْ إِلَى بَرَاءَةَ وَهِيَ مِنَ الْمِئِينَ وَإِلَى الْأَنْفَالِ وَهِيَ مِنَ الْمَثَانِي، فَجَعَلْتُمُوهُمَا فِي السَّبْعِ الطِّوَالِ وَلَمْ تَكْتُبُوا بَيْنَهُمَا سَطْرَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؟ قَالَ عُثْمَانُ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا تَنَزَّلُ عَلَيْهِ الْآيَاتُ فَيَدْعُو بَعْضَ مَنْ كَانَ يَكْتُبُ لَهُ، وَيَقُولُ لَهُ: ضَعْ هَذِهِ الْآيَةَ فِي السُّورَةِ الَّتِي يُذْكَرُ فِيهَا كَذَا وَكَذَا، وَتَنْزِلُ عَلَيْهِ الْآيَةُ وَالْآيَتَانِ، فَيَقُولُ مِثْلَ ذَلِكَ، وَكَانَتِ الْأَنْفَالُ مِنْ أَوَّلِ مَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ بِالْمَدِينَةِ، وَكَانَتْ بَرَاءَةُ مِنْ آخِرِ مَا نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ، وَكَانَتْ قِصَّتُهَا شَبِيهَةً بِقِصَّتِهَا فَظَنَنْتُ أَنَّهَا مِنْهَا، فَمِنْ هُنَاكَ وَضَعْتُهَا فِي السَّبْعِ الطِّوَالِ وَلَمْ أَكْتُبْ بَيْنَهُمَا سَطْرَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ".

ترجمه: يزيد الفارسى وئيلى دى، چې ما اوريدلى دى د ابن عباس نه، هغه وايې چې ما وويل عثمان بن عفان ته: تاسو باندې څه باعث وو چې قصد مو وكړو سورة براءة ته او هغه د مئينى نه دى، او انفال ته او هغه د مثانيو نه دى تاسو هغه دواړه وګرځول سبع طوالو نه او تاسو ونه ليكه د دواړو په مينځ كښې كرخه د بسم الله الرحمن الرحيم، عثمان وويل وو نبى ﷺ د هغې نه چې نازليدل به په هغه باندې ايتونه نو راغوښتلو به ئې بعضې هغه كسان چې ليكل به ئې كول، او فرمائيل به ئې هغه ته: دا ايت كيده په هغه سورت كښې چې داسې داسې پكښې ذكر دې. او نازليدل به په هغه باندې يو ايت او دوه ايتونه نو هغه به فرمائيل په مثل د هغې، او وو انفال د اولنو هغه سورتونو نه چې په هغه نازل شوى وو په

(): سنن الترمذي/تفسير القرآن ١٠ (٣٠٨٦)، (تحفة الأشراف: ٩٨١٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (١/٥٧، ٦٩) (ضعيف)

مدينه کښې او وو سورة براءة د اخيرنو هغه نو چې نازل شوي دی د قرآن نه، او وه قصه د هغې مشابه د قصی د هغې سره نو ما ګمان وکړو چې دا د هغې نه جزء دی، ددې وجې نه ما هغه کيخودله په سبع طوالو کښې او ما ونه ليکله کرخه د بسم الله الرحمن الرحيم.

په حديث کښې مذکور سوال او جواب او د هر دواړو تشريح

قوله:﴿ سمعت ابن عباس قال: قلت لعثمان بن عفان الخ ﴾ تاسو ته معلومه ده چه د سورة براءة په شروع کښې ﴿ بسم الله ﴾ ليکلې شوې نه ده او د هر سورة په شروع کښې ﴿ بسم الله ﴾ ليکلې شوې ده لهذا يو اشکال خو دا شو او دا خبره معلومه ده چه د سورتونو ترتيب داسې دې (خصوصا په اوائل قران کښې) لوئې سورتونه مقدم او واړه مؤخر دی، پس د ټولو نه لوئې سورة سورة البقره دې، هغه په ترتيب کښې د ټولو نه اول دې د هغې نه روستو آل عمران وهکذا، په سورة الانفال او براءة کښې دا اشکال دې چه په دې کښې وړوکې سورة سره د وړوکوالی نه مقدم دې او دويم يعنی سورة براءة سره د لوئې والی نه مؤخر دی، اولنې او دويم اشکال دواړه ترجمان القران سيدنا ابن عباس رضي الله عنه د جامع القران عثمان رضي الله عنه مخې ته کيخودلو چه ددې څه وجه ده؟

په سوال او د هغې په جواب دواړو باندې د پوهيدلو دپاره ضروری ده چه اول په دې باندې ځان پوهه کړې شی چه علماء او قاريانو د قران کريم د سورتونو د وړوکوالی او لوئې والی په اعتبار سره درې حصې کړې دی پس د شروع حصه چه په هغې کښې اته سورتونه دی، د سورة البقرة نه تر سورة البراءة پورې دې ته سبع طوال[1] بيا ددې نه روستو يولس سورتونه داسې دی کوم چه په سلو آيتونو يا ددې نه په زيات باندې مشتمل دی هغې ته ذوات المئين وئيلې شی، د هغې نه روستو شل سورتونه داسې دی چه د هغې آيتونه د سلو نه کم دی هغې ته مثانی وئيلې شی، او د هغې نه پس اخری شپږ اويا سورتونو ته مفصل وئيلې شی، ددې تمهيد نه روستو اوس په اشکال باندې ځان پوهه کړئ، هغه دا چه ددې ترتيب تقاضه دا وه چه په سبع طوال کښې په ځائې د انفال صرف سورة براءة کيخودلې شوې وې ځکه چه د سورة براءة نه پس بلکه وړاندې ټلو سره د مئين د سلسله ختميدو نه پس د کوم ځائې نه چه مثانی شروع کيږی هلته کيخودلې شی ځکه چه د سورة براءة آيتونه يو سل او ديرش او د سورة انفال آيتونه صرف پنځه اويا دی، ددې شمار خو په مئين کښې هم کيدل نه دی پکار پاتې لا دا چه په سبع طوال کښې، د جواب حاصل دا دې چه ستا اشکال مبنی دې په دې باندې چه ستا دا خيال دې چه انفال او براءة دوه مستقل سورتونه دی، حال دا چه دا يقينی نه ده ځکه چه نه خو رسول الله صلی الله عليه وسلم مونږ ته د براءة په شروع کښې د ﴿ بسم الله ﴾ ليکلو حکم فرمائيلې وو او چه د هغې نه مونږ په دې باندې پوهه شوې وې چه دا مستقل سورة دې، او دا ئې ارشاد اوفرمائيلو چه براءة د انفال جزء دې، او چونکه مضمون د دواړو

[1]) سره ددې چه اته دی خو سبع طوال ورته په دې وجه وائی د اخری دوه سورتونو يعنی انفال او براءة دوه کيدل متيقن نه دی) ١٢

سورتونو يو شان دي په دې وجه مونږ دواړه متصلا يوځائې كښې بغير د بسم الله نه اوليكلو، اوس دا چه ددې برعكس ئې ولې اونكړل انفال به ئې د وړوكوالى د وجې نه مؤخر كړې وې او براءة به ئې د لوئې والى د وجې نه مقدم كړې وې نو هغه په دې وجه چه انفال په نزول كښې په براءة باندې مقدم وو په دې وجه په وضع كښې هم هغه مقدم كړې شو، ددې تقرير نه د دواړو اشكالاتو جواب راوتلو، د ﴿ بسم الله ﴾ نه ليكلو جواب دا چه زمونږ ددې خبرې يقين هم نه وو چه د براءة نه مستقل سورة شروع كيږي، او احتمال ثانى يعنى د دوه سوتونو د مستقل كيدو تقاضه اګر چه دا وه چه براءة مقدم كړې شوې وې په انفال باندې، خو د ترتيب نزول رعايت مانع شو د داسې كولو نه. والله تعالى اعلم، شارحين حديث او مفسرينو د خپل خپل ذوق مطابق اشكال او جوابات ليكلي دي، حضرت اقدس تهانوى رحمه الله هم په بيان القرآن كښې داسې ليكلې دي، مونږ په هغې كښې د مختصر نه مختصر تقرير لره اختيار كړو.

قوله: ﴿ ضع هذه الاية في السورة التي يذكر فيها كذا وكذا الخ ﴾ يعنى كوم آيتونه چه به په رسول الله ﷺ باندې نازليدل، رسول الله ﷺ به خپل كاتبين وحى ته فرمائيل چه دا آيت په دې سورة كښې اوليكه چه په هغې كښې دا مضمون دې، او دا آيت په دې سورة كښې اوليكه چه په هغې كښې دا مضمون دې، ددې نه علماء كرامو دا ثابته كړې ده چه د آيتونو ترتيب توقيفى دې يعنى د شارع د طرف نه متعين دې په خلاف د ترتيب سور چه هغه د صحابه كرامو اجتهادى عمل دې.

[٧٨٧]([1])حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ يَعْنِي ابْنَ مُعَاوِيَةَ، أَخْبَرَنَا عَوْفٌ الْأَعْرَابِيُّ، عَنْ يَزِيدَ الْفَارِسِيِّ، حَدَّثَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ، بِمَعْنَاهُ، قَالَ فِيهِ: فَقُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يُبَيِّنْ لَنَا أَنَّهَا مِنْهَا، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ الشَّعْبِيُّ، وَأَبُو مَالِكٍ، وَقَتَادَةُ، وَثَابِتُ بْنُ عُمَارَةَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكْتُبْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ حَتَّى نَزَلَتْ سُورَةُ النَّمْلِ هَذَا مَعْنَاهُ.

ترجمه: حديث بيان كړې دې مونږ ته ابن عباس په معنى د هغې سره، هغه پكې ويلى دي: وفات شو رسول الله ﷺ او بيان ئې نه كړو مونږ ته چې دا د هغې نه دى. وئيلى دى ابوداود: وئيلى دى شعبى او ابو مالك او قتادة او ثابت بن عمارة: بيشكه نبى ﷺ نه وه ليكلى بسم الله الرحمن الرحيم تردې چې نازل شو سورة النمل، دا معنى د دې ده.

شرح حديث مع اشكال او جواب

قوله: ﴿ ان النبى صلى الله عليه وسلم لم يكتب بسم الله الرحمن الرحيم حتى نزلت سورة النمل ﴾ يعنى رسول الله ﷺ به د سورتونو په شروع كښې ﴿ بسم الله ﴾ نه ليكله تردې چه سورة نمل پرې نازل شو د هغې نه روستو ئې د سورتونو په شروع كښې بسم الله ليكل شروع كړل، په سورة نمل كښې د سليمان عليه السلام د هغه خط ذكر دې كوم چه هغه د بلقيس په نوم باندې ليكلې وو چه د هغې په شروع ﴿ بسم الله الرحمن الرحيم ﴾ وو.

[1]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٩٨١٩) (ضعيف)

دا خو ددې حديث معنى شوه خو په دې باندې دا اشکال دې چه د دې نه روستو راتلونکې حديث ابن عباس رضي الله عنهما کښې دی. ﴿ كان النبي صلى الله عليه وسلم لا يعرف فصل السورة حتى تنزل عليه بسم الله الرحمن الرحيم ﴾ څکه چه ددې نه معلوميږي چه په رسول الله ﷺ باندې به د هر سورة په شروع کښې ﴿ بسم الله ﴾ نازليده، او هغه ته به د يو سورة د شروع کيدو علم د بسم الله د نزول نه کيدو چه اوس ددې ځائې نه سورة شروع کيږي.

جواب د دې اشکال جواب دا دې چه په دې اول حديث کښې د کتابت بسمله نفي ده، د نزول نفي پکښې نشته، کيدې شي چه بسم الله خو به نازليده خو رسول الله ﷺ به ئې په شروع کښې د ليکلو حکم نه کولو، او د سورة نمل د نزول نه روستو به ئې د ليکلو حکم کولو. او يو بل جواب دا دې چه د ﴿ لم يكتب ﴾ نه مراد ﴿ في اوائل السور ﴾ نه دې. ﴿ بل في الكتب والرسائل ﴾ يعنى د خطونو او ليک په شروع کښې به هغه د سورة النمل د نزول نه مخکښې بسم الله نه ليکله، او ددې سورة د نازليدو نه پس به رسول الله ﷺ د خطونو په شروع کښې بسم الله ليکله.

[۷۸۸](¹)حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَابْنُ السَّرْحِ، وَأَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَرْوَزِيُّ، قَالُوا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ قُتَيْبَةُ فِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَعْرِفُ فَصْلَ السُّورَةِ حَتَّى تَنَزَّلَ عَلَيْهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ"، وَهَذَا لَفْظُ ابْنِ السَّرْحِ.

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې هغه وئيلی دي: وو نبي ﷺ چې نه ئې پيژندلو فصل د سورة تردې چې نازل شو په هغه باندې بسم الله الرحمن الرحيم. اودا الفاظ د ابن السرح دی.

بَاب تَخْفِيفِ الصَّلَاةِ لِلْأَمْرِ يَحْدُثُ

باب دې په بيان د تخفيف د مانځه کې د وجې د يو کار نه چې پيښ شي

يعنى د يو عارض د راپيښيدو په وجه باندې مونځ مختصر کول

[۷۸۹](²)حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ، وَبِشْرُ بْنُ بَكْرٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنِّي لَأَقُومُ إِلَى الصَّلَاةِ وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أُطَوِّلَ فِيهَا، فَأَسْمَعُ بُكَاءَ الصَّبِيِّ فَأَتَجَوَّزُ كَرَاهِيَةَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمِّهِ".

ترجمه: د عبد الله بن ابي قتادة نه روايت دې هغه روايت کوی د خپل پلار نه هغه وئيلی دی چې فرمائيلی دی رسول الله ﷺ: بيشکه زه پاڅيږم مانځه ته او زما اراده دا وی چې اوږدېې وکړم نو زه واورم ژړا د ماشوم نو زه تخفيف وکړم په هغې کښې، د وجې د بد ګڼړلو نه چې په امت باندې سختی وکړم.

تشريح: قوله: ﴿ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لاني لاقوم الى الصلاة وانا اريد ان اطول فيها فاسمع بكاء الصبي فاتجوز الخ ﴾ رسول الله ﷺ فرمائی چه ډير کرته زه د مونځ دپاره اودريږم

(¹): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۵۸۴، ۱۸۶۷۸) (صحيح)

(²): صحيح البخاري/الأذان ۶۵ (۷۰۷)، ۱۶۳ (۸۶۸)، سنن النسائي/الإمامة ۳۵ (۸۲۶)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۴۹ (۹۹۱)، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۱۰)، وقد أخرجه: (حم ۵/۳۰۵) (صحيح)

او د مخکښې نه مې اراده د مونځ د اوږدولو وی خو د يو ماشوم د ژړا اواز واورم (چه د هغه مور په مونځ کښې شريکه وی) په دې وجه مونځ مختصر کړم چه د ماشوم مور ته به تکليف وی.

(د اطالة الركوع للجائي مسئله)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت ظاهر دې، ددې حديث نه بعض علماء کرامو په يوه بله مسئله باندې استدلال کړې دې يعنی اطالة الركوع للجائی، پس خطابی فرمائی چه ددې نه معلومه شوه چه امام ته که د رکوع په حالت کښې دا محسوس شی چه يو سړې مونځ ته د شرکت دپاره راروان دې نو امام د هغه د ادراک رکعت دپاره رکوع اوږدولې شی، ځکه چه د يو دنيوی مصلحت دپاره مونځ مختصر کيدې شی نو د دينی مصلحت دپاره هغه ولې نه شی اوږدولې، مسئله مختلف فيه ده، علامه عينی رحمه الله فرمائی چه بعض علماء لکه شعبی، حسن بصری او عبدالرحمن بن ابی ليلی دې ته جائز وئيلې دی او هم دا رائې د امام احمد، اسحاق او ابوثور هم ده، خو د يو قيد سره چه ﴿ ما لم يشق على اصحابه ﴾ او د جمهور علماء ثلاثه په نزد داسې کول جائز نه دی،(١) د شوافعو په دې کښې دوه اقوال دی ﴿ قال الحافظ عند الشافعية فيه اختلاف وتفصيل ﴾ د جمهورو د طرف نه د خطابی د استدلال جواب دا دې چه دا استدلال بې محل او قياس مع الفارق دې يعنی تطويل لره په تخفيف باندې قياس کول، د تخفيف ائمه د مخکښې نه مامور او مکلف دی، نو بيا تطويل په دې باندې ځنگه قياس کيدې شی.

بَابُ مَا جَاءَ فِي نُقْصَانِ الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د هغې ځکې چې راغلی دی په بيان د نقصان د مانځه کې

[٧٩٦] (٢) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بَكْرٍ يَعْنِي ابْنَ مُضَرَ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَنَمَةَ الْمُزَنِيِّ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِنَّ الرَّجُلَ لَيَنْصَرِفُ وَمَا كُتِبَ لَهُ إِلَّا عُشْرُ صَلَاتِهِ تُسْعُهَا ثُمُنُهَا سُبُعُهَا سُدُسُهَا خُمُسُهَا رُبُعُهَا ثُلُثُهَا نِصْفُهَا".

ترجمه: د عمار بن ياسر نه روايت دې هغه وئيلی دی چې ما اوريدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه به وئيل: بيشکه سړی فارغيږي او نه وي ليکل شوی د هغه لپاره مگر لسمه حصه د مونځ، نهمه حصه، اتمه حصه، اومه حصه، شپږمه حصه، پنځمه حصه، څلورمه حصه، دريمه حصه، نيم د هغې.

---

(١) په بذل کښې ليکې چه زمونږ په نزد د امام اطالة الركوع کول که صرف د ادراک رکعت دپاره وی نه د الله د الله پاک د تقرب دپاره نو دا مکروه تحريمی دې او ډير د خطری ځيز دې خو ددې په وجه باندې به کافر نه وی ځکه چه ددې اطالة د هغه غرض د غير الله عبادت نه دی، او يو قول دا دې چه که د راتلونکی سره د امام پيژندگلو نه وی نو بيا هيڅ باک نشته، خو اصح دا ده چه په دې صورت کښې هم ددې ترک اولی دې او هغه چه وړاندې د عبدالله بن اوفی په روايت کښې راغې ﴿ ان النبي صلي الله عليه وسلم كان يقوم في الركعة الاولي من صلاة الظهر حتي لا يسمع وقع قدم ﴾ د دې جواب دا دې چه ددې په سند کښې يو راوی مجهول دې او يا مؤول دې چه دلته تطويل صلاة مراد نه دې بلکه د مونځ په شروع کولو کښې انتظار مراد دې ١٢).

(٢) سنن النسائي الكبري: كتاب السهو ١٣٠ (٦١٢)، (تحفة الأشراف: ١٠٣٥٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٢١/٤) (حسن)

تشريح: قوله: ﴿ عن عمار بن ياسر قال ﴾ د حديث مطلب واضح دې چه د خشوع او خضوع د کمې او زيادت په اعتبار سره د مونځ په ثواب کښې کمې او زياتې کيږي، په خشوع او خضوع کښې چه څومره کمال وي په ثواب کښې به هم دومره اضافه وي، او په دې کښې چه څومره نقصان وي دومره به په ثواب کښې هم کمې راځي، پس د بعض دپاره عشر ثواب ليکلې شي او د بعض دپاره د ثواب نهمه حصه او د څا دپاره د ثواب اتمه حصه او د څا دپاره اوومه حصه. وهکذا.

د خشوع في الصلاة په حکم کښې اختلاف علماء

زه وائم چه ددې حديث نه معلوميږي چه په مونځ کښې خشوع فرض نه ده او د کمال سبب ضرور دې، او که فرض وې نو بيا مونځ صحيح کيدل هم نه وو پکار. امام بخاري رحمه الله هم باب الخشوع في الصلاة ترجمه قائم کړې ده، حافظ فرمائي چه امام نووي رحمه الله په دې باندې اجماع نقل کړې ده، او محب طبري ددې توجيه دا کړې ده چه د هغه مراد دا دې چه في الجمله په مونځ کښې د خشوع کيدل ضروري دي نه په ټول مونځ کښې. او ابن بطال فرمائي چه خشوع في الصلاة فرض ده خو هغه ورسره دا هم وئيلې دي چه د خشوع نه مراد دا دې چه مونځ صرف د الله پاک د رضا د حاصلولو دپاره اوکړی يعنی د خيالاتو نه راتلل او د حضور قلب حاصليدل د خشوع نه مراد نه دې ځکه چه دا څيز غير اختياري دې. (اه ملخصا من الفتح) خلاصه دا شوه چه د خشوع نه مراد که د نيت برابر والې وي يعنى صرف د الله پاک دپاره مونځ کول نو بيا خو دا بالاجماع فرض دې او که ددې نه مراد سکون او حضور قلب او انتفاء خواطر وي نو هغه د جمهورو په نزد صرف موجب فضل وکمال دې نه واجب، البته بعض علماء لکه قاضي حسين او ابو زيد مروزي نه ددې وجوب منقول دې.

بَابٌ فِي تَخْفِيفِ الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د تخفيف د مونځ کښې

په دې باب کښې مصنف د معاذ بن جبل رضي الله عنه د مونځ واقعه ذکر کړې ده دا حديث په ابواب الامامة کښې د ﴿ امامة من صلى بقوم وقد صلى تلک الصلاة ﴾ د لاندې تير شوې دې، په دې باندې دې کلام هم هلته اوکتلې شي.

[٧٩٠] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، وَسَمِعَهُ مِنْ جَابِرٍ، قَالَ: "كَانَ مُعَاذٌ يُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ يَرْجِعُ فَيَؤُمُّنَا، قَالَ مَرَّةً: ثُمَّ يَرْجِعُ فَيُصَلِّي بِقَوْمِهِ، فَأَخَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً الصَّلَاةَ، وَقَالَ مَرَّةً: الْعِشَاءَ، فَصَلَّى مُعَاذٌ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ جَاءَ يَؤُمُّ قَوْمَهُ فَقَرَأَ الْبَقَرَةَ، فَاعْتَزَلَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ، فَصَلَّى، فَقِيلَ: نَافَقْتَ يَا فُلَانُ، فَقَالَ: مَا نَافَقْتُ، فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنَّ مُعَاذًا يُصَلِّي مَعَكَ، ثُمَّ يَرْجِعُ فَيَؤُمُّنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَإِنَّمَا نَحْنُ أَصْحَابُ نَوَاضِحَ وَنَعْمَلُ بِأَيْدِينَا، وَإِنَّهُ جَاءَ يَؤُمُّنَا فَقَرَأَ بِسُورَةِ الْبَقَرَةِ، فَقَالَ: يَا مُعَاذُ، أَفَتَّانٌ أَنْتَ، أَفَتَّانٌ أَنْتَ، اقْرَأْ بِكَذَا، اقْرَأْ بِكَذَا، قَالَ أَبُو الزُّبَيْرِ: بِـ سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى، وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى". فَذَكَرْنَا لِعَمْرٍو، فَقَالَ: أُرَاهُ قَدْ ذَكَرَهُ.

(١): انظر حديث رقم: (٦٠٠)، (تحفة الأشراف: ٢٥٣٣) (صحيح)

ترجمه: وو معاذ چې مونځ ئې کولو د نبی ﷺ سره، بيا به واپس شو امامتی به ئې کوله مونږ ته. کله به ئې وئيل: بيا به واپس شو مونځ به ئې کولو خپل قوم. وروسته کړو نبی ﷺ مونځ يوه شپه. او کله به ئې وئيل: د ماسخوتن. نو مونځ وکړو معاذ د رسول الله ﷺ سره، بيا راغلو چې امامت ئې کولو خپل قوم ته نو ويې لوستله بقره نو جدا شو يو سړی د قوم نه او مونځ ئې ځانله وکړو، نو هغه ته ووئيل شول: ته منافق شوی ای فلانی! هغه ووئيل: منافق شوی نه يم، نو راغي رسول الله ﷺ ته هغه ووئيل: بيشکه معاذ مونځ کوی تاسره بيا واپس کېږی او امامت کوی مونږ ته ای د الله رسوله! او بيشکه مونږ خاوندان د اوښو يو او کارونه کوو په لاسونو باندې، او بيشکه دا راغي امامت ئې کولو مونږ ته نو ويې لوستله سورة البقرة، نو هغه ورته وفرمائيل: ای معاذ ايا فتنه اچونکی ته؟ ايا فتنه اچونکی ئې ته؟ ولوله فلانی، ولوله فلانی. وئيلی دی ابو الزبير: سبح اسم ربک الاعلی، والليل اذا يغشی. نو مونږ ذکر وکړو عمرو ته هغه ووئيل: زما ګمان دی چې هغه ذکر کړی دی هغه.

تشريح: **قوله**:﴿ حدثنا احمد بن حنبل حدثنا سفيان عن عمرو بن دينار ﴾ په دې حديث کښې د سفيان استاذ عمرو بن دينار دې او د عمرو بن دينار په روايت کښې د سورتونو تعيين نشته خو سفيان ته دا روايت د ابو الزبير نه هم رسيدلې دې او د هغه په روايت کښې د سورتونو تعيين وو، په دې وجه سفيان عمرو بن دينار ته عرض اوکړو چه زمونږ دويم استاذ يعنی ابو الزبير د سورتونو تعيين کړې دې او تا نه دې کړې نو په دې باندې هغه اوفرمائيل چه او ماته هم يادېږی چه سيدنا جابر رضي الله عنه (چه د عمرو بن دينار استاذ دې) ددې سورتونو نومونه اخستلې وو.

[٧٩١] (١) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا طَالِبُ بْنُ حَبِيبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ جَابِرٍ، يُحَدِّثُ، عَنْ حَزْمِ بْنِ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، أَنَّهُ أَتَى مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ وَهُوَ يُصَلِّي بِقَوْمٍ صَلَاةَ الْمَغْرِبِ فِي هَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا مُعَاذُ لَا تَكُنْ فَتَّانًا، فَإِنَّهُ يُصَلِّي وَرَاءَكَ الْكَبِيرُ وَالضَّعِيفُ وَذُو الْحَاجَةِ وَالْمُسَافِرُ".

ترجمه: د حزم بن ابی بن کعب نه روايت دې بيشکه هغه راغي معاذ بن جبل ته او هغه مونځ کولو قوم ته د ماښام په دې خبر کښې، هغه وئيلی دي: چې وفرمائيل رسول الله ﷺ: اې معاذ ته مه کېږه فتنه اچونکی، بيشکه مونځ کوی وروسته ستا نه بوډا او کمزوری او د حاجت والا او مسافر هم.

[٧٩٢] (٢) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِرَجُلٍ: "كَيْفَ تَقُولُ فِي الصَّلَاةِ؟" قَالَ: أَتَشَهَّدُ، وَأَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ، أَمَا إِنِّي لَا أُحْسِنُ دَنْدَنَتَكَ وَلَا دَنْدَنَةَ مُعَاذٍ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "حَوْلَهَا نُدَنْدِنُ".

ترجمه: ابو صالح روايت کوي د بعضو ملګرو د رسول الله ﷺ نه، هغه وايي: چې ووئيل نبی ﷺ يو سړی ته: ته په مانځه کښې څه وايې؟ هغه ووئيل: زه تشهد وايم او بيا دا وايم: (ای

---

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٣٣٩٩) (منكر)

(٢): تفرد به أبوداود، مسند احمد ٤٧٤/٣، (تحفة الأشراف: ١٥٥٦٥)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٢٦ (٩١٠) (صحيح)

الله نه سوال کوم تا نه د جنت، او پناه غواړم تا پورې د اور نه، هر چې زه یم ښه مې یاده نه ده لهجه او اواز ستا او نه لهجه د معاذ (چه زمونږ امامتی کوی)، نو وویل نبی ﷺ: د دېنه ګیر چاپېره مونږ اواز کوو (یعنی د جنت دعاګانې غواړو).

تشریح: قوله: ﴿ اما انی لا احسن دندنتک ولا دندنة معاذ فقال النبی صلی الله علیه وسلم حولها ندندن ﴾ ([1]) د حدیث مضمون دا دې چه یو سړی د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو چه ته په مونځ کښې څه لولې هغه اووې چه زه تشهد لولم او بیا دا دعا کوم ﴿ اللهم انی اسئلک الجنة واعوذبک من النار ﴾ بیا هغه د معذرت په طور عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ ماته صحیح معلوم نه دی چه تاسو څه لولئ بس زه خو دا مختصر شان دعا لولم. مطلب دا وو چه اصل خو هغه دې کوم چه تاسو لولئ خو زه دا لولم، په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه بس صحیح ده مونږ هم دا لولو او داسې دعا کوو. ﴿ دندنة ﴾ هغه کلام ته وئیلې شی چه اوریدلې خو شی خو څوک پرې پوهیږی نه چه هغې ته ګنګوسې وئیلې شی (خو چه کله مونږ په اردو کښې وایو چه "فلاں گنگنا رہا ہے یا دمدما رہا ہے" نو معنی دا وی چه ډیر زوردار تقریر کوی) ددې حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت یعنی تخفیف صلاة واضح دې څکه چه په دې کښې ډیره مختصر دعا کړې شوې ده.

[٧٩٣] ([2]) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَبِيبٍ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَجْلَانَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مِقْسَمٍ، عَنْ جَابِرٍ، ذَكَرَ قِصَّةَ مُعَاذٍ، قَالَ: وَقَالَ يَعْنِي النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْفَتَى: "كَيْفَ تَصْنَعُ يَا ابْنَ أَخِي إِذَا صَلَّيْتَ؟ قَالَ: أَقْرَأُ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَأَسْأَلُ اللَّهَ الْجَنَّةَ، وَأَعُوذُ بِهِ مِنَ النَّارِ، وَإِنِّي لَا أَدْرِي مَا دَنْدَنَتُكَ وَلَا دَنْدَنَةُ مُعَاذٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنِّي وَمُعَاذٌ حَوْلَ هَاتَيْنِ، أَوْ نَحْوَ هَذَا".

ترجمه: د جابر ﷺ نه روایت دې. ذکر ئې کړه قصه د معاذ. هغه وئیلی دې: وفرمائیل هغه: یعنی نبی ﷺ خوان ته. څنګه کوې ته اې وراره کله چې ته مونځ کوې؟ هغه وویل: زه لولم سورة فاتحه او د الله نه سوال کوم د جنت، او پناه ترېنه غواړم د اور نه او زه نه پوهېږم ستا په لهجه او نه په لهجه د معاذ، نو وویل رسول الله ﷺ: زه او معاذ ددې دواړه نه چاپېره یو. او یا په مثل د دې ئې اووئیل.

[٧٩٤] ([3]) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ لِلنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ، فَإِنَّ فِيهِمُ الضَّعِيفَ وَالسَّقِيمَ وَالْكَبِيرَ، وَإِذَا صَلَّى لِنَفْسِهِ فَلْيُطَوِّلْ مَا شَاءَ".

[1] او ددې نه په وړاندې روایت کښې حولها هاتین مذکور دې، د هاتین نه مراد خو ﴿ کلمتین ﴾ دی کوم چه پورته په دعا کښې ذکر شو په یو کښې د جنت طلب او په دویم کښې د جهنم نه پناه او یا د هاتین نه مراد خپله جنت او جهنم دی یعنی مونږ هم ددې دواړو کلماتو یعنی جنت او جهنم نه تاویږو او دا یادوو د یو طلب او د بل نه پناه غواړو.

[2]: تفرد به أبوداود، (تحفة الأشراف: ٢٣٩١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٠٢/٣) (صحيح)

[3]: صحيح البخاري/الأذان ٦٢ (٧٠٣)، سنن النسائي/الإمامة ٣٥ (٨٢٤)، (تحفة الأشراف: ١٣٨١٥)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الصلاة ٣٧ (٤٦٧)، سنن الترمذي/الصلاة ٦٣ (٢٣٦)، موطا امام مالك/صلاة الجماعة ٤ (١٣)، مسند احمد (٢٥٦/٢، ٢٧١، ٣١٧، ٣٩٣، ٤٨٦، ٥٠٢، ٥٣٧) (صحيح)

ترجمه: د ابو هريرة ﷺ روايت دې بيشکه نبي ﷺ ويلي دي: کله چې مونځ کوی يو کس ستاسو نه خلقو ته نو تخفيف دې وکړی بيشکه په هغوی کښې ضعيف او مريض او بوډا وي، او چې کله ځانله مونځ کوی نو اوږد دی کړی څومره چې ئې خوښه وي.

[٧٩٥]()حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ لِلنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ، فَإِنَّ فِيهِمُ السَّقِيمَ وَالشَّيْخَ الْكَبِيرَ وَذَا الْحَاجَةِ".

ترجمه: د ابو هريرة ﷺ نه روايت دې، بيشکه نبي ﷺ وويل: کله چې مونځ کوی يو کس ستاسونه نو تخفيف دی وکړی ځکه چې په هغوی کښې مريض او بوډا او د حاجت والا وي.

بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقِرَاءَةِ فِي الظُّهْرِ

باب دې په بيان د هغې کې چې راغلی دی د ماسپخين د قراءت باره کې

د دې ځائي نه ابواب القراءة فی الصلاة شروع کيږي.

د قراءت فی الصلاة په حکم کښې د علماء کرامو اختلاف

ځان پوهه کړه چه قراءة فی الصلاة عند الجمهور والائمة الاربعة رکن او فرض دې بيا وړاندې تفصيل دې، فعند الشافعي واحمد فی جميع الرکعات وعند مالک فی الاکثر، او عند الحنفية فی رکعتين وعند زفر والحسن البصری فی رکعة واحدة. او د ابوبکر بن الاصم او سفيان بن عيينه او ابن عليه په نزد قراءة فی الصلاة فرض نه دې بلکه سنت دې، او يو قول په دې کښې هغه دې کوم چه د ابن عباس او عمر ﷺ نه نقل دې چه په سری مونځونو کښې قرأت نشته، خو د ابن عباس ﷺ نه چه رجوع ثابت ده د هغې تفصيل په دريم باب کښې راځی.

محل قراءت کوم رکعتونه دی

زمونږ د فقهاء کرامو ترمينځه اختلاف دې چه محل د قرأت کوم دوه رکعتونه دی، راجح قول دا دې چه رکعتين اولين دويم قول دې مطلقا رکعتين که اوليين وی يا اخريين، په دې باندې بحث او دلائل په بذل المجهود کښې په حديث د المسئ فی الصلاة د لاندې مذکور دی.

[٧٩٧]()حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، وَعُمَارَةَ بْنِ مَيْمُونٍ، وَحَبِيبٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: "فِي كُلِّ صَلَاةٍ يُقْرَأُ، فَمَا أَسْمَعَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْمَعْنَاكُمْ، وَمَا أَخْفَى عَلَيْنَا أَخْفَيْنَا عَلَيْكُمْ".

ترجمه: د عطاء بن ابی رباح نه روايت دې، بيشکه ابو هريرة ويلي دي: په هر مانځه کښې قرأت دی کوم ئې چې مونږ ته اورولی دی مونږ ئې تاسو ته اوروو او کوم ئې چې مونږ نه پټ کړی دی مونږ يې پټوو په تاسو.

---

[١]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٣٣٠٤، ١٥٢٨٨) (صحيح)

[٢]: صحيح مسلم/الصلاة ١١ (٣٩٦)، (تحفة الأشراف: ١٤١٧٢)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ١٠٤ (٧٧٢)، سنن النسائي/الافتتاح ٥٤ (٩٧٠)، مسند احمد (٢/٢٥٨، ٢٧٣، ٢٨٥، ٣٠١، ٣٤٣، ٣٤٨، ٤١١، ٤١٦، ٤٣٥، ٤٨٧) (صحيح)

تشریح: قوله: ﴿ ان ابا هريرة قال في كل صلاة يقراء الخ ﴾ سیدنا ابوهریره رضي الله عنه فرمائی چه په هر یو مونځ کښې قرات وی (په بعض کښې سرا او په بعض کښې جهرا) بس په کوم مونځونو کښې چه رسول الله ﷺ مونږ ته قرات اوروليې دې هغه به تاسو ته هم جهرا کوو او په کوم کښې چه ئې قرات پټ کړې دې په هغې کښې به مونږ هم اخفاء کوو ﴿ في كل صلاة يقراء ﴾ دوه مطلبه کیدې شي، يو دا چه په هر يو مونځ کښې که ورځ وی يا شپه وی يا داسې اوايه چه سري وی يا جهری وی قرات فرض دې، او دويم مطلب دا کيدې شی چه په پوره مونځ کښې قرات دې يعنی په هر هر رکعت کښې، متبادر معنی اوله ده، مسئله اختلافی ده، اختلاف مخکښې تير شو.

[٧٩٨](١)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ. ح وحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ الْحَجَّاجِ، وَهَذَا لَفْظُهُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، قَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى وَأَبِي سَلَمَةَ: ثُمَّ اتَّفَقَا عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُصَلِّي بِنَا، فَيَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ فِي الرَّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَسُورَتَيْنِ، وَيُسْمِعُنَا الْآيَةَ أَحْيَانًا، وَكَانَ يُطَوِّلُ الرَّكْعَةَ الْأُولَى مِنَ الظُّهْرِ، وَيُقَصِّرُ الثَّانِيَةَ، وَكَذَلِكَ فِي الصُّبْحِ". قَالَ أَبُو دَاوُد: لَمْ يَذْكُرْ مُسَدَّدٌ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَسُورَةً.

ترجمه: د ابو قتادة نه روایت دې، هغه وئیلی دي: وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو مونږ ته نو لوستلو به ئې په ماسپخین او مازیګر کښې په دوه اولنو رکعاتونو کښې سورة فاتحه او دوه نور سورتونه، او کله به ئې مونږ یو ایت اورولو، او وو چې اوږدولو به ئې اولنی رکعات د ماسپخین نه او کمولو به ئې دويم، او همدارنګه په سحر کښې وو. وئیلی دي ابوداود: نه دی ذکر کړی مسدد: فاتحة الکتاب او سورت.

تشریح: قوله: ﴿ ويسمعنا الاية احيانا ﴾ يعنی په سری مونځونو کښې به رسول الله ﷺ کله کله يو نيم آيت جهرا هم اولوستلو، په دې باندې شيخ ابن حجر مکی شافعی ليکی چه يا خو د غلبه استغراق فی التدبر د وجې نه داسې کیدلې شو يا قصدا لبيان الجواز. او يا ددې وينا دپاره چه په سری مونځونو کښې هم قرات شته، او يا ددې وينا دپاره چه کوم سورت تلاوت کوی، په دې باندې ملا علی قاری حنفی رحمه الله فرمائی چه د احنافو په نزد به د بيان جواز توجيه صحيح نه وی ځکه چه د هغوی په نزد په جهری کښې جهرا او په سری کښې سرا لوستل واجب دی مگر دا چه اووئيلې شی چه مراد دا دې چه په قرات سريه کښې د يو يا دوه آيتونو جهر کيدل هغه د سر منافی نه دی ﴿ لا يخرجها عن السر ﴾ او د امام نووی رحمه الله د کلام نه معلوميږی لکه چه په منهل کښې دی چه د شوافعو په نزد په سری مونځونو کښې سرا او په جهری کښې جهرا لوستل د سنت د قبيل نه دی واجب نه دی.

(١): صحيح البخاري/الأذان ٩٦ (٧٥٩)، ٩٧ (٧٦٢)، ١٠٧ (٧٧٦)، ١٠٩ (٨٨٧)، ١١٠ (٧٧٩)، صحيح مسلم/الصلاة ٣٤ (٤٥١)، سنن النسائي/الافتتاح ٥٦(٩٧٥)، ٥٧(٩٧٦)، ٥٨ (٩٧٧)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٨ (٨٢٩)، (تحفة الأشراف: ١٢١٠٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٨٣/٤، ٢٩٥/٥، ٢٩٧، ٣٠٠، ٣٠١، ٣٠٥، ٣٠٧، ٣٠٨، ٣١٠، ٣١١، ٣٨٣) (صحيح)

[٧٩٩]([1])حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا هَمَّامٌ، وَأَبَانُ بْنُ يَزِيدَ الْعَطَّارُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، بِبَعْضِ هَذَا، وَزَادَ فِي الْأُخْرَيَيْنِ: بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَزَادَ. عَنْ هَمَّامٍ، قَالَ: "وَكَانَ يُطَوِّلُ فِي الرَّكْعَةِ الْأُولَى مَا لَا يُطَوِّلُ فِي الثَّانِيَةِ، وَهَكَذَا فِي صَلَاةِ الْعَصْرِ، وَهَكَذَا فِي صَلَاةِ الْغَدَاةِ".

ترجمه: عبد الله بن ابی قتادة د خپل پلار نه روایت کوي، په بعضی حصی ددې سره، او هغه زیادت کړی دی په وروستنو دوو کښې فاتحة الکتاب، او زیادت ئې کړی دی د همام نه، هغه وئیلی دي: او وو چې اوږدوالی به ئې کولو په اولنی رکعات کښې هغومره چې په دویم کښې به ئې نه کولو ،اوهمداسې دمازیګرپه مونځ کښې،او همدارنګه د سحر په مونځ کښې.

تطویل القراءة فی الرکعة الاولی کښې اختلاف علماء

قوله:﴿ وکان یطول فی الرکعة الاولی ما لا یطول فی الثانیة ﴾ امام محمد او هم دغه شان مالکیان او د شوافعو په یو قول کښې اطالة الاولی په ټولو مونځونو کښې مستحب دي، امام نووی رحمه الله فرمائی چه د تطویل اولی والا قول صحیح او مختار دې، او بعض علماء کرام چه په هغوی کښې امام ابوحنیفه او ابویوسف هم دی فرمائی چه اولی او مستحب په قرأت کښې تسویه بین الاولیین ده لکه چه د ډیرو روایاتو نه معلومیږی مثلا په راتلونکی باب کښې د ابوسعید خدری رضی الله عنه په حدیث کښې دی چه رسول الله ﷺ به د قراءت ظهر په رکعتین اولیین کښې د دیرشو آیتونو په اندازه وو، البته شیخین صرف په صلاة فجر کښې د اطالة الاولی قائل دی ځکه چه هغه د نوم او غفلت وخت دې.

(دحدیث الباب نه جواب)

او د فریق ثانی په نزد د حدیث الباب جواب دا دې چه دا اطالت د قرأت د وجې نه نه وو بلکه د دعاء استفتاح او تعوذ د وجې نه، او امام بیهقی د احادیث تطویل والتسویة ترمینځه جمع داسې کړې ده چه تطویل په هغه صورت کښې دې په داسې حال کښې چه امام ته د چا انتظار وی کینې تسویه اولی ده، بعض توجیه دا کړې ده چه اطالة اولی د ترتیل فی القراءة د وجې نه معلومیږی نه د مقدار مقرؤ د زیادت د وجې نه.

[٨٠٠]([2])حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: فَظَنَنَّا أَنَّهُ يُرِيدُ بِذَلِكَ أَنْ يُدْرِكَ النَّاسُ الرَّكْعَةَ الْأُولَى.

ترجمه: عبد الله بن قتادة د خپل پلار نه روایت کوي، هغه وئیلی دي: زمونږ دا ګمان وو چې د هغه دا اراده وه په دې سره چې خلک اولنی رکعت راګیر کړي.

په تطویل اولی کښې حکمت

تشریح: **قوله**: ﴿ فظننا انه یرید بذلک ان یدرک الناس الرکعة الاولی ﴾ د دې نه د بیهقی والا توجیه فی الجمله تائید کیږی کوم چه اوس نزدې تیر شو، دغه شان د اطالة اولی والا حکمت یو خو دا شو کوم چه صحابی ذکر کوی چه راتلونکې مسبوق نه شی او یو حکمت بعض علماء

[1]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٢١٠٨) (صحیح)
[2]: انظر حدیث رقم: ٧٩٨، (تحفة الأشراف: ١٢١٠٨) (صحیح)

كرامو دا بيان كړې دې چه د دې وجه دا ده چه د مونځ په شروع كښې تازګى زياته وى نو نو په دې كښې خشوع او خضوع هم زياته وى او هم دا مقصود هم دې، په خلاف د روستو ركعتونو، الغرض د ملل د ويرې د وجې نه روستو ركعتونو كښې ترک اطالة مشروع ده، مصنف ابن ابى شيبة (كما فى الفتح ص ١٦٩ ج ٢) كښې يو روايت دې ﴿ كانوا يتمون ويوجزون ويبادرون الوسوسة ﴾ يعنى صحابه كرامو به مونځ كامل كولو او ورسره به ئې د ايجاز او اختصار لحاظ ساتلو چه په مونځ كښې وسوسه رانشى، ما د خپل والد مرحوم نه واوريدل چه حضرت مولانا الياس صاحب رحمه الله به فرمائيل چه په مختصر مونځ كښې توجه زياته وى.

[٨٠١](1)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ، قَالَ: قُلْنَا لِخَبَّابٍ "هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْنَا: بِمَ كُنْتُمْ تَعْرِفُونَ ذَاكَ؟ قَالَ: بِاضْطِرَابِ لِحْيَتِهِ".

ترجمه: د ابو معمر نه روايت دې هغه وايي: چې مونږ وويل خباب ته، ايا وو رسول الله ﷺ چې قرأت ئې كولو په ماسپخين او مازيګر كې؟ هغه وويل: آو، مونږ وويل: تاسو دا په څه شي معلوموله؟ هغه وويل: په خوزيدلو د ګيرې د هغه سره.

تشريح: قوله: ﴿ قلنا لخباب هل كان رسول الله صلى الله عليه وسلم : يقراء فى الظهر والعصر ﴾ سيدنا خباب رضي الله عنه فرمائى چه د رسول الله ﷺ ګيره مباركه به په حالت قيام كښې خوزيدله، د استدلال دپاره به د اضطراب لحيه سره يوه بله مقدمه هم شاملول وى هغه دا چه قيام محل قرأت دې، څنګه چه ركوع او سجود محل اذكار، ګينې نفس اضطراب نه د مطلق لوستلو ثبوت كيږى برابره خبره ده كه تسبيح وى يا تلاوت قران.

[٨٠٢](2)حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ "يَقُومُ فِي الرَّكْعَةِ الْأُولَى مِنْ صَلَاةِ الظُّهْرِ حَتَّى لَا يُسْمَعَ وَقْعُ قَدَمٍ".

ترجمه: د عبد الله بن ابى اوفى نه روايت دې، بيشكه نبى ﷺ وو چې ودريدلو به د ماسپخين په مانځه كښې تردې چې د چا د خپې اواز به ئې وانه وريده.

تشريح: قوله: ﴿ حتى لا يسمع وقع قدم ﴾ په دې باندې كلام زمونږ په نزد ﴿ انى لا قوم الى الصلاة وانا اريد ان اطول فيها فاسمع بكاء الصبى ﴾ د لاندې تير شوې دې.

بَابُ تَخْفِيفِ الْأُخْرَيَيْنِ

باب دې په بيان د تخفيف د وروستنو ركعاتونو كې

په اخريين كښې تخفيف په دې وجه وى چه په دې كښې د سورتونو ضم نه دې پس د جمهور علماء او ائمه ثلاثه مذهب هم دا دې، د امام شافعى رحمه الله قول قديم هم دا دې هغوى په قول جديد كښې ضم سورت فى الاخريين هم مستحب دې.

(1): صحيح البخاري/الأذان ٩١ (٧٤٦)، ٩٦ (٧٦٠)، ٩٧، ١٠٨ (٧٧٧)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٧ (٨٣٦)، (تحفة الأشراف: ٣٥١٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٠٩/٥، ١١٠، ١١٢، ٣٩٥/٦) (صحيح)
(2): تفرد به أبوداود، (تحفة الأشراف: ٥١٨٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٥٦/٤) (ضعيف)

په مونځ کښې د فاتحې سره د سورة په ضم کولو کښې اختلاف

اوس پاتې شوه دا مسئله چه په اولیین کښې د سورة ضم کول واجب دی یا سنت نو په دې کښې اختلاف دې د احناف او بعض مالکیانو په نزد لکه ابن کنانه په نزد ضم سورة فی الاولیین واجب دې، او د باقی ائمه ثلاثه په نزد مستحب دې.

[٨٠٣](١) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ أَبِي عَوْنٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ لِسَعْدٍ: قَدْ شَكَاكَ النَّاسُ فِي كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى فِي الصَّلَاةِ، قَالَ: "أَمَّا أَنَا فَأَمُدُّ فِي الْأُولَيَيْنِ، وَأَحْذِفُ فِي الْأُخْرَيَيْنِ، وَلَا آلُو مَا اقْتَدَيْتُ بِهِ مِنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: ذَاكَ الظَّنُّ بِكَ".

ترجمه: د جابر بن سمرة نه روایت دې هغه وئیلی دي: وویل عمر سعد ته: یقیناً شکایت کړی دی د تانه خلقو په هر شی کښې تردې چې په مانځه کښې هم، هغه وویل: هر چې زه یم: زه اوږدوالی کوم په دوه اولنو کښې، او اختصار کوم په وروستنو دوو کښې، او زما هیڅ پروا نشته تر کومه چې زه اقتداء کوم د رسول الله د مانځه پسې. هغه وایي: چې زما هم دا گمان وو په تا.

شرح حدیث

قوله: ﴿ قد شكاك الناس فی كل شئ حتی فی الصلاة ﴾ د سیدنا عمر رضي الله عنه په زمانه کښې سیدنا سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه د کوفې والی وو د هغه ځائې د بعض خلقو د هغه نه شکایت پیدا شو، کوم چه عمر رضي الله عنه ته رارسیدلو، په دې ورته عمر رضي الله عنه فرمائی چه دا څه خبره ده چه خلق یعنی اهل کوفه ستا نه په هر یو څیز کښې شکایت کوی تردې چه د مونځ په باره کښې هم (چه ښه طریقې سره ئې نه ادا کوی) نو په دې باندې ورته هغه عرض اوکړو چه زه مونځ داسې ورکوم چه په اولیین کښې قرأت اوږد کوم او په اخریین کښې مختصر ﴿ ولا الو ما اقتدیت به الخ ﴾ دا د مضارع منفی واحد متکلم صیغه ده ﴿ الا یالوا الوا ﴾ نه چه د هغې معنی د تقصیر او کوتاهی ده. کما فی قوله تعالی ﴿ یالونکم خبالا ﴾ یعنی زه کوتاهی نه کوم، زه په داسې مونځ ورکولو کښې ځنګه چه ما د رسول الله ﷺ په اقتداء کښې مونځ کړې دې بلکه ځنګه چه به رسول الله ﷺ ورکولو په هغه طریقه زه هم مونځ ورکوم، او هغه طریقه هم هغه ده کومه چه پورته ذکر کړې شوه. تطویل الاولیین وتخفیف الاخریین وغیره، په ظاهره کښې داسې معلومیږی چه معترضین د تسویه بین الاولیین قائل وی، عمر رضي الله عنه د هغه جواب اوریدلو سره اوفرمائیل چه زمونږ په تا هم دغه شان ښه گمان وو، دا حدیث دلته مختصر دې، په صحیحین کښې تفصیل سره دې، د بخاری شریف په روایت کښې دی چه سیدنا عمر رضي الله عنه د شکایت د تحقیق کولو دپاره د سیدنا سعد رضي الله عنه سره څو کسان کوفې ته اولیږل، پس هغوی هلته تلو سره په هر هر مسجد کښې د هغه په باره کښې تحقیق او تفتیش اوکړو او په جواب کښې ئې هر چا تعریف اوکړو او دا چه دا ټول شکایات غلط دی، تردې چه هغه

(١): صحيح البخاري/الأذان ٩٥ (٧٥٥)، ١٠٣ (٧٧٠)، صحيح مسلم/الصلاة ٣٤ (٤٥٣)، سنن النسائي/الافتتاح ٧٤ (١٠٠٣)، (تحفة الأشراف: ٣٨٤٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (١/١٧٥، ١٧٦، ١٧٩، ١٨٠) (صحيح)

د قبيله بنو عبس قبيلې ته راغلل نو په هغوی کښې يو سړي چه د هغه نوم اسامه بن قتاده وو هغه اودريدو او هغه د هغه شکايتونه اوکړل او وې وئيل چه ﴿ لا يسير بالسرية ولا يقسم بالسوية ولا يعدل في القضية ﴾ چه دې خپله يوې سريه ته نه اوځي، او په مال غنيمت وغيره تقسيمولو کښې عدل نه کوی او دغه شان په فيصلو کښې هم انصاف نه کوی، په دې اوريدلو سره سيدنا سعد رضي الله عنه هغه ته ښې خيرې اوکړې چه اې الله! که دا شکايات غلط وی نو ﴿ فاطل عمره واطل فقره فعرضه بالفتن ﴾ شکايات چونکه غلط وو په دې وجه د سيدنا سعد رضي الله عنه دا خيرې په هغه او لګيدې، پس راوی وائی چه ما خپله اوليدل هغه سړې چه د هغه عمر ډير اوږد شو او تردې چه روځې ئې سپينې شوې، په فقر کښې اخته شو او په لارو او کوڅو کښې به ئې خير غوښتلو او جينکۍ به ئې چيړلې او ذليل او رسوا به ګرځيدو، الله پاک دې مونږ د اهل الله د خيرو نه اوساتی.

[٤٠٨]()حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ يَعْنِي النُّفَيْلِيَّ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا مَنْصُورٌ، عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ مُسْلِمٍ الْهُجَيْمِيِّ، عَنْ أَبِي الصِّدِّيقِ النَّاجِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: "حَزَرْنَا قِيَامَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ، فَحَزَرْنَا قِيَامَهُ فِي الرَّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ مِنَ الظُّهْرِ قَدْرَ ثَلَاثِينَ آيَةً قَدْرَ الم تَنْزِيلُ السَّجْدَةِ، وَحَزَرْنَا قِيَامَهُ فِي الْأُخْرَيَيْنِ عَلَى النِّصْفِ مِنْ ذَلِكَ، وَحَزَرْنَا قِيَامَهُ فِي الْأُولَيَيْنِ مِنَ الْعَصْرِ عَلَى قَدْرِ الْأُخْرَيَيْنِ مِنَ الظُّهْرِ، وَحَزَرْنَا قِيَامَهُ فِي الْأُخْرَيَيْنِ مِنَ الْعَصْرِ عَلَى النِّصْفِ مِنْ ذَلِكَ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضي الله عنه نه روايت هغه وئيلی دي: مونږ د رسول الله ﷺ قيام اټکل اوکړو، نو مونږ اټکل ولګوه د قيام د هغه په اولنو دوه رکعاتونو کښې د ماسپخين په اندازه د دېرشو رکعاتو د الم تنزيل السجدة هومره، او د هغه قيام مونږه اټکل کړو په وروستنو دوه رکعاتونو کښې په نيم د هغې، او مونږ اټکل اوکړو قيام د هغه په اولنو دوه د مازيګر کښې په اندازه د وروستنو دوه رکعاتونو د ماسپخين، او مونږ اټکل ولګوه په وروستنو دوه رکعاتونو کښې د مازيګر کښې په نصف د هغې باندې.

تشريح: **قوله**:﴿ حزرنا قيام رسول الله صلى الله عليه وسلم في الظهر والعصر ﴾ د دې حديث نه درې خبرې معلومې شوې.

۱: عدم اطالة الاولی، ای لتسويه بين الركعتين في القراءة كما هو مسلک الشيخين واحد قولی الشافعی كما تقدم.

۲: د ماسپخين په اولنو دوه رکعتونو کښې په هر يو کښې د ديرشو آيتونو په اندازه لوستل لکه چه د مسلم په روايت کښې ددې تصريح ده.

ضم سورة في الاخريين

۳: ضم سورت في الاخريين، ځکه چه د ديرشو نصف پنځلس وی ددې نه معلومه شوه چه د ماسپخين په هر دوه رکعتونو کښې پنځلس آيتونه تلاوت فرمائيل او په سورة فاتحه کښې

[1]): صحيح مسلم/الصلاة ٣٤ (٤٥٢)، سنن النسائي/الصلاة ١٦ (٤١٦)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٧ (٨٢٨)، (تحفة الأشراف: ٣٩٧٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢/٣)، سنن الدارمي/الصلاة ٦٢ (١٣٢٥) (صحيح)

صرف اووه آيتونه دي، خو دا د جمهورو د مسلک خلاف ده ځکه چه عند الجمهور والائمة الثلاثة ضم سورة في الاخريين... غير مستحب دې او قول قديم د امام شافعي هم دا دې، خو د هغه په قول جديد کښې مستحب دې،

(د ضم سورت في الاخريين د فائدې نه جواب)

په بذل کښې ددې دوه جوابونه ليکلي دي اول احتمال دا دې چه رسول الله ﷺ به په اخريين کښې فاتحه په ترسيل سره لوستله لهٰذا دا د راوي ګمان دې،

او دويم جواب ئې دا ليکلي دې چه ممکنه ده د بيان جواز دپاره ئې داسې کړې وی ځکه چه د احنافو په نزد دا صرف مکروه تنزيهی دی. (١)

في الاخريين من العصر على النصف من ذلک... د دې نه معلوميږی چه د مازيګر په اخريين کښې هغه سورة ضم نه کړو.

بَابُ قَدْرِ الْقِرَاءَةِ فِي صَلَاةِ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ

باب دې په بيان د مقدار د قراءت کې په ماسپخين او ماښام کې

د دې ځائې نه مصنف په صلوات خمسه کښې د قرأت مستحبه مقدار بيان فرمائيل غواړی، په دې سلسله کښې روايات مرفوعه هم دی او موقوفه هم، پورته د ابو سعيد خدری رضي الله عنه روايت تير شوې دې چه ماسپخين او مازيګر کښې رسول الله ﷺ د ﴿ الم تنزيل السجدة ﴾ برابر قرأت کولو، دا روايت په مسلم شريف کښې هم دې، او بل روايت د جابر بن سمرة رضي الله عنه دې کوم چه د سنن ثلاثه روايت دې، امام ابوداؤد، ترمذی او نسائی دا روايت کړې دی چه رسول الله ﷺ به په ماسپخين او مازيګر کښې د سورة بروج او سورة طارق برابر سورتونه لوستل.

د قراءت مستحبه په باره کښې د عمر رضي الله عنه اثر

او په احاديث موقوفه کښې مشهور په دې سلسله کښې هغه د عمر رضي الله عنه اثر دې کوم چه په مصنف عبدالرزاق کښې دې، او امام ترمذی رحمه الله هم په هر يو باب کښې جدا جدا ددې ټکړې تعليقا ذکر کړې دی پس هغه ليکی : ﴿ وروی عن عمر انه کتب الی ابی موسی ان اقراء فی الظهر باوساط المفصل ﴾ دا د عمر رضي الله عنه اثر صاحب هدايه هم ذکر کړې دې، په نصب الرايه کښې ددې تفصيل دې.

اوس دلته دوه څيزونه قابل تحقيق دی اول د طوال، اوساط او قصار مصداق او د هغې تعيين او دويم په صلوات خمسه کښې قرأت مستحبه د ائمه اربعه په نزد.

---

١) او د بذل په حاشيه باندې د حافظ ابن القيم رحمه الله د کتاب الصلاة نه ددې جواب دا نقل کړې شوې دې، هغه فرمائی چه اګر چه حديث ضم سورة في الاخريين باندې صريح الدلالة دې خو حديث د ابو قتادة رضي الله عنه کوم چه متفق عليه دې هغه ددې معارض دې ﴿ انه عليه السلام كان يقراء في الاولين بفاتحة الكتاب وسورتين وفي الاخريين بفاتحة الكتاب فذكر السورتين في الاولين والاقتصار على الفاتحة في الاخريين تدل على الاختصاص وحديث الباب ليس صريحا حرز وتخمين. ١٢)

په صلوات خمسه کښې قراءت مستحبه عند الائمة الاربعة

د احنافو په نزد د طوال مفصل ابتداء د سورة حجرات نه د سورة بروج د اخره پورې دې، او د اوساط مفصل د سورة طارق نه تر د ﴿لم يكن﴾ د اخره پورې، او قصار د ﴿اذا زلزلت﴾ نه د قران كريم د اخره پورې، او د مالكيانو او شوافعو په نزد د طوال ابتداء د حجرات نه ده او د حنابله په نزد د سورة ق نه، بيا د شوافع او حنابله په نزد ﴿عم يتساءلون﴾ پورې، او د مالكيانو په نزد تر د والنازعات پورې، بيا د هغې نه وړاندې د ﴿والليل﴾ پورې د درې واړو ائمه كرامو په نزد اوساط مفصل دى او د ﴿والضحى﴾ نه اخر پورې قصار، او په مسئله ثانيه كښې اختلاف داسې دې[1] په دې خو د ټولو اتفاق دې چه په مونځونو كښې په يو مونځ كښې د يو سورت تخصيص واجب نه دې، البته استحبابا د تخصيص اكثر علماء قائل دى، په دې باندې خو اتفاق دې چه د سحر په مونځ كښې به طوال مفصل او ماښام كښې قصار لوستل مستحب دى او په ماسپخين كښې دوه اقوال دى، طوال مفصل، يا اوساط، او مازيگر او ماسخوتن كښې د جمهورو په نزد اوساط مفصل او د مالكيانو په نزد په مازيگر كښې هم د ماښام په شان د قصار لوستل اولى دى.

[٨٠٥](2) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ بِـ وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ، وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ وَنَحْوِهِمَا مِنَ السُّوَرِ".

ترجمه: د جابر بن سمرة نه روايت دې بيشكه رسول الله ﷺ وو چې لوستلويې په ماسپخين او مازيگر كښې په والسماء و الطارق او والسماء ذات البروج او په مثل د هغو دواړو د سورتونو نه.

[٨٠٦](3) حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكٍ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ سَمُرَةَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِذَا دَحَضَتِ الشَّمْسُ صَلَّى الظُّهْرَ، وَقَرَأَ بِنَحْوٍ مِنْ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى، وَالْعَصْرَ كَذَلِكَ، وَالصَّلَوَاتِ كَذَلِكَ إِلَّا الصُّبْحَ فَإِنَّهُ كَانَ يُطِيلُهَا".

ترجمه: د سمرة نه روايت دې هغه وئيلي دي: وو رسول الله ﷺ چې كله به مائل شو نمر نو مونځ د ماسپخين به ئې وكړو او لوستلو به ئې په اندازه د و الليل اذا يغشى باندې، او د مازيگر هم دغسې، او نور مونځونه هم دغسې، مگر د سحر مونځ بيشكه هغه به اوږدولو.

---

[1] د ائمه ثلاثه د مذهب تفصيل داسې دې د مالكيانو په نزد چه په ماسپخين كښې د سحر د مونځ نه لږ شان كم، او په ماسخوتن كښې اوساط مفصل او په مازيگر او ماښام كښې قصار مفصل او د حنابله په نزد (كما في الرض المربع) د سحر په مونځ كښې طوال مفصل او مغرب كښې قصار او باقى درې مونځونه، ماسپخين، مازيگر او ماسخوتن كښې اوساط مفصل، او د شوافعو په نزد دا دې چه په ماسپخين كښې قرات سحر ته نزدې نزدې او مازيگر او ماسخوتن كښې اوساط او په ماښام كښې قصار. ١٢)

[2]: سنن الترمذي/الصلاة ١١٧ (٣٠٧)، سنن النسائي/الافتتاح ٦٠ (٩٨٠)، (تحفة الأشراف: ٢١٤٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٠١/٥، ١٠٣، ١٠٦، ١٠٨) (حسن صحيح)

[3]: صحيح مسلم/المساجد ٣٣ (٦١٨)، سنن النسائي/الإفتتاح ٦٠ (٩٨١)، سنن ابن ماجه/الصلاة ٣(٦٧٣)، (تحفة الأشراف: ٢١٧٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٨٦/٥، ٨٨، ١٠١، ١٠٦، ١٠٨) (صحيح)

[٨٠٧]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، وَيَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، وَهُشَيْمٌ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "سَجَدَ فِي صَلَاةِ الظُّهْرِ، ثُمَّ قَامَ فَرَكَعَ، فَرَأَيْنَا أَنَّهُ قَرَأَ تَنْزِيلَ السَّجْدَةِ". قَالَ ابْنُ عِيسَى: لَمْ يَذْكُرْ أُمَيَّةَ أَحَدٌ إِلَّا مُعْتَمِرٌ.

ترجمه: د ابن عمر ﷺ نه روايت دې، بيشکه نبي ﷺ سجده وکړه په د ماسپخين په مونځ کښې، بيا پاڅيدلو نو رکوع ئې وکړه نو مونږ ته ښکاره شوه چې هغه تنزيل السجده ولوستلو. وئيلي دي ابن عيسى: اميه چا نه دي ذکر کړې مګر معتمر.

[٨٠٨]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ مُوسَى بْنِ سَالِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فِي شَبَابٍ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ، فَقُلْنَا لِشَابٍّ مِنَّا: سَلِ ابْنَ عَبَّاسٍ "أَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ؟ فَقَالَ: لَا، لَا. فَقِيلَ لَهُ: فَلَعَلَّهُ كَانَ يَقْرَأُ فِي نَفْسِهِ، فَقَالَ: خَمْشًا هَذِهِ شَرٌّ مِنَ الْأُولَى كَانَ عَبْدًا مَأْمُورًا، بَلَّغَ مَا أُرْسِلَ بِهِ، وَمَا اخْتَصَّنَا دُونَ النَّاسِ بِشَيْءٍ إِلَّا بِثَلَاثِ خِصَالٍ: "أَمَرَنَا أَنْ نُسْبِغَ الْوُضُوءَ، وَأَنْ لَا نَأْكُلَ الصَّدَقَةَ، وَأَنْ لَا نُنْزِيَ الْحِمَارَ عَلَى الْفَرَسِ".

ترجمه: عبد الله بن عبيد الله وايي چې زه راغلم ابن عباس ته او هغه د څه ځوانانو د بني هاشمو سره وو، ما وويل يو ځوان ته زمونږ نه، تپوس وکړه د ابن عباس نه، ايا وو رسو ل الله ﷺ چې لوستلويې په ماسپخين او مازيګر کې؟ هغه وويل: نه، نه، هغه ته وويل شول: کيدې شي چې هغه به په خپل نفس کښې قرأت کولو، هغه وويل: مخ دې زخمي شه دا خو د اول نه ډيره بده ده، هغه يو بنده مامور وو، وېي رسولو هغه چې په څه شي رالېږلې شوی وو، او هغه مونږ نه يو خاص کړی په څه شي سره بغير د نورو خلقو نه مګر په درې کارونو سره: هغه مونږ ته امر کړی دی چې اودس پوره به ښه طريقه وکړو، او صدقه ونه خورو، او خر په اس باندې سور نه کړو.

شرح حديث

قوله:﴿ حدثنا مسدد... حدثنا عبدالله بن عبيدالله قال: دخلت على ابن عباس في شباب من بني هاشم ﴾ د عبدالله بن عباس ﷺ نمسي چه د هغه نوم عبدالله دې هغه فرمائی چه زه د بنو هاشم د څو ځوانانو سره، د ابن عباس ﷺ په خدمت کښې راورسيدو او د هغه نه ئې سوال اوکړو چه ايا رسول الله ﷺ به د ماسپخين او مازيګر په سري مونځونو کښې قرأت فرمائيلو هغه اوفرمائيل نه، نه! هغه ته اووئيلې شو چه کيدې شي سرا ئې لوستلو نو هغه په دې باندې ناراضه شو. ﴿ فقال : خمشا هذه شر من الاولى ﴾ ستا خوله دې ماته شی، په اصل کښې وو ﴿ تخمش خمشا ﴾ او وې فرمائيل چه دا خبره يعنی قرأت سر، اوله خبره يعنی د عدم قرأت نه بد دې ځکه چه هغه د الله پاک بنده وو کوم چه د تبليغ احکام مامور او مکلف وو، په ظاهره کښې مطلب دا دې چه که په دې دواړو مونځونو کښې قرأت وې نو

[١]: تفرد به أبوداود، (تحفة الأشراف: ٨٥٥٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٨٣/٢) (ضعيف)

[٢]: سنن الترمذي/الجهاد ٢٣ (١٧٠١)، سنن النسائي/الطهارة ١٠٦ (١٤١)، والخيل ٩ (٣٦١١)، سنن ابن ماجه/الطهارة ٤٩ (٤٢٦)، (تحفة الأشراف: ٥٧٩١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢٣٢/١، ٢٣٥، ٢٤٩) (صحيح)

هغه به مونږ ته دا خبره ضرور بيان کړې وې او مونږ ته به ئې څه وئيلي وې بلکه ټولو ته به ئې بيان کړې وې ځکه چه احکام شرع عام دی د چا سره خاص نه دی او البته بعض احکام دی کوم چه د بنو هاشم سره خاص دی، او بيا وړاندې هغوی درې احکامات بيان کړې دی.

﴿ امرنا ان نسبغ الوضوء وان لا ناكل الصدقة وان لا ننزى الحمار على الفرس ﴾ په دې درې څيزونو کښې درمياني څيز خو واقعی د بنو هاشم سره خاص دې او اول او دريم يعنی اسباغ وضوء او انزاء الحمار على الخيل د چا سره خاص نه دې، اوس به يا خو دا وئيلي شی چه هغه دا دوه د خپل علم په اعتبار سره خاص منی، يا ممکنه ده ددې دواړو سره هغه بنو هاشم لره تاکيد سره مخاطب فرمائيلي وی.

د دې نه پس ځان پوهه کول پکار دی چه د رسول الله ﷺ په حق کښې خو صدقه نافله او فرض دواړه حرام وو، او په آل د بنو هاشم په حق کښې د صدقه مفروضه په باره کښې خو اتفاق دې چه هغه د هغه دپاره جائز نه وو، البته د صدقه نافله په جواز او عدم جواز کښې اختلاف دې هم دا زمونږ مذهب دې او هم دا د شافعيه.

انزاء الحمار على الخيل چه هغې سره بغل يعنی خچر په وجود کښې راځی، د ټولو علماء کرامو په نزد جائز دې سوا د عمر بن عبدالعزيز، چه د هغوی نه کراهت منقول دې، لهذا دا حديث به صرف په خلاف اولی باندې محمول کولې شی ځکه چه دا د استبدال الادنی بالخير د قبيل نه دې، غوره څيز په کمزوری سره بدلول، ځکه چه ظاهره ده چه بغل د خيل نه ادنی دې اوګوری آس په جهاد کښې چه څومره په کار راتلې شی دومره خچر نه شی راتلې هم په دې وجه د هغه مال غنيمت کښې مستقل حصه هم وی، هم دغه شان د بعض رواياتو نه معلوميږی چه په جنت کښې به د فرس وجود وی، امام ترمذی رحمه الله مستقل باب تړلې دې، باب ما جاء في صفة خيل الجنة.

[٨٠٩](1)حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "لَا أَدْرِي أَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ أَمْ لَا".

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلی دي: زه نه پوهيږم ايا وو رسول الله ﷺ چې ماسپخين او مازيګر کښې ئې قرأت کولو او که نه؟

په سری مونځونو کښې د قراءت ثبوت

قوله:﴿ حدثنا زياد بن ايوب الخ ﴾ ددې روايت نه معلومه شوه چه اولا ابن عباس په ظهرين کښې د قرأت انکار کولو او څو ورځې پس په هغې کښې تردد راغلو چه کله د نورو صحابه کرامو نه به ددې خلاف په اوريدلو کښې راغلې وی او بيا څو ورځې پس په دې دواړو مونځونو کښې د قرأت قائل شوې وو. كما حققه الطحاوى فى شرح معانى الاثار.

(1): تفرد به أبوداود، (تحفة الأشراف: ٦٠٣٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢٤٩/١، ٢٥٧) (صحيح)

بَابُ قَدْرِ الْقِرَاءَةِ فِي الْمَغْرِبِ

باب دې په بيان د اندازه د قراءت كې په ماښام كې

[٨١٠] (١) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ "أُمَّ الْفَضْلِ بِنْتَ الْحَارِثِ سَمِعَتْهُ وَهُوَ يَقْرَأُ وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا، فَقَالَتْ: يَا بُنَيَّ، لَقَدْ ذَكَّرْتَنِي بِقِرَاءَتِكَ هَذِهِ السُّورَةَ، إِنَّهَا لَآخِرُ مَا سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بِهَا فِي الْمَغْرِبِ".

ترجمه: د ابن عباس ﷺ نه روايت دې، بيشكه ام الفضل چې لور د حارث ده، هغې اوريدلى وو د هغه نه او هغه لوستلو و المرسلات عُرفًا، هغې ووېل: اې زويه يقينا تا ماته راياد كړو په لوستلو ددې سورت سره، بيشكه دا اخرنى سورت وو چې ما اوريدلى وو د رسول الله ﷺ نه چې لوستلو ئې په ماښام كښې.

قوله: ﴿ عن ابن عباس ان ام الفضل بنت الحارث الخ ﴾ ام الفضل د ابن عباس ﷺ مور او د سيده ميمونه ﷺ خور ده، هغې يوه ورځ د ابن عباس ﷺ قرأت واوريدو او حال دا چه هغه سورة المرسلات تلاوت كولو، په دې اوريدلو سره هغې اوفرمائيل چه بچيه! تا په دې سورت لوستلو سره ماته يوه خاص واقعه رايادة كړه، هغه دا چه ما د رسول الله ﷺ د ټولو نه اخرى قرأت واوريدو هغه د رسول الله ﷺ دې سورة لره لوستل وو كوم چه هغه د ماښام په مونځ كښې لوستلې وو. د بخارى په يو روايت كښې تصريح ده هغې به فرمائيل چه دا د رسول الله ﷺ اخرى مونځ وو، د هغې نه روستو رسول الله ﷺ باندې د مونځ موقع رانغله.

د آخر ما صلى په باره كښې اختلاف روايات

ځان پوهه كړه چه دا روايت هم دغه شان په بخارى كښې موجود دې او د بخارى په يو بل روايت كښې چه د عائشې ﷺ نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ اخرى مونځ د ماسپخين دې، اوس په دې دواړو روايتونو كښې په ظاهره تعارض دې، جواب دا دې چه د عائشې ﷺ مراد دا دې چه د هغه اخرى هغه مونځ كوم چه ئې اخرى په مسجد كښې د جماعت سره ادا كړې دې هغه ماسپخين دې (٢) او د ام الفضل مراد صلاة المغرب فى البيت دې نو ګويا د هر يو اخر كيدل په دوه مختلف اعتبارو سره دى او د رسول الله ﷺ اخرى مونځ كوم چه هر اعتبار سره اخرى وو هغه ظاهره ده چه د ګل په ورځ د سحر مونځ دې كوم چه رسول الله ﷺ په كور كښې منفردا ادا كړې وو لكه چه دا خبره ثابته كړې ده امام ابن كثير ﷺ په البدايه والنهايه كښې، د بخارى او مسلم رواياتو ته كتلو سره، په دې كښې د امام بيهقى ﷺ رائې بالكل جدا ده، د بعض رواياتو ظاهر ته كتلو سره هغه فرمائى چه د هغه اخرى مونځ د ګل د ورځې د سحر مونځ وو كوم چه ئې په ابوبكر صديق ﷺ پسې كړې وو، حافظ ابن كثير ددې رائې سخت ترديد كړې دې، دا ټول بحث په الفيض السمائى

---

(١): صحيح البخاري/الأذان ٩٨ (٧٦٣)، والمغازي ٨٣ (٤٤٢٩)، صحيح مسلم/الصلاة ٣٥ (٤٦٢)، سنن الترمذي/الصلاة ١١٨ (٣٠٨)، سنن النسائي/الافتتاح ٦٤ (٩٨٦)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٩ (٨٣١)، (تحفة الأشراف: ١٨٠٥٢)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ٥ (٢٤)، مسند احمد (٦/٣٣٨، ٣٤٠)، سنن الدارمي/الصلاة ٦٤ (١٣٣١) (صحيح)

(٢) او دا واقعه ديوم الخميس ده يعنى د وفات نه څلورورځې مخكښې كما اثبته الحافظ ابن كثير برواية البخاري ١٢)

کښې ډير په تفصيل کښې مذکور دي.

[٨١١]()حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَقْرَأُ بِالطُّورِ فِي الْمَغْرِبِ".

ترجمه: د محمد بن جبير بن نه روايت دې هغه د خپل پلار نه روايت کړې دې، بيشکه هغه وئيلې دي: ما اوريدلې دې د رسول الله ﷺ نه چې لوستلو سورة الطور په ماښام کښې.

تشريح: قوله:﴿ يقرا بالطور فى المغرب ﴾ د دې حديث په باره کښې د امام دارقطنى رائې دا ده لکه چه ابن رسلان ليکلې دې ﴿ وهم فيه بعض الرواة وانما هو فى الركعتين بعد المغرب وقال الترمذى كره مالک الطوال فى المغرب ﴾ (حاشية البذل)

د کومو رواياتو نه د ماښام په مونځ کښې کښې تطويل قرأت ثابتيږي، علماء کرامو ددې مختلف جوابات کړې دې. ١: لبيان الجواز، ٢: لعدم المشقة على القوم، ٣: منسوخ، ۴: لعله يقراء بعض السورة الطويلة، قاله الطحاوى وابن الجوزى، او خاص طور سره د جبير بن مطعم د حديث جواب د دارقطنى د طرف نه تير شو.

ايا د ماښام په مونځ کښې د تطويل قراءة ثبوت شته

دا خبره مخکښې تيره شوې ده چه د سحر په مونځ کښې تطويل او د ماښام په مونځ کښې تقصير فى القرأت متفق عليه دې خو په ماښام کښې د بعض علماء کرامو اختلاف منقول دې، او امام ترمذى د امام شافعى نه نقل کړې دې چه امام مالک رحمه الله په تطويل فى المغرب مکروه ګڼړلو، امام شافعى رحمه الله فرمائى خو زه دا مکروه نه ګڼړم بلکه مستحب ئې ګڼړم چه دا سورتونه دې هم په ماښام کښې اولوستلې شى، په دې باندې حافظ ابن حجر رحمه الله ليکى چه علامه بغوى هم په شرح السنة کښې د امام شافعى نه داسې استحباب نقل کړې دې، خو معروف د شوافعو په نزد چه ددې اوږدو سورتونو په لوستلو کښې نه کراهت شته او نه استحباب، حافظ فرمائى چه په مغرب کښې د قصار مفصل تنصيص، ماته په يو مرفوع حديث کښې نه دې ملاؤ شوې سوا د ابن ماجه د يو حديث نه کوم چه په روايت د ابن عمر رضي الله عنه مرفوعا چه په هغې کښې دا دى چه رسول الله ﷺ به د ماښام په مونځ کښې ﴿ قل يا ايها الكافرون ﴾ او ﴿ قل هو الله احد ﴾ لوستلو، او يو هغه حديث د ابوهريره رضي الله عنه چه د هغې تخريج نسائى او ابن خزيمه وغيره کړې دې ﴿ ما صليت وراء احد اشبه صلاة برسول الله صلى الله عليه وسلم من فلان قال سليمان (الراوى) يقراء فى المغرب بقصار المفصل... ويقراء فى الصبح بطول المفصل ﴾ او هم دغه شان حديث رافع ﴿ انهم كانوا ينتضلون بعد صلاة المغرب﴾ دا هم په مغرب کښې په تخفيف قرأت باندې دلالت کوى.

[1]): صحيح البخاري/الأذان ٩٩ (٧٦٥)، والجهاد ١٧٢ (٣٠٥٠)، والمغازي ١٢ (٤٠٢٣)، وتفسير الطور ١ (٤٨٥٤)، صحيح مسلم/الصلاة ٣٥ (٤٦٣)، سنن النسائي/الافتتاح ٦٥ (٩٨٨)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٩ (٨٣٢)، (تحفة الأشراف: ٣١٨٩)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ٥(٢٣)، مسند احمد (٤/٨٠، ٨٣، ٨٤، ٨٥)، سنن الدارمي/الصلاة ٦٤ (١٣٣٢) (صحيح)

[۸۱۲]()حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، قَالَ: قَالَ لِي زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: مَا لَكَ تَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِقِصَارِ الْمُفَصَّلِ، وَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِطُولَى الطُّولَيَيْنِ؟ قَالَ: قُلْتُ: مَا طُولَى الطُّولَيَيْنِ؟ قَالَ: الْأَعْرَافُ، وَالْأُخْرَى الْأَنْعَامُ". قَالَ: وَسَأَلْتُ أَنَا ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ، فَقَالَ لِي مِنْ قِبَلِ نَفْسِهِ: الْمَائِدَةُ، وَالْأَعْرَافُ.

ترجمه: د مروان بن الحکم نه روایت دې هغه وئیلی دی ما ته زید بن ثابت وویل: څه دې تالره چې ته لولی په ماښام کښې قصار مفصل او بیشکه ما لیدلی وو رسول الله ﷺ چې لوستلو ئې په ماښام کښې دوه اوږده سورتونه. هغه وایی چې ما وویل: دوه ا وږده سورتونه کوم یو دې؟ هغه وویل: سورة الأعراف او بل سورة الانعام، هغه وویل: ما تپوس وکړو د ابن ابی ملیکه نه هغه ماته وویل: د خپل ځان نه سورة المائدة او اعراف.

تشریح: قوله: ﴿عن مروان بن الحکم قال : قال لی زید بن ثابت الخ﴾ زید بن ثابت رضی الله عنه مروان ته اوفرمائیل چه څه خبره ده چه ته د ماښام په مونځ کښې همیشه قصار مفصل لولې، حال دا چه ما رسول الله ﷺ لیدلې دې چه په مغرب کښې به ئې په دوه اوږدو سورتونو کښې چه کوم زیات اوږد سورت دې هغه لوستلو، په دې باندې د عروه نه تپوس اوکړې شو چه ددې دواړو سورتونو نه څه مراد دې نو هغه اوفرمائیل سورة اعراف او سورة انعام، او په هغې کښې زیات اوږد اعراف دې، په اعراف کښې څلیرشت رکوع ګانې دی او په انعام کښې شل، او ددې په باره کښې د ابن ابی ملیکه نه تپوس اوکړې شو نو هغه اوفرمائیل چه مراد سورة المائده والاعراف دې، په مائده کښې صرف شپاړس رکوع ګانې دی نو ګویا د زیات اوږد مصداق په دواړو اقوالو باندې اعراف شو، او د ثانی په مصداق کښې اختلاف شو چه هغه مائده دې یا انعام.

په مقدار قرأت فی الصلاة کښې د صاحب بدائع رائې

ځان پوهه کړه چه د قرأت مستحبه په باره کښې چه کوم تفصیل په شروع کښې لیکلې شوې دې هغه د جمهور فقهاء کرامو رائې ده، او په فقهاء احناف کښې د صاحب بدائع رائې په دې کښې مختلف ده هغه په قرأت کښې د عدم تقدیر قائل دې، او فرمائی چه ددې مدار د وخت په ګنجائش او د قوم په رعایت باندې دې، یعنی د مونځ کونکو رعایت زیات اهم او مقدم دې ځکه چه په حدیث شریف کښې ﴿من ام قوما فلیخفف﴾ راغلې دې، لهذا د امام دپاره مناسب دا ده چه دومره قرأت اوکړی چه په قوم باندې ګران نه شی، حضرت شیخ فرمائی چه زما والد صاحب مولانا محمد یحیی به هم دا رائې خوښوله، او هم دغه شان په در مختار وغیره کښې تصریح ده چه د مفصل په سورتونو کښې چه کوم تقسیم د مونځونو په حق کښې کړې شوې دې په فلانی مونځ کښې فلانې سورت او په فلانی کښې فلانې دا په حالت د حضر کښې دې په سفر کښې نه هم په دې کښې اختیار دې چه څنګه د وخت تقاضه وی.

[1]): صحیح البخاري/الأذان ۹۸ (۷۶۴)، سنن النسائي/الافتتاح ۶۷ (۹۹۰)، (تحفة الأشراف: ۳۷۳۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵/۱۸۵، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹) (صحیح)

بَابُ مَنْ رَأَى التَّخْفِيفَ فِيهَا

باب دې په دليل د هغه چا کښې چه په مغرب کښې د تخفيف قائل دی

[٨١٣]()حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، أَنَّ أَبَاهُ كَانَ "يَقْرَأُ فِي صَلَاةِ الْمَغْرِبِ بِنَحْوِ مَا تَقْرَءُونَ وَالْعَادِيَاتِ وَنَحْوِهَا مِنَ السُّوَرِ". قَالَ أَبُو دَاوُد: هَذَا يَدُلُّ عَلَى أَنَّ ذَاكَ مَنْسُوخٌ، قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهَذَا أَصَحُّ.

ترجمه: د هشام بن عروة نه روايت دې بيشکه د هغه پلار به لوستلو د ماښام په مونځ کښې په اندازه د هغې چې تاسويې لولئ د والعاديات نه او ددې په اندازه نور سورتونه. وئيلی دی ابوداود: دا دلالت کوی چې هغه منسوخ دی، وئيلی دی ابوداود: او دا اصح دی.

تشريح: قوله: ﴿ قال ابوداود: هذا يدل على ان ذاک منسوخ ﴾ يعنی دا د عروه فعل په دې باندې دلالت کوی چه هغه چه په اول باب کښې د ماښام په مونځ کښې د اوږدو سورتونو لوستل ثابت دی هغه منسوخ دی، نسخ په ظاهره دې اعتبار سره ده چه د تير شوی روايت راوی عروه وو او د هغه دا عمل د هغه د بيان کړی روايت خلاف دې او مشهوره ده چه د راوی عمل د خپل روايت خلاف د نسخ دليل وی، د امام ابوداود په رائې باندې حافظ ابن حجر دا اشکال کړې دې چه د ام الفضل روايت چه په هغې کښې د ماښام په مونځ کښې ﴿والمرسلات ﴾ د رسول الله ﷺ نه لوستل مذکور دی کوم چه د رسول الله ﷺ د اخری عمر مونځ وو هغې ته منسوخ څنګه وئيلې کيدې شی، خو زه وائم چه که د امام طحاوی او ابن الجوزی توجيه واخستلې شی نو بيا به د حافظ اشکال صحيح نه وی.

[٨١٤]()حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ السَّرْخَسِيُّ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْحَاقَ، يُحَدِّثُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّهُ قَالَ: "مَا مِنَ الْمُفَصَّلِ سُورَةٌ صَغِيرَةٌ وَلَا كَبِيرَةٌ إِلَّا وَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَؤُمُّ النَّاسَ بِهَا فِي الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ".

ترجمه: عمرو بن شعيب د خپل پلار نه او هغه پلار ئې د خپل پلار نه روايت کوی بيشکه هغه وئيلی دي: نشته په مفصلو کښې ورکوټی يا غټ سورت مګر ما اوريدلی دی د رسول الله ﷺ نه چې خلکو ته به ئې امامتی کوله په هغې سره په فرض مانځه کښې.

تشريح: قوله: ﴿ حدثنا احمد بن سعيد ﴾ په بذل کښې ليکی چه دا حديث په ترجمة الباب کښې يعنی د تخفيف فی المغرب سره څه مناسبت قريبه نه لری.

د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت

زه وايم چه خبره خو هم دا ده خو دا هم وئيلې کيدې شی چه ددې حديث نه مطلقا په ټولو مونځونو کښې تخفيف فی القرأت مستفاد کيږی او چه هر کله په ټولو مونځونو کښې تخفيف ثابت شو نو په مغرب کښې هم دغه شان راغلو. او دا په دې وجه چه تخفيف او تطويل د امور اضافيه نه دې، د مفصل ټول سورتونه قصار دی د مبئن او مثانی په مقابله کښې، دا جدا خبره ده چه خپله په مفصل کښې بعض لوئې او بعض واړه دی. والله تعالى اعلم

(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٩٠٣٤أ) (صحيح)
(): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٨٧٨٨) (ضعيف)

[٨١٥] () حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا قُرَّةُ، عَنِ النَّزَّالِ بْنِ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ النَّهْدِيِّ، أَنَّهُ "صَلَّى خَلْفَ ابْنِ مَسْعُودٍ الْمَغْرِبَ، فَقَرَأَ: قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ".

ترجمه: د ابو عثمان النهدي نه روایت دي بیشکه هغه مونځ وکړو وروسته د ابن مسعود نه د ماښام نو ويې لوستلو قل هو الله احد.

بَابُ الرَّجُلِ يُعِيدُ سُورَةً وَاحِدَةً فِي الرَّكْعَتَيْنِ

باب دې په بيان د سړي کې چې تکراروي يو سورت په دوه رکعاتونو کې

د يو سورت تکرار په دوه رکعتونو کښې داحنافو اوحنابله په نزد بغير د کراهت نه جائز دې، مالکيان او بعض احناف دکراهت طرف ته تلي دي او د شوافع په نزد خلاف اولى دې. (منهل)

[٨١٦] () حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، عَنِ ابْنِ أَبِي هِلَالٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْجُهَنِيِّ، أَنَّ رَجُلًا مِنْ جُهَيْنَةَ، أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَقْرَأُ فِي الصُّبْحِ: إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ فِي الرَّكْعَتَيْنِ كِلْتَيْهِمَا" . فَلَا أَدْرِي أَنَسِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْ قَرَأَ ذَلِكَ عَمْدًا.

ترجمه: د معاذ بن عبد الله الجهني نه روایت دې، بیشکه یو سړی د جهینه خبر ورکړی دی هغه ته، چې هغه اوریدلی دی د نبی ﷺ نه، چې لوستلو ئې د سحر په مونځ کښې اذا زلزلت الارض په دواړو رکعاتونو کښې، زه نه پوهېږم چې د رسول الله ﷺ نه هېر شو او که دايي قصداً ولوستلو.

بَابُ الْقِرَاءَةِ فِي الْفَجْرِ

باب دې په بيان د قرات کې د سحر په مونځ کې

حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي الْمِنْهَالِ، عَنْ أَبِي بَرْزَةَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الْفَجْرَ وَيَعْرِفُ أَحَدُنَا جَلِيسَهُ الَّذِي كَانَ يَعْرِفُهُ وَيَقْرَأُ فِيهَا مِنَ السِّتِّينَ إِلَى الْمِئَةِ.

): تفرد به أبو داؤد (تحفة الأشراف: ١٣٦١٩)، وقد أخرجه مسند احمد ٤٢٨/٢)

ترجمه: حضرت ابو برزه رضي الله عنه فرمائي چه نبی اکرم ﷺ به د سحر مونځ کولو نو مونږ به دځان سره نزدې هغه کس پيژندلو چه مونږ به د مخکښې نه پيژندلو، او نبی کريم ﷺ به په دې مونځ کښې د شپيتو نه واخله تر سلو پورې آياتونه لوستل.

قوله: ﴿ عن ابي برزة وقال ﴾ د ابوبرزه اسلمی ﷺ دا حديث متفق عليه دې او د بخاري په روايت کښې داسې دی ﴿ في الركعتين او احدهما ﴾ يعنی په دواړو رکعتونو کښې يا په يو رکعت کښې سل يا شپيته آيتونه لوستل، او د مسلم په يو روايت کښې په روايت د جابر بن سمره ﷺ في الصبح بق راغلي دې، او هم ددې په دويم روايت کښې بالصفت او په مستدرک حاکم کښې په يو روايت کښې سورة واقعه راغلي دې قاله الحافظ.

هم دغه شان د مسلم په يو روايت کښې دی او په ابوداود کښې هم باب الصلاة في النعل هم تير شوي دې، انه صلى الله عليه وسلم بمكة فاستفتح سورة المومنين، الحديث

[1]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٩٣٨٠) (ضعيف)

[2]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٥٦٧٣) (حسن)

[٨١٧] ()حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى الرَّازِيُّ، أَخْبَرَنَا عِيسَى يَعْنِي ابْنَ يُونُسَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَصْبَغَ مَوْلَى عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، قَالَ: كَأَنِّي أَسْمَعُ صَوْتَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَقْرَأُ فِي صَلَاةِ الْغَدَاةِ: فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ ١٥ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ ١٦ سورة التكوير آية ١٥-١٦".

ترجمه: د عمرو بن حريث نه روايت دې هغه وئيلى دي: ګويا کښې زه اورم اواز د نبی ﷺ چې لوستلويې د سحر په مونځ کښې فلا أقسم بالخنس الجوار الكنس.

تشريح: قوله: ﴿ عن عمرو بن حريث قال: ﴾ صحابى د خپل قوت حافظه طرف ته اشاره کوی چه ګويا زه دې وخت کښې اورم د رسول الله ﷺ د سحر په مونځ کښې دا آيت کريمه لوستل يعنى هغه سورة چه په هغې کښې دا آيت کريمه ذکر دې ﴿ اذا الشمس كورت ﴾ (٢) د احنافو په نزد په طوال مفصل کښې دې او د جمهورو په نزد په اوساط کښې.

بَابُ مَنْ تَرَكَ الْقِرَاءَةَ فِي صَلَاتِهِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ

باب دې په بيان د هغه چاکې چې په مانځه کې قراءت د سورة فاتحې پريږدی

د قرأت په رکنيت کښې چه کوم اختلاف دې هغه مونږ سره د ابواب القرأت په شروع کښې تير شوې دې، په اصل کښې دلته درې مسائل دی د قرات حکم چه فرض دې يا سنت، او مسئله ثانيه چه رکن قرأت مطلق قرأت دې يا خاص سورة فاتحه، او دريمه مسئله قرأت خلف الامام، اوله مسئله خو تيره شوه.

په رکنيت د فاتحه کښې د ائمه وُ اختلاف

دلته په حديث الباب کښې مسئله ثانيه مذکور ده پس دا مسئله مختلف فيه ده د احنافو په نزد نفس قرأت فرض دې او د فاتحې تعيين واجب، او د جمهور علماء ائمه ثلاث په نزد د رکن قرأت مصداق نفس قرأت نه دې بلکه سورة فاتحه ده، که څوک ټول قران اولولی او فاتحه او نه لولی نو فرض به نه ادا کيږی، احناف وائی چه د نفس قرأت ثبوت د نص قطعی نه دې لهذا هغه به فرض وی او د فاتحه تعيين د اخبار احاد نه دې لهذا د فاتحې لوستل به واجب وی نه فرض، بغير د فاتحې نه به فرض ادا شی خو مونځ به ناقص او واجب الاعاده وی، الغرض احناف ما ثبت بالقران ته فرض او ما ثبت بالسنة ته واجب وائی.

---

(١): سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ٥ (٨١٧)، (تحفة الأشراف: ١٠٧١٥)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الصلاة ٣٥ (٤٥٦)، مسند احمد (٣٠٦/٤، ٣٠٧)، سنن الدارمي/الصلاة ٦٦ (١٣٣٦) (صحيح)

(٢) زما په خيال خاص طور سره چه دا آيت کريمه ذکر کوی کيدې شی چه ددې وجه دا وی چه ددې آيت کريمه د اوريدلو په وخت په هغه صحابی باندې څه خاص کيفيت راغلې وی، په دې وجه دا آيت کريمه خاص طور سره ياد پاتې شو او په دې کښې څه شک دې چه دا حضرات د زړونو خاوندان وو، او دا هم ممکنه ده چه کوم وخت کښې دوی د مانځه دپاره مسجد ته داخل شو هغه وخت رسول الله ﷺ دا آيت کريمه تلاوت کولو، د حضرت سهارنپوری په حالاتو کښې ليکلې دی چه هر کله زما د ټولو نه اول ګنګوه ته حاضری اوشوه نو... نو هغه وخت حضرت اقدس ګنګوهی په تراويح کښې قران کريم اورولو... کوم آيت کريمه چه ئې د ټولو نه اول په غوږونو کښې پريوتلو هغه د سورة احزاب دا آيت کريمه وو ﴿ اشحة علي الخير ﴾ ١٢).

[٨١٨]()حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: "أُمِرْنَا أَنْ نَقْرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَمَا تَيَسَّرَ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدرى رضي الله عنه نه روايت دې، هغه وئيلى دي: مونږ ته امر شوى دى چې لولو سورة الفاتحه او هغه چې اسان وي.

[٨١٩]()حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى الرَّازِيُّ، أَخْبَرَنَا عِيسَى، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مَيْمُونٍ الْبَصْرِيِّ، حَدَّثَنَا أَبُو عُثْمَانَ النَّهْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اخْرُجْ فَنَادِ فِي الْمَدِينَةِ أَنَّهُ لَا صَلَاةَ إِلَّا بِقُرْآنٍ وَلَوْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ فَمَا زَادَ".

ترجمه: ابو عثمان النهدى حديث بيان كړې دې د ابو هريره رضي الله عنه نه هغه وئيلى دي: چې ماته رسول الله صلى الله عليه وسلم ووئيل: لاړ شه اواز وكړه په مدينه كښې بيشكه مونځ نشته مگر په قرآن سره اگر چه سورت فاتحه ولې نه وي. او يا زيات د دې نه.

تشريح: **قوله**:﴿ امرنا ان نقرأ بفاتحة الكتاب وما تيسر ﴾ او ددې نه وړاندې حديث مرفوع دې چه د هغې راوى ابوهريره رضي الله عنه دې. ﴿ لا صلاة الا بقراءة فاتحة الكتاب فما زاد ﴾

حديث د احنافو موافق دې

دا دواړه احاديث د جمهورو خلاف دى، اول په دې وجه چه په دې كښې د فاتحې نه علاوه ﴿ ما تيسر ﴾ مذكور دې يعنى د سورة ضم كول ځكه چه جمهور د سورة د ضم كولو د استحباب قائل دى، په خلاف د احنافو چه هغه فاتحه او د سورة ضم كولو دواړه واجب منى، او دويم حديث د دواړو حيثيتو نه د هغوى خلاف دې يو خو په دې وجه چه په دې كښې ﴿ ما زاد على الفاتحة ﴾ مذكور دې، او دويم په دې وجه چه په دې كښې د فاتحې تعيين نشته بلكه دا دى ﴿ الا بقران ﴾، هغه حضرات فرمائى چه دا حديث ضعيف دې په دې كښې جعفر بن ميمون دې، ددې جواب حضرت په بذل كښې دا وركړې دې چه د جعفر بن ميمون ډيرو حضراتو توثيق كړې دې، غرض دا چه متروک بالاتفاق نه دى.

[٨٢٠]()حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أُنَادِيَ أَنَّهُ لَا صَلَاةَ إِلَّا بِقِرَاءَةِ فَاتِحَةِ الْكِتَابِ فَمَا زَادَ".

ترجمه: د ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې، هغه وئيلى دي: ماته امر وكړو رسول الله صلى الله عليه وسلم چې زه اعلان وكړم، بيشكه مونځ نشته مگر په قرأت د فاتحې، او هغه چې زيات وي.

[٨٢١]()حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا السَّائِبِ مَوْلَى هِشَامِ بْنِ زُهْرَةَ،

---

[١]: تفرد به أبوداود، (تحفة الأشراف: ٤٣٧٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٥/٣، ٩٧) (صحيح)

[٢]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٣٦١٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٢٨/٢) (منكر)

[٣]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٣٦١٩) (صحيح)

[٤]: صحيح مسلم/الصلاة ١١ (٣٩٥)، سنن الترمذي/تفسير الفاتحة ٢ (٢٩٥٣)، سنن النسائي/الافتتاح ٢٣ (٩١٠)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١١ (٨٣٨)، (تحفة الأشراف: ١٤٩٣٥، ١٤٠٤٥)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ٩ (٣٩)، مسند احمد (٢٤١/٢، ٢٥٠، ٢٨٥، ٢٩٠، ٤٥٧، ٤٨٧) (صحيح)

يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ صَلَّى صَلَاةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِأُمِّ الْقُرْآنِ، فَهِيَ خِدَاجٌ، فَهِيَ خِدَاجٌ، فَهِيَ خِدَاجٌ، غَيْرُ تَمَامٍ". قَالَ: فَقُلْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، إِنِّي أَكُونُ أَحْيَانًا وَرَاءَ الْإِمَامِ قَالَ: فَغَمَزَ ذِرَاعِي، وَقَالَ: اقْرَأْ بِهَا يَا فَارِسِيُّ فِي نَفْسِكَ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: قَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نِصْفَيْنِ: فَنِصْفُهَا لِي، وَنِصْفُهَا لِعَبْدِي، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ" قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اقْرَءُوا يَقُولُ الْعَبْدُ {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} [الفاتحة: ٢] يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: حَمِدَنِي عَبْدِي، يَقُولُ: {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} [الفاتحة: ١]، يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: أَثْنَى عَلَيَّ عَبْدِي، يَقُولُ الْعَبْدُ {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ}، يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: مَجَّدَنِي عَبْدِي، يَقُولُ الْعَبْدُ {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} [الفاتحة: ٥]، يَقُولُ اللَّهُ: هَذِهِ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، يَقُولُ الْعَبْدُ {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ، صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ، وَلَا الضَّالِّينَ} [الفاتحة: ٧]، يَقُولُ اللَّهُ: فَهَؤُلَاءِ لِعَبْدِي وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ"

ترجمه: علاء بن عبد الرحمن نه روايت دي، بيشکه هغه اوريدلى دى د ابو السائب نه چي مولى د هشام بن زهره دى هغه وئيل: ما اوريدلى دى د ابو هريره نه هغه به وئيل. وئيلى دى رسول الله ﷺ چا چي مونځ وکړو او سورة فاتحه ئي پکي ونه وئيله نو دا ناقص دى، دا ناقص دى، دا ناقص دى، پوره نه دى. هغه وايي: ما ووېل اى ابو هريره! زه کله د امام نه وروسته يم، هغه وايي: زه ئي وسکوندلم په څنګل خپلي سره او ويي وئيل: لوله دا په خپل نفس کښي اى فارسي، بيشکه ما اوريدلى دى د رسول الله ﷺ نه هغه وئيل: وئيلى دى الله تعالى ما تقسيم کړى دى مونځ په مابين زما او مابين د بنده زما کښي دوه حصي: نيم زما دى او نيم زما د بنده ديو او زما د بنده لپاره هغه څه دي چي د کوم ئي سوال کړى دى، وويل رسول الله ﷺ ولولئ، وايي بنده (الحمد لله رب العالمين) وايي الله تعالى بنده زما حمد وويلو، هغه وايي: (الرحمن الرحيم) وايي الله تعالى ثناء ووئيله زما بنده زما، وايي بنده (مالک يوم الدين) وايي الله تعالى لويى بيان کړه مالره بنده زما، وايي بنده (اياک نعبد و اياک نستعين) وايي الله تعالى دا زما او زما د بنده په مينځ دى، او زما د بنده لپاره هغه شى دى چي د کوم ئي سوال کړى دى، وايي بنده (اهدنا الصراط المستقيم، صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم و لا الضالين) وايي الله تعالى دا زما د بنده لپاره دى، او زما د بنده لپاره هغه څه دي چي د څه ئي سوال کړى دى.

تشريح: قوله: ﴿ من صلى صلاة لم يقرأ بها بام القران فهى خداج فهى خداج غير تمام ﴾ خداج اى ذات خداج، خداج په معنى د نقصان، چه بغير د فاتحي د قرأت نه مونځ ناقص دي، او هم دا خبره احناف کوى چه دا لفظ اخستلي شوي دي د ﴿ خدجت الناقة ولدها ﴾ ته او دا هغه وخت وئيلي شى چه کله د اوښي بچي پيدا شى د مودي د پوره کيدو نه مخکښي ﴿ وان کمل خلقه ﴾ اګر چه هغه بچي کامل الخلقة او تام الاعضاء وى، لهذا کوم مونځ چه بغير د فاتحي نه اوکړي شى هغه د ارکان او فرائض په اعتبار سره پوره دي، اګر چه د صفت نقصان سره متصف دي.

قوله: ﴿ فقلت يا ابا هريرة انى اکون احيانا وراء الامام ﴾ دي د ابوهريره رضي الله عنه اثر کښي د فاتحه خلف الامام مسئله ذکر ده، اول په دې کښي د ائمه کرامو اختلاف واورئ:

په فاتحه خلف الامام کښې مذاهب ائمه

فاتحه خلف الامام د ائمه ثلاث احناف، مالکیانو او حنابله په نزد غیر واجب دې د امام شافعی قول قدیم هم دا دې او د هغه په قول جدید کښې قرأت فاتحه خلف الامام مطلقا فی الجهرية والسرية فرض ده بغیر ددې نه مونځ نه صحیح کیږی، غرض دا چه په دې باندې خو جمهور د شوافعو نه علاوه متفق دی چه واجب نه ده، بیا وړاندې په استحباب او کراهت کښې اختلاف دې، د احنافو په نزد مکروه تحریمی دې او د مالکیانو او حنابله په نزد په صلاة سریه کښې مستحب او په جهریه کښې مکروه ده، البته امام احمد فرمائی چه په جهری مونځ کښې که مقتدی د امام قرأت نه اوری او هغه ته اواز نه رسیږی بیا هم مستحب دې، هم دغه شان په احنافو کښې امام محمدرحمه الله هم په سری مونځ کښې د استحباب قرأت قائل دې. (کما فی البذل ج ۲ ص ۵۷)

امام بخاری‌رحمه الله باب قائم فرمائیلې دې "باب وجوب القراءة على الامام والماموم" علامه قسطلانی ددې باب په شرح کښې لیکی "وهو قول الجمهور خلافا للحنفية" په دې باندې په حاشیه د لامع کښې حضرت شیخ لیکلې دی چه د تعجب خبره ده چه وجوب القراءة على المقتدی ته قسطلانی د جمهورو قول څنګه اووې حال دا چه ائمه ثلاث د عدم وجوب قائل دی.

زمونږ علماء کرام فرمائی چه د شوافعو سره یو حدیث هم داسې صحیح او صریح نشته چه د هغې نه د قرأت خلف الامام وجوب ثابتیږی، ځکه چه د کومو روایاتو نه د فاتحې وجوب ثابتیږی هغه د خلف الامام سره متعلق نه دی، او کوم چه د خلف الامام سره متعلق دی د هغې نه وجوب نه ثابتیږی بلکه زیات نه زیات اباحت ثابتیږی.

بیا خان پوهه کړئ چه د شوافعو سره په دې سلسله کښې بس یو صحیح او زور دار دلیل دې یعنی د عبادة بن الصامت‌رضي الله عنه کوم چه متفق علیه دې، د هغې نه علاوه چه کوم نور احادیث دی په هغې کښې چونکه ﴿ الا بفاتحة فما زاد ﴾ الفاظو زیادت دې او ددې زیادت د وجوب شوافع قائل نه دی په دې وجه هغوی دا قسم روایات صرف په منفرد باندې محمول کوی، یعنی په غیر مقتدی باندې، پس امیر یمانی په سبل السلام شرح بلوغ المرام کښې ددې تصریح کړې ده او هغه د فاتحه خلف الامام قائل دی، دا حدیث د عباده په ابوداود کښې هم وړاندې راروان دې ددې جوابات به هم هلته ورکولې شی.

اوس تاسو د ابوهریره‌رضي الله عنه د اثر چه په متن کښې مذکور دې د هغې په باره کښې واورئ هغه فرمائی ﴿ اقرأ بها یا فارسی فی نفسک ﴾ قرأت فی النفس یعنی په زړه زړه کښې لوستل استحضار مضمون ته وئیلې شی او ددې مونږ هم منکر نه یو.

د اقرأ بها فی نفسک تشریح

قوله: ﴿ فانی سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول: قال الله تعالی ﴾ ابوهریره‌رضي الله عنه په خپله مدعا یعنی قرأت فاتحه فی النفس باندې دلیل پیش کوی چه د هغې حاصل دا دې چه سورة فاتحه ډیر مبارک او په دعاګانو باندې مشتمل سورت دې، تول په توله خیر دې زه په دې

باندې وايم چه ددې نه معلوميږي چه خپله د ابوهريره ﷺ په نزد ﴿لا صلاة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب﴾ عام نه دې، مقتدي په دې کښې داخل نه دې ځکه چه که دا عام وې نو بيا ابوهريره ﷺ لره د سائل په جواب کښې داسې وئيل پکار وو چه هر کله رسول الله ﷺ صفا فرمائي چه ﴿لا صلاة الا بفاتحة الكتاب﴾ نو بيا تاته په خلف الامام لوستلو کښې څه تردد دې؟ بيا خو د هغه بيان کړې شوې روايت د دليل دپاره کافي وو، د مزيد دليل او استدلال حاجت نه وو، معلومه شوه چه هغه خپله هم په دې پوهه وو چه دا حديث د مقتدي په حق کښې نه دې، هم دغه شان ابوهريره ﷺ چه ددې په استدلال کښې کوم دليل پيش کړې دې هغه د فضائلو د قبيلې نه دې نه د فرائض د قبيل نه، نو که بالفرض اومنلې شي چه د ابوهريره ﷺ مراد دا دې چه په امام پسې حقيقة قرأت نه دي کيدل پکار نو بيا په دې دويم دليل سره صرف فضيلت ثابتيږي نه فرضيت، او صرف د فضيلت په ثبوت سره د شوافعو مقصد نه حاصليږي هغوی خو د فرضيت فاتحه قائل دی، زه وائم زمونږ خبرې په مسائلو کښې دی نه په فضائلو کښې او هغه حديث پيش کوی د فضيلت والا او د حديث مرفوع نه وجوب ثابتيدلې شی هغه دوی نه پيش کوی څه وجه ده؟ هم دا وجه ده چه د هغوی په نزد هم ددې محمل مقتدي نه دې.

دلته يوه خبره دا هم کتل پکار دی چه ابوهريره ﷺ غمز ذراع ولې کړې دې يعنې په څنګل سره ئې ولې متوجه کوی؛ شاګرد ته اشاره کوی چه خاموش اوسه شور مه کوه، سورة فاتحه ډير د فضيلت والا سورت دې ددې قرأت نه دی هيرول پکار، حضرت شيخ به فرمائيل بلکه په اوجز کښې ئې هم ليکلې دی چه ابوهريره ﷺ به بعض وخت د رسول الله ﷺ د محبت د وجې نه ظاهره ده په حديث باندې عمل کولو پس په مسلم شريف کښې دی چه ابوهريره ﷺ يو ځل اودس کولو چه په هغې کښې هغه خپل لاسونه د خپلو ترخونو پورې وينځل شاته ئې يو عجمي شاګرد ولاړ وو هغه ترې تپوس اوکړو ﴿ما هذا يا ابا هريرة﴾ هغه ته معلومه نه وه چه دلته څوک ولاړ دې او ما داسې په اودس کولو باندې وينی، فورا متوجه شو او وې فرمائيل ﴿يا بنى فروخ انتم ههنا لو علمت انكم ههنا ما توضات هذا الوضوء﴾ اې عجميانو! تاسو دلته يئ؛ که ماته معلومه وی چه تاسو دلته يئ نو ما به داسې اودس نه کولو، ولې؟ ځکه چه دا طرز عمل د جمهور صحابه کرامو د مسلک خلاف وو خو هغه ظاهر حديث کوم چه د اثار فضيلت په باره کښې په دې باندې عمل کولو سره داسې کول، او چونکه د هغه دا طرز عمل د جمهورو د مسلک خلاف وو ددې په اظهار کښې د انتشار ويره وه په دې وجه ئې هغه د چا په وړاندې هم ذکر نه کړو، دغه شان خبره دلته هم موندلې شوې ده چه هغه شاګرد په څنګل باندې اووهلو او ورته ئې اووې چه خاموش شه، چه هرڅنګه وی دا سورت لوله، او که مراد دا واخستلې شی چه ددې سورت د مضمون استحضار ساته نو بيا هيڅ قسم اشکال نشته.

قوله: ﴿فنصفها لي ونصفها لعبدي﴾ د دې حديث نه معلوميږي چه د سورة فاتحه اووه آيتونه دی چه په هغې کښې د شروع درې آيتونه د الله پاک په لوئې والی او د هغه په حمد وثناء

کښې دی او په اخری درې ایتونو کښې د بنده د خپل ځان دپاره دعا ده او درمیانی څلورم آیت ﴿ ایاک نعبد وایاک نستعین ﴾ د الله پاک او بنده ترمینځه مشترک دې د حمدوثناء او د دعا ترمینځه، او د بسم الله په دې کښې چرته هم ذکر نشته ددې نه معلومه شوه چه بسم الله د فاتحې جزء نه دې، امام نووی رحمه الله د شوافعو د طرف نه کوم چه د بسم الله د جزئیت قائل دی ډیر جوابات ورکړې دی، علامه شوکانی رحمه الله فرمائی چه په دې کښې بعض جوابات خو د هغوی په حق کښې فائده نه لری او بعض د تعسف نه خالی نه دی.

[٨٢٢](١)حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَابْنُ السَّرْحِ، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ فَصَاعِدًا". قَالَ سُفْيَانُ: لِمَنْ يُصَلِّي وَحْدَهُ.

ترجمه: د عبادة بن الصامت رضي الله عنه روایت هغه ئې نبی صلی الله علیه وسلم ته رسوی «نشته دی مونځ لپاره د هغه چا چې قرأت د فاتحې نه دی کړی یا زیات. وئیلی دی سفیان: د هغه چا لپاره چې یواځې مونځ کوي.

(حدیث الباب د جمهورو دلیل دې)

قوله: ﴿ حدثنا قتیبة بن سعید ﴾ دا حدیث متفق علیه دې بلکه په صحاح سته کښې دې ددې نه جمهور علماء ثلاث د فاتحې په رکنیت باندې استدلال کړې دې او په مذاهب اربعه کښې صرف شوافعو ددې حدیث د عموم پیش نظر مقتدی لره په دې کښې شامل منلو سره د فاتحه خلف الامام په فرضیت باندې هم دغه شان استدلال کړې دې، په رکنیت فاتحه باندې کلام تیر شو، په مسئله ثانیه یعنی فاتحه خلف الامام باندې بحث باقی دې، د شوافعو دپاره د ټولو نه لوئې او قوی دلیل هم دا دې ځکه چه دا متفق علیه حدیث دې.[٢]

(الجواب الاول)

زمونږ د طرف نه ددې ډیر جوابات کړې شوې دی:

١: دا حدیث په منفرد باندې محمول دې چه د هغې ډیر قرائن دی، نور روایات مرفوعه او اثار صحابه مثلا ﴿ اذا قرأ فانصتوا ﴾، ﴿ من کان له امام فقراءة الامام قراءة له ﴾ خپله وړاندې هم په دې روایت کښې سفیان بن عیینه د حدیث راوی فرمائی ﴿ لمن یصلی وحده ﴾

(د سفیان بن عیینه په قول باندې اعتراض)

په دې باندې خطابی شارح حدیث دا اعتراض کړې دې چه دا تخصیص بغیر د دلیل نه صحیح نه دې، زمونږ د طرف نه جواب کړې شوې دې چه دا تخصیص بالدلیل دې بغیر د

---

[١]: صحیح مسلم/الصلاة ١١ (٣٩٤)، سنن النسائي/الافتتاح ٢٤ (٩١١) (وقد ورد بدون قوله :»فصاعداً« عند : صحیح البخاري/الأذان ٩٥ (٧٥٦)، سنن الترمذي/ الصلاة ٦٩ (٢٤٧)، ١١٦ (٣١٢)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١١ (٨٣٧)، (تحفة الأشراف: ٥١١٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣١٤/٥، ٣٢١، ٣٢٢)، سنن الدارمي/الصلاة ٣٦ (١٢٧٨) (صحیح)

[٢]) خو دهغوی استدلال دبخاری شریف د روایت د الفاظو نه دې چه په هغې کښې د فصاعدا» زیاتوالې دې، د فصاعدا» لفظ سره خو مسئله نازکه جوړېږی.

دلیل نه نه دې، لکه چه اوس تیر شو، او که دا عام ساتلې نو بیا دا هم کیدې شی خو که تاسو په دې کښې تعمیم کوئ نو بیا به مونږ هم په دې کښې تعمیم کوو. ﴿ لو عممتم لعمنا ﴾ (کما فی تقریر الجنجوهی) یعنی که تاسو په دې حدیث کښې عموم منئ د مقتدی او منفرد دواړو نو بیا به زمونږ عموم به هم منل وی، هغه دا چه قرأت عام دې که حقیقة وی یا حکمیه او مقتدی هم حکما قاری دې. بقراءة الامام.

الجواب الثانی :

دا حدیث په بخاری او مسلم دواړو کښې دې په صحیح بخاری کښې خو لفظ ﴿فصاعدا ﴾ موجود نه دې خو د مسلم او ابوداود وغیره په روایاتو کښې دا زیادت ثابت دې، او ددې زیادت د موجود کیدو نه پس بیا دا حدیث د شوافع دپاره مفید نه دې بلکه د هغوی خلاف کیږی ځکه چه هغه حضرات د مقتدی په حق کښې صرف د فاتحې قائل دی، ددې نه د زائد نه وجوبا قائل دی او نه استحبابا.

(په حدیث کښې د فصاعدا په اضافه باندې د امام بخاری اعتراضات او دهغې جوابات)

امام بخاری رحمه الله د ﴿ فصاعدا ﴾ زیادت ثابت نه منی او حال دا چه دا لفظ په صحیح مسلم او باقی د سنن په کتابونو کښې موجود دې، امام بخاری ددې لفظ دوه جوابات ورکړې دی.

(**الجواب الاول**) اول دا چه په دې زیادت کښې معمر بن راشد یمنی د زهری نه په روایت کولو کښې متفرد دې، نورو حضرات محدثین جواب کړې دې چه اوګورئ دا زیادت په سنن ابی داود کښې د زهری نه روایت کولو والا سفیان بن عیینه دې، بیا معمر متفرد څنګه شو، اول خو معمر بالکل ثقه او د صحاح سته راوی دې او زیادت د ثقه معتبر وی، او بیا چه هر کله هغه متفرد هم نه دې، هم دغه شان د هغه متابعت نورو راویانو هم کړې دې، پس په بذل المجهود (ج ۲ ص ۵۴) کښې لیکی : **وکذلک تابعه فیها صالح والاوزاعی وعبدالرحمن بن اسحاق وغیرهم کلهم عن الزهری.**

(**الجواب الثانی**) دویم جواب امام بخاری رحمه الله ددې دا ورکړې دې چه دا ﴿ فصاعدا، تقطع الید فی ربع دینار فصاعدا ﴾ د قبیل نه دې، اوګورئ نصاب سرقه د جمهورو په نزد ربع دینار دې او په هغې باندې زیادت کیدل ضروری نه دی بلکه د ربع دینار په غلا باندې هم قطع ید کیدلې شی، لهذا معلومه شوه چه ﴿ فصاعدا ﴾ موندلې کیدل ضروری نه دی، او دا ضروری نه دی چه کوم حکم ددې د ماقبل دې هم هغه ددې ګم وی.

مونږ وایو صحیح ده چه ضروری خو نه دی خو کیدل ئې مضر هم نه دی او تاسو خو دلته د ما زاد علی الفاتحه بالکل قائل نه یئ، لهذا دا جواب څنګه صحیح شو، اول خو مونږ وایو چه په حدیث کښې بعض داسې مواضع هم شته چرته چه فصاعدا د ماقبل په حکم کښې دې لکه په حدیث د اضحیه کښې ﴿ امرنا رسول الله صلی الله علیه وسلم ان نستشرف

العين والاذن فصاعدا ﴾ (١) ځکه چه د قربانۍ په څاروی کښې صرف د عين او اذن سالم کیدل کافي نه دی بلکه د نورو اندامونو هم صحیح او سالم کیدل ضروري دی، کوم چه ئې په فصاعدا سره بیان کړې دې، او امام بخاري رحمه الله چه کوم مثال پیش کړې دې هلته بیشکه ﴿فصاعدا ﴾ د ماقبل په حکم کښې نه دی یعنی د هغې موندلې کیدل ضروري نه دی.

د فصاعدا د مواضع استعمال اختلاف

نتیجه دا راووتله چه د ﴿ فصاعدا ﴾ مواضع استعمال مختلف دی، کله دا د ماقبل په حکم کښې وی او چرته نه، د قرائن وغیره نه ددې تعیین کیدې شی، د مشائخ او استاذانو کلام نه کتلو سره معلومیږی چه که د متکلم مقصود اقل ما واجب لره بیانول وی، نو بیا خو د ﴿فصاعدا ﴾ موندلې کیدل ضروري نه دی، او که مقصود جمیع ما وجب بیانول وی نو بیا خو د فصاعدا کیدل هم ضروري دی، پس په حدیث الاضحیه کښې جمع ما وجب بیانول مقصود دی بعض لره صراحة او بعض د فصاعدا په ذریعه مجملا، او نصاب سرقه والا حدیث کښې اقل مقدار لره بیانول مقصود دی، لهذا هلته د ﴿ فصاعدا ﴾ کیدل ضروري نه دی.

اوس په متنازع حدیث کښې کتل دی چه دا د چا د قبیل نه دې، ظاهره ده چه دلته مقصود اقل ما وجب لره بیانول نه دی بلکه جمیع ما وجب لره بیانول دی، لهذا د فاتحه والا حدیث، حدیث الاضحیه د قبیل نه شو، ممکنه ده د یو صاحب په ذهن کښې ددې نه غوره توجیه هم وی نو بیا به هغه مقدم وی.

الجواب الثالث: سیدنا عباده رضي الله عنه دا حدیث کوم چه په بخاري او مسلم کښې دی، مختصر دې د حدیث طویل نه، پوره حدیث ابوداود او ترمذي وغیره کښې دی، پس د باب حدیث نمبر ۲ اوګورئ.

[۸۲۳](٢)حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: كُنَّا خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ، فَقَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَثَقُلَتْ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةُ، فَلَمَّا فَرَغَ، قَالَ: "لَعَلَّكُمْ تَقْرَءُونَ خَلْفَ إِمَامِكُمْ"، قُلْنَا: نَعَمْ، هَذًّا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: "لَا تَفْعَلُوا إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ فَإِنَّهُ لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِهَا".

ترجمه: د عبادة بن الصامت رضي الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دي: وو مونږ وروسته د نبي صلى الله عليه وسلم نه د سحر په مونځ کښې نو قرأت وکړو رسول الله صلى الله عليه وسلم، نو قرأت ورباندې درون شو، هرکله چې فارغ شو ویې وئیل: کیدی شی چې تاسو د امام نه وروسته قرأت کوئ. مونږ ووېل: آو، همدا ده ای د الله رسوله! هغه وفرمائیل: تاسو داسې مه کوئ مګر په سورت فاتحی باندې، بیشکه مونځ نشته د هغه چا چې سورت فاتحه نه لولي.

تشریح: **قوله**: ﴿ عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ قَالَ كُنَّا خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ فَقَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم..الخ﴾ د دې حدیث نه معلومیږی چه صحابه کرام به

---

(١) د قربانۍ د څاروی سترګې او غوږونه دې ښه اوکتلې شی ۱۲

(٢): سنن الترمذي الصلاة ۱۱۵ (۳۱۱)، (تحفة الأشراف: ۵۱۱۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۱۳/۵، ۳۱۶، ۳۲۲)، (حسن)

په شروع کښې په خپل اختيار او اجتهاد سره قراءة خلف الامام کولو چه د هغې خبر رسول الله ﷺ ته نه وو، د رسول الله ﷺ په تپوسلو باندې هغوی اقرار اوکړو چه مونږ ئې زر زر وايو نو په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه داسې مه کوئ سوا د سورة فاتحې نه ځکه چه ددې نه بغير خو مونځ نه کيږی

دلته رسول الله ﷺ مقتدی د مطلق قرأت نه منع کړو او د فاتحې استثناء ئې اوفرمائيله او قاعده دا ده چه ﴿ الاستثناء بعد الحظر يفيد الاباحة كما في قوله تعالى : ولا تاكلوا اموالكم بينكم بالباطل الا ان تكون تجارة ﴾ لهذا ددې حديث نه ثابته شوه چه د مقتدی دپاره قراءة فاتحه جائز او مباح دې نه فرض، فلا يصح استدلالهم بهذا الحديث على فرضية الفاتحة.
اوس دلته دوه خبرې پاتې کيږی اول دا چه احناف خو د اباحت هم قائل نه دی، دويم دا چه رسول الله ﷺ خو خپله په دې حديث کښې فرمائی چه ﴿ فانه لا صلاة لمن لم يقرأ بها ﴾ د امر ثانی جواب خو دا دې چه د رسول الله ﷺ مقصود نفی کمال دې چه يو مونځ هم د فاتحې نه بغير نه کامليږی او د اولنۍ خبرې جواب دا دې چه مونږ په دې مسئله کښې د نسخ قائل يو چه د هغې دليل به وړاندې راشی، دلته خو مونږ له دا وئيل ؤو چه د صحيحين حديث مختصر دې او اصل حديث داسې دې چه په هغې کښې د فاتحه استثناء، بعد الحظر موندلې شی، ددې امر ثانی جواب حضرت گنگوهی رحمه الله په کلام کښې دا دی ﴿ فانه لا صلاة لمن لم يقرأ بها ﴾ سره د وجود حکمی او شرعی نفی مقصود نه ده چه بغير ددې نه مونځ صحيح نه دې بلکه ددې نه مقصود وجود حسی او خارجی نفی کول دی چه يو مونځ هم حسا يعنی په خارج کښې د فاتحې نه بغير نه شی موندلې، په ټولو مونځونو کښې سورة فاتحه لوستلې شی، ځکه چه امکان دې چه ددې نه مخالجت او منازعت نه وی خو چه کله روستو تجربې دا اووې چه په دې قرأت سره هم مخالجت کيږی نو بيا هغه (ﷺ) ددې نه هم منع کړه لکه چه په راروانو ابواب او احاديثو کښې راروان دې.

الجواب الرابع : صاحب جوهر النقی او هم دغه شان علامه شوق نيموی وائی چه ددې حديث په سند کښې اضطراب دې ځکه چه دا روايت مکحول کله داسې روايت کوی ﴿عن محمود بن الربيع ﴾ او کله ﴿ عن نافع بن محمود بن الربيع ﴾، او کله ﴿ عن عبادة بن الصامت﴾ هم دغه شان مکحول مدلس دې او دا ئې په لفظ د ﴿ عن ﴾ سره روايت کړې دې، بهرحال په سند کښې اضطراب دې کوم چه د ضعف موجب دې. دا خو د حديث عباده زمونږ د طرف نه جواب شو، کوم چه د شوافعو اهم مستدل دې

د فاتحه خلف الامام په باره کښې حضرت گنگوهی تقرير

اوس زمونږ د مسلک ترجيح واورئ! حضرت اقدس گنگوهی رحمه الله فرمائی لکه په الکوکب الدری کښې دی چه چونکه د مونځ ابتداء د صلاة الليل نه شوې وه، په شروع کښې صرف هم هغه مونځ فرض وو چه په هغې کښې صحابه کرام د قرأت سره عادت شوې وو، ددې نه پس چه کله د صلوات خمسه فرضيت اوشو نو دا د استصحاب حال په طور په فرائض کښې خلف الامام هغه هم قرأت کولو هم په دې وخت کښې آيت کريمه ﴿ واذا قرئ القران فاستمعوا له

وانصتوا ﴾ نازل شو هغه وخت د صحابه کرامو طرز عمل مختلف شو، بعض حضراتو خو قرأت خلف الامام مطلقا ترک کړو خو بعض حضرات د ثواب په حرص کښې ﴿ لاحراز الفضيلتين ﴾ په سکتات امام کښې په خپلې رائې او اجتهاد سره قرأت کولو او دا چه مونږ اووې چه هغوی په خپل اجتهاد سره داسې کول نو ددې دليل په رواياتو کښې موجود دې ﴿ مثل قوله هل قرأ معي احد منکم ﴾ اوس د صحابه کرامو ددې قرأت د وجې نه د رسول الله ﷺ په قرأت کښې پريشاني واقع شوه او رسول الله ﷺ صحابه کرام ددې قرأت نه منع کړل، ورسره رسول الله ﷺ دا خيال فرمائيلو سره چه سورة فاتحه په ټولو مونځونو کښې ده کيدې شی چه په دې کښې منازعت او التباس نه وی صرف ددې د قرأت اجازت ئې ورکړو او د څو ورځو پورې دا سلسله روانه وه خو چه کله رسول الله ﷺ اوليدل چه چه په دې قرأت سره هم منازعت پيدا کيږی نو بيا ئې ددې نه هم منع اوفرمائيله، خو صرف په جهری مونځونو کښې لکه چه په حديث د ابوهريره ﷺ کښې دی کوم چه د صلاة صبح په قصه کښې دی ﴿ فانتهى الناس عن القراءة فيما جهر به رسول الله صلى الله عليه وسلم ﴾ او اوس صرف په سری مونځونو کښې قرأت پاتې شو خو اخر دا هم منع کړې شو، لکه چه د عمران بن حصين ﷺ د حديث نه معلوميږی کوم چه د صلاة ظهر په باره کښې دې، پس مصنف وړاندې تلو سره دوه بابونه هم په دې ترتيب سره قائم فرمائيلي دی حاصل دا چه په دې سلسله کښې په تدريج سره نسخ واقع شوې ده، او اخر الامر رسول الله ﷺ دا فيصله اوفرمائيله ﴿ من کان له امام فقراءة الامام له قراءة ﴾ او په بل حديث کښې رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ﴿ واذا قرأ فانصتوا ﴾ حضرات شوافعو په دې احاديثو باندې څه نقد کړې دې.

من كان له امام فقراءة الامام له قراءة باندې كلام

حضرت په بذل کښې د علامه عينی نه نقل کولو سره په دې باندې تفصيلی کلام فرمائيلې دې په هغې کښې ليکی چه دا حديث ﴿ من کان له امام فقراءة الامام له قراءة ﴾ د ډيرو صحابه کرامو نه نقل دې، جابر بن عبدالله، ابن عمر، ابو سعيد خدری، ابوهريره، ابن عباس، انس بن مالک. دا روايات په ابن ماجه دارقطني او معجم طبرانی وغيره کتب کښې مذکور دی، امام دارقطني وغيره ناقدين فرمائی چه د حديث جابر په سند کښې جابر جعفی دې کوم چه مجروح دې خپله امام ابوحنيفه صاحب د هغه تکذيب کړې دې، او د ابو سعيد خدری ﷺ په حديث کښې اسماعيل بن عمرو بن نجيح ضعيف دې، هم دغه شان په حديث ابوهريره ﷺ سره عباد متفرد دې کوم چه ضعيف دې زمونږ د طرف نه وئيلې شوې دی چه د حديث جابر نور طرق هم شته، بعض د هغې نه هغه دی.

د امام صاحب په سند سره حديث او د دارقطني په دې باندې رد

کوم چه په مؤطا د امام محمد ﷺ کښې دې ﴿ اخبرنا الامام ابوحنيفة حدثنا ابو الحسن موسى بن ابى عائشة عن عبدالله بن شداد عن جابر عن النبى صلى الله عليه وسلم ﴾ په دې باندې دارقطني اعتراض کړې دې چه دا حديث مسندا صرف ابو حنيفه او کله د هغه سره حسن بن عماره

روايت کړي دي : وهما ضعيفان... او ددې دواړو نه علاوه متعدد راويان لکه سفيان ثوری، شعبه، ابن عيينه وغيره دا مرسلا نقل کړې دي. ﴿عن ابی الحسن عن عبدالله بن شداد عن النبی صلی الله عليه وسلم ﴾ اصل روايت داسې دې مرسلا (بغير د صحابی د ذکر کولو نه) زمونږ د طرف نه ئې جواب دا کړې شوې دې چه اسناد د ارسال په مقابله کښې زيادت دې او زيادت ثقه مقبول وی. ﴿ولو سلم ارساله فالمرسل حجة عندنا والجمهور ﴾ پاتې شوه مسئله ددې دواړو د توثيق او تضعيف نو علامه عينی فرمائی چه د حسن بن عماره يو لوئې جماعت توثيق کړې دې هغه ته ضعيف وئيل غلط دی، او هم دغه شان امام ابوحنيفه رحمه الله چه د هغه علم شرقا او غربا خور دې هغه ته ضعيف وئيل انتهائی غلط او د تعصب نه ډک اعتراض دې، علامه عينی رحمه الله فرمائی چه که امام دارقطنی د ادب او احترام نه کار اخستلې وې نو هرګز به ئې امام الائمه سيد الحفاظ طرف ته د ضعف نسبت نه کولې، او د هغه په تضعيف سره خپله مستحق تضعيف شو، هغه فرمائی چه خپله د هغه دا حال دې چه ضعيف او منکر روايات په خپل کتاب کښې ذکر کوی د جهر بالبسمله په ثبوت کښې ئې موضوع احاديث پورې راوړې دی، ګويا قصدا ئې داسې کړې دی، پس بعض خلقو چه د هغه نه استحلاف اوکړو چه په دې کښې څومره احاديث صحيح دی نو هغه اعتراف اوکړو چه دلته يو حديث هم صحيح نه دې راوړلې شوې.

هم دغه شان د حديث ابوهريره رضی الله عنه په سند کښې دارقطنی وغيره دا فرمائيلې دی چه ددې په سند کښې محمد بن عباد الرازی ضعيف دې، صاحب تنسيق النظام فرمائی چه که د محمد بن عباد جرح تسليم کړې شی نو ﴿ان الضعاف يقوی بعضها بعضا وههنا صحاح وضعاف فکيف لا يتقوی بها الضعاف وقد ثبت عن ابی هريرة بطريق صحيح واذا قرا فانصتوا ﴾ حاصل دا چه دا حديث ﴿من کان له امام الخ ﴾ د ډيرو صحابه کرامو نه په ډيرو طرق سره روايت شوې دې ددې په بعض طرق باندې به اګر چه فردا فردا کلام وی خو د مجموعه طرق په اعتبار سره حديث ثابت دې.

په حديث (واذا قرأ فانصتوا) باندې بحث

او حديث ثانی يعنی ﴿واذا قرا فانصتوا ﴾ دا په صحيح مسلم کښې د ابو موسی اشعری رضی الله عنه نه روايت دې او په سنن ابی داود کښې ابو موسی اشعری او ابوهريره دواړو نه روايت دې، د ابو موسی والا روايت باندې امام بخاری وغيره حضراتو دا اعتراض کړې دې چه په دې سره سليمان التيمی متفرد دې، حضرت سهارنپوری رحمه الله په بذل (ج ١ ص ٣٣٩) کښې فرمائی چه ادعاء د تفرد باطل ده ځکه چه په سنن دارقطنی کښې د سليمان تيمی متابعت کړې دې، عمر بن عامر او سعيد بن ابی عروبه، هم دغه شان په صحيح مسلم کښې موجود دی چه د امام مسلم نه يو سړی ددې حديث په باره کښې تپوس اوکړو نو هغه اوفرمائيل ﴿اتريد الحفظ من سليمان ﴾ د دې نه روستو هم هغه سائل تپوس اوکړو چه د حديث ابوهريره رضی الله عنه په باره کښې ته څه وائې هغه اوفرمائيل ﴿هو عندی صحيح ﴾ په دې باندې سائل عرض اوکړو چه بيا تاسو ددې تخريج دلته په صحيح مسلم کښې ولې اونکړو نو په

دي باندې امام مسلم اوفرمائيل ﴿ ليس كل شئ عندى صحيح وضعته ههنا وانما وضعت ههنا ما اجمعوا عليه ﴾ يعنې زه په دې خپل صحيح کښې هر هغه حديث نه راوړم کوم چه زما په نزد صحيح وی بلکه په دې کښې خو صرف داسې احاديث اخلم چه د هغې په صحت باندې د محدثينو اجماع وی دا ټول مضمون د صحيح مسلم په متن کښې موجود دې، اوګورئ امام مسلم رحمه الله ددې حديث په صحت باندې جزم فرمائيلې دې، دغه شان د هغه د کلام نه دا هم معلومه شوه چه د ابو موسى اشعرى رضي الله عنه د حديث په صحت باندې د محدثينو اجماع ده، او د ابوهريره رضي الله عنه حديث ئې په دې وجه نه دې راوړې چه د هغې صحت مختلف فيه وو، دا دې هم واضحه وی چه امام ابوداود دا دواړه روايات په خپل سنن کښې اخستلې دی، د ابوهريره رضي الله عنه حديث خو په بذل المجهود (ج ١ ص ٣٣٨) "باب الامام يصلى من قعود" د لاندې تير شوې دې، او د ابو موسى اشعرى رضي الله عنه حديث په وړاندې تلو سره په باب التشهد کښې راروان دې (بذل ص ١٢١ ج ٢) امام ابوداود په دې باندې هم کلام فرمائيلې دې، دا ټول تفصيل په باب سابق ﴿ باب الامام يصلى من قعود ﴾ کښې مونږ سره تير شوې دې، د احنافو په دلائلو کښې يو دليل آيت کريمه دې

په (واذا قرئ القران فاستمعوا له وانصتوا) باندې کلام

قوله: ﴿ واذا قرئ القران فاستمعوا له وانصتوا ﴾ هم مشهور دې ددې په باره کښې حضرات شوافع فرمائی چه ددې آيت کريمه نزول د خطبې په باره کښې دې، په کوکب کښې ليکی چه دا خبره صحيح نه ده ځکه چه سورة اعراف مکی دې او د جمعې فرضيت په مدينه منوره کښې شوې دې او که اومنلې شی چه ددې فرضيت په مکه کښې شوې دې خو دا خبره خو منلې شوې ده چه هلته رسول الله صلى الله عليه وسلم ته د جمعې د مانځه موقع نه ده ملاؤ شوې.

حضرت شيخ په حاشيه د کوکب باندې ليکی چه په در منثور کښې ډير روايات دی چه د هغې نه معلوميږی چه ددې آيت کريمه نزول د قراءة فى الصلاة په باره کښې دې التعليق الصبيح (ج١ ص ٣٢٤) کښې د الشرح الكبير په حوالې سره ليکلې دی ﴿ قال احمد اجمع الناس ان هذه الاية نزلت فى الصلاة ﴾ قرطبی فرمائی چه دا قول چه ددې نزول د خطبې په باره کښې دې ضعيف دې ځکه چه په خطبه کښې د قرآن کريم مقدار ډير قليل وی حال دا چه انصات په ټولو خطباتو کښې واجب دې بله دا چه دا آيت کريمه مکی دې او په مکه کښې نه خطبه وه او نه د جمعې مونځ.

په دې سلسله کښې اثار صحابه

او متعدد اثار صحابه د ترک قرأت خلف الامام په باره کښې دی چه د هغې تخريج په شرح معانى الاثار او مصنف ابن ابى شيبه او مصنف عبدالرزاق معجم طبرانى وغيره کتب کښې موجود دی ﴿ فقد اخرج الطحاوى بسنده عن على من قراء خلف الامام فليس على الفطرة واخرجه ابن ابى شيبة بلفظ من قرأ خلف الامام فقد اخطاء الفطرة ﴾ او په مصنف عبدالرزاق کښې دی ﴿قال ابن مسعود من قرأ خلف الامام ملئ فوه ترابا ﴾ څوک چه قرأت خلف الامام کوی د هغه

خوله دي د خاورو نه ډکه کړې شي (د دې دپاره چه هغه قرأت اونکړې شي) او د عمر رضي الله عنه نه منقول دی ﴿ وددت ان الذی یقرأ خلف الامام فی فیه حجر ﴾ چه ماته دا ښه معلومیږی چه کوم سړې قرأت خلف الامام کوی چه د هغه په خوله کښې کاڼړې کیخودلې شی.

[۸۲۴]([1]) حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَزْدِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ حُمَيْدٍ، أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ وَاقِدٍ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ نَافِعٌ: أَبْطَأَ عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ عَنْ صَلَاةِ الصُّبْحِ، فَأَقَامَ أَبُو نُعَيْمٍ الْمُؤَذِّنُ الصَّلَاةَ، فَصَلَّى أَبُو نُعَيْمٍ بِالنَّاسِ، وَأَقْبَلَ عُبَادَةُ وَأَنَا مَعَهُ حَتَّى صَفَفْنَا خَلْفَ أَبِي نُعَيْمٍ، وَأَبُو نُعَيْمٍ يَجْهَرُ بِالْقِرَاءَةِ، فَجَعَلَ عُبَادَةُ يَقْرَأُ أُمَّ الْقُرْآنِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قُلْتُ لِعُبَادَةَ: سَمِعْتُكَ تَقْرَأُ بِأُمِّ الْقُرْآنِ وَأَبُو نُعَيْمٍ يَجْهَرُ، قَالَ: أَجَلْ، صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْضَ الصَّلَوَاتِ الَّتِي يَجْهَرُ فِيهَا بِالْقِرَاءَةِ، قَالَ: فَالْتَبَسَتْ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةُ، فَلَمَّا انْصَرَفَ أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ، وَقَالَ: "هَلْ تَقْرَءُونَ إِذَا جَهَرْتُ بِالْقِرَاءَةِ؟ فَقَالَ بَعْضُنَا: إِنَّا نَصْنَعُ ذَلِكَ، قَالَ: فَلَا، وَأَنَا أَقُولُ مَا لِي يُنَازِعُنِي الْقُرْآنُ، فَلَا تَقْرَءُوا بِشَيْءٍ مِنَ الْقُرْآنِ إِذَا جَهَرْتُ إِلَّا بِأُمِّ الْقُرْآنِ".

ترجمه: نافع وئیلی دی چې عبادة بن الصامت وروسته شو د سحر د مونځ نه، نو ودرولو ابو نعیم مانځه لره چې هغه مؤذن دی، نو مونځ وکړو ابو نعیم خلقو ته، او رامخامخ شو عبادة او زه د هغه سره وم، تردې چې مونږ صف جوړ کړو وروسته د ابو نعیم نه، او ابو نعیم جهر کولو په قرأت سره نو شروع شو عبادة چې لوستله ئې سورت فاتحه، هرکله چې فارغ شو، ما وویل عبادة ما د تانه واوریدل چې سورت فاتحه دې لوستله، او ابو نعیم جهر کولو. هغه وویل: آو، مونځ وکړو مونږ ته رسول الله ﷺ بعضې مونځونه هغه چې په هغې کښې ئې جهر کولو، هغه وویل: ګډوډ شو په هغه (ﷺ) باندې قرأت هرکله چې فارغ شو نو مونږ ته مخاخ شو په خپل مخ سره او ویې وئیل: ایا تاسو قرأت کوئ کله چې زه قرأت کوم په جهر سره؟ نو ووئیلې بعضو زمونږ نه: مونږ کوو دغه، هغه (ﷺ) وائی: پس مه کوئ، او زه وایم: څه دې مالره چې جګړه کوی ماسره په قرآن، تاسو مه لولئ هیڅ شی د قرآن نه کله چې زه جهر کوم مګر سورت فاتحه.

[۸۲۵]([2]) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ الرَّمْلِيُّ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، عَنِ ابْنِ جَابِرٍ، وَسَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَلَاءِ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ عُبَادَةَ، نَحْوَ حَدِيثِ الرَّبِيعِ بْنِ سُلَيْمَانَ، قَالُوا: فَكَانَ مَكْحُولٌ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ وَالصُّبْحِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ سِرًّا. قَالَ مَكْحُولٌ: اقْرَأْ بِهَا فِيمَا جَهَرَ بِهِ الْإِمَامُ إِذَا قَرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَسَكَتَ سِرًّا، فَإِنْ لَمْ يَسْكُتِ اقْرَأْ بِهَا قَبْلَهُ وَمَعَهُ وَبَعْدَهُ لَا تَتْرُكْهَا عَلَى كُلِّ حَالٍ.

ترجمه: روایت دې د مکحول نه هغه روایت کوی دعبادة نه پشان د حدیث د ربیع بن سلیمان، هغوی ویلی دي: وو مکحول چې لوستله ئې په ماښام او ماسخوتن او سحر کښې سورة فاتحه په هر رکعت کښې په پټه، وئیلی دی مکحول: لوله په هغه مانځه کښې په کوم کښې چې امام جهر کوی کله چې سورت فاتحه لولې، او چپ شو نو پټه وایه که چپ نه شو نو لوله مخکې د هغه او هغه سره یو ځائې او وروسته د هغه نه، په هیڅ حال ئې مه پریږده.

تشریح: **قوله**: ﴿ قال مکحول : اقرأ بها فیما جهر به الامام اذا قرأ بفاتحة الکتاب وسکت ﴾ مکحول

[1]: سنن النسائي/الافتتاح ۲۹ (۹۲۱)، (تحفة الأشراف: ۵۱۱۶) (صحيح)
[2]: تفرد به أبوداود، (تحفة الأشراف: ۵۱۱٤) (ضعيف)

فرمائی چه مقتدی له پکار دی چه په جهری مونځ کښې چه کله امام سکوت اوکړی نو هغه دې فاتحه لولی او که امام سکته نه کوی نو بیا دې د هغه نه مخکښې فاتحه اولولی د امام نه مخکښې یا د هغه سره او یا د هغه نه روستو.

غرض دا چه هر څنګه ممکن وی نو فاتحه دې اولولی په یو حال کښې دې هم هغه نه پریږدی، په حاشیه د کوکب کښې دی ابن العربی فرمائی چه مونږ د امام شافعیؒ نه تپوس کوو چه مقتدی به فاتحه خلف الامام کوم وخت کښې وائی؟ که هغه ئې عین د امام د قرأت په وخت لولی نو په دې صورت کښې منازعت امام او اعراض عن استماع القران لازمیږی او که دا وائې چه کله امام سکته کوی نو هغه وخت دې اولولی نو بیا مونږ تپوس کوو چه که امام سکته نه کوی نو بیا به ئې څه وخت لولی ځکه چه د امت په دې باندې اتفاق دې چه په امام باندې سکته واجب نه ده، بلکه دا چه هغه فرمائی چه ایا د امام د قرأت استماع دې ته د مقتدی قرأت نه شی وئیلې کیدې؟ دا خبره د هر پوهه او انصاف کونکی دپاره کافی ده، اوګورئ ابن عمر رضی الله عنه به خلف الامام قرأت نه کولو او هغه د رسول الله ﷺ د سنت د ټولو نه زیاته تابعداری کوله. (انتهی کلام ابن العربی)

د شوافعو په نزد به مقتدی قراءت خلف الامام کوم وخت کوی

هسې خو په کتب شافعیه کښې لیکلې دی چه د امام دپاره مستحب ده چه سکته کوی ددې دپاره چه مقتدی پکښې فاتحه اولوستلې شی، او که د مقتدی دا ګمان وی چه هغه به د امام په سکته کښې فاتحه پوره نه کړې شی نو هغه له پکار دی چه د امام سره سره ئې لولی.

باب من كره القراءة بفاتحة الكتاب اذا جهر الامام

د کومو حضراتو په نزد چه په جهری مونځ کښې قراءت خلف الامام مکروه دې

د باب اول نه مصنف په ظاهره کښې دا ثابته کړه چه قرأت فاتحه فی الصلاة مطلقا واجب دې که امام وی یا مقتدی وی یا منفرد.

د ترجمة الباب نه د مصنف غرض

اوس په دې باب کښې مصنف د مقتدی استثناء یا داسې اوایئ چه نسخ بیانوی په دې باب کښې دا فرمائی چه مقتدی لره په جهری مونځونو کښې فاتحه خلف الامام نه دی لوستل پکار او ددې نه روستو راتلونکی باب کښې فرمائی چه په سری مونځونو کښې هم ورله نه دی لوستل پکار، دا مخکښې هم مونږ سره تیر شو چه په دې باب کښې مصنف د ابوهریره رضی الله عنه حدیث ذکر کړې دې چه د هغې تعلق د جهری یعنی د سحر د مونځ سره دې.

[۸۲۶](۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ أُكَيْمَةَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْصَرَفَ مِنْ صَلَاةٍ جَهَرَ فِيهَا بِالْقِرَاءَةِ، فَقَالَ: "هَلْ قَرَأَ مَعِي أَحَدٌ مِنْكُمْ آنِفًا؟ فَقَالَ رَجُلٌ: نَعَمْ، يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: إِنِّي أَقُولُ مَالِي أُنَازَعُ الْقُرْآنَ، قَالَ: فَانْتَهَى النَّاسُ عَنِ الْقِرَاءَةِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا جَهَرَ فِيهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْقِرَاءَةِ مِنَ الصَّلَوَاتِ حِينَ سَمِعُوا ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ". قَالَ

(۱): سنن الترمذي/الصلاة ۱۱۷ (۳۱۲)، سنن النسائي/الافتتاح ۲۸ (۹۲۰)، سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ۱۳ (۸۴۸، ۸۴۹)، (تحفة الأشراف: ۱۴۲۶۴)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ۱۰ (۴۴)، مسند احمد (۲/۲۴۰، ۲۸۴، ۲۸۵، ۳۰۲، ۴۸۷) (صحيح)

أَبُودَاوُد: رَوَى حَدِيثَ ابْنِ أُكَيْمَةَ هَذَا مَعْمَرٌ، وَيُونُسُ، وَأُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَلَى مَعْنَى مَالِكٍ.

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ فارغ شو د يو مونځ نه چې جهر ئې کړی وو په هغې کښې هغه وويل: ايا تاسو ماسره چا لګ مخکښې قرأت وکړو؟ نو يو سړي وويل: آو ای د الله رسوله! هغه وفرمائيل: زه وايم څه دې مالره چې جګړه کيدی شي ماسره په قرآن کې؟ هغه وويل: خلق د قرأت نه بند شول د رسول الله ﷺ سره په هغه مانځه کښې چې هغه به پکې جهر کولو په قرأت سره کله چې هغوی دا خبره واوريده د رسول الله صی الله عليه وسلم نه. وئيلی دی ابوداود: روايت کړی دی د ابن اکيمة ددې حديث معمر او يونس او اسامة بن زيد د زهری نه په معنی د مالک سره.

تشريح: قوله:《 فانتهى الناس عن القراءة مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما جهر فيه 》د دې نه صفا معلوميږی چه د رسول الله ﷺ د نکير د وجې نه صحابه کرامو په جهری مونځ کښې فاتحه خلف الامام ترک کړه پس دا د شوافعو بالکل خلاف دې.

د شوافعو د طرف نه د حديث جواب

په دې وجه امام نووی رحمه الله ددې دوه جوابونه کړې دی يو دا چه دا جمله مدرج ده، د زهری کلام دې، زمونږ د طرف نه ددې جواب دا دې چه په دې کښې روايات مختلف دی د بعض رواياتو نه خو معلوميږی چه دا د زهری کلام دې يا د يو بل راوی، او د بعض نه معلوميږی چه دا د ابوهريره رضي الله عنه کلام دې، او اصل عدم ادراج دې، او که اومنلې شی چه دا د زهری کلام دې نو بيا هم څه اشکال دې ايا امام زهری غلطه خبره کوی؟

او دويم جواب امام نووی رحمه الله دا کړې دې چه د محدثينو ددې حديث په ضعف باندې اتفاق دې ځکه چه په دې کښې يو راوی ابن اکيمه چه مجهول دې، زمونږ د طرف نه ددې جواب دا دې چه امام ترمذی رحمه الله ددې حديث تحسين او ابن حبان ئې تصحيح کړې ده، بيا دا وئيل څنګه صحيح کيدې شی چه دا حديث بالاتفاق ضعيف دې، بلکه دا چه امام ترمذی رحمه الله فرمائی《 وابن اکيمه الليثى اسمه عمارة ويقال عمرو بن اكيمة 》او حافظ ابن حجر په تقريب کښې د هغه په نوم کښې مختلف اقوال يعنی عمارة، عمار، عمرو، عامر ليکلو نه پس فرمائی:《 ثقة من الثالثة 》او هغه ددې په باره کښې هيڅ قسم جرح نه ده نقل کړې، دا د سنن اربعه راوی دې.

[۸۲۷] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، وَمُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي خَلَفٍ، وَابْنُ السَّرْحِ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّهْرِيُّ، وَأَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَرْوَزِيُّ، قَالُوا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، سَمِعْتُ ابْنَ أُكَيْمَةَ، يُحَدِّثُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةً نَظُنُّ أَنَّهَا الصُّبْحُ بِمَعْنَاهُ إِلَى قَوْلِهِ مَا لِي أُنَازَعُ الْقُرْآنَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ مُسَدَّدٌ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ مَعْمَرٌ: فَانْتَهَى النَّاسُ عَنِ الْقِرَاءَةِ فِيمَا جَهَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ ابْنُ السَّرْحِ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ مَعْمَرٌ: عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَانْتَهَى النَّاسُ، وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّهْرِيُّ مِنْ بَيْنِهِمْ: قَالَ سُفْيَانُ: وَتَكَلَّمَ الزُّهْرِيُّ بِكَلِمَةٍ لَمْ أَسْمَعْهَا، فَقَالَ مَعْمَرٌ: إِنَّهُ قَالَ: فَانْتَهَى النَّاسُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَانْتَهَى حَدِيثُهُ إِلَى قَوْلِهِ: مَا لِي أُنَازَعُ الْقُرْآنَ، وَرَوَاهُ

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٤٢٦٤) (صحيح)

الْأَوْزَاعِيُّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ فِيهِ: قَالَ الزُّهْرِيُّ: فَاتَّعَظَ الْمُسْلِمُونَ بِذٰلِكَ فَلَمْ يَكُونُوا يَقْرَءُونَ مَعَهُ فِيمَا يَجْهَرُ بِهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ أَبُو دَاوُد: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ يَحْيَى بْنِ فَارِسٍ، قَالَ قَوْلُهُ: فَانْتَهَى النَّاسُ مِنْ كَلَامِ الزُّهْرِيِّ.

ترجمه: سعيد بن مسيب وئيلي دی ما اوريدلي دی د ابو هريرة رضي الله عنه نه هغه به وئيل: مونږ ته رسول الله ﷺ مونځ وکړو مونږ دا گمان کوو چې د هغه به سحر مونځ وو په معنی د هغې سره تردې قول پورې: څه دې ماله چې جگړه کيدی شی ماسره په قرآن کښې. وئيلي دی مسدد په خپل حديث کښې: وئيلي دی معمر: منع شول خلک د قرأت نه په هغې کښې چې جهر به کولو رسول الله ﷺ. او وئيلي دی ابن السرح په خپل حديث کښې: وئيلي دی معمر د زهری نه، وئيلي دی ابو هريره: منع شول خلک، او وئيلي دی عبد الله بن محمد الزهري: د مينځ د هغوی نه، وئيلي دی سفيان: او خبره وکړه زهری په يوې کلمې سره ما وانه اوريده، وويل معمر: هغه وويل: منع شول خلک. وئيلي دی ابوداود: او نقل کړی دی دې لره عبد الرحمن بن اسحاق د زهری نه، او ختم شو حديث د هغه تردې قول پورې (څه دې ماله چې جگړه کولی شی ماسره په قرآن کې) او روايت کړې دې ددې اوزاعی هم د زهری نه هغه وئيلي دی په هغې کښې: وئيلي دی زهري، مسلمانانو په دې سره نصيحت واخستلو نه وو چې قرأت ئې لوستلو د هغه سره په هغې کښې چې رسول الله ﷺ به جهر کولو په هغې کښې. وئيلي دی ابوداود: ما اوريدلي دی د محمد بن يحيى بن فارس نه، هغه به وئيل (فَانْتَهَى النَّاسُ مِنْ كَلَامِ الزُّهْرِيِّ) کلام د زهری دې.

باب من رأى القراءة اذا لم يجهر الامام بقرائته

باب: د هغه حضراتو دلائل کوم چه په سرى مونځونو کښې د قراءت قائل دی

دا ترجمه په اکثر نسخو کښې هم دغه شان ده او په بعض نسخو کښې داسې ده ﴿ باب من لم ير القراءة اذا لم يجهر ﴾ او دا دويمه نسخه صحيح ده ځکه چه د اولنۍ نسخې حاصل دا وو چه په صلاة سريه کښې د قرأت ثبوت چه د هغې معنی شوه په جهريه کښې عدم ثبوت او دا خبره په باب سابق کښې تيره شوې ده، په دې صورت کښې به دا باب تکرار محض وی لهذا نسخه ثانيه صحيح ده، چه د هغې حاصل دا دې ﴿ ترک القراءة خلف الامام فی السرية ﴾ لهذا د دواړو بابونو د مجموعې نه د قرأت خلف الامام مطلقا ترک ثابت شو.

[٨٢٨](١) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ. ح. وحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ الْعَبْدِيُّ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ الْمَعْنَى، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ زُرَارَةَ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى الظُّهْرَ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَقَرَأَ خَلْفَهُ سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى، فَلَمَّا فَرَغَ، قَالَ: أَيُّكُمْ قَرَأَ؟ قَالُوا: رَجُلٌ، قَالَ: قَدْ عَرَفْتُ أَنَّ بَعْضَكُمْ خَالَجَنِيهَا". قَالَ أَبُو دَاوُد: قَالَ أَبُو الْوَلِيدِ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ شُعْبَةُ: فَقُلْتُ لِقَتَادَةَ: أَلَيْسَ قَوْلُ سَعِيدٍ أَنْصِتْ لِلْقُرْآنِ؟ قَالَ: ذَاكَ إِذَا جَهَرَ بِهِ. قَالَ ابْنُ كَثِيرٍ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ: قُلْتُ لِقَتَادَةَ: كَأَنَّهُ كَرِهَهُ، قَالَ: لَوْ كَرِهَهُ نَهَى عَنْهُ.

ترجمه: د عمران بن حصين رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه مونځ ورکړو ر سول الله ﷺ د

١): صحيح مسلم/الصلاة ١٢ (٤٩٨)، سنن النسائي/الافتتاح ٢٧ (٩١٦، ٩١٧)، (تحفة الأشراف: ١٠٨٢٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤/٤٢٦، ٤٣١، ٤٣٣، ٥٤١) (صحيح)

ماسپخین نو راغي یو سړی نو ویې لوستلو وروسته د هغه نه سبح اسم ربک الأعلی، هرکله چې هغه فارغ شو نو ویې فرمائیل: کوم یو په تاسو کښې قرأت کولو؟ خلقو وویل: فلانی سړی، هغه وفرمائیل: زه پوهه شوم چه بعضې په تاسو کښې ګډ وډې راوسته په ما باندې په قرأت کښې. وئیلی دی ابوداود په حدیث خپل کښې: وئیلی دی شعبة: ما وویل قتادة ته: ایا نه دی قول د سعید أنصت للقرآن؟ هغه وویل: دغه هله دی چې کله جهر کوی په هغې، وئیلی دی ابن کثیر په حدیث د هغه کښې: هغه وایي: ما وویل قتادة ته: ګویا کښې هغه بد وګڼړلو، هغه وویل: که چېرې ئې بد ګڼړلی وی نو منع به ئې کړې وه د هغې نه.

[۸۲۹]()حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ زُرَارَةَ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى بِهِمُ الظُّهْرَ فَلَمَّا انْفَتَلَ، قَالَ: أَيُّكُمْ قَرَأَ بِ سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الأَعْلَى، فَقَالَ رَجُلٌ: أَنَا، فَقَالَ: عَلِمْتُ أَنَّ بَعْضَكُمْ خَالَجَنِيهَا".

ترجمه: د عمران بن حصین نه روایت دې، بیشکه د الله نبی ﷺ مونځ وکړو دوی ته د ماسپخین هرکله چې فارغ شو، هغه وویل: کوم یو په تاسو کښې سبح اسم ربک الاعلی ولوستلو؟ نو وویل یو سړي: ما، هغه (ﷺ) وفرمائیل: زه پوهه شوم چې بعضې په تاسو کښې خلط راوستلو په ما باندې.

تشریح: قوله: ﴿ صلی الظهر فجاء رجل فقراء خلفه سبح اسم ربک الاعلی الخ ﴾ د دې حدیث نه ترک القراءة فی السریة ثابتیږي.

د شوافعو د طرف نه د دې حدیث جواب

امام بیهقی ددې جواب دا کړې دې چه په دې واقعه کښې د رسول الله ﷺ نکیر په نفس قرأت باندې نه دې بلکه په جهر بالقراءة باندې دې، هغه صحابی په رسول الله ﷺ پسې جهر کړې وو نو په هغې ئې نکیر اوفرمائیلو، او قرینه په دې باندې دا ده ﴿ ایکم قرأ بسبح اسم ربک الاعلی ﴾ نو که دې صحابی جهرا قرأت نه وې کړې نو رسول الله ﷺ ته به د متعین سورت علم څنګه وې؟ زمونږ د طرف نه ددې جواب دا دې چه دا خبره بعیده معلومیږی چه رسول الله ﷺ خو دې قرأت سرا فرمائی او په هغه پسې دې شاته یو صحابی جهرا قرأت کوی، او پاتې شوه خبره د سورة د نوم اخستلو نو په دې حدیث کښې د سورة تسمیه د رسول الله ﷺ نه ثابته نه ده لکه چه د باب په اول حدیث کښې معلومه شوه.

اوس دا سوال پاتې شو چه که جهرا ئې قرأت نه وو کړې نو هغه سره په قرأت کښې منازعت څنګه شو؟ جواب دا دې چه کیدې شی د شدت همس د وجې نه وی یا د ارتکاب مکروه د وجې نه (وهی القراءة خلف الامام) لکه چه د نسائی شریف په یو روایت کښې دی چه یو ځل رسول الله ﷺ د سحر په مونځ کښې سورة روم تلاوت کولو د روایت الفاظ دا دی ﴿ عن النبی صلی الله علیه وسلم انه صلی صلاة الصبح فقرأ الروم فالتبس علیه فلما صلی قال : ما بال اقوام یصلون معنا لا یحسنون الطهور فانما یلبس علینا القران اولئک ﴾ اوګورئ رسول الله ﷺ ته

(): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۰۸۲۵) (صحیح)

خو په قرأت کښې منازعت راپيښ شو ځکه چه بعض په هغه پسې شاته مونځ کونکو اودس او طهارت په ښه طريقه نه وو کړې، هم په دې وجه مونږ اووې چه د مخالجت وجه ارتکاب سکروه هم کيدې شی.

د قرأت خلف الامام بحث پوره شو الحمد لله.

بَاب مَا يُجْزِءُ الْأُمِّيَّ وَالْأَعْجَمِيَّ مِنَ الْقِرَاءَةِ

باب دې په بيان د هغې کې چې کافي کيږي د امی او د عجمی لپاره د قراءت نه

د باب د ماقبل سره مناسبت

دا باب د مقام مناسب دې په تيرو شوو بابونو کښې د قرأت فرضيت بيان کړې شوې وو، اوس ددې ځائې نه داسې فرمائی چه که يو سړې ناخبره وی او هغه ته د قران کريم مقدار مفروض هم ياد نه وی نو داسې سړې به څه لولی؟ د مسئلې حکم به وړاندې د حديث د لاندې راشی.

[٨٣٠]() حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ بَقِيَّةَ، أَخْبَرَنَا خَالِدٌ، عَنْ حُمَيْدٍ الْأَعْرَجِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ نَقْرَأُ الْقُرْآنَ، وَفِينَا الْأَعْرَابِيُّ وَالْأَعْجَمِيُّ، فَقَالَ: "اقْرَءُوا فَكُلٌّ حَسَنٌ، وَسَيَجِيءُ أَقْوَامٌ يُقِيمُونَهُ كَمَا يُقَامُ الْقِدْحُ يَتَعَجَّلُونَهُ وَلَا يَتَأَجَّلُونَهُ".

ترجمه: د جابر بن عبد الله نه روايت دې هغه وئيلی دي: راغې مونږ ته رسو ل الله ﷺ او مونږ لوستلو قرآن او په مونږ کښې اعرابی او عجمی هم وو، هغه وفرمائيل: لولئ ټول ښه دی، او زر دی چې رابه شی قومونه نيغوی به هغې (قرآن) لره لکه څرنګه چې نيغولی شی غشی (په تجويد کښې به مبالغه کوی)، تلوار به کوې په فائدی د هغې (دنياوی مقاصد به حاصلوی) او وروستنۍ فائدې ته به انتظار نه کوي (د آخرت ثوابونه).

مضمون حديث

تشريح: قوله:﴿خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن نقرا القران وفينا الاعرابى والاعجمى﴾ سيدنا جابر رضي الله عنه فرمائی چه يو ځل مونږ څو صحابه کرام چه په هغې کښې بعض اعرابی او بعض عجمی وو چا چه په خپلو خپلو لهجو کښې د قران کريم تلاوت کولو نو رسول الله ﷺ زمونږ قرأت اوريدلو سره د ټولو لوستونکو تحسين اوفرمائيلو چه د ټولو قرأت صحيح دې (ځکه چه په اخلاص سره دې) او وې فرمائيل چه څه زمانه پس به داسې خلق راشی چه د قران کريم د الفاظو ادائيګی به ډير عمده او قاعدې سره کوی الفاظ به صحيح او برابر ادا کوی څنګه چه د غشی دسته انتهائی صفا او نيغه تراشلې شی، کوم چه به د خپل قرأت بدله عاجلا (هم په دې دنيا کښې اخلی) او اجلا يعنی په اخرت کښې به ورته نه ملاويږی.

د دې نه د وړاندې حديث مضمون هم داسې دې ﴿ وفيكم الاحمر وفيكم الابيض وفيكم الاسود﴾ په بذل کښې ليکی چه د اول نه مراد عرب دی او د ثانی نه روم او د دريم نه مراد اهل حبشه دی او په منهل کښې ليکی چه د احمرنه مراد عجم اودابيض نه اهل فارس اود اسود نه عرب.

(): تفرد به أبوداود، (تحفة الأشراف: ٣٠١٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣/٣٥٧، ٣٩٧) (صحيح)

[٨٣١] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، وَابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ بَكْرِ بْنِ سَوَادَةَ، عَنْ وَفَاءِ بْنِ شُرَيْحٍ الصَّدَفِيِّ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا وَنَحْنُ نَقْتَرِئُ، فَقَالَ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ، كِتَابُ اللَّهِ وَاحِدٌ، وَفِيكُمُ الْأَحْمَرُ وَفِيكُمُ الْأَبْيَضُ وَفِيكُمُ الْأَسْوَدُ، اقْرَءُوهُ قَبْلَ أَنْ يَقْرَأَهُ أَقْوَامٌ يُقِيمُونَهُ كَمَا يُقَوَّمُ السَّهْمُ يُتَعَجَّلُ أَجْرُهُ وَلَا يُتَأَجَّلُهُ".

ترجمه: د سهل بن ساعدی نه روایت دې هغه وېلي: راغې مونږ ته رسول الله ﷺ یوه ورځ مونږ قرأت کولو، هغه وفرمائیل: الْحَمْدُ لِلَّهِ! (حمدونه الله لره دی) د الله کتاب یو دی، او تاسو سره دې او په تاسو کښې سپین هم دی او په تاسو دواړو کښې تور هم دی، او لولی مخکې د هغې نه چې لولی به هغې لره قومونه، نیغوی به هغې لره لکه څرنګه چې غشی نیغولی شی، د هغې اجر به په تلوار سره غوښتلی شی او نه به شی وروسته کولی هغې لره.

[٨٣٢] (٢) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعُ بْنُ الْجَرَّاحِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِي خَالِدٍ الدَّالَانِيِّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ السَّكْسَكِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "إِنِّي لَا أَسْتَطِيعُ أَنْ آخُذَ مِنَ الْقُرْآنِ شَيْئًا، فَعَلِّمْنِي مَا يُجْزِئُنِي مِنْهُ؟ قَالَ: قُلْ: سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَمَا لِي؟ قَالَ: قُلْ: اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي، وَارْزُقْنِي، وَعَافِنِي، وَاهْدِنِي، فَلَمَّا قَامَ، قَالَ: هَكَذَا بِيَدِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَمَّا هَذَا فَقَدْ مَلَأَ يَدَهُ مِنَ الْخَيْرِ".

ترجمه: د عبد الله بن ابی اوفی نه روایت دې هغه وئیلی دي: نبی ﷺ ته یو سړی راغې هغه ووېل: زه طاقت نه لرم چې څه شی زده کړم د قرآن نه ماته اوښایه هغه څه چې زما دپاره کافی کېږی، هغه وفرمائیل: وایه! (سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ) هغه ووېل: اې د الله رسوله! دا د الله لپاره شو نو زما لپاره څه شی دی؟ هغه ووېل: وایه (اې ما باندې رحم وکړې او رزق راکړې او عافیت راکړې او هدایت راته وکړې) هرکله چې پاڅیدلو هغه ووېل: داسې په لاس، ووېل رسول ﷺ: هر چې دا سړې دې بیشکه هغه ډک کړو خپل لاس د خیر نه.

تشریح: قوله: ﴿ عن عبدالله بن ابی اوفی قال : جاء رجل الی النبی صلی الله علیه وسلم فقال ﴾ یعنی یو سړې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې اوکړو چه ماته د قران کریم نه څه هم یاد نه دی، چه هغه اولولم نو تاسو ماته داسې تعلیم راکړئ چه د قران کریم د قرأت بدل وی، په دې باندې رسول الله ﷺ هغه سړی ته چه کوم اذکار خمسه په وړاندې په حدیث کښې مذکور دی تعلیم اوفرمائیل.

د حدیث د محمل په تعیین کښې د شارحینو اختلاف

د شارحین حدیث ددې حدیث په محمل کښې اختلاف دې، د حضرت ګنګوهی رائې هغه ده کومه چه حضرت سهارنپوری رحمه الله په بذل کښې اختیار کړې ده چه دلته په حدیث کښې قرأت فی الصلاة مراد نه دې، بلکه د قران کریم تلاوت د ورد په طریقه مراد دې څکه چه د

(١): تفرد به أبو داود: ٥(٣٣٨)، (تحفة الأشراف: ٤٨٠٧) (حسن صحیح)
(٢): سنن النسائي/ الفتتاح ٣٢(٩٢٥) (تحفة الأشراف: ٥١٥٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٥٣/٤، ٣٥٦، ٣٨٢) (حسن)

قران کریم مقدار مفروض فی الصلاة حاصلول او زده کول په انسان باندې فرض عین دی، او په دې حدیث کښې د امر بالتعلم چرته وجود هم نشته، لهذا ددې نه خارج الصلاة قران کریم لوستل مراد دی. د علامه طیبی میلان هم دې طرف ته دې، او نورو شارحینو چه په هغوی کښې ملا علی قاری رحمه الله هم دې دا حدیث په قرأت فی الصلاة باندې محمول کړې دې لکه چه د محدثینو د ظاهر صنیع نه هم دا معلومیږی، ځکه چه هغوی دا حدیث په ابواب القراءة فی الصلاة کښې ذکر کوی، اوس پاتې شوه دا خبره چه د مقدار مفروض زده کول خو فرض دی نو ددې جواب ئې دا لیکلې دې چه کیدې شی په ابتداء امر کښې په دې مسئله کښې د مساهلت او تیسیر معامله وی او دا هم وئیلې کیدې شی چه د رسول الله ﷺ مراد هم دا دې چه ترڅو پورې د قران کریم مقدار مفروض یاد نه وی نو تر هغه وخته پورې دا کلمات لولئ، او کیدې شی چه امر بالتعلم رسول الله ﷺ هغه ته کړې وی خو راوی اختصارا نه وی ذکر کړې. والله تعالی اعلم

د امی په باره کښې مذاهب ائمه

د دې نه پس ځان پوهه کړئ چه مذکوره سړی ته رسول الله ﷺ د پنځو کلماتو د لوستلو دپاره حکم اوفرمائیلو کوم چه په حدیث کښې مذکور دې، مسئله مختلف فیه ده، د حنابله او شوافعو مذهب دا دې چه کوم سړی ته سورة فاتحه یاد نه وی نو په هغه باندې واجب ده چه د فاتحه نه علاوه د فاتحه په اندازه یعنی اووه آیتونه د یو بل سورت نه اولولی او که هغه هم یاد نه وی نو بیا د حنابله په نزد دا کلمات لوستل کوم چه په حدیث کښې ذکر دی واجب دی، د شوافعو نه هم دا یو روایت دې خو صحیح د شوافعو په نزد دا ده چه اووه قسم ذکر کول واجب دی په ظاهره کښې به دې وجه باندې چه په سورة فاتحه کښې اووه آیتونه دی (خو په حدیث کښې صرف پنځه قسمه ذکرمذکور دې) او د مالکیانو مذهب دا دې چه کوم سړې امی وی په هغه باندې واجب دې چه د یو سړی په اقتداء کښې مونځ اوکړی ددې دپاره چه د امام قرأت د هغه قرأت شی لکه چه په حدیث کښې دی ﴿ من کان له امام فقراۃ الامام له قرائة ﴾ پس دا سړې قرائت حقیقیه باندې خو قادر نه دې خو په قرأت حکمیه باندې خو قادر دې او د احنافو مسلک دا دې چه داسې سړی لره نود یو امام د لټون ضرورت دې او نه د هغه کلمات مذکوره لوستل ضروری دی، د هغوی په نزد دا اذکار د قرأت قائم مقام نه شی کیدې بلکه داسې سړې به د اخرس په شان د قیام په حالت کښې خاموش وی.

قوله:﴿ فلما قام قال : هکذا بیده ﴾ ﴿ قال ﴾ دلته په معنی د ﴿ فعل واشار ﴾ دې، په دې کښې د شارحینو اختلاف دې چه د قال ضمیر چا طرف ته راجع دې، د مسند احمد د روایت نه معلومیږی چه د ضمیر مرجع ﴿ رجل ﴾ دې لهذا راجحه هم دا ده، بعض یو بل احتمال دا لیکلې دې چه ضمیر د رسول الله ﷺ طرف ته راجع دې.

بیا ددې جملې مطلب دوه اقوال دی یو دا چه ددې نه مراد په ګوتو باندې شمار کول دی، یعنی هغه سړی هر کلمه په دې کلماتو کښې په خپلو ګوتو باندې شمار کول په خپلې ژبې سره ادا کړل د یادولو دپاره، او بل مطلب ئې دا لیکلې دې چه په دې سره اشاره د شمار

کولو طرف ته نه ده بلکه اظهار د سرور او خوشحالئ طرف ته دي، لکه چه د یو سړی په لاس کښې یو قیمتی څیز راشی او هغه ئې د خپل لاس په موتی کښې ښه طریقې سره پټ کړی، د حضرت ګنګوهی هم دا رائې ده او که د قال ضمیر د رسول الله ﷺ د طرف نه اومنلې شی نو مطلب دا شو چه کله هغه سړی ته رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿قال اللهم ارحمنی وارزقنی الخ﴾ نو رسول الله ﷺ هغه ته د خپل لاس مبارک په موتی جوړولو سره اشاره اوفرمائیله چه دا خبره ښه په مضبوطیا سره اونیسه

[٨٣٣](١)حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ الرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ، أَخْبَرَنَا أَبُو إِسْحَاقَ يَعْنِي الْفَزَارِيَّ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "كُنَّا نُصَلِّي التَّطَوُّعَ نَدْعُو قِيَامًا وَقُعُودًا، وَنُسَبِّحُ رُكُوعًا وَسُجُودًا".

ترجمه: جابر بن عبد الله نه روایت دې هغه وئیلی دي: وو مونږ چې نفلی مونځ مو کولو مونږ به دعا کوله په ولاړه او په ناسته، او مونږ به تسبیح وئیلې په رکوع او په سجده کښې.

تشریح: **قوله**:﴿ كنا نصلی التطوع ندعو قیاما وقعودا ونسبح رکوعا وسجودا ﴾ که مراد دا وی چه مونږ به په نفل مونځ کښې په حالت قیام کښې کښې قرأت سره دعا هم کوله نو بیا خو هیڅ اشکال نشته، او که صرف په دعا کولو باندې اکتفاء مراد وی نو په دې صورت کښې به ئې مطلب دا اخستلې شی چه په مونږ کښې بعض داسې کوی او د بعض نه مراد به نوی مسلمان شوی صحابه کرام وی کوم چه امیان دی او په دې صورت کښې به دا حدیث د ترجمة الباب هم موافق شی.

[٨٣٤](٢)حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، مِثْلَهُ لَمْ يَذْكُرِ التَّطَوُّعَ. قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ "يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ إِمَامًا أَوْ خَلْفَ إِمَامٍ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَيُسَبِّحُ وَيُكَبِّرُ وَيُهَلِّلُ قَدْرَ ق، وَالذَّارِيَاتِ".

ترجمه: د حمید نه روایت دې په مثل د هغې، هغه نه دی ذکر کړی لفظ د التطوع، هغه وئیلی دي: وو حسن چې لوستله به ئې فاتحه په ماسپخین او مازیګر کښې، چې کله به امام وو او وروسته د امام نه سورة فاتحه، او تسبیح به ئې وئیله او تکبیر به ئې ویلو او تهلیل به ئې ویلو، په اندازه د ق او ذاریات باندې.

قوله:﴿ کان الحسن یقرأ فی الظهر والعصر ﴾ د دې اثر حسن د ترجمة الباب سره په ظاهره هیڅ مطابقت نشته لهذا ددې توجیه دا ده چه مصنف دا دلته په دې وجه راوړې دې چه پورته ذکر شوې حدیث جابر چه د هغې راوی خپله حسن بصری رحمه الله دې هغه به په مونځ کښې د قیام په حالت کښې صرف په دعا باندې اکتفاء نه کوله بلکه قرأت به ئې کولو لهذا په پورته حدیث کښې هم په دعا باندې اکتفاء کول مراد نه دی بلکه دعاء مع القراءة مراد ده.

(کذا فی البذل)

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٢٢٢٠) (ضعيف)
(٢): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٢٢٢٠، ١٨٥١٣) (ضعيف مقطوع ولكن لعله صحيح وثابت)

بَابُ تَمَامِ التَّكْبِيرِ

باب دې په بيان د پوره والي د تکبير کې

د مصنف غرض په دې باب سره دا دې چه په مونځ کښې مصلى لره ټول تکبيرات انتقالات لوستل پکار دی، په دې مسئله کښې لږ شان اختلاف دې. ځان پوهه کړه چه دلته دوه مسئلې دی اول دا چه تکبيرات انتقال مشروع دې يا نه، دويم دا چه که مشروع دې نو بيا واجب دی يا سنت دې.

په مونځ کښې د تکبيرات انتقال مشروعيت او په دې کښې اختلاف علماء

۱: په بذل المجهود کښې دی چه بعض صحابه او تابعين لکه عمر، عمر بن عبدالعزيز او حسن بصرى وغيره نه منقول دی ﴿ لا يسن الا تکبير التحريمة ﴾ د تکبير تحريمه نه علاوه نور يو تکبير هم مشروع نه دې،[۱] او د بعض سلف نه منقول دی ﴿ لا يسن التکبير الا فى الجماعة﴾ يعنى د امام دپاره مشروع دې د منفرد دپاره نه.

خو جمهور علماء کرام سلفًا وخلفًا چه په هغوى کښې خلفاء راشدين هم شامل دی (کما فى الترمذی) او ائمه اربعه هم دی، مسلک دا دې چه تکبيرات انتقال مطلقا مشروع دی که نفل مونځ وی يا فرض که جماعةً وی يا منفرداً، خو د امام احمد يو روايت دا دې ﴿ يکبر فى الفرض ولو منفردا لا فى النفل ﴾

۲: او مسئله ثانيه دا ده چه تکبيرات انتقال د جمهور او ائمه اربعه په نزد سنت دی او د ظاهريه په نزد فرض دی، تبطل الصلاة بترکها مطلقا سهوا کان او عمدا. او د امام احمد رحمه الله هم يو روايت د وجوب دې خو "عند التذکر لا مطلقا" د دې مقام مناسب يوه مسئله بله ده يعنى د تسبيحات رکوع او سجود حکم، خو چونکه د دې باب وړاندې مستقل راروان دې په دې وجه به هغه هم هلته ذکر کوو.

[۸۳۵]([۲]) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ غَيْلَانَ بْنِ جَرِيرٍ، عَنْ مُطَرِّفٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ أَنَا، وَعِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ خَلْفَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَكَانَ "إِذَا سَجَدَ كَبَّرَ، وَإِذَا رَكَعَ كَبَّرَ، وَإِذَا نَهَضَ مِنَ الرَّكْعَتَيْنِ كَبَّرَ، فَلَمَّا انْصَرَفْنَا أَخَذَ عِمْرَانُ بِيَدِي، وَقَالَ: لَقَدْ صَلَّى هَذَا قَبْلُ، أَوْ قَالَ: لَقَدْ صَلَّى بِنَا هَذَا قَبْلَ صَلَاةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: د مطرف نه روايت دې هغه وئيلى دي: مونځ وکړو ما او عمران بن حصين وروسته د

[۱] او د بعض امراء بنو اميه په باره کښې منقول دی چه هغوى به تکبيرات خفض پريخودل، يعنى په رکوع او سجود کښې د تلو په وخت به ئې نه کول او! د سر د اوچتولو په وخت به ئې کول، امام طحاوى د کلې په طور فرمائى ﴿ وما هي باول سنة ترکوها ﴾ يعنى دا خلق خو د ډيرو سنتو ترک کونکى دى، ددې څه تخصيص دې ﴿ وقيل اول من ترک التکبير زياد وقيل معاوية وقيل عثمان ﴾ خو د سيدنا عثمان رضي الله عنه په باره کښې چه منقول دی د هغې توجيه دا کوی چه هغه به مطلقا نه ترک کول بلکه په رو اواز به ئې لوستل ۱۲)

[۲]): صحيح البخاري/الأذان ۱۱٦ (۷۸٦)، ۱٤٤ (۸۲٦)، صحيح مسلم/الصلاة ۱۰ (۳۹۳)، سنن النسائي/الافتتاح ۱۲٤ (۱۰۸۳)، والسهو ۱ (۱۱۸۱)، (تحفة الأشراف: ۱۰۸٤۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤/٤۲۹، ٤۳۲، ٤٠٠، ٤٤٤) (صحيح)

علي بن ابي طالب نه هغه وو: چې کله به ئې سجده وکړه تکبير به ئې ويلو او چې کله به ئې رکوع وکړه نو تکبيربه ئې ويلو، اوچې کله به اوچت شو د دوه رکعاتونو نه تکبير به ئې ويلو، هرکله چې مونځ فارغ شو ونيولو عمران زما لاس او هغه وويل: بيشکه ده داسې مونځ اوکړو. اويا هغه وويل: بيشکه ده مونځ ته مخکې مونځ راکړو. دمونځ د محمد ﷺ پشان.

تشريح: قوله: ﴿ صليت انا وعمران بن حصين ﴾ مطلب دا دې چه سيدنا علي رضي الله عنه مونځ ورکړو نو د رکوع او سجود وغيره ټول تکبيرات انتقالات ئې ادا کړل، د مونځ نه چه کله فارغ شو د سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه د مطرف لاس اونيولو او هغې ته ئې اوفرمائيل چه دا اوس هغه مونځ ته مونځ راکړو هغه د رسول الله ﷺ د مونځ مطابق دې.

خان پوهه کړئ چه تکبيرات انتقالات په ثنائي مونځ کښې يولس دي او په ثلاثي کښې اولس دي، يو تکبير تحريمه او پنځه په هر رکعت کښې د رکوع او سجدې، او يو تکبير عند القيام من الركعتين، او په رباعي مونځ کښې تکبيرات دويشت دي. ذكره النووي في شرح مسلم... هم دغه شان هغه فرمائي چه په دې مسئله کښې اختلاف د صحابه کرامو د زماني پورې پاتې شوې دې د هغې نه روستو هيڅ اختلاف نشته. فالمسئلة اجماعية الان.

[٨٣٦] (١) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا أَبِي، وَبَقِيَّةُ، عَنْ شُعَيْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَأَبُو سَلَمَةَ، أَن أَبَا هريرة كَانَ "يُكَبِّرُ فِي كُلِّ صَلَاةٍ مِنَ الْمَكْتُوبَةِ وَغَيْرِهَا، يُكَبِّرُ حِينَ يَقُومُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَرْكَعُ، ثُمَّ يَقُولُ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، ثُمَّ يَقُولُ: رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ قَبْلَ أَنْ يَسْجُدَ، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ حِينَ يَهْوِي سَاجِدًا، ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَسْجُدُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَقُومُ مِنَ الْجُلُوسِ فِي اثْنَتَيْنِ، فَيَفْعَلُ ذَلِكَ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ حَتَّى يَفْرُغَ مِنَ الصَّلَاةِ، ثُمَّ يَقُولُ حِينَ يَنْصَرِفُ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، إِنِّي لَأَقْرَبُكُمْ شَبَهًا بِصَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِنْ كَانَتْ هَذِهِ لَصَلَاتَهُ حَتَّى فَارَقَ الدُّنْيَا". قَالَ أَبُو دَاوُد: هَذَا الْكَلَامُ الْأَخِيرُ يَجْعَلُهُ مَالِكٌ، وَالزُّبَيْدِيُّ، وَغَيْرُهُمَا. عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، وَوَافَقَ عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ مَعْمَرٍ شُعَيْبَ بْنَ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ.

ترجمه: زهري وايي خبر راکړې دى ماته عبد الرحمن او ابو سلمة بيشکه ابو هريرة وو چې تکبير به ئې ويلو په هر مانځه کښې د فرضو نه او په غير د فرضو نه کله چې به پاڅيدلو، بيا به ئې تکبير ويلو کله چې به ئې رکوع وکړه، بيا به ئې وئيل: سمع الله لمن حمده، بيا به ئې وئيل: ربنا ولک الحمد مخکې د سجدې نه، بيا به ئې وئيل: الله أكبر چې کله به سجدې ته ځکته کيدو بيا به ئې تکبير ويلو چې کله به ئې سر اوچتولو، بيا به ئې تکبير ويلو چې کله به ئې سجده کوله، بيا ئې به ئې تکبير ويلو چې کله به ئې سر اوچتولو، بيا به ئې تکبير ويلو چې کله به اوچتيدو د دوه رکعاتو نه، نو داسې به ئې کول په هر رکعت چې کله به فارغ شو د مانځه نه، بيا ئې ووئيل کله به چې فارغ شو: قسم په هغه ذات چې زما نفس د هغه په لاس کښې دى بيشکه زه ډير نزدې يم د تاسو نه په مشابهت کښې مانځه د رسول الله

(١): صحيح البخاري/الأذان ١١٥ (٧٨٥)، ١٢٨ (٨٠٣)، سنن النسائي/الافتتاح ٨٤ (١٠٢٤)، والتطبيق ٩٤ (١١٥٦)، (تحفة الأشراف: ١٤٨٦٤)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ٤ (١٩)، مسند احمد (٢/٢٣٦، ٢٧٠، ٣٠٠، ٣١٩، ٤٥٢، ٤٩٧، ٥٠٢، ٥٢٧، ٥٣٣)، سنن الدارمي/الصلاة ٤٠ (١٢٨٣) (صحيح)

ﷺ ته، بیشکه دا د هغه مونځ وو تردې چې د دنیا نه جدا شو. وئیلی دی ابوداود: دا اخیرنی کلام مالک او زبیدی په طریق سره او په غیر ددې دواړو نه د علی بن حسین نه، او موافقت کړی دی عبد الاعلی د معمر نه شعیب بن ابی حمزه د زهری نه.

تشریح: قوله: ﴿ والذی نفسی بیده انی لاقربکم شبها ﴾ زما مونځ د رسول الله ﷺ د مونځ سره ستاسو د مونځ سره زیات مشابه دې، یعنی د تکبیرات انتقال د پوره کولو په اعتبار سره.

د مصنف د قول تشریح

قوله: ﴿ ان كانت هذه لصلاته حتى فارق الدنيا قال ابوداود: هذا الكلام الاخير ﴾ مصنف دا فرمائی چه ددې حدیث دا اخری ټکړه په دوه طریقو باندې روایت شوې دې، د زهری شاګردان ددې په روایت کولو کښې مختلف دی، پس شعیب دا د زهری نه موصولا او مرفوعا ذکر کړې دې، د موصولا مطلب دا دې چه پوره سند ئې د ابوهریره رضي الله عنه پورې بیان کړو او معمر د شعیب په دې کښې موافقت کړې دې، او د زهری بعض نور شاګردان لکه مالک او زبیدی وغیره هغه مرسلا نقل کړې دې یعنی سند لره د علی بن حسین تابعی پورې منع کړو ﴿ عن علی بن حسین عن النبی صلی الله علیه وسلم ﴾ او تابعی چه کله د رسول الله ﷺ نه روایت کوی نو ظاهره ده چه هغه روایت مرسل وی دا علی بن حسین د سیدنا علی رضي الله عنه نمسې دې کوم چه د امام زین العابدین په نوم مشهور دې دهغوی په باره کښې لیکی ﴿ کان یصلی کل یوم الف رکعة ﴾ رحمه الله تعالی

[٨٣٧]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، وَابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عِمْرَانَ، قَالَ ابْنُ بَشَّارٍ الشَّامِيِّ، وقَالَ أَبُو دَاوُدَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْعَسْقَلَانِيُّ، عَنْ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "وَكَانَ لَا يُتِمُّ التَّكْبِيرَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: مَعْنَاهُ: إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ وَأَرَادَ أَنْ يَسْجُدَ لَمْ يُكَبِّرْ، وَإِذَا قَامَ مِنَ السُّجُودِ لَمْ يُكَبِّرْ.

ترجمه: د ابن عبد الرحمن بن ابزی نه روایت دې هغه روایت کوی د خپل پلار نه: بیشکه هغه مونځ وکړو د رسول الله ﷺ سره او وو چې نه ئې پوره کولو تکبیر. وئیلی دی ابوداود: معنی ئې داده چې کله به ئې سر اوچت کړو د رکوع نه او اراده به ئې وکړه چې سجده وکړی تکبیر به ئې نه وئیله او چې کله به پاخیدلو د سجدې نه نو تکبیر به ئې نه ویله.

د سند شرح

قوله: ﴿ عن الحسن بن عمران قال ابن بشار: الشامی ﴾ دا لفظ تشریح ته محتاج دې چه الشامی د ابن بشار صفت نه دې بلکه د حسن بن عمران صفت دې، په دې سند کښې د مصنف دوه استاذان دی محمد بن بشار او ابن المثنی، مصنف فرمائی چه د شعبه استاذ د حسن بن عمران صفت الشامی زما یو استاذ یعنی ابن بشار ذکر کړې دې او بل استاذ یعنی ابن المثنی ذکر کړې نه دې.

---

[1]: تفرد به أبوداود، (تحفة الأشراف: ٩٦٨١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٠٧/٣) (ضعيف)

قوله: ﴿ وقال ابوداود: ابو عبد الله العسقلانى ﴾ د راوى مذكور حسن بن عمران په باره کښې مصنف فرمائى چه د هغه کنيت ابو عبدالله دې او دا عسقلانى، زه وايم چه عسقلان د ملک شام يو ښهر دې، لهذا د هغه صفت الشامى راوړل صحيح شو.

قوله: ﴿ انه صلى مع رسول الله صلى الله عليه وسلم وکان لا يتم التکبير قال ابودود : معناه الخ ﴾ عبدالرحمن بن ابزى وائى چه ما د رسول الله ﷺ سره مونځ اوکړو نو هغه د تکبيراتو اهتمام نه کولو، مصنف فرمائى، مطلب دا دې چه په سجده کښې د تلو په وخت او پاسيدو په وخت به هغه تکبير نه کولو.

د حديث تاويل

دا حديث د تيرو شوو احاديثو خلاف دې چه د هغې نه معلوميږى چه رسول الله ﷺ به تکبيرات پوره کول، جواب دا دې چه دا حديث ضعيف دې حسن بن عمران په دې سره متفرد دې، کوم چه مجهول دې، امام بخارى رحمه الله يو باب قائم کړې دې ﴿ باب اتمام التکبير ﴾ په دې باندې شارحين ليکى، په ظاهره کښې د امام بخارى رحمه الله غرض ددې حديث د تضعيف طرف ته اشاره ده کوم چه په ابوداود کښې دې يعنى هم دا حديث الباب، او يا به په دې حديث کښې تاول کولې شى هغه دا چه عدم اتمام نه مراد من حيث العدد نه دې بلکه من حيث الجهر او من حيث المد والاطالة. يعنى زيات زور سره به ئې نه وئيلو، يا زيات مد او راښکلو سره به ئې نه وئيلې.

باب كَيْفَ يَضَعُ رُكْبَتَيْهِ قَبْلَ يَدَيْهِ

باب دى، څنګه به ږدې زنګونان مخکې د لاسونو نه

يعنى د رکوع نه فارغ کيدو نه پس اودريدو سره سجده کښې څنګه تلل پکار دى، وضع الرکبتين قبل اليدين پکار دى يا ددې برعکس يعنى اول په زمکه باندې لاس کيږدى د هغې نه روستو کونډې، د جمهور مسلک اولنى دې او دا دويم شکل د امام مالک په نزد دې په دې مسئله باندې تفصيلى کلام د رفع اليدين والا باب کښې د وائل بن حجر د حديث د لاندې تير شوې دې، په دې باب کښې مصنف اولا د وائل بن حجر رضي الله عنه حديث کوم چه د جمهورو موافق دې ذکر فرمائيلې دې دا حديث په سنن اربعه او صحيح ابن خزيمه د صحيح ابن السکن روايت دې، ثانيا حديث ابوهريره رضي الله عنه کوم چه د مالکيانو دليل دې هغه ئې راوړلې دې دا صرف د سنن روايت دې. (١)

[٨٣٨] (٢) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، وَحُسَيْنُ بْنُ عِيسَى، قَالَا: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِذَا سَجَدَ وَضَعَ رُكْبَتَيْهِ قَبْلَ يَدَيْهِ،

(١) خو د حافظ ابن حجر ميلان په بلوغ المرام کښې د ابوهريره رضي الله عنه د حديث ترجيح ده په دې باندې صاحب سبل السلام (ص ١٨٨) ليکى چه دا خبره د حافظ ابن حجر د امام يعنى د امام شافعى رحمه الله خلاف دې، وقال النووي لا يظهر ترجيح احد الملهبين علي الاخر)

(٢): سنن الترمذي/ الصلاة ٨٤ (٢٦٨)، سنن النسائي/الافتتاح ١٢٨ (١٠٩٠)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٩(٨٨٢)، (تحفة الأشراف: ١١٧٨٠) (ضعيف)

وَإِذَا نَهَضَ رَفَعَ يَدَيْهِ قَبْلَ رُكْبَتَيْهِ".

ترجمه: د وائل بن حجر نه روایت دې، هغه وئیلې دي: ما ولیده نبی ﷺ چې کله ئې سجده کوله نو کیخودل به ئې زنګونان مخکې د لاسونو نه، او چې کله به پاڅیدلو اوچت به ئې کړل دواړه لاسونه مخکې د زنګونانو نه.

[٨٣٩]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، عَنْ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ وَائِلٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ حَدِيثَ الصَّلَاةِ، قَالَ: "فَلَمَّا سَجَدَ وَقَعَتَا رُكْبَتَاهُ إِلَى الْأَرْضِ قَبْلَ أَنْ تَقَعَ كَفَّاهُ". قَالَ هَمَّامٌ: وَحَدَّثَنِي شَقِيقٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَاصِمُ بْنُ كُلَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمِثْلِ هَذَا، وَفِي حَدِيثِ أَحَدِهِمَا، وَأَكْبَرُ عِلْمِي أَنَّهُ فِي حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ جُحَادَةَ، "وَإِذَا نَهَضَ نَهَضَ عَلَى رُكْبَتَيْهِ وَاعْتَمَدَ عَلَى فَخِذِهِ".

ترجمه: د عبد الجبار بن وائل نه روایت دې، هغه روایت کوی د خپل پلار نه، بیشکه نبی ﷺ، ذکر ئې کړو حدیث د مونځ، هغه وایي: چې هرکله به ئې سجده وکړه نو واقع به شو زنګونان د هغه ځمکې ته مخکې د دېنه چې د هغه ورغوي لاړ شي. وئیلی دی همام: او حدیث بیان کړې دې ماته شقیق، هغه وایی ماته حدیث بیان کړې دې عاصم بن کلیب د خپل پلار نه، او هغه د نبی ﷺ نه په مثل د دې، او په حدیث د یو د دواړو کښې: او غالب ګمان مې دادی بیشکه په حدیث د محمد بن جحادة کښې دا دی چې کله به پاڅیدلو نو پاڅیدلو به په زنګونانو او تکیه به ئې کوله په ورنونو باندې.

[٨٤٠]()حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَسَنٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا سَجَدَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَبْرُكْ كَمَا يَبْرُكُ الْبَعِيرُ وَلْيَضَعْ يَدَيْهِ قَبْلَ رُكْبَتَيْهِ".

ترجمه: د ابو هریره رضي الله عنه نه روایت دې بیشکه هغه وئیلی دي: وئیلی دی رسول الله ﷺ چې کله سجده کوی یو کس ستاسو نه نو نه دې کینی څرنګه چې اوښ کینی، او ږدې دې دواړه لاسونه خپل مخکې د زنګونانو نه.

د مالکیانو دلیل

قوله:﴿ اذا سجد احدکم فلا یبرک کما یبرک البعیر ولیضع یدیه قبل رکبتیه ﴾ د دې حدیث نه مالکیان استدلال کوی ځکه چه په دې کښې تصریح ده چه په سجده کښې د تلو په وخت وضع یدین د رکبتین نه مخکښې پکار ده او هم دا د مالکیانو مسلک دې، د جمهورو د طرف نه د دې ډیر جوابونه ورکړې شوې دی.

١: حدیث وائل اثبت واقوی دې په نسبت د دې حدیث پس ابن القیم رحمه الله د دې حدیث لس وجوه ترجیح ذکر کړې دی.

[١]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١١٧٦٢) (ضعيف) قد تقدم هذا الحديث برقم (٧٣٦)

[٢]): سنن الترمذي/الصلاة ٨٨ (٢٦٩)، سنن النسائي/التطبيق ٣٨ (١٠٩١)، (تحفة الأشراف: ١٣٨٦٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٨١/٢)، سنن الدارمي/الصلاة ٧٤ (١٣٦٠) (صحيح)

۲: دا حديث منسوخ دي د سعد بن وقاس په حديث سره چه په هغې کښې داسې دى ﴿كنا نضع اليدين قبل الركبتين فامرنا بوضع الركبتين قبل اليدين﴾ (رواه ابن خزيمة)
۳: حديث الباب مقلوب دې ځکه چه د مصنف ابن ابى شيبه په روايت کښې د ابوهريره ﷛ ددې حديث الفاظ ددې خلاف دى ﴿اذا سجد احدكم فليبدا بركبتيه قبل يديه ولا يبرك كبروك الفحل﴾
۴: ددې حديث اخر د اول معارض دې ځکه چه په شروع کښې د بروک ابل نه منع کوى او اوښ په زمکه باندې د کيناستلو په وخت اول لاسونه ږدى، نو ددې باوجود د منع کولو وړاندې هم ددې امر کوى چه هغه له پکار دى چه د رکبتين نه مخکښې دې يدين په زمکه باندې کيږدى دا ښکاره تعارض دې، مالکيه شارحينو ددې جواب دا کړې دې چه د انسان رکبتين خو د رجلين يعنى د خپو طرف ته وى او د دابه رکبتين په يدين کښې وى. لهذا اوښ چه کله کينى نو هغه اګر چه اول يدين په زمکه باندې ږدى لکه چه مشهوره او ښکاره خبره ده خو چونکه د هغه رکبتين هم په يدين کښې دى لهذا هغه رکبتين هم په زمکه باندې اول ږدى او په حديث کښې د رسول الله ﷺ مراد رکبتين لره مخکښې د ږدلو نه منع کول دى لهذا تعارض رفع شو.
زمونږ د طرف نه جواب دا ورکړې شوې دې چه د هغه په دې منطق باندې مونږ پوهه نه شو، اهل لغت هم په دې باندې نه پوهيږى، لهذا په حديث کښې به تعارض منلې شى او د حديث صحيح الفاظ هغه دى کوم چه د مصنف ابن ابى شيبة په روايت کښې راغلې دى. والله تعالى اعلم بالصواب.

[۸۴۱]()حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نَافِعٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَسَنٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَعْمِدُ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَيَبْرُكُ كَمَا يَبْرُكُ الْجَمَلُ".

ترجمه: د ابو هريره، ﷛ نه روايت دې هغه وئيلى دى چې رسول الله ﷺ فرمائيلى دى: تکيه کوى يوکس ستاسونه په خپل مونځ کښې، نو داسې کينى لکه ځنګه چې اوښ کينى.

بَابُ النُّهُوضِ فِي الْفَرْدِ

باب دې په بيان د قيام کې د اول نه رکعات نه

د فرد نه مراد اول رکعت او رکعت ثالثه دې يعنى په اول رکعت کښې د سجود نه فارغ کيدو نه پس به د رکعت ثانيه دپاره څنګه اودريږى[۲] او دغه شان دريم رکعت پوره کولو نه پس به څلورم رکعت ته څنګه اودريږى، يعنى په دې دواړو ځايونو کښې د سجدې نه فارغ کيدو نه فورا بعد به اودريږى يا د جلسه خفيفه کولو نه پس به اودريږى کوم ته چه جلسه استراحت وئيلې شى.

[۱]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۳۸۶٦) (صحيح)
[۲]) وههنا مسئلة اخري يناسب هذه المسئلة تقدمت ص ۲۳۳)

[۸۴۲]() حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ يَعْنِي ابْنَ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: جَاءَنَا أَبُو سُلَيْمَانَ مَالِكُ بْنُ الْحُوَيْرِثِ إِلَى مَسْجِدِنَا، فَقَالَ: وَاللَّهِ إِنِّي لَأُصَلِّي بِكُمْ، وَمَا أُرِيدُ الصَّلَاةَ، وَلَكِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُرِيَكُمْ كَيْفَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي، قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي قِلَابَةَ: كَيْفَ صَلَّى؟ قَالَ: مِثْلَ صَلَاةِ شَيْخِنَا هَذَا، يَعْنِي عَمْرَو بْنَ سَلِمَةَ إِمَامَهُمْ، وَذَكَرَ أَنَّهُ كَانَ "إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ السَّجْدَةِ الْآخِرَةِ فِي الرَّكْعَةِ الْأُولَى قَعَدَ، ثُمَّ قَامَ".

ترجمه: د ابو قلابة نه روايت دې هغه وئيلى دي: راغې مونږ ته ابو سليمان مالک بن الحويرث زمونږ دې مسجد ته، قسم په الله زه به مونځ کوم تاسو ته او زه اراده د مانځه نه لرم، لکن زه غواړم چې وښايم تاسو ته څنګه وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو، هغه وئيلى دي: ما ووئيل ابو قلابه ته: هغه څنګه مونځ کولو؟ هغه وئيلى دي: په شان د مونځ د شيخ زمونږ. يعني عمرو بن سلمة چې د هغوى امام وو. او هغه ذکر کړو چې بيشکه هغه وو: چې کله به ئې سر اوچت کړو د اخرنۍ سجدې داول رکعات نه، لږ به کيناستلو، بيا به پاڅيدلو.

[۸۴۳]() حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: جَاءَنَا أَبُو سُلَيْمَانَ مَالِكُ بْنُ الْحُوَيْرِثِ إِلَى مَسْجِدِنَا، فَقَالَ: وَاللَّهِ إِنِّي لَأُصَلِّي، وَمَا أُرِيدُ الصَّلَاةَ، وَلَكِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُرِيَكُمْ كَيْفَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي، قَالَ: "فَقَعَدَ فِي الرَّكْعَةِ الْأُولَى حِينَ رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ السَّجْدَةِ الْآخِرَةِ".

ترجمه: د ابو قلابه نه روايت دې هغه وئيلى دي: راغې مونږ ابو سليمان مالک بن الحويرث زمونږ دې مسجد ته، هغه ووئيل: بيشکه زه به خامخا مونځ کوم تاسو ته او زما اراده د مانځه نشته، لکن زه غواړم چې تاسو ته وښايم چه ما څنګه ليدلى وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو، هغه وئيلى دي: کيناستلو په اولنې رکعات کښې چې کله هغه پورته کړو خپل سر د دويمې سجدې نه.

[۸۴۴]() حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ، أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِذَا كَانَ فِي وِتْرٍ مِنْ صَلَاتِهِ لَمْ يَنْهَضْ حَتَّى يَسْتَوِيَ قَاعِدًا".

ترجمه: د مالک بن الحويرث نه روايت دې، بيشکه هغه نبى ﷺ وليدلو چې کله به هغه د خپل مونځ د طاق په حصه کښې وو نه به پاڅيدلو تردې چې برابر به شو په ناسته.

د جلسه استراحت بحث

مسئله مختلف فيه ده، شوافع د جلسه استراحت قائل دى او احناف او مالکيان نه دى قائل. وعن احمد روايتان

قوله: ﴿ حدثنا مسدد الخ ﴾ په دې باب کښې مصنف د مالک بن الحويرث ﵁ حديث ذکر کړې دې چه د هغې نه جلسه استراحت ثابتيږى، دا حديث په بخارى شريف کښې هم شته، او جمهور علماء کرام کوم چه د جلسه استراحت قائل نه دى د هغوى استدلال د وائل بن

[1]): صحيح البخاري/الأذان ۱۲۷ (۸۰۲)، ۱٤۲ (۸۲۳)، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۸۵)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۱۰۱ (۲۸۷)، سنن النسائي/الافتتاح ۱۸۱ (۱۱۵۲)، مسند احمد (۳/٤۳٦، ۵/۵۳) (صحيح)

[2]): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۸۵) (صحيح)

[3]): انظر حديث رقم: ۸٤۲ (تحفة الأشراف: ۱۱۱۸۳) (صحيح)

حجر او ابوهريره رضي الله عنه د هغه رواياتو نه دي چه په هغې کښې راځي ﴿ كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينهض في الصلاة على صدور قدميه ﴾ امام احمد فرمائي چه د اكثر احاديثو نه هم دا معلوميږي، په زاد المعاد کښې حافظ ابن القيم رحمه الله هم دا خبره ليکلې ده چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم عادت مبارکه دا وو ﴿ انه كان ينهض على صدور قدميه وركبتيه ﴾ او د اكثر صحابه كرامو روايات د جلسه استراحت نه خالي دي صرف د مالك بن الحويرث او د ابو حميد ساعدي د حديث په بعض طرق کښې ددې جلسې ذکر دې، پس که دا د هغه دائمي معمول وې نو جمله واصفين صلاة د رسول الله صلى الله عليه وسلم به دا بيان کړې وې، هم دغه شان جمهور وائي چه مونږ د استراحت دپاره موضوع نه دى، يو څيز بل هم دې هغه دا چه که جلسه في حد ذاتها مقصود وې نو ددې حالت دپاره به يو ذکر هم مشروع وى، حال دا چه ددې حالت دپاره يو ذکر هم مشروع نه دې.

بَابُ الإِقْعَاءِ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ

باب دې په د کيناستلو کې په طريقه د اقعاء سره د دوه سجدو په مينځ کې

[۸۴۵]([1]) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ طَاوُسًا، يَقُولُ: قُلْنَا لِابْنِ عَبَّاسٍ فِي "الْإِقْعَاءِ عَلَى الْقَدَمَيْنِ فِي السُّجُودِ، فَقَالَ: هِيَ السُّنَّةُ، قَالَ: قُلْنَا: إِنَّا لَنَرَاهُ جَفَاءً بِالرَّجُلِ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هِيَ سُنَّةُ نَبِيِّكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: ابو الزبير د طاوس نه اوريدلى دي، هغه به وئيل: مونږ وويل ابن عباس ته په باره د کيناستلو کښې په خپو باندې په سجدو کښې، هغه وويل: دا سنت دى. هغه وايي: مونږ وويل: مونږ دا وينو د خپې جفاء، وويل ابن عباس: دا ستا د نبى صلى الله عليه وسلم سنت دي.

تشريح: قوله: ﴿ قلنا لابن عباس: في الاقعاء على القدمين في السجود فقال: هي السنة ﴾ د ابن عباس دا حديث هم په صحيح مسلم کښې هم دې، او په دې باندې چه امام نووى رحمه الله کوم باب قائم کړې دې ﴿ جواز الاقعاء على العقبين ﴾ په دې سلسله کښې روايات حديثيه او فقهاء كرام کښې اختلاف دې، روايات دواړه قسم دې جواز او عدم جواز، پس مونږ سره دلته په باب من لم ير الجهر بسم الله الرحمن الرحيم د لاندې د عائشې رضي الله عنها حديث مرفوع تير شوې دې چه د هغې په اخير کښې دې ﴿ وكان ينهى عن عقب الشيطان ﴾ زما په علم کښې امام بخاري په دې سلسله کښې يو باب يا صريح حديث نه دې ذکر فرمائيلې، او امام ترمذى جدا جدا دوه بابونه کراهيت الاقعاء، دويم الرخصة في الاقعاء قائم کړې دې، په دويم باب کښې ئې هم دا حديث د ابن عباس ذکر فرمائيلې دې او په باب اول کښې د سيدنا على رضي الله عنه حديث مرفوع چه د هغې الفاظ دا دى ﴿ لا تقع بين السجدتين ﴾ خو امام ترمذى ددې حديث د ضعف طرف ته اشاره فرمائيلې ده او فرمائيلې ئې دى ﴿ واكثر اهل العلم يكرهون الاقعاء بين السجدتين ﴾، او د جواز قول هغه بعض اهل مكه طرف ته منسوب کړې دې.

[1]: صحيح مسلم/المساجد ٦ (٥٣٦)، سنن الترمذي/الصلاة ٩٨ (٢٨٣)، (تحفة الأشراف: ٥٧٥٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣١٣/١) (صحيح)

امام نووي رحمه الله فرمائي چه د منع د رواياتو اسانيد تول ضعيف نه دي، او د رواياتو ددې تعارض په باره کښې هغه فرمائي چه اصل کښې د اقعاء دوه تفسيرونه کړې شوې دي يو دا چه اليتين (کوناټي) په زمکه باندې کيږدي او هم دغه شان دواړه لاسونه په زمکه باندې کيږدي او دواړه ساقين اودروي او دويم تفسير ئې دې ﴿ جلوس على العقبين بين السجدتين ﴾، يعنى په جلسه بين السجدتين کښې دواړه خپې اودروي او په پوندو باندې کيناستل، د منع روايات د قسم اول سره متعلق دي او د جواز روايات د قسم ثاني سره، پس امام شافعي رحمه الله ددې قسم ثاني د استحباب قائل دې خو بل قول د هغه کوم چه ددې نه هم زيات مشهور دې هغه دا دې چه طريق سنت افتراش دې او هم دا د جمهور علماء ثلاث مذهب دې، امام نووي رحمه الله فرمائي چه امام بيهقي او قاضي عياض هم جمع بين الروايتين داسې کړې ده، په الکوکب الدري کښې ليکي دي چه قسم اول زمونږ په نزد مکروه تحريمي او قسم ثاني مکروه تنزيهي دې، صاحب الکوکب د حديث ابن عباس يو بل لطيف جواب دا ليکلې دې چه دا د﴿ خذه بالموت حتى يرضى بالحمى ﴾ د قبيل نه دې، يعنى ممکنه ده چه سائل په دې مسئله کښې متشدد وي او دې ته حرام وائي په دې وجه ابن عباس ددې په رد کښې دا فرمائيلې وي چه دا خو سنت دې.

قوله:﴿ انا لنراه جفاء بالرجل ﴾ لفظ رجل د جمهورو په نزد په فتح د راء او جيم سره دې د انثى مقابل او د ابن عبدالبر په نزد دا لفظ په کسرې د راء او سکون د جيم سره دې په معنى د قدم، ابن عبدالبر د جمهورو د ضبط ترديد کړې دې او جمهورو د هغه ترديد کړې دې، که د جمهورو قول واخستلې شي نو د جفاء نه مراد به جهالت وي چه داسې کول د انسان جهالت دې او که دويم قول واخستلې شي نو جفاء به په معنى د مشقت اخلو يعنى په داسې کيناستلو کښې قدمين ته مشقت لاحق کيږي.

باب ما يقول إذا رفع رأسه من الركوع

باب دې په بيان د هغې کې چې وايې چې کله اوچت کړي سر خپل د رکوع نه

باب: يعنى د رکوع نه د سر اوچتولو په وخت به څه وئيلې شي؟

د باب په ترتيب باندې اشکال او جواب

دلته دا سوال وارديږي چه مصنف د ترتيب خلاف ولې باب تړلې دې، اول ما يقول في الرکوع پکار وو د هغې نه روستو به ئې دا باب راوړلې وې په ظاهره ددې وجه دا کيدې شي چه مصنف ته د رکوع او سجدې دواړو دعا يوځائې بيانول وو څکه چه په حديث کښې دواړه يوځائې ذکر دي او سجده په ترتيب کښې چونکه د رکوع او قومې نه روستو ده په دې وجه مصنف د قومې دعا په هغې باندې مقدم کړې ده، ګينې بيا به د قومې دعا ډيره موخر شوې وې. هذا ما خطر ببالي.

[۸٤٦]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، وَوَكِيعٌ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، كُلُّهُمْ عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى، يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ، يَقُولُ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلْءُ السَّمَوَاتِ وَمِلْءُ الْأَرْضِ وَمِلْءُ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ". قَالَ أَبُو دَاوُد: قَالَ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، وَشُعْبَةُ بْنُ الْحَجَّاجِ، عَنْ عُبَيْدٍ أَبِي الْحَسَنِ، هَذَا الْحَدِيثُ لَيْسَ فِيهِ بَعْدَ الرُّكُوعِ، قَالَ سُفْيَانُ: لَقِينَا الشَّيْخَ عُبَيْدًا أَبَا الْحَسَنِ بَعْدُ فَلَمْ يَقُلْ فِيهِ بَعْدَ الرُّكُوعِ. قَالَ أَبُو دَاوُد: وَرَوَاهُ شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي عِصْمَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُبَيْدٍ، قَالَ: بَعْدَ الرُّكُوعِ.

ترجمه: د عبيد بن الحسن نه روايت دې هغه وئيلي دى ما اوريدلي دى د عبد الله بن ابى اوفى نه، هغه وئيل: وو رسول الله ﷺ چې کله به ئې سر د رکوع نه اوچت کړو نو «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلْءُ السَّمَوَاتِ وَمِلْءُ الْأَرْضِ، وَمِلْءُ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ»

ترجمه: واوريده الله د هغه چا چې د هغه حمد ئې ووېله، اى الله تالره حمد دى په اندازه د ډکوالي د اسمانونو او په اندازه د ډکوالي د ځمکې، او په اندازه د ډکوالي د هغه څه چې ستا خوښه وى وروسته د دېنه. وئيلي دى ابوداود: وئيلي دى سفيان الثورى او شعبة بن الحجاج د عبيد ابى الحسن: دې حديث کښې بعد الرکوع نشته دى، وئيلي دى سفيان: مونږ مخامخ شو د شيخ عبيد ابو الحسن سره وروسته هغه په هغې کښې ونه ويله: بَعْدَ الرُّكُوعِ لفظ. وئيلي دى ابوداود: او روايت کړى دى شعبة د ابى عصمة نه او هغه د اعمش نه او هغه د عبيد نه هغه وئيلى دي: بعدَ الرکوع

قوله:﴿ اذا رفع راسه من الركوع يقول الخ ﴾ يعنى اې الله! مونږ ستا دومره حمد په ژبې سره ادا کوو چه د هغې نه زمکې او اسمان ډک شى او د زمکې او اسمان نه علاوه هم چه کوم څيزونه دى لکه عرش او کرسى دا ټول په دې کلماتو سره ډک شى ددې نه مراد تکثير عدد دې ځکه چه کلام خو جسم او کيلى يا وزنى څيز نه دې چه د هغې په ذريعه باندې اسمان او زمکه ډک شى يعنى که کلمات حمد اجسام فرض کړې شى نو هغه به دومره کثير شى چه هغې سره به دا ټول څيزونه ډک شى داسې خبره د ذوق او شوق او ولولې په وخت باندې کولې شى زمونږ په شان خلق خو داسې دعاګانې صرف د نقل په طور باندې لولى، د کوم ذوق او شوق چه دا مقتضى دى ددې نه مونږ خالى يو.

قوله:﴿ قال ابو داود قال سفيان الثورى وشعبة بن الحجاج عن عبيد ابى الحسن ﴾ عبيد کوم چه په سند کښې د اعمش استاد دې د هغه کنيت ابو الحسن دې او دهغه د پلار نوم حسن دې بعض راويانو عن عبيد بن الحسن اوبعض عن عبيد بن ابى الحسن وئيلې دې، په دې صورت کښې به ابو الحسن بدل وى د عبيد نه، دا اختلاف صرف لفظى دې او دواړو طريقو سره ئې لوستل صحيح دى.

قوله:﴿ قال سفيان لقينا الشيخ عبيدا ﴾ دا پورته دعا به رسول الله ﷺ کوم وخت لوستله نو د محل دعا تعيين د اعمش په روايت کښې موجود دې يعنى اذا رفع راسه من الركوع، سفيان

[1]: صحيح مسلم/الصلاة ٤٠ (٤٧٦)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٨ (٨٧٨)، (تحفة الأشراف: ٥١٧٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٥٣/٤، ٣٥٤، ٣٥٦، ٣٨١) (صحيح)

دا وائي چه دا حديث ماته عبيد نه اولا بالواسطه رارسيدلې وو په دې روايت کښې خو لفظ بعد الركوع موجود وو، خو روستو چه کله ما د عبيد نه براه راست واوريدو نو په هغې کښې بعد الركوع نشته.

[۸۴۷]()حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ الْفَضْلِ الْحَرَّانِيُّ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ. ح وحَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مُسْهِرٍ. ح وحَدَّثَنَا ابْنُ السَّرْحِ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ بَكْرٍ. ح وحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُصْعَبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، كُلُّهُمْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ عَطِيَّةَ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ قَزَعَةَ بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقُولُ حِينَ يَقُولُ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلْءَ السَّمَاءِ، قَالَ مُؤَمَّلٌ: مِلْءَ السَّمَوَاتِ وَمِلْءَ الْأَرْضِ وَمِلْءَ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ، أَهْلَ الثَّنَاءِ وَالْمَجْدِ، أَحَقُّ مَا قَالَ الْعَبْدُ وَكُلُّنَا لَكَ عَبْدٌ، لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ". زَادَ مَحْمُودٌ: وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ، ثُمَّ اتَّفَقُوا، وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ. وَقَالَ بِشْرٌ: رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ. لَمْ يَقُلْ: اللَّهُمَّ، لَمْ يَقُلْ مَحْمُودٌ: اللَّهُمَّ، قَالَ: رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ.

ترجمه: د ابو سعيد الخدرى رضي الله عنه نه روايت دې بيشكه رسول الله ﷺ وو چې وئيل به ئې چې كله به ئې سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ وويله نو وئيل به ئې اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلْءَ السَّمَاءِ (اى الله ته زمونږ ئې تالره حمد دى په اندازه د ډکوالى د اسمان). وئيلى دى مؤمل: مِلْءَ السَّمَوَاتِ وَمِلْءَ الْأَرْضِ..الخ،، (په اندازه د ډکوالى د اسمان او زمکې، او په اندازه د ډکوالى د هغې چې ستا خوښ وى د څه شى نه وروسته د دېنه، اى اهل د ثناء او د لويي. ته ډېر حقدارىي د هغې چې بنده وئيلى دى او مونږ ټول ستا بندګان يو، نشته منع كونكى د هغې چې ته ئې وركوى) زيادت كړى دى محمود: او نشته دى وركونكى د هغې چې ته ئې منع كوې، بيا دوى اتفاق كړى دى. او نفع نشى وركولى خاوند د كوشش ته ستا په مقابل كښې كوشش د هغه. او وئيلى دى بشر: (رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ) هغه نه دى ويلي: (اللَّهُمَّ)، نه دى وئيلى محمود: (اللَّهُمَّ)، هغه وئيلى دى (رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ).

شرح حديث

تشريح: قوله: ﴿ اهل الثناء والمجد ﴾ دا مرفوع هم لوستلې شي يعنى ﴿ انت اهل الثناء والمجد ﴾ او منصوب هم په تقدير د حرف نداء ﴿ يا اهل الثناء والمجد ﴾...

قوله: ﴿ احق ما قال العبد ﴾ په دې كښې هم دوه احتمالات دى د مبتدا محذوف خبر دې يعنى ﴿ انت احق ما قال العبد ﴾ يعنى بنده چه ستا هر څنګه تعريف كوى ته واقعى د هغې لائق ئې، او د عبد نه مراد يا خو جنس دې يا رسول الله ﷺ او ﴿ كلنا لك عبد ﴾ دا جمله معترضه ده چه مونږ ټول ستا بندګان يو، دويم احتمال د عبارت په تركيب كښې دې چه ﴿احق ما قال العبد ﴾ مبتدا او ﴿ لا مانع لما اعطيت ﴾ الى اخره د دې خبر، په دې صورت كښې به مطلب دا وى چه د ټولو نه زيات رشتيني او پخه خبره ده ﴿ لا مانع لما اعطيت الخ ﴾ چه ستا نه سوا څوک هم وركړه كونكې نشته او چاته چه ئې ته وركړې نو هغې لره څوک هم

[1]: صحيح مسلم/الصلاة ۴۰ (۴۷۷)، سنن النسائي/الافتتاح ۱۱۵ (۱۰۶۹)، (تحفة الأشراف: ۴۲۸۱)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۸ (۸۷۷)، مسند احمد (۳/۸۷)، سنن الدارمي/ الصلاة ۷۱ (۱۳۵۲) (صحيح)

منع کولو والا نشته او ﴿ لا ينفع ذا الجد منک الجد ﴾

د جد په تفسير کښي دوه اقوال:

۱: نيکه يعنى لوئي خاندان او نسب والا ته ستا په مقابله کښي د هغه خاندان هيڅ نفع نه شى ورکولي.

۲: غنا او دولت، دولت والا ته ستا په مقابله کښي دهغه دولت هيڅ فائده نه شي ورکولي.

د ابن ماجه شريف روايت دي ﴿ ذكرت الجدود عند رسول الله صلى الله عليه وسلم ﴾ يعنى د رسول الله ﷺ په مجلس کښي يوه ورځ د مختلف خاندانونو او دولتونو ذکر راغلو نو په دي ئي اوفرمائيل ﴿ لا ينفع ذا الجد منک الجد ﴾ او وئيلي شوي دى چه دا لفظ د ﴿ جد ﴾ بکسر الجيم دي يعنى کوشش کونکي ته د هغه کوشش الخ.

قوله: ﴿ اللهم ربنا لک الحمد ﴾ په دي کښي دري روايتونه دى يو خو هم دا چه صرف ﴿ ربنا لک الحمد ﴾ او دريم ﴿ ربنا ولک الحمد ﴾، امام احمد نه نقل دى چه ﴿ ربنا ﴾ سره ﴿ ولک الحمد ﴾ (واو سره) دي او د ﴿ اللهم ربنا ﴾ سره ﴿ لک الحمد ﴾ (بغير د واو نه دي) حافظ ابن القيم رحمه الله ددي په تائيد کښي فرمائى څکه چه په هيڅ صحيح حديث کښي لفظ ﴿ اللهم ﴾ او واو سره نه دي راغلي، په دي باندي صاحب عون المعبود ليکى چه داسي نه ده بلکه د دواړو ترمينځه جمع راغلي ده كما في صحيح البخاري في باب صلاة القائد من حديث انس.

قوله: ﴿ ربنا ولک الحمد ﴾ کښي واو عاطفه دي د عبارت تقدير به داسي وى، ﴿ ربنا استجب ولک الحمد ﴾ يا ﴿ حمدناک ولک الحمد ﴾ او کيدي شي چه واو زائد وى.

[۸۴۸] (¹) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ سُمَيٍّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا قَالَ الْإِمَامُ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ قَوْلُهُ قَوْلَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دي بيشکه رسول الله ﷺ ويلى دي: چي کله ووايى امام سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ ، نو تاسو وايي: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، بيشکه د چا چي موافق شى وينا د هغه د وينا دملائکوسره، نوويه بخښل شى هغه ته هغه چي ده مخکي کړي وى د گناهونو نه.

په مسئله ثابته بالحديث کښي اختلاف

قوله: ﴿ حدثنا عبدالله بن مسلمة ﴾ په دي حديث کښي يوه اختلافى مسئله ده چه په هغي کښي دري مذاهب دى، د امام ابوحنيفه او مالک مذهب دا دي لکه چه ظاهر د حديث نه معلوميږى چه دركوع نه د پاسيدو په وخت د امام دپاره صرف تسميع ﴿سمع الله لمن حمده﴾ دي او د مقتدى دپاره صرف تحميد (²) ﴿ ربنا لک الحمد ﴾ دي دواړو امامانو هم ددي حديث

---

¹): صحيح البخاري/الأذان ١٢٤ (٧٩٥)، ١٢٥ (٧٩٦)، صحيح مسلم/الصلاة ١٨ (٤٠٩)، سنن الترمذي/الصلاة ٨٦ (٢٦٧)، (تحفة الأشراف: ١٢٥٦٨)، وقد أخرجه: سنن النسائي/الافتتاح ١١٣ (١٠٦٤)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٨ (٨٧٦)، مسند احمد (٢/٢٣٦، ٢٧٠، ٣٠٠، ٣١٩، ٤٥٢، ٤٩٧، ٥٠٢، ٥٢٧، ٥٣٣) (صحيح)

²) که مصلي منفرد وى نو په دي صورت کښي ائمه ثلاثه د جمع بين الذكرين قائل دى او د احنافو په نزد دلته په دي کښي دري روايتونه دى. ....باقي په راروانه صفحه.....

نه استدلال کړې دې ځکه چه په دې حديث کښې تسميع او تحميد د امام او مقتدى ترمينځه تقسيم کړې دې، صاحب هدايه فرمائى ﴿القسمة تنافى الشركة﴾ بل مذهب د امام شافعى دې د هغوى په نزد په دې دواړو کښې شرکت دې ﴿كلاهما يكليهما﴾ د هغه دليل د ابوهريره رضي الله عنه هغه متفق عليه حديث دې چه په کوم کښې دى ﴿ثم يقول: سمع الله لمن حمده حين يرفع صلبه من الركعة ثم يقول وهو قائم ربنا لک الحمد﴾ او دا حديث اګر چه صرف د امام په باره کښې دې ځکه چه هم هغه (ﷺ) به امام وو خو د رسول الله ﷺ ارشاد په يوه بله موقع باندې ﴿صلوا كما رايتمونى اصلى﴾ سره د امام خصوصيت ختميږى. دريم مذهب د امام احمد او صاحبين دې، ﴿للامام كلاهما والمقتدى احدهما﴾ د امام دپاره جمع بين التحميد والتسميع او د مقتدى دپاره صرف تحميد، د هغوى دليل د مقتدى په حق کښې خو حديث الباب دې او د امام په حق کښې د ابوهريره رضي الله عنه هغه حديث دې کوم چه امام بخارى رحمه الله روايت کړې دې ﴿كان النبى صلى الله عليه وسلم اذا قال سمع الله لمن حمده قال اللهم ربنا ولک الحمد﴾

تنبيه : امام خطابى نه دلته د صاحبين په مذهب نقل کولو کښې خطا واقع شوې ده هغه د صاحبين مذهب د امام شافعى د مذهب موافق ليکلې دې حال دا چه داسې نه ده.

قوله: ﴿فانه من وافق قوله قول الملائكة﴾

شرح حديث: (د موافقت نه څه مراد دې؟)

(**رومبې قول**) د راجح قول په بنياد د موافقت نه مراد موافقت فى القول والزمان دې، يعنى کوم سړې چه عين هغه وخت امين اوائى چه کوم وخت فرښتې امين وائى د هغه به تير ګناهونه معاف شى، د صحيحين د رواياتو نه معلوميږى چه د تامين امام په وخت په اسمان کښې ملائک هم امين وائى ﴿وقالت الملائكة فى السماء امين﴾ د بخارى په روايت کښې دى علماء کرامو ليکلې دى چه په دې کښې اشاره ده دې خبرې طرف ته چه مقتدى لره په مونځ کښې خوب بيدار اوسيدل پکار دى، غفلت او سستى نه ده پکار د هر موقع دعا او ذکر عين دهغې په متعينه وخت کښې پکار دى.

(**دويم قول**) او دويم قول د موافقت په تفسير کښې دا دې کوم چه ابن حبان اختيار کړې دې ددې نه مراد موافقت فى الاخلاص والخشوع دې،

(**دريم قول**) مونږ د خپلو بعض مشائخو نه اوريدلې دى چه په دې کښې درې احتمالات دى.

۱: موافقة فى القول، ۲: موافقت فى الزمان، ۳: موافقت فى القول والزمان.

باقى پاتې د تيرمخ: ۱: صرف ربنا لک الحمد، قال في المبسوط وهو الاصح،
۲: جمع بين الذكرين صاحب هدايه هم دې ته اصح وئيلې دې.
۳: صرف تسميع دې قاله ابوبكر الرازي (كذا في المنهل عن الزيعلي)

(آمين ويونکي فرشتي)

بيا په دې کښې هم اختلاف دې، ابن بزيزه وائي چه د ملائکو نه ټول ملائک مراد دي، او وئيلې شوې دي چه صرف حفاظت کونکي ملائک مراد دي، او وئيلې شوې دي چه ظاهره دا ده چه ددې نه هغه ملائک مراد دي کوم چه په دې مونځ شريک وي که هغه په اسمان باندې وي يا په زمکه باندې، په يو روايت موقوفه کښې دي ﴿ صفوف اهل الارض على صفوف اهل السماء ﴾

فائده: ددې حديث بعض طرق کښې د ﴿ ما تقدم من ذنبه ﴾ سره وما تاخر هم راغلې دې، حافظ دې ته شاذ وئيلې دي.

[٨٤٩](١)حَدَّثَنَا بِشْرُبْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: "لَا يَقُولُ الْقَوْمُ خَلْفَ الْإِمَامِ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، وَلَكِنْ يَقُولُونَ: رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ".

ترجمه: د عامر نه روايت دې هغه وئيلي دي: نه دې وايي قوم وروسته د امام نه سمع الله لمن حمده، لکن وايي دې هغوي: ربنا لک الحمد.

بَابُ الدُّعَاءِ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ

باب دې په بيان د دعاء کې په مينځ د دوه سجدو کې

[٨٥٠](٢)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَسْعُودٍ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، حَدَّثَنَا كَامِلٌ أَبُو الْعَلَاءِ، حَدَّثَنِي حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ "يَقُولُ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَعَافِنِي وَاهْدِنِي وَارْزُقْنِي".

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې، بيشکه نبي ﷺ وو چې وئيل به ئې په مابين د دوه سجدو کښې: اې الله ماته بخښنه وکړې، په ما رحم وکړې، ماته عافيت راکړې، ماته هدايت وکړې او ماته رزق راکړې.

تشريح: **قوله**:﴿ يقول بين السجدتين ﴾ او د ترمذي کښې روايت کښې ﴿ واجبرني ﴾ هم موجود دې، او د نسائي او ابن ماجه په يو بل روايت مرفوعه کښې داسې دي ﴿ كان يقول بين السجدتين : رب اغفرلي رب اغفرلي ﴾ او د ابن ماجه په روايت کښې د ﴿ في صلاة الليل ﴾ قيد هم مذکور دې.

په دعاء بين السجدتين کښې مذاهب ائمه

پس د احنافو په نزد دا دعا په تطوع باندې محمول ده (٣) امام ترمذي رحمه الله فرمائي وبه يقول الشافعي، واحمد واسحاق يرون هذا جائزا في المكتوبة والتطوع، او د امام احمد رحمه الله په نزد خو صرف جائز نه بلکه څنګه چه په مغني کښې دي چه د هغه په مشهور قول کښې بين

---

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٢٥٦٨) (حسن)

(٢): سنن الترمذي/الصلاة ٩٥ (٢٨٤، ٢٨٥)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٢٤ (٨٩٨)، (تحفة الأشراف: ٥٤٧٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (١/٣١٥، ٣٧١) (حسن)

(٣) خو که يو سړې دا په فرض مونځ کښې هم اولولي نو مکروه نه ده. كما في الكوكب الدري ١٢)

السجدتین رب اغفرلي رب اغفرلي یو ځل لوستل واجب دی (او درې کرته مستحب) او هم دا قول د اسحاق بن راهویه او داود ظاهری دې، او بل روایت د امام احمد نه د عدم وجوب او استحباب دې، ابن قدامه لیکي ﴿ وهو قول اکثر الفقهاء لان النبی صلی الله علیه وسلم لم يعمله المسئ فی صلاته ﴾ هم دغه شان مخکښې تیر شو چه د امام احمد په یو روایت کښې تکبیرات انتقال او تسبیحات په رکوع او سجود کښې هم واجب دی، او د امام مالک په مذهب کښې خو ډیره زیاته توسع ده لکه چه په اول باب ﴿ ما يستفتح به الصلاة من الدعاء ﴾ کښې د هغوی مذهب تیر شوې دې چه د هغوی په نزد هم د نفل قید نشته.

بَابُ رَفْعِ النِّسَاءِ إِذَا كُنَّ مَعَ الرِّجَالِ رُءُوسَهُنَّ مِنَ السَّجْدَةِ

باب دې په بیان دا وچتولو د ښځو کې سرونو لره د سجدې نه کله چې د سړو سره وي

ددې باب د حدیث مطلب دا دې چه کومو زنانؤ به په مسجد کښې د جماعت سره مونځ د رسول الله ﷺ په زمانه کښې کولو د هغوی په باره کښې رسول الله ﷺ فرمائی چه هغوی له پکار دی چه هغه د سجدې نه لږ روستو سر اوچت کړی په هغې کښې دې تندی نه کوی داسې نه وی چه د سړوصف کوم چه مخامخ دې د هغوی په ستر باندې د زنانو نظر پریوځي.

[۸۵۱](1) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُتَوَكِّلِ الْعَسْقَلَانِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَنْبَأَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْلِمٍ أَخِي الزُّهْرِيِّ، عَنْ مَوْلًى لِأَسْمَاءَ ابْنَةِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَنْ كَانَ مِنْكُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا تَرْفَعْ رَأْسَهَا حَتَّى يَرْفَعَ الرِّجَالُ رُءُوسَهُمْ كَرَاهَةَ أَنْ يَرَيْنَ مِنْ عَوْرَاتِ الرِّجَالِ".

ترجمه: د اسماء بنت ابی بکر نه روایت دې، هغې وئیلی دی ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه وئیل: څوک چې په تاسو کښې په الله او د قیامت په ورځ ایمان لری نو نه دې اوچتوی سر خپل تردې چې اوچت کړی سړی سرونه خپل، د وجې د کراهیت نه چې ووینې دوی عورتونه د سړو.

بَابُ طُولِ الْقِيَامِ مِنَ الرُّكُوعِ وَبَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ

باب دې په بیان ډیر ودریدو کې د رکوع نه او په مابین د دوه سجدو کې

د ترجمة الباب تشریح

لفظ ﴿ من الرکوع القیام ﴾ سره متعلق دې نه په طول سره یعنی قیام من الرکوع اوږدیدل او هم دغه شان جلسه بین السجدتین طویل کیدل، او که من الرکوع لره د طول سره متعلق کړی نو مطلب به غلط شی یعنی د قیام د رکوع نه طویل کیدل، حال دا چه دا مراد نه دې بلکه مراد دا دې چه قیام من الرکوع یعنی قومه اوږدیدل.

(1): تفرد به أبوداود، (تحفة الأشراف: ۱۵۷۳۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۴۸/۶، ۳۴۹) (صحیح)

[۸۵۲]([1])حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْبَرَاءِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ سُجُودُهُ، وَرُكُوعُهُ، وَقُعُودُهُ، وَمَا بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ قَرِيبًا مِنَ السَّوَاءِ".

ترجمه: د براء رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ وه سجده او رکوع او کيناستل د هغوی په مابين د دوه سجدوکې، (دا ټول) تقريبا برابر وو.

اختلاف نسخ او نسخه صحيحه تحقيق او تنقيح

قوله:﴿ وما بين السجدتين قريبا من السواء ﴾ بذل المجهود کښې ليکې چه د ابوداود په اکثر نسخو کښې هم دغه شان دي ﴿ وما بين السجدتين ﴾ او په بعض نسخو کښې ﴿ما بين السجدين﴾ بغير د واو نه دي هم دا صحيح ده، او د اکثر کتب حديث د روايت مطابق دې، او په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه د رسول الله ﷺ سجده او رکوع او جلسه بين السجدتين به تقريبا برابر وو.

خو په دې نسخه باندې اشکال دې هغه دا چه ددې يو مطلب خو دا دې چه د قعده او جلسه بين السجدتين مقدار برابر وو او اول خو داسې په يو روايت کښې شته نه. دويم دا چه د بخاری په يو روايت کښې ﴿ ما خلا القيام والقعود ﴾ روايت شوې دې چه د هغې نه معلوميږی چه صرف رکوع او سجود او ما بين السجود مساوات بيانولې شی، د قعود نه مستثنی دې او هم دغه شان قيام هم، هم په دې وجه مونږ وئيلې دی چه دويمه نسخه صحيح ده، حضرت په بذل کښې ليکلې دی چه ددې عبارت اصلاح يا خو په داسې طريقه کيدې شی چه دلته په روايت کښې لفظ قعود نه وی او کلام داسې وی ﴿ کان سجوده ورکوعه وما بين السجدتين ﴾، او يوه توجيه ئې دا ليکلې ده چه د قعود نه مراد د تشهد والا قعود مراد نه کړې شی، بلکه ددې نه جلسه بين التسليم والانصراف مراد واخستلې شی چه د هغې ذکر په بعض رواياتو کښې راځی، پس ددې متعلق په ابوداود کښې ابواب سجود السهو نه لږ وړاندې يو مستقل باب راروان دې، باب انصراف النساء قبل الرجال من الصلاة. په دې صورت کښې به دا روايت د بخاری د روايت ﴿ ما خلا القيام والقعود ﴾ خلاف نه وی، او د حضرت ګنګوهی په تقرير کښې ددې توجيه دا فرمائيلې شوې ده چه د قعود نه مراد د اول تشهد قعود دې او د پوره حديث مطلب به دا وی چه د رسول الله ﷺ سجود او رکوع او قعده اولی او جلسه بين السجدتين دا څلور واړه متقارب وو، نو ګويا د حضرت ګنګوهی په نزد د بخاری په روايت کښې چه د کوم قعود استثناء ده د هغې نه مراد قعده اخيره ده، لهذا په دې صورت کښې به هم تعارض نه پيدا کيږی، دا ټول بحث په بذل المجهود کښې حضرت ډير په تفصيل سره ليکلې دې چه د هغې تسهيل مونږ دلته په خپلو الفاظو کښې کړې دې.

قوله:﴿ قريبا من السواء ﴾ ددې په مفهوم کښې دوه بلکه درې اقوال دی:

[1]): صحيح البخاري/الأذان ۱۲۱ (۷۹۲)، ۱۲۷ (۸۰۱)، ۱٤۰ (۸۲۰)، صحيح مسلم/الصلاة ۳۸ (٤۷۱)، سنن الترمذي/الصلاة ۹۲ (۲۷۹)، سنن النسائي/الافتتاح ۱۱٤ (۱۰٦٦)، ٤۹ (۱۱٤۹)، والسهو ۷۷ (۱۳۳۳)، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤/۲۸۰، ۲۸۵، ۲۸۸، سنن الدارمي/الصلاة ۸۰ (۱۳۷۲) (صحيح)

١: مساواة احدهما للاخر يعنې ركوع او سجود هم دغه شان قومه (كومه چه په بعض رواياتو كښې ده) او جلسه بين السجدتين ددې ټولو مقدار به خپل مينځ كښې تقريبا برابر وو.
٢: مساواة الجنس للجنس يعنې خپل مينځ كښې برابرى مراد نه ده بلكه د ركوع مساوات ركوع سره او د سجدې مساوات د سجدې سره مراد دي.
٣: المراد اثبات التناسب والتوازن بين الكل. يعنې د مونځ په اركانو كښې به تناسب او توازن وو مساوات مراد نه دي، مثلا كه قيام طويل دې نو هم ددې مناسب ركوع او سجود هم طويل وي، او كه قيام قصير وي نو ركوع او سجود به هم مختصر، خو د دويمې معنى په مراد اخستلو كښې اشكال دې ځكه چه د ډيرو رواياتو نه ثابت ده، د ركعت اولى د قيام طويل كيدل د ركعت ثانيه د قيام نه، كذا قال السندى في حاشية النسائي (ص ١٩٦) هغه وائي لهذا ظاهر معنى اول ده، زه وايم چه د معنى اول تائيد د بعض رواياتو نه كيږي پس وړاندې په باب ما يقول الرجل في ركوعه وسجوده په اخرى حديث كښې داسې راغلې دى ﴿فكان قيامه نحوا من ركوعه فكان سجوده نحوا من قيامه وكان يقعد فيما بين السجدتين نحوا من سجوده ﴾ خو په دې روايت باندې اشكال دا دې چه د بخارى په روايت كښې (چه د هغې حواله هم تيره شوه) ما خلا القيام والقعود ذكر شوې دي چه د هغې نه معلوميږي چه ركوع او سجود وغيره خو خپل مينځ كښې برابر وي خو قيام د ركوع او سجود سره برابر نه وو، فتامل. ([1])

تنبيه : ددې باب په اول حديث كښې چه په كوم باندې كلام شروع دې د ترجمة الباب جزء ثاني مذكوردې، يعنې جلسه بين السجدتين اوږديدل، او د ترجمې جزء اول يعنې قومه دراز كيدل هغه په دې حديث كښې نشته البته د باب په بل حديث كښې راروان دي.

[٨٥٣] ([2]) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا ثَابِتٌ، وَحُمَيْدٌ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "مَا صَلَّيْتُ خَلْفَ رَجُلٍ أَوْجَزَ صَلَاةً مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي تَمَامٍ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، قَامَ حَتَّى نَقُولَ: قَدْ أَوْهَمَ، ثُمَّ يُكَبِّرُ وَيَسْجُدُ، وَكَانَ يَقْعُدُ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ حَتَّى نَقُولَ: قَدْ أَوْهَمَ".

ترجمه: انس بن مالک ﷠ وئيلى دى هغه وئيلى دي: ما مونځ نه دى كړى وروسته د يو سړى نه چې مختصر په مانځه كښې د رسول الله ﷺ نه سره د پوره والى نه، او وو رسول الله ﷺ چې كله به ئې ويل: سمع الله لمن حمده، نو وبه دريدلو تردې چې مونږ به وويل بيشكه هغه ته هيره وشوه، بيا به ئې تكبير ويلو او سجده به ئې كوله، او وو چې كيناستلو به په مابين د دوه سجدو كښې تردې چې مونږ به وئيل: بيشكه هغه ته هيره وشوه.

تشريح: **قوله**: ﴿ ما صليت خلف رجل اوجز صلاة الخ ﴾ سيدنا انس ﷠ فرمائي چه ما په يو امام پسې هم شانته مونځ نه دې كړې كوم چه د مختصر كيدو سره سره كامل او تام وى د رسول

[1]) ددې جواب دا كيدې شى چه دا اختلاف په اختلاف اوقات وزمان باندې محمول كړې شى، يوځاني كښې هم دوام او استمرار مراد نه كړې شى. ١٢ منه)

[2]): صحيح مسلم/الصلاة ٣٧ (٤٧٣)، (تحفة الأشراف: ٣٢٢، ٦٢١)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ٦٤ (٧٠٦)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٤٨ (٩٨٥)، مسند احمد (٣/٢٠٣، ٢٤٧)، سنن الدارمي/ الصلاة ٤٦ (١٢٩٥) (صحيح)

اللهﷺ په مقابله کښې، يعنې د رسول اللهﷺ مونځ به سره د اختصار د رعايت نه کامل او مکمل وو، چه د هغې صورت دا دې چه د قيام مقدار کم وی او رکوع او سجود په اطميان سره وی.

قوله:﴿ وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا قال: سمع الله لمن حمده قام حتى نقول: قد اوهم﴾ يعنې رسول اللهﷺ به بعض وخت په مونځ کښې قومه دومره اوږده کړه چه مونږ به دا سوچ کولو چه هغه رکوع او قومه ترک کړه يعنې دوباره د قيام طرف ته واپس شو ځکه چه قومه دومره اوږده نه وی دا مطلب په هغه صورت کښې دې چه کله ﴿ اوهم ﴾ بصيغه معروف بروزن اکرم اولوستلې شی او که دا په صيغه مجهول ﴿اوهم ﴾ وی نو په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه په وهم کښې واقع کيدل، يعنې مونږ به سوچ کولو چه رسول اللهﷺ ته څه وهم يا سهو خو نه ده پيدا شوې.

قوله:﴿ وكان يقعد بين السجدتين الخ ﴾ د حديث د اول جزء نه تطويل قومه او د دويم جزء نه د جلسه بين السجدتين تطويل ثابتيږی.

قومه او جلسه بين السجدتين رکن قصير دی يا رکن طويل

اوس دلته دا څيز قابل تحقيق دې چه د قومې او جلسې تطويل مستحب دې يا نه، جمهور علماء کرام ددې قائل نه دی، د جمهورو په نزد اعتدال يعنې قومه او هم دغه شان جلسه بين السجدتين هر يو رکن قصير دې د هغې تطويل جائز نه دې، البته امام احمد او ظاهريه ددې قائل دی د هغوی په نزد د قومې او جلسې تطويل مستحب دې لکه چه ابن قدامه په مغنی کښې ددې تفصيل بيان کړې دې او د مصنف تبويب هم دې طرف ته اشاره کوی، زمونږ د حضرت شيخ په نزد خو مصنف حنبلی دې، په کتب شافعيه کښې خو ئې ليکلې دی چه ددې دواړو تطويل مفسد صلاة دې.

جمهور وائی چه د قومې او جلسې تطويل د مشهور روايتونو نه ثابت نه دې صرف ددې حديث انسؓ نه ثابت دې په دې وجه دا شاذ دې، او دا هم وئيلې شوې دی چه کيدې شی دا تطويل د امر بالتخفيف نه مخکښې وی خو ددې باوجود بعض فقهاء شافعيه ومالکيه لکه امام نووی او ابن دقيق العيد ددې د جواز قائل دی ځکه چه ددې ثبوت اگر چه په شهرت سره خو نه دې خو بهرحال د بعض رواياتو نه ثابت خو دې.

[۸۵۴]([1]) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ وَأَبُو كَامِلٍ، دخل حديث أحدهما في الآخر، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي حُمَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: رَمَقْتُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ أَبُو كَامِلٍ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ فَوَجَدْتُ "قِيَامَهُ كَرَكْعَتِهِ، وَسَجْدَتِهِ، وَاعْتِدَالَهُ فِي الرَّكْعَةِ كَسَجْدَتِهِ، وَجِلْسَتَهُ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ، وَسَجْدَتَهُ مَا بَيْنَ التَّسْلِيمِ وَالِانْصِرَافِ قَرِيبًا مِنَ السَّوَاءِ". قَالَ أَبُو دَاوُد: قَالَ مُسَدَّدٌ: "فَرَكْعَتَهُ وَاعْتِدَالَهُ بَيْنَ الرَّكْعَتَيْنِ، فَسَجْدَتَهُ فَجِلْسَتَهُ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ، فَسَجْدَتَهُ فَجِلْسَتَهُ بَيْنَ التَّسْلِيمِ وَالِانْصِرَافِ قَرِيبًا مِنَ السَّوَاءِ.

[1]: انظر حديث رقم: ۸۵۲ (تحفة الأشراف: ۱۷۸۱) (صحيح)

ترجمه: د براء بن عازب نه روايت دې هغه وئيلى دي: ما وكتل مونځ د محمد ﷺ ته. وئيلى دى ابو كامل: رسول الله ﷺ. په مانځه كښې، نو ما ومونډلو قيام د هغه پشان د ركوع او د سجدې د هغه، او ما بيامونډله قومه د هغه په ركوع كښې پشان د سجدې د هغه، او جلسه د هغه په مابين د دوه سجدو كښې او سجده د هغه مابين دسلام او انصراف كښې دا تقريبًا يو برابر وو. ابوداود وئيلى دى چه مسدد بيان كوى چه د حضور ﷺ ركوع او په دواړو ركعتونو كښې دهغوى ﷺ اعتدال او دغسې د حضور ﷺ سجده او د دواړو سجدو په مينځ كښې جلسه او بيا دويمه سجده، بيا د حضور ﷺ جلسه اود سلام نه پس دخلقو په طرف راګرځيدو پورې به دا ټول تقريبا برابر وو، يعنى حضور ﷺ به ټول اركان په اعتدال او اطمينان سره ادا كول.

(تشريح الحديث)

قوله: ﴿ فوجدت قيامه كركعته وسجدته ﴾ يعنى د رسول الله ﷺ د قيام او ركوع او سجود مقدار يو شان وو، ﴿ واعتداله (١) فى الركعة كسجدته ﴾ د ﴿ فى الركعة ﴾ نه مراد بعد الركوع دې لهذا يعنى اومونډله ما قومه د ركوع نه روستو د سجدې برابر ﴿ وجلسته بين السجدتين وسجدته (٢) ما بين التسليم والانصراف ﴾ يعنى اومونډله ما د هغه جلسه بين السجدتين لره او سجده بين التسليم والانصراف لره بالكل برابر.

ځان پوهه كړه چه ددې حديث په سند كښې د مصنف دوه استاذان دى چه د مصنف په سند كښې دوه استاذان دى يو مسدد او بل ابو كامل دا پورته الفاظ د ابو كامل دى او د مسدد الفاظ اګر چه مصنف وړاندې بيانوى، خو د ابو كامل د روايت په الفاظو كښې ګډوډ والې دې، صحيح الفاظ هم هغه دى كوم چه د مسدد په روايت كښې راروان دى.

د مسدد د روايت مضمون دا دې چه د رسول الله ﷺ د قيام او ركوع او سجده اولى او بيا د جلسه بين السجدتين او بيا د سجده ثانيه او بيا د جلسه بين التسليم والانصراف دا ټول ما تقريبا برابر مونډلې دى، د مسدد په روايت كښې ټول الفاظ رايوځائې كيدو سره يوه جمله شوه په خلاف د ابو كامل د روايت چه كوم الفاظ دى هغه جدا جدا مستقل درې جملې دى، ددې روايت نه معلوميږى چه د قيام مقدار ئې د ركوع او سجود برابر وو په خلاف د مسدد د روايت چه په هغې كښې داسې نه ده، هغه خو د مجموعه په باره كښې داسې وائى چه دا به تقريبا برابر وو، او د برابر كيدو به هم هغه درې مطلبونه وى كوم چه مخكښې تير شو په خلاف د ابو كامل د روايت چه په هغې كښې يوه معنى متعين ده.

تنبيه : دا د ابو كامل او د مسدد د رواياتو اختلاف د ابوداود په اعتبار سره دې ګينې په صحيح مسلم كښې د دواړو په الفاظ او سياق كښې هيڅ اختلاف نشته، ځنګه چه د مسدد

---

(١) ددې عطف په قيامه باندې دې.

(٢) په دې روايت كښې دا لفظ غلط دې ددې په ځائې ﴿ وجلسته ﴾ پكار دى لكه چه وړاندې د مسدد په روايت كښې راځى، الغرض د ابو كامل په روايت كښې تحريف واقع شوې دې او صحيح د مسدد روايت دې كوم چه د نورو باقى روايات حديثيه موافق دې.

د روايت الفاظ دي هم هغه شان د ابو کامل د روايت الفاظ هم دي، پس کيدي شي چه مصنف ته دا روايت داسې رارسيدلې وي او امام مسلم ته هغه شان، او دا هم ممکنه ده چه ابو کامل روستو د خپلو الفاظو اصلاح کړې وي يا اول هغه صحيح روايت کولو او روستو ترې نه خلط شوې وي. والله تعالى اعلم

بَابُ صَلَاةِ مَنْ لَا يُقِيمُ صُلْبَهُ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ

باب دې په بيان د هغه چې کې چې نه برابروي خپله شا په رکوع او سجده کې

يعنى کوم سړې چه په رکوع او سجود کښې خپله ملا د زيات وخته پورې نه ښکته کوي بلکه زر سر اوچت کړي يا دا چه په رکوع کښې ملا برابر او نيغه نه کړي، بهر صورت مراد ترې ترک تعديل او ترک طمانيت دې، مسئله مختلف فيه ده.

په تعديل ارکان کښې مذاهب ائمه

مشهوره دا ده چه تعديل ارکان يعنى رکوع او سجود په اطمينان سره ادا کول، د جمهور علماء ائمه ثلاث او د داود ظاهري او امام ابويوسف په نزد فرض دې بغير ددې نه رکوع او سجود صحيح نه دي، او د طرفين په نزد د مشهور قول په بناء واجب دى او وئيلې شوې دى چه سنت دى، خو دا قول غير اصح دې البته په جلسه بين السجدتين او قومه او په دې کښې طمانيت د طرفين په نزد سنت دې واجب نه دې. (زيلعى عن الكنز) علامه سندهى د نسائى په حاشيه (۱۵۸) کښې ليکى چه مشهوره خو هم دا ده چه د طرفين په نزد تعديل ارکان فرض نه دې خو امام طحاوى په شرح معانى الاثار کښې تصريح کړې ده ددې خبرې چه د ابوحنيفه او صاحبين مذهب په رکوع او سجده کښې افتراض طمانيت دې او هم دغه شان علامه شامى [1] هم د امام طحاوى رحمه الله نه د احنافو مذهب د فرضيت تعديل نقل کړې دې.

په تعديل او طمانيت کښې فرق

اوس دا چه د تعديل او طمانيت نه څه مراد دې، جواب دا دې چه دې طرف ته اشاره خپله په حديث کښې موجود ده، ﴿ثم يركع حتى تطمئن مفاصله، ثم يسجد حتى تطمئن مفاصله﴾ او هم دا خبره فقهاء کرامو ليکلې ده، او ددې زياته تشريح هغوى دا کړې ده ﴿ويستقر كل عضو فى محله بقدر تسبيحة﴾ او په مغنى کښې ددې تفسير دا کړې شوې دې ﴿ان يمكث اذا بلغ حد الركوع قليلا﴾ طرفين فرمائى چه نفس رکن، لکه د رکوع او سجدې ادا کول خو فرض دى او اکمال رکن لره على وجه الكمال ادا کول واجب دى، والطمانية من قبيل الثانى لا الاول.

[1]) په در مختار کښې دى: وتعديل الاركان اي تسكين الجوارح قدر تسبيحة في الركوع والسجود وكذا في الرفع منهما على ما اختاره الكمال... علامه شامى ليکى چه قومه او جلسه بين السجدتين او ددې دواړو تعديل کښې مشهور فى المذهب دا ده چه سنت دې او بل روايت ئې د وجوب دې، وهو الموافق للادلة (وعليه الكمال ابن الهمام) وقال ابويوسف بفرضية الكل واختاره في المجمع ورواه الطحاوي عن ائمتنا الثلاثة وهو مذهب مالك والشافعي واحمد. ۱۲ منه)

د جمهور علماء کرامو استدلال او د احنافو د طرف نه جواب

او د جمهورو استدلال د حدیث المسیئ فی الصلاة نه دې چه په هغې کښې د تعدیل ارکان د فوت کیدو د وجې نه په صلاة باندې د عدم صلاة اطلاق کړې شوې دې ﴿ صل فانک لم تصل﴾ او احناف دا وائي چه خپله دا حدیث او قصه په عدم فرضیت تعدیل باندې دلالت کوی ځکه چه په دې کښې رسول اللهﷺ فرمائی ﴿ وما انتقصت من هذا شيئا فانما انتقصته من صلاتک ﴾ د دې نه معلومیږی چه په ترک تعدیل سره په مانځه کښې نقصان پیدا کیږی. (١) او هغه مونځ ناقص دې نه فاسد او باطل او هم دا خبره طرفین کوی، او یوه بله وجه هم ده هغه دا چه د مونځ د فاسد کیدو نه پس که هغه په هر څه وجې سره فاسد شوی وی ﴿ مضی فی الصلاة ﴾ یعنی مونځ کول حرام او ناجائز دی او ظاهره ده چه په ترک د فرض سره مونځ فاسد کیږی، نو هر کله چه دې شخص مذکور په اول رکعت کښې تعدیل ارکان ترک کړو نو د هغه مونځ فاسد شو ستاسو په نزد او هغه د رسول اللهﷺ په مخکښې هم هغه شان ادا کولو، دا څنګه کیدې شي؟

[٨٥٥](٢)حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ النَّمَرِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْبَدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تُجْزِءُ صَلَاةُ الرَّجُلِ حَتَّى يُقِيمَ ظَهْرَهُ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ".

ترجمه: د ابو سعید الخدری رضي الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دی چې وئیلی دی رسول اللهﷺ: نه روا کیږی مونځ د سړی تردې چې برابره کړی شا خپله په رکوع او سجده کښې.

[٨٥٦](٣)حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا أَنَسٌ يَعْنِي ابْنَ عِيَاضٍ. ح وحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، وَهَذَا لَفْظُ ابْنِ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَدَخَلَ رَجُلٌ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَرَدَّ رَسُولُ

---

(١) پس د ترمذی په روایت کښې دی چه کله رسول اللهﷺ هغه ته اوفرمائیل ﴿ صل فانك لم تصل فخاف الناس وکبر علیهم ان یکون من اخف صلاته لم یصل ﴾ یعنی په صحابه کرامو باندې دا خبره ډیره ګرانه پریوتله چه څوک تعدیل ارکان نه کوی د هغه مونځ نه کیږی، بیا هم ددې روایت په اخر کښې دی چه کله رسول اللهﷺ هغه صحابی ته اوفرمائیل ﴿ وان انتقصت منه شيئا انتقصت من صلاتك ﴾ نو په دې باندې راوی وائی ﴿ قال وکان هذا اهون علیهم من الاول انه من انتقص الخ ﴾ یعنی کله چه صحابه کرامو د رسول اللهﷺ نه نور الفاظ واوریدل چه په هغې کښې د نقصان صلاة ذکر دې نو د هغوی بوجه سپک شو ځکه چه ددې الفاظو نه معلومه شوه چه د هغه مونځ صرف ناقص شو فاسد شوې نه دې، دا ټول مضمون په ترمذی ص ٤٠ کښې د حدیث په متن کښې موجود دې، اوګورئ احناف هم هغه خبره کړې ده کومه چه صحابه کرامو فهم کړې ده. والله تعالي اعلم بالصواب

(٢): سنن الترمذي/الصلاة ٨٤ (٢٦٥)، سنن النسائي/الافتتاح ٨٨ (١٠٢٨) والتطبيق ١٤٤ (١١١٢)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٦ (٨٧٠)، (تحفة الأشراف: ٩٩٩٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (١١٩/٤، ١٢٢)، سنن الدارمي/الصلاة ٧٨ (١٣٦٠) (صحيح)

(٣): صحيح البخاري/الأذان ٩٥ (٧٥٧)، ١٢٢ (٧٩٣)، والأيمان والنذور ١٥ (٦٢٥١)، صحيح مسلم/الصلاة ١١ (٣٩٧)، سنن الترمذي/الصلاة ١١٤ (٣٠٢)، سنن النسائي/الافتتاح ٧ (٨٨٥)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٧٢ (١٠٦٠)، (تحفة الأشراف: ١٢٩٨٣، ١٤٣٠٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٣٧/٢) (صحيح)

اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ السَّلَامَ، وَقَالَ: ارْجِعْ فَصَلِّ، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ، فَرَجَعَ الرَّجُلُ فَصَلَّى كَمَا كَانَ صَلَّى، ثُمَّ جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَعَلَيْكَ السَّلَامُ، ثُمَّ قَالَ: ارْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ، حَتَّى فَعَلَ ذَلِكَ ثَلَاثَ مِرَارٍ، فَقَالَ الرَّجُلُ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، مَا أُحْسِنُ غَيْرَ هَذَا فَعَلِّمْنِي، قَالَ: "إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَكَبِّرْ، ثُمَّ اقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ رَاكِعًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَعْتَدِلَ قَائِمًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا، ثُمَّ اجْلِسْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا، ثُمَّ افْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلَاتِكَ كُلِّهَا". قَالَ الْقَعْنَبِيُّ: عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَقَالَ فِي آخِرِهِ: "فَإِذَا فَعَلْتَ هَذَا، فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُكَ وَمَا انْتَقَصْتَ مِنْ هَذَا شَيْئًا، فَإِنَّمَا انْتَقَصْتَهُ مِنْ صَلَاتِكَ، وَقَالَ فِيهِ: إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَأَسْبِغِ الْوُضُوءَ".

ترجمه: د ابوهريره ﷺ نه روايت دې بيشكه رسول الله ﷺ داخل شو مسجد ته، نو داخل شو يو سړى مونځ ئې وكړو بيا راغلو سلام ئې وكړو رسول الله ﷺ ته، نو جواب وركړو پيغمبر ﷺ د هغه د سلام، او ويې وئيل: واپس شه مونځ وكړه بيشكه تا مونځ ن ه دى كړى. نو واپس شو سړى، نو مونځ ئې وكړو لكه څنگه ئې چې مونځ كړى وو، بيا راغلو نبى ﷺ ته او سلام ئې وكړو هغه ته، نو هغه ته رسول الله ﷺ ووېل: (وعليک السلام) بيا ئې وفرمائيل: لاړ شه مونځ وكړه يقينًا تا مونځ نه دى كړى. تردې چې دا كاريې درې ځله وكړو، نو ووئيله سړي: قسم په هغه ذات چې ته ئې رالېږلى په حق باندې، ماته ياد نه دى غير د دېنه ماته ئې راوښايه، هغه ووېل: كله چې ته پاځېږې مانځه ته نو تكبير وكړه بيا ولوله هغه چې تاته اسان وى د قرآن نه، بيا ركوع وكړه تردې چې ته مطمئن شى په ركوع كښې، بيا اوچت شه تردې چې معتدل شى په ولاړه، بيا سجده وكړه تردې چې ته مطمئن شى په سجده كښې، بيا كينه تردې چې ته مطمئن شى په ناسته، بيا داسې په ټول مونځ كښې كوه. وئيلى دى قعنبى د سعيد بن ابى سعيد المقبرى نه او هغه د ابو هريره نه، هغه وئيلى دى په اخير د هغې كې: كله چې ته دا وكړل نو ستا مونځ پوره شو، او هغه چې د كم كړل د دېنه بيشكه تا كم كړل هغې لره د مانځه ستانه. او هغه وئيلى دى په هغې كښې: كله چې ته مانځه ته ودرېږې نو پوره وكړه اودس.

تشريح: قوله: ﴿ عن ابى هريرة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل المسجد فدخل رجل فصلى ثم جاء فسلم الخ ﴾ دا هم هغه حديث المسئ فى الصلاة دې، كوم چه مصنف د ابوهريره او رفاعه بن رافع په روايت سره په ډيرو طرق باندې ذكر كړې دې، د رفاعه بن رافع روايت وړاندې په كتاب كښې راروان دې.

د رجل تعيين:

د دې قصې راوى خو رفاعه بن رافع دې او صاحب قصه يعنى مسى فى الصلاة د هغه رور خلاد بن رافع دې په دې حديث كښې خو د هغه نه په رجل سره تعبير كړې شوې دې، د نوم تصريح ئې د مسند احمد او ابن ابى شيبه په روايت كښې ده (كما فى البذل)

اشكال: دلته دا هم په شرح كښې ليكلې شوې دى چه د خلاد بن رافع په باره كښې دا راځى چه هغه په جنگ بدر كښې شهيد شوې وو نو بيا به په دې باندې دا اشكال وى چه ابوهريره ﷺ دا څنگه روايت كوى او حال دا چه د هغه اسلام قبلول ډير روستو په ۷ هجرى

کښېږ شوي دي.

جواب: د دې جواب به دا وي چه د ابوهريره ﷺ روایت مرسل د صحابي دې هغه به دا قصه د يو قدم الاسلام صحابي نه اوريدلې وي، بيا په وخت د روايت هغه واسطه حذف کولو سره حديث مرسلا روايت کړې دې، هم دغه شان اشکال نور هم په ډېرو ځايونو کښې پيښ شوې دې هلته هم دا جواب ورکړې شوې دې، هم په دې وجه محدثين ليکي چه د ابوهريره ﷺ عادت د ارسال وو.

[٨٥٧]() حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَحْيَى بْنِ خَلَّادٍ، عَنْ عَمِّهِ، أَنَّ رَجُلًا دَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، قَالَ فِيهِ: فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّهُ لَا تَتِمُّ صَلَاةٌ لِأَحَدٍ مِنَ النَّاسِ حَتَّى يَتَوَضَّأَ فَيَضَعَ الْوُضُوءَ يَعْنِي مَوَاضِعَهُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ وَيَحْمَدُ اللَّهَ جَلَّ وَعَزَّ وَيُثْنِي عَلَيْهِ وَيَقْرَأُ بِمَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ يَرْكَعُ حَتَّى تَطْمَئِنَّ مَفَاصِلُهُ، ثُمَّ يَقُولُ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ حَتَّى يَسْتَوِيَ قَائِمًا، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ يَسْجُدُ حَتَّى تَطْمَئِنَّ مَفَاصِلُهُ، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ وَيَرْفَعُ رَأْسَهُ حَتَّى يَسْتَوِيَ قَاعِدًا، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ يَسْجُدُ حَتَّى تَطْمَئِنَّ مَفَاصِلُهُ، ثُمَّ يَرْفَعُ رَأْسَهُ فَيُكَبِّرُ، فَإِذَا فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُهُ".

ترجمه: د علي بن يحيى بن خلاد نه روايت دې هغه روايت کوي د خپل تره نه، بيشکه يو سړې داخل شو مسجد ته، ذکر ئې کړو پشان د هغه هغه وويل پکې: وويل نبي ﷺ بيشکه نه پوره کېږي مونځ د هيچا د خلقو نه تردې چې اودس وکړي، پوره وکړي اودس. يعنې ځايونه د اودس. بيا تکبير ووايي او د الله حمد ووايي، او ثناء ووايي په هغه، او ولولي هغه چې اسان وي د قرآن نه، بيا ووايي: الله اکبر، بيا رکوع وکړي تردې چې په آرام شي جوړونه د هغه، بيا ووايي: سمع الله لمن حمده تردې چې برابر شي په ولاړه، بيا ووايي: الله اکبر، بيا سجده وکړي تردې چې مطمئن شي جوړونه د هغه، بيا ووايي الله اکبر، او اوچت کړي سر خپل تردې چې ښه برابر شي په ناسته، بيا ووايي الله اکبر، بيا سجده وکړي تردې چې په ارام شي جوړونه د هغه، بيا اوچت کړي سر خپل او تکبير وکړي، کله چې دغه وکړي نو مونځ ئې اوشو.

[٨٥٨]() حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، وَالْحَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَحْيَى بْنِ خَلَّادٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمِّهِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، بِمَعْنَاهُ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّهَا لَا تَتِمُّ صَلَاةُ أَحَدِكُمْ حَتَّى يُسْبِغَ الْوُضُوءَ كَمَا أَمَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَيَغْسِلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، وَيَمْسَحَ بِرَأْسِهِ وَرِجْلَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ، ثُمَّ يُكَبِّرَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَيَحْمَدَهُ، ثُمَّ يَقْرَأَ مِنَ الْقُرْآنِ مَا أَذِنَ لَهُ فِيهِ وَتَيَسَّرَ. فَذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ حَمَّادٍ، قَالَ: ثُمَّ يُكَبِّرَ فَيَسْجُدَ فَيُمَكِّنَ وَجْهَهُ، قَالَ هَمَّامٌ: وَرُبَّمَا، قَالَ: جَبْهَتَهُ مِنَ الْأَرْضِ، حَتَّى تَطْمَئِنَّ مَفَاصِلُهُ وَتَسْتَرْخِيَ، ثُمَّ يُكَبِّرَ فَيَسْتَوِيَ قَاعِدًا عَلَى مَقْعَدِهِ وَيُقِيمَ صُلْبَهُ". فَوَصَفَ الصَّلَاةَ هَكَذَا أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ حَتَّى فَرَغَ، لَا تَتِمُّ صَلَاةُ أَحَدِكُمْ حَتَّى يَفْعَلَ ذَلِكَ.

---

[1]: سنن الترمذي/الصلاة ١١٤ (٣٠٢)، سنن النسائي/الأذان ٢٨ (٦٦٨)، الافتتاح ١٦٧ (١١٣٧)، سنن ابن ماجه/الطهارة ٥٧ (٤٦٠)، (تحفة الأشراف: ٣٦٠٤ مسند رفاعة بن رافع الأنصاري)، وقد أخرجه: مسند احمد (١/ ١٠٠، ١٠٢، ٤/ ٣٤٠)، سنن الدارمي/الصلاة ٧٨ (١٣٦٨) (صحيح)

[2]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٣٦٠٤) (صحيح)

ترجمه: علي بن يحيى بن خلاد د خپل پلار نه روايت کوي، او هغه ئې د تره نه کوي رفاعة بن رافع نه، په معنى د هغې سره، هغه وايي: وويل رسول الله ﷺ: بيشکه نه پوره کيږي مونځ د يو کس د ستاسو تردې چې پوره کړي اودس لکه څنګه چې امر ورته الله کړی دی، ووينځي خپل مخ او دواړه لاسونه ترڅنګلو پورې، او مسح وکړي په خپل سر او دواړه خپې ترګيټو پورې، بيا لويي بيان کړي د الله او د هغه حمد ووايي، بيا ولولي د قرآن نه هغه چې ده ته پکې اجازت دی او اسان دی ورته. ذکريې کړو پشان د حديث د حماد، هغه وويل: بيا تکبير وائي او سجده کوي ږدې مخ خپل په زمکه. وئيلي دی همام: او کله به ئې وئيل: تندی خپل په ځمکه. تردې چې مطمئن شي جوړونه د هغه او سست شي، بيا تکبير وائي، برابر شي په ناسته په خپل مقعد باندې او برابروي شا خپله. طريقه د مانځه ئې داسې بيان کړه څلور رکعاته تردې چې ته فارغ شي، نه پوره کيږي مونځ د يو کس ستاسو تردې چې داسې وکړي.

[۸۵۹]([1])حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ بَقِيَّةَ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ يَعْنِي ابْنَ عَمْرٍو، عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَحْيَى بْنِ خَلَّادٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، بِهَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَ: "إِذَا قُمْتَ فَتَوَجَّهْتَ إِلَى الْقِبْلَةِ فَكَبِّرْ، ثُمَّ اقْرَأْ بِأُمِّ الْقُرْآنِ وَبِمَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَقْرَأَ، وَإِذَا رَكَعْتَ فَضَعْ رَاحَتَيْكَ عَلَى رُكْبَتَيْكَ وَامْدُدْ ظَهْرَكَ، وَقَالَ: إِذَا سَجَدْتَ فَمَكِّنْ لِسُجُودِكَ، فَإِذَا رَفَعْتَ فَاقْعُدْ عَلَى فَخِذِكَ الْيُسْرَى".

ترجمه: علي بن يحيى بن خلاد. روايت کوي د خپل پلار نه او هغه د رفاة بن رافع نه. ددې قصې. هغه وايي: کله چې ته ودريدې مانځه ته او مخ دې قبلې ته کړو نو تکبير ووايه، بيا ولوله سورة فاتحه، او هغه چې د الله خوښه شي چې ته ئې ولولې، او کله چې ته رکوع کوی نو کيده خپل ورغوی په دواړو زنګونانو، او اوږده کړه خپله شا. او هغه وئيلي دي: چې کله ته سجده کوی نو ځائې ورکړه خپلې سجدې ته، کله چې ته اوچت شې نو کينه په خپل چپ ورون باندې.

[۸۶۰]([2])حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ يَحْيَى بْنِ خَلَّادِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمِّهِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِهَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَ: "إِذَا أَنْتَ قُمْتَ فِي صَلَاتِكَ فَكَبِّرِ اللَّهَ تَعَالَى ثُمَّ اقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ عَلَيْكَ مِنَ الْقُرْآنِ، وَقَالَ فِيهِ: فَإِذَا جَلَسْتَ فِي وَسَطِ الصَّلَاةِ فَاطْمَئِنَّ وَافْتَرِشْ فَخِذَكَ الْيُسْرَى ثُمَّ تَشَهَّدْ، ثُمَّ إِذَا قُمْتَ فَمِثْلَ ذَلِكَ حَتَّى تَفْرُغَ مِنْ صَلَاتِكَ".

ترجمه: رفاعة بن رافع د نبي ﷺ نه روايت کوی. ددې قصې. هغه وئيلي دي: کله چې ته ودريږې مانځه ته، نو تکبير وايه، بيا ولوله ما هغه چې تاته اسان وی د قرآن نه. او هغه وئيلي دی په هغې کښې: کله چې ته کينې په مينځ د مانځه کښې نو مطمئن شه، او خور کړه خپل چپ ورون بيا تشهد ووايه، بيا چې ته کله پاڅيږې نو شه په مثل د هغې تردې چې ته فارغ شې د خپل مونځ نه.

[1]: انظر حديث رقم: ۸۵۷ (تحفة الأشراف: ۳۶۰۴) (حسن)
[2]: انظر حديث رقم: ۸۵۷ (تحفة الأشراف: ۳۶۰۴) (حسن)

[۸۶۱]([1])حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ مُوسَى الْخُتَّلِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ يَعْنِي ابْنَ جَعْفَرٍ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ عَلِيِّ بْنِ يَحْيَى بْنِ خَلَّادِ بْنِ رَافِعٍ الزُّرَقِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَصَّ هَذَا الْحَدِيثَ، قَالَ فِيهِ: "فَتَوَضَّأْ كَمَا أَمَرَكَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ، ثُمَّ تَشَهَّدْ فَأَقِمْ، ثُمَّ كَبِّرْ، فَإِنْ كَانَ مَعَكَ قُرْآنٌ فَاقْرَأْ بِهِ، وَإِلَّا فَاحْمَدِ اللَّهَ وَكَبِّرْهُ وَهَلِّلْهُ، وَقَالَ فِيهِ: وَإِنِ انْتَقَصْتَ مِنْهُ شَيْئًا انْتَقَصْتَ مِنْ صَلَاتِكَ".

ترجمه: د رفاعة بن رافع روايت كوي، بيشكه رسول الله ﷺ نو بيان ئي كړو دا حديث هغه وويل پكښ: اودس وكړه څرنګه چي امر كړى دى تاته الله، بيا تشهد وايه، نو اقامت اوكړه بيا تكبير اووايه، كه چرې وي ياد تاسره قران نو لوله هغه، او كه نه وي نو د الله حمد ووايه او لويي او تهليل ووايه. او هغه وويل په هغې كښې: كه چرې تا د دېنه څه شى كم كړو نو تا كم كړو خپل مونځ.

تشريح: **قوله**:﴿ حدثنا عباد بن موسى الختلي... ثم تشهد فاقم ﴾ په دې روايت كښې دا زيادت دې هغه دا چه رسول الله ﷺ هغه صحابى ته د اذان او اقامت حكم فرمائيلې دې، د تشهد نه مراد اذان دې.

[۸۶۲]([2])حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ الْحَكَمِ، ح وحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ تَمِيمِ بْنِ مَحْمُودٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ شِبْلٍ، قَالَ: "نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نَقْرَةِ الْغُرَابِ، وَافْتِرَاشِ السَّبُعِ، وَأَنْ يُوَطِّنَ الرَّجُلُ الْمَكَانَ فِي الْمَسْجِدِ كَمَا يُوَطِّنُ الْبَعِيرُ". هَذَا لَفْظُ قُتَيْبَةَ.

ترجمه: د عبد الرحمن بن شبل نه روايت دې هغه وئيلى دي: منع كړې ده رسول الله ﷺ د ټونګې د كارغه نه، او د كيناستلو د لېوه نه، او دا چي ونيسي (مقرر) كړى سړى يو ځائې لره په مسجد كښې لكه څنګه چي ځائې نيسي اوښ. دا لفظ د قتيبة دى.

شرح حديث

قوله:﴿ حدثنا ابو الوليد الطيالسي... نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن نقرة الغراب ﴾ يعنى څنګه چه يو مارغه زر زر ټونګې وهي او د زمكې نه دانه اوچتوي دغه شان رسول الله ﷺ په مونځ كښې د ركوع او سجدې كولو نه منع فرمائيلې ده يعنى دا چه بغير د تعديل اركان نه دې څوک هم مونځ نه كوي، هم دغه شان رسول الله ﷺ په سجده كښې د افتراش ذراعين نه منع فرمائيلې ده څنګه چه يو درنده په زمكه باندې خپلې څنګلې خورې كړى او په ارام كينى ځكه چه مونځ د ارام د حصول دپاره نه دې بلكه يو قسم محنت او مجاهده ده، په دې وجه د سجدې چه كومه مسنون طريقه ده په هغې كښې انسان مشقت اوچتوي، او دغه شان رسول الله ﷺ ددې خبرې نه هم منع كړې ده چه يو سړې په مسجد كښې د خپل مونځ كولو دپاره ځائې متعين كړى چه هميشه هم هلته مونځ كوى څنګه چه اوښ د ځان دپاره د ترلو ځائې متعين كوى.

[1]: انظر حديث رقم: ۸۵۷، (تحفة الأشراف: ۳۶۰۴) (صحيح)
[2]: سنن النسائي /الافتتاح ۱۴۵ (۱۱۱۳)، سنن ابن ماجه /إقامة الصلاة ۲۰۴ (۱۴۲۹)، (تحفة الأشراف: ۹۷۰۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۲۸/۳، ۴۴۴)، سنن الدارمي /الصلاة ۷۵ (۱۳۶۲) (حسن)

بعض ددې حکمت دا بيان کړې دې چه په دې صورت کښې به عبادت د عادت په طور شي، حال دا چه عبادت د عادت په طور نه دی پکار بلکه په هغې کښې د نفس او عادت مخالف معنی کيدل پکار دی، بله دا چه داسې کولو سره د شهرت او رياء خطره ده، د خلقو په ژبه باندې به دا راځي چه فلانې سړې چه کله هم وينې نو په مسجد کښې په فلانی ځائې کښې مونځ کونکې راځي او يو حکمت دا هم بيان کړې شوې دې چه که يو سړې په مسجد کښې خپل ځائې متعين کړې نو که اتفاقی هلته بل څوک کينی نو هغه به هغه ځائې خپل حق او حصه ګنړلو سره مزاحمت کوی، بله دا چه په ځائې نه متعين کولو کښې د استکثار شهود فائده ده چه هر ځائې به د قيامت په ورځ باندې ګواهی ورکوی، په هغې باندې د مونځ کولو.

[۸۶۳](1)حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَالِمٍ الْبَرَّادِ، قَالَ: أَتَيْنَا عُقْبَةَ بْنَ عَمْرٍو الْأَنْصَارِيَّ أَبَا مَسْعُودٍ، فَقُلْنَا لَهُ حَدِّثْنَا عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَامَ بَيْنَ أَيْدِينَا فِي الْمَسْجِدِ "فَكَبَّرَ، فَلَمَّا رَكَعَ وَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى رُكْبَتَيْهِ وَجَعَلَ أَصَابِعَهُ أَسْفَلَ مِنْ ذَلِكَ وَجَافَى بَيْنَ مِرْفَقَيْهِ حَتَّى اسْتَقَرَّ كُلُّ شَيْءٍ مِنْهُ، ثُمَّ قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقَامَ حَتَّى اسْتَقَرَّ كُلُّ شَيْءٍ مِنْهُ، ثُمَّ كَبَّرَ وَسَجَدَ وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى الْأَرْضِ، ثُمَّ جَافَى بَيْنَ مِرْفَقَيْهِ حَتَّى اسْتَقَرَّ كُلُّ شَيْءٍ مِنْهُ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَجَلَسَ حَتَّى اسْتَقَرَّ كُلُّ شَيْءٍ مِنْهُ، فَفَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ أَيْضًا، ثُمَّ صَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ مِثْلَ هَذِهِ الرَّكْعَةِ فَصَلَّى صَلَاتَهُ". ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا رَأَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي.

ترجمه: د سالم البراد نه روايت دې، هغه وئيلی دي: مونږ راغلو ابو مسعود عقبة بن عمرو الانصاری ته، مونږ ورته ووئيل: مونږ ته بيان وکړه د مانځه د رسول الله ﷺ، هغه ودريدو مونږ ته په جمات کښې، تکبيريې ووئيلو، هرکله چې هغه رکوع وکړه کيخودل هغه لاسونه خپل په زنګونانو، او کيخودلې ګوتې لاندې د هغې نه، او لرې ئې وساتلې مابين د څنګلو نه تردې چې په آرام شو هر يو شی د هغې نه، بيا ئې ووئيل: سمع الله لمن حمده، ودريدو تردې چې په آرام شو هر يو شی د هغې نه، بيا ئې تکبير ووئيله او سجده ئې وکړه، او کيخوده ورغوی خپل په ځمکه، بيا ئې لريوالی راوستلو په مابين د څنګلو کښې تردې چې په آرام شو هر يو شی خپل د هغه نه، بيا ئې اوچت کړو سر خپل نو کيناستلو تردې چې په آرام شو هر يو ځائې د هغه نه، نو وېې کړو ددې پشان همدارنګه، بيا ئې وکړل څلور رکعاته پشان ددې رکعات نو پوره ئې کړو خپل مونځ، بيا ئې ووئيل: همداسې مونږ ليدلی وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو.

بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم "كُلُّ صَلَاةٍ لَا يُتِمُّهَا صَاحِبُهَا تُتَمُّ مِنْ تَطَوُّعِهِ

باب د قول د نبي صلى الله عليه وسلم: هر مونځ چې د هغې خاوند يې پوره نه کړي د هغه د نفلو نه به پوره کولی شي

[۸۶۴](2)حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ حَكِيمٍ الضَّبِّيِّ، قَالَ: خَافَ مِنْ زِيَادٍ، أَوِ ابْنِ زِيَادٍ، فَأَتَى الْمَدِينَةَ فَلَقِيَ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: فَنَسَبَنِي، فَانْتَسَبْتُ لَهُ، فَقَالَ: يَا فَتَى، أَلَا

(1): سنن النسائي/الافتتاح ۹۳ (۱۰۳۷)، (تحفة الأشراف: ۹۹۸۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴/۱۱۹، ۱۲۰، ۵/۲۴۷)، سنن الدارمي/الصلاة ۶۸ (۱۳۴۳) (صحيح)

(2): سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۲۰۲ (۱۴۲۶)، (تحفة الأشراف: ۱۲۲۰۰، ۱۵۵۰۳)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۱۸۹ (۴۱۳)، سنن النسائي/الصلاة ۹ (۴۶۴)، مسند احمد (۲/۴۲۵، ۲/۹۰، ۴/۱۰۳) (صحيح)

أُحَدِّثُكَ حَدِيثًا؟ قَالَ: قُلْتُ: بَلَى رَحِمَكَ اللَّهُ، قَالَ يُونُسُ: وَأَحْسِبُهُ ذَكَرَهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ أَوَّلَ مَا يُحَاسَبُ النَّاسُ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ أَعْمَالِهِمُ الصَّلَاةُ، قَالَ: يَقُولُ رَبُّنَا جَلَّ وَعَزَّ لِمَلَائِكَتِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ: انْظُرُوا فِي صَلَاةِ عَبْدِي أَتَمَّهَا أَمْ نَقَصَهَا، فَإِنْ كَانَتْ تَامَّةً كُتِبَتْ لَهُ تَامَّةً وَإِنْ كَانَ انْتَقَصَ مِنْهَا شَيْئًا، قَالَ: انْظُرُوا هَلْ لِعَبْدِي مِنْ تَطَوُّعٍ، فَإِنْ كَانَ لَهُ تَطَوُّعٌ، قَالَ: أَتِمُّوا لِعَبْدِي فَرِيضَتَهُ مِنْ تَطَوُّعِهِ، ثُمَّ تُؤْخَذُ الْأَعْمَالُ عَلَى ذَاكُمْ".

ترجمه: د انس بن حکیم الضبی نه روایت دې هغه وئیلی دي: وویریدو د زیاد نه او یا د ابن زیاد نه، نو راغې مدینې ته، نو هغه مخامخ شو د ابو هریره رضي الله عنه سره، هغه وئیلی دي: د مانه ئې تپوس وکړو د نسب، نو ما ورته نسب بیان کړو، هغه وویل: اې ځوانه! ایا زه تاته حدیث بیان نه کړم؟ هغه وایي: ما وویل: ولې نه، الله دې په تا رحم وکړي. وئیلی دی یونس: او زما ګمان دی چې هغه د نبی صلی الله علیه وسلم نه ذکر کړی دی. هغه وئیلی دي: بیشکه اول هغه څه چې د خلقو سره به ئې حساب کیږي د اعمالو د هغوی نه هغه مونځ دی. هغه وفرمائیل: وایي رب زمونږ خپلو ملائکو ته او هغه ښه ډیر پوهه دی: اوګورئ په مانځه د بنده زما کښې چې هغه پوره کړی دی او که کمی ئې کړی دی؟ که چرې پوره وو نو پوره به لیکلی شي، او که چیرې ئې د هغې نه څه شی کم کړی وو، نو وایي: اوګورئ ایا زما د بنده لپاره نفل شته؟ که چرې د هغه نفل وو، هغه وفرمایي: پوره کړئ زما د بنده لپاره فرض د هغه د نفلو نه، بیا ټولو اعمالو سره به دغه شان کولې شي.

شرح حدیث او د زیاد او عبیدالله بن زیاد مختصر حال

قوله: ﴿ عن انس بن حکیم الضبی قال : خاف من زیاد او ابن زیاد ﴾ د ﴿ قال ﴾ ضمیر د حسن او د ﴿ خاف ﴾ ضمیر د انس طرف ته راجع دي، امام حسن بصری رحمه الله فرمائی چه یو ځل انس بن حکیم ته په څه وجه باندې (چه دلته کتاب کښې ذکر ده) د زیاد بن عبید یا د هغه ځوئی عبیدالله بن زیاد نه څه ویره پیدا شوه، په ظاهره کښې به دا د بصرې واقعه وی چه د هغه خائې اوسیدونکې دا حسن دي او دا ابن زیاد هم د بصرې امیر وو، نو غرض دا چه دې د هغه نه بچ کیدو سره مدینې ته راغلو، په دې روایت کښې د راوی شک دې چه انس بن حکیم ته چه کومه خطره پیدا شوې وه هغه د زیاد نه وه یا د هغه د ځوئی عبیدالله نه، اصل کښې دا دواړه ګډوډ شان سړي وو ظالمان او متشدد، زیاد خو د امیر معاویه رضي الله عنه په زمانه کښې د هغه د طرف نه د عراق امیر وو او د هغه ځوئې د بصرې امیر وو، د زیاد ذکر د حدیث په نورو کتابونو کښې هم راخی، پس په مسلم کتاب الایمان ص ۵۷ باندې دی ﴿ عن عثمان قال: لما ادعی زیاد لقیت ابا بکرة الخ ﴾ دې زیاد ته زیاد بن عبید الثقفی او زیاد بن ابیه او زیاد بن سمیه او زیاد بن ابی سفیان هم وئیلې شی، په تقریر مسلم (الحل المفهم) کښې لیکی چه دا په شروع کښې د اصحاب علی نه وو بلکه د هغه د فوج مشر او جرنیل وو، امیر معاویه رضي الله عنه هغه خپل طرف ته مائل کړې وو په داسې طریقه چه که ته ما سره شوې نو زه به ستا استلحاق اوکړم یعنی تابه خپل رور جوړ کړم او په قریشو کښې به دې داخل کړم، پس هغه علی رضي الله عنه

پريخودلو او د معاويه رضي الله عنه سره شو او ځان ته به ئې زياد بن ابي سفيان وئيلو.
اصل کښې د هغه مور سميه نومې يوه وينځه وه کومه چه د عبيد په نکاح کښې وه، ابو سفيان د معاويه پلار په زمانه جاهليت کښې د سميه سره زنا کړې وه چه د هغې نه زياد پيدا شو ﴿الولد للفراش﴾ د لاندې د هغه نسبت د عبيد طرف ته پکار وو او د جاهليت د دستور مطابق د زاني يعنی ابو سفيان طرف ته، د هغه په حالاتو کښې ليکلي دی چه امير معاويه رضي الله عنه هغه لره د عراق والي جوړ کړې وو ځکه چه دا ډير مدبر او منتظم قسم انسان وو، په عراق باندې هغه قابو بيا موندلو او معاويه رضي الله عنه ته ئې اوليکل چه ما عراق په خپل ګس لاس کښې اخستلې دې او زما ښي لاس خالي دې مقصد د هغه دا وو چه حجاز دې هم زما د ولايت لاندې کړې شي، چه کله اهل حجاز ته خبر اوشو نو هغوی عبدالله بن عمر رضي الله عنه ته حاضر شو او هغوی ته ئې صورت حال بيان کړو او ددې خبرې خطره ئې ظاهر کړه چه چرته هغه په دوی باندې مسلط نه کړې شی او بيا هغه په اهل حجاز باندې هم ظلم او زيادت اوکړی کوم چه په اهل عراق باندې کوی، نو په دې باندې ابن عمر رضي الله عنه قبلې طرف ته مخ کولو سره د زياد په حق کښې بد دعا کړې وه چه د هغې په وجه باندې هغه په سخت مهلک مرض باندې اخته شوې وو، دا تاريخي خبرې دی، د تاريخ په کتابونو کښې د کتلو دی، د هغه ځوئې عبيدالله وو کوم چه د سيدنا حسين رضي الله عنه د قتل په سازش کښې شريک وو او د هغه سر غوځولو نه پس هغه ته راوړلې شوې وو، بيا يو وخت هغه هم راغلې وو چه خپله عبيدالله هلاک کړې شو او د کوفې په مسجد کښې د هغه د ملګرو سرونه کيخودلې شوې وو لکه چه د ترمذی شريف په کتاب المناقب کښې د مناقب حسن وحسين د لاندې دا روايت ليکلې شوې دې.

قوله: ﴿ فنسبني فانتسبت له ﴾ يعنی ابوهريره رضي الله عنه زما نوم او نسب غيره اوتپوسلو، چه څوک ئې د کوم ځائې نه راروان ئې.

قوله: ﴿ ان اول ما يحاسب الناس به يوم القيامة من اعمالهم الصلاة ﴾ يعنی په اعمال عباد کښې به د ټولو نه اول دمونځ حساب اخستلې شی، دا حديث د سنن اربعه روايت دې، په ترمذی وغيره کښې هم شته.

په دوه متعارض احاديثو کښې تطبيق

او په ظاهره کښې دا د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د حديث خلاف دې کوم چه بخاری روايت کړې دې، باب القصاص يوم القيامة ص ۹۶۷ د لاندې، اول ما يقضی بين الناس يوم القيامة بالدماء د دې نه معلوميږی چه د ټولو نه اول به د وينې او قصاص فيصله کيږی، ددې ډير جوابونه ورکړې شوې دی.

۱: حافظ عراقی فرمائی چه ددې حديث تعلق د حقوق الله سره دې او د دويم روايت تعلق د حقوق العباد سره، په حقوق الله کښې به د ټولو نه اول د مونځ حساب کولې شی او په حقوق العباد کښې به د ټولو نه اول د وينې او قصاص، اوس پاتې شوه دا خبره چه فی نفسه به د حقوق الله حساب مخکښې کولې شی يا د حقوق العباد، پس دا جدا خبره ده هغه فرمايي

چه د ظواهر الحديث نه معلوميږي چه د حقوق الله محاسبه به اولاً وي او د حقوق العباد به روستو وي.

۲: حديث الباب ضعيف دي ددې په سند کښې انس بن حکيم ضبی دې هغه ته مجهول وئيلې شوې دې او دويم حديث د بخاري قوی دې.

۳: په يو حديث کښې محاسبه ذکر ده او په دويم کښې قضاء او په دواړو کښې فرق ظاهر دې، نو کيدې شي چه حساب خو اول د مونځ وی او د فيصلې په وخت کښې اول فيصله د قصاص اوکړې شي او د مونځ فيصله روستو وي.

قوله: ﴿ وان كان انتقص منها شيئا قال : انظروا هل لعبدى من تطوع الخ ﴾ يعنى که د چا په مونځ کښې نقص وی نو هغه به په نوافلو سره پوره کولې شی، په دې کښې اختلاف دې چه په مونځ کښې د نقصان نه څه مراد دې، صرف د خشوع او خضوع او ادابو کمې يا مطلقا فرض نه کول هم په دې کښې داخل دی، په دې کښې دواړه اقوال دی قاضی ابوبکر بن العربی په دې کښې عموم اختيار کړې دې چه دواړو صورتونو ته شامل دې. د الله تعالی د فضل او وسيع رحمت نه دا څه لرې نه ده.

ددې حديث نه د نوافل او سنتو اهميت ثابتيږی چه ددې په ذريعه په فرض مونځونو کښې کوم نقصان واقع کيږی دهغې تلافی (پوره والې) کيږی.

[۸۶۵](۱)حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي سَلِيطٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِنَحْوِهِ.

ترجمه: د حسن نه روايت دې، د يو سړی نه چې د بنی سليط نه دی، هغه روايت کوی د ابو هريره ﷺ نه او هغه د نبی ﷺ نه د هغې پشان.

[۸۶۶](۲)حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ زُرَارَةَ بْنِ أَوْفَى، عَنْ تَمِيمٍ الدَّارِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِهَذَا الْمَعْنَى، قَالَ: "ثُمَّ الزَّكَاةُ مِثْلُ ذَلِكَ، ثُمَّ تُؤْخَذُ الْأَعْمَالُ عَلَى حَسَبِ ذَلِكَ".

ترجمه: د تميم الداری ﷺ نه روايت دې، هغه روايت کوی د نبی ﷺ نه په دې معنی سره، هغه وئيلی دي: بيا زکات مثل د دغې، بيا به د نورو اعمالو حساب کولې شی په دغې حساب باندې.

......

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۲۲۰۰) (صحيح)

(۲): سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۲۰۲ (۱۴۲۶)، (تحفة الأشراف: ۲۰۵۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۰۳/۴) (صحيح)

تفریع ابواب الرکوع والسجود

بابد د رکوع او سجدو والا بابونو تفریع

بَابُ وَضْعِ الْيَدَيْنِ عَلَى الرُّكْبَتَيْنِ

بابد د لاسونو کېښودل په زنګونانو باندې

[۸۶۷] (¹) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي يَعْفُورٍ قَالَ أَبُو دَاوُد وَاسْمُهُ وَقْدَانُ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: "صَلَّيْتُ إِلَى جَنْبِ أَبِي فَجَعَلْتُ يَدَيَّ بَيْنَ رُكْبَتَيَّ، فَنَهَانِي عَنْ ذَلِكَ فَعُدْتُ، فَقَالَ: لَا تَصْنَعْ هَذَا، فَإِنَّا كُنَّا نَفْعَلُهُ فَنُهِينَا عَنْ ذَلِكَ، وَأُمِرْنَا أَنْ نَضَعَ أَيْدِيَنَا عَلَى الرُّكَبِ".

ترجمه: د مصعب بن سعد نه روایت دې هغه وئیلی دي: ما مونځ وکړو و خوا د خپل پلار سره، ما کیخول خپل لاسونه په مابین د زنګونانو کښې، نو زه ئې منع کړم د هغې نه، نو زه واپس شوم، هغه ووېل: داسې مه کوه، مونږ به کوه داسې، نو مونږ منع شو د هغې نه، او مونږ ته امر وشو چې کېدو خپل لاسونه په زنګونانو.

[۸۶۸] (²) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، وَالْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "إِذَا رَكَعَ أَحَدُكُمْ فَلْيَفْرِشْ ذِرَاعَيْهِ عَلَى فَخِذَيْهِ وَلْيُطَبِّقْ بَيْنَ كَفَّيْهِ، فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى اخْتِلَافِ أَصَابِعِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: د عبد الله نه روایت دې، هغه وئیلی دي: کله چې رکوع کوی یو کس ستاسو نه نو خورې دې کړی خپلې څنګلې په ورنونو باندې، او جوخت دې کړی دواړه ورغوی خپل، ګویا چې زه ګورم اختلاف د ګوتو د رسول الله ﷺ ته.

تشریح: په دې باب کښې مصنف په شروع کښې د سعد بن ابی وقاص حدیث ذکر کړې دې په کوم کښې چه دا دی چه په ابتداء کښې به د رکوع په حالت کښې تطبیق کېدلو بیا هغه منسوخ شو او ددې په ځائې باندې وضع الیدین علی الرکبتین حکم اوشو.

تطبیق دا دې چه ددواړو لاسونو ورغوی یو ځائې کړی او د یو لاس ګوتې په بل کښې داخل کړی څنګه چه په تشبیک کښې کیږی او بیا دواړه لاسونه د زنګونو په مینځ کښې اوتوبلې شی ددې نه پس مصنف د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حدیث ذکر کړې دې په کوم کښې چه د تطبیق ذکر دې.

د تطبیق فی الرکوع حکم

د جمهورو مسلك د رومبی حدیث مطابق دې چه تطبیق منسوخ دې، خو د عبدالله بن مسعود او د دهٔ ځنی اصحاب علقمه او اسود د تطبیق قائل دی، کیدې شی دوئ ته د نسخې علم نهٔ

¹): صحیح البخاري/الأذان ۱۱۸ (۷۹۰)، صحیح مسلم/المساجد ۵ (۵۳۵)، سنن الترمذي/الصلاة ۸۰ (۲۵۹)، سنن النسائي/الافتتاح ۹۱(۱۰۳۳)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۷ (۸۷۳)، تحفة الأشراف (۳۹۲۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۱۸۱، ۱۸۲)، سنن الدارمي/الصلاة ۶۸ (۱۳٤۱) (صحيح)

²): صحیح مسلم/المساجد ۵ (۵۳٤)، سنن النسائي/المساجد ۲۷ (۷۲۰)، والإمامة ۱۸ (۸۰۰)، والتطبيق ۱ (۱۰۳۰، ۱۰۳۱)، (تحفة الأشراف: ۹۱۶۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/٤۱٤) (صحيح)

وی شوې یا هغوی د تخییر قائل وو لکه چه د مصنف ابن ابی شیبه په روایت کښې د حضرت علی رضی الله عنه نه منقول دی، سړی لره اختیار دې چه که په رکوع کښې لاسونه په رکتبین باندې ایږدی او که تطبیق کوې، په نسائی شریف، ص: ٥٩ کښې د حضرت عمر رضی الله عنه روایت دې، عن عمر قال سنّت لك الركب فامسكوا بالركب، یعنی په رکوع کښې امساك بالركب، یعنی په خپلو دواړو لاسونو سره زنګونونه مضبوط نیول سنت دی.

بَابُ مَا يَقُولُ الرَّجُلُ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ

باب دې په بیان د هغې کې چې سړی یې وایي په رکوع او سجده خپله کې

[٨٦٩](١)حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ أَبُو تَوْبَةَ، وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مُوسَى، قَالَ أَبُو سَلَمَةَ مُوسَى بْنِ أَيُّوبَ: عَنْ عَمِّهِ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: "لَمَّا نَزَلَتْ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ سورة الواقعة آية ٧٤، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اجْعَلُوهَا فِي رُكُوعِكُمْ، فَلَمَّا نَزَلَتْ سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى سورة الأعلى آية ١، قَالَ: اجْعَلُوهَا فِي سُجُودِكُمْ".

ترجمه: د عقبة بن عامر نه روایت دې هغه وئیلی دي: هر کله چې نازل شو (فسبح باسم ربک العظیم) وویل رسول الله ﷺ وګرځوئ دې لره په رکوع ستاسو کښې. هرکله چې نازل شو (سبح اسم ربک الاعلی) هغه وفرمائیل: وګرځوئ دې لره په سجده ستاسو کښې.

قوله: عن موسٰی قال ابوسلمة موسٰی بن ایوب : د دې حدیث په سند کښې د مصنف دوه استاذان دی، ربیع بن نافع او موسی بن اسماعیل ددې دواړه استاذ دې ابن المبارك او د هغهٔ استاذ دې موسی بن ایوب، ابوسلمه د مصنف د استاذ موسٰی بن اسماعیل کنیت دې.

ددې عبارت مطلب دا دې چه د مصنف استاذ ربیع د عبد الله بن المبارك د استاذ صرف نوم بیان کړې دې او صرف عن موسٰی ئې وئیلې دی او د مصنف بل استاذ د موسی بن اسماعیل د چا کنیت چه ابو سلمه دې هغوی عن موسٰی ابن ایوب وئیلې دی، (عن عمه) د موسی بن اسماعیل د ترهٔ نوم د چا نه چه هغوی روایت کوی ایاس بن عامر دې.

قوله: اجعلوها فی رکوعکم : یعنی ددې آیت مضمون په رکوع کښې لولئ او هم دا مراد په وړاندې جمله کښې دې، د رکوع او د سجدو د تسبیحاتو حکم وړاندې تیر شوې دې د جمهورو په نزد باندې سنت دی او هم دا یو روایت د امام احمد نه دې، د داؤد ظاهری او امام احمد دویم روایت د وجوب دې.

[٨٧٠](٢)حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ يَعْنِي ابْنَ سَعْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ مُوسَى أَوْ مُوسَى بْنِ أَيُّوبَ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ قَوْمِهِ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، بِمَعْنَاهُ زَادَ، قَالَ: "فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَكَعَ، قَالَ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ ثَلَاثًا، وَإِذَا سَجَدَ، قَالَ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَبِحَمْدِهِ ثَلَاثًا". قَالَ أَبُو دَاوُد: وَهَذِهِ الزِّيَادَةُ نَخَافُ أَنْ لَا تَكُونَ مَحْفُوظَةً، قَالَ أَبُو دَاوُد: انْفَرَدَ أَهْلُ مِصْرَ بِإِسْنَادِ هَذَيْنِ الْحَدِيثَيْنِ: حَدِيثِ الرَّبِيعِ وَحَدِيثِ أَحْمَدَ بْنِ يُونُسَ.

(١): سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٢٠ (٨٨٧)، (تحفة الأشراف: ٩٩٠٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٥٥/٤)، سنن الدارمي/الصلاة ٦٩ (١٣٤٤) (ضعيف)

(٢): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٩٩٠٩) (ضعيف)

ترجمه: د ايوب بن موسى نه او يا د موسى بن ايوب نه روايت دې، هغه روايت كوى د يو سړى نه خپل قوم نه او هغه روايت كوى د عقبة بن عامر نه، په معنى د هغې سره، هغه زيادت كړى دى، هغه ووئيل: وو رسول الله ﷺ چې كله به ئې ركوع كوله نو وئيل به يې: سبحان ربى العظيم و بحمده. درې ځل، او چې كله ئې سجده كوله نو وئيل يې: سبحان الاعلى و بحمده، درې ځل. وئيلى دى ابوداود: او مونږ وېريږو چې دا زيادت محفوظ نه وي. وئيلى دى ابوداود: منفرد شو د مصر والا په اسناد ددې دواړو حديثونو، چې يو حديث د ربيع دى او بل حديث د احمد بن يونس دى.

د مصنف د كلام تشريح :

قوله: قال ابوداؤد و هذه الزيادة نخاف ان لا تكون محفوظة:
په رومبى روايت كښې د موسىٰ بن ايوب شاګرد ابن المبارك وو او په دې دويم روايت كښې ليث بن سعد دې، د ابن المبارك په روايت كښې صرف دا وو چه كوم وخت فسبح باسم ربك العظيم او سبح اسم ربك الاعلى، دا دواړه آيتونه نازل شو نو حضور ﷺ اوفرمائيل چه، اجعلوها فى ركوعكم و سجودكم، او په دې دويم روايت كښې زياتى دا هم دى چه حضور ﷺ به په ركوع كښې سبحان رب العظيم و بحمده او په سجدو كښې سبحان رب الاعلى و بحمده لوستل هم دغه مصنف فرمائى خو ددې د زيادت په باره كښې كوم چه په دويم روايت كښې دې مصنف دا فرمائى چه دا زيادت زمونږ په خيال كښې ثابت نۀ دې او دا هم احتمال دې چه د مصنف ددې كلام تعلق صرف د لفظ وبحمده سره وى يعنى سبحان رب العظيم او سبحان رب الاعلى سره د وبحمده زيادت ثابت نۀ دې اوس خو يا دا وئيل غواړى چه خاص په دې حديث كښې ثابت نۀ دې اګر كه فى نفسه د دويم روايت نه ثابت دې او ممكن ده چه مراد دا وى چه په يو روايت كښې هم ثابت نۀ دى، والله تعالى اعلم

د ركوع او سجدو په تسبيح كښې د وبحمده زيادت :

او دا د وبحمده زيادت عند الشافعيه مستحب دې كما فى روضة المحتاجين او هم داسې عند المالكيه كما فى الانوار الساطعه او ابن قدامه په مغنى كښې د امام احمد نه نقل كړې دى كه كوم سړې د ركوع او سجدو په تسبيح كښې د وبحمده زيادت اوكړى نو اميد دې چه په دې كښې به څۀ حرج نۀ وى، امام احمد فرمائى، اما انا فلا اقول و بحمده، ابن قدامه ليكى چه ابن المنذر د امام شافعى او د اصحاب رائې نه هم دا نقل كړې دى او وجه ددې دا ده چه كوم روايات اشهر او اكثر دى په هغې كښې زيادت نشته دې او امام ابوداؤد هم ددې په ثبوت كښې تردد ښكاره كړې دې.

[۸۷۱](١)حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: قُلْتُ لِسُلَيْمَانَ: أَدْعُو فِي الصَّلَاةِ إِذَا مَرَرْتُ بِآيَةِ تَخَوُّفٍ، فَحَدَّثَنِي عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ مُسْتَوْرِدٍ، عَنْ صِلَةَ بْنِ زُفَرَ، عَنْ حُذَيْفَةَ، أَنَّهُ صَلَّى مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

١): صحيح مسلم/المسافرين ٢٧ (٧٧٢)، سنن الترمذي/الصلاة ٨٢ (٢٦٢)، سنن النسائي/الافتتاح ٧٧ (١٠٠٧)، والتطبيق ٧٤ (١١٣٤)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٢٠ (٨٩٧)، ١٧٩(١٣٥١)، (تحفة الأشراف: ٣٣٥١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٨٢/٥، ٣٨٤، ٣٩٤، ٣٩٧)، سنن الدارمي/الصلاة ٦٩(١٣٤٥) (صحيح)

وَسَلَّمَ "فَكَانَ يَقُولُ فِي رُكُوعِهِ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ، وَفِي سُجُودِهِ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى، وَمَا مَرَّ بِآيَةِ رَحْمَةٍ إِلَّا وَقَفَ عِنْدَهَا فَسَأَلَ، وَلَا بِآيَةِ عَذَابٍ إِلَّا وَقَفَ عِنْدَهَا فَتَعَوَّذَ".

ترجمه: شعبه وايي: ما وويل سليمان ته: دعاء کوه کله چې ته تېرېږې په ايت د خوف باندې، نو ماته ئې حديث بيان کړو د سعد بن عبيدة نه هغه د مستورد نه، هغه د صلة بن زُفر نه، هغه د حذيفه نه، بېشکه هغه مونځ وکړو د نبي ﷺ سره، نو وو هغه چې وئيل ئې په خپله رکوع کښې: سبحان ربی العظيم او په سجده کښې: سبحان ربی الاعلی، او نه تېريدو په ايت د رحمت باندې مګر هغه به ودريدو د هغې سره سوال به ئې کولو، او نه په ايت د عذاب باندې مګر ودريدو به هغه د هغې سره نو پناه به ئې غوښتله.

[٨٧٢] (¹) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقُولُ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ: سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ".

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روايت دې بېشکه نبي ﷺ وو چې وئيل به ئې په خپله رکوع او سجده کښې: پاک دی او اوچت دی رب د ملائکو او د جبريل.

[٨٧٣] (²) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ، قَالَ: قُمْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً "فَقَامَ فَقَرَأَ سُورَةَ الْبَقَرَةِ لَا يَمُرُّ بِآيَةِ رَحْمَةٍ إِلَّا وَقَفَ فَسَأَلَ، وَلَا يَمُرُّ بِآيَةِ عَذَابٍ إِلَّا وَقَفَ فَتَعَوَّذَ، قَالَ: ثُمَّ رَكَعَ بِقَدْرِ قِيَامِهِ يَقُولُ فِي رُكُوعِهِ: سُبْحَانَ ذِي الْجَبَرُوتِ وَالْمَلَكُوتِ وَالْكِبْرِيَاءِ وَالْعَظَمَةِ، ثُمَّ سَجَدَ بِقَدْرِ قِيَامِهِ، ثُمَّ قَالَ فِي سُجُودِهِ مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ قَامَ فَقَرَأَ بِآلِ عِمْرَانَ، ثُمَّ قَرَأَ سُورَةً سُورَةً".

ترجمه: عوف بن مالک الاشجعي وايي زه ودريدم د رسول الله ﷺ سره يوه شپه، هغه پاڅيدلو ويې لوستله سورة البقرة، نه به تېريدلو په ايت د رحمت باندې مګر ودريدلو به سوال به ئې کوه، او نه به تېريدو په ايت د عذاب باندې مګر ودريدو به نو تعوذ به ئې ويلو، هغه وايي: بيا ئې رکوع وکړه په اندازه د قيام د هغه، هغه به وئيل په رکوع خپله کښې: پاک دی خاوند د لويي او د عجائبو دی او د لويي او د عظمت يي. بيا ئې به ئې سجده وکړه په اندازه د قيام د هغه، بيا ئې وويل په سجده خپله کښې په مثل د هغې، بيا پاڅيدلو ويې لوستلو آل عمران، بيا ئې ولوستلو يو يو سورت.

[٨٧٤] (³) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، وَعَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ مَوْلَى الْأَنْصَارِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي عَبْسٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ، أَنَّهُ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ، فَكَانَ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ ثَلَاثًا ذُو الْمَلَكُوتِ وَالْجَبَرُوتِ وَالْكِبْرِيَاءِ وَالْعَظَمَةِ، ثُمَّ اسْتَفْتَحَ فَقَرَأَ الْبَقَرَةَ، ثُمَّ رَكَعَ فَكَانَ رُكُوعُهُ نَحْوًا مِنْ قِيَامِهِ، وَكَانَ يَقُولُ فِي رُكُوعِهِ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ

¹): صحيح مسلم/الصلاة ٤٢ (٤٨٧)، سنن النسائي/التطبيق ١١ (١٠٤٩)، ٧٥ (١١٣٥)، (تحفة الأشراف: ١٧٦٦٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٦/٣٥، ٩٤، ١١٥، ١٤٨، ١٤٩، ١٧٦، ١٩٢، ٢٠٠، ٢٤٤، ٢٦٦) (صحيح)

²): سنن النسائي/التطبيق ٧٣ (١١٣٨)، سنن الترمذي/الشمائل (٣١٣)، (تحفة الأشراف: ١٠٩١٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (٦/٢٤) (صحيح)

³): سنن الترمذي/الشمائل ٣٩ (٢٧٥)، سنن النسائي/التطبيق ٢٥ (١٠٧٠)، ٨٦ (١١٤٦)، (تحفة الأشراف: ٣٣٩٥) (صحيح)

فَكَانَ قِيَامُهُ نَحْوًا مِنْ رُكُوعِهِ، يَقُولُ: لِرَبِّيَ الْحَمْدُ، ثُمَّ سَجَدَ فَكَانَ سُجُودُهُ نَحْوًا مِنْ قِيَامِهِ، فَكَانَ يَقُولُ فِي سُجُودِهِ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ السُّجُودِ، وَكَانَ يَقْعُدُ فِيمَا بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ نَحْوًا مِنْ سُجُودِهِ، وَكَانَ يَقُولُ: رَبِّ اغْفِرْ لِي، رَبِّ اغْفِرْ لِي، فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ فَقَرَأَ فِيهِنَّ الْبَقَرَةَ، وَآلَ عِمْرَانَ، وَالنِّسَاءَ، وَالْمَائِدَةَ، أَوِ الْأَنْعَامَ"، شَكَّ شُعْبَةُ".

ترجمه: د بنو عبس د يو سړي نه روايت دي هغه روايت کوي د حذيفه نه، بيشکه هغه وليدلو رسول الله ﷺ د شپې، هغه وو چې وئيل يې: الله اکبر - درې ځل - چې خاوند د عجائبو او خاوند قهر دی او د لويي دی او د عظمت دی. بيا ئې اوچت کړو سر خپل د رکوع نه، نو وه رکوع د هغه نزدې قيام ته، او وو چې وئيل ئې په رکوع کښې: پاکي ده رب زمالره چې لوی دی، پاک دی رب زما چې لوی دی. بيا ئې اوچت کړو سر خپل د رکوع نه، نو وو قيام د هغ ه نزدې رکوع ته، هغه به وئيل: زما رب لره حمد دی، بيا ئې سجده وکړه نزدې نو وه سجده د هغه نزدې قيام ته، وو چې وئيل به ئې په سجده کښې: پاکي ده رب زمالره چې اوچت دی. بيا ئې اوچت کړو سر خپل د سجدې نه، او وو چې کيناستلو مابين د دوه سجدو کښې په اندازه د سجده باندې، او وو چې هغه به وئيل: اې زما ربه ماته بخښنه وکړې ماته بخښنه وکړې. مونځ ئې وکړو څلور رکعاته، ويې لوستلو په هغې کښې سورة بقرة او آل عمران او نساء او مائده او يا انعام، شک کړی دی شعبه.

بَابٌ فِي الدُّعَاءِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ

باب دې په بيان د دعاء کې په رکوع او سجده کې

[٨٧٥] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ السَّرْحِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنَا عَمْرٌو يَعْنِي ابْنَ الْحَارِثِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ، عَنْ سُمَيٍّ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا صَالِحٍ ذَكْوَانَ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ فَأَكْثِرُوا الدُّعَاءَ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ ويلي دي: ډېر بنده چې ډېر نزدې وی خپل رب ته نو سجدې په حالت کښې وي، نو زياته کړئ دعاء.

تشريح: قوله: اقرب ما يکون العبد من ربه و هو ساجد فاکثروا الدعاء: يعنی بنده ته زيات قرب (نزديکت) الله تعالی ته په هغه حالت کښې حاصليږی کله چه هغه په سجده کښې وی لهذا په سجده کښې کثرت سره دعا کوئ دې دپاره چه هغه دعا زر قبوله شی، د دينه په وړپسی حديث کښې راروان دی چه په سجده کښې په کوشش سره دعا کوئ، فَقَمِنٌ ان يُستجاب لکم، ځکه چه ددې حالت دعا ددې لائق ده چه هغه قبوله کړې شی.

دا د دعا فی السجود حکم د احنافو په نزد باندې په نوافلو باندې محمول دې او په ظاهر کښې د شوافعو په نزد باندې دا عام دې څنگه چه په باب الدعاء بين السجدتين کښې دا اختلاف تير شوې دې.

(١): صحيح مسلم/الصلاة ٤٢ (٤٨٢)، سنن النسائي/التطبيق ٧٨ (١١٣٨)، (تحفة الأشراف: ١٢٥٦٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢/٤٢١) (صحيح)

د قيام اوږدوالي افضل دي يا د رکوع او سجدو زياتوالي :

په دې حديث کښې يو بله مسئله اختلافي ده او هغه دا چه په ارکانو د صلاة کښې کوم رکن زيات افضل دې، قيام،يا سجدې، امام ترمذی په دې دواړو باندې مستقل باب تړلې دې، باب ما جاء في طول القيام في الصلاة، باب ما جاء في كثرة الركوع و السجود، په اصل کښې په دې سلسله کښې دوه حديثونه دی او دواړه صحيح دی، په صحيح مسلم او مسند احمد وغيره کښې دی يو خو هم دا حديث الباب، او د بل حديث الفاظ دا دی چه حضور ﷺ اوفرمائيل، افضل الصلاة طول القنوت دا حديث په ابوداؤد کښې هم دکتاب الصلاة په اخر کښې په باب افتتاح صلوٰة الليل بركعتين کښې راروان دې.

ان النبي ﷺ سئل اى الاعمال افضل قال طول القيام، دا حديث خو په افضليت د قيام کښې صريح دې نو ځکه خو جمهور و منهم الحنفيه والشافعيه ددې قائل دی او دويم قول دا دې چه درکوع او سجدو زياتوالې او اوږدوالې افضل دې دا رائې د حضرت ابن عمر او په حنفيه کښې د امام محمد ده، دريم قول دا دې، الفرق بين صلوة الليل و صلوة النهار، په ورځ کښې تکثير د رکوع او سجدو او په شپه کښې تطويل د قيام افضل دې او هم دې لره اسحاق بن راهويه اختيار کړې دې،([1])

او امام محمد په دې مسئله کښې توقف کړې دې او هيڅ فيصله ئې نۀ ده فرمائيلې.

(دحديث الباب نه جواب)

جمهور د حديث الباب دا جواب ورکوی چه دا حديث په دې باب کښې نص نۀ دې، د سجدې په حالت کښې اقرب الى الله کيدو سره دا نۀ لازميږی چه سجدې دی د قيام نه افضل وی ځکه چه دا قرب په اعتبار د اجابت د دعاء سره دې ځکه چه د سجدې حالت د انتهائي تذلل او عاجزئ وې ځکه په دې حالت کښې قبوليت د دعاء زيات متوقع دې، او دغه شان د رکوع او سجدې وظيفه ذکر او تسبيح ده او د قيام د حالت وظيفه تلاوت د قرآن دې کوم چه د ټولو ذکرونو نه افضل دې، صاحب د منهل ليکی چه د مالکيه په دې مسئله کښې دوه قوله دی خو دا اختلاف د دوئ په نزد باندې په هغه صورت کښې دې کله چه دکثرت د سجدو او دقيام دواړو زمانه يوه وی او که متفاوت وی نو د کوم زمانه چه اوږده وی هم هغه به افضل وی.

---

[1]) **د امام ابويوسف او اسحاق بن راهويه مسلك** : خو دا هم وائی که يو سړی لره د قرآن يو متعين مقدار وئيل وی مثلا يوه سپاره نو بيا په دې صورت کښې تکثير د سجودو افضل دې ځکه چه ددې سړی د قيام مقدار خو په هر حال کښې هم يو به وی په دې کښې کمې يا زياتې به نۀ وی ځکه چه د يوې سپارې په اندازه اودريدل دی اوس په تکثير د سجودو کښې د سجدو دزياتوالی ثواب به علاوه وی په دې باندې او که څوك دوخت په معين مقدار کښې مونځ کوی مثلا پنځلس منټه نو په دې صورت کښې طول د قيام غوره دې نو په ځانې ددې چه په دې وخت کښې متعدد رکعاتونه اوکړی او تکثير د سجدو اوکړی ددې نه دا غوره چه قيام دې اوږد کړی او صرف دوه رکعاته دې اوکړی، د اسحاق بن راهويه د مذهب دا تفصيل امام ترمذی په جامع ترمذی کښې ليکلې دی، او زۀ وايم چه هم دا تفصيل د امام ابويوسف نه هم منقول دې يعنی د مقدار معين من الزمان او مقدار معين من القرآن فرق.

[۸۷۶](۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ سُحَيْمٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْبَدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَشَفَ السِّتَارَةَ وَالنَّاسُ صُفُوفٌ خَلْفَ أَبِي بَكْرٍ، فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّهُ لَمْ يَبْقَ مِنْ مُبَشِّرَاتِ النُّبُوَّةِ إِلَّا الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ يَرَاهَا الْمُسْلِمُ أَوْ تُرَى لَهُ، وَإِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَقْرَأَ رَاكِعًا أَوْ سَاجِدًا، فَأَمَّا الرُّكُوعُ فَعَظِّمُوا الرَّبَّ فِيهِ، وَأَمَّا السُّجُودُ فَاجْتَهِدُوا فِي الدُّعَاءِ فَقَمِنٌ أَنْ يُسْتَجَابَ لَكُمْ".

ترجمه: د ابن عباس رضی الله عنه نه روايت دي، بيشكه نبي ﷺ لرى ني کړه پرده او خلک په صفونو کښې وو وورسته د ابوبکر نه، هغه وفرمائيل: بيشکه نه دی پاتې شوی د زيرو د نبوت نه مګر رشتني خوب چي وينى هغې لره مسلمان او يا ليدلى شي د هغه دپاره، او زه منع کړې شوی يم چي قرأت وکړم په رکوع کښې او په سجده کښې، هر چي رکوع ده نو تعظيم د رب وکړئ په هغې کښې، او هر چي سجده ده نو کوشش د دعاء وکړئ، نو لائقه ده چي ستاسو دعا قبوله شي.

تشريح: قوله: ان النبى ﷺ كشف الستارة والناس صفوف خلف ابى بكر :

دا د حضور ﷺ د مرض وفات قصه ده په کوم کښې چه حضور ﷺ د خپل فرض مونځونو امامت صديق اکبر رضى الله عنه ته سپارلي وو غالباً دا د دوشنبې (ګل) په ورځ کومه چه د وفات ورځ ده په دې کښې د سحر د مانځه قصه ده چه صديق اکبر رضى الله عنه په مسجد نبوى کښې مونځ ورکولو نو حضور ﷺ د حجرې شريفې دروازې ته چه کومه پرده زوړنده وه هغه ئې لرې کړه او د خلقو صديق اکبر رضى الله عنه پسې دمونځ کولو آخرى نظاره ئې اوفرمائيله.

قوله: لم يبق من مبشرات النبوة الا الرؤيا الصالحة :

د حديث شرحه :

مبشرات په کسرې د شين سره زيرى يعنى نبى ته په حالت د نبوت کښې د دۀ په ژوند کښې کوم زيرى (د دينه مراد مطلق پيښېدونکي کارونه او خبرې دى) په کومو ذريعو سره چه معلوميږى په هغۀ ذريعو کښې اوس څه ذريعه به پاتې نۀ وى سوا د رينښتونې خوبونو نه،(۲) هغه ذرائع درې دى، وحى، الهام، روياء صادقه، دلته مقصود صرف د وحى د انقطاع بيانول دى چه زما د مرګ نه پس اوس وحى د کومې په ذريعې سره چه به د پټو کارونو علم کيدو پريکيدونکې دې البته خوبونو نه به پاتې وى، الهام اګر که اوس هم پاتې دې خو هغه د هر چا دپاره نۀ دې بلکه د خواصو او اولياء دپاره دې نو څکه دې لره نظر انداز کړې شو، (سندهى على النسائى، ص: ۱۴۰. ددې حديث نه معلومه شوه چه د خوبونو په ذريعې سره دځنې کارونو انکشاف (ښکاره والې) کيږى په څه سره چه يقينا يو نوع تسلى او راهنمائى حاصليږى، پاتى په احکام شرعيه کښې خوب معتبر نۀ دې چه هغه شرعى حجت نۀ دې.

---

(۱): صحيح مسلم/الصلاة ۴۱ (۴۷۹)، سنن النسائي/التطبيق ۸ (۱۰۴۶)، ۶۲ (۱۱۲۱)، سنن ابن ماجه/تعبير الرؤيا ۱ (۳۸۹۹)، (تحفة الأشراف: ۵۸۱۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۱۹/۱)، (۱۹۰۰)، سنن الدارمي/الصلاة ۷۷ (۱۳۶۴) (صحيح)

(۲) د مبشراتو اطلاق خو په خوبونو باندې کيږى خو دلته په ظاهر کښې لازمى معنى مراده ده (ذرائع دعلم) ګينى د مستثنى او مستثنى منه اتحاد به لازم شى، کما هو ظاهر، ۱۲ منه.

قوله يراها المسلم او ترى له : كله سړي په خوب كښې د خپل ځان په باره كښې وينى او كله د دۀ په باره كښې بل چاته خودلي كيږي، و الى نُهيتُ ان اقرأ راكعًا او ساجدًا، په ركوع او سجدو كښې انتهائى دذلت او ښكته والى اظهار وى نو تسبيح خو دې حال سره مناسب ده چه سړې خپل ذلت او ښكته والى اقرار او اظهار سره د الله تعالى د دېنه د منزه كيدل ظاهر كړى، باقى قرآن كريم خو د الله كلام دې او د هغه صفت دې او د قرآن قارى گويا د الله تعالى سره هم كلام كيدل دى، نو دا هيئت د ذلت او ښكته والى دې هم كلامئى سره مناسب نۀ دى نو ځكه په دې حالت كښې د تلاوت نه منع كړې شوې ده.

قوله، يتاؤل القرآن : تاؤل په معنى د عمل يعنى تفسير بالعمل او دقرآن نه مراد د سوره نصر آيت شريفه فسبح بحمد ربك واستغفره، دا دعا د حنفيه په نزد باندې په نوافلو باندې محمول ده اويا د حضور ﷺ خصوصيت دې.

[٨٧٧](¹)حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي يَتَأَوَّلُ الْقُرْآنَ".

ترجمه: د عائشى ﷸ نه روايت دې هغې ويلى دي: وو رسول الله ﷺ چې زيات به ئې وئيله په خپله ركوع او سجده كښې: پاكې ده تالره اى الله ربه زمونږ او تالره ثنا ده، اى الله ماته بخښنه وكړې، عمل به ئې كولو په قرآن باندې.

[٨٧٨](²)حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ. ح وحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ السَّرْحِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ، عَنْ سُمَيٍّ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقُولُ فِي سُجُودِهِ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي كُلَّهُ دِقَّهُ وَجِلَّهُ وَأَوَّلَهُ وَآخِرَهُ". زَادَ ابْنُ السَّرْحِ: "عَلَانِيَتَهُ وَسِرَّهُ".

ترجمه: د ابو هريره ﷛ نه روايت دې، بيشكه نبى ﷺ وو چې وئيل به ئې په خپله سجده كښې: اې الله وبخښې ماته زما ټول ګناه، وړه او غټه، اولنئ او اخيرنئ. زيادت كړې دى ابن السرح: (علانيته و سره) ښكاره او پټه.

[٨٧٩](³)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: فَقَدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ، فَلَمَسْتُ الْمَسْجِدَ فَإِذَا هُوَ "سَاجِدٌ وَقَدَمَاهُ مَنْصُوبَتَانِ، وَهُوَ يَقُولُ: أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَأَعُوذُ بِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ، لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ".

¹): صحيح البخاري/الأذان ١٢٣ (٧٩٤)، ١٣٩ (٨١٧) والمغازي ٥١ (٤٢٩٣)، وتفسير سورة النصر ١ (٤٩٦٧)، ٢ (٤٩٦٨)، صحيح مسلم/الصلاة ٤٢ (٤٨٤)، سنن النسائي/التطبيق ١٠ (١٠٤٨)، ٦٤ (١١٢٣)، ٦٥ (١١٢٤)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٢٠ (٨٨٩)، (تحفة الأشراف: ١٧٦٣٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٦/٤٣، ٤٩، ١٩٠) (صحيح)

²): صحيح مسلم/الصلاة ٤٢ (٤٨٣)، (تحفة الأشراف: ١٢٥٦٦) (صحيح)

³): صحيح مسلم/الصلاة ٤٢ (٤٨٦)، سنن النسائي/الطهارة ١١٩، باب ١٢٠(١٦٩)، والتطبيق ٤٧ (١١٠١)، ٧١ (١١٣١)، والاستعاذة ٦٢ (٥٥٣٦)، سنن ابن ماجه/الدعاء ٣ (٣٨٤١)، (تحفة الأشراف: ١٧٨٠٧)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/ القرآن ٨ (٣١)، مسند احمد (٦/٥٨، ٢٠١) (صحيح)

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روايت دې هغې ويلې دي: ما بيانه موندلو رسول الله ﷺ يوه شپه، ما د كور مسجد ولټولو ناڅاپه هغه ولاړ وو او خپې ئې ولاړې وې، او هغه به وئيل: زه پناه نېسم ستا په رضا سره ستا د غوسې نه، او زه پناه نېسم ستا په معافاة سره سره د عذاب نه، او زه پناه نېسم په تاسره ستانه، زه نشم شمارلی ثنا په تا باندې لكه څنګه چې تا په خپل ځان باندې ثنا ويلې ده.

باب الدُّعَاءِ فِي الصَّلَاةِ
باب دې په بيان د دعاء كې په مانځه كې

[٨٨٠]([1])حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا بَقِيَّةُ، حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ أَخْبَرَتْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَدْعُو فِي صَلَاتِهِ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ" فَقَالَ لَهُ قَائِلٌ: مَا أَكْثَرَ مَا تَسْتَعِيذُ مِنَ الْمَغْرَمِ، فَقَالَ: "إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا غَرِمَ حَدَّثَ فَكَذَبَ وَوَعَدَ فَأَخْلَفَ".

ترجمه: د عروة نه روايت دې بيشكه عائشې ورته خبر وركړې دی، بيشكه رسول الله ﷺ وو چې دعاء ئې كوله په خپل مانځه كښې: اې الله زه پناه غواړم په تاسره د عذاب د قبر نه، او زه پناه نېسم په تاسره د فتنې د مسيح الدجال نه، او زه پناه نېسم په تاسره د فتنې د ژوند او د مرګ نه، اې الله زه پناه نېسم په تا پورې د ګناه نه او قرض نه، نو هغه ته يو ويونكي وويل: څه ډېره پناه غواړې د قرض نه؟ نو هغه وويل: بيشكه سړی چې كله قرضداری شي خبرو كښې دروغ وائي، او وعده كوي او خلاف ترېنه كوي.

[٨٨١]([2])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ ثَابِتٍ الْبُنَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: صَلَّيْتُ إِلَى جَنْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ تَطَوُّعٍ، فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: "أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ، وَيْلٌ لِأَهْلِ النَّارِ".

ترجمه: عبد الرحمن بن ابی ليلی د خپل پلار نه روايت كوي، هغه وايي: ما مونځ وكړو وروسته د رسول الله ﷺ نه په نفل مونځ كښې، ما د هغه نه واوريدل چې وئيل يې: زه پناه غواړم د الله پورې د اور نه، تباهي ده د اور والاو دپاره.

[٨٨٢]([3])حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الصَّلَاةِ وَقُمْنَا مَعَهُ، فَقَالَ أَعْرَابِيٌّ فِي الصَّلَاةِ: اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي، وَمُحَمَّدًا، وَلَا تَرْحَمْ مَعَنَا أَحَدًا، فَلَمَّا سَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لِلْأَعْرَابِيِّ: "لَقَدْ تَحَجَّرْتَ وَاسِعًا" يُرِيدُ رَحْمَةَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلې دي: ودريدلو رسول الله ﷺ مانځه ته او

[1]): صحيح البخاري/الأذان ١٤٩ (٨٣٢)، الاستقراض ١٠ (٢٣٩٧)، صحيح مسلم/المساجد ٢٥ (٥٨٩)، سنن النسائي/السهو ٦٤ (١٣١٠)، الاستعاذة ٩ (٥٤٥٦)، (تحفة الأشراف: ١٦٤٦٣)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الدعوات ٧٧ (٣٤٩٥)، مسند احمد (٦/٨٨، ٨٩، ٢٤٤) (صحيح)

[2]): سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ١٧٩ (١٣٥٢)، (تحفة الأشراف: ١٢١٥٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤/٣٤٧) (ضعيف)

[3]): تفرد به أبو داود، انظر حديث رقم (٣٨٠)، (تحفة الأشراف: ١٥٣٤٣) (صحيح)

مونږ و...يدلو د هغه سره، نو وويل يو باندچې په مانځه کښې: اې الله په ما رحم وکړې او په محمد باندې او رحم مه زمونږ سره په بل چا باندې، هرکله چې رسول الله ﷺ سلام وګرځولو ويې وئيل باندچې ته: يقيناً تا کم کړو پراخه اراده ئې د الله رحمت وو.

تشريح: قوله:حدثنا احمد بن صالح، **قوله، فقال اعرابي في الصلوة اللهم ارحمني و محمدا و لا ترحم معنا احدا** : دا حديث په کتاب الطهارت کښې په باب الارض يصيبها البول د لاندې تير شوې دې دا هم هغهٔ اعرابی دې کوم چه په جومات کښې متيازې کړې وې، ددې اعرابی په تعين کښې د علماء کرامو اقوال په تقرير ابوداؤد، ص: ۴۶۵، ج: ۱، کښې تير شوې دې.

[۸۸۳](¹)حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ مُسْلِمٍ الْبَطِينِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ إِذَا قَرَأَ سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى سورة الأعلى آية، قَالَ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى". قَالَ أَبُو دَاوُد: خُولِفَ وَكِيعٌ فِي هَذَا الْحَدِيثِ. وَرَوَاهُ أَبُو وَكِيعٍ، وَشُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مَوْقُوفًا.

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې بيشکه نبی ﷺ وو چې کله به ئې ولوستلو سبح اسم ربکَ الاعلى، نو هغه به وئيل: سبحان ربى الاعلى. وئيلى دى ابوداود: د وکيع مخالفت شوى دى په دې حديث کښې. او روايت کړى دى ددې ابو وکيع او شعبه د ابو اسحاق نه او هغوى د سعيد بن جبير نه او هغه د ابن عباس نه په طريقه د وقف سره، يعنې (موقوف) دى.

تشريح: قوله: كان اذا قراء سبح اسم ربك الاعلى قال سبحان ربى الاعلى : يعنى د سورت په ختميدو باندې به ئې دا وئيل يا دا چه سمدستی به ئې ددې آيت نه پس هغه وخت وئيل، اوس ظاهره خو دا ده چه دا لوستل عام دى په صلوة او خارج صلاة دواړو ته، په عون المعبود کښې دغنى شراحو (مظهر) نه نقل کړى دى چه د امام شافعی رحمه الله په نزد دا قسم څيزونه په مانځ کښې دننه هم جائز دى او د امام ابوحنيفه رحمه الله په نزد په مانځه کښې دننه هم جائز نهٔ دى او توربشتی رحمه الله وائى چه هم دغه شان د امام مالك رحمه الله په نزد هم په نوافلو کښې جائز دې او حضرت رحمه الله په بذل کښې ليکلې دى، لعل هذا كان خارج الصلوة او فى النوافل

دلته دا سوال دې چه ددې حديث د باب سره څهٔ مناسبت دې يعنى دعاء فى الصلاة سره، په دې کښې خوڅه دعاء نهٔ ده ذکر، جواب دا کيدې چه په دې کښې تسبيح خو ذکر ده، والثناء على الكريم دعاءٌ، وفى الحديث افضل الدعاء الحمد لله.

[۸۸۴](²)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ، قَالَ: كَانَ رَجُلٌ يُصَلِّي فَوْقَ بَيْتِهِ، وَكَانَ إِذَا قَرَأَ أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى سورة القيامة آية، قَالَ: "سُبْحَانَكَ فَبَلَى". فَسَأَلُوهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ أَبُو دَاوُد: قَالَ أَحْمَدُ: يُعْجِبُنِي فِي الْفَرِيضَةِ أَنْ يَدْعُوَ بِمَا فِي الْقُرْآنِ.

ترجمه: د موسى بن ابى عائشه نه روايت دې هغه وئيلى دې: وو يو سړى چې مونځ ئې کولو دپاسه د کور خپل نه او وو چې کله به ئې ولوستلو (اليس ذلک بقادرٍ على ان يحيِيَ الموتى) هغه به

(¹): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۶۱۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۲۳۲، ۳۷۱) (صحيح)
(²): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۶۸۰) (صحيح)

وئيل: سبحانك فبلى، نو هغوى تپوس وكړو د هغه نه د دغې په باره كښې، هغه ووئيل: ما اوريدلى دى هغې لره د رسول الله ﷺ نه. وئيلى دى ابوداود: وئيلى دى احمد: زه خوښوم په فرضو كښې چې دعاء وكړى شى په هغه څه سره چې څه په قرآن كښې دي.

تشريح: قوله: قال ابوداؤد و قال احمد [۱] يعجبنى فى الفريضة ان يدعوَ بما فى القرآن.

د امام احمد رحمه الله د كلام تشريح

حضرت ددې شرح دا فرمائيلې ده چه ما ته دا خبره زياته خوښه ده چه په فرض مونځونو كښې د قرآن دعاګانې اولولم اګر چه دا هم جائز ده چه هغه دعاګانې دې اولوستلې شى كومې چه په حديث كښې راغلې دى او په عون المعبود كښې ئې ليكلې دى چه د امام احمد رحمه الله په كلام كښې دوه احتماله دى يو دا چه ددې نه مراد دعاء بعد التشهد قبل التسليم ده، دويم احتمال دا دې چه مونځ كونكې كله په مانځه كښې قرأت كوى خواه كه فرض مونځ وى يا نفل نو چه كله د رحمت آياتونو ته اورسى نو هغه وخت دې دعاء د رحمت او چه كله آياتونو د تسبيح ته اورسى نو تسبيح او چه كله آياتونو د عذاب ته اورسى نو د هغې نه دې پناه غوښتل مراد دى، هغۀ وائى چه هم دا د امام احمد او امام شافعى مسلك دې، امام بيهقى په دې باندې په معرفة السنن كښې مستقل باب قائم كړې دې، باب الوقوف عندآية الرحمة و آية العذاب، لكه چه په حديث د حذيفه كښې وارد دى كوم چه په صحيح مسلم كښې دى د امام شافعى په نزد ددې استحباب عام دې تر دې چه د جماعت په مانځه كښې د امام او مقتدى دپاره هم. [۲]

بَابُ مِقْدَارِ الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ

باب دې په بيان د مقدار د ركوع او د سجده كې

[۸۸۵] [۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ الْجُرَيْرِيُّ، عَنِ السَّعْدِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَوْ عَنْ عَمِّهِ، قَالَ: رَمَقْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاتِهِ "فَكَانَ يَتَمَكَّنُ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ قَدْرَ مَا يَقُولُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ ثَلَاثًا".

ترجمه: سعدى د خپل پلار او يا د خپل تره نه روايت كوې، هغه وئيلى دي: ما وكتل نبى ﷺ ته د هغه په مونځ كښې، نو هغه به كوله ركوع او سجده په اندازه د هغې چې سړى وايي: سبحان الله و بحمده درې ځل.

[۱] زۀ وايم چه دا خو د امام احمد رحمه الله قول دې او د امام مالك رحمه الله قول دباب مايستفتح به الصلاة من الدعاء په ذيل كښې داسې تير شوې دې، قال مالك لاباس بالدعاء فى الصلاة فى اوله و اوسطه و فى اخره فى الفريضة و غيرها، په دې باندې كلام هلته تير شوې دې ۱۲ منه

[۲] قلت قال النووى (ص ۲۶۴) تحت حديث اذا مر بآية فيها تسبيح سبح و اذا مر بسوال سال. الخ. فيه استحباب هذه الامور لكل قارئ فى الصلاة او غيرها و مذهبنا استحبابه للامام والماموم والمنفرد.اهـ

[۳]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۷۰۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۴۸/۵، ۱۶۱، ۱۷۶، ۲۵۳، ۲۷۱، ۷/۵) (صحيح)

[٨٨٦]( )حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ الْأَهْوَازِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، وَأَبُو دَاوُدَ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ يَزِيدَ الْهُذَلِيِّ، عَنْ عَوْنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا رَكَعَ أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَذَلِكَ أَدْنَاهُ، وَإِذَا سَجَدَ فَلْيَقُلْ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى ثَلَاثًا وَذَلِكَ أَدْنَاهُ". قَالَ أَبُو دَاوُد: هَذَا مُرْسَلٌ، عَوْنٌ لَمْ يُدْرِكْ عَبْدَ اللَّهِ.

ترجمه: د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلي دی، چې فرمائيلي دی رسول الله ﷺ: کله چې رکوع کوی يو کس ستاسو نه نو وايي دې درې ځل: سبحان ربی العظيم، او دايي کمه مرتبه ده، او چې کله سجده کوی نو ودې وايي سبحان ربی الاعلی درې ځل، او دايي کمه مرتبه ده. وئيلي دی ابوداود: دا مرسل دی، عون عبد الله نه دی موندلی.

تشريح: قوله: حدثنا عبد الملك بن مروان........ و ذالك ادناه:

د تسبيح په عدد کښې د علماؤ اقوال

فقهاء ليکي چه د تسبيح د عدد مسنون درجات دی، درې کرته د سنت ادنی درجه ده او پنځه کرته اوسط او اووۀ کرته اکمل، لهذا د درېو کرتو نه کمې کول مکروه تنزيهی دی (طحطاوی، ص: ٢١٤، شامی، ص: ٤٧٦) او قاضی ابوالحسن ماوردی فرمائی چه د کمال درجه نهۀ کرته يا يولس کرته دی او اوسط پنځه کرته، او امام ترمذی د ابن المبارك او اسحاق بن راهويه نه نقل کړې دی، انه يستحب خمس تسبيحات للامام، او صاحب منهل د ابن القيم نه نقل کړې دی چه د حضور ﷺ معتاد رکوع به په اندازه د لسو تسبيحاتو وه هغوی فرمائی چه د درېو تسبيحاتو روايت ثابت نۀ دې د صحيح احاديثو نه خلاف دې، چنانچه د حديث الباب په سند کښې سعدی راوی مجهول دې او د حضرت انس رضی الله عنه نه منقول دی چه د عمر بن عبد العزيز مونځ به د حضور ﷺ مونځ سره ډير مشابه وو، و کان مقدار رکوعه و سجوده عشر تسبيحات.

[٨٨٧]( )حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّهْرِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ، سَمِعْتُ أَعْرَابِيًّا، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ قَرَأَ مِنْكُمْ وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ فَانْتَهَى إِلَى آخِرِهَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ سورة التين آية ٨ فَلْيَقُلْ: بَلَى، وَأَنَا عَلَى ذَلِكَ مِنَ الشَّاهِدِينَ، وَمَنْ قَرَأَ لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَانْتَهَى إِلَى أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى سورة القيامة آية ٤٠ فَلْيَقُلْ: بَلَى، وَمَنْ قَرَأَ وَالْمُرْسَلَاتِ فَبَلَغَ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ سورة المرسلات آية ٥٠ فَلْيَقُلْ: آمَنَّا بِاللَّهِ". قَالَ إِسْمَاعِيلُ: ذَهَبْتُ أُعِيدُ عَلَى الرَّجُلِ الْأَعْرَابِيِّ وَأَنْظُرُ لَعَلَّهُ، فَقَالَ: يَا ابْنَ أَخِي، أَتَظُنُّ أَنِّي لَمْ أَحْفَظْهُ، لَقَدْ حَجَجْتُ سِتِّينَ حَجَّةً مَا مِنْهَا حَجَّةٌ إِلَّا وَأَنَا أَعْرِفُ الْبَعِيرَ الَّذِي حَجَجْتُ عَلَيْهِ.

ترجمه: ابو هريره رضي الله عنه وئيلي دی، چې رسول الله ﷺ فرمائيلي دي: چا چې ولوستلو ستاسو نه والتين و الزيتون، نو ورسيدلو اخير د هغې ته (اليس الله بأحكم الحاكمين) نو ودې وايي: بلیٰ و انا علی ذلک من الشاهدين، او چا چې ولوسته: لا اقسم بيوم القيامة، او ورسيدو (اليس ذلک بقادرٍ علی ان يحيِيَ الموتیٰ) ته، نو ودې وائی، بلی، او چا چې ولوستلو و المرسلات او ورسيدو

[1]: سنن الترمذي/الصلاة ٨٢ (٢٦١)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٢٠ (٨٩٠)، (تحفة الأشراف: ٩٥٣٠) (ضعيف)
[2]: سنن الترمذي/التفسير ٨٣ (٣٣٤٧)، مسند احمد ٢٤٩/٢، (تحفة الأشراف: ١٥٥٠) (ضعيف)

(فبأي حديث بعده يؤمنون) ته نو ودې وايي: آمنّا بالله. وئيلي دی اسماعیل: زه شروع شوم اعاده مې کوله په هغه اعرابی سړی باندې، او ما کتل کیدی شي چې هغه خطا شوی وي، نو هغه وویل: اې واوره ته ګمان کوې په ما باندې چې ما نه دی یاد کړي، بیشکه ما شپیته حجونه کړی دي، نشته هېڅ یو حج مګر زه پیژنم هغه اوښ چې ما وربانديې حج کړی دی.

تشريح: قوله:قال اسماعيل ذهبت اعيد على الرجل الاعرابى و انظر لعله فقال يا ابن اخى اتظن انى لم احفظه لقد حججت ستين حجة، الخ،

د قوت حافظې یو عجیب مثال

اسماعیل بن امیه دا حدیث د یو اعرابی نه اوریدلې وو ځۀ ورځې روستو هغوی ددې اعرابی امتحان اغستلو په غرض سره چه اوګورم چه دۀ ته دا حدیث اوس هم یاد دې او که نۀ په دویم ځلې دوئ د دۀ دا حدیث اوریدل اوغوختل نو هغه اعرابی پوهه شو چه زما امتحان اغستل غواړی نو هغۀ ورته اووئیل، اې زما ګرانه وراره ستا خیال دې چه ما به دا حدیث هیر کړې وی، ګوره، تراوسه پورې ما په خپل عمر کښې شپیتۀ حجونه کړې دی هر کال په کوم اوښ باندې چه ما حج کړې دې هغه چه اووینم نو اوبه ئې پیژنم چه ما په دۀ باندې په فلانکی کال باندې حج کړې وو او په دې بل باندې مې په فلانکی کال باندې او په دې دریم باندې په فلانکی کال باندې الی اخره، سبحان الله چه د یو اعرابی غیر مشهور محدث دا حال دې نو د مشاهیر او اکابرین محدثینو به څۀ حال وی، لیکې چه حضرت امام احمد بن حنبل رحمه الله ته لس لاکهه حدیثونه یاد وو او امام ابوذرعه رازی رحمه الله ته اووۀ لاکهه. الله پاک د خپل رسول د کلام د حفاظت دپاره ځنګه محدثین او لوئې عالمان فقهاء پیدا کړې دی.

[٨٨٨]([1]) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، وَابْنُ رَافِعٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ بْنِ كَيْسَانَ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ وَهْبِ بْنِ مَانُوسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: مَا صَلَّيْتُ وَرَاءَ أَحَدٍ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَشْبَهَ صَلَاةً بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ هَذَا الْفَتَى، يَعْنِي عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: "فَحَزَرْنَا فِي رُكُوعِهِ عَشْرَ تَسْبِيحَاتٍ، وَفِي سُجُودِهِ عَشْرَ تَسْبِيحَاتٍ". قَالَ أَبُو دَاوُد: قَالَ أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ: قُلْتُ لَهُ: مَانُوسٌ أَوْ مَابُوسٌ، قَالَ: أَمَّا عَبْدُ الرَّزَّاقِ فَيَقُولُ: مَابُوسٌ، وَأَمَّا حِفْظِي: فَمَانُوسٌ، وَهَذَا لَفْظُ ابْنِ رَافِعٍ. قَالَ أَحْمَدُ: عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ.

ترجمه: سعید بن جبیر وایی ما اوریدلی دی د انس بن مالک نه هغه به وئیل: ما مونځ نه دی کړی وروسته د هېچا نه بعد د رسول الله ﷺ نه چې هغه مشابه وی په مونځ کښې د رسول الله ﷺ سره ددې ځوان نه ـ یعنی عمر بن عبد العزیز ـ هغه وایي: مونږ اټکل وکړو د هغه په رکوع کښې د لسو تسبیحاتو، او په سجده د هغه کښې د لسو تسبیحاتو. وئیلی دی ابوداود: وئیلی دی احمد بن صالح ما وویل هغه ته: مانوس او که مابوس، هغه وویل: عبد الرزاق مابوس وائی، او زما حفظ مانوس دی، او دا لفظ د ابن رافع دی، وئیلی دی احمد د سعید بن جبیر نه او هغه د انس بن مالک نه.

[1]: سنن النسائي بالتطبيق ٧٦(١١٣٦)، (تحفة الأشراف: ٨٥٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٦٢/٣-١٦٣) (ضعيف)

تشریح: قوله: فحزرنا في رکوعه عشر تسبیحات و في سجوده عشر تسبیحات : دا هم هغه روایت دې د کوم حواله چه زمونږ په نزد وړاندې تیره شوې ده د کومې په بناء باندې چه حافظ ابن قیم رحمه الله فرمائي چه د حضور ﷺ عادت شریفه په رکوع او سجدو کښې لس تسبیحات وو.

علامه شوکانی هم د تسبیح په مقدار کښې د یو معین عدد قائل نۀ دې او وائي، بل ینبغي الاستکسار من التسبیح علی مقدار تطویل الصلوة من غیر تقیید بعدد، دغه شان هغوی لیکي چه د تسبیح په طاق کیدو باندې څۀ دلیل نشته دې.

خو زۀ وایم چه عام طور باندې فقهاؤ د عدد په وتر باندې استحباب ذکر کړې دې او ددې حدیث جواب دا کیدې شي چه دا خو د باب د تخمین (اندازې) نه دې نۀ د تحدید نه، بله دا چه ډیرو وختونو کښې کسر حذف کولې هم شي.

بَابٌ فِي الرَّجُلِ يُدْرِكُ الإِمَامَ سَاجِدًا كَيْفَ يَصْنَعُ

باب دې په بیان د سړي کښې چې امام په سجده کښې بیاموځي نو څه به کوي؟

یعنی د روستو راتلونکي سړی امام لره په حالت د سجدې کښې اومومی نو آیا نیت دې اوتړی او هغه سره دې په سجده کښې شریك شي یا د هغه د اودریدو انتظار دې اوکړی.

[۸۹۳] ()[1] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ فَارِسٍ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْحَكَمِ حَدَّثَهُمْ، أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي الْعَتَّابِ، وَابْنِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا جِئْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ وَنَحْنُ سُجُودٌ فَاسْجُدُوا وَلَا تَعُدُّوهَا شَيْئًا، وَمَنْ أَدْرَكَ الرَّكْعَةَ فَقَدْ أَدْرَكَ الصَّلَاةَ".

ترجمه: د ابو هریره رضی الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دی، وئیلی دی رسول الله ﷺ : کله چې تاسو مانځه ته راشئ او مونږ په سجده کښې یو نو تاسو هم سجده وکړئ، او تاسو هغې لره هېڅ مه شمارئ، او چا چې رکوع بیاموندله نو هغه مونځ بیاموندلو.

تشریح: قوله: اذا جئتم الی الصلاة و نحن سجود فاسجدوا.. الخ :

د حدیث نه معلومیږی چه راتلونکې سړې دې د امام د قیام انتظار نۀ کوی بلکه په سجده کښې دې شریك شي دې دپاره چه د سجدې فضیلت ورته حاصل شي اگر که په سجدې موندلو سره د رکعت موندل نۀ کیږی.

د یوې سجدې فضیلت

خو که د الله په نزد باندې دا سجده قبوله شوه نو بیا به ئې څۀ وائی، چنانچه په جامع ترمذی، ص : ۷۶ کښې دی، اختار عبدالله بن المبارك ان یسجد مع الامام و ذکر عن بعضهم فقال لعله لا یرفع راسه من تلك السجدة حتی یغفر له، هم دا یوه سجده د مغفرت سبب کیدې شي.

قوله: و من ادرك الركعة فقد ادرك الصلوٰة،

[1]: تفرد به أبو اود، (تحفة الأشراف: ۱۲۹۰۸)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/المواقيت ۲۹ (۵۸۰)، صحيح مسلم/المساجد ۳۰ (۶۰۷)، سنن النسائي/المواقيت ۲۹ (۵۵٤)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۹۱ (۱۱۲۳)، موطا امام مالك/وقوت الصلاة ۳(۱۵)، مسند احمد (۲/۲٤۱، ۲۶۵، ۲۷۱، ۲۸۰، ۳۷۵، ۳۷۶)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۲ (۱۲۵۶) (حسن)

ادراك د ركوع مع الامام سره په ادراك دركعت كښې د علماؤ اختلاف

يعنى امام په ركوع كښې موندلو سره ركعت موندلې كيږى د جمهورو علماؤ او د ائمه اربعه مذهب هم دا دې،(١) ظاهريه او څنې شوافع لره په دې كښې اختلاف دې د دوئ په نزد باندې ادراك دركوع مع الامام سره ادراك د ركعت نۀ كيږى، په منهل كښې ئې ليكلې دى چه هم دې لره اختيار كړې دې ابن خزيمه او طيبى وغيره محدثين د شوافع او امام بخارى فرمائى چه هم دا د هغه صحابه كرامو مذهب دې كوم چه د فاتحه خلف الامام د فرضيت قائل وو، لكه ابوهريره رضى الله عنه او ددې بالمقابل دابن ابى ليلى او سفيان ثورى نه منقول دى كه روستو راتلونكې د امام د ركوع نه سر پورته كولو نه وړاندې د امام په اقتداء كښې تكبير تحريمه اووائى اگركه د امام سره په ركوع كښې شريك نۀ شى بلكه روستو ركوع اوكړى نو دې سره هم ادراك د ركعت كيږى.

د جمهورو دليلُ حديث الباب دې دا شان نور هم د دينه علاوه څنې روايات په صحيح ابن حبان او ابن خزيمه كښې دى كوم چه صاحب منهل ذكر كړې دى.

بَابُ أَعْضَاءِ السُّجُودِ

باب دې په بيان دَ اندامونو د سجده كې

[٨٨٩](٢)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أُمِرْتُ". قَالَ حَمَّادٌ: أُمِرَ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَنْ يَسْجُدَ عَلَى سَبْعَةٍ، وَلَا يَكُفَّ شَعْرًا وَلَا ثَوْبًا".

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت كوى هغه د نبى ﷺ نه روايت كوي، هغه وئيلى دي: ماته امر شوى دى، وئيلى دى حماد: امر شوى دى ستاسو نبى ﷺ ته، چې سجده وكړى په اوو باندې، او نه بندوى خپل ويخته او جامه.

تشريح: **قوله**:ان سيجد على سبعة.. : احناف وائى چه د سجدو حقيقت وضع الوجه على الارض دى بيا په وجه كښې دوه جزء دى جبهه (تندې) او انف خو په دې دواړو كښې اصل تندې دې نو ځكه اقتصار على الجبهه خو جائز دې خو بلا عذره مكروه دې، خو اقتصار على الانف جائز نۀ دې د جمهورو او صاحبينو هم دا مذهب دې، خو د امام صاحب په نزد باندې اقتصار على الانف هم مع الكراهية جائز دې، د دينه علاوه شپږ اعضاء كوم چه په حديث

(١) خو په دې كښې اختلاف كيږى چه امام سره په ركوع كښې د شركت څومره مقدار معتبر دې، داكثر علماء او ائمه ثلاثه په نيز د نفس شركت تحقق بس دى حقيقت د ركوع يعنى په زنگونو پورې لاسونه رسول د امام د سر پورته كولو نه وړاندې، او د امام شافعى رحمه الله په نيز باندې د اطميان حاصليدل ضرورى دى. ١٢ منه

(٢): صحيح البخاري/الأذان ١٣٣ (٨٠٩)، ١٣٤ (٨١٠)، ١٣٧ (٨١٦)، ١٣٨ (٨١٦)، صحيح مسلم/الصلاة ٤٤ (٤٩٠)، سنن الترمذي/الصلاة ٩١ (٢٧٣)، سنن النسائي/التطبيق ٤٠ (١٠٩٤)، ٤٣ (١٠٩٧)، ٤٥ (١٠٩٩)، ٥٦ (١١١٦)، ٥٨ (١١١٤)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٩ (٨٨٣)، (تحفة الأشراف: ٥٧٣٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (١/٢٢١، ٢٢٢، ٢٥٥، ٢٧٠، ٢٧٩، ٢٨٠، ٢٨٥، ٢٨٦، ٢٩٠، ٣٠٥، ٣٢٤)، سنن الدارمي/الصلاة ٧٣ (١٣٥٧) (صحيح)

کښې مذکور دی، يدين، رکبتين، قدمين، په سجده کښې ددې ايخودل په طريقې د سنت دی[1] هم دا د حنفيانو او مالکيو او يو قول د شافعيه دې خو د امام شافعي رحمه الله اظهر د قولينو نه او د امام احمد رحمه الله مذهب دا دې چه په دا اووهٔ اعضاء کوم چه په حديث کښې مذکور دی په زمکه باندې ايخودل فرض دی او هم دا د امام زفر رحمه الله مذهب دې، په بدائع کښې ليکلې دی چه په کتاب الله کښې د مطلق سجدو حکم وارد دې چه دهغې حقيقت وضع الوجه علی الارض دې لهذا ددې مطلق حکم تقيد به د خبر واحد په ذريعې سره جائز نۀ وی بلکه دا باقی اعضاء کوم چه په حديث کښې مذکور دی بيان د سنت به ورته وئيلې شي.

اشکال او جواب

دې ځائې کښې يو سوال کيږی چه د احنافو فقهاء ليکی چه که يو سړې د سجدې په حالت کښې دواړه پښې په زمکه باندې کينږدی نو د دۀ سجده باطله ده نو د دينه معلومه شوه چه وضع القدمين هم په حقيقت د سجدو کښې داخل دې، ددې جواب دا دې چه په حقيقت کښې خو داخل نۀ دې خو چونکه رفع د قدمينو سره سجده کولو که سخريه او د استهزاء معنی پيدا کيږی نو ځکه د مونځ د بطلان حکم لګولې کيږی.

[۸۹۰]([2])حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أُمِرْتُ" وَرُبَّمَا قَالَ: "أُمِرَ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَسْجُدَ عَلَى سَبْعَةِ آرَابٍ".

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې هغه روايت کوی د نبی صلی الله عليه وسلم نه، هغه فرمائيلی دي: ماته امر شوی دی، او کله به ئې وئيل: امر شوی دی ستاسو نبی صلی الله عليه وسلم ته چې سجده وکړی په اوه اندامونو باندې.

[۸۹۱]([3])حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا بَكْرٌ يَعْنِي ابْنَ مُضَرَ، عَنْ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِذَا سَجَدَ الْعَبْدُ سَجَدَ مَعَهُ سَبْعَةُ آرَابٍ: وَجْهُهُ وَكَفَّاهُ وَرُكْبَتَاهُ وَقَدَمَاهُ".

ترجمه: د عباس بن عبد المطلب نه روايت دې بيشکه هغه اوريدلی دی د رسول الله صلی الله عليه وسلم نه چې هغه به وئيل: کله چې سجده کوی بنده نو سجده کوی د هغه سره اوه اندامونه، مخ د هغه، دوه ورغوی د هغه، او دوه زنګونان د هغه، او دوه خپې د هغه.

---

[1]) تول فقهاء خو هم دا ليکی چه د باقی شپږو اعضاؤ په زمکه باندې ايخودل فرض نۀ دی خو سوال دا دې که رکبتين او قدمين دا دواړه په زمکه باندې کينخودلې شی نو بيا خو حقيقت دسجدو يعنی وضع علی الجبهة علی الارض په ظاهر کښې ممکن نۀ ده نو ځکه په کوکب الدری کښې په يو ځائې کښې ليکلې دی چه اګر که حقيقت د سجدو وضع الجبهة علی الارض دی خو د کومو اعضاؤ نه بغير چه ددې تحقق نۀ شی کيدې نو د هغې ايخودل به هم دې سره فرض منلې کيږی.) ۱۲ منه

[2]): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۵۷۳۴) (صحيح)

[3]): صحيح مسلم/الصلاة ۴۴ (۴۹۱)، سنن الترمذي/الصلاة ۹۱ (۲۷۲)، سنن النسائي/التطبيق ۴۱ (۱۰۹۵)، ۴۶ (۱۱۰۰)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۹ (۸۸۵)، (تحفة الأشراف: ۵۱۲۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۰۶/۱) (صحيح)

[۸۹۲]([1]) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ يَعْنِي ابْنَ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَفَعَهُ، قَالَ: "إِنَّ الْيَدَيْنِ تَسْجُدَانِ كَمَا يَسْجُدُ الْوَجْهُ، فَإِذَا وَضَعَ أَحَدُكُمْ وَجْهَهُ فَلْيَضَعْ يَدَيْهِ، وَإِذَا رَفَعَ فَلْيَرْفَعْهُمَا".

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنه نه روايت دې، هغه مرفوع کړی دی، هغه وئيلی دي: بيشکه دواړه لاسونه سجده کوی لکه څنګه چې مخ سجده کوي، کله چې يو کس ستاسو نه ږدي خپل مخ نو ږدي دی دواړه لاسونه، او چې کله اوچت کړی هغې لره نو دواړه دې اوچت کړي.

بَابُ السُّجُودِ عَلَى الْأَنْفِ وَالْجَبْهَةِ

باب دې په بيان د سجده کې په پوزه او په تندې

دا وړاندې تيرشو چه اصل په سجده کښې تندې دې د سجدې د صحت مدار په دې باندې دې خو سنت په هر حال کښې دا دې چه تندی سره پوزه هم په زمکه باندې کيږدی دا د جمهورو په نزد دی او د امام احمد او اسحاق بن راهويه او اوزاعی په نزد په دواړه باندې سجده کول واجب دی، مصنف چونکه حنبلی دې نو غالبًا ځکه ئې دا ترجمه قائمه کړې ده.

[۸۹۴]([2]) حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "رُئِيَ عَلَى جَبْهَتِهِ وَعَلَى أَرْنَبَتِهِ أَثَرُ طِينٍ مِنْ صَلَاةٍ صَلَّاهَا بِالنَّاسِ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ، وليدلی شو په تندې د هغه باندې او په پوزه د هغه باندې اثر د ختې د وجې د هغې مونځ نه چې هغه کړی وو خلقو ته.

تشريح: قوله: ان رسول الله ﷺ رؤی و علی وجبهته و علی ارنبته الر طين من صلوة صلاها بالناس: يعنی د يو ځل قصه ده چه حضور ﷺ ديو مونځ کولو نه فارغ شو نو د هغوی په تندی او پوزه دواړو باندې د سجدې کولو د وجه نه خاوره لګيدلې اوليدلې شوه، ددې حديث نه معلومه شوه چه حضور ﷺ به سجده په تندی او پوزې دواړو سره کوله، خو ددې نه په وجوب باندې استدلال کول صحيح نهٔ دی ځکه چه مجرد فعل د وجوب مقتضی نهٔ دې.

په حديث الباب کښې اختصار دی

دلته دا روايت مختصر دې روايت مفصله به په ابواب ليلة القدر کښې راشی چه د هغې مضمون دا دې چه په شروع کښې به د حضور ﷺ عادت د مبارکې مياشتې په عشره وسطیٰ کښې د اعتکاف کولو وو يو ځل داسې اوشو چه حضور ﷺ په دې عشره کښې اعتکاف اوفرمائيلو او آخری ورځ يعنی په شلمه نيته دوئ اوفرمائيل چه په دريمه عشره کښې هم د اعتکاف اراده ده ځکه چه دې ځل تر اوسه پورې شب قدر نهٔ دې موندلې شوې

[1]): سنن النسائي/التطبيق ۳۹(۱۰۹۳)، (تحفة الأشراف: ۷۵٤۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۶/۲) (صحيح)

[2]): صحيح البخاري/الأذان ٤۱ (۶۶۹)، ۱۳۵ (۸۱۳)، ۱۵۱ (۸۳۶)، وليلة القدر ۲ (۲۰۱۶)، ۳ (۲۰۱۸)، والاعتكاف ۱ (۲۰۲۷)، ۹ (۲۰۳۶)، ۱۳ (۲۰٤)، صحيح مسلم/الصوم ٤۰ (۱۱۶۷)، سنن النسائي/التطبيق ٤۲ (۱۰۹۶)، والسهو ۹۸ (۱۳۵۷)، (تحفة الأشراف: ٤٤۱۹)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الاعتكاف ۶ (۹)، مسند احمد (۹٤/۳)، ويأتي برقم: (۱۳۸۲) (صحيح)

لهذا ددې حاصلولو د پاره د آخرې عشرې اعتکاف هم کول دی.
حضور ﷺ اوفرمائيل چه ما ته دې کال د ليلة القدر دا علامت ښودلې شوی دی چه ددې په صبا به زۀ په اوبو او خاوره يعنی ختو کښې به سجده کوم چنانچه بيا دا اوشو چه د آخری عشرې په رومبئ شپه په مدينه منوره کښې باران اوشو او د مسجد نبوی د چهت نه اوبۀ د دوئ د سجدې په ځائې کښې اوڅڅيدلې دغه ځائې کښې ختې جوړې شوې بيا حضور ﷺ چه کله هغه ځائې کښې د صبا مونځ اوکړو نو په سجدې کولو سره د دوئ په تندی او پوزه باندې خاوره اولګيدله.

[٨٩٥]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، نَحْوَهُ.

ترجمه: مونږ ته حديث بيان کړې دې محمد بن يحيی، هغه وايی مونږ ته حديث بيان کړې دې عبد الرزاق د معمر نه پشان د هغې.

بَابُ صِفَةِ السُّجُودِ

باب دې په بيان د کيفيت د سجده کې

صفة په معنی د کيفيت او طريقه:

[٨٩٦]()حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ أَبُو تَوْبَةَ، حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: وَصَفَ لَنَا الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ "فَوَضَعَ يَدَيْهِ، وَاعْتَمَدَ عَلَى رُكْبَتَيْهِ، وَرَفَعَ عَجِيزَتَهُ، وَقَالَ: هَكَذَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْجُدُ".

ترجمه: د ابو اسحاق نه روايت دې، هغه وئيلی دې: طريقه بيان کړه مونږ ته براء بن عازب، نو کيخوده هغه دواړه لاسونه او تکيا ئې وکړه په زنګونانو او اوچت ئې کړل خپل کوناټې. او هغه ووئيل: رسول الله ﷺ به داسې سجده کوله.

تشريح: **قوله**: وصف لنا البراء بن عازب فوضع يديه و اعتمد على ركبتيه و رفع عجيزته.. :
يعنی براء بن عازب رضی الله عنه د حضور ﷺ د سجدې طريقه په کولو سره اوښودله، پس لاسونه او زنګونونه ئې په زمکه باندې داسې کيخودل چه کوناټې او شا ئې لږ غوندې راوچت کړل او پورته ئې کړل د دينه معلومه شوه چه د سجدې مسنون طريقه دا ده چه ټول اعضاء جدا جدا وی ملاً او کوناټې اوچت وی، دا د سړو د پاره او د ښځو په باره کښې خو دا ليکی چه هغوی لره په راغونډيدلو سره سجده کول پکار دی پورته کيدل نۀ دې پکار د تستر د مصلحت نه.

[٨٩٧]()حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "اعْتَدِلُوا فِي السُّجُودِ، وَلَا يَفْتَرِشْ أَحَدُكُمْ ذِرَاعَيْهِ افْتِرَاشَ الْكَلْبِ".

[1]: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٤٤١٩)
[2]: سنن النسائي/التطبيق ٥١ (١١٠٥)، (تحفة الأشراف: ١٨٦٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٠٣/٤) (ضعيف)
[3]: صحيح البخاري/المواقيت ٨ (٥٣٢)، والأذان ١٤١ (٨٢٢)، صحيح مسلم/الصلاة ٤٥ (٤٩٣)، سنن الترمذي/الصلاة ٩٣ (٢٧٦)، سنن النسائي/الافتتاح ٨٩ (١٠٢٩)، والتطبيق ٥٠ (١١٠٤)، ٥٣ (١١١١)، (تحفة الأشراف: ١٢٣٧)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٢١ (٨٩٢)، مسند احمد (١٠٩/٣، ١١٥، ١٧٧، ١٧٩، ١٩١، ٢٠٢، ٢١٤، ٢٣١، ٢٧٤، ٢٧٩، ٢٩١)، سنن الدارمي/الصلاة ٧٥ (١٣٦١) (صحيح)

ترجمه: د انس ﷺ نه روايت دې بيشکه نبي ﷺ ويلي دي: تاسو برابر شئ په سجده کښې او نه دې خوروي يو کس ستاسو نه څنګلې خپلې په پشان د خوړولو د سپي.

تشريح: قوله: ان النبي ﷺ قال اعتدلوا في السجود:

يعني په سجده کښې توسط اختيار کړئ نه خو دا چه د کفينو سره مرفقين هم په زمکه باندې خواره کړي او نۀ دا وي چه دا بيخي راغونډ کړي، حاصل دا چه نۀ خو دې ټول لاسونه خوارۀ وي او نۀ دا چه پوره قبض د يدينو اوکړي بلکه ذراعين مبسوط او مرتفع عن الارض وي او کفين مفترش على الارض وي او د څنې حواشي نه معلوميږي چه د اعتدال د کوم چه اصلي معنی ميانه روي او توسط ده دلته مراد نۀ ده بلکه دا مراد ده چه سجده په صحيح طريقې سره کوئ او صحيح طريقه هم هغه ده کومه چه پورته اوليکلې شوه.

[٨٩٨]([1])حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَمِّهِ يَزِيدَ بْنِ الْأَصَمِّ، عَنْ مَيْمُونَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ إِذَا سَجَدَ جَافَى بَيْنَ يَدَيْهِ حَتَّى لَوْ أَنَّ بَهْمَةً أَرَادَتْ أَنْ تَمُرَّ تَحْتَ يَدَيْهِ مَرَّتْ".

ترجمه: د ميمونې ﷺ نه روايت دې بيشکه نبي ﷺ وو چې کله به ئې سجده کوله نو لرې والې به ئې راوستلو په مابين د لاسونو کښې، تردې چې که چېرې يو څناور به اراده وکړه چې تېر شي لاندې د لاسونو د هغه نه نو هغه به تيريدې شو.

[٨٩٩]([2])حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنِ التَّمِيمِيِّ الَّذِي يُحَدِّثُ بِالتَّفْسِيرِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ خَلْفِهِ فَرَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ وَهُوَ مُجَخٍّ قَدْ فَرَّجَ بَيْنَ يَدَيْهِ".

ترجمه: د ابن عباس ﷺ نه روايت دې هغه وئيلي دي: زه راغلم نبي ﷺ د وروسته طرف نه، نو ما وليدلو سپينوالې د تخرګونو د هغه او هغه لرې ساتلي وو لاسونه خپل د اړخونو نه.

تشريح: قوله:عن ابن عباس رضي الله عنه قال اتيت النبي ﷺ من خلفه فرأيت بياض ابطيه و هو مُجَخٍّ :د دېنه مقصود د سجدو د کيفيت بيان دې،د بياض ابطين په نظر راتلل هغه وخت کيدې شی کله چه لاس د اړخونو نه جدا وي، او په يو روايت کښې دی، كان اذا سجد جخّی، وړاندې په روايت کښې چه کوم راغي يعنې، قد فرج يديه، دا د ماقبل تفسير دې،د رؤية ابطين په باره کښې په شرح کښې ليکی چه کيدې شی هغه وخت د حضور ﷺ د بدن په پورتنئ حصه باندې څادر نۀ وو يا وو خو ورکوټې وو په هغه زمانه کښې د سرو لباس عام طور سره ازار (لنګ) او رداء (څادر) وو د قميص هغۀ خلق عادت نۀ وو ګينې ﷺ ده چه د قميص اغوستلو په صورت کښې د ابطين بياض ښکاره کيدل مشکل دی، او دا هم وئيلې شوې دی چه کيدې شی هغه قميص واسع الكمين (فراخه لستونړې) واله وو، او يو قول دا هم دې چه کيدې شی د راوی مراد دا وو چه حضور ﷺ سجده داسې اوکړه چه که بالفرض د

---

[1]): صحيح مسلم/الصلاة ٤٦ (٢٣٨)، سنن النسائي/التطبيق ٥٢ (١١١٠)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٩ (٨٨٠)، (تحفة الأشراف: ١٨٠٨٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٣١/٦، ٣٣٢)، سنن الدارمي/الصلاة ٧٩ (١٣٧٠) (صحيح)

[2]): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٥٣٥٧)، وقد أخرجه: مسند احمد ٢٩٢/١، ٣٠٢، ٣٠٥، ٣١٦، ٣١٧، ٣٣٩، ٣٤٣، ٣٥٤، ٣٦٢، ٣٦٥) (صحيح)

حضور ﷺ په بدن مبارك باندې دغه وخت جامه نۀ وې نو بياض د ابطينو به په نظر راغلې وو.

آیا د حضور ﷺ ترخونه د ويښتونه خالي وو

د دې حديث نه قرطبي رحمه الله دا استنباط كړې دې چه د حضور ﷺ په ترخونو كښې ويښتۀ نۀ وو په دې باندې حافظ عراقي دا اشكال كړې دې چه، بانه لم يثبت والخصائص لا تثبت بالاحتمال او بياض د ابطينو نه دا نۀ لازميږي چه هلته به ويښتۀ نۀ وي زرغون شوي ځكه چه كله ويښتۀ اووستلې شي لكه چه څنګه سنت دي نو صرف سپنوالې به پاتې شي ځكه چه په څنو روايتونو راځي چه، كنت انظر الى عفرة ابطيه اذا سجد، او عفرة هغه سپينوالي ته وائي كوم چه خالص نۀ وي د دينه معلوميږي چه دا رنګ هم د ويښتو اثر وو، آو ددې خبرې مونږ معتقد يو چه د حضور ﷺ ترخونه د بدبوئي نه بيخي محفوظ وو.

ملا علي قاري ليكي چه د ويښتو كيدو باوجود د بدبوئي نۀ كيدل، ابلغ في الكرامة (ډيره اوچته خبره) ده ددې په نسبت چه ويښتۀ نۀ وي.

[۹۰۰]()حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ رَاشِدٍ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، حَدَّثَنَا أَحْمَرُ بْنُ جَزْءٍ صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ إِذَا سَجَدَ جَافَى عَضُدَيْهِ عَنْ جَنْبَيْهِ حَتَّى نَأْوِيَ لَهُ".

ترجمه: مونږ ته حديث بيان كړې دې احمر بن جَزء، ملګرى د رسول الله ﷺ: بيشكه رسول الله ﷺ وو چې كله به ئې سجده كوله لرې به ئې ساتل خپل بازوګان د اړخونو نه، تردې چې زمونږ به شفقت راغلو په هغه باندې.

تشريح: قوله:كان اذا سجد جافى عضديه عن جنبيه حتى ناوي له :

ناويَ د جمع متكلم صيغه ده اوى، ياوى از ضرب ددې معنى د رقت او ترحم ده، اى حتى نترحم له، د سجدې مسنون طريقه دا ده چه دواړه سنګلې د اړخونو نه جدا وى سنګلې د زمكې نه پورته وى ټول اعضاء جدا جدا وى د بدن روستو حصه يعني كوناټى دې اوچت اوساتى دې دپاره چه په تندى او پوزه باندې بوج راشي او په بنۀ شان سره متمكن شي، په دې كښې سړى ته مشقت ضرور لاحق وى خصوصا كله چه سجده اوږده او ډير په اطمينان سره وى لكه څنګه چه به حضور ﷺ كوله ځكه صحابى راوى د حديث فرمائي چه مونږ ته به په حضور ﷺ باندې رحم راغلو.

[۹۰۱]()حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ شُعَيْبِ بْنِ اللَّيْثِ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ دَرَّاجٍ، عَنِ ابْنِ حُجَيْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا سَجَدَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَفْتَرِشْ يَدَيْهِ افْتِرَاشَ الْكَلْبِ وَلْيَضُمَّ فَخِذَيْهِ".

[۱]): سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ۱۹ (۸۸۰)، (تحفة الأشراف: ۸۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۰/۵، ۳٤۲/٤، ۳۱/۵) (حسن صحيح)

[۲]): تفرد به أبو داود (تحفة الأشراف: ۱۳۵۹۲)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۸۵ (۲٦۹)، سنن النسائي/التطبيق ۳۸ (۱۰۹۲)، مسند احمد (۳۸۱/۲) (حسن) (ملاحظه هو: صحيح ابي داود: ۲/۸۳۷)

ترجمه: د ابو هريره ﷺ نه روايت دي بيشكه نبي ﷺ ويلي دي: كله چي سجده كوى يو كس ستاسو نه نو نه دي خوروى خپل لاسونه په شان د خورولو د سپي، او يو ځائي دي كړى خپل ورنونه.

تشريح: قوله:اذا سجد احدكم فلا يفترش يديه افتراش الكلب و ليضم فخذيه :

په دوو متعارض حديثونو كښي تطبيق

په دې روايت كښي د سجدې په حالت كښي دضم د فخذينو امر راغلي دي حال دا دې چه ددې نه وړاندې په ابواب رفع اليدين كښي د ابوحميد ساعدى حديث تير شوي دي، و اذا سجد فرج بين فخذيه، په ظاهر كښي په دواړو كښي منافات دي، و هكذا قال صاحب عون المعبود ، خو حضرت ﷫ په بذل كښي ليكى چه ددې دواړو مفهوم جدا جدا دي لهذا هيڅ منافات نشته دي ځكه چه په كوم روايت كښي د تفريج ذكر دي د هغي نه مراد تفريج بين الفخذين والبطن دي، لكه چه څنګه په خپله هم ددې روايت په آخر كښي دي طرف ته اشاره ده چه دهغى الفاظ دا دى، اذا سجد فرج بين فخذيه غير حامل بطنه على شيء من فخذيه، دا جمله هم د تفريج بين الفخذين تفسير دي او دلته په حديث الباب كښي د فخذينو په خپلو كښي يو ځائي كول مراد دى لهذا هيڅ تعارض نشته ، او صاحب منهل دويمه توجيه اختيار كړې ده هغه دا چه د تفريج واله روايت په جواز باندې او دويم حديث په استحباب باندې محمول كړو،

(په فخذين كښي به تفريج كيږى يا ضم؟)

اوس پاتي شوه دا مسئله چه فقهاء حضرات په دې كښي څۀ فرمائى د فخذينو په خپل مينځ كښي تفريج پكار دي يا يوځائي كول، په دې باره كښي حضرت ﷫ ليكى چه اګر چه علامه شوكانى دا ليكلي دى چه دا حديث د تفريج بين الفخذينو په مشروعيت باندې دلالت كوى او په دې كښي د هيڅا اختلاف نشته ، حضرت فرمائى چه دا مسئله څه اجتماعى نۀ ده او نۀ ما ته په كتابونو د احنافو يا مالكيو كښي ددې تصريح ملاؤ شوې ده.
احقر وائى چه په دې كښي معتاد بين العلماء خو عملا هم تفريج دي لكه چه هغه په مشاهد دې خو تفريج او ضم د امورو اضافيه نه دى، فالظاهر تركهما على خالهما لا يقصد الضم و لا التفريج، پس په كوم حديث كښي چه تفريج مذكور دې د هغې نه مراد عدم الضم دې او كوم ځائي كښي چه ضم مذكور دې د هغې نه مراد ترك تفريج دې نۀ ضم حقيقى، والله تعالى اعلم بالصواب.

بَابُ الرُّخْصَةِ فِي ذَٰلِكَ لِلضَّرُورَةِ

باب دې په بيان د رخصت كښې په دغې كښې د وجې د ضرورت نه

د ذالك اشاره صفت سجود يعنى د سجدې مسنون كيفيت طرف ته ده، يعنى بعضى د رواياتونه په دې كښي ګنجائش معلوميږى ددې بيان دې.

[٩٠٢]()حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ سُمَيٍّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: اشْتَكَى أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَشَقَّةَ السُّجُودِ عَلَيْهِمْ إِذَا انْفَرَجُوا، فَقَالَ: "اسْتَعِينُوا بِالرُّكَبِ".

ترجمه: د ابو هريره ﷺ نه روايت دې، هغه وايي: شكايت وكړو ملګرو د نبي ﷺ د تكليف د سجدو نه په دوی كله چې كولاوېږي، نو هغه وويل: مدد وغواړئ په زنګونانو باندې.

تشريح: **قوله**:اشتكى اصحاب النبى ﷺ الى النبى ﷺ مشقة السجود عليهم اذا انفجروا فقال استعينوا بالركب :

يعنى بعضې صحابه كرام رضوان الله عليهم حضور ﷺ ته دا عرض اوكړو چه كله مونږ په مسنون طريقې سره سجده كوو اوسنګلې د فخذينو نه جدا ساتو او ټول اعضاء جدا جدا ساتو نو په دې كښې مشقت وی نو حضور ﷺ هغوی ته د استعانت بالركب اجازت وركړو چه د سنګلو سرونه په سجده كښې په زنګونونو باندې ايږدئ دې دپاره چه اسانتيا وی، خو ظاهر دا ده چه د سجدې دا هيئت د مسنون هيئت نه خلاف او مكروه دې.

حديث الباب د تيرشوی احاديثو خلاف دې

نو دا حديث د تيرشوی احاديثو خلاف شو په كوم كښې چه د تفريج حكم مذكور دې، ددې يو جواب خو دا كيدې شی چه هغې طرف ته په الكوكب الدری كښې اشاره ده چه دا رخصت د ترك تفريج بالعموم نۀ دې بلكه د هغه بعضو صحابه كرامو دپاره دې كومو چه حضور ﷺ ته د مشقت شكايت كړې وو، او يا به دا اووئيلې شی چه ددې حديث په سند باندې امام ترمذی كلام فرمائيلې دې، هغه دا چه ددې په سند كښې اضطراب دې، ليث دا حديث موصولا او د هغوی نه علاوه نورو ګنړو رواتو سفيان وغيره دې لره مرسلا روايت كړې دې لهذا دا روايت موصوله شاذ او غير معروف دې، اګر چه حضرت سهارنپوری په بذل كښې د امام ترمذی دې نقد لره نۀ دې تسليم كړې او د طحاوی شريف د يو روايت نه ئې د ليث متابعت ثابت كړې دې. والله اعلم

بَابٌ فِي التَّخَصُّرِ وَالْإِقْعَاءِ

باب دې په بيان د تخصر او اقعاء كې

په ترجمة الباب كښې دوه جزء مذكور دی خو په حديث الباب كښې صرف تخصر مذكور دې د اقعاء هيڅ ذكر په دې كښې نشته دې د دېنه وړاندې باب الاقعاء بين السجدتين كښې تير شوې دې لهذا دا جزء ثانی په ترجمة الباب كښې كيدل نۀ دی پكار.

[٩٠٣]()حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، عَنْ وَكِيعٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ زِيَادِ بْنِ صَبِيحٍ الْحَنَفِيِّ، قَالَ: صَلَّيْتُ إِلَى جَنْبِ ابْنِ عُمَرَ "فَوَضَعْتُ يَدَيَّ عَلَى خَاصِرَتَيَّ، فَلَمَّا صَلَّى، قَالَ: هَذَا الصَّلْبُ فِي الصَّلَاةِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَى عَنْهُ".

[1]: سنن الترمذي/الصلاة ١٠٠ (٢٨٦)، (تحفة الأشراف: ١٢٥٨٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٣٩/٢، ٤١٧) (ضعيف)

[2]: سنن النسائي/الافتتاح ١٢ (٨٩٠)، (تحفة الأشراف: ٦٧٢٤)، وقد أخرجه: حم(٣٠/٢، ١٠٦) (صحيح)

ترجمه: د زیاد بن صبیح الحنفی نه روایت دې هغه وئیلی دي: ما مونځ وکړو خوا د ابن عمر کښې، ما دواړه لاسونه په خپلو تشو باندې کېخودل، هرکله چې هغه مونځ وکړو ویې وئیل: دا صلیب دی په مانځه کښې، او وو رسول الله ﷺ چې منع ئې کوله د دېنه.

تشریح: قوله: الی جنب ابن عمر فوضعت یدی علی خاصرتی فلما صلی قال هذا الصلب فی الصلاة:

د حدیث شرح

زیاد بن صبیح وائی چا ما یوه ورځ د ابن عمر رضی الله عنه په خوا کښې مونځ اوکړو او دواړه لاسونو مې د ترلو په ځائې په خپلو تشو باندې کېخودل کله چه هغهٔ د مونځ نه فارغ شو نو هغوی ما ته اوفرمائیل چه داخو صلب یعنی د سولئی هیئت دې کوم چه تا په مونځ کښې اختیار کړې دې ځکه چه مصلوب لره (څوك چه په سولئی باندې اوخیژولې شي) د هغه دواړه لاسونه خوارهٔ کړې شي او زوړندولې شي، او دلته کښې هم په تشو باندې لاس ایخودلو په صورت کښې پوره نهٔ نو نیم لاسو خوارهٔ وي.

په دې حدیث کښې د مونځ په قیام کښې په تشو باندې لاسونه ایخودلو نه منع کړې شوې ده او ددې نه د صلب سره تشبیه ورکړې شوې ده هم دې ته تخصر هم وائی کوم چه په ترجمة الباب کښې مذکور دې، وړاندې په کتاب کښې یو باب بل راروان دې، باب الرجل یصلی مختصرًا، چه دهغې لاندې مصنف دا حدیث ذکر کړې دې، نهی رسول الله ﷺ عن الاختصار فی الصلاة، هلته مصنف د اختصار تفسیر هم دا کړې دې یعنی په تشو باندې لاسونه ایخودل.

(د اختصار په تفسیر کښې نور اقوال)

تخصر او د اختصار په تفسیر کښې د دېنه علاوه نور اقوال هم دی.

۱: وضع الید علی الخاصرة کما تقدم و هو الراجح عند المصنف،
۲: اخذ المخضرة بالید، د کونتئی په سهاره باندې په مانځه کښې اودریدل،
۳: اختصار السورة، پوره سورت نهٔ لوستل بلکه د هغې څهٔ حصه لوستل،
۴: اختصار الصلاة، مونځ مختصر غوندې کول بغیر د طمانیت نه،
۵: ترك آیة السجدة.

(د ترك اختصار حکمتونه)

رومبئ معنی کومه چه مصنف اختیار کړې ده د دېنه د منع په حکمت کښې مختلف اقوال دی، ۱: التشبه بابلیس، چه ابلیس کله د آسمانونونه راکوز کړې شو نو په دې شکل سره کوز شوې وو، ۲: التشبه بالیهود، ۳: راحة اهل النار، په جهنم کښې چه کله جهنمیان ستړې شی نو د سهارې دپاره به داسې کوی، ۴: شکل اهل المصیبة، چه مصیبت زده خلق به په ماتم کښې ولاړ وو او هم داسې په تشو باندې به ئې لاسونه ایخودل.

دا تخصر د جمهورو په نزد باندې مکروه او د ظاهریه په نزد باندې حرام دې.

تنبیه: د سنن ابوداؤد په ابوابو یا په احادیثو کښې تکرار نشته دې، شاذ او نادر په پوره کتاب کښې په دوه یا درې ځائینو کښې چرته وی دا ځائې هم د هغه ځایونو نه دې لکه چه ښکاره مونږ پورته لیکلی دی.

بَابُ الْبُكَاءِ فِي الصَّلَاةِ

باب: په مانځه کښې ژړل

[٩٠٤]()حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَلَّامٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ يَعْنِي ابْنَ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا حَمَّادٌ يَعْنِي ابْنَ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُصَلِّي وَفِي صَدْرِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الرَّحَى مِنَ الْبُكَاءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: مطرف د خپل پلار نه روایت کوی هغه وئیلی دي: ما ولیده رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کوه او په سینه د هغه کښې اواز وو پشان د اواز د ژرندې د وجې د ژړا نه، ﷺ

تشریح: **قوله**:رأیت رسول الله ﷺ یصلی و فی صدره ازیز کازیز الرحی من البکاء :

یعنی د حضور ﷺ په مونځ کښې به ځنې وخت مسلسل د نرئ نرئ ژړا آواز د سینې مبارکې نه اوریدې شو لکه څنګه چه د جرندې د چلیدو آواز وی او په نسائی کښې روایت دې، کازیز المرجل، لکه د کټوئ د پخیدو او د خوټکیدو آواز.

په دې مسئله کښې د فقهاؤ اختلاف دې، جمهور علماء ائمه ثلاثه فرمائی که بکاء فی الصلوة د الله د ویرې، د آخرت د ذکر او د جنت او دوزخ نه وجه نه وی نو هیڅ باك نشته دې او که د یو څه دنیاوی عوارضو مرض وغیره د وجه نه وی نو بیا په دې آواز سره ژړل مفسد د صلوة دی، او د شافعیه په نزد باندې مطلقا که د آخرت د ویرې نه وی یا د څه تکلیف د وجه نه وی مفسد دې په دې شرط چه د ژړا په آواز کښې کم نه کم دوه حرفه پیدا شی، بشرط ان صدر منه حرفان، او دشعبی، نخعی او ثوری په نزد باندې هم بکاء او انین مفسد د صلوة دی.

ائمه ثلاثه کوم چه د تفصیل قائل دی هغوی په دلیل کښې دا فرمائی چه آه او بکاء دا هم ذکر دې لکه چه الله تعالی په دې سره د ابراهیم علیه السلام مدح فرمائیلې ده، ان ابراهیم لاواه حلیم، په یو بل آیت کښې دی، خروا سجدا و بکیا، او هم داسې حدیث الباب هم د دوئ دلیل دې.

بَابُ كَرَاهِيَةِ الْوَسْوَسَةِ وَحَدِيثِ النَّفْسِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بیان د کراهیت د وسوسه کې او د ځان سره خبرو کولو کې

[٩٠٥]()حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا هِشَامٌ يَعْنِي ابْنَ سَعْدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَا يَسْهُو فِيهِمَا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ".

ترجمه: د زید الجهنی نه روایت دې بیشکه نبی ﷺ ویلی دي: چا چې اودس وکړو ښه ئې وکړو اودس، بیا ئې دوه رکعاته وکړل چې غفلت نه کوی په هغې کښې، وبه بخښلی شی ورته مخکنئ ګناه.

تشریح: **قوله**:ثم صلی رکعتین لا یسهو فیهما غفر له ما تقدم من ذنبه :

[1]: سنن الترمذي/الشمائل ٤٤ (٣٠٥)، سنن النسائي/السهو ١٨ (١٢١٥)، (تحفة الأشراف: ٥٣٤٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢٥/٤، ٢٦) (صحيح)

[2]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٣٧٦٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (١١٧/٤) (حسن)

په بذل کښې ددې په شرح کښې داسې ليکي، اى لا يغفل عن الصلاة لاشتغاله باحاديث النفس والوساوس.
وساوس او خيالات په دوه قسمه وي، اختياري او اضطراري دغه شان ما يتعلق بالدنيا و ما يتعلق بالدين، ددې تفصيل په ابواب الوضوء کښې په باب صفة وضوء النبي ﷺ کښې، دلا يحدث فيهما نفسه په شرح کښې تير شوې دې، (الدر المنضود ۲۴۹:۱)

[۹۰۶](¹) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ الْخَوْلَانِيِّ، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ نُفَيْرٍ الْحَضْرَمِيِّ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ الْجُهَنِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَا مِنْ أَحَدٍ يَتَوَضَّأُ فَيُحْسِنُ الْوُضُوءَ وَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ يُقْبِلُ بِقَلْبِهِ وَوَجْهِهِ عَلَيْهِمَا إِلَّا وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ".

ترجمه: د عقبة بن عامر الجهنى نه روايت دې، بيشکه رسول الله ﷺ ويلى دي: نشته هيڅ يو کس چې ښائسته اودس وکړي، او وکړى دوه رکعاته چې مخامخ شى هغې په باطن او ظاهر سره، مګر واجبيږى د هغه لپاره جنت.

بَابُ الْفَتْحِ عَلَى الْإِمَامِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د فتح ورکولو کې امام ته

يعنى که امام ته په قرأت کښې د وړاندې لوستلو نه کوم مانع راپيښ شى نو مقتدى د ده لاره پرانستلې شى کوم ته چه زمونږ په محاوره کښې لقمه وائى.

[۹۰۷](²) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِّمَشْقِيُّ، قَالَا: أَخْبَرَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ يَحْيَى الْكَاهِلِيِّ، عَنِ الْمُسَوَّرِ بْنِ يَزِيدَ الْأَسَدِيِّ الْمَالِكِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يَحْيَى، وَرُبَّمَا قَالَ: شَهِدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الصَّلَاةِ، فَتَرَكَ شَيْئًا لَمْ يَقْرَأْهُ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، تَرَكْتَ آيَةَ كَذَا وَكَذَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "هَلَّا أَذْكَرْتَنِيهَا". قَالَ سُلَيْمَانُ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ: كُنْتُ أُرَاهَا نُسِخَتْ. وقَالَ سُلَيْمَانُ: قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ كَثِيرٍ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُسَوَّرُ بْنُ يَزِيدَ الْأَسَدِيُّ الْمَالِكِيُّ.

ترجمه: د مسور بن يزيد الاسدى المالکى نه روايت دې، بيشکه رسول الله ﷺ - وئيلى دى يحيى کله به ئې وئيل: زه حاضر شوم رسول الله ﷺ ته - قرأت ئې کولو په مانځه کښې نو څه شى ئې پريخودو ويې نه لوستلو، نو يو سړى ورته وويل اى د الله رسوله! فلانى ايت دې پريخوده، نو رسول الله ﷺ وويل: ولې نه وو چې ته ما ته هغه راياد کړى وى. وئيلى دى سليمان په خپل حديث کښې: هغه وفرمائيل: زما دا خيال وو چې هغه منسوخ شوى دى.

تشريح: قوله: فقال له رجل يا رسول الله ترکت آية کذا و کذا فقال له رسول الله ﷺ هلا اذکرتنيها: د رجل نه مراد أبى بن کعب رضى الله عنه دې د حضور ﷺ نه په مانځه کښې ځنى آياتونه سهوا پاتې شوې وو حضرت ابى رضى الله عنه د مونځ نه پس عرض اوکړو په دې باندې حضور ﷺ اوفرمائيل چه تا په مانځه کښې هغهٔ آياتونه ولى ياد نهٔ کړل.

¹): صحيح مسلم/الطهارة ٦ (٢٣٤)، سنن النسائي/الطهارة ١١١ (١٥١)، (تحفة الأشراف: ٩٩١٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٤٦/٤، ١٥١، ١٥٣)، سنن الدارمي/الطهارة ٤٣ (٧٤٣) (صحيح)

²): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٦٧٦٦، ١١٢٨٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٧٤/٤) (حسن)

د ائمه مذاهب

د فتح علی الامام په باره کښې په منهل کښې درې مذهبه لیکلې دی:
۱: د منصور بالله په نزد واجب ده،
۲: د فرقه زیدیه د امام زید بن علی په نزد مکروه ده،
۳: د جمهور او ادائمه الاربعة په نزد جائز بلکه عند الضرورة مستحب ده، بیا وړاندې په تفصیل کښې اختلاف دې چنانچه یو قول دا دې چه که امام د قرأت مفروض مقدار لوستلې وی نو بیا دې فتح علی الامام نۀ کوی (یعنی فی الفرض) دغه شان د لقمې ورکولو حق په هغه صورت کښې دې کله چه امام د قرأت نه بند پاتې شی او که هغۀ بل آیت ته منتقل شی نو بیا دې لقمه نۀ ورکوی او که ورکړی نو د فاتح مونځ به فاسد شی او که امام لقمه واغستله نو د امام مونځ هم فاسدیږی، دا کلام په هغه لقمه کښې دې کوم چه د خپل امام دپاره وی او که یو مونځ کونکی د خپل امام نه علاوه بل چا لره لقمه ورکړی خواه که هغه سړې مصلی وی یا غیر مصلی نو په دې صورت کښې د حنفیه او مالکیه په نزد به مونځ فاسد شی او د حنابله په نزد مکروهٔ (من المنهل)

قَالَ سُلَيْمَانُ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ: «كُنْتُ أُرَاهَا نُسِخَتْ»، وَقَالَ سُلَيْمَانُ: قَالَ: حَدَّثَنِي [ص:٢٣٩]() يَحْيَى بْنُ كَثِيرٍ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُسَوَّرُ بْنُ يَزِيدَ الْأَسَدِيُّ الْمَالِكِيُّ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الدِّمَشْقِيُّ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شُعَيْبٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ بْنِ زَبْرٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " صَلَّى صَلَاةً، فَقَرَأَ فِيهَا فَلُبِسَ عَلَيْهِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ لِأُبَيٍّ: «أَصَلَّيْتَ مَعَنَا؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَمَا مَنَعَكَ»

ترجمه: او وئیلی دی سلیمان: ماته حدیث بیان کړې دې یحیی بن کثیر الازدې، هغه وئیلی دي: مونږ ته حدیث بیان کړې دې مسور بن یزید الاسدی المالکی مونږ ته حدیث بیان کړې دې یزید بن محمد الدمشقي، مونږ ته حدیث بیان کړې دې هشام بن اسماعیل، مونږ ته حدیث بیان کړې دې محمد بن شعیب، مونږ ته خبر راکړی دی عبد الله بن العلاء بن زَبر، د سالم بن عبد الله نه او هغه د عبد الله بن عمر نه، بیشکه نبی ﷺ وکړو یو مونځ، نو قرأت ئې وکړو په هغې کښې تلبیس ورباندې راغی، هرکله چې فارغ شو ویې وئیل أبی ته: ایا تا مونږ سره مونځ وکړو؟ هغه ووئیل آو، هغه وفرمائیل ته څه شی منع کړې (چه اودې نه وئیل)

بَابُ النَّهْيِ عَنِ التَّلْقِينِ

باب دې په بیان د هې کې د تلقین نه

د تلقین نه مراد هم هغه فتح علی الامام ده دې ته اطعام الامام هم وئیلې شی لکه چه د حضرت علی رضی الله عنه د هغه اثر نه معلومیږی کوم چه وړاندې راروان دې.

(۱): مسند احمد: ۲/۲۵۰۱.

[٩٠٨](١)حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ نَجْدَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفِرْيَابِيُّ، عَنْ يُونُسَ بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا عَلِيُّ، لَا تَفْتَحْ عَلَى الْإِمَامِ فِي الصَّلَاةِ". قَالَ أَبُو دَاوُد: أَبُو إِسْحَاقَ لَمْ يَسْمَعْ مِنَ الْحَارِثِ إِلَّا أَرْبَعَةَ أَحَادِيثَ لَيْسَ هَذَا مِنْهَا.

ترجمه: د علي رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلي دي، وويل رسول الله ﷺ: اې علي! ته فتحه مه ورکوه امام ته په مانځه کښې. وئيلي دی ابوداود: ابو اسحاق د حارث نه نه دي اوريدلي مگر څلور احاديث، او دا د هغې نه نه دی.

تشريح: قوله: عن علي رضى الله عنه قال قال رسول الله ﷺ يا على لا تفتح على الامام فى الصلوة:
دا حديث د وړاندينى حديث خلاف دې په دې کښې امام لره د لقمې ورکولو ممانعت دې ځکه چه د زيد بن علي مذهب دې او دا د ائمه اربعه خلاف دی. جواب دا دې ځکه چه مصنف په خپله فرمائي چه دا حديث منقطع دې ددې دپاره چه دا حديث ابو اسحاق د حارث نه نۀ دې اوريدلې، دويم جواب دا دې چه په دې حديث کښې حارث اعور دې چا ته چه كذاب وئيلي شوې دې، قال ابن حبان كان غاليًا فى التشيع، دغه شان دا حديث د حضرت علي رضى الله عنه د موقوف حديث خلاف دې کوم چه ابن ابى شيبه روايت کړې دې، اذا استطعمك الامام فاطعمه، چه کله تاسو نه امام لقمه طلب کړي نو هغه لره لقمه ورکوئ.

بَابُ الْاِلْتِفَاتِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د کتلو کې په مانځه کې

په مونځ کښې د التفات درې صورتونه دی، ١: بتحويل الوجه، ٢: بتحويل الصدر، ٣: بصرف العين، اول قسم مکروه دې، او دويم قسم مفسد صلوٰة دې د استقبال قبلې د فوت كيدو د وجه نه، دحنفيه او شافعيه دواړو په نزد باندې او قسم ثالث صرف خلاف أولى دې د خشوع دمنافي کيدو د وجه نه.

[٩٠٩](٢)حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْأَحْوَصِ يُحَدِّثُنَا فِي مَجْلِسِ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: قَالَ أَبُو ذَرٍّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَزَالُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مُقْبِلًا عَلَى الْعَبْدِ وَهُوَ فِي صَلَاتِهِ مَا لَمْ يَلْتَفِتْ، فَإِذَا الْتَفَتَ انْصَرَفَ عَنْهُ".

ترجمه: ابو ذر رضي الله عنه وئيلي دي: چې رسول الله ﷺ وئيلي دي: الله پاک هميشه بنده ته متوجې وی چې کله هغه په مانځه کښې وی تر کومه ئې چې التفات نه وی کړی، کله چې اوګوری بل طرف ته نو الله ترېنه خپله توجه واړوي.

تشريح: قوله: لا يزال الله عزوجل مقبلا على العبد.. الخ:
يعنى الله تعالى د بنده طرف ته کله چه هغۀ مونځ کوی په رحمت سره متوجه کيږی تر څو پورې چه بنده په مانځه کښې اخوا ديخوا التفات او نۀ کړی او کله چه التفات اوکړی نو الله تعالى خپله توجه د هغه د طرف ته لرې کړی.

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٠٠٤٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (١/١٤٦) (ضعيف)
(٢): سنن النسائي/السهو ١٠ (١١٩٦)، (تحفة الأشراف: ١١٩٩٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (٥/١٧٢)، سنن الدارمي/الصلاة ١٣٤ (١٤٦٣) (حسن)

[۹۱۰]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنِ الْأَشْعَثِ يَعْنِي ابْنَ سُلَيْمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْتِفَاتِ الرَّجُلِ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: "إِنَّمَا هُوَ اخْتِلَاسٌ يَخْتَلِسُهُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ الْعَبْدِ".

ترجمه: د عائشي رضي الله عنها نه روایت دې هغه وايي: ما تپوس وکړو د رسول الله ﷺ نه په باره د کتلو کښې په مانځه کې؟ هغه وفرمائيل: بيشکه دا تختول د شيطان دی چې تختوی هغې لره شيطان د مانځه د بنده نه.

تشريح: **قوله**:هو اختلاس يختلسه الشيطان من صلوة العبد.. الخ :

اختلاس يعني پورته کول او د چا نه څۀ څيز په تيزئ سره تختودل، دلته د خشوع اغستل مراد دی يعنی کوم سړې چه په مانځه کښې بل يو څيز ته التفات اوکړی نو گويا داسې پوهه شه چه شيطان د دې سړی خشوع اوتختوله.

بَابُ السُّجُودِ عَلَى الْأَنْفِ

باب دې په بيان د سجده کې په پوزه باندې

په دې باب کښې چه کوم حديث مذکور دې هغه نزدې څو باب وړاندې تير شوې دې نو ځکه وړاندې په کتاب کښې راځی.

قال ابو علی هذا الحديث لم يقراء ابوداؤد فی العرضة الرابعة، د ابو علی مصنف شاگرد صاحب النسخه فرمائی چه امام ابوداؤد کله خپل دا کتاب تلامذه ته په څلورم ځل باندې وړاندې کړو نو دا حديث ئې او نۀ لوستلو بلکه ترک ئې کړو.

[۹۱۱]()حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ الْفَضْلِ، حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "رُئِيَ عَلَى جَبْهَتِهِ وَعَلَى أَرْنَبَتِهِ أَثَرُ طِينٍ مِنْ صَلَاةٍ صَلَّاهَا بِالنَّاسِ". قَالَ أَبُو عَلِيٍّ: هَذَا الْحَدِيثُ لَمْ يَقْرَأْهُ أَبُو دَاوُدَ فِي الْعَرْضَةِ الرَّابِعَةِ.

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه د رسول الله ﷺ په تندې باندې وليدل شو، او د هغه په پوزه باندې اثر د ختې د وجې د هغه مونځ نه چې هغه کړی وو خلقو ته. وئيلی دی ابو علي: دا حديث ابوداود نه دی لوستلی په څلورمه پيشئ کښې.

بَابُ النَّظَرِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د کتلو کې په مانځه کې

الفرق بين الترجمتين

په دې ترجمة الباب او په تيرشوی باب کښې فرق په بذل کښې خو حضرت دا ليکلې دې چه د التفات نه مراد، نظر بگوشه چشم، د سترگو په گوټ کښې کتل .او نظر عام دې، زۀ وايم يا دی دا اووئيلې شی چه د التفات متبادر معنی ښی او گس طرف ته کتل دی، نظر الی

(۱): صحيح البخاري/الأذان ۹۳ (۷۵۱)، وبدء الخلق ۱۱ (۳۲۹۱)، سنن النسائي/السهو ۱۰ (۱۱۹۷)، (تحفة الأشراف: ۱۷۶۶۱)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۶۱ (۵۹۰)، مسند احمد (۶/۷، ۱۰۶) (صحيح)

(۲): انظر حديث رقم: ۸۹۴ (تحفة الأشراف: ۴۴۱۹) (صحيح)

اليمين و اليسار، او په دې دويمه ترجمه كښې د نظر نه مراد نظر الى الفوق دې په قرينې د حديث الباب سره.

[۹۱۲]()حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ. ح وحَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ وَهَذَا حَدِيثُهُ، وَهُوَ أَتَمُّ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ الْمُسَيَّبِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ تَمِيمِ بْنِ طَرَفَةَ الطَّائِيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ عُثْمَانُ، قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْجِدَ فَرَأَى فِيهِ نَاسًا يُصَلُّونَ رَافِعِي أَيْدِيهِمْ إِلَى السَّمَاءِ، ثُمَّ اتَّفَقَا، فَقَالَ: "لَيَنْتَهِيَنَّ رِجَالٌ يَشْخَصُونَ أَبْصَارَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ". قَالَ مُسَدَّدٌ فِي الصَّلَاةِ: "أَوْلَا تَرْجِعُ إِلَيْهِمْ أَبْصَارُهُمْ".

ترجمه: د جابر بن سمرة رضي الله عنه نه روايت دې. عثمان وئيلي دي. هغه وايي: داخل شو رسول الله ﷺ مسجد ته، په هغې كښې ئې خلق وليدل چې مونځ ئې كولو لاسونه ئې اسمان ته اوچت كړي وو، بيا دواړه متفق شوي دي: خامخا منع دې شي سړي چې نيغې كړي ئې دي سترګې خپلې اسمان ته. وئيلي دي مسدد په مانځه كښې. او يا به واپس نه شي دوى ته نظرونه د دوى.

تشريح: قوله: قال عثمان قال دخل رسول الله ﷺ المسجد فراى فيه ناسا يصلون رافعي ايديهم الى السماء ثم اتفقا: په دې حديث كښې د مصنف دوه استاذان دي مسدد او عثمان، لينتهين، نه تر آخره پورې الفاظ د دواړو استاذانو مشترك دي او د حديث د شروع حصه صرف د عثمان د روايت الفاظ دي او په شروع كښې مسدد څه وئيلې دي، وئيلې دي او كه نۀ دي وئيلي، دا دلته نۀ دي مذكور.

د حديث په مضمون كښې د عدم ربط قوي اشكال او هغې جواب

د حديث مضمون دا دې چه يو ځل حضور ﷺ جومات ته داخل شو دوئ ځنې خلق اوليدل چه هغوى د مانځه په حالت كښې رفع يدين الى السماء كونكي وو نو په دې باندې حضور ﷺ اوفرمائيل، يا خو دې منع شي هغه خلق څوك چه خپل مخونه آسمان طرف ته پورته كوى ګينى د دوئ نظرونه به واپس دوئ ته رانۀ شي يعنى سلب به كړې شي (٢)

(اشكال) دلته دا اشكال دې چه ددې حديث په دواړو جملو يعنى شرط او جزاء كښې مناسبت او مطابقت څۀ دې ځكه چه د صحابه كرام رضى الله عنهم چه كوم فعل مذكور دې هغه رفع ايدى الى السماء دې او حضور ﷺ وعيد فرمائى په رفع بصر الى السماء باندې نو دې سره ددې څۀ جوړ دې؟

د دې دوه جوابونه كيدې شي:

(اول جواب) اول خو دا چه په دې حديث كښې يو راوى نه اختصار اوشو اختصار مُخل. او هغه دا چه غالبًا په روايت كښې به داسې وو، فراى فيه ناسا يصلون رافعي ايديهم و

---

[١]): صحيح مسلم/الصلاة ٢٦ (٤٣٠)، سنن النسائي/ السهو ٥ (١١٨٥)، (تحفة الأشراف: ٢١٢٨)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٦٨ (١٠٤٥)، مسند احمد (١٠٨/٥) (صحيح)

[٢]) او بعضې شراحو ددې حديث مطلب دا بيان كړې دې چه مونځ د مؤمن معراج او د الله تعالى د تجلى محل دې په مونځګذار باندې په مانځه كښې د آسمان د طرف نه د انوارو نزول كيږى نو په داسې حالت كښې پورته طرف ته كتلو سره نظر ته د نقصان رسيدلو او د نظر د خرابيدلو ويره ده لكه څنګه چه نمر طرف ته كتل مضر دى.

ابصارهم الی السماء، لکه چه د دینه په وړاندې روایت کښې راروان دی، راوی اختصار اوکړو او صرف یو جزء ئې ذکر کړو او د حضور ﷺ د طرف نه وعید په دې دویم جزء باندې دې کوم چه دهٔ حذف کړې دې،

(دویم جواب) او یا به دا اوونیلې شی چه دلته خلط بین الحدیثین شوې دې روای یوه حصه ددې حدیث اغستې ده او دویم حصه ئې د بل حدیث نه اغستې ده.

(په مونځ کښې آسمان ته د نظر اوچتولو حکم)

د دینه پس دا ایزده کول پکار دی چه د مانځه په حالت کښې پورته کتل د جمهورو علماء په نزد مکروه دی حرام نهٔ دی ګو وعید په دې باره کښې شدید دې او ابن حزم ظاهری په دې کښې مبالغه کړې ده هغه وائی چه داسې کولو سره مونځ فاسدیږی.

[۹۱۳](١)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ حَدَّثَهُمْ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَرْفَعُونَ أَبْصَارَهُمْ فِي صَلَاتِهِمْ" فَاشْتَدَّ قَوْلُهُ فِي ذَلِكَ، فَقَالَ: "لَيَنْتَهُنَّ عَنْ ذَلِكَ أَوْ لَتُخْطَفَنَّ أَبْصَارُهُمْ".

ترجمه: د قتادة نه روایت دې بیشکه انس بن مالک دوی ته حدیث بیان کړې دې، هغه وئیلی دی چې رسول الله ﷺ ویلی دي: څه حال دی د داسې قومونو چې اوچتوی سترګې خپلې په مونځ خپل کښې. نو سخته شوه وینا د هغه په دی کښې ویی وئیل: خامخا منع دې شی دوی د دغې نه او یا به وتختول شی نظرونه د دوی.

تشریح: قوله:لینتهینّ عن ذالك او لتخطفن ابصارهم :

دا دواړه دمضارع مجهول بانون تاکید ثقیله صیغې دی یعنی یا خو دی بالضرور بچ شی ددې حرکت نه ګینی نظرونونه به ئې واغستلې شی.

[۹۱۴](٢)حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي خَمِيصَةٍ لَهَا أَعْلَامٌ، فَقَالَ: "شَغَلَتْنِي أَعْلَامُ هَذِهِ اذْهَبُوا بِهَا إِلَى أَبِي جَهْمٍ وَأْتُونِي".

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روایت دې، هغې ویلی دي: مونځ وکړو رسول الله ﷺ په یو څادر کښې چې هغې نقشې وې، هغه وفرمائیل: زه ددې نقشو مشغوله کړم، دا وېسئ ابو جهم ته، او راوړئ څادر د هغه انبجانې.

تشریح: قوله:فقال شغلتنی اعلام هذه اذهبوا بها الی ابی جهم وایتونی بانبجانیته :

ابوجهم یو صحابی دی د چا نوم بعضې وائی چه عبید دې یا عامر بن حذیفه، هغوی د حضور ﷺ په خدمت کښې یو ګلدار څادر هدیه کړې وو حضور ﷺ هغه غوښتلو او مونځ

---

١): صحيح البخاري/الأذان ٩٢ (٧٥٠)، سنن النسائي/السهو ٩ (١١٩٤)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٦٨ (١٠٤٤)، (تحفة الأشراف: ١١٧١٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٠٩/٣، ١١٢، ١١٥، ١١٦، ١٤٠، ٢٥٨)، سنن الدارمي/الصلاة ٦٧ (١٣٣٩) (صحيح)

٢): صحيح البخاري/الصلاة ١٤ (٣٧٣)، والأذان ٩٣ (٧٥٢)، واللباس ١٩ (٥٨١٧)، صحيح مسلم/المساجد ١٥ (٥٥٦)، سنن النسائي/القبلة ٢٠ (٧٧٢)، سنن ابن ماجه/اللباس ١ (٣٥٥٠)، (تحفة الأشراف: ١٦٤٣٤)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ١٨(٦٧)، مسند احمد (٣٧/٦، ٤٦، ١٧٧، ١٩٩، ٢٠٨)، ويأتي هذا الحديث في اللباس (٤٠٥٣) (صحيح)

ئې اوکړو او چه د مونځ نه فارغ شو نو سمدستي ئې کوز کړو او وئې فرمائیل چه ددې ګل کارئ زۀ خپل ځان طرف ته مشغول کړم او وئې فرمائیل دا ابوجهم نه یوسئی او د هغۀ نه انبجانیه یعنی ساده څادر راوړئ دویم څادر حضور ﷺ دې دپاره راغوښتلې وو چه د هدیه کونکی زړۀ مات نۀ شی.

انبجانیه کښې همزه باندې فتحه او کسره دواړه جائز دی انبجان یو موضع دې دا هغې طرف ته نسبت دې، امام بخاری رحمه الله هم دې حدیث لره په باب الالتفات فی الصلوة کښې ذکر کړې دې.

یو اشکال او جواب

دلته دا سوال کیږی چه ډیر واقعات د صحابه کرامو او اولیاء د سیرت په کتابونو کښې داسې ملاویږی چه دوئ ته د مانځه په حالت کښې داسې مشغولتیا شوې وه چه د بل کوم څیز طرف ته ئې قطعا التفات نۀ کیدو تر دې چه د هغوی د بدن نه غښی اوخکلې شوې دې او هغوی ته ددې احساس نۀ دې شوې نو د حضور ﷺ په مانځه کښې دا اعلام خمیصه څرنګه مؤثر شو.

ددې جواب دا دې چه دا اشکال بظاهر د ابوداؤد دروایت په الفاظو باندې کیدې شی ځکه چه په دې کښې شغلتنی مذکور دې، په نورو کتابونو د حدیث کښې الفاظ په بل شان سره دی په هغې باندې دا اشکال نۀ واقع کیږې چنانچه د بخاری الفاظ دی. اخاف ان تفتنی، د دینه معلومه شوه چه حضور ﷺ لره دې اعلام نۀ وو مشغول کړې بلکه حضور ﷺ صرف ددې ویره محسوس کړې وه، دغه شان د مؤطا امام مالك لفظ دې، فکاد یفتنی،

او یو جواب زما په پوهه کښې دا راځی چه ددې حدیث د تاؤیل څه حاجت نشته دې بلکه حدیث په خپل ظاهر باندې دې او ددې منشاء نقص نۀ دې بلکه کمال دې هغه دا چه د حضور ﷺ باطن او قلب انور د اغیارو او د غیر حق نه دومره پاك صفا او شفاف وو چه په هغې کښې معمولی نه معمولی تغیر هم محسوس کیدو لکه چه یو کاغز ډیر صفا او سپین وی نو په هغې باندې لږ خیرې هم محسوس کیږی په خلاف د رنګدار کاغذ نه چه په هغې باندې د معمولی نښې معلومات هم نۀ کیږی، زۀ په دې باندې ډیر زیات خوشحاله شوم چه روستو ما ته دا مضمون د علامه سندهی (¹) په کلام د نسائی په حاشیه کښې هم ملاؤ شو او هغوی هم دغه شان خبره ددې حدیث په ضمن کښې لیکلې ده، په کوم کښې چه دا دی چه یو ځل حضور ﷺ د صبا په مانځه کښې سورة روم لوستلو او حضور ﷺ په تلاوت کولو کولو کښې بندیدلو نو چه حضور ﷺ د مانځه نه فارغ شو نو وئې فرمائیل، مابال اقوام یصلون معنا لا یحسنون الطهور فانما یلبس علینا القرآن اولئك، (²)

---

¹) حیث کتب قوله شغلتنی اعلام هذه، هذا مبنی علی ان القلب قد بلغ من الصفا من الاغیار الغایة حتی یظهر فیه ادنی شئ یظهر لك ذلك اذا انظرت الی ثوب بلغ فی البیاض الغایة..الخ.

²) یعنی کوم خلق چه په ښۀ طریقې سره اودس نۀ کوی او راځی د داسې خلقو د وجه نه زمونږ په مونځونو کښې خلل واقع کیږی)

[٩١٥](١)حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ يَعْنِي ابْنَ أَبِي الزِّنَادِ، قَالَ: سَمِعْتُ هِشَامًا يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ بِهَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: وَأَخَذَ كُرْدِيًّا كَانَ لِأَبِي جَهْمٍ، فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، الْخَمِيصَةُ كَانَتْ خَيْرًا مِنَ الْكُرْدِيِّ.

ترجمه: د ابن ابى الزناد نه روايت دې هغه وئيلى دي: ما اوريدلى دى د هشام نه هغه حديث بيان کړې دې د خپل پلار نه، او هغه د عائشې نه، په دې خبر سره، هغه ووېل: او واپى خستلو کردې څادر چې د ابو جهم وو، هغه ته وويل شول: اې د الله رسوله! هغه کپړه غوره وه ددې کردې څادر نه.

بَابُ الرُّخْصَةِ فِي ذَلِكَ

باب دې په بيان د رخصت په دې کې

يعنى د نظر فى الصلاة اجازت او ګنجائش،

[٩١٦](٢)حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ يَعْنِي ابْنَ سَلَّامٍ، عَنْ زَيْدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَلَّامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي السَّلُولِيُّ هُوَ أَبُو كَبْشَةَ، عَنْ سَهْلِ ابْنِ الْحَنْظَلِيَّةِ، قَالَ: ثُوِّبَ بِالصَّلَاةِ، يَعْنِي صَلَاةَ الصُّبْحِ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُصَلِّي وَهُوَ يَلْتَفِتُ إِلَى الشِّعْبِ". قَالَ أَبُو دَاوُد: وَكَانَ أَرْسَلَ فَارِسًا إِلَى الشِّعْبِ مِنَ اللَّيْلِ يَحْرُسُ.

ترجمه: د زيد نه روايت دې، بيشکه هغه اوريدلى دى د سلام نه، هغه وئيلى دي: ماته حديث بيان کړې دې سلولى چې هغه ابو کبشه دى د سهل بن حنظله نه، هغه وئيلى دي: تثويب وکړى شو د مانځه لپاره. يعنى د سحر مانځه له. شروع شو رسول الله ﷺ چې مونځ ئي کولو او هغه کتل درې ته. وئيلى دى ابوداود: او وو رسول الله ﷺ چې لېږلى ئي وو يو سور درې ته د شپې نه چې څوکيدارېى کوله.

تشريح: **قوله**: عن سهل بن الحنظلية قال ثوب بالصلوة يعنى صلوة الصبح فجعل رسول الله ﷺ يصلى و هو يلتفت الى الشعب —

د حديث مضمون

د يو خل خبره ده چه د صبا د مانځه دپاره اقامت وئيلې کيدو بلکه حضور ﷺ مونځ هم شروع کړې وو د دى باوجود هم حضور ﷺ مخامخ غر طرف ته بيا بيا کتل، امام ابوداؤد په خپله ددې حديث په شرح کښې وراندې فرمائى چه حضور ﷺ په يو سفر کښې څوك اس باندې سور يو غر طرف ته ليږلې وو د شپې د قافلې د څوکيدارئ او پهره ورکولو دپاره، دا روايت به مفصلا په کتاب الجهاد باب فضل الحرس په ذيل کښې راشى.

حضور ﷺ په سفر کښې د هغه منزل نه کوم ځائې کښې چه قافله ايساره وه د شپې څوکيدارى کونکې يو صحابى د چا نوم چه انس بن مرثد الغنوى دې، مخامخ غر باندې د شپې تيرولو دپاره ليږلې وو په صبا کيدو باندې حضور ﷺ د هغه د واپسئ په انتظار وو حضور ﷺ د صحابه کرامو نه به هم پوښتنه کوله او په خپله به ئي هم بيا بيا هغه غر طرف

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٦٤٠٣، ١٧٠٢٣)، ويأتي هذا الحديث في اللباس (٤٠٥٢)، (حسن)

(٢): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٤٦٥١) (صحيح)

ته نظر پورته کولو او کتل به ئې تر دې چه په مانځه کښې هم دوئ يو ځل نيم هغه طرف ته اوکتل، نو ځکه مصنف په دې حديث باندې باب الرخصة فی ذالك قائم کړو چه ديني مصلحت او د خپل مسلمان ورور په خيال او فکر کښې که په مانځه کښې هم د التفات نوبت راشي نو څه باك نشته دې بلکه عين مصلحت دې.

په اصل کښې حضور ﷺ خو ددې جهادونو په سفر کښې صحابه کرامو سره د سپه سالار او کمانډر په حيثيت سره وو اوس د فوج په مصالحو باندې نظر او د هغوی خيال او فکر د کمانډر دفرائضي منصبی نه دی، دغه شان د دېنه دا هم معلومه شوه چه دا کمال دې چه د کوم وخت او محل کوم مقتضی او حق دې هغه ادا کړې شی نۀ دا چه سړې هر وخت بس په خپله بزرګئ کښې مشغول وی.

بَابُ الْعَمَلِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د کارکې په مانځه کې

يعنی کوم عمل چه د اعمالو د مانځه د جنس نه نۀ وی، ظاهره ده چه هغه په مانځه کښې جائز کيدل نۀ دی پکار، اوس دا چه په دې کښې څۀ ګنجائش شته او که نۀ نو ددې ضابطه فقهاؤ دا ليکلې ده که هغه عمل قليل دې نو جائز دې او کثير دې نو جائز نۀ دې او مفسد د مانځه دې.

په عمل قليل او کثير کښې فرق

اوس دا چه د قلت او کثرت معيار څۀ دې په دې يو قول کښې دا دې چه په کوم کار کښې د دواړو لاسونو د استعمال ضرورت پيښ شی هغه کثير دې او کوم چه په يو لاس سره کيدې شی هغه ته قليل دې دپاره وئيلې شوې دې که په مانځه کښې يو سړې په خپل قميص کښې غوټه اولګوی نو دا کار چونکه په دواړو لاسونو سره د کولو دې نو ځکه مونځ به فاسد شی او که غوټه پرانيځی نو فاسد به نۀ وی، او دويم قول دا دې چه کوم عمل داسې وی چه د هغې کونکی طرف ته اوکتلې شی او ددې خبرې يقين اوشی چه دا سړې په مانځه کښې نۀ دې نو هغه کثير دې او کوم چه داسې نۀ وی هغه قليل دې او هم دا قول أصح دې، دغه شان ددې مسئلې په تفريع کښې ليکلې دی که کومه ښځه په مانځه کښې خپل بچې پورته کړی او پئی ورله ورکړی نو مونځ به فاسد شی د عمل کثير د وجه نه او که صرف په غيږ کښې ئې پورته کړی نو فاسد به نۀ وی.

[۹۱۷]([1])حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُصَلِّي وَهُوَ حَامِلٌ أُمَامَةَ بِنْتَ زَيْنَبَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِذَا سَجَدَ وَضَعَهَا، وَإِذَا قَامَ حَمَلَهَا".

ترجمه: د ابو قتادة نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ وو چې مونځ ئې کولو او هغه

---

[1]): صحيح البخاري/الصلاة ۱۰۶ (۵۱۶)، والأدب ۱۸ (۵۹۹۶)، صحيح مسلم/المساجد ۹ (۵۴۳)، سنن النسائي/المساجد ۱۹ (۷۱۲)، والإمامة ۳۷ (۸۲۸)، والسهو ۱۳ (۱۲۰۵)، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۲۴)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/قصر الصلاة ۲۴ (۸۱)، مسند احمد (۵/۲۹۵، ۲۹۶، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۱۰، ۳۱۱)، سنن الدارمي/الصلاة ۹۳ (۱۳۹۳) (صحيح)

باروونکی وو د امامة چې لور د زينب وه چې هغه لور د رسول الله ﷺ ده، چې کله به ئې سجده وکړه نو کينوله به ئې، او چې کله به اوچت شو نو وابه ئې خسته.

تشريح: قوله: خرج علينا رسول الله ﷺ يحمل أمامة بنت ابی العاص بن الربيع.. :

د حديث شرح

دا يو مشهور حديث دې کوم چه په صحيحينو او سنن ټولو کښې مذکور دې هغه دا چه د حضور ﷺ د ټولو نه لويه لور حضرت زينب رضی الله عنها د چا خاوند ابوالعاص بن الربيع دې د دوئ وړه لور د چا نوم چه امامه وو هغۀ به بعض اوقات حضور ﷺ په خپلو اوږو باندې کينوله او مونځ به ئې کولو کله به چه رکوع او سجدې ته تلو نو هغه به ئې کوزه کړه او کله به چه اودريدلو نو بيا به ئې پورته کوله ددې ماشومې دمور يعنی حضرت زينب رضی الله عنها وفات د حضور ﷺ په ژوند په اتمه هجرئ کښې شوې وو غالبًا دا په غير کښې د اغستلو قصه د هغه وخت ده چه حضور ﷺ به ددې ماشومې د دلدارئ او ساتنې په طور باندې داسې کول، يا د بيان د جواز دپاره چه خلقو ته دا مسئله معلومه شی چه دا مفسد د صلوة نۀ دې.

[۹۱۸] (١) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ يَعْنِي ابْنَ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا قَتَادَةَ، يَقُولُ: بَيْنَا نَحْنُ فِي الْمَسْجِدِ جُلُوسٌ خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَحْمِلُ أُمَامَةَ بِنْتَ أَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ وَأُمُّهَا زَيْنَبُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ صَبِيَّةٌ يَحْمِلُهَا عَلَى عَاتِقِهِ، "فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ عَلَى عَاتِقِهِ يَضَعُهَا إِذَا رَكَعَ، وَيُعِيدُهَا إِذَا قَامَ حَتَّى قَضَى صَلَاتَهُ يَفْعَلُ ذَلِكَ بِهَا".

د عمرو بن سليم الزرقی نه روايت دې، بيشکه هغه اوريدلی دی د ابو قتادة نه، هغه به وئيل: مونږ په مسجد کښې ناست وو، راووتلو مونږ ته رسول الله ﷺ چې اوچته کړې ئې وه امامة لور د ابو العاص بن الربيع، او مور د هغه زينب وه لور د رسول الله ﷺ وه، او هغه ماشومه وه چې هغه ئې بار کړې وه په خپل خټ باندې، نو مونځ وکړو رسول الله ﷺ او هغه د هغه په خټ باندې وه، کينوله به ئې چې کله به ئې رکوع کوله، او واپس به ئې اوچتوله چې کله به اوچت شو، تردې چې مونځ ئې پوره کړو او داسې ئې کول د هغې سره.

حمل الصبی فی الصلوة

اوس دا چه فقهاء په دې کښې څۀ فرمائی نو د جمهورو علماؤ او ائمه ثلاثه په نزد باندې خو داسې ده چه ضرورة داسې کولې شی مفسد د صلوة نۀ دې خو مالکيه علماء په دې کښې ډير متردد دی ځکه چه هغوی دا عمل کثير ګڼړی بيا د هغوی نه په دې کښې مختلف توجيهات منقول دی، يوه توجيه خو دا شوې ده چه دا د نفل مونځ قصه ده خو ځنی نورو علماؤ ددې ترديد کړې دې ځکه چه د مسلم په يو روايت کښې ددې تصريح ده چه په دغه وخت کښې حضور ﷺ امامت فرمائيلو نو ظاهره ده چه فرض مونځ به وی په نفل مونځ کښې د حضور ﷺ امامت معهود نۀ دې، او يو توجيه دا کړې شوې ده چه دوئ ضرورة د

---

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٢١٢٤) (صحيح)

مجبورئ په درجه کښې داسې کړې دی په دغه وخت کښې ددې ماشومې څوك خيال ساتلو واله نۀ وو، او يو توجيه د امام مالك رحمه الله نه دا منقول ده چه دا حديث منسوخ دې د، تحريم العمل فى الصلوة نه وړاندې قصه ده.

امام نووى رحمه الله دا ټول توجيهات باطل ګرزولى دى هغه فرمائى چه حديث ددې په جواز کښې صريح او صحيح دې او دا د قواعد شرعيه نه خلاف هم نۀ دې ځکه چه انسان پاك دى او کوم نجاست چه د دۀ په ګيډه کښې دننه دې هغه په خپل معدن کښې د کيدو د وجه نه معفو عنه دې هغه فرمائى چه ددې حديث نه دا هم معلومه شوه چه د ماشومانو جامې او د دوئ بدنونه ټول په طهارت باندې محمول دى ترهغه وخته پورې چه ددې نجاست ثابت نۀ شى، وفى الدر المختار حمل الصبى فى الصلوة مكروه، او هغوى ددې حديث دا جواب ورکړې دې چه دا منسوخ دې، د ان فى الصلوة لشغلا، حديث په بناء باندې، صاحب بدائع دې حديث لره په عذر او حاجت باندې محمول کړې دې چه د مجبورئ په حالت کښې داسې کولې شى.

د أمامه په باره کښې ليکلې شوې دى چه حضرت فاطمه رضى الله عنها چه د دى تور وه د هغې د وصيت مطابق د هغې د وفات نه پس حضرت علي رضى الله عنه د أمامه رضى الله عنها سره وادۀ کړې وو خو د دينه د حضرت علي رضى الله عنه څه اولاد نشته.

تنبيه: د حضور ﷺ بيا بيا د أمامه په مانځه کښې په غيږ کښې اغستلو او بيا کوزولو کښې چه کوم عمل کثير موندلو اشکال کيږى د هغې جواب زمونږ مشائخ دا ورکوى چه په اصل کښې أمامه د حضور ﷺ سره ډير عادت وه حضور ﷺ به چه معمولى اشاره او فرمائيله نو هغه به فورا غيږ نه کوزيدله او هم دغه شان بيا به روستو په معمولى اشارې باندې غيږ ته ختله.

[۹۱۹](١)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْمُرَادِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ مَخْرَمَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيَّ، يَقُولُ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُصَلِّي لِلنَّاسِ، وَأُمَامَةُ بِنْتُ أَبِي الْعَاصِ عَلَى عُنُقِهِ، فَإِذَا سَجَدَ وَضَعَهَا". قَالَ أَبُو دَاوُد: وَلَمْ يَسْمَعْ مَخْرَمَةُ مِنْ أَبِيهِ إِلَّا حَدِيثًا وَاحِدًا.

ترجمه: د عمرو بن سليم الزرقى نه روايت دې هغه وئيلى دي: ما اوريدلى دى د ابو قتادة الانصارى نه هغه وئيل: ما وليدلو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو خلقو ته او امامة لور د ابو العاص د هغه په څټ وه، چې کله به ئې سجده وکړه نو کينوله به يې. وئيلى دى ابوداود: نه دى اوريدلى مخرمه د خپل پلار نه مګر يو حديث

[۹۲۰](٢)حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ خَلَفٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ يَعْنِي ابْنَ إِسْحَاقَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ صَاحِبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ نَنْتَظِرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلصَّلَاةِ فِي الظُّهْرِ أَوِ الْعَصْرِ وَقَدْ دَعَاهُ بِلَالٌ لِلصَّلَاةِ إِذْ خَرَجَ إِلَيْنَا وَأُمَامَةُ بِنْتُ أَبِي الْعَاصِ بِنْتُ ابْنَتِهِ عَلَى عُنُقِهِ، "فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مُصَلَّاهُ وَقُمْنَا خَلْفَهُ وَهِيَ فِي مَكَانِهَا

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٢١٢٤) (صحيح)
(٢): تفرد أبو داود بهذا السياق، وانظر أصله في رقم (٩١٨)، (تحفة الأشراف: ١٢١٢٤) (ضعيف)

الَّذِي هِيَ فِيهِ، قَالَ: فَكَبَّرَ، فَكَبَّرْنَا، قَالَ: حَتَّى إِذَا أَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرْكَعَ أَخَذَهَا فَوَضَعَهَا، ثُمَّ رَكَعَ وَسَجَدَ حَتَّى إِذَا فَرَغَ مِنْ سُجُودِهِ، ثُمَّ قَامَ أَخَذَهَا فَرَدَّهَا فِي مَكَانِهَا، فَمَا زَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ بِهَا ذَلِكَ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ حَتَّى فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: د ابو قتادة نه روايت دې، چې صاحب د رسول الله ﷺ دى هغه وئيلى دي: مونږ د رسول الله ﷺ انتظار كولو د ماسپخين د مانځه دپاره، او يا د مازيگر دپاره، او بلال ورته د مانځه دعوت ورکړی وو، کله چې راووتلو مونږ ته امامة لور د ابو العاص لور د لور د هغه د هغه په ځټ وه، ودريدلو رسول الله ﷺ خپل مانځه ځائې کښې او مونږ د هغه نه وروسته ودريدلو، او هغه په خپل هغه ځائې باندې وه چې هغه پکې وه. هغه وايي: چې تکبير وويلو نو مونږ هم تکبير وويلو. هغه وايي: تردې چې رسول الله ﷺ اراده وکړه چې رکوع وکړي، هغه ئې واخسته او کینوله، بیا رکوع او سجده وکړه، تردې چې د سجدې نه فارغ شو، بیا پاڅیدلو هغه ئې راوخسته او خپل ځائې ته ئې واپس کړه، همیشه وو رسول الله ﷺ چې دغسې ئې کول د هغې سره په هر رکعت کښې تردې چې فارغ شو د خپل مونځ نه.

[۹۲۱] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ ضَمْضَمِ بْنِ جَوْسٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اقْتُلُوا الْأَسْوَدَيْنِ فِي الصَّلَاةِ: الْحَيَّةَ وَالْعَقْرَبَ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلى دى، فرمائيلى دى رسول الله ﷺ: دوه تور ووژنئ په مانځه کښې: مار، او لړم.

تشريح: **قوله**: اقتلوا الاسودين فى الصلوة...:

اسودين يعنى مار او لړم او هم داسې بل موذى ځناور لره په مانځه کښې په يو کرت وهلو يا په دوو ځلو وهلو سره جائز دى مفسد د مانځه نهٔ دى او نهٔ مکروه دى ځکه چه شارع عليه السلام ددې اجازت ورکوى بلکه د حضور ﷺ نه په دې باندې عملا هم دا ثابت دى، يو ځل کله چه حضور ﷺ مونځ کولو يو لړم دوئ لره اوچيچل نو حضور ﷺ هغه په خپلې پښې سره مړ کړو او د مانځه نه فارغيدو نه پس ئې اوفرمائيل، لعن الله العقرب لا تبالى نبيا و لا غيره.

مذاهب ائمه

اوس که په دې وژلو کښې عمل کثير اومونډلې شو نو په دې صورت کښې دحنفيه شافعيه په نزد باندې به مونځ فاسد شى او په منهل کښې ليکلې دى چه د حنابله د ظاهر کلام نه دا معلوميږى چه د دوئ په نزد باندې عمل قليل او کثير کښې فرق نشته دې بلکه مطلقا جائز دې، هم داسې په احنافو کښې دصاحب مبسوط علامه سرخسى رحمه الله هم دا رائې ده، او دريم مذهب په دې کښې د ابراهيم نخعى وغيره دې د دوئ په نزد باندې د اسودينو وژل په مانځه کښې مکروه دى.

(۱): سنن الترمذي/الصلاة ۱۷۰ (۳۹۰)، سنن النسائي/السهو ۱۲ (۱۲۰۳)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۴۶ (۱۲۴۵)، (تحفة الأشراف: ۱۳۵۱۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۳۳، ۲۵۵، ۲۷۳، ۲۷۵، ۲۸۴، ۴۹۰)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۷۸ (۱۵۴۵) (صحيح)

[۹۲۲]()حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَمُسَدَّدٌ، وَهَذَا لَفْظُهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ يَعْنِي ابْنَ الْمُفَضَّلِ، حَدَّثَنَا بُرْدٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ أَحْمَدُ: يُصَلِّي وَالْبَابُ عَلَيْهِ مُغْلَقٌ فَجِئْتُ فَاسْتَفْتَحْتُ، قَالَ أَحْمَدُ: فَمَشَى، فَفَتَحَ لِي، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى مُصَلَّاهُ". وَذَكَرَ أَنَّ الْبَابَ كَانَ فِي الْقِبْلَةِ.

ترجمه: د عائشي رضي الله عنها نه روايت دې هغې ويلي دي: وو رسول الله ﷺ - وئيلي دي احمد - مونځ ئې کولو او دروازه ورپسې بنده وه، زه راغلم طلب د کولاوولو مي وکړو - وئيلي دى احمد - لاړلو او ماته ئې کولاو کړه، بيا خپل د مانځه ځائي ته راواپس شو، او هغه ذکر کړي دي چې دروازه د قبلې په طرف کښې وه.

تشريح: **قوله** – كان رسول الله ﷺ يصلي والباب عليه مغلق فجئت فاستفتحت:

حضرت عائشه رضى الله عنها فرمائي چه د يو ځل واقعه ده چه حضور ﷺ په حجره شريفه کښې مونځ کولو او د حجرې شريفې دروازه دغه وخت د دننه نه بند وه نو په داسې وخت کښې چه حضور ﷺ په مانځه کښې مشغول وو زۀ د بهر طرف نه راغلم او ما استفتاح يعنى دروازه پرانستلو دپاره اوټکوله نو حضور ﷺ يو دوه قدمه واغستل او دروازه ئې پرانستله او بيا د خپل مونځ کولو ځائي ته راغلو، فقهاؤ ليکلي دى چه يو دوه قدمه عمل کثير نۀ دي خو پرله پسې اقدام يعنى په يو رکن کښې مسلسل درې قدمونه تلل دا عمل کثير او مفسد د صلوة دې صرف يو قدم دوه وړاندې تللو سره مونځ نۀ فاسديږي.

يو قوى اشکال او د هغې تشريح

تر دې ځائې پورې خو په حديث کښې څه خبره د اشکال قابله نۀ ده وړاندې يوه جمله راځي، و ذکر ان الباب کان فی القبلة، يعنى عروه دا هم نقل کړي دى چه د حجرې شريفې دروازه د قبلې په جانب وه په دې جمله باندې غټ اشکال کيږى د اشکال توضيح دا دې چه د اهل مدينه قبله د جنوب په جانب ده ځکه چه مدينه د مکې نه د شمال په جانب ده او د حضرت عائشه رضى الله عنها حجره د کومې چه په حديث کښې ذکر دې هغه د جومات سره بالکل متصل د جومات ګس طرف د مشرق په جانب کښې واقع ده او د حجرې دروازه د جومات په طرف باندې مغرب طرف کښې واقع ده د حجرې شريفې دپاره د غربى دروازې کيدل مشهور او معروف دى او يو قول دا هم دې چه په دې کښې يو دروازه بله هم وه د شمال په جانب باندې کوم طرف ته چه ملك شام دې نو ځکه دې ته باب شامى هم وائى نو ګويا دروازې دوه شوې، غربى او شمالى، دا غربى دروازه خو نبى طرف ته واقع شوه او شمالى شا طرف ته نو په دې کښې يوه دروازه هم د قبلې په جانب يعنى جنوبى نشته دې حال دا دې چه دلته په روايت کښې دا دى، ان الباب کان فی القبلة

په هر حال کښې دا خبره د، ماهو المشهور فی الروايات و ما ثبت فی کتب التاريخ و السير، خلاف ده، دا روايت چونکه په ترمذى کښې هم دې.

[1]): سنن الترمذي/الصلاة ٣٠٤ (الجمعة ٦٨)، (٦٠١) سنن النسائي/السهو ١٤ (١٢٠٧)، (تحفة الأشراف: ١٦٤١٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣١/٦، ١٨٣، ٢٣٤) (حسن)

د حضرت ګنګوهي رحمه الله توجيه

نو ځکه د حضرت ګنګوهي رحمه الله نه ددې جواب په الکوکب الدری کښې دا منقول دې چه د في القبلة مطلب دا نۀ دې چه د حجرې شريفې چه کوم ديوال د قبلې په جانب دې په هغې کښې دا دروازه وه چه دا اشکال واقع شی بلکه د في القبلة مطلب دې وړاندې طرف ته، يعنی دروازه خو د حجرې شريفې شی طرف ته په غربی ديوال کښې وه لکه څنګه چه مشهور ده خو هغه د حضور ﷺ د مونځ کولو د ځائی نه وړاندې طرف ته وه د کومې د پرانستلو دپاره چه حضور ﷺ ته وړاندې تلل راغلل او کله چه د دروازې محاذات ته اورسيدلو نو لاس ئې وړاندې کړو او دروازه ئې پرانستله، فالحمد لله اشکال رفع شو.

د حضرت سهارنپوري رحمه الله توجيه

او دلته په بذل کښې حضرت سهانپوری رحمه الله ددې اشکال يو بله توجيه فرمائيلې ده هغه دا چه مشهوره خو دا ده چه دروازه غربی يا شمالي وه يا دواړه وې خو د بعضې رواياتونه معلوميږي چه د حضرت عائشه رضی الله عنها د حجرې نه وړاندې د قبلې په جانب کښې متصلا د حضرت حفصه رضی الله عنها حجره وه او دوئ دواړه عائشه او حفصه رضی الله عنهما په خپلو خپلو حجرو کښې ناستې وې او د يو بل سره ئې کلام اوخبرې اترې به ئې کولې نو په دې باندې حضرت فرمائی چه داسې خبرې خو هله کيدې شی کله چه د دواړو حجرو په مينځنی ديوال کښې يو دروازه يا کهړکۍ کهلاؤ وی په کومې سره چه ددې ځائې خبرې هغه ځائې ته اورسئ نو کيدې شی چه حضرت عائشه رضی الله عنها د هغې کهړکۍ د طرف نه راغلې وی کومه چه دغه وخته بند وه حضور ﷺ په مانځه کښې وړاندې شو د (قبلې طرف ته په تللو سره) او دا ئې پرانستله، دا توجيه (د قبلې په ديوال کښې کهړکۍ تسليمول) صراحة چرته منقول نۀ دی بلکه د حضرت خپل استنباط دې د کوم دپاره چه د ډيرو کتابونو تتبع کول راغلل. (کما في البذل).

فائده : د نسائي او مسند احمد د روايت الفاظ داسی دی، فحشی في القبلة اما عن يمينه او اما عن يساره، ددې لفظونو نه د الکوکب الدری واله توجيه تائيد کيدې شی چه دوازه پرانستلو دپاره حضور ﷺ وړاندې لاړو او کله چه د دروازې په محاذات کښې راغلو نو ښی طرف ته ئې لاس وړاندې کړو کوم طرف ته چه دروازه وه او حضور ﷺ هغه پرانستله، په دې روايت کښې اګر که د راوی شك دې، اما عن يمينه و اما عن يساره، خو صحيح په دې کښې اول (عن يمينه) دې.

بَابُ رَدِّ السَّلَامِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د جواب ورکولو د سلام کې په مانځه کې

يعنی که يو سړې هغه سړی ته سلام اوکړی کوم چه په مانځه کښې وی نو آيا هغه مونځ کونکې دې د سلام جواب ورکړی؟ په دې کښې اولاً خو دا پوهه شئ چه مونځ کونکی ته سلام کول مکروه دی د حنفيه دا مذهب دې او د ائمه ثلاثه په نزد جائز بلا کراهت دې، کما في المنهل.

مذاهب ائمه

پاتې شوه مسئله د سلام د جواب کولو کومه چه په ترجمة الباب کښې مذکور ده نو په دې کښې ناقلين د مذاهب مختلف دی. دعلامه عينی رحمه الله، حنفيه، شافعيه او حنابله دريوارو په نزد د سلام جواب ورکول په اشارې سره مکروه ليکلې دی او د امام مالک رحمه الله نه دوئ دوه روايتونه نقل کړې دی. کراهت او عدم کراهت، (کذا في البذل) او صاحب منهل ددې په خلاف دا ليکلې دی چه د سلام رد کول د ائمه ثلاثه په نزد جائز دی[1] او د حنفيه په نزد باندې مکروه دی، او مولانا عبد الحئ صاحب په التعليق الممجد کښې د امام شافعي مذهب استحباب د رد ليکلې دې او د امام احمد ئې دا ليکلې دې چه د دوئ په نزد باندې په فرض او نفل کښې فرق دې يعنی په فرض کښې مکروه او په نفل کښې جائز، او د حنفيه مذهب ئې دا ليکلې دې چه څنې د دوئ نه د کراهت قائل دی امام طحاوی رحمه الله د دوئ نه دې او هغوی د حضور ﷺ اشاره کومه چه هغوی په مانځه کښې کړې وه په منع عن السلام باندې محمول کړې ده نه په رد السلام باندې، او څنې حنفيه وائي چه لاباس به.

دغه شان پوهيدل پکار دی چه رد السلام باللسان د ... په نزد هم جائز نهٔ دې د ائمه اربعه په نزد مفسد صلوة دې البته د ابن المسيب او حسن بصری په نزد دا هم جائز دې.

[٩٢٣]([2]) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا نُسَلِّمُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ "فَيَرُدُّ عَلَيْنَا"، فَلَمَّا رَجَعْنَا مِنْ عِنْدِ النَّجَاشِيِّ سَلَّمْنَا عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْنَا، وَقَالَ: إِنَّ فِي الصَّلَاةِ لَشُغْلًا.

ترجمه: علقمه روايت کوی د عبد الله نه، هغه وايي: وو مونږ چې سلام به مو اچولو په رسول الله ﷺ باندې او هغه به په مانځه کښې وو. هغه به مونږ ته جواب راکولو، هرکله چې مونږ د نجاشی د خوا نه راغلو، مونږ سلام وکړو هغه ته مونږ ته ئې جواب رانه کړو، او هغه ووېل: بيشکه مونځ يو کار دی.

تشريح: قوله: فلما رجعنا من عند النجاشي سلمنا عليه.. الخ:

عبد الله بن مسعود د اصحاب هجرتينو نه دې يعنی هجرة الى الحبشه بيا هجرة الى المدينه، دغه شان دا هم مشهوره ده چه کومو صحابوٌ هجرت الى الحبشه فرمائيلې وو هغوی په دې غلطه اطلاع باندې چه کفار مکه اسلام راوړلو دحبشې واپس راغلې وو کله چه دلته راغلل نو وئې کتل چه دا سې نهٔ ده خبر غلط وو بيا دويم کرت حبشه ته واپس لاړل ددې نه پس دی حضراتو د حضور ﷺ د هجرة الى المدينه نه پس هجرة الى المدينه اوکړو، نو ګويا د حبشه نه دوه واپسی شوی، رجوع اول الى مکه او رجوع ثانی الى المدينه.

---

[1]) او قرين د قياس هم دا ده خکه چه په قول د صاحب منهل کله چه د ائمه ثلاثه په نيز سلام کول جائز دی نو د سلام جواب ورکول هم کيدل پکار دی.

[2]): صحيح البخاري/العمل في الصلاة ٣ (١٢٠١)، ١٥ (١٢١٦)، مناقب الأنصار ٣٧ (٣٨٧٥)، صحيح مسلم/المساجد ٧ (٥٣٨)، ن الكبرى / السهو ٩٩ (٥٤٠)، (تحفة الأشراف: ٩٤١٨)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٥٩ (١٠١٩)، مسند احمد (١/١٧٦، ١٧٧، ٤٠٩، ٤١٥، ٤٣٥، ٤٦٢) (صحيح)

د حديث په شرح کښې دوه قوله او د هغې منشاء

په دې حديث کښې د رجوع نه کومه رجوع مراد ده رجوع الى مکه يا رجوع الى المدينه په دې کښې د شراحو اختلاف دې، دشراح احناف په نزد رجوع الى المدينه مراد دې او د شراح شافعيه وغيره په نزد رجوع الى مکه مراد ده په اصل کښې دا اختلاف په يو بل اختلاف باندې متفرع دې هغه دا چه نسخ الکلام فى الصلاة په مکه کښې شوې وو يا د حضور ﷺ د هجرت الى المدينه نه پس مدينه کښې په قيام کښې شوې وو، شافعيه د اول قائل دى او حنفيه د دويم قول قائل دى.

په دې مضمون باندې تفصيلى کلام اوبحث په ابواب سجود السهو کښې به حديث ذو اليدين د لاندې راشى ځکه چه په حديث ذواليدين کښې کلام فى الصلوة موندلې شوې وو او ددې باوجود مونځ صحيح گرځولې شوې وو، نو چونکه کلام فى الصلوة د تحقيق هم دا حديث خاص محل دې نو ځکه حضرت سهانپورى رحمه الله هم په بذل المجهود کښې په دې باندې بحث په دې ځائې کښې فرمائيلې دې، مونږ به هم انشاء الله هم هغه ځائې کښې بيان کړو.

[٩٢٤]() حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، حَدَّثَنَا عَاصِمٌ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا نُسَلِّمُ فِي الصَّلَاةِ، وَنَأْمُرُ بِحَاجَتِنَا، فَقَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّي، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ، فَأَخَذَنِي مَا قَدُمَ وَمَا حَدُثَ، فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّلَاةَ، قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ يُحْدِثُ مِنْ أَمْرِهِ مَا يَشَاءُ، وَإِنَّ اللَّهَ جَلَّ وَعَزَّ قَدْ أَحْدَثَ مِنْ أَمْرِهِ أَنْ لَا تَكَلَّمُوا فِي الصَّلَاةِ". فَرَدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ.

ترجمه: د عبد الله نه روايت دې هغه وئيلى دې: مونږ به سلام اچولو په مانځه کښې او مونږ به امر کولو په خپلو ضرورتونو، نو زه راغلم رسول الله ﷺ ته او هغه مونځ کولو، ما هغه باندې سلام واچولو ماته ئې د سلام جواب رانه کړو، نو زه مصروف کړم هغه خبرو چې مخکې تېرې شوى وى او کومې چې نوې وې، هرکله چې رسول الله ﷺ مونځ پوره کړو وېې وئيل: الله نوى پيدا کوى د خپل کار نه څه چې وغواړې، او بيشکه الله تعالى نوى ئې پيدا کړى دى د خپل کار نه دا خبره چې تاسو په مانځه کښې خبرې مه کوئ. پس واپس ئې کړو ماته جواب د سلام.

تشريح: قوله: فاخذنى ما قدم و ما حدث: يعنى د حضور ﷺ زما دسلام جواب نۀ ورکولو د وجه نه زما په زړۀ کښې کله کله زاړۀ او کله نوى هر شان خيالات راتلل يعنى سوچ مې کولو چه کيدې شى دوئ دفلانکئ خبرې د وجه نه ناراضه وى يا د فلانکئ خبرې دو جه نه ناراضه شوې وى.

[٩٢٥]() حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خَالِدِ بْنِ مَوْهَبٍ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، أَنَّ اللَّيْثَ حَدَّثَهُمْ، عَنْ بُكَيْرٍ، عَنْ نَابِلٍ صَاحِبِ الْعَبَاءِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ صُهَيْبٍ، أَنَّهُ قَالَ: مَرَرْتُ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّي، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ "فَرَدَّ إِشَارَةً"، قَالَ: وَلَا أَعْلَمُهُ إِلَّا قَالَ: إِشَارَةً بِأُصْبُعِهِ. وَهَذَا لَفْظُ حَدِيثِ قُتَيْبَةَ.

ترجمه: د صهيب رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه هغه وئيلى دې: زه تېر شوم په رسول الله ﷺ باندې او هغه مونځ کولو، ما سلام وکړو هغه ته، ماته جواب راکړو په اشارې سره. هغه وايې: ماته علم نشته مگر دا چې هغه اشاره وکړه په خپله گوته باندې. او دا لفظ د حديث د قتيبه دى.

---

[1]: ن /الکبرى /السهو ١١٣ (٥٥٩)، (تحفة الأشراف: ٩٢٧٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (١/٣٧٧، ٤٣٥، ٤٦٣) (حسن صحيح)

[2]: سنن الترمذي /الصلاة ١٥٩ (٣٦٧)، سنن النسائي /السهو ٦ (١١٨٧)، (تحفة الأشراف: ٤٩٦٦)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه /إقامة الصلاة ٥٩ (١٠١٩)، مسند احمد (٤/٣٣٢)، سنن الدارمي /الصلاة ٩٤ (١٤٠١) (صحيح)

[۹۲۶]([1])حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: أَرْسَلَنِي نَبِيُّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى بَنِي الْمُصْطَلِقِ فَأَتَيْتُهُ وَهُوَ "يُصَلِّي عَلَى بَعِيرِهِ، فَكَلَّمْتُهُ، فَقَالَ لِي بِيَدِهِ هَكَذَا، ثُمَّ كَلَّمْتُهُ، فَقَالَ لِي بِيَدِهِ هَكَذَا، وَأَنَا أَسْمَعُهُ يَقْرَأُ وَيُومِئُ بِرَأْسِهِ، فَلَمَّا فَرَغَ، قَالَ: مَا فَعَلْتَ فِي الَّذِي أَرْسَلْتُكَ؟ فَإِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أُكَلِّمَكَ إِلَّا أَنِّي كُنْتُ أُصَلِّي".

ترجمه: د جابر ﷛ نه روايت دې هغه وايي: زه د الله نبي ﷺ ولېږم بني المصطلق ته، زه راغلم او هغه مونځ کولو په خپل اوښ باندې ما ورسره خبرې وکړې، هغه ماته اشاره وکړه په لاس باندې داسې، بيا مې ورسره خبرې وکړې، هغه ماته اشاره وکړې په لاس باندې داسې، او ما اوريده هغې لره چې قرأت ئې کولو او اشاره ئې کوله په سر باندې، هرکله چې فارغ شو، وېې وئيل: تا څه وکړل د هغې په باره کښې چې ما لېږلې وې؟ بيشکه زه منع کړې نه وم مگر دې چې زه په مانځه کښې وم.

[۹۲۷]([2])حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عِيسَى الْخُرَاسَانِيُّ الدَّامِغَانِيُّ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا نَافِعٌ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: خَرَجَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى قُبَاءَ يُصَلِّي فِيهِ، قَالَ: فَجَاءَتْهُ الْأَنْصَارُ، فَسَلَّمُوا عَلَيْهِ وَهُوَ يُصَلِّي، قَالَ: فَقُلْتُ لِبِلَالٍ: كَيْفَ رَأَيْتَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرُدُّ عَلَيْهِمْ حِينَ كَانُوا يُسَلِّمُونَ عَلَيْهِ وَهُوَ يُصَلِّي؟ قَالَ: "يَقُولُ هَكَذَا: وَبَسَطَ كَفَّهُ، وَبَسَطَ جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ كَفَّهُ، وَجَعَلَ بَطْنَهُ أَسْفَلَ، وَجَعَلَ ظَهْرَهُ إِلَى فَوْقٍ".

ترجمه: نافع وايي د عبد الله بن عمر نه اوريدلي دي هغه به وئيل: راووتلو رسول الله ﷺ قباء ته چې مونځ ئې کولو په هغې کښې. هغه وايي: هغه ته انصار راغله سلام ئې وکړو هغه ته او هغه مونځ کولو. هغه وايي: ما وويل بلال ته: رسول الله ﷺ هغوی ته څنگه جواب ورکولو کله چې هغوی په هغه باندې سلام اچولو او هغه په مانځه کښې وو؟ هغه وايي: داسې به اشاره کوله او کولاو به ئې کړو خپل ورغوی. او خور کړو جعفر بن عون خپل ورغوی، او وېې گرځوله خيټه د هغه لاندې، او شايي بره وه.

تشريح: **قوله**:فقلت لبلال كيف رايت رسول الله ﷺ يَرُدّ عليهم.. الخ : دا وراندې راغلي دي چه په احاديثو کښې کومه اشاره مذکور ده د هغې په باره کښې يو قول خو دا دې چه دا اشاره درد سلام يعنی د سلام جواب دپاره وه او بعضې دا وائي په کومو کښې چه امام طحاوی هم دې چه دا اشاره دمنع عن السلام دپاره وه چه په مونځ کښې سلام مه کوئ.

[۹۲۸]([3])حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا غِرَارَ فِي صَلَاةٍ وَلَا تَسْلِيمٍ". قَالَ أَحْمَدُ: يَعْنِي فِيمَا أُرَى أَنْ لَا تُسَلِّمَ وَلَا يُسَلَّمَ عَلَيْكَ، وَيُغَرِّرُ الرَّجُلُ بِصَلَاتِهِ فَيَنْصَرِفُ وَهُوَ فِيهَا شَاكٌّ.

ترجمه: د ابو هريره ﷛ نه روايت دې، هغه روايت کوی د نبي ﷺ نه هغه وئيلي دي: نشته

---

[1]: صحيح مسلم/المساجد ٧ (٥٤٧)، (تحفة الأشراف: ٢٧١٨)، وقد أخرجه: سنن النسائي/السهو ٦ (١١٩٠)، سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ٥٩ (١٠١٨)، مسند احمد (٣١٢/٣، ٣٣٤، ٣٣٨، ٣٨٠، ٢٩٦)، ويأتي برقم: (١٢٢٧) (صحيح)

[2]: سنن الترمذي/الصلاة ١٥٥ (٣٦٨)، (تحفة الأشراف: ٢٠٣٨، ٨٥١٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٢/٦) (حسن صحيح)

[3]: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٣٤٠١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٦١/٢) (صحيح)

نقصان په مانځه او سلام کښې. وئیلی دی احمد. زما خیال دادی چې ته به سلام نه اچوی او په تا باندې به بل څوک سلام نه اچوي، او نقصان کوی سړی په مانځه کښې د مانځه نه فارغ شی او د هغه پکې شک وي.

شرح حدیث او مطابقة الحدیث للترجمة

تشریح: قوله: لا غرار في صلوة. یعنی په مانځه کښې نقص نۀ دی کیدل پکار، یا خو په اعتبار د کیف مراد دې یعنی خشوع و خضوع، یا په اعتبار د کمیة او مقدار سره مثلا چا ته په مانځه کښې شك پیدا شی چه څلور رکعاته شوې دی یا درې نو بس هغهٔ دې بغیر د تحری او سوچ نه په درېو رکعاتو باندې سلام اوګرځوی. او بعضو وئیلې دی چه د غرار نه مراد خوب دې.

قوله: ولا تسلیم.. الخ : دا په دوو طریقو سره لوستلې شئ په نصب سره په دې صورت کښې به عطف وی لا غرار باندې، تقدیر د عبارت به داسې وی. لا تسلیم فی صلوة. یعنی په مانځه کښې تسلیم نۀ دې پکار نۀ دې مونځ ګذار چا ته سلام کوی او نۀ دې بل څوك سړې مونځ ګذار ته سلام کوی په دې صورت کښې دا حدیث به ترجمة الباب سره مناسب وی او دویم احتمال دا دې چه ولا تسلیم لره مجرور اولوستلې شی په دې صورت کښې ددې عطف به په صلوة باندې وی او تقدیر د عبارت به دا وی. لا غرار فی تسلیم. یعنی سلام یا ددې په جواب کښې نقص نۀ دې پکار سلام پوره کول پکار دی او ددې جواب هم پوره ورکول پکار دی سلام او جواب دواړه کامل پکار دی.

په دې صورت کښې په ددی حدیث ترجمة الباب سره مناسبت نۀ وی. ددې حدیث چه امام احمد رحمه الله کومه معنی بیان فرمائیلې ده هغه به اول احتمال لره اخلی او وړاندې چه کوم حدیث راروان دې، قال لاغرار فی تسلیم و لا صلوة. د دینه د احتمال ثانی تائید کیږی.

[٩٢٩] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، أَخْبَرَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: أُرَاهُ رَفَعَهُ، قَالَ: "لَا غِرَارَ فِي تَسْلِيمٍ وَلَا صَلَاةٍ". قَالَ أَبُو دَاوُد: وَرَوَاهُ ابْنُ فُضَيْلٍ عَلَى لَفْظِ ابْنِ مَهْدِيٍّ وَلَمْ يَرْفَعْهُ.

ترجمه: د ابو حازم نه روایت دې هغه روایت کوی د ابو هریره رضي، هغه وایي: زما دا ګمان دی چې هغه مرفوع کړی دی، هغه وایي: نشته نقصان په سلام او مونځ کښې. وئیلی دی ابوداود: او ددې روایت کړی دی ابن فضیل په لفظ د ابن مهدی سره، او هغه نه دی مرفوع کړی دی.

بَابُ تَشْمِيتِ الْعَاطِسِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بیان د جواب ورکولو کې فرنجي کونکي ته په مانځه کې

مذاهب علماء

یعنی د پرنجی کونکی د حمد جواب، که دا جواب په مانځه کښې اوموندلې شی نو د جمهورو په نزد مفسد د صلوة دې ځکه چه په دې کښې تخاطب دې په یرحمك الله کښې کاف د خطاب دې او په مونځ کښې خطاب او کلام ناجائز دې په دې مسئله کښې دمالکیه او امام ابویوسف اختلاف دې د دوئ په نزد مفسد صلوة نۀ دې.

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٣٤٠١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٦١/٢) (صحیح)

يو مسئله دلته کښې دا ده چه د مونځ په حالت کښې عاطس لره الحمدلله وئيل پکار دي او که نه، دا مسئله د استفتاح صلوة د دعا په باب کښې تيره شوې ده.

د لفظ تشميت تحقيق

د تشميت لغوی تحقيق دا دې چه بعضې وائي چه د شوامت نه مشتق دې چه معنی ئې قوائم دې يعنی، ستنۀ، ګويا عاطس لره دعا کولې کيږی د، ثبات علی الطاعة، او بعضې وائي چه دا ماخوذ دې د شماتت نه يعنی الله تعالی دې تا د شماتت د اعداء نه اوساتی، او بعضې وائي چه دا لفظ تسميت د سين مهمله نه دې او ماخوذ دې د سمت نه چه معنی ئې الهيئة الحسنه ده، يعنی الله تعالی دې ستا هيئت بنائسته جوړ کړی دا دعا هغه وخت ورکولې کيږی چه د پرنجې په وخت د سړی هيئت خراب شي.

[٩٣٠]([1])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى. ح وحَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْمَعْنَى، عَنْ حَجَّاجٍ الصَّوَّافِ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَعَطَسَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ، فَقُلْتُ: يَرْحَمُكَ اللَّهُ، فَرَمَانِي الْقَوْمُ بِأَبْصَارِهِمْ، فَقُلْتُ: وَاثُكْلَ أُمِّيَاهْ، مَا شَأْنُكُمْ تَنْظُرُونَ إِلَيَّ؟ فَجَعَلُوا يَضْرِبُونَ بِأَيْدِيهِمْ عَلَى أَفْخَاذِهِمْ، فَعَرَفْتُ أَنَّهُمْ يُصَمِّتُونِي، فَقَالَ عُثْمَانُ: فَلَمَّا رَأَيْتُهُمْ يُسَكِّتُونِي لَكِنِّي سَكَتُّ، قَالَ: فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَبِي وَأُمِّي مَا ضَرَبَنِي وَلَا كَهَرَنِي وَلَا سَبَّنِي، ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ لَا يَحِلُّ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ هَذَا، إِنَّمَا هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ"، أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا قَوْمٌ حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ، وَقَدْ جَاءَنَا اللَّهُ بِالْإِسْلَامِ، وَمِنَّا رِجَالٌ يَأْتُونَ الْكُهَّانَ، قَالَ: "فَلَا تَأْتِهِمْ"، قَالَ: قُلْتُ: وَمِنَّا رِجَالٌ يَتَطَيَّرُونَ، قَالَ: "ذَاكَ شَيْءٌ يَجِدُونَهُ فِي صُدُورِهِمْ فَلَا يَصُدُّهُمْ"، قُلْتُ: وَمِنَّا رِجَالٌ يَخُطُّونَ، قَالَ: "كَانَ نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يَخُطُّ، فَمَنْ وَافَقَ خَطَّهُ فَذَاكَ"، قَالَ: قُلْتُ جَارِيَةٌ لِي كَانَتْ تَرْعَى غُنَيْمَاتٍ قِبَلَ أُحُدٍ وَالْجَوَّانِيَّةِ، إِذْ اطَّلَعْتُ عَلَيْهَا اطِّلَاعَةً فَإِذَا الذِّئْبُ قَدْ ذَهَبَ بِشَاةٍ مِنْهَا، وَأَنَا مِنْ بَنِي آدَمَ آسَفُ كَمَا يَأْسَفُونَ، لَكِنِّي صَكَكْتُهَا صَكَّةً، فَعَظُمَ ذَاكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: أَفَلَا أُعْتِقُهَا؟ قَالَ: "ائْتِنِي بِهَا"، قَالَ: فَجِئْتُهُ بِهَا، فَقَالَ: "أَيْنَ اللَّهُ؟" قَالَتْ: فِي السَّمَاءِ، قَالَ: "مَنْ أَنَا؟" قَالَتْ: أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ، قَالَ: "أَعْتِقْهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ".

ترجمه: د معاوية بن الحکم السلمی نه روايت دي هغه وئيلی دي: ما مونځ وکړو د رسول الله ﷺ سره نو فرنجی وکړو يو سړی د قوم نه، ما ووېل: يرحمک الله، نو خلقو ماته بد بد وکتل، ما ووېل: ميندې مو بورې شه ولې ماته ګورئ؟ هغوی شروع شول چې وهل ئې خپل ورنونه په لاسونو خپلو، زه پوهه شوم چې هغوی ما چوپ کوی. وئيلی دی عثمان: هرکله چې ما هغوی وليدل چې ما چوپ کوی لکن زه چوپ شوم. هغه وايی: هرکله چې رسول الله ﷺ مونځ وکړو زما مور او پلار دې ترېنه قربان شی، زه ئې ونه وهلم او نه ئې ورټلم او نه ئې راته کنځلې وکړې، بيا هغه ووېل: بيشکه دې مونځ کښې روا نه دی هيڅ شی د خبرو د خلقو نه، بيشکه دا خو تسبيح او تکبير او لوستل د قرآن دی، څنګه چې رسول الله ﷺ وفرمائيل، ما ووېل: اې د الله رسوله! مونږ داسې قوم يو چې لږ وخت کيږی چې د جاهليت نه راوتي يو، الله مونږ ته اسلام راوستلو، زمونږ اسې کسان دی چې کاهنانو ته ځی. هغه ووېل: تاسو هغوی ته مه ځئ. هغه وايی ما ووېل او زمونږ نه کسان دې چې فالونه نيسي، هغه ووېل: دا يو شی دی چې دوی ئې بياموخې په خپلو سينو کښې منع دې نه کړی دوی لره. ما ووېل: زمونږ نه سړی دی چې خطونه اوکاږي، هغه ووېل وو يو نبی د انبياو نه چې

---

[1]: صحيح مسلم/المساجد ٧ (٥٣٧)، والسلام ٣٥ (٥٣٧)، سنن النسائي/السهو ٢٠ (١٢١٩)، (تحفة الأشراف: ١١٣٧٨)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/العتق ٦ (٨) مسند احمد (٤٤٧/٥، ٤٤٨، ٤٤٩)، سنن الدارمي/الصلاة ١٧٧ (١٥٤٣) ويأتي هذا الحديث في الأيمان (٣٢٨٢)، وفي الطب (٣٩٠٩) (صحيح)

خط ئي وښتلو د چا خط چي موافق شو نو دغه خبره ده. هغه وايي ما وويل: زما يوه وينزه وه زما ګډې ئي څرولې په طرف د أحد، او جوانيه کښې، زه ورغلم هغې ته يو ځل، ناڅاپه شرمخ يوه ګډه د هغې نه وتختوله، او زه بني آدم يو، خفه کېږم لکه څنګه چي هغوی خفه کېږي، ما هغه په څپېړه ووهله، نو دا خبره رسول الله ﷺ ته غټه شوه، ما وويل: ايا زه هغه ازاده نه کړم؟ هغه وويل: راوړئ ماته هغه. هغه وايي: ما هغه راوستله هغه ته، هغه وفرمائيل: الله چېرته دی؟ هغې وويل: په اسمان کښې، هغه وفرمائيل: زه څوک يم؟ هغې وويل: ته د الله رسول ئي، هغه وفرمائيل: ازاده ئي کړه بيشکه هغه مؤمنه ده.

تشريح: قوله:صليت مع رسول الله ﷺ **فعطس رجل من القوم** :

معاوية بن الحکم السلمي وائی چه چا ته په مانځه کښې پرنجي راغلو نو په دې باندې ماسره د دينه چه په مانځه کښې ووم (په زوره سره) اووئيل يرحمك الله، زما په دې وينا سره ټولو خلقو د نظرونو غشی ئي په ما باندې راويشتل يعنی هغوی ما ته برند برند کتل، فقلت واثکل امياه، د ثُکل معنی ده د ښځې بچي مړ کيدل چه په هغې افسوس کيدل ظاهر دی او لفظ د وا د ندا يعنی آواز دپاره دې، او امياه کښې أم د اضافت يا د متکلم طرف ته کيږي او دا الف د ندا دپاره دې او، ه، د سکته دپاره ده نو ددې ترجمه داسې کوی چه، هائې افسوس زما د مور زما په ورکولو باندې، ګويا ددې سرې مرګ راغلو، او په مانځه کښې دې صحابی دا هم اووئيل چه څۀ چل شوې دې چه تاسو ما ته برند برند ګورئ.

قوله: فلما رايتهم يسکتوني لکني سکت :

دلته جزاء د شرط محذوف ده او په دې جزاء محذوف باندې دا استدراك کوم چه په لکنی سره بيانوی مرتب دې او هغه جزاء محذوف غضبت دې، يعنی ما دوئ ته اوکتل چه ما چپ کول غواړی نو ما له ډيره غصه راغله څکه چه يو خو ما ته برند دی او په ما باندې زياتي کوی او بله دا چه زما د افسوس په اظهار باندې ما چپ کول غواړی خو زۀ چپ شوم (د خپل غضب په متقضی مې عمل اونۀ کړو).

قوله: ان هذه الصلوة لا يحل فيها شئ من کلام الناس :

د دينه د حنفيه او حنابله تائيد کيږي، په اصل کښې د کلام فی الصلوة مسئله مختلف فيه ده هغه دا چه د حنفيه په نزد او هم دا قول راجح دې د امام احمد. چه کلام فی الصلوة مطلقا مفسد دې، او د امام مالك مشهور قول دا دې چه کلام قليل عمداً کوم چه داصلاح د صلوة دپاره وی مفسد نۀ دې، او د امام شافعي په نزد کلام يسير که په هيره سره وی نو ګنجائش ئي شته دې او کوم چه عمدا وی خوا د اصلاح د صلوة دپاره وی جائز نۀ دې، ددې حديث نه هم دا بظاهر معلوميږی کوم چه د حنفيه مسلك دې چه مطلقا جائز نۀ دې، انا قوم حديث عهد بجاهلية. مونږه نوي مسلمانان يو اوس نزدې وخت کښې جاهليت او کفر مو پريخودلو او اسلام کښې داخل شو.

شرح حديث

قوله: و منا رجال ياتون الکهّان، په مونږ کښې بعضې خلق داسې دی څوك به چه کاهنانو ته ورتلل او د هغوی نه به ئي آئينده خبرې معلومولې او بعضې خلق داسې دی څوک چه د مارغانو په ذريعې سره بدشګونی اخلې هغه خلق د بدشګونئ چونکه عادت شوی وو نو څکه حضور ﷺ اوفرمائيل که دوئ دا په خپل خانونو کښې اومومي نو په دې باندې به مواخذه نۀ وی د غير اختياری کيدو د وجه نه، فلا يصدهم، خو دا بدشګونی دې دوئ لره د عمل نه منع نۀ کړی، يعنی که د بدشګونئ خبره ذهن ته بلا اختياره راشی نو راځی دې خو

دا ضروري ده چه ددې په مقتضى باندې عمل او نهٔ کړې شى او د کوم کار چه اراده وى هغه دې اوکړى بدشګونى ورسره مانع کيدل نهٔ دى پکار.
په دې حديث کښې کاهنانو له تلل او د هغوى د خبرې دتصديق کولو ممانعت مذکور دې، په يو حديث کښې دى چه کوم سړې عراف يا کاهن ته لاړ شى فصدقه بما يقول فقد کفر بما أنزل على محمد ﷺ، کاهن هغه سړې دې کوم چه د راتلونکو کارونو د علم دعوى اوکړى او د معرفت سرائر (ډيټو رازونو) مدعى وى، او يو عراف هغه وى کوم چه د غلا شوى مال او ورك شوې مال نشاندهى کوى، کاهنانو ته تلل د دوئ د تصديق په نيت باندې حرام دى دغه شان دوئ له اجرت ورکول هم حرام دى، نهى رسول الله ﷺ عن حلوان الکاهن، امام نووى وغيره حضراتو ددې دحرمت په اجماع باندې نقل کړې ده.
قلت و منا رجال يخطون قال کان نبى من الانبياء يخط.. الخ،
(علم رمل) خط نه مراد علم رمل دې په دې کښې په زمکه باندې څهٔ نښې او کرښې راښکلې کيږى دا مشهور او معروف علم دې په دې باندې مستقل تصانيف هم ليکلې شوې دى، ددې مخصوص اصطلاحات وغيره هم دى ددې په ذريعې سره د مخفى امورو استخراج کوئ او کله کله هغه خبره صحيح راوخى ددې علم رمل تعليم او تعلم په تصريح د علماؤ سره حرام دې، خو چونکه بعضې انبياؤ سره دا علم وو لکه څنګه چه په حديث کښې دى هغوى به دا کولو، بعضو وئيلي دى چه حضرت ادريس عليه السلام وو يا دانيال عليه السلام نو څکه حضور ﷺ د هغې رعايت اوکړو او ددې مطلقا ابطال ئې نهٔ دې فرمائيلې بلکه دا ئې اوفرمائيل چه د چا علم رمل د هغه نبى د علم رمل سره موافق وى بس هم هغه معتبر دې ګينى نهٔ دې، او ظاهره ده چه دا خبره نهٔ شى معلوميدې چه د چا رمل د هغوى د علم رمل سره موافق دې او دچا نهٔ دې نو څکه خلاصه هم د منع راوتله.

شرح حديث

قوله: قلت ان جارية لى کانت ترعى غنيمات :
دې صحابى هم دا سوال اوکړو چه يا رسول الله زما يوه وينځه ده کومه چه زما بيزې څروى په احد غر يا جوانيه طرف ته ، زهٔ يوه ورځ ناځاپه هلته اورسيدلم ما اوکتل چه د رمې په بيزو کښې يوه بيزه کمه ده کومه چه شرمخ تختولې وه زهٔ آخر د بنو آدم نه يو انسان يم څنګه چه نورو خلقو ته (په خپل نقصان باندې) تاسف او افسوس وى ما ته هم اوشو نو څکه ما هغه په مخ باندې يوه سپيړه اوهله، فعظم ذالك على رسول الله ﷺ، نو حضور ﷺ زما دا کار دير غټ اوګرځولو يعنى زما دا وهل ئې يوه لويه خبره او ګناه اوګنړله (په کوم باندې چه دوئ اوبريدل) او اوئې وئيل يا رسول الله آيا زهٔ دا آزاده نهٔ کړم (چه زما ددې کار تلافى اوشى) په دې باندې حضور ﷺ اوفرمائيل دا وينځه ما ته راوله (چه زهٔ ددې امتحان واخلم او اوګورم چه مسلمانه ده يا کافره) هغه وائى چه ما دا د حضور ﷺ په خدمت کښې بوتله حضور ﷺ د دېنه پوښتنه اوکړله چه اوښايه ! الله کوم ځائې دې هغې اووئيل په آسمان کښې، (مطلب دا وو چه په زمکه باندې کوم دا باطل خدايان وغيره دى هغه معبود نهٔ دى) حضور ﷺ دويم سوال اوفرمائيلو چه ښهٔ اوښايه زهٔ څوك يم هغې اووئيل تاسو رسول الله ئې په دې اوريدلو سره حضور ﷺ صحابى ته اوفرمائيل ددې امتحان اوشو دا آزاده کړه دامؤمنه ده.

(ايمان مقلد هم معتبر دې)

ددې حديث نه بعضې علماؤ دا استدلال کړې دې چه ايمان مقلد په معتبر کيدو باندې

يعنی کوم سړي چه د الله تعالی په وحدانيت او د رسول الله په رسالت باندي دليل قائم نهٔ کړي شی د خپلي لاعلمئ يا د کم علمئ د وجه نه بلکه د نورو اهل ايمان تقليد کښي د وحدانيت او رسالت قائل وی نو د هغهٔ ايمان معتبر دي لکه څنګه چه ددي وينځي حال وو چه هغي دليل وغيره هيڅ بيان نهٔ کړي شو صرف سيدهه ساده جواب ئي ورکړو.

[٩٣١]()حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ النَّسَائِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ، عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ، قَالَ: لَمَّا قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِمْتُ أُمُورًا مِنْ أُمُورِ الْإِسْلَامِ، فَكَانَ فِيمَا عَلِمْتُ أَنْ قَالَ لِي: "إِذَا عَطَسْتَ فَاحْمَدِ اللَّهَ، وَإِذَا عَطَسَ الْعَاطِسُ فَحَمِدَ اللَّهَ فَقُلْ: يَرْحَمُكَ اللَّهُ"، قَالَ: فَبَيْنَمَا أَنَا قَائِمٌ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ إِذْ عَطَسَ رَجُلٌ فَحَمِدَ اللَّهَ، فَقُلْتُ: يَرْحَمُكَ اللَّهُ رَافِعًا بِهَا صَوْتِي، فَرَمَانِي النَّاسُ بِأَبْصَارِهِمْ حَتَّى احْتَمَلَنِي ذَلِكَ، فَقُلْتُ: مَا لَكُمْ تَنْظُرُونَ إِلَيَّ بِأَعْيُنٍ شُزْرٍ؟ قَالَ: فَسَبَّحُوا، فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنِ الْمُتَكَلِّمُ؟" قِيلَ: هَذَا الْأَعْرَابِيُّ، فَدَعَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لِي: "إِنَّمَا الصَّلَاةُ لِقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ وَذِكْرِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ، فَإِذَا كُنْتَ فِيهَا فَلْيَكُنْ ذَلِكَ شَأْنَكَ". فَمَا رَأَيْتُ مُعَلِّمًا قَطُّ أَرْفَقَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

ترجمه: د معاوية بن الحكم السلمی نه روايت دي هغه وئيلی دي: کله چي زه راغلم رسول الله ﷺ ته، ما به يادول څه کارونه د اسلام، په هغه کارونو کښي چي ما د هغه نه ياد کړي وو دا وو چي هغه ماته ويلی وو: کله چي ته فرنجی کوی نو د الله حمد کوه، او کله چي يو کس فرنجي وکړو او د الله حمد ئي وويلو نو ته ورته وايه: يرحمک الله. هغه وايي: يو ځل زه د رسول الله ﷺ سره ولاړ وم په مانځه کښي، يو سړي فرنجی وکړو، نو د الله حمد ئي وکړو، ما وويل: يرحمک الله، په اوچت اواز سره. خلقو ماته بد بد وکتل تردي چي دا کار باعث شو په ما، نو ما وويل: څه دي تاسو لره چي ماته ګورئ په بدو سترګو؟ هغه وايي: هغوی تسبيح وويله، هرکله چي رسول الله ﷺ مونځ خلاص کړو هغه وويل: چا خبري وکړي؟ هغه ته وويل شول، دی اعرابی، نو رسول الله ﷺ زه راوغوښتلم، ماته ئي وويل: بيشکه مونځ د لوستلو د قرآن لپاره دی، او د الله د ذکر لپاره دی. کله چي ته په هغي کښي ئي نو ستا دي دغه کار وي. ما هيڅ معلم نه دي ليدلی چي هغه د رسول الله ﷺ نه ډېر نرم وي.

تشريح: **قوله**: لما قدمت علی رسول الله صلی الله عليه وسلم عُلِّمتُ امورًا من امور الاسلام فكان فيما علمت، فرمائی چه کله زهٔ د حضور ﷺ په خدمت کښي حاضر شوم مديني منوري ته نو ما ته اسلامی خبري اوښودلي شوي. ړومبي لفظ علمت د باب تفعيل نه د مجهول صيغه ده او دويم علمت کښي دوه احتماله دي يو خو هغه کومه چه د باب تفعيل نه د مجهول صيغه ده يا د ثلاثي مجرد نه د ماضی معروف صيغه عَلِمتُ ده

قوله، فقلت ما لكم تنظرون الی باعين شُزرٍ.. الخ، په تاسو څهٔ شوي دی چه ما ته په کږو سترګو ګورئ چه هغي ته برند برند کتل وائی يعنی د خفګان کتل. شزر د شزراء جمع ده،

قال فسبحوا، يعنی ددي صحابی په مانځه کښي يرحمك الله وئيلو باندي په شروع کښي خو صحابه کرامو دهٔ ته صرف برند برند اوکتل او کله چه روستو دي صحابی په مانځه کښي خبري کول شروع کړي او صفا صفا ئي اووئيل چه تاسو ما ته ولي برند برند ګورئ نو په دي باندی صحابه ؤ ته ډېر تعجب اوشو او په تعجب کښي بيا بيا هغوی سبحان الله اووئيل.

[الحمد لله ! جلد دوم ختم شو]

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١١٣٧٩) (ضعيف)